T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
COĞRAFYA EĞİTİMİ ANABİLİM DALI

97050

DEVREZ HAVZASI'NIN BEŞERÎ VE EKONOMİK COĞRAFYASI

Doktora Tezi

Hazırlayan
B. Ünal İBRET

Danışman
Prof. Dr. Ramazan ÖZEY

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

İstanbul – 2000

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ iv
ÖZET v
ABSTRACT vii
KISALTMALAR LİSTESİ ix
TABLOLAR LİSTESİ x
ŞEKİLLER LİSTESİ xiii
FOTOĞRAFLAR LİSTESİ xv

GİRİŞ 1

1. Araştırma Sahasının Konumu, Sınırları ve Başlıca Özellikleri 1
2. Araştırmanın Amacı ve Metodu 5

I. BÖLÜM

FİZİKİ COĞRAFYA ÖZELLİKLERİ

1.A. YAPISAL ÖZELLİKLER 7
1.1. Giriş 7
1.2. Prealpin Formasyonlar 8
1.3. Alpin Formasyonlar 10
1.4. Postalpin Formasyonlar 12
1.B. JEOMORFOLOJİK ÖZELLİKLER 13
1.1. Dağlık Sahalar 13
1.2. Devrez Vadisi 19
1.C. İKLİM ÖZELLİKLERİ 24
1.1. Giriş 24
1.2. İklim Elemanları 28
1.2.1. Sıcaklık 28
1.2.2. Atmosfer Basıncı ve Rüzgârlar 38
1.2.3. Nem ve Bulutluluk 48
1.2.4. Yağışlar 55
1.3. Yağış Etkinliği 66
1.D. HİDROGRAFİK ÖZELLİKLER 75
1.1. Akarsular ve Göller 75
1.2. Yeraltı Suyu ve Kaynakları 87
1.3. Sulardan Faydalanma 90
1.E. TOPRAK ÖZELLİKLERİ 93
1.1. Büyük Toprak Grupları 93
1.2. Topraklarda Görülen Çeşitli Problemler 102
1.3. Toprağın Beşerî ve Ekonomik Hayat Üzerindeki Etkileri 105
1.F. DOĞAL BİTKİ ÖRTÜSÜ VE ÖZELLİKLERİ 106
1.1. Ormanlar 107
1.2. Stepler 113
1.3. Dere Vejetasyonu 114

II. BÖLÜM
BEŞERİ COĞRAFYA ÖZELLİKLERİ

2.A. NÜFUS 115
2.1. Genel Özellikler 115
2.2. Nüfus Miktarı ve Artışları 117
2.3. Nüfus Hareketleri 134
2.3.1. Doğumlar ve Ölümler 135
2.3.2. Göçler 139
2.3.2.1. Dış Göçler 140
2.3.2.2. İç Göçler 142
2.4. Nüfus Sosyal ve Ekonomik Özellikleri 147
2.4.1. Nüfusun Cinsiyet ve Yaş Kompozisyonu 147
2.4.2. Nüfusun Eğitim ve Kültür Durumu 159
2.4.3. Aile Büyüklüğü 162
2.4.4. Nüfusun Beslenme ve Sağlık Durumu 164
2.4.5. Nüfusun Diğer Sosyal Özellikleri 166
2.5. Nüfusun Dağılışı ve Yoğunlukları 168
2.B. YERLEŞME 184
2.1. Yerleşme Tarihi 184
2.2. Yerleşme Şekilleri 203
2.2.1. Devamlı Kır Yerleşmeleri 205
2.2.1.1. Köyler 205
2.2.1.2. Mahalle Yerleşmeleri 240
2.2.2. Geçici Yerleşmeler 243
2.2.2.1. Yayla Yerleşmeleri ve Yaylacılık 243
2.2.2.2. Bağ Evleri 258
2.3. Şehir Yerleşmeleri 264
2.3.1. Tosya Şehri 268
2.3.2. Ilgaz Şehri 296
2.4. Kasaba Yerleşmeleri 306
2.4.1. Kurşunlu Kasabası 306
2.4.2. Orta Kasabası 315
2.5. Meskenler 321
2.5.1. Coğrafî Çevre Şartları ve Kır Meskenlerinin Genel Özellikleri 321
2.5.2. Mesken Tipleri-İnşa Şekli ve Fonksiyonları 336
2.5.2.1. Geleneksel Mesken Tipleri 336
2.5.2.2. Yeni Tip Meskenler 342

III. BÖLÜM
EKONOMİK COĞRAFYA ÖZELLİKLERİ

3.A. TARIM 344
3.1. Genel Bakış 344
3.2. Araziden Yararlanma Durumu 346
3.3. Toprak Mülkiyet Durumu ve Parsel Büyüklüğü 355
3.4. Tarımsal Üretim 363
3.4.1. Tahıllar 366
3.4.2. Baklagiller 380
3.4.3. Yem Bitkileri 382
3.4.4. Meyvecilik 384
3.4.5. Sebzecilik 391
3.4.6. Endüstri Bitkileri 396
3.4.7. Yumrulu Bitkiler 398
3.5. Tarımda Gelişmeler ve Temel Sorunlar 399
3.5.1. Sulama ve Gübreleme 400
3.5.2. Makineleşme 403
3.5.3. Pazarlama 405
3.B. HAYVANCILIK 407
3.1. Genel Bakış 407
3.2. Hayvan Türleri ve Coğrafî Dağılışları 411
3.2.1. Küçükbaş Hayvancılık 413
3.2.2. Büyükbaş Hayvancılık 416
3.3.3. Yük ve Çeki Hayvanları 420
3.3.4. Kümes Hayvancılığı 421
3.3.5. Arıcılık 423
3.3. Hayvancılıkta Gelişmeler ve Temel Sorunlar 425
3.C. ORMANCILIK 427
3.D. SANAYİ 433
3.E. MADENLER VE MADENCİLİK 441
3.F. TİCARET 443
3.G. ULAŞIM 448
3.H. TURİZM 457

IV. BÖLÜM
SONUÇ VE ÖNERİLER

4.A. SONUÇ 464
4.B. ARAŞTIRMA SAHASININ TEMEL SORUNLARI VE BAŞLICA ÇÖZÜM ÖNERİLERİ 468
4.1. Doğal Fizikî Coğrafya Özellikleriyle İlgili Sorunlar 468
4.2. Beşerî Coğrafya Özellikleriyle İlgili Sorunlar 470
4.3. Ekonomik Coğrafya Özellikleriyle İlgili Sorunlar 471

KAYNAKLAR 473

ÖNSÖZ

Devrez Havzası, jeolojik ve jeomorfolojik bakımlardan bazı inceleme ve araştırmaları yapılmakla birlikte beşerî ve ekonomik araştırma ve inceleme yönünden âdeta bâkir bir vaziyette bulunmaktadır. Bir bölgenin fizikî coğrafya özellikleri ile beşerî ve ekonomik coğrafya özellikleri, birlikte ve karşılıklı olarak incelenmediği taktirde o bölgenin sorunlarının kökenine inilip kalkınma planlarının sağlıklı bir şekilde yapılmasının verimli sonuçlar doğurmayacağı görüşündeyiz. Bu sebeple, kalkınmada öncelikli yöreler içine dahil edilmiş olan Devrez Havzası'yla ilgili olarak coğrafî esaslara göre yapılmış olan bu araştırma ve incelemenin, bölgeye önemli katkılar sağlayacağı inancındayız.

Bu çeşit bir araştırmaya beni yönlendirmiş olmasından dolayı danışman hocam Sayın Prof. Dr. Ramazan ÖZEY'e teşekkürlerimi sunarım.

Ayrıca, gerek Yüksek Lisans ve gerekse Doktora eğitim ve öğrenimim sırasında katkıları olan değerli hocalarımız Sayın Prof. Dr. İsmail YALÇINLAR'a, Sayın Prof. Dr. A. Selçuk BİRİCİK'e, Sayın Prof. Dr. Metin TUNCEL'e, Sayın Prof. Dr. Mesut ELİBÜYÜK'e ve Sayın Prof. Dr. Cemalettin ŞAHİN'e teşekkür ediyoruz.

Diğer taraftan her bakımdan teşvik ve yardımlarını gördüğüm Sayın Yrd.Doç.Dr. Emin BAYDİL'e, istatistikî bilgilerin sağlanmasında desteklerini esirgemeyen Sayın Yrd.Doç.Dr. Kemal KOÇAK'a, tezimin yazım ve dizgi işlerinde göstermiş olduğu sabır ve sergilemiş olduğu maharetten dolayı Eğitim Fakültesi Öğretim Görevlisi Sayın Erkan YANARATEŞ'e ve bütün kamu kurum ve kuruluşlarına teşekkür etmekten büyük bir mutluluk duyarız.

Doktora çalışmamıza konu teşkil eden Devrez Havzası, Gazi Üniversitesi'nce 13/98-01 no'lu bir proje olarak desteklenmiştir. Bu desteklerinden dolayı Gazi Üniversitesi'ne de teşekkür etmeyi bir borç biliriz.

Devrez Havzası, Türkiye'nin nispeten batısında yer almasına rağmen sosyo-ekonomik yönden kalkınamamış bölgeler arasında yer almaktadır. Yapılan bu çalışmayla bölgenin beşerî ve ekonomik potansiyelleri belirlenmiş bulunmaktadır. Bu araştırma sonuçlarının Devrez Havzası'nın kalkındırılmasına yönelik olarak yapılacak çalışmalara ve belirlenecek hedeflere olumlu katkılar sağlayacağı inancını taşımaktayız.

B.Ünal İBRET

ÖZET

DOKTORA TEZİ

DEVREZ HAVZASI'NIN BEŞERİ VE EKONOMİK COĞRAFYASI

Danışman:Prof. Dr. Ramazan ÖZEY

2000; Sayfa: 479

Juri: Prof. Dr. Ramazan ÖZEY

.....

.....

Araştırma sahası olan Devrez Havzası, Karadeniz Bölgesi'nin Batı Karadeniz Bölümü sınırları içerisinde bulunmaktadır. Kuzey Anadolu Fay Kuşağı (KAF) boyunca oluşan depresyon alanlarını takiben WSW-ENE yönünde uzanan bu havza, kenarlarından yükseltisi 2000 metrenin üzerine çıkan dağlık kuşaklarla çevrilmiştir.

Devrez Çayı, kaynağını Semer Dağlarından almaktadır. Kaynağından itibaren Orta, Kurşunlu, Ilgaz ve Tosya havzalarını takiben yaklaşık 186 km akan Devrez Çayı, Kargı (Avlağı) ovasında 350 metre yükseklikte Kızılırmak'a katılmaktadır.

Devrez Havzası'nın genişliği yaklaşık 3140 km^2'dir. Burası hidrografik bir havza karakterinde olup havzanın doğal sınırları kuzeyden Ilgaz ve Bulancık dağlarının, güneyden Aydos, Erenler, Geçmiş ve Kös dağlarının, güneybatıdan Yıldırım ve Semer dağlarının, batıdan da Dumanlı dağlarının zirvelerinden geçmektedir. Bu dağlar Devrez Havzası'nı kuzeyden Gökırmak ve Filyos, güneybatıdan Sakarya ve güneyden de tabisi olduğu Kızılırmak'ın diğer kollarının havzalarından ayırmıştır.

Devrez Havzası'nın vadi tabanında Kuaterner'e ait alüvyal dolgular, kenarlarında ise Tersiyer'e ait Neojen çökelleri yer almaktadır. Vadi tabanından kenarlardaki yüksek dağlık kuşaklara doğru gidildikçe Tersiyer arazilerinden, Mezozoik ve Paleozoik arazilere geçilmektedir. Bu havza, KAF'a bağlı olarak oluşan bir depresyon kuşağını takiben uzandığı için depresyon kuşağının tabanına yerleşmiş olan Devrez Çayı Vadisi ve bu vadiyi kenarlardan kuşatan dağlık kuşaklar olmak üzere iki ana jeomorfolojik üniteye ayrılmıştır.

Araştırma sahasında 1930 yılından beri sıcaklık, 1940 yılından beri de yağış rasatları yapılmaktadır. Bu rasatları yapan Tosya, Ilgaz, Kargı ve Kurşunlu istasyonlarının ölçümlerine göre, bölgede yıllık ortalama sıcaklık 8.0°C (Kurşunlu) ile 13.7°C (Kargı) arasında değişmekte, yıllık toplam yağış miktarı ise Ilgaz Dağlarının yüksek kesimlerinde 1000 mm'nin üzerine çıkarken Kargı'da 348.5 mm'ye inmektedir. Sıcaklık ve yağış rasatları incelendiğinde bölgenin Karadeniz ve İç Anadolu iklimleri arasında bir geçiş iklimi özelliği gösterdiği anlaşılmaktadır.

Devrez Havzası'nın iklim ve toprak özelliklerine göre doğal bitki örtüsü ormandır. Ancak havzanın karasal olan kesimlerinde orman örtüsü tahrip edildiğinden antropojen step sahaları genişlemiştir. Bunların dışında havzada Devrez Çayı Vadisi boyunca dere vejetasyonu ve orman üst sınırında da Alpin çayırlar bulunmaktadır. Ilgaz ve Kös Dağı üzerinde yoğunlaşan ormanlar karaçam, sarıçam ve göknar ağaçlarından oluşmuştur.

Araştırma sahasında 1997 yılı Genel Nüfus Tespiti sonuçlarına göre, yaklaşık 106902 kişi yaşamaktadır. Bu nüfusun %43.6'sı (46625 kişi) Ilgaz, Kurşunlu, Orta ve Tosya ilçe merkezlerinde %56.4'ü de (60277 kişi) kırsal yerleşmelerde bulunmaktadır. Havza Nüfusunun %48.4'ü erkeklerden, %51.6'sı da kadınlardan oluşmuştur. Bağımlılık oranının %55.8 olduğu havzada aritmetik nüfus yoğunluğu km^2'ye 34 kişidir. Havzanın 1960'lı yıllardan itibaren başlayan iç ve dış göçlerle ve 1980'li yıllardan itibaren sıklaştırılan doğum kontrolleriyle 1997 yılındaki nüfusu 1965 yılındaki nüfusunun altına inmiştir.

Devrez Havzası, iklim toprak ve topografya şartları gibi fizikî özelliklerinin yerleşmeye uygun olması sebebiyle Kalkolitik Çağdan günümüze yerleşme alanı olmuştur. Bu havza Çankırı'nın Ilgaz, Orta ve Kurşunlu ile Kastamonu'nun Tosya ve Çorum'un Kargı ilçesinin yönetim alanı içerisine girmektedir. Bölgede 4 tane ilçe merkezi (Ilgaz, Orta, Kurşunlu, Tosya) ve 175 tane de köy yerleşmesi bulunmaktadır. Geçici yerleşmeler ise 84 yayla yerleşmesi ve Tosya çevresindeki bağ evlerinden (Gümele) oluşmaktadır. Köyler tarım topraklarının durumuna bağlı olarak genellikle havza tabanında kurulmuş olup toplu dokuludur. Meskenlerin yapımında çevreden temin edilen malzemeler kullanılmış ve meskenler yapılan ekonomik faaliyete uygun bir şekilde bir avlu içerisinde inşa edilmiştir.

Devrez Havzası'ndaki geçimin temeli tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır. Bu havzanın toplam arazisinin sadece %17.1'i tarımda, %29.1'i de hayvancılıkta kullanılmaktadır. Bölgede Devrez Çayı Vadisi boyunca bulunan sulanabilen alüvyal sahalarda başta çeltik olmak üzere şeker pancarı, sebze ve meyve yetiştirilmektedir. Kuru tarım arazilerinde ise hububat ve yem bitkileri ekilmektedir. Hayvancılığın genellikle yayım hayvancılığı şeklinde yapıldığı araştırma sahasında tarım ve hayvancılığın dışındaki sektörler ilçe merkezlerinde ağırlık kazanmaktadır.

Tosya ticari ve sanayi açısından havzanın en gelişmiş şehridir. Burada gıda ve taşa toprağa dayalı sanayi tesisleri bulunmakta ve canlı bir ticaret hayatı yaşanmaktadır. Diğer ilçe merkezleri ise sanayiinin gelişmediği ve kendi kırsalı için ticaret yapan yerlerdir.

Geçmişte tarihi İpek Yolu'nun geçtiği araştırma sahasından, günümüzde de Anadolu'nun doğusunu batısına bağlayan E-80 Devlet Karayolu geçmektedir. Ancak, bölgede Tosya Şehri'nin dışında ulaşımın getirdiği avantajların yeterince değerlendirilmediği görülmektedir. Havzada linyit, bentonit ve manganez yatakları bulunmakla birlikte bunlardan sadece Kurşunlu yöresindeki bentonit madenleri işletilmektedir. Madencilik gibi turizmin de bölgeye ekonomik katkısı oldukça azdır. Ilgaz Dağı ve Kaya Mezarları gibi doğal ve beşerî turizm potansiyelleri açısından havza zengin olmasına rağmen bunlar hakkınca değerlendirilememiştir.

Sonuç olarak; Devrez Havzası, Türkiye'nin nispeten batısında ve Ankara'ya oldukça yakın olmasına rağmen doğal ve beşerî kaynakları yeterince değerlendirilemediği için sürekli göç vermiş ve sosyo ekonomik açıdan geri kalmış bir yöredir. Bu çalışmada Devrez Havzası'nın tanıtımını yaparak sorunlarını ortaya koymak, ortaya konan sorunlara çözüm önerileri getirerek havzanın kalkınmasında katkı sağlanmak amaçlanmıştır.

ABSTRACT

The Devrez Riverbasin is found within the Western Black Sea Boundaries of the Black Sea Region. This river basin stretching in a WSW-ENE direction following the area of depression along the Anatolian Fault Zone (NAFZ) is surrounded on its sides by mountainous zones reaching over 2000m high.

The source of the Devrez Rivulet is in the Semer Mountains. The Devrez rivulet which flows for 186 km from its source, following the Orta, Kurşunlu, Ilgaz and Tosya riverbeds and joins the Kızılırmak.

The width of the Devrez River basin is about 3140 km^2. This riverbasin is hydrographic in nature, naturel border of this riverbasin is passing along the opices of Ilgaz and Bulancık mountains in the north; Aydos, Erenler, Geçmiş and Kös mountains in the south; Yıldırım and Semer mountains in the southwest, and Dumanlı mountain in the west. By these mountains, Devrez Riverbasin is separated from the riverbasin of the Gökırmak and the Filyos to the north, the Sakarya to the southwest and the other branches of its tributary the Kızılırmak to the south.

The valley bed of the Devrez Riverbasin is surrounded by alluvial fillings belonging to the Quaternary period and Neogen precipitates belonging to the Tertiary period. From the valley bed to the high mountainous regions on the sides Tertian lands, then Mesozoic and Paleozoic lands are passed through. Due to its stretching throughout depression zone format bound to the NAFZ, this river basin is separated into two main geomorphological units of roughly the Devrez Rivulet Valley situated on the bed of the depression zone and the mountainous regions encompassing this valley on its sides.

Observations of temperature in the area of this research have been made since 1930,and Observations of rainfall since 1940.According the measurement made at the observatories of Tosya, Ilgaz, Kargı and Kurşunlu, the annual mean temperature of the regions ranges between 8.0°C (Kurşunlu) and 13.7°C (Kargı), and the annual total rainfall is as much as 1000 mm in the high regions of the Ilgaz mountains, and 348.5 mm at Kargı. By examining the observations of temperature and rainfall, it can be understood that the regions shows the characteristics of a transition regions between the climates of the Black Sea and Inner Anatolia.

In accordance with the climatic and characteristics of the Devrez River basin the natural vegetation covering is that of forest. However anthropogenic steppe regions have developed as a result of damage to the forest covering of the continental parts of the Devrez Riverbasin. Apart from these, river vegetation is found along the Devrez Rivulet Valley and Alpine meadows in the upper limits of the forest. The forests concentrated on Ilgaz and Kös Mountains consist of Pinus nigra (Karaçam), Pinus silvestris (Sarıçam) and Abies bornmulleriana (Göknar).

According to the results of the General Population Census of 1997 conducted in the research region, the population is 106902. 46.3% (46625 people) of this population live in the borough centers of Ilgaz, Kurşunlu, Orta and Tosya, and 56.4% (60277 people) live in rural settlements. %48.4 of the population of the riverbed are men and 51.6% women. The arithmetic population density in the riverbasin with a dependency ratio of 55.8%

is 34 people per square kilometer. Due to the international and external migrations beginning in the 1960's and the tightened birth contras as from the 1980's, the population of 1997 is below that of 1965.

From the Calcolithic age to the present day, the Devrez Riverbasin has been a settlements area due to its physical characteristics, such as climate, earth and topography, being suitable for settlements. The riverbed enters the administrative regions of the Ilgaz, Orta and Kurşunlu boroughs of Çankırı, the Tosya borough of Kastamonu, and the Kargı borough of Çorum. Four borough centers (Ilgaz, Orta, Kurşunlu and Tosya) and 175 villages are found in the region.

Temporary settlements consist of 84 plateau settlements(nomad's) and the vineyard houses in the environs of Tosya (Gümele). The villages are generally formed on the bed of the riverbasin, depending on the situation of the agricultural land, and are collective. Materials obtained from the surrounding environment have been used in the building of the dwellings, which include courtyards in accordance with the economic activity conducted within them.

The livelihood in the Devrez riverbasin is entirely based upon agriculture and animal husbandry. Of the total land of this riverbasin, 17.1% is used for agriculture and 29.1% for animal husbandry. In the region rice, then sugar beet, vegetables and fruit are grown in the irrigate alluvial regions along the Devrez Rivulet Valley; cereals and vegetation for animal fodder are sown on the dry agricultural lands. Animal husbandry, which is generally carried out in the form of grazing, and other sectors besides agriculture and animal husbandry in the research area are concentrated in the borough centers.

Tosya is the most developed town from the aspect of trade and industry. Industries based on food, rock and earth are found here, and there is a lively trade life in the other borough centers industry has not developed, bud rural trade is carried out.

In the past, the historical silk road passed through the research area, in the present day the E-80 State Highway connecting east Anatolia to the west passes through it. However it is seen that, apart from the town of Tosya, the advantages that transport brings have not been sufficiently utilized. Although beds of lignite, bentonite and manganese are found in the riverbasin, only bentonite mines are in operation in the Kurşunlu area. Tourism also, in the same way as mining, has a low contribution to the regions economy. Despite the fact that, the riverbasin is wealthy in natural and man-made tourism potentials, such as Ilgaz Mountain and the rock graves, they are not utilized to their full advantage

As a result, these Devrez riverbasin, despite its being close to Ankara and the west of the country, is an underdeveloped region due to the insufficient utilization of natural and human resources, and continuous migration from the area. The purpose of this research as been to put forward the problems of the region by presenting the Devrez riverbasin, and to ensure a contribution to the development of the riverbasin by suggesting solutions to these problems.

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e. : Adı geçen eser

a.g.m. : Adı geçen makale

a.g.r. : Adı geçen rapor

A.Ü. : Ankara Üniversitesi

A.Ü. : Atatürk Üniversitesi

DİE : Devlet İstatistik Enstitüsü

DMİ : Devlet Meteoroloji İşleri

DPT : Devlet Planlama Teşkilatı

DSİ : Devlet Su İşleri

D.T.C.F. : Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi

E.İ.E.İ. : Elektrik İşleri Etüt İdaresi

Enst. : Enstitü

E.Ü. : Ege Üniversitesi

G.Ü. : Gazi Üniversitesi

HGK : Harita Genel Komutanlığı

İ.Ü. : İstanbul Üniversitesi

KAF : Kuzey Anadolu Fay Kuşağı

K.T.Ü. : Karadeniz Teknik Üniversitesi

MEB : Millî Eğitim Bakanlığı

M.Ö. : Milattan Önce

M.S. : Milattan Sonra

MTA : Maden Tetkik Arama

M.Ü. : Marmara Üniversitesi

S. : Sayı

s. : Sayfa

TDK : Türk Dil Kurumu

TJK : Türk Jeoloji Kurumu

vb : ve benzeri

yy : yüzyıl

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1.1. Kurşunlu, Ilgaz, Tosya, Kargı, Kastamonu ve Çankırı'nın Yıllık Ortalama Sıcaklık Değerleri (°C). 28
Tablo 1.2. Kurşunlu, Ilgaz, Tosya ve Kargı'nın Mevsimlik Ortalama Sıcaklık Değerleri (°C). 29
Tablo 1.3. Kurşunlu, Ilgaz, Tosya ve Kargı'nın Aylık Ortalama Sıcaklık Değerleri (°C) 31
Tablo 1.4. Kurşunlu, Ilgaz, Tosya ve Kargı'nın Sıcaklık Devrelerine Ait Ay Sayılarının Dağılımı. 33
Tablo 1.5. Kurşunlu, Ilgaz, Tosya ve Kargı'nın Aylık Ortalama Sıcaklığa Göre Yıllık Amplitüd Değerleri 33
Tablo 1.6. Kurşunlu, Ilgaz, Tosya ve Kargı'nın Mutlak Ekstremlere Göre Amplitüd Değerleri. 34
Tablo 1.7. Kurşunlu, Ilgaz, Tosya ve Kargı'nın Aylık Ortalama Yüksek Ortalama Düşük Sıcaklık Değerleri (°C). ..34
Tablo 1.8. Kurşunlu, Ilgaz, Tosya ve Kargı'nın En Yüksek En Düşük Sıcaklık Değerleri (°C). 35
Tablo 1.9. Ilgaz ve Tosya'da Ortalama Don Olaylı Gün Sayısının Aylara Göre Dağılımı. 36
Tablo 1.10. Ilgaz ve Tosya'da Ortalama Don Olaylı Gün Sayısının Mevsimlere Göre Dağılımı. 37
Tablo 1.11. Ilgaz ve Tosya'nın Aylara Göre Ortalama ve Eksterm Basınç Değerleri. 39
Tablo 1.12. Ilgaz'da Rüzgârların Mevsimlere Göre Dağılımı (1985-1990). 40
Tablo 1.13. Ilgaz'da Yıllık Rüzgârların Mevsimlere Göre Dağılımı ve Frekansları (1985-1990) 43
Tablo 1.14. Ilgaz'da Ortalama Rüzgâr Hızı, En Hızlı Rüzgâr Hızı ve Yönü (1985-1990) 43
Tablo 1.15. Ilgaz'da Ortalama Kuvvetli Rüzgârlı ve Fırtınalı Günlerin Aylara Göre Dağılımı (1970-1990) 44
Tablo 1.16. Tosya'da Rüzgârların Mevsimlere Göre Dağılımı (1973-1990). 44
Tablo 1.17. Tosya'da Yıllık Rüzgârların Mevsimlere Göre Dağlımı ve Frekansları (1973-1990). 47
Tablo 1.18. Tosya'da Ortalama Rüzgâr Hızı, En Hızlı Rüzgâr Hızı ve Yönü (1973-1990) 47
Tablo 1.19. Tosya'da Ortalama Kuvvetli Rüzgârlı ve Fırtınalı Günlerin Aylara Göre Dağılımı (1970-1990) 48
Tablo 1.20. Kurşunlu, Ilgaz, Tosya ve Kargı'nın Ortalama Nispî Nem Miktarları (%). 48
Tablo 1.21. Kurşunlu, Ilgaz, Tosya ve Kargı'nın Aylık ve Yıllık Ortalama Bulutluluk Değerleri. 50
Tablo 1.22. Kurşunlu, Ilgaz, Tosya, Kargı'nın Aylara Göre Ortalama Açık, Bulutlu ve Kapalı Gün Sayıları. 51
Tablo 1.23. Kurşunlu, Ilgaz, Tosya ve Kargı'da Ortalama Sisli Günler Sayısının Aylara Göre Dağılımı 54
Tablo 1.24. Kurşunlu, Ilgaz, Tosya, Kargı, Kastamonu ve Çankırı'nın Yıllık Ortalama Yağış Değerleri (mm). 56
Tablo 1.25. Kurşunlu, Ilgaz, Tosya ve Kargı'da Ortalama Yıllık Yağış Miktarının Aylara Göre Dağılımı. 57
Tablo 1.26. Kurşunlu, Ilgaz, Tosya ve Kargı'da Ortalama Yıllık Yağış Miktarının Mevsimlere Göre Dağılımı. 58
Tablo 1.27. Kurşunlu, Ilgaz, Tosya ve Kargı'da Ortalama Yıllık Yağışlı Gün Sayısının Aylara Göre Dağılımı. 60
Tablo 1.28. Kurşunlu, Ilgaz, Tosya ve Kargı'da Günlük En Fazla Yağışın Aylara Göre Dağılımı 60
Tablo 1.29. Kurşunlu, Ilgaz, Tosya ve Kargı'da Ortalama Yıllık Ortalama Yağış Şiddetinin Aylara Göre Dağılımı. .61
Tablo 1.30. Kurşunlu, Ilgaz, Tosya ve Kargı'da Ortalama Kar Yağışlı Gün Sayısının Aylara Göre Dağılımı. 62
Tablo 1.31. Kurşunlu, Ilgaz, Tosya ve Kargı'da Ortalama Karla Örtülü Gün Sayısının Aylara Göre Dağılımı. 63
Tablo 1.32. Kurşunlu, Ilgaz, Tosya ve Kargı'da Aylara Göre En Yüksek Kar Kalınlıkları. 64
Tablo 1.33. Kurşunlu, Ilgaz, Tosya ve Kargı'nın De Martonne Formülüne Göre Yıllık ve Aylık Kuraklık İndis Değerleri. 67
Tablo 1.34. Kurşunlu, Ilgaz, Tosya ve Kargı'nın Erinç Formülüne Göre Yıllık ve Aylık Kuraklık İndis Değerleri. ...69
Tablo 1.35. Kurşunlu'nun Thornthwaite Formülüne Göre Su Bilançosu. 70
Tablo 1.36. Ilgaz'ın Thornthwaite Formülüne Göre Su Bilançosu. 71
Tablo 1.37. Tosya'nın Thornthwaite Formülüne Göre Su Bilançosu. 72
Tablo 1.38. Kargı'nın Thornthwaite Formülüne Göre Su Bilançosu. 74

Tablo 1.39. Devrez Çayı'nın Çeltikçibaşı İstasyonu'ndaki Yıllık Ortalama Su Miktarının Aylara Göre Dağılımı (1970-1992). 83
Tablo 1.40. Devrez Çayı'nın Ortalama Akım Değerlerinin Mevsimlere Göre Dağılımı (1970-1992). 84
Tablo 1.41. Ilgaz, Kurşunlu, Orta ve Tosya'da Büyük Toprak Gruplarının Dağılımı. 93
Tablo 2.1. Devrez Havzası'ndaki Yerleşmelerin Sayım Yıllarına Göre Toplam Nüfus miktarları (1935-1997) 119
Tablo 2.2. Devrez Havzası'nda Sayım Yıllarına Göre Nüfusun Artış Miktarları ve Yıllık Artış Durumu (1935-1997)... 123
Tablo 2.3. Devrez Havzası'nda Sayım Devrelerine Göre Nüfusun Devresel ve Yıllık Artışı (1935-1997). 126
Tablo 2.4. Devrez Havzası'nda Yerleşmelerin Sayım Yıllarına Göre Yıllık Nüfus Artış Hızları 129
Tablo 2.5. Ilgaz, Kurşunlu, Orta ve Tosya'da Nüfusun Cinsiyete Göre Doğal Gelişimi (1990-1997) 136
Tablo 2.6. Ilgaz, Kurşunlu, Orta ve Tosya'nın Doğurganlık-Doğum Oranları (1997). 137
Tablo 2.7. Ilgaz, Kurşunlu, Orta ve Tosya'nın Genel Ölüm Oranları (1997). 138
Tablo 2.8. Devrez Havzası'ndan Yurt Dışına Olan Göçlerin Ülkelere Göre Dağılımı (1982-1990) 141
Tablo 2.9. Devrez Havzası'ndaki İç Göç Hareketlerinin İllere Göre Dağılımı (1985-1997). 143
Tablo 2.10. Ilgaz, Kurşunlu, Orta ve Tosya'nın Nüfus Kütüklerine Göre 1990-1997 Dönemindeki Gelen-Giden Kişi Sayıları. 146
Tablo 2.11. Devrez Havzası'nın Sayım Yıllarına Göre Cinsiyet Durumu ve Oranları 148
Tablo 2.12. Devrez Havzası'nda Cinsiyet Durumu Cinsiyet Oranlarının Yerleşmelere Göre Dağılımı (1935-1990). 150
Tablo 2.13. Devrez Havzası'nda Nüfusun Cins ve Yaş Gruplarına Dağılımı (1997). 152
Tablo 2.14. Devrez Havzası'nda Nüfusun Bağımlılık Oranları ile Geniş Aralıklı Cins ve Yaş Gruplarına Göre Dağılımı (1997). 156
Tablo 2.15. Devrez Havzası'nda İlçe Merkezlerine göre Nüfusun Okur-Yazar Durumu (1990). 160
Tablo 2.16. Devrez Havzası'nda İlçe Merkezlerine Göre Nüfusun Öğrenim Durumu (1990). 161
Tablo 2.17. Devrez Havzası'nın İlk ve Ortaöğretimdeki Yeterlilik Oranları (1997-1998). 161
Tablo 2.18. Devrez Havzası'nda Aile Büyüklüğünün Yerleşme Dağılımı (1997). 163
Tablo 2.19. Devrez Havzası'nda Nüfusun Yükselti Basamaklarına Göre Dağılımı (1997) 170
Tablo 2.20. Devrez Havzası'nda ve Türkiye Genelinde Sayım Yıllarına Göre Aritmetik Nüfus Yoğunluğunun Gidişatı (Kişi/ km^2, 1935-1990). 171
Tablo 2.21. Devrez Havzası'nda Yerleşmelerin Aritmetik, Fizyolojik ve Tarımsal Nüfus Yoğunlukları (1935-1965-1997). 173
Tablo 2.22. Devrez Havzası'nda Yerleşmelerin 1935 Yılında Aritmetik Nüfus Yoğunluğu Gruplarına Göre Dağılımı (Kişi/km^2). 176
Tablo 2.23. Devrez Havzası'nda Yerleşmelerin 1965 yılında Aritmetik Nüfus Yoğunluğu Gruplarına Göre Dağılımı (kişi/km^2). 177
Tablo 2.24. Devrez Havzası'nda Yerleşmelerin 1997 Yılında Aritmetik Nüfus Yoğunluğu Gruplarına Göre Dağılımı (Kişi/km^2). 178
Tablo 2.25. Devrez Havzası'nda Yerleşmelerin Fizyolojik Nüfus Yoğunluğu Gruplarına Göre Dağılımı (1997). 180
Tablo 2.26. Devrez Havzası'nda Yerleşmelerin Tarımsal Nüfus Yoğunluğu Gruplarına Göre Dağılım (1997). 183
Tablo 2.27. Devrez Havzası'ndaki Köy Yerleşmelerinin Kuruluş Yerlerine Göre Dağılımı (1997) 218
Tablo 2.28. Devrez Havzası'ndaki Köy Yerleşmelerinin Yükselti Basamaklarına Göre Dağılımı (1997). 221
Tablo 2.29. Devrez Havzası'ndaki köy yerleşmelerinin dokularına göre dağılımı (1997). 223
Tablo 2.30. Devrez Havzası'ndaki Köy Yerleşmelerinin Ormana Göre Durumları (1997) 228
Tablo 2.31. Devrez Havzası'ndaki Köy Yerleşmelerinin Geçim Kaynaklarına Göre Yükselti Basamakları İçerisindeki Dağılışları (1997). 232
Tablo 2.32. Devrez Havzası'ndaki Köy Yerleşmelerinin Yüzölçümü Büyüklüklerine Dağılışı (1997). 235
Tablo 2.33. Devrez Havzası'ndaki Köy Yerleşmelerinin Nüfus Büyüklüklerine Göre Dağılışı (1997). 238

Tablo 2.36. Tosya'daki Nüfusun Cinsiyete Göre Dağılımı (1892-1898-1901).....278
Tablo 2.37. Tosya Şehrinin 1896 Yılındaki Nüfusunun Mahallelere Dağılımı.....280
Tablo 2.38. Tosya şehrinde çalışan nüfusun ekonomik sektörlere dağılımı (1990).....283
Tablo 2.34. Ilgaz Şehrinin 1896 Yılındaki Nüfus Durumu.....299
Tablo 2.35. Ilgaz Şehrinde Çalışan Nüfusun Ekonomik Sektörlere Dağılımı (1990).....301
Tablo 2.39. 19. Kastamonu Vilayet Salnamesi'ne Göre Kurşunlu Kasabasının Nüfusu (1896).....308
Tablo 2.40. Kurşunlu İlçe Merkezinde Çalışan Nüfusun Ekonomik Sektörlere Dağılımı (1990).....310
Tablo 2.41. Devrez Havzası'ndaki Meskenlerin Taşıyıcı Sistemlerine ve Dolgu Malzemesine Göre Dağılımları.....322
Tablo 2.42. Devrez Havzası'ndaki Kır Meskenlerinin Kat Durumlarına Göre Dağılımı.....329
Tablo 3.1. Devrez Havzası'nda Arazi Kullanım Durumu (1997).....346
Tablo 3.2. Devrez Havzası'nda Arazinin Verimlilik Sınıflarına Göre Dağılımı.....351
Tablo 3.3. Devrez Havzası'nda Tarım Arazilerinin Parsel Büyüklüklerine Göre Dağılışları.....359
Tablo 3.4. Devrez Havzası'nda Topraklı-Topraksız Çiftçi Aile Sayıları İle Kiracılık ve Ortakçılık Modeli Tarım İşletmelerinin Köylere Dağılımı.....361
Tablo 3.5. Devrez Havzası'nda Göç Eden Ailelere Ait Tarım Arazilerinin Parsel Büyüklüğüne Göre Dağılışı.....362
Tablo 3.6. Devrez Havzası'nda Tarım Alanlarının Yetiştirilen Ürünler Bakımından Bölünüşü (1997).....364
Tablo 3.7. Devrez Havzası'nda Tahılların Ekiliş Alanlarına Göre Dağılımı (1997).....366
Tablo 3.8. Devrez Havzası'nda Buğdayın Ekim Sahası, Verim Durumu ve Üretimi (1997).....369
Tablo 3.9. Devrez Havzası'nda Arpa Ekim Sahası, Verim Durumu ve Üretimi (1997).....373
Tablo 3.10. Devrez Havzası'nda Çeltik Ekim Sahası, Verim Durumu ve Üretimi (1997).....374
Tablo 3.11. Devrez Havzası'nda Yetiştirilen Meyvelerin Ağaç Sayıları, Üretim ve Verim Durumları (1997).....386
Tablo 3.12. Devrez Havzası'nda Sebze Ekimine Ayrılan Tarım Arazilerinin Yetiştirilen Sebzelere Göre Dağılımı (1997).....392
Tablo 3.13. Devrez Havzası'nda Sebze Üretiminin Çeşitlerine Göre Dağılımı (1997).....394
Tablo 3.14. Devrez Havzası'nda Şeker Pancarı Ekim Sahası, Verimi ve Üretimi (1997).....396
Tablo 3.15. Devrez Havzası'nda Başlıca Tarım Alet ve Makinelerinin Dağılımı (1997).....404
Tablo 3.16. Devrez Havzası'nın Hayvan Varlığı (1997).....409
Tablo 3.17. Devrez Havzası'nda Hayvan Başına Düşen Çayır ve Mera Arazisi Miktarının Dağılımı (1997).....410
Tablo 3.18. Devrez Havzası'nda 100 Kişiye Düşen Hayvan Sayısının Dağılımı (1997).....411
Tablo 3.19. Devrez Havzası'nın Küçükbaş Hayvan Varlığı (1997).....413
Tablo 3.20. Devrez Havzası'nda Sığırların Irklarına Göre Dağılım (1997).....418
Tablo 3.21. Devrez Havzası'nda Kümes Hayvanlarının Türlerine Göre Dağılımı (1997).....422
Tablo 3.22. Devrez Havzası'nda Kovan Sayısı ve Bal ve Balmumu Üretim Dağılışı (1997).....423
Tablo 3.23. Ilgaz ve Tosya Çevresindeki Orman Sahalarının İşletme Şekillerine Göre Dağılışı (1997).....429
Tablo 3.24. Ilgaz ve Tosya Çevresindeki Ormanlardan Yararlanma.....429
Tablo 3.25. Devrez Havzası'ndaki Sanayi Kuruluşlarının Üretim Konuları, Kapasiteleri ve Çalıştırdıkları İşçi Sayıları (1997).....435
Tablo 3.26. Devrez Havzası'ndaki Başlıca Maden Yataklarının Tenör ve Rezerv Durumları (1997).....441
Tablo 3.27. Tosya İlçe Merkezindeki Başlıca Ticarethaneler ve Sayıları (1997).....445
Tablo 3.28. Orta İlçe Merkezindeki Ticarethaneler Sayısı (1997).....447

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Devrez Havzası'nın Lokasyon Haritası....2
Şekil 2. Devrez Havzası'nın Topografya Haritası....3
Şekil 1.1. Devrez Havzası'nın Jeoloji Haritası....9
Şekil 1.2. Devrez Havzası'nın Jeomorfoloji Haritası....15
Şekil 1.3. Kurşunlu, Ilgaz, Tosya ve Kargı'da Aylık Ortalama Sıcaklıkların Yıllık Gidişi....32
Şekil 1.4. Ilgaz ve Tosya'da Ortalama Donlu Günler Sayısının Aylara Göre Dağılımı....36
Şekil 1.5. Ilgaz ve Tosya'da Ortalama Donlu Günlerin Mevsimlere Göre Dağılımı....37
Şekil 1.6. Ilgaz'ın Yıllık ve Mevsimlik Ortalama Rüzgâr Frekans Rüzgâr Gülleri (1985-1990)....42
Şekil 1.7. Ilgaz'da Yıllık Rüzgârların Mevsimlere Göre Dağılımı (1985-1990)....43
Şekil 1.8. Tosya'nın Yıllık ve Mevsimlik Ortalama Rüzgâr Frekans Gülleri (1985-1990)....46
Şekil 1.9. Tosya'da Yıllık Rüzgârların Mevsimlere Göre Dağılımı (1973-1990)....47
Şekil 1.10. Kurşunlu, Ilgaz, Tosya ve Kargı'nın Ortalama Nispî Nem Değerleri ile Ortalama Sıcaklık Değerleri Arasındaki İlişki....49
Şekil 1.11. Kurşunlu, Ilgaz, Tosya, Kargı'nın Aylara Göre Ortalama Bulutlu ve Yağışlı Günlerin Yıl İçindeki Durumları....52
Şekil 1.12. Kurşunlu, Ilgaz, Tosya ve Kargı'da Aylara Göre Ortalama Açık Bulutlu ve Kapalı Günlerin Yıllık Dağılımı....53
Şekil 1.13. İnebolu-Tosya Arasında Röliyefle Yağışın İlgisi (Kurter, 1971)....55
Şekil 1.14. Kurşunlu, Ilgaz, Tosya ve Kargı'da Ortalama Yıllık Yağış Miktarının Aylara Göre Dağılımı....57
Şekil 1.15. Kurşunlu, Ilgaz, Tosya ve Kargı'da Ortalama Yıllık Yağış Miktarının Mevsimlere Göre Dağılımı....59
Şekil 1.16. Kurşunlu, Ilgaz, Tosya ve Kargı'da Ortalama Kar Yağışlı Gün Sayısının Aylara Göre Dağılımı....62
Şekil 1.17. Kurşunlu, Ilgaz, Tosya ve Kargı'da Ortalama Kar Yağışlı Gün Sayısının Aylara Göre Dağılımı....63
Şekil 1.18. Kurşunlu, Ilgaz, Tosya ve Kargı'da En Yüksek Kar Örtüsünün Yıl İçindeki Gidişi....65
Şekil 1.19. De Martonne Formülüne Göre Kurşunlu, Ilgaz, Tosya ve Kargı'nın Aylık Yağış Etkinlikleri....68
Şekil 1.20. Kurşunlu'nun Su Bilançosu Diyagramı (Thornthwaite'e Göre)....71
Şekil 1.21. Ilgaz'ın Su Bilançosu Diyagramı (Thornthwait'e göre)....72
Şekil 1.22. Tosya'nın Su Bilançosu Diyagramı (Thornthwaite'e Göre)....73
Şekil 1.23. Kargı'nın Su Bilançosu Diyagramı (Tharnthwaite'e Göre)....74
Şekil 1.24. Devrez Havzası'nın Hidrografya Haritası....78
Şekil 1.25. Devrez Çayı'nın Aylık Akıttığı Ortalama Su Miktarı ile Ilgaz'ın Aylık Yağış Miktarının Yıl İçindeki Durumları....83
Şekil 1.26. Devrez Çayı'nın Yıllık Toplam Akım Değerlerinin Mevsimlere Göre Dağılımı (1970-1992)....84
Şekil 1.27. Devrez Havzası'nın Toprak Haritası....96
Şekil 2.1. Devrez Havzası'nda Sayım Yıllarına Göre Nüfus Artışı (1935-1997)....122
Şekil 2.2. Devrez Havzası'nın Sayım Yıllarına Göre Nüfus Artış Hızı (1940-1997)....124
Şekil 2.3. Devrez Havzası'nda Nüfusun Doğal Gelişimi (1990-1997)....137
Şekil 2.4. Devrez Havzası'ndan Yurt Dışına Olan Göçlerin Ülkelere Göre Dağılımı....141
Şekil 2.5. Devrez Havzası'ndan Olan İç Göçlerin İllere Göre Dağılımı (1985-1990)....145
Şekil 2.6. Devrez Havzası'nın Sayım Yıllarına Göre Cinsiyet Durumu (1935-1997)....148
Şekil 2.7. Devrez Havzası Nüfusunun Dar Aralıklı Cins ve Yaş Piramidi (1997)....153
Şekil 2.8. Tosya Şehri Nüfusunun Dar Aralıklı Cins ve Yaş Piramidi (1997)....154
Şekil 2.9. Ilgaz Şehri Nüfusunun Dar Aralıklı Cins ve Yaş Piramidi (1997)....154
Şekil 2.10. Devrez Havzası'nda Kır Nüfusunun Dar Aralıklı Cins ve Yaş Piramidi (1997)....155
Şekil 2.11. Devrez Havzası Nüfusunun Geniş Aralıklı Cins ve Yaş Piramidi (1997)....156
Şekil 2.12. Tosya Şehri Nüfusunun Geniş Aralıklı Cins ve Yaş Piramidi (1997)....157
Şekil 2.13. Ilgaz Şehri Nüfusunun Geniş Aralıklı Cins ve Yaş Piramidi (1997)....158

Şekil 2.14. Kır Nüfusunun Geniş Aralıklı Cins ve Yaş Piramidi (1997). 158
Şekil 2.15. Devrez Havzası'nda Nüfusun Dağılışı Haritası (1997). 169
Şekil 2.16. Devrez Havzası'nda Aritmetik Nüfus Yoğunluğunun Yerleşmelere Göre Dağılımı Haritası (1997). 179
Şekil 2.17. I. Kastamonu Vilayet Salnamesi'ne Göre Kastamonu Vilayetinin İdarî Haritası (M. 1864). 201
Şekil 2.18. Devrez Havzası'nda Yerleşmelerin Dağılımı Haritası. 204
Şekil 2.19. XVI. Yüzyılda Devrez Havzası'nda Bulunan Köy Yerleşmeleri 206
Şekil 2.20. Pelitçik ve Karabey Köylerinde Yerleşme Çekirdeklerinin Topografik Yapıya Göre Durumları 224
Şekil 2.21. Fizyonomik Görünümü Üçgen Olan Çifter Köyü 226
Şekil 2.22. Fizyonomik Görünümü Daire Olan Suluca Köyü 226
Şekil 2.23. Fizyonomik Görünümü Yol Boyu Olan Kayaönü Köyü 227
Şekil 2.24. Fizyonomik Görünümü Yıldız Şekilli Olan Aşağıkayı Köyü 227
Şekil 2.25. Devrez Havzası'ndaki Köy Yerleşmelerinin Temel Ekonomik Faaliyetlerine Göre Dağılışı (1997). 231
Şekil 2.26. Devrez Havzası'nda Köy Yerleşmelerinin Temel Geçim Kaynaklarına Göre Dağılımı Haritası 233
Şekil 2.27. Devrez Havzası'ndaki Köy Yerleşmelerinin Nüfus Büyüklüklerine Göre Dağılışı. 239
Şekil 2.28. Sakaeli Yaylasındaki Bir Damın Planı 251
Şekil 2.29. Eğriçay Yaylasındaki Meskenler ve Eklentilerinin Genel Planları. 254
Şekil 2.30. Eğriçay Yaylasındaki Bir Yayla Evinin Planı (Mustafa Mutlu'nun Evi). 255
Şekil 2.31. Tosya Yöresindeki Bağ Evlerinin Genel Durum Planları. 259
Şekil 2.32. Ahşap-Karkas Sistemiyle Yapılmış Bir Bağ Evinin Başlıca Konstrüksiyon Elemanları. 261
Şekil 2.33. Tosya Yöresindeki Üç Katlı Bağ Evlerinin Genel Planları 263
Şekil 2.35. Tosya Şehrinde Çalışan Nüfusun Ekonomik Sektörlere Dağılımı (1990). 284
Şekil 2.36. Tosya Şehrinde Fonksiyon Alanlarının Dağılışı Haritası 294
Şekil 2.34. Ilgaz Şehrinde Fonksiyon Alanlarının Dağılışı Haritası 305
Şekil 2.37. Kurşunlu Kasabasında Fonksiyon Alanlarının Dağılışı Haritası. 313
Şekil 2.38. Orta Kasabasında Fonksiyon Alanlarının Dağılışı Haritası. 319
Şekil 2.39. Devrez Havzası'ndaki kır meskenlerinin kat durumlarına göre dağılımı. 329
Şekil 2.40. Tek Katlı Geleneksel Kır Meskenlerinin ve Eklentilerinin Planı (Karaağaç Köyü). 337
Şekil 2.41. Toprak Damlı Eski Bir Geleneksel Kır Meskeninin Önden Görünüşü ve Taşıyıcı Sistemleri (Sakaeli Köyü-Orta) 339
Şekil 2.42. İki Katlı Geleneksel Kır Meskenlerinin Planı (Sumucak Köyü-Kurşunlu). 340
Şekil 2.43. Devrez Havzası'nda Farklı Şekilde Yapılmış İki Katlı Geleneksel Kır Meskenlerinin Planları (Büğdüz Köyü-Orta, Ömerli Köyü-Ilgaz) 341
Şekil 3.1. Devrez Havzası'nda Arazi Kullanım Durumu (1997). 347
Şekil 3.2. Devrez Havzası'nın Arazi Kullanım Haritası. 348
Şekil 3.3. Devrez Hazasında Arazinin Verimlilik Sınıflarına Göre Dağılımı (1997). 352
Şekil 3.4. Devrez Havzası'nda Arazinin Verimlilik Sınıflarına Göre Dağılımı Haritası. 353
Şekil 3.5. Devrez Havzası'ndan Göç Eden Ailelerin Tarım Arazilerinin Parsel Büyüklüklerinin Dağılımı (1981). 363
Şekil 3.6. Devrez Havzası'nda Tarım Alanlarının Kullanım Bakımından Bölünüşü. 365
Şekil 3.7. Devrez Havzası'nda Tarla Ürünlerinin Dağılış Haritası. 367
Şekil 3.8. Devrez Havzası'nda Bağ Bahçe Ürünlerinin Dağılışı Haritası 387
Şekil 3.9. Devrez Havzası'nda Hayvan Varlığının Türlerine Göre Dağılımı (1997). 409
Şekil 3.10. Devrez Havzası'nda Küçükbaş Hayan Varlığının Türlerine Göre Dağılımı (1997). 413
Şekil 3.11. Devrez Havzası'nda Sığır Irklarının Türlerine Göre Dağılımı (1997). 419
Şekil 3.12. Ilgaz ve Tosya Çevresindeki Ormanların Ekonomik İşletme Şekillerine Göre Dağılımı (1997). 429

FOTOĞRAFLAR LİSTESİ

Foto 1.1. Ilgaz Dağlarından Genel Bir Görünüm (Küçükhacettepe 2546 m).....14
Foto 1.2. Kızılca Boğazından Genel Bir Görünüş (Kızılca köyü-Kurşunlu).....20
Foto 1.3. Devrez Çayı'nın Kanlıca Köprüsü Üzerinden Görünümü (Kanlıca-Orta).....77
Foto 1.4. Devrez Çayı'nın Avşar Köyü Önlerindeki Vadisinden Bir Görünüm.....80
Foto 1.5. Devrez Çayı'nın Kızılırmak'a Katıldığı Kısmından Genel Bir Görünüm.....82
Foto 1.6. Taşkın Özelliği Gösteren Hızardere'den Bir Görünüş.....86
Foto 1.7. Dipsiz Gölün Genel Bir Görünümü.....87
Foto 1.8. Küçüksekiler Köyü Yakınlarında Kahverengi Orman Topraklarıyla Kaplı Ormandan Açma Tarlalardan Genel Bir Görünüş.....95
Foto 1.9. Kurşunlu Batısındaki Hafif Dalgalı Sahalarda Bulunan Kestanerenkli Toprakların Yüzeyden Görünüşü.....99
Foto 1.10. Tosya Köş dağı Bölgesinde Bulunan Sarıçam Ormanlarından Genel Bir Görünüş.....110
Foto 1.11. Köş Dağı Üzerinde Yayılan Sürüngen Ardıçlarından Genel Bir Görünüş (Dikenli Yayla-Ilgaz).....111
Foto 2.1. Yukarıöz Yaylasında Yaylatılan Küçükbaş Hayvan Sürülerinden Genel Bir Görünüm.....248
Foto 2.2. Sakaeli Yaylasında Taş Duvarla Çevrili Bir Avlu İçerisindeki Damın Genel Görünüşü (Bayram Oğuz'un Damı).....251
Foto 2.3. Eğriçay Yaylası'ndaki Yayla Meskeninin Genel Bir Görünümü.....253
Foto 2.4. Hotin Yaylasından Genel Bir Görünüm.....256
Foto 2.5. Bağ Evinden Genel Bir Görünüm (Tosya Şehri Batısı, Deringöz Vadisi).....260
Foto 2.6. Tosya Şehrinden Genel Bir Görünüş.....268
Foto 2.7. Tosya Şehir Meydanından Genel Bir Görünüm.....293
Foto 2.8. Ilgaz şehrinden Genel Bir Görünüm (Şehir Meydanı).....300
Foto 2.9. Orta Kasabasından Genel Bir Görünüm.....320
Foto 2.10. Çatma (Çantı) Tarzıyla Yapılmış Bir Mesken (Akbük Köyü-Tosya).....323
Foto 2.11. Sakaeli Köyünde Taş Temel Üzerinde Yükselen Eski Bir Geleneksel Mesken.....327
Foto 2.12. Belören Köyünde Konak Şeklinde İnşâ Edilmiş Olan Eski Kır Meskenlerinden Genel Bir Görünüm.....330
Foto 3.1. Devrez Vadi Tabanında Bulunan Tarım Arazilerinin Genel Bir Görünümü (Çeltikbaşı Köyü-Tosya).....349
Foto 3.2. Devrez Havzası'nda Buğday Tarımının Yapıldığı Sahalardan Bir Görünüş (Salur Köyü-Orta).....370
Foto 3.3. Devrez Vadisindeki Çeltik Tarlalarından Genel Bir Görünüm (Suluca Köyü-Tosya).....375
Foto 3.4. Devrez Vadi Tabanındaki Çeltik Tavalarından Bir Görünüş (Ortalıca-Tosya).....377
Foto 3.5. Tosya bağlarından Genel Bir Görünüm (Gevurçayı Vadisi-Tosya).....391
Foto 3.6. Polikültür Tarım Yapılan Sebze Bahçelerinden Bir Görünüş (Gaziler Köyü-Ilgaz).....393
Foto 3.7. Devrez Havzası'nda Yayılmaya Götürülen Koyun Sürüsünün Görünüşü (Sakaeli Köyü-Orta).....415
Foto 3.8. Devrez Havzası'nda Holstein ve Simmental Melezlerinden Oluşmuş Bir Sığır Sürüsünün Görünümü (Ilgaz-Yazı Mevkisi).....417
Foto 3.9. Devrez Havzası'nın Kırsal Kesimlerinde Taşımada Yük Hayvanlarından Yaralanılmaktadır (Dodurga Orta).....421
Foto 3.10. Ilgaz Dağları Üzerindeki Ormanlardan Genel Bir Görünüm.....427
Foto 3.11. Tosya-Yeşilgöz Bölgesinde Kesimden Sonra Kabuk Soyan ve Mesaha (Ölçme, Boyama ve Numaralama) Yapan İşçilerden Bir Görünüş.....430
Foto 3.12. Yukarıöz Yaylası Civarında Ormanlarda Otlatılan Küçükbaş Hayvan Sürüsünden Bir Görünüş.....431
Foto 3.13. E-80 Devlet Karayolu'nun Ilgaz-Kurşunlu Arasındaki Bölümünden Genel Bir Görünüm.....453
Foto 3.14. Ilgaz Dağı Millî Parkı ve İçerisinde Bulunan Tesislerden Genel Bir Görünüm.....458
Foto 3.15. Dipsizgöl'den Genel Bir Görünüm.....459
Foto 3.16. Yeşilgöl'den Genel Bir Görünüm.....460
Foto 3.17. Sakaeli Köyündeki Kaya Mezarlarından Genel Bir Görünüm (Orta).....462

GİRİŞ

1. Araştırma Sahasının Konumu, Sınırları ve Başlıca Özellikleri

Devrez Havzası, Karadeniz Bölgesi'nin Batı Karadeniz Bölümü sınırları içerisinde bulunmaktadır (Şekil 1). Araştırmamıza konu olan havzayı oluşturan Devrez Çayı, Semer Dağlarından doğmakta ve Orta yöresindeki Elden, Yıldırım ve Aydos dağlarının Orta Havzası'na bakan kuzey yamaçlarının sularını toplamaktadır. Doğduğu yerden katıldığı Kızılırmak'a kadar yaklaşık 186 km akarak Orta, Kurşunlu, Ilgaz ve Tosya'dan geçen Devrez Çayı, Kargı (Avlağı) Ovası'nın batısında 350 metre yükseklikte Kızılırmak'a karışmaktadır (Şekil 2).

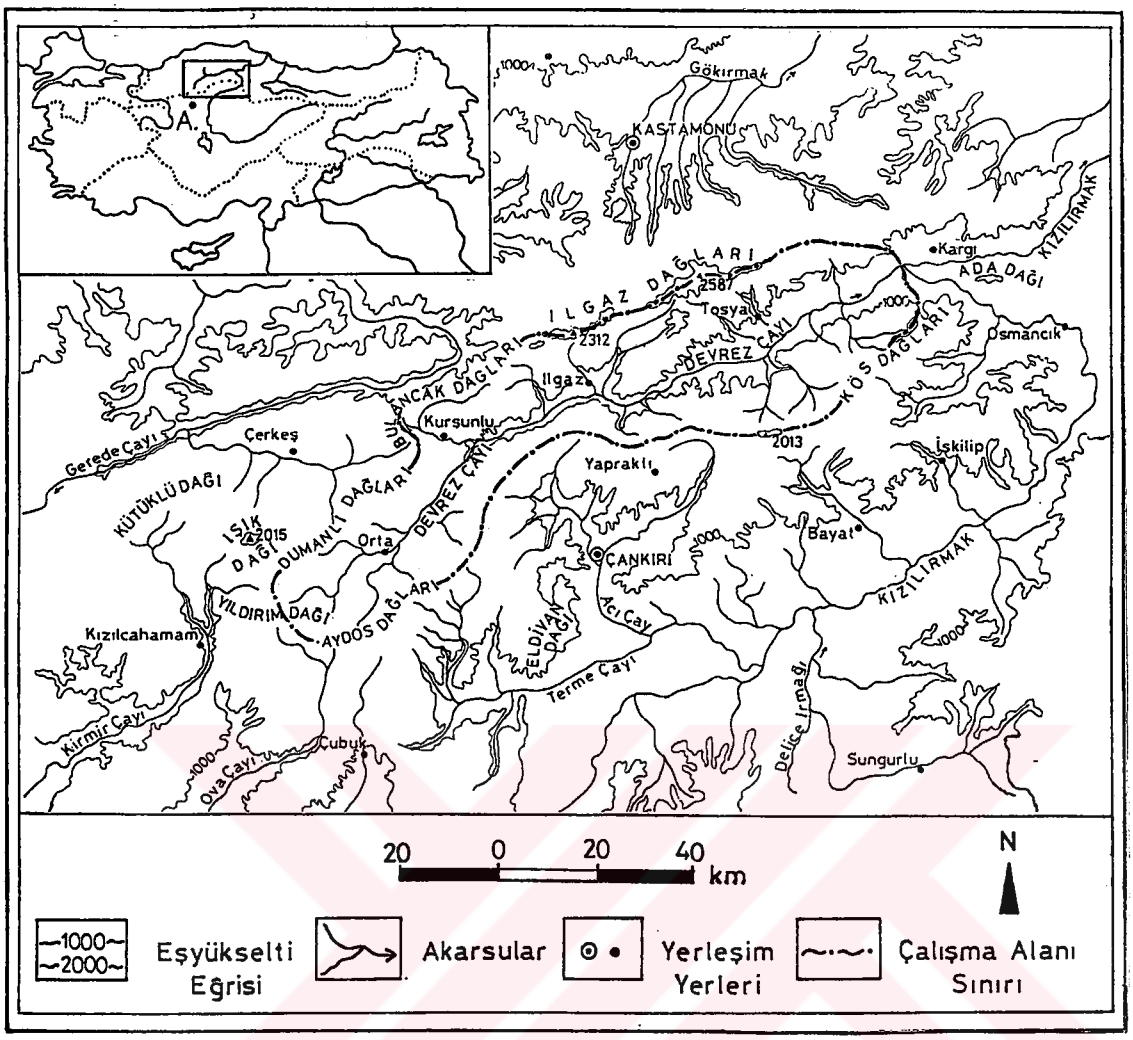
Araştırma sahası, kenarlarında yükseltisi yer yer 2000 metrenin üzerine çıkan yüksek dağlık kuşaklarla çevrilmiştir. Buradan Türkiye'nin en aktif fay kuşağı olan Kuzey Anadolu Fay Kuşağı (KAF) geçmekte ve Devrez Çayı da bu fay kuşağının oluşturduğu depresyon boyunca kabaca WSW-ENE yönünde akmaktadır.

Araştırma sahasının yaklaşık yüzölçümü 3140 km^2'dir. Burası kuzeyden Ilgaz ve Bulancık dağlarıyla Gökırmak ve Filyos havzalarından; güneybatıdan Elden, Semer ve Yıldırım Dağlarıyla Sakarya havzası ve güneyden de Erenler (Oluk), Geçmiş ve Kös Dağlarıyla Kızılırmak'ın kollarının akarsu havzalarından ayrılmıştır (Şekil 1).

Devrez Çayı, KAF'a bağlı olarak oluşan bir depresyon kuşağı içerisine yerleşmiştir. Bu sebeple Devrez Havzası kendisi gibi aynı fay kuşağı boyunca bulunan Kelkit Havzası ile benzer yapı ve jeomorfolojik özellikler göstermektedir. Havzada genel yapı özelliği olarak birer masif durumunda olan Ilgaz ve Kös Dağlarında Paleozoik'e ait seriler yer yer aflore olmuş durumdadır. Mezozoik'in Kretase ile temsil edildiği bölgede, bu zamana ait araziler kalker ve fliş serileri halinde Bulancık Dağlarında mostra vermiştir. Tersiyer'e ait araziler ise Kurşunlu-Ilgaz ve Tosya havzalarında alüvyonu çevreleyerek kenarlardaki dağlık kuşaklara doğru yükselmekte ve doğu-batı yönünde kesintisiz olarak uzanmaktadır.

Araştırma sahası jeomorfolojik açıdan Devrez Vadisi ve bu vadiyi kenarlarından kuşatan dağlık kuşaklar olmak üzere iki ana üniteye ayrılmaktadır. Devrez Çayı Orta, Kurşunlu, Ilgaz ve Tosya havzalarını birbirinden ayıran eşik sahalarını sürempoze boğazlar açarak birleştirmektedir. Bu havzaların tabanlarında Devrez Çayı kısmen geniş yataklı vadiler içerisinde akmakta ve Devrez Vadisi ile kenarlardaki dağlık çerçeve birbirinden KAF vasıtasıyla ayrılmaktadır.

Devrez Havzası'nın planeter ve coğrafî faktörlere göre şekillenen iklim özellikleri incelendiğinde, havzanın Karadeniz ve İç Anadolu iklimleri arasında bir geçiş iklimine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Havzada yıllık ortalama sıcaklık değeri en düşük Kurşunlu'da 8.0°C, en yüksek de Kargı'da 13.7°C'dir. Bu duruma göre havzada yüksekliğin azalmasına bağlı olarak sıcaklık artmakta ve havzanın 350 metre ile en alçak yeri olan Kargı'da en yüksek değerine çıkmaktadır. Sıcaklık gibi yağış değerleri de havzadaki yüksekliğin durumuna göre değişmektedir. Nitekim Ilgaz'da 473.8 mm olan yıllık toplam yağış miktarı Kargı'da 348.5 mm'ye inmektedir. Bu yağış ve sıcaklık değerleri sonucunda bölgede 3.5-4.5 ay arasında değişen bir kurak dönem ortaya çıkmıştır.

Şekil 1. Devrez Havzası'nın Lokasyon Haritası.

Devrez Çayı, tabisi olduğu Kızılırmak gibi karlı-yağmurlu bir rejim özelliği göstermektedir. Bu çayın azami akımları Mart-Nisan, asgari akımları da Ağustos-Eylül aylarında ölçülmektedir. Genel olarak dantritik bir akarsu şebekesi bulunan Devrez Çayı en güçlü kollarını Metamorfik sahalardan almıştır. Bunlar Ilgaz ve Kös Dağlarından beslenen Göl, Gök, Gavur, Kayı, Kınık ve Kızılca Dereleridir. Bunların dışında Basdak, Bucura, Gircen, Geyikli ve Pazar Dereleri de Devrez Çayı'nın diğer önemli kollarıdır.

Devrez Havzası'nın en verimli tarım toprakları Orta, Kurşunlu, Ilgaz, Tosya ve Kargı'nın alüvyal vadi tabanlarıdır. Bu sahalardan sonra alüvyal tabanı kenarlardan çevreleyen Neojen arazileri üzerinde gelişmiş olan diğer topraklar da II.sınıf arazileri oluşturmaktadır. Havza, sahip olduğu iklim ve toprak şartları altında doğal ormanın yetişme sahasıdır. Ancak ormanlar tahrip edildiğinden antropojen step sahaları genişlemiştir. Havzada orman ve steplerin dışında dere vejetasyonu ve Alpin Kuşaktaki çayırlar doğal bitki örtüsünü oluşturmuştur.

Havzanın nüfusu 1935 yılında 75705'dir. 1975 yılına kadar bölgenin nüfusu düzenli olarak artmış ve 1975'de 115492 kişiye çıkmıştır. 1975-1980 periyodunda havzanın nüfusu azalmış, 1980-1990 yılları arasında tekrar artarak 116953 kişiye ulaşmıştır. 1990 yılından sonra havzanın nüfusunda gözle görülür bir azalma olmuştur. Bu yılda yapılan nüfus tespitine göre havzada 106902 kişinin yaşadığı ortaya çıkmıştır. Bölgede nüfusun azalmasının temel sebebi, göç hareketleridir. Ayrıca 1980 yılından sonra yoğunlaşan doğum kontrolleriyle de havzanın nüfus artışı frenlenmiştir. Böylece havzanın 1997 yılındaki nüfusu 1965 yılındakinin altına inmiştir.

Araştırma sahasında 1997 yılı itibariyle nüfusun %43.6'sı (46625 kişi) Ilgaz, Kurşunlu, Orta ve Tosya ilçe merkezlerinde, geriye kalan %56.4'ü de (60277 kişi) kırsal yerleşmelerde yaşamaktaydı. Toplam nüfusun %48.4'ünü erkekler, %51.6'sını da kadınlar meydana getirmişti. Yine aynı yıl itibariyle havzada bağımlılık oranı %55.8, aritmetik nüfus yoğunluğu da km^2'ye 34 kişiydi.

Devrez Havzası; uygun iklim, toprak ve topografya şartları gibi fizikî özellikleri sebebiyle Kalkolitik Çağdan günümüze yerleşmeleri kendine çekmiştir. Burada Ilgaz, Kurşunlu, Orta ve Tosya ilçe merkezleriyle bu ilçelere ve Kargı ilçesine bağlı 175 köy yerleşmesi bulunmakta bu ilçelere bağlı köylerinde 48 tanesi sayısı 2-8 arasında değişen mahallelerden oluşmaktadır. Geçici yerleşmeler ise sayısı 84'ü bulan yayla yerleşmeleri ve Tosya çevresindeki bağ evleri (Gümele) ile temsil edilmektedir. Köyler tarım topraklarının durumuna bağlı olarak genellikle havza tabanında toplanmıştır. Tabandan uzaklaştıkça köy sayısı azalmakta ve köyler yüksek kesimlerde dağınık dokulu bir hale gelmektedir. Meskenler çevreden temin edilen malzeme ile yapılmakta ve fonksiyon ve kullanım durumlarına kat ve oda sayısı değişmektedir.

Geçimin temelinin tarım ve hayvancılığa dayandığı havzada arazilerin ancak %17.1'i tarım, %29.1'i de çayır ve mera alanı olarak kullanılmaktadır. Bölgede ekstansif tarım metotlarıyla Neojen platolarındaki kuru ve nadaslı kuru tarım yapılabilen tarım arazilerinde buğday, arpa ve yem bitkisi; Devrez Vadisi'nin tabanındaki sulanabilen alüvyal sahalarda da entansif metotlarla başta çeltik olmak üzere şeker pancarı, sebze ve meyve yetiştirilmektedir. Havzada tarım arazilerinin küçük ve dağınık olması ile verimsiz olması, tarımın en büyük problemlerindendir. Genellikle tarım ve hayvancılığın birbirini bütünleyen ekonomik faaliyetleri oluşturduğu bölgede, hayvancılık yayım hayvancılığı şeklinde yapılmaktadır. Meraların yanlış otlatılması ile hayvan türlerinin ıslah edilmemiş olması bölgede hayvancılıktan alınan verimi düşürmektedir.

Araştırma sahasında Tosya şehri dışında kalan diğer ilçe merkezleri sosyo-ekonomik açıdan gelişmemiştir. Tosya Şehri sanayi açısından Batı Karadeniz Bölümü'nün en gelişmiş yerlerindendir. Burada gıda, tuğla ve kiremit sanayileri bulunmaktadır. Bölgedeki diğer ilçe merkezlerinin ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayanmakta ve bunlar ticari açıdan kendi kırsalına hizmet etmektedir. Madencilik havza ekonomisine fazla girdi sağlamamakta sadece Kurşunlu ilçe merkezindeki bentonit madenleri işletilmektedir. Bölgede Ilgaz Dağı ve Kaya Mezarları gibi doğal ve beşerî açıdan zengin bir turizm potansiyeli bulunmakla birlikte bunlar, yeterince değerlendirilmemiştir

Sonuç olarak; Kalkolitik Çağdan günümüze gelinceye kadar yerleşime sahne olmuş olan Devrez Havzası'nın doğal ve beşerî kaynakları yeterince değerlendirilememiştir. Bu sebeple Türkiye'nin nispeten batısında ve başkentimiz Ankara'ya oldukça yakın olmasına rağmen Devrez Havzası sosyo-ekonomik yönden geri kalmakta ve göçlerle boşalmaktadır.

2. Araştırmanın Amacı ve Metodu

Devrez Havzası'nın Beşerî ve Ekonomik Coğrafyası adlı bu araştırma, bir doktora tezi olarak yapılmıştır. Devrez Havzası Türkiye'nin nispeten batısında olmasına ve başkentimiz Ankara ya oldukça yakın bulunmasına rağmen sosyo-ekonomik açıdan geri kalmış bir bölgedir. Türkiye'nin doğusunu batısına bağlayan bir köprü durumunda olan bu bölgenin doğal ve beşerî çevre kaynakları yeterince değerlendirilmemiştir. Bu çalışmada Devrez Havzası'nın doğal ve beşerî çevre faktörlerini coğrafyanın temel prensipleri doğrultusunda analiz ve sentezlemek ve bunların sonuçlarını coğrafî bilgi sistematiğinde değerlendirmek amaçlanmıştır. Böylece havzanın geri kalmasında etkili olan faktörler ve başlıca sorunlar ortaya konulacak ve bunlara çözüm önerileri getirilerek bölgenin kalkınması için temel çıkış yolları gösterilmeye çalışılacaktır.

Araştırma sahasıyla ilgili olarak daha ziyade jeolojik ve jeomorfolojik araştırmalar yapılmış bulunmaktadır. Bunların en önemlisi AKKUŞ tarafından yapılan Devrez Çayı Vadisi'nin Jeomorfolojisi adlı çalışmadır. Beşerî ve ekonomik açıdan incelenmemiş olan Devrez Havzası'nın beşerî ve ekonomik özelliklerinin incelenmesiyle Türkiye'nin geniş olan bir başka yöresinin de coğrafî etüdü tamamlanmış olacaktır. İşte bu amaca yönelik olarak Devrez Havzası araştırma sahası olarak seçilmiş bulunmaktadır.

Devrez Havzası sosyo-ekonomik açıdan Türkiye ortalamasının gerisinde olduğu için kalkınmada öncelikli yöreler kapsamına dahil edilen Çankırı ve Kastamonu illerinin yönetim alanı içerisinde bulunmaktadır. Araştırma sahası her ne kadar kalkınmada öncelikli yöreler kapsamında bulunsa da ÖZEY'in ifade ettiği gibi kalkınmada öncelikli yöreler coğrafî bir gözle incelenip sorunların kökenine inilmedikçe buralara önerilecek olan kalkındırma planlarının istenilen sonuçları alınamayacaktır.[1] Devrez Havzası'nın araştırma sahası olarak seçilmesinde bu durum da etkili olmuştur.

1992 yılından beri içinde yaşadığım ve 1995 yılından itibaren de doktora çalışması olarak inceleme şansı bulduğum Devrez Havzası'nın doğal ve beşerî çevre kaynaklarının yeterince değerlendirilmemiş olduğunu görmüş bulunmaktayım. Başlıca ekonomik faaliyetin tarım ve hayvancılığa dayandığı bu bölgede ekstansif tarım metotları, toprak mülkiyet sistemi ve düşük verimli tarım toprakları gibi sebeplerle elde edilen gelir, artan nüfusu besleyememiş; hayvancılık da geleneksel metotlarla yayım hayvancılığı şeklinde yapıldığı için tarımla birlikte nüfusun göçünü engelleyememiştir. Oysa Tosya örneğinde olduğu gibi bölgede tarım ve hayvancılıkta entansif metotların uygulanması ve üretilen ürünlerin işlenip dışarıya pazarlanması ile kalkınmak mümkün

---

[1] Özey, R., 1993, "Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) Çalışmalarına Coğrafî Açıdan Bir Yaklaşım", Türk Coğrafya Derg., Sayı:28, İst., s.120.

olabilmektedir. Çünkü bölge, Ankara gibi büyük bir tüketim merkezine yakın bir yerde bulunmakta ve Türkiye'nin doğusunu batısına bağlayan E-80 Devlet Karayolu vasıtasıyla ürettiklerini dış pazarlara kolaylıkla ulaştırabilmektedir. Ayrıca Orta kasabasına kurulacak olan bir termik santralinin bölgede kalkınmanın lokomotifi olacağı ortadadır. İşte genel ekonomik çerçevesini bu şekilde çizdiğimiz Devrez Havzası'nın esasen kalkınmak için yeterli doğal ve beşerî çevre potansiyellerine sahip olduğu görülmektedir. Bu sebeple Devrez Havzası'nın coğrafî durumu ortaya konulmuş ve sorunlarının kökenine inilerek bunlara çözüm öneriler getirilmeye çalışılmıştır.

Araştırmada metot olarak konu seçiminden sonra bu konuyla ilgili bilgi, döküman ve kaynak eser taraması yapılmıştır. Bu taramada bölgenin KAF'a bağlı olarak daha ziyade jeolojik ve jeomorfolojik açıdan incelendiğini, beşerî ve ekonomik özelliklerinin ise genel bir bütün halinde hiç incelenmediğini anlamış bulunmaktayız. Bölgeyle ilgili kaynaklar, araştırmanın kaynakça kısmında verilmiştir. Kaynak taramasından sonra araştırmada coğrafya araştırmalarının en önemli kısmı olan yerinde gözlem metodunun uygulanmasına geçilmiştir.

Araştırma sahasına yönelik olarak 1995-1999 yılları arasında Kış mevsimlerinde kısa, Yaz mevsimlerinde ise uzun dönemler halinde gerekli olan arazi çalışmaları yapılmıştır. Bu arazi çalışmalarıyla gerek yatay ve gerekse dikey eksende havza incelenmiş ve köy yerleşmelerinin neredeyse tamamına gidilerek buralarda anket ve mülakatlar yapılmış; ilgili şekiller çizilip fotoğraflar çekilmek suretiyle gerekli olan materyaller toplanmıştır.

Araştırma sahasıyla ilgili temel kaynak ve bilgiler daha ziyade kamu kurum ve kuruluşlarından alınmıştır. Bölgenin topografya haritası, HGK'nın 1/100.000 ölçekli Bolu (G29, H29), Çankırı (G30, G31, G32, H30) ve Kastamonu (F31, F32) paftaları; jeoloji haritası, 1/500.000 ölçekli Sinop ve Zonguldak paftaları; toprak ve arazi kullanım haritaları, Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nden alınan Çankırı, Çorum ve Kastamonu arazi varlığı il raporlarının haritaları ve ilçe merkezlerindeki fonksiyon alanlarının kullanım haritaları da İller Bankası'ndan alınan şehir imar haritaları esas alınarak çizilmiştir. Bunların dışında bölgeyle ilgili diğer basılı bilgiler DİE'den alınan 1927-1997 yılları arasındaki nüfus sayımlarının istatistikleri, DMİ'nin iklim döküm cetvelleri, Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün Köy envanter etütleri ve ilgili ilçelerdeki kamu kurum ve kuruluşlarından sağlanmıştır.

Böylece araştırma sahasıyla ilgili yeterli bilgi ve materyal toplanmış ve bunlar coğrafyanın temel prensipleri olan dağılış, bağlantı ve sebep-sonuç ilkelerine bağlı bir şekilde değerlendirilerek araştırma tamamlanmaya çalışılmıştır. Yazımda tez yazım ilke ve kurallarına dikkat edilmiş ve konular arasındaki bağlantılar tablo ve şekillerle gösterilerek araştırma daha görsel bir hale getirilip desteklenmiştir. Ayrıca havzanın coğrafî özelliklerinin daha iyi anlaşılması için araştırmada fotoğraflara da yer verilmiştir.

I. BÖLÜM
FİZİKİ COĞRAFYA ÖZELLİKLERİ

1.A. YAPISAL ÖZELLİKLER

1.1. Giriş

Devrez Çayı havzası genel jeomorfolojik görünümü itibariyle Devrez Çayı Vadisi ve bu vadiyi kenarlardan çevreleyen yüksek dağlık kuşaklar olmak üzere iki farklı jeomorfolojik üniteden oluşmuştur. Havzada Nowack tarafından **Paflagonya Yarası** olarak isimlendirilen ve içerisinde KAF zonunun geçtiği tektonik oluk, kuzeyindeki Pondit kütlesi ile güneyindeki Anatolid kütlelerini birbirinden ayırmıştır.[2] Mostra veren tabaka ve formasyonların durumundan ortaya çıktığı üzere araştırma sahası Hersinien ve Alp orojenezlerinden oldukça fazla etkilenmiştir. Bunun sonucu olarak bölgede kırılma, kıvrılma, faylanma ve bindirmelerle genel jeomorfolojik peyzaj oluşmuştur.

Araştırma sahasının temel arazisini oluşturan Paleozoik'e ait formasyonlar Ilgaz ve Kös dağlarında aflore olmaktadır. Mezozoik araziler daha ziyade Kretase ile temsil edilmekte ve Devrez Çayı Vadisi'nin orta kesiminde yer alan ofiolitlerde Kretase'ye dahil edilmektedir.[3] Genellikle Neojen'le temsil edilen Tersiyer araziler Devrez Çayı boyunca uzanmakta ve Tosya havzasında genişleyen Neojen çökelleri ile Paleozoik yaşlı metamorfikler arasında bir diskardans bulunmaktadır. Kuaterner arazisi ise taraçalarda ve Devrez Çayı'nın taban yaptığı kesimlerde eski ve yeni alüvyal depolar halinde, yani derelerin Devrez tektonik oluğuna indiği yerlerde teşkil ettikleri birikinti konilerinde ve Fay dikliklerinin eteklerindeki yamaç molozlarında kendisini göstermektedir.

Devrez Havzası'nı kuzey ve güneyden çevreleyen dağlık çerçeve içerisinde olan Ilgaz ve Kös dağları, bölgenin en eski masif kütleleridir. Bunlar Hersinien orojenezi ile kıvrılarak yükselmişler ve rejyonal metamorfizmaya uğrayarak havzaya kalıp vazifesi görmüşlerdir.[4,5] Bu şekilde Paleotektonik dönemin yapısal izlerinin bulunduğu bölgede, Neotektonik dönemin izlerini özellikle Devrez Vadisi içerisinde görmek mümkündür. Neotektonik dönemde Arabistan Platformu Anadolu kütlesine çarparak bu kütleyi batıya doğru zorlamış ve artan kompresyonlarla zayıf zonlar kırılarak Anadolu kütlesi KAF boyunca batıya doğru kaymaya başlamıştır. Miosen sonundan başlayıp Pliosen'de de devam eden bu hareketler sonucunda doğrultu atımı KAF boyunca **Pull apart** (çek-kopar/ayır) adı verilen tektonik kökenli havzalar gelişme göstermiştir.[6] Devrez Çayı'nın yerleştiği ve içerisinden KAF geçen tektonik oluk boyunca bulunan bu havzaların bölgedeki temsilcileri de doğudan batıya doğru Tosya, Ilgaz ve Kurşunlu havzalarıdır. Günümüzde bu havzalar aktif tektonizmadan etkilenerek gelişmelerini halen sürdürmektedirler.

---

[2] Kurter, A., 1982, Kastamonu ve Çevresinin Doğal Görünümü, İst. Ünv. Edb. Fak. Yay. No:2930, İstanbul, s.39.

[3] Akkuş, A., 1980, Devrez Çayı Vadisi'nin Jeomorfolojisi, K.T.Ü. Yay. No:109, Trabzon, s.11.

[4] Blumenthal, M., 1948, Bolu civarı ile Aşağı Kızılırmak Mecrası Arasındaki Kuzey Anadolu Silsilesinin Jeolojisi, MTA Yay., Seri: B, No:13, Ankara, s 15.

[5] Akkuş, A., 1980, a.g.e., s.26.

[6] Atalay, İ., 1987, Türkiye Jeomorfolojisine Giriş, Ege Ünv. Yay. No: 9, İzmir, s.51.

1.2. Prealpin Formasyonlar

Devrez Havzası'nın doğu kesimini çevreleyen Ilgaz ve Kös dağlık kütleleri, örtü tabakalarının altından yer yer aflore olan yeşilimsi grovaklarla birlikte çok çeşitli şistlerin varlığından anlaşıldığı üzere Paleozoik bir masif karakterindedir. Orojenik hareketlerle kırılmış ve kıvrılmış tabakalardan meydana gelen bu masifler birer antiklinal sahalarına tekabül etmektedir.

Bölgedeki eski masiflere ait Paleozoik sistem sahasında yaşı belli eden herhangi bir paleontolojik ize rastlanmamıştır.[7] BLUMENTHAL Ilgaz masifini paleontolojik bir iz olmamasına rağmen koyu mavimsi kalkerler gibi bazı seviyelerin litolojik mukayeselerini yaparak Devonien'e atfetmekte, Devrez Çayının güneyindeki sıradağlarda da Permokarbonifer arazisinin mevcut olduğunu belirtmektedir.[8] YALÇINLAR Ilgaz ve Kös dağlarının yapı olarak metamorfik şistlerle metamorfik kalkerlerden müteşekkil bir Paleozoik kompleks olduğunu ifade etmekte ve Kuzey Anadolu'nun en büyük masifi olarak belirlediği bu kompleksin Kös Dağları kısmında bir müellif bulduğu Dictyonemalı şistlere dayanarak eski temelin Ordovisien'e ait bir Kaledonien masifi olabileceği üzerinde durmaktadır.[9] Ayrıca YALÇINLAR bu Kaledonien masifinin temelinde, Kös Dağı'nın kuzey eteklerinde ve Ilgaz dağlarının çekirdek kısmında müşahede ettiği pembe ve gri renkli metamorfik şistlerin Prekambrien'e ait olabileceğini de ifade etmektedir.[10]

Devrez Çayı Vadisi ile ilgili en detaylı jeomorfolojik araştırmayı yapan Akkuş'a göre ise Kargı batısında Permien kalkerlerinin şistler üzerinde bulunması şistlerin Permien'den daha eski olduğunu göstermekle birlikte, Beygircioğlu köyünün batısındaki Üzüyemez tepesinde bulunan kalkerlerle şistlerin ara tabakalı olarak durmasından anlaşıldığı üzere bölgenin bir kısım şistleri de Permien yaşlıdır.[11]

Bütün bu çalışmalarla ortaya konulduğu üzere, bölgenin en eski temel arazisini oluşturan Ilgaz ve Kös dağlarındaki Metamorfik şist ve kiristalen kalkerlerden oluşmuş olan çeşitli formasyonların yaşları kesin olarak tespit edilememektedir. Bu sebeple MTA tarafından yapılan 1/500.000 ölçekli Türkiye Jeoloji Haritasının Sinop paftasında Ilgaz ve Kös dağlarının bulunduğu kesimler sadece Paleozoik olarak verilmiştir (Şekil 1.1).

---

7 Akkuş, A., 1980, a.g.e., s.11.

8 Blumenthal, M., 1948, a.g.e., s.10.

9 Yalçınlar, İ., 1960, "Türkiye'de Kalodonien Masifleri ve Morfolojik Karakterleri", Türk Coğr. Derg., Sayı:20, İstanbul, s.110.

10 Yalçınlar, İ., 1960, a.g.e., s.110.

11 Akkuş, A., 1980, a.g.e., s.12.

Araştırma sahasının Paleozoik temelini oluşturan arazilerini Tosya tektonik havzasını dolduran Neojen araziler ayırmış bulunmaktadır. Tosya tektonik havzası Kuzey Anadolu Fay Kuşağı boyunca çöktüğünden, bu tektonik havzaya dolan Neojen çökelleri ile Paleozik araziler arasındaki sınır, faylar belirlenmiştir. Bu şekilde bölgenin Paleozik arazileri olan Ilgaz ve Kös dağlık kütleleri birbirinden ayrılmış bulunmaktadır. Devrez vadisinin hemen kenarından itibaren yükselen Paleozoik arazide esas temeli gri, kara ve açık yeşilimsi fillitler (kloritli şistler, grafitit şistler, kuvarslı şistler ve özellikle serizitli şistler) temsil etmekle birlikte çoğu mermerleşmiş beyaz, mavi ya da pembe renkli kalkerlere de rastlanmaktadır.[12] Şistler bölgenin muhtelif kesimlerine yayılmış olup, bazen masif kütle veya ince yapraklanmış halde saf birlikler teşkil etmekte ve bazen de diğer şistlerle iç içe geçerek bir arada formasyonlar oluşturmaktadır. Ayrıca Ilgaz Dağlarının güney kenarı boyunca Kargı'ya kadar uzanan kesimde görüldüğü gibi bölgede ultrabazik kökenli lavların hidratasyonu sonucu oluşan ofiolitik kayaçlarla şistler geçişli bir şekilde bulunmaktadır. Paleozoik arazide bulunan kristalen kalkerler ise genellikle Ilgaz Dağlarının muhtelif kesimlerinde küçük damarlar halinde görülmekle birlikte Gökçay'a karışan Ovaçay'da olduğu gibi bazen de büyük kütleler halinde bulunabilmektedir.

Devrez Havzası'nda Paleozoik araziler oldukça geniş bir alanda yayılmıştır. Bu araziler bölgeyi kenarlarda çevreleyen yüksek ve eğimli dağlık kuşaklara tekabül etmekte ve ormanlarla kaplı bulunmaktadır. Bölgede Paleozoik arazilerin yüksek, eğimli ve ormanlık olmaları dolayısıyla buraları tarıma açılamamış ve ormanlık ve mera alanları olarak değerlendirilmiştir.

1.3. Alpin Formasyonlar

Genel olarak Alp-Himalaya kıvrım kuşağı içinde bulunan Türkiye'nin bugünkü morfolojik görünümünü almasında Alpin hareketlerin oldukça önemli bir yeri bulunmaktadır. Araştırma bölgesinde Alpin hareketler Hersinien strüktürlerini örten Mezozoik ve Tersiyer örtü tabakalarını etkilemiştir. Bunlar Paleozik temele oranla yeni ve esnek oldukları için Alp Orojenezi sonucunda genellikle kıvrılmışlar ya da artan komprasyonlarla kırılmışlardır.

Devrez Havzası'nda Mezozoik araziler daha ziyade Kretase ile temsil edilmektedir (Şekil 1.1). Her ne kadar Orta İlçe Merkezinin güneyinde Yaylakent ve Kayılar köyleri arasında ve Hacıhasan Dağı'nın 1500-1700 metreleri arasında Jura-Kretase, Gökçeöz Deresi'nin güney batı yamaçlarında da Jura arazisi bulunsa da, bunlar bölgedeki Mezozoik'i temsil açısından oldukça yetersiz kalmaktadır.

Araştırma sahasında Kretase aflörmanları özellikle Kurşunlu-Ilgaz havzalarını kuzeyden çevreleyen Bulancık Dağı'nda geniş bir sahada görülmektedir. Bölgede Devrez Çayı Vadisi'ni kuzeyden KAF ile sınırlayan Kretase formasyonları Ilgaz şehrinin kuzeyinden başlayarak batıda havza dışına kadar kesintisiz bir kuşak halinde uzanmıştır. Bulancık Dağı'nda alt Kretase masif gri kalkerlerle ve marnlı açık renkli lite kalkerleriyle temsil edilmekte ve Ilgaz batısında yer yer mostra vermektedir.[13] Alt Kretase'nin üst devrelerinde bölgede fliş çökelimi hakim duruma gelmiş ve fliş çökelimi üst Kretase'nin Senomainien ve

---

[12] Blumenthal, M., 1948, a.g.e., s.61.

[13] Schreiber, S., 1964, Kastamonu Havzası Hidrojeolojik Etüt Raporu, Çev: M. Gökçen, Rapor No: 904, DSİ, Ankara, s.5.

Turonien devrelerinde de devam etmiştir.[14] Taban konglomerasıyla başlayan Kretase flişleri Kretase kalkerleri üzerinde transgresif bir şekilde durmakta ve gre, kumlu ve killi şistler, marnlar ve yer yer de gremsi kalker tabakalarından oluşmaktadır.[15]

Karadeniz Dağlarının esas kitlesini teşkil eden Üst Kretase fliş serisinin havzadaki en tipik kısmı Ilgaz'ın Ödemiş ve Bahadun köyleri arasında kalan alanlarda bulunmaktadır. Burada litoral fasiyeste oluştuğu ileri sürülen gremsi kalkerler Senamonien-Turonien yaşındadır.[16] Ayrıca Bahadun köyünün güney batısındaki ve Süleymanhacılar ile Alpagut köyleri arasındaki kıvrımlı greli kalkerlerden oluşan tabakalarda Üst Kretase'ye aittirler.[17]

Araştırma sahasında Mezozoik ofiolitli seriler Geçmiş Dağları'nda geniş bir kuşak halinde bulunmakta, Bulancık Dağı'nda da üst Kretase'ye ait fliş serilerinin hemen üzerindeki sahalarda yükselmektedir. Geçmiş Dağlarındaki ofiolitik seri Kös Dağı masifinin kenar bölgelerinden başlayarak batıda Sarmaşık-Kuşçayırı köyleri arasında çizilecek bir hatta kadar olan geniş bir sahada uzanmakta ve havzanın güneyindeki subölümünü takip etmektedir. Bulancık Dağı'nda ise Bucura Deresi'nin üst çığırlarındaki vadileri boyunca ofiolitlerin mostra verdiği görülmektedir. Türkiye'de ofiolitli seriıer, Mezozoik'in başından itibaren açılarak genişlemeye başlayan jeosenklinal kuşakları içerisinde bazik ve ultrabazik magmanın deniz tabanına yayılmasıyla oluşan kütleler dahilinde ve yer yer bunların kıtasal yamaç boyunca akarak kıtasal kütle üzerinden gelen diğer sedimentlerle yığışmaları sonunda oluşmuştur.[18] Bu sebeple bölgede Ilgaz-Kastamonu, Tosya-Kastamonu ve Tosya-İskilip karayollarının kenarlarındaki açmalarda yer yer metamorfik şistlerle birlikte serpantin-peridotoit ofiolitlerini görmek mümkün olabilmiştir.

Devrez Havzası'nda Eosen fliş ve kalkerleri Ilgaz ve Kös dağı kütlelerinin yüksek kesimlerinde yer yer Paleozik temeli örtmüş bulunmaktadır. Bölgede Eosen flişleri Tosya havzasının güneyinden yükselen Kös Dağı'nın 1100-1300 metreleri arasında bulunmakta ve kabaca doğuda Kazılca ve batıda Kayı çayları arasında doğu-batı yönlü bir kuşak halinde uzanmaktadır. Bu Eosen flişi sahası kuzeyden andezit ve güneyden de Mezozoik ofiolitleriyle çevrilmiş bulunmaktadır. Gökçay Vadisi'nde Kös Dağı'nın uç uzantısını oluşturan Paleozoik şistleri Eosen flişleri tarafından örtülmüş durumdadır. Havzada Eosen kalkerlerinin ise Ilgaz Dağı'nın yüksek tepelerinden olan Gökyartepe çevresinde masif kütlenin kristalen şistleri üzerinde bulundukları görülmektedir.

Araştırma sahasında denizaltı volkanik faaliyetleri Lias, Üst Kretase, Eosen zamanında yüzey volkanizması ise, Oligosen ve Miyosen'de olmuştur. Bölgede Neojen yaşlı volkanik formasyonlar andezit ve lav ve tüfleri halinde Kurşunlu-Ilgaz depresyonunun güneyinin de ve Orta'da geniş alanlar kaplamakta, ayrıca Tosya havzasının güneyinde Kayı ve Kınık Çayı arasında kalan kesimlerde Neojen'i sınırlanmaktadır.[19]

---

[14] Pehlivan, S, ve Digerleri., 1987, Ilgaz Kuzeydoğusu, Boyalı-Kurşunlu Dolayının Jeolojisi, MTA, Ankara, s.63.
[15] Borahan, S.-Baltan, O., 1966, Kastamonu Ovalarının Yeraltısuyu Rezerv Raporu, DSİ, Ankara.
[16] Ketin, İ., 1962, Türkiye Jeoloji Haritası, (Sinop Paftası) İzahatnamesi, MTA, Ankara, s.20-26.
[17] Akkuş, A., 1980, a.g.e., s.17.
[18] Atalay,İ., 1987, a.g.e., s.18-19.
[19] Schreiber, S., 1964, a.g.e., s.12.

1.4. Postalpin Formasyonlar

Araştırma sahasında Neojen formasyonları genellikle karasal ve lagüner fasiyeste gelişmiş olup, Paleozoik-Mezozoik silsileleri arasında uzanan ve içerisinden Devrez Çayı akan doğu-batı yönlü depresyonları doldurmuştur.[20] Orta-Kurşunlu-Ilgaz-Tosya-Kargı havzalarında detritik özellikte olan bu depolar kum, çakıl, kil, marn ve yer yer de kalkerden oluşmuştur. Ancak Orta, Ilgaz ve Kurşunlu havzalarında bu tabakanın arasına volkanik unsurların da dahil olduğu görülmüştür.

Devrez Havzası'ndaki Neojen dolguları kuzeyden KAF ile Mezozoik serilerinden ayrılmıştır. Güneyde ise hemen Devrez Çayı'nın vadi kenarına kadar inen Neojen andezit sahasıyla Neojen dolgu sahasını Devrez Çayı ayırmıştır. Neojen dolgu sahasının kalınlığı bölgenin doğusundan batısına doğru azalmaktadır. Nitekim Tosya havzasında Neojen dolgusunun kalınlığı 550-600 metreyi geçerken Orta havzasında bu kalınlık ancak 10-15 metreye kadar çıkabilmektedir. [21]

Araştırma sahasındaki Neojen formasyonlarında tabakalar Devrez Çayı Vadisi'ne yakın sahalarda yatay durumda bulunurken, vadiden uzaklaştıkça bu tabakaların yatay durumları bozulmaktadır. Bu durumdan anlaşılacağı üzere bölgede Alp Orojenezi'ne bağlı olarak meydana gelen KAF kuşağı boyunca çökerek dolan bu sahalarda, orojenezden çok epirojonez etkili olmuştur. Bölgede Neojen sedimentlerinin depolandığı deprasyonda Devrez Çayı'nın epirojenik yükselmelere ayak uydurarak sert temel üzerinde antesedant yarma vadiler açması bu durumu desteklemektedir. Böylece Tosya havzasında Devrez Çayı yatağından Post-Neojen aşınım yüzeyine göre 250-300 metre yüksekte eski nehir yatağının izleri kalmıştır.[22]

Devrez Havzası'nın Tosya kesiminde bulunan Neojen formasyonu karasal bir ortamda gelişmiştir. Karasal fasiyesteki Neojen yumuşak bir formasyon olup erezyonla çok çabuk ayrılabilmektedir.[23] Bu sebeple Tosya şehrinin yakın çevresinde bulunan Neojen dolgu formasyonlarında doğal bitki örtüsünün tahribatıyla bedlands topografyası gelişmiştir.

Neojen formasyonları alüvyal arazilerden sonra bölge için en fazla önemi bulunan kesimlerdir. Çünkü bölgede alüvyal topraklar sınırlı ve ekime-dikime uygun tarım arazileri yetersizdir. Alüvyal toprakları çevreleyen Neojen arazileri verimlilik açısından II.sınıf alanlar olmalarına rağmen kalın topraklardan ve tarım için uygun geniş ve işlenebilir alanlardan oluştuğu için bölgenin bir çok kesiminde tarıma açılmıştır. Genellikle kuru tarım arazileri olan bu kesimler, suyun yeterli olduğu yerlerde sulanmakta ve buralarda polikültür tarım uygulanarak ekonomik değeri yüksek sebze ve meyveler üretilmektedir. Böylece Tosya'nın Neojen arazileri üzerinde bağlar ve bahçeler geniş yer kaplamıştır.

---

[20] Ardel, A., 1964, "Batı Karadeniz Bölgesinde Morfolojik Müşahedeler", İst. Ünv. Coğrafya Enst. Derg. Cilt:7, Sayı: 14, İstanbul, s.67.

[21] Akkuş, A., 1980, a.g.e., s.20.

[22] Atalay,İ., 1987, a.g.e., s.100.

[23] Schreiber, s., 1964, a.g.e., s.12.

Daha önce ifade edildiği gibi havza'da Kuaterner arazisi; taraçalarda ve Devrez Çayı'nın taban yaptığı kesimlerde eski ve yeni alüvyal depolar halinde, yan derelerin Devrez tektonik oluğuna indikleri yerlerde oluşturdukları birikinti konilerinde ve fay dikliklerinin eteklerindeki yamaçlarda yamaç döküntüsü olarak kendisini göstermiştir. Eski alüvyal depolar bugünkü Devrez Çayı Vadisi'nin hemen kenarından dik bir şekilde yükseldikleri için morfolojik olarak taraça oldukları anlaşılan kesimlerde bulunmaktadır. Genellikle parçalanmış olan bu taraçalardaki eski flüvyal depolar çimentolaşmamış kum ve çakıllardan oluşmuştur. Yeni alüvyal depolar ise Devrez Çayı'nın taban kesimlerinde ve yan derelerin kenarlarında depolanmıştır. Bunlar çakıl, kum, kil ve silt gibi ince materyallerden oluşmuş flüvyal dolgular olup çevre formasyonlardan taşınmışlardır. Bu sebeple Tosya havzasındaki alüvyal dolgularda Ilgaz Dağı'na yakınlık dolayısıyla şist çakıllarını,Orta ve Kurşunlu havzalarındaki alüvyal dolgularda ise volkanik sahalardan taşınmış olan andezit çakıllarını görmek mümkün olabilmektedir.

Araştırmanın yeraltı suları konusunda daha detaylı verileceği üzere bölgede alüvyonun kalınlığı Tosya havzasının doğusunda 70 metreye ulaşmaktadır. Bölgede Devrez Vadisi boyunca doğudan batıya doğru alüvyon kalınlığı genel olarak azalmakta ve alüvyonun kalınlığı Devrez Vadisi ile subsekant akarsu vadilerinin birleştiği yerlerde artmaktadır.

Havzada Devrez Çayı Vadisi boyunca sağlı ve sollu olmak üzere Devrez Çayı'na yanlardan katılan derelerin birikinti konileri teşkil ettikleri görülmektedir. Ilgaz havzasında Belören köyünün doğusundan itibaren görülmeye başlayan bu oluşumlar, Tosya çöküntü havzasında özellikle metamorfik serilerden kaynağını alan derelerin önlerinden gelişmiştir. Tosya havzasında Aşağıdikmen-Ortalıca köyleri arasında Devrez Çayı'nı Neojen'e doğru ötelemiş olan bu konilerin birleşerek yelpaze oluşturdukları görülmektedir. Bu konilerde flüvyal dolgular tane boyutuna bağlı olarak Devrez Vadisine doğru kabadan inceye doğru sıralanmıştır.

Araştırma sahasında Kuaterner arazisi ekonomik açıdan en fazla kıymeti olan kesimlerdir. Buralardan biriken alüvyonlarda iklimin elverdiği her türlü tarım ürünü yetiştirilebilmektedir. Bu sebeple bölgede yeni alüvyonların depolandığı Ilgaz, Tosya ve Kargı havzalarında Devrez Çayı'nın sularından da yararlanılarak çeltik tarımı yapılabilmiştir. Böylece bölgenin bu kesimleri yerleşmeleri kendisine çekerek yoğun halde nüfuslanmışlardır.

1.B. JEOMORFOLOJİK ÖZELLİKLER

Devrez Çayı bir tektonik oluk içerisinde yerleşmiş olduğu için, Devrez Havzası genel jeomorfolojik durumu açısından Devrez Vadisi ve bu vadiyi kenarlardan çevreleyen yüksek dağlık kuşak olmak üzere iki ana jeomorfolojik üniteye ayrılmış bulunmaktadır.

1.1. Dağlık Sahalar

Devrez Havzası kenarlarından yüksek dağlık çerçeve ile diğer havzalardan ayrılmıştır. Bölgeyi diğer havzalardan ayıran dağlar sıradağ özelliğinde olup havzayı kuzey ve güney kenarlarında

kuşatmış bulunmaktadır. Kuzeydeki dağlık sahalar doğudan batıya doğru Ilgaz, Hacıhasan, Bulancık ve Dumanlı dağlarından oluşmakta ve genel olarak WSW-ENE yönünde uzanış göstermektedir. Güneydeki dağlık sahaları ise doğudan batıya doğru Kös, Geçmiş, Erenler ve Aydos Dağları oluşturmakta ve bunlarda kuzeydeki dağlık hattın uzanışına paralel bir silsile takip etmektedir (Şekil 1.2).

Havzayı kuzeyden çevreleyen dağlık çerçevede yükseltisi 2000 metrenin üzerine çıkan Ilgaz Dağları en yüksek silsileyi oluşturmuştur. Bu dağlar kuzeyindeki Karadeniz'e paralel olarak uzanan İsfendiyar (Küre) Dağlarından Gökırmak depresyonu ile ayrılmış bulunmaktadır.

Ilgaz Dağları kuzeyindeki Gökırmak ile güneyindeki Devrez Çayı arasında hidrografik sınırı oluşturmuştur. Bu iki çayı ayıran subölümü hattı Ilgaz dağlarının yükseltisi 2000 metrenin üzerine çıkan tepelerinden geçmektedir. Bunlar içerisinde yüksekliği 2587 metreye ulaşan Büyükhacettepe Batı Karadeniz'in en yüksek noktasıdır. Ayrıca Ilgaz Dağları üzerinde doruk hattını oluşturan tepelerin yükseltisi Küçükhacettepe'de 2546 metre, Çeştepe'de 2394 metre ve Karataş Tepe'de de 2380 metreyi bulmaktadır. Ilgaz Dağlarının yüksek sahaları yaklaşık 23 km uzunluğunda zirvesi kayalık bir sırttır. Burada Kristalen şistlerden oluşan bir kaide üzerinde bir kalker dizisi bulunmaktadır. Bu dizi, tektonik düzeni ve dayanıklılığı sayesinde olduğu yerde kalabilmiş olan Tersiyer tabakalarıyla birlikte senklinal bir sahaya tekabül etmektedir. Yalınca Dağ, Küçükçatal, Çatalılgaz tepelerini takip eden bu sırtın en yüksek yeri şistler ve yeşil kayaçlar üzerinde bulunan kayalıklı ve beyzi şekli bir tepe olan Büyükhacettepe'dir (Foto 1.1.).[24]

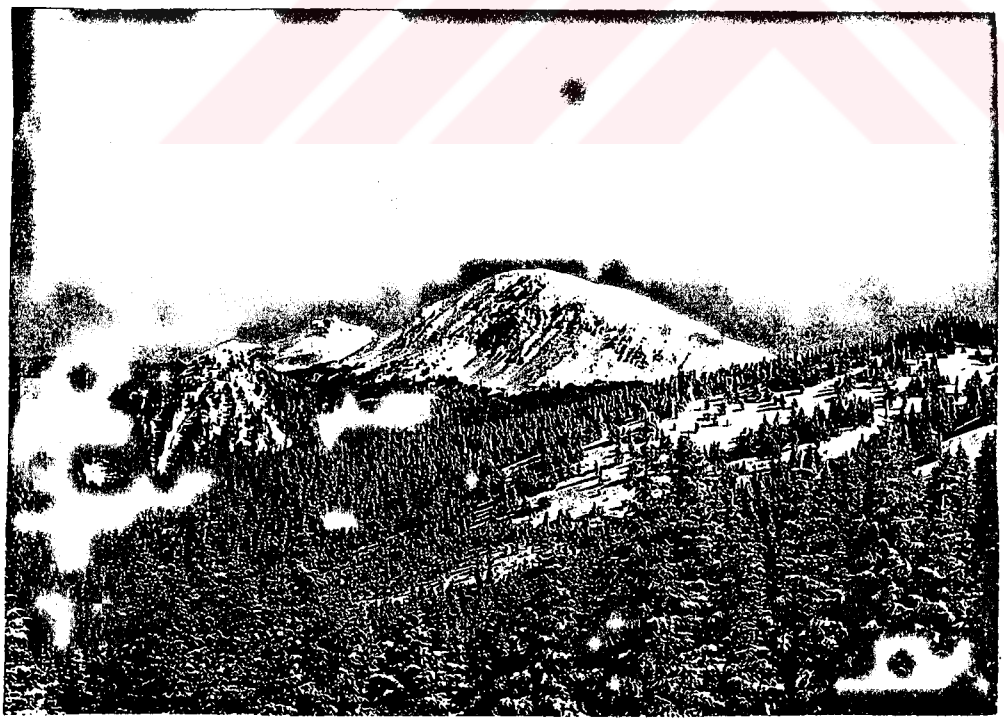

Foto 1.1. Ilgaz Dağlarından Genel Bir Görünüm (Küçükhacettepe 2546 m).

[24] Blumenthal, M., 1948, a.g.e., s.70-73.

Ilgaz dağlarının kuzeyindeki Gökırmak ve güneyindeki Devrez vadilerine bakan kuzey ve güney kesimleri arasında bir asimetrinin olduğu görülmektedir. Bu dağların kuzey kesimlerinde Kadıdağı platosuna doğru eğim derecelerinin kısmen düşüklüğü bir platonun oluşmasına imkân verirken, güneyindeki Devrez Çayı'na bakan kesimi Devrez Çayı Vadisi'nden yüksek eğim dereceleriyle adeta bir duvar gibi yükselmiştir. Bu durum Ilgaz dağlık sırasıyla Devrez Çayı arasında bulunan bölgenin bir **horst-graben** sistemine dahil olduğunu ortaya koymaktadır.

Ilgaz dağlarının temel arazisi Paleozoik'e aittir. Yüzeylenen çeşitli şistler ve kristalen kalkerler bu dağların eski bir masif kütle olduğunu göstermektedir. Ilgaz Dağlarında temel arazinin Paleozoik'e dayanması sebebiyle bu dağlar üzerinde dentritik bir akarsu şebekesi gelişmiştir. Ayrıca bu akarsular sert temeli fazla aşındırmadıklarından konsekant ana akarsuyu subsekant bir şekilde bağlanan derin "V" vadiler açmıştır.

Ilgaz Dağlarının zirve noktalarına yakın olan bazı sahalarda hafif dalgalı yayla düzlükleri bulunmaktadır. Genellikle 1800-2100 metreler arasındaki yükselti kuşağında bulunan bu kesimler aşınım yüzeyi özelliği göstermektedir. Ilgaz Dağlarının en yüksek noktalarından olan Karataş (2380m.) ve Tekçam (2213m.) tepelerin hemen güneyinde bulunan geniş dalgalı satıh da bu özelliktedir. Karataş ve Tekçam Tepeler bu aşınım sathından yaklaşık 250-300 metreler arasında bir yükseltisi olan tepelerdir. Bu yüksek aşınım sathı üzerinde Ekincik, Kösen ve Yurtlar yaylaları yerleşmiştir.

Ilgaz Dağları üzerinde bu yüksek aşınım yüzeylerinin dışında 1500 metre civarında bulunan aşınım yüzeylerine de rastlanılmaktadır. Çeltikçi ve Çaybaşı köylerinin kuzeyinde yükselen Uzunyazı Tepesi (1738 metre) ve Kurugöl Tepe'nin (1755 metre) güneyinde bu aşınım satıhlarından birisi bulunmaktadır. Buraya da Menam, Çukurgüney, ve Seboğlu yaylaları yerleşmiştir.

Türkiye'deki Pleistosen glasyonunun sirk izlerini Ilgaz Dağlarında görmek mümkündür. Bu dağların zirve kesimlerini oluşturan Büyükhacet, Küçükhacet, ve Karataş Tepelerinde nivasyon sirki ve bazı periglasyal şekillerin bulunduğu müşahede edilmiştir. Bunlar içerisinde Karataş Tepe'nin Kuzeydoğusunda yerleşmiş olan Suvalak adındaki nivasyon sirkleri en önemlileridir.[25]

Bozulmamış, doğal güzellikleriyle Türkiye'nin Turizm potansiyeline sahip yerlerinden olan Ilgaz Dağları Kuzey Anadolu'da bir ada şeklinde WSW-ENE istikâmetinde uzanan ve İç Anadolu'yu Karadeniz'den ayıran en önemli silsiledir. Burada iklimin yükseltiyle birlikte değişmesiyle İç Anadolu'nun step bölgelerinden ormanlara geçilmektedir. Çevresine oranla nemli klimatik şartlar gösteren bu dağlarda kesif orman örtüsü gelişmiş olup bu ormanları oluşturan göknar ve çamların boyları yer yer 30 metrenin üzerine çıkmaktadır. Jeomorfolojik peyzaj açısından da oldukça ilginç bir durum gösteren bu dağların bir kısmı **Ilgaz Dağı Millî Parkı** yapılarak koruma altına alınmıştır.

---

[25] Erinç, S.-Bilgin, T.-Bener, M., 1961, "Ilgaz Üzerinde Periglasyal Şekiller", İst. Ünv. Coğr. Enst. Derg. Cilt: 6, sayı:12, İstanbul, s.151-160.

Devrez Havzası'nı kuzeyden çeviren dağlık kuşak içerisinde bulunan Hacıhasan Dağı, Ilgaz ve Tosya Neojen havzalarını birbirinden ayıran yüksek bir sırt durumundadır. Akbük (Cige) tarafından yükselen kesimlerine Alinin Dağı adı verilen bu dağ, Ilgaz Dağlarının güneybatı kesimine yerleşmiştir. Hacahasan Dağı batıda Gökçay ve bunun kolu olan Yuvaçay ile Ilgaz Neojeninden ayrılmakta, doğuda da Deringöz Çayı'nın kolu olan Kayser Deresi ile sınırlanmaktadır. Hacıhasan Dağı'nın zirve kesimleri bir sırt halinde uzanmakta ve bu sırtta yükseklik Gökyar Tepe'de 2264 metreye kadar çıkmaktadır.

Hacıhasan Dağı'nın genel yapı olarak Paleozoik bir temeli bulunmaktadır. Zirveye yakın kesimlerinde bu eski temel Kretase flişleriyle diskordant olarak örtülmüştür. Burada Yuva Çayı'nın vadi kenarlarında Kretase kalkerleri mostra vermiştir. Bu dağın Devrez Vadisi ile sınırlanan güney kesimlerinde ise andezit akıntılarının yüzeyi kapladığı görülmektedir.

Yapı itibariyle üzerinde dantritik akarsu şebekesinin gelişmesine imkân tanıyan Hacıhasan Dağı'nın zirveye yakın yüksek kesimlerinde aşınım sathı olan yayla düzlükleri bulunmaktadır. Buralarda Hacıhasan, Yerkuyu ve Dağardı gibi Hacıhasan Dağı'nın eteklerine yerleşmiş olan köylere ait Çifter, Kayabaşı, Küçük ve Yanyayla adında yayla yerleşmeleri vardır.

Daha önce de ifade edildiği gibi Ilgaz Dağlarıyla birlikte Hacıhasan Dağı'da Hersinien Orojenezi ile teşekkül etmiş ve Alp Orojenezi'nden oldukça fazla etkilenmiştir. Böylece Hacıhasan Dağı'nın batıdaki Gökçay ve Güneyindeki Devrez Çayı vadileri boyunca bulunan kesimlerinde faylara bağlı dislokasyonlar meydana gelmiştir.

Devrez Çayı Vadisi'ni Kurşunlu-Ilgaz Neojen havzalarının kuzeyinde Bulancık Dağları sınırlamıştır. Ilgaz Dağlarının batısında bulunan bu dağlar daha ziyade Üst Kretase'ye ait kalker ve flişlerle, Mezozoik ofiolitli serilerden meydana gelmiştir. Ulusu dirseğine kadar doğu-batı istikâmetinde yaklaşık 70-75 km uzanan bu dağlar Devrez Çayı havzasını Melan Çayı havzasından ayıran subölümünü teşkil etmektedir. Bu dağlar üzerindeki subölümü hattı doğu-batı doğrultusunda uzanmakta olan Bulancık sırtını takip etmektedir. Burada yükseklik Davas Tepe'de 1961 metreye çıkmakta, Handıran Tepe (1814 metre) ve Faltaş Tepe de (1787 metre) bu dağın diğer yüksek tepelerini oluşturmaktadır.

Güneyindeki Neojen havzalarından KAF'ın bölümleriyle ayrılan Bulancık Dağlarında fay hatları belirgin olup, yer yer bu faylar boyunca andezit ekstrüzyonu görülmektedir. Bu dağlarda Alt Kretase'ye ait kalker ve flişlerden oluşan arazinin geniş yer kaplaması ve yarıkurak iklim şartları, karstik topografyanın gelişmesini sağlamıştır. Karstik topografya bu dağlarda Bucura Deresi'nin kaynak kesimlerinde görülen dolin ve lapyalarla temsil edilmekte, Gölpınar,Akpınar ve Üçpınar gibi karstik kaynaklarda Bucura Deresi'ni beslemektedir.

Devrez Havzası'nın kuzeyindeki dağ sıralarının diğer bir uzantısı Dumanlı Dağlarıdır. Bu dağlar güneybatıya doğru uzanarak yükseltisi Emeklidede Tepesi'nde 2080 metreye çıkan Elden Dağlarıyla birleşmekte ve Orta havzasını çevirmektedir. Dumanlı Dağları bir volkanik kütle özelliği göstermektedir. Bu dağlar Yabanlı Tepe'de 1719 metre, Dumanlı Tepe'de de 1749 metre yüksekliğindedir. Zirve noktaları

birer volkan konisine benzeyen bu dağların eteklerinde volkanik formasyonlar birikmiş durumdadır. Bu sebeple Soğanlı ve Devrez çayları arasında subölümünü oluşturan bu dağlardan kaynaklarını alan derelerin vadileri derin bir şekilde yarılmıştır.

Aydos Dağı, Devrez Çayı havzasının güneyden çevreleyen dağlık kuşağın batıdaki ilk temsilcisidir. Bu dağın en yüksek yeri Kara Tepe (1896 metre) olup, Büyükkuzu (1888 metre), Gelinöldüren (1864 metre), Bayraklı (1784 metre) ve Kumar (1663 metre) tepeleri de diğer yüksek tepelerdir. Aydos Dağı'nda yüksek tepelerden oluşturan zirve kesiminde Permien'e ait temel arazi mostra vermiştir. Özlü-Kayılar arasındaki eteklerinde de Jura-Kretase'ye ait formasyonlar bulunmaktadır. Devrez ve Çubuk Çayları arasında subölümünü teşkil eden bu dağdan Devrez Çayı'nın önemli kollarından olan Bastak Çayı kaynağının almıştır. Bastak Çayı'nın Aydos Dağı üzerinde dantritik bir akarsu şebekesi oluşturduğu görülmektedir.

Oluk Dağı olarak da isimlendirilen Erenler Dağları, Kurşunlu-Ilgaz havzalarının güneyinden yükselerek Devrez Havzası'nı Acıçay havzasından ayırmış bulunmaktadır. Genel olarak güneybatı-kuzeydoğu istikâmetinde uzanan bu dağlar Çatalkaya (1717 m), Kırtın (1695 m) ve Kirseninkaya (1789 m) tepelerinde en yüksek noktalarına ulaşmıştır. Orta havzasını doğudan çevreleyen diğer tepelerle de bağlantısı olan bu dağlar Neojen'e ait volkanik formasyonlardan oluşmuştur. Bu dağlar üzerinde bulunan Erenler ve Sökünün Tepelerinin her ne kadar aşınmış da olsa eski bir krater olduğu ve Hasır ile Kurt göllerinde bir kalderaya tekabül ettiği ifade edilmiştir.[26] Ayrıca Göllüce köyü batısında da bir krater olduğu anlaşılan bir dairemsi çukurluk bulunmaktadır.

Üzerinde dantritik bir akarsu ağının geliştiği Erenler Dağları, Kurşunlu-Ilgaz havzaları boyunca Devrez Çayı Vadisi'nin hemen kenarında yükselmektedir. Bu kesimde Devrez grabeninin güney kenarı boyuca fay diklikleri görülmekte olup yer yer subsekant akarsular Devrez ana vadisine bağlandıkları yerlerde birikinti konileri teşkil etmiştir.

Devrez vadisini Tosya havzasında güneyinden Geçmiş dağları ve devamında bu dağların asıl kütlesi olan Kös Dağı çevirmiştir. Geçmiş Dağlarının Naldöken sırtı üzerinde yüksekliği 2000 metrenin üzerine çıkmakta ve Arduçlununbaşı Tepesi'nde 2002 metre, Sanıklı Tepe'de de 2044 metreye ulaşmaktadır. 2000 metrenin üzerindeki bu yüksek sırtı Kös Dağı'nın tepeleri takip etmekte ve Kös Dağı'nın zirvesinde de yükseklik 2065 metreye çıkmaktadır. Batı da Erenler Dağlarının andezitleriyle sınırlanan bu dağ, Masif bir kütle olup Paleozoik temelden oluşmuştur. Devrez ile Kocaçay havzalarının birbirinden ayıran bu dağda Paleozoik'e ait çeşitli şist ve kristalen kalkerler yer yer aflore olmuştur.

Daha önce de ifade edildiği gibi Kös Dağı aslında Ilgaz Dağı masifinin güney parçasını teşkil etmektedir. Devrez Çayı'nın güneyinden itibaren yükselen bu dağın kuzey eteklerinde Paleozoik temeli bazı yerlerde Neojen formasyonları örtmüş durumdadır. Ayrıca bu masif kütle Tosya Neojen havzasından fay hatlarıyla ayrılmış bulunmaktadır. Eski temel araziden oluşmuş olduğu için Kös Dağları üzerinde sık

---

[26] Akkuş, A., 1980, a.g.e., s.56-57.

bir dantritik akarsu şebekesi gelişmiştir. Devrez Çayı'nın önemli kollarından olan Kazılca, Gölçay, Kayı, ve Dereseki Çayları Kös Dağları üzerinde bulunan pınarlardan beslenmektedir. Kös Dağlarının 1400-1800 metreler arasında bulunan bazı kesimleri aşınım yüzeyi durumundadır. Bu aşının yüzeylerinden birisi üzerinde Kilkuyu, Ahmetoğlu, Mısmılağaç ve Dağçatağı köyleri yerleşmiştir. Gölçay tarafından direne edilen bu aşınım sathının yüksek kesimlerinde de Ahmetoğlu, Mısmılağaç ve Dağçatağı gibi ismini ait oldukları köylerden alan yaylalar bulunmaktadır. Buraları Devrez Havzasi'nda yaylacılık faaliyetlerinin en fazla yapıldığı yerlerdendir.

1.2. Devrez Vadisi

Devrez Çayı daha önce de ifade edildiği gibi Miosen sonunda başlayarak Pliosen'de de devam eden tektonik hareketlerle meydana gelmiş olan bir depresyon kuşağı içerisinde akmaktadır. Genel olarak güneybatı-kuzeydoğu istikâmetinde uzanan bu depresyon kuşağının kuzeyini ve güneyini yükseltisi yer yer 2000 metrenin üzerine çıkan dağlık kuşaklar kuşatmıştır. Bu duruma göre Devrez Çayı kenarlarından çökmüş bir grabene yerleşmiştir.

Orta havzasını kenarlarından çevreleyen Semer, Yıldırım ve Aydos Dağlarından kaynağının alan akarsular Orta çöküntü alanında birleşmektedir. Böylece büyük bir çay haline gelen akarsuya Devrez Çayı adı verilmiştir. Devrez Çayı katıldığı Kızılırmak'a kadar yaklaşık 140 km boyunca bir vadi oluğu içerisinde akmaktadır. Bu vadi oluğu boyuca Devrez Çayı Orta havzasından başlayarak Kurşunlu-Ilgaz ve Tosya havzalarından geçmekte ve Kargı (Avlağı) Ovası'nda Kızılırmak'a ulaşmaktadır. Devrez Çayı'nın takip ettiği bu havzaları birbirinden ayıran eşikleri ARDEL tarafından **Birleştirici Boğaz** adı verilen boğazlar vasıtasıyla birleştirerek dış drenaja bağlanmış bulunmaktadır.[27]

Devrez Çayı ilk kollarını merkezinde Orta ilçe merkezinin bulunduğu Orta havzasından almaktadır. Zemin suyu seviyesinin yüzeye çok yakın olduğu Orta havzası bir bakıma Devrez Çayı'nın kaynak sahasıdır. Burası kenarlarından Dumanlı,Elden, Semer, Yıldırım, Aydos ve Erenler Dağlarının teşkil ettiği dağlık bir kuşakla çevrilmiş depresyon alanıdır. Yaklaşık 1300 metre yüksekliğinde bulunan bu havza eski ve yeni alüvyonlarla doldurulmuştur. Orta havzasında Devrez Çayı yaklaşık 10 km kadar güneybatıdan kuzeydoğuya doğru düz bir hat halinde uzanan vadi içerisinde akarak Kırsakal köyüne gelmektedir. Kırsakal köyünden Sumucak köyüne kadar olan kesimde Devrez Çayı derin bir boğazlardan oluşan vadisini takip etmektedir (Şekil 1.2.).

Devrez Çayı Kırsakal ile Sumucak köyleri arasında akan kesiminde üstte andezit, altta da tüflerden oluşan Neojen'e ait volkanik formasyonlardan geçmektedir. Böylece Devrez Çayı yumuşak zemine gömülmüş ve yer yer derinliği 150 metreyi bulan boğazlar açarak yaklaşık 25 km boyunca bu vadiyi takip etmiştir. Devrez Çayı Vadisi'nin bu bölümünde baraj setti Köpürlü köyünde yapılmak üzere Kızlaryolu adında bir barajın yapılması planlanmıştır. etüdü tamamlanan bu barajın yapımına henüz başlanılmamıştır.

---

[27] Ardel, A., 1964, a.g.e., s.217.

Devrez Vadisinin Kırsakal-Sumucak köyleri arasında açtığı vadinin yamaçlarının gevşek tüflerden oluşması sebebiyle korunaklı olan bu yamaçlarda mağara yerleşmeleri ve kaya mezarları bulunmaktadır. Bu konuyla ilgili bilgileri araştırmanın yerleşme tarihi bölümünde detaylıca vermiş bulunmaktayız.

Devrez Çayı Sumucak köyünün batısında Kurşunlu kasabasını ikiye bölerek akan Saz Çayı ile birleşmektedir. Kaynağını Bulancık Dağlarının karstik kaynaklarından alan bu çay, Kurşunlu kasabasını derin bir boğazla geçmektedir. Kurşunlu kasabasının hemen güneybatısında yükselen andezit oluşumlu Çal Tepe sebebiyle Saz Çayı bu kesimi tepenin kenarını katiben açmış olduğu bir boğazı takip ederek geçmektedir. Derinliği 40-50 metre arasında değişen bu boğazdan geçtikten sonra Saz Çayı Çukurca köyünün kuzeyini sürempoze bir boğazla aşarak gelen Devrez Çayı'na Sumucak köyünün batısında katılmaktadır.

Sumucak köyünden itibaren geniş tabanlı bir vadi içerisinde akan Devrez Çayı, Kızılca köyünün doğusundan Kurşunlu-Ilgaz havzaları arasındaki eşik sahasına gelmekte ve bu eşiği Kızılca Boğazı vasıtasıyla geçerek Ilgaz ve Kurşunlu havzalarını birbirine bağlamaktadır. Birleştirici bir boğaz özelliğinde olan Kızılca Boğazı andezit formasyonları içerisinde açılmış ve derinliği yaklaşık 70 metreye kadar inen bir boğazdır (Foto 1.2). Bu boğazın her iki yamacı üzerinde bulunan Neojen tortularından anlaşıldığı üzere burası Devrez Çayı'nın hızlı bir şekilde gömülmesinin eseri olan sürempoze bir boğazdır.

Foto 1.2. Kızılca Boğazından Genel Bir Görünüş (Kızılca köyü-Kurşunlu).

Kurşunlu havzası her ne kadar Ilgaz havzasından Kızılca köyünün doğusundaki eşik sahası ile ayrılmış görülse de, bu eşik sahasının kuzeyini de kaplayan Neojen sahası Kurşunlu batısından Ilgaz doğusuna kadar olan kesimde kesintisiz bir kuşak halinde uzanmaktadır. Kenarlarından aynı dağlık kuşaklarla çevrilmiş olan Kurşunlu-Ilgaz havzaları Jeomorfolojik ve yapısal özellikleri açısından da birbirine benzemektedir. Bu sebeple Ilgaz ve devamında Kurşunlu'yu içine alan Neojen havzalarını Ilgaz-Kurşunlu havzası olarak bir jeomorfolojik ünite halinde değerlendirmiş bulunmaktayız.

Ilgaz-Kurşunlu havzası doğuda Hacıhasan Dağı'ndan Gökçay Vadisi'nin doğu kenarı boyunca uzanan fayla ayrılmakta ve havzayı dolduran Neojeni kuzeyde Ilgaz ve devamında Bulancık dağları, güneyde de Erenler (Oluk) Dağları çevrelemektedir. Yaklaşık 45-50 km boyunca kabaca güneybatı-kuzeydoğu yönünde uzanan bu havzanın tabanı yer yer 10 km'den daha fazla genişliğe ulaşmaktadır. Tabanı Devrez Vadisi'nde alüvyonla, buradan kenarları doğru ise Neojen tortullarıyla dolu bulunan havzanın Kurşunlu kesiminde kuzey kenarı Bulancık Dağı şaryajı ile sınırlanmıştır. Bu kesimde Neojen unsurlarından Alt Kretase'ye ait fliş (Susuz formasyonu) ve Üst Kretase'ye ait kalkerlere (Dumlupınar formasyonu) geçilmektedir. Bulancık Dağlarının doğusunda ise Ilgaz Neojen arazisi Ilgaz Dağı'nın uzantısı olan Paleozoik serilerden faylarla ayrılmıştır.

Ilgaz-Kurşunlu havzasının güney kenarı, Galatya masifinin bir temsilcisi olan Erenler (Oluk) Dağlarıyla kuşatılmıştır. Bu kesimde Erenler Dağlarından çıkan volkanik (andezit) ekstrüzyonları bir fay ile disloke olmuştur. Böylece havzanın tabanında kuzeyden güneye doğru farklı yapı ve aşınım özellikleri dolayısıyla bir eğim oluşmuştur.

Ilgaz-Kurşunlu havzasının yüksekliği batıda yani Kurşunlu kesiminde 1250 metre civarında iken (Kurşunlu kasabası 1158 metre), doğuda Tosya havzasından Ilgaz havzasını ayıran Hacıhasan Dağı'nın güneyindeki eşikte 900 metrenin altına inmektedir. Bu durumdan anlaşılacağı üzere Ilgaz-Kurşunlu havzası, batıdan doğuya doğru düzgün bir şekilde alçalmaktadır. Kuzey-güney kenarları arasında farklı yapı ve aşınım şartları dolayısıyla bir asimetri bulunan bu depresyonun tabanı kum, çakıl, kil marn ve yer yer de kalker ve andezitlerden oluşmuş detritik özellikte Neojen depolarla doludur. Ilgaz-Kurşunlu havzasının çukur sahalarını dolduran Neojen depoları, Neojen'den sonra meydana gelen bir takım hareketlerle Devrez vadisinden yüksekte kalmışlardır. Böylece havzasının kuzey kenarları boyunca uzanan Post Neojen aşınım satıhları meydana gelmiştir. Ilgaz-Kurşunlu havasında Devrez Çayı'nın sel karakterli olması ve hayvancılığın tarım kadar önemli bir geçim kaynağı olması sebebiyle köylerin bir çoğu aşınım satıhları üzerinde kurulmuş bulunmaktadır. Dolayısıyla aşınım satıhlarının bölgede yerleşme ve ekonomik faaliyetler açısından oldukça büyük önemleri bulunmaktadır.

Ilgaz-Kurşunlu havzasında ana akarsuya yanlardan katılan bazı derelerin birikinti konusu teşkil ettikleri görülmektedir. Belören doğusundan itibaren görülmeye başlayan bu birikim şekilleri Devrez Çayı'nın andezit yamaçları geriletmesiyle oluşmuş yamaç kenarları boyunca Devrez Çayı'nın güney kenarında gelişmiştir. Bunlar sırasıyla Sarıyer ve Enekli derelerinin ağızlarında oluşmuştur. Bu dereler episodik özellikte olmalarına rağmen geçtikleri andezit formasyonları yararak Devrez vadisine ulaşmışlardır. Yağışlara bağlı olarak hızlı akışa geçtikleri için bu derelerin taşıdıkları materyalleri tane boyutunda sıralamadan yığdıkları görülmektedir. Bu sebeple birikinti konilerinde esas materyali teşkil eden andezit çakılları genellikle köşelidir.

Ilgaz-Kurşunlu havzasında bedlands topografyasının oldukça gelişmiş olduğu görülmektedir. Burada zemini oluşturan formasyonların aşınmaya karşı dirençsiz olmaları ve görülen yarıkurak iklim şartları bedlands topografyasının oluşmasında temel faktördür. Ancak bölgede yaygın olan yayım

hayvancılığı ve doğal bitki örtüsünün tahribatı neticesinde bu topografya oldukça gelişmiş ve sahasını genişletmiştir. Havzada bu topografyaya ait şekiller Ilgaz doğusunda Gircen Deresi'nden başlayarak Alpagut, Yenidemirciler, Ömerli ve daha batıdan da Hacımuslu köylerinin etrafında bulunmaktadır.

Devrez Çayı Hacıhasan Dağı'nın güneyinden itibaren başlayan Yerkuyu-Avşar köyleri arasındaki eşik sahasını epijenik bir vadi ile geçerek Ilgaz-Kurşunlu havzasından Tosya havzasına geçmektedir. Tosya havzası kuzeyden Ilgaz Dağı, güneyden ise Kös Dağı ile çevrili bulunmaktadır. Bu dağlar daha önce ifade edildiği gibi Paleozoik bir temeli bulunan masif özellikteki yüksek kütlelerdir. Tosya havzası da bu dağların Devrez vadisine bakan kenarlarından geçen ENE-WSW yönlü faylarla bu metamorfik kütlelerden ayrılmıştır. Bu faylardan Devrez vadisinin hemen güneyinden geçerek Tosya havzasını Kös Dağı'ndan ayran volkanizmaya sebebiyet vermiştir. Bu sebeple Devrez Çayı'na güneyden katılan Kınık ve Kayı Çayları arasında Tosya havzasının Neojeni andezit formasyonlarıyla sınırlanmıştır.

Tosya havzası daha önce de belirtildiği üzere kuzey ve güneyinden geçen fay hatlarına bağlı olarak oluşmuş olan bu çöküntü alanıdır. Bu havzayı Ilgaz-Kurşunlu havzasından ayıran eşikte yükselti 900 metrenin altındadır. Buradan itibaren havza tabanının yüksekliği Devrez Çayı'nın genel akım doğrultusu olan güneybatı-kuzeydoğu yönünde akarak Karakaya Boğazı'nda 600 metreye inmektedir. Karakaya Boğazı'ndan itibaren Ortalıca'ya kadar olan kesimde yükseltisi 500 metrenin altına inen havza tabanında geniş bir yatak içerisinde akan Devrez Çayı, Ortalıca'nın batısından itibaren Paleozoik temele açtığı boğaza gömülmekte ve Beygircioğlu köyüne kadar bu boğazı takip etmektedir. Bu sebeple Tosya havzası genel jeomorfolojik durumu itibariyle batıda Avşar'dan başlayarak doğuda Ortalıca'ya kadar olan kesimde uzanmaktadır.

Tosya havzası, Devrez Çayı ve kenarlarda yükselen masif kütlelerden kaynağını alan yan derelerin taşıdığı materyallerle doldurulmuş olan bir çöküntü alanıdır. Doğu-batı istikametinde yaklaşık 50 km kadar uzanan bu havzanın kuzey-güney yönündeki genişliği yer yer 10 km'nin üzerine çıkmaktadır. Tosya havzasında Devrez Çayı Vadisi'nin kenarları eski ve yeni alüvyonlarla doldurulmuş olup daha önce de verildiği gibi bu alüvyonun kalınlığı yan derelerin Devrez Çayı'na katıldıkları yerlerde 70 metreyi bulmaktadır. Bu alüvyal sahalar özellikle Sapaca köyünün doğusunda yükseltinin 500 metrenin altına indiği kesimlerde genişlemekte ve kenarlarından Neojen arazileriyle sınırlanmaktadır.

Tosya havzasında karasal ve lagüner ortamda oluşan Neojen arazileri kuzeyden ve güneyden faylarla Paleozoik temelden ayrılmaktadır. Bu havzada Neojen arazileri Kurşunlu-Ilgaz havzasında olduğu gibi Devrez Vadisinin kuzey kenarı boyunca yükselmekte ve dağ yamaçlarında temel araziyi örtmektedir. Bu sebeple Tosya havzası kuzey ve güney kenarı arasında bir disimetri bulunan geniş bir depresyon alanıdır. Tosya havzasında alüvyonu sınırlayan Neojen arazileri üzerinde aşınım satıhları gelişmiştir. Buradaki aşınım satıhları kesintisiz bir şekilde havzanın kuzey kenarı boyunca uzanmakta ve Ilgaz Dağı'nın yamaçlarına kadar çıkarak fay hatlarıyla metamorfik araziden ayrılmaktadır.

Tosya havzasında Devrez Çayı'nı yandan katılan derelerin daha ziyade episodik karakterde olanları birikinti konisi teşkil etmiştir. Bu havzada Devrez Çayı'nın Ilgaz Dağları üzerinden kaynağını alan

Deringöz, Gevur ve Avlu Çayları ile Kös Dağları üzerinden kaynağını alan Kınık, Kızılca ve Gölçay gibi önemli çayların birikinti konisi oluşturmayarak geniş bir yatak halinde Devrez Çayı'na katıldıkları görülmektedir. Bu büyük çaylar Devrez Çayı'nın tabanındaki çökmelere ayak uydurmuş ve sert Paleozoik temelde derin vadiler açmışlardır.

Devrez Çayı Avşar köyü ile Karakaya Boğazı arasındaki sahada bulunan alüvyal taban içerisinde menderesler çizmekte ve bazen de yatak değiştirerek akmaktadır. Bu sebeple havza tabanında kopmuş menderes parçaları bulunmaktadır. Bu sahada Devrez Çayı'na özellikle kuzeyden katılan Aluç, Eskiköy ve Ulu Dere ile güneyden katılan birkaç küçük derenin birikinti konisi oluşturdukları görülmüştür. Karakaya Boğazı'nın doğusunda ise Devrez Çayı'na güneyden katılan Karapürçek, Dereseki, Köyün gibi dereler Neojeni Kös Dağı'nın Paleozoik temelinden ayıran fay kuşağına bağlı olarak birikinti konileri teşkil etmiştir.

Tosya havzasında da Ilgaz-Kurşunlu havzasında olduğu gibi gevşek Neojen arazilerinde bedlands topografyası gelişmiştir. Bu topografyaya ait şekiller Tosya şehrinin çevresinde ve Gevur Çay'ın vadisinde geniş bir sahada görülmektedir.

Devrez Çayı Ortalıca kasabasının doğusunda Paleozoik bir araziye girmektedir. Bu araziyi Devrez Çayı Karaköy kuzeyinde aflore olan kara şist ve muhtelif Paleozoik içerisine açtığı epijenik bir boğazla geçmektedir. Beygircioğlu köyünde sola bir dirsek yaparak Kargı (Avlağı) çöküntü ovasına giren Devrez Çayı, daha sonra yeniden güneye dönerek Mandra köyünün doğusunda 350 metre yükseltide Kızılırmak'a katılmaktadır. Kızılırmak bu kesimde 30 derece dolayında bir dar açı yaparak Devrez Çayı'nı almaktadır. Kızılırmak'la Devrez Çayı'nın E-W yönünde uzanan düz bir vadi içerisinde yarleşmiş olmaları tamamen KAF'dan kaynaklanmaktadır.[28]

Görüldüğü gibi Devrez vadisi KAF'a bağlı olarak meydana gelen bir depresyon kuşağını Kızılırmak ile Ilgaz-Kurşunlu havzasının batısına kadar olan kesimde takip etmiştir. Miosen sonunda başlayıp Pliosen'de de devam eden neotektonik hareketler sonucu oluşan bu kuşakta, havzalar birbirleriyle birleştirici boğazlarla birleşmiştir. Bu sayede çevresi kapalı dairevi bir çöküntü alanı olduğu anlaşılan orta havzası da Devrez Çayı vasıtasıyla dış drenaja bağlanmıştır. Böylece Devrez Vadisi boyunca Orta, Kurşunlu, Ilgaz ve Tosya havzaları meydana gelmiştir. Bu havzalar kenarlardan yüksek dağlarla çevrili olduklarından flüvyal unsurlarla doldurulmuştur. Devrez Vadisi boyunca çöküntüler devam ettiğinden Ilgaz-Kurşunlu ve Tosya havzalarının Neojen arazileri Devrez vadi tabanı kenarlarında yüksekte kalarak birer aşınım sathı haline gelmiş ve aynı zamanda vadi tabanında da birikinti konilerinde ve kenar depolarında alüvyonlar birikmiştir.

Günümüzde Kuzey Anadolu Fay Kuşağı'na bağlı olarak oluşan Devrez tektonik oluğunda muhtelif depremlerle şekillenme devam etmektedir. Bu oluk içerisinden geçen KAF batıda Biga Yarımadasından başlayarak Yenice, Gönen ve Manyas üzerinden Akyazı-Adapazarı'na ulaşmakta,

---

[28] Ardos, M., 1984, Türkiye Ovalarının Jeomorfolojisi, Cilt:1, İst, Ünv. Yay. No:3263, İstanbul, s.92.

buradan sonra Bolu, Gerede, Kurşunlu, Ilgaz, Tosya, Kargı, Havza, Ladik, Erbaa ve Reşadiye hattını takip ederek Erzincan'a varmaktadır. Erzincan'dan sonra güneye yönelen bu fay hattı Varto'ya ulaşmakta ve daha sonra da Van Gölü'nün kuzeyini takip ederek İran'a geçmektedir.[29] Havzada KAF'a bağlı olarak yakın tarihte bilinen üç büyük deprem olmuştur. Bunlardan 26.11.1943 yılında meydana gelen ve literatüre Tosya-Ladik depremi olarak geçen depremin magnitüd değeri 7.2 olup, bu depremde kayıtlara göre 2824 kişi ölmüştür. Bu depremden sonra 13.8.1951 tarihinde meydana gelen 6.9 büyüklüğündeki Kurşunlu depreminde 52 kişi, 7.9.1953 tarihli 6.4 büyüklüğündeki diğer Kurşunlu depreminde de 2 kişi ölmüştür.[30] 17 Ağustos 1999 da meydana gelen 7.4 büyüklüğündeki Marmara Depremi ile birlikte tekrar hareketli bir döneme giren KAF'da 12 Kasım 1999'da da 7.2 büyüklüğünde Bolu Depremi olmuştur. Bu iki büyük depremden sonra KAF'ın araştırma sahasından geçen kısmı da hareketlenmiştir. Nitekim 20 Aralık 1999'da Tosya havzasında ilki saat 01:37'de 4.0 büyüklüğünde, diğeri de 02:02'de 3.8 büyüklüğünde olmak üzere 25 dakika ara ile merkezi havzanın doğusunda olan iki küçük deprem yaşanmıştır. Bu durumun da ortaya koyduğu gibi araştırma sahasında tektonik hareketler devam etmekte ve bölgede jeomorfolojik şekillenme sürmektedir.

1.C. İKLİM ÖZELLİKLERİ

1.1. Giriş

İklim coğrafî çevrenin şekillenmesini ve insan yaşamını çok yakından kontrol etmektedir.[31] Bu sebeple, coğrafî mekân birimleri olarak bölge ve yörelerin tanınması, ekonomik potansiyellerin araştırılması ve muhtemel kalkınma yollarının ortaya konulması bakımından iklim özelliklerinin büyük önemi bulunmaktadır.[32] Türkiye geneline yayılan bu meteoroloji istasyonlarından bazıları da araştırma sahamızın içerisinde veya yakın çevresinde kurulmuştur. Araştırma sahası içerisinde bulunan meteoroloji istasyonları batıdan doğuya doğru Kurşunlu, Ilgaz, Tosya ve Kargı meteoroloji istasyonlarıdır.

Araştırma sahasının yakın çevresinde olan meteoroloji istasyonları ise Kastamonu ve Çankırı meteoroloji istasyonlarıdır. Bu meteoroloji istasyonları her ne kadar bölgemiz içerisinde bulunmasalar da, bölgeye yakın olmalarından ötürü araştırma sahasının iklim özelliklerinin ortaya konulması açısından önem taşımaktadır. İşte, araştırma sahamızın iklim özelliklerinin ortaya konulmasında bu bölge içerisinde bulunan Kurşunlu, Ilgaz, Tosya ve Kargı meteoroloji istasyonlarıyla birlikte, araştırma sahamızın yakın çevresinde bulunan Kastamonu ve Çankırı istasyonlarında elde edilen verilerden de yararlanılmıştır. Bu meteoroloji istasyonlarından deniz seviyesinden 1075 m yükseklikte bulunan Kurşunlu Meteoroloji İstasyonu 1958, 885 m yükseklikte kurulmuş olan Ilgaz Meteoroloji İstasyonu 1950, 870 m yükseklikte olan Tosya meteoroloji istasyonu 1930 ve 350 m

---

[29] Sipahioğlu, S., 1984, Kuzey Anadolu Fay Zonu ve Çevresinin Deprem Etkinliğinin İncelenmesi, Deprem Araştırma Bülteni, Sayı:45, Afet İşleri Genel Müd., Ankara, s.15.

[30] Özmen, B. ve diğerleri., 1997, Coğrafî Bilgi Sistemi ile Deprem Bölgelerinin İncelenmesi, Afet İşleri Genel Müd. Yayını, Ankara, s.35-36.

[31] Erol, O., 1993, Genel Klimatoloji, Gazi Büro Kitapevi, Ankara, s.1.

[32] Nişancı, A., 1989, "Orta Karadeniz Bölümünde Mevsimlik Hava Tipleri Bakımından Önemli Devreler", Coğr. Araşt. Derg. Cilt: 1, Sayı:1, Ankara, S. 69.

yükseklikte yer alan Kargı Meteoroloji İstasyonu da 1950 yılından beri çeşitli rasatlar yapmışlardır. Kuruluş tarihlerinden de anlaşıldığı gibi bu meteoroloji istasyonları uzun yıllardan beri meteorolojik ölçümler yapmaktadır. dolayısıyla araştırma sahamızın iklim özelliklerinin ortaya konulmasında bu meteoroloji istasyonlarından alınan veriler kullanılmıştır.

Her ne kadar, araştırma sahamızın belirli bir iklim özellikleri bulunsa da, bu iklim özelliklerini, Türkiye ikliminden ayrı düşünmek imkânsızdır. Bu sebeple araştırma sahamızın iklim özelliklerini açıklamadan önce Türkiye ve dolayısıyla araştırma sahamızda etkili olan mevsimlik hava kütlelerini incelemenin gerekli olduğu kanaatindeyiz. Çünkü bu hava kütleleri kütlelerini mevsimlerin genel karakterlerini ana çizgileriyle belirlemektedir.[33]

Türkiye 36-42° Kuzey paralelleri arasında yer alan kütlevi bir kara parçasıdır. Mikrolima zonları bakımından mütalâa edildiği takdirde, Türkiye'nin belli bir hava kütlesinin bütün yıl boyunca hakimiyeti altında kalan bir çekirdek sahası üzerinde bulunmadığı göze çarpmaktadır. Başka kelimelerle, Türkiye dinamik-jenetik klimatoloji bakımından bir geçiş sahası üzerindedir. Bu sebeple Türkiye, Subtropikal kuşakta kıtaların batı tarafında gerçekleşen ve Akdeniz iklim tipi adı altında tanınan jenetik bir makrolima tipinin sahası içerisinde ve onu meydana getiren amillerin tesiri altında bulunmaktadır. Bu sahanın kuzeyinde kutbi hava kütlelerinin, güneyinde ise tropikal hava kütlelerinin çekirdek sahaları yer almıştır. Böylece Türkiye ve dahil olduğu bölge genel itibariyle kışın kutbi (polar), yazın ise tropikal kaynaklı hava kütlelerinin tesiri altında kalmaktadır.[34] Bu bilgilerden anlaşılacağı üzere, Türkiye'de Yaz ve Kış aylarında tropikal ve polar hava kütlelerin oluşum merkezlerinin mevsimlere göre yer değiştirmesi sonucu farklı iklim özellikleri görülmektedir.

Türkiye'nin Akdeniz, Ege, Marmara ve Karadeniz gibi kıyı bölgeleriyle, kıyıdan içeriye depresyonlar ve akarsu vadileriyle bağlanan iç kesimleri, Kış mevsiminde sık sık gezici depresyonların etkisi altında kalmaktadır. Türkiye iklimi üzerinde birinci derecede tesiri olan bu depresyon yolları arasında en mühimleri İzlanda ve Cenova Körfezi üzerindedir. Bu merkezlerde doğan depresyonların geldiği yollar Kuzey İtalya'dan ve Balkanlar üzerinden geçen Vd yolunu takip etmektedir. Bu yol Anadolu'nun batı kıyılarında ikiye ayrılarak Vd_1 yolu kuzeyde Karadeniz sahillerini, Vd_2 yolu ise güneyde Akdeniz sahillerini dolaşmaktadır. Bu yolların yanısıra Kış mevsiminde Türkiye'yi tesiri altında bırakan diğer bir depresyon yolu da III a yoludur. Daha ziyade Kuzey Avrupa üzerinden, İzlanda'nın güneyinden ve İngiltere üzerinden geçen, Batı Rusya'yı takip ederek birçok zamanlar Karadeniz'e kadar inen bu yolun depresyonları, Trakya'yı ve Anadolu'ya tesiri altına almaktadır.[35] Bu gezici depresyonlar, şüphesiz Türkiye'nin özellikle kıyı bölgelerini etkilemektedir. Batı Karadeniz kıyılarını da etkileyen bu depresyonik faaliyetler, kıyının hemen gerisindeki orografik yükselmeye bağlı olarak İsfendiyar (Küre) ve Ilgaz Dağları üzerinde bol yağışlara sebebiyet vermektedir. Daha iç kısımlar ve depresyonlar (Gökırmak ve Devrez) ise bol yağış almamaktadır.[36]

---

[33] Erinç, S., 1984, Klimatoloji ve Metodları. İst. Üniv. Yay. No: 3278, İstanbul, s.295.

[34] Erinç, S., 1984, a.g.e., S. 295.

[35] Çölaşan, U.E., 1960, Türkiye İklimi, Ankara, s.26.

[36] Kurter, A., 1971, Kastamonu ve Çevresinin İklimi, İst. Üniv. Yay. No: 1627, İstanbul, s.34.

Hava kütleleri bir bölgenin makroklima şartlarını ortaya koyarken, coğrafî etkenlerde makroklima şartlarında bölgesel değişikliğe sebebiyet vererek o bölgelerin iklim karakterini tayin etmektedir. Bu sebeple, araştırma sahamızın iklimini ortaya koymak için hava kütlelerinin yanısıra, bölgenin iklimi üzerinde etkili olan yükselti, dağlarının uzanışı, bakı durumu ve denizlere olan uzaklık (Karasallık-Kontinentalite) gibi coğrafî özelliklerinin de açıklanması gerekmektedir. Bu durumdan ötürü bölgenin coğrafî özellikleri üzerinde de durulmuştur.

Araştırma sahamızın büyük bir kısmı Karadeniz Bölgesi sınırları içerisinde bulunmaktadır. Ancak her ne kadar Karadeniz Bölgesi'nin sınırları içerisinde bulunsa da, bu bölgeye adını veren Karadeniz'in tesirlerinin bölgemizde pek fazlaca görüldüğünü söylemek mümkün değildir. Çünkü araştırma sahamız Karadeniz'den iki büyük dağ sırasıyla ayrılmıştır. Bu dağ sıralarından birisi Karadeniz'in hemen kıyısında bir set gibi yükselen İsfendiyar (Küre) Dağlarıdır. Batı Karadeniz Bölümünden doğu-batı doğrultusunda Karadeniz'e paralel olarak uzanan bu sıra dağların ortalama yükseltisi 1200-1400 metreler arasındadır. Bu dağların güneyinde ise yükseltisi 2587 metreye ulaşan Ilgaz Dağları bulunmaktadır.

Devrez Havzası'nın kuzeyiyle Karadeniz arasına yerleşmiş olan bu iki yüksek dağ sırasının engellemesi sonucu, Karadeniz'in denizsel tesirleri bölgemize girememekte başka bir ifadeyle bir set gibi Karadeniz'e paralel olarak uzanan bu dağlar, Karadeniz'e yakın olmasına rağmen bölgemizin Karadeniz'le olan bağlantısını kesmektedir. Bu dağ sıraları, Karadeniz'in ılımanlaştırıcı tesirlerinin bölgemize gelmesini engellediği gibi, Vd_1 yoluyla Batı Karadeniz'e ulaşan gezici siklonlarında bölgemize kadar ulaşmasını engellemekte ve sırasıyla bu dağları aşmak zorunda kalan nemle yüklü hava kütleleri bünyesindeki nemi yüksek dağlarda orografik oklüzyonlarla yağış olarak bıraktıklar için ancak kuru veya çok az nemli bir şekilde bölgemize ulaşabilmektedir.

Bir depresyon olması sebebiyle bölgemizin kuzeyinde olduğu gibi güneyinde de doğu-batı doğrultusunda uzanan dağ sıraları bulunmaktadır. Bu dağ sıraları batıdan doğuya doğru Aydos, Erenler ve Kös dağlarıdır. Kuzey Anadolu dağlarının bir uzantısı gibi batıdan doğuya doğru uzanan bu dağlar, Kış aylarında Türkiye'nin iç kesimlerine yerleşmiş olan Antisiklonik faaliyetleri engellemekte ve İç Anadolu ve Doğu Anadolu üzerinde hakim olan soğuk hava şartlarından bir nebze olsun Devrez Havzası'nı koruyabilmektedir.

Batısındaki en yüksek noktası 2080 metreye yükselen Semer Dağlarından kaynağını alarak yaklaşık 211 km doğuya doğru aktıktan sonra Kargı yakınlarında Kızılırmak'a katılan Devrez Çayı, daha öncede ifade edildiği gibi Kuzey Anadolu Fay kuşağı olarak bilinen bir depresyon içerisine yerleşmiştir. Doğduğu yerden doğuya doğru akmasından da anlaşılacağı üzere Devrez Çayı vadi tabanının rakımı doğuya doğru azalmakta ve Devrez Çayı'nın Kızılırmağa katıldığı yerde bu yükselti 350 metreye kadar inmektedir. Bölgenin ortalama yükseltisi doğudan batıya doğru arttığı gibi, kuzey-güney istikâmetinde de yani Devrez Çayı'nın yerleştiği depresyon çanağının her iki tarafında uzanan dağlık kesimlere doğru da artmaktadır. Bu durum bölgenin iklim özelliklerini etkilemekte ve bölgenin yıllık ortalama sıcaklık değerleri yüksekliğe bağlı olarak bölge genelinde doğudan batıya ve havza tabanından çevresine doğru azalmaktadır. Nitekim havzanın en doğusunda bulunan Kargı'nın yıllık ortalama sıcaklığı 13.7°C iken bu değer batıya doğru

azalarak Tosya'da da 11.2°C'ye ve Ilgaz'da 10'1°C'ye ve havzanın en batısındaki meteoroloji istasyonu olan Kurşunlu'da 8°C'ye kadar düşmektedir. Yani bu meteoroloji istasyonlarının verilerine göre havzanın en doğusunda ve 350 m yükseklikte bulunan Kargı ile havzanın batısında ve 1075 m yükseklikte olan Kurşunlu arasında yıllık ortalama sıcaklık 5.3°C kadar düşmektedir.

Sıcaklık gibi yağış da yükseltiden etkilenmektedir. Havzanın yıllık yağış ortalamalarının yüksekliğe bağlı olarak arttığı görülmektedir. Havza Tabanında 350-450 mm arasında değişen yıllık yağış tutarı bölgenin kenar kesimlerindeki yükseltisi 2000 m'nin üzerine çıkan Ilgaz ve Kös dağlarında 800-1000 cm'ye kadar ulaşmaktadır. Havzada sıcaklık kadar düzenli olmasa da yağışların batıya ve kenar kesimlere doğru arttığı görülmektedir.

Devrez Havzası'nın büyük bir kısmı Karadeniz bölgesinde bulunduğu halde, orografik engellerin deniz tesirlerini kesmesiyle bölgede karasal özellikler yani İç Anadolu Bölgesinin iklim özellikleri ön plana çıkmaktadır. Ancak havzanın yağış ve sıcaklık şartları tam manasıyla ne İç Anadolu Bölgesinde görülen karasal iklime, ne de Karadeniz iklimine benzememektedir. Sıcaklık değerleri açısından İç Anadolu'da görülen karasal iklime yaklaşan bölge iklimi, bölgenin İç Anadolu'nun daha fazla yağış alması dolayısıyla ondan ayrılmaktadır. Türkiye'deki yıllık ortalama yağışların dağılımı göz önüne alındığında araştırma sahasının İç Anadolu'nun merkezinde görülen 200-400 mm yağış ortalamasından daha yüksek yağış değerlerine (Tosya: 467 mm, Ilgaz: 473 mm) sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Devrez Havzası'ndaki yağışların mevsimlere dağılımı incelendiğinde, yağışların büyük çoğunluğunun İlkbahar ve Kış mevsimlerinde düştüğü ve Yaz yağışlarının da İç Anadolu'ya nazaran oldukça fazla olduğu görülmektedir. Yaz mevsiminde dahi bölgeye yıllık yağış toplamının yaklaşık %20'sinin (Tosya: %19, Ilgaz: %20, Kurşunlu: %21) düşmesi, havzada Karadeniz yağış rejimi özelliklerinin olabileceğini düşündürmektedir. Ancak yıllık toplam yağış miktarının Karadeniz kıyılarına nazaran neredeyse yarı yarıya düşmüş olması, bu bölgeyi yağış özellikleri açısından İç Anadolu'ya yaklaştırmaktadır.

Bölgenin sıcaklık ve yağış şartları açısından gösterdiği bu hususiyetlere dikkat eden İZBIRAK, bu bölgenin iklimini Karadeniz Ardı Bölgesi olarak tanımlamakta ve "Karadeniz kıyı boyu ile iç bölgeler iklimleri arasında bir geçiş iklimleri şeridi özelliği gösterir. Yağış maksimumu İlkbahar sonlarına kaymış, Yaz ortalarında kurudukça bir süre belirmiştir"[37] şeklinde ifade etmektedir. ÇÖLAŞAN ise bu bölge hakkında her ne kadar burada Karadeniz yağış rejimi hakim görünüyorsa da, iklimin en mühim faktörü olan sıcaklık nazarı itibara alındığı taktirde bu bölge Karadeniz'den ayrılmaktadır. Bu bölgeyi Karadeniz mıntıkasıyla İç Anadolu mıntıkası arasında bir geçiş sahası olarak kabul etmek daha doğrudur[38] demektedir. Böylece bizde yağış ve sıcaklık şartları açısından ne Karadeniz ve ne de İç Anadolu iklimine tam manasıyla uymayan bölge iklimini geçiş iklimi olarak ifade etmiş durumdayız.

---

[37] İzbırak, R., 1996, Türkiye I, ME.B. Yay. No: 196, İstanbul, s.326.

[38] Çölaşan, U.E., 1960, a.g.e., s.39.

1.2. İklim Elemanları

1.2.1. Sıcaklık

İklimin en önemli elemanı sıcaklıktır. İklimin diğer önemli elemanları olan basınç ve yağış bir manada sıcaklığa bağlıdır. Bu iki elemanın üzerindeki dağılışı üzerinde sıcaklığın büyük tesiri bulunmaktadır.[39] Sıcaklığın diğer iklim elemanları üzerinde de etkisinin bulunması dolayısıyla, doğal çevre ve bu çevre içerisinde yaşayan insanların yaptığı beşerî ve ekonomik faaliyetler açısından da sıcaklık diğer iklim elemanlarına oranla daha fazla ön palana çıkmaktadır. Bu durumdan ötürü bölgenin iklim elemanlarının incelenmesine sıcaklık şartlarından başlamıştır. Bölgede bulunan Kurşunlu, Ilgaz, Tosya ve Kargı meteoroloji istasyonlarının sıcaklıkla ilgili rasatları incelendiğinde yıllık ortalama sıcaklığın Kurşunlu'da 8.0°C ile Kargı'da 13.7°C arasında değiştiği görülmektedir (Tablo 1.1).

Tablo 1.1. Kurşunlu, Ilgaz, Tosya, Kargı, Kastamonu ve Çankırı'nın Yıllık Ortalama Sıcaklık Değerleri (°C).

Meteoroloji İstasyonları	Kurşunlu (1958-1990)	Ilgaz (1950-1990)	Tosya (1930-1990)	Kargı (1950-1990)	Kastamonu (1930-1990)	Çankırı (1929-1990)
Yıllık Ortalama Sıcaklık Değerleri (°C)	8.0	10.1	11.2	13.7	9.7	11.2

Kaynak: Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü Verilerinden Derlenmiştir.

Bu duruma göre araştırma sahasının yıllık ortalama sıcaklık değerleri batıdan doğuya doğru gittikçe artmaktadır. Bunun başlıca sebebi yükseltidir. Çünkü bölgede yıllık ortalama sıcaklığın en düşük olarak ölçüldüğü yer olan Kurşunlu meteoroloji istasyonunun denizden yüksekliği 1075 metredir.

Kurşunlu'dan itibaren doğuya doğru gidildikçe havza tabanında yükselti düştüğünden Ilgaz Meteoroloji İstasyonu 885 m, Tosya Meteoroloji İstasyonu 870 m ve bölgenin en doğusundaki Kargı Meteoroloji İstasyonu da 350 metre yükseklikte kurulmuştur. Böylece bölgede yıllık ortalama sıcaklığın en düşük olarak ölçüldüğü Kurşunlu meteoroloji istasyonu ile yıllık ortalama sıcaklığın en yüksek olarak ölçüldüğü Kargı Meteoroloji istasyonları arasında 725 metre yükseklik farkı bulunmaktadır. Sıcaklığın her 100 metre yükseltide ortalama 0.5°C azaldığı dikkate alınırsa, bu iki istasyon arasında yaklaşık 3.5-4°C civarında bir sıcaklık farkının olması beklenilebilir. Ancak bu iki meteoroloji istasyonu arasındaki sıcaklık farkı yükseltiye bağlı olarak hesap edilen rakamın üzerindedir. Öyleyse yükselti kadar olmasa da, yükseltiyle birlikte bazı tali faktörlerde bölgedeki yıllık ortalama sıcaklığın dağılımı üzerinde etkili olmaktadır. Bu faktörleri de bilindiği gibi yükseltinin dışında sıcaklığın dağılımı üzerinde etkili olan dağların uzanışı, bakı durumu ve karasallık (kontinentalite) gibi diğer coğrafî amiller arasında aramak gerekir. Bakı durumu neredeyse aynı olan bu iki yerin Karadeniz'e olan uzaklığı da birbirine çok yakın olmakla birlikte, Kargı'nın Kızılırmak kenarında bulunduğu unutulmamalıdır. Ancak Kargı'dan itibaren oldukça dar ve derin vadileri yararak Karadeniz'e ulaşan Kızılırmak'ın Kargı'ya kadar denizin ılımanlaştırıcı tesirlerini kanalize etmesi çok

[39] Dönmez, Y., 1990, Umumi Klimatoloji ve İklim Çalışmaları, İst. Üniv. Yay. No: 3648, İstanbul, s.7.

zor olduğundan, bu iki yerin karasallık açısından birbirine çok benzemektedir. Bu iki yerin ve dolayısıyla bölgenin yıllık ortalama sıcaklığı üzerinde etkili olabileceğini düşündüğümüz karasallık ve bakı durumunu bu sebeplerden ötürü hariç tutarsak geriye sadece coğrafî amillerden dağların uzanış yönü kalmaktadır. Daha öncede ifade edildiği üzere bölgenin kuzey ve güneyi yüksek dağ sıralarıyla kuşatılmıştır. Bu dağ sıraları bölgemizi gerek kuzeyden ve gerekse de güneyden gelecek olan soğuk hava kütlelerine karşı bir kalkan gibi korumaktadır. Ancak bu dağ sıraları bölgenin kenarlarında aynı yükseklikte olmadığı gibi, bazılarının da üzerinde derin vadiler gelişmiştir. Dolayısıyla bu dağ sıraları bölgemizin her yerini soğuk hava kütlelerine karşı aynı ölçüde koruyamamaktadır. Bu sebepten ötürü de Kurşunlu, Kargı'dan daha soğuktur. Çünkü Kurşunlu'nun kuzey ve kuzey batısı soğuk hava kütlelerine karşı açıkken Ilgaz, Tosya ve Kargı gerisinde bir set gibi uzanan ve yüksekliği yer yer 2000 metrenin üzerine çıkan Ilgaz Dağları vasıtasıyla soğuk hava kütlelerinden ve soğuk sektörlü kuzey rüzgârlarından korunabilmektedir.

Bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere bölgemizin batı kesimi doğusuna nazaran daha yüksek ve soğuk hava kütlelerine karşı daha açık olduğu için daha soğuktur. Öyle ki bölgemizin batı kesimi için baz alınan Kurşunlu Meteoroloji İstasyonu'nun yıllık ortalama sıcaklığı kendisinden daha güneyde olan Çankırı Meteoroloji İstasyonu'nun yıllık ortalama sıcaklığından daha düşüktür. Oysa Çankırı, Kurşunlu'dan daha karasaldır.

Kurşunlu hariç tutulduğunda, bölgedeki diğer meteoroloji istasyonlarının yıllık ortalama sıcaklıklarının 10°C'nin altında olmadığı ve yine bu meteoroloji istasyonlarının hiçbirinde yıllık ortalama sıcaklığın 20°C'nin üzerine çıkmadığı görülmektedir. Bu duruma göre, araştırma sahamızın Kurşunlu ve ondan daha yüksekte ve daha açıkta bulunan Orta havzaları, yıllık izotermleri 10°C'nin altında olduğu için Soğuk Kuşak içerisinde yer almaktadır. Yıllık ortalama sıcaklığı 10.1°C olması dolayısıyla Ilgaz'da Soğuk Kuşağa yaklaşmakta ancak Orta Kuşak sınırları içerisinde kalmaktadır. Ilgaz ve Ilgaz'ın doğusundan itibaren ortalama sıcaklık izotermleri 10-20°C'nin arasında olduğundan bölgenin havza tabanında kalan bu kesimleri Orta Kuşak içerisine girmektedir.

Yıllık ortalama sıcaklıkta olduğu gibi, ortalama sıcaklığın mevsimlere dağılımında da bölgenin en düşük mevsimlik ortalama sıcaklıkları Kurşunlu meteoroloji istasyonunda ölçülmüştür. Yine mevsimlere göre sıcaklık ortalamaları da, yıllık ortalama sıcaklık gibi bölgenin batısından doğusuna doğru artış göstermektedir (Tablo 1.2).

Tablo 1.2. Kurşunlu, Ilgaz, Tosya ve Kargı'nın Mevsimlik Ortalama Sıcaklık Değerleri (°C).

Meteoroloji İstasyonları	Mevsimler				Yıllık Ortalama Sıcaklık
	Kış	İlkbahar	Yaz	Sonbahar	
Kurşunlu (1958-1990)	-2.2	7.8	17.8	8.8	8.0
Ilgaz (1950-1990)	0.5	9.5	19.3	11.1	10.1
Tosya (1930-1990)	1.2	10.7	20.7	12.4	11.2
Kargı (1950-1990)	3.5	13.5	23.3	14.6	13.7

Kaynak: Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü Verilerinden Derlenmiştir.

Bölgedeki mevsimlik ortalama sıcaklıkların meteoroloji istasyonlarına göre durumlarını gösteren Tablo 1.2. incelendiğinde, yıllık ortalama sıcaklığın bütün istasyonlarda Kış ve İlkbahar mevsimlerine ait ortalamalardan daha büyük ancak, Yaz ve Sonbahar mevsimlerine ait ortalamalardan ise daha küçük olduğu görülmektedir.

Kış mevsiminde bölge genelinde mevsimlik ortalama sıcaklıklar 5°C'nin altındadır. Bu mevsimlik ortalama sıcaklık değerleri bölgenin en doğusundaki Kargı'da 3.5°C iken, bölgenin batısına doğru gidildikçe düşerek Tosya'da 1.2°C, Ilgaz'da 0.5°C ve Kurşunlu'da ise -2.3°C'ye yani 0°C'nin altına inmektedir. Bu duruma göre Kış mevsimindeki ortalama sıcaklıkların dağılımı, yıllık sıcaklık ortalamasının bölgedeki dağılımıyla paralellik göstermektedir.

Bölgenin tamamında Kış mevsiminden İlkbahar mevsimine geçişle birlikte hava sıcaklığı arttığı için mevsimlik sıcaklık ortalamaları da yükselmektedir. Bu mevsimde, Kış mevsimine oranla Kurşunlu ve Kargı'nın sıcaklık ortalamaları 10°C, Tosya'nın 9.5°C ve Ilgaz'ın da 9°C yükselmiştir. Ancak hiçbir meteoroloji istasyonunda İlkbahar mevsiminde de yıllık ortalama sıcaklık değerleri geçilememiştir.

Yaz mevsiminde ortalama sıcaklıklar Kurşunlu ve Ilgaz'da 20°C'nin altında kalırken, Tosya ve Kargı'da 20°C'nin üzerine çıkmaktadır. Diğer mevsimlerde olduğu gibi, bu mevsimde de mevsimlik ortalama sıcaklıklarına göre bölgenin en sıcak yeri 23.3°C'le Kargı, en soğuk yeri de 17.8°C'le Kurşunlu'dur. Bu mevsimde bölgenin tamamında mevsimlik ortalama sıcaklıklar yıllık ortalama sıcaklığın üzerine çıkmakta ve Yaz mevsiminin ortalama sıcaklığı, yıllık ortalama sıcaklıktan Kurşunlu'da 9°C, Ilgaz'da 9.2°C, Tosya'da 9.5°C ve Kargı'da ise 9.6°C daha yüksek derecelere ulaşmaktadır.

Sonbahar mevsiminde ise mevsimlik sıcaklık ortalamaları halen yıllık sıcaklık ortalamasından daha yüksek değerlerde olup, Kurşunlu'da 8.8°C, Ilgaz'da 11.1°C, Tosya'da 12.4°C ve Kargı'da 14.6°C'dir. Sonbahar mevsimi bölgede Yaz mevsiminden sonra en sıcak mevsimdir. Yıllık ortalama sıcaklıklarına göre bu mevsimde Kurşunlu 0.8°C, Ilgaz 1.1°C, Tosya 1.2°C ve Kargı'da 0.9°C daha sıcaktır.

Araştırma sahasının mevsimlere göre sıcaklık ortalamaları Yaz mevsiminden Sonbahar mevsimine geçişte, Sonbahar mevsiminden Kış mevsimine geçişteki kadar fazla miktarlarda düşmektedir. Nitekim Yaz mevsiminden Sonbahar mevsimine geçişte mevsimlik ortalama sıcaklıklar Kurşunlu'da 9°C, Ilgaz'da 8.2°C, Tosya'da 8.3°C ve Kargı'da 8.7°C azalırken, Sonbahar mevsiminden Kış mevsimine geçildiğinde mevsimlik sıcaklık azalması Kurşunlu'da 11.0°C, Ilgaz'da 11.1°C, Tosya'da 11.2°C ve Kargı'da da 11.2°C'yi bulmaktadır. Bu sebeple bölgenin bütününde Sonbahar mevsimi Yaz mevsimine daha yakındır.

Bölgenin Yaz ve Kış mevsimleri arasındaki sıcaklık ortalaması farkı Kurşunlu'da 20°C, Ilgaz'da 18.8°C, Tosya'da 19.5°C ve Kargı'da 19.8°C'dir. Mevsimlere göre ortalama sıcaklıkların Yaz ve Kış mevsimleri arasındaki farkının bu derecede yüksek olması, bölgede karasallığın etkilerinin olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca, mevsimlik ortalama sıcaklığın Kış mevsiminden İlkbahar mevsimine geçişte hızla artması ve bu artışın Yaz mevsimine geçişte de görülmesi, Yaz mevsiminin en sıcak mevsim olması ve sonbaharın yaza, İlkbaharın da kışa yakınlığı karasal iklimin bölgedeki etkinliğini göstermektedir.

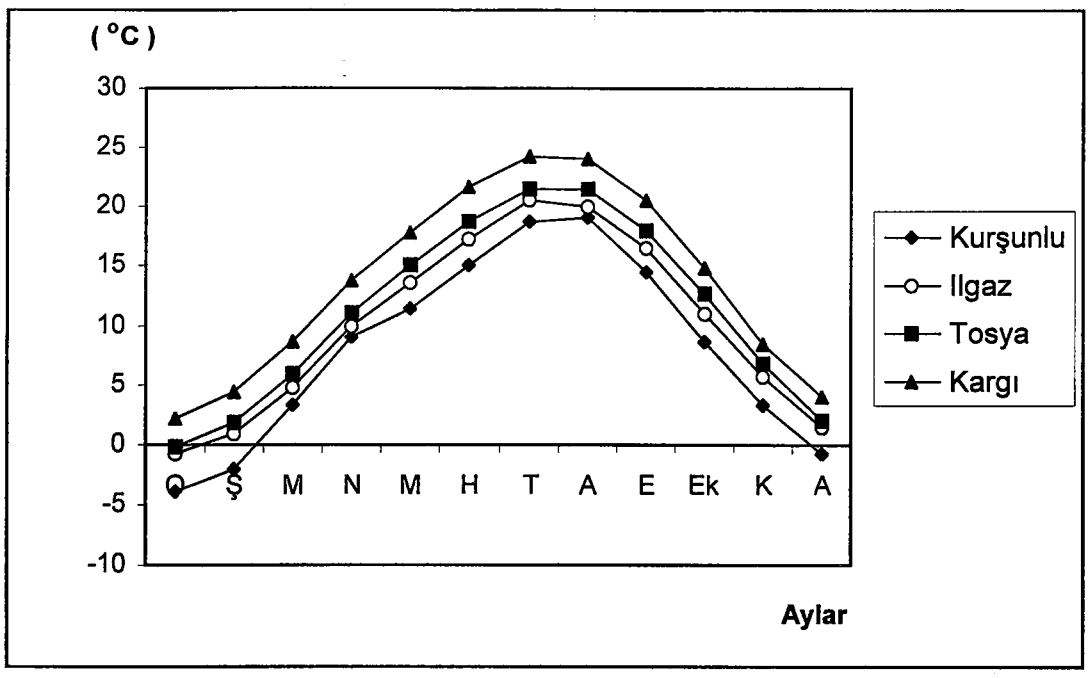
Araştırma sahamızda bulunan meteoroloji istasyonlarının verilerine göre bölgemizin aylık ortalama sıcaklığı, Kargı'nın haricinde kalan Kurşunlu, Ilgaz ve Tosya'da 0°C'nin altına inmektedir. Aylık ortalama sıcaklıkların 0°C'nin altına indiği ay sayısı Ilgaz ve Tosya'da 1 iken, Kurşunlu'da 3'tür. Bu aylar Ilgaz ve Tosya'da Ocak ayına, Kurşunlu'da ise Aralık, Ocak ve Şubat aylarına rastlamaktadır. Bölgede aylık ortalama sıcaklığın en fazla düştüğü ay Ocak ayıdır. Bu ayda bölgenin en soğuk yeri -4.0°C ile Kurşunlu'dur. Buradan bölgenin doğusuna doğru gidildikçe yıllık ve mevsimlik ortalama sıcaklıklarda olduğu gibi aylık ortalama sıcaklıklar da artmakta ve Ilgaz'da -0.7°C, Tosya'da -0.2°C ve bölgenin en doğusundaki Kargı'da ise 0°C'nin üzerine çıkarak 2.1°C olmaktadır (Tablo 1.3).

Tablo 1.3. Kurşunlu, Ilgaz, Tosya ve Kargı'nın Aylık Ortalama Sıcaklık Değerleri (°C).

Meteoroloji İstasyonları	Aylık Ortalama Sıcaklıklar (°C)												Yıllık Ortalama Sıcaklık
	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	Ek	K	A	
Kurşunlu (1958-1990)	-4.0	-2.0	3.3	9.0	11.3	15.1	18.8	19.2	14.5	8.6	3.3	-0.8	8.0
Ilgaz (1950-1990)	-0.7	0.9	4.8	9.9	13.6	17.2	20.6	20.0	16.5	11.0	5.6	1.4	10.1
Tosya (1930-1990)	-0.2	1.8	5.9	11.1	15.1	18.8	21.6	21.5	18.0	12.6	6.7	1.9	11.2
Kargı (1930-1990)	2.1	4.3	8.6	13.8	17.9	21.7	24.2	24.1	20.6	14.8	8.4	4.1	13.7

Kaynak: Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü Verilerinden Derlenmiştir.

Aylık ortalama sıcaklıklar Ocak ayından sonra bölgenin bütün meteoroloji istasyonlarında artışa geçmektedir. Bu artış Kargı, Tosya ve Ilgaz'da Temmuz ayına kadar sürmekte, Kurşunlu'da ise Ağustos ayına kaymaktadır. Temmuz ayında Kargı, Tosya ve Ilgaz en yüksek aylık ortalama sıcaklıklarına ulaşmaktadır. Bu ayda bölgenin en yüksek aylık sıcaklık ortalaması 24.2°C ile Kargı'dadır. Buradan bölgenin batısına doğru gidildikçe Temmuz ayının ortalama sıcaklığı Tosya'da 21.6°C'ye ve Ilgaz'da da 20.6°C'ye inmektedir. Ilgaz'dan batıya doğru gidildikçe de en yüksek aylık ortalama sıcaklık değerleri düşmeye devam etmekte ve Kurşunlu'da aylık ortalama sıcaklığın en yüksek olduğu ay Ağustos ayına kaymaktadır. Kurşunlu en sıcak olduğu Ağustos ayında bile 19.2°C aylık ortalama sıcaklık derecesiyle 20°C'nin üzerine çıkmazken, Ilgaz, Tosya ve Kargı'nın bu ayda ortalama sıcaklığı Kurşunlu'dan daha yüksek olup 20°C'nin üzerindedir (Şekil 1.3).

Şekil 1.3. Kurşunlu, Ilgaz, Tosya ve Kargı'da Aylık Ortalama Sıcaklıkların Yıllık Gidişi.

Bölgenin hiçbir meteoroloji istasyonunda 25°C'nin üzerine çıkamayan aylık ortalama sıcaklıklar, Kargı, Tosya ve Ilgaz'da Temmuz ayından, Kurşunlu'da ise Ağustos ayından itibaren giderek azalmakta ve Kurşunlu'da Ekim ayında, Ilgaz, Tosya ve Kargı'da ise Kasım ayında 10°C'nin altına inmektedir. Böylece bölgede sıcak, ılık, serin ve soğuk olmak üzere sınıflandırabileceğimiz sıcaklık dereceleri ortaya çıkmaktadır.

Araştırma sahasında soğuk devrenin en uzun sürdüğü yer Kurşunlu'dur. Burada aylık ortalama sıcaklıkların sıfır derecenin atına düştüğü şiddetli Kış devresi, Aralık ayından başlayarak Ocak ve Şubat aylarında da etkisini devam ettirmektedir. Ilgaz ve Tosya'da sadece Ocak ayında görülen soğuk devre, Kargı'da etkisini kaybederek yerini serin devreye bırakmakta yani Kargı'da soğuk devre görülmemektedir. Bölgede serin devrenin hakim olduğu aylar Sonbahar ve İlkbahar aylarıdır. Kurşunlu ve Tosya'da 4 ay süren serin devre şartları Ilgaz ve Kargı'da bir ay daha faz sürerek 5 aya çıkmaktadır. Havaların ısınmasıyla birlikte bölgede ılık devre şartları görülmeye başlamaktadır. Bu devreye Kargı ve Tosya Nisan ayında girmekte Ilgaz ve Kurşunlu'da ise bu devrenin gelmesi bir ay gecikerek Mayıs ayına kaymaktadır. Ilık devrenin bölgede en kısa sürdüğü yer Kargı'dır. Kargı'da 3 ay süren bu devre, Ilgaz'da 4 ay Tosya ve Kurşunlu'da ise 5 ay sürmektedir. Ilık devresi kısa süren Kargı, Haziran ayından itibaren sıcak devreye girmektedir. Sıcak devrenin Tosya ve Ilgaz'da gelmesi Temmuz ayını bulmaktadır. Kurşunlu'nun ise hiç sıcak devresinin bulunmadığı dikkat çekmektedir. Sıcak devreye erken giren Kargı'da Haziran, Temmuz, Ağustos ve Eylül ayları boyunca sıcak devre görülürken, Tosya ve Ilgaz'da bu devre Temmuz ve Ağustos aylarına rastlamaktadır (Tablo 1.4).

Tablo 1.4. Kurşunlu, Ilgaz, Tosya ve Kargı'nın Sıcaklık Devrelerine Ait Ay Sayılarının Dağılımı.

Meteoroloji İstasyonları	Sıcaklık Devreleri			
	Soğuk (< 0)	Serin (0-10)	Ilık (10-20)	Sıcak (> 20)
Kurşunlu (1958-1990)	3	4	5	-
Ilgaz (1950-1990)	1	5	4	2
Tosya (1930-1990)	1	4	5	2
Kargı (1950-1990)	-	5	3	4

Kaynak: Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü Verilerinden Derlenmiştir.

Sıcaklık devreleri açısından bir genelleme yaparsak; bölgenin soğuk devresi en fazla olan yeri Kurşunlu'dur. Sıcak devresi en fazla olan yeri ise Kargı'dır. Tosya ve Ilgaz ise sıcaklık devreleri açısından birbirine benzemektedir.

Araştırma sahasının yıllık amplitüd'ü en fazla olan yeri Kurşunlu'dur. Kurşunlu'nun en soğuk olduğu Ocak ayında ortalama sıcaklığı -4.0°C'dir. En sıcak olduğu Ağustos ayında ise ortalama sıcaklık 19.2°C'yi bulmaktadır. Bu duruma göre Kurşunlu'nun en soğuk olduğu ay ile en sıcak olduğu ay arasındaki sıcaklık farkı yani yıllık amplitüd 23.2°C'dir. Kurşunlu'dan sonra araştırma sahasındaki en yüksek yıllık amplitüd 22.1°C ile Kargı'da görülmektedir. Kış aylarında ortalama sıcaklığı 0°C'nin altına inmeyen Kargı'nın Yaz aylarında ortalama sıcaklığı oldukça artmaktadır. Bu sebeple Kargı'nın yıllık amplitüd değeri yüksek çıkmaktadır. Yükseklikleri birbirine yakın olan ve bölgenin orta kesiminde bulunan Ilgaz ve Tosya'nın yıllık amplitüd değerleri birbirine yakındır (Tablo 1.5.).

Tablo 1.5. Kurşunlu, Ilgaz, Tosya ve Kargı'nın Aylık Ortalama Sıcaklığa Göre Yıllık Amplitüd Değerleri.

Meteoroloji İstasyonunun Adı	Kurşunlu	Ilgaz	Tosya	Kargı
Yıllık Amplitüd (°C) (Aylık Ortalama Sıcaklığa Göre)	23.2	21.3	21.8	22.1

Kaynak: Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü Verilerinden Derlenmiştir.

Bilindiği gibi bir bölgenin yıllık amplitüd değerlerine bakarak, orasının kara veya deniz ikliminin tesirinde olup olmadığını anlamak mümkündür. Çünkü kara veya denizlerin farklı ısınmasından dolayı yıllık amplitüd denizlerden uzaklaştıkça artmakta bir diğer ifadeyle karasallık başlamaktadır. Araştırma sahasında bulunan meteoroloji istasyonlarının sıcaklık ölçümlerine göre, bölgelerin en soğuk ve en sıcak aylarının sıcaklık ortalamaları arasındaki fark bütün meteoroloji istasyonlarında 20°C'nin üzerindedir. Yıllık amlitüdün bu kadar yüksek olmasından anlaşılacağı üzere; araştırma sahası her ne kadar Karadeniz bölgesinin sınırlı içerisinde bulunsa da deniz iklimin tesirlerinden oldukça uzaktır. Bu durumu mutlak ekstermler arasındaki amplitüd değerlerinin yüksekliğinden de anlamak mümkündür. Çünkü mutlak ekstermlere göre Kurşunlu'nun amplidütü 58.4°C, Ilgaz'ın 57.2°C, Tosya'nın 53.5°C ve Kargı'nın 57.2°C'dir (Tablo 1.6.).

Amplitüd değerlerinin bu kadar yüksek olması bölgenin karasal iklimin tesiri altında olduğu ortaya koymaktadır. Karadeniz'den fazla uzakta olmamasına rağmen bölgede karasallığın bu kadar etkin bir

şekilde görülmesinde en etkin faktör dağların uzanış yönüdür. Çünkü bölgenin kuzeyinde doğu-batı doğrultusunda uzanan yüksek iki dağ sırası (Ilgaz ve Küre Dağları) Karadeniz'in ılımanlaştırıcı tesirlerinin havzaya ulaşmasını engellemekte ve bu durumdan ötürü bölgede karasallık etkin olarak ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla bölgenin iklimi üzerinde dağların uzanışları da etkin bir rol oynamaktadır.

Tablo 1.6. Kurşunlu, Ilgaz, Tosya ve Kargı'nın Mutlak Ekstremlere Göre Amplitüd Değerleri.

Meteoroloji İstasyonunun Adı	En Yüksek Sıcaklık ve Tarihi	En Düşük Sıcaklık ve Tarihi	Sıcaklık Farkı (°C)
Kurşunlu (1958-1990)	36.0 (28 Temmuz 1987)	-22.4 (27 Aralık 1987)	58.4
Ilgaz (1950-1990)	37.3 (8 Ağustos 1987)	-19.9 (21 Şubat 1985)	57.2
Tosya (1930-1990)	38.0 (19 Ağustos 1969)	-15.5 (23 Şubat 1985)	53.5
Kargı (1930-1990)	42.2 (28 Temmuz 1980)	-15.0 (21 Ocak 1976)	57.2

Kaynak: Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü Verilerinden Derlenmiştir.

Bölgenin ortalama yüksek ve ortalama düşük sıcaklıkları ile aylık ortalama sıcaklıklarının yıllık gidişatları arasında bir paralelliğin olduğu anlaşılmaktadır. Araştırma sahasında bulunan meteoroloji istasyonlarının yaptığı ölçümlere göre aylık ortalama yüksek sıcaklıklar bütün meteoroloji istasyonlarında Ocak ayından itibaren artmaya başlamaktadır. Ocak ayında bölgenin tamamında aylık ortalama yüksek sıcaklık değerleri sıfır derecenin üzerinde olup, bu sıcaklık Kurşunlu'da 0.7°C; Tosya'da 2.8°C, Ilgaz'da 3.9°C ve Kargı'da 5.8°C'dir. Ocak ayından itibaren aylık ortalama yüksek sıcaklık değerlerinde görülen artışlar en yüksek derecelerine Temmuz ve Ağustos aylarında ulaşmaktadır. Bu aylarda ortalama yüksek sıcaklıklar Kurşunlu, Ilgaz ve Tosya'da 25°C'nin, Kargı'da ise 30°C'nin üzerine çıkmaktadır. Ortalama yüksek sıcaklıkta olduğu gibi ortalama düşük sıcaklığında en yüksek olduğu aylar Temmuz ve Ağustos'tur. Bu aylarda bölgenin ortalama düşük sıcaklığı 10°C'nin üzerindedir. Yaz mevsiminin sona ermesiyle düşmeye başlayan ortalama düşük sıcaklıklar Kurşunlu'da Kasım, Ilgaz ve Tosya'da Aralık ve Kargı'da ise Ocak ayında 0°C'nin altına inmektedir. Bölgede ortalama düşük sıcaklıkların en alt değerlerine Ocak ayında indiği görülmektedir. Bu ayda ortalama düşük sıcaklıklar Kurşunlu'da -7.8°C, Ilgaz'da da -4.4°C, Tosya'da -2.8°C ve Kargı'da -0.7°C'dir (Tablo 1.7).

Tablo 1.7. Kurşunlu, Ilgaz, Tosya ve Kargı'nın Aylık Ortalama Yüksek Ortalama Düşük Sıcaklık Değerleri (°C).

Meteoroloji İstasyonları	Meteorolojik Unsur	Aylar												Yıllık
		O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	Ek	K	A	
Kurşunlu (1958-1990)	ort. yüksek sıcaklık	0.7	3.6	10.3	15.7	18.3	22.0	26.3	27.2	22.6	15.1	8.4	3.7	14.5
	ort. düşük sıcaklık	-7.8	-5.8	-1.9	3.4	5.7	9.0	11.3	10.2	6.7	3.4	-0.8	-5.6	2.3
Ilgaz (1950-1990)	ort. yüksek sıcaklık	3.9	6.2	10.8	16.0	20.6	24.5	28.1	27.8	25.2	18.6	11.6	6.4	16.6
	ort. düşük sıcaklık	-4.4	-3.1	-0.3	4.4	7.6	10.7	13.5	12.9	10.0	5.5	1.6	-2.2	4.7
Tosya (1930-1990)	ort. yüksek sıcaklık	2.8	5.4	10.4	15.8	20.2	24.2	27.3	27.3	23.7	17.1	10.2	4.7	15.8
	ort. düşük sıcaklık	-2.8	-1.2	1.7	6.6	10.2	13.2	15.5	15.5	12.6	8.5	3.7	-0.5	6.9
Kargı (1950-1990)	ort. yüksek sıcaklık	5.8	9.2	14.5	20.0	24.2	28.4	31.1	31.5	28.0	21.4	14.0	7.8	19.7
	ort. düşük sıcaklık	-0.7	0.6	3.6	8.4	12.2	16.3	17.6	17.7	14.3	9.6	4.7	1.3	8.8

Kaynak: Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü Verilerinden Derlenmiştir.

Devrez Havzası'nda bulunan meteoroloji istasyonlarının mutlak maksimum ve mutlak minimum sıcaklık değerleri incelendiğinde, bölgenin en düşük sıcaklığının Kurşunlu'da, en yüksek sıcaklığının ise Kargı'da ölçüldüğü anlaşılmaktadır. Kurşunlu meteoroloji istasyonunun yaptığı ölçümlere göre bölgenin en düşük sıcaklığı 1987 yılının Aralık ayında -22.4°C olarak tespit edilmiştir. Buna karşılık Kargı meteoroloji istasyonunda bölgenin en yüksek sıcaklığını 1980 yılının Temmuz ayında 42.2°C olarak ölçülmüştür. Araştırma sahasının bütün meteoroloji istasyonlarında en düşük sıcaklıklar Ekim ayından itibaren 0°C'nin altına inmekte ve Kargı'da Mart ayından diğerlerinde ise Haziran ayından itibaren tekrar 0°C'nin üzerine çıkmaktadır. Yine Kurşunlu, Ilgaz ve Tosya'da en düşük sıcaklıkların hiçbir ayda 10°C'nin üzerine çıkmadığı, buna karşılık en yüksek sıcaklıkların Kurşunlu hariç bütün meteoroloji istasyonlarında yıl boyunca 10°C'nin üzerinde olduğu görülmektedir (Tablo 1.8).

Tablo 1.8. Kurşunlu, Ilgaz, Tosya ve Kargı'nın En Yüksek En Düşük Sıcaklık Değerleri (°C).

Meteoroloji İstasyonları	Meteorolojik Unsur	Aylar											
		O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	Ek	K	A
Kurşunlu (1958-1990)	En yüksek sıcaklık	7.6	12.6	20.0	25.5	28.2	30.3	36.0	35.8	31.6	25.5	24.2	13.8
	En düşük sıcaklık	-18.2	-18.0	-12.5	-5.0	-4.6	1.5	6.0	3.7	0.0	-4.4	-14.0	-22.4
Ilgaz (1950-1990)	En yüksek sıcaklık	15.6	18.0	24.8	29.6	31.0	33.4	37.0	37.3	35.0	30.8	24.0	19.3
	En düşük sıcaklık	-17.4	-19.9	-13.0	-8.2	-2.4	2.6	4.0	1.7	0.1	-3.8	-9.0	-14.6
Tosya (1930-1990)	En yüksek sıcaklık	14.6	16.3	22.5	29.2	21.5	24.3	36.6	38.0	33.4	29.3	23.3	15.3
	En düşük sıcaklık	-13.3	-15.5	-12.7	-5.3	-0.4	4.5	8.1	7.6	3.0	-2.1	-7.2	-10.3
Kargı (1950-1990)	En yüksek sıcaklık	16.4	22.0	26.6	33.4	35.1	38.8	42.2	41.0	38.3	35.0	25.4	19.4
	En düşük sıcaklık	-15.0	-13.7	-9.6	-1.9	1.5	6.5	8.4	10.5	5.5	-0.7	-4.1	-6.4

Kaynak: Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü Verilerinden Derlenmiştir.

Bilindiği gibi sıcaklığın 0°C'nin altına indiği günler donlu günler olarak ifade edilmektedir. Bu günlerde sıcaklığın 0°C'nin altına inmesiyle su fiziksel değişime uğrayarak sıvı halden katı hale gelmektedir. Suyun katı hale geldiği donlu günlerde bitkiler kökleri vasıtasıyla topraktan yeterli su ve besin maddelerini alamadıkları gibi zamanla donarak canlılıklarını da kaybetmektedir. Bu sebeple donlu günlerin bitki hayatı ve dolayısıyla da zirai faaliyetler açısından büyük önemi bulunmaktadır. Don olayının zirai ürünler üzerindeki tesirlerini en aza indirmek için bu ürünlerin ekim ve hasat tarihleri don olayının başlangıç ve bitiş tarihleri esas alınarak tespit edilmekte yani don olayı bölgedeki zirai faaliyetleri şekillendirmektedir.

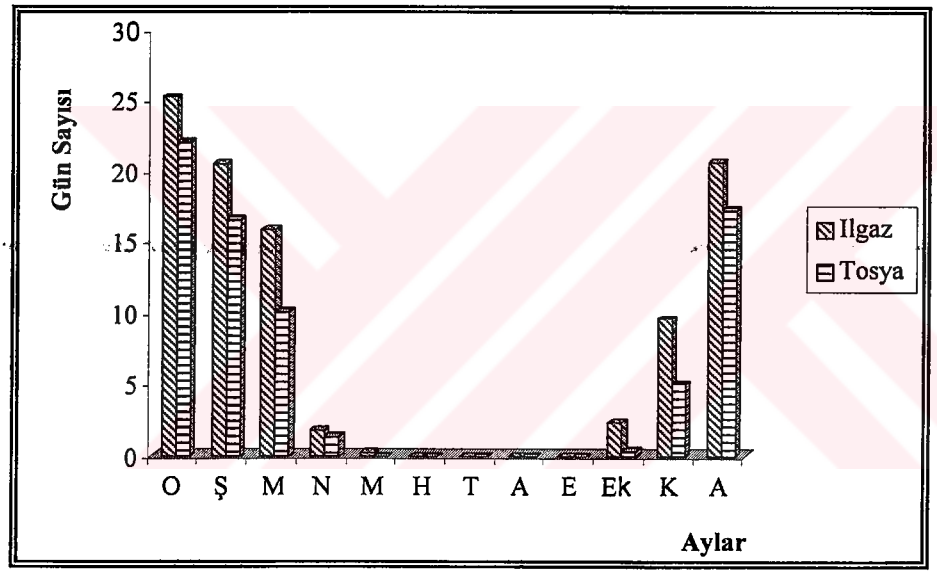
Araştırma sahasının yıllık ortalama don olaylı gün sayısı Ilgaz'da 96.1 ve Tosya'da da 72.7 gündür. Bu duruma göre bölgede don olaylı gün sayısı doğudan batıya doğru gidildikçe ortalama sıcaklıkların azalmasına paralel olarak artmaktadır. Yıllık ortalama don olaylı gün sayısı gibi, don olayının görüldüğü ay sayısı da bölgenin doğusundan batısına artmaktadır. Nitekim Tosya'da yılın 7 ayında görülen don olayı, Tosya'ya nazaran bölgenin batısında kalan Ilgaz'da yılın 8 ayında görülmektedir (Tablo 1.9).

Tablo 1.9. Ilgaz ve Tosya'da Ortalama Don Olaylı Gün Sayısının Aylara Göre Dağılımı.

Meteoroloji İstasyonunun Adı	Aylık Ortalama Don Olaylı Gün Sayısı												Yıllık
	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	Ek	K	A	
Ilgaz (1970-1990)	25.2	20.5	15.8	1.8	0.2	-	-	-	-	2.4	9.6	20.6	96.1
Tosya (1964-1990)	22.0	16.5	10.1	1.4	-	-	-	-	-	0.4	5.1	17.2	72.7

Kaynak: Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü Verilerinden Derlenmiştir.

Bölgede Ekim ayı sonlarından itibaren başlayan don olayları (ilk donlar), Mayıs ayı başlarına kadar sürmektedir. Haziran-Eylül ayları arasında hiç don olayının meydana gelmediği havzada en fazla donlu günler Ocak ayı içerisinde görülmektedir. Bu ayda Ilgaz'ın 25.2 günü Tosya'nın ise 22.0 günü donlu geçmektedir. Ocak ayından sonra en fazla donun görüldüğü ay Aralıktır. Don olayının fazlalığı açısından Aralık ayını da Şubat ayı izlemektedir. Kış mevsiminden İlkbahar mevsimine geçişle birlikte, sıcaklığın artmasına bağlı olarak bölgede aylık don olaylı gün sayısı giderek azalmakta ve geç donlar Tosya'da en son Nisan ayı sonlarında, Ilgaz'da ise Mayıs ayı başlarında meydana gelmektedir (Şekil 1.4).

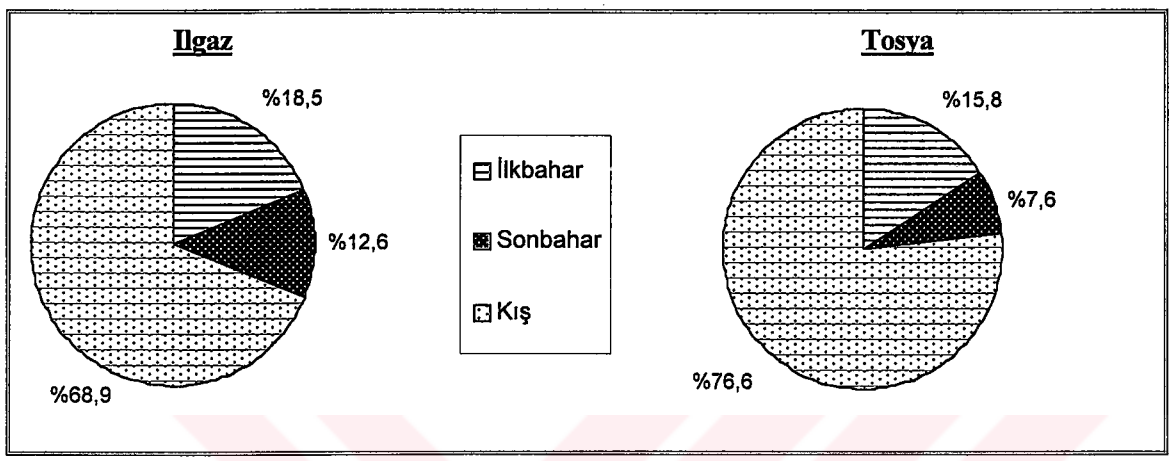
Şekil 1.4. Ilgaz ve Tosya'da Ortalama Donlu Günler Sayısının Aylara Göre Dağılımı

Araştırma sahasında donlu günlerin mevsimlere göre dağılımı incelendiğinde; Kış mevsiminin en fazla don olayının görüldüğü mevsim olduğu anlaşılmaktadır. Bu mevsimde Ilgaz'ın 66.3 günü, Tosya'nın ise 55.7 günü donlu geçmektedir. Yine yıllık toplam don olaylı gün sayısının Ilgaz'da %68.9'u, Tosya'da da %76.6'sı Kış mevsiminde görülmektedir. Kış mevsiminden sonra don olayının en fazla görüldüğü mevsim olan İlkbaharda Ilgaz'ın 17.8 günü, Tosya'nın da 11.5 günü donlu geçmektedir. Bu mevsimde görülen toplam donlu gün sayısının, yıllık toplam donlu gün sayısına oranı Ilgaz'da %18.5, Tosya'da da 15.8'dir. Bölgede don olayının en az görüldüğü mevsim sonbahardır. Sonbaharın birinci ayında don olayı görülmezken, ikinci ayından itibaren aylık donlu gün sayısı giderek artmakta ve bu mevsim içerisinde Ilgaz'ın 12.0 günü, Tosya'nın da 5.5 günü donlu geçmektedir. Yaz mevsiminde ise don olayı görülmemektedir (Tablo 1.10, Şekil 1.5).

Tablo 1.10. Ilgaz ve Tosya'da Ortalama Don Olaylı Gün Sayısının Mevsimlere Göre Dağılımı.

Meteoroloji İstasyonunun Adı	Don Olaylı Gün Sayısı								Yıllık
	İlkbahar	%'si	Yaz	%'si	Sonbahar	%'si	Kış	%'si	
Ilgaz (1970-1990)	17.8	18.5	-	-	12.0	12.6	66.3	68.9	96.1
Tosya (1964-1990)	11.5	15.8	-	-	5.5	7.6	55.7	76.6	72.7

Kaynak: Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü Verilerinden Derlenmiştir.

Şekil 1.5. Ilgaz ve Tosya'da Ortalama Donlu Günlerin Mevsimlere Göre Dağılımı

En fazla don olayının Kış mevsiminde meydana geldiği bölgede, Kış donlarının tarımsal faaliyetler üzerinde pek fazla etkisi bulunmamaktadır. Çünkü bu mevsimde bitkiler, kışın dondurucu soğuklarına karşı vejatatif faaliyetlerini son derece azaltarak uyuma dönemine geçmekte ve bu sayede don olayından oldukça az etkilenmektedir. Tahıl tarımı açısından da bölgede kışlık buğday ekimi yapıldığından Kış donlarının fazlaca bir önemi yoktur. Buna karşılık ilk donlar ve özellikle de geç donların bölgedeki tarımsal faaliyetleri belirleyici rolleri bulunmaktadır. Ekim ayının son haftasından itibaren görülmeye başlanan erken don olayları, yazdan yeni çıkmış olan bitkileri hazırlıksız yakaladığı için bitkiler üzerinde önemli etkiler yapabilmektedir. Bölgedeki bitkisel hayat üzerindeki en büyük tahribatı ise geç donlar yapmaktadır. İlkbahar aylarında meydana gelen bu meteorolojik afet, bitkilerin çiçek açma, sürgün sürme gibi aktif vejatasyon dönemine rastladığı için bitkilere ilk donlardan çok daha büyük zararlar vermektedir.

Araştırma sahasının don olayından en fazla etkilenen yöresi Tosya ve yakın çevresidir. Burada çeltik tarımının yanısıra meyvecilik ve bağcılıkta büyük önem taşımaktadır. Tosya'da bulunan meyve bahçeleri ve bağ alanları bazı seneler geç gelen donlarla karşılaşmaktadır. Geç gelen donlar meyve ağaçlarının ve bağların çiçeklenme ve sürgün sürme dönemine rastladığı için Tosya'da bu donların görüldüğü senelerde beklenmedik ürün kayıpları meydana gelmektedir. Bu sebeple Tosya'daki meyve bahçeleri ve bağ alanlarının Deringöz ve Gevur çaylarının vadileri içlerinde bulundukları görülmektedir.

1.2.2. Atmosfer Basıncı ve Rüzgârlar

Türkiye; dünyadaki genel atmosfer koşullarının yol içerisindeki değişimine bağlı olarak, Yaz ve Kış mevsimlerinde farklı basınç merkezlerinin etkisi altında kalmaktadır. Bu basınç merkezlerinin etkisi soğuk ve sıcak devrelerde değiştiği için, Türkiye'deki basıncın dağılışı, rüzgâr sistemleri ve rüzgârların esiş yönleri de mevsimler arasında sürekli değişmektedir. Soğuk olarak ifade edilen devre Anadolu'nun iç kısımlarında Eylül ayı ortalarından Mayıs ayı sonlarına kadar sürmektedir. Bu devrede suptropikal yüksek basınç kuşağının Anadolu'nun iç kısımlarından güneye çekilmesiyle Türkiye batı rüzgârının etki sahasına girmiş ve geniş Anadolu karasının yüksek kantinentalitesine bağlı olarak oluşan yüksek basınç sahası Anadolu'nun iç ve doğu bölgelerini kaplamıştır. Buna karşılık, Anadolu yarımadasının kuzeyindeki Karadeniz ve güneyindeki Akdeniz üzerinde basınç azalmıştır. Böylece Anadolu'nun kontinental iç kısımları diverjans, çevresindeki denizler ise konverjans sahası haline geldiğinden, diverjans sahalarından konverjans sahalarına doğru genel hava hareketleri başlamakta ve bu hareketler bütün soğuk dönem boyunca devam etmektedir.[40]

Orografik hususiyete bağlı olarak kuzeyindeki Karadeniz'in ılımanlaştırıcı tesirlerinden uzak kalan Devrez Havzası'nın kontinentallik durumu açısından Anadolu'nun iç kısımlarına yakın değerler taşımaktadır. Bu sebeple soğuk mevsimde Anadolu'nun iç kesimlerine yerleşen antisiklonal hava şartlarının sık sık bölgemizi de içerisine aldığı görülmektedir. Güneyden bölgemize gelerek depresyon boyunca bütün bölgeye yayılan bu hava şartlarının görüldüğü günlerde Devrez Havzası açık ancak soğuk ve ayazlı günler geçirmektedir. Buna karşılık Türkiye'ye batıdan sokulan siklonların güçlü olduğu yıllarda, bölgemize kadar sokulan gezici depresyonlar yağışları artırmakta ve cepheyi Anadolu'nun iç kısımlarına doğru iterek bölgemizde nispeten kışların hafif geçmesini sağlamaktadır.

Yaz mevsiminde ise Asor yüksek basıncının kuzey batıya çekilmesi ve Anadolu karası üzerindeki sıcaklığın artması üzerine Türkiye'deki antisiklonal hava şartları ortadan kalkmakta ve onun yerine Türkiye'ye güneyden sokulan tropikal kökenli sıcak hava kütleleri bölgemizi de hakimiyeti altına almaktadır. Bu duruma bağlı olarak Devrez Havzası'nda Yaz mevsiminde umumiyetle gökyüzü açık, nispî nem düşük, yağış az ve buharlaşma fazladır.

Araştırma sahasının basınç özelliklerini yıl içerisinde Türkiye'nin iç kesimlerini ve batı Karadeniz bölümünü etkileyen aksiyon merkezleri şekillendirmektedir. Yıl içerisinde farklı basınç merkezlerinin etkisinde kalan havzada, yıllık ortalama basınç değerleri 914.3-916.2 mb arasında değişmektedir. Bölgede yıl boyunca 1000 mb'ın altında seyreden ortalama aylık basınç değerleri, Yaz aylarında Türkiye'nin bütününü etkileyen Basra alçak basıncının etkisiyle en düşük değerlerine inmektedir. Bu devre içerisinde artan sıcaklığa bağlı olarak aylık ortalama basınç değerleri Ilgaz'da 912.3 mb inmektedir (Tablo 1.11).

---

[40] Erinç, S., 1984, a.g.e., s.307-308.

Tablo 1.11. Ilgaz ve Tosya'nın Aylara Göre Ortalama ve Eksterm Basınç Değerleri.

Meteoroloji İstasyonları	Aktüel Basınç (mb)	Aylar												Yıllık
		O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	Ek	K	A	
Ilgaz (1985-1990)	Ortalama basınç	916.7	913.9	913.1	912.5	913.3	912.3	912.8	913.0	915.1	917.1	916.4	915.3	914.3
	En yüksek basınç	930.6	930.0	923.1	923.8	921.4	920.5	921.2	920.7	924.2	928.7	928.2	929.7	930.6
	En düşük basınç	889.8	891.2	890.0	897.5	899.2	898.4	905.3	902.8	903.1	906.2	904.0	896.5	898.8
Tosya (1984-1990)	Ortalama basınç	918.1	915.4	915.6	914.0	915.0	913.9	915.0	915.6	917.3	919.1	918.0	917.4	916.2
	En yüksek basınç	933.0	933.0	937.0	925.1	923.7	924.0	923.0	928.3	927.5	931.0	931.1	931.1	937.0
	En düşük basınç	891.0	893.0	892.1	899.7	900.6	900.3	907.0	906.0	906.0	907.9	904.8	899.3	891.0

Kaynak: Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü Verilerinden Derlenmiştir.

Yaz dönemi boyunca Ilgaz ve Tosya'nın aylık ortalama basınç değerleri yıllık ortalama basınç değerlerinden daha düşük bir durumdadır. Yaz döneminin sona ermesiyle birlikte Eylül ayından itibaren aylık ortalama basınç değerleri yıllık ortalamanın üzerine çıkmakta ve Ekim ayında Ilgaz'da 917.1 mb Tosya'da ise 919.1 mb ile bölgede en yüksek aylık ortalama basınç değerlerine ulaşılmaktadır.

Bölgede Şubat ayına kadar geçen süre içerisinde aylık ortalama basınç değerlerinin yıllık ortalama basınç değerlerinden daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu durum; Türkiye'nin iç kısımlarında yüksek kontinentaliteye bağlı olarak oluşan yüksek basıncın ve Kış mevsiminde İç Anadolu'ya kadar sokulan Sibirya yüksek basıncının araştırma sahası etkilemesinden kaynaklanmaktadır. Şubat ayından itibaren bölgede Kış mevsiminde etkili olan antisiklonal hava şartları etkisini yavaş yavaş kaybetmeye başlamakta ve böylece bölgenin aylık ortalama basınç değerleri yıllık ortalamanın altına inmektedir.

Araştırma sahasını etkileyen aksiyon merkezlerinin sıcak ve soğuk mevsimlerde yer değiştirmesine bağlı olarak bölgede görülen rüzgârların yönleri, frekansları ve hızları değişmektedir. Basınç merkezleriyle beraber, yer şekilleri de rüzgârın esiş yönünü değiştirdiğinden bölgenin rüzgâr istikâmetlerinde topografyada etkin rol oynamaktadır. Daha öncede bahsedildiği gibi Kış mevsiminde havzasının güneyi kütlevi Anadolu karası üzerinde yerleşmiş olan antisiklonal hava kütlesinin etkisinde kalarak yüksek basınç, kuzeyi ise Karadeniz çanağının sıcaklığından ötürü oluşan siklonik havanın etkisiyle alçak basınç sahası haline gelmektedir. Bu durum sonucunda Devrez Havzası'nın güneyindeki kontinental diverjans alanlarından Devrez Havzası'nın kuzeyindeki Karadeniz konverjans sahasına doğru hava akımları oluşmakta ve bu akımları güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda uzanan akım hatları boyunca kendisini göstermektedir. AKYOL; kontinental tesirlerin ve iç kesimlerdeki hakim antisiklonal şartların sonucunda meydana gelen bu rüzgârları "**Kara Musonları**" şeklinde nitelendirmektedir.[41] Yaz mevsiminde ise bu sefer bölgeye komşu Anadolu'nun kontinental iç kesimleri ısınmaya bağlı olarak alçak basınç sahası haline gelmekte ve bununla birlikte Basra alçak basıncının etkileri de Devrez Havzası'na kadar ulaşmaktadır. Buna karşılık kuzeybatıya ilerlemiş olan Asor yüksek basıncı Karadeniz'e kadar genişlemekte ve Anadolu karasına göre daha soğuk olan Karadeniz çanağı küçük ölçüde bir mevzi yüksek basınç sahası haline gelmektedir. Bu basınç şartlarından ötürü sadece Devrez Havzası'nda değil bütün Türkiye üzerinde kuzey

[41] Akyol, H.İ., 1944, "Türkiye'de Basınç, Rüzgârlar ve Yağış Rejimi", Türk Coğrafya Derg. Yıl:2, Sayı: 5-6, Ankara s.10.

oktanlarından bilhassa kuzeydoğu ve kuzeybatıdan rüzgârlar esmekte ve bu rüzgârlar Asor azamisinden Basra termik asgarisine doğru muntazam bir basınç gradyanı olduğu için istikâmet bakımından daha müstakar, frekans bakımından ise daha şiddetli bir durum arz etmektedir.[42]

Devrez Havzası'nda genel atmosfer sirkülasyonunun dışında topografik hususiyetten ötürü meydana gelen mevzi rüzgârları da görülmektedir. Bir depresyon kuşağı olan Devrez Havzası'nın etrafı yüksek dağlık kuşaklarla çevrilmiştir. Yer yer yükseltisi 2000 metrenin üzerine çıkan bu dağlık kuşaklar ile vadi tabanı arasında günlük farklı ısınma ve güneşlenmeden dolayı yerel rüzgârlar oluşmaktadır. Özellikle Yaz mevsiminde görülmekte olan bu yerel rüzgârlar dağ ve vadi meltemleridir. Bunlardan vadi meltemleri güneşin etkisiyle günün ısınmaya başladığı sabahın ilerleyen vakitlerinde vadi tabanlarından kenarlardaki yüksek yamaçlara doğru esmeye başlamakta ve etkisini sıcaklığın artmasıyla birlikte öğleden sonraları daha da arttırmaktadır. Gün içerisinde sıcaklığın azalmasıyla birlikte esmesi yavaşlayan vadi meltemlerinin esmesi havanın kararmasıyla gece vakitlerinde durmaktadır. Dağ meltemleri ise geceleri havzanın kenarlarındaki yüksek dağlık kesimlerde soğuyan havanın sabaha karşı dağların yamaçlarından vadi tabanına doğru hareketiyle meydana gelmektedir. Havzada bu rüzgârların en fazla etkisinde kalan yerler yüksek Ilgaz dağlık kütlesinin çevresinde olan kesimlerdir. Büyükhacettepesi'nde 2587 metre yüksekliğe ulaşan bu büyük masif kütle gün boyunca oluşan meltem rüzgârlarının temel kaynağıdır. Gerek kuzeyindeki Kadıdağı platosundan ve gerekse de güneyindeki Devrez oluğundan üzerinde bir ada gibi yükselen bu dağlık kütlenin geceleri soğuma şiddetinin fazla olmasından ötürü basınç durumunda bazı farklar meydana gelmekte ve buna bağlı olarak ta bu dağın yamaçlarından plato ve havzaya doğru bir dağ meltemi esmektedir. Yaz mevsiminde soğuk bir hava akımı sağlaması dolayısıyla serinletici etkileri bulunan bu meltemi Ilgaz dağlık kütlesinin güney etekleri boyunca inen akarsu vadileri içerisinde kurulmuş olan Ilgaz ve Tosya'da görmek mümkündür. Çatalılgaz Dağı'nın güney eteklerinde kurulmuş olan Ilgaz şehri bu dağdan inen dağ meltemlerinden oldukça fazla etkilenmektedir. Tosya şehri de Ilgaz şehri gibi kuzeyinde bir duvar gibi yükselen Ilgaz dağlık kütlesinden kaynağını alan Kuruçay'ın vadisi içerisinde bulunduğundan dolayı dağ meltemlerinin etkisinde kalmaktadır.

Tablo 1.12. Ilgaz'da Rüzgârların Mevsimlere Göre Dağılımı (1985-1990).

Yönler	Esme Sayıları ve Frekansları									
	İlkbahar		Yaz		Sonbahar		Kış		Yıllık	
	Esme sayısı	% frekansı	Esme sayısı	% frekansı	Esme sayısı	% frekansı	Esme sayısı	% frekansı	Esme sayısı	% frekansı
N	32	7.5	48	10.7	26	6.2	18	4.7	124	7.4
NE	52	12.2	65	14.5	65	15.4	44	11.4	226	13.4
E	63	14.9	67	14.9	52	12.3	41	10.6	223	13.3
SE	84	19.8	116	25.4	118	27.9	98	25.5	416	24.7
S	46	10.8	54	12.0	34	8.1	37	9.6	171	10.2
SW	90	21.2	43	9.7	58	13.8	104	26.9	295	17.6
W	26	6.1	13	2.9	20	4.7	17	4.4	76	4.5
NW	32	7.5	42	9.4	49	11.6	27	6.9	150	8.9
Toplam	425	100.0	448	100.0	422	100.0	386	100.0	1681	100.0

Kaynak: Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü Verilerinden Derlenmiştir.

[42] Erinç, S., 1984, a.g.e., s.310.

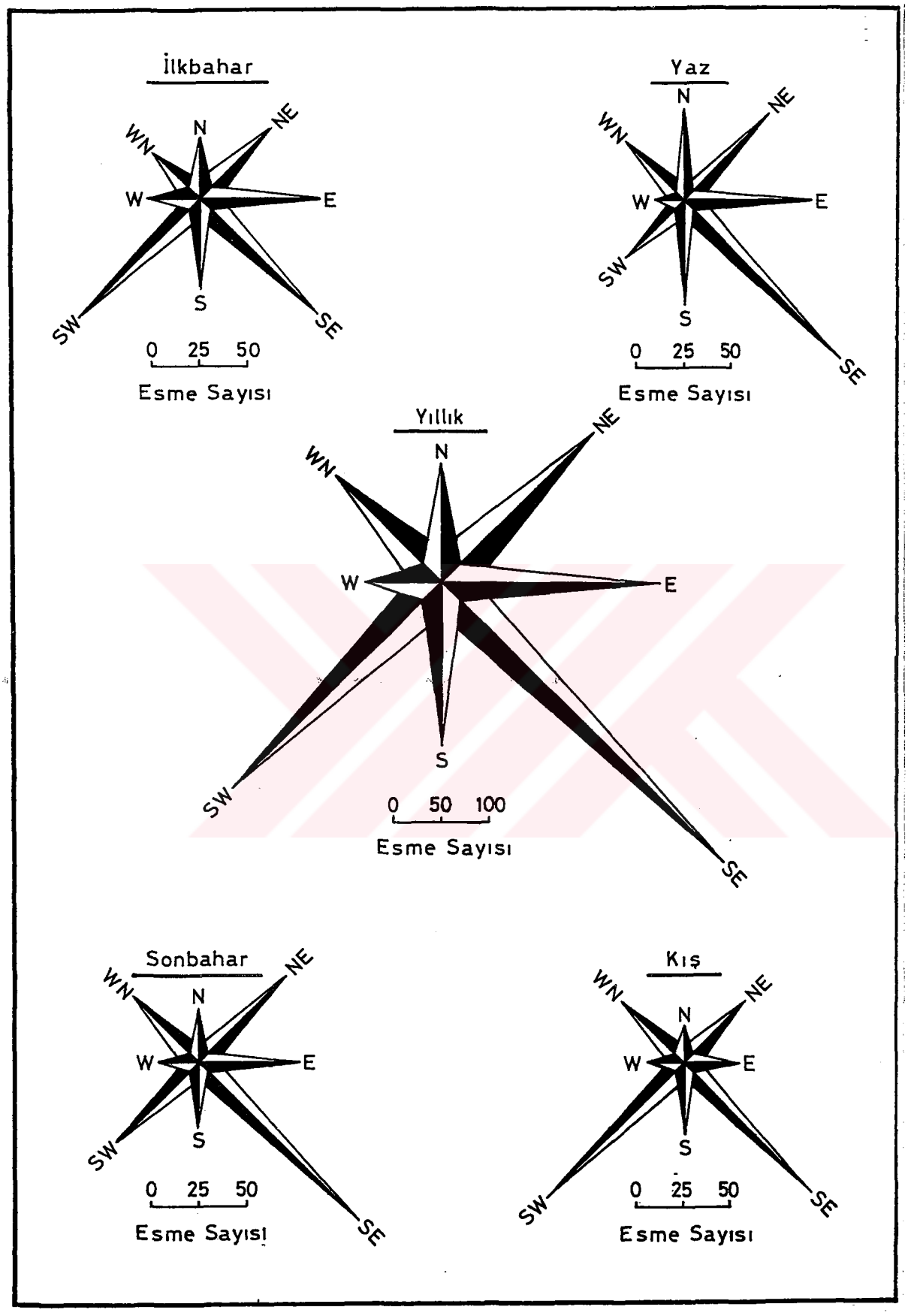
Tablo 1.12'da Ilgaz'da esen rüzgârların mevsimlik ve yıllık esme sayıları ve frekansları verilmiştir. Bu tablodan anlaşılacağı üzere Ilgaz'ın yıllık hakim rüzgâr yönü güneydoğudur. Güneydoğudan sonra yıl içerisinde rüzgârların en fazla estiği yönler güneybatı ve kuzeydoğudur. Yıllık rüzgârların %52.4'nün güney sektörlü olduğu Ilgaz'da kuzey sektörlü rüzgârların oranı %29.7'yi bulmaktadır. Böylece Ilgaz'da yıl içerisinde esen rüzgârların %82.1'nin bu iki yönden estiği ortaya çıkmaktadır.

Ilgaz'da kuzey-güney sektörlü rüzgârların frekanslarının fazla olması, bölgenin kuzeyi ve güneyine yıl içerisinde mevsimden mevsime farklı basınç merkezlerinin yerleşmesinden ve Ilgaz'ın topografik koşullarından kaynaklanmaktadır. Kış mevsiminde güneyi diverjans, kuzeyi de konverjans sahası haline gelen Ilgaz'ın Yaz mevsiminde ise bu durumun tam tersi olarak güneyi konverjans, kuzeyi de diverjans sahası haline gelmektedir. Bu duruma bağlı olarak Ilgaz'da rüzgârlar güney-kuzey sektörlü olarak esmektedir. Aksiyon merkezlerinin etkisinin yanısıra Ilgaz'ın topografik durumu da yörede güney-kuzey sektörlü rüzgârların esmesinde yardımcı olmaktadır. Çünkü, doğusu ve batısı dağlarla kapalı olan Ilgaz şehrinin güneyi Devrez vadisine, kuzeyi de Ilgaz dağlık kütlesinden inen iki büyük akarsu vadisine açıktır. Kuzey-güney yönünde uzanan bu akarsu vadileri yöreye güneyden ve kuzeyden gelen rüzgârları kanalize ettikleri için Ilgaz'da kuzey-güney sektörlü rüzgârların frekansları büyüktür.

Ilgaz'da esen rüzgârların mevsimden mevsime esme sayılarının ve frekanslarının değiştiği görülmektedir (Tablo 1.2, Şekil 1.5). Ancak bu değişmelere rağmen yıllık frekanslarda olduğu gibi mevsimlik frekanslarda da hakim rüzgârlar güney sektörlüdür. Bu sektörden esen rüzgârlar İlkbaharda %51.8, yazda %49.8 ve sonbaharda %47.6 frekans ile bu sektörün yıllık ortalamasının altında kalırken Kış mevsiminde %62 frekans ile yıllık ortalamanın üzerine çıkmaktadır. Kış mevsiminde Ilgaz'da esen rüzgârların %62'sinin güney sektörlü olmasından anlaşılacağı üzere bu mevsimde Anadolu'nun iç kesimlerine yerleşen yüksek basınç alanlarından Karadeniz çanağı üzerindeki konverjans sahasına doğru yönlenen hava akımları Ilgaz'ı oldukça fazla etkimektedir. Hakim rüzgâr yönünün güney batı olduğu Kış mevsiminde güney sektörlü rüzgârların esme sayıları ve frekansları yükselirken, kuzey ve doğu sektörlü rüzgârların esme sayıları ve frekansları yıl içerisindeki en alt değerlerine inmektedir.

İlkbahar mevsiminin gelmesiyle birlikte Ilgaz'da esen güney sektörlü rüzgârların oranının biraz düştüğü ancak yine de yörede güney sektörlü rüzgârların hakim olduğu görülmektedir. Hakim rüzgâr yönünün Kış mevsiminde olduğu gibi değişmeyerek güneybatıdan estiği bu mevsimde, diğer mevsimlere oranla batı sektörlü rüzgârların frekanslarında gözle görülür bir şekilde artmalar meydana gelmektedir. Bu durum cephesel faaliyetlerle ilgili olup, İlkbahar aylarında Devrez Havzası'na uğrayan gezici depresyonlar bölgede batıdan doğuya doğru ilerlediğinden İlkbahar aylarında Ilgaz'da batı sektörlü rüzgârların frekansları artmaktadır.

Yaz mevsiminde Devrez Havzası'nı etkileyen basınç merkezleri Kış mevsimine nazaran tam tersi olarak yer değiştirmektedir. Bu sebeple Ilgaz'da esen rüzgârların esme sayıları ve frekansları genel olarak Kış mevsiminin bir devamı gibi görünen İlkbahar mevsiminden oldukça farklıdır. Kuzey sektörlü rüzgârların frekansının %34.6'la yıl içerisindeki en üst seviyesine çıktığı bu mevsimde, güney sektörlü rüzgârlarda %47.6'lık frekansıyla yıl içerisindeki en alt değerine inmektedir. Yaz mevsiminde meydana gelen diğer bir değişiklikte hakim rüzgâr yönüyle ilgili olup, bu mevsimde Ilgaz'ın hakim rüzgâr istikâmetinin güneydoğuya kaydığı görülmektedir (Şekil 1.6).

Şekil 1.6. Ilgaz'ın Yıllık ve Mevsimlik Ortalama Rüzgâr Frekans Rüzgâr Gülleri (1985-1990).

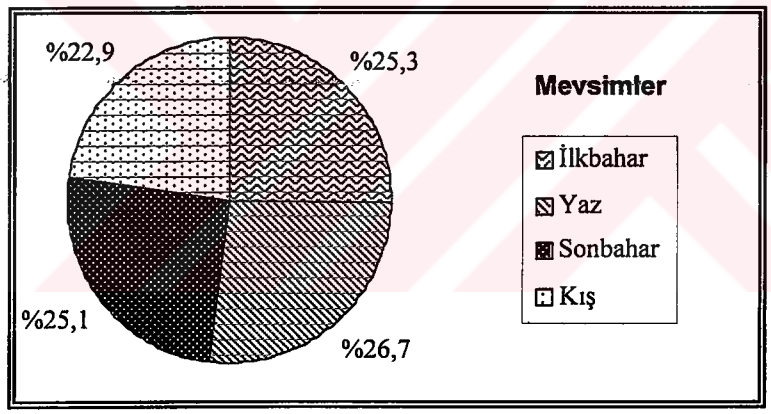
Sonbahar mevsiminde ise; Ilgaz'ın rüzgâr frekansları ve hakim rüzgâr yönü yıllık rüzgâr durumuna benzemektedir. Bu mevsimde yıllık rüzgâr durumunda olduğu gibi Ilgaz'ın hakim rüzgâr sektörü güney, hakim rüzgâr yönü de güneydoğudur. Yaz mevsiminin sona ermesiyle bölgenin güneyinde kalan kontinental Anadolu karası yavaş yavaş yüksek basınç alanı haline gelmekte ve böylece buradan Karadeniz çanağına doğru olan hava hareketleri artmaktadır. Bu durum sonucunda Ilgaz'da güney sektörlü rüzgârların frekansları Yaz mevsimine oranla yükselerek %49.8'e çıkmakta buna karşılık kuzey sektörlü rüzgârların frekansı da azalarak %33.2'ye gerilemektedir.

Ilgaz'da yıllık rüzgârların mevsimlere göre esme sayılarının dağılımları incelendiğinde; mevsimlerin frekanslar açısından birbirine yakın değerler taşıdıkları görülmektedir. En fazla rüzgâr frekansının %26.7 ile Yaz mevsimine rastladığı Ilgaz'da Yaz mevsimini %25.3 ile İlkbahar, onu da %25.1 Sonbahar takip etmektedir. Kış mevsimi ise %22.9 ile en düşük rüzgâr frekansına sahiptir (Tablo 1.13, Şekil 1.7).

Tablo 1.13. Ilgaz'da Yıllık Rüzgârların Mevsimlere Göre Dağılımı ve Frekansları (1985-1990).

Mevsimler	İlkbahar	Yaz	Sonbahar	Kış	Toplam
Esme Sayısı	425	448	422	386	1681
Frekansı (%)	25.3	26.7	25.1	22.9	100.0

Kaynak: Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü Verilerinden Derlenmiştir.

Şekil 1.7. Ilgaz'da Yıllık Rüzgârların Mevsimlere Göre Dağılımı (1985-1990).

Yıllık ortalama rüzgâr hızı 2.0 m/sn olan Ilgaz'ın aylık ortalama rüzgâr hızı 1.6 m/sn (Kasım) ile 2.4 m/sn (Nisan) arasında değişmektedir. Bu duruma göre Ilgaz'ın aylık ortalama rüzgâr hızı oldukça düşük hızlarda esmektedir (Tablo 1.14).

Tablo 1.14. Ilgaz'da Ortalama Rüzgâr Hızı, En Hızlı Rüzgâr Hızı ve Yönü (1985-1990).

Aylar	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	Ek	K	A	Yıllık
Ortalama rüzgâr hızı (m/sn)	1.6	1.8	2.1	2.4	2.2	2.0	2.2	2.1	1.9	1.9	1.6	1.6	2.0
En hızlı rüzgâr (m/sn)	14.4	18.9	14.4	19.8	22.4	28.4	18.2	18.1	16.1	13.0	21.4	13.5	28.4
En hızlı rüzgâr yönü	S	SSE	WSW	SE	S	WSW	SSW	S	SSE	WSW	SW	NE	WSW

Kaynak: Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü Verilerinden Derlenmiştir.

Ilgaz'ın en hızlı rüzgâr hızı da aylık ortalama rüzgâr hızı gibi düşük değerlerde esmektedir. En hızlı rüzgârın Haziran ayında WSW yönünden 28.4 m/sn ile estiği Ilgaz'da, bu rüzgârdan sonra gelen diğer en hızlı rüzgârda Mayıs ayında S yönünden 22.8 m/sn ile esmektedir. Eylül ayında Ilgaz'da esen en hızlı rüzgârların hızı 13.0 m/sn ile en alt değerlerine inmekte, bu rüzgârlarda WSW yönünden esmektedir. Bu duruma göre Ilgaz'da tahribata sebebiyet verecek ölçüde hızlı ve kuvvetli rüzgârların esmediği anlaşılmaktadır. Nitekim Ilgaz'ın ortalama kuvvetli rüzgârlı günler sayısı yılda 27.5 gün, ortalama fırtınalı gün sayısı da yılda 1.6 gündür (Tablo 1.15).

Tablo 1.15. Ilgaz'da Ortalama Kuvvetli Rüzgârlı ve Fırtınalı Günlerin Aylara Göre Dağılımı (1970-1990).

Aylar	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	Ek	K	A	Yıllık
Ortalama kuvvetli rüzgârlı günler sayısı (rüzgâr hızı 10.8-17.1 m/sn)	1.6	1.8	3.4	4.8	3.0	2.9	1.8	1.8	1.4	1.5	1.3	2.2	27.5
Ortalama fırtınalı günler sayısı (rüzgâr hızı ≥ 17.2 m/sn)	-	0.2	0.1	0.2	0.4	0.4	0.1	0.1	0.0	-	0.0	0.0	1.6

Kaynak: Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü Verilerinden Derlenmiştir.

Devrez Havzası'nın rüzgâr durumunu ortaya koymak amacıyla Ilgaz'dan sonra Tosya meteoroloji istasyonuna ait rüzgâr ölçümleri de değerlendirilmiştir. Tosya'da Ilgaz gibi yıl içerisinde bölgenin kuzeyine ve güneyine münavebeli olarak yerleşen aksiyon merkezlerinin etkisi altında kalmaktadır. Bununla beraber Tosya'nın topografik koşulları da bu aksiyon merkezleri arasında cereyan eden hava akımının yöre üzerinde şekillenmesinde rol oynamaktadır. Bu sebeple Tosya'nın rüzgâr durumu Ilgaz ve dolayısıyla bölge genelinde görülen rüzgârların genel durumlarına benzemektedir.

Tablo 1.16. Tosya'da Rüzgârların Mevsimlere Göre Dağılımı (1973-1990).

Yönler	Esme Sayıları ve Frekansları									
	İlkbahar		Yaz		Sonbahar		Kış		Yıllık	
	Esme sayısı	% frekansı	Esme sayısı	% frekansı	Esme sayısı	% frekansı	Esme sayısı	% frekansı	Esme sayısı	% frekansı
N	208	11.2	280	11.2	217	10.8	148	7.8	853	10.3
NE	265	14.3	548	21.9	756	37.4	467	24.6	2036	24.6
E	243	13.0	308	12.3	295	14.6	251	13.3	1097	13.3
SE	168	9.0	157	6.3	90	4.5	117	6.2	532	6.4
S	146	7.9	156	6.3	60	2.9	71	3.7	433	5.2
SW	497	26.7	326	13.0	335	16.7	500	26.3	1658	20.1
W	165	8.9	592	23.7	98	4.9	175	9.2	1030	12.5
NW	168	9.0	132	5.3	166	8.2	168	8.9	634	7.6
Toplam	1860	100.0	2499	100.0	2017	100.0	1897	100.0	8273	100.0

Kaynak: Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü Verilerinden Derlenmiştir.

Tablo 1.16'da Tosya'nın mevsimlik ve yıllık rüzgâr esme sayıları ve frekansları verilmiştir. Bu tabloya göre Tosya'nın yıllık hakim rüzgâr yönü kuzeydoğudur. Kuzeydoğudan sonra yıllık rüzgârların en fazla estiği yönler güneybatı ve doğudur.

Tosya'da kuzey-güney sektörlü rüzgârların yıllık toplam frekansı %74.2'yi bulmaktadır. Kuzey-güney sektörlü rüzgârların Tosya'da yıllık frekanslarının fazla çıkması üzerinde etkili olan temel iki faktör bulunmaktadır. Bunlardan birisi Tosya'yı yıl boyunca etkileyen basınç merkezlerinin yıl içerisindeki durumlarıdır. Daha önce Ilgaz'ın rüzgâr bahsinde de açıklandığı üzere Devrez Havzası'nın kuzeyi ve güneyi Yaz ve Kış mevsimlerinde farklı basınç merkezlerinin etkisi altında kalmaktadır. Bu durumdan

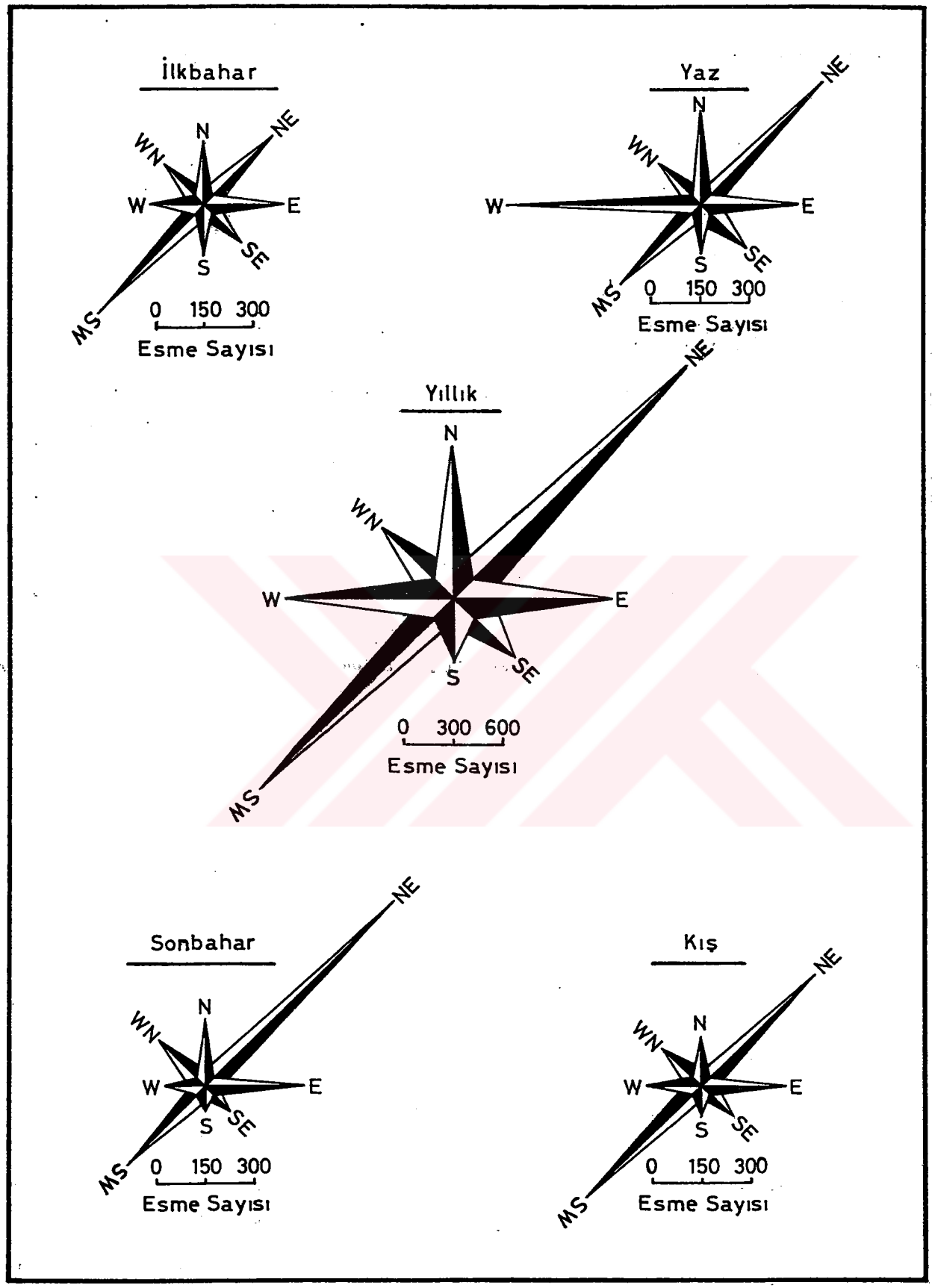
dolayı Tosya'da esen kuzey-güney sektörlü rüzgârların frekansları yüksek olmaktadır. Basınç merkezlerinin yıl içerisindeki durumlarının dışında Tosya'da kuzey-güney sektörlü rüzgârların frekanslarının fazla olmasında etkili olan diğer faktör Tosya'nın topografik durumudur. Tosya şehri gerisindeki Ilgaz dağlık kütlesinden kaynağını alan Kuruçay'ın vadisi içerisinde bulunmaktadır. Kuruçay vadisi genel sirkülasyon şartlarına bağlı olarak kuzey-güney yönünden esen rüzgârları kanalize ettiği için Tosya'da kuzey-güney sektörlü rüzgârların frekansları yüksek çıkmaktadır. Bu durumu yıllık frekansı %24.6 olan hakim rüzgârların kuzeydoğudan esmesinden ve onu takip eden ikinci derecedeki hakim rüzgârlarında %20.1 frekansla güneybatıdan esmesinden anlamak mümkündür. Böylece Tosya'da sadece bu iki yönden esen rüzgârların yıllık toplam frekansları 544.7'yi bulmaktadır.

Kış mevsiminde Tosya'da esen rüzgârların hakim yönü %26.3'lük bir frekansa sahip olan güneybatıdır. Güneybatıdan sonra %24.6'lık frekansı ile ikinci derecede hakim rüzgâr yönü kuzeydoğudur. Bunlara karşılık rüzgârların en az estiği yönlerde %3.7 frekans ile güney ve %6.2 frekans ile güneydoğusudur. Kış mevsiminde Tosya'ya diğer yönlerden esen rüzgârların frekansların ise birbirine yakın olduğu görülmektedir (Tablo 1.16, Şekil 1.8).

İlkbahar mevsiminde de Kış mevsiminde olduğu gibi Tosya'nın hakim rüzgâr yönü güneybatıdır. Bu mevsimde Kış mevsimine nazaran güneybatıdan esen rüzgârların frekansının biraz arttığı görülmektedir. Buna karşılık Kış mevsiminde neredeyse güneybatıdan esen hakim rüzgârın frekansına yakın bir frekansa sahip olan kuzeydoğudan esen rüzgârların frekansları oldukça azalarak %14.3'e inmiştir. Diğer yönlerin ise bu mevsimde frekansları birbirine yakındır. Bunlar içerisinde de en az frekansında olan %7.9 ile güneydir.

Yaz mevsiminde Tosya'yı etkileyen basınç merkezlerinin yerleri değişmiş ve Tosya'nın güneyinde alçak basınç, kuzeyinde ise yüksek basınç şartları etkili olmaya başlamıştır. Bu duruma bağlı olarak Yaz mevsiminde Tosya'da esen rüzgârların esme sayılarında ve esme yönlerinde gözle görülür değişmeler almıştır. Böylece Tosya'nın diğer mevsimlerine ait rüzgâr gülleri genel hatlarıyla birbirine benzerken, Yaz mevsimine ait rüzgâr gülü bunlardan belirgin bir şekilde ayrılmıştır. Bu mevsimde Tosya'nın güneyinde kalan Anadolu karasının iç kesimleri termik alçak basınç sahası haline geldiğinden, Tosya'nın güney sektörlü rüzgârlarının toplam frekansı Kış ve İlkbahar mevsimlerine oranla büyük ölçüde azalarak %25.6'ya inmiştir. Buna karşılık Türkiye'ye batıdan sokulan Asor yüksek basıncının etkilerine bağlı olarak batı sektörlü rüzgârların toplam frekansı %42'ye kadar çıkmakta ve hakim rüzgâr yönü de batı olmaktadır.

Sonbahar mevsiminde ise Tosya'da batı sektörlü rüzgârların hakimiyetini kaybettiğini ve onun yerine kuzey sektörlü rüzgârların yöreye hakim olduğunu görmekteyiz. Bu mevsimde Tosya'da esen kuzey sektörlü rüzgârların frekansı %56.4'dür. Kuzey sektörlü rüzgârlar içerisinde de %37.4 ile Tosya'nın hakim rüzgâr yönü kuzeydoğudur. Rüzgârların en az estiği yön ise %2.9 frekans ile güneydir. Sonbahar mevsiminde Karadeniz üzerinden gelen kuzey sektörlü rüzgârlar azda olsa nemli hava kütlelerini bölgemize kadar ulaştırmakta ve bu duruma bağlı olarak Devrez Havzası'nın Sonbahar mevsimindeki yağış miktarı güneyindeki İç Anadolu'ya oranla belirgin bir miktarda artmaktadır. Bu sebeple sıcaklık rejimi açısından güneyinden İç Anadolu'ya yakın olan Devrez Havzası, yağış rejimi açısından İç Anadolu'dan ayrılmakta ve kuzeyindeki Karadeniz yağış rejimine yakınlaşmaktadır.

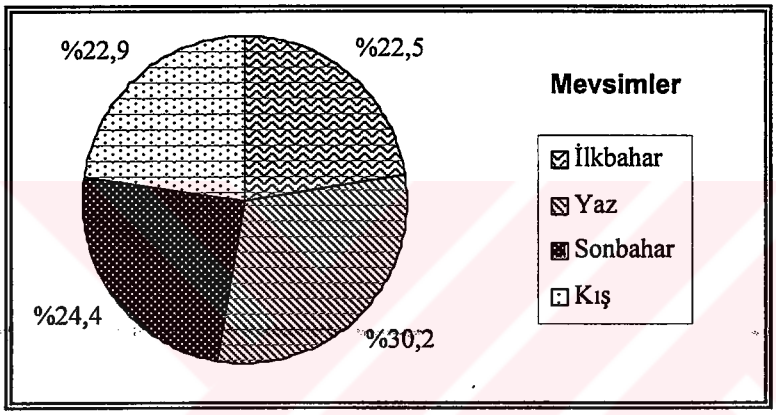
Şekil 1.8. Tosya'nın Yıllık ve Mevsimlik Ortalama Rüzgâr Frekans Gülleri (1985-1990).

Tosya'da yıllık rüzgârların esme sayıları açısından mevsimlere dağılımları incelendiğinde Yaz mevsiminde esen rüzgârların esme sayısının diğer mevsimlerden fazla olduğu anlaşılmaktadır. Yaz mevsiminin dışında kalan mevsimlerin ise esme sayıları ise birbirine yakın değerlerdedir. Nitekim Yaz mevsiminin %30.2 olan mevsimlik frekansı hariç tutulduğunda, sonbaharın %24.4, kışın 22.9 ve İlkbaharında %22.5'lik frekans değerleri ile birbirine yakın frekanslara sahip olduğu görülmektedir (Tablo 1.17, Şekil 1.9).

Tablo 1.17. Tosya'da Yıllık Rüzgârların Mevsimlere Göre Dağlımı ve Frekansları (1973-1990).

Mevsimler	İlkbahar	Yaz	Sonbahar	Kış	Toplam
Esme Sayısı	1863	2499	2017	1897	8273
Frekansı (%)	22.5	30.2	24.4	22.9	100.0

Kaynak: Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü Verilerinden Derlenmiştir.

Şekil 1.9. Tosya'da Yıllık Rüzgârların Mevsimlere Göre Dağılımı (1973-1990).

Tosya'nın yıllık ortalama rüzgâr hızı oldukça düşük olup 1.5 m/sn'dir. Aylık ortalama rüzgâr hızı ise Kasım, Aralık ve Ocak aylarında 1.1 m/sn ile en alt değerlerine inmekte; Temmuz ayında da 2.1 m/sn ile en üst seviyesine çıkmaktadır (Tablo 1.18).

Tablo 1.18. Tosya'da Ortalama Rüzgâr Hızı, En Hızlı Rüzgâr Hızı ve Yönü (1973-1990).

Aylar	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	Ek	K	A	Yıllık
Ortalama rüzgâr hızı (m/sn)	1.1	1.4	1.6	1.8	1.7	1.9	2.1	1.8	1.5	1.2	1.1	1.1	1.5
En hızlı rüzgâr (m/sn)	21.2	22.1	18.6	21.7	26.6	25.0	19.7	22.8	20.3	17.3	18.3	21.3	26.6
En hızlı rüzgâr yönü	SW	W	SW	NNE	SW	W	WNW	NW	SW	N	SSW	SW	SW

Kaynak: Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü Verilerinden Derlenmiştir.

Tosya'da en hızlı esen rüzgâr hızının fazla yüksek değerlere çıkmadığı görülmektedir. Aylara göre en hızlı esen rüzgâr hızlarının birbirine yakın değerler taşıdığı Tosya'da, en hızlı rüzgâr Mayıs ayında SW yönünden 26.6 m/sn hızla esmektedir. Mayıs ayından sonra en hızlı rüzgârların hızları giderek azalmakta ve bu rüzgârlar en alt değerlerine Aralık ayında inmektedir. Bu ayda SSW yönünden esen hızlı rüzgârın hızı 18.3 m/sn'dir. Bu değerlere göre Tosya'da esen rüzgârlar tahribata sebep olacak hız ve kuvvete

erişmemektedir. Zaten Tosya meteoroloji istasyonunun 30 yıllık rüzgâr rasatlarına göre ortalama kuvvetli rüzgârlı günler sayısı 25.7 gün, ortalama fırtınalı günler sayısı ise 4.0 gün olarak ölçüldüğünden, buradaki rüzgârların tahripkar hızlara ulaşmadığı da ortaya çıkmaktadır (Tablo 1.19).

Tablo 1.19. Tosya'da Ortalama Kuvvetli Rüzgârlı ve Fırtınalı Günlerin Aylara Göre Dağılımı (1970-1990).

Aylar	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	Ek	K	A	Yıllık
Ortalama kuvvetli rüzgârlı günler sayısı (rüzgâr hızı 10.8-17.1 m/sn)	1.2	1.6	2.3	3.3	2.7	2.6	3.7	3.3	1.7	1.2	1.0	1.1	25.7
Ortalama fırtınalı günler sayısı (rüzgâr hızı ≥ 17.2 m/sn)	0.1	0.3	0.4	0.6	0.5	0.4	0.5	0.5	0.3	0.1	0.1	0.2	4.0

Kaynak: Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü Verilerinden Derlenmiştir.

1.2.3. Nem ve Bulutluluk

Nispî nem oranı havadaki su buharı miktarına ve sıcaklık derecesine bağlı olarak değişmektedir. Bu sebeple bölgemizin yıllık ortalama nispî nem oranı batıdan doğuya doğru azalan yükseltiyle birlikte sıcaklığından azalmasından ötürü azalış göstermektedir. Devrez havasında yıllık ortalama nispî nem oranının en yüksek olduğu yer Ilgaz'dır. Ilgaz Dağı'nın gölgesinde kalan burada yıllık ortalama nispî nem oranı %69'a kadar çıkmaktadır. Ilgaz'ın doğusunda bulunan Tosya'da yükseltinin Ilgaz'a göre biraz düşmesi sıcaklığı artırmış ve bu durumda yıllık ortalama nispî nem oranını etkileyerek %62'ye indirmiştir. Tosya'dan 520 metre daha aşağıda olması dolayısıyla Devrez Havzası'nın en sıcak ve en az yağışlı yeri Kargı'dır. Kargı'da bölgenin en yüksek ortalama sıcaklık dereceleri ölçüldüğünden yıllık ortalama nispî nem oranı %54'e kadar inmektedir (Tablo 1.20).

Tablo 1.20. Kurşunlu, Ilgaz, Tosya ve Kargı'nın Ortalama Nispî Nem Miktarları (%).

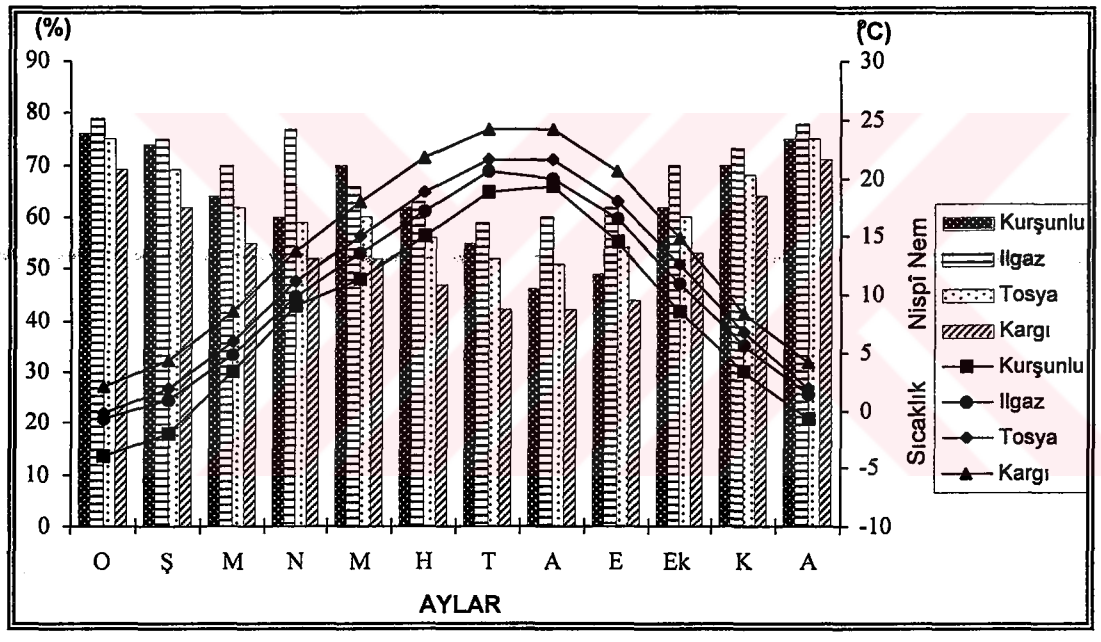
Meteoroloji İstasyonları	Ortalama Nispî Nem Miktarları (%)												Yıllık
	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	Ek	K	A	
Kurşunlu	76	74	64	60	70	62	55	46	49	62	70	75	64
Ilgaz	79	75	70	77	66	63	59	60	62	70	73	78	69
Tosya	75	69	62	59	60	56	52	51	54	60	68	75	62
Kargı	69	62	55	52	52	47	42	42	44	53	64	71	54

Kaynak: Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü Verilerinden Derlenmiştir.

Yıllık ortalama nispî nem miktarı açısından bölgemizde dikkat çeken bir durum, Ilgaz'dan 190 metre daha yüksekte olmasına rağmen Kurşunlu'nun yıllık ortalama nispî nem miktarının Ilgaz'dan daha düşük çıkmasıdır. Ilgaz'dan daha yüksekte bulunmasından dolayı Kurşunlu'nun ortalama sıcakları daha düşüktür. Bu sebeple Kurşunlu'nun yıllık ortalama nispî nem miktarının normal şartlarda Ilgaz'dan daha fazla olması gerekir. Ancak sıcaklığın azalması her ne kadar Kurşunlu'nun yıllık ortalama nispî nem miktarını artırsa da, bu artışa rağmen yine de Kurşunlu'nun yıllık ortalama nispî nem miktarı Ilgaz'ın gerisinde kalmaktadır. Bu durumun sebebini Kurşunlu'nun nemli hava kütlelerine nispeten kapalı olmasında aramak gerekir. Çünkü Kurşunlu'nun yıllık ortalama yağış miktarı Ilgaz'dan 65.5 milimetre gibi gözle görülür bir seviyede daha düşüktür. Oysa aynı vadi içerisinde bulunması ve Ilgaz'dan daha yüksekte yer alması sebebiyle

Kurşunlu'nun yağış miktarının Ilgaz'dan daha fazla olması gerekirdi. Ilgaz kadar nemli hava kütlelerinden yeterince faydalanamayan Kurşunlu'da yükseklik arttığı halde havadaki mutlak nem oranı fazla olmadığından yoğunlaşma engellenmekte bu durumda Kurşunlu'dan daha alçakta olmasına rağmen Ilgaz'ın yıllık ortalama yağış miktarının Kurşunlu'dan fazla çıkmasına sebebiyet vermektedir.

Tablo 1.20'de Devrez havasında bulunan bütün meteoroloji istasyonlarının nispî nem değerlerinin aylara göre dağılımları verilmiştir. Bu tablodan anlaşılacağı üzere Devrez Havzası'nın nispî nem miktarı bölgedeki sıcaklığın yıllık gidişatıyla ters orantılı olarak artmaktadır (Şekil 1.10). Bölge genelinde Ocak ayında aylık ortalama sıcaklıkların minimuma düşmesine bağlı olarak en yüksek değerlerine çıkan nispî nem oranları Kargı'da %69'a, Tosya'da %75'e, Kurşunlu'da %76'ya ve Ilgaz'da da %79'a ulaşmaktadır. Buna karşılık Kış mevsiminin sona ermesiyle birlikte artan sıcaklık değerleri nispî nem oranını azaltmakta ve sıcaklığın maksimuma çıktığı Yaz aylarında nispî nemlilik oranları en alt değerlerine inerek Ilgaz'da Temmuz'da %59, Tosya'da Ağustos'ta %51, Kurşunlu'da Ağustos'ta %46 ve Kargı'da ise Temmuz ve Ağustos'ta %42 oranına düşmektedir.

Şekil 1.10. Kurşunlu, Ilgaz, Tosya ve Kargı'nın Ortalama Nispî Nem Değerleri ile Ortalama Sıcaklık Değerleri Arasındaki İlişki

Nispî nemin sıcaklıkla olan ilgisini gösteren şekil incelendiğinde; bölgenin tamamında aylık ortalama nispî nem miktarının Yaz aylarında en düşük, Kış aylarında ise en yüksek değerlerine çıktığını görmekteyiz. Devrez Havzası'nın nispî nemlilik değerleri Ilgaz'da Ekim diğer istasyonlarda ise Kasım ayından Mart ayına kadar geçen sürede yıllık ortalamanın üzerine çıkmakta, diğer aylarda ise altına inmektedir. Örneğin Ilgaz'ın yıllık ortalama nispî nem oranı %69'dur. Buranın nispî nem oranı ekim ayından itibaren yıllık ortalamasının üzerine çıkarak %79'la Ocak ayında en yüksek seviyesine ulaşmakta, daha sonra da gerileyerek Nisan ayında yıllık ortalamanın altına düştükten sonra Temmuz ayında %59'la en düşük oranına inmektedir.

Devrez Havzası'nda Mart ayından itibaren artmaya başlayan sıcaklıklar nispî nem oranını düşürerek Temmuz ve Ağustos aylarında en düşük düzeyine indirmekte, bu duruma bağlı olarak ta atmosferde ortaya çıkan subuharı noksanı topraktaki buharlaşmayı ve canlılardaki terlemeyi artırmaktadır. Böylece Yaz aylarında bölgede su açığı ortaya çıkmaktadır. Su açığının bölgede en fazla hissedildiği yer, Tosya ve Kargı arasında kalan alçak kesimlerdir. Buralarda yükselen sıcaklıklar nispî nemi düşürüp, yoğunlaşma imkânını azalttığından, nispî nemin en düşük olduğu Temmuz ve Ağustos aylarında buharlaşma maksimum düzeye çıkmakta ve kuraklık kendisini iyice hissettirmektedir. Bu durumu bertaraf etmek için Tosya ve Kargı'daki meyve ve sebze bahçelerinin Yaz aylarında sulandıkları görülmektedir. Bölgenin doğusunda ve özellikle de doğu kesiminin Tosya ve Kargı arasında kalan alçak vadi tabanında kendisini hissettiren bu kuraklık, buradan batıya doğru gittikçe yükseltinin azalmasına bağlı olarak hafiflemekte, hatta bölgenin kenarlarında uzanan yüksek dağlık kuşaklarda tamamen ortadan kalkmaktadır. Kuraklığın bölgenin batısında hafiflemesi yükseltiye bağlı olarak nispî nemin artmasından ötürüdür. Nispî nemin bölgenin kenarlarında bulunan dağlıkların yüksek kesimlerinde artmasıyla birlikte doğal bitki örtüsü de değişmekte ve vadi tabanındaki kurakçıl bitki örtüsünün yerini yüksek dağlık kesimlerde nemcil bitki toplulukları almaktadır.

Bulutlar, hava koşullarını ve yağış olasılığını geniş ölçüde gösterdikleri gibi güneş ışınlarına da engel olarak yeryüzünün ısınmasını denetim altında tutmaktadırlar.[43] Bu sebeple bölgenin bulutluluk durumları incelenmiş ve diğer iklim elemanlarıyla arasındaki ilişki ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Bölgede bulunan dört meteoroloji istasyonunun yaptığı ölçümlere göre havzanın en yüksek bulutluluk değerleri Kış aylarına, en düşük bulutluluk değerleri de Yaz aylarına rastlamaktadır. Kış ayları içerisinde bulutluluğun en fazla olduğu ay Ocaktır. Bu ayda bulutluluk değerleri Kurşunlu'da 7.0, Ilgaz ve Tosya'da 6.8 ve Kargı'da 7.5 gündür. Yaz ayları içerisinde ise bulutluluğun en düşük olduğu ay Ağustostur. Ağustos ayında bulutluluk değerleri Kurşunlu'da 3.0, Ilgaz'da 2.8, Tosya'da 2.6 ve Kargı'da da 3.0 güne kadar inmektedir (Tablo 1.21).

Tablo 1.21. Kurşunlu, Ilgaz, Tosya ve Kargı'nın Aylık ve Yıllık Ortalama Bulutluluk Değerleri.

Meteoroloji İstasyonları	Ortalama Aylık Bulutluluk Değerleri (gün)												Yıllık
	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	Ek	K	A	
Kurşunlu (1966-1990)	7.0	6.8	5.9	6.1	5.3	4.1	3.1	3.0	3.2	4.5	6.0	6.6	5.1
Ilgaz (1930-1990)	6.8	6.7	5.9	6.0	5.1	4.1	3.0	2.8	3.0	4.6	5.7	6.8	5.0
Tosya (1964-1990)	6.8	6.2	5.6	5.8	5.0	3.9	2.6	2.6	3.0	4.4	5.5	6.8	4.9
Kargı (1964-1990)	7.5	6.7	6.0	6.1	5.5	4.3	3.1	3.0	3.3	4.7	6.0	7.5	5.3

Kaynak: Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü Verilerinden Derlenmiştir.

Kış aylarında bulutluluğun artması üzerinde, bölgeye gerek Vd_1 ve gerekse de IIIa siklon yollarıyla gelen nemli hava kütlelerinin büyük etkisi bulunmaktadır. Kış mevsiminde bölgeye gelen nemle yüklü

[43] Erol, O., 1993, a.g.e., s.198.

bulutlar yağışlara sebebiyet verdiğinden yağışlar ile bulutluluğun aylık dağılımları arasında bir paralellik oluşmuştur. Bu paralellik diğer mevsimlerde de mevcut olup, sıcak sektörlü hava kütlelerinin bölgeye hakim olduğu Yaz aylarında bulutluluk en aza indiğinden yağışlarda minimum düzeye düşmektedir. Dolayısıyla bütün Türkiye'de olduğu gibi Türkiye'nin bir parçası olan araştırma sahasında da bulutluluk planeter yağış şartlarına bağlı olarak mevsimden mevsime değişme göstermektedir.

Tablo 1.22. Kurşunlu, Ilgaz, Tosya, Kargı'nın Aylara Göre Ortalama Açık, Bulutlu ve Kapalı Gün Sayıları.

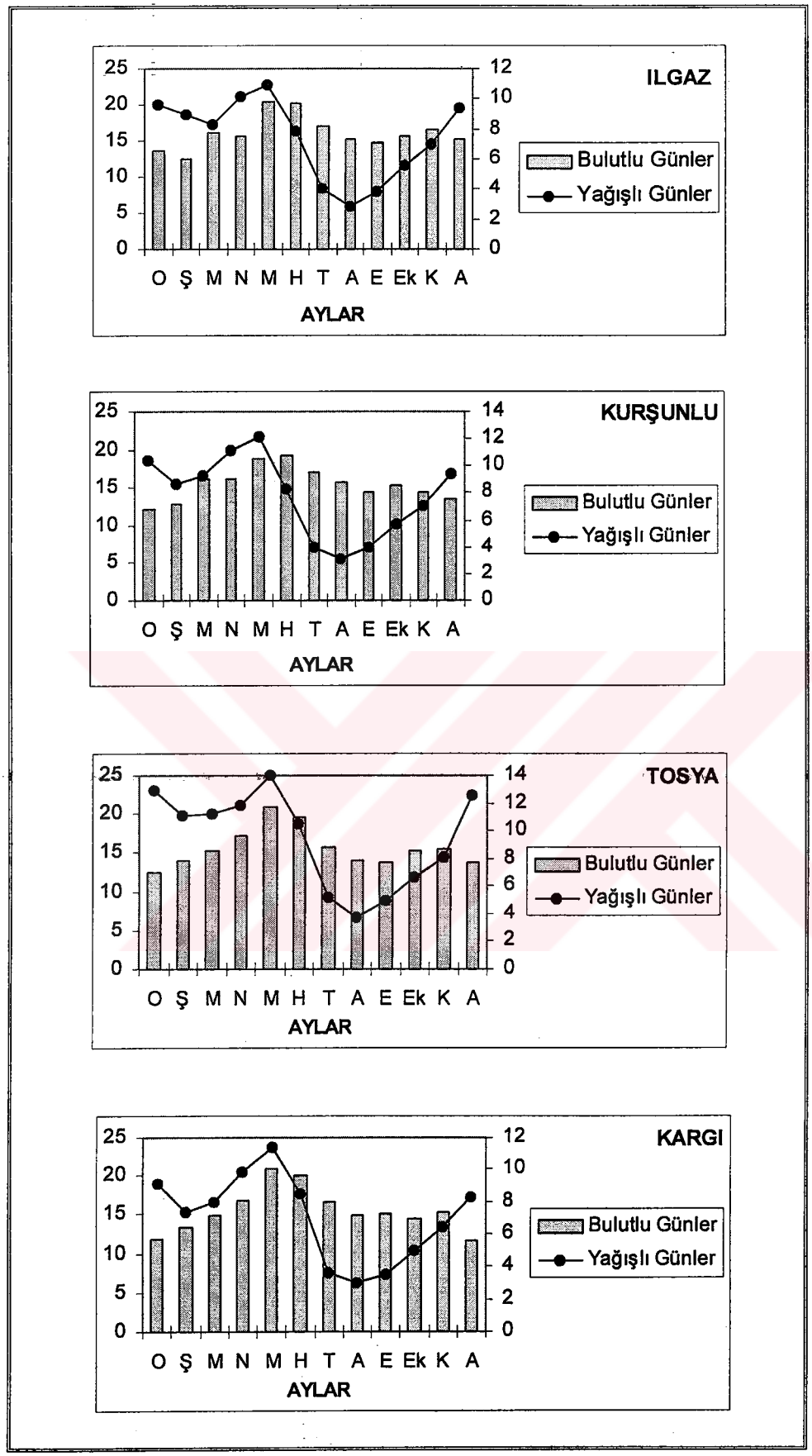
Meteoroloji İstasyonları	Gün Durumu	Ortalama Açık Bulutlu ve Kapalı Gün Sayıları												Yıllık
		O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	Ek	K	A	
Kurşunlu (1966-1990)	Açık günler	3.3	2.8	4.6	3.4	5.0	7.8	11.9	13.4	13.4	9.8	5.4	4.3	85.1
	Bulutlu Günler	12.1	12.9	16.2	16.2	18.7	19.2	17.1	15.7	14.3	15.2	14.3	13.4	185.3
	Kapalı Günler	15.6	12.5	10.1	9.8	6.3	3.0	2.0	1.4	2.2	6.3	10.1	13.6	92.9
Ilgaz (1970-1990)	Açık günler	3.0	3.2	4.7	4.2	5.6	7.1	12.6	14.6	13.4	8.8	4.8	2.9	84.9
	Bulutlu Günler	13.7	12.6	16.2	15.6	20.4	20.2	17.0	15.2	14.7	15.6	16.6	15.2	193.0
	Kapalı Günler	14.2	12.4	10.1	10.3	5.4	2.6	1.4	1.2	1.9	6.6	8.6	12.8	87.5
Tosya (1964-1990)	Açık günler	3.9	4.0	6.0	4.2	5.3	8.5	14.9	15.7	14.2	9.8	5.9	3.3	95.7
	Bulutlu Günler	12.4	14.1	15.4	17.3	21.0	19.6	15.8	14.1	13.8	15.3	15.6	13.7	188.0
	Kapalı Günler	14.7	10.1	9.6	8.5	4.7	2.2	1.0	1.2	2.0	5.9	8.6	14.0	82.5
Kargı (1964-1990)	Açık günler	2.1	2.9	5.2	3.6	3.8	6.7	12.4	13.6	12.0	9.0	4.5	2.1	77.9
	Bulutlu Günler	11.9	13.3	14.8	16.8	21.0	20.1	16.6	14.8	15.1	14.5	15.4	11.6	185.9
	Kapalı Günler	17.0	12.1	11.0	9.5	6.3	3.2	1.6	1.8	2.9	7.5	10.5	17.3	100.7

Kaynak: Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü Verilerinden Derlenmiştir.

Tablo 1.22'de Devrez Havzası'nın aylara göre açık, bulutlu ve kapalı gün sayıları verilmiştir. Bu tabloya göre bölgede yıllık ortalama açık günlerin en fazla olduğu yer 95.7 gün ile Tosya, en az olduğu yerde 77.9 günle Kargı'dır. Açık günlerin en fazla olduğu ay ise Ağustos ayıdır. Ağustos ayında bölgenin tamamında açık gün sayısı 13 günün üzerinde olup, bu sayı Tosya'da 15.7 güne ulaşmaktadır.

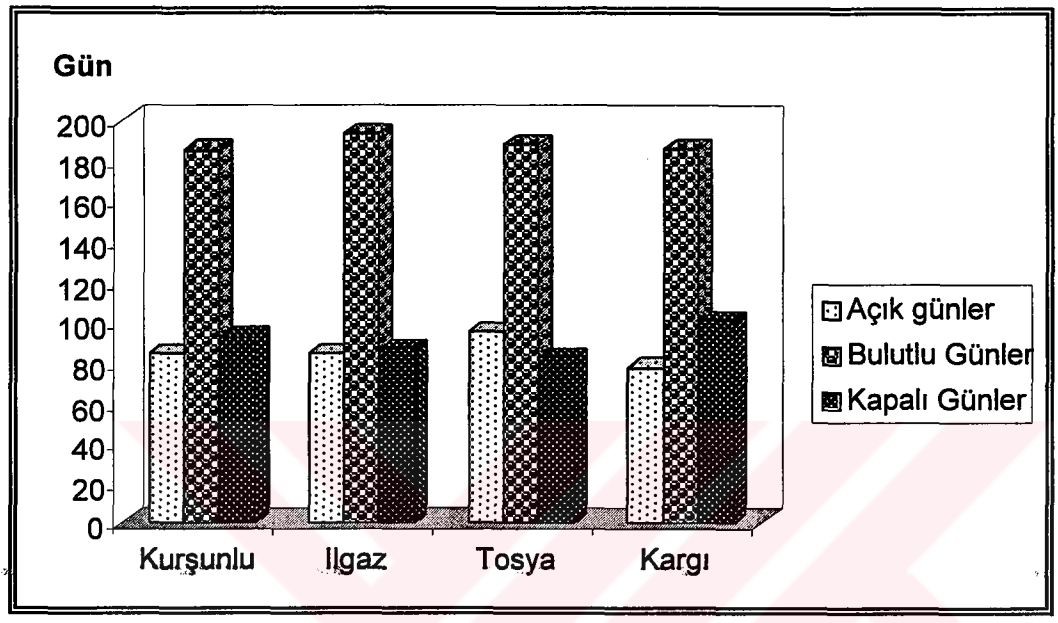
Yaz mevsiminin sona ermesiyle birlikte güneyden bölgemize sokulan sıcak sektörlü hava kütlelerinin güneye doğru çekilmesi bölgemizde kapalı gün sayısının artmasına sebep olmaktadır. Böylece Kış mevsiminin de tropik kökenli sıcak hava kütleleri bölgemizi tamamen terk etmekte ve bu hava kütlelerinin yerini soğuk ve yağışlı hava kütleleri almaktadır. Bu sebeple cephesel faaliyetlerin yoğunlaştığı Kış aylarında kapalı gün sayısı en üst düzeyine çıkmakta ve Kurşunlu'nun 15.6, Ilgaz'ın 14.2, Tosya'nın 14.7 günü Ocak ayında, Kargı'nın ise 17.3 günü Aralık ayında kapalı geçmektedir.

Havzada bulutlu günlerin en fazla olduğu aylar İlkbahar aylarına, en az olduğu günlerde Kış aylarına rastlamaktadır. İlkbahar aylarında gerek cephesel ve gerekse de konveksiyonel hareketlere bağlı olarak bulutluluk artmaktadır. Bulutluğun İlkbahar ayları içerisinde en fazla olduğu günler; Ilgaz'da 20.4, Tosya'da ve Kargı'da 21.0 günle Mayıs ayında, Kurşunlu'da ise 19.2 gün ile Haziran ayı içerisindedir. Bu durumdan anlaşıldığı üzere bölgede, bulutluluk batıdan doğuya doğru artmakta ve yağışların maksimuma çıktığı bahar aylarında en üst düzeyine ulaşmaktadır (Şekil 1.11).

Şekil 1.11. Kurşunlu, İlgaz, Tosya, Kargı'nın Aylara Göre Ortalama Bulutlu ve Yağışlı Günlerin Yıl İçindeki Durumları.

Bölgede bulunan meteoroloji istasyonlarının yıllık güneşlenme durumları incelendiğinde; Kurşunlu'da 85 (%23.4), Ilgaz'da 84.9 (%23.2), Tosya'da 95.7 (%26.1) ve Kargı'da 77.9 (%21.4) gününün açık olduğu görülmektedir. Bulutlu günlerin yıllık toplamı Kurşunlu'da 185.3 (%51.1), Ilgaz'da 193.0 (%52.9) Tosya'da 188.0 (%51.4) ve Kargı'da da 185.9 (%51.0) dür. Kapalı günler ise Kurşunlu'da 92.9 (%25.5), Ilgaz'da 87.5 (%23.9), Tosya'da 82.5 (%22.5) ve Kargı'da da 100.7 (%27.6) gün olarak tespit edilmiştir (Şekil 1.12).

Şekil 1.12. Kurşunlu, Ilgaz, Tosya ve Kargı'da Aylara Göre Ortalama Açık Bulutlu ve Kapalı Günlerin Yıllık Dağılımı.

Açık, bulutlu ve kapalı günlerin sene içerisindeki dağılımı, bölgenin beşerî ve ekonomik hayatını şekillendirmektedir. Çünkü bu günler başta tarım olmak üzere diğer ekonomik faaliyetleri ve beşerî münasebetleri etkilemektedir. Kış aylarında sıcaklığın oldukça düştüğü bölgede bulutluluk değerinin yüksek olması sıcaklığın daha fazla düşerek havanın ayaza çekmesine engel olmaktadır. Bununla birlikte Yaz mevsiminde bulutluluğun azalması, güneş ışınlarının daha büyük bir kısmının yeryüzüne ulaşmasını sağlayacağından bu durumun tarımsal hayat üzerinde önemli etkileri bulunmaktadır. Çünkü Yaz aylarında dahi aylık ortalama sıcaklıkların 20-24°C arasında değiştiği bölgede bulutluluğun daha düşük olması mahsullerin yetişme ve olgunlaşmasını kolaylaştırmaktadır. Böylece bölgede bulutluluk ve buna bağlı olarak açık ve kapalı günlerin seneye dağılımı dikkate alınarak yetişme döneminde nemli, olgunlaşma döneminde ise açık ve bulutsuz hava şartları isteyen tahıl, pirinç ve elma, erik, üzüm gibi meyvelerin yetiştirilmesi ön plana çıkmaktadır. Yetiştirilen bu ürünler, Devrez Havzası'nın Karadeniz'den ziyade İç Anadolu'nun tarımsal yapısına yakın olduğunu göstermektedir.

Tablo 1.23. Kurşunlu, Ilgaz, Tosya ve Kargı'da Ortalama Sisli Günler Sayısının Aylara Göre Dağılımı.

Meteoroloji İstasyonları	Ortalama Sisli Günler Sayısı												Yıllık
	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	Ek	K	A	
Kurşunlu (1957-1990)	1.2	0.6	0.5	0.3	0.2	0.2	0.0	-	-	0.4	0.9	1.8	6.1
Ilgaz (1960-1990)	1.4	0.7	0.4	0.2	0.1	-	0.0	0.1	0.1	0.3	0.4	2.2	5.8
Tosya (1940-1990)	4.1	2.1	1.9	0.8	0.4	0.2	0.0	0.0	0.2	0.8	2.1	5.1	17.7
Kargı (1957-1990)	3.2	0.3	0.1	-	-	-	-	-	0.1	0.4	2.2	3.7	11.1

Kaynak: Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü Verilerinden Derlenmiştir.

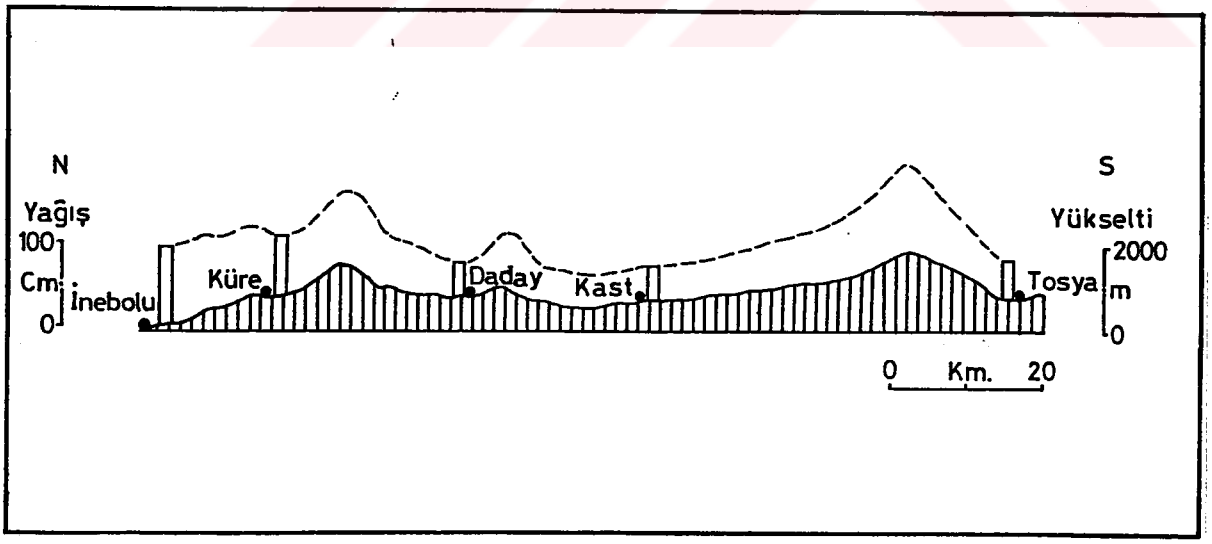
Tablo 1.23'de Devrez Havzası'nın yıllık ve aylık ortalama sisli günler sayısı gösterilmiştir. Bu tablodan anlaşılacağı üzere yıllık ortalama sisli günler sayısı; Kurşunlu'da 6.1, Ilgaz'da 5.8, Tosya'da 17.7 ve Kargı'da da 11.1 gündür. Böylece bölgede yıllık ortalama sisli günler sayısının 5-17 gün arasında değiştiği görülmektedir. Yağış ve sıcaklık şartları açısından, Karadeniz ve İç Anadolu arasında geçiş iklimi özelliği gösterdiği belirlenen bölgede en fazla sisli günlerin görüldüğü mevsim kıştır. Kış mevsiminde en yüksek sisli gün sayısına Aralık ayında ulaşılmaktadır. Aralık ayında sisli gün sayısı; Kurşunlu'da 1.8, Ilgaz'da 2.2, Tosya'da 5.1 ve Kargı'da ise 3.7'dir.

Kış mevsiminde bölgede sisli günler sayısının artması bölgenin kontinental termik şartlarından ileri gelmektedir. Antisiklonal hava şartlarının bölgeye hakim olduğu bu mevsimde geceleri çok şiddetli arz radyasyonu meydana gelmekte, bu durumda sisi beraberinde getirmektedir. Bu durumdan ötürü bölgede Kış mevsiminde görülen sisleri zemin radyasyon sisleri kategorisi içerisine dahil etmek mümkündür. Kış mevsiminin sona ermesiyle birlikte antisiklonal hava şartları bölgeyi terk etmekte ve bölgeye daha sıcak hava şartları hakim olmaktadır. Bu duruma bağlı olarak bölgede bir yandan zemini örten kar örtüsü erimekte, diğer yandan da zemin ısındığından yer radyasyonu azalmaktadır. Sıcaklığın artmasıyla birlikte onunla ters orantılı olarak zemin radyasyonunda azaldığı için sisler azalmakta ve sıcaklığın en yüksek derecelere çıktığı Temmuz ve Ağustos ayında bölgede sisli günler en alt düzeyine inmektedir.

Devrez Havzası'nda sislerin büyük bir kısmı kışın meydana geldiğinden, sisin ziraat hayatı üzerine pek fazla müspet yada menfi ettikleri bulunmamaktadır. Buna karşılık bölgede Kış mevsiminde görülen sislerin kara ulaşımını engellediği görülmektedir. Kış mevsiminde özellikle bölgeyi kuzeyden kuşatan yüksek Ilgaz dağlık kuşağını aşarak Kastamonu havalisine ulaşan karayolları üzerinde etkili olan sisler, aşırı kar yağışı ve buzlanmadan ötürü ağırlaşmış olan karayollarında görüşü engellediği için kötü olan yol şartlarını iyice kötüleştirmektedir. Ayrıca sislerin bölgedeki bir diğer etkisi de doğal bitki örtüsü üzerinedir. Çünkü Devrez depresyonunun kenarlarında uzanan yüksek dağlık kuşaklar boyunca adyabatik soğumadan ötürü yamaç sislerinin görülmesi ve buralarda sisli-puslu hava şartlarının hakim olması nemli ormanların oluşması için gerekli ortam şartlarını hazırlamaktadır.

1.2.4. Yağışlar

Devrez Havzası sıcaklık açısından olduğu gibi yağış şartları açısından da bir geçiş bölgesi içerisinde bulunmaktadır. Bu saha, Küre (İsfendiyar) ve Ilgaz Dağlarıyla Karadeniz'den ayrıldığı için Karadeniz üzerinden gelen nemli hava kütlelerinin gölgesinde kalmaktadır. Karadeniz üzerinden Anadolu karası üzerine doğru geçiş yapan nemli hava kütleleri öncelikle Karadeniz'e bir set gibi paralel olarak uzanan ortalama 1500 m yüksekliğindeki Küre Dağlarında orografik yağışlarla bünyesindeki nemin bir kısmını bırakmaktadır. Daha sonra Devrez Havzası'na ulaşmadan önce ikinci büyük engel olan Ilgaz yüksek kütlesini aşmak zorunda kalan bu hava kütleleri, burada da oldukça fazla yağış bırakmaktadır. Ilgaz Dağlarının yükseltisi 2000 metreyi aşan zirve tepeleri 1 metrenin üzerinde yağış almaktadır. Ilgaz Dağlarının kütlesel yapısı, nispeten az parçalanmış oluşları, 2000 metreyi geçen sahaların oldukça fazla yer kaplamasına sebebiyet verdiğinden, bu bol yağışlı saha epey yer tutmaktadır. Ilgaz Dağlarının yüksek kesimlerinde bol yağışa sebebiyet veren nemli hava kütleleri, Ilgaz kütlesini güneyden tahdit eden Devrez Çayı Vadisi'ne doğru birden bire inmektedir. Bu durum ve maruziyetin etkisiyle Ilgaz Dağlarının güney yamaçlarında maksimum değerlerden minimum değerlere doğru hızlı bir iniş olmaktadır.[44] Dolayısıyla Devrez Çayı'nın vadi tabanından yıllık ortalama yağış miktarı Karadeniz kıyısındaki yıllık ortalama yağış miktarının yaklaşık yarısı kadardır. Nitekim Karadeniz kıyısındaki İnebolu'nun yıllık ortalama yağış tutarı 1026 mm iken, Devrez Havzası'nda bulunan Tosya'nın yıllık yağış tutarı 467.6 mm'ye inmektedir (Şekil 1.13).

Şekil 1.13. İnebolu-Tosya Arasında Röliyefle Yağışın İlgisi (Kurter, 1971).

[44] Kurter, A., 1971, a.g.e., s.94-96.

Araştırma sahasında bulunan meteoroloji istasyonları ile bu sahanın yakın çevresinde yer alan Kastamonu ve Çankırı meteoroloji istasyonlarının yağış rasatlarına bakıldığında, bölge ve yakın çevresinde yıllık ortalama yağışların 500 mm'nin üzerine çıkamadığı görülmektedir (Tablo 1.24).

Tablo 1.24. Kurşunlu, Ilgaz, Tosya, Kargı, Kastamonu ve Çankırı'nın Yıllık Ortalama Yağış Değerleri (mm).

Meteoroloji İstasyonunun Adı	Kurşunlu (1957-1990)	Ilgaz (1960-1990)	Tosya (1940-1990)	Kargı (1953-1990)	Kastamonu (1931-1990)	Çankırı (1931-1990)
Yıllık ortalama yağış miktarı (mm)	408.0	473.8	467.6	348.5	461	351

Kaynak: Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü Verilerinden Derlenmiştir.

Bölgede yıllık ortalama yağışların en fazla olduğu yerler yüksek Ilgaz dağlık kütlesinden kaynağını alan derelerin vadileri içerisinde yerleşmiş olan Ilgaz ve Tosya'dır. Ilgaz 473.8 mm'lik ortalama yıllık yağış miktarı ile bölgenin en fazla yağış olan yeridir. Tosya'nın da ortalama yıllık yağış miktarı 467.6 mm ile Ilgaz'a yakındır. Ilgaz'dan batıya ve Tosya'dan doğuya doğru gittikçe bölgede ortalama yıllık yağışlar düşerek, bölgenin en batısında yer alan Kurşunlu'da 408.0 mm'ye bölgenin en doğusunda bulunan Kargı'da ise 348.0 mm'ye, inmektedir. Devrez Havzası'nın en doğusunda olmasının yanısıra en alçakta ve dolayısıyla en sıcak yerinde olan Kargı, 348.5 mm'lik ortalama yıllık yağış miktarıyla, İç Anadolu'nun yağış rejimi özelliğinde olan Çankırı'dan dahi daha az yağış almaktadır. Yıllık ortalama yağışların bölgedeki dağılışında dikkat çeken bir durumda bölgenin en batısında yer alan ve Ilgaz'dan 190, Tosya'dan da 205 metre daha yüksek olan Kurşunlu'nun ortalama yıllık yağış miktarının gerek Tosya'dan ve gerekse de Ilgaz'dan gözle görülür bir miktarda düşük olmasıdır. Ortalama yıllık yağış miktarıyla İç Anadolu'nun yağış rejim karakterine yakın olan Kurşunlu'nun, Tosya ve Ilgaz'a oranla Karadeniz üzerinden gelen nemli hava kütlelerinden uzak olması ve karasallığın buradaki etkinliği sonucu, yıllık yağış miktarı Tosya ve Ilgaz'dan daha düşüktür.

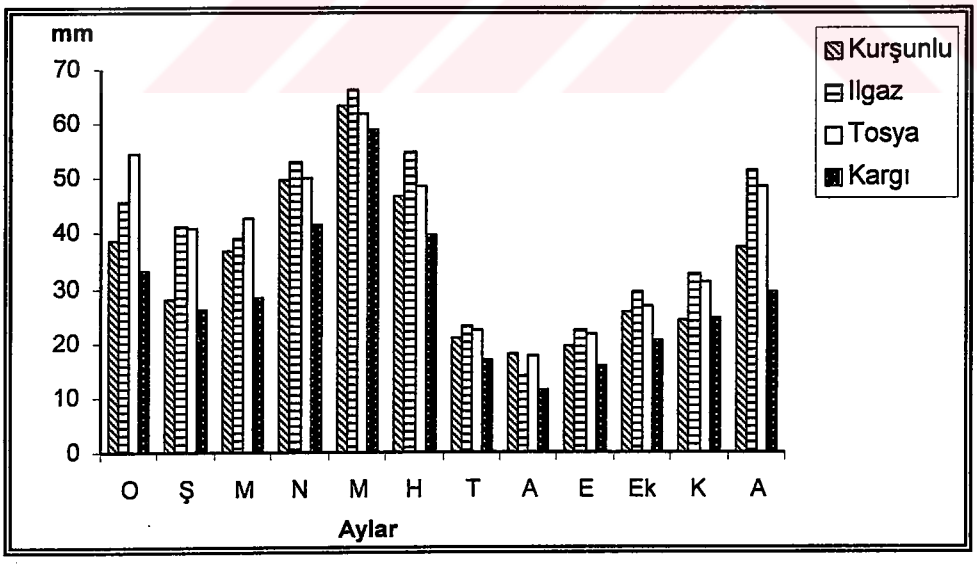
Bölgede yağışların aylara göre dağılımına bakıldığında, en fazla yağışın bütün istasyonlarda Mayıs ayında gerçekleştiği görülmektedir. Bu ayda havzanın en fazla yağış alan meteoroloji istasyonu 66.2 mm ile Ilgaz'dır. Ilgaz'ı 63.2 mm ile Kurşunlu ve onu da 61.9 mm ile Tosya izlemektedir. Kargı Meteoroloji İstasyonu ise 58.8 mm'lik yağış ortalaması ile tıpkı yıllık ortalama yağış miktarında olduğu gibi bu ayda da bölgenin en az yağış alan yeridir. Mayıs ayından sonra havzada aylık yağış ortalamaları giderek düşmekte ve en alt değerlerine bütün meteoroloji istasyonlarında Ağustos ayında inmektedir. Bu ayda 11.4 mm ile en düşük yağış miktarı havzanın en doğusunda ve en alçak yerinde bulunan Kargı meteoroloji istasyonunda ölçülmüştür. Bölgede Kargı'dan batıya doğru gittikçe artan yükseltiyle birlikte Ağustos ayının yağış miktarları artmakta ve bölgenin en batısında bulunan Kargı'dan 725 metre yükseklikteki Kurşunlu'da 17.9 mm'ye ulaşmaktadır. Yine bu ayda Tosya'ya 17.8 mm, Ilgaz'a ise 13.9 mm yağış düşmektedir (Tablo 1.25).

Tablo 1.25. Kurşunlu, Ilgaz, Tosya ve Kargı'da Ortalama Yıllık Yağış Miktarının Aylara Göre Dağılımı.

Meteoroloji İstasyonları	Yağışın Aylara Göre Dağılımı (mm)												Yıllık (mm)
	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	Ek	K	A	
Kurşunlu (1957-1990)	38.6	28.1	37.0	49.6	63.2	46.7	20.9	17.9	19.5	25.8	24.2	37.6	408.3
Ilgaz (1960-1990)	45.8	41.3	39.2	53.0	66.2	54.9	23.2	13.9	22.6	29.4	32.7	51.6	473.8
Tosya (1940-1990)	54.6	40.8	42.7	50.0	61.9	48.6	22.6	17.8	21.8	26.8	31.4	48.6	467.6
Kargı (1953-1990)	33.3	26.3	28.2	41.8	58.8	39.9	17.1	11.4	15.9	20.7	24.6	29.5	348.5

Kaynak: Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü Verilerinden Derlenmiştir.

Devrez Havzası'nda bulunan meteoroloji istasyonlarının yaptığı yağış ölçümlerine dikkat edildiğinde, havzanın bütün istasyonlarında aylık yağış ortalamalarının bir paralellik içerisinde artış ve azalış gösterdiği yani aylık yağış durumlarının birbirine benzediği görülmektedir. Nitekim daha önce bahsedildiği üzere havzanın bütün meteoroloji istasyonlarında en az yağış Ağustos ayında ölçülmekte ve bu aydan sonra da düzenli olarak artan aylık ortalama yağış miktarları en üst değerlerine yine bütün meteoroloji istasyonlarında Mayıs ayında ulaşmaktadır. Mayıs ayından itibaren ise Ağustos ayına kadar geçen dönemde aylık ortalama yağışlar azalmaktadır. Bu duruma göre Devrez Havzası'ndaki meteoroloji istasyonları arasında her ne kadar yıllık yağış miktarı açısından bazı farklar bulunsa da, yağışın aylara dağılımından anlaşıldığı üzere, yıllık yağış rejimi açısından havza bir bütünlük içerisindedir (Şekil 1.14).

Şekil 1.14. Kurşunlu, Ilgaz, Tosya ve Kargı'da Ortalama Yıllık Yağış Miktarının Aylara Göre Dağılımı.

Araştırma sahasında yağışın aylara dağılımında görülen bu birliğin yağışın mevsimlere dağılımında da görüldüğü dikkat çekmektedir. Bölgedeki bütün meteoroloji istasyonlarında planeter amillere bağlı olarak yağış azamisi İlkbahar ve Kış mevsimine rastlamaktadır. İlkbahar mevsiminde

havzanın iki uç istasyonu olan Kargı ve Kurşunlu'ya yıllık ortalama yağışların %37'si bölgenin orta kesimindeki Ilgaz ve Tosya'ya da %33'ü düşmektedir. Kışın bölge üzerinde etkili olan kutpi cephenin İlkbaharda kuzeye doğru çekilirken kuzey güney doğrultusunda salınımlar yaparak gecikmesi sonucu, araştırma sahasının da içerisinde bulunduğu Kastamonu yöresinin bahar maksimumu Mayıs'ta görülmekte ve Haziran'da da yağışlar devam etmektedir.[45] Bununla birlikte İç Anadolu'da olduğu gibi yöremizde de **Kırkikindi Yağmurları** olarak ifade edilen konveksiyonal sağanak yağışlarında yağış azamisinin İlkbahara kaymasında etkili olduğunu söylemek gerekir. İlkbahardan sonra bölgede en fazla yağışın görüldüğü mevsim kıştır. Kış mevsiminde yıllık yağışların Tosya'da %31'i, Ilgaz'da %29'u, Kargı'da %26'sı ve Kurşunlu'da ise %25'i düşmektedir. Tosya ve Ilgaz'a neredeyse İlkbahar mevsimine yakın miktarda yağışın düştüğü bu mevsimde gerek IIIa ve gerekse Vd_1 siklon yolları ile havzamıza sokulan gezici depresyonlar, Devrez Çayı Vadisi boyunca kanalize olmakta ve buna kıta tesirinin de katılmasıyla bölgedeki yağışlar artmaktadır.

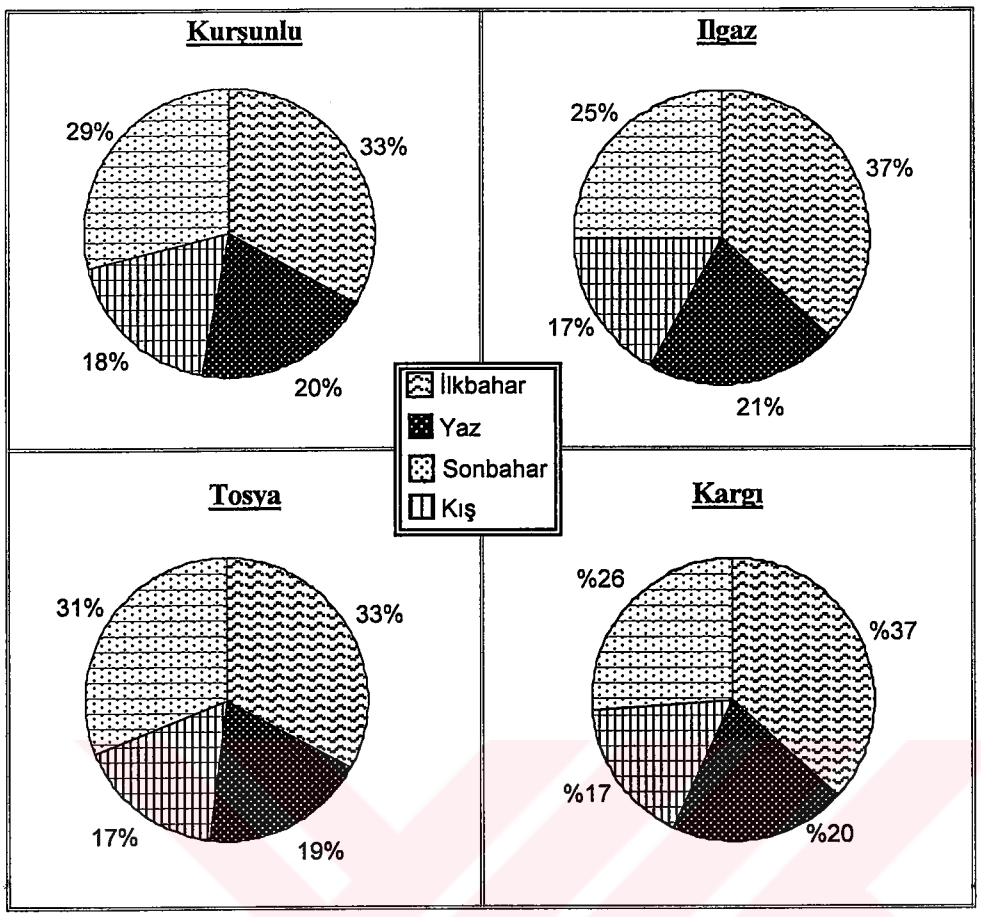
İlkbahardaki azamî yağışları Kış mevsiminin takip etmesiyle karasal iklimin yağış rejimine benzeyen araştırma sahasında, Yaz mevsiminin yağış miktarı ve yüzdesi İç Anadolu'dan gözle görülür bir şekilde fazladır. Bu sebeple İç Anadolu'nun yağış rejimi özelliklerinden uzaklaşan bölgede Yaz yağışlarının, ortalama yıllık yağış toplamı içerisindeki oranı Kurşunlu'da %21'ne, Ilgaz ve Kargı'da %20'sine ve Tosya'da da %19'na tekabül etmektedir. Kurşunlu'daki Yaz yağışlarının fazlalığından anlaşılacağı üzere, bölgede kontinentalitenin en etkin olduğu yer Kurşunlu'dur. Bu durumu Kurşunlu'nun sıcaklık şartları da desteklemektedir. Sonbahar ise Devrez Havzası'nda yağışların en az görüldüğü mevsimdir. Bu mevsimde yıllık ortalama yağışların Kurşunlu, Tosya ve Kargı'ya %17'si, Ilgaz'a ise %18'i düşmektedir (Tablo 1.26, Şekil 1.15).

Tablo 1.26. Kurşunlu, Ilgaz, Tosya ve Kargı'da Ortalama Yıllık Yağış Miktarının Mevsimlere Göre Dağılımı.

Meteoroloji İstasyonunun Adı	Yağışın Mevsimlere Göre Dağılımı (mm)								Yıllık (mm)	
	İlkbahar		Yaz		Sonbahar		Kış			
	Yağış (mm)	%	Yağış (mm)	%	Yağış (mm)	%	Yağış (mm)	%	Yağış (mm)	%
Kurşunlu (1957-1990)	149.8	37	84.7	21	69.5	17	104.3	25	408.3	100
Ilgaz (1960-1990)	158.4	33	92.0	20	84.2	18	138.7	29	473.8	100
Tosya (1940-1990)	154.6	33	89.0	19	80.0	17	144	31	467.6	100
Kargı (1953-1990)	129.8	37	68.4	20	61.2	17	89.1	26	348.5	100

Kaynak: Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü Verilerinden Derlenmiştir.

[45] Erinç, S., 1951, "Türkiye'de Nispî Azami Yağış Sahasının Yıllık Salınımı", İst. Üniv. Coğrafya Enst. Dergisi, Cilt:1, Sayı 1, İstanbul, s.63.

Şekil 1.15. Kurşunlu, Ilgaz, Tosya ve Kargı'da Ortalama Yıllık Yağış Miktarının Mevsimlere Göre Dağılımı.

Bilindiği gibi Karadeniz yağış rejiminde yağış azamisi Sonbahar mevsimine rastlamakta ve en az yağışlarda Mayıs ayında düşmektedir. Bölgemizde ise, Sonbahar mevsimi yağışların en az olduğu mevsimdir. Ayrıca Mayıs ayıda en fazla yağışın kaydedildiği aydır. Bu sebeple Devrez Havzası her ne kadar büyük oranda Karadeniz Bölgesi'nin sınırları içerisinde kalsa da, yağış rejimi ve yıllık ortalama yağış miktarı açısından Karadeniz Bölgesi'nin yağış rejimi özelliklerinden ayrılmaktadır. Yıllık ortalama yağış miktarı ve yağış azamisinin İlkbahar ve Kış aylarına rastlaması dolayısıyla İç Anadolu'nun yağış rejim özelliklerine benzeyen bölge, Yaz yağışlarının fazla olmasıyla İç Anadolu'nun yağış rejiminden de uzaklaşmaktadır. Bu özelliklerine bağlı olarak Devrez Havzası yağış durumu açısından da İç Anadolu ve Karadeniz Bölgeleri arasında bir geçiş sahası olarak kabul edilebilir.

Yağış maksimumunun Mayıs minimumunda Ağustos ayına rastladığı araştırma sahamızda, aylık ortalama yağış miktarında görülen bu durum, yağışlı gün sayısı miktarında da değişmemekte yani aylık ortalama yağışlarda olduğu gibi en fazla yağışlı gün Mayıs, en az yağışlı günde Ağustos ayına tekabül etmektedir (Tablo 1.27).

Tablo 1.27. Kurşunlu, Ilgaz, Tosya ve Kargı'da Ortalama Yıllık Yağışlı Gün Sayısının Aylara Göre Dağılımı.

Meteoroloji İstasyonları	Ortalama Yağışlı Gün Sayısı												Yıllık yağışlı gün sayısı	Yıllık yağış ortalaması
	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	Ek	K	A		
Kurşunlu (1957-1990)	10.4	8.7	9.3	11.1	12.1	8.3	4.0	3.1	4.0	5.7	7.1	9.4	93.2	408.3
Ilgaz (1960-1990)	9.6	9.0	8.3	10.2	10.9	7.9	4.0	2.8	3.8	5.6	7.0	9.4	88.7	473.8
Tosya (1940-1990)	12.9	11.1	11.2	11.8	14.0	10.5	5.2	3.7	5.0	6.6	8.1	12.5	112.6	467.6
Kargı (1953-1990)	9.1	7.3	8.0	9.8	11.4	8.0	3.6	3.0	3.5	5.0	6.4	8.3	83.4	348.5

Kaynak: Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü Verilerinden Derlenmiştir.

Tablo 1.27'den anlaşılacağı üzere bölgemizin en az yağışlı güne sahip olan yeri Kargı'dır. 348.5 mm'lik ortalama yağış miktarıyla bölgemizin en az yağış ortalamasına sahip olan yeri durumundaki Kargı'da 83.4 gün yağışlı geçmektedir. Kargı'dan batıya gidildikçe hava kütlelerinin daha fazla etkisinde kalan ve yükseltisi artan bölgede, yağışlı gün sayısı artmakta ve Tosya'da 112.6, Ilgaz'da 88.7 ve Kurşunlu'da da 93.2 güne ulaşmaktadır.

Bölgede yağışlı günlerin İlkbahar mevsimine rastlaması, tarımsal faaliyetler açısından önemli faydalar sağlamaktadır. Çünkü İlkbahar ayları gerek tarla ve gerekse bahçe bitkilerinin ekip-dikme zamanına rastlamaktadır. Bununla birlikte İlkbahar aylarında sıcaklığın artmasıyla aktif vejetasyon devresine giren bitkiler, bu dönemde gelişim halinde olduklarından oldukça fazla suya ihtiyaç göstermektedir.

Araştırma sahasının yağış karakterinin belirlenmesi için yağışlı günlerin yanısıra günlük en fazla yağışlarında ortaya konulması gerekir. Devrez Havzası'nın günlük en fazla yağış miktarının aylara dağılımını gösteren tabloya bakıldığında, günlük en fazla yağışın 64.7 mm ile Temmuz ayında Tosya'da kayıt edildiği görülmektedir. Tosya'nın yıllık ortalama yağış miktarı 467.6 mm olduğuna göre, Tosya'ya bir günde yıllık yağış miktarının %13.8'i düşebilmektedir. Günlük en fazla yağış miktarı Tosya'dan batıya doğru gidildikçe düşmekte ve Ilgaz'da Mart ayında 50.8 mm'ye Kurşunlu'da Ağustos ayında 43.0 mm'ye inerek aylık dağılım olarak birbirine yakın değerler içermektedir (Tablo 1.28).

Tablo 1.28. Kurşunlu, Ilgaz, Tosya ve Kargı'da Günlük En Fazla Yağışın Aylara Göre Dağılımı.

Meteoroloji İstasyonları	Günlük En Fazla Yağış Miktarı (mm)											
	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	Ek	K	A
Kurşunlu (1957-1990)	32.5	28.5	33.5	35.0	37.0	30.8	33.0	43.0	29.7	31.0	24.5	29.5
Ilgaz (1960-1990)	27.9	34.4	32.5	34.6	50.8	49.5	46.8	47.3	32.6	44.8	37.4	40.3
Tosya (1940-1990)	60.2	63.6	32.2	30.0	58.7	54.1	64.7	32.6	34.7	28.7	25.9	52.6
Kargı (1953-1990)	51.5	44.3	23.3	44.6	41.0	45.0	30.8	29.7	29.0	27.0	39.2	27.2

Kaynak: Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü Verilerinden Derlenmiştir.

Günlük en fazla yağış miktarının Kurşunlu'da Ağustos-Kasım, Ilgaz'da Temmuz-Kasım, Tosya'da Haziran-Kasım ve Kargı'da Mayıs-Kasım ayları arasında genellikle aynı dönemdeki aylık ortalama yağış miktarından fazla olduğu anlaşılmaktadır. Bu duruma göre Kargı'da Mayıs, Tosya'da Haziran, Ilgaz'da Temmuz ve Kurşunlu'da da Ağustos ayından itibaren başlayarak Kasım ayına kadar yağan yağmurlar yani Yaz ve Sonbahar yağmurları sağanak karakterindedir. Ayrıca günlük en fazla yağışların bahar ve özellikle de Yaz aylarına rastlaması bölgede konveksiyonel faaliyetlerden kaynaklanan sağanak yağışların oldukça etkin olduğunu ortaya koymaktadır.

Devrez Havzası'nın yıllık yağış şiddeti Ilgaz'da 5.3 mm, Kurşunlu'da 4.4 mm, Tosya'da 4.1 mm ve Kargı'da 3.8 mm'dir. Yıllık yağış şiddetinin aylara göre dağılımında da en yüksek aylık ortalama yağış şiddeti Ilgaz'da Haziran ayında 6.9 mm Kurşunlu'da Ağustos ayında 5.9 mm, Tosya'da Ağustos ayında 4.8 mm ve Kargı'da da Mart ayında 5.1 mm'ye ulaşmaktadır. Buna karşılık aylık en düşük ortalama yağış şiddeti Ilgaz'da Şubat ayında 4.5 mm, Kurşunlu'da Şubat ayında 3.2 mm, Tosya'da Şubat ayında 3.6 mm ve Kargı'da ise Temmuz ayında 3.2 mm'ye inmektedir (Tablo 1.29).

Tablo 1.29. Kurşunlu, Ilgaz, Tosya ve Kargı'da Ortalama Yıllık Ortalama Yağış Şiddetinin Aylara Göre Dağılımı.

Meteoroloji İstasyonları	Ortalama Yağış Şiddeti (mm)												Yıllık (mm)
	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	Ek	K	A	
Kurşunlu (1957-1990)	3.7	3.2	3.9	4.4	5.2	5.6	5.2	5.9	4.8	4.5	3.4	3.9	4.4
Ilgaz (1960-1990)	4.7	4.5	4.7	5.1	6.0	6.9	5.8	4.9	5.9	5.2	4.6	5.4	5.3
Tosya (1940-1990)	4.2	3.6	3.8	4.2	4.4	4.6	4.3	4.8	4.3	4.0	3.8	3.8	4.1
Kargı (1953-1990)	3.6	3.6	3.5	4.2	5.1	4.9	3.2	3.8	3.1	3.1	3.8	3.5	3.8

Kaynak: Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü Verilerinden Derlenmiştir.

Yıllık ortalama yağış şiddetinin bölgede aylara dağılımını gösteren Tablo 1.29. incelediğimizde, araştırma sahamızda konveksiyonel yağışların etkinliği dolayısıyla en yüksek yağış şiddetlerinin Yaz aylarına tekabül ettiğini görmekteyiz. Buna karşılık Kış aylarında Anadolu'nun iç kesimlerinde hakim olan soğuk antisiklonel hava şartlarının bölgemizi de etkilemesi sonucu, yağış şiddeti diğer aylara oranla Kış aylarında biraz düşmektedir. Yaz aylarındaki yağışın diğer aylardan daha şiddetli olması ve Kış aylarında en düşük yağış şiddetlerine rastlanılması, bölgemizin yağış şiddeti bakımından Anadolu'nun iç kısımlarının karakterine çok yakın olduğunu göstermektedir.

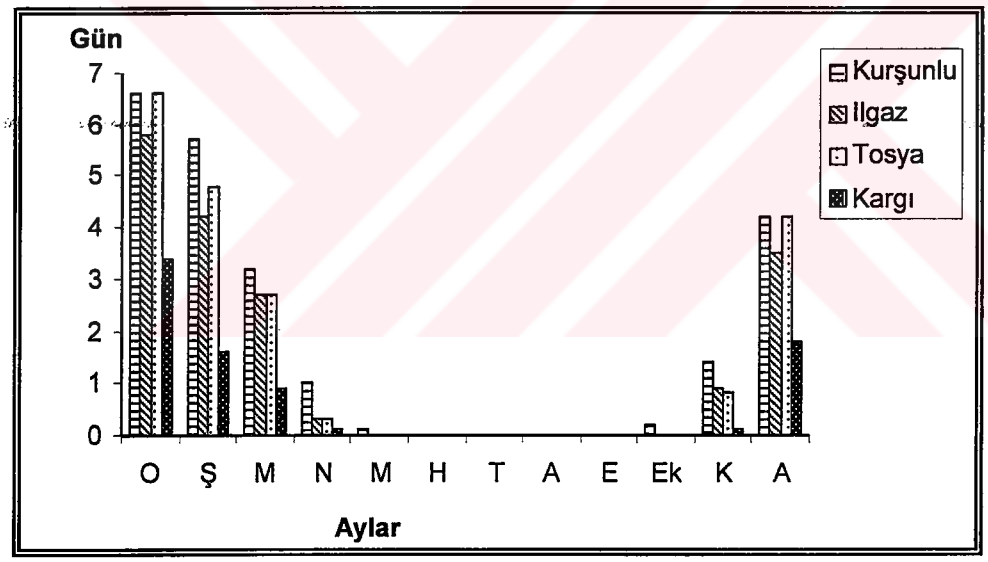
Sonbaharın girmesiyle birlikte, Devrez Havzası'nı kenarlardan kuşatan yüksek dağlık kesimlerde kar yağışları görülmeye başlamaktadır. Sonbaharın ilerleyen günlerinde kar yağışları havzanın kenarlarındaki yüksek dağlık kesimlerden vadi tabanındaki alçak kesimlere doğru inmekte ve ilk karlar Kurşunlu ve Ilgaz'da Ekim, Tosya ve Kargı'da ise Kasım aylarında yağmaktadır. Bölgenin bu kesimlerinde kar yağışlarının sona ermesi ise Kargı ve Tosya'da Nisan, Kurşunlu ve Ilgaz'da da Mayıs ayını bulmaktadır.

Araştırma sahasında genel olarak Ekim ayından Mayıs ayına kadar geçen dönem içerisinde görülen kar yağışlarının en fazla etkin olduğu yer Kurşunlu'dur. 1075 metre rakımı bulunan Kurşunlu meteoroloji istasyonunun ölçtüğü yıllık ortalama kar yağışlı gün sayısı 22.4 gündür. Buradan batıya doğru gittikçe Devrez Çayı'nın akım yönü istikâmetinde yükseltinin düşmesiyle yıllık ortalama kar yağışlı gün sayısı da azalarak Ilgaz'da 17.4, Tosya'da 19.4 ve 350 metre rakıma sahip olan Kargı'da da 7.9 güne inmektedir (Tablo 1.30, Şekil 1.16).

Tablo 1.30. Kurşunlu, Ilgaz, Tosya ve Kargı'da Ortalama Kar Yağışlı Gün Sayısının Aylara Göre Dağılımı.

Meteoroloji İstasyonları	Ortalama Kar Yağışlı Gün Sayısı												Yıllık
	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	Ek	K	A	
Kurşunlu (1954-1990)	6.6	5.7	3.2	1.0	0.1	-	-	-	-	0.2	1.4	4.2	22.4
Ilgaz (1960-1990)	5.8	4.2	2.7	0.3	0.0	-	-	-	-	-	0.9	3.5	17.4
Tosya (1955-1990)	6.6	4.8	2.7	0.3	0.0	-	-	-	-	-	0.8	4.2	19.4
Kargı (1957-1990)	3.4	1.6	0.9	0.1	-	-	-	-	-	-	0.1	1.8	7.9

Kaynak: Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü Verilerinden Derlenmiştir.

Şekil 1.16. Kurşunlu, Ilgaz, Tosya ve Kargı'da Ortalama Kar Yağışlı Gün Sayısının Aylara Göre Dağılımı

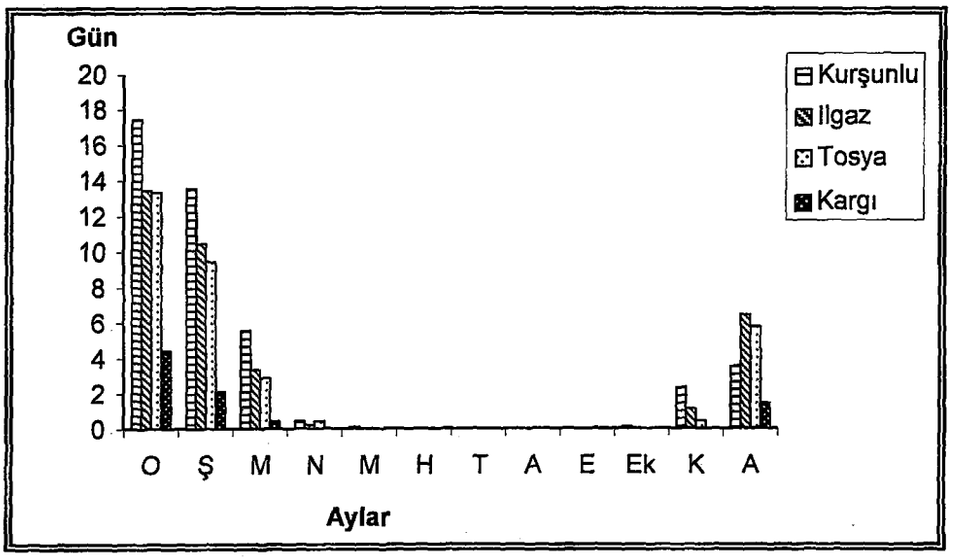
Kar yağışlı ay sayısının yükseltiye bağlı olarak doğudan batıya doğru arttığı bölgemizde Kargı'da 6 aya dağılan kar yağışlarının Kargı batısında kalan Tosya ve Ilgaz'da 7 aya, Ilgaz'ın batısındaki Kurşunlu'da da bir ay daha artarak 8 aya dağıldığı görülmektedir. Kurşunlu'da Ekim-Mayıs, Ilgaz ve Tosya'da Kasım-Mayıs ve Kargı'da Kasım-Nisan ayları arasında kalan kar yağışlı dönemlerde bütün istasyonlarda en fazla kar yağışlı gün sayısına Ocak ayında tesadüf edilmektedir. Bununla birlikte ortalama kar yağışlı günlerin Kurşunlu'da %73.6'sı, Ilgaz'da %77.5'i, Tosya'da %80.4'ü ve Kargı'da da %86.0'ı Kış mevsiminde yani Aralık, Ocak ve Şubat aylarında düşmektedir.

Kış mevsiminde her gün kar yağmadığı halde, önceden yağan karların erimeyerek uzunca bir süre yerde kalmasının beşerî ve ekonomik hayat üzerinde oldukça önemli tesirleri bulunmaktadır. Bu sebeple karın etkisini devam ettirdiği karla örtülü günlerinde, kar yağışlı günlerin yanında verilmesi gerekir. Türk Meteoroloji Servisi kar örtülü günleri "saat 7'de zeminde kar kalınlığının 5 milimetreye müsavi veya daha fazla olduğu günler" olarak tarif etmektedir. Devrez Havzası'nda kar yağışlı gün sayısına paralel olarak değişen karlar örtülü günler sayısının tıpkı kar yağışlı gün sayısında olduğu gibi bölgesinin batısından doğusuna doğru azalan yükseklik ve karasallığa bağlı olarak azaldığı görülmektedir. Bölgenin batısında yer alan Kurşunlu'da Ekim-Mayıs ayları arasındaki 8 ay boyunca zeminde karla örtülü günler görülebilirken, buradan doğuya doğru gittikçe karla örtülü günlerin görüldüğü ay sayısı azalarak Ilgaz'da 7 aya (Ekim-Nisan), Ilgaz'ın doğusunda kalan Tosya ve Kargı'da ise 6 aya (Kasım-Nisan) inmektedir. Havza genelinde karla örtülü gün sayısının en fazla olduğu ay Ocak ayıdır. Bu ayda Kurşunlu'nun 17.5 Ilgaz'ın 13.5, Tosya'nın 13.3 ve Kargı'nın da 4.4 günü karla örtülüdür. Ocak ayından sonra sıcaklığın artmasıyla birlikte karla örtülü gün sayısı azalmaya başlamakta ve en düşük değerlerine Ilgaz, Tosya ve Kargı'da Nisan, Kurşunlu'da ise Mayıs ayında inmektedir (Tablo 1.31, Şekil 1.17).

Tablo 1.31. Kurşunlu, Ilgaz, Tosya ve Kargı'da Ortalama Karla Örtülü Gün Sayısının Aylara Göre Dağılımı.

Meteoroloji İstasyonları	Ortalama Karla Örtülü Gün Sayısı												Yıllık
	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	Ek	K	A	
Kurşunlu (1957-1990)	17.5	13.6	5.6	0.5	0.1	-	-	-	-	0.1	2.3	3.6	48.3
Ilgaz (1960-1990)	13.5	10.4	3.3	0.2	-	-	-	-	-	0.0	1.1	6.4	34.9
Tosya (1938-1990)	13.3	9.4	2.9	0.4	-	-	-	-	-	-	0.5	5.8	32.3
Kargı (1956-1990)	4.4	2.1	0.5	0.0	-	-	-	-	-	-	0.0	1.4	8.5

Kaynak: Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü Verilerinden Derlenmiştir.

Şekil 1.17. Kurşunlu, Ilgaz, Tosya ve Kargı'da Ortalama Kar Yağışlı Gün Sayısının Aylara Göre Dağılımı.

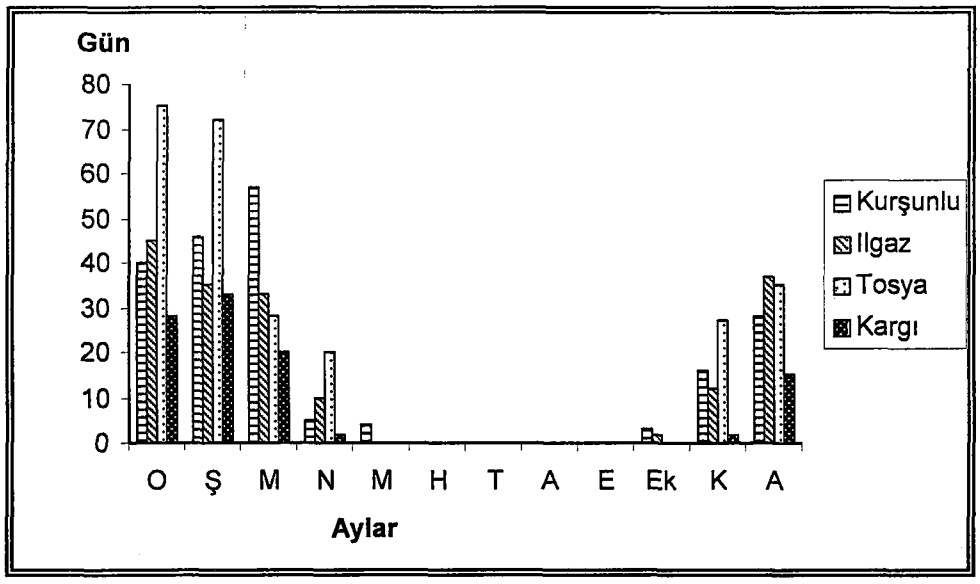
Bölgede yıllık karla örtülü gün sayısının en fazla olduğu yer Kurşunlu'dur. Kurşunlu'da senenin 48.3 günü karla örtülü geçmektedir. Kurşunlu'dan doğuya doğru yıllık karla örtülü gün sayısı kademe kademe azalarak Ilgaz'da 34.9, Tosya'da 32.3 ve Kargı'da da 8.5 güne düşmektedir. Karla örtülü gün sayısının mevsimlere dağılımına baktığımızda, en fazla karla örtülü günlerin Kış mevsiminde olduğunu görmekteyiz. Bu mevsimde Kurşunlu'nun 34.7 günü (%71.8), Ilgaz'ın 30.3 günü (%86.8), Tosya'nın 28.5 günü (%88.2) ve Kargı'nın da 7.9 günü (%92.9) karla örtülüdür. Dolayısıyla yıllık karla örtülü gün sayısında olduğu gibi Kış mevsimindeki karla örtülü gün sayısı da bölgenin batısından doğusuna doğru gittikçe azalan yükselti ve karasallığa bağlı olarak gözle görülür bir şekilde azalış göstermektedir.

Devrez Havzası'nda kar kalınlığının vadi tabanından havzayı kuzey ve güneyden çevreleyen yüksek dağlık kısımlara doğru arttığı müşahede edilmektedir. Ancak bölgemizde dikey istikâmette artığını gördüğümüz kar kalınlığını ölçen yüksek rakımlı meteoroloji istasyonları bulunmadığı için sadece havza tabanında kurulmuş olan Kurşunlu, Ilgaz, Tosya ve Kargı meteoroloji istasyonlarının yaptığı ölçümlere göre kar kalınlığını açıklamış bulunmaktayız. Bölgemizde bulunan bu meteoroloji istasyonları içerisinde en yüksek rakımda kurulmuş olan Kurşunlu meteoroloji istasyonudur. 1957-1990 yılları arasında geçen 33 yıllık devrede bu meteoroloji istasyonunda ölçülmüş en yüksek kar kalınlığı 57 cm ile Mart ayına rastlamaktadır. Kurşunlu meteoroloji istasyonundan 190 m daha alçakta bulunan Ilgaz Meteoroloji İstasyonunda ise 1960-1990 yılları arasında yapılan kar kalınlığı ölçümlerine göre en yüksek kar kalınlığı Ocak ayında 45 cm dir. Ilgaz Meteoroloji İstasyonunun yaklaşık 35 kilometre doğusunda kalan ve 570 metre yükseltisiyle ona yakın yükseklikte kurulan Tosya meteoroloji istasyonu, bölgemizin en eski meteoroloji istasyonu olmasından ötürü en uzun süre kar kalınlığı ölçümlerinin yapıldığı meteoroloji istasyonudur. Bu istasyonun 1938-1990 yılları arasında yaptığı meteorolojik ölçümler bölgedeki diğer rasat istasyonlarına oranla daha uzun süreyi kapsadığı için havzanın iklim tahlili açısından bu rasatlar oldukça büyük önem taşımaktadır. Tosya meteoroloji istasyonunda 57 yıllık geçen süre içerisinde en yüksek kar kalınlığı Ocak ayında 75 cm olarak ölçülmüştür. Bu duruma göre bölgemize en yüksek kar kalınlığı Tosya'da ölçülmüştür. Tosya'nın doğusunda bulunan havzamızın en doğu ucundaki Kargı meteoroloji istasyonunun rakımı 350 metredir. Yükseklik açısından Devrez Havzası'nın en alçak yerinde kurulan bu meteoroloji istasyonunun 1950-1990 yılları arasındaki yaptığı ölçümlere göre en yüksek kar kalınlığı Şubat ayında 35 cm olarak ölçülmüştür (Tablo 1.32, Şekil 1.18).

Tablo 1.32. Kurşunlu, Ilgaz, Tosya ve Kargı'da Aylara Göre En Yüksek Kar Kalınlıkları.

Meteoroloji İstasyonları	En Yüksek Kar Kalınlıkları (cm)												Yıllık
	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	Ek	K	A	
Kurşunlu (1957-1990)	40	46	57	5	4	-	-	-	-	3	16	28	57
Ilgaz (1960-1990)	45	35	33	10	-	-	-	-	-	2	12	37	45
Tosya (1938-1990)	75	72	28	20	-	-	-	-	-	-	27	35	75
Kargı (1950-1990)	28	33	20	2	-	-	-	-	-	-	2	15	33

Kaynak: Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü Verilerinden Derlenmiştir.

Şekil 1.18. Kurşunlu, Ilgaz, Tosya ve Kargı'da En Yüksek Kar Örtüsünün Yıl İçindeki Gidişi.

Şekil 1.18'de bölgemizdeki en yüksek kar örtüsünün yıl içerisindeki gidişi gösterilmiştir. Bu şekle göre bölgemizde en yüksek kar örtüsü Kurşunlu'da Mart, Ilgaz ve Tosya'da Ocak ve Kargı'da Şubat ayında ölçülmüştür. ERİNÇ kar kalınlığıyla ilgili olarak "azami kar kalınlığına ait sayılar bütün kontinental sahalarda Şubata yani tam Kış ortasına rastlar. Buna göre kar örtüsünün kalınlığı yağış rejimiyle alakalı değildir. Bu hususta ablasyona en az müsait şartlar başlıca rolü oynar. Buna mukabil muhiti kısımlarda azami kar örtüsü kalınlığı yağışların en fazla olduğu devreye umumiyetle Ocak ayına tesadüf eder"[46] demektedir. En fazla kar yağışlı günlerin Ocak ayına rastladığı Devrez Havzası bu açıklamalara göre kar kalınlığı açısından kontinental sahaların muhiti kısımlarında bulunmaktadır. Nitekim yıllık en yüksek kar kalınlığı 33-75 cm arasında değişen bölgemiz, kar kalınlığı bakımından İç Anadolu bölgesi sınırları içerisinde kalan alanlara benzemekte (İç Anadolu'nun ortalama yıllık kar kalınlığı 30-100 arasında değişmektedir) ve karla örtülü gün sayısının da 8.5-48.3 gün arasında bulunması bu durumu desteklemektedir.

Devrez Havzası'nda kar yağışları ve karla örtülü günlerin başlangıç ve bitiş tarihleri yaşamsal faaliyetleri doğrudan etkilemektedir. Ekim ayı sonlarında ve Kasım ayı başlarında bölgeye yağan ilk karlar bölgedeki tarımsal faaliyetleri şekillendirerek başta kışlık buğdayın ekim tarihi olmak üzere ıspanak, lahana, pırasa ve patates gibi kışlık sebzelerinde toprakta son kalış günlerini belirlemektedir. Bununla birlikte havza ekonomisinde oldukça büyük önemi olan yayım hayvancılığı ve yaylacılığında başlangıç ve bitiş tarihleri ilk ve son kar yağışlarının sene içerisindeki durumuna göre tespit edilmektedir. Bu sebeple ilk ve son kar yağışlarının görüldüğü zamanlar bölge halkı tarafından dikkatle takip edilmekte ve Hıdrellezin gelişi özlemle beklenmektedir.

[46] Erinç, S., 1984, a.g.e., s.347.

Kar örtüsü, Kış yağışlarını biriktiren ve bitkilerin suya gereksinim duyduğu bahar mevsiminde, eriyerek bu suyu geri veren bir depo etkisini göstermektedir.[47] Bu sebeple ekstansif tarımın yapıldığı bölgemizde kar yağışlarının büyük önemi bulunmaktadır. Çünkü genellikle kışlık buğday ekiminin yapıldığı Devrez Havzası'nda kar örtüsü bir yandan tarlaya atılan buğday tohumlarını bir yorgan gibi kışın don olayından korumakta, diğer yandan da baharla birlikte aktif vejetasyon devresine giren tarla ve bahçe bitkilerinin çimlenip yeşermesinde ihtiyaç duyduğu suyu sağlamaktadır. Buna karşılık karın bölge ekonomisindeki olumsuz tesirleri de oldukça fazladır. Her şeyden önce bölgede geçimin temeli tarım ve hayvancılıktan sağlandığı için, karın yağdığı dönemler bölge halkı için zorunlu bir dinlenme zamanını oluşturmaktadır. Bölgede tarım ve hayvancılığın dışındaki faaliyet kolları fazla gelişmediği için karlı günleri evinde bekleyerek geçiren bölge halkı, Kış mevsiminde gerek kendisi ve gerekse hayvanları için yazdan temin ettiği maddeleri tüketerek pek fazla üretim yapamamaktadır. Karın bölgemize getirdiği diğer bir olumsuzlukta ulaşımla ilgilidir. Bölgemizdeki yüksek dağ köylerinin münakale imkânlarını fazla gelişemediğinden, bu köylerde zamanla artan kar kalınlığı ve buzlanma zaman zaman ulaşımı engelleyecek ölçüde olumsuzluklar meydana getirebilmektedir.

1.3. Yağış Etkinliği

Yağış etkinliğinin başta ziraat hayatı olmak üzere bitki coğrafyası, hidroloji, pedaloloji ve jeomorfoloji bakımından son derece önemi bulunmaktadır.[48] Bu sebeple, araştırma sahasının yağış etkinliği incelenmiş ve bu sayede bölgenin iklim tipi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Araştırma sahasının yağış etkinliğini tespit etmek amacıyla önce yağış ile sıcaklık arasındaki ilişkiye dayanan De Martonne'nin kuraklık indisi formülü uygulanmıştır. De Martonne'nin 1926 yılında ortaya koyduğu formüle göre yıllık indis değerleri Kurşunlu'nun 22.6, Ilgaz'ın 23.5, Tosya'nın 22.1 ve Kargı'nın da 14.7'dir. Bu yıllık indis değerlerinden ötürü Kurşunlu, Ilgaz ve Tosya yarı nemli, Kargı ise yarı kurak iklim sahası içerisinde yer almaktadır.

De Martonne formülüne göre Devrez Havzası'nın aylık yağış etkinliği incelendiğinde; bölgenin genel olarak Kış aylarında nemli, Yaz aylarında ise kurak olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu formülün aylara uygulandığında bulunan indis değerlerinden anlaşıldığı üzere, Kargı'da Ocak ayı nemli geçmektedir. Diğer istasyonlarda ise nemli devre Aralık ayından itibaren başlamakta ve Tosya'da Mart, Kurşunlu ve Ilgaz'da da Mayıs ayının sonuna kadar devam etmektedir. Kargı'da Şubat, Tosya'da Nisan, Kurşunlu ve Ilgaz'da da Haziran ayında artan sıcaklıklarla birlikte nemlilik azaldığı için yarı nemli devreye girilmekte ve bu devre Kargı'da Mayıs, diğer istasyonlarda ise Haziran ayı sonuna kadar sürmektedir. Yaz mevsiminde Anadolu'nun güneyinden sokularak Türkiye'nin bütününde etkili olan sıcak cepheden ötürü bölgemizde bu mevsimde sıcaklıklar maksimuma çıkmakta, yağışlar ise minimuma inmektedir. Bu sebeple Temmuz ve Ağustos ayları bölgenin tamamında kurak geçmekte ve kuraklık Ilgaz'ın haricinde kalan diğer istasyonlarda Eylül ayında da görülmektedir. Yaz mevsiminde bölge üzerinde hakim olan sıcak cephenin,

---

[47] Erol, O., 1993, a.g.e., s.216.

[48] Göney, S., 1975, Büyük Menderes Bölgesi, İst. Üniv. Yay. No: 1895, İstanbul, s.142.

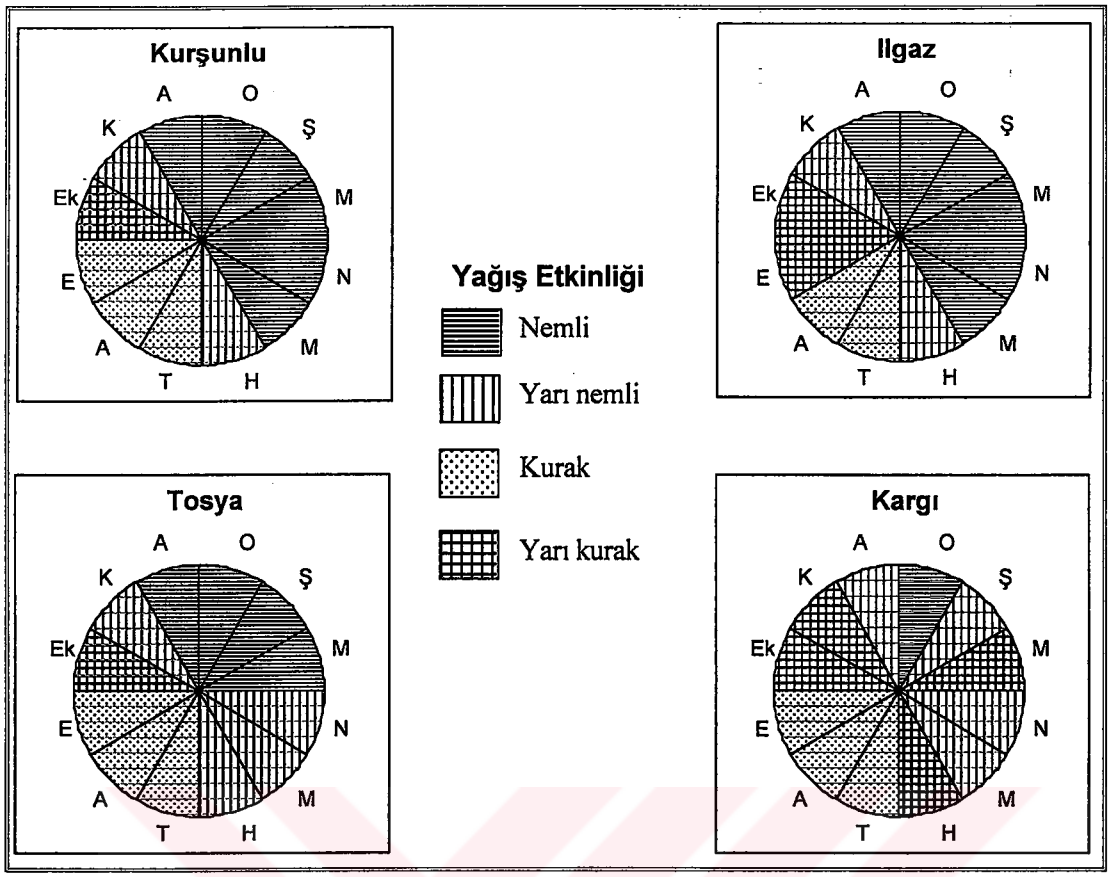
Sonbaharın gelmesiyle birlikte yavaş yavaş güneye çekilmesini müteakiben bölgede sıcaklıklar azalmakta ve yağışta da gözle görülür bir artış meydana gelmektedir. Bu durumdan ötürü Ilgaz'da Eylül, diğer istasyonlarda ise Ekim ayından itibaren kuraklık indis değerleri yarı kurak devrenin başladığını ortaya koymakta ve bu devre Kargı hariç tutulduğunda bölgenin diğer istasyonlarında Kasım ayında yerini yarı nemli devreye bırakmaktadır. Kargı'da ise yarı nemli devrenin başlangıcı Aralık ayına rastlamaktadır (Tablo 1.33).

Tablo 1.33. Kurşunlu, Ilgaz, Tosya ve Kargı'nın De Martonne Formülüne Göre Yıllık ve Aylık Kuraklık İndis Değerleri.

İstasyon Adı	Aylar	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	Ek	K	A	Yıllık
Kurşunlu	Ortalama sıcaklık (°C)	-4.0	-2.0	3.3	9.0	11.3	15.1	18.8	19.2	14.5	8.6	3.3	-0.8	8.0
	Yağış (mm)	38.6	28.1	37.0	49.6	63.2	46.7	20.9	17.9	19.5	25.8	24.2	37.6	408.3
	Kuraklık indisi	77.2	42.2	33.3	31.3	35.6	22.3	8.7	7.3	9.3	16.5	21.8	49.0	22.6
	Yağış etkinliği	Nemli					Yarı nemli	Kurak			Yarı kurak	Yarı nemli	Nemli	Yarı nemli
Ilgaz	Ortalama sıcaklık (°C)	-0.7	0.9	4.8	9.9	13.6	17.2	20.6	20.0	16.5	11.0	5.6	1.4	10.1
	Yağış (mm)	45.8	41.3	39.2	53.0	66.2	54.9	23.2	13.9	22.6	29.4	32.7	51.6	473.8
	Kuraklık indisi	59.0	45.5	31.8	31.9	33.6	24.2	9.1	5.6	10.2	16.8	25.2	54.3	23.5
	Yağış etkinliği	Nemli					Yarı nemli	Kurak		Yarı kurak		Yarı nemli	Nemli	Yarı nemli
Tosya	Ortalama sıcaklık (°C)	-0.2	1.8	5.9	11.1	15.1	18.8	21.6	21.5	18.0	12.6	6.7	1.9	11.2
	Yağış (mm)	54.6	40.8	42.7	50.0	61.9	48.6	22.6	17.8	21.8	26.8	31.4	48.6	467.6
	Kuraklık indisi	66.8	41.5	32.2	28.4	29.5	20.3	8.6	6.8	9.3	14.2	22.5	49.0	22.1
	Yağış etkinliği	Nemli			Yarı nemli			Kurak			Yarı kurak	Yarı nemli	Nemli	Yarı nemli
Kargı	Ortalama sıcaklık (°C)	2.1	4.3	8.6	13.8	17.9	21.7	24.2	24.1	20.6	14.8	8.4	4.1	13.7
	Yağış (mm)	33.3	26.3	28.2	41.8	58.8	39.9	17.1	11.4	15.9	20.7	24.6	29.5	348.5
	Kuraklık indisi	33.0	22.1	18.2	21.1	25.3	15.1	6.0	4.0	6.2	10.0	16.0	25.1	14.7
	Yağış etkinliği	Nemli	Yarı nemli	Yarı kurak	Yarı nemli		Yarı kurak	Kurak			Yarı kurak		Yarı nemli	Yarı kurak

Kaynak: Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü Verilerinden Yararlanılarak Hesaplanmıştır.

Bölgede De Martonne formülüne göre tespit edilen nemli ve kurak ay sayısının istasyonlara dağılımına bakıldığında; nemli ay sayısının bölge batısında bulunan 1075 metre yüksekliğindeki Kurşunlu ve 885 metre yüksekliğindeki Ilgaz meteoroloji istasyonlarında 6 ay olduğu görülmektedir. Ilgaz'ın doğusunda bulunan 870 metre yüksekliğindeki Tosya Meteoroloji İstasyonu'nda 4 aya inen nemli ay sayısı, bölgenin en doğusundaki 350 metre yükseklikteki Kargı'dan ise 1 aya kadar düşmektedir. Bu duruma göre, Devrez Havzası'nın batısından doğusuna doğru yükseltisinin azalmasına paralel olarak nemli ay sayısı da azalmaktadır. Kurak ay sayısı ise bölgede en fazla yağışın kaydedildiği yer alan Ilgaz'da 2 ay, diğer istasyonlarda da 3 aydır (Şekil 1.19).

Şekil 1.19. De Martonne Formülüne Göre Kurşunlu, Ilgaz, Tosya ve Kargı'nın Aylık Yağış Etkinlikleri.

Yağış etkinliğinin tespiti için kullanılan formüllerden birisi de Erinç formülüdür. ERİNÇ tarafından gelir kaynağı olarak yağışa ve buharlaşmayla su kaybına yol açan esas etmen olarak ta maksimum sıcaklığa dayandırılmak suretiyle yağış etkinliği formüle edilmiştir.[49] Bu formülü Devrez Havzası'na uyguladığımızda yıllık yağış tesirlilik indisi Kurşunlu'da 28.2, Ilgaz'da 28.5, Tosya'da 29.6 ve Kargı'da ise 17.7 çıkmaktadır. Bulunan bu yıllık indis değerlerine göre tıpkı De Martonne'nin formülü ile yapılan hesaplamalarda olduğu gibi Kurşunlu, Ilgaz ve Tosya yarı nemli, Kargı ise yarı kurak iklim sahası içerisinde yer almaktadır (Tablo 1.34).

Tabloda Devrez Havzası'nda bulunan meteoroloji istasyonlarının Erinç formülüne göre yağış etkinliği indis değerleri gösterilmiştir. Bu tabloda görüldüğü üzere Kurşunlu, Ilgaz ve Tosya'nın aylık indis değerleri birbirine oldukça yakındır. Dolayısıyla buraların aylık yağış etkinliği Mayıs ayı hariç birbirinin aynısıdır. Bu duruma göre Kurşunlu, Ilgaz ve Tosya'da Aralık, Ocak ve Şubat ayları çok nemli, Mart ayı nemli, Nisan ayıda yarı nemli bir dönem geçirmektedir. Bu aydan sonra Kurşunlu, Ilgaz ve Tosya'da Haziran ayı yarı nemli, Temmuz ayı kurak, Ağustos ayı tam kurak, Eylül ayı kurak, Ekim ayı yarı kurak ve Kasım ayı da yarı nemli geçmektedir.

[49] Erinç, S., 1984, a.g.e., s.484.

Tablo 1.34. Kurşunlu, Ilgaz, Tosya ve Kargı'nın Erinç Formülüne Göre Yıllık ve Aylık Kuraklık İndis Değerleri.

İstasyon Adı	Aylar	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	Ek	K	A	Yıllık
Kurşunlu	Ort. Yüksek sıcaklık (°C)	0.7	3.6	10.3	15.7	18.6	22.0	26.3	27.2	22.6	15.1	8.4	3.7	14.5
	Yağış (mm)	38.6	28.1	37.0	49.6	63.2	46.7	20.9	17.9	19.5	25.8	24.2	37.6	408.3
	Kuraklık indisi	661	93.6	43.1	37.9	41.4	25.5	9.5	7.9	10.4	25.5	34.6	121.9	28.2
	Yağış etkinliği	Çok nemli		Nemli	Yarı nemli	Nemli	Yarı nemli	Kurak	Tam kurak	Kurak	Yarı kurak	Yarı nemli	Çok nemli	Yarı nemli
Ilgaz	Ort. yüksek sıcaklık (°C)	3.9	6.2	10.8	16.0	20.6	24.5	28.1	27.8	25.2	18.6	11.6	6.4	16.6
	Yağış (mm)	45.8	41.3	39.2	53.0	66.2	54.9	23.2	13.9	22.6	29.4	32.7	51.6	473.8
	Kuraklık indisi	140.9	79.9	43.6	39.8	38.6	26.9	9.9	6.0	10.8	18.9	33.9	96.8	28.5
	Yağış etkinliği	Çok nemli		Nemli	Yarı nemli			Kurak	Tam kurak	Kurak	Yarı kurak	Yarı nemli	Çok nemli	Yarı nemli
Tosya	Ort. yüksek sıcaklık (°C)	2.8	5.4	10.4	15.8	20.2	24.2	27.3	27.3	23.7	17.1	10.2	4.7	15.8
	Yağış (mm)	54.6	40.8	42.7	50.0	61.9	48.6	22.6	17.8	21.8	26.8	31.4	48.6	467.6
	Kuraklık indisi	234	90.7	49.3	37.9	38.6	24.1	9.9	7.8	11.0	18.8	36.9	124.0	29.6
	Yağış etkinliği	Çok nemli		Nemli	Yarı nemli			Kurak	Tam kurak	Kurak	Yarı kurak	Yarı nemli	Çok nemli	Yarı nemli
Kargı	Ort. yüksek sıcaklık (°C)	5.8	9.2	14.5	20.0	24.2	28.4	31.2	31.5	28.0	21.4	14.0	7.8	19.7
	Yağış (mm)	33.3	26.3	28.2	41.8	58.8	39.9	17.1	11.4	15.9	20.7	24.6	29.5	348.5
	Kuraklık indisi	68.9	34.3	23.3	25.1	29.2	16.9	6.6	4.3	6.8	11.6	21.1	45.4	17.7
	Yağış etkinliği	Çok nemli	Yarı nemli				Yarı kurak	Tam kurak			Kurak	Yarı kurak	Nemli	Yarı kurak

Kaynak: Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü Verilerinden Yararlanılarak Hesaplanmıştır.

Bölgenin en doğusunda kalan Kargı'nın yağış etkinliği açısından bölgenin diğer yerlerinden ayrıldığı görülmektedir. Kurşunlu, Ilgaz ve Tosya'ya nazaran daha kurak şartların etkili olduğu Kargı'da çok nemli ay sayısı sadece bir tane olup oda Ocak ayıdır. Bu aydan sonra Kargı'da yarı nemli devreye girilmekte ve yarı nemli devre Mayıs ayı sonuna kadar devam etmektedir. Haziran ayıyla birlikte Yaz ayına girildiğinden ötürü Kargı'da kurak devreler başlamakta ve Kargı Haziran ayını yarı kurak geçirmektedir. Haziran ayından sonra sıcaklığın daha da artmasına paralel olarak Kargı'da Temmuz, Ağustos ve Eylül aylarında tam kurak şartlar görülmektedir. Ekim ayını kurak, Kasım ayını da yarı kurak geçirdikten sonra Kargı Aralık ayında nemli devreye girmektedir (Tablo 1.34). Tabloda görüldüğü gibi Kurşunlu'dan 725, Ilgaz'dan 535 ve Tosya'dan da 520 metre daha aşağıda bulunan bölgenin en doğusundaki Kargı'nın yağış etkinliği bölge genelinden farklıdır. Bu durum Kargı'nın bölgenin en alçak yerinde bulunmasından kaynaklanmaktadır. 350 metre yüksekliğinde bulunan Kargı'nın ortalama sıcaklığı bölge ortalamasının üzerinde, yıllık yağış ortalaması da bölge ortalamasının altındadır. Bu sebeple Kargı, Devrez Havzası'nın en kurak yöresidir.

Gerek De Martonne ve gerekse de Erinç formüllerine göre bölgenin yağış etkinliği ortaya konulmakla birlikte, toprakta depo edilen ve gerektiğinde sarf edilen su miktarının tespit edilmesi ve depo edilen suyun azalma ve bitme tarihlerinin bilinmesi için Thorntwaite'in su bilançosu diyagramının da bölgeye uygulanması gerekmektedir. Bu sebeple Devrez Havzası'nın yağış etkinliğinin ortaya konulmasında Thorntwaite'in nemlilik indisi formülü de kullanılmıştır.

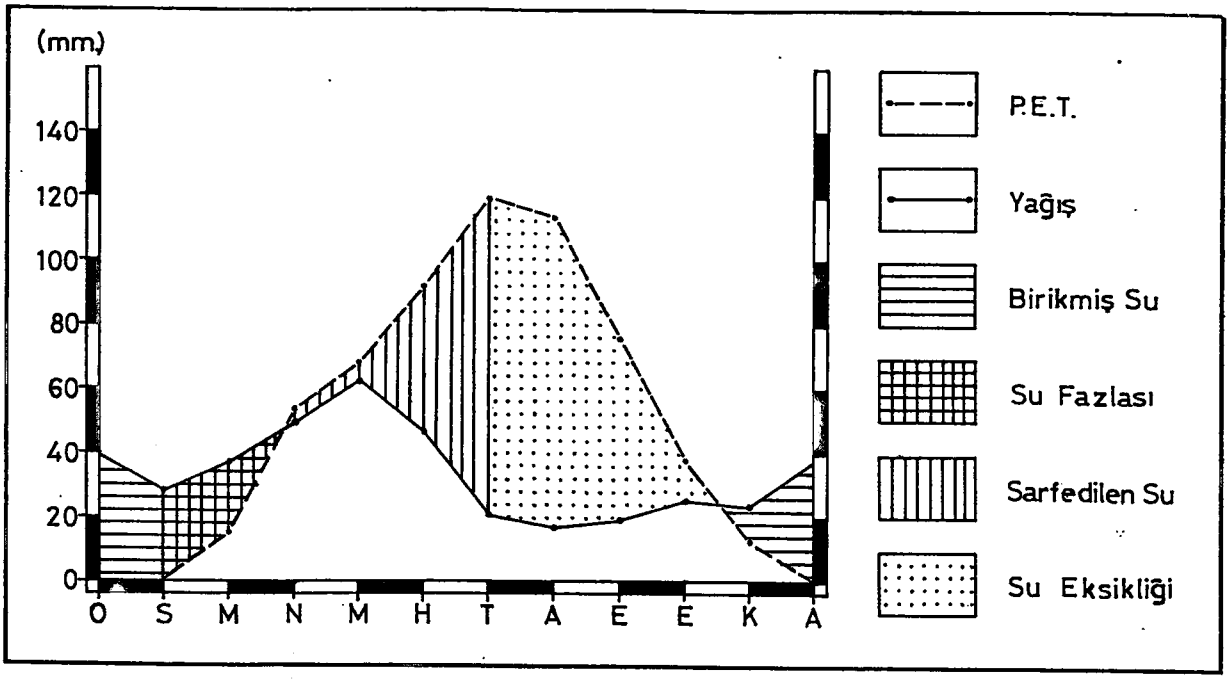
Thorntwaite'in nemlilik indisi formülünü Devrez Havzası'nın en batısında bulunan 1075 m yüksekliğindeki Kurşunlu'ya uyguladığımızda; Kurşunlu'nun kurak az nemli, birinci dereceden mezotermal (orta sıcaklıkta), su fazlası yok denecek kadar az olan ve denizsel etkilere yakın $C_1B'_1d\ b'_3$ sembolleriyle ifade edilen iklim tipi içerisinde olduğu ortaya çıkmaktadır.

Tablo 1.35. Kurşunlu'nun Thornthwaite Formülüne Göre Su Bilançosu.

Aylar	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	Ek	K	A	Yıllık
Sıcaklık (°C)	-4.0	-2.0	3.3	9.0	11.3	15.1	18.8	19.2	14.5	8.6	3.3	-0.8	8.0
Sıcaklık indisi	0	0	0.51	2.44	3.44	5.33	7.43	7.67	5.01	2.27	0.53	0	34.63
Düzeltilmemiş PE (mm)	0	0	15	48	55	73	94	96	72	40	15	0	508
Enlem düzeltme katsayısı	0	0	1.03	1.11	1.24	1.25	1.27	1.18	1.04	0.96	0.83	0.81	-
Düzeltilmiş PE	0	0	15.4	53.2	68.2	91.2	119.3	113.2	74.8	38.4	12.4	0	586.1
Yağış (mm)	38.6	28.1	37.0	49.6	63.2	46.7	20.9	17.1	19.5	25.8	24.2	37.6	408.3
Birikmiş su değerleri (mm)	38.6	12.0	0	-3.6	-5.0	-44.5	-46.9	0	0	0	11.8	37.6	-
Birikmiş su (mm)	88.0	100	100	96.4	91.4	46.9	0	0	0	0	11.8	49.4	-
Gerçek evapotransprasyon	0	0	15.4	53.2	68.2	91.2	67.8	17.1	19.5	25.8	12.4	0	370.6
Su eksiği (mm)	0	0	0	0	0	0	51.5	96.1	55.3	12.6	0	0	215.5
Su fazlası	0	16.1	21.6	0	0	0	0	0	0	0	0	0	37.7
Akış	0	8.1	14.7	7.4	3.7	1.9	0.9	0.5	0.3	0.1	0.05	0.02	37.7
Nemlilik oranı	0	0	1.40	-0.06	-0.07	-0.48	-0.82	-0.84	-0.73	-0.32	0.95	0	-

Kaynak: Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü Verilerinden Yararlanılarak Hesaplanmıştır.

Tablo 1.35'te Kurşunlu'nun Thornthwaite formülüne göre su bilançosu verilmiştir. Bu tabloya göre oluşturulan Kurşunlu'nun su bilançosu diyagramında görüldüğü üzere Kurşunlu'da Kasım ayından itibaren su biriktirmeye başlamaktadır. Çünkü bu ayın ilk haftalarından itibaren yağış miktarı, potansiyel evapotranspirasyon (PE) miktarının üzerine çıkmaktadır. Bu durum PE'nin yağış miktarının altında olduğu Şubat ayının sonuna kadar devam etmekte ve Şubat ayından Mart ayına kadar geçen sürede toprakta su fazlalığı oluşmaktadır. Mart ayının sonlarından itibaren yağış miktarı PE'nin altına indiğinden toprakta daha önce biriken su fazlası sarf edilmeye başlamakta ve toprakta depo edilen su Haziran ayının sonuna kadar sarf edilerek tükenmektedir. Temmuz ayına su eksiğiyle giren Kurşunlu'da Ekim ayının ortalarına kadar geçen 3.5 ay boyunca su noksanı görülmektedir (Şekil 1.20).

Şekil 1.20. Kurşunlu'nun Su Bilançosu Diyagramı (Thornthwaite'e Göre).

Kurşunlu'dan daha doğuda olan 885 metre yüksekliğindeki Ilgaz, Thorntwaite formülüne göre Kurşunlu gibi kurak az nemli, birinci dereceden mezotermaldir. Ancak Ilgaz'ın Kurşunlu'ya göre yıllık yağış miktarının 65.5 mm daha fazla olmasından ötürü kışın orta derecede su fazlası ortaya çıkmakta ve bu sebeple Ilgaz $C_1B'_1s'b'_3$ sembolleriyle açıklanan deniz etkili iklim tipi içinde bulunmaktadır.

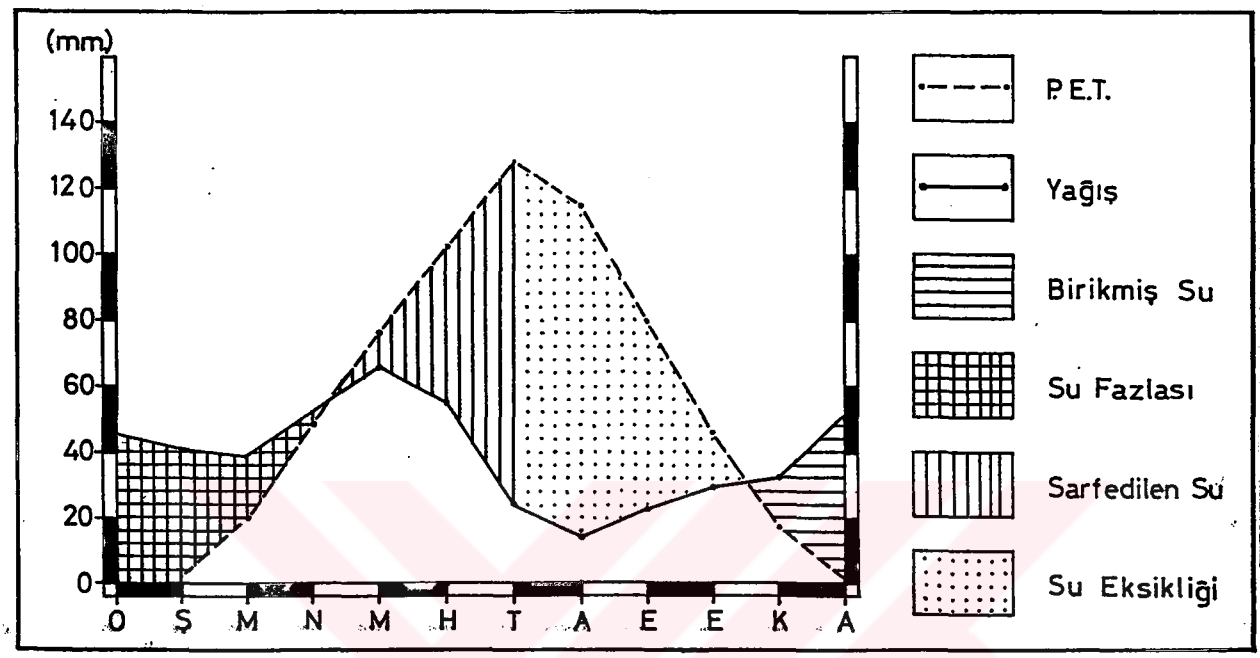
Tablo 1.36. Ilgaz'ın Thornthwaite Formülüne Göre Su Bilançosu.

Aylar	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	Ek	K	A	Yıllık
Sıcaklık (°C)	-0.7	0.9	4.8	9.9	13.6	17.2	20.6	20.0	16.5	11.0	5.6	1.4	10.1
Sıcaklık indisi	0	0.07	0.94	2.81	4.55	6.49	8.53	8.16	6.10	3.30	1.19	0.15	42.29
Düzeltilmemiş PE (mm)	0	2.7	19	43	62	82	100	98	76	48	21	3.5	555.2
Enlem düzeltme katsayısı	0	0.83	1.03	1.11	1.24	1.25	1.27	1.18	1.04	0.96	0.83	0.81	-
Düzeltilmiş PE	0	2.2	19.5	47.7	76.8	102.5	127.0	115.6	79.0	46.0	17.4	2.8	636.5
Yağış (mm)	45.8	41.3	39.2	53.0	66.2	54.9	23.2	13.9	22.6	29.4	32.7	51.6	473.8
Birikmiş su değerleri (mm)	35.9	0	0	0	-10.6	-47.6	-41.8	0	0	0	15.3	48.8	-
Birikmiş su (mm)	100	100	100	100	89.4	41.8	0	0	0	0	15.3	64.1	-
Gerçek evapotransprasyon	0	2.2	19.5	47.7	76.8	102.5	65.0	13.9	22.6	29.4	17.4	2.8	399.8
Su eksiği (mm)	0	0	0	0	0	0	62.0	101.7	56.4	16.6	0	0	236.7
Su fazlası	9.9	39.1	19.7	5.3	0	0	0	0	0	0	0	0	74.0
Akış	4.95	22.0	20.9	13.0	6.5	3.2	1.6	0.8	0.4	0.2	0.1	0.05	74.0
Nemlilik oranı	0	17.7	1.0	0.1	-0.1	-0.8	-0.8	-0.8	-0.7	-0.3	0.8	17	-

Kaynak: Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü Verilerinden Yararlanılarak Hesaplanmıştır.

Tablo 1.36'da Ilgaz'ın Thorntwaite formülüyle oluşturulan su bilançosu gösterilmiş ve daha sonrada bu tabloya göre Ilgaz'ın su bilançosu diyagramı yapılmıştır (Şekil 1.21). Ilgaz'ın su bilançosu tablosu ve diyagramında görüldüğü üzere Ilgaz'da Ekim ayının ortalarından sonra PE yağış miktarının altına

inmektedir. Bu sebeple Ilgaz'da Ekim ayının ortalarından itibaren toprakta su birikmeye başlamakta ve Ocak ayından Nisan ayına kadar geçen sürede de su fazlası meydana gelmektedir. Biriken su Nisan ayıyla birlikte sarf edilmeye başlanmakta ve Temmuz ayından itibaren toprakta birikmiş su kalmadığı için Ilgaz'da su eksikliği yani kuraklık başlamaktadır. Kurak dönem Kurşunlu'da olduğu gibi 3.5 ay sürmekte ve Ekim ayının ortalarında yağış miktarının PE'den daha fazla olmasıyla Ilgaz'da yeniden su birikimi başlamaktadır.

Şekil 1.21. Ilgaz'ın Su Bilançosu Diyagramı (Thornthwait'e göre)

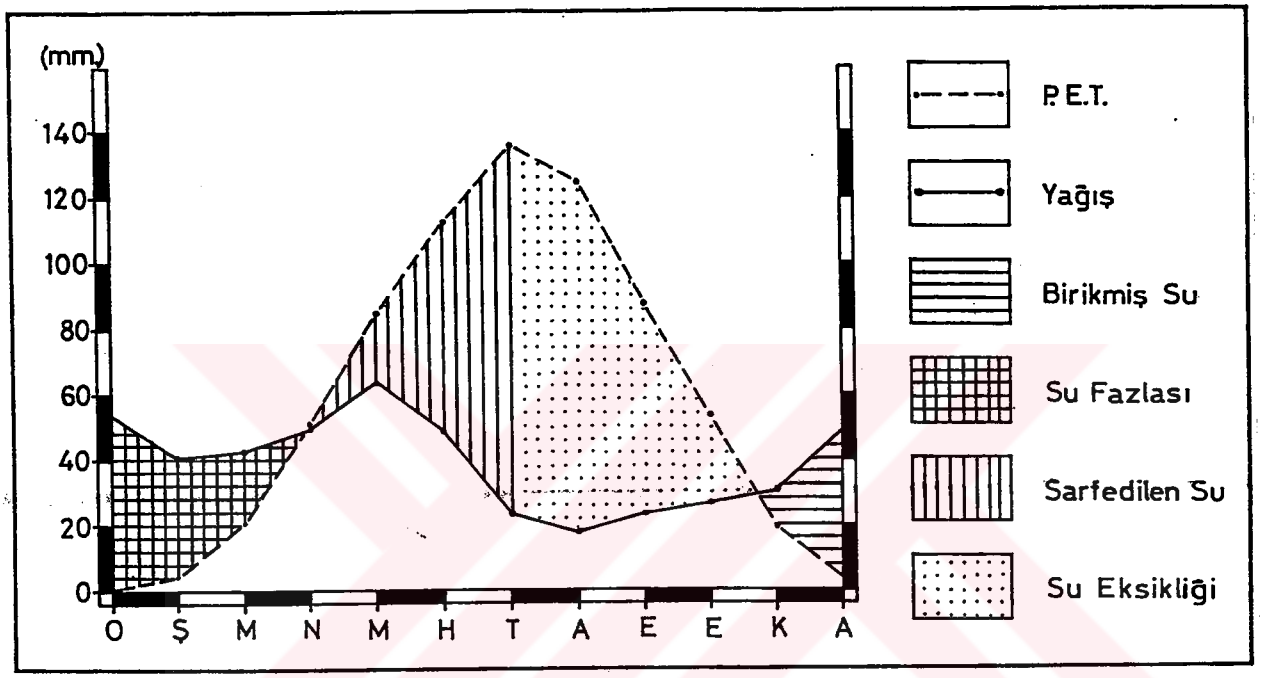
Thorntwaite metoduna göre Tosya'da Kurşunlu ve Ilgaz gibi kurak az nemli, birinci dereceden mezotermaldir. Kışın az da olsa su fazlası olan Tosya'da yazın kuvvetli su noksanı görülmekte ve bu özelliklerinden ötürü Tosya denizsel etkilere yakın $C_1B'_1d\,b'_3$ şeklinde ortaya konulan iklim tipi içerisinde yer almaktadır (Tablo 1.37).

Tablo 1.37. Tosya'nın Thornthwaite Formülüne Göre Su Bilançosu.

Aylar	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	Ek	K	A	Yıllık
Sıcaklık (°C)	-0.2	1.8	5.9	11.1	15.1	18.8	21.6	21.5	18.0	12.6	6.7	1.9	11.2
Sıcaklık indisi	0	0.21	1.29	3.34	5.33	7.43	9.17	9.10	6.95	4.05	1.56	0.23	48.66
Düzeltilmemiş PE (mm)	0	4.8	20	46	68	90	107	105	84	56	24	5	609.8
Enlem düzeltme katsayısı	0.83	0.83	1.03	1.11	1.25	1.26	1.27	1.19	1.04	0.96	0.82	0.80	-
Düzeltilmiş PE (mm)	0	3.9	20.6	51.0	85.0	113.4	135.8	124.9	87.3	53.7	19.6	4.0	699.2
Yağış (mm)	54.6	40.8	42.7	50.0	61.9	48.6	22.6	17.8	21.8	26.8	31.4	48.6	467.6
Birikmiş su değerleri (mm)	43.6	0	0	-1.1	-23.1	-64.7	-11.1	0	0	0	11.8	44.6	-
Birikmiş su (mm)	100	100	100	98.9	75.8	11.0	0	0	0	0	11.8	56.4	-
Gerçek evapotransprasyon	0	3.9	20.6	51.0	85.0	113.4	33.6	17.8	21.8	26.8	19.6	4.0	397.6
Su eksiği (mm)	0	0	0	0	0	0	102.1	107.1	65.5	26.9	0	0	301.6
Su fazlası	11.0	36.8	22.1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	69.9
Akış	5.5	21.1	21.6	10.8	5.4	2.7	1.4	0.7	0.4	0.2	0.1	0.05	69.9
Nemlilik oranı	0	9.25	1.07	-0.02	-0.27	-0.57	-0.83	-0.85	-0.75	0.50	0.60	11.15	-

Kaynak: Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü Verilerinden Yararlanılarak Hesaplanmıştır.

Tosya'nın su bilançosunu gösteren tabloya baktığımızda, Tosya'da su birikiminin Kasım ayından itibaren başladığını görmekteyiz. Kasım ayından sonra gelen Aralık, Ocak, Şubat ve Mart aylarında da Tosya'da yağışlar PE'den fazla olduğu için su birikmesi devam etmekte ve biriken su Ocak, Şubat ve Mart aylarında su fazlasını meydana getirmektedir. Birikmiş su Nisan ayında sıcaklıkların gözle görülür bir şekilde artmasına bağlı olarak sarf edilmeye başlamakta ve Nisan ayını takip eden aylarda sıcaklıkların daha da artması üzerine Haziran ayı sonlarına kadar geçen dönem içerisinde sarf edilerek tüketilmektedir. Temmuz ayına birikmiş suyunu tüketerek giren Tosya'da su eksikliği görülmekte ve aylık yağış miktarının en düşük seviyelere indiği Ağustos, Eylül ve Ekim aylarında da su eksikliği devam etmektedir (Şekil 1.22).

Şekil 1.22. Tosya'nın Su Bilançosu Diyagramı (Thornthwaite'e Göre).

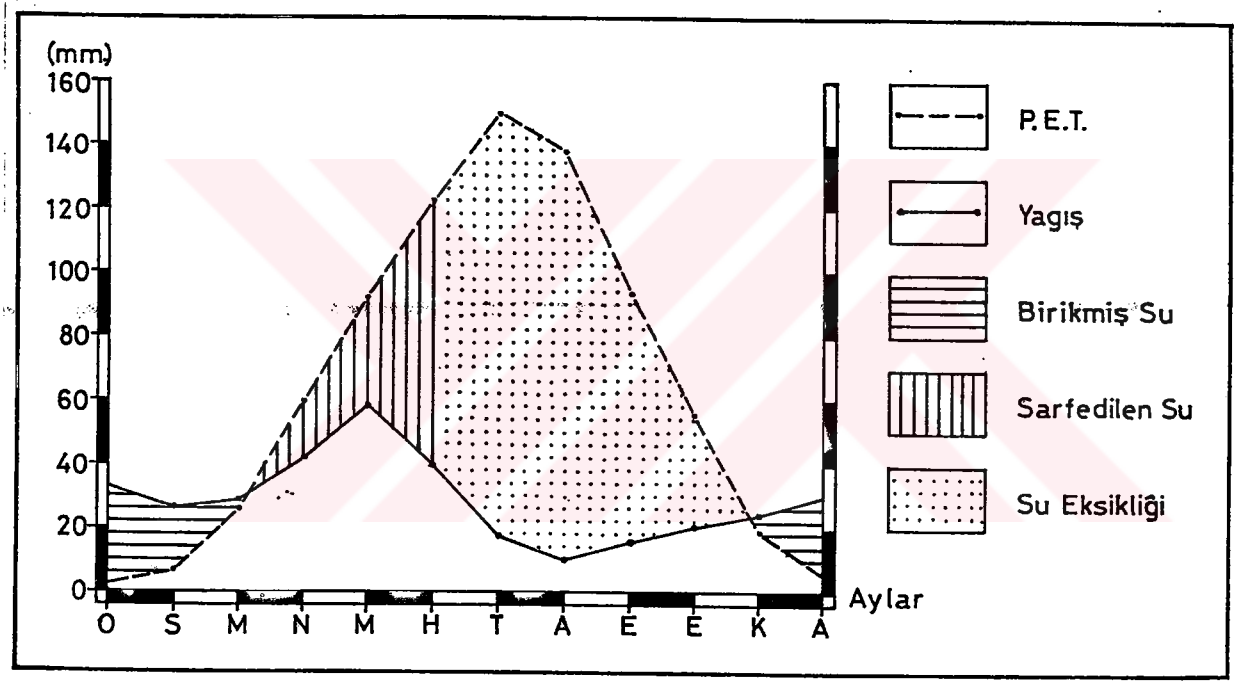
Araştırma sahasının Thornthwaite metoduna göre en kurak yeri Kargı'dır. Kargı'ya Thornthwaite formülünü uyguladığımızda burada $DB'_2d\,b'_3$ şeklinde gösterilen iklim tipinin görüldüğü ortaya çıkmaktadır. Bu duruma göre 350 metre yüksekliğindeki Kargı yarı kurak, ikinci dereceden mezotermal, su fazlası olmayan ve denizsel etkilere yakın olan bir iklim tipi içerisinde bulunmaktadır.

Kargı'nın su bilançosu Tablo 1.38'de gösterilmiştir. Bu tabloya göre düzenlenen Şekil 1.23'e de baktığımızda Kargı'da Kasım ayından itibaren yağışların PE'den fazla olduğu görülmektedir. Bu sebeple Kargı'da Kasım ayının gelmesiyle birlikte toprakta su birikmeye başlamaktadır. Kasım ayından Mart ayına kadar geçen dönemde yağışların PE'nin üzerinde olmasından ötürü Kargı'da birikmiş su miktarı artmakta ancak Kış aylarında bile yağış miktarının düşüklüğü dolayısıyla su fazlası meydana gelmemektedir. Su fazlası olmadan İlkbahar mevsimine giren Kargı'da sıcaklığın artmasıyla birlikte toprakta biriken su sarf edilmeye başlanmakta ve Mayıs ayının sonuna kadar geçen dönemde birikmiş su sarf edilerek tükenmektedir. Bu duruma göre Haziran ayından başlayarak Ekim ayının sonuna kadar geçen yaklaşık 4.5 ay boyunca Kargı'da su eksikliği vardır.

Tablo 1.38. Kargı'nın Thornthwaite Formülüne Göre Su Bilançosu.

Aylar	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	Ek	K	A	Yıllık
Sıcaklık (°C)	2.1	4.3	8.6	13.8	17.9	21.7	24.2	24.1	20.6	14.8	8.4	4.1	13.7
Sıcaklık indisi	0.27	0.80	2.27	4.65	6.90	9.23	10.89	10.82	8.53	5.17	2.19	0.74	62.5
Düzeltilmemiş PE (mm)	3.5	9	25	54	74	98	118	116	90	58	24	8	677.5
Enlem düzeltme katsayısı	0.83	0.84	1.03	1.11	1.25	1.26	1.27	1.19	1.04	0.96	0.82	0.80	-
Düzeltilmiş PE (mm)	2.9	7.5	25.7	59.9	92.5	123.4	149.8	138.0	93.6	55.6	19.6	6.4	774.9
Yağış (mm)	33.3	26.3	29.2	41.8	58.8	39.9	17.1	11.4	15.9	20.7	24.6	29.5	348.5
Birikmiş su değerleri (mm)	30.4	18.8	3.5	-18.1	-33.7	-29.0	0	0	0	0	5.0	23.1	-
Birikmiş su (mm)	58.5	77.3	80.8	62.7	29.0	0	0	0	0	0	5.0	28.1	-
Gerçek evapotransprasyon	2.9	7.5	25.7	59.9	92.5	68.9	17.1	11.4	15.9	20.7	19.6	6.4	348.5
Su eksiği (mm)	0	0	0	0	0	54.5	132.7	126.6	77.7	34.9	0	0	426.4
Su fazlası	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	-
Akış	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	-
Nemlilik oranı	10.4	2.5	0.1	-0.3	-0.5	-0.6	-0.8	-0.9	-0.8	-0.6	0.2	3.6	-

Kaynak: Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü Verilerinden Yararlanılarak Hesaplanmıştır.

Şekil 1.23. Kargı'nın Su Bilançosu Diyagramı (Tharnthwaite'e Göre).

Thornthwaite metoduna göre araştırma sahasında yağışların en fazla olduğu Ilgaz yöresi bölgenin en nemli kesimidir. Burada kışın orta derecede su fazlası olduğu için yüzeysel akış miktarı, su fazlası yok denecek kadar az olan Kurşunlu ve Tosya'dan fazladır. Araştırma sahasının yıllık yağış miktarı en düşük ve yıllık sıcaklık ortalaması en yüksek yeri olan Kargı ise bölgenin en kurak yeridir. Yaz mevsiminin başından başlayarak Ekim ayının sonuna kadar geçen yaklaşık 5 aylık dönem içerisinde su eksikliğinin görüldüğü Kargı'nın toplam su eksiği 426.4 mm'dir. Kargı'dan sonra Devrez Havzası'nın en kurak yeri olan Tosya'nın toplam su eksikliği 301.6 mm'dir. Tosya'dan daha nemli olmalarına rağmen, Kurşunlu ve Ilgaz'da da Tosya gibi Temmuz ayından başlayarak Ekim ayının ortalarına kadar geçen 3.5 aylık süre boyunca su eksikliği görülmektedir. Bu duruma göre Devrez

Havzası'nda su eksikliği Kargı'da Haziran ayından, Tosya, Kurşunlu ve Ilgaz'da da Temmuz ayından itibaren kendisini hissettirmekte ve Kargı'da Ekim sonuna, Tosya, Kurşunlu ve Ilgaz'da da Ekim ortalarına kadar devam etmektedir. Dolayısıyla su eksikliğinin görüldüğü bu kurak dönemlerde bitkilerin suya olan ihtiyaçları da maksimum düzeye çıktığı için sulamalı ziraatın yapıldığı yerlerde bitkilerin sulanmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu sebeple bitkiler için hayati önem taşıyan bu kurak dönemlerin bölgedeki tarımsal faaliyetlerin şekillenmesinde büyük yeri bulunmaktadır.

Devrez Havzası'nda suya aşırı ihtiyaç gösteren bağ-bahçe alanlarıyla çeltik tarımı ziraatının Devrez Çayı'nın dar vadisi içerisinde sıkışmasında ve bölgenin sudan yoksun geniş Neojen platolarının kuru tarıma ayrılmasında etkili olan temel faktörlerden birisini de bölgede Yaz aylarında karşı karşıya kalınan kuraklık sorunu teşkil etmektedir. Bölgede yükseltinin azalmasına bağlı olarak batıdan doğuya doğru artarak Kargı yöresinde 4.5 ay boyunca görülen kuraklığı bertaraf etmek için suya fazlaca ihtiyaç gösteren bitkilerin ziraatı özellikle bölgenin temel su kaynağı olan Devrez Çayı ve tabilerinin hemen kenarındaki tarım alanlarında yapılmaktadır. Bu sebeple Tosya'daki Deringöz ve Gevur çayının her iki yakasında olduğu gibi bağlık adı verilen bağ ve bahçe alanları ya akarsu kenarlarında teşkil edilmekte yada bu bağlıkların bir köşesine kuraklığa karşı sulama havuzu yapılmıştır.

Sonuç olarak; Devrez Havzası'nın yağış etkinliğini bulmak amacıyla bölgeye uygulanan De Martonne, Erinç ve Thornthwaite metodları bölgenin yağış etkinliğiyle ilgili olarak birbirine yakın sonuçlar vermektedir. Bu duruma göre Devrez Havzası'ndaki Kurşunlu, Ilgaz ve Tosya yarı nemli, Kargı ise yarı kurak bir iklim sahası içerisinde bulunmakta ve bölgenin tamamında Yaz kuraklığı kendisini hissettirmektedir.

1.D. HİDROGRAFİK ÖZELLİKLER

1.1. Akarsular ve Göller

Araştırmaya adını veren Devrez Çayı ve bu çayın tabileri, bölgenin akarsularını meydana getirmektedir. Kızılırmak'ın Anadolu'nun batısına doğru fazlaca sokulan bir kolu olan Devrez Çayı, Kızılırmak'ın hidrografik açıdan Karadeniz'in akaçlama havzasına bağlı olması sebebiyle Karadeniz havzasına dahil olmaktadır.

Türkiye'nin su toplama havzasının genişliği açısından 8461635 hektarlık akaçlama alanı ile Fırat nehrinden sonra en büyük ırmağı Kızılırmak'tır. Bu ırmağın da Delice ve Gökırmak'tan sonra en büyük kolunu Devrez Çayı oluşturmaktadır.[50] Doğduğu yer ile Kızılırmak'la birleştiği yer arasında 186 km uzunluğa sahip olan Devrez Çayı'nın 3140 km^2'lik su toplama havzası bulunmaktadır. Bu duruma göre Kızılırmak havzasının %3,71'ni Devrez tali havzası teşkil etmektedir.

Devrez Havzası yine kendisi gibi Karadeniz'in akaçlama havzasına bağlı olan akarsu havzalarıyla sınırlanmıştır. Bu havzayı diğer havzalardan ayıran subölümü çizgisi, genel olarak bu çayın akış doğrultusuna uygun bir şekilde doğu-kuzeydoğu, batı-güneybatı doğrultusundadır. Havzayı komşu havzalardan sınırlayan bu subölümü çizgisinin, bölgeyi kenarlardan kuşatan dağların yüksek doruk noktalarından geçen hatlara uyduğu görülmektedir.

---

[50] Kızılırmak Havzası Toprakları, 1974 Köy İşleri ve Kooperatifler Bakanlığı Yay., No:203, Ankara, s.3.

Tosya havzasının batı kesimine kadar, gerek güneyde gerek kuzeyde Paleozoik şistlerden oluşmuş olan yerlerden geçen subölümü çizgisi, Ilgaz ve Kurşunlu havzasının doğusundan itibaren güneyde volkanik formasyonlar, kuzeyde ise Paleozoik-kristalin şistlerden ve Bulancak dağında da kretase kalkerleri üzerinden geçmektedir.[51] Kurşunlu şehrinin batısında Böcünün, Pusat, Binitaşı ve Hamam tepelerinden geçerek Devrez Çayı'nı Filyos (Yenice) havzasından ayıran subölümü hattı buradan itibaren Neojenden müteşekkil yüzey volkanitleriyle kaplı batıda Dumanlı, doğuda ise Erenler Dağlarının tepe noktalarını takiben güneybatıya doğru uzanmakta ve daha sonra da Semer ve Aydos dağlarının doruklarını takip etmektedir. Subölümü çizgisi dikkate alındığında Devrez Çayı havzasının genel itibarıyla kuzeyde Filyos ve Gökırmak havzalarından Ilgaz, güneyde Acıçay havzasından Aydos ve Erenler, batıda ise Sakarya Nehri'nin havzası içinde bulunan Ova ve Çubuk çayları havzalarından Semer ve Işık dağları vasıtasıyla ayrıldığı görülmektedir. Bu duruma göre; Devrez Çayı'nı diğer havzalardan ayıran subölümü çizgisi, orografik ve tektonik hatlardan geçmekte ve bu çayın akarsu şebekesi tamamen araştırma sahası içerisinde kalmaktadır.

Kuzey Anadolu fay hattının içinden geçtiği tektonik bir oluk vasıtasıyla Anadolu'nun batısına doğru sokulan Devrez Çayı; Orta ilçesini batıdan kuşatan Semer Dağlarının güneybatı eteklerinde bulunan Eğrilibaş köyünün batısındaki Alişen Pınarı'ndan doğmaktadır. Yükseltisi Emeklidede tepesinde 2080 metreye kadar çıkan Semer dağlarından başka, yine Orta arazisini güneybatıdan kuşatan Yıldırım ve Aydos dağları ile kuzeybatıdan kuşatan Işık Dağları da bu çayın batıdaki diğer önemli kaynaklarının doğduğu yerlerdir.

Devrez Çayı'nın kaynak noktasına ulaşan kolu İçin Deresi'dir. Bu dere kaynaklarının büyük bir kısmını yer yer yükseltisi 2000 metreye ulaşan Semer Dağı'nın yüksek kesimlerinden almakta ve önce eğim doğrultusunda dar ve derin vadiler içerisinde kuzeybatıya doğru akarak Ortaköy ve Semer köylerinin içinden geçmektedir. İçin Deresi, eski Karga köyünün batısında Çelen Deresi'ni de aldıktan sonra, Karga köyünün arazisi üzerine yapılmış olan Göldürcek Barajı'na ulaşmaktadır. Göldürcek Barajı'nın dip savaklarından bırakılan bir miktar su ile Yuvaköy'e ulaşan İçin Deresi burada Acısu ve Söğütözü dereleriyle birleşmekte ve daha sonra da kendisi gibi Semer Dağı'ndan kaynağını alan Kısaç Deresi'yle Orta şehri batısında birleşen ve bir çay görünümünü alan bu akarsuya **Devrez** adı verilmektedir (Foto 1.3, Şekil 1.24).

Devrez adını aldıktan sonra Orta ilçe merkezini ikiye bölerek akan bu çay, yeraltı suyu seviyesinin oldukça yüksek olduğu Orta havzasında kuzeybatıya doğru düzgün bir hat şeklinde akmaktadır. Orta ilçe merkezinin yaklaşık 5 km batısında Devrez Çayı'nın batısındaki en büyük kollarından olan Basdak Çayı da Devrez Çayı'na karışmaktadır. Basdak Çayı ile birleştiği yerden, kuzeydoğuya doğru akan Devrez Çayı'na, doğuda Erenler dağından doğan Karaağaç, Karaçoban ve Kışla, batıda ise Dumanlı Dağlarından kaynağını alan Gündek ve Asarözü gibi dereler ile bazı küçük mevsimlik dereler de katılmaktadır. Devrez Çayı bu kesimde az eğimli ve yer yer geçirimli tüfler ihtiva eden bir saha üzerinde akmaktadır. Dolayısıyla Devrez Çayı'nın bu kısmının akarsu şebekesi diğer kısımları kadar sık değildir.[52]

---

[51] Akkuş, A., 1980, a.g.e., s.43.

Foto 1.3. Devrez Çayı'nın Kanlıca Köprüsü Üzerinden Görünümü (Kanlıca-Orta)

Basdak Çayı'nı aldığı yer ile Kurşunlu'nun Sumucak köyü arasında kalan kesiminde Devrez Çayı'nın genç ve oldukça dar bir "V" vadi içerisinde aktığı görülmektedir. Ayrıca Devrez Çayı'nın bu bölümünde ana vadiye yanlardan katılan tabilerinin vadileri de genç ve "V" vadi şeklindedir.

Daha önce de ifade edildiği gibi Devrez Çayı Türkiye'nin en büyük fay hattı olan Kuzey Anadolu Fay Hattı'na (K.A.F.) bağlı olarak gelişen bir depresyon kuşağının içerisinde akmaktadır. Devrez Çayı'nın bu depresyon kuşağını takip ederek batıya doğru sokulan en büyük kolu Saz (Kaynak) Çayı'dır. Bulancak Dağı'nın, fliş, marn ve kireçtaşından oluşmuş Kretaseye ait sahalardan kaynağını alan bu çay, Kurşunlu şehrini ikiye bölerek akmakta ve Kurşunlu şehri civarındaki Neojen tortullarından meydana gelen sahada geniş tabanlı bir vadi teşkil ederek Sumucak köyünün batısında Devrez Çayı'yla birleşmektedir. Saz Çayı'nı aldıktan sonra yükseltisi 1000 metrenin altında olan bir bölgede akan Devrez Çayı, Sumucak ile Kızılca köyünün doğusu arasındaki sahayı bir boğaz vasıtasıyla geçmektedir.

Kurşunlu havzasındaki Kızılca köyünün doğusundan Ilgaz havzasındaki İnköy'e kadar olan sahada, Devrez Çayı Kuzey Anadolu Fay Kuşağı'nın güneyini takip ederek Neojen tortullarıyla kaplı bir saha içerisinde akmaktadır. Bu kesimde Devrez Çayı kuzeyindeki Neojen tortullarıyla, güneyindeki Neojen andezitlerini birbirinden ayırmakta ve farklı topografik yapı ve aşınım özellikleri sebebiyle kuzeyi yatık, güneyi ise dik kalmış asimetrik bir vadi içerisinden geçmektedir.

---

[52] Akkuş, A., 1980, a.g.e., s.44.

Araştırma sahasının Neojen tortullarıyla kaplı Kurşunlu ve Ilgaz arasındaki kesiminin akarsu şebekesi, tıpkı Orta havzasında olduğu gibi seyrek bir görünüm arz etmektedir. Bu kesimde Devrez Çayı'nın en önemli kolları; batıdan doğuya doğru Bucura ve Gircen dereleriyle Pazar ve Gökçay çaylarıdır. Devrez Çayı'na kuzeyden karışan bu akarsulardan Bucura Deresi, kaynağını Bulancak Dağı'nın yüksek kesimlerinden almaktadır. Genellikle kretaseye ait geçirimli kayaçlardan oluşan Bulancak Dağı'ndan kaynağını aldıktan sonra Neojen depolarıyla kaplı sahaya inen bu dere, Yaz kuraklığının görüldüğü bölgede ana su kaynaklarından birisini oluşturmaktadır. Bu sebeple vadisi boyunca Dumlupınar, İkikavak, Kayı, Kırışlar, Süleymanhacılar, Eskice (Bucureskice), Yenidemirciler (Bucurademirciler) Yaylaören gibi köylere yerleşme imkânı tanıyan Bucura Deresi, Belören kasabası doğusunda Devrez Çayı'na katılmaktadır. Bucura Deresi'nin doğusunda Devrez Çayı'na katılan en büyük akarsu Gircen Deresi'dir. Devrez Çayı'nın geniş bir taban meydana getirdiği Başdibek ve Gaziler köyleri arasında Devrez Çayı'na karışan Gircan Deresi, kaynağını metamorfik serilerden müteşekkil Ilgaz Dağlarının 2000 metrenin üzerindeki yüksek kesimlerinden almaktadır. Bu dere de Bucura Deresi gibi köy yerleşmelerini kendisine çekmiştir. Bozan Çayı olarak da bilinen Pazar Çayı Ilgaz ilçe merkezinin doğusundan akan Ilgaz havzasının diğer önemli akarsuyudur. Kaynağını Ilgaz dağlık kütlesinin 2132 metre yüksekliğindeki Avlağın Tepesi'nin güney eteklerinden alan bu çayın en önemli kaynağı, Kırkpınar yaylasına da adını veren Kırkpınar kaynaklarıdır. Buradan kaynağını aldıktan sonra eğim doğrultusunda güneye doğru akan Pazar Çayı, Ilgaz ilçe merkezinin doğusu ile Cendere köyü arasında akarak İnköy'ün yaklaşık 1 km batısında Devrez Çayı'na karışmaktadır. Ilgaz havzasının en büyük akarsuyu durumundaki Gökçay, Devrez Çayı'nın da en büyük kollarından birisini teşkil etmektedir. Metamorfik serilerden müteşekkil Ilgaz dağlık kütlesinin en yüksek tepelerinden olan Küçükhacet (2546m) Tepesi'nin güney eteklerinden doğan bu çay; yaklaşık 30 km'ye ulaşan boyuyla Devrez Çayı'nın en uzun tabilerinden birisidir. Üst mecralarında dantritik bir akarsu şebekesi meydana getirerek önce batıya doğru akan Gökçay, Çomar köyünün batısından itibaren kuzeyden gelen Büyükdere'yi de alarak güneye dönmekte ve Musaköy'de Yuvaçay ile birleşerek Neojen arazisi içerisine girmektedir. Musaköy'den sonra oldukça geniş bir yatak içerisinde akan Gökçay'ın bu kesiminin meyve bahçeleriyle kaplı olduğu görülmektedir. 1000 milimetrenin üzerinde yağışa sahip olan ve 2000 metrenin üzerinde yüksekliği bulunan metamorfik serilerden beslenen Gökçay'ın doğduğu yer ile birleştiği Devrez ana vadisi arasında büyük bir eğim farkı bulunmaktadır. Bu durum Gökçay'ın hızlı akışlı olmasına ve sel karakteri göstermesine sebebiyet vermiştir. Gökçay, havaların ısınmaya başladığı İlkbahar aylarında kar erimelerine bağlı olarak en yüksek akım değerlerine ulaşmakta ve bazen de sel şeklinde akmaktadır. Bu duruma bağlı olarak Gökçay, Devrez Çayı'na karıştığı kesimlerde geniş bir taşkın yatağı oluşturmuş ve bu yatağın etrafına sürükleyerek getirdiği malzemeyi yığmıştır.

Devrez Çayı, Yerkuyu ile Avşar köyleri arasındaki eşik sahasını dar bir boğazla geçtikten sonra Tosya havzasına girmektedir. Kurşunlu ve Ilgaz havzalarında olduğu gibi burada da Devrez Çayı Kuzey Anadolu Fay Kuşağı'nın güneyini takip ederek geniş tabanlı bir vadi içerisinde akmaktadır (Foto 1.4).

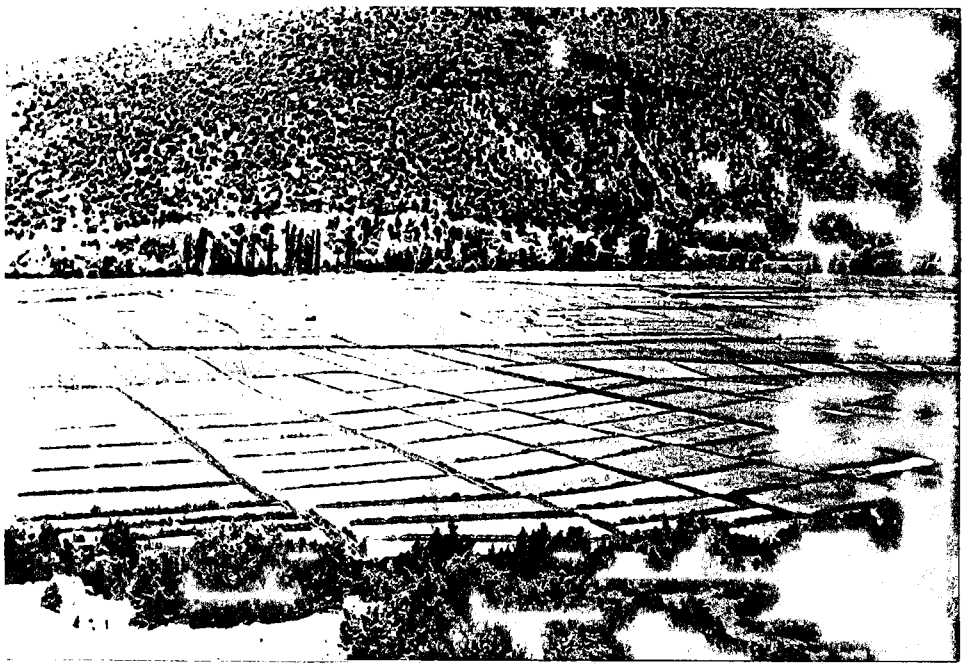

Foto 1.4. Devrez Çayı'nın Avşar Köyü Önlerindeki Vadisinden Bir Görünüm.

Tosya havzasında Devrez Çayı'na kuzeyden katılan tabilerinin başlıcaları Aluç ve Avlu dereleriyle, Deringöz ve Gevur çaylarıdır. Güneyden katılan diğer önemli tabileri ise Kayı Çayı, Kızılca Deresi, Gölçay, Karapürçek Deresi ve Geyikli Deresi'dir. Tosya havzasında geniş bir depresyon içinde akan Devrez Çayı'na kuzeyden katılan kollarının kaynaklarını aldığı kesimler, Ilgaz silsilesinin devamı olan Hacetılgaz'ı ve Tosyaılgaz'ı dağlarının yüksek yerleridir. Güneyden katılan akarsular ise kaynaklarını Ilgazlar kadar yüksek olmasa da yüksekliği Ağuluk Tepesi'nde 2033 metreye kadar çıkan Kös Dağlarından ve bu dağların devamı şeklinde batıya doğru uzanan Geçmiş Dağlarından almaktadır. Tosya havzasında Devrez Çayı'na gerek kuzeyden, gerekse de güneyden katılan akarsuların Paleozoik araziler üzerinde ve oldukça eğimli yamaçlar üzerinde geliştikleri görülmektedir. Bu sebeple Devrez Havzası da en sık akarsu ağının Ilgaz ve Kös dağlarının Tosya havzasına bakan metamorfik serilerden müteşekkil yamaçlarında geliştiği görülmektedir. Boyları 15-30 km arasında değişen bu akarsular geçtikleri sahaların eğim değerinin fazlalığına bağlı olarak hızlı akışa sahiptirler. Bununla birlikte hızlı akışı ve dolayısıyla aşındırma ve taşıma güçleri sayesinde Devrez Çayı'na katılmadan önce geniş bir taşkın yatağı meydana getirmişlerdir.

Tosya havzasında Devrez Çayı'na kuzeyden katılan en büyük iki akarsu Deringöz ve Gevur çaylarıdır. Bu akarsulardan Deringöz Çayı Ilgaz Dağlarının en yüksek tepelerinden olan Büyükhacet (2587 metre) ve Çeştepe'den (2394metre) kaynağını almaktadır. Adında da anlaşılacağı üzere kaynağını aldığı kesimlerde derin ve profilli bir vadi içerisinde akan Deringöz Çayı'nın Tosya şehrinin batısından geçtikten sonra yatak genişliği artmaktadır. Yukarı çığırlarında dantritik bir akarsu ağı meydana getiren bu çay aşağı mecralarında Tosya şehri içerisinden geçen Kurudere'ye paralel bir şekilde akmakta ve Tosya şehrinin 7-8 km kadar güneyinde Devrez Çayı'na karışmaktadır. Kaynaklarının bir kısmını Tosya şehrinin kuzeyindeki Gevur Dağı'ndan aldığı için bölgede Gevur

Çayı olarak isimlendirilen Gevur Çayı, sularının büyük bir kısmını Ilgaz Dağlarının devamı olan Tosyaılgaz'ı üzerindeki Gediktepe'nin (2074m) güney eteklerinden toplamaktadır. Metamorfik şistlerden oluşmuş fazla eğimli yamaçlarda geliştiği için hızlı bir akışa sahip olan bu akarsu; Deringöz Çayı gibi yüksek kesimlerinde dar vadilerden geçmektedir. Özboyu köyünden itibaren yatak genişliği artmaya başlayan ve kendine bir taban oluşturan Gevur Çayı; Tosya şehrinin doğusundan geçtikten sonra Sapaca köyünün önünde geniş bir yatakla Devrez Çayı'na katılmaktadır.

Devrez Çayı Tosya havzasında güneyden de en önemli tabilerinden olan Kızılca Çayı'nı ve Gölçay'ı almaktadır. Kös dağlarının batıdaki devamı şeklinde uzanan Geçmiş Dağları üzerindeki Kuzuçeşmeli Pınarı'ndan doğan Gölçay; Mezozoik ofiolitli seriler üzerinde oluşturduğu derin vadilerde Kıranköy'e kadar güneye doğru akmakta, Kıranköy'den sonra da Paleozoik seriler içerisinde batıya doğru yönelmektedir. Şarakman köyünün içinden geçtikten sonra tekrar güneye dönen Gölçay; Kızılca Çayı'nın biraz ilerisinde Devrez Çayı'nda birleşmektedir. Gölçay'a nazaran kısa olan Kızılca Çayı da kaynağını Geçmiş Dağlarından almaktadır. Geçmiş Dağlarının zirve kesimlerinde bulunan Atlıca ve Yapraklı pınarlarından doğan Kızılca Çayı, Küçük ve Büyük Kızılca köyleri arasından geçtikten sonra Gölçay'a paralel bir şekilde akarak; Gölçay'ın yaklaşık 2 km batısında Devrez Çayı'na karışmaktadır.

Tosya şehrinin yaklaşık 7-8 km güneyinde Devrez Çayı Karacakaya Boğazı içerisine girmektedir. Bu boğaza girmeden önce kuzeyden Deringöz güneyden ise Kınık, Kızılca ve Gölçay gibi önemli tabilerini alan Devrez Çayı'nın bu boğaz içerisinde oldukça fazla su taşıdığı görülmektedir.

Ortalıca kasabasının doğusunda Devrez Çayı'nın yatak genişliği oldukça daralmakta ve buradan itibaren Kızılırmak'la birleştiği yerin yaklaşık 5 km doğusunda bulunan Beygircioğlu köyüne kadar, Devrez Çayı genellikle dar tabanlı bir vadi içerisinde akmaktadır. Bu mecrasında Devrez Çayı'na katılan en önemli tabileri Geyikli ve Mezet dereleridir. Paleozoik serilerden oluşmuş olan Kös Dağlarının yüksek kesimlerinden kaynağını alan Geyikli Deresi, Ortalıca kasabasının hemen önünde ani bir dirsek yaparak Devrez Çayı'na katılmaktadır. Mezet Deresi ise Mezozoik ofiolitli serilerden müteşekkil bir saha içerisinde doğduktan sonra Paleozoik arazi içerisine girmekte ve burada açtığı vadi vasıtasıyla Devrez Çayı'na ulaşmaktadır. Mezet Deresi'ni aldıktan sonra Paleozoik temel üzerinde açtığı boğazı takip ederek kuzeydoğuya doğru akan Devrez Çayı; Kargı'ya bağlı Beygircioğlu köyünün hemen doğusunda ani bir dirsek yaparak kuzeye dönmektedir. Buradan itibaren yaklaşık 1 km kadar akan Devrez Çayı daha sonra başka bir dirsek daha yaparak tekrar eski akış yönü olan doğuya dönmekte ve Tosya şehrinden 29 km uzaklıkta bulunan Mandıra köyünün 1 km kadar doğusunda ve 350 m yükseklikte Kızılırmak'la birleşmektedir. (Foto 1.5).

Foto 1.5. Devrez Çayı'nın Kızılırmak'a Katıldığı Kısmından Genel Bir Görünüm.

Havza genelinde farklı yapısal özellikler gösteren Devrez Havzası, Kuzey Anadolu Fay Kuşağı'nın içerisinden geçmesi dolayısıyla sık sık tektonik hareketlere maruz kalmaktadır. Bu durumlara bağlı olarak Devrez Havzası'nın muhtelif kesimlerinde farklı akarsu ağlarının geliştiği görülmektedir. Bölgeyi kenarlardan kuşatan yüksek dağlık kesimlerin Devrez ana vadisine bakan yüksek kesimlerinde dantritik akarsu ağı gelişmiştir. Bu akarsu ağı homojen yapılı sahalarda görülmekte ve bu akarsu ağının havadan görünüşü bir ağaca benzemektedir.[53] Havzayı kenarlardan kuşatan bu masif özellikteki yüksek dağlık kuşakların yanısıra Orta, Kurşunlu, Ilgaz ve Tosya'nın Neojen depoları üzerinde de homojen yapıya bağlı olarak dantritik akarsu şebekesi gelişmiştir. Akarsu ağı açısından Devrez Havzası'nda dikkat çeken bir durum; yukarı çığırlarında dantritik bir akarsu ağına sahip olan bazı akarsuların aşağı çığırlarında paralel bir akarsu ağının bulunduğudur. Örneğin Tosya havzasında Devrez Çayı'na güneyden katılan Kınık, Kızılca ve Gölçay; üst çığırlarında dantritik, alt çığırlarında ise paralel bir akarsu ağına sahiptirler. Bu durum yapısal özelliklerin ve tektonizmanın bölgedeki akarsu ağı üzerindeki etkilerini ortaya koymaktadır. Devrez Havzası'nda dantritik ve paralel akarsu ağlarından başka Devrez Çayı'nın geniş tabanlı vadi oluşturduğu Tosya ve Kargı'nın alüviyal dolgulardan müteşekkil kısımlarından örgülü drenajın da bulunduğu görülmektedir.

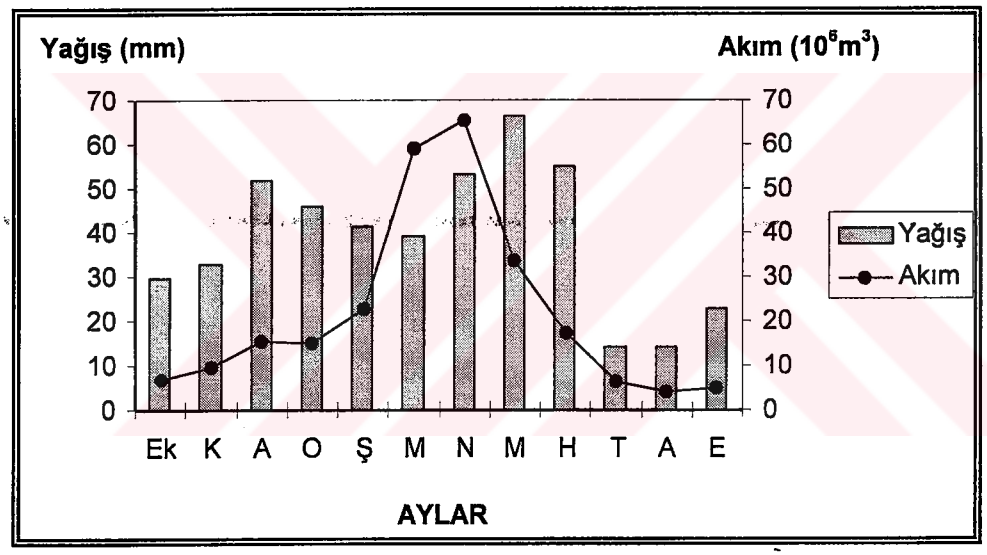
Doğduğu yer ile Kızılırmak'la karıştığı yer arasında farklı iklim ve yapısal özelliklere sahip geniş bir bölge içerisinde akan Devrez Çayı'nın akım ve rejim durumunu tespit etmek için Elektirik İşleri Etüd İdaresi (E.İ.E.) tarafından bu çay üzerinde **Çeltikbaşı** Akım-Gözlem İstasyonu kurulmuştur. E.İ.E. nin 1538 numaralı istasyonu olan bu akım-gözlem istasyonu, Ilgaz'dan Tosya'ya doğru giden karayolunun 16. kilometresindeki Çeltikbaşı köyünün 1 km batısında ve yaklaşık 775 metre yükseklikte bulunmaktadır.

Tablo 1.39. Devrez Çayı'nın Çeltikçibaşı İstasyonu'ndaki Yıllık Ortalama Su Miktarının Aylara Göre Dağılımı (1970-1992).

Aylar	E	K	A	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	Toplam
Çeltikçibaşı İst. Ort. Akım Miktarı (10^6 m^3)	6.7	9.6	15.6	15.1	22.9	59.2	65.6	33.7	17.3	6.4	4.2	4.9	261.2
Yağış miktarı (mm)	29.4	32.7	51.6	45.8	41.3	39.2	53.0	66.2	54.9	23.2	13.9	22.6	473.8

Kaynak: E.İ.E'nin İlgili Akım Yıllıklarından Alınmıştır.

Tablo 1.39'da Devrez Çayı'nın Çeltikçibaşı Akım-Gözlem İstasyonu'nda 1970-1992 yılları arasında geçirdiği yılık ve aylık ortalama su miktarları gösterilmiştir. 1962 km^2'lik bir yağış alanına sahip olan Çeltikçibaşı Akım-Gözlem İstasyonu'nun 22 yıllık verilerine göre Devrez Çayı en fazla suyu bahar aylarında akıtmaktadır. Şubat ayından itibaren Devrez Çayı'nın akım değerleri yükselmeye başlamakta ve bu artış Mart ayında da devam ederek Nisan ayında maksimum değerine ulaşmaktadır. Nisan ayından sonra Devrez Çayı'nın taşıdığı su miktarı azalmaya başlamakta ve Ağustos ayında da minimum seviyesine inmektedir (Şekil 1.25).

Şekil 1.25. Devrez Çayı'nın Aylık Akıttığı Ortalama Su Miktarı ile Ilgaz'ın Aylık Yağış Miktarının Yıl İçindeki Durumları.

Devrez Çayı, sularının büyük bir kısmını Devrez Havzası'nı kenarlarından kuşatan yüksek dağlık kuşaklardan almaktadır. Yağışların genellikle kar şeklinde düştüğü bu sahaların yıllık yağış ortalaması 1000 mm'nin üzerindedir. İlkbaharın gelmesiyle birlikte Devrez Havzası'nda yağış azamileri görülmekte ve bu mevsimde artan sıcaklıklardan ötürü bölgeyi kenarlardan kuşatan dağlık kuşaklardaki kar örtüsünün erimeye başlaması da eklenince Devrez Çayı yıllık taşıdığı suyun %60.7 bu mevsimde akıtmaktadır. Devrez Çayı, Haziran ayının sonuna kadar kar erimeleriyle toprakta birikmiş olan sudan beslenmektedir. Bu sebeple bölgede yağış ortalamalarının minimum, sıcaklık ortalamalarının ve dolayısıyla buharlaşmanın maksimum düzeye çıktığı

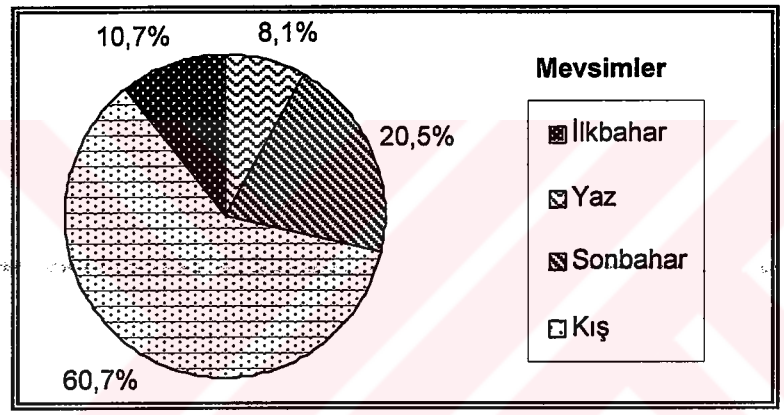
[53] Hoşgören, Y., 1984, Hidrografya'nın Ana Çizgileri I., İst. Üniv. Edb. Fak. Yay. No: 2619, İstanbul, s.99.

Yaz mevsiminde Devrez Çayı'nın akım miktarı düşmesine rağmen, bu mevsim Devrez Çayı'nın en az su akıttığı mevsim değildir. İç Anadolu ve Karadeniz iklimleri arasında bir geçiş iklimi gösteren Devrez Havzası'nda, Eylül ayından itibaren güz yağışları başlamakta ancak bu yağışlar Karadeniz Bölgesi'ndeki kadar etkinlik göstermemektedir. Bununla birlikte Sonbahar mevsiminde Devrez Havzası'nda kar erimeleri de olmadığı için Devrez Çayı en az suyunu Sonbahar mevsiminde akıtmaktadır. Bu durum; Devrez Çayı'nın akım miktarı üzerinde kar erimelerinin payının oldukça yüksek olduğunun ortaya koymaktadır. Kış mevsiminde ise, Devrez Çayı yıllık toplam akıttığı suyun %20.5'ini akıtmaktadır (Tablo 1.40, Şekil 1.26).

Tablo 1.40. Devrez Çayı'nın Ortalama Akım Değerlerinin Mevsimlere Göre Dağılımı (1970-1992).

Mevsimler	İlkbahar	Yaz	Sonbahar	Kış	Yıllık
Akım (10^6 m^3)	158.5	27.9	21.2	53.6	261,2
Akım %'si	%60.7	%10,7	%8,1	%20,5	%100

Kaynak: E.İ.E'nin ilgili Akım Yıllıklarından Alınmıştır.

Şekil 1.26. Devrez Çayı'nın Yıllık Toplam Akım Değerlerinin Mevsimlere Göre Dağılımı (1970-1992).

Azami akımların Mart ve Nisan, asgari akımların ise Ağustos ve Eylül aylarında ölçüldüğü Devrez Çayı'nda, azami ve asgari akımlar arasındaki farkın fazla olduğu görülmektedir. Bu duruma göre Devrez Çayı düzensiz bir rejim özelliği göstermektedir. Daha ziyade kontinental iklim bölgelerinden beslenen Devrez Çayı, bu rejim özellikleriyle tabisi olduğu Kızılırmak gibi İç Anadolu akarsularının rejim özelliklerine benzemektedir. [54]

Çeltikçibaşı Akım-Gözlem İstasyonu'nun 22 yıllık verilerine göre yıllık 8.436 m^3/sn lik ortalama akıma sahip olan Devrez Çayı'nın ölçülebilen en büyük debisi 558 m^3/sn ile 28.3.1980 yılında en küçük debisi de 0.322 m^3/sn ile 12.8.1985 yılında ölçülmüştür. Bu verilerde Devrez Çayı'nın rejiminin düzensizliğini ortaya koymaktadır.

Devrez Çayı ve tabilerinin akım değerleri ani mevzii sağanak yağışlar ve kar erimeleri sonucu oldukça artmaktadır. Bu sebeple Devrez Havzası'ndan gerek Devrez ana vadisi ve gerekse de Devrez Çayı'na yanlardan katılan akarsuların vadileri boyunca zaman zaman taşkın olayları görülmektedir.

---

[54] Erinç, S., 1957, "Türkiye'de Akarsu Rejimlerine Toplu Bir Bakış", Türk Coğrafya Derg. Sayı: 17, İst., s.93.

Bölgedeki taşkınlarla ilgili bilgilerden en eski olanına mufassal defterlerinde rastlanmıştır. Bu kaynağa göre Devrez Çayı'nın taşarak Koçhisar (Ilgaz) kazasına bağlı Culaniş, Ilısılık ve Yerkuyu köylerini etkilediğinden bahsedilmektedir.[55] Taşkın yıllıklarında ise, Devrez Havzası'nda birisi 15.6.1964 yılında, diğeri de 5.7.1972 yılında olmak üzere iki büyük taşkın olayının meydana geldiği yazılmaktadır. Bu taşkınlardan ilki Devrez Çayı'nın Tosya havzasındaki yan dereleri üzerinde görülmüştür. Yağışlarla doymuş olan Tosya havzasında ani konvektif yağışlarla birlikte Köyün, Cevizli ve Karabey dereleri taşarak Karabey, Yukariperçin, Ermelik ve Aşağıkayı köylerini ve bu köylerin arazilerini sular altında bırakmış, üzerlerindeki köprüleri yıkmış, 3 kişinin ölümüne 2 kişinin de yaralanmasına sebebiyet vererek 450 küçükbaş, 65 de büyükbaş hayvanı telef etmiştir. Bu taşkında Berçin Deresi 95 m^3/sn, Cevizli Deresi 110 m^3/sn ve Karabey Deresi de 48 m^3/sn sarfiyat geçirmiştir.[56] Devrez Havzası'ndaki diğer taşkın olayı Tosya'nın Çevlik köyünde görülmüş ve bu sebeple kayıtlara da Tosya-Çevlik taşkını olarak geçmiştir. Bu taşkından Çevlik köyünün içinden geçen Kurudere, ani bir sağanak yağış sonucunda 60 m^3/sn'lik bir debiye ulaşarak taşmış ve köydeki 58 mesken ile köy arazisine zarar vermiştir.[57]

Bu taşkınlardan anlaşılacağı üzere, Devrez Havzası'nda taşkınlar genellikle Devrez Çayı'nın yan kollarında meydana gelmektedir. Bir çöküntü hendeği içerisinde akan Devrez Çayı, ana vadisinin kenarlarından yükselen dağlık kuşaklardan inen yan kollarına mevzii taban seviyesi görevi görmektedir. Devrez Çayı'na yanlardan katılan bu tabiler; kar erimeleriyle birlikte ani sağanak yağışların görüldüğü zamanlarda taşkın dönemlerine girmektedir. Devrez Çayı ana vadisine yüksek ve eğimi fazla olan yamaçlardan inen kısa boyla ve sel karakterli bu akarsular, taşkın dönemlerinde taşıdıkları rusubat ile havzanın tabanına inmekte ve burada taşıdığı rusubatı bırakmaktadır. Bu sebeple; taşkın özelliği gösteren yan dereler özellikle havza tabanındaki verimli tarım arazilerine zarar vermektedir. Tarım arazilerinin dışında yerleşim yerleri, yollar ve köprülere de zarar veren bu yan derelerin Devrez Çayıyla birleştikleri kesimlerde taşkın yataklarının oldukça geniş olduğu ve tabanlarının taşkın malzemeleriyle kaplı olduğu görülmektedir (Foto 1.6).

Devrez Havzası; bulunduğu yer olarak D.S.İ.'nin 5. (Ankara) ve 23. (Kastamonu) bölge müdürlüklerinin yetki sahası içerisinde kalmaktadır. Bu bölge müdürlükleri tarafından Devrez Çayı ve yan derelerinin ıslahı için gerekli tedbirler alınmaya gayret gösterilmektedir. Havzada daha önceden taşmış ve taşkın ihtimali yüksek olan dereler 23. Bölge Müdürlüğü'nün sınırları içerisinde bulunmaktadır. Dolayısıyla 23. Bölge Müdürlüğü ve özellikteki akarsularda taşkın koruma ve rusubat kontrol tedbirleri almaktadır. Bu tedbirler 1964 yılında meydana gelen taşkınlardan sonra alınmaya başlanılmıştır. 1964 yılında en fazla Tosya'nın Karabey köyünü etkileyen selden sonra 1965 yılında Karabey Deresi'ni ıslah etmek amacıyla taşkın koruma ve erozyon rusubat kontrolü projesi uygulanmıştır. Günümüzde de bu dere taşkın tehlikesi taşıdığı için devamlı kontrol altında tutulmaktadır. Bundan başka Tosya'nın Akbük köyünde 1979, Ekincik köyünde 1984 ve Gövrecik ile

---

[55] 438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri, 1994, Devlet Arşivleri Genel Müd. Yay. No:20, Ankara, s.716.

[56] Taşkın Yıllığı 1964, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü Yay. No: 659, Ankara, s.193-203.

[57] Aydın, A.R., 1998, Batı Karadeniz Taşkınları, D.S.İ. 23. Bölge Müd. Raporu, Kastamonu, s.12-13.

Yukarıkayı köylerinde de 1992 yılında buraları taşkından korumak için taşkın koruma ve erozyon rusubat kontrolü projeleri uygulanmıştır. D.S.İ. 23. Bölge Müdürlüğü 1995 yılında da Delideresi (Tosya ilce merkezi) ve Geyikli Deresi'nde (Tosya-Ortalıca kasabası) muhtemel taşkın tehlikesine karşı taşkın koruma ve rusubat kontrol çalışmaları yapmıştır.[58]

Foto 1.6. Taşkın Özelliği Gösteren Hızardere'den Bir Görünüş.

Bölgedeki sel karakteri taşıyan akarsuları ıslah etmek amacıyla yapılan bu çalışmaların, tarım alanlarını ve yerleşim birimlerini korumak için daha ziyade derelerin aşağı mecralarında yapıldığı görülmektedir. Oysa, bölgenin iklim ve yapı özellikleri dolayısıyla taşkınlar derelerin yukarı mecralarında başlamakta ve yukarıdan aşağıya doğru olan eğim fazlalığıyla akarsuyun taşıdığı su sel şeklinde tezahür etmektedir. Bu sebeple bölgede uygulanan taşkın projelerinin özellikle akarsuların yukarı mecralarını ilgilendirmesi gerekmektedir.

Devrez Havzası doğal göl, gölet ve baraj açısından oldukça fakir bir bölge olup, bölgede doğal göl olarak ifade edilebilecek olanlar çok küçük ölçekli göllerdir. Bunlar Hasır, Kurt ve Dipsiz gölleridir. Bunlardan Hasır ve Kurt gölleri Erenler (Oluk) Dağı'nın 1575 ve 1590 metre yükseklikte yer almaktadır. Etrafına oranla çukur bir saha içerisinde bulunan bu göllerin çevresinde volkanik unsurların yayıldığı görülmektedir. Suları içilmez özellikte olan bu göllerin sahip olduğu jeomorfolojik özelliklerinden dolayı bir kaldera sahasına tekabül ettiği anlaşılmaktadır. Bölgedeki diğer bir göl olan Dipsiz Göl ise Ilgaz dağlık kütlesinin Tosya sınırları içerisinde kalan güney kesimindedir. Tekçam Tepesi'nin (1955 m) güney eteklerinde ve 1300 metre yüksekliğinde bulunan Dipsiz Göl, Tosya şehrinden 25 km batıdadır. 30-35 metre genişliğinde, 25 metre uzunluğunda ve 17-18 metre genişliğinde olan Dipsiz Göl, doğal

[58] D.S.İ. 23. Bölge Müdürlüğü 1996 Takdim Raporu, Kastamonu.

güzelliklerinin yanında çevresinde Türkiye'nin en geniş gövdeli karaçam meşçerelerinin de bir kısmını bulundurmaktadır. Bu sebeple, Dipsiz göl ve etrafındaki 10 hektarlık orman alanı Millî Parklar Bölge Müdürlüğü tarafından koruma altına alınmış ve bölge hakkının kullanması için bir mesire yeri şeklinde düzenlenmiştir (Foto 1.7).

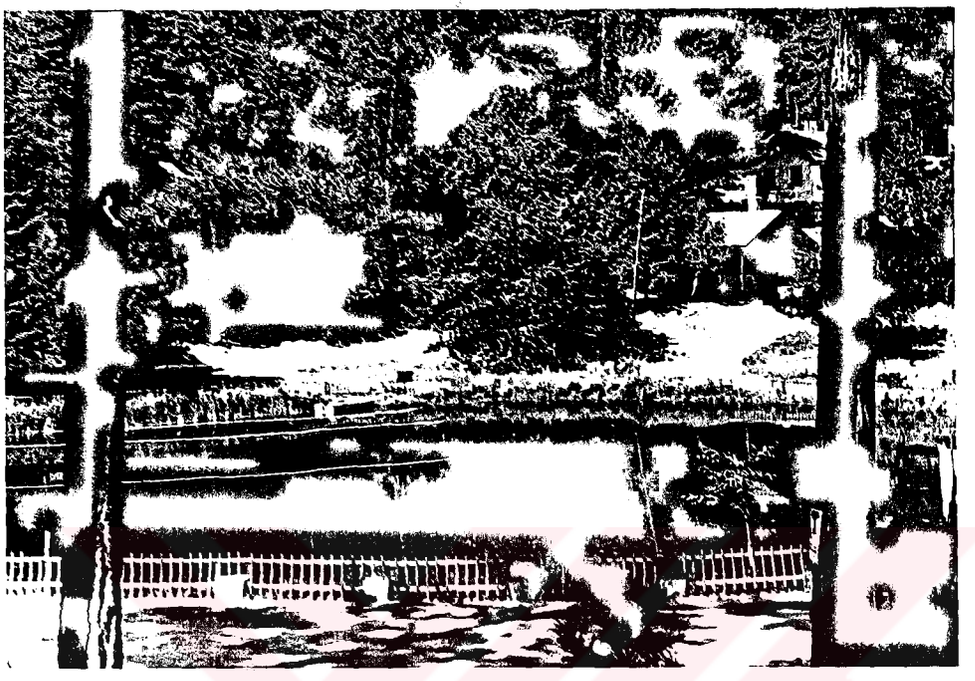

Foto 1.7. Dipsiz Gölün Genel Bir Görünümü

Araştırma sahası doğal göller açısından olduğu gibi, suni göller açısından da fakirdir. Güldürcek Barajı, Kösencayırı ve Atavlusu göletleri olmak üzere küçük çaplı üç tane suni gölün bulunduğu bölgede, Kızlaryolu Barajı adında büyük bir de barajın yapılması planlanmıştır. Sulama amaçlı olarak yapıldıkları için bu suni göletlerle ilgili bilgilere çalışmanın sulardan faydalanma başlığı altında yer verilmiştir.

1.2. Yeraltı Suyu ve Kaynakları

Araştırma sahasında kafi derecede yeraltı suyu bulunduran yerler, Devrez Çayı ve bu çayın yan kollarının taşıdığı blok, çakıl, kum ve kil boyutundaki malzemelerin Neojen havzasında toplanmasıyla oluşmuş, Kuaterner yaşlı alüvyal birimlerden meydana gelmiş olan sahalardır. Buralar Devrez Çayı'nın geniş yataklar içerisinde aktığı Tosya, Ilgaz, Orta ve kısmen de Kurşunlu'nun havza tabanlarıdır. Bölgenin kenarlarında kalan metamorfik serilerden meydana gelmiş ve akarsularla derince yarılmış yüksek kesimleri ile geçirimli volkanik formasyonlarla örtülü yerleri, yeraltı suyu açısından fakir alanlarını meydana getirmektedir.

Devrez Çayı, Tosya havzasında oldukça geniş tabanlı bir vadi içerisinde akmaktadır. Burada Devrez Çayı'na yanlardan karışan Deringöz, Kurudere, Gevur, Suludüre, Gövcegiz ve Eldeş gibi daha ziyade mevsimlik olarak akan bazı dereler karışmaktadır. Bu dereler üst çığırlarındaki Paleozoik yaşlı formasyonlarla onlardan KAF ile ayrılmış olan Neojen formasyonlarından getirdikleri blok, çakıl, kum ve kil gibi malzemeleri havza tabanında yığmaktadır. Böylelikle Tosya havzasının dantritik depolarla dolan

alüvyal havza tabanı ile bunu kenarlardan çevreleyen Neojen dolguların kum ve çakıllardan meydana gelmiş olan üst kısımları yeraltı suyunu tutabilme özelliği kazanmışlardır. Devrez Çayı ana vadisi yan kolları için geçici taban seviyesi özelliği göstermektedir. Bu sebeple havzanın kenarlarındaki yüksek kesimlerden Devrez Çayı'nın ana vadisine doğru yer üstünden olduğu gibi yer altından da bir akış söz konusudur. Bu şekilde havza tabanına inen sular dantritik depolarda muhafaza edildiği için bölgede alüvyonun en fazla kalınlığa ulaştığı Tosya havzası bu özelliğine bağlı olarak araştırma sahasının en zengin yeraltı suyu rezervine sahip kesimi olmuştur.

Tosya havzasında akiferi bulunduran alüvyonun kalınlığının Gökceviz deresi boyunca 20-30, Kösen ve Sapaca köyleri arasında 25-30, Gevurçayı çevresinde 30-35, Karakaya boğazı (Tosya boğazı) ile Zincirlikuyu köyü arasında 40-65 ve Tosya şehrinin güneydoğusu ile Kösen köyü arasında kalan bölgede de 50-70 metre arasında olduğu belirtilmektedir.[59] Bu duruma göre Tosya havzasının tabanında alüvyon akifer kalınlığı 70 metreye kadar inebilmektedir.

Tosya havzasının yeraltı suyu rezervinin 15.92 hm^3/yıl olduğu hesap edilmiştir.[60] Buradaki yeraltı suyu D.S.İ 23. Bölge Müdürlüğü tarafından açılmış olan 48 adet kuyu yardımıyla yeryüzüne çıkarılmaktadır. Bu kuyuların dışında havzada halk tarafından açılmış olan ve derinlikleri 20 metreye kadar inen keson kuyularda bulunmaktadır. D.S.İ tarafından açılmış olan kuyular, açıldıkları arazilerin sahipleri olan suluca, Kösen-Sapaca, Sofular, Kuşçular, Zincirlikuyu, Çaykapı ve Yenidoğan köyleri tarafından oluşturulan kooperatiflerce işletilmektedir. Bu kuyuların yeraltı suyu seviyeleri, Suluca da 4-17 metre, Kösen-Sapaca da 20-40 m, Sofular'da 10-23 metre, Kuşçular'da 3-15 metre, Çaykapı'da 4-12 metre, Yenidoğan'da 3-5 metre ve Zincirlikuyu'da da 2-3 metreler arasında değişmektedir. Bu durumdan anlaşılacağı üzere; Tosya havzasında yeraltı suyu seviyesi Sapaca köyünden Zincirlikuyu köyüne yani güneybatıdan kuzeydoğu ya doğru yükselmektedir.

D.S.İ. 23. Bölge Müdürlüğü tarafından Tosya havzasında açılan 48 kuyunun ortalama derinlikleri 50-70 metreler arasında değişmekle birlikte bu kuyuların en son seviyesi Kösen-Sapaca kooperatifi tarafından işletilen 15529 kod numaralı kuyuda 90 metreye kadar inmektedir. Ortalama saniyede 30-60 litre verimi bulunan bu kuyuların yeraltı suyu seviyesi mevsimlere bağlı olarak değişmektedir. Çünkü büyük oranda yağıştan ve yüzeysel akıştan beslenen bu kuyuların yeraltı suyu seviyeleri yağışlı mevsimlerde yükselmekte, kurak aylarda hem yağışların azalması ve hem de kuyulardan aşırı miktarda su çekiminin yapılması ile en alt seviyelerine inmektedir.

Araştırma sahasının yeraltı suyu açısından zengin olan diğer bir kesimi de Ilgaz, Kurşunlu havzasıdır. Burada özellikle Devrez Çayı'na kuzeyden karışan Gökçay ve Pazar çayının getirmiş olduğu alüvyal malzemeler; Ilgaz şehri ile Bükçük, Cendere, Yazıköy, Hacıhasan ve Kaleköy köylerini içerisine alan geniş bir alanda birikmiştir. Bu sebeple Ilgaz havzasında yeterli derecede yeraltı suyu ihtiva eden

---

[59] Özkan, H., 1992, Tosya Ovası Yeraltı Suyu Akımı Sonlu Farklar Modeli. Hacettepe Üniv. Fen Bil. Enst. Yayınlanmamış Yüksek Mühendislik Tezi, Ankara, s.18.

[60] Türkiye Yeraltı Suyu Potansiyeli ve Kullanım Envanteri, 1992, D.S.İ. Genel Müd. Basımevi. Ankara, s.40.

kesimler Gökçay ve Pazar Çayı boyunca uzanan Kuaterner yaşlı kil, kum, çakıl ve bloklarla temsil edilen alüvyal seriler ile, alüvyonun çevresindeki yamaçlarda ve çevre düzlüklerde yer alan Neojen yaşlı çakıllı, kumlu killerdir. Bunlardan Gökçay boyunca uzanan alüvyon seri 500-750 metre genişliğinde ve 30-40 metre kalınlığındadır.[61] Pazar Çayı boyunca uzanan alüvyonun ise genişliği 500 metre, kalınlığı da 20 m kadardır.[62]

Toplam 4.73 hm^3/yıl olarak hesaplanan yeraltı suyu işletme rezervine sahip olan Ilgaz havzasında, açılan kuyuların ortalama derinlikleri 90-100 metre arasındadır.[63] Bu kuyulardan Gökçay vadisinin hemen yakınında bulunanlarında 1,5-2 metreler arasında çıkan su, Gökçay vadisinden uzaklaştıkça Bükçük köyünün yakınlarındaki kuyulardan 10 metreden ve havzanın kenarındaki Neojene yakın kesimlerden de 15-20 metreler arasından çıkmaktadır. Ilgaz'ın Cendere, Hacıhasan ve Bükçük köyleri arasında kalan ovalık arazilerinde bulunan kuyuların ortalama verimleri 50 lt/sn'dir. Buranın kuzeyine doğru gidildikçe kuyuların su verimi düşmekte ve Kaleköy'ün Kalehanı mevkisinde açılan kuyuda 30 lt/sn'ye inmektedir.[64]

Tosya ve Ilgaz havzalarındaki kadar zengin olmasa da toplam 0.2 hm^3/yıl rezervi ile araştırma sahasında kullanılabilir verimde yeraltı suyuna sahip olan bir bölge de Orta havzasıdır. Orta havzasının bazı kesimlerinde yeraltı suyu seviyesinin yüzeye çok yakın olduğu müşahede edilmiştir. Bu yerler Orta şehri ile Orta'nın Buğuören, Yuva ve Büğdüz köylerinin bazı kesimleridir. Orta'da drenaj şebekesi oluşturulmamıştır. Bu sebeple Orta'nın yeraltı suyu seviyesi yüksek olan kesimleri mera alanı olarak kullanılmaktadır.

Devrez Havzası'nda hidrolik eğime bağlı olarak topografyanın yeraltı suyu tabanını kestiği yamaçlar ile fay kırıklarının bulunduğu kesimlerde yeraltı suyu soğuk ve sıcak kaynaklar halinde yer yüzüne çıkmaktadır. Bunların dışında bölgenin kalkerden müteşekkil yerlerinde de karstik kaynaklara rastlanmaktadır.

Bölgede Devrez Çayı ana vadisinin kenarlarında yükselen vadi yamaçları ile dağ ve tepelerin Devrez Çayı Vadisi'ne bakan yamaçları boyunca su tablasının topografya yüzeyini kestiği yerlerde yamaç kaynakları tezahür etmiştir. Devrez Havzası'nda bu şekilde meydana gelen yamaç kaynaklarına Devrez Çayı ve bu çayın tabilerinin vadi yamaçlarında sıkça rastlanmaktadır. Küçük pınarlar şeklinde akan bu kaynaklar basit kaptajlarla alınmakta ve özellikle köylerde içme suyu olarak kullanılmaktadır.

Araştırma sahasında fay kaynakları Kargı, Tosya, Ilgaz ve Kurşunlu havzalarında görülmektedir. Tosya havzasında Neojeni kuzeyindeki ve güneyindeki Paleozoikden ayıran fay hatları boyunca sıralanan fay kaynakları, Ilgaz ve Kurşunlu havzalarında tali faylarla bütün havza geneline yayılmıştır. Tektonik faaliyetler sonucunda meydana geldikleri için bölgedeki bazı fay kaynaklarının suları sıcak ve kükürtlüdür.

---

[61] Çankırı (Ilgaz-Kale Köyü) Sulama Kooperatifi Sahasının Yeraltı suyu Fizibilite Raporu, 1995, D.S.İ. 5. Bölge Müd. Ankara, s.2.

[62] Çankırı (Ilgaz-Bökcük-Cendere-Yazıköy) Sahasının Yeraltı suyu Fizibilite Raporu, 1983, D.S.İ. 5. Bölge Müd. Ankara, s.2.

[63] Türkiye Yeraltı Suyu Potansiyeli ve Kullanım Envanteri, 1992, a.g.e., s.12.

[64] Çankırı (Ilgaz-Kale Köyü) Sulama Kooperatifi Sahasının Yeraltı Suyu Fizibilite Raporu, 1995, a.g.r., s.3.

Bu özellikte olan kaynaklardan başlıcalarını Ilgaz'ın Bozan, Ödemiş ve Çörekçiler köyleri yakınındakiler oluşturmaktadır. Bunların dışında Devrez Havzası'ndan Hamam Tepesi'yle (1298 m) ayrılmasına rağmen havzanın hemen kenarında bulunan ve aynı tektonik oynamaların eseri olan Çavundur kaynakları, araştırma sahasının da içerisinde bulunduğu geniş bir bölgenin en önemli sıcak su kaynağıdır.

Bölgenin kalkerle kaplı sahalarında kalkerin boşluklarından kolaylıkla yer altına sızan sular, belirli bir çatlak sistemini takip ederek, tekrar yeryüzüne çıkmaktadır. Böylelikle oluşan karstik kaynaklara Bulancak ve Hacıhasan dağının Kretaseye ait kalkerlerle kaplı sahalarında sıkça rastlanmaktadır. Bunlar içerisinde en önemlilerini Bulancak Dağı üzerinde bulunan ve sularıyla Saz Çayı (Kaynak Çayı) ve Bucura Deresi'ni besleyen karstik kaynaklar teşkil etmektedir.

1.3. Sulardan Faydalanma

Araştırmanın İklim özelliklerinden bahseden bölümünde Devrez Havzası'nın Thorntwaite, De Martonne ve Erinç Formüllerine göre yağış müessiriyeti kurak ve nemli devreler halinde ortaya konulmuştur. Bu formüllerden su bilançosunu detaylı bir şekilde gösteren Thorntwaite formülüne göre; Devrez Havzası'nda Kargı'da Haziran, Tosya, Ilgaz ve Kurşunlu'da da Temmuz ayında başlayan su eksikliği, Kurşunlu'da Ekim ayı ortası, Ilgaz Tosya ve Kargıda ise Ekim ayı sonuna kadar sürmektedir. Bu durumdan da anlaşılacağı üzere, Devrez Havzası'nda batıdan doğuya doğru gidildikçe şiddeti ve müddeti giderek artan uzun bir kurak devre bulunmaktadır. Bölgede kurak devrenin olması sebebiyle sulamanın büyük önemi vardır. Sulama yazın zirai bitkiler açısından hayati önem taşıdığı gibi bölgede çeşitli zirai ürünlerin yetiştirilmesinde ve yetiştirilen ürünlerin kalite ve veriminin artmasında doğrudan etkili olmaktadır. Bu sebeple Devrez Havzası'nın I. sınıf alüvyal sahalardan oluşmuş olan havza tabanın dışında kalan II. ve III. sınıf arazilerinde de küçük parseller halinde sulama yapılmak suretiyle tarımsal üretim yapılmaktadır.

Devrez Havzası'nın tarımsal sulamada kullanılan en önemli su kaynağı bizzat Devrez Çayı'nın kendisidir. C_2S_1 olarak sınıflandırılan Devrez Çayı'nın suları tuzluluk ve sayım değerleri açısından bitki hayatını riske sokmayan iyi kalitede sular kategorisinde bulunmaktadır.[65] Bu sebeple Devrez Çayı'nın suları başta çeltik olmak üzere şeker pancarı ve sebzeler gibi su ihtiyacı fazla olan ve iyi kalitede su isteği bulunan tarım ürünlerinin yetiştirilmesinde kullanılmaktadır.

Devrez Çayı üzerinde tarımsal sulama ve taşkın koruma amacıyla yapılmış olan en önemli tesis Güldürcek Barajı'dır. Orta Ovası'ndaki 6600 ha'lık tarım arazisini sulamak ve bu ovayı muhtemel taşkın tehlikelerinden korumak amacıyla Karga köyü arazisinde geçen Yazıçay üzerinde inşa edilen bu barajın 92 km^2'lik yağış alanı bulunmaktadır. Toprak dolgu tipinde yapılan Güldürcek Barajı'nın temelden yüksekliği 68 metre depolama hacmi 53×10^6 m^3 ve maksimum göl alanı da 3.10 km^2'dir. 1991 yılında işletmeye açılan Güldürecek Barajı'nın suları 4190 metre uzunluğundaki beton sulama kanallarıyla Orta Ovası'na ulaştırılmaktadır.[66]

---

[65] Devrez Kızlaryolu Projesi Planlama Raporu, 1986, D.S.İ 5, Bölge Müd. Ankara, s.55.

[66] Çankırı Orta Sulaması Muayine Raporu, 1992, D.S.İ. 52. Şube Müd. Çankırı, s.3-4.

Araştırma sahasında Güldürecek Barajı'nın dışında tarımsal sulamada iki küçük göletten de faydalanılmaktadır. İkisi de Tosya havzasında bulunan bu göletlerden Kösençayırı Gölet'i 1986 yılından bu yana işletmededir. Tosya ilçe merkezi ve yakın çevresindeki köylere ait 2000 ha'lık tarım arazisinin yetersiz olan sulama suyunu yeterli hale getirmek amacıyla Deringöz Deresi üzerinde yapılan toprak dolgu tipindeki Kösençayırı Göleti'nin yüksekliği 37.20 metre, depolama hacmi ise 1,920 hm^3/yıl'dır. Göletin suları, toplam uzunluğu 33 km'yi bulan kanallar vasıtasıyla Tosya'nın Aşağıberçin, Ermelik, Kösen, Sapaca, Aşağıdikmen, Çaykapı ve Zincirlikuyu köyleriyle ilçe merkezine ulaştırılmakta ve bu sayede başta bağ, bahçe alanları olmak üzere çeltik arazilerinin sulanmasında da bu sudan yararlanılmaktadır.[67] Tosya şehrinden 21 km uzaklıktan bulunan Kösençayırı Göleti'nin etrafını meşe, sarıçam ve göknar ağaçlarından oluşmuş iyi kalitede ormanlar çevirmiştir. Bu özelliklerinden dolayı Kösençayırı Göleti Tosya halkına sulamanın yanısıra mesire yeri olarak da hizmet etmektedir.

Tosya havzasında bulunan diğer sulama göleti Atavlusu adındadır. Köy hizmetleri 13. Bölge Müdürlüğü tarafından yaptırılan bu gölet aktif olarak 850 ha'lık bir araziyi sulamaktadır. Çevresiyle birlikte 91,5 ha'lık bir alan içerisinde bulunan bu gölet sayesinde Karkın, Küçüksekiler, Sekiler, Kınık ve Kızılca köylerine ait arazilerde sulu tarım yapılabilir bir hale gelmiştir.

Araştırma sahasında bulunan baraj ve göletlerden tarımsal dışında balıkçılık amacıyla da istifade edilmeye çalışılmıştır. Bunun için havzadaki baraj ve göletlere D.S.İ 23. Bölge ve 52. Şube müdürlükleri tarafından göletlerin doğal ortamına uyum sağlayacağı düşünülen anaç aynalı sazan balıkları bırakılmış bu ve göletleri kendi faunalarına ait olan kara sazan, pullu ve gümüş olarak isimlendirilen balıkların avlanmasına yasakları getirilmiştir. Ancak konulan yasaklar gerekli şekilde denetlenmediği için göletlerde, üreme mevsiminde dahi yasak avlanmalar yapılmış ve tarımsal sulama için bırakılan suyla birlikte göletlerde yaşayan balık yavruları ve yumurtaları kanallarına verilmiştir. Bu sebeplerden ötürü bölge göletlerinde ticari balıkçılık yapılamamıştır.

Devrez Havzası'nda yapımı planlanan en büyük sulama tesisi Kızlaryolu Barajı projesidir. Kurşunlu ilçe merkezinin 7 km güneydoğusunda, Köpürlü köyüne 2 km mesafede, Devrez Çayı üzerinde yapılması düşünülen bu barajın yapım amacı sulamadır. 888.2 km^2'lik bir yağış alanına sahip olacak olan Kızlaryolu Barajı 79.50 metre yüksekliğinde ve kum-çakıl dolgu tipinde yapılacaktır. Yaklaşık 3.600 km^2'lik bir göl alanı olacak olan Kızlaryolu Barajı'nda 137,45 hm^3/ yıl su depolanabilecek ve baraj gölünde depolanan bu su ile Devrez Çayı Vadisi'nin Kurşunlu'dan, Kargı'ya kadar olan kesimindeki sağ ve sol sahillerinde brüt olarak 15.586 ha'lık tarım arazisi sulanabilecektir.[68] D.S.İ 5. Bölge Müdürlüğü tarafından 1978 yılında icraat programına dahil edilen, 1979'da arazi tasnifi planlaması, 1986'da proje planlama raporu tamamlanan Kızlaryolu Barajı'nın yapımı uzunca bir süre ertelenmiş ancak 1998'de yapımı proje kapsamından uygulama programına

---

[67] D.S.İ, 23. Bölge Müd. 1996 Takdim Raporu, 1996, a.g.r., s.163.

[68] Devrez Kızlaryolu Projesi Planlama Raporu, 1986, a.g.r., s.12-15.

alınarak baraj setti için zemin sondajı çalışmalarına başlanmıştır. Bu baraj sayesinde Devrez Havzası'nda Yaz aylarında büyük oranda eksikliği duyulan su noksanlığı giderilerek Devrez Çayı Vadisi'nin kenarındaki I sınıf tarım arazileri ile meyil derecesi sulamaya müsait olan II. ve III. sınıf arazilerin bir kısmı sulanabilecektir.

Araştırma sahasında yerüstü sularının yanısıra yeraltı sularından da yararlanılma yoluna gidilmiştir. Bu sular yerüstü suları açısından fakir olan ya da fazla miktarlarda suyu ihtiyaç gösteren kesimlerde, son derece büyük önem taşımaktadır. Devrez Havzası'nda yeraltı sularının büyük bir kısmı tarımsal sulamada kullanılmaktadır. Tarımsal sulamanın dışında bölge de içme, kullanma ve az miktarda da sanayi suyu olarak yeraltı sularından yararlanılmaktadır. Devrez Havzası'nın yeraltı suyu açısından en zengin kesimi Tosya'dır. Tosya'nın Devrez Çayı ana vadisi kenarındaki havza tabanında yılda 15.92×10^6 m^3 yeraltı suyu çıkarılmaktadır. Çıkarılan bu suyu 13.2×10^6 m^3'ü tarımsal sulamada, geri kalan 2.220×10^6 m^3'ü ise içme kullanma ve sanayide kullanılmaktadır.[69] Tosya Ovası'nda Suluca, Kösen, Sapaca, Sofular, Kuşçular, Zincirlikuyu, Çaykapı ve Yenidoğan köylerinin kooperatifleri tarafından çıkarılan yeraltı suyu, bu köylere ait 1670 ha'lık tarım arazisini sulamaktadır. Yeraltı suyuyla Tosya ovasında sulanan tarım arazilerinde yetiştirilen yegâne ürün çeltiktir. Yetişme dönemi boyunca bol suya ihtiyaç gösteren çeltiğin ihtiyacı olan su Devrez Çayı'ndan motopomplarla çekilen su ve yeraltı suyu sayesinde karşılanmaktadır. Yağmurlu-karlı bir rejim özelliğine sahip olması sebebiyle Yaz aylarında Devrez Çayı'nın taşıdığı su miktarının azalmasıyla birlikte çeltiğin ihtiyaç duyduğu suyun önemli kısmı yeraltı sularından karşılanma yoluna gidilmektedir. Bu sebeple yeraltı sularının Tosya Ovası'nda oldukça büyük önemi vardır.

Devrez Havzası'nda Tosya kadar olmasa da Ilgaz ve Orta'da da yeraltı sularından faydalanılmaktadır. Ilgaz'ın Cendere, Hacıhasan ve Bükcük köyleri arasında kalan kesiminden çıkarılan yıllık 4.73×10^6 m^3'lük yeraltı suyunun tamamı tarımsal sulama da kullanılmaktadır. Ilgaz'da çıkarılan bu yeraltı suyu ile ilçe merkezinin güney ve doğusundaki Cendere, Hacıhasan, Bükcük, Kaleköy ve Yazıköy'e ait 264.5 hektar tarım arazisinde sulu tarım yapılmaktadır.[70] Bu araziler Pazar ve Gökçay'ın etrafında kalan tarım arazileridir. Yeraltı suyunun yüzeye çok yakın olduğu Orta havzasında ise, yılda $0.2\times10^6 m^3$ yeraltı suyu çıkarılmaktadır. Bu suyun tamamı içme suyu olarak kullanılmaktadır.[71]

Araştırma sahasındaki köylerin içme suları, suları soğuk ve içilebilir özellikle olan kaynaklardan sağlanmaktadır. Bölgede acısu olarak isimlendirilen suları mineral madde yönünden zengin olan maden suyu niteliğindeki sulara sahip olan kaynaklar ise içme olarak kullanılmaktadır. Bu içmelerden başlıcalar Orta'nın Buğuören, Kurşunlu'nun Hacımuslu, Ilgaz'ın Bozaltı, Ilısılık, Kazancı, Ödemiş ve

---

[69] Türkiye Yeraltı Suyu Potansiyeli ve Kullanım Envanteri, 1992, a.g.e., s.40.

[70] Çankırı-Ilgaz Merkez Yeraltı sulaması Yapılacak Arazilerin Sulu Tarım Arazi Tasnifi Raporu, 1994, Köy Hizmetleri I Bölge Müd. Ankara, s.1.

[71] Türkiye Yeraltı Suyu Potansiyeli ve Kullanma Envanteri, 1992, a.g.e., s.12.

Yalaycık, Tosya'nın ise Ermelik köylerinde bulunmaktadır. Devrez Havzası'nda sıcak suya sahip olan kaynaklardan çıkan sular genellikle kapalı mekânlara alınmış ve bu mekânlara da Hamam adı verilmiştir. Bu kaynaklardan önde gelenleri Ilgaz'ın Bozan, Ödemiş ve Çörekçiler köylerinde bulunmaktadır. Ancak daha öncede ifade edildiği gibi bölgenin sınırları dışında kalmasına rağmen bölgeyi de ilgilendiren en önemli sıcak su kaynağı Kurşunlu'nun 8 km batısındaki Çavundur köyünün kuzeyinde ve E-80 Devlet Karayolunun hemen kenarında yer almaktadır.

1.E. TOPRAK ÖZELLİKLERİ

1.1. Büyük Toprak Grupları

Bilindiği gibi toprak oluşumunda etkili olan başlıca faktörler anakaya, iklim, topografya, canlılar ve zamandır. Toprağı oluşturan ayrışma, yer değiştirme, yıkanma ve dönüşme gibi işlemler bu faktörlerin birbirleriyle olan ilişkilerine ve kombinezonlarına bağlı olarak jenerik tipleri bakımından farklı toprak tiplerinin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Kültür şartları ve insanların toprağı kullanma şekilleri de bu müşterek tesire dahildir.[72] Devrez Havzası'nda bu faktörlerin etki dereceleri ve birbirleriyle olan ilişkilerinin pedojenez sürecindeki durumlarına bağlı olarak zonal ve azonal toprak grupları gelişmiştir (Tablo 1.41).

Tablo 1.41. Ilgaz, Kurşunlu, Orta ve Tosya'da Büyük Toprak Gruplarının Dağılımı.

İlçeler	Toprak Grupları						
	Azonal		Zonal				
	Alüvyal toprak	Kolüvyal toprak	Kahverengi orman toprağı	Kireçsiz kahverengi orman toprağı	Kahverengi toprak	Kireçsiz kahverengi toprak	Kestane rengi toprak
Orta	2075	1104	19232	23581	24492	25	-
Kurşunlu	1773	2686	36336	-	24753	-	20072
Ilgaz	3008	4672	53576	4880	7048	44	5380
Tosya	3336	4506	116751	-	-	-	-
Toplam (ha)	10192	12968	222895	28461	56293	69	25452

Kaynak: Çankırı ve Kastamonu Köy Hizmetleri İl Müdürlükleri.

Tablo 1.41'de topraklarının büyük bir kısmı Devrez Havzası içerisinde kalan ilçelerin büyük toprak gruplarının dağılımı gösterilmiştir. Bu tablodan anlaşılacağı üzere araştırma sahasında en geniş yayılıma sahip olan büyük toprak grubunu kahverengi orman toprakları teşkil etmektedir. Daha ziyade bölgenin dalgalı tepelik ve yüksek eğime sahip dağlık bir röliyef özelliği gösteren kenar sahalarında gelişen bu topraklar; kireçli şistler, gnays, kil, marn ve değişik kalkerler üzerinde oluşmuştur. Bölgede kahverengi orman topraklarının yayıldığı alanlarda yıllık yağış ortalaması 450-800 mm arasında değişmektedir. Ancak yıllık yağışın mevsimlere dağılışı kurak mevsime oranla

[72] Oakes, H., 1958, Türkiye Toprakları, Türk Yüksek Ziraat Mühendisleri Birliği Neşriyati, No:18, Ege Üniv. Matbaası, İzmir, s.35.

düzgün olup, Yaz mevsiminin yıllık yağış içerisindeki payı %15'in altına inmemektedir. Yıllık ortalama sıcaklık ise 12°C ve yükseklerde daha düşüktür. Eğer bu topraklar nemli ve serin koşullarda meydana geliyorsa içerisindeki %3-7 arasında değişen organik maddelerin üst toprakta birikimi daha fazla olmaktadır.[73]

Bölgenin yüksek eğime sahip şistlerle kaplı dağlık sahalarında meydana gelen kahverengi orman toprakları yüzeysel akıştan oldukça fazla etkilendikleri için genellikle sığdır. Buna karşılık bölgenin hafif ve orta eğimli sahalarında bu toprakların daha derin profillere indikleri görülmektedir. Bu topraklarda gövde kalın A1 ve B den oluşmuştur. Üst toprağın rengi kahve ve koyu kahvedir. Altta kroma yükselir. Bünye genellikle ortadır. Yapı üstte kuvvetli taneli, varsa B'de bloktur. Kıvam yumuşak ve dağılgan olup derinleştikçe sıkılaşmaktadır. Bütün profillerde bulunan serbest kireç miktarı, üst katlarda fazlaca yıkanmaktan dolayı azalmakta derinleştikçe artmaktadır.[74]

Devrez Vadisi'nde yükseltisi 1000 metrenin altına inen kesimlerde meydana gelen kahverengi orman toprakları, Devrez Vadisi dışında genellikle 1000-1500 metreler arasında oluştuğu, sırt ve doruklarda da 2000 metrenin üzerine çıktığı görülmektedir. Bölgede genellikle meşe, sarıçam ve göknar ağaçlarından oluşmuş ormanlarla kaplı bulunan kahverengi orman toprakları, eğimin ve toprak derinliğinin elverdiği yerlerde geniş alanlar halinde kuru tarıma alınmıştır. Bu toprakların ormandan yoksun ve tanıma uygun olmayan kesimlerinde bulunanları mera alanı olarak kullanılmaktadır. Ayrıca önceleri ormanlarla kaplı iken kaçak kesimlerle tarla haline getirilmiş kahverengi orman topraklarında nadaslı kuru tarımın yapıldığı da görülmektedir (Foto 1.8).

Bölgede kireçsiz kahverengi orman topraklarının Paleozoike ait şistler üzerinde meydana geldikleri görülmektedir. A B C horizonlu zonal topraklar olan kireçsiz kahverengi orman toprakları, adından da anlaşıldığı gibi serbest kireç ihtiva etmeyen maddelerden oluşmuştur. Bu sebeple Devrez Havzası'nın Paleozoik şistlerden oluşmuş yağış ve dolayısıyla yüksek akış değerlerine sahip arızalı ve yüksek kesimlerinin başlıca toprak çeşidi kireçsiz kahverengi orman topraklarıdır. Bölgede kireçsiz kahverengi orman topraklarının yayıldığı alanların yükseltisi Devrez Vadisi'nin tabanında 1000 metrenin altına inmekte, Ilgaz ve Köş dağlarının yüksek kesimlerinde ise 2000 metrenin üzerine çıkmaktadır. Bu alanların yıllık ortalama yağış miktarı 450-1200 mm arasındadır. Yıllık ortalama sıcaklığı ise 10°C ve yükseklerde daha altındadır.

---

[73] Kızılırmak Havzası Toprakları, 1974, a.g.e., s.54.

[74] Kızılırmak Havzası Toprakları, 1974, a.g.e., s.55.

Foto 1.8. Küçüksekiler Köyü Yakınlarında Kahverengi Orman Topraklarıyla Kaplı Ormandan Açma Tarlalardan Genel Bir Görünüş.

Kireçsiz kahverengi orman topraklarında A horizonu iyi teşeküllü ve gözenekli bir yapıdadır. A horizonundaki organik madde genellikle asit karakterli olup mineral kısımdan ayrı veya çok az bir karışma halindedir. Zayıf olan B horizonu ise kahverengi veya koyu kahverengi granüler veya yuvarlak köşeli blok yapılıdır. B horizonundaki kil birikmesi yok veya yok denecek kadar azdır. Slikat killeri kaolin veya illit grubundan oluşmuştur: Horizon hudutları geçişli ve tedrici olan bu toprakların derinlikleri 40-70 cm arasındadır.[75] Ancak bölgenin yüksek kesimlerinde bu toprakların kalınlıkları eğim ve yüzeysel akışa bağlı olarak sığlaşmaktadır. Havzanın hafif ve orta eğimlerinde teşekkül etmiş olan su, besin tutma kapasitesi ve toprak derinliği açısından yeterli düzeyde bulunan kireçsiz kahverengi orman topraklarının kuru tarımda kullanıldıkları görülmektedir. Bölgenin bunun dışında kalan yüksek eğim derecelerine sahip sahalarındaki kireçsiz kahverengi orman toprakları ise ormanlarla kaplıdır. Ayrıca bu toprakların ormanın üst sınırına yakın kesimlerde bulunanları geniş çayırlarla örtülüdür. Bu alanlar da bölgenin zengin çayırlara sahip yaylaklarıdır.

Devrez Havzası'nda kireçsiz kahverengi orman toprakları genellikle kahverengi orman topraklarıyla sınırlanmıştır. Bu topraklar havzanın en yüksek ve en arızalı kesimleri olan Çatalılgaz, Tosya Ilgaz'ı, Kös Dağları ve Semer Dağlarını içerisinde alan sahalarında yayılmıştır (Şekil 1.27).

[75] Kastamonu İli Arazi Varlığı, 1993, Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü İl Raporu, No.37, Ankara, s.15.

Bölgenin Tosya ve Ilgaz ovalarını kuzeyden kuşatan hafif dalgalı düzlüklerinde kahverengi topraklar gelişmiştir. Bu topraklar Tosya'da Çevlik köyünün doğusundan başlayarak, Devrez Çayı'nın Kızılırmak'a karıştığı yere kadar Devrez Vadisi'nin kuzey kenarları boyunca geniş bir hat şeklinde uzanmaktadır. Ilgaz'da da Çörekçiler köyünün doğusundan itibaren Devrez vadi tabanında biriken alüvyal toprakların kuzey kesimleri ile Ilgaz Dağlarının güney etekleri arasında kalan sahada kahverengi topraklar yayılmaktadır.

Kahverengi topraklar Anadolu platosunun en yaygın topraklarıdır. Bunlar zonal topraklar olup, esas itibarıyla kireçli kil, veya şistli kille, kalker ara tabakalı killerden oluşmuştur. Kahverengi topraklarda kışın ve İlkbaharda düşen yağış serbest kireci 40-50 cm derinliğe kadar kısmen yıkamıştır. Yıkanan kireç bu derinliğin altındaki bir katta birikmiştir. Kireç birikme katının üzerinde kalan toprak gövdesi A ve B katmanlıdır. A1, bitki köklerinin çürümesiyle toprağa katılmış organik maddeden dolayı koyuca renklidir. Daha nemli koşullarda oluşan ve A katmanına oranla içerisinde daha az organik madde bulunduran B katı, farklı yapısı, daha sert ve sıkı kıvamıyla ve net kahve rengiyle A katından belirgin şekilde ayrılmaktadır. [76]

Tosya ve Ilgaz havzalarında kahverengi toprakların Devrez Çayı Vadisi boyunca birikmiş olan alüvyonu kuzeyden sınırlayan Neojene ait dalgalı ve tepelik arazilerde geliştikleri görülmektedir. Bu sahaların yükseltisi Devrez Vadisi'nde 500 metreye kadar inerken, Ilgaz kuzeyinde 1300 metreye kadar çıkmakta, yıllık yağış ortalaması 450-500 mm, sıcaklığı da 10-12°C arasında değişmektedir. Bölgede genel olarak kahverengi topraklar tarım kültürüne alınmıştır. Ancak drenaj problemi olan Devrez Çayı vadi tabanı ile yüksek eğim derecesi bulunan tepe ve dağlık kesimlerdeki kahverengi topraklar tarıma elverişsiz oldukları için mera alanı olarak kullanılmaktadır. Tarım kültürüne alınan kahverengi topraklardan sulama imkânı bulunanları ve derin profili olanlarının bağ ve bahçe tarımına ayrıldıkları görülmektedir. Örneğin Tosya'nın geniş alanlara yayılan bağ ve bahçeleri kahverengi topraklar üzerindedir. Bölgede tarıma alınan kahverengi topraklardan su ve besin tutma kapasitesi düşük oldukları için bağ ve bahçe olarak kullanılamayanlarında ise kuru tarım yapılmakta ve hububat yetiştirilmektedir.

Orta ve Ilgaz'ın dalgalı ve tepelik topografya ya sahip kireçsiz jeolojik birimleri üzerinde, yıkanma dolayısıyla profilinde serbest kireç bulundurmayan ancak B katının alt kısımlarında ve C katında az miktarda kireç bulundurabilen kireçsiz kahverengi toprağın geliştiği görülmektedir. Bu topraklar eğim derecesine göre orta derinlikte veya sığdır. Andezit üzerinde oluşanlarının 30-40 cm'lik gövde profilinde A ve kil birikimli B katları kesin bir şekilde birbirinden ayrılmaktadır. Üst toprak kahve ve sarımsı kahverenkli, taneli ve blokludur. Kıvamı hafif sert, nemliyken dağılgan veya sıkıdır. Alt toprak daha kırmızı orta kuvvetli blok ve prizmatik yapılı ve kil bünyelidir.

Araştırma sahasında kireçsiz kahverengi topraklar, kahverenkli ve kestane renkli topraklarla bir arada bulunmaktadır. Profilinde serbest kireç bulundurmamasının yanısıra, kil birikimli B katmanı ile sert ve sıkı kıvamıyla kahverengi topraklardan ayrılan kireçsiz kahverenkli topraklar, havzada kahverenkli

[76] Kızılırmak Havzası Toprakları, 1974, a.g.e., s.37.

toprakların üst kesimlerindeki arazileri kaplamaktadır. Neojen andezitlerinden oluşan bu sahalar genellik 1300 metrenin üzerindedir. Bölgede kireçsiz kahverenkli topraklarla kaplı sahaların yıllık ortalama yağış miktarı 400-450 mm., yıllık ortalama sıcaklığı da 8-10°C arasındadır. Havzanın hafif ve orta eğimli topografya ya sahip kısımlarındaki kireçsiz kahverengi toprakları, yeterli toprak derinliğine sahip oldukları için nadaslı kuru tarımda kullanılmaktadır. Bu topraklarda bölgenin yarı kurak iklim şartlarından ötürü kurak dönemde sulamaya ihtiyaç göstermeyen hububat yetiştirilmektedir. Eğim derecesi ve taşlılık oranı yüksek kireçsiz kahverenkli topraklarla kaplı sahaların ise çam veya meşe ormanlarının dışında kalan büyük bir kısmı otlak olarak kullanılmaktadır.

Kızılırmak havzasında kahverengi toprak kuşağındaki ince A1 den ibaret taşlı litosoller ve çok değişik nitelikli serbest kireçten yoksun topraklar kireçsiz kahverengi birimler içinde haritalanmıştır.[77] Kızılırmak havzasının tali bir kolu olan Devrez Havzası'nda bu sebepten ötürü toprakların haritalanmasında Orta yöresinde geniş bir alan kireçsiz kahverengi toprak kuşağı içerisinde gösterilmiştir. Bu sebeple bölgenin toprak haritasında kireçsiz kahverengi topraklar olduğundan daha geniş bir alan kaplamaktadır.

Kestanerenkli topraklar araştırma sahasının en batısında kalan Kurşunlu yöresinde geniş bir alanda yayılmıştır. Kurşunlu'da Devrez Çayı'nın alüvyal vadi tabanını gerek kuzeyden ve gerekse de güneyden çeviren kestane renkli topraklar yükseklerde kahverengi orman topraklarıyla sınırlanmış olup, renk olarak kahverengi topraklara yaklaşmaktadır (Foto 1.9). Bunlar A B C profiline sahip, kalsifikasyon sonucu oluşmuş zonal topraklardır. Kalsifikasyona bağlı olarak profilde kalsiyum açısından zengin olan bu toprakların A katı nispeten kalın (30-50 cm) granüler yapıda, orta derecede organik madde içeriğinde ve dağılabilir kıvam özelliğindedir. Rengi koyu kahverengidir. B katının rengi koyu kahveye yakın veya kırmızımsı kahverengidir. Yapısı prizmatik özellikte olup kil birikmesi gösterir. B katının altında genellikle sertleşmiş halde bulunan kireç katı yer almaktadır. Bunun altında jips katıda bulunabilir. Orta derecede kalkerli olan bu topraklarda $CaCo_3$ miktarı profilin derinliklerine inildikçe artış göstermektedir.[78]

Araştırma sahasında kestanerenkli toprakların yayıldığı sahaların yıllık ortalama yağış miktarı 400-450 mm, yıllık ortalama sıcaklığı da 10°C ve altındadır. Bu duruma göre kestanerenkli topraklar bölgenin yağış ortalaması düşük olmasına rağmen (Kurşunlu 408.3 mm), yıllık ortalama sıcaklığı yüksek olmadığı için yılın büyük bir bölümünü yarı nemli iklim şartları içerisinde geçiren kesimlerinde yayılmıştır. Bu topraklar Kurşunlu'nun marn, kil ve kireçtaşından müteşekkil Neojen arazilerinde oluşmuştur. Yükseltisi 1000-1700 metreler arasında bulunan bu sahalar hafif eğimli yamaçlarla orta ve yer yer dik eğimli yerlerdir. Toprak derinliği 40-80 cm arasında değişen kestane renkli topraklar, düşük kireç oranları ve üst toprakta nispeten organik maddece zengin olmaları sebebiyle kahverengi topraklardan ayrılmaktadır. Bölgede doğal bitki örtüsü çayır olan bu topraklar genellikle kuru tarıma alınmıştır. Ancak eğim derecesi yüksek kesimlerde bulunan kestanerenkli topraklarla kaplı sahaların mera olarak değerlendirildiği görülmektedir.

---

[77] Kızılırmak Havzası Toprakları, 1974, a.g.e., s.52.

[78] Çankırı İli Toprak Kaynağı Envanter Raporu, 1972, Topraksu Genel Müdürlüğü Çankırı İl Raporu, Ankara s.11.

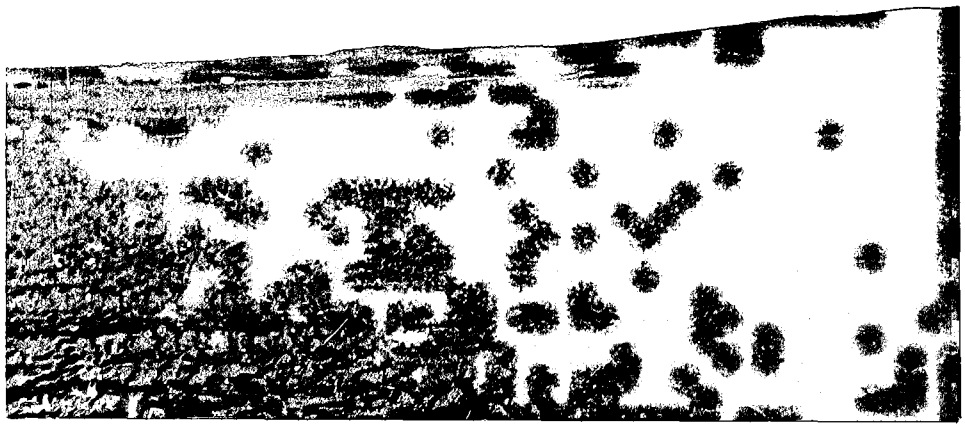

Foto 1.9. Kurşunlu Batısındaki Hafif Dalgalı Sahalarda Bulunan Kestanerenkli Toprakların Yüzeyden Görünüşü.

Bölgede Devrez Çayı'nın vadi tabanı boyunca yer yer alüvyal toprakların geniş sahalar kapladıkları görülmektedir. Devrez Çayı ve tabilerinin Devrez Vadisi kenarlarına taşıyarak depoladıkları materyaller sunucunda oluşan bu topraklar, düz ve düze yakın eğime sahip A ve C profilli genç topraklardır. Kurşunlu-Ilgaz havzasında Kurşunlu'nun Köpürlü köyünden başlayarak Ilgaz'ın Belören kasabasına kadar olan sahada ince bir şerit halinde uzanan alüvyal topraklar, Ömerli köyünün doğusundan itibaren Ilgaz şehrini de için alan geniş depresyonda Gök ve Pazar çaylarının da taşıdığı materyallerle kuzeye doğru geniş birlikler oluşturmuştur. İnköy ile Karabey köyü arasında Devrez Çayı Paleozoik araziyi boğazlar vasıtasıyla geçtiği için bölgenin bu kesiminde alüvyal topraklar kesintiye uğramaktadır. Tosya havzasında alüvyal toprakların en geniş birlikleri Karakaya boğazının batısında kalan sahada meydana gelmiştir. Bu sahada Devrez Çayı ve bu çayın büyük tabileri olan Deringöz, Kızılca ve Gölçay'ın depoladıkları malzemelerle oluşan alüvyal topraklar Devrez vadi tabanından kuzeye doğru genişlemektedir. Tosya'nın Aşağıdikmen ve Çevlik köyleri arasında kalan kesimlerinde ise, alüvyal toprakların Devrez Çayı kenarı boyunca dar bir şerit halinde uzandıkları görülmektedir. Bölgede alüvyal topraklar Devrez Çayı'nın Kızılırmak'a katıldığı kesimde çok geniş birlikler oluşturmuştur.

Alüvyal toprakların mineral bileşimleri akarsu havzasının litolojik bileşimleri ve jeolojik periyotlarda yer alan toprak gelişimi sırasındaki erozyon ve birikim derecesine bağlı olup heterojendir.[79] Bu sebeple alüvyal topraklarda çok çeşitli ana materyale rastlamak mümkündür. Örneğin Ilgaz ovasında bulunan alüvyal topraklar, çevresindeki Tersiyer volkanitlerine ait

[79] Kastamonu İli Arazi Varlığı, 1993, a.g. r., s.13.

elemanlardan ayrışan ürünlerin Devrez Çayı ve tabileri tarafından taşınarak Ilgaz ovasında depolanmasıyla oluşmuştur.[80] Bariz bir profil oluşumu göstermedikleri için azonal topraklar içerisinde bulunan alüvyal topraklar, akarsuların zaman içerisinde taşıyarak biriktirdikleri materyallerin durumuna göre çeşitli katlar göstermektedir. Üst topraktan alt katlara geçişin fark edilmediği bu topraklarda, ana maddeyi teşkil eden C horizonu değişik katlardan meydana gelmiştir. C horizonundaki katlar birbirinden drenaj özellikleri, renk ve tuzluluk gibi özellikleriyle ayrılmaktadır.

Havzada ince bünyeli ve organik maddece zengin alüvyal topraklar, Devrez Çayı tarafından taşınarak bu çayın vadisi kenarlarında depolanmış olanlardır. Karlı-yağmurlu bir rejim özelliğine sahip olması dolayısıyla İlkbahar mevsiminde su taşkınlarına sebebiyet veren Devrez Çayı ve tabileri, bölgenin eğim derecesi yüksek kesimlerinden getirdikleri materyalleri Devrez Vadisi'nin tabanında biriktirmektedir. Bu sebeple; Devrez Çayı ana vadisinden bu çaya yandan katılan tabilerinin vadi içlerine doğru akarsuların taşıma güçleri ve eğim dereceleri doğrultusundan ince bünyeli alüvyal topraklardan orta ve kaba bünyeli alüvyal topraklara geçilmektedir. Ancak büyük su taşkınlarına maruz kalan yerlerde ince bünyeli alüvyal topraklar sel suları tarafından getirilen iri tortullarla örtüldüğü için bölgede bu sıralanmanın geçerli olmadığı yerlerde bulunmaktadır. Sel suları tarafından alüvyal toprakların bu şekilde elden çıkmasını önlemek için havzanın sel karakteri taşıyan derecelerin kenarlarında sel ve rusubat kontrolü amaçlı koruma duvarları ve yatak derinleştirilmesi çalışmaları yapılmaktadır.

Bölgede alüvyal topraklar genellikle iyi ve yetersiz drenajlı olup, bozuk ve aşırı drenaja sahip olan alüvyal toprakların oranı düşüktür. İyi ve yetersiz drenaj özelliği bulunan alüvyal topraklar ince ve orta bünyelidir.Bunlardan yetersiz drenaja sahip olanların drenaj problemleri yapılan kısmı drenaj çalışmalarıyla kontrol altına alınmıştır. Havzada iyi drenajı olan ve drenaj problemi ortadan kaldırılan alüvyal topraklar düz ve düze yakın eğimli sahalarda bulunmaktadır. Bu topraklar ince bünyeli ve organik maddece zengin topraklar olduğu için I. Sınıf tarım arazileridir. Su ve besin tutma kapasitesi son derece yüksek olan alüvyal topraklarda iklimin elverdiği her türlü bitkinin ziraatını yapmak mümkündür. Bu sebeple bölgenin ekonomik manada en fazla önem taşıyan toprakları alüvyal topraklardır. Bölgenin yeterli sulama imkânına sahip sahalarında bulunan alüvyal topraklarında toprak açısından seçici özellikler isteyen ekonomik değeri yüksek çeltik, şeker pancarı ve sebze gibi mahsuller yetiştirilmektedir. Bu mahsuller içerisinde tarımı en fazla yapılanı çeltiktir.Devrez Çayı vadi tabanı boyunca uzanan alüvyal topraklar ve bu toprakları sulamakta kullanılan Devrez Çayı'nın suları, su ve toprak isteği fazla olduğu için tarımı her yerde yapılamayan çeltiğin bölgede yetiştirilmesine imkân tanımıştır.

Araştırma sahasında bozuk drenajlı, kaba bünyeli, tuzlu-alkali alüvyal topraklar, Devrez Çayı'nın kenarlarındaki eğim derecesinin son derece düştüğü sahalardan küçük birimler teşkil etmiştir. Bu topraklar drenajları bozuk olduğu için tarıma alınamamış ve mera alanları olarak bırakılmıştır.

---

[80] Kızlaryolu Projesi Ilgaz Ovası Planlama Arazi Tasnif Raporu, 1979, D.S.İ. 5. Bölge Müd. Ankara, s.9.

Devrez Havzası'nda görülen diğer bir azonal toprak tipi de kolüvyal topraklardır. Kolüvyal topraklar, bölge topografyasının özelliğine ve yan derelerin fazlalığına bağlı olarak alüvyal topraklardan daha geniş, alan kaplamaktadır. Alüvyal toprakların çevresinde yüzeysel akış veya yan derelerin kısa mesafelerden getirerek eğimin azaldığı yerlerde depo ettikleri materyallerden meydana gelmiş olan kolüvyal topraklar, kolüvyum denilen materyal üzerinde gelişmiş, A ve C profilli genç topraklardır. Toprak özellikleri daha çok kopup geldikleri çevredeki yüksek arazilerin topraklarına benzer. Bu toprakların yağışın şiddetine ve eğim derecesine bağlı olarak çeşitli büyüklükte parçalar içeren ve birbirine paralel olmayan katları bulunmaktadır.[81]

Bölgede kolüvyal topraklar Devrez Çayı'na yanlardan katılan büyük tabilerinin vadileri boyunca gelişmiştir. Bu topraklar özellikle Ilgaz havzasında Gircen, Gökçay, ve Pazar Çayı, Tosya havzasında ise Deringöz ve Gevur çaylarının Devrez Çayı'na karıştıkları kesimlerindeki vadi ağızlarından yayılmıştır. Bu sahaların dışında Kurşunlu ve Orta havzalarında da Devrez Çayı'nın kenarlarında dar şeritler halinde kolüvyal toprakların oluştuğu görülmektedir.

Kolüvyal topraklar yalnız topografya yönünden tekdüzelik göstermektedir. Genellikle %1-6 arasında eğime sahiptir. Eğim durumu iç bükey ve kısadır. Aşınım etkisi hafif ve orta derecededir. Dere ve küçük akışlar araziyi yararak yüksekte bıraktığı için bu topraklar taban arazi topraklarından daha kuru ve iyi drenajlıdır. Oturmuş bazı akarsuların alüvyal tabanı çevresinde bulunan eğim derecesi uzun yıllar boyunca yapılan tarımsal faaliyetler sonucunda %2 den aşağı düşmüş taşsız kolüvyal topraklar, alüvyal topraklara benzer şekilde nemlidir. Fakat bunlar katlanma ve yatay sıralanma göstermemektedir.[82] Bölgede genellikle alüvyal toprakların dış kenarlarını çevreleyen kolüvyal topraklar, eğim derecesinin oldukça düştüğü sahalarda alüvyal topraklarla geçişli olarak karışmaktadır. Bu durumda olan sahalarda kolüvyal topraklar alüvyal topraklardan renginin daha açık, daha taşlı-çakıllı ve kuru oluşlarıyla ayrılmaktadır.

Bölgede kolüvyal toprakların doğal bitki örtüsü açılarak tarıma alındıkları görülmektedir. Bu topraklardan eğim derecesi düşük olan sahalarda oluşanları ince bünyeli ve iyi drenajlı olup, tuzluluk ve tuz birikmesi göstermemektedir. Genellikle su kaynağına yakın sahalarda bulunan alüvyal topraklara komşu olan bu özellikteki kolüvyal topraklar; alüvyal topraklarla birlikte işlenerek sulu tarımda kullanılmaktadır. Bunların dışında kalan bölgenin eğim derecesinin nispeten arttığı sahalarında oluşan kolüvyal toprakları ise daha eğimli, kaba bünyeli ve taşlı-çakıllı oldukları için kuru tarıma alınarak veya bağ-bahçe alanı olarak değerlendirilmektedir.

Araştırma sahasında bulunan toprakların değer sınıflarına ve kullanım şekillerine çalışmanın arazilerden yararlanma kısmında yer verilmiştir. Bu sebeple bölgenin toprak özelliklerine topraklarda görülen çeşitli problemler ve toprağın bölgenin beşerî ve ekonomik hayatı üzerindeki etkileri açıklanarak devam edilmiştir.

---

[81] Kastamonu İli Arazi Varlığı, 1993, a.g. r., s.13-14.

[82] Kızılırmak Havzası Toprakları, 1974, a.g.e., s.82.

1.2. Topraklarda Görülen Çeşitli Problemler

Devrez Havzası'nda bulunan büyük toprak gruplarının kullanmayı sınırlandıracak bazı problemleri bulunmaktadır. Bu problemlerden bazıları bölgenin pedajonez şartlarına bağlı olarak meydana gelmekte, bazıları da beşerî faaliyetlerle ortaya çıkmakta ve önlem alınmadığı taktirde şiddetlenerek devam etmektedir.

Bölge topraklarında görülen en büyük problem **erozyondur**. Havzanın yüksek eğim derecelerine sahip topraklardan oluşması ve bu topraklar üzerindeki doğal bitki örtüsünün zamanla tahrip edilip ortadan kaldırılmasıyla birlikte bölge erozyon tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Bilindiği gibi erozyon toprağın su ve rüzgâr vasıtasıyla bir yerden başka bir yere taşınma sürecidir. Aşınım olarak da ifade edilen bu süreçte önce toprağın organik maddece zengin üst kısımları taşınmakta ve önlem alınmadığı taktirde ana kayaya kadar toprağın tamamı aşındırılmaktadır. Bu sebeple topraktaki fakirleşmenin önemli sebeplerinden birisi de erozyondur.

Araştırma sahasında Ilgaz ve Kös dağlarının Paleozoik temele ait arazileri üzerinde gelişmiş ve üzerleri gür ormanlarla örtülü kahverengi orman toprakları bir yana bırakılırsa, geri kalan kısmında erozyon oldukça büyük bir tehlikedir. Bu tehlike, en fazla Tosya ve Ilgaz havzalarının alüvyal tabanı dışındaki kiltaşı, kumtaşı, kireçtaşı tabakalarının ardalaşmasından oluşmuş Plio-Kuaterner, Neojen ve Kretaseye ait arazileri ile Orta'nın ormandan yoksun Neojene ait yüzey volkanitleriyle kaplı kesimlerinde görülmektedir. Öyle ki Tosya ilçesindeki toprakların %17,9'u şiddetli, Orta ilçesindeki toprakların da %66.2'si şiddetli, %15.8'i de çok şiddetli erozyonun etkisi altındadır.[83] Bölgede erozyon şiddetini gösteren en önemli deliller Tosya şehrinin kuzeyinde ve Ilgaz-Kurşunlu arasındaki E-80 Devlet Karayolunun hemen kuzeyinde görülen bedlands şekilleridir. Orta yöresinde ise Erenler dağının ormandan yoksun batı yamaçları boyunca geniş bir kuşak halinde uzanan yüzey volkanitleri üzerinde gully (hendek) erozyonun geliştiği görülmektedir. Bir sahada toprak kaybını ve arazinin değerini oldukça düşüren ve aynı zamanda verim gücünü azaltan bu erozyon su erozyonunun ilerlemiş derecesidir. Eğer bir sahada gully erozyonu başlamışsa bu sahada erozyonun büyümesini engellemek için buraları birinci derecede koruma altına alınmak ve daha sonrada erozyonu durdurmak için gerekli metotları uygulamak gerekir.[84] Bu kadar önem taşımasına rağmen ne yazık ki Orta yöresinde olduğu gibi bölgenin tamamında da erozyonu önlemek için alınan tedbirlerin erozyonu durdurmaya kafi gelmediği görülmektedir.

Bölgenin doğal bitki örtüsü tahrip edilen ve kabiliyetleri doğrultusunda kullanılmayan topraklarında orta ve şiddetli derecede erozyon tehlikesi mevcuttur. Bu sahalarda giderek daha da büyüyen erozyonun acilen önlenilmesi gerekmektedir. Havzada erozyonun önlenmesi için yapılacak olan işlerin başında çok dik eğimli sahip sahaların tarıma alınmasının önlenilmesi, orman ve mera alanlarında arazilerde enine sürüm yapılarak toprağın taşınmasını engellemek için gerekli ağaçlandırma çalışmalarının yapılması gelmektedir. Bölgedeki erozyonu önlemek için Köy Hizmetleri ve ilçe tarım müdürlüklerinin dışında D.S.İ. ve orman işletme müdürlükleri de aktif olarak bazı çalışmalar yapmaktadır. D.S.İ. 5. ve 23. bölge müdürlükleri bir yandan baraj ve göletlerle suyu kontrol altına almakta,diğer yandan da erozyon ve rusubat

---

[83] Kastamonu İli Arazi Varlığı, 1993, a.g. r., s.23.

[84] Mater, B., 1995, Toprak.oluşumu, Erezyon ve Korunması, İst. Ünv. Yay. No: 3465, İstanbul s.165-166.

kontrol çalışmalarını yürütmektedir. Orman işletme müdürlükleri de, orman alanlarının korunması ve geliştirilmesi için gerekli olan koruma ve tedbirleri almaktadır. Örneğin Tosya Orman İşletmesi tarafından bölgede yaygın olan orman içi hayvan otlatımını ve tarla açımını önlemek için yer yer korunması zor olan yerleşim yerlerine yakın sahalardaki ormanlarda dikenli tel uygulaması yapılmıştır. Havzada ormanlık alanların dışında kalan çayır ve meralarda da aşırı otlatılma sorunu bulunmaktadır. Aşırı otlatılma sonucunda erozyon vuku bulduğu için mera ve çayırların ıslah edilerek düzenli otlatılmaya açılmasının bölgedeki erozyonun önlenmesinde katkıları olacaktır.

Devrez Havzası, kenarlarından yüksek dağlık kuşaklarla çevrildiği için, havzanın kenar bölgelerinden Devrez Çayı vadi tabanına doğru devamlı bir eğim mevcuttur. Bu eğimli yamaçlar toprağın işlenmesini zorlaştırmakta ve işlenen toprak üzerinde yüzeysel akışı hızlandırarak aşınımı artırmaktadır. Bu sebeple eğim derecesi yüksek arazilerde toprak sığ veya orta derinliktedir. Ancak aşınım orta derecede ve şiddetlidir. Dolayısıyla eğim derecesi fazla olan sahalarda topraklar yeterli derinliğe sahip değillerse tarıma alınmamalıdır. Ne yazık ki, bölgede eğim derecesi yüksek sahaların sığ topraklarında kuru tarımın yaygın bir şekilde yapıldığı görülmektedir. Genellikle ormandan açma kahverengi toprak kuşağında bulunan bu topraklardan yeterince verim alınamadığı gibi belirli bir zaman sonra erozyonla toprağın üst kısımları kaybedilmektedir. Bu sebeple eğim derecesi yüksek sahalarda bulunan V. ve VI. sınıf araziler tarıma alınmamalıdır.

Bölgenin erozyondan fazlaca etkilenen kenar kısımlarındaki yüksek eğime sahip sahalarındaki topraklarının dışında, Devrez Çayı'nın taban yaptığı düz ve düze yakın eğimli (eğim derecesi %1 den aşağı olan kesimler) sahalarındaki alüvyal topraklarında da eğim derecesinin düşüklüğü tuzluluk ve yaşlık gibi bazı problemler ortaya çıkarmıştır. Bu problemlerden yaşlık Devrez Çayı vadi tabanının muhtelif kısımlarının dışında Orta Ovasında da yaygın bir şekildedir. Orta Ovasında Orta kasabanın da içinde bulunduğu ovanın en alçak kesimlerinde taban suyu, zemine çok yakın olduğu için yüzey sularının akışla veya derinlere sızarak ortamı terk etmesi güç olmaktadır. Orta Ovası'nın yaşlık problemi yörede ekimi geciktirerek tarım bitkileri için zaten kısa olan aktif vejetasyon süresini daha da kısaltmaktadır. Bölgede yaşlık ve tuzluluk probleminin ortadan kaldırılması için yetersiz ve bozuk drenajlı sahalarda su tahliyesi için drenaj koşullarının düzeltilmesi gerekmektedir.

Araştırma sahasındaki toprakların problemlerinden birisi de sığlık ve taşlılıktır. Havzanın Devrez Çayı vadi tabanı dışında kalan kesimlerinde, vadi tabanı kenarlarından yüksek sahalara doğru gerek eğim ve gerekse anakaya tabiatı ve diğer pedajonez şartları değiştiği için toprak derinliği giderek azalmaktadır. Devrez Çayı vadi tabanında oluşan alüvyal ve kolüvyal toprakların derinliği 150 cm ve daha fazla derinliğe kadar inebilmektedir. Ancak buradan yükseklere doğru çıkıldıkça önce hafif eğimli sahalarda orta derinliğe inen topraklar, eğim derecesi yükseldikçe incelmekte ve yüksek eğimli sahalarda bulunan kahverengi orman kuşağında 20 cm de altına inerek çok sığlaşmaktadır. Bu sebeple toprak derinliğine bağlı olarak vadi tabanından uzaklaştıkça tarım imkânları da kısıtlanmaktadır. Sığlık gibi tarımı olumsuz yönde etkileyen bir diğer problem de taşlılıktır. Çünkü taşlılık toprak işlenmesinin yanısıra toprağın su tutma kapasitesini de düşürmektedir. Havza topraklarında taşlılık oldukça yoğundur. Örneğin bölgede yapılması düşünülen

Kızlaryolu Barajı'nın etüd alanı içerisinde kalan 19991 hektarlık arazisinin (Devrez Havzası'nın %63,4'ü) sulama uygulamasına geçmeden önce 674 hektarında 1. Sınıf (5 m^3/da),1315 hektarında 2.sınıf (15 m^3/da.) ve 617 hektarında da 3. sınıf (35m^3/da.) yüzeysel taş temizliğine ihtiyacı bulunmaktadır.[85]

Tarım topraklarının amacının dışında kullanılması bölge topraklarının karşı karşıya kaldığı başka bir problemdir. Havzada sanayileşme ve kentleşme I. sınıf araziler üzerinde gelişmektedir. Bu durum bölgede zaten sınırlı olan verimli tarım arazilerini daha da sınırlandırmaktadır.

Türkiye'nin batısını doğusuna bağlayan ve tarihte Sol Kol Yolu olarak bilinen E-80 Devlet Karayolu Devrez tektonik oluğundan geçmektedir. Çerkeş'ten itibaren Hacıhamza'ya kadar Devrez Vadisi boyunca uzanan ve daha sonra Kızılırmak vadisine geçen E-80 Devlet Karayolu'nun yaklaşık 150 km'lik kısmı araştırma sahası içerisindedir. Devrez Vadisi'ni takip eden bu yol bölgede tarımın en fazla önem taşıdığı alüvyal topraklar üzerinden geçirilmiştir. Ne yazık ki E-80 Devlet Karayolu'nun kenarları bölgenin sanayi açısından en yoğun alanlarıdır. Bu yol vasıtasıyla üretilen ürünlerin bölge dışına kolay bir şekilde gönderilebilmesi, arazinin alt yapıya kolaylık sağlaması ve yolun kenarlarında hammadde ve ucuz işçi imkânlarının olması sanayi tesislerini bu yola yakın olmaya itmiştir. Bu tesisler içerisinde en fazla önem taşıyanları tuğla ve kiremit fabrikalarıdır. Devrez Vadisi boyunca E-80 Devlet Karayolunun kenarlarında Kurşunlu'dan, Kargı'ya kadar olan mesafede toplam 13 tane tuğla ve kiremit fabrikası bulunmaktadır. Bölgenin I. sınıf arazilerini işgal eden tuğla ve kiremit fabrikaları bir yandan yakın çevresindeki köylere ait tarlaları satın alarak hammadde olarak kullanmakta diğer yandan da üretim sonunda ortaya çıkan tuğla ve kiremit atıklarını yakın çevresindeki mera alanlarına veya yol kenarlarına dökmek suretiyle çevre ve toprak tahribatı yapmaktadır.

E-80 Devlet Karayolu boyunca alüvyal toprakları işgal eden diğer tesisler ise petrol ofisleri ve dinlenme tesisleridir. Bunlar tarım alanlarını işgal etmekle birlikte yerleştikleri araziye bıraktıkları kimyevi maddelerle burayı tarım açısından bir daha kullanılamaz hale getirmektedir. Kurşunlu ve Kargı arasında yol boyunca pek çok petrol ofisi ve dinlenme tesisi yer almaktadır. Bu tesislerin çöplerini yakın çevresindeki boş alanlara kontrolsüz bir şekilde döktükleri ve atık su ve kanalizasyonlarını Devrez Çayı'na gönderdikleri görülmektedir. Devrez Çayı'nın sularının bölgede başta çeltik tarımı yapılan topraklar olmak üzere geniş tarım alanlarını sulamada öncelikli olarak kullanıldığı düşünülürse; bu tesislerin sadece yakın çevrelerini değil kendilerinden çok daha uzakta bulunan diğer tarım arazilerini de tehdit ettikleri ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple Devrez Havzası'nda en büyük toprak kirliliğine E-80 Devlet Karayolu boyunca uzanan petrol ofisleri ve dinlenme tesislerinin yol açtığını söylemek mümkündür.

Bölgede toprakların amaç dışı kullanıldığı yerlerden birisi de yerleşim alanlarıdır. Bu yerleşmelerden Tosya Şehri bulunduğu yerden Devrez vadi tabanına doğru alüvyal topraklar üzerinde ilerlemektedir. Ayrıca kentsel dokunun yanında Tosya'nın yeni sanayi sitesi ve şehirlerarası otobüs terminali de I. sınıf araziler üzerinde yapılmıştır. Dolayısıyla Tosya Ovası'nın verimli tarım arazileri amacı dışında kullanıldığından büyük tehlike altındadır.

---

[85] Devrez Kızlaryolu Projesi Planlama Raporu, 1986, a.g.r. s.63.

1.3. Toprağın Beşerî ve Ekonomik Hayat Üzerindeki Etkileri

Devrez Havzası'nda geçimin temeli tarım ve hayvancılık üzerine kurulmuştur. Bu sebeple bölgede toprağın beşerî ve ekonomik hayat üzerinde belirleyici bir rolü bulunmaktadır. Bölgede yerleşmelerin dağılışı üzerinde toprak özelliklerinin ve miktarının etkili olduğu görülmektedir. Bu durumu Devrez vadi tabanı boyunca uzanan I. sınıf arazilerin kenarlarında yerleşmelerin sıralanmasından da anlamak mümkündür. Devrez Vadisi tabanında bulunan alüvyal topraklarda sulu tarım yapılarak ekonomik değeri yüksek olan mahsuller yetiştirilmektedir. Bu duruma bağlı olarak yerleşmeler sınırlıda olsa ekonomik açıdan getirisi fazla olan alüvyal toprakları kolaylıkla işlemek ve bu topraklardan en iyi şekilde yararlanmak için bu toprakların bulunduğu sahaların hemen kenarında kurulmaya gayret gösterilmiştir. I. sınıf arazilerin dışında 2. ve 3. sınıf diğer arazi grupları da bölgedeki yerleşmeleri kendisine çekmiştir. Daha önce de bahsedildiği gibi bölgenin 2. ve 3. sınıf arazilerdeki tarım topraklarından entansif bir şekilde yararlanmak için Ilgaz havzasının hafif eğimli kısımlarındaki gibi yeraltı suyundan faydalanılma yoluna gidilmiştir. Böylelikle bölgenin 2. ve 3. sınıf arazilerindeki tarım toprakları da ekonomik açıdan daha fazla önem kazanmıştır.

Bölgede yeterli ve verimli tarım topraklarına sahip olan köylerin nüfusça kalabalık oldukları, hatta bazılarının Ortalıca örneğinde olduğu gibi zamanla büyüyerek kasaba haline geldikleri görülmektedir. Bölgenin bu özellikteki köyleri, Kurşunlu'nun doğusundan itibaren Devrez Çayı'nın taban yaptığı sahalarda bulunmaktadır. Buna karşılık toprak verimliliğinin azaldığı bölgenin yüksek kesimlerine doğru yerleşmelerin sayıca azaldığı, dağıldığı ve nüfuslarının ova köylerine nazaran oldukça düştüğü görülmektedir. Bu yerleşmelerde nüfus az olmakla birlikte toprak bu nüfusu dahi yeterince besleyememekte ve buralardan Ankara ve İstanbul gibi büyük şehirlere göç hareketi olmaktadır.

Araştırma sahasında toprak verimliliğine bağlı olarak yerleşmelerde yapılan ekonomik faaliyetler önem derecesine göre tarımdan hayvancılığa doğru geçiş göstermektedir. Bölgenin sınırlı da olsa verimli tarım topraklarına sahip olan köylerinde temel ekonomik faaliyet tarımdır. Buralarda çiftçiler sahip oldukları topraklardan çok daha fazla ürün alabilmek için tarımda makineleşmeye gitmekte, gübre kullanmakta ve sulama imkânlarını artırmanın yollarını aramaktadır. Bölgenin entansif tarım yapan köylerinin gelirleri artmakta ve bu köylerle şehirler arasında ticari bağlar kurulmaktadır. Bu sebeple bölgenin verimli tarım topraklarına sahip olan köylerinde yaşayış tarzı giderek şehirlere yaklaşmaktadır. Havzada ova köyleri olarak ifade edilen köylerden daha az verimli topraklara sahip eğim derecesi yüksek araziler üzerinde bulunan köylere doğru gidildikçe, bu köylerin sahip oldukları toprakların ekonomik verimliliğindeki düşüklüğün köyün beşerî ve ekonomik yapısına yansıdığı görülmektedir. Bölgenin bu özellikteki köylerinin sahip oldukları tarım arazileri geniş dahi olsa, bu arazilerdeki toprakların verim düşüklüğü bulunduğu için tarımsal üretimleri azdır. Bu sebeple bölgenin yüksek kesimlerindeki köylerinin tarımdan sağladığı kazançları, ova köylerine oranla oldukça düşük kalmaktadır. Sulama imkânı bulunmadığı için kuru tarımın yapıldığı bu köylere ait tarım topraklarında bölgenin toprak ve iklim özelliklerine en iyi şekilde uyum sağlamış olan hububat tarımı yapılmaktadır. Buralarda tarım topraklarının yeterince verimli olmaması ve bu topraklarda hububat tarımının yapılması; hayvancılığın önemli bir faaliyet olmasını da beraberinde getirmiştir.

Havzanın nadaslı kuru tarım yapılabilen tarım topraklarına sahip köylerinde ise hayvancılık en az tarım kadar önemlidir. Bu köylerde Kış aylarında ve toprakların nadasa bırakıldığı zamanlarda hayvancılık ön plana çıkmakta ve yazın yaylalara çıkılmaktadır. Normal kullanım amacı mera veya orman olan sahalar üzerinde bulunan köylerde de tarım topraklarından yeterince verim alınamamakta ve bu topraklarda ekstansif olarak hayvancılığa yönelik arpa, fiğ gibi yem bitkilerinin tarımı yapılmaktadır. Bu durumdan da anlaşılacağı üzere bölgenin yüksek ve eğimli bölgelerinde bulunan köylerinin sahip olduğu sığı ve verimsiz topraklar ancak hayvancılık amaçlı kullanıma uygundur.

Sonuç olarak, Devrez Havzası'nda tarım topraklarının çeşidi, miktarı ve dağılışının beşerî ve ekonomik hayat üzerinde şekillendirici bir rolü olmuştur.

1.F. DOĞAL BİTKİ ÖRTÜSÜ VE ÖZELLİKLERİ

Araştırma sahası, Türkiye üzerinde konum ve sahip olduğu iklim, toprak ve topografik özellikleriyle birbirinden farklı bitki türlerinin yetişmesine imkân tanımıştır. Çalışmanın iklim konusunda ifade edildiği gibi Devrez Havzası iklim özellikleri açısından Karadeniz ve İç Anadolu iklimleri arasında bir geçiş bölgesidir. Bu duruma bağlı olarak Devrez Havzası içerisinde hem Karadeniz ve hem de İç Anadolu Bölgesi'nde görülebilen bitki türleri yetişebilmiştir. İklim gibi bölgede farklı bitki türlerinin yetişebilmesinde etkili olan diğer bir faktörde topografya şartlarıdır. Bölgenin Devrez Çayı vadisi içerisinde kalan kısmı bir yana bırakılırsa geri kalan kısımlarının oldukça yüksek ve arızalı olduğu görülmektedir. Topografyanın kısa mesafeler arasında değişmesi de Devrez Çayı Vadisi'nden kenarlardaki yüksek dağlık kuşağa doğru farklı bitki türlerinin yetişmesine imkân sağlamıştır. Bu sebeple Devrez Çayı Vadisi'nden kenarlardaki dağlık kuşağa doğru sıcaklık ve yağış isteklerine göre farklı türde bitkiler geniş zonlar meydana getirmektedir. Bölgede bu bitki zonlarının en güzel örneklerini Tosya havzasının Ahmet ve Dedem Dağı kesimlerinde görmek mümkündür. Ayrıca bölge sınırları içerisinde bulunan yüksek dağlık kütlesi, endemizm bakımından Türkiye'nin zengin sahalarından birisini teşkil etmektedir.[86]

Devrez Havzası'nda değişik ekolojik şartların bulunmasına bağlı olarak; birbirinden farklı floristik bölgelere ait bitki türleri aynı bölge içerisinde yayılabilmiştir. Bu bitkilerin ait oldukları floristik bölgelere bakılırsa, Devrez Havzası, bitki coğrafyası açısından Avrupa-Sibirya Flora Bölgesi'nin Öksin Alt Bölümü ile İran-Turan Flora bölgeleri arasında bir geçiş sahası özelliğindedir. Bölgede Avrupa-Sibirya Flora Bölgesi'nin Öksin Alt Bölümü Göknar (Abies bornmulleriana) ve Sarıçam (Pinus sylvestris) gibi orman birlikleriyle, İran-Turan Flora Bölgesi ise Geven (Astragalus) ve Yavşan otu (Artemisia) bitkileriyle temsil edilmektedir. Ayrıca bölgenin dere kenarlarında da hidrofik özellikte bitki türlerinin yetiştiği görülmektedir. Bu bitki türlerinin özelliklerine bakarak araştırma sahasının doğal bitki örtüsünü ormanlar, stepler ve dere vejetasyonu olmak üzere üç ayrı grup altında incelemek mümkün olabilmiştir.

---

[86] Avcı, M., 1993, "Türkiye'nin Flora Bölgeleri ve Anadolu Diagonali'ne Coğrafî Bir Yaklaşım", Türk Coğrafya Dergisi, Sayı:28, İstanbul, s.235.

1.1. Ormanlar

Günümüzde araştırma sahasının %30,2'si (94816 hektar) ormanlarla kaplı bulunmaktadır. Bu duruma göre Devrez Havzası'nın orman varlığı, Türkiye ortalamasının üzerindedir. Ancak bölgenin büyük bir kısmanda doğal halde ağaç yetişmesine uygunluk sağlayan ekolojik şartların olduğu dikkate alınırsa, bu orman varlığının olması gerekenin altında olduğu anlaşılmaktadır. Kalkolitik çağdan bu yana yoğun olarak yerleşmelere sahne olan Devrez Havzası'nın ormanları üzerinde beşerî müdahalelerle tahribatlar yapılmıştır. Günümüzde de tarla açma, yakacak ve otlak temini gibi sebeplerden dolayı devam eden bu tahribatlardan özellikle bölgenin yerleşmelerine yakın veya iç içe bulunan ormanları etkilenmiştir. Çünkü buralarda bulunan ormanlar yerleşmelere uzak olmadıkları için ilk etapta kullanılmış ve tahrip edilmiştir. Örneğin, bölgede yerleşmelerin yoğun olarak bulunduğu Neojenden müteşekkil kesimlerde arazi nispeten düz ve alçak olduğu için buraların ormanları beşerî müdahalelerden fazlaca etkilenmiş ve Orta havzasında olduğu gibi bazı yerlerde tamamen ortadan kalkmıştır. Buna karşılık olarak Devrez Havzası'nı kenarlardan çeviren yüksek ve dağlık kuşaklarda topografya ormanları beşerî tahribatlardan uzak tutmuş ve lokal iklim şartları meydana getirerek gelişmesinde yardımcı olmuştur. Bu sebeple bölgede yerleşmelerin yoğunluk gösterdiği Devrez Çayı Vadisi'ne yakın kesimlerden yüksek kenar sahalara doğru çıkıldıkça orman alanları da genişlemektedir.

Araştırma sahasında orman formasyonunun hakim olduğu yerler Devrez Çayı Vadisi'nin hemen kenarından yükselen ve vadi boyunca uzanan yüksek dağlık kuşaklardır. Bölgede yükselti Kargı'da 350 metreye kadar inen Devrez Vadisi ile, yükselti Ilgaz dağlarında 2587 metreye kadar çıkan dağlık kuşaklar arasında oldukça fazla yükselti farkı bulunmaktadır. Bölgenin bu iki jeomorfolojik ünitesi arasında yükseldikçe iklim, toprak ve topografik özellikleri değişmektedir. Bu duruma bağlı olarak bölgede Devrez Vadisi ile yüksek kesimler arasında farklı bitki türlerinin yetişmesi için uygun biyoklimatik şartlar oluşmuştur. Böylece havzada kendisi için uygun yetişme şartları bulan Juniperus excelsa (Boylu ardıç), Quercus pubescens (Tüylü meşe), Pinus brutia (Kızılçam), Pinus nigra (Karaçam), Abies bornmulleriana (Göknar) ve Carpinus orientalis (Doğu gürgeni) gibi bitki türleri yetişebilmiş ve orman olacak şekilde geniş birlikler meydana getirmiştir. Bu ormanlık sahalar Orta'da Aydos ve Semer dağları, Kurşunlu'da Gürgenli Dağ, Ilgaz'da Elmadağ, İndağı ve Ilgaz dağları, Tosya'da da Ahlat dağı, Çal dağı, Dedem dağı, Kös dağı ve Tosya Ilgaz Dağı üzerinde yoğunlaşmıştır.

Bölgenin karasal özellikleri fazla olan kesimlerinde kuru ormanlar yayılmıştır. Bu ormanların başlıca elemanları meşelerdir. Yer yer 1500 metreye kadar çıkan meşe ormanlarının en güzel örnekleri Orta ile Yalakçukuröreh köyü arasındaki karayolunun kenarları boyunca bulunmaktadır. Bu sahanın başlıca meşe türü boyu 3-5 metreler arasında değişen Quercus ceris (Saçlı meşe) dir. Kurşunlu'dan itibaren Quercus ceris birliklerinden meydana gelmiş meşe ormanları Devrez Çayı Vadisi'nin güney kesimleri boyunca uzanan yamaçları üzerinde yükselerek Ilgaz'a kadar devam etmektedir. Quercus ceris ormanlarına Ilgaz'ın Belören kasabası batısında Quercus pubescuns (Tüylü meşe)'ler de katılmakta ve buradan batıya doğru

Devrez Çayı Vadisi'nin güneyini takiple uzanan yamaçlar üzerindeki ormanlara Quercus pubescuns ağaçları hakim olmaktadır. Ilgaz'ın Sarmaşık köyünden itibaren doğuya doğru gidildikçe Devrez Çayı Vadisi'nin kenarlarında yükselen yamaçlar üzerinde 500-800 metreler arasında yoğunlaşan meşe birlikleri, Tosya'da Juniperus excelsa (Boylu ardıç) ve Pinus nigra (Karaçam), Kargı'da ise Pinus brutia (Kızılçam) ormanlarıyla karışık bir halde bulunmakta veya bu ormanların içerisinde küçük birlikler meydana getirmektedir. Bununla birlikte bölgede karaçamlardan meydana gelmiş kuru ormanların tahrip edildiği yerlerde, karaçamlardan boşalan sahaların meşeler tarafından işgal edildiği ve bu sayede meşelerin birlikler halinde yükseldiği görülmektedir. Örneğin Ilgaz Dağlarının güney eteklerinde karaçam tahrip sahasına yerleşmiş olan Mazı meşesi (Quercus infectoria) birlikleri 100-1200 metre kadar yükselmişlerdir.[87]

Bölgede meşelerin yanısıra kuru ormanların başka bir temsilcisi de ardıçlardır. Meşelerden daha alçak zonlarda görülen ardıçlar bazen saf halde, bazen de Quercus pubescuns (Tüylü meşe) ve Pinus nigra (Kızılçam) ağaçlarıyla birlikte karışık ormanlar meydana getirmiştir. Juniperus excelsa (Boylu ardıç) türü olan bu ardıçlar Devrez Çayı'na yanlardan katılan kuru derelerin ağız kısımlarında 700-800 metreye kadar çıkabilmiştir. Ilgaz'da Sarmaşık köyünün doğusundan itibaren görülemeye başlanan Juniperus excelsa ormanları, Devrez Çayı'nın vadisi boyunca doğuya doğru uzanmakta ve Alinin Dağı'nın Devrez Vadisi'ne bakan güney yamaçlarında saf birlikler oluşturmaktadır. Bu sahada önce ağaççık formunda meşelerle karışık halde bulunan Juniperus excelsaların boyları Avşar köyü yakınlarında 6-7 metrenin üzerine çıkmaktadır. Bölgenin Avşar köyünün doğusunda kalan kısımlarında da Juniperus excalsa ormanlarının Devrez vadisinin kenarları boyunca yükselen yamaçlar üzerinde yayıldıkları görülmektedir. Ancak bu sahalarda bulunan Juniperus excelcalar, Ortalıca'ya kadar Quercus pubescuns, (Tüylü meşe) Ortalıca'nın doğunda kalan daha alçak kesimlerde de Pinus brutia (Kızılçam) ağaçlarıyla beraber bir şekilde karışık ormanlar teşkil etmiştir.

Araştırma sahasının alt zonlarında Akdeniz Fitocoğrafya Bölgesi'ne ait bitkilerden olan Pinus brutia (Kızılçam) birliklerinden oluşmuş ormanları da görmek mümkündür. Bu ormanlar Devrez Çayı ile Kızılırmak'ın birleştiği yerlerde 350 metre yükseklikten başlayarak Devrez Çayı Vadisi'ni takiben batıda Ortalıca'ya kadar sokulmakta ve Devrez Çayı Vadisi'nin yamaçları üzerinde 800 metreye kadar yükselmektedir. Ortalıca'dan doğuya doğru Devrez Çayı Vadisi'nin yamaçlarında meşeler ve ardıçlarla karışık halde bulunan Pinus brutia ormanları, Kızılırmak Vadisi'ne yaklaştıkça yer yer saf topluluklar oluşturmaktadır.

Sıcaklık ve ışık isteği yüksek, nem isteği ise az olan kızılçamlar; kuraklığa dayanıklı, dona karşı hassas bitkilerdir. Bu ekolojik istekleriyle karasal iklimlerde yetişemeyen kızılçamlar, Türkiye'de kendisine en uygun yayılma alanını Akdeniz ikliminin görüldüğü alanlarda bulmuştur.[88] Araştırma sahasında kızılçamların saf ormanlar teşkil ettiği sahalara en yakın meteoroloji istasyonu Kargı'dadır. Kargı meteoroloji istasyonunun 25 yıllık verilerine göre; bu bölgenin yıllık ortalama sıcaklığı 13.7°C'dir. Ortalama düşük sıcaklığın 8.8°C, ortalama yüksek sıcaklığın da 19.7°C olduğu Kargı'da yıllık ortalama en düşük sıcaklık Ocak ayında -0.7°C'dir. Yıllık toplam yağış miktarı 348.5 mm. olan Kargı'nın karla örtülü

---

[87] Avcı, M., 1998, "Ilgaz Dağları ve Çevresinin Bitki Coğrafyası-II (Bitki Coğrafyasının Dağılışı)", İ.Ü. Coğrafya Derg., Sayı:6, İst., s.332.

[88] Günal, N., 1997, Türkiye Başlıca Ağaç Türlerinin Coğrafi Yayılışları, Ekolojik ve Floristik Özellikleri, Çantay Kitapevi, İstanbul, s.22.

gün sayısı da 8,5 gündür. Bu sıcaklık ve yağış değerleri Kargı'da Karadeniz ve İç Anadolu ikliminden ayrı lokal bir iklimin mevcut olduğunu göstermektedir. Kargı'nın sahip olduğu bu lokal iklim şartları altında kızılçam ormanları yetişme imkânı bulabilmiştir. Çünkü nem isteği az olan kızılçamın yayılmasını belirleyen ve sınırlayan en önemli faktör sıcaklık olup yayıldığı alanların yıllık ortalama sıcaklığı 12-18°C arasındadır.[89]

Bölgedeki kızılçam ormanlarında yer yer Pistacia terebinthus (Menengiç) ve Arbutus andrachne (Sandal) gibi Akdeniz florasına ait maki bitkilerinin bulunduğu dikkat çekmektedir. Ancak bu bitkilerin dışında bölge Akdeniz florasının başka elemanlarının yetişmediği görülmektedir. Bu duruma karşılık kızılçam ormanları Quercus pubescuns (Tüylü meşe) ve Juniperus excelsa (Boylu ardıç) gibi step ve orman sahaları arasında geçişi gösteren bitkiler açısından oldukça zengindir. Dolayısıyla araştırma sahasında bazı maki bitkileri bulunmakla birlikte bunlar tam olarak yetişmesi ve gelişmesi için aradığı optimum şartları bulamamıştır. Bu sebeple kızılçam ormanları Devrez Vadisi'nin korunaklı yamaçlarında batıda en fazla Ortalıca'ya kadar sokulabilmiştir.

Bölgenin step sahalarına doğru en fazla sokulan çam ormanları Pinus nigra (Karaçam) ağaçlarından meydana gelmiştir. Bu ormanlar step sahalarının kenarlarından başlayarak dağların 1000-1500 metreler arasında kalan kısımlarında geniş bir kuşak halinde yayılmaktadır. Bölgede en güzel birliklerini Ahlat Dağı, çal Dağ, Dedem Dağı ve Kös Dağ üzerinde oluşturan karaçamlar, bu dağların Devrez Vadisi'ne bakan yamaçlarında meydana gelen bitki kademeleşmesinde meşe ve ardıç ormanlarının üzerinde bulunmaktadır. 1000-1200 metreler arasında meşe ve ardıçlarla birlikte karışık ormanlar oluşturan karaçamlar, 1200-1400 metreler arasında saf halde, 1400-1500 metreler arasında da sarıçamlarla karışık halde ormanlar teşkil etmektedir.

Tosya Dipsizgöl'de olduğu gibi korunaklı yerlerde boyları 40 metreye yaklaşan karaçam ağaçları kendileri için bölgede optimum yetişme şartlarını 1000-1500 metreler arasında bulmuştur. Bölgede 1000-1500 metreler arasında kalan sahalarda yerleşmeler yoğunluk kazanmıştır. Bu sebeple karaçam ormanları yerleşmeler tarafından büyük oranda tahrip edilmiştir. Bölgedeki bu tahribatın ne kadar ileri düzeyde olduğunu günümüzde step sahası içerisinde kalan Orta'nın Kalfat bucağı ve Sakaeli köylerinin etrafındaki tepelerin üzerinde kalan küçük karaçam birliklerinden anlamak mümkündür.

Devrez Havzası'nın 1500 metrenin üzerinde kalan yüksek ve arızalı sahalarında sarıçamlardan oluşmuş geniş ormanlar bulunmaktadır. Bu ormanlar bölgede en fazla Ilgaz, Geçmiş ve Kös dağları üzerinde yayılmaktadır. Genellikle alt seviyelerinde karaçam, üst seviyelerinde ise göknarlarla karışık bir halde bulunan sarıçam birliklerinin Tosya'nın Halkoluğu Yaylası ve Kös Dağı bölgesinde boylarının 25-30 metreyi bulduğu ve saf halde ormanlar meydana getirdiği görülmektedir [90] (Foto 1.10).

---

[89] Günal, N., 1997, a.g.e., s.22.

[90] Kılınç, M., 1978, İç Anadolu-Batı Karadeniz Geçiş bölgesinde Devrez Çayı ile Kızılırmak Nehri Arasında Kalan Bölge Vejetasyonunun Bitki Ekolojisi ve Bitki Sosyolojisi Yönünden Araştırılması, TÜBİTAK Biyolojik Araştırma Grubu Proje No: TBAG-198, Ankara, s.68.

Foto 1.10. Tosya Kös dağı Bölgesinde Bulunan Sarıçam Ormanlarından Genel Bir Görünüş.

Türkiye için endemik bir göknar çeşidi olan Abies bornmullerianalar (Uludağ göknarı) Devrez Havzası'nda ormanın üst sınırına yakın yerlerde birlikler teşkil etmiştir. Abies bornmuelleriana Kızılırmak çevresinden başlayarak Karadeniz Dağları ile Marmara Bölgesi'nin güneyindeki ve Çankırı kuzey doğusundaki dağlarda saf ya da sarıçam, kayın ve karaçam ile ormanlar oluşturan Uludağ göknarı, bu sahalardan adını aldığı Uludağ'a kadar geniş bir yayılış göstermektedir.[91] Bölgede genellikle sarıçamlarla karışı bir halde bulunan Uludağ göknarının bazen saf topluluklar meydana getirdikleri görülmektedir. Devrez Havzası'nda Uludağ göknarlarından oluşan birlikler, metamorfik seriler üzerinde gelişmiş kahverengi orman toprakları üzerinde yayılmaktadır. Bunların yayıldıkları alanların yükseltisi Ilgaz dağlarında 2100 metre, Kös dağlarında ise 1900 metreye kadar çıkmaktadır. Bölgede saf halde Uludağ göknarı birlikleri Ilgaz dağlarında 1600-2100 metre, Kös dağlarında da 1600-1900 metreler arasında bulunmaktadır. bu sahalar içerisinde de Uludağ göknarlarının en güzel birliklerini Ilgaz Dağı Millî Parkı'nın içerisinde ve çevresinde görmek mümkündür. Ilgaz Dağı Millî Parkı'nın sınırları içerisinde kalan sahada iyi korunduğu ve kendisi için üstün yaşam seviyesi bulduğu için Uludağ göknarlarının boyları 30 metrenin üzerine çıkmıştır. Bölgede Ilgaz ve Kös dağlarının dışında Geçmiş ve Ahlat dağlarının 1600-1750 metreler arasında kalan kısımlarında da Uludağ göknarı birlikleri bulunmaktadır. Ancak bu sahalardaki göknarların Ilgaz ve Kös dağlarındaki birliklere oranla oldukça dar alanlarda yayıldıkları ve genellikle sarıçamlarla karışık oldukları görülmektedir.

Bölgenin subalpin katlarında Juniperus communis (Sürüngen ardıcı) birliklerinin oldukça geniş bir yayılıma sahip oldukları görülmektedir. Ardıçların bir alt türü olan juniperus communisler en çok 50 cm boylarında, genellikle yerde sürünen çalı şeklinde yaygın dallı, sık ve bodur bir çalıdır[92] (Foto 1.11). Bu

---

[91] Günal, N., 1997, a. g. e. S.39-41.

[92] Anşin, R., Özkan Z.C., 1997, Tohumlu Bitkiler, Karadeniz Teknik Üniv. Yay. No: 167, K .T.Ü. Basımevi, Trabzon, s.222.

sebeple Sürüngen ardıcı adı verilen bu ardıçlar, bölgede 1500 metrenin üzerinden başlayarak alpin kata kadar uzanan saha içerisinde yayılmıştır. Sarıçam ormanları için karekterestik bir çalı olan bu birlik, araştırma sahasında özellikle sarıçam ormanlarının tahrip edildiği alanlarda çalı katı şeklinde saf topluluklar meydana getirmiştir. Dolayısıyla bölgede sürüngen ardıcı birlikleri, sarıçam ormanlarının tahribinden sonra geniş bir yayılma alanı bulmuştur. Bu ardıçların yayıldığı sahaların başında da Kös Dağı, Halkoluk Yaylası, Büyükyazı, Yaylacık (Kilkuyu köyü civarı), Çatalöbek ve Sırıklı tepe çevreleri gelmektedir.[93]

Foto 1.11. Kös Dağı Üzerinde Yayılan Sürüngen Ardıçlarından Genel Bir Görünüş (Dikenli Yayla-Ilgaz).

Araştırma sahasının orman altı ağaççık ve çalı florası, içerisinde bulunduğu birliğe bağlı olarak değişmeler göstermektedir. Bu duruma göre Kızılçam birliklerinin ağaççık ve çalı florası içerisinde; Qercus pupescens (Tüylü meşe), Juniperus excelsa (Boylu ardıç), Juniperus oxycedrus (Katran ardıcı), Berberis (Kadın tuzluğu), Fraxinus oxycarpa (Sivri meyveli dişbudak), Pistacia tenebinthus (Menengiç), Cotoneaster (Dağ muşmulası) bulunmaktadır. Karaçam birliklerinin ağaççık ve çalı florası içerisinde; Juniperus oxycedrus (Katran ardıcı), Vibirnum lantana (Tüylü Kartopu) ve Cistus (Laden) gibi bitkiler yer almaktadır. Sarıçam birliklerinin başlıca ağaççık ve çalı florası Juniperus communis (Sürüngen ardıcı) ve Daphne (Defne) oluşturmaktadır. Göknar ormanlarının ağaççık ve çalı florası içerisinde ise en fazla Popolus tremula (Titrek kavak), Sorbus (Üvez), gibi bitkilere rastlanmaktadır.[94]

Orman altı ağaççık ve çalı florası gibi, orman altı ot florası da içerisinde yetiştiği birliğe bağlı olarak değişmektedir. Bölgenin orman altı ot florasını meydana getiren başlıca bitkilerden Thymus (kekik), Onabrychis (Korunga), Alyssum (Altın çiçeği) ve Astragalus (Geven) Kızılçam ormanlarında;

---

[93] Kılınç, M., 1978, a.g.e., s.74.

[94] Kılınç, M., 1978, a.g.e., s.47-74.

Artemisia (Yavşan otu), Trifolium (Tırfıl), Vicia (fiğ) ve Lathyrus (Burçak) karaçam ormanlarında; Trifolium (Tırfıl), Artemisia (Yavşan otu), Fragaria vesca (Orman çiceği), Viola (Menekşe) ve Salvia (Ada çayı) Sarıçam ormanlarında ve Fragaria vesca (Orman çileği), Trifolium (Tırfıl), Ranunculus (Düğün çiçeği), vicia (Fiy), Lathyrus (Burçak) gibi bitkilerde göknar ormanlarında yayılış göstermektedir.

Geçimin temelinin tarım ve hayvancılığa dayandığı bölgede yüksek ve arızalı topografya özelliklerinin hakim olması dolayısıyla tarım toprakları sınırlıdır. Bu sebeple bölgenin yerleşmelere yakın kesimlerindeki ormanlık sahalarında tarım alanları açılmış veya otlak edinme amacıyla tahribatlar yapılmıştır. Bununla birlikte bölgenin sahip olduğu sert iklim özelliklerine bağlı olarak ormanlar yakacak temini için kesilmiş ve yakacağın dışında mesken yapımında da ormanlardan elde edilen ağaçlar temel yapı malzemesi olarak kullanılmıştır. Böylece bölgenin ormanlık sahalarda önemli ölçülerde tahribatlar yapılarak, yer yer alt zonlardaki orman örtüsü ortadan kaldırılmıştır. Günümüzde orman işletme müdürlüklerinin aldıkları tedbir ve yasaklarla önemli ölçüde azalan bu tahribatlar sonucunda, bölgenin bazı kesimlerindeki doğal vejetasyon zonlarının bozulduğu görülmektedir. Örneğin bölgede doğal olarak bulunan meşe ormanları, karaçam ormanlarının tahrip edildiği yerlerde saf birlikler meydana getirmektedir. Bu durumdan daha vahim olanı ise, meşe ormanlarının dahi tahrip edilerek eskiden ormanlık olan sahaların tamamen çıplak hale getirilmesidir. Bu durumu Orta ve Kurşunlu havzalarının Neojenden müteşekkül olan arazilerinde görmek mümkündür. Eski meskenlerde bol miktarda kullanılan geniş gövdeli karaçam ağaçlarından ve step sahaları üzerinde yükselen tepeler üzerinde kalan küçük karaçam topluluklarından anlaşıldığı üzere bölgenin bu sahaları önceleri karaçam ormanlarıyla kaplı bir durumdaydı. Günümüzde ise kuru ormanların tahribatı sonucunda bölgenin bu kesimleri stepleşmiştir.

Bilindiği gibi, orman yangınları Türkiye'de orman sahalarını tehdit eden en büyük tehlikelerden birisidir. Araştırma sahasında fazla olmamakla birlikte anız yakma ve tarla açma gibi sebeplerle orman yangınları çıkmaktadır. Bu yangınlar fazlaca büyümeden söndürülmekte ve yangınlardan genellikle 1-2 hektarlık orman arazisi etkilenmektedir. Bölgede yangına karşı en hassas olan yerler koru ve ağaçlandırma ormanlarının bulunduğu yerlerdir. Buralar genellikle alt zonlarda ve yerleşmelere yakın yerlerde bulundukları için yangına karşı hassas alanlardır.

Ormanların ekonomik manada taşıdıkları değerlerin yanında erozyona karşı üstlendikleri rollerinin de oldukça büyük önemi vardır. Daha önce de ifade edildiği gibi bölgede erozyon tehlikesi büyük boyutlardadır. Bu sebeple bölgedeki step sahalarına komşu bölgelerdeki kuru ormanların beşerî tahribatlarla yok edilmesini önlemek için sıkı tedbir ve yasaklar alınmalı ve bu sahalardaki ormanların ot alma, çapalama, sürgün koruma ve seyretme gibi koruma çalışmalarıyla korunmalarına dikkat edilmelidir.

1.2. Stepler

Araştırma sahasında step birliklerinin Orta, Kurşunlu ve Kargı yörelerinde yayıldıkları görülmektedir. Bu sahalar normalinde sahip oldukları iklim özellikleriyle kuru ormanların yayılış bölgeleri içerisindedir. Bu durumu bölgenin step sahalarını çevreleyen ve yer yer step sahalarının içerisinde bulunan yüksek tepeler üzerinde adacıklar halinde kalan karaçam ve meşe meşçerelerinin mevcudiyetinden de anlamak mümkündür. Dolayısıyla araştırma sahasının step birlikleri **antropojen** karakterlidir. Kalkolitik çağdan beri yerleşmelere sahne olan bölgede kuru ormanlar, zaman içerisinde yapılan tahribatlara bağlı olarak kendileri için daha uygun iklim ve toprak şartlarına sahip lokal alanlara ve yüksek alanlara doğru çekilmiştir. Böylece kuru ormanların boşalttıkları sahalarda, bölgeye komşu olan karasal özellikteki bölgelerin step birlikleri kolayca yayılma imkânı bulmuştur. Bundan dolayı bölgenin İç Anadolu'ya komşu güneybatı kesimlerinde step sahaları oldukça geniş bir yayılıma sahiptir.

Bölgede İran-Turan Flora Bölgesi'nin temsilcileri olan step birlikleri, Orta havzasında 1200-1500 m., Kurşunlu-Ilgaz arasında 1000-1200 m. ve Kargı yöresinde de 350-500 metreler arasında yayılmıştır. Bununla birlikte bölgede step vejetasyonuna ait bazı bitkileri step sahalarının dışında, orman sahalarının ot katlarında ve orman sınırının üzerindeki katlarda da görmek mümkündür. Türkiye diğer step sahalarında olduğu gibi araştırma sahasında da step vejetasyonun en fazla görülen bitkilerinin başında Astragalus (Geven), gelmektedir. Bölgede verimsizliği veya yüksek eğimi dolayısıyla tarıma alınamayan sahalarında yüksek uyum gücü sayesinde rahatlıkla yayılan gevenler, yer yer geniş birlikler oluşturmuştur.

Gevenlerin dışında bölgenin step sahalarında görülen diğer başlıca step bitkileri ise Yavşan otu (Artemesia), Tırfıl (Trifolium), Adi fiğ (Vicia sativa), Ayrık (Agropyrum), Çoban yastığı (Acantholimon) ve Katır tırnağı (Genista sessilifolia) gibi türlerdir.

Ekstansif hayvancılığın önemli bir ekonomik faaliyet olduğu bölgede yayım alanlarını yetersizliğinden ötürü step sahalarında aşırı otlatma yapılmıştır. Bu sahalarda aşırı otlatılma sonucunda hayvanların sevdiği bazı step bitkileri azalmış ve onun yerine hayvanlar tarafından yenilemeyen Astragalus sempervirens (Dikenli geven), Acantholimon venustum (Çoban yastığı), Cirsium acarna (Köy göçerten), Verbascum pulverulentum (Sığır kuyruğu) ve Sütleğen gibi step bitkileri hakim duruma gelmişlerdir. Step sahalarının dışında bölgenin özellikle yaylalara yakın kesimlerindeki orman altı ot formasyonunda da aşırı otlatılmaya bağlı olarak hayvanların yiyemediği geven, kekik, çoban yastığı gibi bitkilerin fazlaca yayıldıkları görülmektedir.

Devrez Havzası'nın orman sınırının üzerindeki katlarında geniş çayırlar bulunmaktadır. Subalpin kat olarak da ifade edilebilecek olan bu sahalar, otsu bitki türleri açısından oldukça zengindir. Burada bulunan otsu bitkilerin başında Trifolium (Üçgül), Ranunculus (Düğün çiçeği), Artemesia (Yavşan otu), Hordeum spontaneum (Yabani arpa) ve Primula vulgaris (Çuha çiçeği) gibi türler gelmektedir. Bölgede hayvanlar tarafından sevilerek yenilen otsu bitki türlerini bulundurmasının yanında serin bir havaya sahip olmasıyla da Subalpin katın hayvancılık ekonomisi açısından oldukça büyük bir önemi bulunmaktadır. Bu sebeple bölgenin ormanın üst sınırında kalan sahaları yaylak olarak değerlendirilmekte ve buralarda geçici yerleşmeler teşkil edilmektedir.

1.3. Dere Vejetasyonu

Araştırma sahasında dere vejetasyonu olan nitelendirilen vejetasyon içerisine Devrez Çayı ve kolları boyunca yetişen hidrofik karakterdeki bitkilerle söğüt ve kavaklardan meydana gelmiş olan galeri ormanları girmektedir. Bu dere vejetasyonunun doğal bitkileri saz ve kamışlarla, birlikte Rananculus (Düğün çiçeği), Caltha (Bataklık nergisi) gibi otsu bitkilerdir. Bunların dışında derelerin bazı kesimlerindeki yamaçlarında da Böğürtlen (Rabus fruticosus), Orman gülü (Rhododendron ponticum), Pistacia terebinthus (Menengiç) ve Kuşburnu (Rosa canina) gibi ağaççık ve çalı türü bitkilerin yetiştiği görülmektedir.

Devrez Çayı ve kolları boyunca doğal bitki örtüsünün tahrip edildiği yerlerde Salix alba (Beyaz söğüt), Salix repens (Bataklık söğüdü), Salix fragilis (Gevrek söğüt) türü söğüt ağaçlarıyla, Populus nigra (Kara kavak), ve Populus alba (Ak kavak) türü kavak ağaçlarından teşkil edilmiş küçük bir galeri gibi vadi boyunca uzanan ormanlar bulunmaktadır. Bu ormanların bölgede geliştiği yerler step sahalarıdır. Adeta step sahalarıyla bütünleşmiş olan söğütler, Devrez Çayı ve kollarının etrafındaki kısmı bataklık olan veya su basma tehlikesi bulunan yerlerde dikilmiştir. Buralarda drenajı temin ederek buraların mera olarak değerlendirilmesini sağlayan söğüt ağaçları, hem çit görevi görmekte ve hem de tepe sürgünleri belirli aralıklarla kesilerek step alanlarının yakacak ihtiyacının bir kısmını karşılamaktadır. Söğütler kadar olmasa da Devrez vadisi ve kollarının kenarlarında söğütlerle karışık bir halde kavaklarında ekildiği görülmektedir. Genellikle köylerin yakın kesimlerindeki derelerin vadi kenarlarında bulunan bahçelerin ve bağların sınırlarında dikilen kavak ağaçları, mahsülün iyi olmadığı senelerde kesilerek satılmakta yani köy halkı için bir nevi sigorta görevi görmektedir.

II. BÖLÜM
BEŞERİ COĞRAFYA ÖZELLİKLERİ

2.A. NÜFUS

2.1. Genel Özellikler

Devrez Havzası uygun yeryüzü şekilleri, iklim, toprak ve su kaynakları gibi insan yaşaması için gerekli olan temel unsurları oluşturan doğal çevre faktörleri açısından yerleşmeye son derece uygun olan bir bölgedir. Ayrıca burası, Anadolu'nun doğusunu batısına bağlayan doğal bir oluk olması sebebiyle tarih boyunca beşerî ve ekonomik faaliyetlerin yoğunlaştığı hatta savaşlarla Anadolu'nun bir nevi kaderinin belirlendiği bir bölgedir. Bu özellikleri dolayısıyla çalışmanın yerleşme tarihi bölümünde detaylıca ifade edileceği gibi burası tarih öncesi ve tarihi devirler içerisinde güçlü siyasî organizasyonlara beşiklik etmiş veya bu organizasyonların hükümranlık alanları içerisinde kalmıştır. Böylece genel çerçevesiyle bölgenin yerleşme tarihine ışık tutan bazı tarihi eser ve vesikalar günümüze kadar ulaşabildiğinden bölgenin yerleşme tarihi genel hatlarıyla bilinebilmiştir. Ancak Türkiye'nin tamamında olduğu gibi araştırma sahasında da yerleşmenin oluşumunu sağlayan nüfusun Cumhuriyet öncesindeki durumu hakkında yeterli ve sağlıklı bilgilere ulaşılamamaktadır. Bununla birlikte Cumhuriyet dönemi öncesinde yapılmış olan tahrirlerden, mühimme defterlerinden, vakfiyelerden ve seyahatnamelerden bölgenin geçmişteki nüfusu ve sosyo-ekonomik özeliklerini bir nebze olsun ortaya koymak mümkündür.

Araştırma sahasının nüfus durumuyla ilgili olan ilk bilgilere 16. Yüzyıl Tahrir Defterleri'nde ulaşılmaktadır. Fâtih Sultan Mehmet devrinde düzenli bir şekilde tutulmaya başlayan Tahrir defterlerinde yazılan kayıtlardan yararlanılarak, bir şehrin veya bölgenin nüfusu gerçeğe çok yakın bir şekilde hesaplanabilmektedir.[95] Esasta vergi toplamak amacıyla düzenli ve sürekli bir şekilde tutulan bu defterlere göre araştırma sahası Çankırı sancağının sınırları içerisinde bulunmaktadır. Merkezi Çankırı şehrinde olan Çankırı sancağına araştırma sahasında kalan Koçhisar (Ilgaz), Kurşunlu, Karıpazarı (Orta), Kal'acık (Kalecik), Tosya ve Kargu (Kargı) ile birlikte Çerkeş, Milan ve Keskin kazaları da bağlı bulunmaktaydı. Bu sancağın 1521 tarihli tahrirlere göre 19499 hane ve 7048 mücerrede karşılık olarak 104543 kişiye tekabül eden nüfusunun; 7826 hane ve 1978 mücerrete karşılık olarak 41108 kişisi araştırma sahasında yaşamaktaydı. 1579 tarihli tahrirlere göre ise 33912 hane ve 18134 mücerrede karşılık olarak 187694 kişiyi bulan sancak nüfusunun 13705 hane ve 7708 mücerredden oluşan 76233 kişisi araştırma sahasında bulunmaktadır.[96]

Görüldüğü gibi Çankırı sancağındaki nüfusun 1521 tarihli Tahrir defterlerine göre %39.3'ü, 1579 tarihli Tahrir defterlerine göre de %40.6'sı araştırma sahası içerisinde yaşamaktadır. Bu durumdan anlaşılacağı üzere araştırma sahasının 1521 yılından 1579 yılına kadar geçen 58 yıllık sürede nüfusu %85.4

---

[95] Şahin, C.,-Doğanay, H., 1999, Türkiye Coğrafyası, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Öğretmen Kitapları Serisi, No:4, Ankara, s.150.

[96] Kankal, A., 1993, Tapu-Tahrir Defterlerine Göre 16. Yüzyılda Çankırı Sancağı, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, s.28.

oranında artmıştır. 1940 yılı nüfus sayımı sonuçlarından araştırma sahasında 1940 yılında 77850 kişinin yaşadığı anlaşılmıştır. Bölgenin 1940 yılındaki bu nüfus miktarı dikkate alınırsa, 1940 yılından yaklaşık 3 yüzyıl önce de bölgede 1940 yılının nüfusuna yakın bir nüfuslanmanın olduğu ortaya çıkmaktadır. 16. yüzyılda sadece araştırma sahasında değil, Anadolu'nun bütününde yaşanan bu nüfus artışını, nüfusun doğal artış seyri ile ifade etmek mümkün görünmektedir. Nitekim DOĞANAY; Anadolu'daki bu nüfus artışını Kırım, Kafkaslar ve Balkanlardan Anadolu'ya doğru olan göç hareketlerine bağlamaktadır.[97]

Osmanlı İmparatorluğunun 1831 yılında askere alınacak olan nüfusu tespit etmek amacıyla yapmış olduğu nüfus sayımı, Türkiye'nin Cumhuriyet dönemi öncesindeki nüfusuyla ilgili olarak oldukça önemli bilgiler vermektedir. Türkiye'deki nüfus çalışmaları için bir başlangıç noktası oluşturan bu sayımda, Anadolu'yla birlikte Osmanlı İmparatorluğunun sınırları içerisinde kalan bütün sancak ve kazaların erkek nüfusu sayılmıştır. KARAL tarafından yayınlanan bu sayımın sonuçlarına göre 1831 yılında 3744'ü Koçhisar (Ilgaz), 1226'sı Kurşunlu, 1908'i Karıpazarı (Orta) ve 5584'ü de Tosya'da olmak üzere araştırma sahası içerisinde bulunan erkek nüfusun toplamı 12462 kişidir.[98]

Araştırma sahasının Cumhuriyet dönemi öncesindeki nüfusuyla ilgili bazı bilgileri de günümüzün il yıllıklarının bir benzeri olan salnamelerde bulmaktayız. Bu salnameler içerisinde bölgenin nüfus miktarını ve nüfusun özelliklerini en iyi şekilde vereni 1896 (H. 1314) yılına rastlayan 19. Kastamonu Devlet Salnamesi'dir. Bu salnamede verilen rakamlara göre araştırma sahası içerisinde kalan 143 köy ve 3 kaza merkezinin toplam nüfusu 66660 kişidir. Ayrıca yine bu salnameden anlaşıldığı üzere bölgedeki kaza merkezlerinden Tosya'nın 9203, Ilgaz'ın 1631 ve Kurşunlu'nun da 2806 kişilik bir merkez nüfusu bulunmaktadır. Günümüzde ilçe statüsü kazanmış olan Orta ilçesinin şimdiki merkezi durumundaki Orta kasabasında ise 1986 yılından 768 kişinin yaşadığı anlaşılmaktadır. Nüfusun cinsiyete göre dağılımına gelince 1896 yılında havzada bulunan nüfusun %50.2'si (33441 kişi) erkek, %48.8'i de (33219 kişi) kadındır.[99]

19. yüzyıl sonlarına doğru araştırma sahasının nüfus durumuyla ilgili olarak Vital Cuinet de; 19. Kastamonu Vilayet Salnamesi'nde verilen rakamlara yaklaşık rakamlar vermiştir. Bu müellife göre; 30 köyü ve bir de nahiyesi (Kargı) olan Tosya kazasının merkezinde 8406, genelinde ise 34388 kişi bulunmakta, toplam nüfusu 16743 kişi olan Kurşunlu (Karacaviran) nahiyesinde de 2844 kişi yaşamaktadır.[100]

Buraya kadar araştırma sahasının Cumhuriyet dönemi öncesindeki nüfus durumuyla ilgili olarak çeşitli kaynaklardan verilen rakamla; bölgenin geçmişteki nüfusunu tam olarak bilmek mümkün görünmemektedir. Ancak verilen nüfus miktarlarından anlaşılacağı üzere burası Cumhuriyet dönemi öncesinde de yoğun nüfuslu bir bölgedir. Çalışmanın yerleşme bölümünde ayrıntılı olarak bahsedileceği üzere araştırma sahasında iskânın tamamlanması 16. Yüzyılın başlarına kadar inmektedir. Dolayısıyla bölgede 16. Yüzyıldan günümüze gelinceye kadar yerleşik hayata bağlı olarak yoğun bir nüfusun yaşadığı aşikardır.

---

[97] Doğanay, H., 1997, Türkiye Beşerî Coğrafyası, M.E.B. Yay. No: 2982, İstanbul s.152.

[98] Karal, E., Z., 1943, Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı (1831), Başvekalet Umum Müd., Ankara, s.147.

[99] 19. Kastamonu Vilayeti Salnamesi, H. 1314 (M. 1986), s.310-315.

[100] Cuinet, V., 1895, La Turquie d'Asia, Paris, s.477-560.

2.2. Nüfus Miktarı ve Artışları

Bilindiği gibi; nüfus daima hareket halinde olduğu için bir yerleşme, bölge ya da ülkenin nüfusu hiçbir zaman sabit kalmamaktadır. Bu sebepler, sınırları belirli bir alandaki insan sayısının yani nüfus miktarının tabii ki, nüfus çalışmaları için en önemli hususlardan birisidir. Çünkü optimum nüfusun sağlanması için yapılacak olan ileriye dönük planlamalarda nüfusun yıllar içerisindeki seyri ve bunun sebeplerinin ortaya konulması gereklidir. Nüfus artışının doğal seyri doğumlar ve ölümler arasındaki farkla ortaya çıkmaktadır. Ancak doğal seyri dışında savaşlar, salgın hastalıklar ve açlık gibi toplu ölümlere sebebiyet veren faktörlerle ve göç hareketleriyle de nüfus miktarı sürekli olarak bir değişim içerisindedir.

Araştırma sahasının Cumhuriyet dönemi öncesindeki nüfusuyla ilgili olarak bazı bilgiler verilse de, bu bilgilerle bölgenin geçmişteki nüfusunun tam olarak ortaya konulması ve nüfus artış seyrinin açıklanması mümkün değildir. Çünkü Türkiye'nin tamamında olduğu gibi araştırma sahasında da geçmişe ait nüfus bilgileri, bir nüfus sayımından öte, alınacak vergi ve asker nüfusunun tespiti amacıyla yapılan sayımlara dayanan bilgilerdir. Bu sebeple Cumhuriyetin ilanıyla birlikte planlı kalkınma dönemine giren Türkiye'de, kalkınmanın temel faktörü olan nüfus potansiyelinin tespit edilmesi için bilindiği gibi 28 ekim 1927'de ilk düzenli resmi nüfus sayımı yapılmıştır. Türkiye'de ilk sayımdan 8 yıl sonra 1935 yılında ikinci düzenli nüfus sayımı yapılmış ve 1935-1990 yılları arasında 5 yıllık aralarla periyodik olarak nüfus sayımına gidilmiştir. 1990 yılından sonra ise nüfus sayımı için 10'ar yılık periyotlar belirlenmiş, ancak Türkiye'nin oldukça hareketli bir nüfusu olması dolayısıyla 1997 yılında bir nüfus tespitinin yapılmasının gereği duyulmuştur.

Türkiye için 1927 yılında yapılan nüfus sayımı belirli bir düzen içinde ve objektif bir şekilde yapıldığı için büyük bir önem taşımaktadır. Bu sayımda kazalardaki köy ve bucak yönetim birimlerinin nüfusları topluca verildiğinden, araştırma sahasında Tosya ve Ilgaz'ın dışında kalan Kurşunlu, Orta ve Kargı'nın nüfusları 1927'de kaza statüsünde olmadıkları için belirlenememiştir. 1927 yılında Orta ve Kurşunlu Çerkeş'e Kargı'da Tosya'ya bağlı bulunduğundan günümüzde ilçe statüsünde olan bu yerlerin nüfusları 1927 sayımında bağlı oldukları kazalara dahil edilmiştir. 1927 yılında yapılan nüfus sayımından Tosya kazasının merkezinde 9676, genelinde ise 38169 kişinin bulunduğu tespit edilmiştir. Ilgaz kazasının ise merkezinde 1801 ve bucak ve köylerinde de 32207 kişi olmak üzere 1927 yılındaki toplam nüfusu 34008 kişidir. Tosya kazasının daha önce ifade edildiği gibi 1896 tarihli 19. Kastamonu Vilayet Salnamesinde nüfusu 30805 olarak verilmiştir. Bu rakam baz alındığında aradan geçen 31 yıllık zaman diliminde Tosya kazasının nüfusunun %19,3 oranında azaldığı ortaya çıkmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde peş peşe gelen savaşlar sebebiyle Türkiye'nin bütününde olduğu gibi araştırma sahasında da oldukça zor günler geçirilmiştir. Bu dönemde Türkiye Balkan Savaşını müteakip I. Dünya Savaşına girmiş ve I. Dünya Savaşından sonra da İstiklal mücadelesini vermek zorunda kalmıştır. Bölge de Tosya'nın sadece İstiklal Savaşı sırasında yaklaşık 800 şehit verdiği göz önüne alınırsa, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yarım yüzyıllık süresi içerisinde savaşların bölge nüfusunda azalmaya sebep olduğu ortadadır.[101] Çünkü savaşlarda erkek nüfusun kaybedilmesi ve silah

---

[101] Sarıkurt, K., 1991, "Tosya'nın Öz Geçmişinden Pasajlar", Tosya Düşünce ve Kültür Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 7, Tosya, s.29.

altında tutulmasının yanısıra yeteriz beslenme ve sağlık koşullarından ötürü önemli ölçülerde nüfus azalması olmaktadır. Araştırma sahasında 1927 yılı öncesinde nüfus kaybına sebep olan bir diğer olay da nüfus mübadelesidir. 1924 yılında imzalanan Lozan Barış Anlaşması'nda ele alınan protokol gereğince Tosya'da sayımı yapılan 672 Rum Yunanistan'a gönderilmiş, 69 kişiden oluşan Ermeni nüfusu ise İstanbul ve Ankara'ya göç ederek Tosya dışına çıkmıştır.[102] DOĞANAY tarafından yıkım ve erime devri olarak ifade edilen Osmanlı İmparatorluğu'nun son yarım yüzyıllık süresi içerisinde, sadece araştırma sahasında değil, Anadolu'nun bütününde savaşlarla ve savaşların getirdiği açlık, kıtlık, salgın hastalıklar ve sefalet gibi dolaylı etkilerle Türkiye'de önemli ölçüde nüfus kaybı olmuştur.[103]

Araştırma sahasının 1927 yılında yapılan ilk nüfus sayımında köy ve kasaba yerleşme birimlerinin ayrı ayrı nüfusları verilmediği için 1927'deki toplam nüfusuna ulaşılamamaktadır. 1935 yılında yapılan Türkiye'nin 2. Nüfus sayımında ise ilk sayımdaki bu eksiklik giderildiğinden bölgenin toplam nüfusu ve nüfus özellikleri tam olarak bilenebilmektedir. Bu sebeple köy bazında statüleşmenin 1935 yılından önceki yıllarda büyük oranda tamamlandığı bölgede, nüfus çalışmaları için 1935 yılı başlangıç olarak kabul edilmiştir.

1935 yılında yapılan nüfus sayımının sonuçlarına göre araştırma sahasının toplam nüfusu 75705 kişidir. Bu nüfusun 2011'i Ilgaz, 1876'sı Kurşunlu, 1086'sı Orta ve 10048'i de Tosya İlçe Merkezinde olmak üzere 15021 kişisi (%19,8) ilçe merkezlerinde; 60684 kişisi de (%80.2) köy ve kasabalarda bulunmaktadır. Görüldüğü gibi 1935 yılında araştırma sahasındaki nüfusun büyük bir kısmı kırsal kesimde yoğunlaşmıştır. 1935'te Türkiye'deki kır nüfusu oranının %76,5 olduğuna dikkat edilirse, araştırma sahasının kır nüfusu açısından Türkiye ortalamasının üzerinde olduğu ortaya çıkmaktadır. Zaten bölgede 1935 yılında gerçek manada şehir durumunda olan Tosya şehrini hariç tuttuğumuzda bölgeyi tamamen kırsal nüfus içerisinde değerlendirmek mümkündür.

Cumhuriyetin ilanıyla birlikte ilk defa uzunca bir süre sulh, sükun ve nispî bir çalışma, kalkınma ve refah dönemine giren Türkiye'de; 1927 yılından sonraki dönemlerde nüfus hızlı bir artış trendine girmiştir.[104] Bu durumu araştırma sahasında da görmek mümkündür. 1935 yılından 1997 yılına kadar geçen 62 yıllık sürede araştırma sahasının nüfusu 75705 kişiden %41.2 oranında artarak 106902 kişiye çıkmıştır. Ancak bölgede nüfus artışının yerleşmeler ve sayım periyotları arasında aynı olmadığı görülmektedir. Çünkü 1975 yılına kadar düzenli olarak artan bölge nüfusunda, 1975-1980 periyodunda azalma, 1980-1990 döneminde artma ve 1990 yılından sonra da tekrar azalma görülmektedir. Başka bir ifadeyle bölgede 1975 yılına kadar nüfus artışı düzenli bir seyir takip ederken 1975 yılından 1997 yılına bölge nüfusunda, bazı dalgalanmalar olmuştur (Tablo2.1, Şekil 2.1).

---

[102] Tatlı, H., 1992, "Tosya'nın Nüfus Yapısı", Tosya Düşünce ve Kültür Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 10, Tosya, s.9.

[103] Doğanay, H., 1997, a.g.e., s.153.

[104] Tanoğlu, A., 1966, Nüfus ve Yerleşme, İst. Ünv. Yay. No: 1183, İstanbul, s.176.

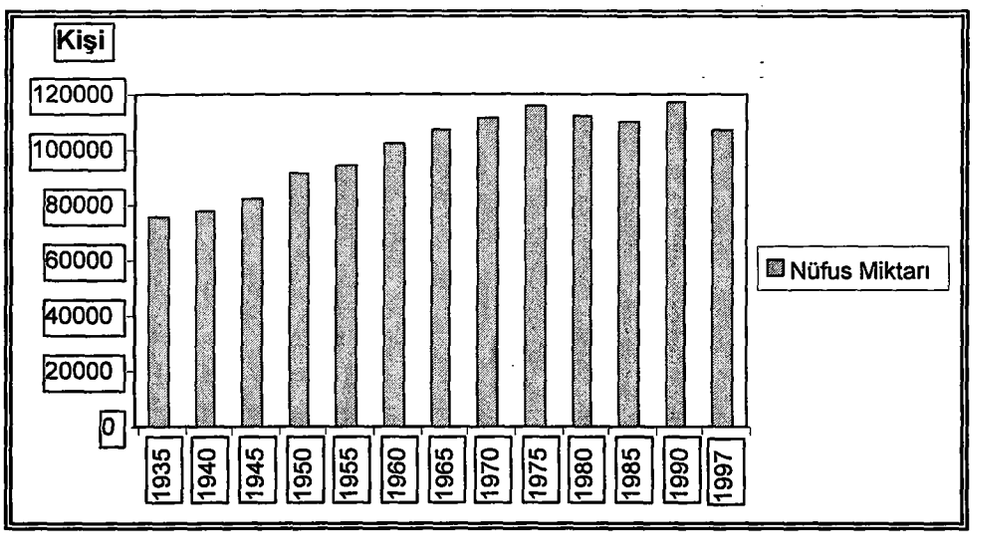
Tablo 2.1. Devrez Havzası'ndaki Yerleşmelerin Sayım Yıllarına Göre Toplam Nüfus miktarları (1935-1997).

Yerleşim Yerleri	Sayım Yıllarındaki Toplam Nüfus Durumu													
	1927	1935	1940	1945	1950	1955	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990	1997
İlgaz														
Merkez	1801	2011	1603	1588	1795	1882	2216	2924	2855	6624	6739	7307	8136	12133
Akçaören	-	132	149	140	135	151	145	135	148	126	92	83	36	69
Alibey	-	155	173	178	195	205	226	236	253	223	217	155	102	118
Alıç	-	194	181	183	223	241	241	262	296	282	301	221	123	76
Alpagut	-	195	183	190	230	227	236	208	175	311	149	92	48	115
Arpayeri	-	213	206	198	230	183	237	287	269	252	212	171	95	119
Aşağıbozan	-	165	178	182	187	206	198	107	59	83	85	98	97	54
Aşağıdere	-	221	207	218	223	200	198	168	150	106	108	69	79	25
Aşağımeydan	-	167	171	169	145	128	156	133	115	75	44	33	20	13
Aşıklar	-	83	92	92	110	130	119	133	115	125	140	108	63	116
Başdibek	-	349	406	412	435	481	542	577	565	540	563	482	375	238
Belören	-	566	550	557	609	607	677	606	527	380	453	274	219	361
Belsöğüt	-	179	190	200	124	217	212	244	233	204	209	200	146	85
Beyköy	-	230	228	229	235	236	252	232	196	157	164	128	102	54
Bozatlı	-	298	272	258	268	238	215	179	111	75	68	77	62	40
Bükcük	-	208	201	208	235	236	254	247	207	224	252	204	187	131
Cendere	-	253	245	261	300	230	372	348	367	360	371	312	287	172
Çatlıpınar	-	198	214	218	225	223	241	259	268	252	233	185	87	76
Çeltikbaşı	-	168	210	244	279	332	274	330	321	306	296	252	205	134
Çomar	-	253	243	262	260	269	260	272	254	261	245	227	157	107
Çörekçiler	-	695	701	693	805	859	958	987	978	630	758	423	324	2214
Danışman	-	192	181	183	189	222	246	259	232	211	194	161	106	70
Eksik	-	259	265	243	265	277	283	282	245	200	225	176	118	77
Eskice	-	103	119	115	116	107	195	99	123	109	112	60	38	69
Gaziler	-	427	428	432	473	506	541	538	554	550	526	400	324	229
Gökçeyazı	-	223	221	241	252	279	265	277	292	266	222	182	124	62
Güneyköy	-	203	195	213	243	212	233	249	238	400	206	124	87	93
Hacıhasan	-	567	610	621	673	721	720	749	760	685	634	558	413	238
İkikavak	-	239	259	284	310	306	342	348	354	364	348	280	180	101
Ilısılık	-	482	541	562	617	720	767	842	777	676	632	534	625	270
İnköy	-	139	125	208	170	207	196	207	205	214	219	173	161	111
Kaleköy	-	715	683	713	769	730	714	770	599	609	549	398	397	195
Kavaklı	-	149	153	179	196	177	213	225	181	189	173	133	87	113
Kayı	-	303	324	331	451	389	385	378	477	390	342	286	171	121
Kazancı	-	228	264	278	269	278	287	262	265	219	254	221	225	128
Kırışlar	-	317	314	317	363	382	416	388	501	327	360	333	231	213
Kızılibrik	-	261	283	259	291	280	298	258	242	182	128	121	81	105
Kurmalar	-	151	130	118	132	127	154	151	81	65	89	59	55	65
Kuşçayırı	-	533	521	535	559	607	648	809	773	740	715	690	646	500
Musaköy	-	224	220	247	258	248	244	255	250	220	227	189	198	333
Mülayim	-	323	396	386	246	468	569	535	541	490	471	420	360	66
M.Yenice	-	252	262	280	428	278	298	285	314	208	218	130	138	99
Okçular	-	263	272	283	300	302	298	298	254	230	205	158	87	88
Onaç	-	255	243	228	251	256	254	232	178	160	154	110	128	47
Ödemiş	-	276	263	281	273	265	279	298	266	287	255	208	146	81
Ömerli	-	338	335	372	398	391	376	381	334	300	294	215	170	110
Sağırlar	-	134	145	148	191	179	190	205	163	160	149	114	101	34
Saraycık	-	436	431	501	552	597	627	611	521	573	477	433	360	238
Sarmaşık	-	224	233	290	320	309	375	402	351	471	330	252	236	164
Satılar	-	112	113	108	105	107	108	95	84	64	89	74	38	21
Sazak	-	129	158	178	168	170	184	199	176	160	185	135	88	93
Seki	-	357	343	366	433	458	487	406	277	260	275	204	125	110
Serçeler	-	192	191	188	222	243	250	260	206	199	197	172	116	83
Söğütcük	-	169	162	180	200	203	215	212	221	113	122	80	48	45
S.hacılar	-	270	261	266	271	282	347	328	340	251	232	195	137	208
Şeyhyunus	-	390	402	386	443	447	472	447	381	411	346	243	214	121
Yalaycık	-	121	138	139	138	148	157	191	182	162	155	116	88	69
Yaylaören	-	364	382	392	427	390	416	347	413	370	332	281	214	236
Yazıköy	-	461	262	235	230	201	182	171	165	132	142	126	94	41
Yenice	-	143	166	159	178	163	116	204	194	161	173	162	88	66
Yenidemirciler	-	117	119	129	142	161	160	138	120	110	90	82	74	54
Yerkuyu	-	403	420	449	512	557	648	629	512	518	476	395	398	250
Yeşildumlupınar	-	834	864	952	987	1033	1103	1170	2363	2285	2003	2304	2215	2166
Yukarıbozan	-	339	317	352	369	389	355	331	280	197	170	170	137	94

Yukarıdere	-	196	202	179	203	160	184	157	151	123	109	66	67	42
Yukarımeydan	-	198	199	200	177	227	187	162	137	106	85	57	51	37
Yuvademirciler	-	243	252	248	262	295	278	213	126	116	116	77	65	43
Yuvasaray	-	432	441	500	570	637	706	680	651	667	732	615	483	378
TOPL.(Ilgaz)	-	20619	20411	21134	22840	23572	25197	25807	25512	27496	26436	23773	21683	24627
Kurşunlu														
Merkez	-	1876	2221	2228	2149	2176	2501	3068	5036	6562	6739	7010	10605	4191
Ağılözü	-	162	168	160	200	200	185	230	207	184	169	157	82	71
Başovacık	-	177	189	188	217	199	199	188	281	154	145	112	86	86
Bereket	-	165	194	230	257	274	327	296	325	281	300	220	163	133
Çatkese	-	476	532	531	565	520	469	470	678	430	427	344	326	2321
Çaylıca	-	324	319	324	351	292	301	284	293	226	224	157	125	109
Çırdak	-	223	239	257	300	291	350	264	261	234	191	147	96	71
Çukurca	-	147	167	166	201	214	264	271	273	245	216	163	140	82
Dağören	-	131	132	149	174	165	181	184	176	164	144	182	84	115
Dağtarla	-	165	175	187	209	238	247	377	212	201	188	127	91	62
Demirciören	-	207	233	233	271	273	298	338	312	226	219	167	104	99
Dumanlı	-	913	960	994	1048	1092	1037	1115	1083	916	899	1739	2741	1208
Eskiahır	-	348	357	376	443	480	486	450	546	580	486	354	281	159
Gölüce	-	223	229	256	261	289	300	334	316	285	226	215	131	141
Hacımuslu	-	524	536	554	667	686	705	701	734	637	500	454	359	2118
Hocahasan	-	467	511	534	597	647	698	731	804	645	622	515	417	246
İğdir	-	147	145	155	195	194	226	273	313	215	178	141	151	68
Kapaklı	-	396	396	465	514	504	534	544	459	352	341	284	273	224
Kızılca	-	263	243	263	283	272	376	414	445	502	450	364	304	172
Köpürlü	-	294	321	338	407	423	407	445	439	423	404	331	254	142
Madenli	-	516	341	353	390	349	387	279	267	224	169	113	112	70
Sivricek	-	460	491	489	587	594	636	728	722	466	1111	861	2351	1194
Sumucak	-	295	298	317	365	368	429	444	498	506	529	514	435	231
Sünürlü	-	275	313	342	363	398	420	440	366	356	348	289	169	127
Taşkaracalar	-	554	591	640	719	775	851	909	854	1279	871	769	2330	952
Yumukören	-	295	320	319	375	400	367	318	469	234	242	167	152	68
Yeşilöz	-	205	404	402	467	438	477	462	549	509	495	423	330	188
T.(Kurşunlu)	-	10228	11025	11450	12575	12751	13658	14557	16918	17036	16833	16319	22692	14648
Orta														
Merkez	-	1086	1201	1323	1376	1296	1479	2833	2839	3596	3184	3832	5887	7234
Büğdüz	-	379	402	468	491	476	497	461	409	440	410	349	387	175
Buğuören	-	418	453	487	563	588	653	696	755	733	680	545	410	2164
Derebayındır	-	152	177	165	193	178	201	203	201	229	192	165	116	180
Dodurga	-	1010	1152	1212	1378	1383	1556	1302	1140	1082	860	717	2683	1861
Doğanlar	-	401	125	152	171	172	190	201	222	202	184	162	152	100
Gökçeören	-	503	569	613	719	663	708	680	644	678	651	481	635	420
Hasanhacı	-	348	384	441	490	490	600	603	727	757	260	228	278	425
Höyükköy	-	406	436	492	490	514	531	499	476	595	559	440	315	226
İncecik	-	-	-	-	-	-	-	284	334	396	337	281	232	274
Kalfat	-	1574	1769	1713	2102	2329	2152	2245	2158	2103	2155	2251	3020	1621
Karaağaç	-	392	408	505	539	534	552	511	437	273	246	184	138	114
Kayılar	-	420	453	485	557	588	680	708	782	827	890	1038	884	2029
Kayıören	-	-	-	-	-	-	-	885	856	776	734	685	447	282
Kırsakal	-	379	413	417	480	465	465	412	352	237	191	136	151	127
Kısaç	-	206	216	240	227	278	309	310	317	327	341	239	179	107
Ortabayındır	-	189	222	234	253	244	305	327	237	209	184	117	67	166
Özlü	-	592	622	613	737	797	960	788	1036	1028	1136	1203	2006	1606
Sakaeli	-	729	799	798	917	963	966	894	732	616	562	411	388	2285
Sakarcaören	-	258	290	315	366	381	394	366	296	263	267	230	218	398
Salur	-	165	160	174	180	215	234	258	349	332	352	287	238	165
Sancar	-	212	238	232	259	263	255	295	241	240	252	228	181	172
Tutmaçbayındır	-	176	181	190	203	190	229	232	247	263	322	175	156	221
Yaylakent	-	1758	1874	1958	2368	2195	2483	2584	2861	2921	2858	3282	3683	2627
Yuva	-	292	314	314	357	368	445	407	454	460	435	306	245	132
TOPL.(Orta)	-	12045	12858	13541	15416	15570	16844	18984	19102	19583	18242	17972	23096	25111

Tosya														
Merkez	9676	10048	9882	10784	11676	11978	13699	14119	16698	17515	19116	21172	22810	23067
Ahmetoğlu	-	463	482	752	547	599	542	531	576	436	410	378	289	180
Akbük	-	699	777	795	872	928	1029	1113	1170	1038	1088	1098	1071	908
Akseki	-	475	448	495	263	272	271	297	335	331	329	305	292	203
Aşağıberçin	-	341	327	350	390	411	430	426	436	378	426	349	273	253
Aşağıdikmen	-	224	222	241	269	274	269	294	253	266	265	229	226	162
Aşağıkayı	-	1076	1069	1075	1226	1227	1315	1352	1297	1109	1080	1101	814	648
Bayat	-	448	465	463	520	607	658	697	716	716	731	688	553	378
Çakırlar	-	317	329	370	423	428	482	508	478	457	380	353	223	117
Çaybaşı	-	579	633	629	744	794	860	871	835	820	721	805	675	523
Çaykapı	-	367	407	361	383	434	524	491	472	464	482	445	353	211
Çeltikçi	-	204	262	288	326	355	361	374	369	319	363	373	273	169
Çepni	-	359	383	463	505	474	521	567	544	554	560	528	451	356
Çevlik	-	586	511	554	600	647	767	808	765	685	589	575	584	354
Çifter	-	381	409	458	516	551	560	596	614	592	542	468	428	337
Çukurköy	-	338	357	373	396	438	470	458	472	430	394	424	416	296
Dağardı	-	267	276	321	376	432	483	520	570	503	593	572	559	408
Dağçatağı	-	510	517	559	583	640	627	672	676	578	543	459	366	247
Dedem	-	165	185	196	218	235	244	261	284	269	248	217	175	144
Ekincik	-	436	446	484	543	587	617	667	624	661	673	712	690	615
Ermelik	-	452	478	495	517	540	564	608	571	551	606	526	476	377
Gökçeöz	-	416	488	513	756	795	827	896	940	939	999	965	950	766
Gökomuz	-	556	563	610	655	501	543	510	523	660	618	611	544	346
İncebel	-	332	324	323	222	218	215	244	255	307	305	297	227	178
Karabey	-	616	605	758	791	836	920	909	876	884	976	942	867	664
Karaköy	-	346	327	370	445	457	472	438	372	502	486	441	383	-
Karkın	-	427	429	464	554	584	606	613	570	536	544	476	365	242
Kayaönü	-	578	579	553	646	695	772	716	755	471	628	596	504	347
Kınık	-	-	-	-	369	390	419	275	229	239	207	265	201	144
Kızılca	-	270	316	293	234	252	257	288	271	287	298	279	266	165
Kilkuyu	-	1042	1093	1225	1664	1825	1907	1951	1981	2061	1175	922	634	429
Kösen	-	188	207	233	233	219	240	236	268	284	267	254	237	262
Kuşçular	-	412	483	576	692	679	724	749	757	675	663	635	528	382
Küçükkızılca	-	-	-	-	-	-	-	192	222	239	205	188	169	87
Küçüksekiler	-	-	-	-	-	-	326	342	382	461	419	381	286	207
Mısmılağaç	-	331	406	208	241	287	275	278	317	296	302	218	151	75
Ortalıca	-	623	656	743	805	1025	1257	1112	1071	2096	1216	1708	1738	1441
Özboyu	-	185	202	202	224	231	243	260	268	283	284	286	261	233
Sapaca	-	422	438	493	644	627	706	736	732	762	793	838	458	438
Sekiler	-	808	901	866	955	1015	730	762	779	797	973	884	799	628
Sevinçören	-	350	420	499	343	366	399	379	393	337	316	272	199	126
Sofular	-	286	308	350	391	416	445	497	509	480	473	459	371	207
Suluca	-	903	833	847	915	1008	1081	1146	1124	1206	1288	1252	1382	1419
Şarakman	-	-	-	-	-	-	171	165	166	161	157	122	90	61
Yağcılar	-	863	867	949	1017	1004	915	926	907	811	698	618	480	345
Yenidoğan	-	755	733	865	921	1067	1089	1152	1222	1140	1282	1197	1195	840
Yukarıberçin	-	388	407	423	462	466	485	456	378	349	291	260	203	147
Yukarıdikmen	-	208	218	251	282	293	346	367	381	404	374	296	198	132
Yukarıkayı	-	363	385	382	393	428	513	470	456	478	415	393	341	267
Zincirlikuyu	-	-	-	-	343	367	390	392	389	389	440	432	339	232
TOPL. (Tosya)	-	30403	31053	33502	37090	38902	42566	43687	46248	47206	47231	48264	46363	40763
Kargı														
Arık	-	537	566	563	617	633	711	752	620	418	447	381	337	206
Bademce	-	451	447	438	517	489	540	565	540	543	507	459	369	295
Beygircioğlu	-	382	429	372	382	420	520	535	608	651	689	681	559	306
Çeltiközü	-	-	-	284	284	304	410	432	288	438	461	394	394	177
Günyazı	-	366	407	428	506	511	517	530	480	438	465	318	223	131
İnceçay	-	-	-	-	278	328	391	415	369	451	516	573	477	175
Kabakçı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	217	159	149	96	52
Oğuz	-	225	219	237	269	269	276	287	263	258	259	239	169	122
Pelitcik	-	449	444	585	643	623	727	766	766	757	722	662	495	289
TOPL. (Kargı)	-	2410	2512	2907	3496	3577	4092	4282	3934	4171	4225	3856	3119	1753
HAVZA TOPL.	-	75705	77859	82534	91417	94372	102357	107317	111714	115492	112967	110184	116953	106902

Kaynak : DİE Genel Nüfus Sayımları İstatistiklerinden Yararlanılarak Hesaplanmıştır.

Şekil 2.1. Devrez Havzası'nda Sayım Yıllarına Göre Nüfus Artışı (1935-1997).

Araştırma sahasının 1935-1997 sayım devreleri arasında nüfusunun devamlı olarak artış gösterdiği dönemi 1935-1975 yılları arasıdır. Bu sayım devreleri arasında yıllık nüfus artışının en fazla olduğu devre 1945-1950 yıllarına rastlamaktadır. 1935 yılından 1975 yılına kadar geçen 40 yıllık sürede bölgenin nüfusu %52.6 oranında artarak 75705 kişiden 115492 kişiye çıkmıştır. 1975-1980 arasındaki devrede bölgede özellikle kırsal kesimden olan göçlerle nüfusta azalma meydana gelmiştir. Bu devrede bölge nüfusu 1975 yılındaki nüfusundan 2545 kişi azalarak 112967 kişiye inmiştir. Bölgedeki nüfus azalışı 1980-1985 yıllarında da devam etmiştir. 1980-1985 yılları arasındaki sayım devresinde bölge nüfusu 2783 kişi azalarak 110184 kişiye kadar düşmüştür. Bu duruma göre bölgede nüfus azalışının başladığı 1975 yılından itibaren 1985 yılına kadar geçen 10 yıllık zaman diliminde nüfus toplam olarak %4.6 (5328 kişi) oranında azalarak 1970 yılındaki toplamının altına inmiştir. 1985-1990 yılları arası bölge nüfusunun tekrar artışa geçtiği bir devredir. 1985 yılında 110184 kişi olan bölge nüfusu bu dönemde 6769 kişi artarak 1990 yılında sayım yılları arasındaki en yüksek seviyesi olan 116953 kişiye ulaşmıştır. 1997 yılında yapılan nüfus tespitinde ise, bölge nüfusunun 106902 kişi olduğu anlaşılmıştır. Görüldüğü gibi havzada 1990-1997 sayım devreleri arasında nüfus miktarı 10051 kişi azalarak 1965 yılının gerisinde kalmıştır. Her ne kadar bölgede göç hareketleriyle büyük miktarlarda nüfus azalması olmuşsa da, 1990-1997 yılları arasında meydana gelen nüfus azalmasını göç hareketleri veya nüfusun doğal seyri içinde açıklamak mümkün görünmemektedir. Çünkü 1975 yılına kadar artan havza nüfusu 1975-1985 yılları arasında azalmış, 1985-1990 yılları arasında bölgedeki ekonomik şartlar değişmediği halde artmış ve daha sonra da tekrar gerileyerek 1965 yılındaki miktarının altına inmiştir. Bu durumun gerçek sebebinin nüfus sayımlarının uygulanmasında yapılan aksaklıklardan kaynaklandığı inancındayız. 1980 yılından itibaren Türkiye'de yaşanan hızlı kalkınma ve bunun getirdiği nüfus hareketleri sonucunda; 1997 yılı nüfus tespitine kadar geçen dönem yapılan sayımlarda yerleşmelerin nüfus miktarının tespitinde bazı problemler yaşanmıştır. 1997 yılı nüfus tespitinde bu problemler ortadan kaldırılmaya çalışılmış, hatta nüfus

miktarı olması gerekenin çok üstünde çıktığı için Şırnak ili Güçlükonak ilçesinde nüfusun düzeltilmesi için yargı yoluna gidilmiştir.[105]

1980-1997 sayım yılları arasında geçen 17 yıllık devrede, bölgenin gerek sanayi nüfus miktarı %12.1 oranında artarak 19116 kişiden 23067 kişiye çıkmıştır. Aynı dönemde iş imkânı açısından son derece kısıtlı olmalarına ve sadece ilçe merkezi olması dolayısıyla nüfuslanmalarına rağmen Orta ilçesi merkezinde %127.2, Ilgaz ilçe merkezinde de %80.1 oranında nüfus artışı olmuştur. Kurşunlu ilçe merkezinde ise nüfus %62.2 oranında azalmıştır. Araştırma sahasında ilçe bazında yapılan değerlendirmede ise 1980-1997 devresinde nüfus Orta'da %37.7 oranında artığı; buna karşılık Tosya'da %13.7, Kurşunlu'da %12.9 ve Ilgaz'da da %6.8 oranında azaldığı görülmüştür.

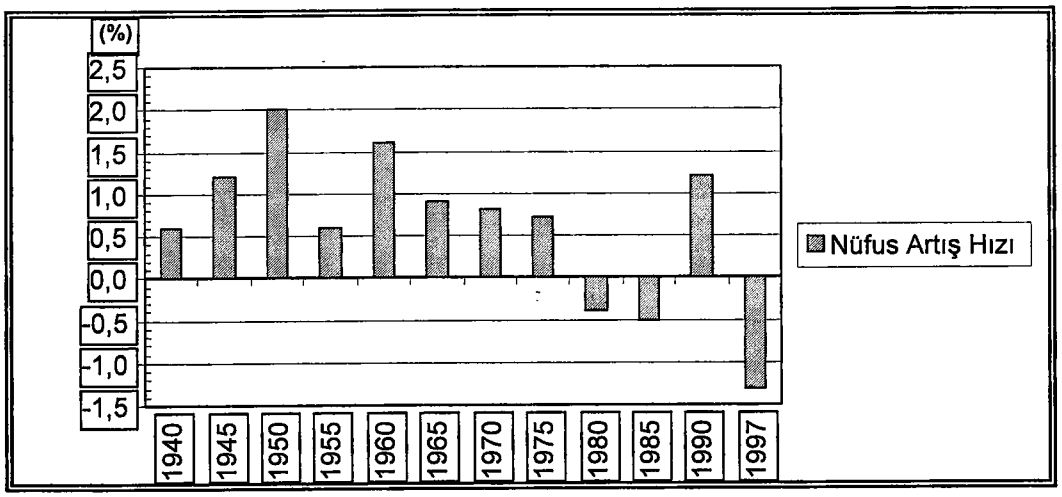
Araştırma sahasının 1935-1997 yılları arasında nüfusu en fazla artış gösteren kesimi Orta ilçesidir. Bu yıllar arasında Orta ilçesinin nüfusu %47.9 oranında artarak 12045 kişiden 25111 kişiye çıkmıştır. Artış oranı açısından Orta ilçesini %43.2 ile Kurşunlu ilçesi ve onu da %34.1'le Tosya ilçesi takip etmektedir. Aynı dönem içerisinde Ilgaz ilçesinde %19.4 oranında nüfus artışı gerçekleşirken, Kargı'nın havza içerisinde kalan kesiminde nüfusun %-27.3 oranında azaldığı görülmektedir. 1935'ten 1997 yılına kadar geçen 62 yıllık sürede havza genelinde %41.2 oranında nüfus artışının olduğuna dikkat edilirse; bu devre genelinde Orta ve Kurşunlu'da havza ortalamasının üzerinde, Tosya ve Ilgaz'da ise havza ortalamasının altından bir nüfus artışının olduğu anlaşılmaktadır (Tablo 2.2, Şekil 2.2).

Tablo 2.2. Devrez Havzası'nda Sayım Yıllarına Göre Nüfusun Artış Miktarları ve Yıllık Artış Durumu (1935-1997).

İlçeler		Sayım Yılları												
		1935	1340	1945	1950	1955	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990	1997
Ilgaz	Nüfus Miktarı	20619	20414	21134	22840	23542	25197	25807	25512	27469	26436	23773	21683	24627
	Yıllık Artış (%)	-	-0,2	0,7	1,6	0,6	1,3	0,5	-0,2	1,5	-0,8	-2,1	-1,8	1,8
Kurşunlu	Nüfus Miktarı	10228	11025	11450	12575	12751	13658	14557	16918	17036	16833	16319	22692	14648
	Yıllık Artış (%)	-	1,5	0,8	1,9	0,3	1,4	1,3	3,0	0,1	-0,2	-0,6	6,6	-6,3
Orta	Nüfus Miktarı	12045	12858	13451	15416	15570	16844	18984	19102	19583	18242	17972	23096	25111
	Yıllık Artış (%)	-	1,3	1,0	2,6	0,2	1,6	2,4	0,1	0,5	-1,4	-0,3	5,0	1,2
Tosya	Nüfus Miktarı	30403	31053	33502	37090	38902	42566	43687	46248	47206	47231	48264	46363	40763
	Yıllık Artış (%)	-	0,4	1,5	2,0	1,0	1,8	0,5	1,1	0,4	0,0	0,4	-0,8	-1,8
Kargı	Nüfus Miktarı	2410	2512	2907	3496	3577	4092	4282	3934	4171	4225	3856	3119	1753
	Yıllık Artış (%)	-	0,8	2,9	3,7	0,5	2,7	0,5	-1,7	1,2	0,3	-1,8	-4,2	-8,2
Havza Geneli	Nüfus Miktarı	75705	77859	82534	91417	94372	102357	107317	111714	115492	112967	110184	116953	106902
	Yıllık Artış (%)	-	0,6	1,2	2,0	0,6	1,6	0,9	0,8	0,7	-0,4	-0,5	1,2	-1,3

Kaynak: DİE Genel Nüfus Sayımı İstatistiklerinden Hesaplanmıştır.

[105] 1997 Genel Nüfus Tespiti, D.İ.E. Yay. No: 2281, Ankara, s.1.

Şekil 2.2. Devrez Havzası'nın Sayım Yıllarına Göre Nüfus Artış Hızı (1940-1997).

Tablo 2.2. ve Şekil 2.2. incelendiğinde Devrez Havzası'nın 1935 yılından 1940 yılına kadar geçen devrede yıllık nüfus artış hızının %0.6 oranında olduğu görülmektedir. Bu devrede havza nüfusu 2154 kişi artarak 75705 kişiden 77859 kişiye çıkmıştır. 1935-1940 yılları Türkiye'de uzun yıllar boyunca süren savaşların sonucunda akabinde kurulan Cumhuriyetin ilk yıllarıdır. Ülkede savaşın etkilerini ortadan kaldırmak ve kalkınmayı sağlamak için köklü reform hareketlerini yapmayı güçleştirmekte ve ülkede hala geçmişin olumsuz şartları etkili olmaktadır. İşte bu şartlar altında Türkiye bütününde olduğu gibi araştırma sahasının nüfus artışı hızı diğer yıllara göre düşüktür. Türkiye'ye Hatay'ın da dahil olmasıyla bu devrede Türkiye'de yıllık nüfus artış hızı %2.0 olurken araştırma sahasında yıllık nüfus artış hızının %0.6 olması; bölgenin Türkiye geneline oranla geri ekonomik şartlar içerisinde olduğunu göstermektedir. Çünkü bu yıllar bölgede tamamen kapalı bir kır ekonomisinin sürdürüldüğü yıllardır. Bu devre; Devrez vadisi boyunca bulunan verimli tarım topraklarının yetersiz drenaj şartlarından ötürü gerektiği gibi kullanılamadığı, havza genelinde geniş alan kaplayan kuru tarım arazilerinin işlenemediği için boş bırakıldığı ve havzada aile içi tüketime yönelik ekstansif metotlarla tarımsal üretimin yapıldığı bir dönemdir. Dolayısıyla bölge halkının refah düzeyi oldukça sınırlıdır. Ayrıca havzada yeterli sağlık koşullarının bulunmaması ve münakale imkânlarının sınırlılığı da bu devrede bölgedeki nüfusun artış oranının düşük kalmasında etkili olmuştur.

Araştırma sahasının 1940-1945 sayım yılları arasındaki devrede nüfusu %6.0 oranında artarak 77859 kişiden 82534 kişiye ulaşmıştır (Tablo 2.3). Bu devre %1.2 oranındaki yıllık nüfus artış hızıyla, bölgede düzenli olarak yüksek nüfus artışının gerçekleştiği 1960 yılına kadar geçen devreler içerisinde en az nüfus artış hızının görüldüğü devrelerden birisidir. Bilindiği gibi, bu yıllar II. Dünya Savaşı yıllarıdır. Türkiye'de bu devrede %1.0 oranındaki yılık artış hızıyla sayım yılları arasında en az yıllık nüfus artışı gerçekleşmiştir. II. Dünya Savaşı yıllarında her ne kadar Türkiye bu savaşa girmemişse de; savaşın getirdiği bütün zorlukları çekmek zorunda kalmıştır. Türkiye'de II. Dünya Savaşı sebebiyle üretken yaştaki erkek nüfusun silah altına alınması, dağıtımın bozulması, dış dünyayla olan ticari ilişkilerin büyük oranda kopması ve yaşam ve sağlık şartlarının kötüleşmesi

gibi birçok olumsuz maddi durumlarla; savaşın getirdiği psikolojik etki nüfus artış hızının en düşük seviyeye inmesini sağlamıştır. Araştırma sahası da Türkiye bütününden ayrılamayacağına göre bu olumsuz şartlar bölge üzerinde de etkili olmuş ve bu duruma bölgede 1943 yılında yaşanan büyük depremin getirdiği maddi ve manevi yıkım da eklenince bölgenin nüfus artış hızı iyice düşmüştür.

II. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte 1945-1950 sayımları arasında Türkiye'de olduğu gibi araştırma sahasında da yıllık nüfus artış hızı hızlı bir çıkış yapmış ve %2.0 ile sayım dönemleri içerisindeki en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Bölge nüfusu bu devrede 8883 kişilik devresel artışla 82534 kişiden 91417 kişiye çıkmıştır (Tablo 2.3). Demografinin çok eskiden beri tespit ettiği gözlemlere göre savaş, kıtlık ve salgın hastalıklar gibi nüfusta önemli ölçüde azalmalara sebep olan olaylar geçtikten sonra nüfusta meydana gelen azalmayı telafi etmek için hızlı bir nüfus artışı olmaktadır.[106] Bu durumu Türkiye ve dolayısıyla araştırma sahasında da görmek mümkündür. Çünkü II. Dünya Savaşından sonra Türkiye'deki seferberlik halinin sona ermesiyle nüfusun doğal gelişimini sağlayacak olan silah altındaki erkek nüfusun terhis edilmesi ve ekonomisinin düzelmeye başlamasıyla nispeten yaşam ve sağlık koşullarında olan iyileşmeler nüfus artış hızının yükselmesine sebep olmuştur. Havza içerisinde bu devrede ilçeler bazında; Ilgaz'da %1.6, Kurşunlu'da %1.9, Tosya'da %2.0, Orta'da %2.6 ve Kargı'da da %3.7 oranıyla yıllık en yüksek nüfus artış hızı gerçekleşmiştir. Türkiye'nin bu devrede yıllık nüfus artış hızı %2.3 olduğuna göre, bölgede Orta ve Kargı'nın dışında kalan kesimlerin yıllık nüfus artış hızı Türkiye ortalamasının gerisindedir. Görüldüğü gibi her ne kadar II. Dünya Savaşının etkileri ortadan kalsa da, doğal çevre koşullarının doğrultusunda gelişen beşerî ve ekonomik şartlar, havza genelinde nüfus artışının her yerde aynı olmamasını sağlamıştır.

1950-1955 yılları arasında araştırma sahasının nüfusu yılda %0.6 oranında artarak 2955 kişilik devresel artışla 94372 kişiyi bulmuştur. Bu dönem bölge nüfusunun artış halinde olduğu sayım devreleri arasında 1935-1940 döneminden sonra en az nüfus artışının gerçekleştiği sayım dönemidir. 1950-1955 yılları arasında II. Dünya Savaşının sona ermesiyle bölgede görülen hızlı nüfus artışı gerilemeye başlamış, yani bölgedeki nüfus artışı psikolojik etkilerden uzak olarak doğal gelişim seyrine inmiştir.

Araştırma sahasında 1945-1950 devresinden sonra en fazla yıllık nüfus artışı %1.6 ile 1955-1960 dönemi içinde olmuştur. Bu dönemde bölgenin nüfusu 7985 kişilik devresel artış göstererek 102357 kişiye çıkmıştır. 1955-1960 dönemi Türkiye'nin 1927-1997 yılları arasında geçen sayım devreleri içerisinde %2.9 oranındaki yıllık nüfus artış hızıyla en yüksek nüfus artışının kaydedildiği devredir. Bu devrede Türkiye Cumhuriyet Türkiye'sinin en hızlı kalkınma dönemini gerçekleştirmiş, adeta Türkiye'nin her yöresi birer inşaat ve imar şantiyesi durumuna gelmiştir.[107] Bölgede de Türkiye'deki bu hızlı kalkınma faaliyetlerinin etkileri münakale, tarım, sağlık ve eğitim alanlarında kendisini göstermiştir. Böylece geçmişte münakale imkânlarının yetersizliği sebebiyle kendi kendine yeten ve kendisi için üretim yapan kırsal kesimde ticarete yönelik olarak tarımsal

---

[106] Aktan, R., 1978, Türkiye İktisadî, Cilt: I, Ank. Ünv. Siyasal Bilgiler Fak. Yay. No: 425, Ankara, s.116.
[107] Doğanay, H., 1997, a.g.e., 158.

faaliyetler yapılmaya başlanmış, sağlık ve eğitim alanında gerekli olan alt yapı oluşturulmaya gayret gösterilmiştir. Bütün bu olumlu şartlar altında bölgede hızlı bir nüfuslanma meydana gelmiştir.

1960-1965 yılları arasındaki devrede yıllık %0.9 oranındaki nüfus artış hızıyla araştırma sahasının bir önceki devreye oranla yıllık nüfus artış hızı yaklaşık yarı yarıya düşmüştür. Bölgede bu dönemden itibaren 1975 yılına kadar geçen sürede yıllık nüfus hızının düzenli olarak azaldığı görülmektedir. Nitekim 1965-1970 yılları arasındaki devrede %0.8'e inen yıllık nüfus artış hızı, 1970-1975 yılları arasındaki devrede %0.7'ye inmektedir. Bölgede 1960-1975 yılları arasındaki yıllık nüfus artış hızını düşüren sebeplerden en önemlisi bölge dışına olan göç hareketleridir. 1960 yılından 1965 yılına kadar geçen sürede devresel olarak 4960 kişilik bir nüfus artışının gerçekleştiği bölgede; Türkiye'de başlayan hızlı kentleşme sonucunda kırdan kente olan göçlerle ve yurt dışına olan işçi göçleriyle bölge nüfusunun artış hızı yavaşlamıştır. Araştırma sahasında tarım imkânlarının sınırlı olması, bu yıllarda göç hareketlerini teşvik etmiş, bölge sınırları içerisinde nüfusu çekecek cazibe merkezlerinin bulunmaması da bölgeden Ankara ve İstanbul'a göç hareketlerinin olmasına yol açmıştır.

Tablo 2.3. Devrez Havzası'nda Sayım Devrelerine Göre Nüfusun Devresel ve Yıllık Artışı (1935-1997).

İlçeler	Sayım Devresi	1935-40	1940-45	1945-50	1950-55	1955-60	1960-65	1965-70	1970-75	1975-80	1980-85	1985-90	1990-97
Ilgaz	Devre Artışı	208	723	1706	732	1625	610	-295	1957	-1033	-2663	-2090	-2944
	Yıllık Artış	41,6	144,6	341,2	146,4	325,0	122,0	-59,0	391,4	-206,6	-532,6	-418,0	5888,8
Kurşunlu	Devre Artışı	797	425	1125	176	907	899	2361	118	-203	-514	6373	-8044
	Yıllık Artış	159,4	85,0	225,0	35,2	181,4	179,8	472,2	23,6	-40,6	-102,8	1274,6	-1608,8
Orta	Devre Artışı	813	593	1965	154	1274	2140	118	481	-1341	-270	5124	2015
	Yıllık Artış	162,6	118,6	393,0	30,8	254,8	428,0	23,6	96,2	-268,2	-54,0	1024,8	403,0
Tosya	Devre Artışı	650	2449	3588	1812	3664	1121	2561	958	25	1033	-1901	-5600
	Yıllık Artış	130,0	489,8	717,6	326,4	732,8	224,2	512,2	191,6	5,0	206,6	-380,2	-1120,0
Kargı	Devre Artışı	102	395	589	81	515	190	-348	237	54	-369	-737	-1366
	Yıllık Artış	20,4	79,0	117,8	16,2	103,0	38,0	-69,6	47,4	10,8	-73,8	-147,4	-273,2
Havza Geneli	Devre Artışı	2154	4675	8883	2955	7985	4960	4397	3778	-2525	-2783	6769	-10051
	Yıllık Artış	430,8	935,0	1776,6	591,0	1597,0	992,0	879,4	755,6	-505,0	-556,6	1353,8	-2010,2

Kaynak: DİE Genel Nüfus Sayımı İstatistiklerinden Hesaplanmıştır.

Araştırma sahasında 1960'lı yıllarda başlayan göç hareketleri 1970'li yıllardan itibaren iyice artmış ve böylece bölgenin nüfusu 1975-1980 devresinde ilk kez azalarak 2525 kişilik devresel azalmayla 1980 yılında 112967 kişiye inmiştir (Tablo 2.3). Yılık nüfus artış hızının %-0.4'e gerilediği bu devrede bölgedeki 175 köy yerleşmesinden 110 tanesinin (%62.9) nüfusu bir önceki devreye oranla gerilemiştir. İlçe merkezlerinden ise Orta'nın nüfusu %12 oranında azalmış, bu duruma karşılık Ilgaz'da %1.5, Kurşunlu'da %2.5 ve Tosya ilçe merkezinde de %8.5 oranında nüfus artışı olmuştur. Başka bir ifadeyle bölgede kırsal kesimde göç hareketleriyle nüfus azalırken, Orta ilçe merkezi haricinde kalan diğer ilçe merkezlerinde nüfus artmıştır. 1975-1980 yılları arasındaki devrede bölgede ilçe merkezleri içerisinde nüfusu en fazla artan yerleşme Tosya şehridir. Bölgedeki Orta haricinde kalan diğer ilçe merkezlerinde 1975-1980 devresinde nüfus doğal gelişim seyri takip ederken, Tosya şehrine sanayi alanında yapılan atılımlara bağlı olarak kendi kırsalından göç hareketleri olmuştur.

Tosya şehri içinde bulunduğu bölgenin situasyon şartları dolayısıyla kendi kırsalı için önemli bir cazibe merkezi olmuştur. Buraya 1975-1980 yılları arasında E-80 Devlet Karayolu'nun uluslararası nitelikte bir devlet karayolu haline gelmesiyle birlikte taş ve toprağa dayalı sanayi, yem sanayi ve meyve suyu sanayi gibi çeşitli sanayi kuruluşları gelmiştir. Böylece bölge için önemli bir çekim merkezi haline gelen Tosya şehrinin nüfusu doğal gelişimin yanısıra aldığı göçlerle de artış göstermiştir.

Devrez Havzası'nda 1975-1980 devresinde olduğu gibi devam eden göç hareketleri sonucunda 1980-1985 devresinde de nüfus azalmıştır. Ancak bu devrede havza genelinde yıllık nüfus artış hızı %-0.5 olurken ilçe merkezlerinin tamamının nüfusları artmıştır. Bölgedeki ilçe merkezleri içerisinde bu dönemde en fazla yıllık nüfus artış hızı %3.7 ile Orta'da olmuş, Orta'yı %2.0'la Tosya, %1.6'la Ilgaz ve %0.8'le de diğer ilçe merkezleri takip etmiştir. Bu duruma göre bölgedeki ilçe merkezlerine kendi kırsallarından göç hareketleri olmuştur. Çünkü bölgedeki kır yerleşmelerinden 1980-1985 devresinde 153 tanesinin (%87.4) nüfusu azalmıştır. Başka bir ifadeyle araştırma sahasında toplam nüfus 1980 yılında 77189 kişi olan 175 köy yerleşmesinin 1985 yılına gelindiğinde toplam nüfusu %8.2 oranında azalarak 70833 kişiye inmiştir. Köy nüfusundaki bu azalmaya karşılık ilçe merkezlerinin nüfusu 1980-1985 devresinde 4700 kişi (%13.6) artarak 39351 kişiye çıkmıştır.

Araştırma sahasının 1985-1990 sayım dönemleri arasında nüfusunun tekrar artışa geçtiği görülmektedir. Bu devrede havza genelinde yıllık nüfus artış hızı %1.2 olurken ilçe merkezlerinin yıllık artış, hızı daha fazladır. Bölgede bu devrede bir önceki devrede olduğu gibi 153 köy nüfusu azalmıştır. Köylerin toplam nüfusu 1985 yılına oranla %1.9 azalarak (1318 kişi) 69519 kişiye inmiştir. Ancak ilçe merkezlerinin nüfus toplamı bu dönemde %20.1 oranında artarak (8087 kişi) 47438 kişiye çıkmıştır. İlçe merkezleri içerisinde en fazla yıllık artış hızı, %8.6 ile Orta'da olmuştur. Orta'yı %8.3'le Kurşunlu, %2.1'le Ilgaz ve %1.5'le de Tosya ilçe merkezleri takip etmiştir. Bu duruma göre havzada ilçe merkezlerinde olan nüfusa artış oranına bağlı olarak havza toplam nüfusuna yansıyan bir nüfus artışı söz konusudur. Çünkü bölgenin kır nüfusunda az da olsa bir azalma olmuştur.

Araştırma sahasında 1985-1990 devresinde köy nüfusunda azalma meydana gelirken, ilçe merkezlerinden Tosya'nın dışında kalanların nüfuslarında %8.6'ya kadar çıkan yıllık nüfus artış hızının görülmesini, nüfusun doğal gelişim seyriyle veya göç hareketleriyle açıklamak mümkün görünmemektedir. Çünkü bu ilçe merkezlerinin ilçe merkezi olmanın dışında nüfus çekecek veya nüfusun doğal gelişim seyrini artıracak bir cazibeleri bulunmamaktadır. Dolayısıyla buraları yakınında Ankara gibi büyük bir çekim merkezinin ve 1965'li yıllardan beri İstanbul'a olan göçlerle İstanbul'da oluşan akrabaya dayalı bir ekonomik yapılanmanın olduğu bölgede, kendi kırsalındaki nüfusu çekecek ölçüde önemli merkezler değillerdir. Bölgedeki ilçe merkezlerinden dahi 1985-1990 döneminde Ankara ve İstanbul'a göçlerin olduğu göz önüne alınırsa, 1990 nüfus sayımında bölgenin nüfusunun tam olarak ortaya konulmadığı anlaşılmaktadır. Bu durumla ilgili olarak bölgede yapılan incelemelerden ortaya çıkan sonuca göre; bölgenin belediyelik durumunda olan bazı yerleşim yerlerinde iller bankasından alınan ödeneği artırmak amacıyla fazla sayım yapılmaktadır. Ayrıca nüfusu fazla olan bazı köylerde de belde teşkilatı oluşturmak

için sayım günlerinde o köyden olup da köy dışında bulunanlar köye getirilip, köyde ikâmet ediyor gibi gösterilmektedir. Örneğin 1985 yılında nüfusu 2000 kişinin üzerinde olmadığı için belde alamayan Kurşunlu'nun Dumanlı beldesinin 1985 sayımında 1739 kişi olan nüfusu, 1990'da %57.6 oranında artarak 2741 kişiye; 1985'te 861 kişi olan Sivricek beldesinin nüfusu %273.1 oranında artarak 1990'da 2351 kişiye ve 1985'te 769 kişilik nüfusu olan Taşkaracalar beldesinin nüfusu da %302.1 oranında artarak 1990'da 2330 kişiye çıkmıştır. Orta ilçesinde ise 1985'ten 1990 yılına kadar geçen sürede Dodurga beldesinin nüfusu 717'den 2683'e ve Özlü beldesinin nüfusu da 1203'den 2006'ya çıkmıştır. Bu yerleşmelerin tamamının belde olduktan sonra yapılan 1997 sayımında nüfusları azalmış ve 2000 kişinin altına inmiştir. Öyle ki 1990'da nüfusu 2330 kişi olun Kurşunlu'nun Taşkaracalar beldesinin nüfusu 952'ye; 1990'da nüfusu 2351 kişi olan Sivricek beldesinin nüfusu da 1194 kişiye kadar gerilemiştir. 1980 yılından 1990 yılına kadar geçen dönemde Kurşunlu ve Orta'daki köy yerleşmelerinin tamamında nüfusun azaldığına dikkat edilirse; bu dönemde Orta ve Kurşunlu'da belde olan köylerin nüfuslarının fazla yazıldığı ortaya çıkmaktadır.

1990-1997 devresinde havzanın nüfusu %-1.3 oranındaki yıllık artış hızıyla azalarak 1965 yılındaki toplamın altına inmiştir. Bu devrede yıllık nüfus artış hızı, %1.8 olan Ilgaz ve %1.2 Orta ilçeleri havza genelinden ayrılmaktadır. Yıllık nüfus artış hızı %-6.3 ve %-1.8 olan Kurşunlu ve Tosya ilçelerinde ise havza genelinde olduğu gibi nüfusta azalma vardır. ilçe merkezlerine bakıldığında; bu devrede Kurşunlu ilçe merkezinin dışında bölgenin diğer ilçe merkezleri olan Ilgaz, Orta ve Tosya'nın nüfusunun arttığı görülmektedir. Bu durumda ortaya koyduğu gibi araştırma sahasında ilçe merkezleri dışında kalan kır yerleşmelerinin 1960'lı yıllardan beri devan eden göç hareketleri dolayısıyla nüfusları azalmış; buraları adeta boşalmıştır. Bölgede 1965'te bu dört ilçe merkezinin nüfusları toplam 27809 kişi ile havza toplam nüfusunun %25.9 iken kır yerleşmelerinin toplam havza nüfusu içindeki payı 79508 kişiye %74.1'di. 1997 yılına gelindiğinde havza içerisindeki ilçe merkezlerinin bulunan nüfusun payı %43.6'ya (46625 kişi) yükselmiş, kır nüfusunun payı da %56.4'e gerilemiştir.

Geçimin büyük oranda tarım ve hayvancılığa dayandığı bölgede, zaten sınırlı ve çok parçalı olan tarım toprakları, miras hukuki ile uzun yıllardan beri bölünerek iyice küçülmüştür. Devrez vadisinin tabanı dışında genellikle verimi düşük olan havza topraklarında, zamanla artan nüfusun beslenememesi göç hareketlerini başlatmış ve şehirlere göç etmelerini teşvik etmiştir. Böylece bölgede 1965'li yıllardan beri devam eden göç hareketleri 1990-1997 döneminde durmamış ve havzanın bu dönemde nüfusu %8.6 oranında (10051 kişi) azalarak 106902 kişiye inmiştir.

Araştırma sahasındaki nüfus artışının detaylarını görebilmek için ayrı, ayrı yerleşmeler bazında nüfusun sayım yıllarındaki durumu da incelenmiştir. Bu incelemede 1935-1940 sayım dönemleri arasında bölgede bulunan 165 köy yerleşmesinden 118'inin (%71.5) nüfusun arttığı, 47 köy yerleşmesinin de (%28.5) nüfusun azaldığı görülmüştür. Bu devrede nüfusu artan köylerden 38'i Ilgaz'a, 35'i Tosya'ya, 22'si Kurşunlu'ya, 20'si Orta'ya ve 3'ü de Kargı'ya ait bulunmaktadır. Nüfusu azalan köylerden ise 28'i Ilgaz'ın, 10'u Tosya'nın, 4'ü Kurşunlu'nun, 3'ü Kargı'nın ve 2'si de Orta'nın köyüdür (Tablo 2.4).

ılo 2.4. Devrez Havzası'nda Yerleşmelerin Sayım Yıllarına Göre Yıllık Nüfus Artış Hızları

Yerleşim Yerleri	Yıllık Nüfus Artış Hızı (%)												
	1935	1940	1945	1950	1955	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990	1997
İlgaz													
Merkez	2,2	-4,5	-0,2	2,5	0,9	3,3	5,5	-0,5	16,8	-3,3	5,3	2,1	5,7
Akçaören	-	2,4	-1,2	-0,7	2,2	-0,8	-1,4	1,8	-3,2	-6,3	-2,1	-16,7	9,3
Alibey	-	2,2	0,6	1,8	1,0	2,0	0,9	1,4	-2,5	-0,5	-6,7	-8,4	2,1
Alıç	-	-1,4	0,2	4,0	1,6	0,0	1,7	2,4	-1,0	1,3	-6,2	-11,7	-6,9
Alpagut	-	-1,3	0,8	3,8	-0,3	0,8	-2,5	-3,5	11,5	-14,7	-9,6	-13,0	12,5
Arpayeri	-	-0,7	-0,8	3,0	-4,6	5,2	3,8	-1,3	-1,3	-3,5	-4,3	-11,8	3,2
Aşağıbozan	-	1,5	0,4	0,5	1,9	-0,8	-12,3	-11,9	6,8	0,5	2,8	-0,2	-8,4
Aşağıdere	-	-1,3	1,0	0,5	-2,2	-0,2	-3,3	-2,3	-6,9	0,4	-9,0	2,7	-16,4
Aşağımeydan	-	0,5	-0,2	-3,1	-2,5	4,0	-3,2	-2,9	-8,5	-10,7	-5,8	-10,0	-6,2
Aşıklar	-	2,1	0,0	3,6	3,3	-1,8	2,2	-2,9	1,7	2,3	-5,2	-10,8	8,7
Başdibek	-	3,0	0,3	1,1	2,0	2,4	1,3	-0,4	-0,9	0,8	-3,1	-5,0	-6,5
Belören	-	-0,6	0,3	1,8	-0,1	2,2	-2,2	-2,8	-6,5	3,5	-10,1	-4,5	7,1
Belsöğüt	-	1,2	1,0	-9,6	11,2	-0,5	2,8	-0,9	-2,7	0,5	-0,9	-6,3	-7,7
Beyköy	-	-0,2	0,1	0,5	0,1	1,3	-1,7	-3,4	-4,4	0,9	-5,0	-4,5	-9,1
Bozatlı	-	-1,8	-1,1	0,8	-2,4	-2,0	-3,7	-9,6	-7,8	-2,0	2,5	-4,3	-6,3
Bükcük	-	-0,7	0,7	2,4	0,1	1,5	-0,6	-3,5	1,6	2,4	-4,2	-1,7	-5,1
Cendere	-	-0,6	1,3	2,8	-5,3	9,6	-1,3	1,1	-0,4	0,6	-3,5	-1,7	-7,3
Çatlıpınar	-	1,6	0,4	0,6	-0,2	1,6	1,4	0,7	-1,2	-1,6	-4,6	-15,1	-1,9
Çeltikbaşı	-	4,5	3,0	2,7	3,5	-3,8	3,7	-0,6	-1,0	-0,7	-3,2	-4,1	-6,1
Çomar	-	-0,8	1,5	-0,2	0,7	-0,7	0,9	-1,4	0,5	-1,3	-1,5	-7,4	-5,5
Çörekçiler	-	0,2	-0,2	3,0	1,3	2,2	-1,5	2,0	-8,8	3,7	-11,7	-2,5	25,4
Danışman	-	-1,2	0,2	0,6	3,2	2,1	1,0	-2,2	-1,9	-1,7	-3,7	-8,4	-5,9
Eksik	-	0,5	-1,7	1,7	0,9	0,4	-0,1	-2,8	-4,1	2,4	-4,9	-8,0	-6,1
Eskice	-	2,9	-0,7	0,2	-1,6	12,0	-13,6	4,3	-2,4	0,5	-12,5	-9,1	8,5
Gaziler	-	0,0	0,2	1,8	1,3	1,3	-0,1	0,6	-0,1	-0,9	-5,5	-4,2	-5,0
Gökçeyazı	-	-0,2	1,7	0,9	2,0	-1,0	0,9	1,1	-1,9	-3,6	-4,0	-7,7	-9,9
Güneyköy	-	-0,8	1,8	2,6	-2,7	1,9	1,3	-0,9	10,4	-13,3	-10,2	-7,1	1,0
Hacıhasan	-	1,5	0,4	1,6	1,4	0,0	0,8	0,3	-2,1	-1,5	-2,6	-6,0	-7,9
İkikavak	-	1,6	1,8	1,8	-0,3	2,2	0,3	0,3	0,6	-0,9	-4,3	-8,8	-8,3
Ilısılık	-	2,3	0,8	1,9	3,1	1,3	1,9	-1,6	-2,8	-1,3	-3,4	3,1	-12,0
İnköy	-	-2,1	10,2	-4,0	3,9	-1,1	1,1	-0,2	0,9	0,5	-4,7	-1,4	-5,3
Kaleköy	-	-0,9	0,9	1,5	-1,0	-0,4	1,5	-5,0	0,3	-2,1	-6,4	-0,1	-10,2
Kavaklı	-	0,5	3,1	1,8	-2,0	3,7	1,1	-4,4	0,9	-1,8	-5,3	-8,5	3,7
Kayı	-	1,3	0,4	6,3	-3,0	-0,2	-0,4	4,7	-4,0	-2,6	-3,6	-10,3	-4,9
Kazancı	-	2,9	1,0	-0,7	0,7	0,6	-1,8	0,2	-3,8	3,0	-2,8	0,4	-8,1
Kırışlar	-	-0,2	0,2	2,7	1,0	1,7	-1,4	5,1	-8,5	1,9	-1,6	-7,3	-1,2
Kızılibrik	-	1,6	-1,8	2,3	-0,8	1,2	-2,9	-1,3	-5,7	-7,0	-1,1	-8,0	3,7
Kurmalar	-	-3,0	-1,9	2,2	-0,8	3,9	-0,4	-12,5	-4,4	6,3	-8,2	-1,4	2,4
Kuşçayırı	-	-0,5	0,5	0,9	1,6	1,3	4,4	-0,9	-0,9	-0,7	-0,7	-1,3	-3,7
Mulayim	-	-0,4	2,3	0,9	-0,8	-0,3	0,9	-0,4	-2,6	0,6	-3,7	0,9	-9,9
Mulayim Yenice	-	4,1	-0,5	-9,0	12,9	3,9	-1,2	0,2	-2,0	-0,8	-2,3	-3,1	-1,1
Musaköy	-	0,8	1,3	8,5	-8,6	1,4	-0,9	1,9	-8,2	0,9	-10,3	1,2	-10,5
Okçular	-	0,7	0,8	1,2	0,1	-0,3	0,0	-3,2	-2,0	-2,3	-5,2	-11,9	0,2
Onaç	-	-1,0	-1,3	1,9	0,4	-0,2	-1,8	-5,3	-2,1	-0,8	-6,7	3,0	-14,3
Ödemiş	-	-1,0	1,3	-0,6	-0,6	1,0	1,3	-2,3	1,5	-2,4	-4,1	-7,1	-8,4
Ömerli	-	-0,2	2,1	1,4	-0,4	-0,8	0,3	-2,6	-2,1	-0,4	-6,3	-4,7	-6,2
Sağırlar	-	1,6	0,4	5,1	-1,3	1,2	1,5	-4,6	-0,4	-1,4	-5,4	-2,4	-15,6
Saraycık	-	-0,2	3,0	1,9	1,6	1,0	-0,5	-3,2	1,9	-3,7	-1,9	-3,4	-6,1
Sarmaşık	-	0,8	4,4	2,0	-0,7	3,9	1,4	-2,7	5,9	-7,1	-5,4	-1,3	-5,2
Satılar	-	0,2	-0,9	-0,6	0,4	0,2	-2,6	-2,5	-5,4	6,6	-3,7	-13,3	-8,5
Sazak	-	4,1	2,4	-1,2	0,2	1,6	1,6	-2,5	-1,9	2,9	-6,3	-8,6	0,8
Seki	-	-0,8	1,3	3,4	1,1	1,2	-3,6	-7,6	-1,3	1,1	-6,0	-9,8	-1,8
Serçeler	-	-0,1	-0,3	3,3	1,8	0,6	0,8	-4,7	-0,7	-0,2	-2,7	-7,9	-4,8
Söğütcük	-	-0,8	2,1	2,1	0,3	1,1	-0,3	0,8	-13,4	1,5	-8,4	-10,2	-0,9
Süleymanhacılar	-	-0,7	0,4	0,4	0,8	4,1	-1,1	0,7	-6,1	-1,6	-3,5	-7,1	6,0
Şeyhyunus	-	0,6	-0,8	2,8	0,2	1,1	-1,1	-3,2	1,5	-3,4	-7,1	-2,5	-8,1
Yalaycık	-	2,6	0,1	-0,1	1,4	1,2	3,9	-1,0	-2,3	-0,9	-5,8	-5,5	-3,5
Yaylaören	-	1,0	0,5	1,7	-1,8	1,3	-3,6	3,5	-2,2	-2,2	-3,3	-5,4	1,4
Yazıköy	-	-11,3	-2,2	-0,4	-2,7	-2,0	-1,2	-0,7	-4,5	1,5	-2,4	-5,9	-11,9
Yenice	-	3,0	-0,9	2,3	-1,8	-6,8	11,3	-1,0	-3,7	1,4	-1,3	-12,2	-4,1
Yenidemirciler	-	0,3	1,6	1,9	2,5	-0,1	-3,0	-2,8	-1,7	-4,0	-1,9	-2,1	-4,5

Yerkuyu	-	0,8	1,3	2,6	1,7	3,0	-0,6	-4,1	0,2	-1,7	-3,7	0,2	-6,6
Yeşildumlupınar	-	0,7	1,9	0,7	0,9	1,3	1,2	14,1	-0,7	-2,6	2,8	-0,8	-0,3
Yukarıbozan	-	-1,3	2,1	0,9	1,1	-1,8	-1,4	-3,3	-7,0	-2,9	0,0	-4,3	-5,4
Yukarıdere	-	0,6	-2,4	2,5	-4,8	2,8	-3,2	-0,8	-4,1	-2,4	-10,0	0,3	-6,7
Yukarımeydan	-	0,1	0,1	-2,4	5,0	-3,9	-2,9	-3,4	-5,1	-4,4	-8,0	-2,2	-4,6
Yuvademirciler	-	0,7	-0,3	1,1	2,4	-1,2	-5,3	-10,5	-1,7	0,0	-8,2	-3,4	-5,9
Yuvasaray	-	0,4	2,5	2,6	2,2	2,1	-0,8	-0,9	0,5	1,9	-3,5	-4,8	-3,5
TOPLAM (Ilgaz)	-8,9	-0,2	0,7	1,6	0,6	1,3	0,4	-0,2	1,5	-1,7	-1,3	-1,8	1,8
Kurşunlu													
Merkez	-	3,4	0,1	-0,7	2,0	1,0	4,1	9,9	5,3	0,5	0,8	8,3	-13,3
Ağılözü	-	0,7	-1,0	4,5	0,0	-1,6	4,4	-2,1	-2,4	-1,7	-1,5	-13,0	-2,1
Başovacık	-	1,3	-0,1	2,9	-1,7	0,0	-1,1	8,0	-12,0	-1,2	-5,2	-5,3	0,0
Bereket	-	3,2	3,4	2,2	1,3	3,5	-2,0	1,9	-2,9	1,3	-6,2	-6,0	-2,9
Çatkese	-	2,2	0,0	1,2	-1,7	-2,1	0,0	7,3	-9,1	-0,1	-4,3	-1,1	28,0
Çaylıca	-	-0,3	0,3	1,6	-3,7	0,6	-1,2	0,6	-5,2	-0,2	-7,1	-4,6	-2,0
Çırdak	-	1,4	1,5	3,1	-0,6	3,7	-5,6	-0,2	-2,2	-4,1	-5,2	-8,5	-4,3
Çukurca	-	2,6	-0,1	3,8	1,3	4,2	0,5	0,1	-2,2	-2,5	-5,6	-3,0	-7,6
Dağören	-	0,2	2,4	3,1	-1,1	1,9	0,3	-0,9	-1,4	-2,6	4,7	-15,5	4,5
Dağtarla	-	1,2	1,3	2,2	2,6	0,7	8,5	-11,5	-1,1	-1,3	-7,8	-6,7	-5,5
Demirciören	-	2,4	0,0	3,0	0,1	1,8	2,5	-1,6	-6,4	-0,6	-5,4	-9,5	-0,7
Dumanlı	-	1,0	0,7	1,1	0,8	-1,0	1,5	-0,6	0,0	-3,3	-0,4	13,2	-5,2
Eskiahır	-	0,5	1,0	3,3	1,6	0,2	-1,5	3,9	1,2	-3,5	-6,3	-4,6	-8,1
Göllüce	-	0,5	2,2	0,4	2,0	0,7	2,1	-1,1	-2,1	-4,6	-1,0	-9,9	1,1
Hacımuslu	-	0,5	0,7	3,7	0,6	0,5	-0,1	0,9	-2,8	-4,8	-1,9	-4,7	25,4
Hocahasan	-	1,8	0,9	2,2	1,6	1,5	0,9	1,9	-4,4	-0,7	-3,8	-4,2	-7,5
İğdir	-	-0,3	1,3	4,6	-0,1	3,1	3,8	2,7	-7,5	-3,8	-4,7	1,4	-11,4
Kapaklı	-	0,0	3,2	2,0	-0,4	1,2	0,4	-3,4	-5,3	-0,6	-3,7	-0,8	-2,8
Kızılca	-	-1,6	1,6	1,5	-0,8	6,5	1,9	1,4	2,4	-2,2	-4,2	-3,6	-8,1
Köpürlü	-	1,8	1,0	3,7	0,8	-0,8	1,8	-0,3	-0,7	-0,9	-4,0	-5,3	-8,3
Madenli	-	-8,3	0,7	2,0	-2,2	2,1	-6,5	-0,9	-3,5	-5,6	-8,1	-0,2	-6,7
Sivricek	-	1,3	-0,1	3,7	0,2	1,4	2,7	-0,2	-8,8	17,4	-5,1	20,1	-9,7
Sumucak	-	0,2	1,2	2,8	-0,2	3,1	0,7	2,3	0,3	0,9	-0,6	-3,3	-9,0
Sünürlü	-	2,6	1,8	1,2	1,8	1,1	0,9	-3,7	-0,6	-0,5	-3,7	-10,7	-4,1
Taşkaracalar	-	1,3	1,6	2,3	1,5	1,9	1,3	-1,2	8,1	-7,7	-2,5	22,2	-12,8
Yumukören	-	1,6	-0,1	3,2	1,3	-1,7	-2,9	7,8	-13,9	0,7	-7,4	-1,9	-11,5
Yeşilöz	-	13,6	-0,1	3,0	-1,3	1,7	-0,6	3,5	-1,5	-0,6	-3,1	-5,0	-8,0
TOPLAM (Kurşunlu)	-	1,5	0,8	1,9	0,6	1,1	1,3	3,0	0,1	-0,2	-0,6	6,6	-6,3
Orta													
Merkez	-	2,0	1,9	0,8	-1,2	2,6	13,0	0,0	4,7	-2,4	3,7	8,6	2,9
Büğdüz	-	1,2	3,0	1,0	-0,6	0,9	-1,5	-2,4	1,5	-1,4	-3,2	2,1	-11,3
Buğuören	-	1,6	1,4	2,9	0,9	2,1	1,3	1,6	-0,6	-1,5	-4,4	-5,7	23,8
Derebayındır	-	3,0	-1,4	3,1	-1,6	2,4	0,2	-0,2	2,6	-3,5	-3,0	-7,0	6,3
Dodurga	-	2,6	1,0	2,6	0,1	2,4	-3,6	-2,7	-1,0	-4,6	-3,6	26,4	-5,2
Doğanlar	-	-23,3	3,9	2,4	0,1	2,0	1,1	2,0	-1,9	-1,9	-2,5	-1,3	-6,0
Gökçeören	-	2,5	1,5	1,6	1,3	-0,8	-1,1	1,0	-0,8	-6,1	5,6	0,0	-5,9
Hasanhacı	-	2,0	2,8	2,1	4,1	0,1	3,7	0,8	-21,4	-2,6	4,0	0,0	6,1
Höyükköy	-	1,4	2,4	-0,1	1,0	0,7	-1,2	-0,9	4,5	-1,2	-4,8	-6,7	-4,7
İncecik	-	-	-	-	-	-	-	3,2	3,4	-3,2	-3,6	-3,8	2,4
Kalfat	-	2,3	1,6	1,9	2,1	-1,6	0,8	-0,8	-0,5	0,5	0,9	5,9	-8,9
Karaağaç	-	0,8	4,3	1,3	-0,2	0,7	-1,5	-3,1	-9,4	-2,1	-5,8	-5,8	-2,7
Kayılar	-	1,5	1,4	2,8	1,1	2,9	0,8	2,0	1,1	1,5	3,1	-3,2	11,9
Kayıören	-	-	-	-	-	-	-	-0,7	-2,0	-1,1	-1,4	-8,5	-6,6
Kırsakal	-	1,7	0,2	2,8	-0,6	0,0	-2,4	-3,1	-7,9	-4,3	-6,8	2,1	-2,5
Kısaç	-	0,9	2,1	-1,1	4,1	2,1	0,1	0,4	0,6	0,8	-7,1	-5,8	-7,4
Ortabayındır	-	3,2	1,1	1,6	-0,7	4,5	1,4	-6,4	-2,5	-2,5	-9,1	-11,1	13,0
Özlü	-	1,0	-0,3	3,7	1,6	3,7	0,6	0,9	-0,2	2,0	1,1	10,2	-3,2
Sakaeli	-	1,8	0,0	2,8	1,0	0,1	-1,5	-4,0	-3,5	-1,8	-6,3	-1,2	25,3
Sakarcaören	-	2,3	1,7	3,0	0,8	0,7	-1,5	-4,2	-2,4	0,3	-3,0	-1,1	8,6
Salur	-	-0,6	1,7	0,7	3,6	1,7	2,0	6,0	-1,0	1,2	-4,1	-3,7	-5,2
Sancar	-	2,3	-0,5	2,2	0,3	-0,6	2,9	-4,0	-0,1	1,0	-2,0	-4,6	-0,7
Tutmaçbayındır	-	0,6	1,0	1,3	-1,3	3,7	0,3	1,3	1,3	4,0	-12,2	-2,3	5,0
Yaylakent	-	1,3	0,9	3,8	-1,5	2,5	0,8	2,0	0,4	-0,4	2,8	2,3	-4,8
Yuva	-	1,5	0,0	2,6	0,6	3,8	-1,8	2,2	0,3	-1,1	-7,0	-4,4	-8,8
TOPLAM (Orta)	-	1,3	1,3	2,3	0,2	1,6	2,6	-0,1	0,5	-1,4	-0,3	5,0	1,2

Tosya													
Merkez	0,8	-0,3	1,7	1,6	0,5	2,7	0,6	3,4	1,0	1,7	2,0	1,5	0,2
Ahmetoğlu	-	0,8	8,9	-6,4	1,8	-2,0	-0,4	1,6	-5,6	-1,2	-1,6	-5,4	-6,8
Akbük	-	2,1	0,5	1,8	1,2	2,1	1,6	1,0	-2,4	0,9	0,2	-0,5	-2,4
Akseki	-	-1,2	2,0	-12,6	0,7	-0,1	1,8	2,4	-0,2	-0,1	-1,5	-0,9	-5,2
Aşağıberçin	-	-0,8	1,4	2,2	1,0	0,9	-0,2	0,5	-2,9	2,4	-4,0	-4,9	-1,1
Aşağıdikmen	-	-0,2	1,6	2,2	0,4	-0,4	1,8	-3,0	1,0	-0,1	-2,9	-0,3	-4,8
Aşağıkayı	-	-0,1	0,1	2,6	0,0	1,4	0,6	-0,8	-3,1	-0,5	0,4	-6,0	-3,3
Bayat	-	0,7	-0,1	2,3	3,1	1,6	1,2	0,5	0,0	0,4	-1,2	-4,4	-5,4
Çakırlar	-	0,7	2,3	2,7	0,2	2,4	1,1	-1,2	-0,9	-3,7	-1,5	-9,2	-9,2
Çaybaşı	-	1,8	-0,1	3,4	1,3	1,6	0,3	-0,8	-0,4	-2,6	2,2	-3,5	-3,6
Çaykapı	-	2,1	-2,4	1,2	2,5	3,8	-1,3	-0,8	-0,3	0,8	-1,6	-4,6	-7,4
Çeltikçi	-	5,0	1,9	2,5	1,7	0,3	0,7	-0,3	-2,9	2,6	0,5	-6,2	-6,9
Çepni	-	1,3	3,8	1,7	-1,3	1,9	1,7	-0,8	0,4	0,2	-1,2	-3,2	-3,4
Çevlik	-	-2,7	1,6	1,6	1,5	3,4	1,0	-1,1	-2,2	-3,0	-0,5	0,3	-7,2
Çifter	-	1,4	2,3	2,4	1,3	0,3	1,2	0,6	-0,7	-1,8	-2,9	-1,8	-3,4
Çukurköy	-	1,1	0,9	1,2	2,0	1,4	-0,5	0,6	-1,9	-1,7	1,5	-5,9	-0,9
Dağardı	-	0,7	3,0	3,2	2,8	2,2	1,5	1,8	-2,5	3,3	-0,7	-0,5	-4,5
Dağçatağı	-	0,3	1,6	0,8	1,9	-0,4	1,4	0,1	-3,1	-1,2	-3,4	-4,5	-5,6
Dedem	-	2,3	1,2	2,1	1,5	0,8	1,3	1,7	-1,1	-1,6	-2,7	-4,3	-2,8
Ekincik	-	0,5	1,6	2,3	1,6	1,0	1,6	-1,3	1,2	0,4	1,1	-0,6	-1,6
Ermelik	-	1,1	0,7	0,9	0,9	0,9	1,5	-1,3	-0,7	1,9	-2,8	-2,0	-3,3
Gökçeöz	-	3,2	1,0	7,8	1,0	0,8	1,6	1,0	0,0	1,2	-0,7	-0,3	-3,1
Gökomuz	-	0,3	1,6	1,4	-5,4	1,6	-1,3	0,5	4,7	-1,3	-0,2	-2,3	-6,5
İncebel	-	-0,5	-0,1	-7,5	-0,4	-0,3	2,5	0,9	3,7	-0,1	-0,5	-5,4	-3,5
Karabey	-	-0,4	4,5	0,9	1,1	1,9	-0,2	-0,7	0,2	2,0	-0,7	-1,7	-3,8
Karaköy	-	-1,1	2,5	3,7	0,5	0,6	-1,5	-3,3	6,0	-0,6	-1,9	-2,8	-
Karasapanca	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Karkın	-	0,1	1,6	3,5	1,1	0,7	0,2	-1,5	-1,2	0,3	-2,7	-5,3	-5,9
Kayaönü	-	0,0	-0,9	3,1	1,5	2,1	-1,5	1,1	-9,4	5,8	-1,0	-3,4	-5,3
Kınık	-	-	-	-	1,1	1,4	-8,4	-3,7	0,9	-2,9	4,9	-5,5	-4,8
Kızılca	-	3,1	-1,5	-4,5	1,5	0,4	2,3	-1,2	1,1	0,8	-1,3	-1,0	-6,8
Kilkuyu	-	1,0	2,3	6,1	1,8	0,9	0,5	0,3	0,8	-11,2	-4,8	-7,5	-5,6
Kösen	-	1,9	2,4	0,0	-1,2	1,8	-0,3	2,5	1,2	-1,2	-1,0	-1,4	1,4
Kuşçular	-	3,2	3,5	3,7	-0,4	1,3	0,7	0,2	-2,3	-0,4	-0,9	-3,7	-4,6
Küçükkızılca	-	-	-	-	-	-	-	2,9	1,5	-3,1	-1,7	-2,1	-9,5
Küçüksekiler	-	-	-	-	-	-	1,0	2,2	3,8	-1,9	-1,9	-5,7	-4,6
Mısmılağaç	-	4,1	-13,4	2,9	3,5	-0,9	0,2	2,6	-1,4	0,4	-6,5	-7,3	-10,0
Ortalıca	-	1,0	2,5	1,6	4,8	4,1	-2,5	-0,8	13,4	-10,9	6,8	0,3	-2,7
Özboyu	-	1,8	0,0	2,1	0,6	1,0	1,4	0,6	1,1	0,1	0,1	-1,8	-1,6
Sapaca	-	0,7	2,4	5,3	-0,5	2,4	0,8	-0,1	0,8	0,8	1,1	-12,1	-0,6
Sekiler	-	2,2	-0,8	2,0	1,2	-6,6	0,9	0,4	0,5	4,0	-1,9	-2,0	-3,4
Sevinçören	-	3,6	3,4	-7,5	1,3	1,7	-1,0	0,7	-3,1	-1,3	-3,0	-6,3	-6,5
Sofular	-	1,5	2,6	2,2	1,2	1,3	2,2	0,5	-1,2	-0,3	-0,6	-4,3	-8,3
Suluca	-	-1,6	0,3	1,5	1,9	1,4	1,2	-0,4	1,4	1,3	-0,6	2,0	0,4
Şarakman	-	-	-	-	-	-	-0,7	0,1	-0,6	-0,5	-5,0	-6,1	-5,6
Yağcılar	-	0,1	1,8	1,4	-0,3	-1,9	0,2	-0,4	-2,2	-3,0	-2,4	-5,1	-4,7
Yenidoğan	-	-0,6	3,3	1,3	2,9	0,4	1,1	1,2	-1,4	2,3	-1,4	0,0	-5,0
Yukarıberçin	-	1,0	0,8	1,8	0,2	0,8	-1,2	-3,8	-1,6	-3,6	-2,3	-4,9	-4,6
Yukarıdikmen	-	0,9	2,8	2,3	0,8	3,3	1,2	0,7	1,2	-1,5	-4,7	-8,0	-5,8
Yukarıkayı	-	1,2	-0,2	0,6	1,7	3,6	-1,7	-0,6	0,9	-2,8	-1,1	-2,8	-3,5
Zincirlikuyu	-	-	-	-	1,4	1,2	0,1	-0,2	0,0	2,5	-0,4	-4,8	-5,4
TOPLAM (Tosya)	-4,5	0,4	1,5	2,0	1,0	1,8	0,5	1,1	0,4	0,0	0,4	-0,8	-1,7
Kargı													
Arık	-	1,1	-0,1	1,8	0,5	2,3	1,1	-3,9	-7,9	1,3	-3,2	-2,5	-7,0
Arık	-	-0,2	-0,4	3,3	-1,1	2,0	0,9	-0,9	0,1	-1,4	-2,0	-4,4	-3,2
Arık	-	2,3	-2,9	0,5	1,9	4,3	0,6	2,6	1,4	1,1	-0,2	-3,9	-8,6
Çeltiközü	-	-	-	-	1,4	6,0	1,0	-8,1	8,4	1,0	-3,1	0,0	-11,4
Günyazı	-	2,1	1,0	3,3	0,2	0,2	0,5	-2,0	-1,8	1,2	-7,6	-7,1	-7,6
İnceçay	-	-	-	-	3,3	3,5	1,2	-2,3	4,0	2,7	2,1	-3,7	-14,3
Kabakçı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-6,2	-1,3	-8,8	-8,8
Oğuz	-	-0,5	1,6	2,5	0,0	0,5	0,8	-1,7	-0,4	0,1	-1,6	-6,9	-4,7
Pelitcik	-	-0,2	5,5	1,9	-0,6	3,1	1,0	0,0	-0,2	-0,9	-1,7	-5,8	-7,7
TOPLAM (Kargı)	-	0,8	0,9	5,7	0,5	2,7	0,9	-1,7	1,2	0,3	-1,8	-4,2	-8,2
HAVZA TOPLAMI	-	0,6	1,1	2,1	0,7	1,6	1,0	0,8	0,7	-0,6	-0,3	1,2	-1,3

Kaynak: DİE Genel Nüfus Sayımları İstatistiklerinden Yararlanılarak Hesaplanmıştır.

1940-1945 yılları arasında araştırma sahasının yıllık nüfus artışı %1.2 oranında olmuştur. Bu devrede bölgede nüfusu en fazla artan yerleşme %10.2 oranında yıllık nüfus artışı ile nüfusu 125 kişiden 208 kişiye yükselen Ilgaz'a bağlı İnköy'dür. Nüfusu en fazla azalan yerleşme ise, yıllık nüfus artış oranı %13.4'e kadar inerek nüfusu 406 kişiden 208 kişiye düşen Tosya'ya bağlı Mısmılağaç köyüdür. Yine bu devrede bölgedeki köy yerleşmelerinden 126 tanesinin (%75.9) nüfusu artmış, 40 tanesinin (%24.1) nüfusu da azalmıştır. Bu duruma göre bölgenin nüfusu bir önceki 1935-40 devresine oranla daha fazla artmış durumdadır.

Bölgede 10.000 nüfus şehir ayrımında alt sınır olarak alındığında, bölgenin 1945 yılında %15'inin şehirlerde; %85'inin de kırlarda yaşadığı ortaya çıkmaktadır. Bu şekilde yapılan bir değerlendirmeye göre; 1945-1950 devresi arasında kır nüfusu %5.7 oranında artarak 70162 kişiden 74206 kişiye çıkmış, şehir nüfusu ise %39.1 oranında artarak 12372 kişiden 17211 kişiye ulaşmıştır. Bu devrede havzadaki köy yerleşmelerinden 145 tanesinin (%87.3) nüfusun arttığı dikkate alınırsa, daha önce de belirtildiği gibi 1945-1950 devresinin bölgede en fazla nüfus artışının olduğu devre olduğu kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

1950-1955 devresinde, bölgedeki ilçe merkezlerin yıllık nüfus artış hızı Ilgaz'da %0.9, Tosya'da %0.5, Kurşunlu'da %0.2 ve Orta'da ise %-1.2'dir. Görüldüğü gibi bir önceki döneme oranla bölgede ilçe merkezlerinin nüfus artış hızı azalmış hatta Orta'da nüfus azalması meydana gelmiştir. Bölgede bir önceki dönemde 145 köyün nüfusu artarken, bu devrede bölgede nüfusu artan köy sayısı 98'e (%57.9) inmiştir. Bu durumda ortaya koyduğu gibi, havzanın bu dönemde nüfus artışı yavaşlaşmıştır.

Araştırma sahasında 1955-1960 yılları arasındaki devre de tıpkı 1945-1950 devresindeki gibi havza nüfusunda dikkat çeken bir artış söz konusudur. Bu devrede bölgedeki ilçe merkezlerinin yıllık nüfus artışları Ilgaz'da %3.3, Kurşunlu'da %2.8, Tosya'da %2.7 ve Orta'da da %2.6 olmuştur. Bölgedeki 170 köy yerleşmesinden ise bu devrede 132 tanesinin (%77.6) nüfusları artmış, 38 tanesinin de (%22.4) nüfusu azalmıştır.

Havzada 1960-1965 devreleri arasında, 1955-1960 devresine oranla nüfusu artan köy sayısında büyük bir azalma söz konusudur. Bu devre de nüfusu artan köy sayısı 100'e (%41.2) inmiş, nüfusu azalan köy sayısı ise 70'e çıkmıştır. 1960-1965 dönemini takip eden diğer sayım periyotlarında da bölgede nüfusu artan köy sayısında azalma görülmektedir. Çünkü 1965'li yıllardan itibaren bölgede göç hareketleriyle kırsal kesimden şehirlere göçler hızlanmış ve göçlerle bölge kırsalı büyük oranda boşalarak 1997 yılında yapılan nüfus tespitine göre bölgede 1950 yılında kır nüfusu toplamı 77946 kişi (%85.3) iken, 1997 yılında bölgenin kır nüfusu toplamı 71702 kişiye (%67.1) inmiştir.

Araştırma sahasındaki nüfusun artışını, 1935 yılından 1997 yılına kadar geçen sayım dönemlerindeki nüfusun artış durumuna göre 3 dönem halinde incelemek mümkündür. Bu şekilde yapılan değerlendirmede köy nüfuslarının verildiği ilk sayım yılı olan 1935 yılı başlangıcı, nüfus artışının seyrine göre 1965 yılı ara yılı ve son sayım yılı olan 1997 yılında bitiş yılını teşkil etmiştir.

Devrez Havzası'ndaki köylerin 1935 yılından 1997 yılına kadar geçen sürede nüfuslarına bakıldığında; bölgedeki 175 köy yerleşmesinden 31 tanesinin (%17.7) nüfusunun arttığı, bu duruma karşılık 145 köy yerleşmesinin de (%82.9) nüfusunun azaldığı görülmektedir. Bölgede köylerin nüfusları sayım devreleri içerisinde en fazla 1945-1950 devresinde artmış, artış genel olarak 1965 yılına kadar devam etmiş, 1965 yılından sonraki devrelerde ise bölgedeki 175 köyden sadece 19'unun (%10.9) nüfusu artmıştır. 1935'te bölgede günümüzde ilçe merkezi durumunda olan yerleşmelerden nüfusun %19.8'i (15021 kişi) yaşarken bu oran 1997 sayımına göre %43.6'ya (46625 kişi) çıkmıştır. Köylerin toplam nüfusu ise sadece 1935 yılına göre %0.7 oranında (407 kişi) azalmış olup, havza 1935 yılında toplam nüfusun %80.2'sini (60684 kişi) köy nüfusu meydana getirirken bu oran 1997 yılında %56.3'e (60277 kişi) kadar gerilemiştir. Bu durumda ortaya koyduğu gibi bölgede 1965 yılından itibaren hızlanan göçlerle köylerin nüfusu iyice azalmıştır.

Araştırma sahasında 1935-1997 yılları arasında nüfusu artan 30 köyden 3'ü Ilgaz'a, 5'i Kurşunlu'ya 11'i Orta'ya ve geri kalan diğer 11'i de Tosya'ya aittir. Bu köylerden 10 tanesinin nüfusu bu devre içerisinde %100'den fazla artmış, köyler içerisinde en yüksek artış oranı ise %417.7 ile Orta'nın Buğuören köyünde olmuştur. 1935-1997 döneminde %41.2 oranında nüfus artışının olduğu bölgede; nüfusu %100'ün üzerinde artan köy yerleşmelerinden 1'i Tosya'ya, 2'si Ilgaz'a, 3'ü Kurşunlu'ya ve 4'ü de Orta'ya bağlıdır. Bu köylere genellikle sulama imkânı olan geniş tarım arazilerine sahip olan ova köyleridir. Karım imkânlarının geniş olduğu bu köylerde, köyün sahip olduğu verimli tarım arazileri nüfusun artmasına sebep olmuştur. Bölgede 1935-1997 döneminde nüfusu en fazla azalan köy Ilgaz'a bağlı Yazıköy'dür. Bu köyün nüfusu %91.1 oranında azalarak 461 kişiden 1997'de 41 kişiye kadar inmiştir. Yine bu dönemde Kurşunlu'ya bağlı Madenli köyünün nüfusu %86.74 oranında azalarak 516 kişiden 70 kişiye, Orta'ya bağlı Doğanlar köyünün nüfusu %75.1 oranında azalarak 401 kişiden 100 kişiye ve Tosya'ya bağlı Mısmılağaç köyünün nüfusu da %77.3 oranında (256 kişi) azalarak 75 kişiye inmiştir. Bölgede ilçeler bazında nüfusu en fazla azalan bu köylerin tamamı sınırlı tarım topraklarına sahiptir. Ayrıca bu köyler yüksek ve eğim dereceleri fazla olan arazilerde yerleşmişlerdir. Örneğin bu köylerden Mısmılağaç köyünün rakımı 1530 metre olup sahip olduğu 1.7 km^2'lik yüzölçümünün ancak 0.9 km^2'si tarım arazisidir. Bu örnekten de anlaşılacağı gibi bölgede 1997 yılındaki nüfusları 1935 yılındaki nüfuslarının çok altına inen köylerin büyük bir kısmında köylerin sahip olduğu arazilerinin nüfusu besleyememesinden ötürü nüfus azalması olmuştur.

Devrez Havzası'nda 1935-1965 yılları arasındaki dönemde nüfus 31612 kişilik devresel artışla %41.8 oranında artarak 107317 kişiye çıkmıştır. Bu rakam bütün sayım yılları içerisindeki havzanın en yüksek nüfusudur. Öyle ki havza nüfusu 1965'e kadar artarak 1965 yılında en yüksek seviyesine çıkmış, bu yıldan sonra dalgalanmalar geçirerek 1997'de 106902 kişiye inmiştir. Başka kelimelerle 1965'ten 1997 yılına kadar geçen 32 senelik zaman diliminde bölgenin nüfusu artmamış, %0.4 oranında azalarak 1965'teki toplamının altına inmiştir. 1935-1965 döneminde bölgedeki köy yerleşmelerinden 22 tanesinin dışında kalanların nüfusları artmıştır. Nüfusu artan bu köylerden sadece

2 tanesinin nüfusları %100'ün üzerinde artmıştır. Bunlar Kurşunlu'nun Dağtarla köyü ile Tosya'nın Gökçeöz köyleridir. Bunlardan Dağlarla köyünün nüfusu 165 kişiden %128.5 oranında artarak 377 kişiye çıkmış, Gökçeöz köyünün nüfusunda %115.4 oranındaki artışla 480 kişi artarak 896 kişiyi bulmuştur.

Türkiye'de 1955-1960 devresinde başlayan hızlı kalkınma dönemi beraberinde hızlı kentleşmeyi de getirmiş ve 1960'lı yıllardan başlayarak Türkiye büyük bir kırdan kente göç hareketi yaşamıştır. Devrez Havzası da bu göç hareketlerinden etkilenmiştir. Bu sebeple bölgede 1965 yılından itibaren 1997 yılına kadar geçen dönemde köy yerleşmelerinden sadece 16 tanesinin nüfusu artmıştır. Bu köylerden 7 tanesinin nüfusu %100'ün üzerinde artmış olup, bunlar içerisinde en yüksek artış %398.8 ile Kurşunlu'nun Çatkese köyünde olmuştur. Çatkese köyünün nüfusu 1851 kişi artarak 470 kişiden 2321 kişiye çıkmıştır. 1990 sayımında bu köyün nüfusunun 326 olduğu göz önüne alınırsa, bu yüksek oranda nüfus artışının doğal olmadığı bir gerçektir. Burada da daha önce belirtilen sebeplerden ötürü fazla sayım yapıldığı ortadadır. Çünkü Kurşunlu Merkez Sağlık Ocağının tuttuğu kayıtlara göre buranın nüfusu 61 haneye karşılık olarak 228 kişidir. Bölgede 1965-1997 dönemi arasında kırdan bölgede dışına olan göçlerle havzanın nüfusu 1965 yılındaki seviyesinin altına inmiş; bu dönemde ilçe merkezlerinden Ilgaz'da %314.9, Orta'da 155.3, Tosya'da %63.4 ve Kurşunlu'da da %36.6 oranında nüfus artışı meydana gelmişse de; bu artışlar havza nüfusunun 1965 yılı öncesindeki seviyesinin altına inmesini önleyememiştir.

Sonuç olarak; Devrez Havzası'nda kır nüfusu 1935-1965 dönemi arasında belirli bir artış kaydettiyse de, 1965-1997 döneminde yaşanan göç hareketleri sonucunda havzanın bu nüfusu 1965 yılındaki seviyesinin altına inmiştir. 1935-1997 yılları arasında havzada nüfusu artan 30 köye karşılık olarak 145 köyün nüfusunun azalması, bölge kırsalının giderek boşaldığını işaret etmektedir. Bu durumun temel sebebi şüphesiz bölgenin ekonomik kaynaklarının yetersizliğidir. Bölgede köy başına ortalama 17.8 km^2'lik bir arazi düşmekle birlikte, bu arazi köyler arasında dengeli dağılmamış, köylerin yüzölçümleri 1.7 km^2 ile 74.5 km^2 arasında değişmiştir. Bu dengesiz dağılıma bir de toprakların yeterince verimli olmaması ve küçük ve çok parçalı olması gibi durumlarda eklenince, bölgede kırsal kesimin geçimini sağlayacağı ölçüde yeterli tarım arazisine sahip olmadığı ortaya çıkmaktadır. Tarımda yeterli verimi ve üretimi alamayan bölgenin kırsal kesiminde kapalı bir ekonomik yapı gelişmiş ve bu durum ticareti de engellediğinden bölge de ilçe merkezleri ve sayısı 30'u bulan köyün dışında kalan diğer yerleşmelerin nüfusları 1935 yılındaki miktarının altına inmiştir.

2.3. Nüfus Hareketleri

Nüfus her an hareket halindedir ve durmadan değişmektedir.[108] Nüfustaki bu değişmeler doğumlar, ölümler ve göçler olmak üzere üç farklı unsurun karşılıklı olarak birbirlerini etkilemeleri sonucunda meydana gelmektedir.[109] Nüfus hareketleri olarak ifade edilen bu unsurlara bağlı olarak bir bölge ya da ülkenin nüfusu her an değişmektedir. Bu hareketler çok hızlı ve karmaşık bir şekilde olduğundan; ne kadar düzenli ve itinalı yapılırsa yapılsın, hiçbir sayımın sonucunda sayımı yapılan yerin nüfus hareketlerini tam

---

[108] Tanoğlu, A., 1966, a.g.e, s.29.

[109] Tümertekin, E., 1994, Beşerî Coğrafya Giriş, İst. Ünv. Yay. No: 3819, İstanbul, s.142.

olarak ortaya koyma imkânı bulunmamaktadır.[110] Ancak yine de eldeki istatistikler doğrultusunda nüfus hareketlerinin ortaya konulması ve bu sayede sayımı yapılan yerin nüfusunun değişmesinde rol oynayan temel unsurların belirtilmesi gerekir. Çünkü nüfus hareketleri coğrafî çevre içerisinde şekillenen toplumların değişen ekonomik ve sosyo-kültürel özelliklerine bağlı olarak nüfusta meydana gelen değişmeleri ifade etmektedir.

Türkiye'de nüfus hareketlerinin tespiti DİE'nin yaptığı periyodik nüfus sayımları, sağlık istatistikleri ve nüfus müdürlüklerinin tuttuğu kayıtlarla mümkün olabilmektedir. Bu istatistik ve kayıtlar incelenerek Devrez Havzası'ndaki nüfus hareketleri doğumlar ve ölümler ile göçler olmak üzere iki kısımda incelenmiştir.

2.3.1. Doğumlar ve Ölümler

Nüfus artışını sağlayan temel faktör şüphesiz doğumlar ile ölümler arasındaki farkla ortaya çıkmaktadır. Doğumlar ve ölümler arasındaki fark nüfusun doğal artışı ve nüfusun doğal gelişimi olarak ifade edilmektedir.[111] Dünyanın bir çok yerinde doğum miktarı ve oranı, ölümleri ve göçleri geçmektedir. Bu yüzden doğumlar nüfus artışının en önemli göstergesi olarak kabul edilmektedir. Doğumlar ölümlerin tersine genel hatlarıyla kontrol edilebilir. Bir dizi sosyal, ekonomik ve siyasal etmenler ile fizyolojik ve psikolojik etkiler tarafından belirlenen nüfus hareketleridir.[112] Bu sebeple ülkeler optimum nüfusu sağlayabilmek için bir takım doğum kontrol ve geliştirme programları uygulamaktadır.

Nüfus artışını doğrudan etkileyen diğer bir faktör olan ölümler ise, çağımızın ekonomik kalkınması paralelinde gelişen tıbbi ilerlemeler ve sağlık hizmetlerinde meydana gelen gelişmeler sonucunda oransal olarak giderek düşmektedir. Başka kelimelerle DOĞANAY tarafından kişilerde hayat ümidi olarak isimlendirilen ortalama insan ömrü, ülkelerin ekonomik kalkınmasına bağlı olarak insana verilen değerin artması ölçüsünde giderek uzamaktadır.[113] Ancak oransal olarak gerilemekle birlikte ölüm olayını durdurmak mümkün olmadığından ve doğum olayının kontrolünün daha kolay olduğundan, nüfus artışında ölümden ziyade doğum olayı daha belirleyici olmaktadır.

Araştırma sahasının doğum ve ölüm miktarını tespit etmek amacıyla bölgedeki ilgili sağlık ocaklarının ve nüfus müdürlüklerinin kayıtlarını incelemiş bulunmaktayız. Bölgede bulunan Ilgaz, Kurşunlu, Orta ve Tosya İlçe Nüfus Müdürlüklerinin nüfus kütüklerine göre, 1990-1997 yılları arasında geçen dönemde Ilgaz, Kurşunlu, Orta ve Tosya'da toplam olarak 4308 doğum ve 12191 ölüm olayı gerçekleşmiştir. Bu doğumların %29.2'si Orta'da, %27.6'sı Tosya'da, %26.9'u Ilgaz'da ve %16.3 de Kurşunlu'da olmuştur. Doğumların cinsiyete göre dağılımına bakıldığında, %48.4'ünün kız ve %51.6'sının da erkek olduğu görülmektedir. Ölümlerin ise, %35.9'u Tosya'da, %29.3'ü Ilgaz'da, %20.1'i Orta'da ve %14.7'si de Kurşunlu'da görülmüştür. Ölümlerin %53.9'u erkeklerden, %46.1'i de kadınlardan olmuştur.

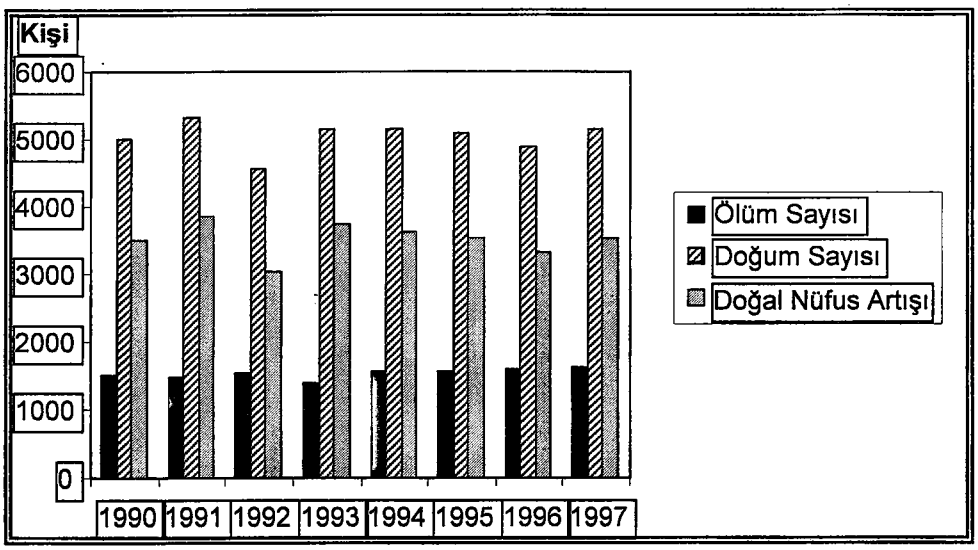
[110] Tanoğlu, A., 1966, a.g.e., s.29.
[111] Doğanay, H., 1997, a.g.e., s.160.
[112] Tümertekin, E., 1994, a.g.e, s.142.
[113] Doğanay, H., 1997, a.g.e, s.161.

Bu rakamlara göre bölgede 1990-1997 yılları arasında 4 ilçe sınırları içerisinde doğal nüfus artışı 28117 kişidir. 1990 yılında bu ilçelerin toplam nüfusu 113624 kişi olduğuna göre, nüfus kütükleri baz alındığında bölgenin 1990-1997 yılları arasında doğul nüfus artışı %24.7'dir (Tablo 2.5, Şekil 2.3).

Tablo 2.5. Ilgaz, Kurşunlu, Orta ve Tosya'da Nüfusun Cinsiyete Göre Doğal Gelişimi (1990-1997).

İlçe	Doğum ve ölüm (Kişi)		YILLAR								TOPLAM (Kişi)
			1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	
ORTA	Doğum	Kadın	698	687	381	739	823	708	734	888	5658
		Erkek	743	708	740	762	855	756	746	802	6112
		Toplam	1441	1395	1121	1501	1678	1464	1480	1690	11770
	Ölüm	Kadın	119	114	137	153	133	140	148	156	1100
		Erkek	168	47	186	178	194	188	157	238	1356
		Toplam	287	161	323	331	327	328	305	394	2456
	Doğum-Ölüm		1154	1234	798	1170	1351	1136	1175	1296	9314
KURŞUNLU	Doğum	Kadın	396	594	397	453	180	421	413	308	3162
		Erkek	425	607	358	374	454	451	429	327	3425
		Toplam	821	1201	755	827	634	872	842	635	6587
	Ölüm	Kadın	107	138	109	92	112	105	83	90	836
		Erkek	121	181	100	115	137	120	140	45	955
		Toplam	228	319	209	207	245	225	223	135	1791
	Doğum-Ölüm		593	882	546	620	389	647	619	500	4793
ILGAZ	Doğum	Kadın	658	661	656	687	681	639	605	675	5262
		Erkek	714	690	713	676	717	703	660	701	5574
		Toplam	1372	1351	1369	1363	1398	1342	1265	1376	10836
	Ölüm	Kadın	194	194	213	199	188	223	202	210	1623
		Erkek	231	209	263	261	256	219	250	257	1946
		Toplam	425	403	476	460	444	442	452	467	3569
	Doğum-Ölüm		947	948	893	903	954	900	813	909	7267
TOSYA	Doğum	Kadın	661	686	611	725	731	689	642	675	5420
		Erkek	710	688	712	718	717	726	657	767	5695
		Toplam	1371	1374	1323	1443	1448	1415	1299	1442	11115
	Ölüm	Kadın	239	270	230	275	240	249	269	294	2066
		Erkek	320	312	300	120	292	318	325	318	2305
		Toplam	559	582	530	395	532	567	594	612	4371
	Doğum-Ölüm		812	792	793	1048	916	848	705	830	6744
TOPLAM	Doğum	Kadın	2413	2628	2045	2604	2415	2457	2394	2546	19502
		Erkek	2592	2693	2523	2530	2743	2636	2492	2597	20806
		Toplam	5005	5321	4568	5134	5158	5093	4886	5143	40308
	Ölüm	Kadın	659	716	689	719	673	717	702	750	5625
		Erkek	840	749	849	674	879	845	872	858	6566
		Toplam	1499	1465	1538	1393	1552	1562	1574	1608	12191
	Doğum-Ölüm		3506	3856	3030	3741	3606	3531	3312	3535	28117

Kaynak: Ilgaz, Kurşunlu, Orta ve Tosya İlçe Nüfus Kütükleri.

Şekil 2.3. Devrez Havzası'nda Nüfusun Doğal Gelişimi (1990-1997).

Nüfus kütükleri her ne kadar doğum ve ölüm olaylarının kayıtlarını verse de, gerçek manada tam olarak doğum ve ölüm olaylarının sayısını vermemektedir. Çünkü bu kütüklerde uzun zaman önce bölgeden göç ettiği halde nüfuslarını göç ettikleri yerlere taşımayanlarında kayıtları bulunmaktadır. Bu sebeple bölgedeki doğum ve ölüm olaylarının açıklanmasında, bölgede bulunan Ilgaz, Orta, Kurşunlu ve Tosya sağlık ocaklarının ilgili verileri de değerlendirilmiştir. Bu sağlık ocaklarının kayıtlarına göre 1997 yılı itibariyle bölgede toplam olarak 986 tane canlı doğum olayı olmuştur. Aynı yıl bu sağlık ocaklarının bölgesinde bulunan 15-49 yaş arasındaki doğurgan kadın nüfusun sayısı 17542 kişidir. Bu duruma göre 1000 doğurgan kadın nüfusu başına düşen yıllık doğum sayısı olan genel doğurganlık oranı ‰56.2'dir. canlı doğum sayısının toplam nüfusa oranının 1000 ile çarpımı sonucunda bulunan genel doğum oranı ise ‰13.3'dür. Türkiye genelinde genel doğum oranının ‰27.6 olduğuna[114] dikkat edilirse, bölgenin genel doğum oranının Türkiye ortalamasının yarısından daha az olduğu anlaşılmaktadır. Bölgede genel doğum oranının en yüksek olduğu yer ‰14.2 ile Tosya'dır. Tosya'yı ‰12.6'la Kurşunlu ve ‰12.2'le de Ilgaz takip etmektedir. Orta ise, ‰11.4 ile bölgede genel doğum oranının en düşük olduğu yerdir (Tablo 2.6).

Tablo 2.6. Ilgaz, Kurşunlu, Orta ve Tosya'nın Doğurganlık-Doğum Oranları (1997).

İlçe	Canlı Doğum	15-49 Yaş Kadın Nüfusu	Toplam Nüfus	Doğurganlık Oranı (‰)	Doğum Oranı (‰)
Ilgaz	177	3136	14515	56,4	12,2
Kurşunlu	140	2680	11159	52,2	12,6
Orta	87	1731	7652	50,3	11,4
Tosya	587	9995	40800	57,6	14,2
Toplam	986	17542	74126	56,2	13,3

Kaynak: İlgili Sağlık Ocaklarının İstatistik Bilgilerinden Hesaplanmıştır.

Tablo 2.6'da da görüldüğü gibi bölgenin genel doğum ve doğurganlık oranı Türkiye ortalamasının oldukça altındadır. Bu durum bölgede doğurgan yaşta olan kadın nüfus sayısının azlığını da ortaya çıkarmaktadır. Örneğin, Tosya'da sağlık ocaklarına kayıtlı bulunan toplam nüfus içerisindeki doğurgan

[114] Tümertekin, E., 1994, a.g.e, s.142.

kadın nüfusu sayısı ancak toplam nüfusun %24.5'ini meydana getirmektedir. Bu oran Kurşunlu'da %24.0 iken, Orta'da %22.6'ya, Ilgaz'da da %21.6'ya inmektedir. Bölgede doğurgan nüfusun az olması, üretken durumdaki çalışabilir nüfusun yoğun olarak bölgeden göç ettiğini göstermektedir.

Devrez Havzası'nda zamanla değişen sosyo-ekonomik yapı ve uygulanan doğum kontrolleri sonucunda, bölgenin doğul nüfus artış oranı azaltılabilmiştir. Bilindiği gibi ekonomik kalkınma nüfus artış hızını düşürmektedir. Her ne kadar bölgede kırsal özellikler hakim olsa da, şehirlerin nüfusu artmakta ve şehirlerde kırsala oranla nispeten ekonomik durumu iyi olan aileler yaşamaktadır. Dolayısıyla şehirlerde nüfusun artışı ve kırsal kesimde de göç hareketleri ile tarımda modernleşmeye bağlı olarak değişen şartlar bölgenin doğal nüfus artış hızını düşürmüştür.

Araştırma sahasında nüfus kütüklerine göre 1990-1997 yılları arasında ölen kişi sayısı 12191'dir. Bölgedeki sağlık ocaklarının kayıtları değerlendirildiğinde, bölgede 1997 yılı içerisinde 282 kişinin öldüğü ortaya çıkmaktadır .sağlık ocaklarının istatistiklerine göre bölgenin 1997 yılındaki genel ölüm oranı ‰3.7'dir. genel ölüm oranlarının ilçelere dağılımına bakıldığında ise, ölüm oranlarının Tosya'da ‰4.3, Ilgaz'da ‰3.1, Orta'da ‰3.0 ve Kurşunlu'da da ‰2.7 olduğu görülmektedir (Tablo 2.7).

Tablo 2.7. Ilgaz, Kurşunlu, Orta ve Tosya'nın Genel Ölüm Oranları (1997).

İlçe	Ölen Sayısı	Toplam Nüfus	Genel Ölüm Oranı (‰)
Ilgaz	45	14515	3,1
Kurşunlu	30	11159	2,7
Orta	23	7652	3,0
Tosya	175	40800	4,3
Toplam	273	74126	3,7

Kaynak: İlgili Sağlık Ocaklarının İstatistik Bilgilerinden Hesaplanmıştır.

Devrez Havzası'nda ölümlerin yaş gruplarına göre dağılımına bakıldığında, en fazla ölümlerin 65 yaş ve üzerindeki yaşları içerisine alan grupta gerçekleştiği görülmektedir. Örneğin Ilgaz'da 1997 yılı içerisinde meydana gelen 45 ölümün 32'si (%71.1) 65 yaş ve üzerindeki yaş grubu içerisinde olmuştur. Tosya'da 1997 yılı içerisindeki toplam 175 ölümünde 110'u (%62.9) 65 yaş ve üzerindeki yaşları kapsamaktadır.

Görüldüğü gibi araştırma sahasında meydana gelen ölümlerin çok büyük bir kısmı yaşlılık ve devamında gelen sağlık sorunlarının ortaya çıkardığı ölümlerdir. Bölgede geçmişte yetersiz sağlık ve beslenme şartlarından ötürü başta kolera ve malarya (sıtma) gibi salgın hastalıklardan toplu ölümler meydana gelmiştir. Bunlar içerisinde en yakın tarihli olanı Tosya'da 1926 yılında görülen ve halk tarafından **ölet** ismi verilen kolera salgınıdır. Bu salgında Tosya'dan en az 160 kişinin öldüğü belirtilmiştir.[115] Günümüzde ise bölgede gelişen sağlık koruma çalışmaları sonucunda yakın zamanda her hangi bir salgın hastalık tehlikesi yaşanmamıştır.

Sonuç olarak, bölgede nüfus kütüklerine göre 1990-1997 yılları arasında doğul nüfus artışı yani doğumlar ve ölümler arasındaki fark 28117'dir. Bu duruma göre bölgenin 1990-1997 yılları arasındaki

[115] Tıraş, A., 1994, "Yakın Tarihimiz", Tosya Düşünce ve Kültür Dergisi, Cilt: 4, Yıl:4, Sayı:16, Tosya, s.5.

doğal nüfus artış oranı %24.7 çıkmaktadır. Ancak bölgede tam manasıyla nüfus istatistiklerin tutulmaması ve bölgeden dışarıya sürekli göçlerin olması sebebiyle bu artış oranı, bölgenin nüfus gelişiminin gösterilmesinde tam olarak yeterli olmamaktadır. Bu sebeple bölgedeki göç olayları da incelenmiştir.

2.3.2. Göçler

Nüfus artış ve azalışının bir diğer sebebi de göç hareketleridir. Göçler sadece nüfusun miktarını değiştirmekle kalmamakta, nüfusun cinsiyet ve yaş grubu yapısında ekonomik ve sosyo-kültürel özelliklerine kadar bütün yapısını değiştirmektedir. Bu sebeple demografyada göç hareketleri, öncelikle üzerinde durulan konulardan birisini oluşturmaktadır. Göç; kişilerin hayatlarının gelecekteki kısmının tamamını veya bir kısmını geçirmek üzere tamamen veya geçici bir süre için yaşadıkları iskân ünitesini terk ederek başka bir iskân ünitesine yerleşmek amacıyla yaptıkları coğrafî yer değiştirme hareketidir.[116] İnsanlar alıştıkları çevreyi kolay kolay bırakıp tanımadığı bir ortama giderek yaşamak istemezler. Bu sebeple göç hareketinin temelinde kişilerin daha rahat yaşam isteğinin yattığı bilinen bir gerçektir. Ancak kişilerin kendi istek ve arzusu dışında sel ve deprem gibi doğal olaylar ile devletlerin aldığı sosyo-ekonomik kararlar ve kan davası gibi sosyal problemlerde ortaya bazı zaruriyet ve zorlamalar çıkararak göç hareketlerine yol açmaktadır. Araştırma sahasındaki göçlerin tamamı kişilerin daha rahat yaşamak amacıyla kendi istek ve arzuları doğrultusunda yaptıkları göçlerden oluşmaktadır. Başka bir ifadeyle bölgedeki göçler coğrafî çevre içerisinde şekillenen sosyo-ekonomik yapının getirdiği zorlamalardan dolayı kendiliğinden meydana gelmektedir.

Göç, araştırma sahasında görülen en önemli sorunlardan birisidir. Çünkü, bölgeden dışarıya devamlı göçler olurken, bölgeye çeşitli kamu kurum ve kuruluşlarında görevli olanların dışında dışardan gelenler olmamaktadır. Bu duruma bağlı olarak sınırlı doğal çevre koşulları altında kalkınmasını sağlayamayan bölge, nüfusun getireceği potansiyel ve aktiviteden de uzak kalmaktadır.

Araştırma sahası daha önce ifade edildiği gibi genel hatlarıyla Devrez Çayı vadi tabanı ve çevresindeki Neojen düzlükleriyle bunları çevreleyen yüksek dağlık kesimler olmak üzere iki farklı jeomorfolojik üniteden meydana gelmiştir. Bu jeomorfolojik görünüm içerisinde bölgede geçimin temelini oluşturan tarım ve hayvancılık faaliyetlerine yeterli kullanım alanı bulunmamaktadır. Bu sebeple köylerin büyük çoğunluğunun yüzölçümü küçük olup, bölgede Devrez vadi tabanından kenarlardaki yüksek dağlık kuşaklara çıkıldıkça yerleşmelerin sayısı ve nüfusunda azalma görülmektedir. Bu duruma karşılık bölgenin kenarlarındaki yüksek kesimlerinde bulunan köyleri sınırlı ve dağınık tarım topraklarına sahip olduğu için artan nüfusunu besleyememiş ve sürekli göç vermiştir. Bölgede Tosya ve Ilgaz gibi şehirler bulunsa da, bunlar bölge kırsalını tam olarak çekecek ölçüde büyük çekim merkezleri değillerdir. Bu duruma bağlı olarak bölgede göç hareketleri öncelikle İstanbul ve Ankara gibi büyük şehirlere doğru olmuş, daha sonrada iç göçlerle birlikte ülke dışına dış göçlerde yapılmıştır. Günümüzde de devam eden göç hareketleriyle bölgenin 1997 yılındaki nüfusu 107084 kişiye inmiş ve 1965 yılındaki 107418 kişilik nüfusunun altına düşmüştür. Bu durumda gösteriyor ki Devrez Havzası'nın en önemli sorunlarının başında göçler gelmektedir.

2.3.2.1. Dış Göçler

Avrupa ülkeleri II. Dünya Savaşının sonucunda alt ve üst yapı açısından tamamen harap olmuş ve çalışabilir nüfusunun büyük bir kısmını bu savaşla kaybetmiştir. Bu durum üzerine başta Almanya ve Fransa olmak üzere Avrupa'daki bazı ülkeler ekonomilerini canlandırmak ve alt ve üst yapı faaliyetlerine tamamlamak için dışardan çalışacak aktif nüfus getirmek zorunda kalmışlardır. Böylece Türkiye'den Avrupa'ya doğru olan iş gücü arzı 1950'li yıllarda başlamış ve 1962 yılına kadar durgun bir seyir izlemiştir. 1962-1963 yıllarından itibaren ise Türkiye'deki iş gücü arz ve talebi arasındaki dengesizlik ve dışardan gelen işçi talepleri üzerine dışarıya olan işgücü göçü belirgin bir hale gelmiş ve bu göçler 1974 yılına kadar yoğun olarak devam etmiştir.[117] Şüphesiz Türkiye'den dışarıya olan işçi göçlerinin sebebi Türkiye'de yeni iş alanları açacak sanayi faaliyetlerinin yapılanamamasından kaynaklanmıştır. Her ne kadar Türkiye II. Dünya Savaşına girmese de, bu savaşın getirdiği olumsuzluklardan etkilenmiş ve savaş döneminde Cumhuriyetle başlayan sanayi atılımlarına ara vermek zorunda kalmıştır. Bu sebeple kalkınma hamlesini tam olarak sağlayamayan Türkiye'de, hızlı nüfus artışının görülmesi yurt dışına iş gücü göçünü teşvik etmiştir.

Türkiye'nin bir çok yerinde olduğu gibi araştırma sahasından da yurt dışına olan göçler öncelikle çalışacak durumda olan iş gücünün göçü şeklinde başlamıştır. Bölgede bu göçler 1965-1974 yılları arasında yoğunlaşmıştır. Bölgeden başlangıçta Avrupa'ya çalışabilir erkek nüfus gitmiş, daha sonra gidenler gittikleri ülkelerin sosyo-ekonomik şartları içerisinde daha rahat yaşam koşullarına kavuştukları için oralara yerleşerek aile ve çevrelerini de çekmişlerdir. Günümüzde de bölgeden ülke dışına olan göçler azalarak devam etmekle birlikte bunlar ülkelerin talep etmesiyle olan göçler değildir. Bunlar genellikle izdivaç yoluyla olan göçler şeklindedir. Bölgeden daha önce yurt dışına çıkanlar eski yaşam bölgeleriyle irtibatlarını kesmemişler ve buradan evlenerek ailelerini de yurt dışına çıkarmışlardır.

Türkiye'de yurt dışına olan göçler vize giriş ve çıkış işlemleriyle gidilen ülkelerin verdikleri çalışma ve yerleşme ruhsatlarından tespit edilmektedir.[118] Ancak bu kayıtlar düzenli olarak takip edilemediği için Türkiye'nin dış göç hareketlerini tam manasıyla yansıtmaktan uzaktır. Bu sebeple araştırma sahasından ülke dışına olan göçleri 1982 köy anket verileriyle birlikte yerinde yapılan mülakat ve anketlere göre tespit etmiş bulunmaktayız.

Bölgeden yurt dışına olan göçleri incelediğimizde, Avustralya hariç tutulursa bu göçlerin neredeyse tamamının Avrupa ülkelerine yapıldığın görmekteyiz. Türkiye'nin büyük bir kısmında olduğu gibi araştırma sahasından da Avrupa'ya olan göçler içerisinde en fazla gidilen Ülke Almanya'dır. Bölgeden yurt dışına göç eden nüfusun 1783 kişisi (%76.4) Almanya'ya gitmiştir. Bu durum Almanya'nın Türkiye'den işçi talebinde bulunan ilk ülke olmasından kaynaklanmaktadır. Almanya'dan sonra havzadan en fazla göç çeken ülke Fransa'dır. Buraya da bölgeden diğer ülkelere oranla daha fazla göç almış ve buraya havzadan 150 kişi (%6.4) gitmiştir. (Tablo 2.8, Şekil 2.4). görüldüğü gibi bölgeden yurt dışına olan göçlerin %93.4'ü Almanya, Fransa ve

---

[116] Akkayan, T., 1979, Göç ve Değişme, İst. Üniv. Ed. Fak. Yay. No: 2573, İstanbul, s.21.

[117] Doğanay, H., 1997, a.g.e., s.201-202.

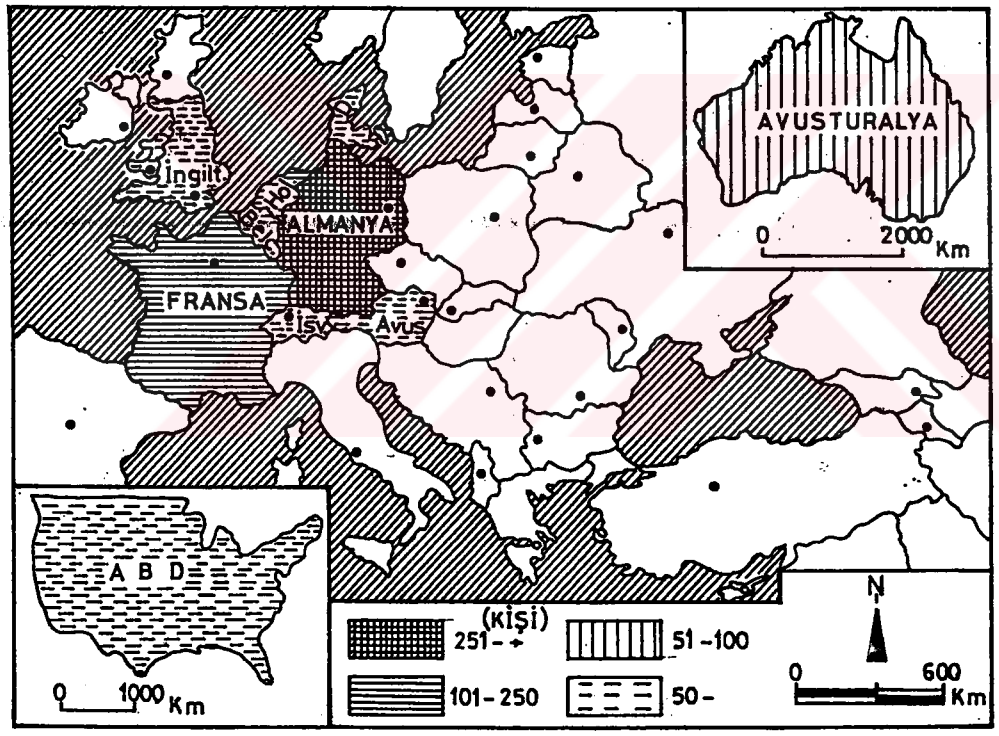
[118] Üner, S., 1972, Nüfus Bilim Sözcüğü, Hacettepe Üniv. Yay. No: 17, Ankara, s.77.

Hollanda'ya olmuştur. Araştırma sahasından Avrupa dışına olan göçlerde öncelliği Avustralya almaktadır. Buraya 1980-1986 yılları arasında göçler yoğunlaşmıştır. Avrupa ve Avustralya'nın dışında havzadan Suudi Arabistan ve Libya gibi Arap ülkelerine de işçi göçü olmuşsa da, buraya göç edenler yerleşmeyi tercih etmediğinden, bu ülkelere olan göçler istatistiklere konu olacak düzeye çıkamamıştır.

Tablo 2.8. Devrez Havzası'ndan Yurt Dışına Olan Göçlerin Ülkelere Göre Dağılımı (1982-1990).

İlçe		Göç Edilen Ülkeler										Toplam
		Almanya	Fransa	Hollanda	Avustralya	İsviçre	Avusturya	Danimarka	Amerika	Belçika	İngiltere	
Ilgaz		475	50	30	45	30	20	-	-	5	5	660
Kurşunlu		135	30	10	5	-	-	-	-	-	-	180
Orta		423	32	20	15	-	-	-	5	-	-	495
Tosya		615	100	80	-	5	-	20	-	-	-	820
Kargı		135	30	10	5	-	-	-	-	-	-	180
Toplam (Kişi)	Sayı	1738	242	150	70	35	20	20	5	5	5	2335
	%	76.4	10.4	6.4	3.0	1.4	0.9	0.9	0.2	0.2	0.2	100

Kaynak: Yerinde Yapılan Anket ve Mülakatlarla 1982 Köy Envanter Etütleri Değerlendirilerek Hazırlanmıştır.

Şekil 2.4. Devrez Havzası'ndan Yurt Dışına Olan Göçlerin Ülkelere Göre Dağılımı.

Araştırma sahasında Avrupa ülkelerine giden aileler, orada diğer Türk aileleriyle birlikte kendilerine etki sahası meydana getirerek Türk mahalleleri oluşturmuş ve işçilikten işverenliğe doğru geçiş yapmaya başlamıştır. Bunlar Avrupa ülkelerinin sosyo-ekonomik yapısına uyum sağlamış ve kesin dönüş yapmayarak oraya yerleşmişlerdir. Ancak bu ailelerin eski yaşam bölgeleri ve bu bölgede bulunan akraba ve yakınlarıyla ilişkilerini kesmedikleri, çocuklarının izdivaçları için geldikleri yerleri tercih ettikleri ve geldikleri yerlere tatillerde ve yaşlılıkta kalmak için konutlar yaptıkları görülmektedir.

2.3.2.2. İç Göçler

İç göçler çalışmak ve yerleşmek amacıyla ülkenin bir yerinden başka bir yerine yapılan göç hareketleridir. Bu hareketler ülkenin büyüklüğü, ekonomik yapısı ve yerleşme tarihine bağlı olarak kırlardan şehirlere, kırlardan kırlara, şehirlerden şehirlere ve şehirlerden kırlara olmak üzere dört farklı şekilde olmaktadır.[119] Araştırma sahasında bu göç hareketlerinden en fazla kırlardan şehirlere doğru olanı görülmekte, az miktarda da bölge şehirlerinden ülkemin büyük şehirlerine doğru göçler olmaktadır. Bölgede kırlardan şehirlere doğru olan göçler genellikle bölge dışındaki büyük şehirlere doğru olmakta, bölge şehirleri ise kendi kırsalından fazla nüfus çekememektedir.

Bilindiği gibi Türkiye'nin genelinde kırlardan şehirlere doğru büyük bir nüfus akımı vardır. Bu nüfus hareketlerinin sonucunda Türkiye'nin kır-kent nüfusu oranı arasındaki denge kent nüfusunun lehine sürekli değişmektedir. Şüphesiz Türkiye'de görülen bu göç hareketlerinin temelinde kırsal kesim nüfusunun içinde bulunduğu geçim koşullarının yetersizliği ve şehirlerdeki iş gücü talebi yatmaktadır. Türkiye'de kırlar genellikle topraklarının verimsiz ve yetersiz olmasının yanında toprak mülkiyeti ve doğal çevre koşullarının da tarım ve hayvancılık açısından çıkardığı güçlüklere bağlı olarak geçim sıkıntısı içinde olduğundan, şehirlere doğru sürekli nüfus göndermektedir. Bu nüfus hareketleri Türkiye'de 1950'li yıllardan itibaren ulaşım ağının kırsal alanlara ulaşmasıyla kendisini göstermiş, 1960'lı yıllardan sonra Türkiye'nin kalkınması trendine girmesiyle birlikte hız kazanmıştır.

Türkiye bütününde olduğu gibi araştırma sahasında da göç hareketleri kırsal kesimin içinde bulunduğu geçim sıkıntısından kaynaklanmaktadır. Bölgede tarım topraklarının toplam yüz ölçümün %17.1'ine tekabül etmesinin yanında aile başına ortalama km^2'lik bir tarım arazisinin düşmesi, nüfusu bölgede tutacak ölçüde yeterli iş alanı sağlayacak sanayi, ticaret ve madencilik gibi çeşitli ekonomik sektörlerin gelişmemesi ve doğal çevre koşullarının yaşamı zorlaştırması göç hareketlerini zorunlu kılmıştır. Bunların yanısıra şehirlerin eğitim, kültür ve sağlık gibi alanlarda imkânlarının daha fazla olması da bölge halkının şehirlerde yaşama isteğini arttırmıştır. İşte bütün bu faktörler çerçevesinde bölgeden öncelikle çalışabilir erkek nüfus iç göçlere katılmış ve zamanla iş bulmak amacıyla gidenler köylerindeki arazilerini satarak ailelerini de bölge dışına çıkarmıştır.

Araştırma sahasında Devrez Vadisinin tabanında yerleşmiş olan geniş ve verimli tarım topraklarına sahip, Suluca ve Yenidoğan köyleri gibi birkaç köyün dışında havzada bulunan köy yerleşmelerinin tamamına yakın bir kısmı yoğun olarak göç hareketlerine sahne olmuştur. Bölgede iç göç hareketlerinin belirmesi 1950'li yıllardır. Ancak, 1950'li yıllardan öncede münferit olarak iç göçler olmuştur. Bunlar içerisinde Orta'nın Doğanlar (Avrateli) köyünde olanı toplu göç halinde olup, köyün yarısı Ankara'nın çubuk kasabasına göç etmiştir. Diğerleri ise ekonomik sebeplere bağlı ferdi göçlerdir. 1950'li yıllardan önce Ilgaz'ın Arpayeri, Bozatlı, Cendere, Güney, İnköy, Mülayim, Ödemiş, Saraycık, Yerkuyu, Yukarı demirciler ve Yukarı dere; Orta'nın Derebayındır, Doğanlar, Kırsakal ve Sancar; Tosya'nın Çaybaşı ve

---

[119] Tümertekin, E., 1994, a.g.e, s.172.

Musaköy ile Kargı'nın Beygircioğlu köyünde ilk göç hareketleri olmuştur. Bölgede iç göç hareketlerinin yoğunlaşması ise, 1960-1965 yılları arasındadır. Bu yıllarda Türkiye'de 1955-1960 dönemi içerisinde görülen %2.9 oranındaki en yüksek yıllık nüfus artışının ve hızlı kalkınma sürecinin sonucuna bağlı olarak bölge kırsalından Ankara ve İstanbul gibi çekim merkezlerine doğru olan göçler en yüksek seviyelerine çıkmıştır.

Araştırma sahasında 1960-1965 döneminden sonra en son iç göç dalgası 1980-1985 yılları arasında gerçekleşmiştir. Bu yıllar arasında da Türkiye'de tıpkı 1960-1965 yılları arasında olduğu gibi alınan ekonomik kararlar doğrultusunda ülke ekonomisi büyümüş ve yeni iş alanlarının açılmasıyla birlikte bölgeden büyük şehirlere doğru nüfus akımı olmuştur.

Devrez Havzası'ndan göç eden ailelerin tercih ettikleri yerlerin başında İstanbul, Ankara, Çankırı, Kastamonu, Kocaeli ve Zonguldak il merkezleri ve bunların büyük ilçe merkezleri gelmektedir (Tablo 2.9, Şekil 2.5). Bu duruma göre; Çankırı ve Kastamonu'ya olanların dışında bölgeden dışarıya olan göçlerin başlıca çekim merkezleri Türkiye'nin en önemli sanayi bölgeleridir. Çankırı ve Kastamonu ise kendileri göç veren iller olmalarına rağmen, araştırma sahasına çevrelemeleri dolayısıyla bölgeden göç alabilmektedir. Daimi ikâmetgâha göre genel hatlarıyla araştırma sahasında kalan Ilgaz, Kurşunlu, Orta ve Tosya'dan 1980-1985 yılları arasında Türkiye içerisine toplam olarak 14022 kişi göç etmiştir. Bölgeden göç edenlerin ilçeler bazında dağılımına bakıldığında bunların 3947 kişisi (%28.1), Tosya'dan, 3645 kişisinin (%26.0) Kurşunlu'dan, 3589 kişisinin (%25.6) Ilgaz'dan ve 2841 kişisinin de (%20.3) Orta'dan göç ettiği anlaşılmaktadır. Aynı dönemde Türkiye içerisinden araştırma sahasına 8163 kişi gelmiş bulunmaktadır. Bu duruma göre araştırma sahasına yaklaşık bir hesapla sadece 1985-1990 yılları arasındaki nüfus kaybı 5859 kişidir (Tablo 2.9).

Tablo 2.9. Devrez Havzası'ndaki İç Göç Hareketlerinin İllere Göre Dağılımı (1985-1997).

İller*	Göç Eden Kişi Sayısı				Toplam		Gelen Kişi Sayısı				Toplam		Toplam Göç-Gelen Farkı
	Ilgaz	Kurşunlu	Orta	Tosya	Sayı	%	Ilgaz	Kurşunlu	Orta	Tosya	Sayı	%	
İstanbul	1597	1313	1172	2056	6138	43,8	501	402	606	396	1905	23,3	4233
Ankara	1101	1255	1074	472	3902	27,8	566	621	1027	264	2478	30,4	1424
Çankırı	240	493	76	172	981	7,0	104	193	47	111	455	5,6	526
Kastamonu	62	38	11	227	338	2,4	139	39	20	178	376	4,6	-38
Kocaeli	61	50	88	72	271	1,9	14	8	63	29	114	1,4	157
Zonguldak	69	24	60	44	197	1,4	55	33	25	40	153	1,9	44
Bursa	24	44	45	42	155	1,1	16	11	11	7	45	0,5	110
Çorum	15	18	4	99	136	1,0	26	15	13	423	477	5,8	-341
İzmir	34	22	34	46	136	1,0	27	21	19	39	106	1,3	30
Antalya	23	25	22	40	110	0,8	4	7	8	8	27	0,3	83
Bolu	31	16	18	37	102	0,7	9	10	-	33	52	0,6	50
Balıkesir	13	25	9	52	99	0,7	12	13	3	17	45	0,6	54
Konya	14	28	16	11	69	0,5	28	15	33	16	92	1,1	-23
Kırıkkale	12	26	11	17	66	0,5	8	15	21	15	59	0,6	7
Samsun	19	5	2	39	65	0,5	8	15	7	73	103	1,3	38
Tokat	2	11	6	42	61	0,4	10	8	4	16	38	0,5	23
Diğerleri	272	252	193	479	1196	8,5	361	354	244	679	1638	20,1	-422
TOPLAM	3589	3645	2841	3947	14022	100	1888	1780	2151	2344	8163	100	5859

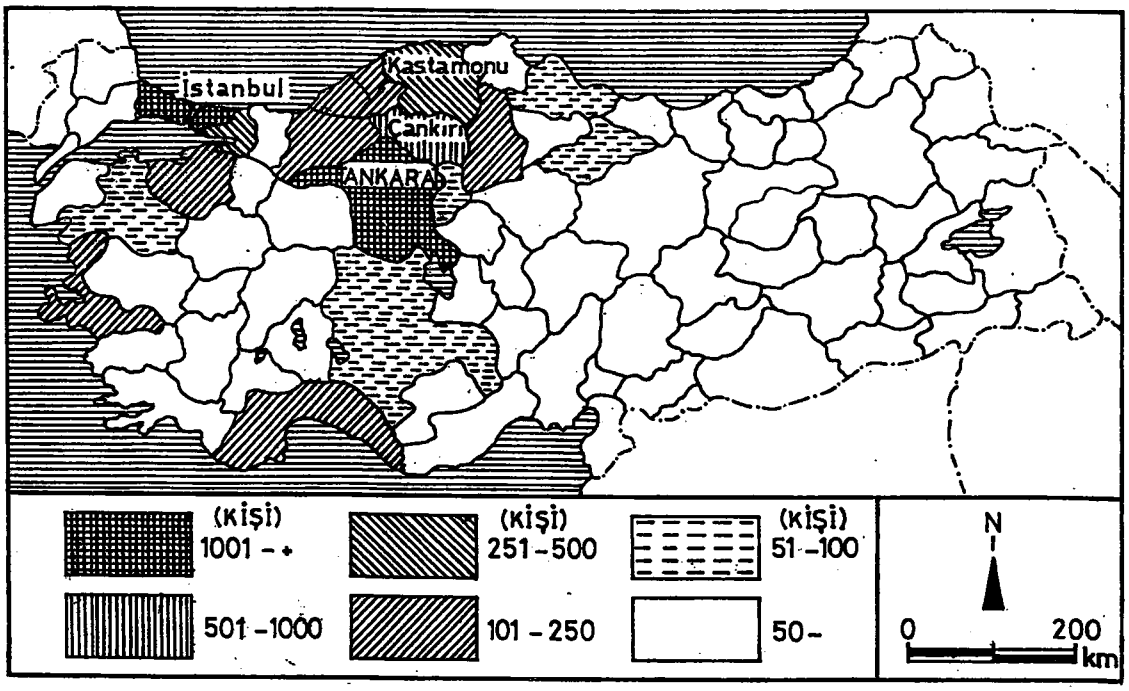
Kaynak: DİE Bilgi İşlem Merkezi'nden Alınmıştır.

*: Türkiye'de 1990 yılında mevcut olan 73 il değerlendirmeye alınmıştır.

Tablo 2.9'da görüldüğü gibi, araştırma sahasından ülke içerisine yönelik olan iç göç hareketlerinde en fazla tercih edilen iki il İstanbul ve Ankara'dır. Sadece bu iki ile bölgeden yapılan göçlerin toplam iç göçler içerisindeki oranı %71.6'dır. Bunlardan İstanbul Türkiye'nin nüfus açısından en büyük şehri olmasının yanısıra bir megapol özelliği göstermesi dolayısıyla da bölgeden olan göçlerin %43.8'ini çekmiştir. Türkiye'nin başkenti olmasının avantajlarını bünyesinde bulunduran Ankara ise, hem büyükşehir ve hem de bölgeye yakın olması sebebiyle bölgeden olan göçlerin %27.8'ini almıştır. TANDOĞAN'a göre, araştırma sahasının Tosya kesimini içine alan Kastamonu ilinden 1975-1980 yılları arasında en fazla göç hareketi İstanbul'a olmuştur. Kastamonu ilinden bu dönemde İstanbul'a 20846 kişi göç etmiş olup, Kastamonu'dan göçenlerin içerisinde İstanbul'la gidenlerin oranı %0 612'yi bulmaktadır. Başka bir ifadeyle Kastamonululular en fazla İstanbul'a göç etmektedir. Araştırma sahasından 1985-1990 dönemi içerisinde İstanbul'a göç Eden 6183 kişinin %33.5'i Tosya'dan, %26.0'ı Ilgaz'dan, %21.4'ü kurşunludan ve %19.1'i de Orta'dan göç etmiştir. Bölgeden İstanbul'a göç eden aileler İstanbul'un Anadolu yakasında Üsküdar, Kadıköy ve Sultanbeyli, Avrupa yakasında ise Zeytinburnu, Bahçelievler ve Küçükçekmece semtlerinde yoğun olarak yerleşmişlerdir. Bunlar genellikle çerezcilik, şekercilik, fırıncılık ve pastanecilik gibi gıda üzerine olan alanlarda çalışmaktadır.

Ankara şehri Türkiye'nin ikinci büyük şehri ve başkenti olmasının yanısıra araştırma sahasına yakın olmasıyla da bölgeden sürekli göç çekmektedir. Burası bölgeyi etki sahası içerisine almış hatta Orta ve Kurşunlu gibi sermaye birikiminin fazla olmadığı kasabaların ticari faaliyetlerini de gölgeleyerek halkın temel ihtiyaçlarının dışındaki diğer ihtiyaçlarını karşılar bir hale gelmiştir. Bölgeden Ankara'ya olan göçler öncelikle 1950'li yıllardan önce başlayan memur alımlarıyla birlikte olmuştur. Ankara'da başta Millî Eğitim ve Dış İşleri Bakanlıkları olmak üzere bakanlıkların merkez teşkilatlarında bölgeden giden çok sayıda kişi çalışmaktadır. Bununla birlikte Ankara'ya 1960'lı yıllardan itibaren hız kazanan sanayi ve ticari faaliyetler sonucunda bölgeden çok sayıda işçi göçleri olmuştur.

Ankara'ya 1985-1990 döneminde daimi ikâmetgâha göre araştırma sahasının genel hatlarıyla kavradığı Ilgaz, Kurşunlu, Orta ve Tosya İlçelerinden toplam olarak 3902 kişi göç etmiştir. Buraya bölgeden göç edenlerin %32.2'si Kurşunlu'dan, %28.2'si Ilgaz'dan, %27.5'i Orta'dan ve %12.1'i ise Tosya'dan göç etmiştir. Bu duruma göre bölgeden dışarıya olan göçlerde Ilgaz, Kurşunlu ve Orta için Ankara, İstanbul kadar önemliyken, Tosya için göçler de özellikle İstanbul tercih edilmektedir. Bölgeden Ankara şehrine göçenler şehirde Hasköy, Pursaklar, Site-Yıldız ve İç Aydınlık gibi semtlerde yoğunlaşmıştır. Bu semtler Kastamonu ve Çankırı'da gelen karayolunun Ankara'ya giriş yaptığı güzergâh üzerinde bulundukları için bölgeden göçenler tarafından tercih edilmektedir. Bölgeden Ankara şehrine göçenler burada İstanbul'daki gibi Çerezgilik, Fırıncılık ve Pastanecilik alanlarında çalışmaktadır. Ayrıca bölgeden Ankara'ya yerleşen çok sayıda devlet memuru da bulunmaktadır.

Şekil 2.5. Devrez Havzası'ndan Olan İç Göçlerin İllere Göre Dağılımı (1985-1990).

Şekil 2.5'ten de anlaşıldığı üzere, bölgeden olan iç göçlerden Çankırı ve Kastamonu illeri de çok sayıda nüfus almaktadır. Buraları araştırma sahasının çevresinde oldukları için, eski yaşam çevrelerinden kopmak istemeyen ailelerin tercih ettikleri illerdir. Bu aileler hem göç ettikleri yerlerin ve hem de eski bölgelerinin ekonomik potansiyellerinden faydalanarak ve geldikleri yerlerden kopmamak amacıyla bölgenin yakın çevrelerine göç etmişlerdir. 1985-1990 döneminde bölgeden Çankırı'ya 981, Kastamonu'ya da 338 kişi göç etmiştir. Bu duruma göre, bölgenin büyük bir kısmını oluşturan Ilgaz, Kurşunlu ve Orta'yı içine alan alanın idari merkezi durumundaki Çankırı havzadan en fazla göç alan iller arasındadır. Bölgeden Çankırı'nın diğer yerlerine özellikle Kurşunlu ve Ilgaz yörelerinden göçler almakla, Orta ise Çankırı şehrine 65 km uzaklıkta bulunmasına rağmen göçlerini İstanbul ve Ankara'ya göndermektedir. Tosya'dan olan göçlerde İstanbul ve Ankara'dan sonra 3. Sırada Kastamonu gelmektedir. Kastamonu Tosya'nın idari merkezi olduğu için Tosya'dan göçler almaktadır.

1985-1990 döneminde araştırma sahasından Türkiye'nin büyük sanayi merkezlerinden olan Kocaeli, Zonguldak ve Bursa'ya da göçler olmuştur. Bu iller arasında bölgeden en fazla göç alanı 271 kişi il Kocaeli'dir. Kocaeli'ni 197 kişi ise Zonguldak takip etmektedir. Zonguldak'ta 1990 yılı öncesinde il olmadığı için istatistiklere konu olmayan Karabük bölgeden en fazla göç çeken yerdir. Buraya demir çelik fabrikasında çalışmak amacıyla göçler yapılmıştır. Bursa ise, diğer sanayi bölgelerinde olduğu gibi geniş iş imkânları olduğu için bölgeden göç geçmiştir. Görüldüğü gibi bölgeden dışarıya olan göçler geniş imkânları bulunan sanayi kentlerine doğru olmaktadır.

Araştırma sahasından olan iç göçler nüfus kütüklerinden de ortaya koymak mümkündür. Bu amaçla bölgedeki Ilgaz, Kurşunlu, Orta ve Tosya ilçelerinin 1990-1997 yılları arasındaki nüfus kütükleri kayıtları incelenmiştir. Nüfus kütüklerine göre bölgenin tamamına yakın bir kısmını kapsayan Ilgaz, Kurşunlu, Orta

ve Tosya ilçelerinin sınırları içerisinde kalan kesimlerinde, 1990-1997 yılları arasındaki dönemde 11405 kişi nüfus kütüklerini bölge dışına taşımıştır. Aynı dönemde bölgeye dışardan 10392 kişi nüfus kayıtlarını getirmiştir. Bu duruma göre araştırma sahasından iç göç hareketlerinden 21797 kişi etkilenmiş ve bu hareketler sonucunda bölgenin nüfusu 1116 kişi azalmıştır. Bölgeden göç eden nüfusun 3575 kişisi (%31.1) Ilgaz'dan, 2763 (%24.0) Orta'dan, 2691 kişisi (%23.4) Kurşunlu'dan ve 2479 kişisi de (%21.5) Tosya'dan göç etmiştir (Tablo 2.10).

Tablo 2.10. Ilgaz, Kurşunlu, Orta ve Tosya'nın Nüfus Kütüklerine Göre 1990-1997 Dönemindeki Gelen-Giden Kişi Sayıları.

İLÇELER			YILLAR								TOPLAM (Kişi)
			1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	
ILGAZ	Gelen	Kadın	244	372	346	331	375	374	375	442	2839
		Erkek	-	6	6	141	19	26	16	10	224
		Toplam	244	378	352	472	394	400	391	432	3063
	Giden	Kadın	423	354	368	413	399	410	379	419	3165
		Erkek	112	61	69	69	35	26	23	15	410
		Toplam	335	415	437	482	434	436	402	434	3575
KURŞUNLU	Gelen	Kadın	264	361	334	256	254	238	254	243	2204
		Erkek	5	1	1	13	2	2	6	6	36
		Toplam	269	362	335	269	256	240	260	249	2240
	Giden	Kadın	288	391	331	289	244	267	289	301	2400
		Erkek	35	90	63	32	20	20	26	5	291
		Toplam	323	481	394	321	264	287	315	306	2691
ORTA	Gelen	Kadın	269	263	221	312	269	313	344	344	2335
		Erkek	3	10	60	5	1	3	2	-	84
		Toplam	272	273	281	317	270	316	346	344	2419
	Giden	Kadın	298	306	294	296	324	296	351	321	2486
		Erkek	60	52	51	30	49	9	15	11	277
		Toplam	358	358	345	326	373	305	366	332	2763
TOSYA	Gelen	Kadın	175	224	285	275	293	268	276	393	2189
		Erkek	40	92	24	120	88	38	43	46	491
		Toplam	215	316	309	395	381	306	319	439	2680
	Giden	Kadın	203	271	280	201	311	282	270	342	2160
		Erkek	56	48	31	41	58	39	26	20	319
		Toplam	259	319	311	242	369	321	296	362	2479
HAVZA TOPLAMI	Gelen	Kadın	952	1220	1186	1174	1191	1193	1249	1402	9567
		Erkek	48	109	91	279	110	69	67	52	825
		Toplam	1000	1329	1277	1453	1301	1262	1316	1454	10392
	Giden	Kadın	1212	1322	1273	1199	1278	1255	1289	1383	10118
		Erkek	263	251	214	172	162	94	90	51	1287
		Toplam	1475	1573	1487	1371	1440	1349	1379	1434	11508
Toplam (Gelen-Giden)			-475	-244	-210	82	-139	-87	-63	20	-1116

Kaynak: Ilgaz, Kurşunlu, Orta ve Tosya İlçe Nüfus Müd. Kayıtlarından Hesaplanmıştır.

Tablo 2.10 incelendiğinde bölgeden 1990-1997 döneminde kayıtlarını götüren toplam 11508 kişinin (%87.9) kadınlardan, 1287 kişisinin de (%12.1) erkeklerden oluştuğu görülmektedir. Anlaşıldığı üzere nüfus kütükleri baz alındığında bölgedeki göçler daha ziyade kadın nüfusu ilgilendirmektedir. Bilindiği gibi bu durum kadınların evlilik yoluyla kütüklerinin taşınmasından kaynaklanmaktadır.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Araştırma sahasında görülen iç göç hareketlerinin bir diğer çeşidi de mevsimlik göçlerdir. Bu göçler içerisinde en önemlisi yaylacılık faaliyetlerine bağlı olarak her yıl ritmik bir şekilde yapılan yaylaya olan göçlerdir. Çalışmanın yerleşme kısmında detaylıcı verileceği üzere bölge Türkiye'nin en önemli yaylak sahalarından birisidir. Burada Ilgaz ve Kös dağlarının yükseklerindeki alpin kuşak içerisinde yoğunlaşan 80'in üzerinde yayla yerleşmesi bulunmaktadır. Bölgede yayım hayvancılığı yapıldığı için yaylalara her yıl düzenli olarak çıkılmaktadır. Yayla göçleri dikey zonda olmakta ve genellikle Hıdrellezde yani 6 Mayıs tarihinden sonra başlamaktadır. Yaylalardan dönüş ise hava şartlarına ve eğitim öğretimin başlamasına bağlı olarak Ağustos ayı sonlarından, Ekim ayı ortalarına kadar sürmektedir. Bölgede sadece Tosya'da görülen başka bir ritmik göç hareketleri de bağ evlerine göçmektedir. Geçmişte ekonomik amaçlarla yapılan bu göçler, günümüzde genellikle rekreasyon amacıyla yapılır bir hale gelmiştir. Yaylalar ve bağ evlerine yapılan göçlerin dışında bölgede yüksek öğretim düzeyinde okullaşmanın olmaması ve orta öğretim kurumlarının da kırsal kesimlerdeki yetersizliği, eğitim öğretim amaçlı göçlerin olmasına da sebebiyet için büyük şehirlere doğru işçi göçleri de olmaktadır.

2.4. Nüfus Sosyal ve Ekonomik Özellikleri

2.4.1. Nüfusun Cinsiyet ve Yaş Kompozisyonu

Nüfusta incelenmesi gereken başka bir değişken de toplam nüfus içerisindeki kadın erkek sayısı ile bunların yaş gruplarına göre dağılımlarıdır. Bu sayede nüfusun genel yapısı ve gelişimi ortaya konabilmekte ve ülke ya da bölgenin sosyal ve ekonomik anlamda planlamalarına uygun nüfus stratejileri tespit edilebilmektedir.[120] Nüfusun cins yapısı toplam nüfus içerisindeki erkek ve kadın nüfusunun oranı ile belirlenmektedir. Bu durum 100 veya 1000 kadına düşen erkek sayısı olan cinsiyet oranıyla ifade edilmiştir. Nüfusun doğal gelişiminde cinsiyet yapısı doğum ve ölümler arasındaki ilişkiye bağlı olarak gelişmekte, bu durumdan farklı olarak göç, savaşlar ve salgın hastalıklar gibi sosyo-ekonomik şartlarda nüfusun cins yapısının gelişimini doğrudan etkilemektedir. Bu sebeple cinsiyet oranı ülkeden ülkeye olduğu gibi ülke içinde de yer yer farklılıklar gösterebilmektedir.[121]

Araştırma sahasında nüfusun cinsiyet yapısı doğal gelişiminin yanından sosyo-ekonomik faktörlerden de etkilenerek 1935-1990 yılları arasında değişken bir seyir izlemiştir. Bu değişmeler genel olarak cinsiyet oranının yükseldiğini göstermektedir. Nitekim 1935 yılında %83.0 olan cinsiyet oranı 1960'da %92.6'ya çıkmış, 1975'de de %100.6'ya kadar yükselmiştir. 1975'den 1985'e kadar geçen dönemde cinsiyet oranı önce 1980 yılında %93.4'e gerilemiş, ancak daha sonra tekrar artarak 1935-1990 yılları arasındaki en yüksek değeri olan %101.6'ya ulaşmıştır. Bu duruma göre 1990 yılında bölgede 100 kadına yaklaşık 102 erkek düşmekteydi (Tablo 2.11, Şekil 2.6).

---

[120] Doğanay, H., 1997, a.g.e, s.164-165.

[121] Tümertekin, E., 1994, a.g.e., s.185.

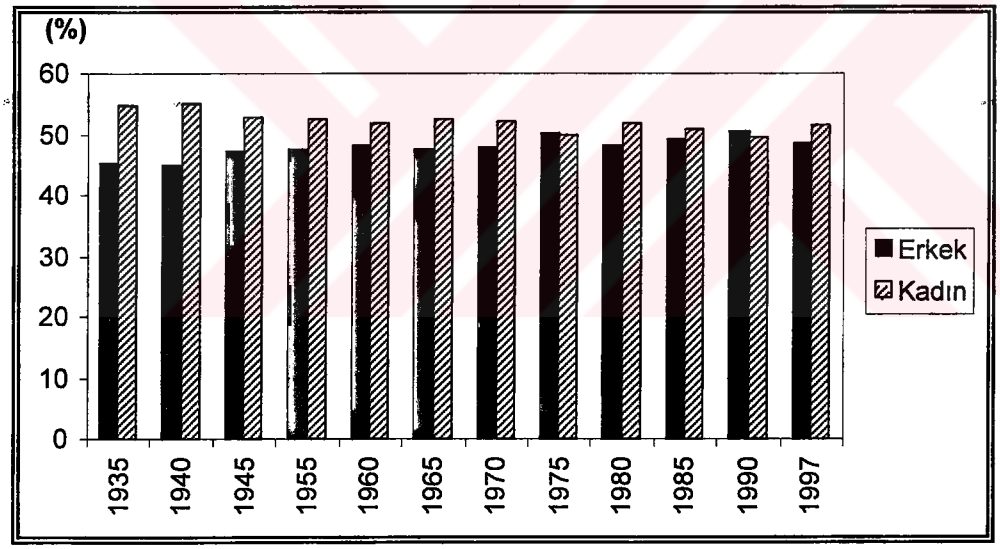
Tablo 2.11. Devrez Havzası'nın Sayım Yıllarına Göre Cinsiyet Durumu ve Oranları.

Sayım Yılları	Erkek Nüfus		Kadın Nüfus		Toplam Nüfus	Cinsiyet Oranı (%)
	Sayı	% Oranı	Sayı	% Oranı	Sayı	
1935	34331	45,3	41374	54,7	75705	83,0
1940	39910	44,8	42949	55,2	77859	81,3
1945	38849	47,1	43601	52,9	82450	89,1
1950*	-	-	-	-	91419	-
1955	44858	47,4	49714	52,6	94572	90,3
1960	49215	48,1	53142	51,9	102357	92,6
1965	51215	47,7	56203	52,3	107418	91,1
1970	53543	47,9	58171	52,1	111714	92,1
1975	57930	50,2	57562	49,8	115492	100,6
1980	54016	48,3	57824	51,7	111840	93,4
1985	51186	49,2	55998	50,8	110184	96,8
1990	58938	50,4	57971	49,6	116909	101,6
1997**	35913	48,4	38274	51,6	74187	93,8

Kaynak: D.İ.E. Genel Nüfus Sayımı İstatistiklerinden Hesaplanmıştır.

* 1950 Nüfus Sayımında Nüfusun Cinsiyete Göre Sayımı Yapılmaktadır.

** 1997 Verileri için Havza Genelindeki Sağlık Ocak kayıtları kullanılmıştır.

Şekil 2.6. Devrez Havzası'nın Sayım Yıllarına Göre Cinsiyet Durumu (1935-1997).

Tablo 2.11'de de görüldüğü üzere araştırma sahasının 1990-1997 yılları arasında cinsiyet oranı sadece 1975 ve 1990 yıllarında %100'ün üzerine çıkmıştır. Başka bir ifadeyle Devrez Havzası'nda 1970 ve 1990 sayımları haricinde kalan diğer sayımlarda erkek nüfusuna oranla kadın nüfus fazlalığı vardır. Daha önce de belirtildiği gibi cinsiyet oranında nüfusun doğal gelişimini belirleyen doğum ve ölümlerden çok göç, savaşlar ve salgın hastalıklar gibi diğer faktörler daha etkili olmaktadır. Bu durum Türkiye genelinde olduğu gibi bölgemiz içinde geçerlidir. Bilindiği gbi Türkiye için cinsiyet oranının en düşük olduğu yıllar 1935 ve 1940 yıllardır. Bu yıllar I. Dünya ve arkasından Millî bağımsızlık mücadelesi ile II. Dünya Savaşı'nın olumsuzluklarının yaşandığı yıllardır. Türkiye'de Balkan Savaşı ile başlayan savaş koşulları II.

Dünya Savaşı'nın sonuna kadar sürdüğünden, bu savaşlarda erkek nüfus silah altına alınmış ve bu nüfusun bir kısmı yitirilmiştir. Bu sebeple araştırma sahasının erkek nüfusu ve dolayısıyla cinsellik oranı 1935 ve 1940 yıllarında en düşük seviyelerindedir.

Bölgenin cinsiyet oranları üzerinde savaş döneminden sonra gelen yıllarda göç hareketleri etkili olmuştur. Göç konusunda verildiği gibi bölgeden yurt içine ve yurt dışında yoğun bir işçi göçü olmuştur. Bu göçler 1950 yılı öncesindeki dönemde münferit iken, 1960 yılından sonra hız kazanmış ve 1965' te yurt içi ve dışına olan göçlerle 1940 sayımından beri yükselen cinsiyet oranı gerileyerek %92.1'e inmiştir. Havzadan 1975-1980 döneminde de devam eden işçi göçleriyle erkek nüfus azaldığından, ilk defa 1975 yılında %100'ün üzerine çıkan cinsiyet oranı 1980 sayımında %93.4'e gerilemiştir.

Araştırma sahasında doğal çevre koşullarının sosyo-ekonomik imkânları sınırladığı yerlerin cinsellik oranlarının bölgeye oranlı düşük olduğu görülmektedir. Örneğin bölgede sınırlı ekonomik potansiyelleri bulunan Orta ve Kargı ilçelerinde hiçbir sayım yılında cinsiyet oranı %100'ün çıkamamıştır. Bu duruma karşılık havzanın bir kısmının çekim merkezleri olan Tosya ve Ilgaz şehirlerinin cinsiyet oranları havza genelinden yüksek olup 1990 yılında bu oran Ilgaz şehri için %141.3, Tosya şehri içinde %101.8'dir. görüldüğü gibi bölgede ekonomik kaynakların dağılışı ölçüsünde cinsellik oranları da değişmeler göstermektedir.

Tablo 2.12'ye baktığımızda, ilçeler bazında en düşük cinsiyet oranlarının 1935-1940 döneminde olduğunu görmekteyiz. 1935 sayımı sonuçlarına göre havzanın en düşük cinsiyet oranı %79.4 ile Ilgaz genelinde, en yüksek cinsiyet oranı da %98.5'le Ilgaz şehrindedir. Bu duruma göre 1935 yılında havzanın bütününde kadın nüfusu erkek nüfusuna oranla daha fazladır. 1940 sayımının sonuçlarında bu durumu değiştirmemiştir. Çünkü 1940 yılında havzanın cinsiyet oranı %73.5 (Ilgaz Şehri) ile %85.8 (Kurşunlu Geneli) arasında değişmektedir. Bölgede 1935-1940 yılları arasında görülen II. Dünya Savaşının etkileri, savaşın sona ermesiyle birlikte ortadan kalktığından, 1945 sayımından itibaren cinsiyet oranları artmaya başlamıştır. Bu artış trendi 1960 yılına kadar sürmüş ve böylece 1960 yılı nüfus sayımında cinsiyet oranı Ilgaz'da %87.5 Kurşunlu'da %93.2, Orta'da %90.8, Tosya'da %96.2 ve Kargı'da da %94.3 seviyelerine çıkmıştır.

Türkiye'nin 1960'lı yıllarından hızlı kalkınma sürecine girmesiyle birlikte, araştırma sahasından büyük şehirlere doğru yoğun olarak göç hareketleri başlamıştır. Bu duruma bağlı olarak savaş dönemi sonunda artmaya başlayan cinsiyet oranları 1965 sayımından bir önceki sayıma oranla azalmıştır. 1965 sayımı sonuçlarına göre cinsiyet oranları Ilgaz'da %87.0'a, Orta'da %87.5'e, Tosya'da %94.9'a ve Kargı'da da %92.3'e gerilemiştir. 1965 yılından sonra havzanın cinsiyet oranı tekrar artmaya başlamış ve 1975 yılında bu oran Ilgaz, Kurşunlu ve Tosya'da %100'ün üzerine çıkmıştır. Bölgede 1975-1980 döneminde hız kazanan yurt içi göçlere erkek nüfusuyla birlikte kadın nüfusunun da katılması, havzanın cinsiyet oranını yükselterek 1990 sayımında en yüksek seviyesine çıkmasını sağlamıştır. 1990 nüfus sayımı sonuçlarına göre havzada bulunan ilçeler genelinde cinsiyet oranları Ilgaz'da %106.4, Kurşunlu'da %119.7, Orta'da %99.2, Tosya'da %101.6 ve Kargı'da da %87.0'dır. Bu duruma göre 1990 yılında havzada Orta ve Kargı'nın dışında kalan kesimlerde erkek nüfus kadın nüfusuna oranla daha fazladır.

Tablo 2.12. Devrez Havzası'nda Cinsiyet Durumu Cinsiyet Oranlarının Yerleşmelere Göre Dağılımı (1935-1990).

Yerleşim Yerleri	Sayım Yılları*											
	1935	1940	1945	1950	1955	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990
Ilgaz Geneli												
Erkek	9128	8832	9569	-	10831	11756	12008	11759	14088	12329	11888	11179
Kadın	11495	15579	11565	-	12741	13441	13699	13753	13408	12980	11885	10560
Toplam	20619	20411	21134	22842	23572	20597	25707	25512	27496	25309	23773	21739
Cinsellik (%)	79,4	76,3	82,7	-	85,0	87,5	87,0	85,5	105,1	87,4	101,7	106,4
Kurşunlu Geneli												
Erkek	4645	5092	5573	-	6192	6590	7068	8423	8739	8456	8506	12362
Kadın	5583	5933	5877	-	6759	7068	7489	8495	8297	8377	7813	10330
Toplam	10228	11025	11450	12575	12951	13658	14557	16918	17036	16833	16319	22692
Cinsellik (%)	83,2	85,8	94,8	-	94,4	93,2	94,4	99,2	105,3	100,9	108,9	119,7
Orta Geneli												
Erkek	5359	5744	6381	-	7135	8015	8858	8658	9319	8482	8502	11503
Kadın	6686	7114	7360	-	8435	8829	10326	10444	10264	9760	9470	11593
Toplam	12045	12858	13741	15416	15570	16844	19184	19102	19583	18242	17972	23096
Cinsellik (%)	80,2	80,7	89,1	-	87,2	90,8	87,5	83,7	90,8	86,9	89,8	99,2
Tosya Geneli												
Erkek	14098	14124	16066	-	18996	20868	21226	22884	23802	22765	23480	22443
Kadın	16305	16929	17436	-	19906	21698	22462	23364	23404	23466	24784	23820
Toplam	30403	31053	30502	37090	38902	42566	43688	46248	47206	47231	48264	46263
Cinsellik (%)	86,5	83,4	92,1	-	95,4	96,2	94,9	97,9	101,7	91,6	97,1	101,6
Kargı Geneli												
Erkek	1101	1118	1260	-	1704	1986	2055	1819	1982	1984	1810	1451
Kadın	1309	1394	1363	-	1873	2106	2227	2115	2189	2241	2046	1668
Toplam	2410	2512	2623	3496	3577	4092	4282	3934	4171	4225	3856	3119
Cinsellik (%)	84,1	80,2	76,5	-	90,9	94,3	92,3	86,0	90,5	88,5	88,5	87,0
Ilgaz Şehri												
Erkek	998	679	728	-	916	1114	1561	1409	3988	3203	4331	4764
Kadın	1013	924	860	-	966	1102	1363	1446	2636	2409	3076	3372
Toplam	2011	1603	1588	1795	1882	2216	2924	2855	6624	5612	7407	8136
Cinsellik (%)	98,5	73,5	84,7	-	94,8	101,1	114,5	97,4	151,3	90,6	137,5	141,3
Tosya Şehri												
Erkek	4673	4378	5113	-	5761	6688	6838	8672	9103	9351	15598	11507
Kadın	5375	5504	5671	-	6217	7011	7281	8026	8412	9765	10579	11303
Toplam	10048	9882	10784	11676	11978	13699	14119	16698	17515	19116	26177	22810
Cinsellik (%)	86,9	79,5	90,2	-	92,7	95,4	95,1	108,0	108,2	95,8	100,1	101,8

Kaynak: DİE Genel Nüfus Sayımı İstatistiklerine Göre Hazırlanmıştır.

* 1950 Nüfus sayımında nüfusun cinsiyete göre sayımı yapılmamıştır.

Araştırma sahasına cinsiyet oranlarının köyler bazında dağılımı incelendiğinde; havzadaki 175 köy yerleşmesinden 78 tanesinin (%44.6) 1935-1990 yılları arasında geçen sayım dönemlerinin hiçbirinde cinsiyet oranının %100'ün üzerine çıkamadığı anlaşılmıştır. Bu köylerin ilçelere dağılımına bakıldığında 40 tanesinin (%60.6'sı) Ilgaz'a, 5 tanesinin (%19.2'si), Kurşunlu'ya, 15 tanesinin (%62.5'i) Orta'ya, 12 tanesinin (%24.5'i) Tosya'ya ve 6 tanesinin de (%66.7'si) Kargı'ya bağlı olduğu görülmektedir. Bölgede cinsiyet oranının en düşük olduğu köylere örnek olarak Ilgaz'ın Alıç, Eksik ve Seki, Kurşunlu'nun Demirciören, Orta'nın Derebayındır ve Doğanlar, Tosya'nın Çakırlar ve Kargı'nında Pelitcik köylerini vermek mümkündür. Bu köylerden Alıç köyünde cinsiyet oranı %57.7'e kadar düşmektedir. Havzada cinsiyet oranlarının devamlı düşük olduğu köyler genellikle Ilgaz ve Kas dağlarının yüksek ve ormanlık

sahalarında bulunmaktadır. Bu köyler sınırlı ekonomik potansiyellere sahip oldukları için artan nüfuslarını besleyememiş ve böylece köyün eli iş tutabilen aktif erkek nüfusu köy dışına göç ederek köyün cinsiyet oranını düşürmüştür.

Devrez Havzası'nda 1990 yılı nüfus sayımı sonuçlarına göre 175 köy yerleşmesinden 97 tanesinin (%55.4) cinsiyet oranı %100'ün üzerindedir. Bu köyler geniş ekonomik potansiyele sahip genellikle Devrez Vadisi'nin tabanına yerleşmiş olan ova ve yamaç köyleridir. Bunlar içerisinde cinsiyet oranları en yüksek olanları Ilgaz'ın Aşağımeydan (%150.0), Kurşunlu'nun Dağtarla (%139.5), Orta'nın Kayıören (%136.5), Tosya'nın Yukarıberçin (%105.1) ve Kargı'nın da Kabakçı (%104.3) köyleridir.

Nüfusun cins yapısının yanında yaş yapısının da bilinmesi gereklidir. Çünkü yaş yapısıyla nüfusun yaş gruplara dağılımı ortaya konmakta ve bu nüfus içerisindeki çalışabilir ve bağımlı nüfus oranı tespit edilmektedir. Bu durum ve özellikle de 15-65 yaş arasındaki fazıl nüfusun bilinmesi, iş gücü kapasitesi, gıda ve çeşitli hizmetlere olan ihtiyaç, aile tipleri, doğum ve ölüm oranları ile göçler açısından son derece önemlidir.[122] Bu sebeple araştırma sahasındaki nüfusun cins yapısıyla birlikte yaş yapısı da verilmiştir. Bölgede nüfusun yaş yapısı dar aralıklı (0-4, 5-9,.....,60-65, 65+) ve geniş aralıklı (0-14,15-65, 65+) yaş dilimlerine göre gruplandırılarak değerlendirilmiştir. Bu gruplandırma daha iyi anlaşılabilmesi için nüfus piramitleriyle görsel bir hale getirilmiştir.

Araştırma sahasının 1997 yılı sağlık ocakları verilerine göre hesaplanarak düzenlenen cins ve yaş bileşim tablosuna göre nüfusun %48.4'ü (35913 kişi) erkeklerden, %51.6'sı da (38274) kadınlardan oluşmaktadır. Havzada erkek nüfus oranının en fazla olduğu yer %50.6 ile Ilgaz ilçe merkezi, kadın nüfusu oranının en fazla olduğu yer ise %54.2 ile Orta ilçe merkezidir. Görüldüğü gibi kadın nüfusunun oranı erkek nüfusuna oranla daha yüksek seviyelere çıkmaktadır. Bu durum havza kırsal içinde geçerli olup bölgenin köy nüfusu toplamında kadınların oranı 52.6 iken erkek nüfus oranı %47.4'dür (Tablo 2.13).

Devrez Havzası'nın nüfus piramidine bakıldığında, havza nüfusunun daha ziyade 10-14 ve 15-19 yaş gruplarında toplandığı görülmektedir. Bu sebeple bölgenin nüfus piramidi dar tabanlı iken ortaya doğru genişlemekte ve piramidin en üst kısmında da 65 grubuna yaş ve üzerindeki bütün yaşayanlar dahil edildiğinden en geniş yerine ulaşmaktadır. Bölgenin nüfus piramidinin dar tabanlı olmasından anlaşılacağına göre havza da son 10 sene içerisinde doğum kontrolleri ve dolayısıyla nüfus planlaması etkili olmuştur. Böylece bölgenin 10-14 yaş grubunun altındaki nüfus gruplarında bir daralma meydana gelmiştir. 10-14 yaş grubundan itibaren artmaya başlayan ve 15-19 yaş gruplarında da artan nüfus miktarı, 20-24 yaş grubunda tekrar azalmaktadır. Bu durum, bölgenin çalışabilir aktif nüfusunun bir kısmının göç hareketleriyle bölgeyi terk ettiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca 20-24 yaş grubu ile 50-54 yaş grubu arasında gruplara düşen nüfus miktarının yaşın artmasına paralel olarak azalması, bölgeden dışarıya olan göç hareketlerinin sürekli olmasıyla açıklanabilir. Nüfus piramidinin gösterdiği başka bir durum ise bölgede 65 yaş ve üzerindeki yaşayanların oranının (%12.7) oldukça fazla olduğudur. Bilindiği gibi 65 ve üzerindeki nüfus yaşlı nüfustur. Bu nüfus çalışmak için bölgeden dışarıya göç etmemekte, bu durumun tam

---

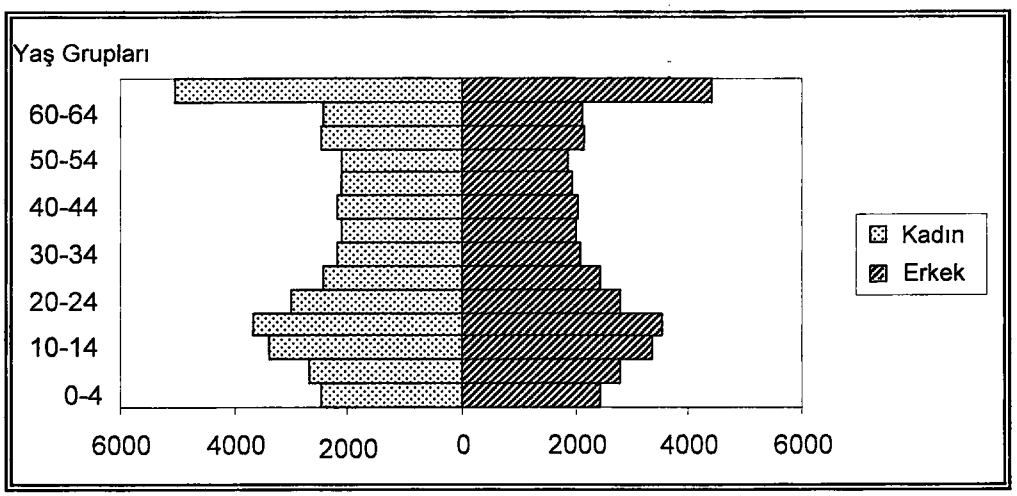
[122] Tümertekin, E., 1994, a.g.e., s.177.

tersi olarak bölge dışına göçlerden bir kısmı yaşlılıklarında kendi memleketlerine dönmektedir. Dolayısıyla 65 yaş ve üzerindeki nüfus göçlerle azalmamış ve dışardan bölgeye gelen göçler ile ölümler olmasına rağmen belirli bir seviyede kalmıştır (Tablo 2.13, Şekil 2.7).

Tablo 2.13. Devrez Havzası'nda Nüfusun Cins ve Yaş Gruplarına Dağılımı (1997).

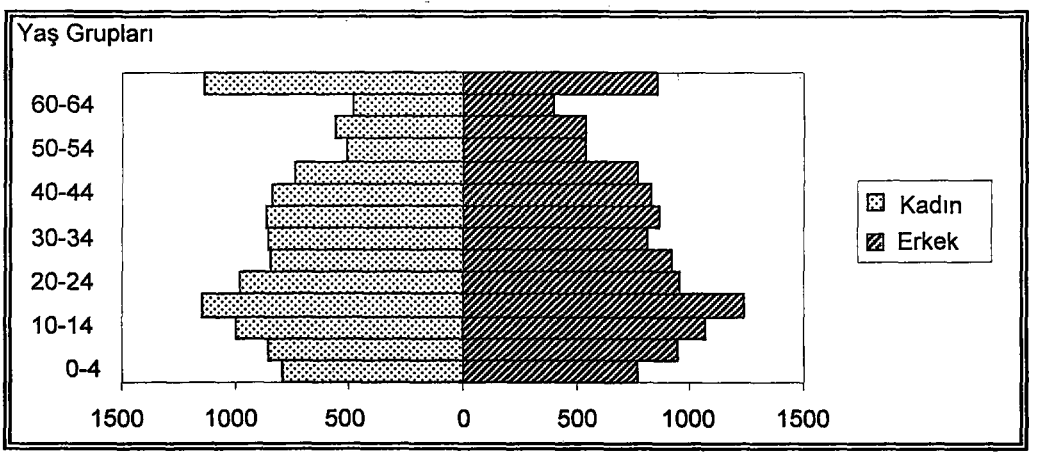
Yerleşmeler			Yaş Grupları														TOPLAM
			0-4	5-9	10-14	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	50-54	55-59	60-64	65+	
Ilgaz Şehri	Erkek	Sayı	265	262	323	349	237	215	247	205	249	157	133	125	147	175	3089
		%	8,6	8,5	10,5	11,3	7,7	6,9	7,9	6,6	8,1	5,1	4,3	4,0	4,8	5,7	50,6
	Kadın	Sayı	236	133	340	308	241	228	224	233	219	165	149	147	149	265	3007
		%	7,8	4,4	11,3	10,2	8,0	7,5	7,3	7,6	7,1	5,4	4,9	4,8	4,9	8,8	49,4
	Toplam	Sayı	501	395	663	657	478	443	471	438	468	322	282	272	296	440	6096
		%	7,7	6,5	10,8	10,7	7,8	7,3	7,7	7,3	7,7	5,3	4,6	4,5	4,9	7,2	100
Tosya Şehri	Erkek	Sayı	770	942	1066	1239	955	921	808	861	827	765	536	540	396	854	11480
		%	6,7	8,2	9,3	10,8	8,3	8,0	7,0	7,5	7,2	6,7	4,7	4,7	3,5	7,4	49,7
	Kadın	Sayı	793	856	999	1148	980	848	855	863	841	743	514	567	484	1140	11631
		%	6,8	7,4	8,5	9,9	8,4	7,3	7,4	7,4	7,3	6,4	4,4	4,8	4,2	9,8	50,3
	Toplam	Sayı	1563	1798	2065	2387	1935	1769	1663	1724	1668	1508	1050	1107	880	1994	23111
		%	6,8	7,8	8,9	10,3	8,4	7,7	7,2	7,5	7,2	6,5	4,5	4,8	3,8	8,6	100
Kurşunlu Kasabası	Erkek	Sayı	108	168	143	165	127	152	137	121	85	71	52	66	81	124	1600
		%	6,8	10,5	8,9	10,3	7,9	9,5	8,6	7,6	5,3	4,4	3,3	4,1	5,1	7,8	49,8
	Kadın	Sayı	113	153	166	141	148	168	132	105	64	78	68	66	79	125	1601
		%	7,1	9,5	10,4	8,8	9,3	10,5	8,2	6,5	3,9	4,8	4,2	4,1	4,9	7,8	50,2
	Toplam	Sayı	221	321	309	306	275	320	269	226	149	149	120	132	160	249	3201
		%	6,9	10,0	9,6	9,5	9,1	9,9	8,4	7,0	4,6	4,5	3,7	4,1	4,9	7,8	100
Orta Kasabası	Erkek	Sayı	151	166	196	177	123	110	127	100	103	67	97	101	87	226	1831
		%	8,2	9,1	10,7	9,7	6,7	6,0	6,9	5,5	5,6	3,6	5,3	5,6	4,8	12,3	45,8
	Kadın	Sayı	174	166	203	236	180	168	123	103	168	88	109	103	114	235	2170
		%	8,0	7,6	9,4	10,9	8,3	7,8	5,7	4,7	7,7	4,1	5,0	4,7	5,3	10,8	54,2
	Toplam	Sayı	325	332	399	413	303	278	250	203	271	155	206	204	201	461	4001
		%	8,1	8,3	10,0	10,3	7,6	6,9	6,3	5,1	6,8	3,9	5,1	5,1	5,0	11,5	100
Kır Nüfusu	Erkek	Sayı	1073	1246	1616	1600	1345	1025	758	710	792	878	1037	1492	1424	2917	17913
		%	6,0	7,0	9,0	8,9	7,5	5,7	4,2	4,0	4,4	5,0	5,8	8,3	7,9	16,3	47,4
	Kadın	Sayı	1138	1373	1697	1755	1441	1006	849	819	892	1058	1261	1599	1602	3375	19865
		%	5,7	6,9	8,5	8,8	7,3	5,1	4,3	4,1	4,5	5,3	6,4	8,0	8,1	17,0	52,6
	Toplam	Sayı	2211	2619	3313	3355	2786	2031	1607	1529	1684	1936	2298	3091	3026	6292	37778
		%	5,9	6,9	8,8	8,9	7,3	5,3	4,3	4,0	4,5	5,1	6,1	8,2	8,0	16,7	100
Havza Toplamı	Erkek	Sayı	2442	2787	3344	3530	2787	2423	2077	1997	2056	1938	1855	2142	2135	4400	35913
		%	6,8	7,8	9,3	9,8	7,8	6,7	5,8	5,6	5,7	5,4	5,1	6,0	5,9	12,3	48,4
	Kadın	Sayı	2463	2681	3405	3657	2990	2418	2183	2123	2184	2132	2101	2482	2428	5042	38274
		%	6,4	7,0	8,9	9,6	7,8	6,3	5,7	5,5	5,7	5,6	5,5	6,5	6,3	13,2	51,6
	Toplam	Sayı	4905	5468	6749	7187	5777	4841	4260	4120	4240	4070	3956	4624	4563	9442	74187
		%	6,6	7,4	9,1	9,7	7,8	6,5	5,7	5,6	5,7	5,5	5,3	6,2	6,2	12,7	100

Kaynak: Ilgaz, Kurşunlu, Orta, Tosya ve Kargı'nın İlgili Sağlık Ocakları Kayıtlarından Derlenmiştir.

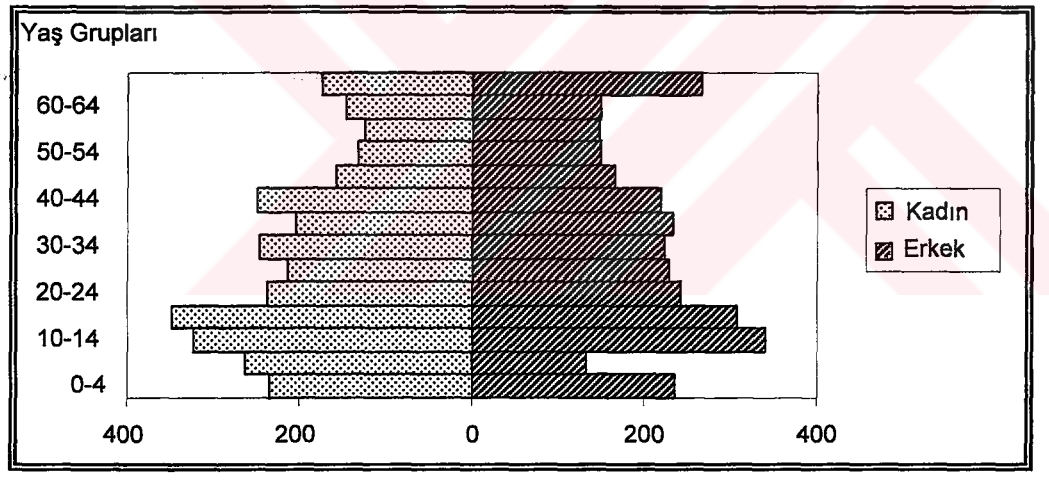
Şekil 2.7. Devrez Havzası Nüfusunun Dar Aralıklı Cins ve Yaş Piramidi (1997).

Araştırma sahasında merkez ilçe merkezlerinin nüfusları cins ve yaş gruplarına göre değerlendirilirse, havza geneline benzer sonuçlara varılmaktadır. Havzanın en fazla nüfusa sahip olan yerleşim yeri durumundaki Tosya şehrinde nüfusun %50.3'ü kadınlardan, %49.7'si de erkeklerden oluşmuştur. Tosya şehrinde nüfusun yaş gruplarına göre dağılımında da en fazla nüfusa sahip olan yaş grubu 15-19 arasıdır. Bu grupta Tosya şehrindeki nüfusun %10.3'ü bulunmaktadır. 10-14 yaş grubu ise Tosya şehrindeki nüfusun %8.4'ünü toplamıştır. Bu duruma göre Tosya şehrinde 10-20 yaşlar arasında toplam nüfusun %18.7'si yer almıştır. Havzanın bütününde olduğu gibi burada da 10 yaş ve altındaki yaş gruplarının nüfusu azalmaktadır. Bu sebeple Tosya şehrinin nüfus piramidi dar tabanlıdır. Tosya şehrinin nüfus piramidi 10 yaş üzerindeki yaş gruplarından genişlemeye başlamakta ve 20-24 yaş grubuna kadar genişleyen piramit bu yaş grubundan sonra biraz daralarak bu şekilde 45-49 yaş grubuna kadar yükselmektedir. 45-49 yaş grubundan sonra piramit önce gözle görülür bir şekilde daralmakta ancak 65 yaş grubu ve üstünü içine alan en üst grubunda tekrar genişlemektedir (Şekil 2.8). Tosya şehrinde nüfusun cinsiyet durumu 60 yaşına kadar birbirine yakın seyrederken, 60 yaşından sonra kadın nüfusunda dikkat çeken bir artma meydana gelmektedir. Bu durumu Tosya şehrinin 60 yaş ve üzerindeki nüfusunun %43.5'inin erkeklerden oluşmasından da anlamak mümkündür. Havza genelinde olduğu gibi Tosya şehrinde de son 10 sene içinde doğum oranları azalmıştır. Bu duruma bağlı olarak şehrin nüfus piramidi dar tabanlı bir şekil almıştır. 20 yaş ve üzerindeki nüfusun azalmasına paralel olarak piramidin orta kısmı da daralmıştır. Ancak 20-45 yaşları arasında piramidin neredeyse aynı şekilde yükselmesi şehrin havza bütününden ayrı olarak göçlerden fazla etkilenmediğini, aktif nüfusunu büyük oranda bünyesinde tuttuğunu göstermektedir. Piramidin en üst kısmında genişlemesi ise Tosya şehrinde 65 yaş ve üzerindeki nüfusun havzanın tamamında olduğu gibi fazlalığını işaret etmektedir.

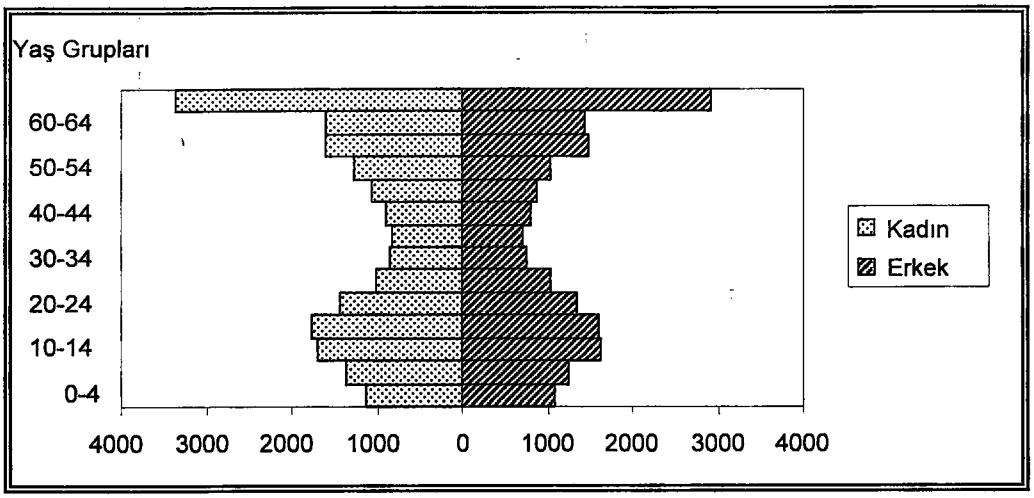
Şekil 2.8. Tosya Şehri Nüfusunun Dar Aralıklı Cins ve Yaş Piramidi (1997).

Ilgaz şehrinin nüfus piramidi dar tabanlıdır. Ancak burada havza genelinden ayrı olarak 0-4 yaş grubunun toplam nüfusuna olan oranında artış olmuştur. Bu sebeple 5-9 yaş grubuna oranla 0-4 yaş grubunda piramit biraz genişlemektedir. Bu duruma göre Ilgaz şehrinde havza genelinden ayrı olarak önce doğum oranları azalmış ancak son 5 yıl içerisinde yeniden artmıştır. Ilgaz şehrinin nüfus piramidi 10-14 ve 15-19 yaş gruplarında en fazla genişliğine ulaşmakta, 20 yaşından 45 yaşına kadar olan kesiminde daralarak yükselmekte ve 65 yaş ve üzerinde biraz genişlemektedir (Şekil 2.9).

Şekil 2.9. Ilgaz Şehri Nüfusunun Dar Aralıklı Cins ve Yaş Piramidi (1997).

Devrez Havzası'nın şehirlerinde olduğu gibi köylerinde de son 10 yıl içerisinde doğum oranları hızla düşmektedir. Bu sebeple bölgenin kır nüfusuna ait nüfus piramidi dar tabanlıdır. Bu piramit 5-9 yaş grubundan 15-19 yaş grubuna kadar olan kesiminde genişlemekte, 20-24 yaş grubundan 40-44 yaş grubuna kadar olan kısmın da ise hızla daralmaktadır. 45-49 yaş grubundan itibaren piramit tekrar genişlemekte ve en üst kısmın da en geniş yerine ulaşmaktadır. Bu piramitten anlaşıldığı üzere bölge kırsalının 20-44 yaşları arasında bulunan aktif nüfusunun fark edilir bir kısmı bölgeden göç etmiştir. Piramidin 45 yaşın üstünde tekrar genişlemesinden göç hareketlerinin uzun yıllardan beri kesintisiz olarak sürdüğü ve özellikle de 20-45 yaşları arasındaki nüfusu etkilediği ortaya çıkmaktadır. Piramidin en üst kısmında en geniş yerine ulaşmasından da bölge kırsalında 65 yaş üzerindeki nüfusun oldukça fazla olduğu anlaşılmaktadır (Şekil 2.10).

Şekil 2.10. Devrez Havzası'nda Kır Nüfusunun Dar Aralıklı Cins ve Yaş Piramidi (1997).

Dar aralıklı nüfus piramitleri, nüfusun genel yapısının ve gelişmesinin gösterilmesi açısından son derece önem taşıyan şekillerdir. Ancak nüfusta bağımlılık oranı ve çalışabilir durumda olan aktif nüfusun belirlenmesi ve pratiklik kazanılması için geniş aralıklı nüfus piramitlerine ihtiyaç duyulmaktadır. Geniş aralıklı nüfus piramitlerinin gruplandırılmasında 0-14 yaş arası çocuk, 15-65 yaş arası yetişkin nüfus ve 65 ve üzeride yaşlı nüfus olarak kabul edilmektedir.[123] Bu gruplandırmada 0-14 yaş arasındaki çocuk nüfusu ile 65 yaş üzerindeki yaşlı nüfus bağımlı nüfus, 15-65 yaş arasındaki çalışan nüfus ise aktif (faal) nüfus olarak değerlendirilmektedir.[124]

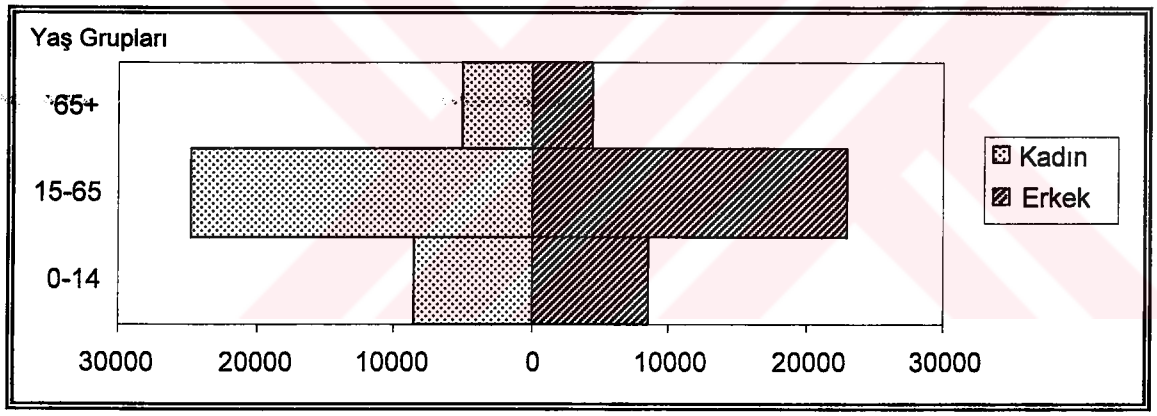
Araştırma sahasında 0-14 yaş gurubu içerisinde bulunan çocuk nüfusunun toplam nüfustaki payı %23.1' dir. Bölgede üretime katılma çağının 7-8 yaşlarında başladığı göz önünde bulundurulursa, bu nüfusun bağımlı nüfus içerisindeki payının gerçekte daha az olduğunu söylemek mümkündür. Havzada önceleri daha fazla iken son 10 yıl içerisinde uygulanan doğum kontrolleriyle çocuk nüfusu oranı giderek düşmüştür. Ayrıca doğurgan durumda olan kadın nüfusunun göçlerle bölge dışına çıkması da havzadaki çocuk nüfusu oranın düşmesinde etkili olmuştur. Havzada diğer bağımlı nüfusu olan yaşlı nüfusun toplam nüfus içerisindeki oranı %12.7'dir. Havzada üretime katılan işi ölünceye kadar devam ettiğinden, yaşlı nüfusunda tamamen bağımlı nüfus olduğunu söylemek mümkün değildir. Bölgede 15-64 yaşları arasındaki çalışan veya aktif nüfus olarak isimlendirilen nüfusun oranı %64.2'dir. Türkiye'de bu oranın %58 olduğu dikkate alınırsa, bölgede Türkiye ortalamasından daha fazla çalışabilir nüfusun olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple Türkiye'de bağımlılık oranı %64.6 iken artırma sahasında bu oran %55.8 ile daha düşüktür (Tablo 2.14, Şekil 2.11).

[123] Tümertekin, E., 1994, a.g.e, s.177.
[124] Doğanay, H., 1997, a.g.e, s.166-167.

Tablo 2.14. Devrez Havzası'nda Nüfusun Bağımlılık Oranları ile Geniş Aralıklı Cins ve Yaş Gruplarına Göre Dağılımı (1997).

Yerleşmeler	Yaş Grupları												Toplam Nüfus	Bağımlılık Oranı (%)
	0-14 (Çocuk Nüfus)				15-64 (Yetişkin Nüfus)				65+ (Yaşlı Nüfus)					
	Erkek	Kadın	Toplam		Erkek	Kadın	Toplam		Erkek	Kadın	Toplam			
	Sayı	Sayı	Sayı	%	Sayı	Sayı	Sayı	%	Sayı	Sayı	Sayı	%		
Ilgaz Geneli	1621	1560	3181	21,9	4455	4798	9253	63,7	982	1113	2095	14,4	14529	57,0
Kurşunlu Geneli	967	987	1954	25,5	2332	2467	4799	62,6	462	447	909	11,9	7662	59,7
Orta Geneli	1321	1402	2723	27,9	2632	3247	5879	60,3	586	584	1152	11,8	9754	65,9
Tosya Geneli	4530	4486	9016	22,2	13031	13620	26651	65,6	2238	2717	4955	12,2	40622	52,4
Kargı Geneli	124	114	238	14,7	500	566	1066	65,8	150	166	316	19,5	1620	51,9
Ilgaz Şehri	850	709	1559	25,6	2033	2064	4097	67,2	175	265	440	7,2	6096	48,8
Tosya Şehri	2778	2648	5426	23,5	7848	7843	15691	67,9	854	1140	1994	8,6	23111	47,3
Kurşunlu Ksb.	419	432	851	26,6	1057	1044	2101	65,6	124	125	249	7,8	3201	52,4
Orta Kasabası	513	543	1056	26,4	1092	1392	2484	62,1	226	235	461	11,5	4001	61,1
Kırsal Nüfus	3935	4208	8146	21,6	11061	12282	23343	61,8	3021	3247	6268	16,6	37778	61,7
Havza Toplamı	8573	8549	17122	23,1	22940	24683	47623	64,2	4400	5042	9442	12,7	74187	55,8

Kaynak: Ilgaz, Kurşunlu, Orta, Tosya ve Kargı'nın İlgili Sağlık Ocakları Kayıtlarından Derlenmiştir.

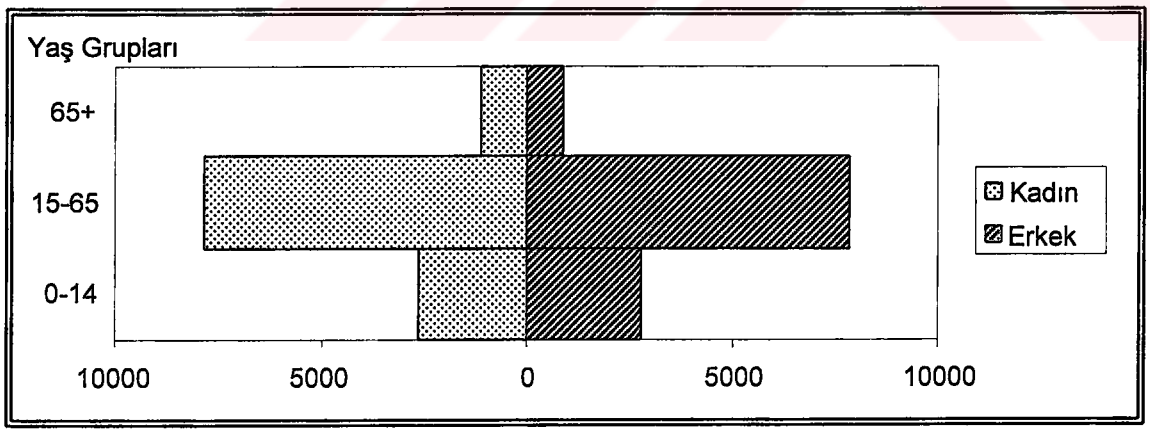
Şekil 2.11. Devrez Havzası Nüfusunun Geniş Aralıklı Cins ve Yaş Piramidi (1997).

Araştırma sahasında ilçe bazında değerlendirildiğinde 0-14 yaş arasındaki çocuk nüfusunun toplam nüfusa olan oranının en fazla olduğu yer, %27.9 ile Orta'dır. Orta'yı sırasıyla Kurşunlu (%25.5), Tosya (%22.2), Ilgaz (%21.9) ve Kargı (%14.7) takip etmektedir. Bilindiği gibi çocuk nüfusunun sayısı aktif nüfusun sayısına ve doğurganlık oranına bağlıdır. Bu sebeple bölgede çocuk nüfusunun sayısı ve oranı aktif nüfusun sayısıyla doğru, yaşlı nüfusun sayısıyla da ters orantılı olarak artmaktadır. Nitekim, bölgede çocuk nüfusu oranının en fazla olduğu Orta İlçesi %11.8'lik yaşlı nüfus oranıyla bölgenin en az yaşlı nüfus oranına sahip olan yeridir. Bu durumun tam tersi olarak çocuk nüfusu oranı en düşük olan Kargı ilçesi de, %19.5 oranıyla bölgenin en fazla yaşlı nüfus oranına sahip olan kesimidir. Görüldüğü gibi çocuk nüfusu oranı artıkça yaşlı nüfus oranı azalmaktadır.

Çalışabilir nüfus olarak da isimlendirilen aktif nüfus oranının bölgede en fazla olduğu yer, %67.9 ile Tosya şehridir. Aktif nüfusunun oranı açısından Tosya şehrini %67.2'yle Ilgaz şehri takip etmektedir. 15-64 yaş arasındaki aktif nüfusun varlığı her şeyden önce ekonomik potansiyelin durumuyla ilgilidir. Eğer bir yerleşim ünitesinde ekonomik kaynaklar nüfusu beslemeye yetmez ise buranın çalışabilir durumdaki aktif nüfusu göç ederek geçimini başka yerlerde arama yoluna gitmektedir. Böylece aktif nüfusun sayısı ile ekonomik potansiyellerin durumu arasında bir paralelliğin olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple bölgenin ekonomik potansiyelleri en fazla olan şehir yerleşmelerinde aktif nüfus oranı en yüksek seviyelerine çıkmaktadır.

Bölgede bağımlılık oranları geniş iş sahalarına sahip olduğu için kendi kırsalından çalışabilir durumdaki nüfusun göçünü alan şehir yerleşmelerinde en alt seviyelerine inmektedir. Bu açıdan Tosya şehri %47.3 ile bağımlı nüfusun en az olduğu yerdir. Aktif nüfusun durumuna bağlı olarak değiştiği için bölgede bağımlılık oranı göç veren yerlerde en yüksek seviyelerine çıkmıştır. Bu sebeple bölgenin sınırlı ekonomik potansiyeli olduğu için en fazla göç veren yerlerinden olan Orta ilçesinde bağımlılık oranı %65.9'la Türkiye ortalamasının bir hayli üstüne çıkmaktadır.

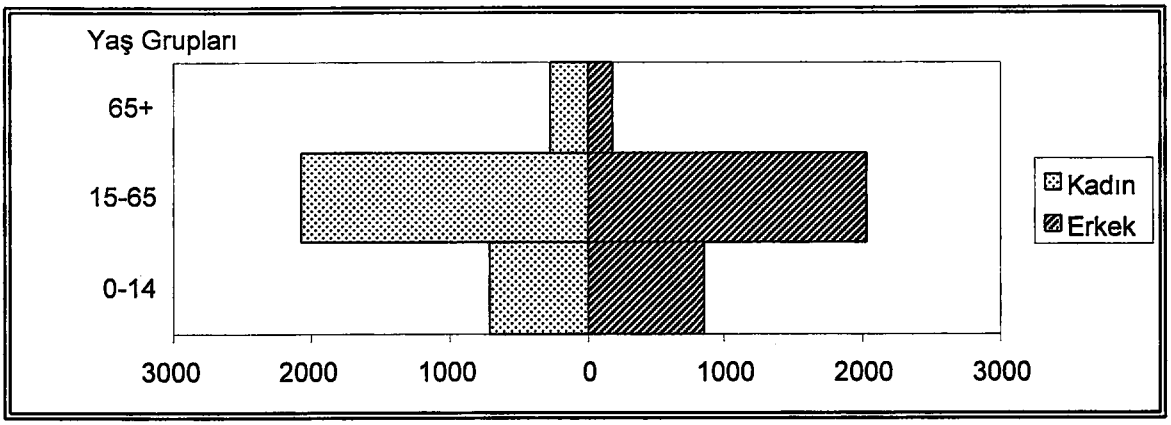
Araştırma sahasının en fazla nüfus bulunduran yerleşmesi olan Tosya şehrinde, nüfusunun %23.5'ini çocuklar, %67.9'unu yetişkin nüfus ve %8.6'sını da yaşlı nüfus oluşturmuştur. Tosya şehri ekonomik açıdan olduğu gibi sosyo-kültürel açıdan da bölgenin en fazla imkâna sahip olan yerleşmesidir. Bu sebeple şekilde görüldüğü gibi, şehirdeki çalışan nüfusu oluşturan 15-64 yaş grubunda nüfus piramidi oldukça genişlemiştir. Aktif nüfusun fazlalığı Tosya şehrinde çocuk nüfus oranını arttırmış, yaşlı nüfus oranını da azaltmıştır. Böylece şehrin geniş aralıklı nüfus piramidinde yaşlı nüfusu gösteren en üst kısım oldukça daralmaktadır (Şekil 2.12).

Şekil 2.12. Tosya Şehri Nüfusunun Geniş Aralıklı Cins ve Yaş Piramidi (1997).

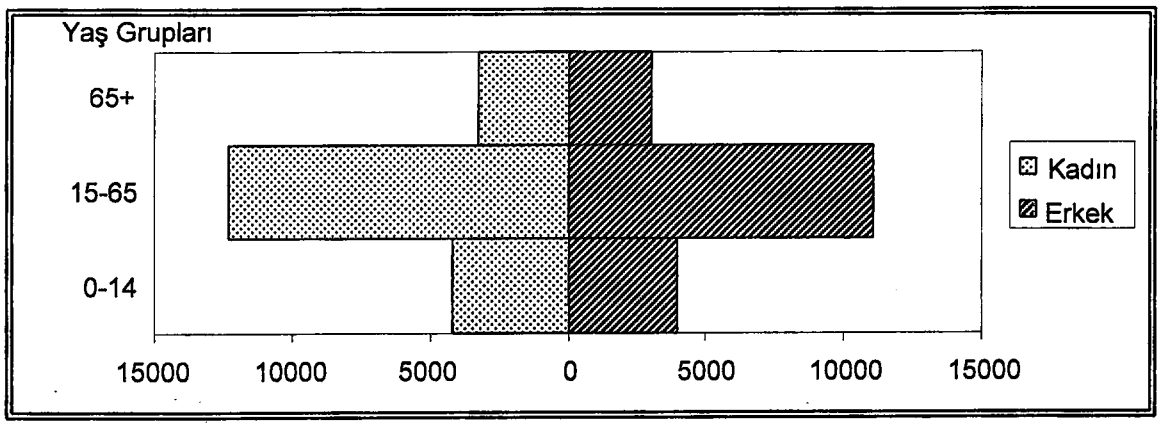
Araştırma sahası benzer doğal çevre koşulları altında ekonomik ve sosyo-ekonomik açıdan bir bütünlük göstermektedir. Bu sebeple Ilgaz şehrinin geniş aralıklı nüfus piramidi genel hatlarıyla Tosya şehrininkine benzemektedir. Burada nüfusun %25.6'sı çocuklardan, %67.2'si yetişkinlerden ve %7.2'si de yaşlılardan oluşmaktadır. Özellikle son 10 yıldan beri burası kendi kırsalından göçler çekmektedir. Bu sebeple nüfusun aktif nüfus oranı geniş aralıklı nüfus piramidi Tosya şehrindeki gibi

dar tabanlıdır. Ancak Ilgaz şehrinde çocuk nüfusu oranının biraz fazla olması sebebiyle piramidin tabanı Tosya şehrine oranla daha genişlemiştir. Ilgaz şehri havzanın en az yaşlı nüfus oranına sahip olan yeri durumunda olduğu için faal nüfus kısmında oldukça genişleyen nüfus piramidinin en üst kısmında fazlaca daraldığı görülmektedir (Şekil 2.13).

Şekil 2.13. Ilgaz Şehri Nüfusunun Geniş Aralıklı Cins ve Yaş Piramidi (1997).

Araştırma sahasında kır nüfusunun %21.6'sı çocuklar, %61.8'i yetişkinler ve %16.6'sı da yaşlılardan oluşmuştur. Bu duruma göre bölgenin kır nüfusu geniş aralıklı yaş yapısı açısından bölge genelinde benzemekle birlikte, burada yetişkin nüfusun oranı biraz düşüktür (Şekil 2.14). Ayrıca bölge genelinde yetişkin nüfus içerisinde erkek nüfus oranı %51.8 iken, bu oran bölge kırsalında %53.2'ye yükselmektedir. Bölgenin kırsal nüfusu içerisinde yetişkin nüfusun %53.2'sinin kadınlardan oluşması, kırsal kesimden yetişkin erkek nüfusun göç ettiğini işaret etmektedir. Kır nüfusunun yaşlı nüfus oranı da bölge genelinden fazladır. Önceden köylerinden göç ederek şehirlere yerleşen nüfusun bir kısmının hayatının son yıllarında köylerinde geçirmek istemeleri, kır nüfusunun yaşlı nüfus oranını yükseltmiştir. Bağımlılık oranına gelince; %61.7'lik bağımlılık oranıyla kırsal nüfusun bağımlılık oranı Türkiye ortalamasına yakındır. Köylerde yaşlı nüfusun fazla, yetişkin nüfusun az olması bağımlılık oranını yükseltmiştir. Ancak bölge kırsalında bağımlılık oranı yüksek görünse de, yaşlı nüfusun ölünceye kadar direk üretime katılması sebebiyle bu oranın ifade edilenden daha düşük olduğunu söylemek mümkündür.

Şekil 2.14. Kır Nüfusunun Geniş Aralıklı Cins ve Yaş Piramidi (1997).

Sonuç olarak, Devrez Havzası'ndan son 10 yılda bağımlılık oranının düşmesi ve yaşlı nüfus oranının azalmasıyla birlikte bağımlı nüfus oranı Türkiye ortalamasının altına inerek %55.8'e kadar gerilemiştir. Bölgeden dışarıya göçler olmasına rağmen bölge nüfusunun halen %64.2'si aktif nüfus durumundadır. Türkiye'de aktif nüfusun oranının %60.1 olduğu göz önüne alınırsa, araştırma sahası aktif nüfus oranı açısından Türkiye genelinden daha avantajlıdır. 15-65 yaş arasındaki aktif nüfusun fazla olması bölge için bir bakıma geleceğin teminatıdır. Ancak bu durum, aktif nüfusun getirdiği avantajların yeterince değerlendirilemediğinden, bölgeden dışarıya aktif nüfus göçü olmaktadır. Böylece bölge nüfus potansiyelini de ve sosyo-kültürel açıdan geri kalmaktadır.

2.4.2. Nüfusun Eğitim ve Kültür Durumu

Araştırma sahası önemli ulaşım güzergâhları üzerinde yerleşmiş ticaret merkezleri sebebiyle geçmişten beri nüfuslanmış ve eğitim ve kültür faaliyetleri açısından gelişmiştir. Bölgede bulunan eğitim kurumları, pozitif düşünce ile Türklük bilinç ve şuurunun günümüze kadar ulaşmasını sağlamış olan birçok din ve ilim adamı yetiştirmiştir. Örneğin İsmail Rumi, Şâir Tusi, Koca Nişancı Mustafa Çelebi, Kazasker Mustafa İzzet Efendi, Tevfik Fikret ve Refik Saydam bölgeden yetişmiş önemli şahsiyetlerdendir.

Günümüzde olduğu gibi geçmişte de bölgenin eğitim-öğretim merkezleri ilçe merkezleridir. Bunlar içerisinde en önemlisi Tosya ilçe merkezidir. Tosya şehri Anadolu'nun kuzeyindeki en önemli ticaret yolu olan Sol Kol Yolu'nun üzerinde bulunması sebebiyle devamlı karşılıklı etkileşim ve bilgi akışına sahne olmuş bir şehirdir. Buranın ticari aktivitesinin yüksek olması, nüfusunu artırmış ve buna bağlı olarak da şehirde eğitim-öğretim ve kültür faaliyetleri canlanmıştır. Evliya Çelebi'nin "Ayan ve Uleması çoktur" diyerek[125] övdüğü Tosya şehrinde 19. yüzyılın son yıllarında 2 medrese, 1 kütüphane, 1 Rüştiye ve 3 tane de iptida-i mektebi (ilkokul) bulunmaktaydı.[126, 127] Kurşunlu ve Orta ilçe merkezlerinde de Osmanlı döneminde birer medresenin varlığı bilinirken, Ilgaz ilçe merkezinde eğitim ve öğretim faaliyetlerinin yoğunlaşması Meşrutiyet döneminde yapılan ilk iptidai ve rüştiye mektebinin açılmasıyladır.[128]

Cumhuriyet dönemine kadar bölgede mektep ve medreselerde verilen eğitimle birlikte tekke ve zaviyelerde de dini esaslı bir eğitim verilmekteydi. Havzada 16. yüzyılda sosyal amaçlı olmalarının yanından kültür ve eğitim hizmetleri de veren bu zaviyelerin sayısı 15'i bulmaktaydı. Bunların 6'şar tanesi Tosya ve Kurşunlu'da, 2'si Ilgaz'da ve 1'i de Orta'da hizmet etmekteydiler.[129]

Türkiye'de Cumhuriyet dönemine girilmesiyle birlikte Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitim ve öğretim birleştirilmiş, daha sonra da tekke ve zaviyeler kapatılarak Latin Alfabesi kabul edilmiştir. Bu sayede Türkiye'de modern eğitimin temelleri atılarak çağı yakalamak için yoğun bir okullaşma ve okuma yazma seferberliğine gidilmiştir. Böylece Türkiye'de 1927 yılında %10 olan okuma-yazma oranı 1960 yılında %40'a ve 1990'da da %90'a ulaşmıştır.[130]

---

[125] Evliya Çelebi, 1975, Seyahatnâme, Üçdal Neşriyat Cilt:2, s.479.

[126] Şemseddin Sami, 1896, Kamusü'l-Alâm, Cilt:4, İstanbul, s.3024.

[127] Cuinet, V., 1895, a.g.e., s.478.

[128] Başer, T., 1956, Dünkü ve Bugünkü Çankırı, İstiklâl Matbaası, Ankara, s.57.

[129] Kankal, A., 1993, a.g.e., s.284.

[130] Doğanay, A., 1997, a.g.e., s.171.

Araştırma sahasında Cumhuriyet döneminden beri yapılan çalışmalarla, okula başlama çağına gelmiş olan her çocuğa eğitim konusu da belirtildiği gibi en az ilköğretim düzeyinde eğitim-öğretim verecek şekilde okullaşma tamamlanmıştır. 1997-1998 eğitim-öğretim yılında bölgede 90 okulda eğitim-öğretim verilmiştir. Ancak eğitimde taşımalı sisteme geçilmesiyle birlikte kapanan köy okulları da bu sayısı eklenirse bölgedeki okul sayısı daha fazlaya çıkacaktır. Başka kelimelerle bölgede sayısı 179 olan köy ve daha büyük yerleşim biriminden 170 tanesinde (%94,9 okul bulunmakta, 9 tanesinde (%5,1) ise okul bulunmaktadır.

Araştırma sahasının 1990 yılı nüfus sayımı sonuçlarına göre İlçe merkezlerindeki okuma-yazma oranı %82.1 (Tosya) ile %93.4 (Kurşunlu) arasında değişmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde bölgede ilçe merkezlerinde yaşayan 6 yaş ve üzerindeki nüfusun toplamının okuma-yazma oranı %86.8'dir. bu oran erkek nüfusunda %93.3'e çıkmakta, kadın nüfusunda da %79.0'a inmektedir. Okur-yazar nüfusun cinsiyete göre dağılımına bakıldığında ise okur-yazar nüfusun %58.4'ünün erkeklerden, %41.6'sının da kadınlardan oluştuğu anlaşılmaktadır. Tablo 2.15'te görüldüğü gibi bölgede okuma yazma oranı erkeklere oranla kadın nüfusunda oldukça düşmektedir. Türkiye içinde geçerli olan bu durum ileri yaşlarda daha belirginleşmekte ve geçmişte kadın nüfusunun okula gönderilmediğini göstermektedir. Günümüzde de bölgedeki kadın nüfusu okula gönderilmekle birlikte bu nüfusun öğrenim durumu düşük seviyededir. Bu sebeple bölgede öğrenim durumu yükseldikçe kadın nüfusunun oranında önemli bir azalma meydana gelmektedir.

Tablo 2.15. Devrez Havzası'nda İlçe Merkezlerine göre Nüfusun Okur-Yazar Durumu (1990).

İlçe Merkezleri	Okur-Yazar Nüfus						Okur-Yazar Olmayan Nüfus						Toplam Nüfus (6 yaş ve üstü)
	Erkek		Kadın		Toplam		Erkek		Kadın		Toplam		
	Sayı	%'si	Sayı	%'si	Sayı	%'si	Sayı	%'si	Sayı	%'si	Sayı	%'si	
Ilgaz	4199	63.4	2425	36.6	6624	88.4	222	25.5	650	74.5	872	11.6	7496
Kurşunlu	5641	62.2	3428	37.8	9069	93.4	241	37.6	400	62.4	641	6.6	9710
Orta	2571	54.3	2168	45.7	4739	90.8	125	25.9	357	74.1	482	9.2	5221
Tosya	9477	55.6	7561	44.4	17038	82.1	985	26.5	2733	73.5	3718	17.9	20756
Toplam	21888	58.4	15588	41.6	37470	86.8	1573	27.5	4140	72.5	5713	13.2	43183

Kaynak: DİE Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Göstergeleri.

Devrez Havzası'nda okur-yazar nüfusun öğrenim durumu ilköğretim düzeyinin üzerine çıkıldığında azalmakta ve yükseköğretim düzeyinde de en aza inmektedir. Bölgedeki ilçe merkezleri değerlendirildiğinde, bu merkezlerde bulunan toplam okur-yazar nüfusun %66.7'sinin ilkokul mezunu olduğu görülmektedir. Bu merkezlerin ilkokul düzeyindeki öğrenim yüzdesi %47.6 (Kurşunlu) ile %77.7 (Tosya) arasında değişmektedir. Bu oran, Yükseköğretim düzeyinde de %2.4 (Orta) ile %4.9 (Tosya) arasındadır (Tablo 2.16).

Tablo 2.16. Devrez Havzası'nda İlçe Merkezlerine Göre Nüfusun Öğrenim Durumu (1990).

İlçe Merkezleri	Öğrenci Durumu										Toplam
	İlkokul		Ortaokul		Lise		Lise Dengi		Yüksekokul		
	Sayı	%'si	Sayı	%'si	Sayı	%'si	Sayı	%'si	Sayı	%'si	
Ilgaz	3637	63.1	933	16.2	757	13.1	182	3.2	256	4.4	5765
Kurşunlu	3816	47.6	1705	21.2	1943	24.2	177	2.2	383	4.8	8024
Orta	2854	71.6	545	13.6	437	10.9	69	1.7	95	2.4	4000
Tosya	11152	77.7	1299	9.0	697	4.9	509	3.5	703	4.9	14360
Toplam	21459	66.7	4482	13.9	3834	12.0	937	2.9	1737	4.5	32149

Kaynak: DİE Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Göstergeleri.

Tablo 2.16'da görüldüğü gibi bölgede ilçe merkezlerinin tamamında ilkokul mezunu olanların oranı en fazladır. İlkokuldan sonra eğitime devam edenlerin sayısında gözle görülür bir azalma meydana gelmekte ve ortaokul mezunu olanların oranı ile lise mezunu olanların oranı birbirine yakın seviyelerde bulunmaktadır. Yüksekokul mezunu olanların oranı ise en azdır. Bölgenin bu öğrenim durumu şüphesiz ekonomik ve sosyo-kültürel özellikleriyle alakalıdır. Çünkü sınırlı potansiyelleri bulunan bölgede ilköğretim çağına gelen çocukların birçoğu kırsal kesimde doğrudan üretime katılmak zorunda kalmakta, yetersiz eğitim altyapısının olması ve ailelerin eğitim düzeylerinin düşüklüğü de öğrenim durumunun ilkokul seviyesinde yoğunlaşmasına sebebiyet vermektedir.

Devrez Havzası'nda 1998-1999 eğitim-öğretim yılında 90 okulda 11279 öğrenciye 717 öğretmenle eğitim-öğretim hizmeti verilmiştir. Bu duruma göre bölgede ilköğretim kademesinde hizmet veren her okula 129 öğrenci ve her öğretmene de 20.3 öğrenci düşmektedir (Tablo 2.17). Ancak bölge ortalamasına göre tespit edilen bu rakamlara bakarak bölgede okul ve öğretmen başına düşen öğrenci sayısının fazla olduğunu söyleme imkânımız bulunmamaktadır. Çünkü ilçe merkezlerindeki okul ve öğretmen başına düşen öğrenci sayısı fazla iken, köylerde öğrenci azlığı sebebiyle pek çok köy ilkokulu kapatılmış ve öğrencileri taşımalı sisteme alınmıştır.

Tablo 2.17. Devrez Havzası'nın İlk ve Ortaöğretimdeki Yeterlilik Oranları (1997-1998).

İlçeler	Okul sayısı			Öğretmen sayısı			Öğrenci sayısı			Okul başına düşen öğrenci sayısı			Öğretmen başına düşen öğrenci sayısı		
	İlk	Lise	Top	İlk	Lise	Top	İlk	Lise	Top	İlk	Lise	Top	İlk	Lise	Top
Ilgaz	12	4	16	81	60	141	1577	527	2104	131.8	131.2	131.5	19.5	8.8	14.9
Kurşunlu	14	5	19	52	46	98	1340	350	1690	95.7	70.0	88.9	25.8	7.6	17.2
Orta	11	3	14	77	39	116	1151	187	1338	104.6	62.3	95.6	14.9	4.8	11.5
Tosya	34	7	41	241	121	362	5091	1056	6147	149.7	150.9	149.9	21.1	8.7	16.9
Havza top.	71	19	90	451	266	717	9159	2120	11279	129.0	111.6	125.3	20.3	8.0	15.7

Kaynak: İlgili İlçe Millî Eğitim Müdürlüklerinden Alınmıştır.

Araştırma sahasında lise düzeyinde eğitim veren okullar ilçe merkezlerindedir. Toplam sayısı 19 olan bu okulların 7'si Tosya'da, 5'i Kurşunlu'da, 4'ü Ilgaz'da ve 3'ü de Orta'da Eğitim-öğretim hizmeti vermektedir. Bölgenin bütün ilçe merkezlerinde çok programlı lise, İmam Hatip lisesi, Anadolu lisesi ve sağlık meslek lisesi bulunmaktadır. Bu sebeple ilçe merkezleri sadece kendilerine değil, kırsal kesimlerine de eğitim ve kültür hizmeti veren yerlerdir.

Devrez Havzası'nda yükseköğretim düzeyinde eğitim veren okullar bulunmadığı için, bölgenin yükseköğretim yapmak isteyen gençleri başta Ankara olmak üzere Kastamonu ve Çankırı'daki yükseköğretim kurumlarını tercih etmektedir. Bu sebeple bölgede yüksekokullara ihtiyaç duyulmaktadır. Tosya şehri bölgede yüksekokula en fazla ihtiyaç gösteren yerdir. Çünkü sadece bölgenin değil, Batı Karadeniz'in de en önemli sanayi merkezlerinden birisi olan Tosya şehrinde özellikle sanayide çalışacak yetişmiş ara eleman eksikliği bulunmaktadır. Bu eksikliği gidermek için Tosya şehrinde Gazi Üniversitesi'ne bağlı bir yüksekokulun açılmasının kararı alınmış ancak bu karar hala uygulama aşamasına geçmemiştir.

Araştırma sahası Anadolu'nun eski yerleşim bölgelerinden birisi olması ve önemli ticaret yolları üzerinde bulunması dolayısıyla kültürel açıdan oldukça zengin bir birikime sahiptir. Ancak bölgenin bu birikimlerinin kültürel faaliyetler çerçevesinde pek fazla değerlendirilmediği görülmektedir. Çünkü bölgede kültür hayatı bayram, düğün, birkaç festival ve okullardaki etkinliklerin dışında oldukça sınırlıdır. Bölgede sinema, tiyatro ve kültürel faaliyetlerin yapılabileceği yerler bulunmamaktadır. Bu eksikliği gidermek için Tosya şehrinde Topraklık mevkisinde bir kültür merkezinin yapımına devam edilmektedir.

Devrez Havzası'nda yapılan en önemli kültür faaliyeti Tosya Hasat Şenliği'dir. 18-19-20 Ekim tarihleri arasında yapılan bu şenlikte Tosya'da yetiştirilen tarım ürünleri sergilenmekte, çeşitli yarışmalar düzenlenmekte ve halk oyunları gösterileri sunulmaktadır. Bilindiği gibi toplumunu ayakta tutan unsurlardan birisi de yaşatılan kültürlerdir. Kültürel faaliyetler halkın kaynamasını sağlamakta ve tanıtımı doğrudan etkilemektedir. Bu sebeple bölgede Tosya'nın Aşağıkayı köyünde düzenlenen yağlı güreş müsabakaları gibi bazı köylerde çeşitli kültürel faaliyetler uzun yıllardan beri yaşatılmaya devam edilmektedir.

2.4.3. Aile Büyüklüğü

Türkiye'de nüfusun diğer özelliklerinde olduğu gibi aile büyüklüğünün tespitinde de DİE tarafından yapılan nüfus sayımlarının haricinde sağlık ocaklarının tuttuğu kayıtların da kullanılması mümkündür. Çünkü sağlık ocakları ev tespit fişleri tutarak hane nüfusuyla ilgili objektif ve detaylı bilgilere ulaşılabilmişlerdir. Bilindiği gibi Türkiye'de en son nüfus sayımı 1990 yılında yapılmış, ondan sonraki nüfus sayımı da 2000 yılının Ekim ayında yapılacak iken 1997 yılında genel bir nüfus tespitine ihtiyaç duyulmuştur. Türkiye'de 1997 yılında yapılan sayım bir nüfus tespiti olduğu için nüfusun sosyo-ekonomik özellikleriyle ilgili bilgiler yayınlanmamıştır. Durum bu şekilde olunca, bölgenin birçok özelliklerinin tespitindeki gibi aile büyüklüğünün tespitinde de sağlık ocaklarının tuttukları kayıtlar esas alınmıştır.

Devrez Havzası'nda bulunan sağlık ocaklarının tuttukları kayıtları göre, 1997 yılı itibariyle bölgede 21432 hanede toplam 74187 kişi yaşamaktaydı. Bu rakamlar baz alındığında bölgenin 1997 yılındaki ortalama aile büyüklüğünün 3.5 kişi olduğu ortaya çıkmaktadır. 1990 yılında Türkiye'nin aile büyüklüğü 5.2 kişi iken, araştırma sahasının içerisinde bulunduğu illerden Kastamonu'nun aile büyüklüğü 4.7, Çankırı'nın aile büyüklüğü 5.7 kişidir.[131,132] Görüldüğü gibi araştırma sahasının aile büyüklüğü gerek Türkiye'nin ve gerekse de içerisinde bulunduğu illerin aile büyüklüğünden oldukça düşüktür.

---

[131] Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, Kastamonu, 1998, DİE Yay. No: 2174, Ankara, s.25.

[132] Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, Çankırı, 1998, DİE Yay. No: 2151, Ankara, s.25.

Araştırma sahasında aile büyüklüğü sosyo-ekonomik özelliklere bağlı olarak ilçe merkezleriyle onların kırsalları arasında farklılıklar göstermektedir. Bölgedeki ilçe merkezleri değerlendirildiğinde aile büyüklüğünün Orta'da 4.5, Tosya'da 4.0 ve Ilgaz ile Kurşunlu'da da 3.8 kişi olduğu ortaya çıkmaktadır. Ancak ilçe merkezlerine oranla bölgenin kırsalında aile büyüklüğü oldukça düşüktür. Öyle ki Ilgaz'ın köylerinde ortalama aile büyüklüğü 1.8'e kadar inmiştir. Diğer ilçelere bağlı köylerdeki toplam nüfusun ortalama aile büyüklüğü ise Kargı'da 2.6, Tosya'da 3.7, Kurşunlu'da 4.2 ve Orta'da da 4.4 kişidir (Tablo 2.18.).

Tablo 2.18. Devrez Havzası'nda Aile Büyüklüğünün Yerleşme Dağılımı (1997).

İlçeler	Ilgaz		Kurşunlu		Orta		Tosya		Kargı	Havza Geneli		
	Merkez	Köyler	Merkez	Köyler	Merkez	Köyler	Merkez	Köyler	Köyler	İlçe merkezi	Köyler	Toplam
Nüfusu	6096	8433	3201	4461	4001	5753	2311	17511	1620	36409	37778	74187
Hane sayısı	1587	4563	835	1070	896	1319	5748	4797	617	9066	12366	21432
Aile büyüklüğü (kişi)	3.8	1.8	3.8	4.2	4.5	4.4	4.0	3.7	2.6	4.0	3.1	3.5

Kaynak: İlgili Sağlık Ocaklarının Kayıtlarından Hazırlanmıştır.

Aile büyüklüğünde birey sayısının az veya çok olmasında içerisinde yaşanılan yerin doğal çevre şartlarının ortaya koyduğu imkânlarla birlikte, beşerî faktörlerinde doğrudan etkisi bulunmaktadır. Öyle ki aynı köyde dahi hane hane değişen birey sayısı, ailenin ekonomik imkânlarına bağlı olarak değişebildiği gibi ailenin içinde yaşadığı toplumun gelenek ve göreneklerine ve hatta aileyi oluşturan eşlerin istek ve düşüncelerine göre de değişebilmektedir. Bu kadar değişik faktörlerden etkilenerek bölgede günümüzde çekirdek aile tipi yaygın bir hale gelmiştir. Ataerkil aileler ise sayısı, her geçen gün azalmakla birlikte havzanın köylerinde yaygındır. Havzanın köylerinde gelenek ve göreneklerle birlikte ekonomik şartların zorluğu ve tarımda işgücüne duyulan ihtiyaç, bazı ailelerin ataerkil bir şekilde yaşamalarına sebebiyet vermiştir. Bölgede bu şekilde yaşayan ailelerde babalar erkek çocuklarını erken yaşlarda evlendirerek yanlarına aldığından bazı ailelerin nüfus sayıları 15 kişinin üzerine dahi çıkabilmektedir. Bu şekildeki kalabalık aileler bölgenin özellikle Orta yöresinde yaygındır. Orta ilçe merkezinde bile 1990 nüfus sayımı sonuçlarına göre nüfusu 10 kişinin üzerinde bulunan 204 aile bulunmaktadır. 1990 yılında Orta ilçe merkezindeki toplam aile sayısı 748 olduğundan, nüfusu 10 kişinin üzerine çıkan ailelerin toplam aile sayısı içerisindeki oranı %27.3'ü bulmaktadır.

Araştırma sahasında geçmişte çalışacak işgücüne ihtiyaç ve çocuğun güç ve güvence olması düşüncesi aileleri fazla çocuk yapmaya itmiş ve bölgede az da olsa poligami evliliklerin yapılmasına sebebiyet vermiştir. Ancak zamanla bölgenin sosyo-ekonomik yapısı değiştiğinden ve göçlerle bölge kırsalı boşaldığından bölgede ailelerin nüfus sayısı azalmıştır. Günümüzde bölgede çekirdek aile tipi yaygınlaştığından ve doğum kontrolleri yapıldığından havzanın aile büyüklüğü ortalaması her geçen gün daha da azalmaktadır.

Bölgede geleneksel metotlarla tarım hâkim olduğundan tarımda çalışacak işgücüne fazlaca ihtiyaç duyulmaktadır. Durum bu şekilde olmasına rağmen bölgedeki köylerin aile nüfus sayısı büyüklüğü oldukça azdır. Bu durumun sebebi bölgede uzun yıllardan beri devam eden göç hareketledir. Göçlerle araştırma

sahasının kırsal kesimindeki aktif nüfusunun oldukça önemli bir kısmı bölge dışına çıktığından, köylerin büyük bir kısmında doğurgan olmayan yaşlı nüfusun sayısı artmış ve hane nüfusu sayısı azalmıştır. Böylece köylerin nüfusu da azalmış ve Ilgaz'ın Aşağımeydan köyünde olduğu gibi 13 kişiye kadar inmiştir.

Sonuç olarak; bölgede çekirdek aile tipi yaygın olup bu ailelerde de bireyler ana baba ve çocuklardan oluştuğundan ortalama aile büyüklüğü 4-5 kişi arasındadır. Bununla birlikte bölge genelinde değişen sosyo-ekonomik şartlar ve uygulanan sıkı doğum kontrolleriyle aile büyüklüğü ortalaması her geçen gün azalmakta ve göçlerden etkilenen köyler de en aza inmektedir.

2.4.4. Nüfusun Beslenme ve Sağlık Durumu

Beslenme ve sağlık her şeyden önce toplumların ekonomik imkânları ve kültürel yaşayışlarıyla ilgilidir. Başka kelimelerle insanla içerisinde yaşadıkları çevrenin imkânlarına uygun bir yaşam sürmek ve sağlık durumları da beslenme kültürlerine bağlı olarak değişmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde güçlü ekonomisi olan ülkelerin insanları gelir düzeyleri yüksek olduğu için dengeli beslenebilmekte ve dengeli beslenme de bu insanların sağlıklı ve uzun bir hayat yaşamasını sağlamaktadır. Bu duruma karşılık bazı Afrika ülkelerinde olduğu gibi zayıf ekonomi ve yetersiz besin kaynakları; sonucu ölümlere kadar giden sağlık sorunlarını da beraberinde getirmektedir.

Araştırma sahasında ailelerin beslenme ve sağlık durumları, yaptıkları işlerin kendilerine sağladığı ekonomik girdiye, sosyo-kültürel yapıya ve gelenek ve göreneklerine bağlı olarak toplanmıştır. Bu aileler ihtiyacı olduğu temel gıda maddelerini ve diğer yiyecekleri satın alabildiklerinden dengeli beslenebilmektedir. Dengeli beslenmeyle birlikte bu aileler sağlıklı ve hijyenik şartlarda yaşamakta ve sağlık sorunlarını kolaylıkla ulaşabildikleri sağlık merkezlerinde tedavi ettirebilmektedir. Dolayısıyla ailelerin ekonomik imkânlarının artması daha sağlıklı rahat ve uzun yaşamalarını sağlamaktadır. Bölgenin kırsal kesiminde gelir düzeyinin düşüklüğü, hayvansal protein tüketimini sınırlamakta, beslenmenin daha ziyade karbonhidratlara dayanmasına sebep olmaktadır. Böylece zaten uygun ortamlarda yaşamayan insanlar dengeli bir şekilde beslenemediğinden bir çok sağlık sorunlarıyla karşı karşıya kalmaktadır.

Araştırma sahasında belirli bir alım gücüne sahip olan aileler; büyük ticarethane sahipleri, geniş toprak sahipleri ve üst düzey devlet memuru olanlardır. Bu ailelerde alım gücüyle birlikte eğitim ve kültür düzeyinin yüksek olması, sağlıklı yaşamada gerekli özenin gösterilmesini sağlamıştır. Öyle ki bölgede sağlık korumaları yetersiz olduğundan gelir düzeyi yüksek olan çoğu aile sağlık sorunlarını Ankara'daki özel ve fakülte hastanelerinde tedavi ettirmektedir.

Devrez Havzası'nda yaşayan ailelerin çoğunluğunu geçimini tarım ve hayvancılıktan sağlayan gelir düzeyi düşük aileler oluşturmaktadır. Bu aileler kendi çevreleri içerisinde yetiştirdikleri ürünlerden geçimlerini sağladıklarından, beslenme kültürleri de yetiştirdikleri ürünlere göre şekillenmiştir. Bölgede step kültürü hâkim olduğundan fakir halkın başlıca tükettiği buğday unudur. Kırsal kesimde her aile ürettiği buğdayın bir kısmını kendi tüketimi için ayırmakta ve bu buğdayı da un ve bulgur haline getirerek kilerinde saklamaktadır. Bu sebeple her köy evinin kilerinde yemek yapmak için bir ocak, bahçesinde de ürettiği buğdayın ununda ekmek yapmak için tandır ocağı yapılmıştır. Buğdayla birlikte pirinç ve bakliyat da

bölgede fakir halkın fazlaca tükettiği gıdalardandır. Bu ürünlerine buğday gibi bölgede yoğun olarak tarımın yapılması tüketimlerini artırmıştır. Ayrıca pirinç ve bakliyatın kışın buğdaya alternatif olmaları da tüketimlerini artırmıştır. Bölgede uzun ve sert kışların görülmesi, fakir halkı yazdan kışa hazırlık yapmaya mecbur etmiştir. Böylece Yaz aylarında bölgede yetiştirilen ürünlerden bazıları kurutularak, salça ve marmelat gibi ürünler yapılarak Kış için saklanmaktadır.

Bölgede Kış aylarından un, bulgur ve kuru bakliyat gibi karbonhidrat ağırlıklı gıdalar tüketilirken yazın gelmesiyle birlikte fasulye, domates, biber gibi sebzelerin tüketimi artmaktadır. Yaz mevsiminde yeşil sebzelerin yanısıra meyve üretimi de olduğundan bölgede bu mevsimde fakir halk beslemenin esas elemanlarından olan vitaminleri yoğun olarak alabilme şansına kavuşmaktadır.

Araştırma sahasında tarım ve hayvancılık birbirini tamamlayan temel iki faaliyettir. Bu sebeple bölgenin kırsal kesimlerinde yaşayan ailelerin en az birkaç büyükbaş hayvanın olduğu görülmektedir. Fakir halkın evinde beslediği ineği kendi ailesinin ihtiyacı karşılamaktan öte bir gelir kaynağı ve sıkıştığında satacağı sigortası gibidir. Bu hayvanlardan elde edilen ürünün büyük bir kısmı satılmakta ve ailenin yağ, şeker ve çay gibi temel gıda ihtiyaçları sağlanmaktadır. Bölge kırsalında aileler büyükbaş hayvanlarla birlikte birkaç tane de kümes hayvanı beslemektedir. Avlunun bir köşesine yapılan kümeslerde tutulan bu hayvanlar kendi kendine beslenmekte ve bu sayede azda olsa ailenin yumurta ve tavuk eti ihtiyacı karşılanmaktadır.

Havzada doğal çevre koşulları altında yetiştirilemeyen tarım ürünleri ve temel gıda maddelerinin satıldıkları yerler, pazar yerleri ve ilçe merkezleri birer münavebe noktalarıdır. Buralarda bölgenin tarım ve hayvancılık kültürü içerisinde elde ettikleri ürünlerini satan aileler, beslenmeleri için gerekli olan diğer gıda maddelerini satın almaktadırlar.

Araştırma sahasında sağlık hizmetleri Tosya, Ilgaz ve Kurşunlu ilçe merkezlerinde devlet hastaneleri, diğer yerleşmelerde ise sağlık ocakları tarafından verilmektedir. Tosya ilçe merkezinde 125 yatak kapasiteli bir hastane, bir merkez sağlık ocağı ve bir de özel klinik bulunmaktadır. uzman doktorları bulunan bu hastane küçük operasyonlar yapabilmektedir. Ilgaz ilçe merkezindeki devlet hastanesi 50 yataklıdır. Ilgaz'daki merkez sağlık ocağında da koruyucu sağlık bilgileri ve aile hekimliği verilmektedir. Kurşunlu ilçe merkezindeki hastane de ise teşhis ve ayakta tedavi yapılarak hastalar Ankara'ya sevk edilmektedir. Bölgede köylerde çevre sağlığı denetiminden koruyucu sağlık hizmetlerine kadar birçok sağlık hizmeti sağlık ocakları tarafından verilmektedir. Buralarda hastaların ilk muayenesi yapılmakta ve gerektiğinde hastalar bölgedeki hastanelere sevk edilmektedir. Başka bir ifadeyle bölgede sağlık ocakları sağlık hizmetini veren kurumların ilk basamağını oluşturmaktadır.

Her ne kadar araştırma sahasında sağlık hizmeti verilmek için ilçe merkezlerine hastaneler ve merkez köylere de sağlık ocakları yapılmışsa da bu kurumlarda uzman doktor ve diğer sağlık personeliyle, tıbbi teçhizatın bulunmadığı görülmektedir. Bu sebeple bölgenin sadece Tosya ve Ilgaz şehirlerinde bulunan hastanelerinde fıtık, apandisit gibi küçük operasyonlar yapılabilmekte, diğer ameliyatlar ve konulamayan teşhisler için hastalar genellikle Ankara'ya sevk edilmektedir. Ayrıca bölgeden E-80 Devlet

Karayolu'nun geçmesi sebebiyle bölgenin en önemli sağlık sorunlarından birisi de trafik kazalarıdır. Bu kazalara bölgedeki hastanelerde ilk müdahale yapılmakta, ancak ağır yaralılar için bölge hastaneleri yetersiz kalmaktadır. Bu sebeple bölgede yaklaşık 150 km boyunca uzana E-80 Devlet Karayolu üzerinde kazalara acil müdahale yapabilmek için bünyesinde helikopterlerde bulunduran bir trafik hastanesine acilen ihtiyaç duyulmaktadır.

Bilindiği gibi araştırma sahası Türkiye'nin en önemli çeltik üretim sahalarındandır. Çeltik su içerisinde yetişen bir ürün olduğu için bunu yetiştirenlerde romatizmal hastalıklar görülmektedir. Ayrıca bölgede çeltik göllerinden dolayı bazı seneler sıtma hastalığı da görülebilmektedir. Çeltik üretiminin insan sağlığını tehdit eden diğer bir yönü de bu ürünün sulanmasında kullanılan suyla ilgilidir. Devrez Çayı'na şehir ve petrol ofislerinin atık sularının katıldığı kesimlerde bu çaydan çekilen sularla tarlaların sulanması insan sağlığını tehdit etmektedir.

Araştırma sahasında çok sayıda şifalı su kaynağı olduğu halde bunlardan yeterince yararlanılamamaktadır. Bunlardan en önemlisi olan Çavundur kaplıcası bölge halkına hizmet etmekle birlikte bölge halkı bu kaplıcanın insan sağlığı açısından olan önemini halen anlayamamıştır. Havzada yakın zaman içerisinde toplu ölümlere yol açan herhangi bir salgın hastalık görülmemiştir. Bu duruma karşılık bölgede fakir halkın herhangi bir sağlık güvencesinin olmaması ve hastalığın tedavisinin pahalı bir gider olması dolayısıyla bölgenin sağlık sorunu çözümlenmiş değildir. Bu sebeple bölgede sosyal güvencesi olmayanlar hastalanınca ya geleneksel halk hekimliğiyle iyileşmeye çalışmakta ya da geçimini sağladığı hayvanını veya tarlasını satarak tedavilerini yaptırmak zorunda kalmaktadır.

2.4.5. Nüfusun Diğer Sosyal Özellikleri

Araştırma sahası kendi kendine yeten bir potansiyele sahip olduğu için, uzun yıllar dışa kapalı bir bölge olarak kalmıştır. Bölgenin bu özelliği dolayısıyla burada yerleşmiş olan Türk örf, adet ve töreleri canlılığını koruyarak günümüze kadar gelebilmiştir. Bölgede giyim, kuşam, yeme, içme, düğün ve bayramlar kültürel yapının yaşamın her safhasında yaşatıldığını ortaya koymaktadır.

Araştırma sahasında bulunan insanların yaşantısı üzerinde doğal çevre koşullarının belirleyici etkisi olmuştur. Öyle ki coğrafyanın bölge insanı üzerindeki etkilerini giyimden meskenlerin yapılış şekline kadar hayatın her aşamasında görmek mümkündür. Her şeyden önce doğal çevre koşullarının bölge halkına zorlu bir yaşam sunması, bölgeden dışarıya göçlerin olmasına teşvik etmiştir. Göçlerle Türkiye'nin büyük şehirlerine yerleşen bölge insanları eski yaşam çevrelerini teşvik etmiş olmalarına rağmen yerleştikleri şehirlerde kendi köyünden gelenlerle bir arada bulunmakta ve genellikle aynı işleri yapmaktadır. Bölge insanının eski yaşam çevresinden kopamadığını bayramlarda, düğünlerde ve cenazelerde köylerinde toplanmasından da anlamak mümkündür. Bu sebeple köylerdeki camiler, bayram ve cenazelerde artan nüfusun ihtiyacını karşılayacak ölçüde büyük yapılmıştır. Göçlerle bölge dışına yerleşen kişilerin bazıları yaşlanınca son günlerini geçirmek üzere eski topraklarına geri dönmektedir. Böylece köylerdeki yaşlı nüfusun oranı artmıştır.

Araştırma sahasında kışların uzun ve sert geçmesi bölge halkını Yaz mevsiminde yoğun bir şekilde çalışmaya itmiştir. Bu sebeple bölgede seçimin tarım ve hayvancılıktan sağlanan ailelerde çocuğundan yaşlısına kadar ailenin her elinden iş gelen her bireyi üretime katılmak zorunda kalmıştır. Kır kültürünün hâkim olduğu bölgede işlerin en yoğun olduğu zaman hasat zamanıdır. Bölgede hasıl denilen hububat hasadında işlerin yoğunluğu dolayısıyla ailelerin şehirlere yerleşmiş olan fertleri de yardıma çağrılmaktadır. Bu durum bölgede fazla olmasa da mevsimlik güçlerin olmasına sebebiyet vermiştir. Geçmişte bölgede yaygın olan imece usulü yardım ise günümüzde oldukça azalmış olup sadece akrabalar arasında söz konusudur.

Kış mevsimi özellikle, bölgenin kırsal kesimdeki hayatı olumsuz yönde etkilemektedir. Bu mevsimde bölgenin kırsal kesiminde yaşayanlar zamanlarının büyük bir kısmını evlerinin alt katlarında bulunan kaş odada yani kışlık oturma odalarında geçirmektedir. Ayrıca bölgede Kış mevsiminde işlerin durması erkeklerin kahvehanelere gitmesine sebebiyet vermiştir. Bölgenin ekonomik açıdan merkezleri olan ilçe merkezlerindeki kahvehanelerin sayıca çokluğu işsizliğin ve kışın iş hayatının durduğunun bir göstergesidir.

Araştırma sahasında iklim özelliklerine ve yapıldığı temel yapı malzemesine göre şekillenen meskenler, bölge kültürünün ve ev hayatının birer simgeleridir. Bu meskenler sobalarla ısıtılmakta ve ısıtmada yakacak olarak odun ve mayıs (tezek) kullanılmaktadır. Bölgede orman içi ve orman kenarı köyleri için temel yakacak maddesi odun iken, ormanlardan yoksun olan köylerde odunun bulunma güçlüğü tezek yakılmasını zaruri kılmaktadır. Havzada kömürün yakacak maddesi olarak kullanılması ilçe merkezleri için söz konusudur. İlçe merkezlerinde de meskenlerde ısınma aracı olarak genellikle soba kullanılmaktadır. Kalorifer kullanımı ise ilçe merkezlerinde bazı resmî binalarda ve az sayıdaki apartmanlarda olmaktadır.

Bölgede geçimin tarım ve hayvancılığa dayanması, halkın yaşantısını doğrudan etkilemiştir. Öyle ki meskenler yapılan faaliyetlere göre düzenlenmiş ve bölgede hayvancılığa bağlı olarak yayla kültürü ortaya çıkmıştır. Hayvancılık sınırlı tarım topraklarına sahip olan köyler için en önemli geçim kaynağıdır. Bu özellikte olan köylerde meskenlerin alt katı genellikle ahır olarak kullanılmaktadır. Bu sayede aileler hem hayvanların kontrolünü sağlamakta ve hem de Kış aylarında bu hayvanların sıcağından yararlanmaktadır.

Araştırma sahasında münakele imkânlarının artması, kırsal nüfusun çağımızın nimetlerinden daha fazla faydalanmasını sağlamıştır. Bu açıdan değerlendirildiğinde bölgede her köye ulaşan düzgün yollar bulunmakta, hatta bazı köy yollarının asfalt kaplama dahi yapıldığı dikkat çekmektedir. Bölgede yol gibi elektrik ve telefonda her köye ulaştırılmıştır. Elektriğin köylere kadar gelmesiyle, köylere buzdolabı, televizyon gibi teknolojik ürünleri de girmiştir. Havzada köylerin münakele imkânlarının artması köylerin şehirlerle olan ilişkisini arttırmış ve televizyon ve video gibi görsel medya araçlarının köy meskenlerine kadar girmesi de köy kültürünü dışarıya açık hale getirmiştir. Böylece bölge köylerinde kırsal yaşamdan şehirsel yaşama doğru yönelimler hızlanmıştır.

Araştırma sahasında bayram, düğün ve cenazeler kültürel yapıyı gösteren en önemli sosyal olaylardır. Dini bayramlarda bir araya gelinmekte ve bu sayede kuşaklar arasında kaynaşma ve işbirliği sağlanmaktadır. Başlık parasının kalktığı bölgede evliliğe kadar giden her aşamada örf, adet ve törelerin ağırlığı yeni evlenenleri zor durumda bırakmaktadır. Bu sebeple havzada düğünler hasıl sonuna

bırakılmaktadır. Evlenmede örf adet ve törelerinin ağırlığına ve kız tarafının kızı isteyene vermemesi olayına bağlı olarak bölgede az da olsa kız kaçırma olayları günümüzde de olmaktadır. Bölgede evlilikte karşılaşılan diğer sorunlar da akraba evliliği ve poligami evlilikleridir. Akraba evliliği mirasın bölünmemesi ve kızın başka ailelere gitmemesi için yapılmaktadır. Poligami evliliklerin yapılması ise erkek çocuğun olmaması veya çocuk yokluğuna bağlıdır.

Devrez Havzası'nda adli vakalara oldukça az rastlanmaktadır. Geçmişte bölgede münferit de olsa kız kaçırma, tarla ihlalleri gibi sebeplerden ötürü kan davaları görülmüşse de günümüzde bölge için kan davaları artık son bulmuştur. Bölgede aileler aynı çevrede aynı kültürel yapıyla uzun yıllar beraber yaşadıkları ve aralarında akrabalık bağı kurdukları için, birbirlerine her konuda destek olmaktadır.

2.5. Nüfusun Dağılışı ve Yoğunlukları

Devrez Havzası'nda nüfusun dağılışını iklim, topografya, bitki örtüsü gibi doğal çevre şartları ile bunlara bağlı olarak şekillenen ekonomik potansiyellerin durum ve bölgelerin yerleşme tarihi genel hatlarıyla belirlenmiş bulunmaktadır. Havzada ekonominin temeli tarım ve hayvancılığa dayandığı için, nüfus bu faaliyetler açısından belirli bir potansiyeli olan kesimlerde yoğunlaşmıştır. Bu açıdan değerlendirildiğinde bölgede verimli tarım topraklarına sahip olan ve sulama imkânı bulunan Devrez Vadisi'nin tabanı ve bu vadiye yanlardan katılan büyük derelerin vadi yamaçları en yoğun nüfuslu yerlerdir. Devrez Vadisi'nin tabanından bölgeyi kenarlardan çevreleyen yüksek dağlık kesimlere doğru çıkıldıkça, ekonomik potansiyellerin daralması ölçüsünde nüfus azalmaktadır.

Araştırmaya konu olan Devrez Çayı, genel hatlarıyla bir depresyon kuşağı içerisine yerleşmiştir. Bu duruma bağlı olarak Devrez Havzası'nda ana vadiden bu vadiyi kenarlardan çevreleyen yüksek dağlık kesimlere doğru çıkıldıkça iklim, yerşekilleri, eğim, toprak çeşitleri ve bitki örtüsü gibi doğal çevre faktörleri kısa mesafeler dahilinde değişmektedir. Doğal çevre faktörlerinin bu şekilde değişmesi ekonomik yapıyı da etkilemiş ve nüfusun Devrez Vadisi'nde toplanmasını sağlayarak, bu vadiden uzaklaştıkça azalmasına sebebiyet vermiştir. Böylece bölgeyi çevrelen yüksek kesimlerde tarım alanlarının azalması, iklim ve toprak özelliklerine bağlı olarak tarımdan yeterince verimin alınamaması ve orman alanlarının tarım ve hayvancılığı sınırlandırması gibi sebeplerle ekonomik potansiyeller son derece azaldığı için nüfus da azalmıştır.

Araştırma sahasında yerleşmelerin büyük bir kısmı Devrez Çayı ve bu çaya yanlardan katılan Bucura, Gök ve Kınık Çayı gibi büyük çayların vadileri içerisinde kurulmuştur. Devrez Çayı'nın vadi tabanı bizzat bu çay tarafından ve bu çayın yan kolları tarafından getirilen alüvyonlarla dolduğundan bölgenin en geniş ve verimli tarım alanlarına sahiptir. Ayrıca Devrez Vadisi'ndeki alüvyal sahalar Devrez Çayı'nın suları ve yeraltı suları sayesinde sulanabilmektedir. Bu özelliklerin yanısıra Devrez vadi tabanı don olaylarına karşı nispeten korunaklı olduğundan sıcaklık isteği yüksek olan bitkilerin yetişmesine de imkân tanımıştır. Bütün bu özellikleri dolayısıyla bölgede Devrez Vadisi'nin tabanı en yoğun nüfuslu kesimi meydana getirmiş ve havzanın en fazla nüfusa sahip olan şehirleri ve köyleri bu vadi içerisinde yerleşmiştir (Şekil 2.15).

Havzada Devrez Vadisi dışında diğer yoğun nüfuslu yerler havza tabanını çevreleyen hafif dalgalı Neojen düzlükleriyle, Bucura Çayı, Gökçay ve Kınık Çayı gibi Devrez Çayı'nın önemli yan kollarının vadileri ve alçak platolarıdır (Şekil 2.15). Bu kesimler Devrez Vadisi'ne sıkışmış olan köylerden ayrı olarak kendisine farklı bir yaşam çevresi bulmuş olan köylerin arazileridir. Her ne kadar bu kesimlerde Devrez Vadisi kadar verimli tarım toprakları bulunmasa da tarım arazilerinin nispeten daha geniş olması ve tarımın yanında hayvancılık ve ormancılık gibi diğer faaliyetler açısından yeterli potansiyelin bulunması nüfusun buralara gelmesini sağlamıştır. Böylece bölgede eski yaylak kışlak yolları üzerinde olan akarsu vadilerinin nüfusları artmıştır. Bölgede bu durumun en güzel örneği Bucura Deresi'nin vadisidir. Bucura Deresi Aşıklar, Eskice, Dumlupınar, Gökçeyazı İkikavak, Kayı, Kırışlar, Süleymanhacılar, Yaylaören ve Yenidemirciler olmak üzere 10 tane köy yerleşmesine hayat vermiştir. Bu köyler bir yandan Bucura vadisindeki sınırlı tarım arazilerinde tarım yapabilmekte, diğer yandan da meralardan ve ormanlarda yararlanabilmektedir.

Araştırma sahasında nüfusun yükselti basamaklarına göre dağılımını gösteren Tablo 2.19'a bakıldığında, bölgede en fazla nüfusun 751-1000 metreler arasında toplandığını görmekteyiz. Havzada yükselti 350 metreye kadar inmekle birlikte, bölge yüzölçümünün ancak %4.8'i 350-500 metreler arasında bulunduğu için bu yükselti basamağında nüfusun %2.4'ü yaşamaktadır. Bölgede 501-750 metreler arası oldukça dar olup bu basamakta da havza nüfusunun %2.5'i toplanmıştır. 751-1000 metreler arasında havzada Devrez Çayı boyunca geniş ve verimli alüvyal sahalar genişlemektedir. Buralarda Devrez Çayı'nın sularıyla polikültür tarımın yapılabilmesi, tarım ve toprağa bağlı sanayiinin mevcudiyeti, E-80 Devlet Karayolunun getirdiği ticari ve sanayi imkânları nüfusun en büyük kısmını ekonomik potansiyeller etrafında toplamıştır. Günümüzde bölgedeki en büyük iki şehir olan Tosya ve Ilgaz şehirleri ile 36 tane köy yerleşmesi bu yükselti basamağı içerisindeki mevcut potansiyeli değerlendirdiğinden, bu yükselti basamağından bölge nüfusunun %39.4'ü bulunmaktadır.

Tablo 2.19. Devrez Havzası'nda Nüfusun Yükselti Basamaklarına Göre Dağılımı (1997).

Yükselti Basamakları	350-500	501-750	751-1000	1001-1250	1251-1500	1501+	Toplam
Nüfus miktarı	2510	2651	42122	21526	35299	2794	106902
Oranı (%)	2.4	2.5	39.4	20.1	33.0	2.6	100

Kaynak: DİE Genel Nüfus Sayımı İstatistikleri ve 1/100.000 Ölçekli Topografya Haritalarından Hazırlanmıştır.

Devrez Havzası'ndaki nüfusun %20.1'i 1001-1250, %33.0'ı da 1251-1500 metreler arasında bulunmaktadır. Havzada buraları Devrez Çayı'nın geniş taban yaptığı kesimlerin dışında kaldığı için II. derece ekonomik önem taşıyan Orta ve Kurşunlu yöreleri ile Tosya ve Ilgaz'ın yüksek köyleridir. Yükseltinin 1000 metrenin üzerine çıktığı Kurşunlu ve Orta yörelerinde monokültür tarım hakim olup kontinentalitenin etkisiyle nüfus su kaynaklarının etrafında toplanmıştır. Bu sebeple Orta ve Kurşunlu'nun köyleri genellikle toplu dokulu ve orta büyüklükte nüfusa sahip olan köylerdir. Tosya ve Ilgaz'da da 1000-1500 metreler arasında bulunan köyler genellikle vadi içerisinde bulunduklarından nüfus bu yükseltilerde vadi içlerinde toplanmıştır. Ilgaz ve Tosya'nın Devrez Vadisi dışında kalan kesimlerinde arazinin son

derece parçalı bir yapıda olması, köylerin küçük tarım arazilerine sahip akarsu vadilerinin içerisine yerleşmeye itmiştir. Böylece Ilgaz'da Bucura, Gökçay, Gircen ve Pazar, Tosya'da da Gevur, Kayı, Kınık ve Kızılca Çaylarının vadilerinde nüfus 1000-1500 metreler arasında toplanmıştır.

Bölgede 1500 metrenin üzerine çıkıldığında başta iklim olmak üzere, değişen doğal çevre faktörlerinin etkisiyle ekonomik potansiyeller azalmakta ve yaşam güçleşmektedir. Bu duruma bağlı olarak bölgenin 1500 metrenin üzerindeki kesimlerine sadece 11 köy yerleşmiştir. Tarla ve meraların durumuna göre az nüfuslu ve dağınık dokulu olan bu köylerde, bölge nüfusunun %2.6'sı yaşamaktadır. Havzada 1500 metrenin üzerindeki yüksek olan yörelerde ormanlardan yoksun olan yüksek yaylalarda veya antrapojen etkilerle ormandan açılmış olan yaylak alanlarında sayıları 80'in üzerine çıkan yayla yerleşmesi bulunmaktadır. Buraları her ne kadar geçici yerleşmeler olsalar da Yaz aylarında nüfuslanan yerlerdir. Görüldüğü gibi bölgede ekonomik potansiyellerin dağımı ölçüsünde nüfus en alt zondan en üst zona kadar çıkabilmektedir.

Coğrafyada nüfus konusunun en temel kavramlarından birini nüfus yoğunluğu meydana getirir. Çünkü nüfus artışı sıkı sıkıya nüfus yoğunluğuna bağlı olduğu gibi nüfusun dağılışı da bu dağılışın kişi sayısı olarak ifadesi olan nüfus yoğunluğu kavramından ayrılmamakta ve bu kavram aydınlatılmadan anlaşılmamaktadır.[133] Bu sebeple bölgede nüfusun yaşadığı çevresi ile olan ilişkisinin durumunu ortaya koymak amacıyla aritmetik, fizyolojik ve tarımsal nüfus yoğunlukları kavramlarından yararlanmış bulunmaktayız.

Araştırma sahasının 1997 yılında yapılan genel nüfus tespiti sonuçlarına göre nüfusu 106902 kişidir. Bu duruma göre toplam yüzölçümü 3140 km^2 olan Devrez Havzası'n da 1997 yılı itibariyle km^2'ye 34 kişi düşmektedir. Aynı yılda aritmetik nüfus yoğunluğu Türkiye genelinde km^2'ye 82 kişi iken, Çankırı'da 33, Kastamonu'da da 28 kişidir. Böylece anlaşılıyor ki Devrez Havzası aritmetik nüfus yoğunluğu açısından Türkiye ortalamasının oldukça gerisinde kalmakta, içerisinde bulunduğu illerin ortalamalarına ise yakın bir değer göstermektedir.

Devrez Havzası'nın aritmetik nüfus yoğunluğu 1950 yılına kadar Türkiye ortalamasının üzerindedir. 1950-1990 yılları arasından havzada aritmetik nüfus yoğunluğu km^2'ye 29 kişiden 37 kişiye çıkarken, Türkiye genelinde bu yoğunluk km^2'ye 27 kişiden 73 kişiye çıkmıştır. 1990-1997 yılları arasındaki son dönemde de Türkiye'nin aritmetik nüfus yoğunluğu artış göstermeye devam ederek km^2'ye 82 kişiye çıkmış, araştırma sahasının aritmetik nüfus yoğunluğu ise gerileyerek 34 kişiye inmiştir (Tablo 2.20).

Tablo 2.20. Devrez Havzası'nda ve Türkiye Genelinde Sayım Yıllarına Göre Aritmetik Nüfus Yoğunluğunun Gidişatı (Kişi/ km^2, 1935-1990).

Sayım Yılları	1935	1940	1945	1950	1995	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990	1997
Devrez Havzası	24	25	26	29	30	33	34	36	37	36	35	37	34
TÜRKİYE	21	23	24	27	31	36	41	46	52	58	65	73	82

Kaynak: DİE Genel Nüfus Sayımı İstatistiklerinden Hesaplanmıştır.

[133] Tanoğlu, A., 1966, a.g.e, s.51.

Şüphesiz, aritmetik nüfus yoğunluğunun durumu, nüfusu besleyerek bulunduğu yerde tutan ve artışını sağlayan ekonomik kaynaklarla ilgilidir. Türkiye genelinde bütün sayım yıllarında hızlı nüfus artışının bir sonucu olarak km^2'ye düşen nüfus miktarı artarken, Devrez Havzası'nda 1990 yılına kadar aritmetik nüfus yoğunluğu oldukça az artmış ve 1990-1997 yılları arasında da azalmıştır. Bu durum, bölgedeki sınırlı geçim kaynaklarının nüfusun tamamını yeterince besleyemediğin göstermektedir. 1990 yılına kadar bölgeden dışarıya göçler olsa da doğum oranının yüksek olması bölge nüfusunu az da olsa artırırken, 1990 yılından sonra doğum kontrollerinin artmasıyla nüfus artış hızının düşmesi ve göçlerin artarak devam etmesi bölge nüfusunu azaltmıştır. Böylece bölgenin aritmetik nüfus yoğunluğu 1990-1997 döneminde gerilemiştir.

Araştırma sahasında aritmetik nüfus yoğunluğunun yerleşmelere göre dağılımı 1935,1965 ve 1997 yılları baz alınarak yapılmıştır. Bu sayımlardan 1935 yılı sayımı tespit edilebilen en sağlıklı ilk sayım olması, 1997 yılı sayımı son sayım olması ve 1965 sayımı da seçilmiş ara dönemi oluşturması sebebiyle incelenmiştir.

Bilindiği gibi aritmetik nüfus yoğunluğu km^2'ye düşen insan sayısının ifade ettiğinden, yüzölçümüne ve nüfus miktarına bağlı olarak değişmektedir. Bu iki faktörden ilki değerlendirildiğinde bölgede yerleşmelerin yüzölçümü büyüklüğü 1,3 km^2 ile 123,3 km^2 arasında bulunmaktadır. Nüfus miktarı olarak da 1997 yılı itibariyle 23067 kişilik nüfuslu Tosya şehri bölgenin en fazla nüfuslu yeri, 13 kişilik nüfusla Aşağımeydan köyü de en az nüfuslu köyüdür. Köy başına ortalama 17,8 km^2'lik bir yüzölçümün düştüğü havzada geçim kaynaklarının durumu ölçüsünde köylerin sahip olduğu yüzölçümün değiştiği görülmektedir. Bu durumu geçim kaynaklarının yetersiz olduğu dağ ve orman köylerinin geniş yüzölçümü olması, havza tabanında bulunan verimli topraklar üzerine yerleşmiş olan köylerin ise havzanın diğer köylerine oranla yüzölçümlerinin daha az olması da ortaya koymaktadır. Görüldüğü gibi köyün sahip olduğu arazide km^2'ye düşen insan sayısı yani aritmetik nüfus yoğunluğu, içinde bulunduğu çevrenin imkânlarına bağlıdır. Bölgede coğrafî peyzajda meydana gelen değişmeler ölçüsünde ekonomik kaynakların dağılımı her yerde aynı olmadığı için nüfus belirli kesimlerde toplanmıştır. Buraları toprak, su, klimatik ve topografik şartlar açısından insan yaşamasına uygun özellikler gösteren çöküntü ovaları, alçak Neojen satıhları ve akarsu vadilerindeki tarıma müsait yamaç arazileridir. Havzanın bu kesimleri tarım ve hayvancılık potansiyelleri açısından zengin olduğu için nüfusun yoğunlaştığı ve dolayısıyla aritmetik nüfus yoğunluğunun arttığı yerlerdir.

Tablo 2.21'de de görüldüğü üzere 1935 yılında araştırma sahasında bulunan yerleşmelerin nüfus yoğunlukları km^2'ye 5,8 ile 194,7 kişi arasında değişmekte ve bölge genelinde km^2'ye 24 kişi düşmektedir. Bu duruma göre bölgedeki yerleşmelerden 87 tanesinin (%51,5) aritmetik nüfus yoğunluğu bölge ortalamasına eşit veya üzerinde, 82 tanesinin (%48,5) aritmetik nüfus yoğunluğu da bölge ortalamasının altındadır. Aynı yılda bölgenin aritmetik nüfus yoğunluğu km^2'ye 1-25 kişi arasında olan yerleşme sayısı 89 olup bunun yerleşmeler içerisindeki oranı %52,7'dir.

o 2.21. Devrez Havzası'nda Yerleşmelerin Aritmetik, Fizyolojik ve Tarımsal Nüfus Yoğunlukları (1935-1965-1997).

Yerleşim Yerleri	Toplam Nüfus (1997)	Kırsal Nüfus Top. (1997)	Yüzölçümü (km^2)	Ekili-Dikili Arazi (km^2)	Aritmetik Nüfus Yoğunluğu			Fizyolojik Yoğunluk	Tarımsal Yoğunluk
					1935	1965	1997	1997	1997
Ilgaz									
Merkez	12133	3481	20	8,5	100,6	146,2	606,7	1427,4	409,5
Akçaören	69	33	3,4	1,3	38,8	39,7	20,3	53,1	25,4
Alibey	118	85	7,7	1,1	20,1	30,6	15,3	107,3	77,3
Alıç	76	42	12,9	1,5	15,0	20,3	5,9	50,7	28,0
Alpagut	115	78	8,3	1,2	23,5	25,1	13,9	95,8	65,0
Arpayeri	119	92	11,4	1,1	18,7	25,2	10,4	108,2	83,6
Aşağıbozan	54	20	6,5	0,5	25,4	16,5	8,3	108,0	40,0
Aşağıdere	25	19	5,2	0,6	42,5	32,3	4,8	41,7	31,7
Aşağımeydan	13	8	11,3	0,6	14,8	11,8	1,2	21,7	13,3
Aşıklar	116	87	4	0,6	20,8	33,3	29,0	193,3	145,0
Başdibek	238	176	7,6	1,9	45,9	75,9	31,3	125,3	92,6
Belören	361	132	14	2,5	40,4	43,3	25,8	144,4	52,8
Belsöğüt	85	65	6,8	1,6	26,3	35,9	12,5	53,1	40,6
Beyköy	54	35	9	1,4	25,6	25,8	6,0	38,6	25,0
Bozatlı	40	31	6	0,9	49,7	29,8	6,7	44,4	34,4
Bükcük	131	120	3,8	2,1	54,7	65,0	34,5	62,4	57,1
Cendere	172	158	3,8	1,8	66,6	91,6	45,3	95,6	87,8
Çatlıpınar	76	34	10	1,6	19,8	25,9	7,6	47,5	21,3
Çeltikbaşı	134	119	21	0,9	8,0	15,7	6,4	148,9	132,2
Çomar	107	90	44	0,9	5,8	6,2	2,4	118,9	100,0
Çörekçiler	2214	335	20,5	2,1	33,9	48,1	108,0	1054,3	159,5
Danışman	70	61	8,9	5	21,6	29,1	7,9	14,0	12,2
Eksik	77	39	21,6	0,9	12,0	13,1	3,6	85,6	43,3
Eskice	69	54	3,6	0,5	28,6	27,5	19,2	138,0	108,0
Gaziler	229	210	10,2	2,4	41,9	52,7	22,5	95,4	87,5
Gökçeyazı	62	35	11	0,7	20,3	25,2	5,6	88,6	50,0
Güneyköy	93	63	7,1	0,6	28,6	35,1	13,1	155,0	105,0
Hacıhasan	238	205	10,7	2,2	53,0	70,0	22,2	108,2	93,2
İkikavak	101	79	9	0,7	26,6	38,7	11,2	144,3	112,9
Ilısılık	270	244	40,2	1,5	12,0	20,9	6,7	180,0	162,7
İnköy	111	78	11,1	1,6	12,5	18,6	10,0	69,4	48,8
Kaleköy	195	164	8	2,5	89,4	96,3	24,4	78,0	65,6
Kavaklı	113	101	9,2	0,8	16,2	24,5	12,3	141,3	126,3
Kayı	121	96	12,7	1	23,9	29,8	9,5	121,0	96,0
Kazancı	128	105	6	1	38,0	43,7	21,3	128,0	105,0
Kırışlar	213	182	11,4	1,7	27,8	34,0	18,7	125,3	107,1
Kızılibrik	105	84	7,2	1	36,3	35,8	14,6	105,0	84,0
Kurmalar	65	48	2,2	1,6	68,6	68,6	29,5	40,6	30,0
Kuşçayırı	500	405	20	1,6	26,7	40,5	25,0	312,5	253,1
Musaköy	333	225	3,4	1,5	65,9	75,0	97,9	222,0	150,0
Mülayim	66	54	11,3	1,7	28,6	47,3	5,8	38,8	31,8
M. Yenice	99	76	10,6	1	23,8	26,9	9,3	99,0	76,0
Okçular	88	70	12,4	1,5	21,2	24,0	7,1	58,7	46,7
Onaç	47	41	6	1,2	42,5	38,7	7,8	39,2	34,2
Ödemiş	81	71	6,8	2,3	40,6	43,8	11,9	35,2	30,9
Ömerli	110	92	8,6	2	39,3	44,3	12,8	55,0	46,0
Sağırlar	34	27	3,3	1,1	40,6	62,1	10,3	30,9	24,5
Saraycık	238	174	20,6	2	21,2	29,7	11,6	119,0	87,0
Sarmaşık	164	152	8,4	1,3	26,7	47,9	19,5	126,2	116,9
Satılar	21	16	2,8	1,2	40,0	33,9	7,5	17,5	13,3
Sazak	93	78	11,6	1,4	11,1	17,2	8,0	66,4	55,7
Seki	110	30	12,4	1	28,8	32,7	8,9	110,0	30,0
Serçeler	83	45	7,9	0,8	24,3	32,9	10,5	103,8	56,3
Söğütcük	45	32	5,9	0,6	28,6	35,9	7,6	75,0	53,3
S.hacılar	208	166	4,6	0,7	58,7	71,3	45,2	297,1	237,1
Şeyhyunus	121	92	11	1,9	35,5	40,6	11,0	63,7	48,4
Yalaycık	69	58	3,2	0,8	37,8	59,7	21,6	86,3	72,5
Yaylaören	236	186	7,8	2,2	46,7	44,5	30,3	107,3	84,5
Yazıköy	41	35	2,6	1,3	177,3	65,8	15,8	31,5	26,9
Yenice	66	50	4,1	0,9	34,9	49,8	16,1	73,3	55,6

Yenidemirciler	54	36	1,7	0,7	68,8	81,2	31,8	77,1	51,4
Yerkuyu	250	239	20,1	2,6	20,0	31,3	12,4	96,2	91,9
Yeşildumlupınar	2166	1440	27,3	6,4	30,5	42,9	79,3	338,4	225,0
Yukarıbozan	94	48	2,5	0,6	135,6	132,4	37,6	156,7	80,0
Yukarıdere	42	30	7,9	0,7	24,8	19,9	5,3	60,0	42,9
Yukarımeydan	37	31	5,1	0,8	38,8	31,8	7,3	46,3	38,8
Yuvademirciler	43	34	5,2	0,8	46,7	41,0	8,3	53,8	42,5
Yuvasaray	378	353	40,5	1,6	10,7	16,8	9,3	236,3	220,6
TOPLAM (Ilgaz)	24627	11474	722,9	104,6	28,5	35,7	34,1	235,4	109,7
Kurşunlu									
Merkez	4191	3391	78,4	6,2	23,9	39,1	53,5	676,0	546,9
Ağılözü	71	53	7,8	1,3	20,8	29,5	9,1	54,6	40,8
Başovacık	86	62	10,4	3	17,0	18,1	8,3	28,7	20,7
Bereket	133	100	6	1,3	27,5	49,3	22,2	102,3	76,9
Çatkese	2321	192	22,5	8,5	21,2	20,9	103,2	273,1	22,6
Çaylıca	109	93	18,5	3,4	17,5	15,4	5,9	32,1	27,4
Çırdak	71	53	13,7	2	16,3	19,3	5,2	35,5	26,5
Çukurca	82	66	9	3,2	16,3	30,1	9,1	25,6	20,6
Dağören	115	45	17,3	1	7,6	10,6	6,6	115,0	45,0
Dağtarla	62	51	7,2	2,3	22,9	52,4	8,6	27,0	22,2
Demirciören	99	69	15,5	0,7	13,4	21,8	6,4	141,4	98,6
Dumanlı	1208	371	49	6,2	18,6	22,8	24,7	194,8	59,8
Eskiahır	159	126	11,7	3,7	29,7	38,5	13,6	43,0	34,1
Göllüce	141	38	13	1,2	17,2	25,7	10,8	117,5	31,7
Hacımuslu	2118	179	29,8	6,1	17,6	23,5	71,1	347,2	29,3
Hocahasan	246	185	36,4	6,1	12,8	20,1	6,8	40,3	30,3
İğdir	68	54	16,5	2,1	8,9	16,5	4,1	32,4	25,7
Kapaklı	224	192	27,9	2,7	14,2	19,5	8,0	83,0	71,1
Kızılca	172	153	9,9	2,5	26,6	41,8	17,4	68,8	61,2
Köpürlü	142	51	24	2,5	12,3	18,5	5,9	56,8	20,4
Madenli	70	54	9,6	1,2	53,8	29,1	7,3	58,3	45,0
Sivricek	1194	942	19	5,1	24,2	38,3	62,8	234,1	184,7
Sumucak	231	204	12,1	4,2	24,4	36,7	19,1	55,0	48,6
Sünürlü	127	112	29	0,8	9,5	15,2	4,4	158,8	140,0
Taşkaracalar	952	608	62,9	2,1	8,8	14,5	15,1	453,3	289,5
Yumukören	68	56	7	1,8	42,1	45,4	9,7	37,8	31,1
Yeşilöz	188	127	15,7	8,5	13,1	29,4	12,0	22,1	14,9
TOP.(Kurşunlu)	14648	7627	579,8	89,7	17,6	25,1	25,3	163,3	85,0
Orta									
Merkez	7234	4482	69,3	15,3	15,7	40,9	104,4	472,8	292,9
Büğdüz	175	85	6,9	4,2	54,9	66,8	25,4	41,7	20,2
Buğuören	2164	249	20,1	5,9	20,8	34,6	107,7	366,8	42,2
Derebayındır	180	57	4,5	1,2	33,8	45,1	40,0	150,0	47,5
Dodurga	1861	325	51,3	6,2	19,7	25,4	36,3	300,2	52,4
Doğanlar	100	77	20,6	1,5	19,5	9,8	4,9	66,7	51,3
Gökçeören	420	235	21,3	3,6	23,6	31,9	19,7	116,7	65,3
Hasanhacı	425	62	8,1	4,7	43,0	74,4	52,5	90,4	13,2
Höyükköy	226	132	31,6	6,5	12,8	15,8	7,2	34,8	20,3
İncecik	274	135	12,7	1,5	-	22,4	21,6	182,7	90,0
Kalfat	1621	802	74,5	13,8	21,1	30,1	21,8	117,5	58,1
Karaağaç	114	82	14,3	4,7	27,4	35,7	8,0	24,3	17,4
Kayılar	2029	335	25	8	16,8	28,3	81,2	253,6	41,9
Kayıören	282	192	41,6	4,7	-	21,3	6,8	60,0	40,9
Kırsakal	127	85	7,1	2,1	53,4	58,0	17,9	60,5	40,5
Kısaç	107	89	6,3	1,5	32,7	49,2	17,0	71,3	59,3
Ortabayındır	166	42	6	1,4	31,5	54,5	27,7	118,6	30,0
Özlü	1606	720	29,5	6,6	20,1	26,7	54,4	243,3	109,1
Sakaeli	2285	190	22,4	5,9	32,5	39,9	102,0	387,3	32,2
Sakarcaören	398	210	20,7	3,2	12,5	17,7	19,2	124,4	65,6
Salur	165	109	4,9	1,5	33,7	52,7	33,7	110,0	72,7
Sancar	172	140	11,4	2,3	18,6	25,9	15,1	74,8	60,9
Tutmaçbayındır	221	65	16,2	0,6	10,9	14,3	13,6	368,3	108,3
Yaylakent	2627	728	31,1	12,1	56,5	83,1	84,5	217,1	60,2
Yuva	132	105	5,9	1,6	49,5	69,0	22,4	82,5	65,6
TOPLAM (Orta)	25111	9733	563,3	120,6	21,4	33,7	44,6	208,2	80,7

Tosya									
Merkez	23067	7764	123,3	40,1	81,5	114,5	187,1	575,2	193,6
Ahmetoğlu	180	159	2,9	2,4	159,7	183,1	62,1	75,0	66,3
Akbük	908	824	35	5,1	20,0	31,8	25,9	178,0	161,6
Akseki	203	172	30	4,7	15,8	9,9	6,8	43,2	36,6
Aşağıberçin	253	209	39	1,4	8,7	10,9	6,5	180,7	149,3
Aşağıdikmen	162	138	5,8	1,7	38,6	50,7	27,9	95,3	81,2
Aşağıkayı	648	590	33,1	7,6	32,5	40,8	19,6	85,3	77,6
Bayat	378	328	16,6	5,1	27,0	42,0	22,8	74,1	64,3
Çakırlar	117	102	28	1,6	11,3	18,1	4,2	73,1	63,8
Çaybaşı	523	400	45,7	6,5	12,7	19,1	11,4	80,5	61,5
Çaykapı	211	195	13,7	3,7	26,8	35,8	15,4	57,0	52,7
Çeltikçi	169	144	8,9	3,4	22,9	42,0	19,0	49,7	42,4
Çepni	356	314	20,9	3,9	17,2	27,1	17,0	91,3	80,5
Çevlik	354	340	20	3,3	29,3	40,4	17,7	107,3	103,0
Çifter	337	292	18,1	3,6	21,0	32,9	18,6	93,6	81,1
Çukurköy	296	208	25,4	3,6	13,3	18,0	11,7	82,2	57,8
Dağardı	408	383	20,5	3,1	13,0	25,4	19,9	131,6	123,5
Dağçatağı	247	204	11,8	3	43,2	56,9	20,9	82,3	68,0
Dedem	144	107	15,8	1,2	10,4	16,5	9,1	120,0	89,2
Ekincik	615	520	34,3	1,6	12,7	19,4	17,9	384,4	325,0
Ermelik	377	303	32,4	3	14,0	18,8	11,6	125,7	101,0
Gökçeöz	766	592	23,6	4,7	17,6	38,0	32,5	163,0	126,0
Gökomuz	346	306	16	2,6	34,8	31,9	21,6	133,1	117,7
İncebel	178	155	13,9	1,1	23,9	17,6	12,8	161,8	140,9
Karabey	664	518	31,8	8,3	19,4	28,6	20,9	80,0	62,4
Karaköy	-	-	16,5	2,2	21,0	26,5	0,0	0,0	0,0
Karkın	242	203	17,3	4,7	24,7	35,4	14,0	51,5	43,2
Kayaönü	347	295	12,9	3,3	44,8	55,5	26,9	105,2	89,4
Kınık	144	127	3,1	1,9	-	88,7	46,5	75,8	66,8
Kızılca	165	128	5,5	0,8	49,1	52,4	30,0	206,3	160,0
Kilkuyu	429	402	32	5	32,6	61,0	13,4	85,8	80,4
Kösen	262	192	9,5	1,9	19,8	24,8	27,6	137,9	101,1
Kuşçular	382	340	15,3	3,1	26,9	49,0	25,0	123,2	109,7
Küçükkızılca	87	160	5,8	0,9	-	33,1	15,0	96,7	177,8
Küçüksekiler	207	152	18,9	2,3	-	18,1	11,0	90,0	66,1
Mısmılağaç	75	75	1,7	0,9	194,7	163,5	44,1	83,3	83,3
Ortalıca	1441	1090	58,6	13,7	10,6	19,0	24,6	105,2	79,6
Özboyu	233	207	15,1	1,4	12,3	17,2	15,4	166,4	147,9
Sapaca	438	274	7	4,5	60,3	105,1	62,6	97,3	60,9
Sekiler	628	585	25	4,3	32,3	30,5	25,1	146,0	136,0
Sevinçören	126	104	6,9	2,6	50,7	54,9	18,3	48,5	40,0
Sofular	207	190	10,1	4,2	28,3	49,2	20,5	49,3	45,2
Suluca	1419	1081	42,4	6,5	21,3	27,0	33,5	218,3	166,3
Şarakman	61	48	5,7	0,5	-	28,9	10,7	122,0	96,0
Yağcılar	345	295	24	2,5	36,0	38,6	14,4	138,0	118,0
Yenidoğan	840	752	20	5,1	37,8	57,6	42,0	164,7	147,5
Yukarıberçin	147	113	29	1,7	13,4	15,7	5,1	86,5	66,5
Yukarıdikmen	132	120	21,3	3,3	9,8	17,2	6,2	40,0	36,4
Yukarıkayı	267	238	27,6	3,5	13,2	17,0	9,7	76,3	68,0
Zincirlikuyu	232	201	15,4	2,8	-	25,5	15,1	82,9	71,8
TOPLAM (Tosya)	40763	22639	1113,1	209,9	27,3	39,2	36,6	194,2	107,9
Kargı									
Arık	206	144	8,4	1,1	63,9	89,5	24,5	187,3	130,9
Bademce	295	221	24,4	0,8	18,5	23,2	12,1	368,8	276,3
Beygircioğlu	306	262	16,3	1	23,4	32,8	18,8	306,0	262,0
Çeltiközü	177	115	25,3	1	-	17,1	7,0	177,0	115,0
Günyazı	131	97	21,4	1,4	17,1	24,8	6,1	93,6	69,3
İnceçay	175	145	16,7	3	-	24,9	10,5	58,3	48,3
Kabakçı	52	43	3,8	0,3	-	-	13,7	173,3	143,3
Oğuz	122	111	15	1,3	15,0	19,1	8,1	93,8	85,4
Pelitcik	289	265	30	1,2	15,0	25,5	9,6	240,8	220,8
TOPLAM (Kargı)	1753	1403	161,3	11,1	14,9	26,5	10,9	157,9	126,4
HAVZA TOPLAMI	**106902**	**52876**	**3140,4**	**535,9**	**24,1**	**34,2**	**34,0**	**199,5**	**98,7**

ak : DİE 1935-1965-1997 Genel Nüfus Sayımları, 1/25.000 ölçekli köy Haritaları ve İlgili İlçe Tarım Müdürlükleri verilerinden hesaplanmıştır.

Bölgenin 1935 yılında en az nüfus yoğunluğuna sahip yerleri olan bu yerleşmelere örnek olarak Ilgaz'ın Çomar (5.8 kişi/km^2), Kurşunlu'nun Dağören (7.6 kşi/km^2), Orta'nın Tutmaçbayındır (10.9 kişi/km^2) ve Tosya'nın da Aşağıberçin (8.7 kişi/km^2) köylerini vermek mümkündür. Bu yerleşmelerden Çomar köyü Ilgaz Dağları üzerinde 1250 metre yüksekliği yerleşmiş olan bir dağ köyüdür. Geçimin temelinin tarım ve hayvancılığa dayandığı bu köyde topografyanın tarım alanlarını parçalayarak küçültmesi, klimatik şartların olumsuzluğu ve orman alanlarının ekonomik faaliyetleri sınırlamasıyla köyün geçimini temin etmek için yararlandığı arazi genişlemiştir. Bu sebeple köyün aritmetik nüfus yoğunluğu da az olmuştur. Çomar köyü örneğinde olduğu gibi bölgeyi kenarlardan çevreleyen yüksek dağlık kesimler yerleşmiş olan köylerde doğal çevre faktörleri yaşamı zorlaştırdığından köylerin nüfus yoğunluğu km^2'ye 0-25 kişi arasına değişmiştir.

Araştırma sahasında 1935 yılı itibariyle aritmetik nüfus yoğunluğu km^2'ye 26-50 kişi arasında alan 59 (%34.9), 51-100 kişi arasında olan da 16 (%9.5) yerleşme bulunmaktadır (Tablo 2.22). Bunlardan aritmetik nüfus yoğunluğu km^2'ye 26-50 kişi olan yerleşmeler, bölgenin nispeten orta büyüklükteki nüfus ve yüzölçümü büyüklüğüne sahip olan köyleridir. Genellikle geçimi tarıma dayanan bu köyler bölgenin tarım imkânları açısından zengin alan Neojen satıhları ve akarsu içerisinde bulunmaktadır.

Tablo 2.22. Devrez Havzası'nda Yerleşmelerin 1935 Yılında Aritmetik Nüfus Yoğunluğu Gruplarına Göre Dağılımı (Kişi/km^2).

Nüfus Yoğunluğu (Kişi/km^2)	1-25	26-50	51-100	101+
Yerleşme Sayısı	89	59	16	5
Oranı (%)	52.7	34.9	9.5	2.9

Kaynak: DİE 1935 Genel Nüfus Sayımı ve 1/25.000 Ölçekli köy Haritaları.

Havzada 1935 yılında aritmetik nüfus yoğunluğu km^2'ye 51-100 kişi arasında olan yerleşmeler ise bölgenin nüfusca büyük olan köyleridir. Bunlar özellikle yükseltinin 1000 metrenin altına indiği Devrez Vadisi'nin tabanı boyunca bulunan alüvyal sahaların kenarına yerleşmiş olan köylerdir. Bu köylere örnek olarak Ilgaz'dan Cendere (91.6 kişi/km^2), Kurşunlu'dan Dağtarla (52.4 kişi/km^2), Orta'dan Yaylakent (83.1 kişi/km^2) ve Tosya'dan da Yenidoğan (57.6 kişi/km^2) köylerini vermek mümkündür.

Araştırma sahasında 1935 yılında aritmetik nüfus yoğunluğu km^2'ye 100 kişinin üzerine çıkan yerleşme sayısı 5 tanedir. Bunlar Ilgaz ilçesinde Ilgaz şehri (100.6 kişi/km^2), Yazıköy (177.6 kişi/km^2) ve Yukarıbozan (135,6 kişi/km^2) köyleridir. Ilgaz şehrinde ekonomik potansiyellerin havzaya oranla fazla olması ölçüsünde aritmetik nüfus yoğunluğu artmıştır. Aritmetik nüfus yoğunluğu km^2'ye 100 kişinin üzerine çıkan diğer yerleşmeler için bu durum geçerli olmayıp, buraların yüzölçümlerinin az olması nüfus yoğunluklarını arttırmıştır. Bu durumu diğer sayım yollarında bu yerleşmelerin tamamının aritmetik nüfus yoğunluklarının düşmesinden de anlıyoruz. Nitekim Yazıköyün 1935 yılındaki aritmetik nüfus yoğunluğu km^2'ye 177.3 kişi iken 1965'te km^2'ye 65.8 kişiye inmiş ve 1997 yılında da km^2'ye 15.8 kişiye kadar gerilemiştir.

Devrez Havzası'nda 1935 yılından 1965 yılına kadar geçen dönemde aritmetik nüfus yoğunluğu km^2'ye 24 kişiden 34 kişiye çıkmıştır. Havzada her ne kadar bu dönemde aritmetik nüfus yoğunluğu %41.6 oranında artmışsa da, aynı dönemde Türkiye'de aritmetik nüfus yoğunluğu %95.2

oranında artarak km²'ye 21 kişiden 41 kişiye çıkmıştır. 1935 yılı ile 1965 yılının aritmetik nüfus yoğunlukları karşılaştırıldığında havzadaki nüfus yoğunluğunun artmasına bağlı olarak yoğunluğu 0-25 kişi/km² arasında olan yerleşim sayısının 1965 yılında sayıca azaldığı ve diğer nüfus yoğunluğu gruplarındaki yerleşmelerin ise sayıca arttığı görülmektedir (Tablo 2.23).

Tablo 2.23. Devrez Havzası'nda Yerleşmelerin 1965 yılında Aritmetik Nüfus Yoğunluğu Gruplarına Göre Dağılımı (kişi/km²).

Nüfus Yoğunluğu (kişi/km²)	1-25	26-50	51-100	101 +
Yerleşme Sayısı	56	84	32	6
Oranı (%)	31.4	47.2	18.0	3.4

Kaynak: DİE 1965 Genel Nüfus Sayımı ve 1/25.000 Ölçekli Köy Haritaları.

Türkiye'nin 1950'li yıllardan itibaren hızlı kalkınma sürecine girmesiyle birlikte yol, sağlık ve okul gibi hizmetler köylere götürmeye başlanmış ve tarımda alınan verim artarken, kullanılmayan alanlar tarıma açılmıştır. Yapılan bu çalışmalarla köyler daha rahat yaşanan yerler haline gelmiş ve hızlı bir nüfus artışı yaşanmıştır. Böylece bölgede 1965 yılı itibariyle aritmetik yoğunluğunun köyler içerisindeki en alt seviyesi Ilgaz'ın Çomar köyünde km²'ye 6.2 kişiye çıkmıştır. Aynı yılda üst seviye ise Tosya'nın Ahmetoğlu köyünde km²'ye 183.1 kişidir. 1935 yılından 1965 yılına gelindiğinde bölgede nüfus yoğunluğu km²'ye 1-25 kişi olan yerleşme sayısı 56'ya (%31.4) inerken, nüfus yoğunluğu 26-50 kişi olan gruptaki yerleşme sayısı 84'e (%47.2), 51-100 kişi olan yerleşme sayısı da 30'a (%18.0) çıkmıştır.

1965 yılında araştırma sahasında bulunan yerleşmelerden 6 tanesinin (%3.4) nüfus yoğunluğu km²'ye 100 kişinin üzerinde bulunmaktadır. Bu yerleşmelerden ikisi Ilgaz ve Tosya şehirleridir. Bu şehirler ekonomik imkânlar açısından daha fazla nüfus besleyebildiğinden kendi kırsallarından göç çekmiş ve aritmetik nüfus yoğunluklarını 1935 yılına oranla artırmışlardır.

1965 yılından 1997 yılına kadar geçen 32 yıllık sürede araştırma sahasının aritmetik nüfus yoğunluğu 1990 yılına kadar artarak km²'ye 37 kişi ye kadar çıksa da daha sonra gerileyerek 1997 yılında 1965 yılındaki seviyesine inmiştir. Bu durumdan da anlaşıldığı üzere bölgenin 1997 yılındaki nüfusu ancak 1965 yılındaki nüfusu kadardır. Çalışmanın göçler bahsinde verildiği üzere araştırma sahasından 1960'lı yılların başından itibarin yoğunlaşan göç hareketleri olmuştur. Bunun yanısıra bölgede 1990'lı yılların başından itibaren artan doğum kontrolleriyle nüfus artış hızı yavaşlamıştır. Bütün bu faktörler bölgenin nüfusunun 1965 yılındaki miktarına inmesine sebebiyet verdiğinden bölgenin aritmetik nüfus yoğunluğu 1990 yılından itibarin gerileyerek 1997 yılında km²'ye 34 kişiye inmiştir. Devrez Havzası'nda göç hareketleri daha ziyade geçim sıkıntısı içerisinde olan yüksek dağ ve orman köylerini etkilemiştir. Böylece aritmetik nüfus yoğunluğu grubu genellikle km²'ye 1-25 kişi arasında olan bu köylerin sayısı 1965 yılına oranla artmış hatta 1935 yılındaki miktarının da üzerine çıkarak 130'a ulaşmıştır. 1997 yılında diğer aritmetik nüfus yoğunlukları gruplarında bulunan yerleşme sayısı ise 26-50 kişi/km² için 27, 51-100 kişi/km² için 13 ve km²'ye 100 kişinin üzerindeki aritmetik nüfus yoğunluğu gurubu için de 9'dur (Tablo 2.24, Şekil 2.16).

Tablo 2.24. Devrez Havzası'nda Yerleşmelerin 1997 Yılında Aritmetik Nüfus Yoğunluğu Gruplarına Göre Dağılımı (Kişi/km^2).

Nüfus Yoğunluğu (kişi/km^2)	1-25	26-50	51-100	101+
Yerleşme Sayısı	130	27	13	9
Oranı (%)	72.6	15.1	7.3	5.0

Kaynak: DİE 1997 Genel Nüfus Tespiti Sonuçları ve 1/25.000 Ölçekli Köy Haritaları.

Araştırma sahasında bulunan köy yerleşmelerinin 1997 yılı itibariyle aritmetik nüfus yoğunluğu km^2'ye 2.4 kişi ile 108 kişi arasında değişmektedir. Bu köylerden Çomar köyü 1935 ve 1965 yıllarında olduğu gibi 1997 yılında da 2.4 kişilik aritmetik nüfus yoğunluğuyla bölgede nüfus yoğunluğunun en az olduğu köy yerleşmesidir. 1997 yılında bölgedeki kırsal yerleşmeler en az olduğu köy yerleşmeleridir. 1997 yılında bölgedeki olan köy yerleşmesi içerisinde en fazla aritmetik nüfus yoğunluna sahip olan köy yerleşmesi Ilgaz ilçesine bağlı Çörekçiler köyüdür. Devrez Çayı'nın kenarına yerleşmiş olan bu köy Devrez Çayı'nın suladığı verimli tarım topraklarına sahiptir. Ayrıca E-80 Devlet Karayolunun da kenarında bulunan bu köyde ulaşımın getirdiği avantajlar ve köye kurulan tekstil atölyesi nüfusun artmasını sağlayarak nüfus yoğunluğunu km^2'ye 108 kişiye çıkartmıştır.

Sonuç olarak, araştırma sahasında aritmetik nüfus yoğunluğunun yerleşmelerin sahip olduğu ekonomik potansiyellerinin durumuna göre şekillendiği anlaşılmaktadır. Bölgede aritmetik nüfus yoğunluğunun en düşük olduğu yerleşmeler, geçim zorluğu içerisinde bulunduğu için nüfusunun büyük bir kısmını göçlerle kaybetmiş olan yüksek dağ ve orman köyleridir. Bölgeyi kenarlardan çevreleyen dağlık kuşaklardan havza tabanına doğru indikçe tarım imkânlarının artması ölçüsünde aritmetik nüfus yoğunluğu artmakta ve havza tabanın da bulunan ovalarda en yüksek seviyelerine çıkmaktadır.

Her ne kadar aritmetik nüfus yoğunluğuyla toprak ve nüfus sayısı arasındaki ilgi ortaya konulmaya çalışılsa da, bu yoğunluk toprak ve nüfus sayısı arasındaki ilişkiyi tam olarak ortaya koymaya yeterli olamamakta hatta Yazıköy örneğinde olduğu gibi bazen de yanıltıcı sonuçlar vermektedir. Bu durum aritmetik nüfus yoğunluğunda nüfusun belirli bir arazi parçasına eşit olarak dağıldığı varsayımından kaynaklanmaktadır. Böylece bu nüfus yoğunluğunda ürün getirmeyen araziler, çayır ve meralar, orman arazisi gibi ekilip dikilmeyen araziler tarım dışı bölgeler olmalarına rağmen tarım alanlarıyla birlikte değerlendirilmekte ve nüfuslanmış olarak kabul edilmektedir.[134]

Devrez Havzası'nda geçimin temeli tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır. Bölgede ilçe merkezleri de dahil olmak üzere bütün yerleşmelerde geçimini tarımdan sağlayan nüfus sayısı diğer sektörlere oranla oldukça fazladır. Bu durum dikkate alındığında bölgede toprak ve nüfus sayısı arasındaki ilişkiyi fizyolojik ve tarımsal nüfus yoğunluğunun daha gerçekçi bir şekilde göstereceği ortadadır. ÖZEY'in de belirttiği gibi fizyolojik ve tarımsal nüfus yoğunluklarının birbirine yakın sonuçlar vermesi nüfusun geçimini temin ettiği toprakla olan ilişkisinin bir sonucudur.[135] Bu sebeple bölgenin aritmetik nüfus yoğunluğundan sonra fizyolojik ve tarımsal yoğunluklarını da incelemiş bulunmaktayız.

---

[134] Doğanay, H., 1997, a.g.e., s.215.

[135] Özey, R., 1993, Serçeme Çayı Havzasının Coğrafi Etüdü, M.Ü. Atatürk Eğitim Fak. SBEB, Coğrafya ABD, İstanbul, s.65.

Araştırma sahasında bulunan arazinin 1997 yılı itibariyle 536 km^2'si (%17.1) ekili-dikili arazilerden meydana gelmiştir. 1997 yılı Genel Nüfus Tespiti sonuçlarına göre bölgede 106902 kişinin yaşadığı ortaya çıkmıştır. Böylece bölgenin fizyolojik nüfus yoğunluğu 1 km^2 ekili dikili arazide 199.5 kişidir. Havzadaki fizyolojik nüfus yoğunluğu değerlerinin yerleşmelere göre dağılımının bakıldığında, en düşük fizyolojik nüfus yoğunluğunun 14 kişi/km^2 ile Ilgaz'ın Danışman köyünde, en yüksek fizyolojik nüfus yoğunluğunda 1427.4 kişi/km^2 ile Ilgaz'ın merkezinde olduğu görülmektedir.

Bölgenin genel olarak Devrez Vadisi ve bunu kenarlardan çevreleyen yüksek dağlık kuşak olmak üzere iki farklı üniteden oluşması sebebiyle kısa mesafelerde topografik şartlarının değişmesi, tarım arazilerini sınırlamış ve köyler arasında dengesiz olarak dağılmıştır. Bu duruma bağlı olarak havzada köylerin tarım arazilerinin genişlikleri 0.3 km^2 ile 13.8 km^2 arasında değişmekte ve köy başına ortalama olarak 2.7 km^2'lik bir tarım arazisi düşmektedir. Görüldüğü gibi bölgede tarımda kullanılan arazi miktarı oldukça azdır. Ayrıca tarım topraklarının verimsizliği de bölge için önemli bir problemdir. Durum bu şekilde olunca havzada nüfus nispeten geniş ve verimli tarım topraklarına sahip olan Devrez Vadisi'nin tabanındaki ovalarda toplanmıştır. Böylece havzada fizyolojik yoğunluğu değerleri Devrez Vadisi'nin tabanındaki ovalarda yükselmiş, kenarlardaki yüksek kesimlerde ise düşmüştür.

Araştırma sahasında 1997 yılı itibariyle fizyolojik nüfus yoğunluğu 1 km^2, ekili-dikili araziye 1-50 kişi arasında 33 (%18.4) yerleşme, 51-100 kişi arasında 61 (%34.1) yerleşme, 101-200 kişi arasında 59 (%33.0) yerleşme ve 201 kişinin üzerinde düşen de 26 (%14.5) yerleşme yeri bulunmaktadır (Tablo 2.25). Bu durumun da ortaya koyduğu gibi bölgedeki yerleşmelerden 26 tanesinin fizyolojik nüfus yoğunluğu 1990 yılındaki Türkiye ortalamasından (197 kişi/km^2) fazladır.

Tablo 2.25. Devrez Havzası'nda Yerleşmelerin Fizyolojik Nüfus Yoğunluğu Gruplarına Göre Dağılımı (1997).

Nüfus Yoğunluğu (kişi/km^2)	1-25	51-100	101-200	201 +
Yerleşme Sayısı	33	61	59	26
Oranı (%)	18.4	34.1	38.0	14.5

Kaynak: DİE 1997 Genel Nüfus Tespiti ve İlgili İlçe Tarım Müdürlükleri.

Fizyolojik nüfus yoğunluğu nüfusun temel geçim ve servet kaynağı olan tarım toprakları üzerindeki baskı derecesinin bir göstergesidir.[136] Havzada 1 km^2'lik etkili-dikili araziye, Ilgaz'da 235.4, Orta'da 208.2, Kargı'da 199.5, Tosya'da 194.2 ve Kurşunlu'da da 163.3 kişi düşmektedir. Bu duruma göre havzada fizyolojik nüfus yoğunluğunun en yüksek olduğu yer Ilgaz'dır. Ilgaz'da topografya özellikleri dolayısıyla tarım arazileri küçük ve dağınık bir durumdadır. Tarım arazilerinde ortalama parsel büyüklüğünün 2.2 dekar olduğu bu ilçede köy başına düşen ortalama tarım arazisi büyüklüğü 1,2 km^2'dir. bu durumun da ortaya koyduğu gibi Ilgaz'da sınırlı tarım topraklarından çok sayıda nüfus yararlanmaya çalışmaktadır. Ilgaz'ın Devrez Çayı ve bu çayın büyük kolları üzerinde buluşmuş olan taban arazilerinde tarım toprakları üzerindeki baskı daha da artmakta ve fizyolojik

[136] Tanoğlu, A., 1966, a.g.e., s.185.

nüfus yoğunluğu Çörekciler (1054.3 kişi/km^2), Yuvasaray (236.3 kişi/km^2) ve Musaköy (222 kişi/km^2) köylerinde en üst değerlerine çıkmaktadır. Ilgaz'ın fizyolojik nüfus yoğunluğu en az olan köylerine ise; dar tarım arazileri kenarlarında kurulduğu için 1997 yılında ancak 13 kişiyi besleyebilen Aşağımeydan (21.7 kişi/km^2) köyü ile 21 kişiyi besleyebilen Satılar (17,5 kişi/km^2) köylerini örnek vermek mümkündür.

Orta ilçesinde köy başına düşen tarım arazisi miktarı havza ortalamasının oldukça üzerine çıkarak 4.4 km^2'ye ulaşmaktadır. Ancak Orta'nın köyleri genellikle fazla nüfuslu köyler olduğu için bu ilçenin fizyolojik nüfus yoğunluğu Tosya ve Kurşunlu ilçelerinin ortalamasından daha yüksektir. Bölgenin genel morfolojisine oranla daha düz bir araziye sahip olan Orta ilçesinde arazinin %21.4'ü ekili-dikili alanlardan oluşmuştur. Bu ilçede köy başına düşen tarım arazisi miktarı fazla da olsa, antropojen karakterde olan bu sahalarda su eksikliği ve toprakların verimsizliği yaşamı son derece güçleştirmektedir. Bu sebeple Orta'nın ancak hayvancılığa yönelik nadaslı tarıma müsait tarım arazilerine sahip olan kesimlerindeki köylerinin fizyolojik nüfus yoğunluğu oldukça düşmektedir. Orta'nın step sahaları üzerinde yerleşmiş olan köylerinden Karaağaç köyünde fizyolojik nüfus yoğunluğunun 24.3 kişi/km^2'ye ve Höyük köyünde de 34.8 kişi/km^2'ye düşmesi bu durumu açıkça göstermektedir.

Tosya ilçesinde fizyolojik nüfus yoğunluğu Devrez Vadisi'ne yerleşmiş olan köylerde en yüksek değerlerine çıkmaktadır. Devrez Vadisi'nin tabanındaki verimli alüvyal topraklarda başta çeltik olmak üzere iklimin elverdiği her türlü tarım ürünün verimli bir şekilde yetiştirilmesi, köy yerleşmelerini buraya çekmiştir. Böylece Devrez Vadisi'nin tabanında büyük köyler oluşmuş ve nüfusun tarım toprakları üzerindeki baskı derecesi artmıştır. Tosya'nın fizyolojik nüfus yoğunluğu en yüksek değerlere sahip olan köylerinden Suluca (122 kişi/km^2), Kösen (137.9 kişi/km^2), Kuşçular (123.2 kişi/km^2), Dağardı (131.6 kişi/km^2) ve Akbük (178 kişi/km^2) gibi köylerin Devrez Vadisi içerisinde bulunması da bu durumu ortaya koymaktadır. Tosya'da Devrez Vadisi'nden uzaklaştıkça tarım arazilerinin ve nüfusun azalmasına paralel olarak fizyolojik nüfus yoğunluğu da azalmakta ve dağ ve orman köylerinde en alt değerlerine inmektedir. 1500 metrenin üzerinde bulunan köylerden Dağçatağı'nda fizyolojik nüfus yoğunluğunun 82.3 kişi/km^2'ye Mısmılağaç köyünde 83.3 kişi/km^2'ye ve Kilkuyu köyünde de 85.8 kişi/km^2'ye kadar inmesi Tosya'da yükseldikçe zorlaşan geçim şartlarından ötürü dağ ve orman köylerinde nüfusun oldukça azaldığını göstermektedir.

Kurşunlu bölgede fizyolojik nüfus yoğunlunun en düşük olduğu ilçedir. Bu ilçede tarım arazilerinin ortalama parsel büyüklüğü 4 dekar ve köy başına düşen tarım arazisi miktarı da 3.2 km^2'dir. Kurşunlu'daki ortalama havza ortalamasının üzerinde olsa da, tarım arazileri genellikle verim kapasitesi açısından düşüktür. Böylece Kurşunlu'nun köyleri az nüfuslu olduğu için ilçenin fizyolojik nüfus yoğunluğu ortalaması bölgenin en alt değerine inmiştir.

Buraya kadar yapılan açıklamalardan anlaşıldığı üzere havzadan aritmetik nüfus yoğunluğunun en fazla olduğu Devrez Vadisi'nin tabanında fizyolojik nüfus yoğunluğunda en yüksek seviyelerine çıkmaktadır. Geçimin temelinin tarım ve hayvancılığa dayandığı havzada verimli tarım arazilerinin bu vadinin tabanında sıkışması nüfusun burada toplanmasına sebebiyet vermiştir. Bu durumun bir sonucu olarak bölgede tarım arazileri üzerindeki nüfusun baskı derecesinin en yüksek olduğu yer Devrez Çayı'nın vadi tabanıdır.

Fizyolojik nüfus yoğunlunun her ne kadar aritmetik nüfus yoğunluğuna oranla daha doğru sonuçlar verdiği ortadaysa da, sadece ekili-dikili arazilerin toplamına dayanarak toprak ile nüfus arasındaki ilişkiyi göstermeye yeterli olamayacağı muhakkaktır. Bu sebeple bu nüfus yoğunluğunun da aritmetik nüfus yoğunluğu gibi sakıncalı yönleri bulunmaktadır. Çünkü fizyolojik nüfus yoğunluğunun hesaplanmasında tarımın dışında kalan çayır ve meralar, ormanlar, turizm değerleri, madenler ve endüstri gibi diğer ekonomik potansiyel alanları göz ardı edilmekte ve nüfusun tamamı tarımda çalışıyor kabul edilmektedir. Oysa şehirlerde yaşayan insanlar için tarımın dışındaki diğer ekonomik sektörler daha fazla önem taşımakta ve nüfusun oldukça ve bir kısmı tarımda çalışmaktadır. Bu durum araştırman sahası içerisindeki ilçe merkezleri içinde geçerlidir. Bölge nüfusunun %43.6'sının ilçe merkezlerinde bulunduğuna dikkat edilirse,bölgede tarımın dışındaki diğer sektörlerden oldukça fazla nüfusun geçimini temin ettiği anlaşılmaktadır. Bu durumunda ortaya koyduğu gibi havzadaki nüfusun tamamının geçimini tarımdan sağladığını kabul ederek bir yoğunluk hesabı yapmak bizi tam olarak doğru sonuçlara götürmeyecektir. Bu sebeple aritmetik ve fizyolojik nüfus yoğunluğu kavramlarının bazı sakıncalarını ortadan kaldırmak için havzanın tarımsal nüfus yoğunluğu da incelenmiştir.

Tarımsal nüfus yoğunluğu geçimini tarımdan sağlayan nüfus ile bu nüfusun ekip diktiği tarım arazileri arasındaki oranı göstererek insan ve toprak arasındaki ilişki hakkında daha gerçekçi sonuçlar vermektedir. Araştırma sahasında 1997 yılı itibariyle 52876 kişiyi bulan çiftçi nüfusu ancak bölgenin %17.1 ini (536 km^2) kaplayan tarım arazilerinden yararlanılabilmektedir. Bu duruma göre havzanın tarımsal nüfus yoğunluğu 98.7 kişi/km^2'dir.

Havzada tarımsal nüfus yoğunluğu en yüksek alan ilçe Ilgaz'dır. Ilgaz'da tarımsal nüfus yoğunluğu 109.7 kişi/km^2'dir. Bu açıdan Ilgaz'ı 107.9 kişi/km^2 ile Tosya takip etmekte, Kurşunlu'da 85.0 kişi/km^2 olan tarımsal nüfus yoğunluğu Orta'da 80.7 kişi/km^2 ile en alt seviyesine inmektedir. Görüldüğü gibi havzada sınırlı tarım topraklarına sahip olmasına rağmen çiftçi nüfusu fazla olan Ilgaz'da tarımsal nüfus yoğunluğu en yüksek değerine ulaşmıştır.

Bilindiği gibi tarımsal faaliyetler sadece ekip-dikme ve biçme faaliyetlerinden oluşmamakta, bu faaliyetlerle birlikte değerlendirilen hayvancılıkta kırsal nüfusun geçiminde önemli bir yer tutmaktadır. Bölgedeki köy yerleşmelerinin 32'si (%18.3) hayvancılığı ve 62'si de (%35.4) tarım ve hayvancılığı temel geçim kaynağı olarak yapmaktadır. Yani bölgedeki köy yerleşmelerinin %53.7'sinde hayvancılık temel geçim faaliyetidir. Dolayısıyla yayım hayvancılığının yapıldığı bölgede tarım alanlarıyla birlikte çayır ve mera alanlarının da tarımsal nüfus yoğunluğunun hesaplanmasında dikkate alınması gereklidir. Bu şekilde yapılan bir hesaplanmayla havzanın tarımsal nüfus yoğunluğu ortalaması 36.5 kişi/km^2'ye inmekte ve toprak ve kırsal nüfus arasındaki ilgi derecesi daha belirgin olarak ortaya konmaktadır.

Araştırma sahasında ilçe merkezleri kendi kırsallarından göç çekmiştir. Bu sayede ilçe merkezlerine yerleşen aileler genellikle geldikleri köyleriyle ilişkilerini devam ettirmektedir. Bu aileler köylerindeki kalan topraklarını satmamışlar ise kira veya ortakçıya vermekte ya da bizzat kendileri gelerek işlemektedir. Bölgede bu durumda olan ailelerin sayısı tam olarak tespit edilememektedir. Ancak Ilgaz İlçe Tarım

Müdürlüğü tarafından 1998 yılında yapılan gübre dağıtımına Ilgaz ilçe merkezinde ikâmet ettiği halde başvuran 105 aile olduğuna göre, bu durumda olan aile sayısı fazladır. Bölgede ilçe merkezlerinde ikâmet ettiği halde geçiminde tarımın önemli bir yeri olan bu ailelerin sayısının tam olarak tespit edilmesiyle, havzanın tarımsal nüfus yoğunluğunun daha fazla çıkacağı ortadadır.

Devrez Havzası'nda bulunan yerleşmelerden %72.5'inin tarımsal nüfus yoğunluğu 1 km^2 ekili-dikili araziye 100 kişiden daha az bir değere sahiptir. 1 km^2 ekili-dikili araziye en az 12.2 kişi (Danışman-Ilgaz), en fazla da 546.9 kişinin (Kurşunlu merkez) düştüğü havzada, tarımsal nüfus yoğunluğu 1-50 kişi arasında olan 66 (%37.1) yerleşme bulunmaktadır. Bunlar genellikle bölgenin yüksek kesimlerine yerleşmiş olan dağ ve orman köyleriyle Orta ve Kurşunlu'nun step sahaları üzerindeki geniş ancak düşük verimli tarım topraklarına sahip olan köyleridir. Bu köylerde tarım arazilerinin genişliğinden ziyade besleyebildiği nüfusun azlığı tarımsal nüfus yoğunluğunun düşürmüştür. Örneğin Kurşunlu'nun, Yeşilöz köyünün tarım arazisi miktarı havza ortalamasının yaklaşık üç katına (8.5 km^2) çıkmasına rağmen burada toprakların verimsizliği geçimin temelinin hayvancılığa dayanmasına sebebiyet vermiştir. Böylece Yeşilöz köyünde tarımsal nüfus yoğunluğu 14.9 kişi/km^2'ye inmiştir. Havzada tarımsal nüfus yoğunluğunun 100 kişiden fazla olduğu yerleşmelerin sayısı 49 (%27,5)'dur (Tablo 2.26). Bu yerleşmeler, Devrez Vadisi'nin tabanındaki alüvyal sahalarda bulunmaktadır. Devrez Çayı'nın vadi tabanında alüvyal toprakların bulunması birçok köyün burada kurulmasına sebebiyet vermiştir. Bu köyler dar, ancak verimli tarım arazilerinden elde ettikleri gelirlerle havza genelinde oranla daha fazla nüfus besleyebilmiştir. Bu duruma bağlı olarak Devrez vadi tabanında yerleşmiş olan köylerin tarımsal nüfus yoğunlukları havza ortalamasının üzerindedir.

Tablo 2.26. Devrez Havzası'nda Yerleşmelerin Tarımsal Nüfus Yoğunluğu Gruplarına Göre Dağılım (1997).

Nüfus Yoğunluğu (kişi/km^2)	1-50	51-100	101-200	200+
Yerleşme Sayısı	66	63	36	13
Oranı (%)	37.1	35.4	20.2	7.3

Kaynak: İlçe Tarım Müdürlükleri Verilerinden Hesaplanmıştır.

Buraya kadar yapılan açıklamalardan anlaşıldığı üzere, hangi yoğunluk hesabıyla yapılırsa yapılsın bulunacak olan sonuçlar bölgenin ancak genel yapısını ortaya koyacak düzeydedir. Bu durum her an hareket halinde olan ve çok farklı faktörlerden etkilenen nüfusun araziye eşit olarak dağıldığı varsayımından ileri gelmektedir. Ancak bölgeyle ilgili olarak ortaya konan nüfus yoğunluklarından tespit edildiği üzere, hazada genel itibariyle nüfus yoğunluğu ekonomik potansiyellerin durumuna bağlı olarak değişmektedir. Havzada geçimin temeli tarım ve hayvancılığa dayandığı için bu açıdan bölgenin en önemli kesimi olan Devrez Çayı Vadisi, Türkiye'nin diğer çöküntü hendeklerinde olduğu gibi yoğun nüfusludur. Buradan uzaklaştıkça nüfus yoğunlukları düşmekte ve bölgeyi kenarlardan çevreleyen dağlık ve ormanlık sahalarda doğal çevre özelliklerinin insan yaşamasını sınırlandırmasıyla en alt düzeylerine inmektedir.

2.B. YERLEŞME

2.1. Yerleşme Tarihi

Anadolu, insanlık tarihinin en eski zamanlarından günümüze gelinceye kadar geçen süre içerisinde, insanların yerleştiği ve büyük medeniyetler kurduğu bir saha olmuştur. İklim, toprak ve su gibi yaşamın idame ettirilmesinde vazgeçilmez unsurlar olan fizikî şartların uygunluğu sebebiyle, ökümen sahası içerisinde yer alan Anadolu'nun Eski Taş Devrinden beri iskân edilmiş olduğu bir gerçektir. Taş devri insanları Anadolu'nun hemen her bölgesinde gezinebilmiş, avlanmış, elverişli yerlerde oturabilmişlerdir.[137] Anadolu'da yerleşmenin tarihi günümüzden en az 11000-12000 yıl öncesine yani Paleolitik döneme kadar dayanmaktadır. Paleolitik'in başında ilkel insanlar, ev yapma becerisine henüz sahip olmadıkları için mağaraları barınmak ve dış tehlikelerden korunmak amacıyla kullanmışlardır.[138] Nitekim Paleolitik döneme ait olan ilk mağara yerleşmelerine Antalya Körfezi'nin batısındaki mağaralarda (Beldibi, Belbaşı, Öküzini, Çarkini, Karain)[139] ve Antakya'nın güneybatısındaki Musadağ'ın yamaçlarında bulunan Samandağ mağaralarında rastlamak mümkündür.[140]

Paleolitik dönemde geçimini avcılık ve toplayıcılıkla sağlayan ilk insanlar, Neolitik'te toprağı kullanarak ekip biçme faaliyetine ve bazı hayvanları evcilleştirmeye başlamışlar, yani avcılık ve toplayıcılıktan üretime geçiş yaparak yerleşik yaşam tarzını benimsemişlerdir. Bu dönemde Anadolu'da sayısı 829'dan fazla olduğu tahmin edilen[141] Neolitik Devir Köy Yerleşmeleri diyebileceğimiz[142] höyük yerleşmeleri oluşmuş olmasına rağmen, çalışma sahası içerisinde şimdiye kadar yapılan araştırmaların sonucuna göre, gerek Neolitik Çağ ve gerekse daha önceki Paleolitik Çağa ait herhangi bir yerleşme bulunamamıştır. Oysa tarihte Paflagonya olarak bilinen ve araştırma sahasının da içerisinde bulunduğu bu yörede Kastamonu Müzesi asistanı Enver Bostancı'nın 1951 yılında yaptığı tetkik gezisi sırasında Taşköprü-Germeç bölgesi Kızılören köyünün Malak ve Tahlak mahalleleri arasında alt Paleolitik'e ait bir el baltası bulunmuştur.[143] Yöre kültürünü yansıtan ve Kastamonu'da yapıldığı anlaşılan el baltasının dışında, Kastamonu şehrinin 10km kuzeybatısındaki Gölköy Enstitüsü civarındaki mağaralarda da bazı aletler bulunmuş ve bunlar Dr. M. Şenyürek tarafından incelenerek, Orta Paleolitik'e ait olduğu tespit edilmiştir.[144]

Devrez Havzası'ndaki Paleolitik ve Neolitik dönemlere ait herhangi bir yerleşme bulunmamasına rağmen, havzadaki Salmanhöyük, Yücektepe ve Harmantepe höyüklerinde yapılan prehistorik araştırmalara göre, yerleşmenin tarihinin Kalkolitik Çağa kadar indiği anlaşılmaktadır. Bu höyüklerden en büyüğü, aynı

---

[137] Kökten, K., 1963, "Karain'in Türkiye Prehistoryasında Yeri", Türk Coğrafya Dergisi, Sayı:22-23, Ankara, s.19.

[138] Tunçdilek, N., 1986, Türkiye'de yerleşmenin Evrimi, İst. Üniv. Yay. No:3367, İstanbul, s.3.

[139] Atalay, İ., 1994, Türkiye Coğrafyası, Ege Üniv. Basım, ISBN:95527, İzmir , s.302.

[140] Şenyürek, M.-Bostancı, E., 1958, "Hatay Vilayetinde Prehistorya Araştırmaları", Belleten, XXII, Ankara, s.149-155.

[141] Kökten, K., 1952, "Anadolu'da prehistorik Yerleşmelerin Dağılışları Üzerine Bir Araştırma", D.T.C.F. Derg., Cilt:10, Sayı:3-4, Ankara, s.200.

[142] Doğanay, H., 1997, a.g.e., s.234.

[143] Gökoğlu, A., 1952, Paflagonya, Doğrusöz Matb., Kastamonu, s.10.

[144] Gökoğlu, A., 1952, a.g.e., s.10.

zamanda Paflagonya'nın da en büyük höyüğü olan Salmanhöyük'tür. Kastamonu-Çankırı karayolunun kenarında ve Ilgaz ilçesinin Cendere köyünün arazisi içinde yer alan bu höyük 30 m yüksekliğinde, 60 m genişliğindedir. İlk defa Arkeolog Ahmet Gökoğlu tarafından tespit edilen bu höyükte kırmızı, krem ve kahverengi çanak-çömlek parçaları bulunmuştur. Süslenmiş ve cilalanarak yapılmış olan bu parçalar fırın tekniklerine göre Bakır, Eti, Frig ve Roma Çağı çanak-çömleklerinin özelliklerini taşımaktadır.[145]

Anadolu'nun prehistorik dönemlerinin aydınlatılmasında oldukça önemli çalışmalar yapmış olan Kılıç Kökten de Devrez Havzası'ndaki çalışmaları sırasında Çankırı ve Çerkeş-Tosya yollarının kesiştiği noktada bulunan Salmanhöyük'te araştırmalar yapmıştır. Kılıç Kökten'e göre, Devrez Havzası'nın prehistorik tarihinin ortaya çıkarılmasındaki temel yerlerden birisi olan bu höyükteki çanak-çömlek buluntuları, Anadolu'nun step niteliğini açıklayan çanaklardan çok, orman niteliği gösteren ateş boyalı bakır, çanak-çömleklere benzemektedir.[146] Aynı höyükte C.A. Burney tarafından 1955'te yapılan araştırmaya göre ortaya çıkarılan buluntuların Orta ve Son Tunç çağlarından kaldığı söylenmiştir.[147]

Araştırma sahasında bulunan diğer höyükler (Yücektepe ve Harmantepe höyükleri) üzerinde de Salmanhöyük'tekilere benzer türden çanak-çömlek parçaları bulunmuş, ancak bu höyüklerde gerekli arkeolojik çalışmalar yapılmadığından dolayı, buralar hakkında yeterli bilgi elde edilememiştir.

Bakır ve kalayın karışımından tuncun elde edilmesi ve bundan bakıra göre daha dayanıklı eşyalar yapılmasıyla, Anadolu'da M.Ö. 3000-2000 yılları arasında Tunç Çağına girilmiştir. Bu dönemde bakıra dayanan madencilik büyük gelişme göstermiştir. Ancak Türkiye'de kalay madeninin bulunmamasına rağmen bakır ve kalayın karışımından tunç eşyanın yapılması dolayısıyla Anadolu'da bu şekilde Tunç Çağı'na girmiş olması, kalayın daha güneydeki bölgelerden getirilmiş olduğunu göstermektedir.[148] Çalışma alanının kuzeyinde yer alan Küre'deki bakır damarlarından ve bunların eritilme işinde bölgenin zengin ormanlarından istifade edilmiş olması muhtemeldir.[149]

Devrez Havzası'ndaki Salmanhöyük'te gerek Kılıç Kökten ve gerekse C.A. Burney tarafından yapılan araştırmalar sırasında Tunç Çağı'ndan kalma buluntulara rastlanılması, bu yöre ile diğer bölgeler arasında kalay ticaretine dayanan bir faaliyetin olabileceğini göstermektedir.

Devrez Havzası'nın da içinde bulunduğu Çankırı ve Kastamonu yöresi, tarihî devirlerde çeşitli medeniyetlerin mücadele sahası olmuştur. Bölge ile ilgili en eski yazılı bilgileri Hitit tabletlerinde bulmak mümkündür. Ancak Hititleri Anadolu'da hüküm sürdükleri devirde, Kızılırmak'ın sol sahilinde, Ilgaz Dağı ile Karadeniz arasında kalan yerde Gasga (Kaşka) adında bir kavim yaşamaktaydı.[150] Hitit tabletlerine göre; Hitit diline yakın bir dil konuşan savaşçı bir toplum olan Kaşkalar, zaman zaman Hititlerle mücadeleye girmişlerdir.

---

[145] Gökoğlu, A., 1952, a.g.e., s.39.

[146] Kökten, K., 1948, "1947 Yılı Tarih Öncesi Araştırmaları", Belleten, Sayı:45, Ankara, s.223-226.

[147] Burney, C.A., 1956, Northern Anatolia Before Classical Times, Anatolian Studies-VI, London.

[148] Tunçdilek, N., 1986, a.g.e., s.14.

[149] Baydil, E., 1994, Gökırmak Havzasının Coğrafyası (Beşerî ve İktisadî bakımdan), İst. Üniv. Sos.Bil. Enst. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, s.72.

[150] Yaman, T.M., 1935, Kastamonu Tarihi (XV. Asrın sonlarına kadar), Ahmed İhsan Matbaası Ldt., Kastamonu, s.9.

M.Ö. XVII. yüzyılın başlarında eski Hitit Krallığının kurucusu olarak bilinen Labarnas bölgede çıkan karışıklık ve ayaklanmaları bastırarak Hitit Krallığı'nı burada hakim duruma getirmiştir. Labarnas'dan sonra yerine I. Mürşil geçerek (M.Ö. 1620-1590) Anadolu birliğini sağlamış ve Hitit Krallığı'nı güçlü bir devlet yapmıştır. Bu dönemde Devrez Çayı (**Kummesmaha**) havzasının en önemli yerleşme merkezlerinden birisi Tiliura'dır. Günümüze kadar yeri tespit edilemeyen Tiliura kentinin Kurşunlu (Karacaviran) yakınlarında bulunduğu sanılmaktadır.[151] Bölgenin yerleşim tarihini ortaya çıkarmak amacıyla Kurşunlu'nun yakın çevresinde araştırmalar yapılmış, bu araştırmalar sırasında eski medeniyetlerin izlerine Hacımuslu köyü harabelerinde (Arslanlıköy), Karacahöyük köyü önündeki iki höyükte ve Höyük köyü arkasında bulunan bir höyükte rastlanmıştır. Hacımuslu köyündeki Arslanlıköy harabelerinden harabeye adını veren aslan heykelleri çıkarılmıştır. Bu heykeller günümüzde Ilgaz ilçesinin hükümet konağı önünde bulunmaktadır. Hitit medeniyetinde aslan heykellerinin kentleri kötülüklerden koruyucu simgesel güçler olarak nitelendirildiği düşünülüğünde (Boğazköy ve Alişar'da olduğu gibi), Arslanlıköy'ün kayıp Tiliura kenti olabileceği varsayımı ortaya çıkmaktadır. Ancak aslanın Hititlerde olduğu gibi, yörede izlerine rastladığımız Perslerde ve diğer medeniyetlerde de güç ve kuvvetin simgesi olarak kullanılması dolayısıyla, Arslanlıköy harabelerinden çıkan aslan heykelleri burayı bir Hitit kenti yapmaya yeterli bir ispat değildir. Arslanlıköy harabelerinin Paflagonya veya Roma döneminden kalma olduğu ileri sürülmektedir.[152]

III. Hattuşil döneminde de (M.Ö. 1288-1265) Hititler, kuzeyden gelen Kaşka akınlarıyla tedirgin edilmiştir. Bunun üzerine III. Hattuşil'in Kaşkalar üzerine yürüdüğünü ve daha sonra Hititler ile Kaşkalar arasında bir anlaşma yapıldığını, Boğazköy'de ortaya çıkarılan bir tabletten öğrenmekteyiz. Bu tablete göre anlaşma Hitit-Kaşka sınırında yer alan Tiliura kentinde yapılmış ve anlaşmada; Kaşkaların Devrez Çayı'nı geçemeyecekleri belirtilerek, Kaşkalara bazı yasaklar konulmuştur.[153] Yasaklardan en önemlisi Kaşkaların Devrez Çayı'nın güneyine geçememeleridir. Bu durumdan anlaşılacağı üzere, Kaşka halkına Ilgaz dağlık kütlesinin de içerisinde bulunduğu dağlık kütleyle Karadeniz arasında kalan sahada yaşama hakkı tanınmaktadır.

Bölgede hakimiyet mücadelesi veren Kaşkalarla Hititler arasında geçen olayların detaylarını, Hitit hükümdarlarından Subbililiuma ve oğlu II. Mürşil'in anallarından öğrenmek mümkündür.[154] Ancak, Kaşkaların menşei ve kültürleri hakkında yeterli bilgilerin bulunmaması ve Kaşkalardan sadece Hitit kaynaklarında bahsedilmesi sebebiyle, Kaşkaların menşei ve kültürleri hakkında ortaya sürülen bilgilere ihtiyatla yaklaşmak gerekmektedir. Kaşka tarihinin ortaya çıkarılmasının, sadece Devrez Havzası'nın değil, tüm Anadolu'nun yerleşim tarihinin aydınlatılmasında büyük faydalar sağlayacağı aşikârdır.

---

[151] Yurt Ansiklopedisi, Çankırı Maddesi, Cilt:3, s.1947.

[152] Başer, T., 1956, a.g.e., s.10.

[153] Yurt Ansiklopedisi, a.g.e., s.1947.

[154] Yaman, T.M., 1935, a.g.e., s.14.

Araştırma alanı içerisindeki Hititlerle Kaşkalar arasındaki mücadele, M.Ö. 1200'lerde Denizci Kavimlerin (Ege Göç Kavimleri) Karadeniz'i istilalarıyla son bulmuştur.

Hititlerin Denizci Kavimler tarafından yakılmasıyla birlikte, Devrez Havzası'nda içerisinde bulunduğu bölgede Dorlar hakimiyeti kurmuştur. Dorlardan sonra bölge 4000 bin yıl kadar sürecek olan karanlık devire girmiştir.[155]

Araştırma sahasının içerisinde bulunduğu bölgeye Dorlardan sonra Paflagonyalılar olarak bilinen bir kavim gelerek yerleşmiş ve bundan sonra bu bölge; Paflagonyalılara izafeten **Paflagonya** olarak isimlendirilmiştir. Paflagonyalılar hakkında; M.Ö. IX. yüzyılda yaşadığı bilinen ünlü şair Homeros İlliada'sında Truvalılar yanında savaşanlar arasında Paflagonyalıların da bulunduğunu belirtmektedir.

Paflagonya'nın sınırlarını İlkçağ coğrafyacısı Strabon **Geographika** adlı eserinde şu şekilde belirtmektedir. "Paflagonya'ya gelince; burası doğuda, Heredat'a göre güneyden gelerek Syrialılar ve Paflagonyalılar arasında akan ve Eukseinos* denen denize dökülen Halys** nehri ile sınırlanmıştır." Onun Syrialılardan kastı Kapadokyalılardır. Tarosların öbür tarafındakiler Syrialılar dendiği halde bugün dahi bunlara Leuka Syrialılar (Beyaz Syrialılar) denmektedir.[156] Batı sınırı M.S. I. yüzyılda yaşayan Bergamalı Menipos'a ait Plinius'te Villaios; (Filyas), M.S. II. yüzyılda Kapadokya valisi olan Arrianus'un Periplusu'nda da Parthenios; (Bartın Çayı) olarak gösterilen Paflagonya'nın doğu sınırı Halys, güney sınırı Frikya ve Galatya (Işık, Elden ve Aydos dağlarının Kızılırmakla birleştiği silsile), kuzey sınırı ise tabii olarak Karadeniz'dir.[157] Bu sınırlara göre Devrez Havzası'nı kapsayan araştırma sahamız, Paflagonya olarak bilinen bölgenin iç kesimlerini kapsamakta ve Devrez Havzası'nın güney sınırı olan subölümü çizgisi aynı zamanda Paflagonya'nın da güney sınırını oluşturmaktadır.

Paflagonya'nın sınırları içerisinden çıkarak Karadeniz'e dökülen Gökırmak, Devrez, Soğanlı, Filyos, Bartın ve Devrekâni çayları etrafında eski yerleşim sahaları ile bunların kalıntıları bulunmaktadır.[158] Strabon'a göre kıyı ve iç kesimler olarak ikiye ayrılan bölgede, ilk çağlarda siyasî ve iktisadî münasebetler bulunmaktaydı. Halys nehrinin Karadeniz'e döküldüğü yerin batısında, hem Sinopitis hem de Bithynia'ya kadar uzanan kıyı kesimi gerisindeki topraklarda gemi yapımı için olağanüstü elverişli olan ve kolaylıkla ihraç edilebilen kerestelerden bahsedilerek, Sinop'un o dönemde dünyanın en önemli kentleri arasında olduğu belirtilmektedir.[159] Paflagonya'nın kıyı kesimlerini, iç kesimlerden ayıran en önemli engel Ilgaz Dağlarıdır. Strabon Ilgaz Dağlarıyla ilgili olarak "Olgassys Dağı olağanüstü yüksek ve tırmanması zordur. Bu dağın her yerinde kurulmuş tapınaklar Paflagonyalıların elindedir."[160] diyerek, Ilgaz Dağlarının kıyı ve iç

---

[155] Gökoğlu, A., 1952, a.g.e., s.12.

* "Eukseinos" (Öksin), Karadeniz'e ilk çağlarda verilen isimdir.

** "Halys", Kızılırmak'a ilk çağlarda verilen isimdir.

[156] Strabon, 1987, Coğrafya (Anadolu), Çeviren:A.Pekman, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, Antik Kaynaklar Dizisi:1a, İstanbul, s.16.

[157] Gökoğlu, A., 1952, a.g.e., s.9.

[158] Gökoğlu, A., 1952, a.g.e., s.9.

[159] Strabon, 1987, a.g.e., s.17-19.

[160] Strabon, 1987, a.g.e., s.40.

kesimler arasındaki ulaşımı, dolayısıyla o dönemlerde bölgenin en önemli şehrinin Sinop olması nedeniyle ticareti engellediğini ve Paflagonya'nın iç kesimlerinin dini açıdan önem taşıdığını anlatmaktadır. Paflagonya'nın iç kesimlerinde yer alan Devrez Çayı havzası genelinde, Hititlerde olduğu gibi Paflagonyalılar döneminde de Paflagonyalıların çoban bir kavim olarak bilinmesinden dolayı en önemli faaliyetin tarım ve hayvancılık olması muhtemeldir. Bunların dışında bölgeden, Kızılırmak boyundaki halailerin[161] varlığından dolayı tuz elde edildiği anlaşılmaktadır.

Paflagonya'da M.Ö. 7. yüzyıldan yani Paflagonya döneminden kalma çok sayıda tümülüs ve kaya mezarları bulunmaktadır. Bölgede 112 kaya mezarı tespit edilmiş, ancak bunlardan 8-10 tanesi üzerinde durulmuştur.[162] Çalışma alanı içerisinde de bu dönemden kalma tümülüs ve kaya mezarları vardır. Buradaki tümülüsler batıda Orta ilçesinin Yaylakent (Bastak) kasabası yakınlarından (Höyük tepeler) başlayarak, Tosya'nın Ortalıca köyüne kadar uzanan sahada, özellikle Devrez Çayı Vadisi'nin yakın çevresinde bulunmaktadır. Bunlardan bazılarını Ilgaz Cendere köyü tümülüsü, Ödüske (Suluca) köyündeki Çağfil ve Öbek tepeleri, Akseki köyündeki Büyük ve Küçük Osman tepeleri ve Papazönü (Akçakavak) mevkiindeki Çeç tepeleri olmak üzere saymak mümkündür.[163] Kaya mezarları açısından da oldukça zengin bir saha olan Devrez Havzası'ndaki kaya mezarları Kızılsın köyünde görüldüğü gibi, özellikle Devrez Çayı Vadisi'nin su kenarındaki, çıkılması çok zor olan yamaçlarında yapılmıştır. Orta ilçesinin Sakaeli (Sakalini) [164] köyünden itibaren başlayan kaya mezarları, Demirciören köyünde ve Çukurca ile Mekeören köyleri arasındaki Yedi Kapılı olarak bilinen kaya mezarlarıyla devam ederek Ilgaz ilçesinin İnköy köyünde, nekropol şeklindeki kaya mezarları halini almaktadır. Beş kat üzerine yapılmış olan İnköy kaya mezarları, Devrez Havzası'nın en büyük nekropol halindeki kaya mezarlarıdır. Tosya'nın Karabük köyünde de Ambarkaya olarak bilinen kaya mezarları bulunmaktadır. Ancak bunların M.S. 2-3. yüzyıllar arasında yapılmış bir Roma eseri olduğu ileri sürülmüştür.[165]

Devrez Havzası'nda bulunan tümülüs ve kaya mezarlarının sütun başlığı, ölü sediri, tavan ve kabartmalar gibi genel özellikleri incelendiğinde, bunların Frikya gibi Batı Anadolu üzerinden gelen kavimlerle, Doğu Anadolu'dan gelen Asur mezarlarına ve hatta Eti mezarlarına kadar birçok medeniyetin izlerini taşıdıkları anlaşılmaktadır.[166] Bu durum Devrez Havzası'nın yerleşim tarihini ortaya çıkarmakta, ilk çağlarda da bu bölgede o zaman göre yoğun bir nüfuslanmanın olduğunu açıklamaktadır.

İç Paflagonya, Batı Anadolu üzerinden gelen kavimlerin yanısıra, bir ara Kafkasya üzerinden gelerek Kızılırmak'ın batısına kadar geçen Kimmerler tarafından da ele geçirilmişse de bu durum fazla sürmemiş ve Kimmerlerin İç Paflagonya'daki hakimiyeti Lidyalılar tarafından sona erdirilmiştir. M.Ö. 584

---

[161] Halai tuzla demektir. Kızılırmak nehrinde de İlkçağda Halai'ye izafeten Halys denildiği Strabon tarafından ifade edilmektedir. Strabon, 1987, a.g.e., s19.

[162] Gökoğlu, A., 1952, a.g.e., s.58.

[163] Gökoğlu, A., 1952, a.g.e., s.104-105.

[164] Bu köyün ismi 438 numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defterine göre Sakalini şeklinde geçmektedir. a.g.e., s.748.

[165] Gökoğlu, A., 1952, a.g.e., s.104.

[166] Gökoğlu, A., 1952, a.g.e., s.122-123.

yılında Lidya Kralı Alyettes ile Perslerin Kızılırmak sınır olmak üzere yaptıkları anlaşmayla, Lidya sınırları Karadeniz'den Toros Dağlarına, Ege denizinden Kızılırmak'a kadar genişlemiştir.[167] Paflagonya'daki Lidya egemenliği, Lidya Kralı Kroisos'un M.Ö. 546 yılında anlaşmayı bozmasına bağlı olarak, Perslerle yapılan savaşla sona ermiş ve Paflagonya Pers hakimiyetine girerek Pers Satraplıkları arasında üçüncü Nomos eyaleti sınırlarına dahil edilmiştir.[168] Bir ara Persler tarafından Kapadokya valisi olarak atanan Paflagonyalı Datames, Perslere başkaldırarak Paflagonya'nın bir bölümünü zaptetmiş ve Kastamonu'nun Kasaba köyünde bulunan paralardan anlaşılacağı üzere, adına sikke kestirmiştir.[169] Ancak bu durum fazla sürmemiş, Datames'in ölümünden sonra bölge tekrar Perslerin hakimiyetine girmiştir.

Perslerin Anadolu'daki hakimiyeti, Makedonyalı Büyük İskender tarafından sona erdirilmiştir. Büyük İskender M.Ö. 333 yılında Pers ordusunu İssos[170] yakınlarında mağlup ederek, Anadolu'nun diğer kesimlerine ilerlemiş ve Anadolu'daki Pers hakimiyeti M.Ö. 330 yılında tamamen son bulmuştur. Büyük İskender Anadolu'dan sonra Mezopotamya'ya, İran, Maveraünnehir ve Kuzey Hindistan'a kadar ilerlemiş ve bu sahalar içerisinde büyük bir imparatorluk kurarak, fethettiği yerleri yirmi satraplığa ayırmış, Küçük Frikya ve Helespont Frikyası denilen sahada Paflagonya'yı içerisine almıştır. Büyük İskender'in ölümünden sonra satraplıkların sayısı dokuza indirilerek Paflagonya İskender'in katibi Evmenes'e verilmiş,[171] ancak İskender'in komutanlarından Antigones Paflagonya kıyılarını ele geçirmiştir.[172]

Helenistlik dönemi takiben Paflagonya'nın sahil kısımlarıyla, Gökırmak vadisi Pontuslar tarafından zapt edilmiştir.[173] Pontus Krallığının temeli Mitridates Ktistes tarafından M.Ö. 302 yılında Ilgaz (Olgassys) çevresinde atılmış ve M.Ö. 288 yılında Pontus Krallığının ilk başkenti Kimiatene olmuştur. Strabon bu konuyla ilgili olarak "Olgassys'un dağlık ülkesinin de içinde bulunduğu Kimiatene'de, buradadır. Kristes lakabı verilen Mitridates kendisini Pontus hakimi olarak kabul ettirdiği zaman, bu kaleyi hareket üssü olarak kullandı ve burası kendi soyundan gelen Eupatar'a kadar muhafaza edildi."[174] demektedir. Kimiatene'nin merkezinin Ilgaz ilçesinin Kurmalar köyünde olduğu ileri sürülmüştür.[175] Gerçekten de bölgenin topografik durumu dikkate alındığında Devrez Çayı'na kuzeyden karışan Gökçay'ın açmış olduğu vadinin Ilgaz Dağlarının içlerine kadar sokulduğu görülmektedir. Bu duruma göre Ilgaz Dağlarını aşmak suretiyle gelen tarihî yolun ancak bu vadiyi kullanarak Devrez oluğuna sokulabilmesi muhtemeldir. Yörede

---

[167] Tunçdilek, N., 1986, a.g.e., s.32.

[168] Yurt Ansiklopedisi, a.g.e., s.1948.

[169] Baydil, E., 1994, a.g.e., s.77.

[170] **İssos**: Arif Erzen'e göre İskenderun körfezinin şark sahilinde ve stratejik Kısık (Arslan) boğazının güneyinde yer almaktadır. Çukurova üzerinden geçerek Hatay ve dolayısıyla Suriye'ye ulaşan yollar, Osmaniye şehrinin 8 km batısındaki Toprakkale önünde kesişmekte ve güneye dönerek Kısık Boğazı'nı kullanmak suretiyle Suriye'ye ulaşmaktadır. Tarihte Sölekitler bu boğazın korunması amacıyla kuzeydeki girişine 75 m yüksekliğinde yığma bir tepe yaparak üzerine Toprakkale'yi inşa etmişlerdir. Erzen, A., 1986, A. IV. Türk tarih Kongresi, Türk Tarih Kurumu basımevi, Ankara, s.66.

[171] Bosch, E., 1942, Helenizm Tarihinin Ana Hatları I., İstanbul, s.113.

[172] Üçok, A., 1930, Çankırı Tarihi, Çankırı Vilayet Matbaası, Çankırı, s.159.

[173] Gökoğlu, A., 1952, a.g.e., s.13.

[174] Strabon, 1987, a.g.e., s.41.

[175] Kaygusuz, İ., 1984, Ilgaz (Olgassys) dan İki Yazıt ve Kimiatene, Türk Tarih kurumu Basımevi, Ankara, s.61-62.

bulunan Helenistik ve Roma Çağı'na ait keramikler ve Helenistik döneme ait bir kentin varlığını gösteren ispatlar da bu durumu destekler mahiyettedir.[176]

Paflagonya'nın sahil ve Amnias (Gökırmak) mıntıkasında M.Ö. 183 yılında Pontus Krallığı hüküm sürerken, Ilgaz dağlarının güneyinde yani Devrez Havzası içerisinde kalan kısmı Galatyalı Mersias'ın yönetimi altında bulunmaktaydı. Pontuslar M.Ö. 126 yılında tüm Paflagonya'yı ele geçirmişlerse de bu durum uzun sürmemiş, Paflagonya içerileri birbirine rakip birtakım beyler arasında parçalanmıştır. Bu yıllarda Paflagonya Pontus, Bitin ve Galatlar arasında yoğun mücadelelere sahne olmuş ve M.Ö. 104 yılında Pontus Kralı VI. Mitridates ile Bitinya Kralı arasında paylaşılarak, Kuzey Paflagonya Mitridat'a Devrez Çayı'nın içinde bulunduğu güney kısım ise Bitinyalılara bırakılmıştır.[177] Mitridat'ın bölgenin tamamına hakim olmak ve sınırlarını genişletmek için M.Ö. 88-82 yılları arasında Romalılara karşı ayaklanmış ve Roma'nın koruması altında bulunan Galatya'yı Roma komiserlerinin tehditlerine rağmen işgal ederek bölgedeki bütün kavimleri hükmüne tabi kılıp sınırlarını Kızılırmak doğusuna kadar genişletmiştir.[178] Bu durum karşısında Roma senatosu Pont arazisi üzerine ordular göndererek M.Ö. 64 yılında bölgedeki Pontus hakimiyetine son vermiştir.[179]

Devrez oluğu, Bizans döneminde Anadolu'nun doğu ve batısını birbirine bağlayan yolun geçtiği yegâne yer olmuştur. Bu dönemde Bitinya'yı Karadeniz kıyılarının en önemli limanı olan Samsun'a (Amisos) bağlayan yolun, içinden geçtiği Gökırmak havzası önemini yitirerek yerini Ilgaz Dağlarının güneyinden geçen Devrez oluğuna bırakmıştır. Bu yol Bolu, Gerede, Çankırı (Gangra) yahut Tosya (Dokeia) üzerinden İskilip, Mecitözü yakınındaki Avkat köyü (Eukhaita) ve Amasya'dan (Amaseia) geçerek Samsun'a ulaşmaktaydı.[180] Bu ticaret yolu vasıtasıyla çalışma alanındaki iktisadî hayat gelişmiştir.

Çalışma alanı her ne kadar XII. yüzyıla kadar Bizans hakimiyetinde kalmışsa da, bu dönem içerisinde kısa sürelerle İranlılar ve Arapların hakimiyetine geçmiştir. İran hükümdarı Hüsrevpezir büyük bir orduyla Diyarbakır (Diyarbekir) üzerinden Anadolu'ya girerek Pont, Paflagonya ve Kapadokya'yı zaptetmiş ve İstanbul'a kadar ilerlemiştir. Bu suretle Anadolu ve Paflagonya 609 yılında İranlıların idaresine geçmiştir.[181] Ancak Bizans İmparatoru Heraklios büyük bir orduyla İranlıların üzerine yürüyerek 622'de bölgeyi tekrar ele geçirmiş ve daha sonra Roma döneminden kalan mülkî ve askerî teşkilatlanmayı değiştirerek Anadolu'yu 17 Tem'e ayırmıştır. Bu Tem'lerden birisi de Paflagonya Tem'i olup, Çankırı ve Kastamonu bölgelerini içine alıyordu. Tem'in merkezi de Gangra yani Çankırı idi.[182]

Araştırma sahası İran istilasından sonra bir ara da Arap hakimiyetine geçmiştir. Emeviler devrinde Halife Süleyman tarafından İstanbul'u muhasara etmek amacıyla gönderilen Abdülmelikzade Emir

---

[176] Gökoğlu, A., 1952, a.g.e., s.34.

[177] Yaman, T.M., 1935, a.g.e., s.31.

[178] Tosya Belediyesi 1976 Çalışma Raporu ve Tosya Tarihi, Tosya Belediyesi Yayınları, s.51.

[179] Yaman, T.M., 1935, a.g.e., s.31.

[180] Umar, B., 1988, Paflagonya, Ak Yayınları Kültür Kitapları Serisi, 15-3, İstanbul, s.41.

[181] Honigmann, E., 1970, Bizans Devletinin Doğu Sınırı, Tercüme: F. Işıltan, s.5.

[182] Yaman, T.M., 1935, a.g.e., s.44.

Mesmele Kapadokya, Malatya ve Kayseri'yi zaptederek şark valisi olmuş, daha sonra da Ankara'yı ele geçirmiştir. Bu durum üzerine bölgeye gelen Bizans kuvvetleri, Emir Mesmele'ye karşı mücadeleye girmişlerse de, Muhammed Mervan İbn-i Hakem'in idaresindeki 80 bin kişilik Arap imdat kuvvetinin Anadolu'ya gelerek yardım etmesi sonucu bölge 715 yılında Araplara geçmiştir. Ancak bölgenin 734 yılına kadar her iki taraf arasında da el değiştirdiği söylenmektedir.[183]

Bölgedeki Arap ve Bizans arasındaki mücadele 922 yılına kadar sürmüş ve Bizanslılar Arap kuvvetlerini bölgeden uzaklaştırarak Paflagonya'yı Pont eyaletine mülhak bir sancak haline getirmiştir.[184]

Araştırma sahasını içine alan bölgenin Türkler tarafından ilk fethi 1071 Malazgirt Savaşı'ndan sonra Danişmentliler zamanında olmuştur. Emir Danişment'e bağlı kumandanlardan Emir Karatekin Çankırı ve Sinop'u, oğlu Gümüştekin Tosya'yı, Osman Bey Osmancık'ı 1083-1084 yılları arasında fethederek bölgenin Türk hakimiyetine girmesini sağlamışlardır.[185] Araştırma sahasının Bizans ile Selçuklular arasında bir Uç bölgesi olmasından dolayı, burada önceleri savunmak amacıyla sahipsiz bırakılan topraklarda, Selçukluların bölgeyi fethetmesiyle birlikte iyi hazırlanmış bir iskân politikası uygulanmaya başlanmıştır. Bu iskân faaliyetleri başlatılmak suretiyle zaten seyrek bir doku meydana getiren Hıristiyan köylerine yapılmayıp, köylerin yer seçiminde yol boyları veya yollara yakın yerler ile kentlerin ve kasabaların yakın çevreleri seçilmiş, bölgenin korunması amacıyla da göçebeler yarı yerleşik bir düzende dağlık sınır boylarına yerleştirilerek, dağlık sahalar üzerindeki yaylalar göçebe aşiretlere verilmiştir.[186]

Günümüzde Anadolu'nun birçok yöresinde olduğu gibi, Devrez Havzası'ndaki köy isimleri de incelendiğinde, Oğuz boylarından alınan köy isimlerinin (Kayı, Dodurga, Salur gibi) çok fazla sayıda bulunduğu ortaya çıkmaktadır. Bu durum Anadolu'daki iskân faaliyetlerinin bir sonucu olup, Anadolu'nun fethedilmesiyle birlikte burasının bir Türk yurdu olduğunun bir ispatıdır.

Selçuklular zamanında göçebe hayatı süren Oğuzlar, boş duran ve istifade edilmeyen sahalara yerleştiriliyor ve bu suretle zirai faaliyetler inkişaf kazanıyordu. Böylece Müslüman-Türk köylüsü ile bir kısım Hıristiyan halk köylerde oturmakta ve çok çeşitli mahsul yetiştiren, ileri bir ziraat sistemine sahip bulunmaktaydı. Bu sebeple Anadolu'nun fethedilmesi ve Türk iskânına açılması, ziraat hayatı bakımından da çok önemlidir. Türklerle birlikte Orta Asya'nın çok eski ve zengin ziraî kültürü de Anadolu'ya sokulmuş, dolayısıyla ziraat tekniği daha da yükselmiş, mahsuller çeşitlenmiştir.[187]

Araştırma sahasında, Danişmentlerle başlayan Türk hakimiyeti, Emir Karatekin'le devam etmiş, 1084 yılında Sinop'u muhasara ederek zapta muvaffak olan Emir Karatekin, Sinop, Kastamonu ve Çankırı'yı içine alan bölgede kısa bir müddet dahi olsa hüküm sürmüştür. Bununla beraber aynı asrın son yıllarında I. Haçlı Seferi sonucunda, Bizans'ın bu bölgenin bir kısmında hükümdarlığını tekrar kurması,

---

[183] Yaman, T.M., 1935, a.g.e., s.44.

[184] Yinanç, H.M., 1944, Selçuklular Devri Türkiye Tarihi-I, İstanbul, s.33.

[185] Ayhan, B., 1984, Çankırı (Tarih-Coğrafya-Ekonomi), Neyir Matbaası, Ankara, s.29.

[186] Akdağ, M., 1977, Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi, Cilt:1, Cem Yayınevi, İstanbul, s.97-105.

[187] Göney, S., 1987, Türkiye Ziraatının Coğrafî Esasları, İstanbul Üniv. Yay., No:2600, İstanbul, s.75.

buranın uzun yıllar süren Türk-Bizans mücadelelerine sahne olmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla burada Türk hakimiyetinin kesin olarak yerleşmesi, ancak bir asırdan fazla bir zamanın geçmesiyle olabilmiştir.[188]

Anadolu'da siyasî birliğin tamamlanması yolunda ilk sistemli hareketi II. Kılıçaslan zamanında görmekteyiz. II. Kılıçaslan'ın Anadolu'da Danişmentlere ve 1176 Miryakefalon (Düzbel Çardak Geçidi) Zaferinden sonra Bizans'a karşı giriştiği düzenli fetih hareketi, onun oğlu Ankara Meliki Muhittin Mesut devrinde de devam etmişti. N. Chaniates, II. Kılıçaslan'ın memleketinin oğullarına taksimini anlatırken Pontus şehirleri olarak saydığı Paflagonya dahil Kastamonu ve Çankırı kesiminin Melik Mesut'a ait memleketler arasında bulunduğunu belirtmiştir.[189]

İbn Bibi'deki kayıtlardan anlaşılacağı üzere, Paflagonya bölgesinin fatihleri, başarılarına mükâfat olarak Selçuklu sultanları tarafından ıkta olarak verilen Kastamonu ve yöresinin sahipleri olan ve Bizanslılara karşı daimi mücadelede bulunan Türkmenlerin idarecileri durumundaki Çoban ailesidir.[190] Çoban ailesine Paflagonya'nın ıkta olarak verilmesiyle birlikte, Devrez Havzası da Çobanoğulları'nın hakimiyetine geçmiş ve daha sonra Hüsameddin Çoban Bey, I. Alaeddin Keykubad'ın 1219-20 yılında Selçuklu tahtına çıkmasıyla birlikte Kastamonu'dan sayısız, kıymetli hediyelerle Payitaht Konya'ya gelerek ona bağlılığını arz etmiş ve Kastamonu Beyliği fermanını yenilemiştir.[191]

Moğolların 1223 yılı başında Kıpçak ilini işgal etmeleriyle, bu durumdan yararlanan Rumlar Kırım sahilinde bir ticaret şehri olan Sugdak'ı kontrol altına almışlardı. Sultan Alaeddin Keykubad'ın ticaret yollarına büyük önem vermesi, onun Kırım'a bir sefer düzenlemesine sebep oldu. Hüsameddin Çoban, bu denizaşırı seferde büyük başarı kazanarak Sugdak'ı zapt etti. Ayrıca Kıpçak Hanı'nın ve Rus hükümdarlarının da itaatini sağladı. Hüsameddin Çoban Bey 1227 yılında Kastamonu'ya döndü.[192] Hüsameddin Çoban Beyin vefatından sonra yerine oğlu Alp Yürek geçmiştir. Alp Yürek zamanında Çobanoğulları sakin bir dönem geçirmiştir.

1243 Kösedağ Savaşı ile bütün Anadolu'nun Moğolların hakimiyetine geçmesine bağlı olarak araştırma sahası Moğolların yönetimine geçmiştir. Kösedağ Savaşı ile Anadolu Selçuklu Devleti Moğollara tâbi bir il durumuna düşmüştü.[193]

Moğol istilasına bağlı olarak Uç bölgelerdeki Türk nüfusunun çok arttığı görülür. Moğol baskısı sonucu gelen Türk kitleleri, Uçları kendilerine bir sığınak yeri olarak kabul etmişlerdir. Bu sayede Uçların hızla Türk vatanı haline geldiği dikkat çeker. Nitekim bu devrede İbn-i Sa'd'ın kayıtlarında Uç sayılan Kastamonu havalisinde (Bu havali Çankırı, Kastamonu ve Sinob'u içine alan Çobanoğulları Beyliği'nin topraklarıdır.) 100,000 çadır halkı bulunmaktadır. Bu dönemde Çobanoğulları Beyliği'nin

---

[188] Yücel, Y., 1988, XIII-XV. Yüzyıllarda Kuzey Batı Anadolu Tarihi, Çobanoğulları-Candaroğulları Beyliği-I, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi, Sayı:74, Ankara, s.33.

[189] Sevim, A.,-Yücel, Y., 1990, Türkiye Tarihi-I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XIII. Dizi, Ankara, s.179.

[190] Yücel, Y., 1988, a.g.e., s.35.

[191] Sevim, A.,-Yücel, Y., 1990, a.g.e., s.182.

[192] Mercil, E., 1985, Müslüman-Türk Devletleri Tarihi, Güryay Matbaacılık, İstanbul, s.251.

[193] Yücel, Y., 1988, a.g.e., s.41.

başında Muzafferüddin Yavlak Arslan bulunmaktaydı.[194] Yavlak Arslan, Türkiye Selçukluları'na ve İlhanlılara tâbi idi. Fakat o Selçukluların taht mücadelelerine karışmış ve önce II. Mesud'u (1248-1296) desteklemişti. Ancak kısa bir süre sonra onun II. Mesud ve İlhanlılara muhalefete başladığını görüyoruz.[195] Muzafferüddin Yavlak Arslan, Anadolu genelindeki bu kötü gidişten kendi yöresini soyutlayamayacağı varsayımından hareketle, beyliğini ve beraberindeki Türkmenleri kurtarabilmek için II. Mesud'u terk ederek İlhanlılara karşı direnme kararı almış ve Rükneddin Kılıç Arslan'ı desteklemiş olmalıdır.[196]

Anadolu'da Rükneddin Kılıç Arslan ile II. Mesud arasında çıkan kargaşalık sebebiyle, Konya'ya kadar gelen İlhanlı hükümdarı Geyhatu, Sultan II Mesud ve Vezir Necmeddin idaresinde bir Selçuklu-Moğol ordusunu Kastamonu üzerine göndermiştir. Bu sırada yapılan savaşların birinde Yavlak Arslan ölmüş (1292) ve Selçuklu sultanı II. Mesud bu savaşta kendisine yardımcı olan Şemseddin Yaman Candar'a Kastamonu havalisinde Eflani'nin idaresini vermiştir.[197] Muzafferüddin Yavlak Arslan'dan sonra Çobanoğullarının başına oğlu Mahmut Bey geçmiştir. Mahmut Beyin emirliği sırasında Bizans topraklarına yapılan akınların idaresini kardeşi Ali'ye bırakmış olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Ali; bu bölgede Bizans'a karşı giriştiği taarruzlar neticesinde Sakarya nehrinin öbür tarafına kadar geçmiş ve Bizans topraklarını fethetmeye muvaffak olmuştur.[198]

Çobanoğlu döneminde Kastamonu havalisinin, sadece askerî yönden değil, iktisadî olarak da önemi vardı. Moğol hakimiyeti döneminde Selçuklu veziri Mahmut Tuğra buranın geliri fazla olduğu için burayı kendisine ikta olarak ayırmıştır.[199]

Araştırma sahası, Çobanoğuları'ndan sonra Candaroğulları'nın yönetimine geçmiştir. Candaroğulları Beyliği'nin ilk kurucusu olan Şemseddin Yaman Candar, İlhanlı hükümdarı Geyhuta tarafından Eflagonlu'nun (Eflani) kendisine verilmesiyle birlikte, Eflani çevresinde Candaroğlu Beyliği'nin temelini atmıştır. Bu beyliğe, kurucusu Şemseddin Yaman Candar'ın isminden dolayı Candaroğulları dendiği gibi, hükümdarın isminden dolayı İsfendiyaroğulları, son hükümdarından dolayı Kızıl Ahmed'lu da denmektedir. Bizanslılar ise onlara Amurios Oğulları veya Umur Oğulları demektedir.[200]

II. Mesud'un ölümünden sonra Moğollar Selçuklu şehzadelerinin çoğunu öldürerek, asi Uçlar hariç, bütün Anadolu'yu İran'a bağlamışlardır. 1308'de Olcaytu Han namına kesilen para, Moğol hakimiyetinin Selçukî başşehrine de uzandığını göstermektedir. Dolayısıyla Selçuklu Devleti fiilen yok olmuştu. Bu durum üzerine, vilayet olarak doğrudan doğruya İlhanlıya bağlanan Anadolu

---

[194] Turan, R., 1988, Selçuklular Döneminde Kastamonu, "Türk Tarihinde ve Kültüründe Kastamonu", Tebliğler, Ayyıldız Matbaası, Ankara, s.5.

[195] Mercil, E., 1985, a.g.e., s.252.

[196] Sevim, A.,-Yücel, Y., 1990, a.g.e., s.186.

[197] Mercil, E., 1985, a.g.e., s.252.

[198] Yücel, Y., 1988, a.g.e., s.49.

[199] Turan, O., 1971, Selçuklular Zamanında Türkiye, Cilt:1, Turan Neşriyat, İstanbul, s.492.

[200] İslâm Ansikopedisi, İsfendiyaroğulları Maddesi, Cilt:5, s.1072.

topraklarının batıya doğru uzayan sınırı şöyleydi: Kayseri, Niğde, Aksaray, Larende, Konya, Akşehir, Sivrihisar, Beypazarı, Çankırı, Çorum ve Tokat şehirleri etrafındaki araziyle beraber, Moğol umumî valisinin idaresine bağlamışlardı.[201] Şemseddin Yaman Candar'ın ölümünden sonra yerine geçen oğlu Süleyman Paşa da İlhanlıların hakimiyetini kabul etmiştir. Süleyman Paşa 1309'dan önce, Kastamonu'ya bir baskın yapmış, Mahmut Beyi tutsak alıp öldürdükten sonra şehri kendisine başkent yapmıştır.[202] Süleyman Paşa, Kastamonu valiliğini eline aldıktan sonra uzun bir müddet müstakil bir bey olamamış, İlhanlı hükümdarı Ebusait Bahadır Han'ın ölümüne kadar onu hakim tanımıştır. Bu durum Süleyman Paşanın Sivas'a Emir Çoban'ı karşılamaya gitmesi ve 1325 yılında Kastamonu'da Ebusait Bahadır Han namına sikke kesilmesinden de anlaşılmakta, Süleyman Paşanın bu tarihlerde henüz müstakil bir bey olmadığı çok açık olarak ortaya çıkmaktadır.[203] Süleyman Paşa, Pervaneoğullarından Gazi Çelebi zamanında Sinop'u hakimiyeti altına almış, onun ölümünden (1322) sonra da buranın yönetimini büyük oğlu Gıyaseddin İbrahim Beye vermiştir. Bundan başka o, Taraklı Borlu denilen Safranbolu'yu da alarak yönetimini ortanca oğlu Ali Beye vermiştir.[204] Ebusait Bahadır Han'ın ölümüyle birlikte (1335) Moğollarla olan ilişkisini kesen Süleyman Bey bağımsız bir beylik kurarak zaman zaman Bizans'ın müşkül durumlarında topraklarına akınlar yapmaktan geri durmamıştır. II. Andronikos'un son senelerine doğru (1338) gerek siyasî, gerek ordu teşkilatı bakımından kuvvetli siyasî bir varlık halinde bulunan Candaroğlu Süleyman Paşanın Bizans hudutlarını aşarak birçok kaleyi muhasara ettiği bilinmektedir.

1330-1332 tarihleri arasında bölgeyi ziyaret eden İbn-i Batuta, Süleyman Bey ve Candaroğlu Beyliği hakkında önemli bilgiler vererek o dönemin sosyo-ekonomik yapısını ortaya koymuştur.[205] Süleyman Beyden sonra, babasına karşı isyan ederek Kastamonu'ya hakim olan (1339-1340) oğlu Gıyaseddin I. İbrahim Bey Candaroğlu Beyliği'nin başına geçtiyse de (1341) onun hakimiyeti uzun sürmemiş, takriben 1345'te ölmüştür. Yerine amcası Emir Yakub'un oğlu Adil Bey geçmiştir. Adil Beyin zamanı hakkında yeterli bilgiler yoktur. Ancak onun zamanında Candaroğlu Beyliği Karadeniz ticareti bakımından gerek Ceneviz gerekse de Venediklilerle iyi ilişkiler içinde olmuştur.[206]

Candaroğlu Beyliği, Adil Beyin ölümüyle birlikte oğlu Beyazid tarafından yönetilmeye başlanmıştır. Osmanlı vekayinamelerinde Kötürüm lakabı ile tanınan Beyazid'in, 1374 tarihli kitabe ile adına kestirdiği gümüş sikkelerden Celâleddin ünvanını kullandığı anlaşılmaktadır.[207]

Sivas ve Kayseri havalisi hükümdarı Kadı Burhaneddin Ahmed'in tarihi olan **Bezmürezm**'in verdiği bilgilere göre; Burhaneddin'in rakiplerinden Hacı Şad Geldi Paşanın öldürülmesi üzerine

---

[201] Akdağ, M., 1977, a.g.e., s.23.

[202] Yücel, Y., 1988, a.g.e., s.199.

[203] Yaman, T.M., 1935, a.g.e., s.98.

[204] Sevim, A.,-Yücel, Y., 1990, a.g.e., s.199.

[205] Parmaksızoğlu, İ., 1971, İbn-i Batuta Seyahatnamesinden Seçmeler, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, s.59-61.

[206] Mercil, E., 1985, a.g.e., s.289.

[207] Yücel, Y., 1988, a.g.e., s.69.

yerine geçen oğlu Ahmet, Burhaneddin'den intikam almak için Kötürüm Beyazid'den yardım dileğinde bulunmuş, bunun üzerine Beyazid de oğlu İsfendiyar'la Emir Ahmed'e bir imdat kuvveti göndermiş, fakat Buraneddin önce Ahmed'i, sonra da Ahmed'le birleşen İsfendiyar komutasındaki Kastamonu askerini mağlup etmiştir. Bu sırada Bayezid'in diğer oğlu Süleyman Paşa, babasının Candaroğulları'nın yönetimini çok sevdiği oğlu İsfender Beye vermek niyetinde olduğunu anlayarak kardeşi İskender'i öldürmüş ve Osmanoğlu I. Murat'ın yanına kaçmıştır.[208] Sultan I. Murat, Süleyman Şahın babasına karşı yardım isteğini kabul etti ve çok geçmeden de Osmanlı kuvvetleri Celaleddin Bayezide, karşı harekete geçti. Süleyman Şah, Osmanlı kuvvetleriyle Kastamonu'ya gelerek babasıyla savaştı ve onu Sinop'a uzaklaştırdıktan sonra Kastamonu'da hükümdarlığını ilan etti. Böylece Candaroğulları Beyliği, başkentleri Kastamonu ve Sinop olmak üzere ikiye ayrılmış oldu (1383).[209] Bu sırada Amasya'da bulunan İsfendiyar Bey babasının başına gelen bu felaketi duyunca süratle Sinop'a dönmüştür.[210] Sonuçta I. Murat hem Süleyman Paşaya Kastamonu Beyliğini temin etmiş ve himayesinde olan Şadgeldi Paşazade Ahmet Paşayı Kötürüm Bayezid ile Kadı Burhaneddin'in elinden kurtarmış oluyordu.[211]

Süleyman Paşa, hakim olduğu Kastamonu'yu hâmileri bulunan Osmanlıların baskısına tahammül edemeyerek terk edince, beyliğin Kastamonu kısmının Osmanlılara geçtiğini görüyoruz. Fakat bu durum çok devam etmemiş, Kastamonu halkı birleşerek Süleyman lehinde harekete geçince I. Murat, burada daha fazla tutunamayacağını anlamış ve bu bölgede fethettiği kalelerin hepsini Kötürüm Bayezid'e bıraktığını kendisine haber vererek memleketine dönmek zorunda kalmıştır.[212] Bu durum üzerine Beyazid Bey, Süleyman Paşaya karşı harekete geçerek Kastamonu'yu aldı. Süleyman Paşa ikinci kez Sultan I. Murat'a başvurdu ve ondan aldığı kuvvetlerle Kastamonu'yu aldı (1384).[213] I. Murat'ın yardımlarıyla Osmanlılara tâbi olarak hükümran olan Süleyman Paşa döneminde, araştırma sahası ilk defa Osmanoğullarının hakimiyetine girmiştir. Süleyman Paşa I. Kosova Savaşı'nda ve ondan sonra Yıldırım Bayezid'in hükümdarlığının ilk yıllarında Anadolu beylerinin Osmanlılar aleyhine dönmeleri sırasında Bayezid'e yardım etti. Böylece Yıldırım Bayezit, Germiyan, Saruhan, Aydın ve Menteşe beyliklerine son verdi, Karamanoğluna da ağır bir darbe vurdu. Fakat Süleyman Paşa Anadolu beylerine karşı olan bu Osmanlı hareketinin bir gün kendi başına da geleceğini düşünerek Bayezid'den ayrılıp, aynı şekilde Osmanlı tehdidi altında bulunan Sivas hükümdarı Kadı Burhaneddin Ahmet ile bir ittifak yaptı. Bunun üzerine Yıldırım Bayezid, birkaç kez Kastamonu üzerine yürüdü ise de her ikisinin birleştiklerini haber alınca geri döndü. Süratle harekete geçen Yıldırım Bayezid, ikisinin kuvvetlerinin birleşmesine meydan vermeden Süleyman Paşayı yalnız

---

[208] Yaman, T.M., 1935, a.g.e., s.115.
[209] Sevim, A.,-Yücel, Y., 1990, a.g.e., s.201.
[210] Yücel, Y., 1988, a.g.e., s.73.
[211] Akdağ, M., 1977, a.g.e., s.303.
[212] Yücel, Y., 1988, a.g.e., s.73.
[213] Mercil, E., 1985, a.g.e., s.290.

kendi kuvvetleriyle yakalayarak yenilgiye uğrattı ve Kastamonu ve Çankırı'yı ele geçirdi. Böylece Candaroğlu Beyliği'nin sekiz yıl süren Kastamonu kolu sona ermiş oluyordu. Yıldırım Bayezid aynı beyliğin Sinop hükümdarı İsfendiyar Beye güvence vererek dokunmamıştır.[214] İsfendiyar Beyin hükümdarlığıyla birlikte Candaroğlu ailesi Osmanlı tarihlerine **İsfendiyaroğulları** şeklinde geçmiştir.

Yıldırım Bayezid tarafından toprakları alınan Anadolu beylerinin XV. yüzyıl başlarında tekrar eski ülkelerine sahip olmak gayesiyle karşı tarafa sığındıkları ve bunlar arasında Candaroğullarından da Timur'a iltica eden bulunduğunu ve münasebetleri hususunda Osmanlı kaynaklarında kayıtlara rastlanmaktadır.[215]

Yıldırım Bayezid'i Timur'a şikayet eden eski Anadolu Beyleri, Timur'un Yıldırım Bayezid üzerine bir sefer düzenlemesini teşvik ederek Ankara Savaşı'nın meydana gelmesinde önemli rol oynamışlardır.

Bilindiği gibi Yıldırım Bayezid ile Timur arasındaki ihtilaf, Yıldırım Bayezid'in mağlubiyetiyle biten Ankara Muharebesiyle (1402) sonuçlanmıştır. İsfendiyar Bey Ankara muharebesinden sonra Timur'un hakimiyetini tanıdı. Bunun karşılığında da eski Candaroğulları toprakları yani Kastamonu, Çankırı, Kalecik ve Tosya kendisine verildi. İsfendiyar Bey Kastamonu'da idareyi ele aldı. O fetret devrinde Osmanlı şehzadeleri arasındaki saltanat mücadelesi sırasında tedbirli bir siyaset takip ederek her defasında bu şehzadelerden birisini destekledi ve bu mücadele sonunda duruma hakim olan Çelebi Mehmed ile dost geçindi. Çelebi Mehmed'e Karaman ve Eflak seferlerinde oğlu Kasım Bey idaresinde yardımcı kuvvet göndermişti.[216] İsfendiyar Bey, sahip olduğu verimli ve bayındır memleketlerden Çankırı, Kalecik ve Tosya'yı çok sevdiği oğlu Hızır Beye vermek niyetinde idi. Fakat büyük oğlu olan Kasım Bey, babasının bu kararına gücenerek Eflak seferinden sonra Kastamonu'ya dönmedi. Babasının kardeşine vermek istediği yerlerin kendisine sağlanmasına karşılık Osmanlı himayesinde bulunmayı istedi. Çelebi Sultan Mehmet tarafından isteği kabul olundu ve Çankırı, Kalecik, Tosya, Kastamonu ve Bakır Küresi'nin Kasım Beye verilmesini, İsfendiyar Beyden istedi. Öte yandan İsfendiyar Bey oğlunun çabalarıyla oluşan sultanın tepeden inme bu önerisine karşı gelecek güçte değildi. O, veziri ve din bilgini Mehmet'i sultana gönderdi. Kastamonu ile Bakır Küresi'nin kendisine bırakılmasını rica ederek Ilgaz Dağı sınır olmak üzere Çankırı, Kalecik ve Tosya'yı Kasım Beye değil Osmanlı'nın kendisine verdiğini bildirdi.[217] Neticede Kastamonu ve Bakır Küresi İsfendiyar Beyde kalmak, Tosya, Çankırı ve Kalecik de Osmanlı sultanına verilmek şartı ile anlaşmaya varıldı. Sultan Çelebi Mehmed kendisine bırakılan yerleri Osmanlılara tâbi olan Kasım'a terk etti ve aradaki hudut, Ilgaz Dağı tayin edildi.[218]

---

[214] Sevim, A.,-Yücel, Y., 1990, a.g.e., s.201-202.
[215] Yücel, Y., 1988, a.g.e., s.86.
[216] Mercil, E., 1985, a.g.e., s.290-291.
[217] Sevim, A.,-Yücel, Y., 1990, a.g.e., s.203.
[218] Mercil, E., 1985, a.g.e., s.291.

İsfendiyar Bey, II. Murad zamanında 1423 yılında Kasım Beyin hakimiyetindeki Çankırı ve çevresini ele geçirmek amacıyla taarruz etmiş, bu durum üzerine Kasım Bey, II. Murad'a sığınmıştır. Taraklıborlu (Safranbolu) civarında yapılan savaşın sonucunda İsfendiyar Bey yenilerek yaralanmış ve Sinop Kalesi'ne sığınmış, daha sonra da küçük oğlu Murad vasıtasıyla sulh teklif etmiştir.[219] Böylece Osmanlı ordusu Kastamonu ve Bakır Küresi'ni zaptetmiş ve İsfendiyar Bey de kızını sultan II. Murad'a nikâhlayarak, akrabalık sayesinde Sinop şehrini kendisinde bırakmıştır.[220] Sultan II. Murad kız kardeşini yani Çelebi Mehmed'in kızlarından Sultan Hatun'u Kasım Beye vererek Osmanlılarla Candaroğulları arasında iki yanlı akrabalık tesis etmiştir.[221]

Çankırı, Kalecik ve Tosya'nın Osmanlıların himayesinde Candaroğlu Kasım Beye bırakılması ve Osmanlılarla Kasım Bey arasındaki akrabalık bağlarının kurulmasıyla, araştırma sahamız da Osmanlılara tâbi bir duruma gelmiştir. 1464 yılında Kasım beyin ölmesiyle birlikte, Kasım Beyin hakimiyetinde olan saha, Çankırı Sancağı idaresi altında birleştirilmiş ve Anadolu eyaletine bağlanmıştır.

Çankırı Sancağı 16. yüzyılın ilk yarısı boyunca dokuz nahiyeden meydana gelmiştir. Tımar nahiyesi olarak kayıtlı bulunan bu birimler aynı zamanda da birer kadılıktır. İdarî yönden nahiye diye tarif olunan bölgeler, hududunda herhangi bir değişiklik olmadan kazâ idaresini de ifade etmektedir. Çankırı Sancağı'na bağlı olan nahiyeler; Çankırı, Kal'acık, Tosya, Çerkeş, Kurşunlu, Koçhisar, Kargı, Milan, Karıpazarı kadılıklarıdır.[222]

16. yüzyıldaki Çankırı Sancağı'nın idarî birimlerine bakıldığında, araştırma sahamızın içerisinde yer alan Orta (Karıpazarı), Kurşunlu (Karacaviran), Ilgaz (Koçhisar) ve Tosya kazalarının 16. yüzyılda Osmanlı Devletinin, Anadolu eyaletine bağlı Çankırı Sancağı'nın sınırları içerisinde yer aldığı görülmektedir.

16. yüzyıl 438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri incelendiğinde, Devrez Havzası'nda neredeyse günümüzdekine yakın bir sayıda kır yerleşmelerinin mevcut olduğu anlaşılmaktadır.[223] Bu yerleşmeler genellikle Devrez Çayı Vadisi boyunca yoğunluk göstermiş ve bazıları isimlerini bağlı oldukları Oğuz boylarından almışlardır. Bu boyların arasında Osmanlı Devletini kuran Kayılarla birlikte birçok Türkmen boyları (Bayındır, Kınık, Salur gibi) mevcuttur. 16. yüzyıldan günümüze kadar geçen zaman içerisinde Anadolu'daki içtimai ve iktisadî şartların değişmesine rağmen, Devrez Havzası'ndaki birçok köy isminin halen 16. yüzyıldaki gibi ismini korumakta olması, bölgenin Türk töresi ve kültürü açısından önemini ortaya koymaktadır.

---

[219] Yücel, Y., 1988, a.g.e., s.96.

[220] Akdağ, M., 1977, a.g.e., s.361.

[221] Aşıkpaşaoğlu Tarihi, 1985, Hazırlayan: N. Atsız, Ankara, s.100.

[222] Kankal, A., 1993, a.g.e., s.28.

[223] 438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri, 1994, a.g.e., s.160.

Bilindiği gibi Osmanlılar bir yöreyi fethettikten sonra, buraya Türk nüfusu iskân etmekte, vakıf müesseseleri vücuda getirmekte ve Türk ahi-esnaf müessesesi kurmaktaydılar. Osmanlılar araştırma sahasını ele geçirdikten sonra, burada bir iskân politikası takip etmeye ihtiyaç duymamışlardır. Çünkü bölgede Malazgirt Savaşı'ndan sonra, gerek Selçuklular ve gerekse Candaroğulları dönemlerinde yoğun bir iskân faaliyeti olmuştur. Osmanlıların bölgeye hakim olmasıyla birlikte, öncelikle bölgede Candaroğulları döneminde başlayan vakıf müessesesi vücuda getirme işi hızlanmıştır. Bu sayede araştırma sahası içerisinde cami, köprü, hamam gibi vakıflar inşa edilmiştir. Vakıf müesseselerinin yanısıra bölgede ahi-esnaf teşkilatları kurularak kentler canlı birer merkez haline getirilmiştir. Bu kentlerden en önemlisi Tosya'dır. Anadolu'nun en önemli ticarî ve askerî yollarından olan Kuzey Yolu veya Sol Kol Yolu olarak ifade edilen yol üzerinde bulunması ve sahip olduğu güçlü ahi-esnaf teşkilatı sebebiyle Tosya Devrez Havzası'nın en canlı ticaret merkezi olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin hakimiyetiyle birlikte, araştırma sahasında içtimai hayatın yanısıra ziraî hayat da canlanmıştır. Günümüzde olduğu gibi, Osmanlı döneminde de Devrez Çayı boyunca yer alan verimli alüvyal topraklar özellikle bağcılık, meyve ve pirinç üretimine ayrılmıştı. 16. yüzyıl Anadolu'sunda çeltik üretim merkezleri arasında Beypazarı, Niksar, Boyabat ile birlikte Tosya'nın da adı geçmektedir.[224] Havzada üretilen ürünler arasında çeltik kadar önem taşıyan diğer bir ürün de üzüm olup, üzümden elde edilen pekmez ve kuru üzüm halkın şeker ihtiyacını karşılamaktaydı. Havzanın Devrez Çayı kenarlarındaki verimli sahaların dışında kalan diğer kesimlerinde ise tahıl üretimi ve hayvancılık faaliyetleri ön plana çıkmaktaydı. Karapazarı (Orta) ve Kurşunlu'da üretilen tahılların başını buğday çekmekteydi. Tosya ve Koçhisar'da (Ilgaz) ise arpa üretimi buğday üretiminden fazladır. Bu durum Tosya ve Ilgaz'ın doğuya ve İran'a yapılan seferlerde kullanılan güzergâh üzerinde bulunmasından ve İpek Yolunun buralardan geçmesinden kaynaklanmaktadır.[225] Çünkü arpa hayvan yemi olması sebebiyle önemli yollar üzerinde bulunan güzergâhlarda büyük önem taşımaktaydı.

Anadolu'da, geçmişte hayvancılık faaliyetlerinin yoğun olarak yapıldığı bölgelerden birisi de Devrez Havzasıdır. Devrez Havzası'nda özellikle Ankara ve yakın çevresindeki gibi sürüler halinde tiftik keçisi beslenmekteydi. Tiftik keçisi besiciliği, Ankara'nın geçmişteki en önemli iktisadî faaliyetlerinden birisi meydana getirmişti. Tiftik keçisinin etinden ziyade tiftiği için beslenmekte ve tiftiğinden sof adı verilen inceliği ve parlaklığıyla dünya çapında önem taşıyan bir kumaş elde edilmekteydi. Sof üretiminden Osmanlı Devleti **Damga** ve **Cendere** adı verilen bir vergi almaktaydı. 16. yüzyılda padişah haslarından olan Damga ve Cendere Mukata'ası yalnızca Ankara ve çevresinin sof üretimini kapsamayıp, Kalecik, Tosya, Koçhisar, Kastamonu, Çankırı, Sivrihisar gibi sof üretiminin görüldüğü yerleri de içine almaktaydı. Ancak mukata'a gelirinin dörtte üçünün Ankara ve çevresinden elde edildiğini dönemin belgeleri ispatlamaktaydı.[226] Tosya ve Koçhisar'daki mukata'a Cendere adını taşımaktadır. S. Faroqhi bu yörede

---

[224] Faroqhi, S., 1995, Türkiye Tarihi 2, Cilt (İktisat Tarihi), Cem Yayınevi, İstanbul, s.156.

[225] Kankal, A., 1993, a.g.e., s.158.

[226] Ergenç, Ö., 1973, XVII. Yüzyılın Başlarında Ankara İktisadî Tarihine Ait Araştırmalar, Türk İktisat Tarihi Semineri, Ankara, s.162.

üretilen tiftik ipliklerinin Ankara'da üretilenlerden daha düşük nitelikte olması ve kuşak ve şâli yapımında kullanılması dolayısıyla, buradaki mukata'anın Cendere Mukata'ası adını taşıdığını belirtmektedir.[227] Cendere Bursa'da mengene denilen ve dokunan kumaşların perdahlandığı, yani düzeltilip parlatıldığı alettir. Genellikle bu üretim dalında 16. yüzyıldaki uygulamada vergi, cenderede perdahlanan kumaşlardan alınır ve vergi alındığını belirtmek üzere damga vurulurdu. Mukata'anın bu adla anılması da bunun içindi. Tosya ve Koçhisar'da aynı uygulama görülmekteydi ki, verginin adında bir değişiklik görülmemektedir.[228] 16. yüzyıl tapu tahrir defterlerine göre Koçhisar nahiyesi 60000 akçelik bir cendere gelirine sahiptir.[229] Bu durumdan da anlaşılacağı üzere, araştırma sahasında tiftik keçisi besiciliği büyük önem taşımaktaydı. Ancak günümüzde Devrez Havzası'nda tiftik keçisi besiciliği yapılamamakla birlikte Koçhisar'ın yani Ilgaz ilçesinin köylerinden birisinin adının cendere olması ve koyun sürüleri arasında yer yer tiftik keçilerinin de görülmesi bu yöredeki tiftik üretiminin geçmişteki önemini ispatlar bir durum arz etmektedir.

16. yüzyılın sonlarından 19. yüzyılın sonuna kadar Anadolu'nun kır yaşantıları büyük çalkantılar içinde geçmiştir. Evvelce devlet tarafından hâs, zeamet ve tımar içinde verilmiş sahaları işlemek, bunun karşılığında devlete asker besleyerek, para ve yiyecek şeklinde bir yardımı yüklenmiş olan sipahiler, daha sonraki yıllarda işledikleri topraklara sahip çıkmaya başladırlar. Böylece köylü, bu tarihlere kadar devletin toprakları üzerinde kiracı iken, zamanla sipahi ve sekbanların işçisi durumuna düşmüş oldu. Sipahi ve sekbanlar gelirlerini arttırmak için vergi sistemini kendi çıkarları açısından kullanıp, tam üretime sahip veya ortak hale geldiler.[230] Toprak düzeninde meydana gelen bozulmalar sonucunda Anadolu'nun birçok yerinde tarımsal faaliyetler gerileyerek zamanla köyler boşalmış ve üretim azalmıştır. Bu durum, Anadolu'da geçim darlığına sebebiyet vererek Celâli isyanlarının çıkmasına yol açmıştır.

"Celâl'e mensup" anlamına gelen Celâli tabiri 16. yüzyıl başlarında isyan eden Bozoklu Şeyh Celâl'le ilgilidir. Celâli isyanları başlangıçta, Osmanlı idaresinden memnun olmayan zümrelerin ve Şii eğilimli Türkmen gruplarının Safevilerin tahrikiyle devlete başkaldırmaları şeklinde ortaya çıkmış, 16. yüzyılın sonlarından itibaren büyük bir mesele halini alarak değişik bir mahiyet kazanmıştır. Osmanlı devlet anlayışı, bu isyanları **"hurûc ale's-sultân"** olarak değerlendirilmiş ve kaynaklarda bu ifade sık sık kullanılmıştır.[231]

Araştırma sahasında da 16. yüzyılının ikinci yarısından itibaren bozulan dengelere bağlı olarak Celâli isyanları çıkmıştır. Bu isyanların başında levend-sekban grupları ve suhte hareketleri başı çekmiştir. Anadolu'yu 1576 yılından itibaren etkileyen suhte hareketleri (medrese öğrencileri hareketi), medreselerin yoğun bir biçimde yer aldığı bölge ve kentlerde büyük boyutlar kazanmıştır. Çoğunlukla verimli bölgelerde yer alan kent ve kasabalar öğrenci kalabalıklarının toplandığı yerler

---

[227] Faroqhi, S., 1983, "On Yedinci Yüzyıl Ankara'sında Saf İmalatı", Ö.L. Barkan Armağanı, İFM 41/1-4, İstanbul, s.2.

[228] Ergenç, Ö., 1988, "18. Yüzyılda Osmanlı Sanayii ve Ticaret Hayatı", Belleten, Cilt:LII, Sa.203, Türk Tarik Kurumu Basımei, Ankara, s.516.

[229] Kankal, A., 1993, a.g.e., s.174.

[230] Tunçdilek, N., 1980, "Türkiye'de Kır Yerleşmesinin Gelişimi ve Evrimi", İstanbul Üniv. Sosyal Bil. Enst. Dergisi, Sayı:23'den ayrı baskı, İstanbul, s.7.

[231] İslâm Ansiklopedisi, Celâli İsyanları Maddesi, Cilt:7, s.252.

olmuştur. II. Selim devrinde genişlemeye başlayan medreseli (suhte) isyanları III. Murad devrinde yoğunluk kazandı ve bunlar giderek mahiyet değiştirip 16. yüzyıl sonları ile 17. yüzyıl başlarındaki büyük celâli karışıklıklarına zemin hazırladı. Suhteler "baş ve buğ" olarak tayin ettikleri reisleri etrafında teşkilatlanmışlardır. Osmanlı-İran savaşlarında suhte hareketi Anadolu'nun her tarafına yayıldı.[232] Bu bölgelerden birisi de Kastamonu, Çankırı, Bolu ve çevre yöreleridir.[233] Suhte hareketleri sonucu halkın Ehl-i Örf'le (yöneticilerle) olan ilişkileri gerginleşmiş ve halkın Ehl-i Örf'e karşı ayaklanmaları desteklemesine bağlı olarak, Kastamonu ve Çankırı yöresinde isyanlar çıkmıştır.

Suhte isyanları araştırma sahasında Celâli isyanlarının meydana gelmesine zemin hazırlamış ve suhte isyanları beraberinde levend ve sekban gruplarının yağma ve tahribatını getirmiştir. Bölgede bulunan dağlık ve ormanlık arazi Celâli'nin tutunmasına ve sığınmasına çok müsaittir. Onun içindir ki Yapraklı, Ilgaz, Işık, Eleman dağları ile Kocadağ ve Ovacık çevreleri bu gruplara uzun müddet sığıntı yeri olmuş, aynı zamanda Anadolu'nun Sol Kol Yolu'nu da tehdit ettiğinden, bu bölgenin güvenliği Osmanlı Devletini oldukça uğraştırmıştır.[234] Celâlilerin Anadolu'da yaptıkları zulümden Tosya da nasibini almış, halk arasında büyük panik meydana gelmiştir. Tosya kadısı Muhyeddin Efendi'nin merkeze halkın ağzından Yavuz'a mektup yazarak Tosya kazasında Celâlilerin her şeyi yakıp yıktığını, kadınları bile zorla aldığını, köy haklının kaçtığını, geriye kalanın da vergiler altında ezildiklerini ve birçok olay vukua geldiğini belirtmiştir.[235] Bu mektuptan da anlaşılacağı üzere araştırma sahasının celâlilerin barınmasına uygun olması dolayısıyla celâliler bölgede hakim hale gelerek büyük tahribatlar yapmışlar, kır nüfusunu tedirgin ederek ve köylere ağır vergiler getirerek köylerin boşalmasına sebep olmuşlardır.

Araştırma sahasında celâli isyanları 19. yüzyılın ilk yarısına kadar sürmüştür. Bölgede meydana gelen en son celâli isyanı Kadıkıran ayaklanmasıdır. Bu ayaklanmada Kadıkıran Mehmet isimli bir celâli III. Selim'in ıslahatlarına karşı çıkarak 1832'de Çankırı merkez olmak üzere Çankırı ve çevresinde ayaklanmıştır.[236]

19. yüzyıla gelindiğinde, Anadolu'da uygulanan tımar sistemi zamanla ortadan kalkmış ve yerine ayan ve mültezimler toprak üzerinde söz sahibi olmuşlardır. Merkezî otoritenin zayıflaması ve 1786 Osmanlı-Rus savaşında Osmanlı Devleti'nin ayanlardan yardım istemesiyle, ayanlar güçlenerek ve mutasarrıflık görevini üstlenmiş ve 1858'de çıkarılan Arazi Nizamnamesiyle (Arazi Kanunnamesi) birlikte, büyük arazileri kendi adlarına tescil ettirerek, neredeyse babadan oğula geçen hanedanlık sistemi kurmuşlardır. II. Mahmut döneminde kısmen fermanlara dayanan ve 1858'de çıkarılan "Arazi Kanunnamesi" ile küçük çiftlik işletmeleri için "özel mülkiyet hakkı" bir kanun olarak kabul ediliyor, özel mülkiyete doğru bir adım daha atılmış oluyordu.[237] Araştırma sahasının da içerisinde bulunduğu Çankırı Sancağı'nda da durum böyle gelişmiş ve bölgede uzun bir süre Çaparzade ailesi hüküm sürmüştür.

---

[232] İslâm Ansiklopedisi, a.g.e., s.253.

[233] İlter, F., 1988, "Ulaşım Ağında Irmak Kenarı Bir Yerleşme: Osmancık", Belleten, Cilt:LII, Sayı:203, Ankara, s.567.

[234] Başer, T., 1956, a.g.e., s.30.

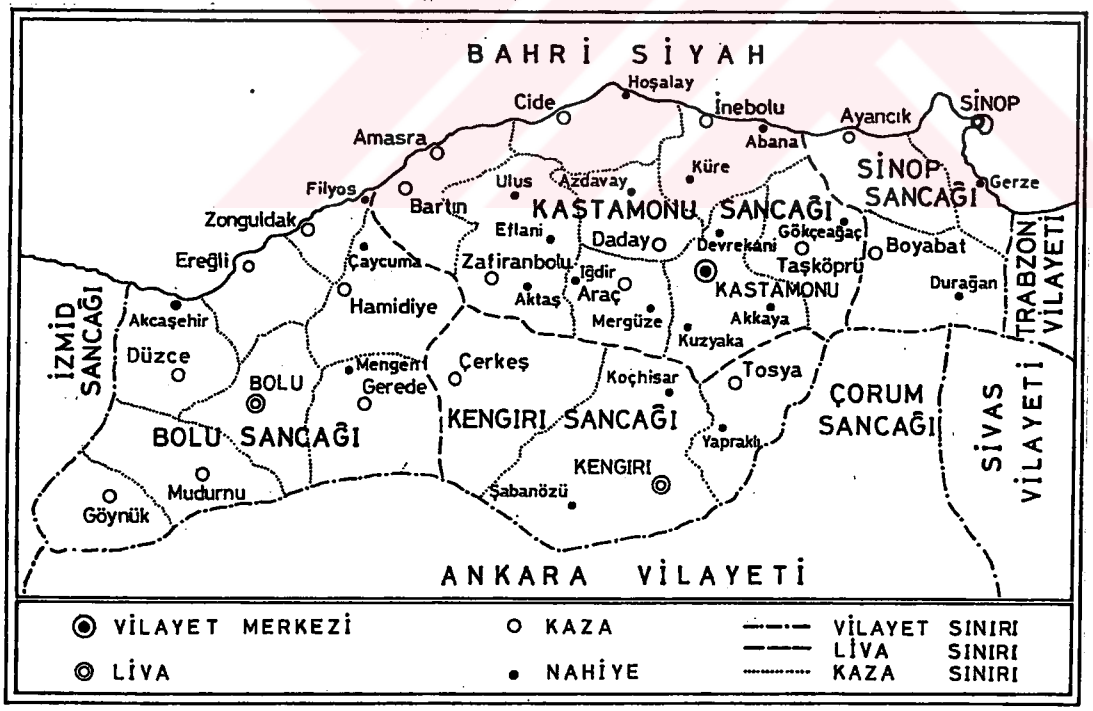
[235] Tatlı, H., 1992, "Tarih İçinde Tosya", Tosya Dergisi, Sayı:8, Tosya, s.11.

[236] Ayhan, B., 1984, a.g.e., s.33.

[237] Tunçdilek, N., 1986, a.g.e., s.66.

Anadolu'nun büyük bir kısmında olduğu gibi, araştırma sahasında da 16. yüzyıldan itibaren kendini gösteren celâli isyanları ve beraberindeki kargaşa dönemiyle dağılan kır yerleşmeleri, 1839'dan itibaren yeniden oluşturulmuştur. 1864 yılında Vilayet Nizamnamesi adlı fermanın uygulanmasıyla birlikte, köylerin tanınması ve idarî bağımsızlığının kabul edilmesi, köy yaşamında yeni bir dönemi başlatmıştır. 19. yüzyılın belki en karakteristik tarafı, geçen yüzyıllara nazaran dağlık sahalara çekilmiş obaların yeniden alt zona inmesi ve bu zon üzerinde yerleşmeye başlamasıdır.[238] Devrez Havzası'nda da celâli isyanları sebebiyle köylerini ve topraklarını terk ederek dağların üst zonalarına yerleşen yöre halkı, 19. yüzyıldan itibaren eski köylerine geri dönmüş ve vilayet salnamelerinden anlaşılacağı üzere, 16. yüzyıla nazaran 19. yüzyılın ikinci yarısında yerleşme sayısı artmıştır. Bu sebeple aynı bölge içerisinde, aynı boydan geldiği bilinen ailelerin birden fazla yerleşme kurmasında, bölgenin iktisadî şartlarının yanısıra, içtimai şartlarının da etkisinin olduğunu söylemek mümkün görünmektedir.

16. yüzyıldan 19. yüzyılın ilk yarısına kadar geçen zaman içerisinde Çankırı Sancağı'nın sınırları içerisinde bulunan araştırma sahası, II. Mahmut döneminde ayanlıkların kaldırılıp, vilayetlerde müşirliklerin ihdas edilip Çankırı ve Kastamonu'nun Ankara müşirliğine bağlamasıyla, Ankara müşirliğinin sınırları içerisinde kalmıştır. Daha sonra 1864 tarihli Kastamonu Vilayet Nizamnamesi'nden anlaşılacağı üzere araştırma sahası Kastamonu sınırları içerisine alınmıştır. Bu vilayet nizamnamesinden beş sene sonra çıkarılan ilk vilayet salnamesinde de araştırma sahasının Kastamonu vilayeti sınırları içerisinde olduğu görülmekte, Tosya'nın, Kastamonu Sancağına, Koçhisar (Ilgaz) ve Karacaviran'ın (Kurşunlu) Çankırı Sancağı'na bağlı birer kaza olduğu anlaşılmaktadır (Şekil.2.17).[239]

Şekil 2.17. I. Kastamonu Vilayet Salnamesi'ne Göre Kastamonu Vilayetinin İdarî Haritası (M. 1864).

[238] Tunçdilek, N., 1986, a.g.e., s.67.

[239] I. Kastamonu Vilayet Salnamesi, 1869, s.37.

1918'de Çankırı Sancağı'nın Kastamonu vilayetinden ayrılmasıyla birlikte Kurşunlu ve Ilgaz Çankırı sınırları içerisinde kalırken, Tosya kazası Kastamonu Sancağı'na bağlanmıştır. 20 Nisan 1924 ve 491 sayılı T.C. Teşkilatı Esasiye Kanununun 60. maddesine göre, sancakların vilayet haline dönüştürülmesiyle, araştırma sahamızın bir kısmı (Orta, Kurşunlu ve Ilgaz kazaları) Çankırı vilayetinin; bir kısmı da (Tosya kazası) Kastamonu vilayetinin sınırları içerisinde kalmıştır.

Araştırma sahası Malazgirt Savaşı'yla birlikte Anadolu'nun bir Türk yurdu haline gelmesinden günümüze kadar geçen zaman içerisinde herhangi bir istilaya uğramamış ve o günden bugüne kadar geçen sürede kesintisiz Türk hakimiyetinde kalmıştır. I. Dünya Savaşı'ndan sonra itilaf devletleri tarafından uygulanmaya konulan Sevr Anlaşması'nın sonucunda Anadolu'nun muhtelif kısımlarının düşman istilasına uğraması, Anadolu'nun bütününde olduğu gibi araştırma sahasında da I. Dünya Savaşı'na bağlı olarak bozulan iktisadî durumu daha da kötüleştirmiştir. Anadolu'nun düşman istilasına uğramasıyla birlikte yurt genelinde başlayan kurtuluş mücadelesinde, Devrez Havzası İnebolu-Ankara hattının geçtiği yerlerden birisi olması sebebiyle büyük rol oynamıştır. İstiklâl Savaşı sırasında şiddetle ihtiyaç duyulan silah ve çeşitli mühimmatın İstanbul'dan ve Karadeniz havzasındaki bölgelerden Ankara'ya nakli, İstanbul-Ankara bağlantısının, özellikle batı kesiminin itilaf devletleri ve isyancı güçlerin kontrolünde olması sebebiyle İnebolu Limanı üzerinden yapılmıştır. İnebolu'ya gelen malzemeler, buradan millî mücadelenin merkezi olan Ankara'ya kağnılarla, katırlarla ve hatta sırtta taşınmaktaydı. Malzemelerin taşınmasında Ilgaz'ın Kale ve Kıyısın köyleri katırcıları, Kale köyünün hancıları, Çankırılı arabacılar canla-başla çalışarak İstiklâl Savaşı'nda hizmette bulunmuşlardır.[240] Millî mücadelede kullanılan İnebolu-Ankara hattı; İnebolu'dan başlayarak Küre, Seydiler, Devrekâni, Halkacılar, Şekerköprü, Kastamonu, Beşdeğirmenler, Ilgaz dibi, Çomarın, Yeniceköy, Kazancı, İnköy, Gündoğdu, Çankırı, Çandır, Kızılkaya, Kalecik ve oradan da Ankara'ya ulaşmaktaydı.[241] Millî mücadelenin can damarı olan bu hat üzerinden, İstiklâl Savaşı'nda kullanmak amacıyla 5786 ton malzeme taşınmış olup, bu malzeme Millî Mücadelede kullanılan toplam malzemenin (19188 ton) %30'undan biraz fazladır.[242] Bölge halkı millî mücadeleye lojistik destek vermenin yanısıra Kastamonu'da kurulan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne de katılarak Kurtuluş Savaşı'nın her safhasında görev almıştır. Cumhuriyetin ilanından sonra tüm Türkiye sathında sanayileşme ve kalkınma hareketleri başlamış, ancak araştırma sahası bu gelişmelerden yakın zamana kadar uzak kalarak, eski iktisadî yapısını korumuştur.

---

[240] Ayhan, B., 1984, a.g.e., s.34.

[241] Peker, N., 1955, 1918-1923 İstiklâl Savaşının Vesika ve Resimleri, İnebolu ve Kastamonu Havalisi, Gün Basımevi, İstanbul, s.522.

[242] Tezcan, Y., 1996, İstiklâl Savaşı ve Kastamonu, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, s.282.

Türkiye'nin en aktif tektonik hattı olan Kuzey Anadolu Fay Kuşağı (K.A.F.), araştırma sahası içerisinden geçmektedir. Bu sebeple bölge tarihte sık sık yıkıcı depremlerle sarılmış ve bu depremler sonucu can ve mal kayıpları meydana gelmiştir. Araştırma sahası Cumhuriyet dönemi içerisinde de en kötü günlerini 1943, 1951 ve 1953'te meydana gelen Tosya ve Kurşunlu depremleriyle geçirmiştir. Bu depremler bölgenin iktisadî yapısını olumsuz etkilemiş ve sosyo-ekonomik açıdan zaten oldukça kötü şartlara sahip olan bölgenin kalkınma çabalarını engelleyen faktörlerden birisi olmuştur.

Günümüzde Devrez Havzası, Anadolu'nun kuzeybatısında bulunmasına, Anadolu'nun batısını doğusuna bağlayan doğal bir hat üzerinde olmasına ve büyük bir ekonomik potansiyeli olan başkent Ankara'nın oldukça yakınında yer almasına rağmen Türkiye'nin ekonomik açıdan kalkınamamış yörelerinden birisidir. Havzadaki kır yerleşmelerinde meydana gelen göç hareketleri sebebiyle, kırsal alanlar boşalmış ve bazı köylerin de nüfusu oldukça azalmıştır. Yine havzada Cumhuriyet döneminden günümüze kadar geçen zaman içerisinde yeni bir kır yerleşmesi kurulamamış, ancak Ericek köyünde olduğu gibi, nüfus bakımından artış gösteren bazı mahalleler müstakil köy tüzel kişiliği kazanmışlardır. Devrez Havzası'nın kent yerleşmeleri ise Türkiye'nin bütünde görülen gelişmelerden çok az etkilenmiş, bu şehirlerden ancak Tosya şehri bölgeye nazaran daha fazla gelişme kaydederek, Devrez Havzası'nın sosyo-ekonomik açıdan en fazla gelişen şehri olmuştur.

2.2. Yerleşme Şekilleri

Bilindiği gibi yerleşmeler, fonksiyonlarına göre kır ve şehir yerleşmeleri olmak üzere iki ana grupta da incelenmektedir. Kır yerleşmeleri de kendi arasında kullanım durumuna göre devamlı ve geçici olarak ayrılmıştır. Devrez havzasında devamlı kır yerleşmelerini köyler ve mahalleler, geçici kır yerleşmelerini ise yayla yerleşmeleri ve bağ evleri temsil etmektedir. Yerleşmeler, araştırma sahasında ekonomik kaynakların sunduğu imkânlar ölçüsünde dağılmıştır. Bu sebeple bölgenin ekonomik potansiyelleri fazla olan vadi tabanında Tosya ve Ilgaz şehirleri ile Kurşunlu ve Orta kasabaları kurulmuştur. Vadi tabanında uzaklaştıkça şehirler ve kasabaların yerini köyler almakta, yüksek kesimlerde ise köylerden mahallelere geçilmektedir. Dolayısıyla bölgedeki yerleşmeler kendi arasında üç farklı tipte değerlendirilebilir. Bunlar; Devrez Vadisi'nin tabanına yerleşmiş olan şehirler, kasabalar ve büyük köyler; platolarda ve ormandan açılma sahalarda bulunan küçük köyler ve mahalleler ile geçici yerleşmelerdir (Şekil 2.18).

2.2.1. Devamlı Kır Yerleşmeleri

2.2.1.1. Köyler

Devrez Havzası ilk çağlardan günümüze kadar geçen zaman süresince yoğun olarak yerleşmelere sahne olmuştur. Bu yerleşmeler içerisinde devamlı yerleşmelerin en temel tipini oluşturan köylerin yeri büyük olup, köy yerleşmeleri Türklerin bölgeye gelmesiyle birlikte yoğunlaşmıştır. Havzada ziraî manada tarım topraklarının işlendiği toplu köyler 16. yüzyılla birlikte Anadolu'nun tamamında Türk hakimiyetinin sağlanması sonucu oluşan huzur ortamı içerisinde yayılmıştır. 438 numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri'ne göre araştırma sahası içerisinde 1580 tarihinde 62 köy bulunmaktaydı.[243] Karye olarak isimlendirilen bu köyler, topografyanın yerleşemeye imkân tanıdığı verimli tarım topraklarının kenarlarında bulunan alanlarda yoğunlaşmıştı (Şekil 2.19). Karyelerin yani köylerin 1864 yılında çıkarılan Vilâyet Nizamnâmesiyle en küçük yönetim birimi olarak kabul edilmesiyle birlikte önemi artmış ve zamanla havzada bazı çok üniteli köylerin mahalleleri nüfuslarının artmasına bağlı olarak müstakil tüzel köy kişiliği kazanmıştır.

Devamlı yerleşme alanları olmaları ve en küçük yönetim birimlerini meydana getirmeleri sebebiyle köylerin iktisadî ve içtimai hayat üzerindeki rolleri büyüktür. Bu sebeple köylerle ilgili olarak Cumhuriyet döneminde de 1924 tarih ve 442 sayılı Köy Kanunu çıkarılarak bu kanunda; cami, okul, otlak, yaylak, baltalık gibi ortak malları bulunan toplu ya da dağınık evlerde oturan insanlar bağ, bahçe ve tarlalarıyla birlikte bir köy teşkil eder şeklinde köyler tarif edilmiştir. Gerek Cumhuriyet devri kalkınma planları ve gerekse 442 sayılı Köy Kanunu köy kavramını "Ekonomik yapısı büyük ölçüde tarıma dayanan, kendine özgü toplumsal ilişkileri bulunan, belirli bir yerleşme bölgesi sınırlarına sahip, en küçük idarî üniteyi teşkil eden ve nüfusu 2000'e kadar olan yerleşmelerdir." şeklinde tanımlamaktadır.[244]

Köyler, bir veya birden fazla yerleşim ünitesinin yani mahallenin birleşerek bir muhtar tarafından yönetilmesiyle meydana gelmiş olan devamlı kır yerleşmeleridir. Dağınık yerleşmede meskenlerin arazi üzerinde dağılmasına, münferit veya birkaçının bir arada küçük gruplar halinde serpilmiş olmasına karşılık, toplu yerleşmede köy topluluğuna ait bütün evler, köyün toprakları (bağ, bostan, tarla, otlak, yaylak, baltalık vs.) dahilinde tek bir noktada toplanmış bulunurlar. Bu suretle bu tip yerleşmede köy topluluğunun oturma yeriyle bu topluluğun geçimini sağlayan iktisadî faaliyet alanı birbirinden açıkça ayrılmaktadır.[245] Köyün kurulduğu yer yani sit alanı içerisinde toplanan meskenler gevşek, sık, bazen de bitişik bir durum gösterebilmektedir. Köylerde toplanmak istemenin sebebi, her şeyden önce toplu yaşama ilhamı ve fikri, karşılanması gereken müşterek zorlamasıyla ileri gelmektedir. Müşterek ihtiyaçların tesiri altında ve bunların zaruretiyle toplu yerleşmeler oluşmuştur.[246] Toplu kır yerleşmelerinin üzerinde coğrafî faktörlerin de rolü bulunmaktadır. Coğrafî faktörler kır yerleşmelerinin geçici veya devamlı olmasının yanısıra, toplu veya dağınık olmasında, hatta köylerin plan veya şekilleri üzerinde dahi etkili olmaktadır.

---

[243] 438 Numaralı Muhasebe-i Vilâyet Anadolu Defteri, 1994, a.g.e., Ankara, s.160.

[244] Doğanay, H., 1997, a.g.e., s.253.

[245] Tanoğlu, A., 1966, a.g.e., s.259.

[246] Göney, S., 1975, a.g.e., s.300.

Devrez Havzası'ndaki en yaygın devamlı kır yerleşmelerini köyler meydana getirmektedir. Köyler genellikle topografik şartların uygun olduğu havza tabanındaki alanlarda toplu nüveler teşkil etmiştir. Köylerin bu alanlarda kurulmasından şüphesiz verimli tarım topraklarının rolü bulunmaktadır. Devrez Çayı'nın biriktirmesiyle oluşan havza tabanındaki alüvyal topraklar üzerinde yapılan tarımsal faaliyetlerin verimliliğine ve çeşitliliğine bağlı olarak bu alanların kenarlarındaki yamaç eteklerinde ve hafif dalgalı düzlüklerde toplu yerleşmeler kurulmuştur. Araştırma alanındaki kır yerleşmelerinin dağılışına bakıldığında; Devrez Çayı ve yan kollarının meydana getirdiği vadi tabanlarındaki ve taraçalarındaki verimli tarım topraklarının etrafında bulunan yerleşmeye elverişli alanlarda devamlı ve toplu büyük köy yerleşmelerinin kurulduğu, buna karşılık tarımsal imkânlar açısından zayıf olan kesimlere doğru gittikçe devamlı yerleşmelerin seyrekleştiği ve nihayet yüksek, engebeli ve tarım topraklarının yetersiz olduğu yerlerde ise devamlı yerleşmeleri ortadan kalkarak yerini geçici bölgelere bıraktığı görülmektedir.

Araştırma sahasında geçmişten gelen sosyal yapı özellikleri ve geleneksel yaşam tarzları da yerleşmeler üzerinde etkili olmuş, hatta köylere isim verilirken, bu tür değerlere de dikkat edilmiştir. Geçmişte bir Uç bölgesi olması sebebiyle Devrez Havzası yoğun bir şekilde Türk iskânına açılmış ve bu iskân faaliyetleri sırasında bölgeye gelen Oğuz oymak, boy ve aşiretleri genellikle bağlı oldukları boyun ismini alarak kabile halinde bölgeye yerleşmişlerdir. 16. yüzyılda, araştırma sahası içerisinde 12 Oğuz boyunun isimlerini taşıyan 29 köyün bulunduğu belirtilmiştir.[247] Önceleri yaylakta hayvancılık, kışlakta basit çiftçilik yapan oymaklar zamanla ana gruptan 10-50 hanelik kısımlar halinde ayrı ayrı aileler halinde bulundukları yaylak ve kışlak mahallelerinde evler inşâ ederek yerleşmişlerdir.[248]Havzada Mısırlı Kışlağı Mahallesi, Papazönü Kışlağı Mahallesi gibi bazı mahallelere kışlak, kışla veya yaylak, yayla isimlerinin verilmesi bu durumu destekler mahiyettedir. İşte Devrez Havzası'nda bulunan ve adını Oğuz oymak, boy ve aşiretlerinden alan köyler aynı sosyal yapı özelikleri ve geleneksel yaşam tarzlarına sahip kişilerin bir arada yaşamak ve bu sayede kendilerini daha güvende hissetmek amacıyla kurulmuş toplu yerleşmelerdir. Gerçek toplu yerleşme, müşterek yaşamı ve dayanışma fikrini daima telkin etmektedir.[249] Bu sebeple toplu yerleşme üzerinde müessir olan diğer bir faktörde çok eski çağlardan beri devam ettirdikleri yaşayış tarzları ve teşkil ettikleri sosyal organizasyonlarla ilgili bulunmaktadır.[250]

Devrez Havzası içerisinde toplam 175 tane köy muhtarlığı bulunmaktadır. Bu köylerden büyük çoğunluğu tek parçalı yani bir mahalleden meydana gelmiş olup, bunların sayısı 127 tanedir. Bu tip tek üniteli köy yerleşmeleri tarım topraklarının kenarlarında bulunan alanlarda yoğunluk göstermiştir. Orta ve Kurşunlu ilçelerinde bağlı olup havza içerisinde bulunan köylerin tamamı tek ünitelidir. Bölgede birden fazla üniteden meydana gelmiş olan köyler topografik yapının engebeli olduğu, yüksek kesimlerde yer

---

[247] Sümer, F., 1972, Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri-Boy Teşkilatı, Destanları, Ankara Üniv., D.T.C.F. Yay., No:170, Ankara, s.423-460.

[248] Orhunlu C., 1987, Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskânı, Eren Yayıncılık ve Kitapçılık, İstanbul, s.35.

[249] Göney, S., 1976, Adana Ovaları-I, İst. Üniv. Yay. No:2162, İstanbul, s.120.

[250] Göney, S., 1975, a.g.e., s.303.

almaktadır. Bu köyler dağınık halde bulunan küçük çaplı tarım alanlarından faydalanmak amacıyla birden fazla üniteye ayrılmış durumdadır. Ilgaz ve Tosya ilçelerinin özellikle Ilgaz dağlık kuşağı boyunca uzanan yüksek kesimlerinde kurulan köylerin birden fazla üniteden oluşabildiği görülmektedir.

Araştırma sahası içerisinde bulunan köy yerleşmelerini, coğrafyanın prensiplerine uygun bir şekilde genel özellikleriyle araştırıp, coğrafî özelliklerini ortaya koymak için şu başlıklar altında incelemek mümkündür.

2.2.1.1.a. Yer Adlarına Göre Köy Yerleşmeleri

İnsanlar, bir yerleşmeye isim verirken, yerleşmenin bulunduğu yerin fizikî özelliklerinin yanısıra beşerî ve iktisadî özelliklerini de dikkate almakta ve o yerleşmeye kendi dil, kültür ve örf, adetlerine en uygun ismi vermektedir. Bu sebeple, yerleşmenin coğrafî, tarihi ve genel karakterini tanımada rol oynayan yer adlarının önemi büyüktür.[251] Toponimi olarak da bilinen bu bilimin tarihin, coğrafyanın, folklor ve diğer bazı disiplinlerin yardımcısı olarak da bilim sisteminde oldukça önemli bir yeri bulunmaktadır. Toponomi ve coğrafya araştırmalarında, mahalli tabirlerin ve coğrafî ünitelerin ortaya çıkarılması, oldukça çok uğraşılması gereken ve fakat çok ilgi çekici konulardan birini oluşturmaktadır.[252]

Anadolu, tarih boyunca çok değişik kültürlerin yerleşme ve geçit alanı olmuş, bu durum yer adları açısından son derece çeşitli ve zengin dil malzemesinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Türklerin Anadolu'ya yerleşmesiyle birlikte yerleşme yerlerine Türk adlarının verilmesi bu çeşitliliği artırmış, Türk ad verme geleneklerinin, dil-kültür öğelerinin yeni belirtileri ortaya konmuş, bunun yanısıra yabancı adlarda da büyük ölçüde yerlileştirmeler yapılmıştır.[253] Yerleşme tarihi çok eskilere uzanan Anadolu'nun XI. Yüzyıldan beri Türkleşmeye başlamasına karşılık, yer adlarının büyük çoğunluğunun Türkçe adlardan oluşmalarında, burada kurulan Selçuklu ve Osmanlı İmparatorlukları gibi güçlü ve büyük Türk devletlerinin önemli etkilerinin olduğu muhakaktır.[254]

Devrez Havzası'nda da Kalkolitik çağdan günümüze kadar geçen zaman içerisinde yerleşmeler kurulmuş, ancak bu yerleşmeler ve isimleri hakkında en doğru ve en eski bilgileri 16. yüzyılda yazılan Mufassal ve Tapu-Tahrir defterlerinde bulmak mümkün olmuştur. Gerçi, bölge ile ilgili gerek Selçuklu ve gerekse Selçuklu dönemi öncesine ait bazı bilgiler bulunmakta, hatta Strabon Geographika adlı eserinde bölgenin İlkçağdaki durumunu açıklamakta ise de, bunlar 16. yüzyıl Mufassal ve Tapu-Tahrir defterleri kadar özele inememektedir. Ancak bu bilgiler bölgenin o çağlardaki özelliklerini açıklaması açısından önem taşımaktadır. Bu sebeple Devrez Havzası'ndaki köy yerleşmelerinden ve onların 16. yüzyıldaki eski isimlerinden bahsetmesi dolayısıyla Mufassal ve Tapu-Tahrir defterlerinin önemi oldukça fazladır.

---

[251] Alagöz, C.A., 1984, Türk Yer Adları Üzerine Bazı Düşünceler, Turizm Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi Yay., No:60, Ankara, s.11.

[252] Karaboran, H., 1984, Türkiye'de Mevki Adları Üzerine Bir Araştırma, Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri, Ankara, s.97.

[253] Aksan, D., 1984, Türk Yer Adları Konusunda Bir Proje Önerisi, Türk Yer Adları Sempozyumu, Ankara, s.275.

[254] Emiroğlu, M., 1984, Bolu Yöresi Yer Adları, Türk Yer Adları Sempozyumu, Ankara, s.182.

438 numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu defterlerinden anlaşılacağı üzere, Devrez Havzası'ndaki 16. yüzyıl yerleşmelerinin isimleri de, günümüzde olduğu gibi fizikî, beşerî ve ekonomik faktörlere bağlı olarak verilmiştir. Ancak Devrez Havzası'nın Osmanlı döneminden önce Anadolu Selçuklu döneminde bir Uç bölgesi olması sebebiyle, bu bölgedeki köy adlarında Oğuz boy, oymak ve aşiret isimleriyle kişi isimleri ön plana çıkmıştır.

16. yüzyıl Tapu-Tahrir defterleri baz alındığında, o günden günümüze gelinceye kadar geçen süre içerisinde Türkiye'deki bazı köy isimlerinin değiştirildiği anlaşılmaktadır. Devrez Havzası'nın da içerisinde bulunduğu Çankırı'daki toplam 473 köyün 92'sinin, Kastamonu'daki toplam 1095 köyün ise 327'sinin adı değişmiştir. Bu duruma göre Çankırı köylerinin %20'sinin, Kastamonu köylerinin de %31'inin adı değişmiştir.[255] Devrez Havzası'nda bulunan köylerden bazılarının da ismi değiştirilmiştir. Havzadaki 175 köyün 47 tanesinin adı değişmiştir. Bu duruma göre Devrez Havzası'ndaki köylerin %27'sinin adı eski isimlerinden farklıdır. Bu köyler şunlardır. Orta ilçesine bağlı Büğren (Buğuören), Avrateli (Doğanlar), Kayıkebir (Kayılar), Kayıviran (Kayıören), Yenicebayındır (Ortabayındır) köyleri, Kurşunlu ilçesine bağlı Çatkisi (Çatkese), Yozgat (Çaylıca), Mekören (Dağören), Çiğni (Dağtarla), Iğdır (İğdir), Yılanlı (Madenli), Yabani (Yeşilöz) köyleri, Ilgaz ilçesine bağlı Aluç (Alıç), Bucuredere (Başdibek), Başlama (Belsöğüt), Şıhlar (Bazatlı), Gircen (Çatlıpınar), Ayaklı-Çevrenaz (Çetlikbaşı), Kaçan (Gökçeyazı), Dengi (Kuşçayırlı), Kise (Kese), Çiftlik (Sarmaşık), Sekü (Seki), Mülayimyenice (Yenice), Ortabozan (Yukarıbozan), Engine (Yuvasaray) köyleri, Tosya ilçesinin Cige (Akbük), Ortaköy (Çaybaşı), Çaykapu (Çaykapı), Göbene (Dağardı) Nigel (İncebel), Karaberk (Karabey), Aspıras (Kayaönü), Yarekin (Özboyu), Sevinçveren (Seviçören), Ödüske (Suluca), Çakalköy (Yenidoğan), Eyriyar-yörükler (Zincirlikuyu) köyleri ve Kargı ilçesinin Hoynaz (Günyazı)* köyüdür.

Köy adlarının değiştirilmesi, köyün eski durumunun ve özelliklerinin ortaya çıkarılmasını güçleştirmekte, bir bakıma köy ile geçmişi arasındaki adla gelen bağlantıyı koparmaktadır. Bu önemi sebebiyle 1940 yılından başlayarak, 1980 yılına kadar ki yapılan nüfus sayımlarından bahseden 1940, 1945, 1950, 1955, 1960, 1965, 1970, 1975 ve 1980 Türkiye Genel Nüfus sayımı kitaplarındaki idari bölünüşe göre verilen köy nüfuslarında, bu köylerin eski adlarına da yer verilmiştir.

Köy adlarına geçmeden önce Devrez kelimesinin menşei incelendiğinde bu kelime hakkında yeterli bilginin olmadığı görülmüştür. Ancak Hitit kralı I. Murşil döneminde Devrez Çayı'nın içinden geçtiği bölgeye "**Kummasmaha**" denilmekte ve 16. yüzyıla kadar geçen süre içerisinde Devrez adına rastlanamamaktadır. 16. yüzyıl Mufassal defterlerinde ise Devrez Çayı, **Devrüz Çayı** olarak geçmektedir. Zamanla Devrüz kelimesi yerini Devrez'e bırakmıştır.

---

[255] Emiroğlu, M., 1984, a.g.e., s.197-198.

* Köylerin yeni isimleri parantez içinde verilmiştir.

Devrez kelimesinin kelime kökü olan Devr'in Luwi dilinde "kükürt" ya da "Kükürtlü Su" anlamına geldiğini sezebiliyoruz. Gerçekten Luwi dilinin pek yakın hısımı, ilk Hint-Avrupa dillerinden eski İran dilinin yurdunda, kükürtlü su kaynağı ile ünlü bir Devrak kenti bulunmaktaydı.[256] Bu durum dikkate alındığında Devrez kelimesinin de buradan gelmiş olduğunu düşünmek mümkündür. Devrez Havzası'nın halk arasında kükürtlü su, acı su gibi isimlendirilen termal kaynaklar açısından oldukça zengin olması, bu yaklaşımı destekler mahiyettedir. Ancak Devrez kelimesinin etimolojik tahlilinin yapıldığında, kelimenin Arapça kökenli Devre ve Türkçe kökenli öz kelimelerinin birleşmesinden meydana geldiğini ve bu iki kelimenin birleşmesinden oluşan yeni kelime olan Devre Öz'ün, Türkçe'de iki ünlünün yan yana gelmemesi kuralına bağlı olarak Devröz halini aldığını, daha sonra da ikinci hecedeki ö'nün yadırganmasıyla birlikte Devröz'ün de, Devrüz şeklinde ortaya çıktığını söylemek imkân dahilindedir. Zamanla Devrüz kelimesindeki birinci ünlünün düz olması sebebiyle, sonraki ünlüde düzleşmiş ve Devrüz kelimesi, günümüzde Devrez şekline gelmiştir. Kelimenin anlamını ise Türkçe'de Öz'ün Pınar, su kaynağı, bir derenin çıktığı yer manasına da gelmesine bağlı olarak "belirli devrelerde veya fasılalı şekilde akan su" olarak ifade edilebilir. Karlı-yağmurlu bir akım şekline sahip olması sebebiyle Devrez Çayı karların erimesiyle birlikte en fazla suyu Mart ve Nisan aylarında akıtmakta Ağustos ve Eylül aylarında ise taşıdığı su miktarı oldukça azalmaktadır. Yıllık akım durumu dikkate alındığında Devrez Çayı'nın rejiminin düzensiz olduğu anlaşılmaktadır.

Araştırma sahasında bulunan köylerin önemli bir kısmı isimlerini tabii unsurlardan almıştır. Bu unsurlar içerisinde topografik özelliklere bağlı olarak isimlendirilenler ön plana çıkmaktadır. Kenar kısımları oldukça yüksek ve masif kütle özelliği taşıyan dağlarla kuşatılmış olan Devrez Havzası'nda, dağlık kuşaklardan Devrez Çayı Vadisi'ne ve bu çayın karıştığı Kızılırmak'a doğru giderek alçalan ve değişen bir morfolojik durum görülmektedir. Devrez Çayı ve buna bağlı tabilerinin boylarında yer alan taraçalarda, yamaçlarda, eteklerde, düzlüklerde kısacası bütün morfolojik ünitelerin yerleşmeye uygun kısımlarında kurulan yerleşmeler, topografik unsurlardan doğrudan etkilenmiş ve Dağardı (Tosya), Dağçatağı (Tosya), Dağtarla (Kurşunlu) gibi köyler adlarını dağlardan alırken, ovalardaki köylere de Başovacık köyünde olduğu gibi yerine münhasır isimler verilmiştir. Bunun yanısıra çevresine nazaran alçak olan alanlarda kurulan köylere, Çukurca (Kurşunlu), Çukurköy (Tosya) isimleri verilmiştir. Araştırma sahasında Yazıköy (Ilgaz), Gökçeyazlı (Ilgaz), Gönyazı (Kargı), örneklerinde görüldüğü üzere, adını Yazıdan alan köyler bulunmaktadır. Düz alan, düzlük yer, ova veya aşınmayla ortaya çıkan düzlüklere yani aşınım sathına bölgede yazı denilmesi sebebiyle, bu isimli köylerinde isimlerini topografik unsurlardan aldığı anlaşılmaktadır. Bölgedeki seki isimli köylerde ismini topografik unsurlardan almıştır. Devrez Çayı ve bunun tabileri boyunca uzanan vadilerin yamaçlarında bulunan ve seki adı verilen, vadi tabanına nazaran yüksekte kalmış olan yerleşmeye uygun alanlarda kurulan bu köylere seki adı verilmiştir. Sekiköy (Ilgaz), Akseki (Tosya), Sekiler (Tosya), Küçükseki (Tosya) köyleri topografik durumu itibariyle bulunduğu yere hitaben isimlendirilen köylerdendir.

---

[256] Umar, B., 1988, a.g.e., s.19.

Devrez Havzası'nda köylerin bulunduğu yerin fizikî özellikleri ve mevki itibariyle durumları, köylerin isimlendirilmesinde rol oynamıştır. Bu sebeple, geniş, açık ve düzlük alanlarda kurulan köylere Aşağımeydan (Ilgaz), Yukarımeydan (Ilgaz), Sarıalan (Kurşunlu) köylerinde olduğu gibi isimler konulmuştur. Mevkisi itibariyle önemli geçit alanlarında ve boyun noktalarında yer alan köylerde bu özelliklerine uygun İncebel (Tosya), Ortalıca (Tosya), Gökomuz (Tosya), Çatak (Ilgaz), Dağçatağı (Tosya) isimleri verilirken, zor ulaşılan veya yollardan uzak kalan köylere Sapaca (Tosya), Karasapaca (Tosya), isimleri verilmiştir. Mevkisi itibariyle isimlendirilen köylerden bazıları da kese ismini almıştır. Kestirme yol anlamına gelen kese tabirine uygun olarak, Çatkese (Kurşunlu) köyünü örnek vermek mümkündür. Burası, hem yol çatı olması ve hem de kestirme yolların kesiştiği noktada da bulunması itibarıyla bu ismi alan yerlerdendir.

Araştırma sahasında topografik unsurların yanısıra litolojik unsurlar da köy isimlerinin verilmesinde etkili olmuştur. Kayaçların renkleri, biçimleri ve diğer özellikleri köy isimlendirilmesinde kullanılmıştır. Aktaş (Ilgaz) Taşkaraca (Kurşunlu), Karaköy (Tosya), Kayaönü (Tosya), Çakırlar (Tosya) ve Kızılca (Tosya) köylerini, litolojik özelliklerinin ön plana çıkmasıyla isimlendirilen köylere örnek olarak vermek mümkündür.

Yaşamın temel faktörlerinden olan su, beşerî faaliyetleri ve buna bağlı olarak yerleşmelerin kuruluşunu doğrudan etkilemektedir. Evlerin toplanmasına yahut dağılması üzerine etki eden en önemli faktör sudur.[257] Araştırma sahasında da su faktörü yağışların yetersizliği ve Yaz aylarında görülen su eksikliğine bağlı olarak görülen su sıkıntısı sebebiyle yerleşmelerin dağılışında esas rolü oynamıştır. Devrez Havzası'ndaki yerleşmelerin dağılışına bakıldığında, yerleşmelerin önemli bir kısmının Devrez Çayı ve tabilerinin meydana getirdiği akarsu boylarında, vadi yamaçlarında veyahut kaynak sularının çıktığı tepe yamaçlarında yani su imkânının bulunduğu yerlerde kurulduğu görülmektedir. Bu duruma bağlı olarak araştırma sahasındaki köylerin bir kısmı dere, çay gibi akarsuların, bir kısmı da pınar, öz gibi küçük su kaynaklarının özel isimlerini kullanmışlar ya da bu su kaynaklarından esinlenerek suyla ilgili isimler almışlardır. Aşağıdere (Ilgaz), Yukarıdere (Ilgaz), Çaylıca (Kurşunlu), Çaybaşı (Tosya), Çaykapı (Tosya), İnceçay (Kargı) köyleri isimlerini dere, çay gibi büyük su kaynaklarından alırken, Çatlıpınar (Ilgaz), Kuyupınar (Ilgaz), Yeşilöz (Kurşunlu) köyleri de adını küçük su kaynaklarından alan diğer köyleri teşkil etmektedir. Kuyupınar (Ilgaz), Kilkuyu (Tosya), Zincirlikuyu (Tosya) gibi köy isimlerine dikkat edildiğinde, kuyunun bulunduğu yerin ve kendi özelliklerinin köy isimlendirilmesinde etkili olduğu görülmektedir. Araştırma sahasındaki 17 köyün isim almasında su ve suyla ilgili unsurlar etkili olmuştur. İsmini sudan alan köyler, havzadaki köylerin %10,4'ünü oluşturmaktadır.

Devrez Havzası'nın kenarlarını kuşatan dağlık kesim zengin orman örtüsüyle kaplıdır. Bölgede orman ve bitki örtüsünün ekonomik değer taşımasına bağlı olarak yerleşmelerin bir kısmı orman içinde veya orman kenarında kurulmuş ve Alıç (Ilgaz), Sarmaşık (Ilgaz), Karaağaç (Orta), Mısmılağaç (Tosya), Pelitcik (Kargı) gibi ormanda yetişen tabii bitkilerin ismini almışlardır.

---

[257] Tanoğlu, A., 1966, a.g.e., s.228.

Bölgede ormanlık alanların dışında kalan yerlerde de tabii ve kültür bitkilerinin isimlerini alan, onlara ekler takarak veya onlardan esinlenerek isimler alan köyler bulunmaktadır. Bu köyler; Belsöğüt (Ilgaz), İkikavak (Ilgaz), Kavaklı (Ilgaz), Söğütcük (Ilgaz), Arpayeri (Ilgaz), Çeltikbaşı (Ilgaz), Çeltikçi (Tosya), Ekincik (Tosya), Kabakçı (Kargı) köyleridir. Devrez Çayı kenarları boyunca bazı yerlerde tabii olarak bük adı verilen çalı tipinde bitki topluluğu yetişmektedir. Bükcük (Ilgaz), Akbük (Tosya) köyleri ismini bu bitki topluluğundan almıştır. Büklerin yetiştiği alanlar genellikle düz ve verimli alanlar olmasına rağmen sel tehlikesinin mevcudiyeti sebebiyle yerleşmeye elverişli yerler değildir. Ancak bazı köylere ait toprakların bir kısmı akarsu kenarlarındaki büklük arazileri de içerisine almakta ve bu büklük araziler hayvan otlatmasında yani mera olarak kullanılmaktadır. Bitki isimlerine bakarak köylerin ekonomik yapısı hakkında bir fikir edinebilmek (Çeltikçi ve Çeltikbaşı köylerindeki en önemli tarımsal faaliyetin çeltik üretimi olduğunu anlayabilmenin mümkün olduğu gibi) ve bitkilerin iklim (yağış ve sıcaklık) ve toprak isteklerinin farklı olması sebebiyle bitkilerden isimlerini alan köylerin genel coğrafî özelliklerini tahmin edebilmek mümkün olabilmektedir.

Tabii faktörler gibi, beşerî faktörlerde köy isimlendirilmesinde etkili olmaktadır. Araştırma sahasında Oğuz boy, oymak ve adları, kişi ad ve ünvanları, dini sıfatlar, ören, kale, in gibi eski yerler, ticari ve ekonomik faaliyeti ifade eden adlar ve eşya adlarının köy isimlendirilmesinde kullanıldığı görülmektedir.

Bölgede, köy isimlendirilmesinde kişi adlarına fazla başvurulmuştur. Genellikle toprak sahibi olan kişi veya bu kişinin ailesi tarafından kurulan bu köylere isim verilirken, köyü kuran kişiyi ebedileştirmek veya mensubiyet özelliği vermek amacıyla-lı,-lu gibi eklerin yanısıra oğlu ve-ler,-lar gibi çoğul ekleri de kullanılmıştır. Ömerli (Ilgaz), Ahmetoğlu (Tosya), Satılar (Ilgaz) köyleri, isimlerini kişiden almakla birlikte, bu kişileri niteleyen eklerde olarak isimlendirilmiştir. Osmanlı Devletinin duraklama ve gerileme dönemlerinde bey, ağa gibi bazı kişiler nüfuz ve toprak sahibi olarak bazı yöreleri hakimiyetleri altına almışlardır. Bu sebeple günümüzde bazı köy isimlerinin, geçmişte yöreye hakim olan kişilerin adlarını aldığını görmekteyiz. Devrez Havzası'nda da Alibey (Ilgaz), Beyköy (Ilgaz), Karabey (Tosya), Gaziler (Ilgaz), Çifter (Tosya) köylerinin isimleri bize geçmişte yöreye hakim olan kişileri hatırlatması açısından önem taşımaktadır.

Araştırma sahasında kişilerin ünvanlarının dışında Mülayim (Ilgaz), Sağırlar (Ilgaz), Aşıklar (Ilgaz), Kırsakal (Orta) köylerinde olduğu gibi çeşitli insanî özellikleri ifade eden köy isimleri de kullanılmıştır.

Anadolu'nun Türkleşmesinde ve vatan haline getirilmesinde büyük rolü olan önemli din adamlarının isimleri, onlara duyulan saygı ve sevginin etkisiyle yaşadıkları veya belli bir süre bulundukları yerlere verilmiştir. Devrez Havzası'nda da Şeyhyunus (Ilgaz), Ermelik (Tosya), Sofular (Tosya), Hacıhasan (Ilgaz), Süleymanhacılar (Ilgaz), Hasanhacı (Orta), Hocahasan (Kurşunlu) ve Hacımuslu (Kurşunlu) köylerinde olduğu gibi, dini sıfatları ön plana çıkan kişi adlarından adını alan köyler bulunmaktadır.

Eski yerleşme kalıntılarının bulunduğu yerlerin üzerinde veya yakın çevresinde bulunan köylere, oranın geçmişine uygun bir şekilde ören, höyük, kale, in gibi ekler takılan isimler konulmuştur. Araştırma sahasındaki Akçaören (Ilgaz), Yaylaören (Ilgaz), Buğuören (Orta), Gökçeören (Orta), Kayıören (Orta), Sakaracaören (Orta), Dağören (Kurşunlu), Demirciören (Kurşunlu), Yamukören (Kurşunlu), Höyük (Orta), Kaleköy (Ilgaz), Sakalini (Orta), İnköy (Ilgaz) köylerinin isimleri bize bölgenin geçmişini hatırlatmakta ve Devrez Havzası'nın geçmişte de önemli bir yerleşim alanı olduğunu ifade etmektedir.

Temel ekonomik faaliyetler ve meslek grupları da köy isimlendirilmesinde kullanılmıştır. Bölgedeki Kazancı (Ilgaz), Okçular (Ilgaz), Yuvademirciler (Ilgaz), Çörekçiler (Ilgaz), Yenidemirciler (Ilgaz), Kuşçular (Ilgaz), köylerinin isimlerinden, geçmişte bu köylerin hangi ekonomik faaliyetlerle uğraştıklarını anlayabilme imkânı ortaya çıkmaktadır. Ancak günümüzde Okçular, Kazancı, Cendere, Kuşçular köylerinde olduğu gibi zamanla değişen şartlara bağlı olarak köylerin eskiden yaptıkları faaliyetleri bıraktıkları görülmektedir. Örneğin Tosya ilçesinin Kuşçular köyünde eskiden doğan ve şahin kuşlarının ticareti yapılmakta, Ilgaz dağlarından Şahincibaşı ve Doğancıbaşılar tarafından yakalanan kuşlar yüksek kadrolu devlet ricalinin ve özellikle padişahların avlanmalarında kullanılmaktaydı.[258] Bölge günümüzde de şahin, doğan gibi kuşların doğal yaşam ortamı durumunda olup, arazi çalışmaları sırasında bu kuşlara sıkça rastlanılmıştır.

Malazgirt Savaşı'nın sonrasında Devrez Havzası'nı yurt tutan Oğuz, oymak ve aşiretleri, yerleşik hayata geçmeden önce yaylak ve kışlak arasında göçebe hayvancılık yapıyorlardı. Bu sebeple semi sedanter bir şekilde yaşıyorlardı. Havzada oldukça fazla sayıda bulanan yaylalardan anlaşıldığı üzere, bölgenin geçmişteki en önemli ekonomik faaliyetlerden birisini hayvancılık teşkil etmekteydi. Günümüzde de bölgedeki Ağılözü (Kurşunlu), Eskiahır (Kurşunlu), Yaylacık (Ilgaz), Bozatlı (Ilgaz), Beygircioğlu (Kargı) köylerinin isimleri, hayvancılığın bölgedeki önemini ortaya koymaktadır. Bunların dışında araştırma sahasındaki bazı köylerinde hayvanlardan elde edilen ürünleri işleyerek elde ettikleri ürünlerin ticaretini yaptıkları ve bu özelliklerinden dolayı isim aldıkları anlaşılmaktadır. Hayvancılık ekonomisinin geliştiği bu köylerin başında Cendere (Ilgaz), Yağcılar (Tosya), Keçeli (Tosya) köyleri gelmektedir.

Osmanlı İmparatorluğunun Anadolu'ya hakim olmasıyla birlikte, Anadolu'nun bütününde olduğu gibi Devrez Havzası'nda da göçebe yaşam tarzı yerini büyük oranda yerleşik hayata bırakmış ve hayvancılıkla birlikte ziraat ve el sanatları gibi diğer faaliyet çeşitleri de gelişmeye başlamıştır. Havzada hayvancılığın dışındaki diğer faaliyetlerle de uğraşan köylere, yaptıkları bu faaliyete uygun isimler konulmuştur. Bu köylere örnek olarak Bereket (Kurşunlu), Aşağıdikmen (Tosya), Yukarıdikmen (Tosya), Ekincik (Tosya), gibi adını zirai faaliyetlerden alan köyleri vermek mümkündür.

Türkiye'nin yakın iskân tarihinin aydınlatılması bakımından en dikkate değer isimler Türk ve Türkmenlere ait köy, diğer yerleşme yerleri ve mevkii isimleridir. Oğuz boylarından meydana gelen, bilhassa Anadolu'da eski aşiret teşkilatları bozularak göçebeliği bırakmış ve toprağa bağlanmış eski Türkmen aşiret adlarının yalnız kuruldukları köy ve kasaba isimlerinde bugüne kadar yaşadığı bilinmektedir. Bunların tespiti,

---

[258] Güzey, A.R., 1994, Kastamonu 411/1 Numaralı Şeriye Sicili (1687-1688-1699), Gazi Üniv. Sosyal Bil. Enst., Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, s.63.

Orta Asya'dan gelen Oğuz boylarının nerelerden geçtikleri, nerelere yayıldıkları ve yerleştiklerini göstermesi bakımından son derece ilgi çekicidir.[259] Devrez Havzası'ndaki köy isimlerinde de Oğuz, oymak boy ve aşiretlerinin isimleri sıkça kullanılmıştır. Havzadaki köylerin bütünü dikkate alındığında en fazla köy isimlerinin Oğuz oymak, boy ve aşiretlerine dayandığı ortaya çıkmıştır. Bu durumu bölgenin 1071 Malazgirt Zaferi sonucu bir Uç bölgesi haline gelmesine bağlamak mümkündür. Oğuz oymak, boy ve aşiretleri, Malazgirt Zaferi sonrasında Devrez Havzası'nın da içinde bulunduğu Kastamonu ve Çankırı Uç bölgesine iskân edilmeye başlanmış ve 1243 Kösedağ Savaşı akabinde artan Moğol baskısıyla birlikte, Anadolu'nun, en güvenli bölgelerinden birini teşkil eden Kastamonu ve Çankırı yöresine büyük göç dalgaları olmuştur. Bölgeye gelen nüfusun iskânıyla beraber kurulan köylere ait oldukları Oğuz boy, oymak ve aşiretlerinin isimleri verilmiştir. Faruk Sümer Oğuzlar adlı eserinde, araştırma sahasında 24 Oğuz boyundan Bozok koluna mensup 5 Kayı, 1 Bayad, 1 Dadurga, 1 Avşar, 1 Karkın ile Üçoklara mensup 3 Bayındır, 1 Çepni, 1 Salur, 1 İğdir, 1 Büğdüz, 2 Yıva ve 1 Kınık köyünün bulunduğunu belirtmektedir.[260] Bu köyler şunlardır; Orta ilçesinin Kayılar, Dadurga, Tutmaçbayındır, Derebayındır. Ortabayındır, Salur, Büğdüz, Yuva köyleri, Kurşunlu ilçesinin İğdir köyü, Ilgaz ilçesinin Kayı, Yuvasaray köyleri, Tosya ilçesinin Aşağıkayı, Yukarıkayı, Bayat, Avşar, Karkın, Çepni köyleridir. Bu köylerin yanısıra bölgede adını bizzat Oğuzlardan alan Kargı'ya bağlı Oğuz köyü de bulunmaktadır.

Devrez Havzası'nda ismi Danışman olan bir köy bulunmakta olup, bu köyün eski ismi Danişment'tir. Bilindiği gibi Danişmentliler Sivas, Tokat, Niksar yörelerinde Danişmentli Devletini kurmuşladır. Faruk Sümer Danişmentli teşekkülünün Boz-Ulus'a mensup olduğunu ifade etmekte, Orta Anadolu'da Türkmen adlı oymakların görülmesini celali isyanları sonucu boşalan Orta Anadolu'ya Boz-Ulusların gelmesine bağlamaktadır.[261] Ilgaz'a bağlı Alpagut köyünün de ismini Türkmen oymaklarından alan Alpavut'dan almış olması muhtemel görülmektedir.

Bölgedeki en ilginç köy isimlerinden birisi, Oğuz boylarından Bayındır'a "Tutmaç" eki getirilmek vasıtasıyla isimlendirilen Tutmaçbayındır köyünün ismidir. Tutmaç tarih boyunca birçok kaynaklarda Türklerin millî yemeği olarak geçmekte, bu yemeğin Türkiye Selçukluları ve Osmanlı saraylarında da yenildiği bilinmektedir.[262] Bu durumdan da anlaşılacağı üzere bölgedeki ismini Oğuz boylarından alan bazı köylerin sadece Oğuz boylarının adını almakla kalmadığı, onların isminin yanısıra yemek kültürüne kadar ayrıntıya inerek yaşantılarını yansıtacak, bir şekilde isimlendirildiği görülmektedir.

Araştırma sahasındaki köy isimlerine bakıldığında, ismini Oğuz ve diğer Türk boylarından alan veya aldığı muhtemel olan 29 köyün bulunduğu görülmekte ve bölgedeki köylerin %16,7'sinin ismini bu şekilde aldığı anlaşılmaktadır. Günümüzde Devrez Havzası'ndaki bazı köy isimlerinin değiştirilmesine rağmen, bölgenin bütünü esas alındığında köy isimlerinin büyük çoğunluğunun 16. Yüzyıldaki durumunu koruduğu anlaşılmaktadır. Bu köylerin isimleri bölgenin geçmişteki yerleşim tarihini, iktisadî ve sosyal yapısını anlayabilmek açısından önem taşımaktadır.

---

[259] Göney, S., 1975, a.g.e., s.279.

[260] Sümer, F., 1972, a.g.e., s.423-460.

[261] Sümer, F., 1972, a.g.e., s.191.

[262] Sümer, F., 1972, a.g.e., s.47-48.

2.2.1.1.b. Köylerin Kuruluş Yeri Üzerine Etki Yapan Faktörler

Türkiye'de köylerin kuruluş yerleri şehirlerin aksine olarak, tabii çevre, güvenlik, yol durumuna uygunluktan çok, içme suyunu sağlayan ve bahçeleri sulayan ve su kaynaklarına, tarla ve yaylaya yakınlık gibi ziraat hayatının teknik zaruretleri ile ilgili görülmektedir.[263] Bu sebeple köy yerleşmelerinin kuruluş yerleri seçilirken, köyün yerleşeceği sahanın köy halkına kazandıracağı avantajlar dikkate alınmakta ve köyün sit alanı ekonomik manada önem taşıyan potansiyellerin yani köy halkını besleyebilecek geçim kaynaklarının bulunduğu yerlerin yakınında teşkil edilmektedir. Ekonomik açıdan çevresine nazaran değer taşıyan alanlar yerleşmeler için olumsuz şartlar taşısalar dahi, devamlı iskâna sahne olabilmektedir. Devrez Havzası'nın tabanında da durum böyledir. Tarımsal açıdan en önemli toprak grubunu oluşturan alüviyal topraklarla kaplı olan Devrez Havzası'nın tabanı, I. derecede deprem bölgesi olması sebebiyle can ve mal güvenliği açısından tehlikeli bir bölgedir. Ancak bu alanın olumsuz şartlar taşımasına rağmen, tarımsal açıdan önemi bulunması sebebiyle yerleşmeler tarafından bölgenin diğer kesimlerine göre tercih edildiği, köy yerleşmelerinin havza tabanının kenarlarındaki dağ eteklerinde yoğunluk gösterdiği görülmektedir.

Köylerin kuruluş yerleri üzerinde tabii ve beşerî faktörlerin etkisi olmaktadır. Bu faktörlerin hepsinin ayrı ayrı veya birkaçının birden köylerin kuruluş yerlerinin tespitinde rolü bulunmaktadır. Köyler kuruluş gayesine göre yamaç, dağ eteği, sırt, tepe, vadi tabanı veya taraçalar üzerinde olabilmekte yani köylerin kuruluş yerleri tesadüfen değil de bazı özellikler dikkate alınarak seçilmektedir. Bu özelliklerin başında su gelmektedir. Su kaynakları açısından yetersiz olan bölgelerde bulunan su kaynakları, yerleşmeleri kendisine çekmiş, bir bakıma yerleşmeler mecburen su kaynağının bulunduğu yerlerde kurulmuştur. Çünkü su insanların yaşamını devam ettirebilmesi için vazgeçilmez unsurlardan birisini teşkil etmektedir. Su, içme suyu olarak kullanılması ve yapılan ekonomik faaliyetleri etkilemesi sebebiyle yaşamı doğrudan etkileyen bir faktördür. İklim özellikleri ve zemin şartlarına bağlı olarak dünyada su kaynaklarının dengeli bir şekilde dağılmadığı görülmemektedir. Bu sebeple su, yağış miktarının az ve zemin şartlarının geçirimli olduğu alanlarda toplu yerleşmelerin meydana gelmesi sağlamış, buna karşılık bol yağışlı ve geçirimsiz arazilerde de yerleşmeleri dağınık bir hale getirmiştir. Devrez Havzası'nda da köylerin kuruluş yerleri üzerine etki eden önemli faktörlerden birisi su olmuştur. Çünkü daha önce iklim bahsinde de açıklandığı üzere Thornhtwaite'ın su bilançosu diyagramına göre Devrez Havzası'nda Temmuz ayından başlayarak Kasım ayına kadar geçen zaman içerisinde su eksikliği görülmektedir. Bu sebeple havzada bulunan su kaynakları, yerleşmeleri kendisine çekmiş ve özellikle bütün İç Anadolu Bölgesi ve Karadeniz ardı kesimlerde de görüldüğü gibi köylerin sit alanları su kaynaklarının bulunduğu yerlerde kurulmuştur. Devrez Havzası'nın su kaynakları açısından en zengin kısımları, bizzat Devrez Çayı'nın kendisi ve tabileriyle, havza tabanı ve havza tabanının yamaçlarıdır. Buralar toplu yerleşmelerin yoğunlaştığı alanlardır. Toplu yerleşmelerin Devrez Havzası'nın bu kesimlerini tercih etmesi, bölgenin su kaynakları açısından fakir olduğunu göstermektedir. Çünkü su kaynakları açısından fakir olan bölgelerde yani su eksikliğinin görüldüğü yerlerde zaten az rastlanan su kaynak noktalarından maksimum şekilde faydalanmak amacıyla yerleşmeler

---

[263] Tanoğlu, A., 1966, a.g.e., s.263.

bu kaynağın etrafından toplu bir şekilde bulunmaktadır. Bu duruma karşılık Devrez Havzası'nın kenar kısımlarını çevreleyen Ilgaz ve Kös dağları gibi yüksek kesimlerine doğru girildikçe yağışların artmasına bağlı olarak köylerinde ünite sayısı artmakta yani köylerden daha küçük devamlı yerleşmeler olan mahalleler görülmektedir. Bunlarında kuruluş yerleri su kaynaklarından etkilenmiş, ancak su kaynaklarının bütün araziye dağılmış olması sebebiyle mahalleler, Devrez Havzası'nın tabanındaki toplu yerleşmelerde olduğu gibi sadece belirli su kaynakları etrafında toplanmak mecburiyetinde kalmamışlardır.

Araştırma sahasında bulunan köylerden bir kısmı su ihtiyacını kolaylıkla karşılamak amacıyla özellikle Devrez Çayı'nın kenarında kurulmuştur. Bu köyler Devrez Çayı'nın imkânlarından faydalanmakla birlikte, bazen de bu çayın zararlarını görmektedirler. Karlı-Yağmurlu ve oldukça düzensiz bir rejim özeliklerine sahip olan Devrez Çayı, İlkbahar aylarında meydana gelen kar erimeleri ve bahar yağışlarıyla birlikte en fazla suyu Mart ve Nisan aylarında akıtmaktadır. Bazı yıllar İlkbahar aylarında meydana gelen ani kar erimeleri ve yoğun yağışlara bağlı olarak Devrez Çayı taşkınlara sebebiyet vermiştir. Bu durum dolayısıyla bölgenin taşkınlara maruz kalan alanlarında bulunan yerleşmelerin daha ziyade çayın kenarındaki taşkınlardan korunaklı yüksek kesimlerde kurulduğu görülmektedir.

Devrez Havzası'ndaki köy yerleşmelerinin toplu bir halde olmasında, bölgenin sahip olduğu topografik şartlarında rolü bulunmaktadır. Havzanın düz ve verimli tarım topraklarıyla kaplı kesimlerinde bulunan köylerin sitleri, tarım topraklarına kolaylıkla ulaşmak ve buralarda ekilen ürünlerin bakımını ve güvenliğini sağlamak için tarım topraklarının kenarlarından kurulmuştur. Bu sebeple araştırma sahasının düze yakın alanlarının aynı zamanda verimli tarım topraklarıyla da kaplı olması, yerleşmelerin buraları tercih etmesi sonucunu ortaya çıkarmıştır. Bölgenin Tosya ve Ilgaz kesimlerindeki yerleşmelerin bölgeyi kuzeyden çevreleyen yamaçlar ve birikinti konileri üzerinde kurulmasında da topografik şartlar etkili olmuştur. Bu alanlarda bulunan toplu kır yerleşmelerinin sitleri, bölgede zaten az olan verimli alüviyal toprakları işgal etmemek ve onlardan en iyi bir şekilde faydalanmak için tarım alanlarının gerisinde veya kenar kesimlerinde yer almaktadır. Topografik şartlara bağlı olarak Devrez Havzası'nın kenar kesimlerinde bulunan yüksek ve dağlık kesimlerindeki köy yerleşmeleri çok parçalı bir durum göstermektedir. Bu alanlardaki engebeli araziler üzerine serpilmiş küçük çaplı tarım alanları yerleşmeleri kendisine çekmiş ve bu dar alanların kenarlarında mahalleler oluşmuştur. Bölgenin özellikle yüksek dağlık kesimlerinde bulunan köylerin birkaç mahalleden meydana geldiği görülmektedir.

Fizikî faktörlerin yanısıra, beşerî faktörler de, yerleşim yerlerinin seçiminde rol oynamaktadır. Beşerî faktörlerin içerisinde ise güvenlik durumu ön plana çıkmıştır. Güvenlik şartları açısından yetersiz olan alanlar, eskiden beri yerleşme siti olarak tercih edilmemiş, yerleşme sitleri özellikle doğal olarak korunaklı olan yerler üzerinde seçilmiştir. Günümüzde kalıntılarına rastladığımız geçmişin büyük yerleşim yerlerinin ulaşılması güç olan sarp ve yüksek tepeler üzerinde veya ulaşım güzergâhlarının uzağında kurulmasının temel sebebini de güvenlik kaygısı oluşturmuştur. Araştırma sahasının iktisadî ve içtimai tarihi üzerinde durulurken anlatıldığı üzere, bölgenin bir geçiş yeri olması dolayısıyla tarih boyunca burada bazı güçler hakimiyet kurmak için mücadele etmişlerdir. Bölgenin Türk hakimiyetine geçmesiyle birlikte burada

oluşan huzur ve güven ortamı içerisinde bir yandan yeni köy yerleşmeleri kurulurken bir yandan da yüksek ve sapa yerlerde bulunan köy yerleşmeleri havza tabanına doğru inmiştir. Ancak 16. yüzyıldan itibaren başlayan ve Celali İsyanları olarak bilinen asayiş bozukluğu, Anadolu'nun bütününde olduğu gibi Devrez Havzası'nda da köy hayatını çekilmez bir hale getirdiği için bölgede bulanan köy yerleşmeleri Celâlilerin ulaşamayacağı gözden ve yollardan uzak yüksek ve ormanlık sahalara çekilmiştir. Bu sebeple bölgedeki aynı isimli ancak aşağı ve yukarı şeklindeki tabirlerle ayrılan köylerin yukarısı olarak ifade edilenleri, muhtemelen önceleri yaylak olarak kullanılmasının dışında huzur ve sükunetin ortadan kalktığı dönemlerde yerleşilen alanları meydana getirmiştir. Araştırma sahasındaki Yukarıbozan, Yukarıdemirciler ve Yukarıdikmen gibi, yukarı olarak isimlendirilen köyler aynı isimli aşağı köylere nazaran daha yüksek ve sarp alanlarda kurulmuş ve genellikle sapa ve ormanlık alanlarda yer almışlardır. Bu duruma göre, aynı isimli köylerin yukarı olarak ifade edilenleri, aşağı olanlara nazaran daha güvenli noktalarda kurulmuş olduğu için huzur ve güven ortamının ortadan kalktığı dönemlerde sığınılan alanları oluşturmuş olmalıdırlar. Doğal olarak korunaklı alanlar da yerleşmeleri kendisine çekmiştir. Bu sebeple araştırma sahasında Kaleköy, İnköy ve Kayaönü köyleri gibi doğal olarak korunaklı alanlarda da köy yerleşmelerinin kurulduğu görülmektedir.

Toplu yerleşmeyi hazırlayan beşerî amillerden bir diğeri de bazı araştırıcıların asli temayüller (tendences originalles, original tendancy) dedikleri husustur. Türkler daha Anadolu'ya gelmeden çok önceki tarihlerden beri Orta Asya'da kuvvetli sosyal organizasyonlar kurmuşlardır. Oğuz Türkleri boylar, aşiretler ve obalar halinde, bir liderin etrafında sıkıca birbirine kaynamış topluluklar halinde ve ekseriyeti göçebe hayat sürmekteydiler.[264] Bölgeye gelen Oğuz aşiret, boy ve oymakları Kış mevsimini Devrez Havzası'nın tabanındaki bölgeye nazaran sıcak ve korunaklı alanlarda geçirirken, yazın gelmesiyle birlikte hayvanlarını otlatmak amacıyla yükseklerdeki mera alanlarına çıkarmaktaydılar. Bu sebeple Oğuz aşiret, boy ve oymaklarının kışlak ve yaylakları bulunmaktaydı. Önceleri bu şekilde yaylak ve kışlak alanları arasında Yaz Kış yer değiştiren göçebeler zamanla yaylak ve kışlar alanlarında sedanter hayata geçmişlerdir. Bu sayede kurulan köylerden, tarımdan ziyade hayvancılık faaliyetleriyle geçimlerini sağlayanların hayvanlarını otlatmak amacıyla dağlık ve ormanlık sahaları seçtiği, tarımsal faaliyetlerle geçimlerini sağlayanların ise tarımsal açıdan önem taşıyan toprakların bulunduğu Devrez Havzası'nın tabanında bulunan tarlaların kenarında yerleştiği görülmektedir.

Beşerî faktörler içerisinde yol ve buna bağlı olarak gelişen ticari faaliyetlerinde köy yerleşmelerinin kuruluş yerinin seçiminde etkili olmaktadır. Anadolu'da güvenliğin sağlanmasıyla birlikte canlanan ticaret hayatı üzerinde ulaşımının büyük rolü olmuştur. Eskiden ulaşımın hayvanlarla sağlanması sebebiyle, ulaşım yolları üzerinde kısa mesafeler arasında insan ve hayvanların ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla menzil noktaları tespit edilmiş, hatta önemli geçitlerin bulunduğu yerlerde derbent teşkilatı oluşturulmuştur. Anadolu'da geçmişte bütün iktisadî faaliyet, yolların geçtiği yerler ile, bu yolların vardığı liman ve

---

[264] Göney, S., 1976, a.g.e., s.121.

şehirlerde toplanmaktaydı.[265] Bu sebeple ulaşım güzergâhları üzerinde yeni yerleşmeler teşkil edilmiştir. Devrez Oluğu, topografik şartlarının uygunluğu sebebiyle geçmişten günümüze kadar geçen zaman içerisinde kara ulaşımında yegâne kullanılan alanlardan birisi olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu döneminde Anadolu'nun batısını doğusuna bağlayan ve Sol Kol Yolu olarak bilinen yolun Devrez Oluğu'ndan geçmesi, bölgenin ticari açıdan önemini artırmış ve bu duruma bağlı olarak Devrez Havzası'nın tabanındaki yolun geçtiği alanların kenarında köy yerleşmeleri kurulmuştur. Günümüzde E-80 Devlet Karayolu'nun ve Karaelmas demiryolunun geçtiği bu hat üzerinde batıdan doğuya doğru sağlı sollu olmak üzere Sumucak, Kızılca, Çörekçiler, Ömerli, İnköy, Sarmaşık, Çeltikbaşı, Kösen, Çaykapı ve Zincirlikuyu köyleri bulunmaktadır.

2.2.1.1.c. Kuruluş Yerlerine Göre Köy Yerleşmeleri

Araştırma sahasının büyük bir kısmının yüksek dağlardan ve engebeli arazilerden meydana gelmesi sebebiyle, bölgedeki köyler daha ziyade eğimli yüzeyler üzerinde kurulan etek, sırt ve vadi köylerinden oluşmaktadır. Bunların dışında, düzlük arazilerde ova köyleri ve nehir kenarlarında da nehir kenarı köyleri bulunmaktadır. Ancak bu köylerin fazla sayıda olmadığı görülmektedir (Tablo 2.27).

Tablo 2.27. Devrez Havzası'ndaki Köy Yerleşmelerinin Kuruluş Yerlerine Göre Dağılımı (1997).

Kuruluş Yerlerine Göre Köyler	Nehir Kenarı	Ova	Sırt	Vadi	Dağ Eteği	Dağ	Toplam
Köy Sayısı	4	9	50	47	57	8	175
Oranı (%)	2,3	5,1	28,5	26,9	32,6	4,6	100

Kaynak: Yerinde Yapılan Gözlemler ile 1/25000 Ölçekli Topografya Haritalarından Yararlanılarak Hazırlanmıştır.

Devrez Havzası'ndaki köyleri konumlarına göre sınıflandırdığımızda, dağ etekleri boyunca sıralanan etek köylerinin en büyük grubu oluşturduğunu ve havzada bulunan köylerin %34'ünün bu köylerden meydana geldiğini görmekteyiz. Bölgede özellikle havza tabanının her iki kenarında yükselen dağlık kuşağın etek kısımları boyunca, Devrez Çayı'nın tabileri tarafından meydana getirilmiş olan birikinti konilerinin gerisindeki dağ etekleri, etek köylerinin kuruduğu yerleri oluşturmuştur. Etek köylerinin sit alanları gerilerinde yükselen dağa dayanmaktadır. Ancak bu köylerin topraklarının bir bölümü havza tabanına doğru açılan alanlarda yer almaktadır. Bundan dolayı etek köyleri bir yandan tarımsal faaliyetlerle uğraşırken, diğer yandan da dayandıkları dağlık alanlarda bulunan mera ve ormanlardan da istifade edebilmektedir.

Devrez Çayı'nın taşkınlarına maruz kalmamak amacıyla, bölgedeki yerleşmelerin havza tabanından ziyade, ana vadi tabanının gerisindeki yüksek alanlara tekabül eden dağ eteklerinde bulunduğu görülmektedir. Nitekim bölgede çekilen su sıkıntısına rağmen, nehir kenarlarında oldukça az sayıda köy yerleşmesi konulmuştur. Bu sebeple, bölgedeki dağ eteklerinin köy yerleşmelerini kendisine çekmesinde, buraların taşıdığı ekonomik potansiyellerin yanısıra, taşkınlardan korunaklı bir konumda bulunmalarının da rolünün olduğunu söylemek mümkündür.

---

[265] Orhunlu, C., 1990, Osmanlı İmparatorluğunda Derbent Teşkilatı, Eren Yayıncılık, İstanbul, s.2.

Bölgede etek köylerinden sonra en büyük grubu sırt köyleri oluşturmaktadır. Bu köyler etek köylerinin dayandıkları dağlık kuşağın üzerindeki engebeli arazilerde bulunan küçük çaplı ve dağınık tarım alanlarının olduğu yerlerin yakınındaki yerleşmeye elverişli sırtlar üzerinde konumlanmıştır. Araştırma sahasındaki köylerin %30'unu meydana getiren sırt köyleri, bölgeyi kuzeyden çevreleyen Ilgaz dağlık kuşağının güney kesimleriyle, yine bölgeyi güneyden kuşatan Aydos, Erenler, Geçmiş ve Kös dağlarının havza tabanına bakan kuzey kesimlerindeki dağlık arazilerinin yüksek ve engebeli kesimlerinde bulunmaktadır.

Devrez Çayı ve tabilerinin meydana getirmiş olduğu vadilerde bölgedeki köy yerleşmelerinin tercih ettiği alanlardandır. Daha önce iklim bahsinde de açıklandığı üzere, bölgenin Kış aylarında sıcaklık ortalaması oldukça düşmektedir. Bu sebeple bölgedeki köy yerleşmeleri, kışın olumsuz şartlarından bir nebze olsun korunabilmek amacıyla, bölgenin korunaklı vadi içerilerine konumlanmıştır. Akarsu vadilerinin yamaç ve taraçalarında bulunan köyler tarım arazilerinden faydalanmakla birlikte, hayvancılıkla da uğraşmaktadırlar. Bu köylerin sahip olduğu hayvan varlığının, bölgedeki ova ve etek köylerine nazaran daha fazla sayıda olması da, hayvancılık faaliyetlerinin vadi köyleri için önemini ortaya koymaktadır. Örneğin Orta ilçesine bağlı bir vadi köyü olan Kayılar köyü, Orta ilçesinin köyleri içerisinde en fazla hayvan potansiyeline sahip olan bu köyde 2150 adet büyükbaş, 2150 küçükbaş ve 42 tane de yük ve çeki hayvanı bulunmaktadır.[266] Vadi köylerinin bölgedeki yazın kullanılan yaylak alanlarına yani yaylalara ulaşan yolların geçtiği vadilerin içerisinde kurulması da, bu köylerin göçebe hayvancılığın yapıldığı dönemlerde kışın hayvanların barındırıldığı kışlak alanlarını meydana getirdiğini ortaya çıkarmaktadır. Nitekim Kayılar köyü de gerisindeki yüksek Aydos Dağlarının üzerinde bulunan yaylalara ulaşan yolun geçtiği Bastak Deresinin vadisinin kenardaki doğu yamacı üzerinde konumlanmıştır.

Araştırma sahası içerisindeki yerleşmeleri birbirine bağlayan yolların, doğal vadi sistemlerini kullanmasına bağlı olarak vadi içerisinde bulunan köyler ulaşım açısından önemli bağlantı noktalarını oluşturmuştur. Bölgenin yüksek ve topografik durumu son derece bozuk olan kısımlarında bulunan yerleşmelere ancak Devrez Çayı'nın tabilerinin meydana getirdiği vadileri kullanarak ulaşmak mümkün olmaktadır. Bu vadilerin başında Bucura, Pazar, Gökçay ve Kızılca Derelerinin vadileri gelmektedir. Nitekim Bucura Deresi'nin vadisi içerisinde, eski isimlerini bu dereden alan Eskice (Bucuraeskice), Yenice (Bucurayenice), Yenidemirciler (Bucurademirciler) ve Yaylaören (Bucura) gibi köyler Bucura deresinin vadisini kullanan yol ile birbirine bağlanmıştır.

Bölgede konum olarak akarsu vadisi içerisinde bulunan köy yerleşmelerinin, yerleşme yerleri özenle seçilmiş ve vadi köyleri akarsuların taşkın tehlikesinden uzak vadi yamaçlarında ve taraçalarında kurulmuştur. Taşkın tehlikesi ihtimalinin fazla olmasına bağlı olarak bölgenin dik ve derin vadi yamaçlarının köy yerleşmeleri tarafından yerleşmek amacıyla nadiren kullanıldığı müşahede edilmiştir. Bölgede vadiler köy yerleşmeleri tarafından etek ve sırtlardan sonra tercih edilen alanları oluşturmuş ve vadi köyleri bölgedeki köylerin %28'ini teşkil etmiştir.

---

[266] D.İ.E., 1998, Çankırı-Orta 1997 Köy Genel Bilgi Anketi, Çankırı.

Topografik yapı itibarıyla büyük bir kısmı oldukça engebeli bir özellik gösteren araştırma sahasının düz olarak ifade edilebilecek hafif eğimli sahaları, Devrez Havzası'nın taban kesiminde bulunmaktadır. Devrez Çayı ve tabirlerinin getirmiş olduğu materyaller sonucu, Devrez Havzası'nın taban kesimlerinde gelişmiş olan Orta, Kurşunlu, Ilgaz ve Tosya ovaları adındaki küçük ölçekli ovalar üzerinde az sayıda toplu köy yerleşmeleri kurulmuştur. Bölgenin ovalık arazileri, verimli tarım topraklarına ve yerleşme için uygun topografik şartlara sahip olmasına rağmen, köy yerleşmeleri tarafından tercih edilmeyen alanlardandır. Bu durumu Devrez Çayı'nın ovalık arazilerde sık sık taşkınlara sebebiyet vermesine ve yatak değiştirerek çevresinde bataklıklar oluşturmasına bağlamak mümkün görünmektedir. Nitekim Ilgaz Dağlarından kaynağını alan Deringöz ve Gevur Çaylarının biriktirdiği materyaller sonucu oluşan ve bir dağ eteği ovası özelliği gösteren Tosya Ovası'nın içerisinden akan Devrez Çayı, sık sık taşkınlara sebebiyet vermiş ve yatak değiştirerek çayın yakın kesimlerini bataklık ve sazlık haline getirmiştir. Tosya Ovası'nda görülen bu özelliğe bağlı olarak, burada su isteği fazla olan çeltik tarımının yapılması ön plana çıkmış ve köy yerleşmeleri hem sel ve hem de Devrez Çayı boylarından eskiden sıkça rastlanan malarya (sıtma) tehlikesinden korunmak için Devrez Çayı'nın kenarlarından ziyade, çayın kenarlarından yükselen dağ ve vadi meltemlerine açık olan yamaçların üzerini yerleşim alanı olarak tercih etmişlerdir.

Araştırma sahasında Yaz aylarında ortaya çıkan su sıkıntısının kendisini en fazla düzlük arazilerde hissettirmesine bağlı olarak, bölgenin düzlük alanlarında bulunan ova köyleri su kaynaklarının çıktığı yerlerde kurulmuştur. Toplu bir halde bulunan ve sık bir doku özelliği gösteren bu köylerden bir tanesi de Orta ilçesine bağlı Büğdüz köyüdür. Büğdüz köyünün merkezinde bir su kaynağı bulunmakta ve bu su kaynağının hemen kenarında da köy camisi yer almaktadır. Köyün meskenleri ise neredeyse sırt sırta inşa edilmiş bir durum göstermektedir.

Bölgenin ova köyleri, yüksek kesimlerde yer alan sırt ve vadi köylerine nazaran, nüfusça daha kalabalık ve gelişmiş köylerdir. Ancak bu köylerin sırt, vadi ve etek köyleriyle yeni eğimli yüzeyler üzerinde kurulan köy yerleşmeleriyle sayı olarak kıyaslandığında oldukça az sayıda olduğu anlaşılmaktadır. Araştırma sahasında bulunan köylerin sadece %5'ini ova köylerinin meydana getirdiği görülmektedir.

2.2.1.1.d. Yükselti Basamaklarına Göre Köy Yerleşmeleri

İnsanlar, yükseltinin iklim, bitki örtüsü, toprak ve topografya şartları üzerindeki etkilerine bağlı olarak köy yerleşmelerini belirli bir yükselti basamağı üzerinde kurmuş ve köyün bulunduğu mevkiinin kendilerine sunduğu şartlar doğrultusunda yaptıkları ekonomik faaliyetleri şekillendirmişlerdir. Aynı yükselti basamağı içerisinde yer alan köylerin benzer coğrafî çevre faktörlerinden etkilenmesi sebebiyle, köy yerleşmelerini bulundukları yükselti basamaklarına göre sınıflandırmak mümkün olabilmektedir. Ancak bu tür bir sınıflandırmada her yükselti basamağının kapladığı alanın hesap edilmesi ve bu yükselti basamağının coğrafî özelliklerinin iyi bir şekilde bilinmesi gerekmektedir. Yükselti basamaklarına göre köy yerleşmelerinin sınıflandırılmasıyla, belirli bir bölgedeki hangi yükseklikten sonra yoğunlaştığını veya seyrekleştiğini anlamak yani dikey yönde

yerleşmelerin dağılışını tespit etmek imkânı ortaya çıkmaktadır. Yine bu sayede yerleşmelerin alt ve üst sınırları görülerek, yükseltinin yerleşmeler üzerindeki tesirlerini anlamak mümkündür.

Araştırma sahasındaki köy yerleşmeleri, yükseltinin coğrafî çevre faktörleri üzerindeki tesirlerine bağlı olarak, farklı yükselti basamakları üzerinde yer almıştır. Bölgenin en alçak kısımları, Devrez Çayı'nın Kızılırmak'a katıldığı yerlerdir. Buradan batıya yani çayın kaynağını aldığı Aydos ve Işık dağlarına ve havza tabanının kenarlarından itibaren yükselen Kös ve Ilgaz dağlarına doğru araştırma sahasının yüksekliği giderek artmakta ve Ilgaz Dağlarının Büyükhacettepe'sinde yükseklik 2587 metreyi bulmaktadır.

Yüksekliğin yer yer 2000 metrenin üzerine çıktığı araştırma sahasında, 1500 metreden itibaren iklim şartlarının ziraat hayatı üzerindeki olumsuz etkileri, tarım alanlarının yerini geniş ve sık bir orman örtüsüne bırakması ve eğimin artması gibi sebepler dolayısıyla devamlı kır yerleşmeleri oldukça seyrekleşmektedir. Buna karşılık devamlı kır yerleşmeleri 750-1500 metreler arasında coğrafî faktörlerin yerleşmeleri olumsuz bir şekilde etkilememesi ve bu kuşağın sahip olduğu ekonomik potansiyellere bağlı olarak yoğunlaşmaktadır (Tablo 2.28).

Tablo 2.28. Devrez Havzası'ndaki Köy Yerleşmelerinin Yükselti Basamaklarına Göre Dağılımı (1997).

Yükselti Basamakları	350-500	501-750	751-1000	1001-1250	1251-1500	1501-1750
Köy Sayısı	5	8	36	61	54	11
Oranı (%)	2,9	4,5	20,6	34,8	30,9	6,3

Kaynak:Yerinde Yapılan Gözlemler ile 1/25000 Ölçekli Topografya Haritalarından Yararlanılarak Hazırlanmıştır.

Tablo 2.28'de görüleceği üzere, araştırma sahasındaki köy yerleşmeleri farklı yükselti basamakları içerisinde bulunmaktadır. Bu tabloya göre; 350-500 metreler arasında 5 tane köy yer almaktadır. 350-500 metre yükselti basamağından 501-750 metreler arasındaki yükselti basamağına geçildiğinde köy yerleşmelerinin sayısı çok az artarak 8'e ulaşmıştır. Bölgedeki köy yerleşmelerinin sayısı 750 metreden itibaren hızlı bir şekilde artmış ve 751-1000 metreler arasındaki köy sayısı 36'yı bulmuştur. 1001-1250 metreler arası köy sayısı bakımından araştırma sahasının en fazla köy ihtiva eden kuşağını meydana getirmiştir. Bu kuşaktaki köy sayısı 751-1000 metreler arasındaki kuşağa nazaran 25 tane daha fazla olup 61 tanedir. 1250 metreden itibaren yükseldikçe bölgedeki köy yerleşmelerinin sayısı azalmaktadır. Ancak 1251-1500 metreler arasında 54 köyün bulunması sebebiyle 1001-1250 metreler arasındaki kuşaktan sonra en fazla köyün bu kuşak içerisinde yer aldığı görülmektedir. Araştırma sahasındaki köy yerleşmeleri 1500 metrenin üzerindeki kesimlerde hızla azalmış ve 1501-1750 metreler arasındaki kuşağa sadece 11 köy yerleşmiştir.

Bölgedeki yükselti basamaklarının kapladıkları alanların aynı genişlikte olmamaları sebebiyle, her irtifa kuşağında bulunan köy sayasına bakarak köylerin yükselti basamaklarına göre dağılımlarında objektif bir değerlendirme yapma imkânımız bulunmamaktadır. Örneğin bölgenin 350-500 metreler arasındaki basamağında 5 tane köyün yer almasından hareket ederek bu kuşağın devamlı kır yerleşmeleri açısından seyrek olduğu şeklinde bir genelleme yapmak bizi yanlış bir sonuca götürecektir. Çünkü 350-500 metreler arasında bulunan bu kuşağın son derece verimli ve düz alanlarda tekabül etmesine rağmen kapladığı alanın oldukça az bir genişlikte olması sonucu fazlaca köy ihtiva etmediği anlaşılmaktadır.

Araştırma sahasının 350-500 metreler arasında kalan kesimleri Tosya'ya bağlı Çaykapı köyünden başlayarak Devrez Çayı'nın Kızılırmak'a katıldığı yere kadar uzanan havza tabanında bulunmaktadır. 501-750 metreler arası Tosya ilçesi sınırları içerisinde kalan ve havza tabanını kuzey ve güneyden kuşatan dağlık kuşakların etekleri boyunca genişlemiştir. 751-1000 metreler arası ise Kurşunlu'ya bağlı Sumucak köyüne kadar uzanan havza tabanını çevrelemekte ve Ilgaz ile Kurşunlu arasında kalan alanlarda genişlemektedir. Büyük bir kısmı 1000 metrenin üzerine olan bölgede, 1001-1250 ve 1251-1500 metreler arasındaki yerlerin Kurşunlu ile Orta arasında genişlediği görülmektedir.

Tablo 2.28'den de anlaşıldığı gibi bölgedeki köylerin %7,4'ü 250-750 metre, %86,3'ü 751-1500 metre ve %6,3'ü de 1500 metrenin üzerinde yer almaktadır. Bu sonuçlara göre araştırma sahasındaki köy yerleşmelerinin 751-1500 metreler arasında kalan yükselti basamakları içerisinde, yoğunlaştığını, nadiren 1500 metrenin üzerine çıktığını, 750 metrenin altındaki alanların ise havza geneline nazaran oldukça az bir alan kaplamasına bağlı olarak köy sayısının az olduğunu söylemek mümkün görünmektedir.

2.2.1.1.e. Dokularına Göre Köy Yerleşmeleri

Köy tipleri kadar, köylerin yapısı, yani köyü meydana getiren mesken, ambar ve ahırların tertip tarzı ile aralarındaki mesafeye göre sıkışık veya gevşek dokuda olmaları da yerleşme coğrafyası bakımından önem arz etmektedir.[267] Bilindiği gibi köy yerleşmeleri dokularına göre toplu ve dağınık olmak üzere iki grupta incelenmektedir. Toplu köylerde yerleşme çekirdekleri bir arada ve birbirine yakın bir şekilde neredeyse yan yana bulunurken, dağınık yerleşmelerdeki yerleşme çekirdeklerinin belirli oranlarda birbirinden uzakta inşa edildikleri görülmektedir. Bunların dışında DOĞANAY tarafından gevşek dokulu olarak ifade edilen dağınık ve toplu yerleşmeler arasındaki bir geçiş şeklide bulunmaktadır.[268] Dağınık bir doku özelliği gösteren mahalle yerleşmelerindeki yerleşme çekirdeklerinin zamanla çoğalmasına bağlı olarak ortaya çıkan bu doku sisteminde, yeni meskenlerin yapılmasıyla birlikte mahalledeki yerleşme çekirdekleri eskiye oranla birbirine doğru yakınlaşmaktadır. Ancak bu yakınlaşmaya rağmen meskenler arasında yine de belli bir uzaklığın kalması dolayısıyla, gevşek dokulu yerleşmelerin, dağınık dokulu yerleşme sistemi içerisinde incelenmesinin doğru olacağı kanaatindeyiz. Bu sebeple, araştırma sahasında bulunan ve gevşek dokulu olarak kabul edilebilecek özellikte olan yerleşmeleri dağınık doku yerleşme formu içerisinde incelemiş bulunmaktayız.

Yerleşmelerin toplu ve dağınık bir doku özelliği göstermesinde, topografya, su, toprak, bitki örtüsü ve yüksekliğe bağlı olarak değişen iklim şartları gibi tabii faktörlerin yanısıra beşerî ve ekonomik faktörlerin de rolü bulunmaktadır. Yerleşmeler bulunduğu çevrenin kendilerine sağladığı imkânlar ölçüsünde çevrenin fizikî coğrafya özellikleriyle bütünleşerek yayılmakta ve bu faktörlerden birinin veya birkaçının etkisiyle dağınık veya toplu bir doku sistemine sahip olmaktadır.

---

[267] Göney, S., 1976, a.g.e., s.312.

[268] Doğanay, H., 1997, a.g.e., s.263.

Devrez Havzası'ndaki köy yerleşmelerinin %67,4'ü toplu, %32,6'sı dağınık dokulu bir forma sahip bulunmaktadır (Tablo 2.29). Bölgedeki dağınık dokulu köylerin Tosya ve Ilgaz ilçeleri sınırları içerisindeki Ilgaz ve Kös dağları üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Toplu dokulu köyler ise genellikle Orta ve Kurşunlu ilçelerinin sınırları içindedir. Neojen platoları ve ovalık arazileri üzerinde yer almaktadır.

Tablo 2.29. Devrez Havzası'ndaki köy yerleşmelerinin dokularına göre dağılımı (1997).

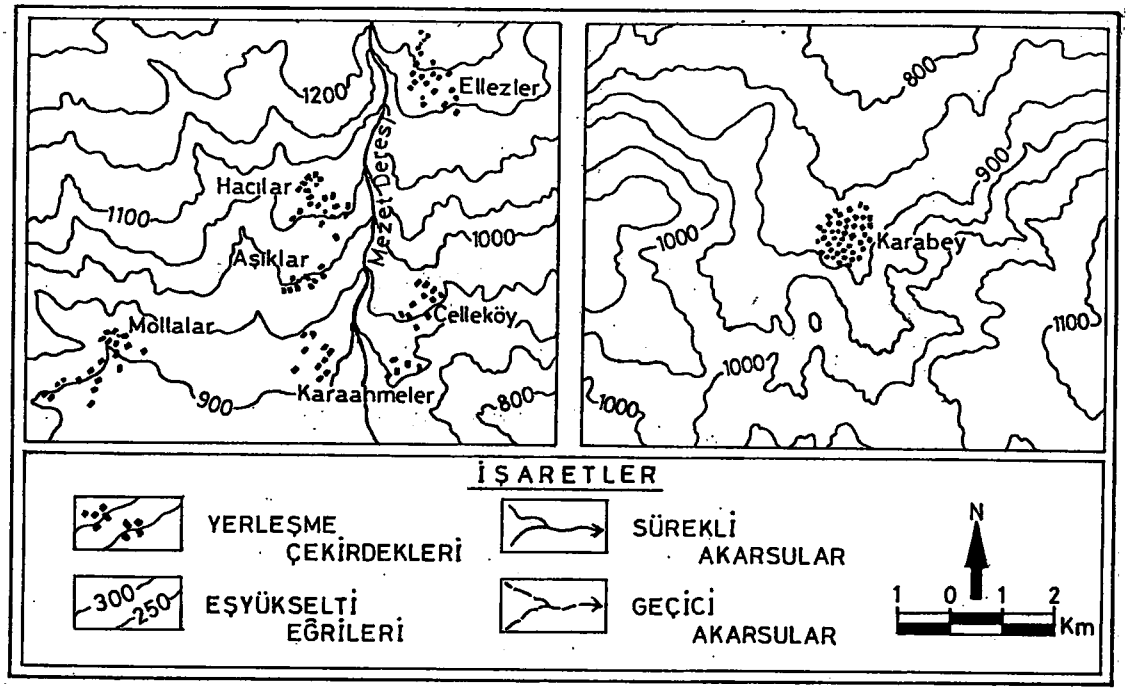
Dokularına Göre Köyler	Toplu Dokulu	Dağınık Dokulu	Toplam
Köy Sayısı	118	57	175
Oranı (%)	67,4	32,6	100

Kaynak: Yerinde Yapılan Gözlemler ile 1/25000 Ölçekli Topografya Haritalarından Yararlanılarak Hazırlanmıştır.

Araştırma sahasını kuzey ve güneyden çevreleyen Ilgaz ve Kös dağları üzerinde bulunan köy yerleşmelerinin topografya, iklim ve bitki örtüsü gibi doğal çevre faktörlerinden etkilenerek dağınık bir doku özeliğine kavuştuğu müşahede edilmiştir. Bu alanların yüksek ve engebeli olması sebebiyle buralardaki tarım arazileri küçük ve birbirinden uzakta yer almakta yani dağınık bir durumda bulunmaktadır. Ayrıca topografik koşulların ortaya çıkardığı zorluklar dolayısıyla buralara ulaşım güçlükle yapılmaktadır. Bu durumlara bağlı olarak bölgenin dağlık ve yüksek kesimlerinde bulunan köylerin yerleşme çekirdekleri doğal çevre koşullarının zorlanmasıyla tarım alanlarının kenarlarında inşa edilmiş ve bu şekilde bir yapılanmada köylerin dağınık bir doku sistemi göstermesine vesile olmuştur (Şekil 2.20).

Yükseldikçe su kaynaklarının çoğalması, yerleşmelerin suya bağlılığını azaltmakta ve bölgenin bu kesimlerindeki köyleri oluşturan yerleşme çekirdekleri bir su kaynağının etrafında toplanmak mecburiyetinde kalmayarak, geçim kaynakları ölçüsünde dağılmaktadır. Yerleşme çekirdeklerinin bu şekilde dağılmasına bağlı olarak bölgenin yüksek kesimlerindeki köylerin birkaç üniteden meydana geldiği ve dağınık bir dokuya sahip olduğu görülmektedir.

Bölgedeki dağlık alanların 1500 metrenin üzerindeki kesimleri oldukça gür bir orman örtüsüyle kaplı bulunmaktadır. Bu duruma bağlı olarak bölgenin yüksek kesimlerindeki ormanlık arazileri içerisinde yer alan köylerin yerleşme çekirdekleri orman tahribatı sonucu oluşmuş küçük ve dağınık tarım arazilerinin kenarlarında inşa edilmiştir. Dolayısıyla orman örtüsünün de köylerin dağınık dokulu bir doku sistemine sahip olmasında rolünün olduğunu söylemek mümkün görünmektedir.

Şekil 2.20. Pelitçik ve Karabey Köylerinde Yerleşme Çekirdeklerinin Topografik Yapıya Göre Durumları

Araştırma sahasındaki köylerin büyük çoğunluğunu oluşturan toplu dokulu köylere, Orta ve Kurşunlu'nun plato kesimleriyle, Ilgaz ve Tosya'nın ovalık arazilerinde ve bu ovaların kenarları boyunca uzanan dağların eteklerinde rastlanmaktadır. Bölgenin bu kesimlerindeki köylerin toplu bir doku özelliği göstermesinde su faktörünün temel rolü oynadığı anlaşılmaktadır. Çünkü Devrez Havzası'nda Yaz aylarında su eksikliği görülmekte ve bu duruma bağlı olarak bölgenin özellikle su kaynakları açısından yetersiz ve geçirimli arazilerden meydana gelen kesimlerinde bulunan köyler su kaynağının çıktığı mahdut noktalarda toplanmak mecburiyetinde kalmaktadır. Bununla birlikte su kadar olmasa da bölgedeki verimli ve geniş tarım toprakları üzerindeki köylerin toplu, sınırlı ve dağınık tarım topraklarına sahip köylerin ise dağınık dokulu olmasından anlaşılacağı üzere, toprak şartlarının da bölge köylerinin dokuları üzerinde doğrudan etkileri bulunmaktadır. Bu etkiler toprak şartlarının ortaya koyduğu ekonomik yapıyla alakalıdır. Bölgedeki geçimin temelini tarım ve hayvancılığın oluşturmasına bağlı olarak, tarım topraklarının ve mera alanlarının köy hayatı üzerinde büyük önemi bulunmaktadır. Bu sebeple tarım toprakları açısından yetersiz olan dağ ve orman köylerinde yerleşme çekirdekleri tarım topraklarının ve mera alanlarının etrafında dağılmak mecburiyetinde kalmaktadır. Buna karşılık verimli ve geniş tarım topraklarına sahip ova köylerinin yerleşme çekirdekleri toplu bir şekilde, tarım alanlarının kenarlarında bulunmaktadır. Bu duruma bağlı olarak ekonomik açıdan daha fazla bir potansiyeli bulunan ova köylerinin bölgedeki diğer köylere nazaran daha büyük ve daha gelişmiş oldukları görülmektedir.

Devrez Çayı ve tabilerinin getirmiş olduğu materyaller sonucu oluşan Ilgaz ve Tosya ovaları, araştırma sahasının en verimli tarım topraklarını meydana getirmektedir. Bu kesimlerde bulunan köy yerleşmelerinin tarım topraklarını işgal etmemek amacıyla, ovaların kenarlarındaki sırt, tepe ve yamaçlarda kurulduğu ve toplu bir dokuda olduğu görülmektedir. Bu köylerden birisi de Suluca köyüdür.

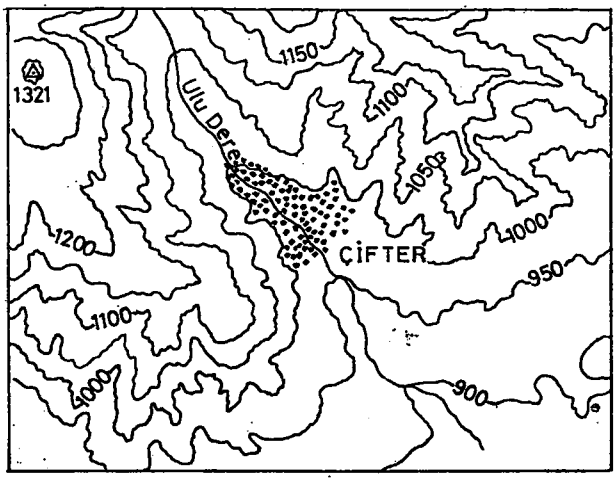
Adından da anlaşılacağı üzere, su kaynakları açısından zengin olan bu köyün güney kesimi alüviyal topraklarla kaplı bulunmaktadır. Suluca köyünün en önemli tarım topraklarını meydana getiren bu kesimler bağ ve bahçelerle kaplı bir durumdadır. Buralarda ekonomik değeri fazla olan sebze, meyve ve çeltik üretilmektedir. Geçim kaynaklarının temelini tarımın oluşturduğu Suluca köyünde, tarım topraklarının yetersiz olmasına bağlı olarak köyün siti bölgenin alüviyal taban çevresinde bulunan diğer köylerinde olduğu gibi gerisindeki dağ eteğinde kurulmuştur (Şekil 2.22). Bu sebeple bölgedeki köylerin dokuları üzerinde tarım topraklarının dağılışı, verimliliği ve genişliği gibi özelliklerinin de etkili olduğunu söylemek mümkündür.

Araştırma sahasındaki köylerin dokuları üzerinde fizikî ve ekonomik faktörler kadar olmasa da beşerî faktörlerinde etkileri olmaktadır. Beşerî faktörler özellikle toplu dokulu köylerin meydana gelmesinde etkili olmuştur. Çünkü toplu dokulu köylerde, toplu dokulu olmanın verdiği avantajlardan yararlanmak için aynı aileden gelen ve aralarında kan bağı bulunan kişiler yerleşme çekirdeklerini yan yana yapmakta ve aynı mirasın bölüşülmesinden gelen toprakları işlemektedir. Bunun yanısıra halen köy halkı arasında imece gibi yardımlaşma ve herhangi bir olay karşısında ortak tavır olarak sosyal dayanışma faaliyetleri de toplu yerleşmelerin oluşmasında önem taşımaktadır.

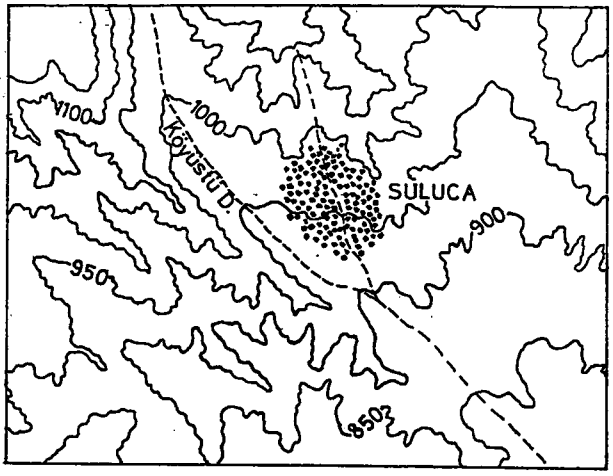
2.2.1.1.f. Fizyonomik Görünüşlerine Göre Köyler

Araştırma sahasının kenarları boyunca uzanan yüksek ve dağlık kesimlerin dışında kalan alanlarında görülen toplu köy yerleşmelerinin, toplu oluş karakterinin yanısıra fizikî ve beşerî faktörlerden etkilenerek bazı şekiller aldıkları görülmektedir. Bu duruma bağlı olarak bölgedeki toplu köy yerleşmelerini genel fizyonomik görünüşlerine göre sınıflandırmak mümkündür.

Köy yerleşmelerinin topografik şartlar açısından yerleşmeye uygun bir yerde kurulmaları ve zamanla kuruldukları yerin topografik şartlarına uygun olarak gelişmeleri sebebiyle topografik faktörlerin köylerin şekillenmesinde önemli bir rolü olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Devrez Havzası'nın kenarlarında yükselen dağlık kuşaklardan ana vadiye yeni Devrez Havzası'nın tabanına inen akarsuların meydana getirdiği küçük birikinti konileri üzerindeki köylerin, birikinti konisinin şekline uygun bir şekil olarak üçgene benzediği görülmektedir. Bölgede Ilgaz ve Tosya ovalarının kenarlarında bulunan birikinti konilerinin üzerlerinde üçgen şekilli köyler yer almaktadır. Bu köylerden bir tanesi de Çifter köyüdür. Ilgaz Dağlarından kaynağını alan Uludere'nin havza tabanında meydana getirdiği küçük bir birikinti konisinin başlangıç yeri üzerinde bulunan bu köyde; köyün yerleşme çekirdekleri ve eklentileri topografyaya uygun bir şekilde birikinti konisi üzerinde yayılarak köye üçgene benzer bir şekil vermiştir (Şekil 2.21).

Şekil 2.21. Fizyonomik Görünümü Üçgen Olan Çifter Köyü

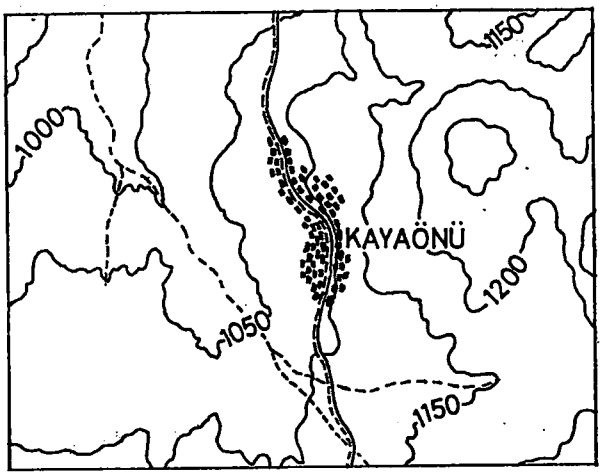
Şekil 2.22. Fizyonomik Görünümü Daire Olan Suluca Köyü

Daha öncede bahsedildiği üzere, köylerin kurulmasında etkili olan faktörlerin başında su ve toprak şartları gelmektedir. Bu sebeple özellikle geniş tarım arazilerinin bulunduğu yerlerdeki suyun çıktığı noktalar, yerleşmeler tarafından yegâne tercih edilen alanlardır. Yaz mevsiminde su eksikliği görülen araştırma sahasında da suyun çıktığı yerler yerleşmeleri kendisine çekmiş ve bazı köyler merkezinde su kaynağı olmak üzere dairevi bir şekil almıştır. Orta ve Kurşunlu'nun ova ve Neojen platoları üzerindeki bazı köylerin dairevi bir şeklide oldukları görülmektedir. Bu tip köylerin bazılarında su kaynağının yanısıra köyün ortak kullandığı okul, cami, köyodası gibi yapılar da köyün merkezinde bulunmaktadır. Geniş tarım arazilerinin kendisine sunduğu imkânlar dolayısıyla bölgedeki dairevi şekle sahip olan köylerin diğer toplu köylere nazaran daha büyük ve gelişmiş oldukları görülmektedir (Şekil 2.22).

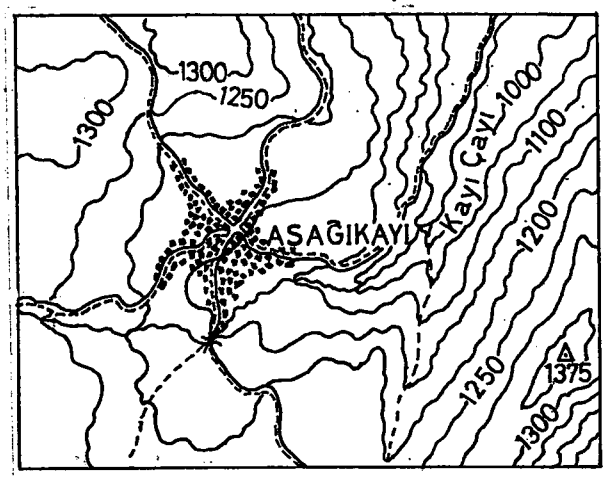
Devrez Havzası'nın tabanını kuzeyden ve güneyden çevreleyen dağlık kuşakların ana vadiye bakan yamaçları üzerinde yerleşmiş olan bazı köyler, bu yamaçların uzanışına paralel bir şekil almıştır. Yamaçların nispeten meyli az olan sırtları üzerinde bulunan bu köyler, yamaçlar boyunca uzanan yolların kenarlarında uzunlamasına bir şekildedir.

Fizikî faktörlerin yanısıra beşerî faktörlerinde köylerin şekillenmesinde etkili oldukları anlaşılmaktadır. Beşerî faktörlerden etkilenerek şekillenen köylerin başında ise yol boyu köyleri gelmektedir. Yol boyu köylerinde köyün yerleşme çekirdekleri ve bunların eklentileri yolu takip edecek bir şekilde yolun bir veya her iki yakası boyunca dağıldığından, bu köyler uzunlamasına şekiller almaktadır. Bölgede E-80 Devlet Karayolu boyunca yol boyu köylerinin sıralandığını görmekteyiz. Bunun dışında Kilkuyu, Yuva ve Kayılar köylerinde olduğu gibi köylerin birbirine bağlayan yollar üzerindeki köyler zamanla yol boyunca uzanarak yol boyu köyü özelliği kazanmıştır (Şekil 2.23). Önceleri iki ayrı mahalle veya köy olan yerleşmelerinde zamanla yol boyunca uzanarak birleştikleri görülmektedir. Bunun bölgedeki en güzel örneği Kayılar köyüdür. Özlü'yü (Buhya) Yaylakent (Bastak) ve devamında Orta'ya bağlayan yol üzerinde bulunan ve geçmişte iki ayrı köy olan Kayıkebir ve Kayısağır köyleri zamanla yol boyunca uzanarak birleşmiş ve bu köye Kayılar adı verilmiştir.

Bir hat boyunca uzanarak meydana gelmiş olan yol boyu köylerinin dışında, değişik yönlerden gelen yolların ve akarsuların kesiştikleri yerlerde de DOĞANAY[269] tarafından **Işınsal Dokulu Köyler** olarak tarif edilen yıldız şekilli köyler oluşmaktadır. Bölgedeki yıldız şekilli köylerden birisi Aşağıkayı köyüdür. Önceleri köyü ikiye ayıran Kayı Çayı boyunca uzanan bu köyün zamanla değişik doğrultulardan gelen yollar boyunca geliştiği ve yıldız şeklini aldığı anlaşılmaktadır (Şekil 2.24).

Şekil 2.23. Fizyonomik Görünümü Yol Boyu Olan Kayaönü Köyü

Şekil 2.24. Fizyonomik Görünümü Yıldız Şekilli Olan Aşağıkayı Köyü

Toplu köylerin mutlaka belirli bir geometrik şekle sahip olmalarını beklememiz mümkün değildir. Çünkü bazı toplu köylerin hiçbir geometrik şekle benzemediği dolayısıyla kendisine münhasır bir şekil aldıkları görülmektedir. Yerleşme çekirdekleri ve eklentilerinin bir arada olması ve uzaktan bir küme veya yığın halinde görünmesi sebebiyle TANOĞLU'nun[270] ifadesiyle küme köy yahut yığın köy (Hufendorf) olarak tanımlanan bu köylerde yerleşme çekirdekleri ve eklentileri sık fakat düzensiz bir şekilde dağılmıştır. Bu duruma bağlı olarak köyler belirli bir şekilde sahip değildir. Araştırma sahasının Orta ve Kurşunlu yörelerinde bulunan geniş tarım arazileri üzerindeki bazı köylerin hiçbir geometrik şekil göstermeden bir küme halinde bulunması dolayısıyla bu köyleri küme köyler olarak nitelendirmiş bulunmaktayız.

2.2.1.1.g. Ormana Göre Köy Yerleşmeleri

Ormanlar Türkiye'nin birçok kesiminde olduğu gibi araştırma sahasında da köy yerleşmeleri için önemli bir ekonomik potansiyel sahalarıdır. Çünkü ormanlar çevrelerini doğrudan ve dolaylı olarak etkileyerek köylerin ekonomik faaliyetlerini belirli ölçülerde belirleyebilmektedir. Bölge köyleri tarafından ilk etapta yakacak odun ve kereste temini amacıyla kullanılan ormanlar, zaman içerisinde orman ilçe müdürlüklerinin aldıkları tedbirler ve yaptıkları uygulamalarla daha prodüktif bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Bu çalışmalar çerçevesinde bölgenin ormanlık sahalarında bulunan köylerinden Dağardı, Saraycık, Yerkuyu ve Yuvasaray gibi bazı köyler orman kooperatifleri kurmuş ve orman sahalarından kendilerine yakacak odun ve kereste sağlamanın yanısıra orman işçiliği sayesinde de yeni bir geçim yolu bulmuşlardır.

---

[269] Doğanay, H., 1997, a.g.e., s.271.

[270] Tanoğlu, A., 1966, a.g.e., s.262.

Ormana göre köy yerleşmelerini EMİROĞLU, köyün ormana olan uzaklığına bakarak, orman içi, orman kenarı, orman yakını ve orman dışı köyler şeklinde sınıflandırılmaktadır. [271] Bu sınıflandırmada orman içinde bulunan ve bu sebeple ormanla ilişkisi en fazla olan köyler orman içi, ormanın bitişiğinde bulunan ve orman içi köylerine oranla ormanla daha az ilişkisi olan köyler orman bitişiği, ormana en fazla 10 km uzakta bulunan köyler orman yakını ve ormanla ilişkisi olmayan köylerde orman dışı olarak belirlenmiştir.

Bu sınıflandırmaya göre değerlendirildiğinde, Devrez Havzası'ndaki 175 tane köy yerleşmesinden 51'i (%29.1) orman içi, 47'si (%26.9) orman kenarı, 20'si (%11.4) orman yakını ve 57'si de (%32.6) orman dışıdır (Tablo 2.30). Bölgedeki köy yerleşmelerinin ormana göre durumları ilçe bazında incelendiğinde en fazla Tosya'ya bağlı köylerin ormanla ilişkisinin olduğu görülmektedir. Çünkü Tosya'nın araştırma sahası içerisinde kalan toplam 49 köyünden 46'sının (%93.9) az veya çok ormanla ilişkisi bulunmaktadır. Bu duruma bağlı olarak Tosya'nın bazı köylerinde (Aşağıkayı, Suluca ve Özboyu) hızar atölyeleri kurulmuş ve ağaç işlemeciliği tarım ve hayvancılık kadar önemli bir faaliyet haline gelmiştir. Tosya'yı orman içi ve orman kenarı köylerinin fazlalığıyla Ilgaz izlemektedir. Ilgaz'ın araştırma sahası içerisinde kalan 67 köyünden 22'si (%32.8) orman içinde 24'ü (%35.8) orman kenarında, 6'sı (%9.0) orman yakınında ve 15'i (%22.4) orman dışındadır. Kurşunlu ve Orta'nın ise çalışma alanı içerisinde kalan topraklarının çok büyük bir kısmı (Kurşunlu %98.8, Orta'%95.8) ormanlardan yoksundur. Bu sebeple Kurşunlu ve Orta'da köylerin ormanla ilişkisi çok zayıftır. Kurşunlu'nun bölgeye dahil 26 köyünün hiçbiri orman içinde veya kenarında bulunmamakta, sadece 3 köyü ormana yakınında yer almaktadır. Orta'da ise 24 köyden 2'si (%8.3) orman içinde, 4'ü (%16.7) orman kenarında, 5'i (%20.8) orman yakınında ve 13'ü de (%52.2) orman dışında bulunmaktadır. Bölgede ormandan yoksun olması dolayısıyla, Kurşunlu ve Orta'ya bağlı köylerin büyük çoğunluğunda step kültürü kendisini göstermekte ve yakacak ihtiyacı dahi çevre imkânları ölçüsünde söğüt ve kavak gibi ağaçlar ile tezekten karşılanmaya çalışılmaktadır. Köylerdeki meskenlerin avlusunun bir köşesinde tezeklik adı verilen kısımlarında bulunması ve bu durumu açıkça ortaya koymaktadır.

Tablo 2.30. Devrez Havzası'ndaki Köy Yerleşmelerinin Ormana Göre Durumları (1997).

Köylerin ormana göre durumları	Ilgaz		Kurşunlu		Orta		Tosya		Kargı		Havza Toplamı	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Orman içi	22	32.8	0	0	2	8.3	26	53.1	1	11.1	51	29.1
Orman kenarı	24	35.8	0	0	4	16.7	17	34.7	2	22.2	47	26.9
Orman Yakını	6	9.0	3	11.5	5	20.8	3	6.1	3	33.3	20	11.4
Orman Dışı	15	22.4	23	88.5	13	54.2	3	6.1	3	33.3	57	32.6
İlçe Toplamı	67	100	26	100	24	100	49	100	9	9	175	100

Kaynak: Orman İşletme Şefliklerinden Alınan Bilgiler ve 1/100000 Ölçekli Topografya ve Arazi Kullanım Haritalarından Yararlanılarak Hesaplanmıştır.

---

[271] Emiroğlu, M, 1972, "Türkiye'de Orman İçi Kırsal Yerleşmeler ve Bolu Örneği", Coğrafya Araştırmaları Dergisi, Sayı:1-2, Ankara Üniv. D.T.C.F., Yay. No: 272, Ankara s.139-174.

Günümüzde bölgenin yaklaşık %30.2'lik bir kısmı ormanlarla kaplıdır. Ancak daha öncede ifade edildiği gibi, bölgenin ormanlık sahaları geçmişten günümüze gelinceye kadar geçen zaman içerisinde tahrip edilmiş ve tahrip edilen bu ormanlık sahaların yerine meşelikler ve antropojen step sahaları gelişmiştir. Bu sebeple eskiden orman içi köyü olan köylerden büyük çoğunluğu şimdi orman kenarında kalmıştır. Bölgenin orman içi ve orman kenarı köylerinin tarla açmak amacıyla ormanlık alanlar içerisinde tahribatlar yaptıkları görülmektedir. Ancak oldukça eğimli olan ormanlık sahalarda tarla açımı için uygun düzlükte olan arazilerin azlığı ve tarla olarak açılsa da bu arazilerin verimsizliği dolayısıyla bu köyler tarım faaliyetlerini oldukça güç şartlarda yapmaya çalışmaktadır. Ayrıca zamanla ormandan açılan bu tarlalar toprak aşınımıyla iyice çoraklaşmaktadır. Bu duruma bağlı olarak bölgenin köy yerleşmelerine yakın ormanlık sahaları içerisinde küçük parçalar halinde tarıma açılmış ancak verimsizliği dolayısıyla terk edilerek kendi haline bırakılmış oldukça fazla arazinin olduğu görülmektedir.

Araştırma sahasındaki orman iç köylerinin yüzölçümleri oldukça büyüktür. Ancak bu yüzölçümü büyüklüğüne rağmen orman içi köylerinin ekonomik potansiyelleri oldukça sınırlıdır. Tarımın güçlükle yapıldığı bu köylerde hayvancılık temel ekonomik faaliyet olarak ön plana çıkmakta, çevresinin ekonomik potansiyelini daha iyi değerlendiren orman içi köylerinde ise hayvancılıkla birlikte orman işçiliği de yapılmaktadır. Orman içi köylerinin tarım faaliyetlerinde ortaya çıkaran güçlükler dolayısıyla hayvancılığa yönelmesinde yakın çevrelerindeki dağların Alp'in kuşaklarında bulunan ot potansiyelinin de etkisi olmuştur. Bölgede bulunan yaylak ve kışlak orijinli yerleşmelerden anlaşıldığı üzere, geçmişte burada yaylak, kışlak arasında göçebe hayvancılık yaparak geçimin sağlayan Türkmen gruplarından bazıları, yerleşik hayata geçerken yaylak alanlarının ot potansiyelini göz önüne almışlar ve yüksek ormanlık sahalara yerleşmişlerdir. Bu sebeple bölgenin yüksek ve ormanlık sahalarında da köy yerleşmelerini görmek mümkündür. Bu köyler hayvanlarına bol ve taze ot temin etmek amacıyla yüksek ormanlık sahalara çekilmişlerdir. Ancak zamanla ormanların korunması amacıyla bazı tedbirlerin alınması ve yasaklamaların konulması, orman köylerinde geçim şartları ağırlaşmıştır. Bu duruma bağlı olarak bölgede nüfusu en az olan köyler orman içi ve orman kenarı köyleridir.

2.2.1.1.h. Ekonomik Faaliyetlerine Göre Köy Yerleşmeleri

Bölgede kır yerleşmesinin en yaygın tipini oluşturan köylerin temel geçim kaynakları, içinde bulundukları bölgenin iklim, yeryüzü şekilleri, toprak ve su gibi doğal çevre şartlarına bağlı olarak şekillenmiştir. Başka bir ifadeyle köy yerleşmeleri içinde bulundukları bölgenin doğal çevre şartları içerisinde, kendileri için en uygun ekonomik faaliyetleri yapmaya çalışmaktadır. Bu sebeple bölgedeki köy yerleşmelerini köy yerleşmelerini yaptıkları ekonomik faaliyetlere göre sınıflandırmak mümkündür.

Araştırma sahası daha önce de ifade edildiği gibi KAF boyunca uzanmaktadır. Bu duruma bağlı olarak araştırma sahası Devrez Vadisi ve bu vadinin kenarlarından itibaren yükselerek bölgeyi kuşatan yüksek ve dağlık çerçeve olmak üzere iki farklı jeomorfolojik üniteden oluşmuştur. KAF içerisinde yerleştiği için bölgenin en alçak kesimlerinde akan Devrez Çayı zeminin durumuna göre bazen dar ve derin bazen de Orta ve Tosya havzalarında olduğu gibi geniş tabanlı vadiler içerisinde akmaktadır. Buna karşılık

bölgeyi kenarlardan çevreleyen yüksek dağlık kuşaklardan kaynağını alan bu çayın tabilerinin, dar ve derin vadiler açtıktan sonra Devrez Çayı'na ulaşabildikleri görülmektedir. Bu durum itibariyle Devrez Vadisi'nden kenarlardaki dağlık kuşaklara doğru yükseldikçe kısa mesafelerde topografik vaziyet arızalı ve parçalı bir görünüm almaktadır. Bölgenin topografik yapısının bu şekilde değişmesiyle, Devrez Çayı'nın vadi tabanından kenarlardaki yüksek dağlık kuşaklara doğru çıkıldıkça kısa mesafelerde köylerin temel ekonomik faaliyetleri değişiklik göstermektedir.

Bölgedeki köy yerleşmelerinin ekonomik faaliyetleri üzerinde yükselti ve buna bağlı olarak değişen iklim şartlarının da etkili olduğu görülmektedir. Devrez çayının vadi tabanından bölgenin kenarlarındaki yüksek kesimlere doğru çıkıldıkça kısa mesafelerde yükseklikliklerin artması dolayısıyla iklim şartlarının değişmesi tarımsal faaliyetleri olumsuz yönde etkilemektedir. Devrez vadi tabanının nispeten sıcak ve korunaklı bir iklime sahip olması, burada başta çeltik olmak üzere ekonomik değeri yüksek tarım ürünlerini yetiştirilebilmesine imkân tanımaktadır. Ancak Devrez Çayı'nın vadisinden kenarlardaki dağlık kuşağa doğru çıkıldıkça kısa mesafelerde yükseltinin artması sıcaklığı düşürmekte ve düşen sıcaklıklar sıcaklık isteği fazla olan kültür bitkilerinin yetiştirilmesini güçleştirdiği için tarım hayatı olumsuz yönde etkilenmektedir. Bölgenin kenar kesimlerine doğru yükseldikçe ziraî açıdan ortaya çıkan bu güçlüğe karşılık, yükseldikçe iklim şartlarının değişmesi dağların yüksek kesimlerinde otlaklarının oluşmasına sebebiyet vererek hayvancılığı olumlu yönde etkilemektedir. Dolayısıyla bölgede Devrez vadisinden bölgenin kenarlarındaki dağlık yüksek kuşağa doğru yükseldikçe iklim şartlarının değişmesi köy yerleşmelerinin ekonomik faaliyetlerini tarımdan hayvancılığa doğru yönlendirmektedir.

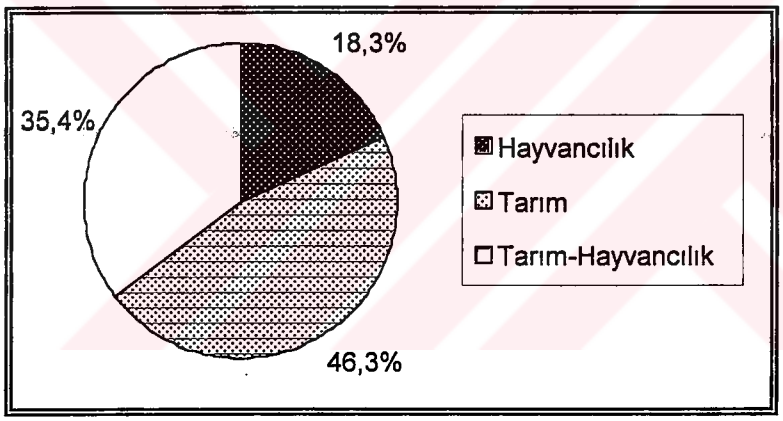
İç Anadolu ve Karadeniz iklimleri arasında bir geçiş iklimi özelliği gösteren bölgede, sıcaklık ve yağış gibi iklim elemanlarının bölgedeki dağılımlarına göre köylerin ekonomik faaliyetleri değişmektedir. Bölgenin Karadeniz iklimini tesiri altında kalan kuzeyindeki yüksek dağlık kuşaklarında ve sıcaklık ve yağış şartları açısından orman yetişmesine imkân tanımış yüksek kesimlerinde orman örtüsü yerleşimi ve tarımsal faaliyetleri sınırlandırmaktadır. Bu duruma karşılık bölgenin İç Anadolu ikliminin tesirleri altında kalan kesimlerinde de karasallık ve Yaz aylarındaki su eksikliği tarımsal hayatı şekillendirmektedir. Görüldüğü gibi bölgede yağış ve sıcaklık şartları köylerin ekonomik faaliyetlerini etkileyen durumlar ortaya çıkarmaktadır. Bu sebeple bölgenin yüksek ve ormanlık olan kesimlerinde bulunan köylerde tarımdan ziyade hayvancılık ve orman işçiliğinden geçim temin edilmekte, yağış ve sıcaklığın tarıma müsaade ettiği yerlerde de eğer toprak ve topografya şartları tarıma müsait ise köyler tarımla geçimlerini sağlamaktadır.

Kırsal hayatın bir gereği olarak araştırma sahasındaki köy yerleşmelerinin kendi kendisine yetecek bir ekonomik yapı oluşturmaya gayret ettikleri görülmektedir. Köylerin kendi geçimlerini kendilerinin sağlamaya ve değişik ihtiyaçlarını karşılamaya gayret etmeleri, değişik ekonomik faaliyetleri beraber sürdürmeleriyle mümkün olabilmiştir. Bu sebeple araştırma sahasındaki köyler birden fazla ekonomik faaliyeti birlikte sürdürmeye çalışmaktadır. Ancak bölgede köyün içerisinde bulunduğu yerin coğrafî şartları köyde yapılan ekonomik faaliyetler içerisinde birisinin veya beraber bir şekilde ikisinin diğerlerinden daha fazla ön plana çıkmasını sağlamıştır. Bu sebeple bölgedeki köylerin temel

ekonomik faaliyetlerine göre incelenmesinin gerek fizikî ve gerekse de beşerî coğrafya özelliklerinin ortaya konulmasında büyük faydası olacaktır.

Araştırma sahasındaki köy yerleşmelerinin temel ekonomik yapısının tarım ve hayvancılık üzerine kurulmuş olduğu görülmektedir. Kırsal yapıda tarım ve hayvancılık birbirini tamamlayan temel ekonomik faaliyettir. Ancak köylerin içerisinde bulunduğu bölgenin coğrafî özelliklerine ve yaşam kültürlerine göre bu faaliyetlerden herhangi birisi veya her ikisi birlikte köyün temel ekonomik faaliyetini oluşturabilmektedir. Bu durum göz önüne alınarak araştırma sahasında bulunan köy yerleşmeleri temel ekonomisi tarıma (tarla tarım ve bağ-bahçe tarım), tarım ve hayvancılığa ve hayvancılığa dayananlar olmak üzere üç ana grup altında ayrılarak incelenmiştir.

Araştırma sahasında bulunan köy yerleşmelerinin temel ekonomik faaliyetlerinin tespit edilmesinde, coğrafya perspektifinde hazırlanarak yerinde uygulanan anket ve yapılan mülakatlarla, değişik zaman dilimlerinde gidilerek tespit edilen gözlemler ve ilçe tarım müdürlüklerinin ilgili bilgi ve istatistiklerinden yararlanılmıştır. Bu çalışma sonucunda araştırma sahasındaki 175 tane köy yerleşmesinden 81 tanesinin tarımı (%46.3), 62 tanesinin tarım ve hayvancılığı (%35,4) ve 32 tanesinde (18,3) hayvancılığı temel ekonomik faaliyet olarak yaptıkları sonucu ortaya çıkmaktadır (Şekil 2.25).

Şekil 2.25. Devrez Havzası'ndaki Köy Yerleşmelerinin Temel Ekonomik Faaliyetlerine Göre Dağılışı (1997).

Bölgede Devrez vadisinden uzaklaşıp kenarlardaki dağlık kuşağa doğru gidildikçe yükseltinin artmasından ötürü doğal çevre faktörleri değiştiği için köy yerleşmelerinin temel ekonomik faaliyetleri önce tarımdan tarım ve hayvancılığa, daha sonrada hayvancılığa doğru yönelmektedir. Bu durumu farklı yükselti basamakları içerisinde bulunan köy yerleşmelerinin temel ekonomik faaliyetlerinin değişik olmasından da anlamak mümkündür. Çünkü Devrez Havzası'nın aşağı kesimlerini içerisine alan 350-500 ve 501-750 metreler arasındaki yükselti basamakları içerisinde kalan toplam 14 köyün 11 tanesinde temel ekonomik faaliyet tarıma, 3 tanesinde de tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır. Dikkat edilince bu yükselti basamakları arasında kalan köy yerleşmelerinin hiçbirinde hayvancılık tek başına köyün temel ekonomik faaliyeti olarak yapılmamaktadır. Hayvancılığın tarımla beraber önem taşıdığı üç köy yerleşmesi ise Tosya'nın Sapaca ve Kınık köyleriyle, Kargı'nın Beygircioğlu köyüdür. Bu köylerde geçmişten beri geleneksel olarak sürdürüldüğü anlaşılan hayvancılığın köylerin tarım arazilerinin sınırlı olmasından ötürü

günümüzde de tarım kadar önem taşıyarak yapıldığı görülmektedir. 350-750 metreler arasında kalan köyler içerisinde tarımla geçimini temin edenlerin payı %78.5 iken, yükseldikçe bu oranın düştüğü görülmektedir. Nitekim 751-1000 metreler arasındaki köylerin %53,1 ve 1251-1500 metreler arasındaki köylerinde %25,9'u tarımı temel ekonomik faaliyet olarak yapmaktadır. Bu duruma karşılık bölgede yükseldikçe hayvancılık önem kazanmaya başlamakta ve bölgenin 750 metreden yüksekte bulunan köylerinde hayvancılık tek başına köyün temel ekonomik faaliyetini teşkil edebilmektedir. 751-1000 metreler arasındaki toplam 35 köy yerleşmesinden geçiminin; 3'ünün (%8.6) hayvancılığa, 11'inin de (%31.4) tarım ve hayvancılığa dayanması, yükseklikle birlikte hayvancılığa doğru yönelimin olduğunu göstermektedir. Bölgede 1250 metrenin üzerinde yerleşmiş olan köy yerleşmelerinde tarım artık 3. dereceden önemli ekonomik faaliyet haline gelmektedir. Çünkü 1251-1500 metreler arasındaki toplam 54 köy yerleşmesinden 22'si (%40,7) tarım ve hayvancılığı, 18'i (%33,3) hayvancılığı ve 14'ü de (%25,9) tarımı temel ekonomik faaliyet olarak seçmiştir. 1500 metrenin üzerindeki bölgenin en yüksek köylerinde ise hayvancılık temel ekonomik faaliyet olmuştur. Bölgedeki 1500 metrenin üzerinde bulunan toplam 8 tane köy yerleşmesinden 5'i (%62,5) hayvancılıkla, 2 tanesi tarım ve hayvancılıkla ve sadece 1 tanesi de (Tosya-Çakırlar köyü) tarımla geçimini temin etmektedir (Tablo 2.31) (Şekil 2.26).

Tablo 2.31. Devrez Havzası'ndaki Köy Yerleşmelerinin Geçim Kaynaklarına Göre Yükselti Basamakları İçerisindeki Dağılışları (1997).

Geçim kaynaklarına göre köy yerleşmeleri	Yükselti Basamakları													
	350-500		501-750		751-1000		1001-1250		1251-1500		1501-1750		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Tarım	6	85.7	5	71.4	21	60	34	53.1	14	25.9	1	12.5	81	46.3
Tarım ve hayvancılık	1	14.3	2	28.6	11	31.4	24	37.5	22	40.8	2	25.0	62	35.4
Hayvancılık	-	-	-	-	3	8.6	6	9.4	18	33.3	5	62.5	32	18.3
TOPLAM	7	100	2	100	35	100	64	100	54	100	8	100	175	100

Kaynak: Yerinde Uygulanan Anket ve Mülakatlarla, İlçe Tarım Müdürlükleri'nin İlgili Bilgi ve İstatistiklerinden Yararlanılarak Hesap Edilmiştir.

Araştırma sahasında tarımı temel ekonomik faaliyet olarak yapan köy yerleşmelerinin bölgenin tarım toprağı açısından zengin olan kesimlerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Buraları Devrez Çayı'nın geniş bir taban yaptığı yerler ile platoların dalgalı düzlükleridir. Bölgenin bu kesimlerinin geniş parçalar halinde I. II. ve III. sınıf verimli tarım arazileriyle kaplı bulunmaları dolayısıyla bu topraklar üzerinde veya kenarında yerleşmiş olan köylerde temel ekonomik faaliyet olarak tarım ön plana çıkmıştır. Bu duruma karşılık bölgenin tarım toprakları açısından yetersiz ve verimsiz olan köylerinde tarım tek başına köy nüfusunu besleyemez olduğundan, ayrıca hayvancılık da önem kazanmıştır.

Tarım ve hayvancılığın bölgenin özellikle dağ etekleri ile vadi yamaçları içerisinde bulunan köylerinde temel ekonomik faaliyet olarak yapıldığı görülmektedir. Bu köylerde tarım toprakları tam olarak geçimi temin edemediğinden, köyün bulunduğu vadinin ve dayandığı dağın tarımsal açısından verimli olmayan toprakları, hayvancılığın tarım kadar önemli bir faaliyet olarak yapmasında etkili olmuştur. Bölgede tarım ve hayvancılığı beraber yapan köylerin büyük çoğunluğunun kendilerine ait yaylaları bulunmakta ve Yaz aylarında hayvancılık faaliyetlerinin bir gereği olarak yaylalara çıkılmaktadır. Ancak her ne kadar yaylalara çıkılsa da tarım ikinci plana itilmeyerek hasıl zamanlarında köylere tekrar inilmekte ve tarımsal faaliyetlerle uğraşılmaktadır. Bu köylerde üretilen tarım ürünleri içerisinde arpa, fiğ ve yonca gibi hayvancılığa yönelik ürünlerin bulunması da hayvancılıkla tarımın beraber yürütüldüğünü göstermektedir.

Tarım ve hayvancılık birbirini bütünleyen ekonomik faaliyetlerdir. Bu sebeple hayvancılık hemen her köyde önem kazanmış durumdadır. Ancak bu faaliyet bölgenin tarıma müsait geniş ve verimli topraklara sahip olan ova köylerinde ikinci planda kalarak geçimden ziyade ailenin süt ve süt ürünleri ihtiyacını karşılamak ve bazen de sıkışık durumlarda biraz olsun nakit sağlamak amacıyla yapılmaktadır. Bu duruma karşılık bölgenin sert iklime sahip yüksek kesimlerinde tarım alanları azaldığı ve tarımsal faaliyetleri yapmak güçleştiği için, köylerin temel ekonomik faaliyetleri içerisinde hayvancılık ön plana çıkmaktadır.

Araştırma sahasında temel ekonomik faaliyeti hayvancılığa dayanan köy yerleşmelerinin yaklaşık %72'sinin 1250 metrenin üzerinde yerleşmiş oldukları görülmektedir. Bu durumun esas sebebi, toprak ve iklim özelliklerinin tarımsal faaliyetleri zorlaştırmasından kaynaklansa da, yüksek dağ çayırları ve orman örtüsünün de köy yerleşmelerinin temel ekonomik faaliyet olarak hayvancılığı yapmalarında etkilerinin bulunduğunu söylemek yerinde olur. Bölgede geçmişten beri geleneksel olarak süregelen hayvancılık faaliyetleri, köy yerleşmelerinin kuruluş yerlerini etkilemiştir. Hayvancılıkla yoğun olarak uğraşan yarı göçebeler yerleşik hayata geçerken hayvanlarının ot ihtiyacını karşılamak amacıyla yaylak ve mera alanlarının yakın çevrelerinde köylerini kurmuştur. Köyün kuruluş yeri hayvancılık faaliyetleri ön plana çıkarılarak yaylak ve mera alanlarının çevresinden seçildiğinden, bu yerlerde kurulan köyler tarımsal faaliyetlerini eğim değeri yüksek mera ve orman alanlarından açma tarım alanlarında sürdürmeye çalışmaktadır. Ancak açılan küçük parçalı, dağınık ve verimsiz topraklardan yeterli verimin alınması mümkün olamamaktadır. Bu sebeple yapılan tarımsal faaliyetlerde yine hayvancılığa yönelik arpa, fiğ gibi ürünlerin yetiştirilmesinden ileriye gidilememiştir. Orman alanları da bölgedeki tarım alanları üzerinde sınırlayıcı etki yaptığından, bölgenin orman içi köylerinin de temel ekonomik faaliyeti hayvancılığa dayanmaktadır.

Sonuç olarak; bölgede tarımı temel ekonomik faaliyet olarak yapan köylerin uygun iklim ve toprak şartlarına sahip alan Devrez Çayı vadi tabanında ve hafif dalgalı Neojen düzlükleri üzerinde bulundukları görülmektedir. Bu duruma karşılık bölgenin uygun iklim ve toprak şartlarına sahip olan sahalarından uzaklaştıkça tarımsal faaliyetler köy nüfusunu beslemeye yetmediğinden, tarımla birlikte hayvancılık faaliyetleri de önem kazanmaktadır. Bu durumu bölgenin yetersiz tarım topraklarına sahip dağ eteği ve vadi içi köylerinde görmek mümkündür. Yükseldikçe iklim sertleştiğinden ve topografya arızalı bir özellik kazanarak tarımsal imkânları iyice daralttığından bölgenin yüksek köylerinde de hayvancılık temel ekonomik faaliyet haline gelmiş bulunmaktadır.

2.2.1.1.i. Yüzölçümü Büyüklüklerine Göre Köy Yerleşmeleri

Yerleşme ve ekonomik faaliyet sahaları arasında sebep ve mekân itibariyle daima sıkı bir ilişki bulunmaktadır.[272] Bu sebeple köy yerleşmelerinin kuruldukları yerin sahip olduğu ekonomik imkânları ölçüsünde yüzölçümü büyüklüklerinin değiştiği görülmektedir. Örneğin temel ekonomik faaliyeti ekstansif hayvancılığa dayanan köylerin yüzölçümleri, geniş mera alanlarına ihtiyaç duydukları için büyüktür. Bu duruma karşılık I. sınıf verimli tarım arazileri üzerinde bulunan köylerde az miktarda tanım arazisi köyün geçimini temine yeterli olduğunda bu köylerin yüzölçümleri geçimini hayvancılıkla sağlayan köylere oranla küçük kalmaktadır. Araştırma sahası içinde bu durum geçerlidir. Yani, bölgedeki köylerin yüzölçümleri ile kurdukları yerlerin doğal ve beşerî çevre özellikleri arasında bir paralellik bulunmaktadır. Bölgenin iklim, toprak ve yeryüzü şekilleri açısından tarıma en uygun kesimleri Devrez Çayı vadi tabanı boyunca uzanmaktadır. Bu durum dolayısıyla araştırma sahasının yüzölçümü olarak en küçük köyleri Devrez Çayı vadisi boyunca dar ancak verimli sahanın kenarlarında birbirine yakın mesafelerde kurulmuştur. Devrez Çayı'nın vadi tabanından uzaklaştıkça doğal ve beşerî çevre faktörlerinin değişmesi ölçüsünde köylerin yüzölçümleri de değişmekte ve geçim kaynağı tarımdan tarım ve hayvancılığa ve daha sonra da hayvancılığa dayandığı ölçüde köylerin yüzölçümleri giderek büyümektedir. Bu sebeple bölgenin yüzölçüm olarak en büyük köyleri yüksek dağlık ve ormanlık sahalarda bulunmakta ve geçimlerini hayvancılıkla temin etmektedirler.

Araştırma sahasının yaklaşık 3140 km^2'yi bulan yüzölçümü içerisinde 175 tane köy yerleşmesi bulunmaktadır. Bu yüzölçümü baz alındığında bölgede köy yerleşmesi başına 17,9 km^2'lik bir arazi düşmektedir. Ancak bölgede Ilgaz, Kurşunlu Orta ve Tosya ilçe merkezleri gibi yerleşim alanlarının kapladığı alanlar hariç tutulup yeni bir hesaplama yapılırsa, kalan 3113 km^2'lik alan içerisinde ekonomik faaliyetler için köy başına 17,8 km^2'lik bir alının düştüğü görülmektedir. Bölgede bu değerlendirmeyi ilçeler dikkate alınarak yaptığımızda köy başına Orta'da 23,5 Tosya'da 22,7, Kurşunlu'da 22,3 ve Ilgaz'da 10,8 km^2 düşmektedir. Araştırma sahasında ilçelere göre köylerin yüzölçümleri Tosya'da 1,7 ile 58,6 km^2 (Bereket-Taşkaracalar), Orta'da 4,5 ile 74,5 km^2 (Derebayındır-Kalfat), Ilgaz'da 1,3 ile 44 km^2 (Aşağımeydan-Çomar) ve Kargı'da 3,7 ile 30 km^2 (Kabakçı-Pelitçik) arasında değişmektedir. Bu duruma göre bölgedeki köylerin yüzölçümleri 1,3 km^2 ile 74,5 km^2 arasındadır.

Tablo 2.32. Devrez Havzası'ndaki Köy Yerleşmelerinin Yüzölçümü Büyüklüklerine Dağılışı (1997).

Yüzölçümü büyüklüğü (ha)	Ilgaz		Kurşunlu		Orta		Tosya		Kargı		Havza toplamı	
	sayı	%	sayı	%	sayı	%	sayı	%	sayı	%	sayı	%
500'den küçük	16	23.9	0	0	2	8.3	3	6.1	1	11.1	22	12.6
501-1000	26	38.3	7	26.9	6	25.0	8	16.3	1	11.1	48	27.4
1001-2000	16	23.9	12	46.3	5	20.9	17	34.7	3	33.3	53	30.3
2001-3000	6	8.9	4	15.4	6	25.0	11	22.4	4	44.5	31	17.7
3001-4000	0	0	1	3.8	2	8.3	7	14.3	0	0	10	5.7
4001-5000	3	4.5	1	3.8	1	4.2	2	4.1	0	0	7	4.0
5000'den büyük	0	0	1	3.8	2	8.3	1	2.1	0	0	4	2.3
İlçe toplamı	67	100	26	100	24	100	49	100	9	100	175	100

Kaynak: DİE Köy Genel Bilgi Anketi İstatistiklerinden Yararlanılarak Hesaplanmıştır.

[272] Tanoğlu, A, 1966, a.g.e., s.201.

Tablo 2.32'de görüldüğü gibi, havzadaki köy yerleşmelerinden 25 tanesinin yüzölçümü 5 km^2'den azdır. Bu özellikteki köylerin en fazla olduğu yer Ilgaz'dır. Ilgaz'da arazi oldukça engebeli olduğundan köy yerleşmeleri Devrez vadi tabanı ile Bucura, Gircen, Gökçay ve Pazarçayı gibi akarsuların vadi içlerindeki dar tarım arazilerinin kenarlarında kurulmuştur. Örneğin Gökçay'a kuzeydoğudan katılan Yuvaçay'ın korunaklı vadisi içerisinde Beyköy, Kurmalar, Satılar ve Yuva demirciler köyleri adeta yan yana bulunmaktadır. Buradaki arazinin darlığına bağlı olarak Kurmalar köyünün 2,2 km^2 Satılar köyünün ise 2.8 km^2'lik bir yüzölçümü vardır. Satılar ve Kurmalar köylerine ait arazinin az olması dolayısıyla bu köyler az sayıda nüfusu besleyebilecek bir ekonomik kapasiteye sahiptir. Bu durumu 1997 yılı nüfus tespitlerinde Satılar köyünün nüfusunun 21, Kurmalar köyünün nüfusunun da 65 kişi çıkmasından anlamak mümkündür. Satılar ve Kurmalar köyleriyle aynı vadi içerisinde sıkışmış olan Yuvademirciler köyünün 43, Beyköy'ün de 54 kişilik nüfuslarının bulunması, bölgede yüzölçüm büyüklükleriyle köylerin besleyebileceği nüfus miktarı arasında bir paralelliğin olduğun ortaya koymaktadır.

Bölgede yüzölçümü 5-10 km^2 arasında olan köy sayısı 48 ve yüzölçümü 10-20 km arasında olan köy sayısı da 53'dür. Bu değerler dikkate alındığında, bölgedeki köylerin %57,7'sinin 5-20 km^2 arasında bir yüzölçümü büyüklüğüne sahip bulunmakta yani köylerin yarısından fazlasının yüzölçümü büyüklüğü olarak bu iki dilim arasında yer almaktadır. Bölgede yüzölçümü büyüklüğü 10-20 km^2 arasında bulunan köyler, temel ekonomik faaliyeti tarım olan küçük yüzölçümüne sahip olan köyler ile temel ekonomik faaliyeti hayvancılık olan büyük yüzölçümlü köyler arasında bulunmaktadır. Bu durumdan ötürü, köyün sahip olduğu arazinin durumuna bağlı olarak bazı köylerde tarımın yanısıra hayvancılık da önemli bir faaliyet haline gelmektedir.

Yüzölçümü büyüklüğü 20-30 km^2 arasında değişen köylerin sayısı 31'dir. Bu yüzölçümü büyüklüğüne sahip olan köylerin bölgede en fazla Tosya'da yoğunlaştığı görülmektedir. Tosya'da Devrez Çayı vadi tabanı ile bu vadinin kenarlarından yükselen dağlık kuşak arasındaki geçiş noktalarından sıralanan bu köyler, bulundukları mevkiinin kendilerine sağladığı imkânlar ölçüsünde hem tarım ve hem de hayvancılık faaliyetlerini ekonomik anlamda yapabilmektedir. Bu durum bölge içinde geçerli olup, tarım arazilerinin mera ve çayır arazileriyle yan yana bulunduğu dağ eteği ve vadi köylerinde köyün sahip olduğu arazinin genişliği tarım ve hayvancılığın bir arada yapılabilmesine imkân tanımaktadır.

Araştırma sahasında yüzölçümü büyüklüğü 30-40 km^2 arasında 10 tane, 40-50 km^2 arasında da 7 tane olmak üzere toplam 17 köyün yüzölçümleri 30-50 km^2 arasında bulunmakta, 4 tane köyün yüzölçümleri ise 50 km^2'nin üzerine çıkmaktadır. Havzadaki diğer köy yerleşmelerine oranla yüzölçümü büyüklüğü açısından büyük köyler olarak ayrılan bu köyler, genellikle bölgenin step sahaları ile yüksek dağlık ve ormanlık sahalarında bulunmaktadır. Bölgede yeryüzü şekilleri, iklim ve toprak özellikleri gibi insan yaşamını doğrudan etkileyen doğal çevre faktörlerinin olumsuzlaştığı step sahaları ile yüksek dağlık ve ormanlık sahalarda köy yerleşmelerinin sayısı azalmakta, bu durumdan ötürü de bu sahalarda bulunan köy yerleşmelerinin kapladığı alanlar genişlemektedir. Tarım arazilerinin küçük ve dağınık alanlar halinde bulunduğu bu kesimlerde olumsuz koşullar altında yapılmaya çalışılan tarım faaliyetleri köy nüfusunu

besleyemediğinden ve hayvancılık için daha cazip koşullar olduğundan hayvancılığa yönelim olmuş ve köyler mera ve yaylak alanları ile ormanlık arazilerini kendi sınırları içerisine dahil etmiştir. Bu sebeple bölgedeki köy yerleşmeleri içerisinde yüzölçümü en büyük alanların arazisinin, büyük bir kısmı mera ve orman alanlarından meydana gelmektedir. Nitekim havzanın yüzölçümü olarak en büyük köylerinden Kalfat'ın (Orta), toplam 74,5 km^2'lik arazisinin 46,1 km^2'si (%61.9) mera alanıdır. Kalfat'ta kullanılmayan tarım arazileri de dahil olmak üzere yaklaşık 14,1 km^2'lik (%18.9) bir arazi tarıma uygundur. Kalfat gibi havzanın yüzölçümü olarak en büyük köylerinden olan Taşkaracalar'ında (Kurşunlu), toplam 62.9 km^2'lik arazisinin 51.8 km^2'si (%82.4) çayır ve meradır. Bu iki örnekte de görüldüğü gibi havzanın en büyük yüzölçüme sahip olan köylerinin de tarım için uygun olan alanları oldukça sınırlıdır.

Sonuç olarak; araştırma sahasında bulunan köy yerleşmelerinin yüzölçümü büyüklükleri, mera ve orman alanlarının geniş yer kapladığı eğim değerleri, iklim ve toprak özellikleri açısından ziraata uygun olmayan yüksek ve dağlık sahalara doğru büyümekte, verimli tarım topraklarına sahip Devrez Vadisi'nin tabanına ve alçak Neojen platolarına doğru inildikçe küçülmektedir. Ayrıca köylerin yüzölçümü büyüklükleri ile yaptıkları temel ekonomik faaliyetler arasında bir ilişkinin olduğu görülmekte, ve köylerin geçimini temin edebilmek için içinde bulundukları bölgenin imkânları ölçüsünde belirli bir yüzölçümü büyüklüğüne ulaştıkları anlaşılmaktadır.

2.2.1.1.j. Nüfus Büyüklüklerine Göre Köy Yerleşmeleri

Yerleşmelerin nüfus büyüklükleri açısından gösterdikleri çeşitlilik, yerleşme çevrelerinin ekonomik potansiyelleri ile yakından ilgilidir. Çevre özellikleri yerleşmelerin ekonomik faaliyetlerine yön vererek onların az veya çok nüfuslu olmalarında etkili olmaktadır.[273] Bu durum araştırma sahasındaki köy yerleşmelerinin yüzölçümü büyüklükleri ile yaptıkları temel ekonomik faaliyetler arasındaki ilişkide de görülmekte bölge köyleri içinde bulundukları çevrenin ekonomik potansiyelleri ölçüsünde nüfuslanmaktadır.

Araştırma sahasındaki köylerin nüfusu 1997 nüfus tespitine göre Ilgaz'ın Aşağımeydan köyünde 13'e kadar inmekte, Orta'nın Yaylakent bucağından 2627'ye kadar çıkmaktadır. Bu değerler arasında Aşağımeydan köyünden sonra bölgenin en az nüfusa sahip olan köyleri yine Ilgaz ilçesi sınırları içerisindedir. Bunlar Satılar ve Aşağıdere köyleridir. Satılar köyünün nüfusu 21, Aşağıdere köyünün nüfusu da 25 kişidir. İlçe ölçeğinde değerlendirildiğinde ilçelerin araştırma sahası içerisinde kalan köyleri içerisinde Kabakçı 52 kişiyle Kargı'nın, Şarakman 61 kişiyle Tosya'nın, Dağtarla 62 kişiyle Kurşunlu'nun ve Doğanlar da 100 kişiyle Orta'nın en az nüfusu olan köyleridir.

1997 yılı nüfus tespitlerine göre toplam 60459 kişilik bir köy nüfusu bulunan araştırma sahasında, köy başına düşen ortalama nüfus büyüklüğü 346 kişidir. Ancak her ne kadar bölgede köy başına ortalama 346 kişi düşse de, köylerin nüfus büyüklüğüne göre incelenmesi durumunda en fazla köyün 0-250 kişilik nüfus büyüklüğüne sahip grup içerisinde bulunduğu görülmektedir. Bu gruba bölgedeki 175 tane köy yerleşmesinden 122 tanesi girmektedir. Bunun bölgedeki köyler içerisindeki oranı ise yaklaşık %70'tir (Tablo 2.33).

---

[273] Sergün,,Ü, 1986, Kocaeli Yarımadasında Kırsal Yerleşme, İst.Üniv.Ed.Fak., Yay.No:3370, İstanbul, s.53.

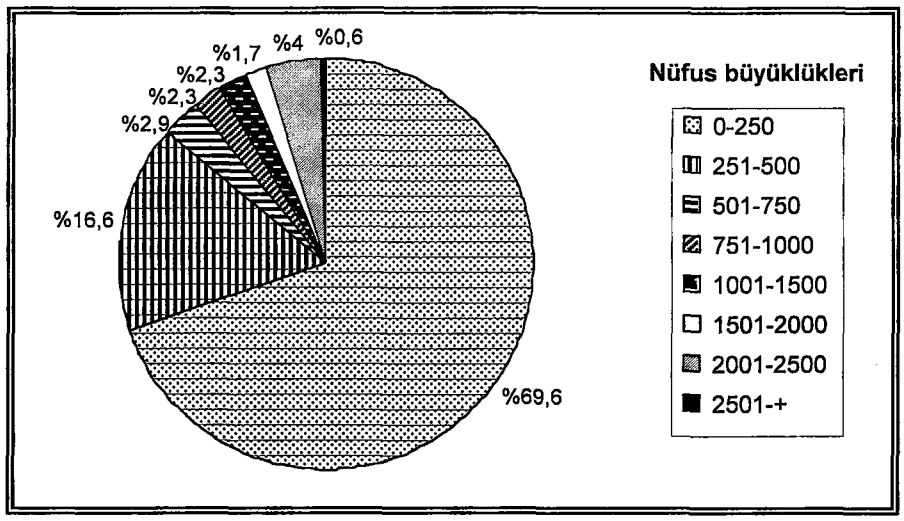
Tablo 2.33. Devrez Havzası'ndaki Köy Yerleşmelerinin Nüfus Büyüklüklerine Göre Dağılışı (1997).

Nüfus Büyüklüğü	Ilgaz		Kurşunlu		Orta		Tosya		Kargı		Havza Toplamı		
	sayı	%	sayı	%	sayı	%	sayı	%	sayı	%	sayı	%	Nüfus
0-250	60	89.5	21	80.8	12	50.0	23	46.9	6	66.7	122	69.7	15450
251-500	5	7.5	0	0	5	20.8	16	32.7	3	33.3	29	16.6	10191
501-750	0	0	0	0	0	0	5	10.2	0	0	5	2.9	3078
751-1000	0	0	1	3.8	0	0	3	6.1	0	0	4	2.3	3466
1001-1500	0	0	2	7.7	0	0	2	4.1	0	0	4	2.3	5262
1501-2000	0	0	0	0	3	12.5	0	0	0	0	3	1.7	5088
2001-2500	2	3.0	2	7.7	3	12.5	0	0	0	0	7	4.0	15297
2501-+	0	0	0	0	1	4.2	0	0	0	0	1	0.6	2627
İlçe Toplamı	67	100	26	100	24	100	49	100	9	100	175	100	60459

Kaynak: DİE Genel Nüfus Tespiti Sonuçlarından Hesaplanmıştır.

Araştırma sahasında 0-250 kişilik nüfus büyüklüğüne sahip grup içerisindeki köylerin toplam nüfusu 15450 kişidir. Bu nüfus büyüklüğü grubunda bulunan köyler en fazla Ilgaz ilçesinde yoğunlaşmaktadır. Ilgaz'ın araştırma sahası içerisinde kalan 67 köyünden 60 tanesinin nüfusu 250 ve altındadır. Şüphesiz bu durum, Ilgaz'ın ekonomik imkânlarıyla alakalıdır. Daha önce de ifade edildiği gibi topografya olarak dağınık bir durum arz eden Ilgaz da, köyler genellikle akarsu boylarındaki küçük tarım arazilerinin kenarlarında kurulmuş ve bu dar imkânlar ölçüsünde de köyler az nüfuslanmıştır. Ilgaz'daki kadar bariz olmasa da Kurşunlu ve Tosya'da da köylerin yarısından fazlasının nüfusu 250 kişi veya altındadır. Ancak bu ilçelerdeki köylerin nüfusu 0-250 arasında bulunanların hiçbirinde köy nüfusu Ilgaz'daki gibi 50 kişinin altına inmemekte, genellikle 100 kişinin üzerinde bulunmaktadır.

Genel durumları göz önüne alınarak değerlendirildiğinde bölgenin 0-250 kişilik nüfus büyüklüğüne sahip köylerinin büyük çoğunluğunun ya küçük yüzölçümüne sahip oldukları ya da yeterli yüzölçümleri olsa da tarım arazilerinin sınırlı olduğu görülmektedir. Örneğin 13 kişilik nüfusu ile bölgenin en az nüfuslu köyü olan Aşağımeydan köyünün 1.3 km^2'lik bir yüzölçümü bulunmaktadır. Yüzölçümüyle de araştırma sahasının en küçük köylerinden olan Aşağımeydan köyünün sahip olduğu arazinin sadece 94 dekarında (%7.2) tarım yapılabilmekte, 200 dekarı da (%15.4) çayır ve mera alanı olarak kullanılmaktadır. Yani bu köy, arazisinin sadece %22.6'lık kısmından verimli bir şekilde faydalanabilmektedir. Çevresindeki ekonomik potansiyelin bu ölçüde dar olması dolayısıyla Aşağımeydan köyü oldukça az bir nüfusa bakabilmektedir. Bu örnekten de anlaşılacağı gibi bölgede küçük yüzölçümünün yanısıra yeterli tarım toprağına da sahip olmayan köylerde nüfus oldukça azdır. Bölgede yüzölçümü büyük olmakla birlikte, sahip olduğu arazinin ekonomik potansiyellerinden yeterli ölçüde faydalanamayan köylerinde nüfuslarının az olduğu görülmektedir. Bu açıdan Ilgaz'ın Çomar köyü en güzel örneklerden birini teşkil etmektedir. 44 km^2'lik bir yüzölçümü bulunan bu köyün arazisinin 1 km^2'si tarım, 3.5 km^2'si mera ve 36 km^2'si de iyi kalite de orman alanıdır. Her ne kadar Çomar köyünün yeterli miktarda tarım arazisi bulunmasa da hayvancılık ve ormancılık gibi diğer ekonomik faaliyetler için yeterli arazisi bulunmaktadır. Ancak bu imkânlar yeterince değerlendirilemediğinden 107 kişi ile köyün nüfusu yüzölçümüne oranla oldukça azdır.

Şekil 2.27. Devrez Havzası'ndaki Köy Yerleşmelerinin Nüfus Büyüklüklerine Göre Dağılışı.

Şekil 2.27.'de de görüldüğü üzere, havzada nüfus büyüklüğü 250 kişinin üzerine çıkan köy sayısı, nüfus büyüklüğü 250 kişinin altında olan köy sayısına oranla oldukça azdır. Bölgedeki 251-500 kişilik nüfus büyüklüğüne sahip 29 tane köy yerleşmesinin toplam köyler içerisindeki oranı %16.6'dır. Bu duruma göre Devrez Havzası'ndaki köy yerleşmelerinin %86.3'ü 0-500 kişi arasında bir nüfus büyüklüğüne sahiptir. Şüphesiz bu durum bölgenin sahip olduğu doğal ve beşerî faktörlerin bir sonucudur. İklim olarak İç Anadolu ve Karadeniz bölgeleri arasında bir geçiş iklimine sahip olan bölgede, büyük köylerin kurulmasına sebebiyet verecek ölçüde geniş ve verimli tarım toprakları oldukça sınırlıdır. Verimli ve geniş sayılabilecek tarım topraklarının havza tabanında ve bu alanın yakın çevresindeki alçak Neojen satıhlarında sıkışması ve bölgenin bu kesimleri dışında tarım topraklarının dağınık, çok parçalı ve verimsiz olması, köylerin nüfus büyüklüğünün az olmasına sebebiyet vermektedir. Bu duruma bölgedeki köylerin arazilerinden yeterli ölçüde yararlanamadığı gerçeği de eklenince, köylerin büyük çoğunluğunun az nüfuslu olması sonucu ortaya çıkmaktadır.

Araştırma sahasında nüfusu 501 ile 1000 arasında 9, 1001 ile 2000 arasında da 7 olmak üzere toplam 16 köy yerleşmesinin nüfus büyüklüğü 501-2000 kişi arasında bulunmaktadır. Bunlar genellikle havza tabanı ve Neojen satıhları gibi düz ve geniş zeminler üzerinde kurulmuş olan toplu köylerdir. Bunlardan bazıları belde veya kasaba durumundadırlar. Genel olarak bölgeye oranla oldukça geniş araziye sahip olan bu köylerin yeterli tarım topraklarının bulunduğu görülmektedir. Bu tarım topraklarında yeterli su kaynaklarının bulunmasına bağlı olarak polikültür ziraat yapılabilmiş ve artan girdiler sayesinde köy daha fazla nüfus potansiyeline ulaşmıştır.

Bölgede nüfus büyüklüğü 2001-2500 arasında olan köy sayısının 7 tane olduğu görülmektedir. Bu köyler geniş tarım topraklarına sahip olmakla birlikte, diğer köylere göre merkezi noktalarda bulunmaktadır. Merkezi konumda bulunmaları dolayısıyla bu köylerde diğer köylerin ihtiyaçlarına yönelik pazarlar kurulmakta, yani tarımın yanında ticaret de yapılabilmektedir. Ayrıca okul, sağlık ocağı ve jandarma karakolu gibi bazı kamu kurumlarıyla bu köyler diğer çevre köylere devlet hizmeti götüren yerleşim birimleridir. Bütün bu avantajları dolayısıyla bölgede bu tip köylerin nüfusu diğer çevre köylere

oranla daha fazladır. Bölgede nüfus büyüklüğü 2001-2500 kişi arasında bulunan köylerden Çatkese (2321 kişi) ve Hacımuslu (2118 kişi) Kurşunlu'ya; Çörekçiler (2214 kişi) ve Yeşildumlupınar (2166 kişi) Ilgaz'a; Sakaeli (2285 kişi), Buğuören (2164 kişi) ve Kayılar da (2029 kişi) Orta'ya bağlıdır.

Araştırma sahasında nüfusu 2500 kişinin üzerinde olan sadece 1 köy yerleşmesi bulunmaktadır. Burası da Orta'ya bağlı Yaylakent (Basdak) 'tir. Nüfusu 1990 nüfus sayımlarında 3683 olarak ifade edilen Yaylakent'in 1997 yılı nüfus tespitlerine göre, nüfusu 2627 kişidir. Orta ilçe merkezinin yaklaşık 5 km güneyinde bulunan Yaylakent, eskiden adını aldığı Basdak Çayı'nın içinden geçtiği Orta çöküntü havzasının güney kenarında kurulmuştur. Toplam 31 km^2'lik bir yüzölçümüne sahip olan Yaylakent'te, arazinin 12 km^2'lik bir kısmı yani %38.7'si tarıma elverişlidir. Daimi çayır ve otlak arazisinin yaklaşık 16 km^2'lik bir alan kapladığı bu yerleşme de, topografya genellikle düzgün olup, tarım arazileri düze yakın eğimli ve verimlidir. Güldürcek Barajı'nın kanaletlerle Yaylakent'in tarım arazilerine ulaştıran suyu sayesinde Yaylakent'te entansif ziraata da geçilmiş ve Yaylakent bu sayede tarım alanlarından daha fazla yararlanabilmiştir. Çevresinin Yaylakent'e sunduğu ekonomik potansiyellerinin yanısıra, bu yerleşmenin bağlı olduğu ilçenin merkezine de yakın olması, nüfuslanmasında etkili olmuştur. Yaylakent bütün bu özellikleriyle Devrez Havzası'nın kır yerleşmeleri içerisindeki en fazla nüfuslu yerleşmesi haline gelmiştir.

Görüldüğü gibi araştırma sahasındaki köylerin büyük çoğunlu nüfus olarak küçük ölçeklidir. Bu durumun yegâne sebebi, bölgedeki tarım arazilerinin topografya şartlarına bağlı olarak küçük parçalar halinde ve birbirinden kopuk yani dağınık olmasından ve büyük bir kısmının verimsizliğinden kaynaklanmaktadır. Havza tabanı, dalgalı Neojen satıhları ve az eğimli yamaçlar her ne kadar köy yerleşmelerini kendisine çekse de, bölgede bu şekilde tarıma müsait alanların oldukça az olması, köylerin az nüfusu besleyebilmesine diğer bir ifadeyle nüfusunun az olmasına sebebiyet vermiştir.

2.2.1.2. Mahalle Yerleşmeleri

Devrez Havzası'ndaki köy yerleşmelerinin 48 tanesi birden fazla yerleşim ünitesinden yani mahallelerden oluşmuştur. Bir yerleşim ünitesi olmasının yanısıra münferit mesken ile köy arasındaki kır iskânının en büyüğünü oluşturan mahalleler, çoğu kez iskân çekirdeği ve küçük iskân gruplarının bir arada bulunmasıyla meydana gelmiştir. Mahalle, aynı kökten gelen akrabalarını bir araya toplanmasından oluşacağı gibi, sosyal ve ekonomik bağlar ve karşılıklı dayanışma sonucu toplanan ailelerin birleşmesinden de oluşabilmektedir.[274] Mahalle yerleşmelerinde aynı aileden gelen kişiler arasındaki mevcut bağlar sebebiyle iskân çekirdekleri yan yana veya birbirinden fazla uzak olmayacak bir şekilde inşa edilmektedir. Bunun dışında aynı coğrafî ortamda yaşamaları sebebiyle aralarında akrabalık bağları bulunmayan ailelerinde karşılıklı sosyo-ekonomik çıkarlar doğrultusunda iskân çekirdeklerini birbirine yakın inşa ederek mahalle yerleşmeleri oluşturdukları görülmektedir. Bu sebeple TUNÇDİLEK; mahalle yerleşmelerini kendi içerisinde sosyo-ekonomik bir bütünlük oluşturmuş yerleşme birimi olarak ifade etmektedir.[275]

---

[274] Atalay, İ., 1994, a.g.e., s.309.

[275] Tunçdilek, N., 1967, Türkiye İskân Coğrafyası, Kır İskânı, İstanbul Üniv. Ed. Fak. Yay., No:1283, İstanbul, s.107-108.

Mahalleler, gerek işgal ettiği mekân ve gerekse hane sayısı açısından çok değişik özellikler gösteren yerlerdir.[276] Bu sebeple, adeta köyün küçük bir benzeri durumunda olan mahallelerin büyüklüğü hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bunlardan bir tanesine göre; mahalleler birkaç hane ile 10-15 arasında hane ihtiva etmektedir.[277] Diğerlerine göre mahalleler 5 ila 10 haneden meydana gelebileceği gibi 20-30 haneye kadar ulaşan büyüklükte mahallelerde bulunmaktadır.[278,279] Böylece mahalleleri hane büyüklüğü açısından, birkaç haneden başlayarak 20-30 hane büyüklüğüne kadar ulaşan ve idari bakımdan bir köye bağlı olan yerleşme birimleri olarak ifade etmek mümkündür.

Bölgedeki mahalle yerleşmelerinin oluşmasında en temel unsur, coğrafî faktörlerin ortaya çıkardığı zorlu yaşam koşullarıdır. Burada yaşayan insanlar, içinde yaşadığı coğrafî ortamın kendisine sunduğu potansiyellerden en iyi bir şekilde faydalanabilmek ve en küçük ekonomik potansiyelleri dahi değerlendirebilmek için, coğrafî koşulların ortaya koyduğu şartlar doğrultusunda yerleşmeler meydana getirmiştir. Bu sebeple, bölgenin geçim kaynakları açısından zengin olan kesimlerinde hem yerleşmelerin sayısı artmakta ve hem de büyük yerleşmeler oluşmaktadır. Buna karşılık bölgenin yüksek ve engebeli kesimlerinde yaşam şartlarının zorlaşması sonucu, yerleşmelerin sayıca azaldığı ve köylere nazaran daha az nüfusu besleyebilecek imkânlar ölçüsünde mahalle iskânının ortaya çıktığı görülmektedir.

Araştırma sahasındaki mahalle yerleşmelerinin büyük çoğunluğunun Ilgaz, Tosya ve Kargı'nın yüksek ve engebeli kesimlerinde bulunduğu görülmektedir. Topografik şartlara bağlı olarak bu kesimlerdeki tarım alanları küçük ve parçalanmış bir durum arz etmektedir. Dolayısıyla bu kesimlerde yaşam şartlarının zorlaşmasına bağlı olarak klasik manada köy yerleşmeleri oluşmamış ve iskân mahalle seviyesinde kalmıştır. Bu alanların dışında Tosya Ovası'nın kenar kısımları, bölgedeki mahalle yerleşmelerinin görüldüğü diğer bir kesimdir.

Devrez Çayı ve tabilerinin biriktirmesiyle oluşan Tosya Ovası, Devrez Havzası'ndaki en verimli tarım topraklarına sahip olduğu için, bu ovanın kenarlarında bulunan köylerin bazı mahalleleri köylerden uzaklaşarak Tosya Ovası'na doğru yakınlaşmıştır. Bu durum bölgedeki en güzel örneğini Suluca (Ödüske) köyünde görmek mümkündür. Merkezi yani muhtarlığı Ilgaz Dağlarının yamacında konumlanan Suluca köyünün mahalleleri olan Götürge, Mısırlı Kışlağı, Siteler, Papazönü ve Uğur adlı mahallelerin Suluca köyünden daha aşağı rakımlarda yerleştiği ve Tosya Ovası'na doğru yakınlaştığı görülmektedir. Bölgenin geniş Neojen platolarıyla kaplı olan Orta ve Kurşunlu'nun kır iskânı içerisindeki kesimlerinde ise Ilgaz, Tosya ve Kargı'nın aksine mahalle yerleşmeleri bulunmamaktadır. Bu durumu o yörelerin röliyef olarak yeknesaklığına ve kara iklimi görülmesi dolayısıyla Yaz aylarında bölgede etkisini hissettiren susuzluğa bağlamak mümkün görünmektedir. Çünkü bölgeye nazaran düz bir rölyef özelliği bulunması sebebiyle geniş tarım alanlarına sahip olan bu yörelerde fazla nüfusu besleyebilecek tarımsal imkânlar bulunmaktadır. Bunun yanısıra bölgede Yaz aylarında

---

[276] Atalay, İ., 1994, a.g.e., s.309.

[277] Göney, S., 1975, a.g.e., s.297.

[278] Tunçdilek, N., 1971, Kır Yerleşmeleri: Köyaltı Şekilleri, Türkiye Coğrafî ve Sosyal Araştırmalar, İstanbul, s.40.

[279] Atalay, İ., 1994, a.g.e., s.309.

görülen su eksikliği yerleşme çekirdeklerini suyun çıktığı mahdut noktalarda toplanmaya zorladığından, bölgenin tarım topraklarının kenarlarındaki suyun bulunduğu kesimlerinde büyük ve toplu köy yerleşmeleri meydana gelmiştir. Dolayısıyla araştırma sahasının Orta ve Kurşunlu kesimlerinde yerleşmeleri mahalle seviyesinde kalmaya zorlayacak coğrafî koşullar bulunmadığından ve buralarda coğrafî koşulların yerleşmeleri toplanmaya zorladığından mahalle yerleşmeleri görülmemektedir.

Bölgenin yerleşim tarihinden anlaşılacağı üzere, mahalle yerleşmelerinin oluşmasında bölgeye yerleşen Türkmen gruplarının yaşayış tarzlarının da rolü bulunmaktadır. Bilindiği gibi Türkmenlerin en önemli iktisadî faaliyeti hayvancılıktır. Hayvancılık faaliyetleri Türkmenlerin yaşayış tarzı haline geldiğinden, Türkmen grupları daimi iskâna geçerken genellikle hayvancılık faaliyetlerinde kullandıkları dağlık ve ormanlık sahalar içerisindeki yüksek düzlükleri ve eski kışlak alanlarını tercih etmişlerdir. Bu sebeple, bölgenin yüksek ve tarımsal açıdan fazla potansiyeli bulunmayan ormanlık sahalar içerisindeki yayla düzlüklerinin ve havza tabanındaki kışlak alanlarının bazılarının mahalle yerleşmesine dönüştükleri görülmektedir. Nitekim, eskiden Türkmenlere kışlak vazifesi gören Celle kışlağı, Mısırlı kışlağı gibi bazı yerleri günümüzde mahalle yerleşmesi haline gelmiş ve bu mahalleler eski isimlerini koruyarak Celle mahallesi (Pelitcik köyü-Kargı) Mısırlı kışlağı mahallesi (Suluca Köyü-Tosya), gibi isimler almışlardır. Dolayısıyla bölgedeki mahalle yerleşmelerinin oluşmasında coğrafî şartların ortaya çıkardığı geçim zorluklarının yanısıra, Türkmen gruplarının yaşayış tarzlarının da göz önüne alınması gerekmektedir.

Bölgedeki mahalle adlarına baktığımızda, mahalle adlarına boy ve aile isimleriyle, aşağı, orta, yukarı veya büyük, küçük gibi sifatların eklendiğini görmekteyiz. Bu duruma göre bölgedeki mahallelerin büyük bir kısmı ismini ait olduğu ailelerden almaktadır. Örneğin Mehmetler (Gökçeyazı Köyü-Ilgaz), Tataroğlu (Yukarıbozan Köyü-Ilgaz), Deliömer (Çaybaşı Köyü-Tosya), Şemseddin (Çakırlar Köyü-Tosya), Abdullah (İnceçay Köyü-Kargı) ve Karaahmetler (Pelitcik Köyü-Kargı) gibi mahalleler yerinde yapılan tespitlere göre isimlerini kurucusu olan ve mahalleyi oluşturan ailelerden almıştır. Bölgedeki mahalle isimlerinin başlarına aşağı, yukarı gibi sıfatların getirilmesi ise aynı kökten ayrılan mahallelerin isimlendirilmesinde başvurulan bir yöntem olup, bu mahallelerin bağlı oldukları köyleri ifade etmek ve mahallenin diğerine nazaran bulunduğu mevkii söylemek amacıyla bu şekilde bir isimlendirilmeye gidilmektedir. Nitekim Aşağıkaraköy (Karaköy-Tosya), Ortaberçin (Yukarıberçin-Tosya) ve Yukarıokçular (Okçular–Ilgaz) mahallelerinin isimleri böylelikle verilmiştir.

Araştırma sahasının Tosya Ovası kenarlarında bulunan mahalle yerleşmeleri toplu, Ilgaz ve Kös dağlarının engebeli kısımlarındaki mahalle yerleşmeleri ise genellikle dağınık ya da gevşek (az dağınık) dokulu bir yerleşme özelliği göstermektedir. Tosya Ovası'nın kenarları boyunca yerleşmiş olan mahalleler, daha ziyade Tosya Ovası'na inen derelerin meydana getirdiği vadilerde yerleşmiştir. Toplu ve köy tipli mahalle özelliği gösteren bu mahallelerin genellikle 20-30 hane arasında oldukları görülmektedir. Buna karşılık bölgenin yüksek ve engebeli kısımları olan Ilgaz ve Kös dağları üzerinde yerleşmiş olan mahallelerde ise sınırlı ve dağınık tarım imkânları sebebiyle iskân çekirdekleri dağılmakta ve hane sayısı azalarak 5-10 haneye inmektedir.

Bölgede bir muhtarlığa bağlı mahalle sayısı 2 ile 8 arasında değişmektedir. Bu muhtarlıklardan en fazla mahalleye sahip olanı Kargı'nın Pelitcik köyüdür. Pelitcik köyünün; Aşıklar, Celle, Çalıklar, Çenetler, Elezler, Hacılar, Karaahmetler ve Mollalar adlı olmak üzere 8 tane mahallesi bulunmaktadır. Bölgede mahalle sayısının fazlalığı açısından Pelitcik köyünü, Tosya'ya bağlı Kilkuyu köyü takip etmektedir. Kilkuyu köyünün de Hacısalih, Köleşler, Ortagürüz, Ötegece, Pazaryeri, Şıhlar ve Yukarıgürüz adlı 7 mahallesi vardır. Bu köylerin dışında, Tosya'nın Çakırlar, Çaybaşı ve Suluca köyleri de sahip oldukları 6 adet mahalle ile bölgenin diğer çok üniteli köylerini meydana getirmektedir.

Sonuç olarak; araştırma sahasında bulunan 175 köyden 48'inin çok parçalı olduğunu yani mahallelerden meydana geldiğini tespit etmiş bulunmaktayız. Bu duruma göre inceleme alanındaki köylerin %27,4'ü çok üniteli bir durum arz etmektedir. Bununla birlikte bölgedeki 48 muhtarlığa bağlı mahalle sayısının toplamı 150 olup, bu mahallelerden 87'si Tosya'nın 28 muhtarlığına, 37'si Ilgaz'ın 14 muhtarlığına ve 26'sı ise Kargı'nın 6 muhtarlığına bağlı bulunmaktadır.

2.2.2. Geçici Yerleşmeler

Devrez Havzası'nda doğal çevre şartlarının ortaya koyduğu imkânlar doğrultusunda hem ekonomik hem de beşerî şartların zorlamasıyla geçici yerleşmeler vücuda gelmiştir. Bu geçici yerleşme şekilleri yaylalar ve bağ evleridir. Bunların dışında bölgede geçmişte Türkmenlerin yaylak kışlak arasındaki göçebe hayat tarzına bağlı olarak kışlaklar da bulunmaktaydı. Ancak zamanla bölgede devamlı iskâna geçilmesiyle kışlaklar mahalle yerleşmeleri halini almıştır. Yaylaların ise birçoğu eski önemini yitirmiş ancak bölgedeki yaylacılık kültürü geleneksel bir hal aldığından yaylaya çıkmalar terk edilmemiştir. Bölgenin bağ evleri ise coğrafî faktörlerin zorlamasıyla ortaya çıkmış ve zamanla ekonomik amaçlarının yanında rekreasyonel amaçlarla da kullanılan yerle halini almıştır.

Buraya kadar yapılan açıklamalardan sonra yayla yerleşmeleri yaylacılık kültürü içinde, bağ evlerini de üslendiği yeni fonksiyonlar doğrultusunda ana hatları ile incelemiş bulunmaktayız.

2.2.2.1. Yayla Yerleşmeleri ve Yaylacılık

Araştırma sahasında görülen geçici kır yerleşmelerinin başında yaylalar gelmektedir. Hem fizikî coğrafya ve hem de beşerî coğrafya terimi olarak kullanılan yayla; Fizikî coğrafyada akarsularla derin bir şekilde yarılmış, parçalanmış fakat üzerinde düzlüklerin belirgin olarak bulunduğu yeryüzü şekli olarak ifade edilmektedir.[280] Ancak Beşerî Coğrafya'da yayla terimi üzerinde değişik tanımlamalar yapılmıştır. Yayla; ALAGÖZ'e göre eski Türkçe'de Yaz mevsimi anlamına gelen "Yay" kökü ile hayvanları açıkta ve dağınık olarak otlatmak manasını da ifade eden yaymak mastarından çıkmıştır.[281] DARKOT, ot temin etmek ve otlatmak maksadıyla sürülerin dağ sıralarındaki yamaç ve düzlüklere yayılmasından bahsetmekte ve yayla ile yaylak teriminin buradan türetildiğini yazmaktadır.[282] SÖZER

---

[280] İzbırak, R., 1986, Coğrafya Terimleri Sözlüğü, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, s.340.

[281] Alagöz, C.A., 1993, "Türkiye'de Yaylacılık Araştırmaları", Ankara Üniversitesi, Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Ankara, s.1.

[282] Darkot, B., 1968, Türkiye İktisadî Coğrafyası, İstanbul Üniv. Coğrafya Enst. Yay., No:51, İstanbul, s.131-132.

ise, yayla terimini yazın belirli bir süre içinde hayvan otlatmak, ziraat yapmak ve geçimin sağlanmasında menfaat temin eden her türlü işte çalışmak, hatta dinlenmek için çıkılan veya gidilen, köyün ortak mülkü olan, köyden ayrı ve çok zaman pek uzak olmakla beraber sosyo-ekonomik bağlarla tamamen veya kısmen köye bağlı bir mahal; veya köyün esas geçim sahasına ekli bir bölüm olarak ele almaktadır.[283]

Görülüyor ki Beşerî Coğrafyada yayla terimi üzerine genellikle birbirine yakın tanımlamalar yapılmıştır. Bu tanımların ortak noktaları, yaylaların yazın hayvan otlatmak amacıyla çıkılan yüksek düzlükler olduğu şeklindedir. Nitekim EMİROĞLU da yaylaların genellikle yüksekte yer almaları nedeniyle, yüksek yerlerdeki düzlükler, otlak alanlar için de yayla deyiminin kullanıldığını, dağlık bölgelerde hayvan otlatmak amacıyla orman açmalarına ve daha yüksekteki otluklara da yayla denildiğini yazmaktadır.[284]

Yayla terimi kadar, yayla kelimesiyle bütünleşmiş yaylak kışlak ve yaylacılık terimleri hakkında da bazı açıklamalar yapılmıştır. Bu açıklamalara göre yaylak terimi birbirinden farklı şekillerde ifade edilmektedir. ALAGÖZ; yaylakları sakin olunma, yerleşme anlamından çok yalnız hayvan otlatmakta yararlanılan bir otlak olarak değerlendirirken[285], EMİROĞLU ise Türkçe'de kullanılan "yaymak", "yazlak", "yaylak" ve "yayla" sözcüklerinin genel olarak ifade ettikleri anlamın aynı olduğuna değinmektedir.[286]

Yaylalar kadar göçebe hayvancılık faaliyetleri açısından önem taşıyan alanlardan biriside kışlaklardır. Kışlak; hayvanların kışın çekildikleri yaylalara göre alçakta, kuytuca yerlerde, daha az soğuk, ya da serin ve ılık, yerine göre kar tutmaz bölgelerdeki otlak ve yaylak yerleridir.[287] Kışlaklar yakın çevresine nazaran daha mutedil iklim şartlarına sahip olmaları sebebiyle kışın sığınılan alanlar yani kışın geçirildiği alanlar olduğu için buralara, kışı burada geçir anlamına gelen "Kışla" adı da verilmektedir.

Araştırma sahasında bulunan çok sayıdaki yayla yerleşmelerinden eskiden yoğun bir faaliyet olduğu anlaşılan göçebe hayvancılığın gerilemesiyle birlikte bölgedeki kışlaklar zamanla azalmış ve Devrez Çayı'nın kenarlarındaki verimli topraklar üzerinde bulunan kışlaklar köy ve mahalle yerleşmesi haline gelirken diğerleri ortadan kaybolmuştur. Günümüzde araştırma sahası içerisinde bulunan Arık, Akkol, Cello, Çolaklı, Hacepler, Ruşen ve Mısırlı Kışlağı mahalleleri kışlak orijinli olup bu yerleşmelerden Mısırlı Kışlağı mahallesinin adı da burasının eski bir kışlak yeri olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca bu yerleşmelerin isimlerinden anlaşıldığı üzere kışlaklar genellikle kişi veya ailelere ait bir durum arzetmekteydiler.

---

[283] Sözer, A.N., 1972, Kuzeydoğu Anadolu'da Yaylacılık, İş Matbaacılık, Ankara, s.36.

[284] Emiroğlu, M., 1977, Bolu'da Yaylalar ve Yaylacılık, Ankara Üniv. D.T.C.F. Yay., No:272, Ankara, s.17.

[285] Alagöz, C.A., 1993, a.g.e., s.3.

[286] Emiroğlu, M., 1977, a.g.e., s.16.

[287] İzbırak, R., 1986, a.g.e., s.206.

Araştırma sahasındaki konar-göçer grupların yani yörüklerin büyük bir kısmının 16. yüzyılda yerleşik hayat geçtiği ve bölgenin daha o zamanda bile şimdiki kadar yoğun bir yerleşme sahası olduğu görülmektedir (Şekil 2.19). Bu sebeple araştırma sahasının, Osmanlı İmparatorluğu'nun XVII. yüzyılda uyguladığı zorunlu iskân politikasından Anadolu'nun diğer bölgelerinde olduğu gibi fazla etkilenmediği yani bölgedeki yörüklerin büyük bir kısmının kendi istekleriyle yörüklükten feragat ettikleri anlaşılmaktadır.

Kendi istekleriyle yörüklükten feragat ederek yerleşik hayata geçen Konar-Göçer nüfusun, yerleşmek amacıyla daha ziyade eski kışlak ve yaylak alanlarını tercih ettikleri bilinmektedir. Bölge için de bu durum geçerlidir. Nitekim, 16. yüzyıl tapu tahrir defterlerine göre; son tahrirde Kurşunlu nahiyesine kayıtlı bulunan Kısık Yörüğü köyü halkının, yörüklükten feragat edip raiyet kaydolundukları zikir olunmuştur.[288] Kısık Yörüğü olarak bilinen cemaatin yerleştiği ve kendi adlarını verdikleri köy bulunduğu yerin coğrafî vaziyetinden anlaşıldığı üzere eski bir kışlak mahallidir. Yaylacık, Yaylaören gibi bazı köylerin isimlendirilmesinde yayla ile ilgi kurulması da, bölgedeki bazı yayla alanlarının yerleşmek amacıyla kullanıldığını ortaya koymaktadır.

Yakın zamana kadar göçebe hayvancılığın yapıldığı araştırma sahasında, göçebe halkın önce yarı yerleşik; daha sonra da sedanter bir hayata geçtikleri anlaşılmaktadır. Bölgedeki göçerler; her ne kadar yerleşik hayata geçmişlerse de, göçebe bir hayat sürerken yapmış oldukları ekstansif hayvancılığı bırakmamışlardır. Bu sebeple geçmişte bölge halkının bir nevi hayat tarzı olan otlak hayvancılığının, bugün bile eskisi kadar olmasa da önemli bir faaliyet olduğunu söylemek mümkündür.

Günümüzde bölgede yapılan ekstansif hayvancılıkta; hayvanlar kışın köyde, yazın ise yaylalarda beslenmektedir. Genellikle büyükbaş hayvancılığın yapıldığı bölgede, hayvanlar Kış mevsiminde köy ve mahallelerdeki kapalı mekânlarda yani ahırlarda tutularak, burada küspe, arpa gibi çeşitli yemler katılmış samanla ve kuru otla beslenmektedir. İlkbahar mevsiminin gelmesi ve dolayısıyla karın eriyerek taze otların çıkmasıyla birlikte ahırlardan dışarı çıkarılan hayvanlar, meralarda yayılmaya başlanmaktadır. Öncelikle bir çoban tarafından köyün 3-5 km uzaklığındaki meralarda otlatılan hayvanlar, mevsimin gidişatına ve köyün yakın çevresindeki mera alanlarının genişliğine göre yaylalara çıkarılmakta ve Yaz boyunca oradaki yaylaklarda otlatılmaktadır. Dolayısıyla yaylaların bölgenin kır ekonomisi açısından oldukça önemli bir yeri vardır.

Araştırma sahasında 84 tane yaylanın bulunduğu tespit edilmiştir. Bu yaylalar 900-1800 metreler arasında bulunmaktadır. Yaylalar ait oldukları köylerden 250-800 metre arası daha yüksek bir mevkide olduğundan, bölgedeki yaylacılık faaliyetlerinin dikey doğrultuda olduğu anlaşılmaktadır.

Bölgede yaylaların en fazla bulunduğu yerler yükseltisi 1250 metrenin üzerinde olan alanlardır. Bu alanlar batıda Aydos, Işık ve Dumanlı dağlarının yüksek kesimleri olup buradaki yaylaları ormanın hemen kenarında bulunmaktadır. Orta ve Kurşunlu ilçesinin doğusunda kalan Ilgaz ve Tosya ilçelerinin yaylaları ise daha yüksek mevkiler de yer almakta olup bu yaylaların bazıları Alpin kat içerisindedir. Ilgaz ve

---

[288] Kankal, A., 1993, a.g.e., s.93.

Tosya'nın kuzeyde Ilgaz Dağları (Çatal Ilgaz, Hacet Ilgaz ve Tosya Ilgaz'ı), güneyde ise Kös Dağları üzerinde bulunan yaylaların 1500 metrenin üzerindeki ormanın hemen kenarında veya orman içerisinde kurulmuş oldukları müşahede edilmiştir.

Köylerin yakın çevresindeki mera alanlarının zamanla tarla ve bahçelere çevrilmesi dolayısıyla, hayvanların günübirlik gidip gelebileceği mera alanlarının azalması, bir bakıma hayvanların yaylalara çıkarılmasını zaruri hale getirmektedir. Bu sebeple hayvanların, havaların ısınmasıyla birlikte başlayan tarla ve bahçelerdeki zirai faaliyetlere zarar vermesini önlemek ve üst zonlardaki geniş çayır ve otlardan faydalanmasını sağlamak amacıyla yaylalara çıkarıldıkları görülmektedir.

Yaylacıların yaylalara çıkışları değişmekle birlikte bölgede nisan ayının son haftasından başlayarak, Haziran ayının 20'sine kadar yaylaya çıkışın devam ettiği anlaşılmaktadır. Bölgedeki yaylacıların büyük bir kısmı yaylaya çıkmak için geçmişten gelen bir geleneğe uymakta ve Hıdrellezi yani 6 Mayıs tarihinin gelmesini beklemektedir.

Yaylaya çıkış tarihinin yatay doğrultuda Devrez Çayı'nın Kızılırmak'a karıştığı en doğudaki kesiminden batıya doğru gittikçe geciktiği, Tosya'nın köylerinde Nisanın son, Mayısın ilk haftalarında yaylaya çıkışlar başlarken, Ilgaz'da yaylaya çıkışın Mayısın ikinci-üçüncü haftasına doğru kaydığı, Kurşunlu'da Mayısın son haftasında, Orta'da ise Haziranın ilk iki haftasında yaylaya çıkışların tamamlandığı tespit edilmiştir. Bu durumu bölgenin iklim özellikleriyle açıklamak mümkün olup, daha önce iklim bahsinde de anlattığımız üzere bölgedeki hava sıcaklığı doğudan batıya doğru azalmakta, dolayısıyla Devrez Havzası'nın batı kesiminde yaylaya çıkışlar gecikmektedir.

Devrez Havzası'nda bulunan yayla yerleşmelerinin bağlı oldukları köylere en yakın alanı 2 km, en uzak alanı ise 15 km. mesafede bulunmaktadır. Ancak yayla yerleşmelerinin köyleriyle olan uzaklığı hakkında bir genelleme yapmak gerekirse; bunların büyük çoğunluğunun köylerine 2-7 km arasında bir uzaklığa sahip olduğunu söylemek mümkündür (Şekil 2.18). Örneğin; Yenice yaylası Çomar köyüne 2 km, Tutmaçbayındır yaylası Tutmaçbayındır köyüne 3 km, Hatin yaylası Yuvasaray köyüne 4 km, Dağçatağı yaylası Dağçatağı köyüne 6 km ve Sakaeli yaylası da Sakaeli köyüne 7 km uzaklıktadır.

Bölgedeki yaylaların köylerine en uzakta bulunanlarının 1750 metrenin üzerinde oldukları anlaşılmaktadır. Nitekim 1000 metre yükseklikte bulunan Kızılöz köyünün yaylası olan Kızılöz yaylası 1800 m. yükseklikte ve köyden 15 km. uzaktadır. Yine 600 metre yükseklikteki Kösen köyünün yaylası olan kösen yaylası da 1800 metrenin üzerinde bir yükseklikte ve köyden 15 km. uzaklıkta bulunmaktadır.

Yaylaların köyleriyle arasındaki mesafenin 2-15 km arasında değişmesi dolayısıyla, yaylacıların yayla göçü yürüyerek 1 ila 5 saat arasında sürmektedir. Önceleri yaylacı ailelerin çobanların eşliğinde sürülerini önlerine katarak yaylaya çıktıkları belirtilmiştir. Ancak günümüzde ulaşımda kullanılan motorlu vasıtaların bölgeye girmesiyle birlikte, gidip gelinebilecek yolları bulunan yaylalara gidiş dönüş şekli ve süresi değişmiştir. Bu yaylalar köy hizmetlerinin ve orman işletme müdürlüklerinin açmış olduğu yollarla köylerine kolaylıkla bağlanabildiğinden, yaylaya çıkacak olan aileler hayvanlarını bir çoban eşliğinde ve bazen yaylacı halktan birkaç kişinin de eşlik ettiği bir halde sürüler haline getirerek yaylalara en kısa patika

yollardan çıkarmaktadır. Kendileri ise traktör römorklarına yükledikleri yayla eşyalarıyla birlikte römorklara binerek yaylalara gitmektedirler. Yeterli yol şebekesinin bulunmaması dolayısıyla motorlu vasıtalarla ulaşımın yapılamadığı Alpin kat içerisinde bulunan yaylalara ise; yol vasıtasıyla ulaşılabilen son noktaya kadar traktörle gidilmekte, geriye kalan yol yürüyerek aşılmaktadır. Ancak bu durumu bozan bazı istisnai hallerde vardır. Örneğin yaylacılık faaliyetlerini geçmişten gelen bir gelenek halinde sürdüren Tosya'nın Akbük (Çige) köyünde, yaylaya çıkmak için Hıdrellezi bekleyen yaylacı ailelerin bir kısmı, köyden 12 km uzaklıkta ve Alpin katta bulunan Katırkazığı adındaki yaylalarına ulaşmak için sürüleriyle ve çobanlarıyla birlikte yaylada kullanacakları eşyalarını yük hayvanlarına yükleyerek hareket etmekte ve yaklaşık 5-6 saat içerisinde yaylalarına varmaktadır.

Köylere nazaran üst zonda yer alan yaylaklar; alt ve üst zonlar arasındaki sıcaklık, yağış ve nem farkları dolayısıyla, Yaz aylarında hem serin ve hem de yeşil otlarla kaplıdır. Bu sebeple yaylaların bölgede yapılan ekstansif hayvancılık faaliyetlerinde büyük önemi vardır. Çünkü kışın köylerde barındırılan hayvanlar, yazın yaylalara çıkarılarak, buraların taze otlarından ve serin havasından faydalandırmak suretiyle semizleştirilmektedir.

Bölgede genellikle büyükbaş hayvanlar yaylalara çıkarılmaktadır. Büyükbaş hayvanlar içerisinde de ağırlıkları ve çevre şartlarına uyumları dolayısıyla en fazla kara sığır denilen yerli sığırlar yaylalara götürülmektedir. Bunun yanısıra, kara ve sarı melez olarak ifade edilen simental ve montofon melezleri de zamanla bölgeye uyum sağladığından, yaylalarda bunları da görmek mümkündür.

Ilgaz ve Tosya yaylalarının büyük çoğunluğu orman içinde veya ormanın hemen bitişiğinde bulunmaktadır. Başta keçi olmak üzere küçükbaş hayvanların ormana verdikleri zararlar sebebiyle, bu hayvanların ormanlara girmesi yasaklandığından bölgenin bu kesimlerindeki yaylaların büyük çoğunluğunda küçükbaş hayvan sayısı oldukça azdır. Yerleşim tarihinde bahsedildiği üzere, geçmişte bölgede küçükbaş hayvancılık ve içerisinde de tiftik keçisi beslenmesi önemli bir hadiseydi. Ancak günümüzde, ormana verdikleri zararlar dolayısıyla bu hayvanların ormanlık kesimlerde beslenmesi yasaklandığından, bölgenin orman içerisinde bulunan yaylalarında tiftik keçisi yerine Akkaraman cinsi koyunların tercih edildiği görülmektedir (Foto 2.1).

Araştırma sahasının Orta ve Kurşunlu kesimlerinde uzun yıllar boyunca devam eden orman tahribatları neticesinde ormanlık arazilerin azaldığı, buna karşılık step alanlarının genişlediği anlaşılmaktadır. Bu duruma paralel olarak bölgenin bu kesimlerindeki yaylaların bir kısmı ormanlık arazilerin dışındaki yüksek ve geniş çayırlık alanlar üzerinde kurulmuştur. Ormandan yoksun olmaları sebebiyle; küçükbaş hayvanların buraya çıkarılmasını engelleyecek herhangi bir yasaklamanın bulunmadığı bu yaylalar, iklim, bitki örtüsü ve yeryüzü şekilleri açısından küçükbaş hayvancılığa bölgenin doğu kesimlerine nazaran daha müsait bir durum arz etmektedir. Bu sebeple bölgenin batı kesimindeki ormanlık arazilerin dışında kalan alanlarda bulunan yaylalardaki küçükbaş hayvancılıkla uğraşan aile ve küçükbaş hayvan sayısı bölgenin doğusundaki ormanlık araziler içerisinde yer alan yaylalara kıyasla oldukça fazladır.

Foto 2.1. Yukarıöz Yaylasında Yaylatılan Küçükbaş Hayvan Sürülerinden Genel Bir Görünüm.

Günümüzde bölgedeki yaylacılık faaliyetlerinin eskiye nazaran düşüş gösterdiği görülmektedir. Bu durum üzerinde göç hareketlerinin rolü olduğu kadar, zamanla hayvancılık faaliyetlerinin bırakılmasının ve melezleştirme çalışmaları sonucu hayvancılığın ekstansif bir şekilden yavaş yavaş entansif bir şekle doğru yönelmesinin de etkisi vardır. Bunun yanısıra devletin ormanları hayvanların zararlarından korunmak amacıyla almış olduğu tedbirlerinde bölgenin orman içerisinde bulunan yaylalarındaki yaylacılık faaliyetlerini geriletmiş olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim arazi çalışmaları sırasında görüşmüş olduğu yaylacı ailelerin bir çoğu ormanların tel örgü ile çevrilmesinden rahatsız olduklarını belirterek "ormancılık yaylacılığı öldürdü" şeklinde serzenişlerde bulunmuşlardır.

Yaylacılığın bölgedeki gerilemesini rakamlarda ortaya koymak mümkündür. Örneğin 1981 yılı köy envanter etütlerine göre Orta ilçesinin Karaağaç köyünde 400 büyükbaş ve 2000 küçükbaş hayvan bulunmaktaydı.[289] Bu hayvan sayısından ve Karaağaç köyünün Karaağaç yaylasında bulunan 35 tane meskenden anlaşılacağı üzere yaylaya günümüzden daha fazla sayıda aile ve hayvan çıkmaktaydı. 1997 yılın da ise Karaağaç köyünün hayvan sayısı azalarak 274 büyükbaş ve 370 küçükbaşa inmiş[290] ve köye 7 km uzaklıkta ve Sanı mevkiinde bulunan yaylaya 5. Ayın 25'inde yapılan göç sırasında 21 haneyle birlikte 200 büyükbaş ve 400 küçükbaş hayvan çıkarılmıştır.

Yaylalar serin havası ve bünyesinde yeşil otları bulundurması sebebiyle hayvancılık açısından önem taşıyan mahallerdir. Yaylalarda hayvanlar doğal yollardan beslediğinden, bu hayvanların et ve süt verimleri artmaktadır. Bölgedeki yaylalar içinde bu durum geçerli olup, buradaki hayvanlardan elde edilen sütten genellikle beyaz peynir yapılmaktadır. Peynir yapımında öncelikle yapılacak peynirin yağlı veya yağsız

---

[289] Çankırı Köy Envanter Etütleri, 1981, Köy İşleri ve Koop. Bakanlığı Yay., Ankara, s.5.

[290] D.İ.E., 1998, Çankırı-Orta 1997 Köy Genel Bilgi Anketi, Çankırı.

olması durumuna göre sütlerin yağları elle çevrilen yayık makineleriyle ayrılmakta daha sonra yağlı ve yağsız inek ve koyun sütleri beraberce kaynatılarak mayalanmak suretiyle peynir yapılmaktadır. Üretilen peynirlerin bocit adı verilen plastik bidonlara basılarak muhafaza edilmektedir. Yaylalarda üretilen sütten peynirin yanısıra yoğurt ve bölgede sade yağ denilen tereyağı da üretilmektedir. Çabuk bozulabilir olmaları sebebiyle fazlaca üretilmeyen bu ürünlerin bir kısmı aile ihtiyacı için yaylalarda bırakılmakta, kalan diğer kısmı ise ilçe pazarlarında satılarak karşılığında ailenin diğer ihtiyaçları olan un, şeker, çay gibi temel gıda maddeleri alınmaktadır. Genellikle yayla dönüşü satışı yapılan peynirinde bazen ilçe pazarlarında satıldığı görülmektedir. Oysa peynirin satışı genellikle toptan olup, yaylalarda bocitlere basılan peynirler, yayla sezonu sonunda köylere indirilmekte ve buralarda Ankara ve İstanbul'dan gelen peynir tüccarlarına satılmaktadır.

1858 tarihli Arazi Kanunnamesi'nin 101. Maddesine göre yaylalar; bir veya birkaç köy ve kasaba halkına, hayvanlarıyla birlikte çıkıp yazı geçirmek ve hayvanlarını otlatmak üzere tahsis edilmiş yüksek yerler olarak tarif edilmektedir.[291] Yine bu kanunla yaylaların Defterhane-i Amirede mukayyet olmaya yani o yerin belirli bir köy veya kasaba halkına yaylak olarak tahsis edilme durumuna göre belirli köylere hayvan otlatmak şartıyla verildiğinden bahsedilmektedir. Arazi Kanunnamesi'nde hukuki rejimleri açıkça ortaya konmuş olan metruk yaylalarda tarımın yapılamayacağı hükmü de yer almaktadır. Ancak Arazi Kanunnamesi'ni takiben çıkan mevcut kanunlarda genellikle yaylakların tespiti ve tahsisiyle ilgili hükümlerin yer alması ve yaylakların bakım, ıslah ve korumaları konularının göz ardı edilmesi; yaylaların amacı dışında kullanılması sorununu da beraberinde getirmiştir. Araştırma sahasında da durumu bu şekildedir. Geçmişte yaylacılığın amacına uygun olarak hayvancılığın yapıldığı yaylalarda, zamanla yaylanın yakın çevresindeki mera alanlarının tarım arazisi haline getirilmesi sonucu, hayvancılıkla birlikte tarımsal faaliyetlerin yapılmaya başlandığı anlaşılmaktadır. İklim ve toprak şartları açısından tarımsal üretime fazla uygun olmayan bu yaylalarda, zor şartlarda yetiştirilebilen arpa, buğday ve fiğ gibi ürünlerin üretildiği görülmektedir. Üretilen bu ürünlerden anlaşılacağı üzere; buralarda hayvancılığa dönük zoraki bir tarım yapılmaktadır. Yaylaların bu şekilde amacı dışında kullanılmasının altında, yaylacıların kışın hayvanlarına yem bulmak gayesinin yattığını söylemek mümkündür. Çünkü bölgedeki köylerin birçoğunun tarım toprakları yetersizdir. Bu sebeple yaylalardaki mera ve çayır alanlarında kışın hayvanların ihtiyacını karşılamak üzere arpa ve fiğ üretme yoluna gidilmektedir.

Araştırma sahasındaki birden fazla yaylası olan köylerin yaylalarında tarım ve hayvancılığın dönüşümlü olarak yapıldığı görülmektedir. Örneğin; Hotin ve Yenipazar adında iki yaylası bulunan Yuvasaray köyünün yaylaları her sene dönüşümlü olarak yaylalarından birisine çıkmakta ve çıktıkları yaylada hayvancılık yapmaktadır. Boş kalan diğer yayla ise tarımsal faaliyetlere ayrılmakta ve burada genellikle arpa ekilmektedir.

Devrez Havzası'ndaki yayla yerleşmelerinin sahip oldukları konut sayıları, ait oldukları köylerin büyüklükleriyle doğru orantılı olarak artmaktadır. Genellikle 15-30 meskenin bulunduğu bölge yaylalarındaki mesken sayısının, büyük köyler veya birkaç köy tarafından ortaklaşa kullanılan yaylalarda

---

[291] Gençkan, M.S., 1991, Kamu Meraları Yaylak ve Kışlakları Hukukumuzun İlkeleri, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı Yay., Ankara, s.80.

100'ün üzerine çıktığı, küçük köyler veya köylere bağlı mahallelerin kullanıldığı yaylalarda ise 15'e kadar indiği görülmektedir. Nitekim Orta'nın büyük köylerinden olan ve Kayıkebir ve Kayısağır olmak üzere iki mahallesi bulunan Kayılar köyünün Kayı yaylasında 110 tane mesken bulunmaktadır. Buna karşılık Tosya'nın Büyükseki köyünün yaylası olan Eğriçay yaylasının mesken sayısı ait olduğu köyün mesken sayısına paralel olarak 15 tanedir. Yaylalardaki konut sayısı, köyün sahip olduğu yayla sayısına bağlı olarak da değişmektedir. Eğer bir yayla sadece bir köye hitap ediyor ya da birkaç köy tarafından müştereken kullanılıyorsa, köy veya köyler başka alternatifleri olmadığı için o yayla yerleşmesine mesken inşa etmek zorunda kalmış, dolayısıyla bu yaylanın mesken sayısı artmıştır. Buna karşılık; birden fazla yaylası bulunan köylerin yaylalarında bu durumun tam tersi söz konusu olmaktadır. Birden fazla yaylası olan köylerin yaylacıları, aynı yaylaya çıkmak mecburiyetinde kalmayarak yaylalar arasında kendisi için en uygununa yerleştiği için, bu tür köylere ait olan yaylaların mesken sayıları düşük kalmaktadır.

Araştırma sahasındaki yayla meskenlerinin coğrafi şartların etkisiyle, batıdan doğuya doğru gerek yapılış tarzı ve gerekse kullanılan malzeme açısından değiştiği görülmektedir. Bu değişiklikler dikkate alındığında, bölgedeki yayla meskenlerini yapmak için kullanılan temel malzemenin durumuna göre iki tip halinde incelemek mümkün olmuştur. Bunlardan birincisini ormandan yoksun step sahaları ve Alpin çayırlarda bulunan taştan yapılmış meskenler oluşturmaktadır. Tek katlı ve çatıları düz ve toprak örtülü olan bu meskenlerin, bölgenin daha ziyade Orta ve Kurşunlu yörelerinde bulunduğu ve hayvancılık ekonomisine uygun olarak yapıldığı için birbirine benzediği görülmektedir. Bu benzerlik meskenlerin eklentilerinde de kendisini göstermiş ve bölgedeki taştan yapılmış yayla evlerinin birçoğunda, ahır, dam ve örtme gibi hayvancılığa yönelik mesken eklentileri, yayla eviyle beraber komplike bir şekilde yapılmıştır. Bölgedeki taştan yapılmış yayla evlerinin en tipik örneklerini Sakaeli yaylasında görmek mümkündür. Sakaeli köyünden 7 km uzaklıkta ve 350 metre yükseklikte bulunan bu yaylanın meskenlerinin tamamı taştan inşa edilmiştir. 50-60 m^2 bir alan üzerinde yapılan bu meskenlerin ahır, dam ve örtme gibi eklentileriyle beraber bir avlu etrafında bulunduğu ve bu alanın 40-50 cm genişliğinde ve 1,5-2 metre yüksekliğinde bir duvarla çevrili olduğu görülmektedir. Giriş kapısının her iki yanında yerden 30-40 cm yüksekliğinde oturma sekileri bulunan bu evlerin avlularına "cümle kapısı" denilen ve büyükbaş hayvanların rahatlıkla geçebileceği genişlikte yapılan bir kapıdan geçtikten sonra girilmektedir (Foto 2.2).

Sakaeli yaylasında dam adı verilen yayla evlerinde yöre halkının "Avla" dediği avlu içerisinde oturma odası ve konutun diğer eklentileri yer almaktadır. Avlunun karşı köşesinde bulunan oturma odasının zeminin ve iç duvarlarının samanla karışık çamur sıvayla sıvandığı görülmektedir. Toprak düz damlı olan bu odanın iç kesiminde, ahır tarafındaki duvara gömük şekilde olan bir ocağı ve yatacak yerleri bulunmaktadır. Oturma odasıyla sırt sırta yapılmış olan ahırda, oturma odası gibi avlunun karşı köşesindedir. Ahırın içerisinde hayvan bağlama yerleriyle, yöre halkı tarafından afur denilen yemlikler ve suluklar vardır. Ahırın hemen önünde de buzağıların korunması için yapılan çiten adı verilen küçük bir bölüm yer almaktadır. Avluda ahırın dışında dam adı verilen mesken eklentileri de bulunmaktadır. Avlunun sağlı sollu olmak üzere her iki tarafında da bulunan damlardan oturma odasının önünde bulunan kapalı diğerlerine ise açık dam ya da örtme denmektedir.

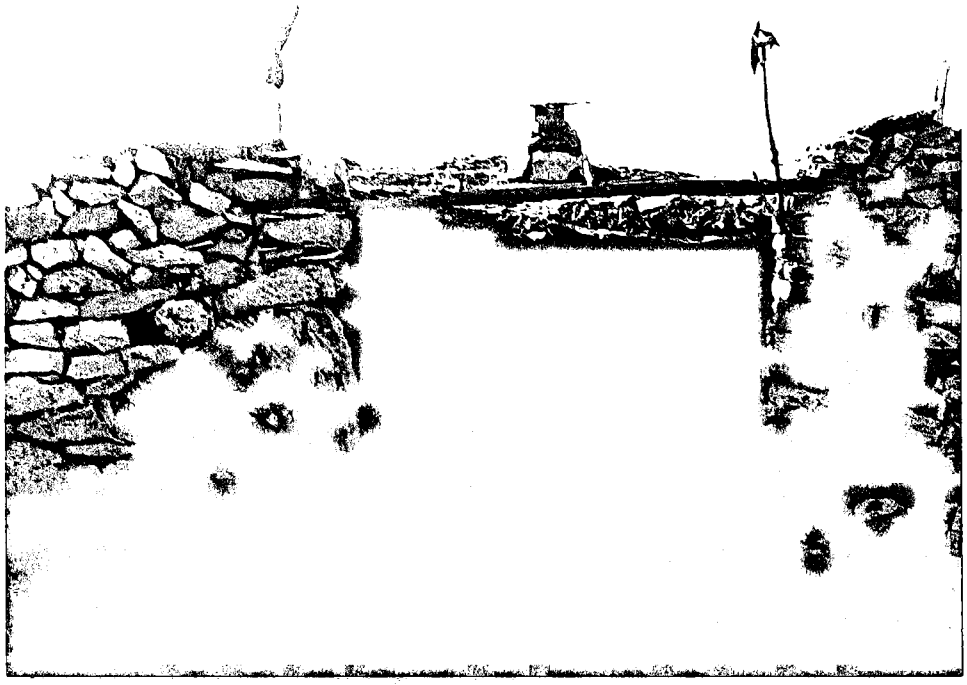
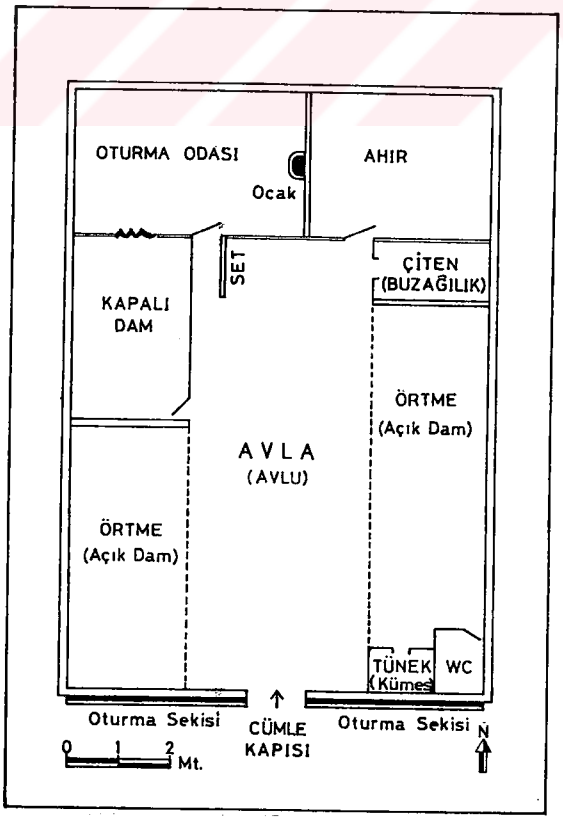

Foto 2.2. Sakaeli Yaylasında Taş Duvarla Çevrili Bir Avlu İçerisindeki Damın Genel Görünüşü (Bayram Oğuz'un Damı).

Kapalı damın avludan bir duvarla ayrıldığı, açık duvarların ise avlu ile iç içe bulundukları afur, suluk gibi malzemelerin bulunmaması dolayısıyla ahırlardan ayrılan kapalı damlar, hayvanlardan gece barındırdıkları yerlerdir. Bir tanesi kapalı damın önünde, öbürü de kapalı damın karşısından olmak üzere iki tane olan açık damlarda hayvanların barındırılması amacıyla kullanılan diğer mekânları oluşturmaktadır (Şekil 2.28).

Şekil 2.28. Sakaeli Yaylasındaki Bir Damın Planı

Araştırma sahasının yüksek ve ormanlık kesimlerindeki yaylalarında bulunan diğer yayla evlerinin ahşaptan yapılmış oldukları görülmektedir. Gerek yapılış ve gerekse yapımında kullanılan malzeme farkı dolayısıyla, bölgenin ormandan yoksun yaylalarında bulanan taş meskenlerden ayrılan bu evlerin eski ve yeni olmak üzere iki ayrı tipi bulunmaktadır. Kös ve Ilgaz dağlarının ormanlarla kaplı yüksek kesimlerinde bulunan eski tip yayla evlerinin, blok çatkı (çantı) metoduyla iki kat üzerine bina edildiği ve çatılarının hartama ile örtülü olduğu görülmektedir. Taş temel üzerine inşa edilen bu evlerin yapımında yaylanın yakın çevresinden temin edilen ağaçlardan yararlanılmaktadır. Bu sebeple yaylanın ormanda olan mesafesi ve ilişkisi, eski tip yayla evlerinin yapımında kullanılan ahşap malzemenin nispetini etkilemektedir. Ahşap malzemenin kullanım nispetine göre bölgedeki bu tip yayla evlerinin ya tamamen, ya da kısmen ahşaptan yapıldığı anlaşılmaktadır. Tamamen ahşaptan yapılmış yayla evleri bölgenin orman içi yaylalarında bulunmaktadır. Bu yaylalarda, yaylanın etrafından bulunan ormanlardan bol miktarda ve kolaylıkla ağaç temin edilmesi dolayısıyla, yayla meskenlerinin taş temelleri haricinde kalan bütün kısımları ağaçtan yapılmıştır. Buna karşılık, bölgenin orman kenarında bulunan yaylalarındaki yayla evlerinin, yaylanın ormandan biraz olsun uzaklaşmasına bağlı olarak sadece ikinci katlarının yapımında ağaç kullanılmış, birinci katları ise ağaç temininde ortaya çıkan güçlükler sonucu taştan yapılmak mecburiyetinde kalınmıştır.

Çok eski yapılar olmalarına rağmen günümüzde bölge yaylalarında halen kullanılan eski tip ahşap yayla meskenlerinin, günümüze gelinceye kadar bazı tadilatlar geçirerek ayakta kalabildikleri anlaşılmaktadır. Bu tadilatlardan en göze batanını, meskenin ahşap bünyesiyle uyuşmayan saç örtüler oluşturmaktadır. Önceleri hartama denilen ince uzun tahtalarla kaplı olan bu evlerin çatıları, günümüzde saçlarla örtülmektedir. Bir avlu içerisinde bulunan kare veya dikdörtgen planlı eski tip ahşap yayla meskenlerinin alt katı ahır, üst katı ise oda olarak kullanılmaktadır. Ön yüzünden, avluya bakan yan tarafına doğru genişçe üstü kapalı bir balkonu bulunan bu evlerin çatısının dik ve beşik şeklinde olduğu ve hartama veya saç örtüyle kaplı bulunduğu görülmektedir.

Bölgenin orman içerisinde bulunan yaylalarında pek çok eski tip ahşap yayla meskenleri bulunmakla birlikte, bu konutların en güzel örneklerini Eğriçay yaylasındakiler teşkil etmektedir. Ait olduğu Büyükseki köyünden 8 km. uzakta ve 600 m. yüksekte olan bu yayla, 1550 metre yüksekliğindeki ormanlık bir saha içerisinde kurulmuştur. Oldukça eski bir yayla olan bu yaylanın meskenlerinin yapımında, yaylanın orman içerisinde bulunmasına bağlı olarak ağaç malzeme kullanılmıştır. Taş temel üzerine inşa edilen bu yayladaki evlerin yapımında çantı tarzının uygulandığı görülmektedir. Bu tarza göre; yayla evlerinin yapımında kullanılacak olan çam tomruklarının köşelerine birbirine geçecek şekilde birer çentik yapılmakta ve evin önceden hazırlanmış olan taş temeli üzerine alta en büyük tomruk gelecek şekilde çam tomrukları büyükten küçüğe doğru köşelerindeki çentikler vasıtasıyla tutturularak kandil yığma denilen bir yöntemle üst, üste dizilmektedir. Çantı tarzıyla yapılan Eğriçay yaylasındaki ahşap yayla evlerinin çatıları orjinallerinde hartama ile kaplı bulunmaktadır. Ancak bu evlerde zamanla yapılan tadilatlar neticesinde, hartamanın

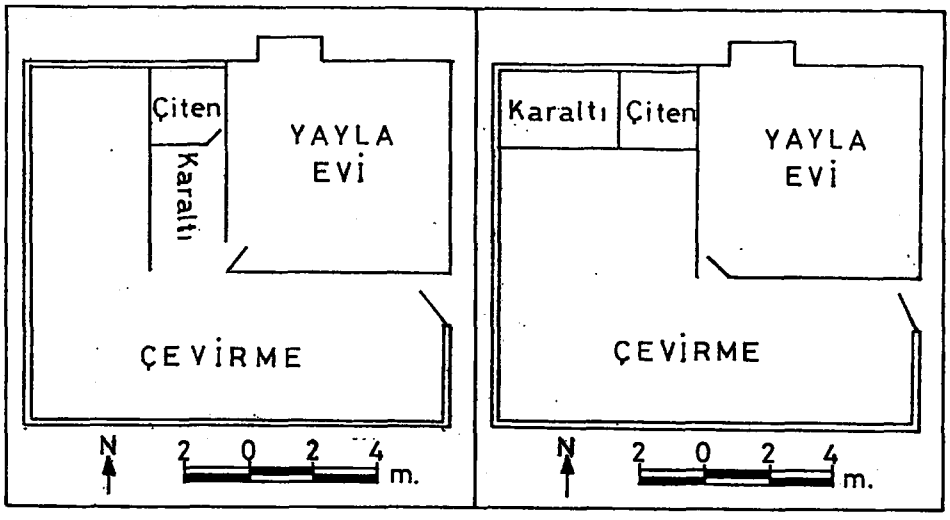
yerini günümüzde saç malzemenin aldığı görülmektedir. Saç örtü malzemesi; kolay ve ucuz bir şekilde temin edilebilmesi, hartamaya nazaran daha kullanışlı olması ve ormanlardan yararlandırılmanın sınırlandırılması dolayısıyla bölgenin bu tip meskenlerinde hartamanın yerine kullanılmaktadır. Yaylacı ailenin büyüklüğüne ve sahip olduğu hayvan sayısına genişlikleri 30-50 m^2 arasında değişen Eğriçay yaylasındaki ahşap yayla meskenlerinin çevirme denilen çitlerden yapılmış bir avlu içerisinde bulundukları görülmektedir. Evin ön tarafında evle bitişik bir şekilde, avluya girişi sağlayan bir kapısı bulunan bu çitlerin yükseldiği 1-1,5 metre olup, çitler 4-5 metre arayla toprağa çakılan çam direklerinin arasının yine ince çam tomruklarıyla veya uzun tahtalarla kapatılmasıyla meydana getirilmiştir (Foto 2.3).

Foto 2.3. Eğriçay Yaylası'ndaki Yayla Meskeninin Genel Bir Görünümü.

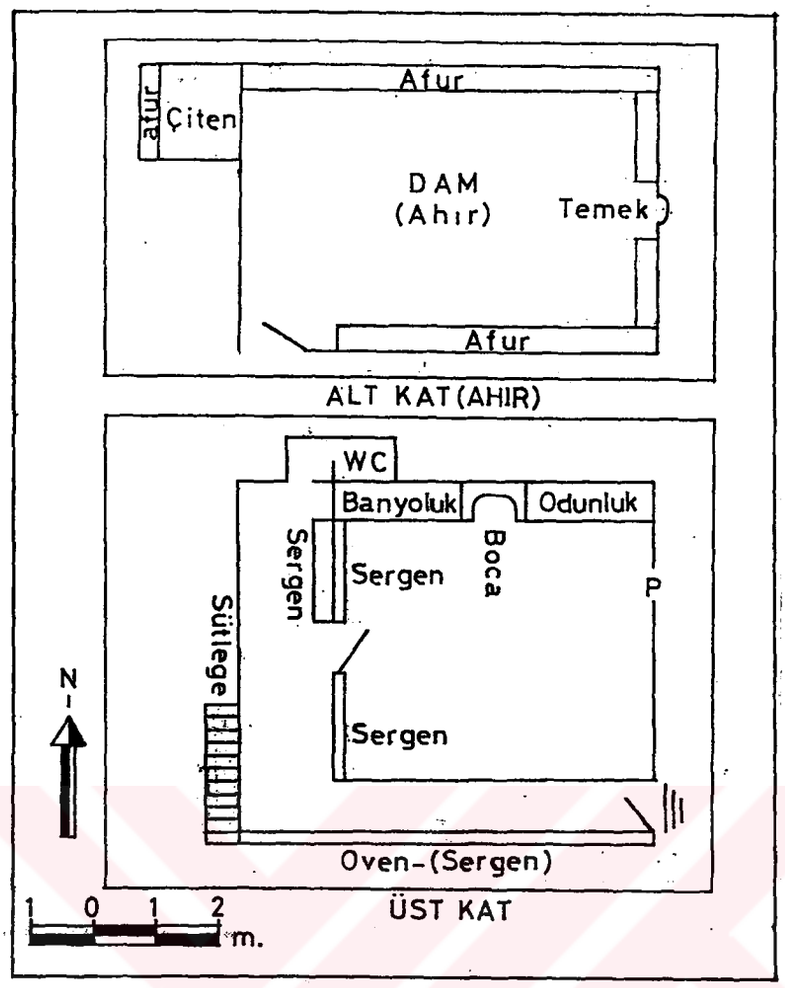
(Devrez Havzası'nın Step Alanlarında Yayla Meskenleri Taş ve Topraktan Yapılırken (Foto 2.2) Ormanlık Sahalarındaki Yayla Meskenleri Ağaçtan Yapılmıştır.)

Yaylacılığın temeli olan hayvancılık ekonomisine uygun olarak yapıldığı anlaşılan Eğriçay yaylasındaki eski tip ahşap meskenlerin alt katları ahır olarak kullanılmaktadır. Zemini toprak olan bu ahırların içerisinde hayvan sayısına göre çeşitli büyüklük ve uzunlukta olan afur yani yemlikler bulunmaktadır. Taştan yapılmış yayla evlerinde olduğu gibi bu yayladaki eski tip ahşap yayla evlerinde de çiten denilen buzağılık kısmın ahırın girişinde ve ondan ayrı bir şekilde yapıldığı görülmektedir. Bu yayla evlerinde ahırın hemen önünde de halkın hayvanlarını bulgurcuk (dolu) ve yağmurlardan korumak amacıyla yaptıkları üstü ağaç dallarıyla kaplı karaltı denilen bir eklenti bulunmaktadır (Şekil 2.29).

Şekil 2.29. Eğriçay Yaylasındaki Meskenler ve Eklentilerinin Genel Planları.

Orjinalliğini günümüze kadar korumayı başarmış olan Eğriçay yaylasındaki eski tip ahşap yayla evlerinin üst katlarına evin dışından balkonuna doğru uzatılan bir tahta merdiven vasıtasıyla girilmektedir. Önden yana doğru uzanarak evin tuvalet girişinde son bulan üstü kapalı bir balkonu olan bu evlerin balkonunda, bir çeşit sergen olan oven ve yayladaki hayvanlardan sağılan sütlerin ve sütlerden elde edilen ürünlerin muhafaza edilmek amacıyla konulduğu sütlüğe veya sütlük denilen bölümler bulunmaktadır. Ön ve arka tarafındaki naylon örtülü mazgallardan oluşan pencerelerinden ışık alan bu evin üst katındaki odası içinde ocak, abdesthane, odunluk ve sergenler yapılmıştır. Adına yaylada boca da denilen ocak, odanın arka tarafındaki duvarına köşeli taşların çamur harçla örülmesiyle oluşturulmuş ve ocağı oluşturan taşların üstü çamur sıvayla sıvanmıştır. Evin ahşap olmasına dikkat edilerek, muhtemel bir yangın tehlikesine mahal vermemek için oda içerisindeki ocağın çatıya kadar olan kısmı daraltılarak uzatılmış ve yine çatının da ahşap olması dolayısıyla ocağın çatıdaki kısmı da taştan yapılmıştır. Odaya ilk girişte fark edilmeyen abdestlik ocağın sağ tarafında bulunmaktadır. Ahşap bir dolaba benzemesi dolayısıyla adına banyo dolabı da denilen abdestliğe dışarı doğru açılan iki kapağı açılarak girilmektedir. Odanın zemininden yüksek olan abdestliğin zemininin, odaya su gitmesini önlemek amacıyla odanın hemen arkasındaki tuvalete doğru meyillendirildiği görülmektedir. Ocağın sol tarafında bulunan odunluk ise görünür bir şekilde yapıldığından odaya girer girmez fark edilmektedir. Bu bölüm ocakla bütünleşmiş olması ve ardiye olarak kullanılması sebebiyle büyük önem taşımakta olup bu tip yayla evlerinde mutfağa ayrı bir bölüm ayrılmadığından, yayla evlerinin mutfak görevlerini ocakla beraber odunluk kısmı görmektedir. Evin balkonlarında olduğu gibi, odanın içinde de uzun sergenleri bulunmaktadır. Odanın duvarlarına, odanın zemininden en az 1,5 metre yükseklikte yapılan sergenler yaylada kullanılan gaz lambası ve mutfak eşyası gibi kırılabilecek ev eşyasının konulduğu yegâne alanları oluşturmaktadır (Şekil 2.30).

Şekil 2.30. Eğriçay Yaylasındaki Bir Yayla Evinin Planı (Mustafa Mutlu'nun Evi).

Araştırma sahasının ormanlık kesimlerindeki yaylalarda eski tip ahşap yayla evleriyle bir arada bulunan yeni tip yayla evleri, eski tip yayla evlerinden yapılış tarzı ve yapımında kullanılan malzeme açısından farklı bir durum göstermektedir. Eskisi gibi ormanlardan keyfi yararlanma imkânının ortadan kalkmasıyla birlikte, eski tip ahşap yayla evlerinin yapımında uygulanan çantı tarzı yapım şeklinin, yeni yapılan yayla evlerinde uygulanmadığı görülmektedir. Çantı tarzına göre çam tomruklarının işlenmeden taş temel üzerine üst üste dizilmesiyle yapılan eski tip ahşap yayla meskenlerinin yapımından farklı olarak yeni ahşap yayla evlerinin yapımında; traş edilerek köşeli bir hale getirilen ve adına boğsu denilen büyük bir ağaç taş temel üzerine uzatılmakta ve boğsunun köşelerine yeterli kalınlık ve uzunluktaki köşeli ağaçtan direkler dikilerek evin iskeleti meydana getirilmektedir. Evin iskeletini sağlamlaştırmak amacıyla direklerin arasına düzlemesine hatıl ve çaprazlamasına dişli denilen ağaçların uzatıldığı yeni tip yayla evlerinde, direklerin arası yaylanın ormana olan yakınlığı ve ilişkisine bağlı olarak ahşap, taş ve kerpiçle doldurulmuştur. Bu sebeple bölgedeki orman içinde yapılan yayla evlerinin direklerinin arasının tahtalarla kapatıldığı, ancak ormandan uzaklaştıkça direklerin arasını doldurmakta kullanılan ahşap malzemenin yerine taş ve taşın yeterli olmadığı yerlerde de kerpicin kullanıldığı görülmektedir. Köy meskenlerine benzemekle birlikte, onlardan daha basit yapılan yeni tip ahşap yayla evlerinde, eski tip ahşap yayla evlerinin iptidailiği tamamen terk edilerek evler daha geniş ve çok odalı yapılmıştır. İki kat üzerine bina

edilen bu evlerin alt katlarının eski tip ahşap yayla meskenlerinde olduğu gibi ahır olarak kullanıldığı, ancak üst katlarında eski tip ahşap yayla evlerinden ayrı olarak oturma odasının dışında mutfak, ambar gibi çeşitli fonksiyonları gören odaların yapıldığı müşahede edilmektedir. Genellikle oluklu eski tip kiremitle veya çinko adı verilen örtüyle kaplı olan bu evlerin çatıları dört yana eğimli bir şekilde çadır örtü tipinde yapılmıştır.

Bölgenin tamamında yayla yerleşmelerinin doku özelliklerinin değiştiği gözlenmiştir. Bu değişme üzerinde aynen köy yerleşmelerinde olduğu gibi bölgenin topografik durumu, yükseltisi ve bitki örtüsünün büyük rolü bulunmaktadır. Bununla birlikte yaşayış tarzının da yayla yerleşmelerinin dokuları üzerinde etkisinin olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim Eğriçay yaylasında olduğu gibi araştırma sahasının sık ormanlarla kaplı eğimli yüzeylerindeki ahşap meskenlerden müteşekkil yaylalarının dokuları dağınıktır. Buna karşılık orman kenarındaki veya Alpin kuşak gibi ormanlık alanların yerleşmeyi engellemesine bağlı olarak sıktır. Yayla yerleşmelerinin dokularını beşerî münasebetlerinde etkilediği görülmektedir. Çünkü aralarında akrabalık bağları olan ailelerin veya aynı köyden gelen ailelerin çıktıkları yaylalarda, yaylanın fizikî şartları yerleşmeye müsait ise evlerini birbirine yakın yaptıkları ve yaylalarına ya sülalelerinin yada köylerinin adlarını verdikleri müşahede edilmektedir. Hotin yaylasında olduğu gibi bölgenin ahşap meskenlerden oluşan yaylalarında, muhtemel yangın tehlikesinin yaylaların dokularını etkilediği görülmektedir. Bu sebeple yangın tehlikesi taşıyan yaylalarda yangının evden eve sıçramasını önlemek amacıyla evlerin arasında 3-5 metre gibi belirli bir mesafe bırakılmıştır (Foto 2.4).

Foto 2.4. Hotin Yaylasından Genel Bir Görünüm.

(Büyük bir yayla olması sebebiyle bu yaylada meskenler yangın tehlikesine karşı birbirinden mesafeli olarak yapılmıştır).

Geleneksel yaylacılığın yapıldığı bölgede, yaylalar sadece ekonomik amaçlar için kullanılmaktadır. Bu sebeple araştırma sahasında sayfiye veya turizm amaçlı yaylalar bulunmakta yalnız Kırkpınar, Yenice gibi bazı yaylalara her yıl olmamakla birlikte, yaylanın ait olduğu köyden büyük şehirlere göçmüş bazı

aileler Yaz aylarını geçirmek amacıyla gelmektedir. Turizm potansiyeli açısından yüksek olan Kırkpınar yaylasında da durum bu şekilde olup, bunun dışında bu yayla özellikle de hafta sonlarında Ilgaz kasabasından rekreasyon amacıyla günübirlik gelen ziyaretçilerin akınına uğramaktadır. Doğal güzelliğiyle dikkat çeken bu yaylanın ait olduğu Ilgaz kasabasına 12 km. uzaklıkta olması ve düzgün yollarla bağlanması sebebiyle, kasabanın gelir düzeyi yüksek ailelerden buraya çağdaş yapı gereçleriyle evler yapmaya başladıkları görülmektedir. Bu durum ileride Kırkpınar yaylasının bölgenin bir sayfiye yeri haline gelebileceğini ortaya koymaktadır.

Nisan ayı sonundan Haziran ayı başına kadar değişik zamanlarda yaylaya çıkan bölge halkının zaman zaman yaylalardan köylere tarımsal faaliyetler yapmak amacıyla döndükleri görülmektedir. Bu tarımsal faaliyetlerin en önemlisi tahılların hasadı yani harmandır. Harman mevsimi denilen hasat zamanı bölgede mevsimin gidişatına göre değişmekle birlikte, genellikle Temmuz ayı içindedir. Temmuz ayı içinde başakların hasada hazır hale gelmesine bağlı olarak yaylada bulunan yaylacı ailelerin her birinden birkaç kişi harman yapmak için köye inmekte ve harman sonuna kadar köyde kalmaktadır. Yayladan harmana yapmak amacıyla köye inenler genellikle erkeklerdir. Erkeklerin harmana inmeleriyle yaylalarda kadın, çocuk ve yaşlılar kalmakta ve yayladaki işlerle harman süresi boyunca onlar ilgilenmektedir.

Yaylalara çıkışta olduğu gibi yaylalardan dönüş tarihi de araştırma sahasının doğusundan batısına doğru dikey ve yatay doğrultuda değişmektedir. Dikey doğrultuda, yüksekliğin az olduğu sahalarda otların erken kuruması, yüksekliğin fazla olduğu yerlerde de sertleşen iklim şartları yaylalardan köylere dönüşü mecburi kılmaktadır. Yatay doğrultuda ise mevsimlere bağlı olarak değişen iklim şartları yaylacılığın dönüş tarihini belirlemektedir. Bölgede yayladan dönüşün en erken başladığı yer Orta yöresidir. Ortalama yükseltisinin fazla olması dolayısıyla bölgenin en soğuk yörelerinden birisi olan Orta yöresinde, yaylaların bulunduğu kesimlerde otların kuruması ve değişen iklim şartları sebebiyle tahıl hasadından hemen sonra yani Temmuz sonu, Ağustos başında yaylalardan dönüş başlamaktadır. Orta'dan itibaren bölgenin doğusuna doğru yatay istikâmette gidildikçe yayladan dönüşler gecikmekte ve bölgenin doğusundaki yüksek yaylalarda otların uzun süre kalabilmeleri dolayısıyla Eylül sonu Ekim başına kadar yayla dönüşleri devam etmektedir. Yayladan dönüşlerde yaylacı ailelerin tıpkı çıkışta olduğu gibi hayvanlarını bir çobana emanet ettikleri, kendilerinin ise traktörlerle yaylalardan indikleri görülmektedir. Yaylacı aileler hayvanlarını her ne kadar yayla dönüşüyle köylere indirmişlerse de, ilk kar yağıncaya kadar bu hayvanların tıpkı yaylalarda olduğu gibi otlatılmasına devam edilmektedir. Köye döndükten sonra önceleri bir çoban vasıtasıyla biçimi yapılan tahıl tarlalarındaki anızlarda otlatılan hayvanların, anızlardan sonra köyün yakın çevresindeki meralarda otlatıldığı görülmektedir. Bölgede Ekim sonu Kasım başında ilk karın yağmasıyla birlikte hayvanların meralarda otlatılmasına son verilmekte ve hayvanlar kışı geçirmeleri için köylerindeki ahırlarına alınmaktadır.

Bölgede geleneksel bir hal aldığı anlaşılan yaylacılığın geçmişteki önemini yitirdiği görülmektedir. Eskiden kır ekonomisi açısından büyük yeri olan yaylacılık faaliyetlerinin önemini yitirmesinde sosyo-ekonomik şartların değişmesi, göç hareketleri ve devletin ormanları korumak amacıyla aldığı tedbirlerin

rolünün bulunduğunu söylemek mümkündür. Yaylalar günümüzde her ne kadar hayvancılık açısından eski önemini yitirmiş yerler olsa da, sahip oldukları doğal güzellikleriyle turizm açısından yavaş yavaş değerlendirilmeye başlanan alanların başında gelmektedir. Bu sebeple bölgedeki doğal güzelliğini koruyan yaylaların reaksiyonel faaliyetlerde kullanılması, bölgedeki yaylacılığı eskisi kadar olmasa da tekrar gündeme gelmesine yardımcı olacaktır.

2.2.2.2. Bağ Evleri

Araştırma sahasında görülen geçici yerleşmelerden birisi de bağ evleridir. Bu geçici yerleşme şekli, adından da anlaşılacağı üzere, bağlık alanların kenarında veya içlerinde inşa edilen meskenlerden oluşmaktadır. Bölgede bağ evleri Tosya ve yakın çevresinde bulunmaktadır. Tosya şehrinin doğusundaki Gevur Çayı ve batısındaki Deringöz Deresi'nin vadileri ve bunların ana vadiye katılmadan önce meydana getirdikleri birikinti konileri bölgede bağ evlerinin en yoğun olduğu yerlerdir. Bununla birlikte bağ evlerinin Tosya şehrinin kuzeyinde Gevur Dağı'nın eteklerinden yükselerek Düzyatantepe ve Üçoluktepe'ye kadar uzanan yamaçlar boyunca da yapıldığı görülmektedir.

Tosya ve çevresinde **Gümele** olarak isimlendirilen bağ evleri, bağlık olarak söylenen bağlık ve bahçelik bir arazi içerisinde bulunmaktadır. Bağ evlerinin içerisinde bulunduğu araziye yörede her ne kadar bağlık denilse de, bu arazinin tamamen bağlarla kaplı olmadığı görülmektedir. Buralarda bağların yanısıra elma, armut, erik, kiraz, dut, ayva, badem, ceviz ağaçları hatta bunlarla birlikte bazen de nar, şeftali, incir ve fındık gibi ağaçlarında dikilmiş olduğu dikkat çekmektedir. Bağlıklarda bağ ve meyve ağaçlarından arta kalan alanlarda da bağ evi halkının günlük ve kışlık ihtiyaçlarına yönelik domates, biber, fasulye gibi çeşitli yazlık sebzeler yetiştirilmektedir. Gösterdiği bu durum itibarıyla, günümüzde bağ evlerinin içinde bulunduğu araziyi bağlık olarak kabul etmek mümkün görünmemektedir. Bu sebeple ÖZEY'in detaylıca ifade ettiği üzere bağ evleri, bir nevi bahçe evleri olup sebze ve meyve yetiştirilen yerlerde inşâ edilmiş iğreti meskenlerdir.[292] Buraları geçmişte bağlarla kaplı olmaları dolayısıyla, geçmişten gelen bir söyleniş tarzına bağlı olarak isimlendirilmiş olsa gerekir.

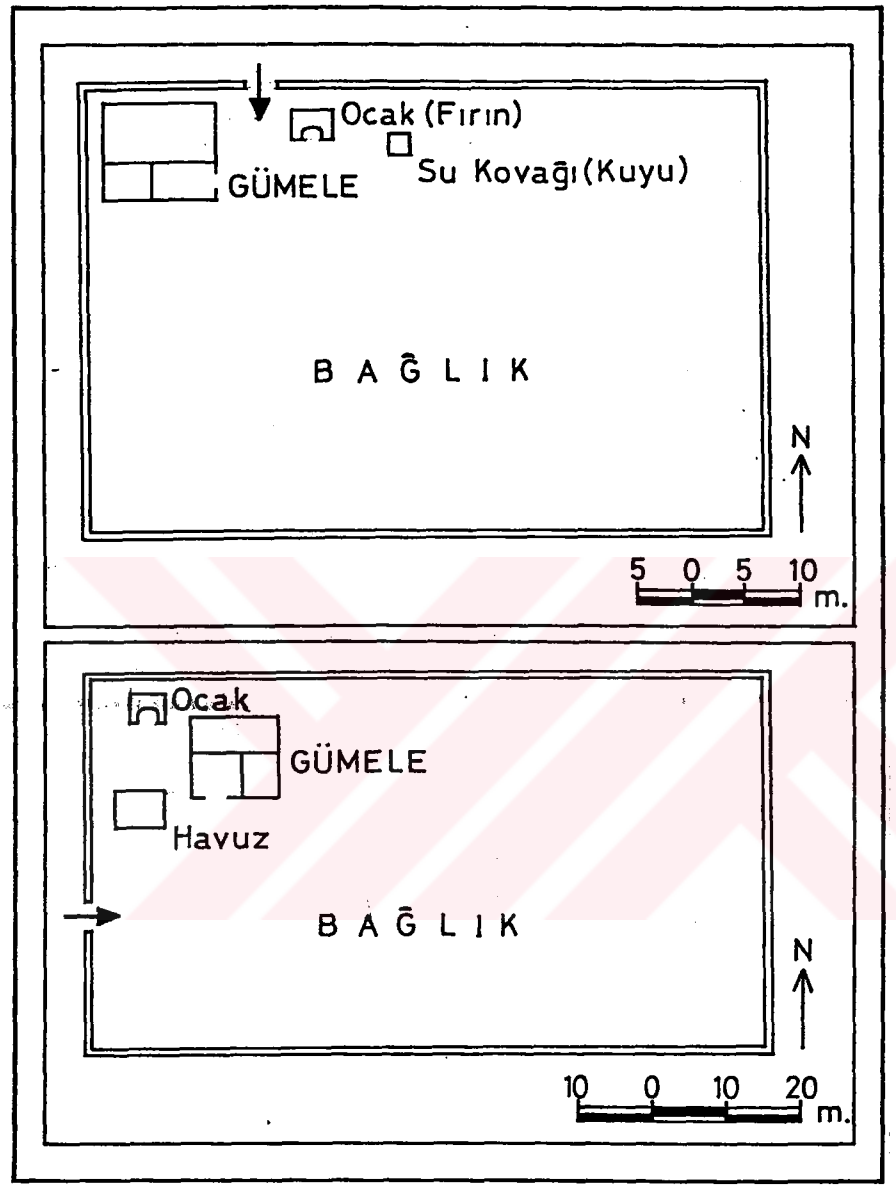
Bağların belli bir süre içinde yapılması gereken periyodik birçok hizmeti vardır. Bu hizmetler başlıca; İlkbahar ve sonbaharlarda birkaç kez çapalama yapma işleri ve gübrelenmesi, bağ bozumu ve budama işleri, meyvenin olgunlaştığı devrede bağın beklenmesi ve meyveyi belli süreler içinde toplayıp pazarlamaktır.[293] Bağlıkların bu şekilde zamanında yapılması gereken işleri ve devamlı yerleşmelerden 3-4 km. uzakta bulunmaları sebebiyle bölge halkı bağlıklar içerisinde bağ evi yapmak zorunda kaldığını, eski bağ evlerinin oldukça iptidai olmalarından anlamak mümkün olabilmektedir. Ancak bölgede basit bağ evlerinden ziyade büyük ve neredeyse devamlı yerleşmelerde kullanılan meskenler kadar teferruatlı bağ evlerinin oldukça fazla olması, Yaz aylarında bağ evlerine gidişin ve bağ evlerinin zamanla geleneksel bir hal aldığını ortaya koymaktadır.

---

[292] Özey, R., 1991, "Bozdoğan ve Çevresinde Bahçe Evleri", Türk Dünyası Araşt. Derg., S.71, İst., s.121.

[293] Doğanay, H., 1997, a.g.e., s.316.

Gümeleler yani bağ evleri, etrafı duvarlarla çevrilmiş 4-5 dönümlük bir arazinin genellikle bir köşesine inşa edilmişlerdir. Bağ evinin içinde bulunduğu bu arazi içerisinde bağ evinden başka, giriş kapısının yakınında ekmek fırını ve fırından 3-4 metre ileride de bağ evinin bağ ve bahçesini sulamada kullanılan su kovağı yani su kuyusu gibi eklentilerin yapıldığı görülmektedir (Şekil 2.31).

Şekil 2.31. Tosya Yöresindeki Bağ Evlerinin Genel Durum Planları.

Bağ evi ve eklentilerinin içerisinde bulunduğu bağlık ve bahçelik araziyi çevreleyen duvarlar 1-1,5 metre civarında bir yüksekliğe sahiptir. 30-40 cm. genişliğindeki bu duvarlar mühre adı verilen tahta kalıplar içerisine konulan samanla karışık çamurun mühre tokmağıyla dövülerek sıkıştırılması sonucu yapılmıştır.

Önceleri bir mecburiyet dolayısıyla sadece barınmaya yönelik olarak yapıldığı anlaşılan bağ evlerinin eskileri oldukça iptidai bir şekilde inşa edilmişlerdir. Bu münferit yerleşmelerin zamanla gelişmiş ve neredeyse devamlı yerleşmelerdeki meskenler kadar olmasa da onlara yakın bir şekilde

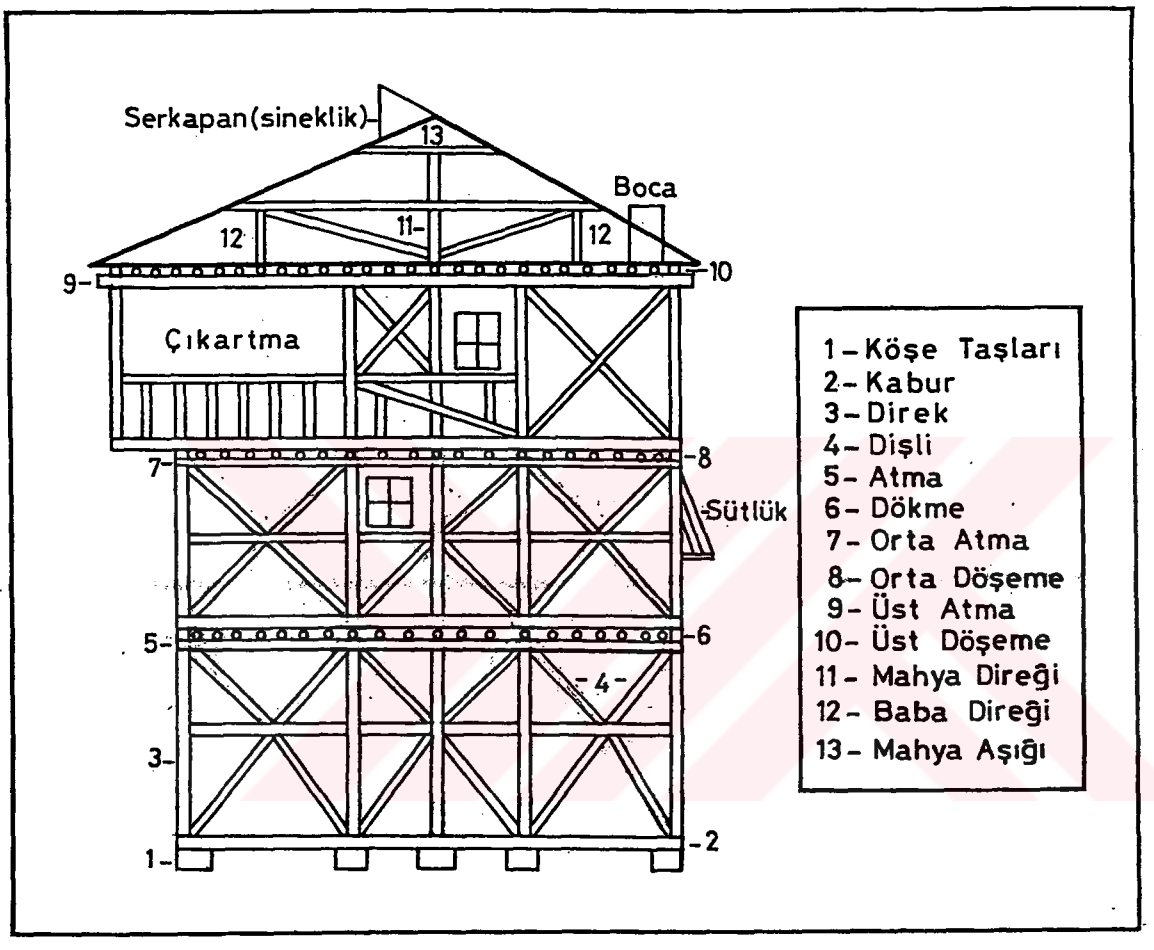
inşa edilmişlerdir. Bağ evlerinin iptidailikten kurtulmasında üstlendiği fonksiyonlarının rolünün olduğu muhakkaktır. Çünkü önceleri bir mecburiyetten ötürü inşa edilen bu evler, zamanla bölge halkının Yaz aylarında tarım ve hayvancılığın yanısıra dinlenmek yeni rekreasyon amacıyla da kullandıkları mekânlar haline gelmiş ve bu durumda bağ evlerinin daha büyük ve daha teferruatlı yapılmasını sağlamıştır (Foto 2.5).

Foto 2.5. Bağ Evinden Genel Bir Görünüm (Tosya Şehri Batısı, Deringöz Vadisi).

Genellikle iki veya üç katlı olarak inşa edilen bağ evlerinin, evin yakın çevresinden temin edilen malzemelerin kullanılması suretiyle, coğrafî çevre şartlarına ve kır ekonomisine uygun olarak yapıldığı görülmektedir. Dülger denilen ustalar tarafından Karkas sisteminde inşa edilen bu evler taş temel üzerine oturtulmuştur. Taş temel yerin 60-70 cm kadar derinine indirilmiş ve evi taşıyacak temelin köşelerine büyük kare veya dikdörtgen şeklinde köşe taşları konmuştur. Köşe taşlarının üstünde temelle ahşabın temasını sağlayarak evin yükünü taşıyacak olan kabur adında büyük ve köşeli bir hale getirilmiş ağaç tomrukları enlemesine uzatılmış bir şekilde bulunmaktadır. Kaburun üzerinde Karkas sisteminde inşa edilen evin köşelerine ağaç direkler dikilmiş ve bu direklerin arası dişli adı verilen ağaçlarla çaprazlamasına tutturulmuştur. Bu şekilde dengelenen ve desteklenen direklerin ve dişlilerin arasıda kerpiçle doldurularak duvarın dışı samanla karıştırılmış çamurla sıvanmıştır. Bağ evlerinin ikinci katı atma ağacı denilen uzun büyük ve köşeli bir ağacın üzerinde yapılmıştır. Bağ evinin temelinin üzerine uzatılan kabur ağacı gibi aynı fonksiyonu üstlenen atma ağacının üzerinde de ikinci katın direkleri ve dişlileri bulunmaktadır. Bağ evleri taş temel üzerinde inşa edildikleri için evin zemini kullanış amacına uygun bir şekilde toprak olarak bırakılmıştır. Buna karşılık ikinci katın zemini ve evin bir köşesinden diğerine uzanan atma ağaçlarının üzerine döşenen, döşeme ya da döküm denilen ağaçları üzerinin tahtalarla kapatılmasıyla oluşturulmuştur. İkinci katında genellikle iki odası bulunan bağ evlerinin bu

odalarını birbirinden ayıran duvarları binanın yükünü hafifletmek, ısı ve ses yalıtımı sağlamak amacıyla bağdadi örme şeklinde yapılmıştır. Bu örme şeklinden ahşap duvarların arası boş bırakılmakta ve duvarların dış yüzeyi çamurla sıvanmaktadır. Bağ evlerinin ikinci katının tavanı aynen ikinci katın zemini gibi yapılmış olup burada da atma ağacının üzeri tahtalarla kapatılmıştır. Çatısı eski tip oluklu kiremitlerle kaplı olan bu evlerin çatılarına çıkmak için, çatı üzerinde serkapan denilen bir geçidin bırakıldığı görülmektedir. Bir pencere vasıtasıyla çatıya açılan ve çatıdan yaklaşık 1 metre yüksekte yapılan serkapanlara Tosya'nın bazı köylerinde sineklik adı da verilmektedir (Şekil 2.32).

Şekil 2.32. Ahşap-Karkas Sistemiyle Yapılmış Bir Bağ Evinin Başlıca Konstrüksiyon Elemanları.

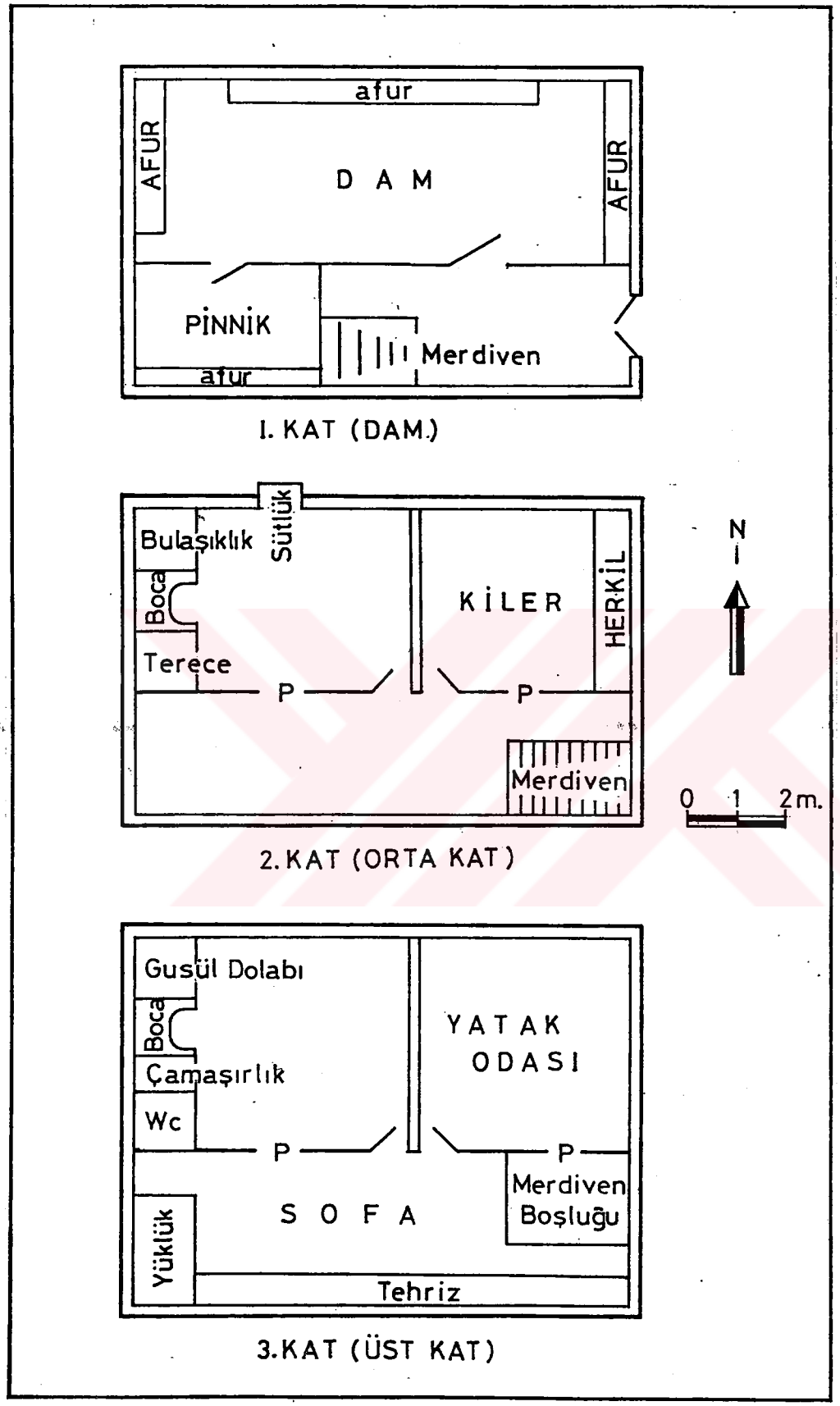
Bir tür münferit yerleşme olan bağ evlerine, bölge halkının tıpkı yaylalara çıkışta olduğu gibi Hıdrellezden yani 6 Mayıs tarihinden sonra gitmektedir. Kır ekonomisine uygun bir tarzda inşa edildikleri görülen bağ evlerinde bölge halkının bağ evinin içinde bulunduğu bağlık ve bahçelik arazide bir yandan bağ, bahçe tarımıyla ilgilenirken diğer yandan geçmişten gelen geleneklerinden ötürü hayvancılıkla da uğraştıkları görülmektedir. Bu sebeple bölge halkı bağ evlerine giderken hayvanlarını da yanlarında götürmektedir.

Devamlı yerleşmelerden fazla uzakta olmayan bağ evleri bağlık ve bahçelik alanların yayılış durumuna göre yapılmaktadır. Bu sebeple bölgede bağ ve bahçe alanlarının toprak ve su durumuna bağlı olarak bağ evleri, devamlı yerleşmelere göre alt ve üst zonda olabileceği gibi onlarla aynı zonda da olabilmektedir.

Her katı ayrı bir fonksiyonu üstlenen bağ evlerinin alt katı ahır olarak kullanılmaktadır. Bölgede dam olarak ifade edilen ahırların içersinde hayvanları yemlemek amacıyla kullanılan tahtadan afurlar yani yemlikler bulunmaktadır. Bağ evlerinin alt katlarında damların dışında yine hayvancılık ekonomisine yönelik olarak yapılan samanlık ve buzağıların konulduğu pinnik adında ayrı bölümde yapıldığı görülmektedir. Yörede orta kat olarak söylenen bağ evlerinin ikinci katında ise biri kiler olarak kullanılan herkil denilen ve içersinde hububat ve bakliyat gibi kuru gıdanın saklandığı yerden 50-60 cm yüksekliğinde ve odanın bir köşesinden diğer köşesine uzanan dolaplar bulunmaktadır. Herkillerin dışında kilerlerde çeşitli mutfak eşyalarını koymak için sergenlerinde yapıldığı müşahede edilmektedir. İkinci katın diğer odasında ise; ocak, tencere, bulaşıklık, sergen ve sütlük gibi bölümler yapılmıştır. Bu odadaki ocağa yörede boca denilmektedir. Boca odanın duvarıyla bitişik durumdadır. Yangın tehlikesine karşı taştan örülmek suretiyle yapıldığı görülen evin bacasının olduğu orta katında, evin yemek işlerinin görülmesi amacıyla ocağın sağında tecere, solunda da bulaşıklık bölümleri konulmuştur. Bu odanın evin arka kısmına gelen duvarında pencere bulunmamakla birlikte, bağ evlerinin hayvancılık faaliyetlerinden elde edilen süt ve süt ürünlerinin konulması için yapılan sütlük bölümleri evin hem bir bölümü ve hem de penceresi olarak vazife görmektedir. Evin arka duvarından 40-50 cm kadar dışarıya çıkartılan sütlükler ahşaptan yapılmış olup; şekil olarak cumbalara benzemektedir (Şekil 2.33).

Üst katlarında çıkartma denilen geniş balkanları olan bağ evlerinin üçüncü katlarında iki oda, bir de sofa adında salon bulunmaktadır. Orta kattan tahta bir merdiven vasıtasıyla bağ evinin üst katına çıkıldığında öncelikle evin sofa kısmına gelinmektedir. Evin ön tarafına doğru uzatılan balkonlardan meydana gelen sofalar, odalara nazaran oldukça geniş tutulmuş olup, bağ evinin üst odalarına buralardan geçilmek suretiyle girilmektedir. Sofaların ön taraflarındaki çıkmaların üzerinde, sofanın ön tarafını boydan boya kaplayan tehrizler yapılmıştır. Oturmak, dinlenmek ve yemek yenmek gibi çeşitli amaçlar için kullanılan tehrizlerin bir basamak şeklinde sofanın zemininden 30-40 cm. yüksekte oldukları görülmektedir. Sofanın karşı köşesinde yüklük, abdestlik (lavabo) ve tuvalet bulunmaktadır. Sofalardan ince ahşap duvarlar yardımıyla ayrılan üst kattaki odalardan merdivene yakın olanı yatmak amacıyla kullanılmaktadır. Bu sebeple oldukça sade olup duvarlarında sergenler yapılmıştır. Üst kattaki diğer oda ise aynen alt katındaki oda gibi düzenlenmiştir. Alt katındaki ocakla aynı bacayı kullanan bir ocağın olduğu bu odada, ocağın sol tarafında tahtadan kapaklı bir dolap şeklinde yapılmış olan gusül dolabı ile sağ tarafında da çamaşırlık dolabı bulunmaktadır (Şekil 2.33).

Bağ evlerinin içerisinde bulunduğu bağlık ve bahçelik arazilerdeki hasadın sona ermesi ve havaların soğumaya başlamasıyla birlikte bağ evlerinden dönüşler başlamaktadır. Bağ evindeki işlerin durumuna bağlı olarak Eylül ayında başlayan dönüşler, Ekim ayı sonuna kadar sürmektedir. Bağ evinden, devamlı yerleşmelere dönüş, tıpkı gidişte olduğu gibi, devamlı yerleşmelerin, bağ evlerinden fazla uzakta olmamaları sebebiyle bir iki saat içerisinde tamamlanmaktadır.

Şekil 2.33. Tosya Yöresindeki Üç Katlı Bağ Evlerinin Genel Planları.

Önceleri bağlık arazilerin periyodik olarak yapılması gereken işlerinden dolayı mecburi olarak inşa edilen bağ evlerinin, günümüzde kullanım amaçlarının değiştiği görülmektedir. Kır ekonomisine yönelik olarak yapılan bu evlerden özellikle büyük bir nüfus ve dolayısıyla ekonomik potansiyele sahip olan Tosya şehri yakınında olanları, düzgün yolları ve motorlu vasıtalarla günün her saatinde kolaylıkla Tosya şehrine bağlanmaları sebebiyle şehir hayatından kaçmak isteyen şehirli nüfus tarafından Yaz aylarında sayfiye, dinlenmek ve hava değişimi amacıyla kullanılmaktadır. Bu sebeple bağ evlerine göçtükten sonra şehirde çalışan nüfus sadece geceleri ve hafta sonları bağ evlerinde kalırken, ev kadınları, yaşlılar ve çocuklar senenin 5-6 ayını bağ evlerinde geçirmektedirler. Bağ evlerinin bu şekilde rekreasyon amaçlı kullanılması dolayısıyla, günümüzde eskiyen bazı bağ evleri eski planları korunarak modern yapı malzemeleriyle yenilenmektedir. Bunun yanısıra bölgede yine rekreasyon amaçlı yapılan bazı modern villa tipindeki bağ evleri de bulunmaktadır.

Bölgede oldukça fazla olduğu görülen eski tip bağ evlerinin birçoğu terkedilmiş ve harap bir haldedir. Oysa bazıları köylerdeki meskenlerden dahi daha konforlu bir şekilde yapılan bu evlerden yararlanmak mümkün olup, bunlar sahip oldukları bağlık ve bahçelik ortamlarıyla ve yenilenebilir eski nostaljik yapılarıyla gelecekte turizm amaçlı kullanılabilir bir özellik taşımaktadır. Bu sebeple geçmişin ihtişamını ve güzelliklerini taşıyan büyük konak şeklinde inşa edilmiş olan bağ evlerinin restore edilip turizme açılması, Tosya şehrinin ve bütün bölgenin tanıtımında ve kalkınmasında katkıları olacağı ortadadır.

2.3. Şehir Yerleşmeleri

Şehir yerleşmelerine geçmeden önce, kır ve şehir yerleşmelerini birbirinden ayıran kriterlerin neler olduğunu bilmekte fayda vardır. Bilindiği gibi, günümüze gelinceye kadar araştırmacılar tarafından kır ve şehir yerleşmelerini ayırmak için pek çok kriter ileri sürülmüş ve bu kriterlere bağlı olarak şehir yerleşmesinin tanımı yapılmaya çalışılmıştır. Bu kriterlerin başında nüfus gelmektedir. Çünkü araştırmacıların birçoğu kır ve şehir yerleşmelerini birbirinden ayıran temel kriterin nüfus olduğu konusunda birleşmektedir. Ancak bir yerleşmenin şehir sayılabilmesi için gerekli olan nüfus sayısı üzerinden ortak bir fikre varılamamış ve zaman içerisinde belirlenen nüfus sayısı da giderek artmıştır. DİE tarafından bir yerleşmenin şehir sayılabilmesi için geçerli olan kriter, o yerleşmenin nüfus sayısından ziyade yönetim fonksiyonuna sahip olup olmamasıdır. Bu sebeple DİE Türkiye'deki bütün il ve ilçe merkezlerini şehir olarak kabul etmektedir. Günümüzde de yürürlükte olan 1924 tarih 442 sayılı köy kanununa göre de nüfusu 2000'e kadar olan yerleşmeler köy, 2000-20000 arasında olanlar kasaba ve 20000'den fazla olanlarda şehir olarak kabul edilmiştir. GÖNEY, köy kanunda belirtilenden farklı düşünerek il, ilçe bucak merkezi olmak şartıyla şehir ayrımında nüfusta alt limiti 3000 olarak belirlemiştir.[294] Buna karşılık DARKOT, nüfusu 3000 den az olan yerleşmeleri köy 3000-10000 arasındaki nüfuslu yerleşmeleri kasaba ve 10000'den fazla nüfuslu yerleşmeleri de şehir olarak değerlendirilmiştir.[295] Bazı araştırmacılar da şehirlerde şehirsel fonksiyonların oluşabilmesi için buraların kır yerleşmelerine oranla daha fazla,nüfuslu olmasını gerektiğini ileri sürerek kır ve şehir ayrımında nüfus kriterini 10000 alt sınırına çıkarmaktadır. Örneğin Türkiye'de şehir yerleşmelerini faal nüfus miktarlarına göre sınıflandıran

---

[294] Göney, S., 1975, a.g.e., s.263.

[295] Darkot, B., 1972, Türkiye İktisadî Coğrafyası, İst. Üniv. Coğ. Enst. Yay. No:51, İstanbul, s.60

TÜMERTEKİN, 10000 ve daha çok nüfusa sahip olan yerleşmeleri şehir katagorisine dahil etmiştir.[296] EMİROĞLU, şehirsel fonksiyonların yerleşmelere şehir özelliği getirdiğini ifade ederek, Türkiye gerçeklerine uyması için şehir ayrımında 10000 nüfusun kriter olarak kullanılmasının isabetli olacağı görüşündedir. [297] AVCI da Türkiye'deki şehirleşmenin fonksiyon ve sanayileşmeden ziyade nüfusun yığılmasıyla olduğunu belirtmekte ve çalışmasında şehir ayrımı için en az 10000 nüfus kriterini esas almaktadır.[298]

Bu açıklamalar ve ileri sürülen düşüncelere göre şehir ayrımında köy kanunundaki gibi 20000 nüfusu kriter olarak aldığımızda, araştırma sahasında sadece nüfusu 1997 sayımlarında 23067 kişi çıkan Tosya ilçe merkezini şehir olarak nitelendirebiliriz. Nüfus kriterini DARKOT, EMİROĞLU ve TÜMERTEKİN'in de ifade ettiği gibi Türkiye gerçeklerine uyarak 20000 den 10000 kişiye indirdiğimizde ise araştırma sahamızda Tosya ilçe merkeziyle birlikte 1997 sayımlarına göre nüfusu 12133 kişi olan Ilgaz ilçe merkezide şehir statüsü kazanmaktadır. Bunlara karşılık GÖNEY'in belirttiği gibi 3000 nüfus kriteri ve idari merkez hüviyeti esas alınırsa araştırma sahasında Tosya ve Ilgaz ilçe merkezleriyle birlikte, 1997 sayımlarında nüfusları 3000 üzerinde olan Orta ve Kurşunlu ilçe merkezlerini de şehir olarak kabul etmek gerekmektedir. Görüldüğü gibi araştırmacıların birçoğu nüfus kriteri baz alındığında 10000 nüfusun üzerindeki yerleşmeleri şehir olarak kabul etmekte, köy kanunu da bu rakamı daha yukarıya çekerek 20000'in üzerine çıkarmaktadır. ÖZÇAĞLAR'da köy kanunundaki gibi nüfusta alt limiti 20000 olmakla birlikte nüfusu 20000'in altında olduğu halde şehir özelliği gösteren yerleşmelerin bulunduğunu ifade ederek, nüfus kriterlerinin tek başına kır ve şehir ayrımında yeterli bir kriter olmadığını ortaya koymaktadır.[299] Ancak yinede ekonomik veya fizikî bazı planlama kararlarının alınması ve bunların uygulanması için belirli bir nüfus limiti büyüklüğünün kabul edilmesi gerekli olup Türkiye için bu limit DİE'nin değerlendirmeleri de dahil 10000 kişidir.[300] Şehir ayrımında nüfus olarak alt limitin 10000 kişi olarak kabul edilmesi ve yatırımların bu nüfus limitine göre götürülmesiyle, araştırma sahamızda Kurşunlu ilçe merkezinde olduğu gibi Türkiye'nin bazı yerleşmelerinde nüfusun miktarı olduğundan çok daha fazla gösterilmektedir. Bu açıklamalardan da anlaşıldığı üzere DARKOT'un ileri sürdüğü nüfus kriterine göre araştırma sahasında bulunan ilçe merkezlerinden Tosya ve Ilgaz'ı şehir, Orta ve Kurşunlu'yu da kasaba olarak kabul etmek daha uygun görünmektedir.

Her ne kadar nüfus kır ve şehir ayrımında ileri sürülen en önemli kriter olsa da, birçok araştırmacının üzerinde birleşememesinden de anlaşıldığı gibi, bu kriter kır ve şehir ayrımında tek başına yeterli olmamaktadır. Bu sebeple Türkiye'de şehri kırdan ayıran niteliğin nüfus miktarında değil de, yerleşmelerin değişik fonksiyon özelliklerin de ve barındırdıkları nüfusun farklı hayat tarzlarında aranması gerektiği belirtilmiştir.[301] Bununla birlikte şehrin nüfusu ve şehirsel fonksiyonları ile bu fonksiyonların çeşitliliği arasında bir paralellik vardır.

---

[296] Tümertekin, E., 1972, Türkiye'de Şehirleşme ve şehirsel fonksiyonlar, İst. Üniv. Yay.No: 1840, Coğ. Enst. Yay. No: 72, İst., s.23.
[297] Emiroğlu, M., 1975, "Türkiye Coğrafî Bölgelerine Göre Şehir Yerleşmeleri ve Şehirli Nüfus", Ankara Üniv. D.T.C.F. Coğ. Arst. Enst. Yay Coğ. Araş. Derg. s.7. Ankara, s.127-128.
[298] Avcı, S., 1993, Türkiye'de Şehir ve Şehirli Nüfusun Dağılışı, Türk Coğrafya Derg., Sayı:28, İstanbul, s.249.
[299] Özçağlar, A., 1997, Türkiye'de Belediye Örgütlü Yerleşmeler (Kasabalar-Şehirler) Ekol Yayınevi, Ankara, s.9.
[300] Doğanay, H., 1997, a.g.e., s.421.
[301] Yücel, T., 1961, "Türkiye'de Şehirleşme Hareketleri ve Şehirsel Fonksiyonlar", Türk Coğ. Derg., Yıl:XVI, Sayı:20, Ankara, s.23-36.

Çünkü bir yerleşmede şehirsel fonksiyonların oluşup gelişmesi için nüfus miktarının belirli bir potansiyele ulaşması gerekir. Dolayısıyla nüfus miktarı ile şehirsel fonksiyonlar beraber değerlendirilmelidir.[302] Görüldüğü gibi kır ve şehir ayrımında nüfusla birlikte ekonomik fonksiyonlarda büyük önem taşımaktadır. Bu yüzden DARKOT, şehirlerin salt bir nüfus çoğunluğundan ziyade ekonomik fonksiyonlar kriterine göre değerlendirilmesinin gerektiğini ifade etmekte ve kır-şehir ayrımında en bilimsel kriterin bu olduğunu belirtmektedir.[303] Gerçekten de nüfus olarak belirli bir potansiyeli olan yerleşmelerde ekonomik fonksiyonlar nüfusun ihtiyaçlarına göre çeşitlenmektedir. Bu sebeple şehirler çeşitli fonksiyonların ve şehirli hayat tarzının geliştiği, fonksiyon sınırlarının belirgin olarak ayrıldığı, çevresindeki kırsal yerleşmeleri etki sahasında bulunduran merkezler olarak tanımlanmaktadır.[304] Bu tanımda da kır ve şehir ayrımında esas kriterin çeşitli fonksiyonlar ve hayat tarzı olduğu ileri sürülmektedir. DOĞANAY da şehirleri kırlardan ayıran özelliklerin ekonomik fonksiyonlar ve sosyo-kültürel özellikler olduğunu ifade etmekte ve bir yerin şehir olabilmesi için orada çalışan nüfusun %50 sinden fazlasının tarım dışı sektörlerde çalışmasının gerekliliğini bildirmektedir.[305]

Anlaşılıyor ki, ekonomik öğe, yani üretim biçiminin tarım dışı sektörlere doğru kayması, şehirleşmenin tanımlanmasından özel bir öneme sahiptir. Bu sebeple şehirleşmeyi tarımsal üretimden daha ileri bir üretim düzeyine geçiş olarak ta tanımlamak mümkündür.[306]

GÖNEY'e göre şehirler dar veya geniş bir bölge içerisinde çeşitli faaliyet ve hizmetleri kendine toplayan ve etki bölgesi ile iktisadî, içtimai ve mülki bakımdan bir bütün teşkil eden yerleşmelerdir.[307] Bu tanıma göre, kır-şehir ayrımında nüfus ve fonksiyon kriterlerinin yanında bir de etki sahası kavramı ortaya konmaktadır. KARABORAN'da, şehir yerleşmelerinin yakın çevreleri ve hinterlandı ile sıkı bir iktisadî ve kültürel ilişki içerisinde bulunduğunu ifade ederek, şehirlerde kendisinin ve yakın çevresinin insan ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla çeşitli fonksiyonların oluştuğunu ve bu fonksiyonlara ait tesislerin yapıldığını, bu sebeple şehirlerin bulunduğu çevre ile beraber değerlendirilmesinin gerekliliğini belirtmiştir.[308] Çünkü şehirler çevrelerinden tecrit edilmiş halde bulunan yerleşme noktalarını değil; yakın çevreleri ve hinterlandları ile ekonomik ve sosyo-kültürel bağlantıları olan insa topluluklarının konsantrasyon sahalarıdır.[309]

Planlamanın da kır ve şehir ayrımında kullanılması gereken önemli bir kriter olduğu ileri sürülmektedir. Bu görüş temelde doğrudur. Çünkü, şehirlerde şehir içi arazi kullanışı yönünden konut yerleşim bölgeleri, sanayi kullanış bölgeleri, park ve yeşil alan bölgeleri ve cadde-sokak sistemleri, ihtiyaca göre orantılı bir şekilde planlanmış olmalı ve planlı büyütülmelidir.[310] Şehir yerleşmeleri üzerine çalışmalar

---

[302] Tümertekin, E., 1972, a.g.e., s.42-43.

[303] Darkot, B., 1967, "Şehir Ayrımında Nüfus Sayısı ve Fonksiyon Kriterleri", İst. Üniv. Coğr. Enst. Derg., Cilt:8, Sayı:17, İstanbul, s 4.

[304] Tolun-Denker, B., 1976, Şehir İçi Arazi Kullanışı, İst. Üniv. Yay. No: 2054, Coğr. Enst. Yay. No: 83, İstanbul, s.13.

[305] Doğanay, H., 1997, a.g.e., s.424.

[306] Keleş, R., 1983, Türkiye'de Kentleşme, Konut ve Gecekondu, Gerçek Yayınevi İstanbul, s 6.

[307] Göney, S., 1984, Şehir Coğrafyası, İst. Üniv. Edb. Fak. Yay. No: 2274, Coğr. Enst. Yay. No: 91, İstanbul, s.13.

[308] Karaboran, H., 1989, "Şehir Coğrafyası ve Şehirsel Fonksiyonlar", Fırat Üniv. Derg. (Sosyal bilimler) Cilt.3, Sayı:1, Elazığ, s.81-118.

[309] Göney, S., 1984, a.g.e., s.1.

[310] Doğanay, H., 1997, a.g.e., s.418.

yapan coğrafyacılardan birisi olan DÖRRİS de, planlama kriterini göz önünde bulundurarak şehirlerin az veya çok bir plan dahilinde inşa edilmiş, toplu ve genellikle bariz şekilde ayırt edilebilen bir çekirdek etrafında gruplaşmış ve çok çeşitli unsurların birlikte yer aldığı bir yerleşme şekli olduğunu belirtmiştir.[311] Ancak Türkiye'de olduğu gibi şehir kavramında her zaman planlı bir yerleşme, ya da determinantları planlanmış ve nüfusuyla orantılı bir şekilde gelişmekte olan yerleşmeler ifade edilmemektedir. Bu durum kentlerde gecekondularla apartmanların yan yana bulunmasından da açıkça görülmektedir. O halde bir yerleşmenin şehir kabul edilmesi veya edilmemesi, oranın planlı bir yerleşme olup olmayışına sıkı sıkıya bağlı değildir. Eğer bu durum söz konusu olmuş olsaydı, tarihi şehirlerin şehir olarak kabul edilmemesi gerekirdi.[312]

Kır ve şehir ayrımında buraya kadar ifade etmeye çalıştığımız kriterlerin dışında bazı coğrafya araştırmacıları tarafından nüfus yoğunluğu ve şehirli hayat tarzı gibi kriterlerin de kullanıldığına dikkat çekilmektedir. Coğrafyacıların kır ve şehir ayrımında belirledikleri bu kriterleri şehir planlamacıları da benimserken, sosyologlar kır ve şehir ayrımını kendi bilimleri çerçevesinde değerlendirerek sosyolojik bir kriter ortaya koymuşlardır. Bu kritere göre şehirler nüfusun yoğun olarak toplandığı heterojen, örgütlenmiş, işbölümü ve uzmanlaşma düzeyinin yüksek olduğu yerleşme merkezleri olup bu özellikleriyle kırsal yerleşmelerden ayrılmaktadır.[313]

Görüldüğü gibi kır ve şehir yerleşmelerini birbirinden ayırabilmek için sadece bir kritere bağlı kalmak yeterli olmamaktadır. Çünkü şehirleşme zaman ve mekâna bağlı olarak değişmektedir. [314] Her ne kadar bazı kriterler göz önünde bulundurularak kır ve şehir yerleşmeleri birbirinden ayrılarak köyün nerede bittiği ve şehrin nerede başladığı sorusuna tam olarak cevap verilmemektedir.[315]

Kır ve şehirleri birbirinden ayıran bütün bu kriterleri göz önünde bulundurarak araştırma sahasında bulunan yerleşmeleri değerlendirdiğimizde, Tosya ve Ilgaz ilçe merkezlerinin şehir yerleşmesi olduğunu, buna karşılık araştırma sahasında yer alan diğer ilçe merkezleri olan Orta ve Kurşunlu'nun ne tam olarak kır, ne de şehir yerleşmesi kategorisine girmediklerini görmüş bulunmaktayız. Türkiye'de coğrafyacılar bu tip yerleşmeleri kasaba olarak isimlendirirken, coğrafyacıların dışında yerleşme konusuyla ilgili olanların pek çoğu kır ve şehir yerleşmeleri arasında kalan bu yerleşmeleri şehirlerle birlikte tek bir yerleşme tipiymiş gibi kent başlığı altında toplamaktadır.[316] Bu sebeple kasaba teriminin tanımlanması ve yerleşme özelliklerinin ortaya çıkarılmasında büyük fayda vardır. TÜMERTEKİN'e göre kasabalar; geçimini tamamen tarıma dayandıran köyler ile tarım dışındaki çeşitli fonksiyonların dengeli bir şekilde geliştiği şehirler arasında kalan az nüfuslu olanları köye çok nüfuslu olanları da şehire dönük olan yerleşmelerdir.[317] DARKOT da kasabayı bu tanıma yakın bir şekilde değerlendirerek kasabalarda iş bölümünün gelişmeye başladığını hatta bazılarında tarımsal fonksiyonu geriye

---

[311] Göney, S., 1984, a.g.e., s.7.

[312] Doğanay, H., 1997, a.g.e., s.420.

[313] Keleş, R., 1978, Türkiye'de Şehirleşme, Gerçek Yayınevi, No: 30, İstanbul, s.6.

[314] Güney, S., 1984, a.g.e., s.13.

[315] Doğanay, H., 1997, a.g.e., s.417.

[316] Özçağlar, A., 1997, a.g.e., s.8.

[317] Tümertekin E, 1972, a.g.e., s.55.

itecek kadar iş işbölümünün geliştiğini dolayısıyla kasabaların kırsal yerleşme sınırının dışında kaldıklarını ve şehir yerleşmelerine doğru geçiş özellikleri gösterdiklerini belirtmektedir.[318] Bu tanımlara göre kasabalar her ne kadar sınırları tam olarak çizilmese de yaptıkları faaliyetlerin çeşitliliğine ve nüfus durumlarına göre kır yerleşmelerinden genel hatlarıyla ayrılan ve şehirlere doğru yönlenme eğiliminde olan yerleşmelerdir. ÖZÇAĞLAR da bu durumu dikkate alarak kasabaların köye yerleşmeleri ile şehir yerleşmeleri arasında bir köprü vazifesi gören yerleşmeler olduklarını ifade etmektedir.[319] Buraya kadar yapılan bütün bu açıklamalar değerlendirildiğinde araştırma sahasında bulunan yerleşmelerden Kurşunlu ve Orta ilçe merkezlerinin kasaba durumunda oldukları ortaya çıkmaktadır. Çünkü nüfus miktarı olarak 10000 nüfus sınırının altında olan bu yerleşmelerin adını aldıkları ilçenin merkezi olmalarına rağmen tarım dışındaki diğer ekonomik faaliyetler açısında fazlaca gelişmedikleri görülmektedir. Dolayısıyla buralar kendi kırsalı ile kendisinden daha büyük yerleşme merkezleri yani şehirler arasında birer köprü özelliği gösteren kasaba yerleşmeleridir.

2.3.1. Tosya Şehri

Araştırma sahasının gerek nüfus ve gerekse de şehirsel fonksiyonlar açısından en büyük yerleşim yerini teşkil eden Tosya şehri, gerisindeki Gevur Dağı'ndan çıkarak güneye doğru aktıktan sonra Devrez Çayı'na karışan Kuruçay'ın vadi tabanından her iki yamacına doğru sık bir dokuyla kademeler halinde yükselmektedir (Foto 2.6). Devrez Çayı'nın 6,5 km kuzeyinde bulunan Tosya şehri, parçalı ve çıplak badlands topografyası özelliği gösteren neonjene ait Hıdırlık Tepesi ile Gevur Dağı'nın güney yamaçları arasında sıkışmış bir vaziyette olup, Kuruçay Vadisi boyunca güneye doğru açılmaktadır.

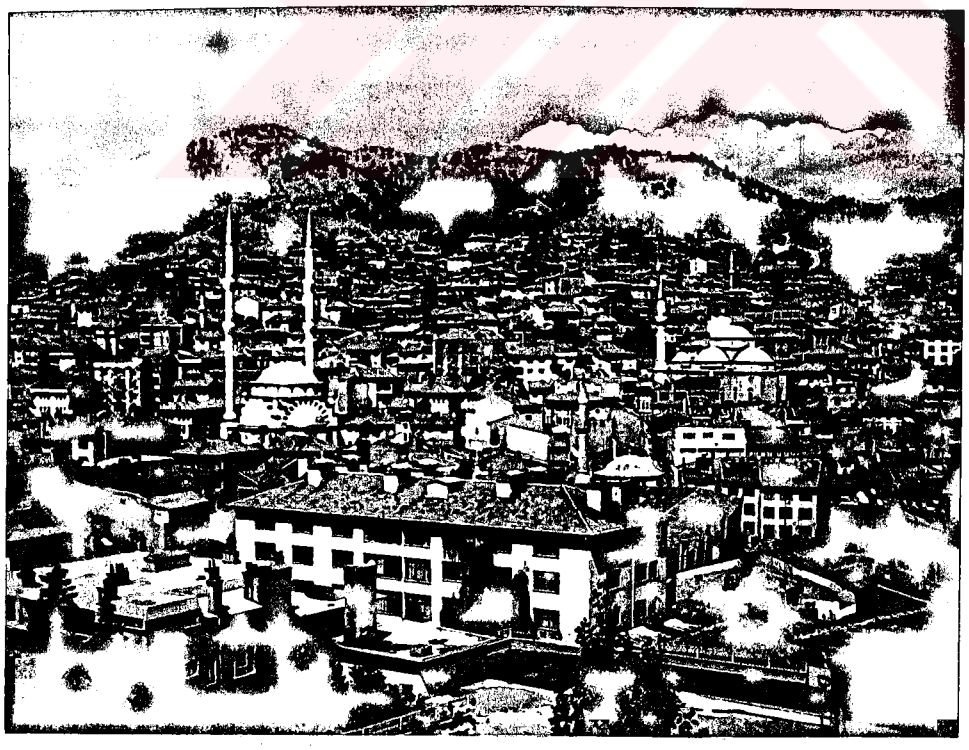

Foto 2.6. Tosya Şehrinden Genel Bir Görünüş

[318] Darkot, B., 1967, a.g.e., s.7.

[319] Özçağlar, A., 1997, a.g.e., s.7.

Tosya şehrinin ne zaman ve kimler tarafından kurulduğu tam olarak bilinmemektedir. Ancak bu yörenin yerleşme tarihinin, Bayat köyüne bağlı Taşkaynar mahallesinin sınırları içerisinde yer alan Yücektepe Höyüğü'nden çıkan kalıntılara göre kalkolitik Çağa kadar indiği ileri sürülmektedir. Yücektepe Höyüğü Devrez Çayı'nın hemen kenarında yükselmektedir. Bu höyükten çıkarılan seramik parçalarının Bakır Çağı'na ait olduğu ifade edilmiştir.[320]

Tosya şehrinin Bizans döneminden önceki adı Ptolemaios'dan öğrendiğimize göre Zooka'dır. Bizans dönemindeki adı da Doceia'dır. Doceia bir aile ismi olup Bizanslılarla akraba olan bu aile Tosya'nın yerli ailesidir. Doceia ailesi ve dolayısıyla Doceia'nın Kamnen'ler Themesına girdiğine dair bir işaret olmadığına göre Komnen'ler Kastamonu'da hüküm sürerken belki de Müstakil veya Galatya'ya bağlı bulunuyorlardı. [321]

Anadolu'nun tarihi coğrafyasıyla ilgili en önemli eserlerden birisini yazan W. Ramsay'de eserinde Doceia'nın bugünkü Tosya şehri olduğunu belirtmektedir.[322] Ancak Osman Turan'a göre, tarihte geçen Doceia, günümüzdeki Tosya şehri değildir. Osman Turan, P. Wittek'e dayanarak, Doceia'nın Tosya değil Tokat olduğunu söylemiş ve bu görünüşü Danişmendname'yle destekleyerek, Danişmendname'de geçen Tukiya adının Tosya olduğunu belirtmiştir. [323]

Horasanlı Türk akıncıları tarafından fethedildiği için Tosya'nın adının Horasan'daki eski bilim ve uygarlık şehri olan Tus'a izafeten oradan gelenler manasına gelmek üzere Tusi olarak konulmuş olduğu da ileri sürülmektedir. Bu görünüşü Tosya şehrini fetheden Hamza Baba adlı kişinin Tus'dan gelen Horasanlı bir Türk akıncısı olması ve 16. Yüzyılda yaşayan Tosyalı şairin Tusi ismini alması desteklemektedir.[324] Gerçekten de 21. Kastamonu vilayeti salnamesinde Tosya'yı fetheden kişi Horasani Hamza Baba olarak telakki edilmiştir.[325]

Evliya Çelebi seyahatnamesinde "Yeniçeri serdarı, sipahi, kethüda yeri, nakibüleşrafı, şeyhülislamı ayan ve eşrafı vardır ki Türkistan şehirlerindedir" demiştir.[326] Ayrıca 1521 tarihli Tapu-Tahrir Defterleri'nde Tosya kadılığına bağlı karyelerden birisinin adı Horasaniye kaydı ile düşülmüştür.[327] Bu kaynaklar Tosya'nın Horasan'la ve dolayısıyla Türkistan'la olan bağlantısını açıkça ortaya koymaktadır.

Tosya şehri ve içerisinde bulunduğu bölgenin, yerleşme tarihi hakkında en eski bilgileri yazılı kaynaklarla bulmaktayız. Çalışmamızın yerleşme tarihi bölümünde de geçtiği üzere bu bölgenin yazılı kaynaklardaki ilk adı Paflagonya'dır. Paflagonya'nın ilk sakinleri de Kaşkalar'dır. Kaşkalar'dan sonra

---

[320] Gökoğlu, A., 1952, a.g.e., s.40.
[321] Gökoğlu, A., 1952, a.g.e., s 34.
[322] Ramsay, W., 1961, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası, Terc., Mihri Pektaş, İstanbul, s.355.
[323] Turan, O., 1971, a.g.e., s.242.
[324] Ergi, İ., 1981, Tosya Camileri, Emel Matbaacılık, Ankara, s.18.
[325] 21. Kastamonu Vilayet Salnamesi, (M.1903), s.321.
[326] Evliya Çelebi, 1975, a.g.e., s.479.
[327] Kankal, A., 1993, a.g.e., s.86.

Hitit, Frig, Kimmer, Lidya, Pers ve Helenlerin hakimiyetine giren Paflagonya'da, Tosya şehrinin yerinde bu dönemlere ait eski bir iskân yerinin olup olmadığına dair bilgilere sahip değiliz. Tosya şehrinin varlığıyla ilgili ilk bilgilere Roma döneminde ulaşabilmekteyiz. Roma dönemindeki adının Zooka ve Bizans dönemindeki adının da Docia olduğu ileri sürüldüğüne göre, Tosya şehrinin bulunduğu yerde en az Roma döneminden kalma eserlerin bulunması gerekmektedir. Bu düşünceyi Tosya şehrinin kuzeydoğusunda bulunan Mermerdirek adlı eski iskân sahasının varlığıyla da desteklemek mümkündür. Çünkü Kastamonu-Tosya karayolunun hemen kenarında bulunan bu yerin Roma veya Bizans dönemine ait bir şehir harabesi olduğu belirtilmektedir.[328]

Tosya şehrinin şimdiki bulunduğu yere, doğusundaki Saz Ovası mevkisinden gelmiş olabileceği ileri sürülmektedir. Bu görüşe göre, eskiden Tosya şehri şimdiki bulunduğu yerde değildi. Bu şehir belki de doğusundaki Saz Ovası'nda bulunuyordu. Çünkü, burada çok eski iskân belirtileri mevcuttur. Şehir harabeleri ve tümülüslerde bu durum teyit etmektedir.[329] Gerçekten de Saz Ovası mevkisinin eskiden bir iskân yeri olduğunu gerek yazılı kaynaklardan öğrenmekte ve gerekse burada bulunan kalıntılardan görmekteyiz. 1830 (Rumi 1250) tarihine rastlayan kayıtlara göre, bugünkü Tosya kazası içerisinde Tosya ve Saz olmak üzere iki yerleşim birimine rastlanmaktadır. Tosya; Kastamonu vilayetine bağlı 30 mahalle ve 41 köyden, Saz kazası ise Çorum vilayetine bağlı 9 köyden ibaret olup, ilçenin yeri Kuşçular ve Çakal (Yenidoğan) köyleri arasındadır.[330]

Her ne kadar eskiden Tosya şehrinin şimdiki bulunduğu yerde olmadığı ileri sürülse de, günümüzdeki Tosya şehrinin yerinde eskiden de bir iskânın mevcut olduğu, Mermerdirek harabelerinden ve şehrin Yakapınar adını taşıyan yerindeki işlenmiş duvar taşından anlaşılmaktadır. Nitekim 21 Kastamonu Vilayet Salnamesi'nde Tosya kasabasından "Tosya Kasabası, Mermerdirek, Harsınd, Kuzyaka, Akçakavak karyelerinin hala Dilküşah mahallesi namıyla yad olunan karyeye nakl ve ilavesiyle teşkil edilmiştir" şeklinde bahsedilmektedir.[331] 16. Yüzyıl Tapu Tahrir Defterleri'nde de, bu karyelerden Akçakavak (Ağcakavak) ve Kuzyaka karyelerinin (köylerinin) isimleri geçmektedir. Bununla birlikte 16. Yüzyıl-Tahrir Defterleri'ne göre 43 köyü bulunan Tosya'nın bu köyleri içerisinde en büyüklerinden birisini 122 haneli Dilküşehri karyesi teşkil etmektedir.[332] Akçakavak ve Kuzyaka köylerinde olduğu gibi 19. Kastamonu Vilayet Salnamesi'nde bu köyün adına da rastlamamış bulunmaktayız.[333] Günümüzde kalıntıları bulunan Akçakavak ve Kuzyaka köylerinin zamanla Tosya şehrine taşınarak boşaldığı anlaşılmaktadır. Ancak zamanında nüfus ve hasıl açısından oldukça büyük bir köy olan Dilküşehri köyüyle ilgili olarak herhangi bir bilgiye ulaşılamaması ve isim benzerliği sebebiyle, burasının 21. Kastamonu Devlet Salnamesi'nde adı geçen Dilküşah mahallesi olabileceği imkân dahilinde bulunmaktadır.

---

[328] Gökoğlu, A., 1952, a.g.e., s.34.

[329] Gökoğlu, A., 1952, a.g.e., s.34.

[330] Tosya Belediyesi Çalışma Raporu, 1976, a.g.r., s.48.

[331] 21. Kastamonu Vilayet Salnamesi, (M.1903), s.321

[332] Kankal, A., 1993, a.g.e., s.86.

[333] 19. Kastamonu Vilayet Salnamesi, (M.1896), s.299-300.

Günümüzde 21 mahallesi bulunan Tosya şehrinin kapladığı alan olarak en büyük mahallesini oluşturan Dilküşah mahallesi, Tosya şehrinin en yakınındaki şehir harabelerini içinde bulunduran Mermerdirek mevkisini içine almaktadır. 16. Yüzyıl Çankırı Tapu-Tahrir Defteri'nde 24 mahallesi bulunan Tosya şehrinin mahalleleri arasında Dilküşah mahallesinin adı geçmemekle birlikte, günümüzde de bu mahalle 16. yüzyıldan beri aynı isimle varlığını sürdüren Kargulu (Kargılı) ve Hocafakıh mahalleleriyle komşu bulunmaktadır. Bu mahallelerin Tosya şehrinin en eski dokularını meydana getirmeleri dolayısıyla, 16. yüzyılda adı geçen Dilküşehri karyesinin zaman içerisinde Tosya şehriyle bütünleştiği ve Dilküşah adını aldığı muhtemel görünmektedir.

Bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere 21. Kastamonu Vilayet Salnamesi'nde adı geçen Dilküşehri karyesinden kasıt herhalde, şehrin en eski dokusunu oluşturan Cami-i Atik, Hacıpir, Hacıfakıh, Kargılı ve Pınarbaşı mahallelerinin bütününden meydana gelmekteydi. Çünkü 21. Kastamonu Vilayet Salnamesi'nde adı geçen Mermerdirek, Harsınd (Harsat) ve Akçakavak köylerinin bulunduğu yerler dikkate alındığında, sadece bahsi geçen mahalleleri içine alan toplu bir karyenin bu köylerden hemen hemen eşit uzaklıkta yani ortasında bulunması mümkündür. Dolayısıyla 21. Kastamonu Vilayet Salnamesi'nde adı geçen Dilküşah karyesinde yani, Çelebi Mehmet zamanında varlığından haberdar olduğumuz, Tosya kalesinin[334] kabaca güney eteklerinde, Türk fethi öncesinde de bir iskân yerinin bulunması gerekirdi. Bu duruma göre, Tosya şehrinin Saz Ovası mevkisinden şimdiki bulunduğu yere taşınmış olduğu fikrini ihtiyatla karşılamak gerekir. Zaten 1880 (Rumi 1300) kayıtlarında Saz Ovası'ndan bahsedilmemesi de burada seyyar bir askeri birliğin bulunduğu kanaatini vermektedir.[335]

Kastamonu'nun ilk fethi Anadolu Selçuklu hükümdarı Süleymanşah döneminde olmuştur. Bu hükümdarın bir valisi ve komutanı olarak görünen Kara Tekin, Orta Anadolu'dan hareketle bugünkü Çankırı, Kastamonu ve Sinop'u Bizanslılardan fethetmişti. Muhtemelen 1075 yılında Kara Tekin, fethettiği bu bölgelerin valiliğini ele almıştı.[336] Sinop, Kastamonu, Tosya ve Çankırı'yı fethedip Selçuklu sınırlarına almayı başaran Süleyman Şahın valisi Emir Kara Tekin'in mezarı Çankırı'da bulunmaktadır.[337] 1096 yılında I. Haçlı Seferi sonucunda, Anadolu Selçukluları'nın top yekun iç bölgelere çekilme stratejisi sonucunda Kastamonu havalisi elden çıkmıştı. [338] Merzifon-Amasya arasında ve muhtemelen Kızılırmak yakınındaki bir ovada, 1101 tarihinde vuku bulduğu ileri sürülen meydan muharebesinden sonra, I. Haçlı ordusu dağılmıştır.[339] Bölgede haçlı tehlikesinin ortadan kalkmasını müteakip Danişment Gazi Gümüştekin batıya doğru ilerleyerek 1105'te Kastamonu ve çevresini Bizans'tan aldığında, Tosya henüz Türklerin eline geçmemişti. Buranın fethi ancak 1215'te Selçuklu komutanlarından Hamza Bey (Hamza Baba) tarafından

---

[334] Solak-Zade Tarihi, 1989, Haz.: V. Çabuk, Cilt III., Ankara, s.111.

[335] Ergi, İ., 1997, İpek Yolu Üzerinde Bir Sanayi Merkezi Tosya, Ayvatoğlu Ofset, Kastamonu, s.5.

[336] Turan, R., 1988, a.g.e., s.2.

[337] Sevim, A., 1986, Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi (Başlangıçtan 1086'ya kadar), Ankara, s.110.

[338] Turan, R., 1988, a.g.e., s.2.

[339] Turan, O., 1971, a.g.e., s.140.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

gerçekleştirildi. Bu zat Anadolu'nun fethine katılan Horasanlı bir alperen olup, halen Hıdırlık eteğinde (Tosya şehrinin güney batısındaki tepe) kendi adıyla anılan türbesinde yatmaktadır.[340]

Tosya şehrinin de içinde bulunduğu Kastamonu havalisi Selçuklu döneminde Uç olarak telakki edilmektedir. Selçuki Sultanlığında üçüncü tip idareyi Uç'lar dediğimiz hudut vilayetlerinde görüyoruz. Hıristiyan devletlere sınır düşen topraklara "Uç" demek Türklerce kaide olunmakla beraber, bu tabirle, devletin bilhassa Bizans sınırları boyunca uzanan toprakları kast olunuyordu. Sinop-Kastamonu-Bolu-Eskişehir-Kütahya-Denizli-Antalya hattı etrafı hem idari hem de siyasî ve askeri manasıyla hakiki Uç'u oluşturmaktaydı.[341] Sultan Melikşah devrinin ünlü veziri Nizamülmülk'ün 24 oğuz boyuna mensup kalabalık Türkmen kitlelerinin Anadolu'ya sevk edilmesi ve bu sayede Anadolu'da Türk nüfusunun arttırılması siyasetine bağlı olarak, Anadolu'nun muhtelif yerlerine kalabalık Türkmen grupları yerleştirilmişti. Bu gruplar, Anadolu'daki 1243 Kösedağ Meydan Muharebesi'nden sonra artan Moğol baskıları sonucunda Uç'ları kendilerine sığınak olarak kabul etmişlerdi. Nitekim, bu devrede İbn Sa'd'ın kayıtlarında "Uç" sayılan Kastamonu havalisinde 100000 çadır halkı bulunmaktadır.[342]

Anadolu Selçuklu Hakanı Alaeddin Keykubat, kendisine Ankara muhasarasında iyiliği dokunan ve hatta Suğdak (Kırım) 'a geçerek oralarda Sultan hesabına zaferler kazanan Hüsameddin Çoban'ı Kastamonu havalisine Uç Beyi olarak atamasıyla bölgede Çobanoğullarının dönemi başlamış oluyordu.[343] 1292 yılına gelindiğinde, Selçuklu Sultanları II. Gıyaseddin Mesut ve Rukneddin Kılıçarslan arasında meydana gelen saltanat mücadelesi sonrasında gelişen olaylar neticesinde Kastamonu ve yöreleri Keyhatu tarafından Şemseddin Yaman Candar'a verildi. Şemsettin Yaman Candar'ın ölümü üzerine, Kastamonu Hüsameddin Mahmut Bey tarafından ele geçirildi. Ancak Şemsettin Yaman Candar'ın oğlu Süleyman Paşa 1309'da Kastamonu'ya bir baskın yaparak şehri ele geçirdi ve şehri kendisine başkent yaptı. Süleyman Paşa, 30 yıldan fazla bir süre Kastamonu'da hükümdarlık yapmış ve Ebu Said Bahadır Han'ın ölümüne kadar (1335), İran Moğollarına tabi durumda kalmıştır.[344] Böylelikle bölge Candaroğulları'nın hakimiyetine girmiştir.

Ankara Savaşı'ndan (1402) sonra, İsfendiyar Bey İzmir'in zaptına giden Timur'un yanına gelerek birçok hediyeler takdim ile Timur'un iltifatını görmüş ve onun hakimiyetin tanımak suretiyle, Kastamonu, Çankırı, Kalecik ve Tosya'yı yani eski Candarlı Beyliği toprakları kendisine verilerek hududunu genişletmiştir. [345] İsfendiyar Beyin bölgede hakim olmasıyla birlikte, Candaroğlu Beyliğinin adı Osmanlı tarihlerine İsfendiyaroğulları şeklinde geçmiştir. İsfendiyar Bey Fetret Devrinde Osmanlı şehzadeleri arasındaki saltanat mücadelesi sırasında tedbirli bir siyaset takip ederek her defasında bu şehzadelerden birisini destekledi ve bu mücadele sonunda duruma hakim olan Çelebi Mehmed ile dost geçindi. Çelebi Mehmed'e Karaman ve Eflak seferlerinde oğlu Kasım Bey idaresinde yardımcı kuvvet göndermiştir (1417).

---

[340] Ergi, İ., 1997, a.g.e., s.2.

[341] Akdağ, M., 1977, a.g.e., s.59.

[342] Turan, R., 1988, a.g.e., s.5.

[343] Yaman, T.M., 1935, a.g.e., s.78.

[344] Sevim, A.-Yücel, Y., 1990, a.g.e., s.199.

[345] Uzunçarşılı, İ.H., 1984, Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu-Karakoyunlu Devletleri, Ankara, s.129.

Fakat Kasım Bey geri dönmeyerek, Çelebi Mehmed'den Kastamonu, Bakır Küresi, Kalecik ve Çankırı'nın kendisine verilmesini istemişti. Çelebi Mehmed'e İsfendiyar Beyden buraların Kasım'a bırakılmasını talep etmiş, bu teklifin reddedilmesi üzerine de Candaroğlu Beyliği üzerine yürümüştür. Neticede Kastamonu ve Bakır küresi İsfendiyar Bey'de kalmak Tosya, Çankırı ve Kalecik de Osmanlı Sultanına verilmek şartı ile anlaşmaya varılmıştır. Daha sonra Sultan Çelebi Mehmed kendisine bırakılan yerlerin Osmanlılara tabi olan Kasım'a terk etmiş ve arada hudut, Ilgaz Dağı tayin edilmiştir.[346] Böylece bir nevi Osmanlı hakimiyetine giren Tosya'nın kesin olarak Osmanlı toprağı olması, Fatih Sultan Mehmet dönemine rastlanmaktadır.

Fatih Sultan Mehmet 1453'te İstanbul'u fethettikten sonra Anadolu birliğini tamamlamak için Trabzon seferine çıkmıştı. Bu sarıda Kastamonu'da Candaroğlu İsmail Bey hakim bulunuyordu. Fatih Sultan Mehmet Trabzon seferinde İsmail Beyden askeri yardım ve Sinop limanına gelecek olan donanmasının tamirini istemişti. Fakat Sultan Mehmet, Ankara'ya gelince yardımcı bir kuvvetle kendisine katılan İsmail Beyin oğlu Hasan Beyi tutuklattı ve Candarlı Beyliği'ni ordusunda bulunan İsmail Beyin kardeşi Kızıl Ahmet Beye vererek onu Osmanlı kuvvetleriyle Kastamonu üzerine gönderdi. Bunun üzerine Sinop'a çekilen İsmail Bey, Candarlı Beyliğinin Kızıl Ahmet'e verileceğinin açıklanması üzerine Sinop kalesini Veziriâzam Mahmut Paşa'ya, teslim etti (1461).[347] Bu sayede Kastamonu'nun ve dolayısıyla Tosya'nın Osmanlı toprağına katılması kesinlik kazanıyordu.

1521 tarihli Arazi Tapu-Tahrir Defterleri'ne göre, Tosya şehrinde 5 tane mescid bulunmaktadır. Yine Tosya şehrinde Candaroğlu dönemi ve öncesine ait bir caminin bulunmadığı belirtilmiştir.[348] Arazi Tapu-Tahrir Defterleri'nde Nefs-i Tosya olarak geçen Tosya şehrinde ilk tahrirlere göre 5 tane mescidin bulunması ve bu tahrirde Tosya şehrinin mahallelerinden bahsedilmiş olması dolayısıyla burası Osmanlı hakimiyetine geçtiğinde küçük ve toplu bir kasabaydı.[349] Çelebi Mehmed döneminde bir kalesinin olduğundan bahsedildiğine göre, burada güvenlik sebebiyle yerleşmenin ilk çekirdeğinin kale ve çevresinde olması gerekir. Tosya şehrinin en eski mahalleleri olan ve 1576 Tapu-Tahrir Defterleri'nde adı geçen Hocafakıh ve Hacıkemal mahallelerinin eskiden kale olduğu tahmin edilen tepenin eteklerinde bulunması da bu durumu teyit etmektedir. Bu tahrirde adı geçen diğer bir mahalle de Kargulu mahallesidir. Kaleni güney eteklerine doğru inen bir sahada bulunan bu mahalle, isminden de anlaşılacağı üzere Kargı tarafından gelen veya getirilen insanların yerleştiği bir alandır. Kargı mahallesinin, kalenin güney eteklerinde yer almasına bağlı olarak, Tosya şehrinin kaleden vadi içlerine doğru indiği söylemek imkân dahilindedir.

İlk tahrirde 5 tane mescidi bulunan Tosya şehrinin, son tahrirde kaydı düşülen 24 mahallesinin Zİmmiyan mahallesi hariç, hemen hemen her mahallesinde bir mescit bulunmaktadır.[350] Şehrin büyümesinde ve genişlemesinde önemli bir rolü olan bu mescitlerin birçoğu, mahalleyle aynı adla anıldığı

---

[346] Merçil, E., 1985, a.g.e., s.291.

[347] Sevim, A.,-Yücel, Y., 1990, a.g.e., s.205.

[348] Gökoğlu, A., 1952, a.g.e., s.228.

[349] Kankal, A., 1993, a.g.e., s.49.

[350] Kankal, A., 1993, a.g.e., s.49.

için, Tosya şehrinin 16. Yüzyıl sonundaki yayıldığı sahayı, bu mescitlerin yapıldıkları tarihlere ve bulundukları yerlere göre söylemek mümkündür. Bu duruma göre, Tosya şehrinin ilk nüvesi, Hocafakıh, Hacıkemal, İlyasbey, Kargı, Pınarbaşı mahalleleri ile vadinin karşı tarafında bulunan Cami-i Atik ve Hacıpir mahallelerini içine alan iki tepe arasındaki Kuruçay'ın vadisinden her iki yamacına doğru yükseliyordu. Tosya şehrinin daha sonraki şekillenmesinde de bu ilk nüve etkili olmuş ve şehrin sınırları ilerleyen yıllarda, bir yandan bu nüve etrafında dairevi bir şekilde genişlerken, diğer yandan da Kuruçay'ın kaynağına doğru yükselerek, Harsınd karyesini yani bugünkü Harsat mahallesini içine almıştır.

Tosya şehrinin tarihten günümüze araştırma sahasının en büyük yerleşim yeri olmasında içinde bulunduğu situasyon şartları yani geniş çevre şartları etkili olmuştur. Devrez Çayı ve ona kuzeyden karışan Deringöz ve Gevur çaylarının getirdiği materyaller sonucu oluşan Tosya Ovası'nın kuzeyinde yer alan Tosya şehri, gerek verimli topraklarının genişliği ve gerekse su kaynaklarının çokluğu sebebiyle büyük bir tarımsal potansiyele sahip bulunmaktadır. Bu tarımsal potansiyelinin yanısıra, şehir Kuzey Anadolu Fay Kuşağı olarak adlandırılan Türkiye'nin en büyük fay hattının da geçtiği doğal bir olukta olması dolayısıyla ulaşım açısından önemli bir yerdedir. Kurşunlu'dan itibaren Devrez Çayı'nın takip ettiği bu depresyon kuşağı, kuzeyde Ilgaz güneyde ise Yıldırım ve Kös dağları arasında uzanarak araştırma sahasından doğuya geçmektedir. Bir oluk gibi doğu-batı istikâmetinde uzanan bu depresyon kuşağının doğal bir ulaşım hattı olması sebebiyle ilk çağlardan günümüze Anadolu'nun doğusunu batısına bağlayan yegâne ulaşım yolu buradan geçmektedir. İşte Tosya şehri, hem tarımsal ve hem de ulaşım ve ulaşımın beraberinde getirdiği ticari fonksiyonlar açısından büyük potansiyelleri bünyesinde bulundurması dolayısıyla, araştırma sahasının en önemli şehri olmuştur.

Anadolu'nun doğusunu batısına bağladığı gibi, gerisindeki Tosya Ilgaz Geçidi vasıtasıyla İç Anadolu'yu da Karadeniz'e bağlayan Tosya şehri, ulaşım açısından taşıdığı bu stratejik özelliklere bağlı olarak tarihte önemli bir menzil noktası hatta derbent yapılmıştır.

Tosya şehrinin Türk fethi öncesinde de önemli bir ulaşım noktası olduğunu, 6,5 km güneyindeki Çüşçüş Kışlası mevkisinde buluna Devrez Çayı kenarındaki iki köprü ayağından anlıyoruz. Bu köprü kalıntısının hemen doğusunda Gevur Kayası denilen bir kalenin inşa edilmiş olması, bu yolun geçmişteki önemini açıkça ortaya koymaktadır.

Selçuklu döneminde Anadolu'nun içinden geçerek Karadeniz'e ulaşan ticaret yolu Antalya-Konya-Ankara-Çankırı-Kastamonu ve Sinop istikâmetinde uzanmaktaydı.[351] Bu ticaret yolu muhtemelen Çankırı şehrinde sonra Tosya şehrine uğramakta ve oradan Kastamonu'ya geçmekteydi. Çünkü Kastamonu'yu, Tosya menziline bağlayan bu yol üzerinde gerek beylikler döneminde ve gerekse Osmanlı döneminde yapılmış 5 tane han bulunmaktadır. Bu hanlar Sarı'nın Hanı (Taşhan), Yeni Han, Kadıoğlu Hanı, Atabey Hanı ve Taşlık Han'dır.[352]

---

[351] Turan, R., 1988, a.g.e., s.3.

[352] Gökoğlu, A., 1952, a.g.e., s.349-356.

Tosya şehrinin Osmanlı döneminde hızla büyümesinde en etkili olan faktör, Osmanlı'nın Sol Kol Yolu olarak tarif ettiği, Bursa-Tebriz İpek Yolu'nun şehrin içinden geçmesidir. Bu sebeple Tosya şehri hem bir derbent hem de doğuya ve İran'a yapılan seferlerde menzil noktası olarak kullanılmıştır. Osmanlıların İstanbul'u fethettikten sonra Anadolu'yu da bütünleştirmesiyle, Anadolu genelinde gelişen ticaretin can damarlarından birisini Bursa-Tebriz İpek Yolu oluşturmaktaydı. Bu yol Osmancık'ta Koyunbaba Köprüsü vasıtasıyla Kızılırmak'ı geçtikten sonra Kızılırmak'ın kenarını takip ederek Hacı Hamza kasabasına oradan da Devrez Vadisi içinden geçerek Tosya şehrine ulaşmaktaydı.

Osmanlı imparatorluğu zamanında Anadolu'nun en önemli ticaret yolu olan İpek Yolu'nun Tosya şehrinden geçmesi, şehirde ticari faaliyetlerinde gelişmesine yol açmıştır. 16. yüzyılda Çankırı Sancağı içerisinde bulunan Tosya şehrinde, sancağın merkezi durumunda olan Çankırı şehrinden daha fazla dükkan bulunmaktadır. İlk tahrirde (1521), Tosya'nın merkezinde 160 vakıf 2 adet de mülk olmak üzere 162 dükkan mevcutken bu rakam son tahrirde (1578-1579) 178'e yükselmiştir.[353] Bu dükkanlardan 160 tanesi Tosya'da Bedesten olarak söylenen Hızır Paşa'nın oğlu Akkuş Mehmet Paşa tarafından 1401 yılında yaptırılan Mehmet Paşa Kervansarayı'dır. Akkuş Mehmet Paşa'nın Amasya'daki imarethanesine vakfettiği bu bedestenin içerisinde 48, dışarısında ise 112 tane dükkan bulunmaktaydı. Tosya şehrinin iktisadî ve sosyal hayatında büyük rolü olan bu bedesten, ticaret merkezi olmasının yanısıra, Tosya halkının Yaz aylarında bağ evlerine çıkarken, kıymetli eşyalarını emanet ettikleri bir yerdi.[354] Polonyalı Simeon'un Tavernier'den aktararak, bu kervansarayın yolun en güzel kervansarayı olduğunu belirtmiştir. [355] Tosya'daki ticaretin merkezi olan Akkuş Mehmet Paşa kervansarayı, 1943 yılında meydana gelen ve literatüre Tosya-Ladik Depremi olarak geçen deprem sonucunda harap olmuştur. Bunun üzerine belediye tarafından bu kervansaray yıkılarak yerine kasaplar hali yapılmıştır.

Tosya şehrinin önemli ticaret yolları üzerinde bulunması ve burada üretilen ürünlerin bu yollar vasıtasıyla ihraç imkânın olması, şehirde ticareti oldukça geliştirmişti. Şehirde ticareti yapılan malların başında ise tiftik ve çeltik gelmekteydi. Tosya'nın da içerisinde bulunduğu Çankırı Sancağı'nda Katip Çelebi'nin de zikrettiği gibi bol miktarda tiftik keçisinin yününden iğrilen iplerle dokunan kumaşlar, incelik ve parlaklığı nedeniyle, özellikle üst tabakadan kişilerin giyiminde ayrı bir yer tutmaktaydı. Bu sebeple tiftik ve bunun dokunmasıyla elde edilen ürünler önemli bir ihraç maddesiydi.[356] Tosya ve civarında yetiştirilen tiftik keçilerinden elde edilen tiftik, genellikle muhayyer olarak ifade edilen yönlü kumaş yapımında kullanıldığı gibi, işlenmemiş bir şekilde de ihraç olunmaktaydı. Nitekim Polonyalı Simeon, Ankara ve Sofya'dan sonra Tosya'dan da tiftik ihraç edildiğinden bahsetmektedir.[357]

---

[353] Kankal, A., 1993, a.g.e., s.181.

[354] Köker, H.S., 1962, "Vakıflar Tarihinde Tosya", Vakıflar Dergisi, Sayı:5, Ankara, s.267.

[355] Polonyalı Simeon, 1964, Polonyalı Simeon'nun Seyahatnamesi (1608-1619), Çev: Hrand. D. Andreasyan, İst. Üniv. Edb. Fak. Yay. No: 1073, İstanbul, s.85.

[356] Ergenç, Ö., 1988, a.g.e., s.517.

[357] Polonyalı Simeon, 1964, a.g.e., s.45.

Osmanlı imparatorluğunda tiftikten alınan vergiler, 16. Yüzyıl Mukata'a Defterinde Damga ve Cendere Mukata'ası olarak kaydedilmiştir. Padişah haslarından olan bu mukata'alar yalnızca Ankara ve çevresinin sof üretimini kapsamayıp, Kalecik, Tosya, Koçhisar (Ilgaz), Kastamonu, Çankırı ve Sivrihisar gibi sof üretiminin görüldüğü diğer yerleri de içine alıyordu. Ankara'da ki mukata'anın Damga, Tosya ve Koçhisar'daki mukata'anın da Cendere adını taşımasından anlaşılacağı üzere buralarda üretilen tiftikler Ankara'da üretilenlerden düşük nitelikli olup kuşak ve şali yapılarak değerlendirilmiş olmalıdır.[358] Bu durum Polonyalı Simeon tarafından da tespit edilmiştir. Polonyalı Simeon 1613'te Anadolu'nun içlerinden Muş'a kadar yapmış olduğu seyahat sırasında gördüğü Tosya şehrinden, "Buradan muhayyer ihraç edilir ve bütün halk muhayyercidir. Buranın muhayyeri, Ankara'nınki gibi olmayıp daha aşağı cinsten olduğu halde, birçok eyaletlerden ve Lehistan'dan tacirler bu meta için buraya gelirler" şeklinde bahsetmektedir.[359]

16. yüzyıl sonu 17. yüzyıl başında görülen celali isyanları, Tosya şehrinde sosyal hayata olduğu kadar ekonomik hayata da darbe vurmuştur. Bu dönemde Tosya'dan ihraç edilen tiftiğin kalitesi düşmüş ve miktarı da azalmıştır. Nitekim Tosya'dan ihraç edilen tiftiğin yünle karışık olduğunun anlaşılması üzerine tutuklanan satıcılar, Celalilerin her tarafı harabeye çevirerek tiftik keçilerini telef ve gasp eylediklerinden ötürü bu yola baş vurduklarını söylemişlerdir.[360]

Tosya Cendere Mukata'ası ile Hatun nehri Çeltik Mukata'ası, H.1132 (M.1719-1720) yılına ait mukata'a defterlerinde birlikte kaydedilmiştir.[361] Bu kayıttan anlaşılacağı üzere, muhayyerle birlikte, Tosya şehrinden dışarıya pirinç ihraç edilmekteydi. 16. yüzyıla ait kayıtlarda da Anadolu'nun pirinç merkezleri arasında Beypazarı, Niksar ve Boyabat'la birlikte Tosya'nın da adı geçmektedir.[362] Padişah hassı olarak ayrılmış olan çeltik üretimi, günümüzde olduğu gibi Osmanlı imparatorluğu döneminde de Devrez Çayı boyunca uzanan vadi tabanında yapılmaktaydı.

Tosya şehrinde celali isyanları sonucunda gerileyen ticari hayat, bu isyanların bastırılmasıyla birlikte tekrar canlanmıştır. Tosya'nın bir ticaret merkezi olmasında ve celali isyanlarından sonra ticari acıdan tekrar canlandırılmasında ahilik müessesesinin önemli bir yeri bulunmaktadır. Anadolu ahileri sosyal yardımlaşmanın, dayanışmanın, iş bölümünün, çalışma ahlakının, hizmet içi, bir başka deyişle iş başında eğitimin, standartlaşmanın, kalite kontrolün, narhın ilk güzel örneklerini vermekteydiler.[363] Esnaf ve sanatkarı koruyan, usta-çırak münasebetlerini güçlendiren, özellikle el sanatlarının gelişmesinde etkisi görülen ahilerin, Tosya şehrinin sosyal ve ekonomik hayatı üzerinde büyük etkisi olmuştur. Tosya şehrindeki ahilik müesseseleri Sofçu ve Debbah Esnafı Şeyhliği Ahibabalığı, Berber ve Semerci Esnafları Şeyhliği, Timurcı (Demirci) ve Boyacılar Esnafları Şeyhliği, İplik Pazarı ve Bedesten Duacılıkları,

---

[358] Ergenç, Ö., 1998, a.g.e., s.517.

[359] Polonyalı Simeon, 1964, a.g.e., s.85.

[360] Polonyalı Simeon, 1964, a.g.e., s.44.

[361] Ergenç, Ö., 1988, a.g.e., s.516.

[362] Kunt, M.,-Faroqhi, S. ve Diğerleri., 1995, Türkiye Tarihi, Cem Yayınevi, İstanbul, s.156.

[363] Cumbur, M., 1988, Kastamonu Tarihinde Ahiler ve Esnaf Kuruluşları, Türk Tarihinde ve Kültüründe Kastamonu-Tebliğler, Ayyıldız Matbaası, Ankara, s.7.

Zaviyededarlık İplik Vezzanlığı (Tartıcılığı) ile Tahmis-i Kahve (Dövülmüş kahve Satıcılığı) ve Şem'hane (Mum ve cami beratı yapılıp satılan yer) hizmetlerinden oluşmaktaydı.[364] Bu ahilik teşkilatlarından Tosya şehrinde yapılan en önemli ticari faaliyetin sofçuluk ve debbahçılık (dericilik) olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanısıra şehirde farklı esnaf teşkilatlarının teşekkül etmiş olması, buranın ticari açıdan ne kadar zengin ve güçlü olduğunu göstermektedir.

17. yüzyılın ikinci yarısında Tosya'ya uğrayan Evliya Çelebi, şehir hakkında şu bilgileri vermektedir. "Çelebi Sultan Mehmet Han fethetmiştir. Subaşı var. (Dolayısıyla şehir 17. yüzyılın II. yarısında bir subaşılıktır). Mamur nahiyeleri vardır. Yeniçeri serdarı, sipahi kethüda yeri, nakibül eşrafı, şeyhülislamı, ayan ve eşrafı vardır ki Gürcü Türkistan şehirlerindendir. Ayan ve uleması çoktur. Şehir yüksek bir yerde üç bin kadar tahta ve kiremit örtülü sırf tahta ile yapılmış eski usul evlerden meydana gelmiştir. (Bu açıklamadan eski Tosya şehrinin, bizimde bahsettiğimiz gibi Çelebi Mehmet döneminde kale olduğu bilinen tepeden, Kuruçay'ın vadisine doğru indiği anlaşılmaktadır). Birçok bağ ve bahçeleri bulunmaktadır. (Günümüzdeki bağlar ve bağ evleri, herhalde o dönemden beri süre gelen bir gelenektir). 11 mahalle ve 21 mihraptır. 7 han ve hamamları, 340 dükkan ve kahvehaneleri, bir de demir kapılı kagir yapılı pazar yeri vardır ki, her şey bulunur (Evliya Çelebi'nin verdiği dükkan sayısını biraz abartılı bulmakla birlikte, bu rakam şehirdeki ekonomik canlılığın belirtilmesi açısından önem taşımaktadır. Ayrıca Evliya Çelebi'nin bahsettiği pazar yeri, tuğladan inşa edilmiş, uzunca, dört demir kapılı ve ikişer ikişer sıralanmış altı kubbeden ibaret olan Akkuş Mehmet Paşa Kervansarayı'dır). Fakat bütün halkının işi muhayyer dokumaktadır. Onun için bedesten de fazla muhayyer alınır satılır. (Daha önce de bahsettiğimiz üzere, Tosya'nın en önemli ihraç maddesi muhayyerdir. Muhayyerin ticaret yeri ise Evliya Çelebi'nin bedestan olarak bahsettiği Akkuş Mehmet Paşa kervansarayıdır). Tatlı kutu bozası beyaz ve süt gibidir ve çok meşhurdur. Havası ağırdır. Halkı Türk ve son derece garip dostu kimselerdir"[365]. Şüphesiz, Evliya Çelebi'nin bu açıklamalarından Tosya şehrinin 17. Yüzyılın II. Yarısındaki sosyo-kültürel ve ekonomik özellikleri hakkında bazı bilgiler öğrenmiş oluyoruz. Bu bilgiler, Tosya şehrinin ekonomik ve kültürel ağırlıklı bir şehir olduğu sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğunun çöküş dönemine girmesiyle birlikte, Tosya şehri eski ekonomik canlılığını gidererek kaybetmeye başlamıştır. Şehrin gerilemesi, tiftik ve bu tiftiğin şehirdeki dokuma tezgahlarında dokunmasıyla elde edilen muhayyer ticaretinin zamanla ortadan kalkmasından kaynaklanmaktadır. Tosya'da tiftiğin önemi, Avrupa ülkelerinin sömürgelerinden çok ucuza tiftik ve yün temin etmeleriyle giderek azalmıştır. Bu durum 15. Kastamonu Vilayet Salnamesi'nde de "Kiyyesi[366] 50 kuruş iken şimdi 12 kuruşa kadar düşmüş olup, artık halkın yüzünü güldürmemektedir.[367] Şeklinde ifade edilerek, tiftikteki aşırı fiyat düşüşünün halkın sosyo-ekonomik durumu üzerindeki tesirleri açıkça belirtilmektedir. Tiftikle birlikte, Avrupa'da meydana gelen sanayi devrimi sonucu yünlü ve pamuklu kumaşların fabrikalarda seri bir şekilde dokunması da,

---

[364] Köker, H.S., 1956, "Tefsiri Mevlana Mustafa ve Vakıfları", Vakıflar Derg., Sayı:3, Ankara, s.225-258.

[365] Evliya Çelebi, 1975, a.g.e., s.478.

[366] Bir okka 1278 gram'dır.

[367] 15.Kastamonu Vilayet Salnamesi, (M.1888), s.283.

şehirdeki muhayyer üretimini giderek azaltmıştır. Çünkü, Avrupa ülkeleri sömürgelerinden elde ettikleri hammaddeyi fabrikalarında hızlı bir şekilde işleyerek yünlü ve pamuklu kumaşları çok ucuza imal etmekte ve ürettikleri bu kumaşları, kapitülasyonlar sebebiyle gümrük duvarları bulunmayan imparatorluk sınırları içerisine kolaylıkla sokarak çok ucuza satmaktaydılar. Bu durum karşısında, Osmanlı topraklarında el sanatlarıyla üretilen ürünler, Avrupa'nın sanayi mamulleriyle rekabet edemediğinden, yerli üretim giderek azalmaktaydı. Avrupa'da meydana gelen bu gelişmeler, Tosya şehrinde sadece dokumalığı değil, dokumacılığın yanısıra şehir ekonomisinde yeri olan debbahlık ve demircilik gibi diğer el sanatlarını da derinden etkilemiş ve Tosya şehri 18. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren gerileme sürecine girmiştir.

Tosya'nın 19. Yüzyıldaki nüfusu ile ilgili ilk bilgileri 1831 nüfus sayımında bulmaktayız. Bu sayımda sadece erkek nüfus sayıldığından Çankırı'ya bağlı bir kaza olarak geçen Tosya'da 5585 erkek nüfus olduğu yazılmıştır.[368] Tosya'nın daha sonraki nüfusu ve genel özellikleri hakkındaki bilgileri, Kastamonu vilayet salnamelerinden yararlanarak elde etmiş durumdayız. Seçilmiş salnamelere göre Tosya'nın erkek nüfusu 1873'te 13236[369] 1877'de 13245[370] ve 1878'de ise 12152'dir[371]. 17. Kastamonu Vilayet Salnamesi'nden itibaren Tosya'daki toplam nüfus ve bu nüfusun cinsiyetlerine göre dağılımı da verilmeye başlanmıştır. Bu salnamelerden bazılarına göre Tosya'nın 1892'deki nüfusu 34484 iken, 1898'de nüfus 24775'e inmiş ve 1901'de nüfus 2000 civarında artarak 26095 olmuştur. 1892-1898 yılları arasındaki nüfus kaybı, daha önce Tosya'ya ve dolayısıyla Kastamonu'ya bağlı olan Kargı nahiyesinin Tosya'dan ayrılıp Çorum'a bağlanmasından ileri gelmektedir. (Tablo 2.36)

Tablo 2.36. Tosya'daki Nüfusun Cinsiyete Göre Dağılımı (1892-1898-1901).

Yıllar	Nüfusun cinsiyete göre dağılımı						Toplam nüfus
	Ermeni		Rum		Türk		
	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	
1892	14	25	278	280	16782	17105	34484
1898	10	21	272	273	12127	12146	24775
1901	35	36	285	294	12682	12763	26095

Kaynak: 17. Kastamonu Vilayet Salnamesi, (M.1892), s.167, 20. Kastamonu Vilayet Salnamesi (M.1898), s.344 ve 21. Kastamonu Vilayet Salnamesi, (M.1901), s.321.

Değişik kaynaklara göre Tosya şehrinin 19.yüzyıldaki nüfusu 7000-9000 arasında verilmektedir. V. Cuinet'e göre Tosya kazasında yaşayan 34388 kişiden 8406'sı Tosya şehrinde bulunmaktadır.[372] Şemseddin Sami'de şehrin nüfusunu 7000 olarak belirtmiştir.[373] 19. Kastamonu Vilayet Salnamesi'nde ise şehrin nüfusu 9203 kişidir.[374]

---

[368] Kanal, E. Z., 1943, a.g.e., s.147.
[369] 6. Kastamonu Vilayet Salnamesi, (M.1874), s.163.
[370] 10. Kastamonu Vilayet Salnamesi, (M.1877), s.119.
[371] 11. Kastamonu Vilayet Salnamesi, (M.1878), s.126.
[372] Cuinet, V., 1895, a.g.e., s.477.
[373] Şemseddin Sami, 1896, a.g.e., s.3024.
[374] 19. Kastamonu Vilayet Salnamesi, (M.1896), s.298.

Şemseddin Sami, Kamusu'l-Alem adlı eserinde, Tosya'nın nüfusunun yanısıra, 19 asrın son çeyreğindeki Tosya ve Tosya şehri ile ilgili de bilgiler vermiştir. Bu eserde Şemseddin Sami Tosya ile ilgili olarak şu bilgilere yer vermektedir."1864'de belediye, 1867'de kaza olmuştur. Kargı nahiyesiyle birlikte 73 karyeden (köyden), olmuştur. Nüfusu 24484 kişi olup, bunun 566'sı Rum, 39'u Ermeni'dir. Kaza merkezinde 5 cami-i şerifi, 31 mescidi, 1 kütüphanesi, 1 rüştiyesi, 3 mektebi, 750 dükkanı, bedesteni, debbahaneleri, birkaç hamamı ve etrafında bağ ve bahçeleri vardır. Kasabanın içinden 3 dere geçerek Devrez'e karışır, Havası mutedil ise de halkı yazın ekseriyetle bağ ve bahçelere çıkar. Malumatı sanayisi tiftik kuşak, çorap, kıldan çuval, kilim ve sahtiyan (ince deri) 'den ibarettir. Toprağı mümbit ve mahsuldar olup, başlıca mahsulatı pirinçtir. Pirinçle birlikte tütün, pamuk, kenevir ve birkaç seneden beri afyon da ekilmektedir".[375] Bu bilgileri, Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilerle karşılaştırdığımızda, aradan yaklaşık 250 sene geçmesine rağmen iki yazarında bazı ortak noktalara değindiklerini anlamaktayız. Bu karşılaştırmaya göre şehir halen 17. yüzyılın ikinci yarısında olduğu gibi ekonomik canlılığını ticarete borçludur. Ticareti yapılan ürünlerin başında, tıpkı Evliya Çelebi'nin bahsettiği gibi tiftiğe bağlı dokuma ürünleri gelmekte olup, eskiden dokunan muhayyerin yerini 19. yüzyıl sonlarında tiftik, kuşak ve çorap almıştır. Evliya Çelebi'nin biraz abartarak verdiğini tespit ettiğimiz dükkan sayısı ise, Evliya Çelebi'nin verdiği rakamın iki katını geçmiştir. Evliya Çelebi'nin döneminde olduğu gibi, bu dönemde de şehir halkının ekseriyeti Yaz aylarında bağ ve bahçelere çıkmaktadır. Bu durumdan anlaşılacağı üzere Tosya şehrinde yazın bağ ve bahçelere çıkma işi, Tosya'nın Türk hakimiyetine geçtiği ilk dönemlerden beri geleneksel olarak sürmektedir.

16. yüzyıla ait son Çankırı tahrirlerinde (1578-1579), 24 mahallesi bulunan Tosya şehrinin mahalle sayısı 19. Kastamonu Vilayet Salnamesi'nde 16 olarak kayıt edilmiştir. Şüphesiz 16. yüzyıldan 19. yüzyıl sonlarına kadar geçen sürede Tosya şehri daha da büyümüştür. Bu sebeple, Tosya şehrinin mahalle sayısındaki bu azalma şehrin küçülmesinden değil, eskiden küçük olan mahallelerin birleştirilerek daha büyük bir mahalle teşkil edilmesinden kaynaklanmaktadır. Tosya şehrinde son tahrirde olup da, 19. Kastamonu Vilayet Salnamesi'nde adı zikredilmeyen mahallelerde bulunmaktadır. Bunlar; Akmescit, Ahimustafa, Ahisinan, Cami-i Şerif, Celalefendi, Çifterli Emirmahmut, Hacısinan, İlyasbey, Kazancılar, Mescid-i Abdiçelebi, Mescidi Hacıseydiali, Mescid-i Hocamehmet, Sevim, Yeni ve Zımmıyan, mahalleleridir.[376]

19. Kastamonu Vilayet Salnamesi'nde 1745 hanenin bulunduğu Tosya şehrindeki mahallelerinin nüfus durumlarına bakıldığında, nüfusu en fazla olan mahallenin Şeyh, en az olanının ise Dere mahalleleri olduğu görülmektedir (Tablo 2.37).

---

[375] Şemseddin Sami, 1896, a.g.e., s.477.

[376] Kankal, A., 1993, a.g.e., s.49.

Tablo 2.37. Tosya Şehrinin 1896 Yılındaki Nüfusunun Mahallelere Dağılımı.

Mahalle Adı	Hane sayısı	Nüfusun cinsiyete göre dağılımı		Toplam nüfus
		Erkek	Kadın	
Cami-i Atik	126	400	390	790
Çatma	64	180	165	345
Dere	65	155	160	315
Dilküşah	95	266	305	571
Hacıkemal	82	202	180	392
Hacıpir	82	213	210	423
Hocaimad	176	395	399	794
Harsand	118	295	315	610
Hocafakıh	75	205	219	424
İbn-i Selim	131	360	370	730
İlyasbey	147	329	378	707
Kargı	119	320	417	737
Müslümcedid	83	209	220	429
Pınarbaşı	82	232	215	447
Şehreküstü	131	344	335	679
Şeyh	169	395	415	810
Genel toplam	1745	4500	4703	9203

Kaynak: 19. Kastamonu Vilayet Salnamesi, (M.1896), s.298.

Cumhuriyet dönemine Kastamonu şehrinden sonra bulunduğu bölgenin en önemli ticari merkezi olarak giren Tosya şehrinde, Lozan Antlaşması'na bağlı olarak yapılacak nüfus mübadelesi için azınlıkların tespiti yapılmıştır. Bu tespit sonucunda belirlenen 672 Rum Yunanistan'a gönderilmiş ve geri kalan 69 Ermeni de Rum göçüyle birlikte İstanbul'a göç ederek Tosya şehrinden ayrılmıştır.[377]

Türkiye'nin ilk düzenli nüfus sayımı olan 1927 yılı nüfus sayımı sonuçlarına göre Tosya şehrinde 9676 kişi yaşamaktadır. 1896 yılına rastlayan 19. Kastamonu Vilayet Salnamesi'nde şehirdeki nüfusun 9203 kişi olduğu dikkate alınırsa, Tosya şehrinin 1896-1927 yılları arasında nüfusunun fazla bir değişmeye uğramadığı anlaşılmaktadır. 1896-1927 yılları arasında geçen dönem içerisinde Tosya şehrinin nüfusu fazlaca değişmezken mahalle sayısı 16'dan 32'ye çıkmıştır. Şehrin nüfusunda gözle görülür bir şekilde artış olmadığı için mahalle sayısındaki bu artış eski büyük mahallelerin kendi içerisinde daha küçük mahallelere bölünmesiyle mümkündür. Böylelikle 1925 yılında Tosya şehri Ahipir, Aktaş, Aşağışıh, Aşağıvakıf, Camiatik, Celalefendi, Çatma, Çifterlizade, Değirmenci, Dere, Deringöz, Dilküşah, Hocafakıh, Hocaimad, Hacıçıkı, Hacıkemal, Hacıpir, Harsat, İbniselim, İlyasbey, Kargı, Kıran, Kazanciyan, Mahkeme, Müslimcedit, Müslimçatma, Pınarbaşı, Şehreküstü, Tekke, Yenice, Yukarışıh ve Zemyan olmak üzere 32 mahalleye ayrılmıştır.[378] 1997 yılında Tosya şehrinin nüfusu 1927 yılına nazaran %238.3 oranında artarak 23067 kişiye ulaşmış olmasına rağmen 21 mahallesi bulunmaktadır. Bu mahallelerden 16 tanesinin 19. Kastamonu Vilayet Salnamesi'nde ismi geçmektedir. Bunlar Camiatik, Çatma, Dere, Dilküşah, Hacıkemal, Hacıpir, Hocaimad, Harsand, Hocafakıh, İbniselim, İlyasbey, Kargı, Müslümcedit, Pınarbaşı, Şehreküstü

[377] Tatlı, H., 1992, Tosya Düşünce ve Kültür Dergisi, Yıl: 3, Cilt: 3, Sayı: 10, Tosya, s.9.

[378] Sarıkurt, K., 1991, a.g.e., s.29.

ve Şeyh mahalleleridir. Şehirde 1925 yılında teşkil edilen ancak günümüzde yer almayan mahalleler ise Ahipir, Aktaş, Aşağışıh, Aşağıvakıf, Celalefendi, Cifterlizade, Değirmenci, Deringöz, Hocaçıkı, Kıran, Kazanciyan, Mahkeme, Tekke, Yenice, Yukarışıh ve Zemyan mahalleleridir. Bu mahalleler içerisinde Kazanciyan ve Zemyan gibi azınlık nüfusu barındıranlar 1924 Lozan Antlaşması'nı müteakip boşaldığından, Akçakavak ve Deringöz gibi şimdi bağ alanı olarak geçici yerleşmede kullanılanlar şehre göçlerle terk edildiğinden ve Aşağışıh ve Yukarışıh mahalleleri ise eskiden olduğu gibi birleştirilerek Şeyh mahallesi olarak isimlendirildiğinden günümüzde bulunmamaktadır.

Tosya şehrinde Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde sönükleşen ticari ve sanayi faaliyetleri, Cumhuriyetin ilk yıllarıyla birlikte yeniden canlanmaya başlamıştır. Bölgede yetişen çeltiğin işlenmesi amacıyla Tosyalı bir grup müteşebbis tarafından cumhuriyet hükümetine müracaatta bulunulmuş ve 1925 yılında Sanayi ve Maden Bankası aracılığıyla Türkiye'nin ilk çeltik işletme fabrikası Tosya'da kurulmuştur. Sanayideki bu atılımın yanında şehirde eskiden beri yapılan sof, kese ve kuşak üretimine tela üretimi de eklenerek dokumacılık da ilerletilmiştir. 1932 yılında Kastamonu'ya bağlı Ticaret Odası Mümessil Azalığı teşkil edilerek, Tosya'nın ticari alanda gelişmesi sağlanmıştır.

Türkiye'nin en aktif fay kuşağı olan Kuzey Anadolu Fay Kuşağı üzerinde bulunan Tosya şehrinde, nüfus mübadelesinden sonra en büyük nüfus kaybı 27 Kasım 1943 yılında meydana gelen depremde olmuştur. Literatüre Tosya-Ladik Depremi olarak geçen bu depremde Tosya şehrinin Şehreküstü ve Harsat gibi eski tip meskenlerden yapılmış sık dokulu mahalleleri tamamen yıkılmıştır. Başta yığma usulü yapılan devlet hastanesi olmak üzere şehirdeki bazı kamu binaları ve camilerinde yerle bir olduğu bu afet de enkaz altında kalan 398 kişi ölmüştür.[379]

Cumhuriyetin başlangıcından 1945 yılına kadar geçen dönem içerisinde, nüfus mübadelesi ve 1943 depremi gibi büyük afet ile bir miktar nüfus kaybeden Tosya şehrinin nüfusu 1945 yılında 10784 kişidir. 1945-1955 yılları arasında geçen sürede şehrin nüfusu oldukça az artarak 11978 kişiye çıkmıştır. Bu duruma göre Tosya şehrinin 1927-1955 yılları arasındaki nüfus artış oranı %23.7'dir. 1955-1975 yılları arasındaki dönem Türkiye genelinde olduğu gibi Tosya şehrinde de kırdan kente göçlerin en fazla olduğu dönemdir. Bu yıllar arasında şehrin nüfusu %146.2 oranında artarak 17515 kişiye ulaşmıştır. 1975'den sonraki yıllarda Tosya'da ağaç ve toprak sanayisinin gelişmeye başlamasıyla birlikte sanayide çalıştırmak için işçiye ihtiyaç duyulmuştur. Bu sebeple Tosya şehrine kendi köylerinden göçler olmuştur. Tosya'da sanayinin gelişmesi ve sanayide çalışmak için gelen nüfus potansiyeli, şehirdeki ticareti de canlandırmış ve Tosya şehri bulunduğu bölgenin Çorum şehrinden sonra en önemli merkezi haline gelmiştir. Bütün bu özellikler, Tosya şehrinin nüfusunun artmasında etkili olmuş ve 1990 yılı sayımlarına göre Tosya şehrinin nüfusu 22810 kişiyi bulmuştur. 1990 yılından 1997 yılına kadar geçen zaman içerisinde Türkiye genelinde görülen ekonomik sıkıntılardan Tosya şehri de nasibini almıştır. Bu yıllar Tosya şehrinde sanayi yatırımlarının olmadığı

---

[379] Tıraş, A., 1994, "Yakın Tarihimiz", Tosya Düşünce ve Kültür Derg., Yıl:4, Cilt:4, Tosya, s.6.

ve fabrikaların düşük kapasitede çalıştıkları yıllardır. Tosya şehrinde sanayide görülen bu daralma ticari faaliyetleri de etkilemiş ve Tosya şehrinin mevcudiyetini sağlayan bu en önemli faaliyetlerin içerisinde bulunduğu kötü durum şehrin nüfus artışına yansımıştır. Bu sebeple 1990 yılından 1997 yılına kadar geçen dönemde şehrin nüfusu sadece 257 kişi (%1.12) artarak 23067 kişi olmuştur. Son senelerde şehirdeki nüfus artış hızının deyim yerindeyse neredeyse yerinde sayması, şehrin eskisi gibi canlı bir çekim merkezi olma özelliğini zaman içerisinde yitirmeye başladığını göstermektedir.

Akarsuların şehirlerin kuruluş ve gelişmeleri üzerinde oldukça büyük rolleri bulunmaktadır.[380] Tosya şehrinin de kuruluş gelişmesinde günümüzde şehri ikiye bölerek akan Kuruçay'ın büyük rolünün olduğu ortadadır. Eski Tosya şehrinin ilk nüvesi olan Tosya Kalesi hem bir tepe üzerinde bulunması ve hem de Kuruçay Vadisi'nin doğal bir hendek vazifesi görmesi dolayısıyla tehlikelere karşı nispeten korunaklı bir durumda bulunmaktaydı. Anadolu'da Türk birliğinin sağlanmasıyla birlikte ortaya çıkan güven ortamı içerisinde şehirde ticari fonksiyonlar canlanmış ve şehir kalenin eteklerinden önce Kuruçay Vadisine daha sonra da Kuruçay'ın karşı yamaçlarına doğru büyümüştür. Cumhuriyet döneminin başlarında eski sınırları içerisinde kalan şehir, 1950'den sonra kırdan kente olan göçlerle, Kuruçay'ın vadisini takiben güneye doğru uzanmaya başlamıştır. Tarihte Sol Kol Yolu olarak bilinen yolun yerine yapılan ve Anadolu'nun batısını doğusuna ve kuzeyine bağlayan en önemli karayolu olan E-80 Devlet Karayolu'nun şehrin güneyinden geçirilmesiyle şehir Kuruçay'ın vadisi boyunca iyice güneye doğru kaymış ve güneydeki hafif eğimli yamaçlarda yayılmıştır. Bu görünümüyle Tosya şehri kuzeyde dar ve çıkmaz sokakları, tarihi camileri, çeşmeleri ve geleneksel meskenleriyle eski, güneyde ise geniş caddeleri ve cadde kenarlarında yükselen modern ve çok katlı binalarıyla yeni olmak üzere iki farklı kısma ayrılmaktadır.

Tosya şehrinin eski mahalleleri nispeten eğimli ve arızalı bir zemin özelliği gösteren alanlar üzerinde bulunmaktadır. Bu sebeple şehrin eski kısımlarında doku oldukça sık, sokaklar dar ve mahalleler gerek nüfus ve gerekse de kapladığı alan açısından küçüktür. Örneğin 1997 yılı sayımlarına göre Tosya Kalesi'nin bulunduğu tepenin yamaçlarında yayılan ve neredeyse sınırları iç içe geçmiş olan Dere mahallesinin 89, Hacıkemal mahallesinin 73 ve İlyasbey mahallesinin de 155 hanesi bulunmaktadır. Buna karşılık şehrin güneyinde yeni kurulan mahalleleri olan Cumhuriyet ve Bahçelievler mahalleleri park, yeşil alan ve sosyal tesis planlamalarıyla oldukça güzel bir şehirleşme örneği göstermekte ve oldukça geniş bir alan kaplamaktadır. Geniş caddelerle birbirinden ayrılan bu mahallelerden Bahçelievler mahallesinde 583, Cumhuriyet mahallesinde de 612 hane yaşamaktadır. Şehrin eski ve yeni kesimlerinde bulunan mahalleleri hane sayısı açısından kıyaslandığında, sadece Cumhuriyet mahallesinin hane sayısının bile Dere, Hacıkemal ve İlyasbey mahallelerinin toplam hane sayısının neredeyse iki katına yakın bir oranda fazla olduğu ortaya çıkmaktadır.

---

[380] Yalçınlar, İ., 1967, "Türkiye'deki Bazı Şehirlerin Kuruluş ve Gelişmelerinde Jeomorfolojik Temeller", İst. Üniv. Coğrafya Enst.Derg. cilt: 8, sayı:16,İstanbul, s.59.

Tosya şehrinin Kuruçay'ın vadisi boyunca güneye doğru yayılmasında E-80 Devlet Karayolu'nun getirdiği avantajların yanında, topografik koşulların da etkisinin bulunduğunu söylemek mümkündür. Çünkü Kuruçay vadisini takiben Gevur Dağı'na doğru yükselen Tosya şehri kuzeyde vadi içerisine sıkışmaktadır. Buna karşılık şehrin yeni mahallelerinin bulunduğu kesiminde Kuruçay Vadisi Devrez Vadisi'ne doğru genişleyerek açılmaktadır. Bu topografik özellik şehrin güneyinde kuzeyine oranla yerleşmeye daha uygun koşullar sağladığı için şehir güneye doğru yayılma durumuna girmiştir.

2.3.2.1 Şehirsel Fonksiyonlar

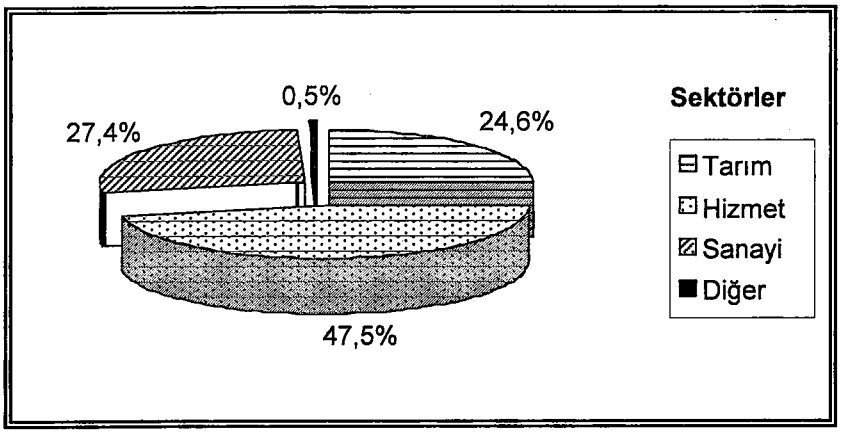
Bilindiği gibi, nüfusun dışında kır ve kentin birbirinde ayrılmasında en fazla yararlanılan kriterlerden birisi, yerleşmenin şehirsel fonksiyon özellikleridir. Bu sebeple, kır ve kent ayrımında belirli bir nüfus potansiyeline sahip olan yerleşmelerde kesin karara varmak için şehirsel fonksiyonların durumları özellikle göz önünde tutulmaktadır. Bazı şehirsel fonksiyonların belirli bir nüfus potansiyeline sahip olan yerleşmelerde oluşacağı ve gelişeceği düşünülürse, nüfus ve şehirsel fonksiyonlar arasında yakın bir ilişkinin bulunduğu ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple yerleşmelerde artan nüfusa paralel olarak ihtiyaçlar artmakta ve değişmekte, bu durumda şehirleri fonksiyonlar açısından çeşitlendirmektedir.

Tosya şehri ilçe yönetim teşkilatının merkezi olması dolayısıyla kendisine bağlı kasaba, köy ve mahallelerin yönetim merkezidir. Bu özelliğin yanında belirli bir nüfusa sahip olan şehirde yasal, ekonomik, sosyo-kültürel, eğitim ve sağlık gibi çeşitli hizmet grupları gelişmiştir. 1990 yılı sayımlarına göre Tosya şehrinde bulunan 22810 kişiden 7900 kişisi (%34.6) çalışan nüfusu oluşturmaktadır. Şehirdeki çalışma nüfusun sektörle dağılımını gösteren Tablo 2.38. ve Şekil 2.35'e baktığımızda şehirde en fazla çalışanların hizmet, sanayi ve tarım olmak üzere üç temel sektörde yoğunlaştıkları görülmektedir. Bu sebeple Tosya şehrinin fonksiyonları bu başlıklar altında incelenmiştir.

Tablo 2.38. Tosya şehrinde çalışan nüfusun ekonomik sektörlere dağılımı (1990)

Ekonomik Sektörler	Tarım	Hizmet					Sanayi	Diğer	Toplam
		Genel ve İdarî Hizmetler	Ticaret ve Bankacılık	İnşaat ve Bayındırlık	Ulaşım ve Haberleşeme	Diğer Hizmetler			
Çalışan Nüfus Sayısı	1941	1691	1149	509	366	43	2159	42	7900
%Oranı	24.6	21.4	14.6	6.4	4.6	0.5	27.4	0.5	100.0

Kaynak: D.İ.E. Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Göstergeleri.

Şekil 2.35. Tosya Şehrinde Çalışan Nüfusun Ekonomik Sektörlere Dağılımı (1990).

2.3.2.2. Tarım Fonksiyonu

Tosya şehri Devrez Çayı'nın geniş bir taban yaptığı ovanın kuzey kenarında bulunmaktadır. Şehrin içerisinde bulunduğu bölgenin fizikî coğrafya özellikleri tarımsal faaliyetlere son derece uygundur. Bu faktörler Tosya şehrinde tarımın en önemli ekonomik faaliyetlerden birisi olmasını sağlamıştır.

D.İ.E'nin istatistiklerine göre Tosya şehrinde çalışan nüfusun %24.6'nun tarımla uğraştığı belirtilmektedir. Her ne kadar D.İ.E tarafından şehirde tardımla uğraşan nüfusun miktarı verilmiş olsa da, bu istatistiklerin tam olarak gerçeği yansıtması oldukça zordur. Çünkü genellikle şehrin kenar kesimlerindeki mahallelerde ikâmet eden nüfus tarımla uğraşmakta ve Gevur Çay ve Deringöz Çayı vadileri boyunca uzanan kırsal kesimler belediye sınırlarına dahil edildiğinden şehirdeki tarımla uğraşan nüfusun miktarı yüksek çıkmaktadır. Bununla birlikte şehre yakın kesimlerdeki köy ve mahallelerden göçerek şehre yerleşmiş olan ailelerin bazıları halen geldikleri yerlerde kalan topraklarını işlemeyi sürdürmektedir. Bu durumda şehirdeki çalışan nüfus içerisinde tarımla uğraşanların payının yüksek çıkmasında etkilidir.

Tosya şehrinin içerisinde bulunduğu bölgede başta çeltik olmak üzere, buğday, şeker pancarı ve çeşitli sebze ve meyve gibi ekonomik değeri yüksek olan tarım ürünlerinin ziraatı yapılmaktadır. Tarım potansiyeli yüksek olan Tosya'da ziraatı yapılan bu ürünlerin ekim ve hasat dönemlerinde oldukça fazla iş gücüne ihtiyaç duyulmaktadır. Bu ihtiyaç kesimlerden karşılanmakta ve Tosya şehrinde de dönemlik olarak kırsal kesimlerdeki akrabalarını yanına çalışmak için bir miktar nüfus gitmektedir. Tosya'da özellikle çeltik ve buğdayın kaldırıldığı hasıl dönemlerinde gerçekleşen bu dönemlik göçler, şehirde yaşayan ve geçimini öncelikle kırsal tarım dışındaki diğer faaliyetlerden sağlayan nüfusun bir kısmının dolaylı olarak hala tarımla iç içe yaşadığının bir göstergesidir.

Tosya şehrinde tarım fonksiyonu diğer ekonomik sektörlerle yakın ilişki halindedir. İster kamuda, isterse sanayi de çalışsın, şehirdeki birçok ailenin tarımla ilişkisi bulunmaktadır. Bu ilişkide özellikle Tosya şehrinin kuzeyindeki bağların ve güneyindeki Devrez Çayı boyunca uzanan verimli ve sulak tarım arazilerinin büyük payı vardır. Asırlardan beri geleneksel olarak süregelen şehirden bağ evlerine göçmeler,

şehirdeki ailelerin tarımla olan ilgisinin kopmasına sebep olmuştur. Daha önce de ifade edildiği gibi yazın kullanılan bağ evleri 3-5 dönümlük bağlık ve bahçelik bir alan içerisinde bulunmakta ve burada ekip-biçme faaliyetlerinin yanısıra hayvancılıkta yapılmaktadır. Şehirde geçimini tarım dışındaki sektörlerden sağlayan nüfus içerisinde alisinden kalan bağ evleri bulunanları genellikle yazın bağ evlerine göçmektedir. Buraya göçen ailelerin erkekleri gündüzleri şehirdeki iş yerlerinde geçirirken, kadın, çocuk ve yaşlılar bağ evlerinde kalmakta ve burada ekip-biçme ve hayvancılık faaliyetleriyle meşgul olmaktadır. Bu sebeple Tosya şehrinde tarımla uğraşan ailelerin yanında tarımı ek iş olarak yapan aileler de bulunmaktadır.

Tarım faaliyetlerinin Tosya şehrinin ekonomik yapısının gelişmesinde oldukça büyük rolü olmuştur. Şehirde başta ticaret olmak üzere, ulaşım gibi bazı faaliyetler tarımla iç içe bulunmakta ve bölgede yetiştirilen ürünleri işleyen fabrikaların kurulmasıyla başlayan sanayileşme süreci, tuğla-kiremit ve ağaç işleri endüstrisi gibi değişik sanayileri kendisine çekerek devam etmektedir. Şehirde tarım dışı sektörlerin gelişmesiyle, tarımda çalışan nüfusun oranı giderek azalmakta ve Tosya şehrinde kentleşme süreci hız kazanmaktadır.

2.3.2.3. Hizmetler Fonksiyonu

2.3.2.3.a. Yönetim Fonksiyonu

Tosya şehri, idari olarak Kastamonu iline bağlı bir ilçe olan ve kendisiyle aynı adı taşıyan ilçenin yönetim merkezidir. Tosya ilçesinin yönetim merkezi olması dolayısıyla, şehirde ilçenin yönetim hizmetlerini yürütmek için kamu kurum ve kuruluşları bulunmaktadır. Bu kuruluşlar, şehirle kır arasındaki ilişkinin devamlı olmasını sağlamakta ve oluşturdukları alt yapı ve idari hizmetleriyle ticari ve sanayi fonksiyonlarını şehre çekmektedir.

Kastamonu ilinin 19 ilçesinin birisi Tosya'dır. Yüzölçümü 1197 km^2'lik bir alan kaplayan bu ilçeye, merkezin dışında bir belde ve 52 de köy bağlıdır. Bu ilçenin merkezi durumundaki Tosya şehrinin ise belediye sınırları içerisinde 21 mahallesi bulunmaktadır. 1997 sayımlarına göre Tosya ilçesinin merkezinde 23067 kişi, belde ve köylerinde de 18910 kişi olmak üzere toplam 41977 kişi Tosya ilçesinde ikâmet etmektedir. Tosya ilçesinin sınırları genel hatlarıyla bölgenin morfolojik yapısına uygun olarak kuzeyde Ilgaz, güneyde de Kös Dağlarının subölümünü çizgisini takiben uzandığından, ilçenin kapladığı alanın büyük bir kısmı Devrez Havzası'nın içerisinde bulunmaktadır. Bu sebeple Tosya'nın araştırma sahası içerisinde kalan ilçe merkezi, Ortalıca beldesi ve 48 köyünde toplam nüfusun %97.55 (40342 kişi) yaşamaktadır. Araştırma sahasının dışında kalan Bürnük, Gövrecik, Keçeli ve Musaköy köy köylerinde ise toplam nüfusun %2.45'i (1035 kişi) bulunmaktadır.

Tosya şehrinde kamu kurum ve kuruluşlarının büyük bir kısmını bünyesinde toplayan hükümet binasıyla, belediye binası şehrin adeta merkezi durumundaki meydanın etrafında bulunmaktadır. Meydandan eski Çankırı yolunun bir devamı durumunda olan Atatürk Caddesi'ne doğru giden yolun hemen kenarında bulunan hükümet binası içerisinde kaymakamlık, adliye, millî eğitim müdürlüğü, nüfus müdürlüğü ve mal müdürlüğü gibi ilçenin en önemli kamu kurumları toplanmıştır. Belediye binası ise,

meydanın karşısındaki parkın hemen arkasındadır. Şehirde hükümet binasının dışında bulunan kamu kurum ve kuruluşlarından tarım müdürlüğü E-80 Devlet Karayolu'ndan şehrin merkezine doğru uzanan Kenan Evren Caddesi'nin başlangıcında, orman işletme müdürlüğü Kastamonu Caddesi'nde ve PTT ise 100. Yıl Caddesi'nin meydana yakın kenarında yer almıştır. Bu durum itibariyle Tosya şehrinde yönetim fonksiyonu şehrin merkezindeki meydanın etrafında ve bu meydandan açılan caddelerin kenarlarında yoğunlaşmıştır.

Tosya şehrinin adını aldığı ilçenin yönetim fonksiyonunu üstlenmesi, içerisinde bulunduğu bölgenin merkezi olmasını sağlamıştır. Araştırma sahamızın da en büyük şehir yerleşmesi durumunda olan Tosya şehrinde, yönetim fonksiyonuyla birlikte oluşturulan alt yapı hizmetleri ticaret ve sanayi gibi faaliyetleri de geliştirmiş ve şehirdeki ekonomik ve sosyo-kültürel hayıt canlandırmıştır. Şehirdeki mevcut kamu hizmetleri dolayısıyla buraya kasaba ve köylerden mecburi geliş-gidişler yapılmaktadır. Bu ilişki, bölgenin kır ve kent nüfusları arasındaki ekonomik ve sosyo-kültürel bağların devamlılığını sağlamakta ve kırdan gelen ürünlerin mübadele ve satış yerlerinin Tosya şehri olmasına sebep olmaktadır.

2.3.2.3.b. Eğitim ve Kültür Fonksiyonları

Tosya ilçesinde eğitim ve öğretim faaliyetlerinin köylere kadar yayıldığı görülmektedir. Tosya İlçe Millî Eğitim Müdürlüğü'nün 1997-1998 öğretim yılı istatistiklerine göre ilçede 7 tane değişik amaçlı lise, ve 32'sinde ilköğretim okulu olmak üzere toplam 39 örgün öğretim kurumlarında eğitim ve öğretim faaliyetleri yapılmıştır. Bu örgün eğitim kurumlarında 5789 öğrenci öğrenim görmüş ve 470 tane de personel hizmet etmiştir.

Tosya ilçesinde eğitim ve öğretim faaliyetleri ilçe merkezinde yoğunlaşmaş, köylerde ise bu faaliyetler ilköğretim düzeyinin ilerisine gidememiştir. Bu sebeple ilçede taşımalı sisteme geçilmiş ve yeterli öğrencisi bulunmayan köy ilkokullarının büyük bir kısmı kapatılarak bu okulların öğrencilerine Tosya şehrindeki 8 ilköğretim okulu ile Akbük, Kilkuyu, Ortalıca, Sekiler ve Yenidoğan köylerindeki ilköğretim okullarında eğitim verilmeye başlanmıştır. 1997-1998 eğitim ve öğretim yılında Tosya ilçesinde taşımalı sistemle 748 öğrenciye eğitim ve öğretim hizmeti verilmiştir.

Tosya şehri mevcut potansiyelinin yanısıra adını aldığı ilçenin yönetim fonksiyonunu da üstlendiği için eğitim ve öğretim faaliyetleri açısından yeterli alt yapıyı bünyesinde tamamlamış bir durumdadır. Burası sadece şehirden değil, kendisine bağlı köylerden de öğrenciler gelmektedir. İlçenin değişik köy okullarında ilköğretim düzeyinde eğitim alan öğrenciler, ortaöğretimlerini şehirde bulunan lise, endüstri meslek lisesi, imam-hatip lisesi, kız meslek lisesi, ticaret meslek lisesi, Anadolu lisesi ve sağlık meslek lisesi gibi okullarda istedikleri alanlarda tahsil görebilmektedir.

İlköğretim ve ortaöğretim gibi örgün eğitim kurumları açısından kendisine yeterli bir düzeyde bulunan Tosya'da yükseköğretim düzeyinde bir eğitim kurumu bulunmamaktadır. Burada 7 değişik liseden 1997-1998 öğretim yılında yaklaşık 1700 öğrenci mezun olmuştur. Bu öğrenciler şehirde bulunan özel dershanede üniversiteye hazırlık kursları almakta ve başta Ankara olmak üzere, İstanbul ve Kastamonu'da

yüksek öğretimlerini tamamlamaktadır. Tosya'nın yükseköğretim çağındaki öğrencilerinin eğitimlerine devam edebilmesi ve sanayisini ihtiyaç duyduğu yetişmiş ara eleman ihtiyaçlarının giderilmesi için Tosya şehrinde bir meslek yüksek okulu oluşturma gayretleri bulunmaktadır. Bu amaçla gerekli yasal düzenlemeler tamamlanmış ve Tosya şehrinde Gazi Üniversitesi'ne bağlı bir meslek yüksek okulu için gerekli planlar yapılmıştır.

Tosya'da örgün eğitim kurumlarının yanında çıraklık eğitim merkezi, akşam sanat okulu ve halk eğitim merkezi gibi yaygın eğitim kurumlarında da eğitim ve öğretim hizmetleri verilmektedir. Bu kurumlar verdikleri ders ve kurslarla bölge halkının bilgi, beceri ve görgüsünü artırmakta ayrıca onlara meslek de kazandırmaktadır. Bu amaçla Tosya Halk Eğitim Merkezi Müdürlüğü tarafından 1996-1997 öğretim yılında Tosya şehrinde biçki-dikiş, makine nakışı, çorap örgücülüğü, halıcılık ve elektronik daktilo gibi meslek kursları ile kolejlere hazırlık, İngilizce ve halk oyunları gibi sosyal ve kültürel kurslar açılmıştır. Tosya Halk Eğitim Merkezi Müdürlüğü özellikle köylerde kurslar açmaya gayret göstermektedir. Bu sayede kırsal kesimlerde yaşayan halkın bilgi, beceri ve görgüsü arttırılacak ve verilen kurslarla meslek edindirilerek kırsal kalkınmaya katkı sağlanacaktır.

Tosya şehrinde zengin bir kitap koleksiyonuna sahip olan halk kütüphanesi bulunmaktadır. Bu kütüphane örgün ve yaygın öğretim kurumlarında okuyan öğrencilerin yanısıra tüm Tosya halkına da hizmet vermektedir. Atatürk Caddesi'nin kenarında, halk eğitim merkezi binasıyla yan yana bulunan halk kütüphanesi gayet modern bir binaya sahiptir. Halk kütüphanesi 1997 yılında 147940 okuyucuya hizmet vermiştir. 1997 yılında Tosya ilçesinin toplam nüfusunun 41977 kişi olduğu düşünülürse, ilçede kütüphaneye olan ilgi oldukça fazladır.

Sosyo-kültürel açıdan tarihten gelen zenginlikleri bulunmasına rağmen, Tosya'da bu özelliklerin yeterince ortaya konulmadığı görülmektedir. Ayrıca kendi kültür birikimlerinin yeterince değerlendirilemediği Tosya'da sinema, tiyatro ve kültür merkezlerinin bulunmayışı dolayısıyla yeterince kültürel faaliyetler yapılamamaktadır. Tosya'da bu eksikliği gidermek için topraklık mevkisine bir kültür merkezi yapılmakta ve 18-19-20 Ekim'de kültür, turizm, sanat ve hasat şenliği düzenlenmektedir.

2.3.2.3.c. Sağlık Hizmetleri Fonksiyonu

Tosya şehri bölgesine yönetim, eğitim-öğretim, hizmetlerinin yanısıra sağlık hizmeti de vermektedir. Şehirde bu alanda bir devlet hastanesi, bir merkez sağlık ocağı ve bir de özel sağlık kliniği hizmet etmektedir. Şehirdeki sağlık kurumları farklı yerlerde bulunmaktadır. Bunlar içerisinde en büyüğü devlet hastanesidir. Devlet hastanesi Kastamonu Caddesi'nin kenarında, orman işletme müdürlüğüyle yan yanadır. 125 yatak kapasitesi ve 20 tane de doktoru bulunan hastanede 1996 yılında hastane kayıtlarına göre 2391 hasta yatarak tedavi görmüştür. Şehirdeki diğer resmi sağlık kurumu olan merkez sağlık ocağı, Harsand mahallesinde bulunmaktadır. Burada genellikle koruyucu sağlık hizmetleri verilmektedir.

Türkiye'nin taşıt yoğunluğu en fazla olan karayollarından birisi E-80 Devlet Karayoludur. Tosya şehri bu karayolunun kenarında bulunması dolayısıyla, şehirdeki sağlık kurumları sadece Tosya halkına değil, bu karayolu üzerinde sıkça meydana gelen trafik kazalarında yaralananlara da hizmet götürmektedir. Ancak bu hizmetlerin başta uzman doktor olmak üzere yeterli sağlık personelinin ve teknik malzemenin olmamasına bağlı olarak tam manasıyla yapılamadığı görülmektedir. Bu açıdan en yakınındaki Kastamonu ve Çankırı gibi şehirlerde yetersiz olduğu için, Tosya şehrindeki sağlık kurumlarında tedavisi yapılamayan hastalar Ankara'ya sevk edilmektedir.

2.3.2.3.d. Ulaşım Fonksiyonu

Tarihte Anadolu'nun doğusunu batısına bağlayan Sol Kol Yolu olarak bilinen ticaret yolunun bir menzil noktası olan Tosya şehri, günümüzde de E-80 Devlet Karayolu vasıtasıyla bu önemini devam ettirmektedir. Türkiye'nin doğusunu batısına birleştiren bu yol, Osmancık'ta Koyunbaba Köprüsü ile Kızılırmak'ı geçerek, Kargı'ya ulaşmakta, Kargı'da da Kızılırmak Vadisi'nden ayrılarak Devrez Vadisi'ne girmektedir. Devrez Vadisi boyunca batıya doğru uzanan bu yol, Tosya, Ilgaz ve Kurşunlu şehirlerinin hemen kenarından geçerek Gerede'ye kadar ulaşmakta ve Gerede'de Ankara'dan gelen yollarla birleşmektedir. Tosya şehri E-80 Devlet Karayolu'nun yanısıra İskilip'i geçerek Kastamonu'ya ulaşan Kastamonu-Çorum karayolunun da üzerindedir. Tosya şehrinin bulunduğu coğrafî mevki itibariyle önemli karayollarının üzerinde bulunması, şehirdeki ulaşım fonksiyonunun yanısıra ticari fonksiyonların da artmasına sebebiyet vermektedir. Çünkü ticaretin temeli olan karşılıklı mal mübadelesinin yapılmasında ulaşım esas rolü oynamaktadır.

Türkiye'nin batısındaki İstanbul, İzmit ve Bursa gibi en önemli sanayi merkezlerini, Türkiye'nin doğusuna bağlayan E-80 Devlet Karayolu, aynı zamanda Tosya şehrini de büyük tüketim merkezlerine bağlamaktadır. Tosya'da üretilen tarım ve sanayi ürünleri bu yol vasıtasıyla büyük tüketim merkezlerine gönderilmekte ve bu yolun Tosya ilçesi sınırları içerisinde bulunan 10 adet akaryakıt ve dinlenme tesisleri sayesinde Tosya ekonomisine büyük girdiler sağlanmaktadır.

Tosya İlçe Trafik Tescil ve Denetleme Büro Amirliğine 1996 yılı sonu itibariyle 5267 tane motorlu araç kayıtlı bulunmaktadır. Bu araçlardan 660 tanesi nakliyede kullanılan kamyon ve kamyonetler, 170 tanesini de yolcu taşıma da kullanılan minibüs ve otobüsler oluşturmaktadır. Bu duruma göre ilçede yük ve yolcu taşımacılığıyla geçimini temin eden kişi sayısı oldukça fazladır.

1948 yılından beri hizmet veren Tosya Şoför ve Otomobilciler Odasının 1997 yılı sonu itibariyle yaklaşık 1650'nin üzerinde kayıtlı, 930'un üzerinde de tescilli üyesi bulunmaktadır. Buraya kayıtlı olan şoförlerden yük taşımacılığı yapanlar, sınırlı sorumlu Tosya motorlu taşıyıcılar kooperatifleri vasıtasıyla ilçede üretilen tarım ve sanayi ürünlerini diğer vilayetlere taşımaktadır. Yolcu taşımacılığı ise, otobüs ve minibüs işletmeleri tarafından yapılmaktadır.

Tosya şehrinde ulaşım fonksiyonuyla ilgili alanlar belirli noktalarda bulunmaktadır. İlçenin köylerine yapılan yolcu taşımacılığı hükümet binasının karşısındaki garajdan, şehirler arası yolcu

taşımacılığı ise, E-80 Devlet Karayolunun İskilip yol ayrımında bulunan şehirler arası otobüs terminalinden yapılmaktadır. Tosya şehrinde Kastamonu'ya saat başı, Kargı, Çorum ve İskilip şehirlerine de günde birer kez karşılıklı dolmuş seferleri düzenlenmektedir. Bu seferlerin dışında Ankara'ya sabah, akşam karşılıklı, İstanbul'a da geceleri otobüs kaldırılmaktadır. Tosya şehrinde şehir içi ulaşımında toplu taşıma araçları, taksiler ve özel otomobillerden yararlanılmaktadır. Bunlar içerisinde en fazla yolcu belediyeden özelleştirilen otobüslerle taşınmaktadır. Bu otobüslerle 7 farklı güzergâha seferler yapılmaktadır.

E-80 Devlet Karayolu üzerinde bulunan petrol ofisi ve dinlenme tesisleriyle bu yolu kullanan yolcu ve şoförlere hizmet veren Tosya'da oto tamir ve bakımı gibi ulaşımın yan sektörleri de gelişmiştir. Gerede ile Samsun arasında kalan bölgenin sanayi açısından en fazla gelişmiş şehirlerinden olan Tosya şehrinde oto tamir ve bakımının yanısıra römork ve akü üretimi gibi motorlu araçlara yönelik üretim yapan metal sanayide bulunmaktadır.

2.3.2.4. Ticaret Fonksiyonu

Tosya şehrinde, çalışan nüfusun yaklaşık %15'inin ticaretle uğraştığı görülmektedir. Geçmişte tiftikten dokunan sof ve muhayyerin hem dokum ve hem de ticareti ile bulunduğu bölgenin en önemli ticaret merkezlerinden birisi haline gelmiş olan Tosya şehri, günümüzde de bölgesinde üretilen çeşitli tarım ve sanayi ürünlerinin ticaretini yaparak ticari fonksiyonunu geliştirmiştir. Bu gelişmede Tosya şehrinin E-80 Devlet Karayolu üzerinde bulunmasının büyük rolü bulunmaktadır. Çünkü Tosya şehri bu yol vasıtasıyla bölgesinde üretilen ürünleri Türkiye'nin batı ve doğusundaki büyük tüketim merkezlerine pazarlayabilmektedir.

Tosya şehri, adını aldığı ilçenin yönetim merkezi olması ve çevresine oranla büyük bir nüfus potansiyelini bünyesinde bulundurması dolayısıyla içerisinde bulunduğu bölgenin en büyük pazarı durumundadır. Burada Pazartesi günü büyük pazar, Cumartesi ve Pazar günleri de hayvan pazarı kurulmaktadır. Pazartesi günü kurulan büyük pazarda satışı yapılan ürünleri göre ayrı ayrı pazarlar kurulmaktadır. Bu pazarda genellikle kırsal kesimden gelen sebze ve meyvenin satışı yapılsa da, pirinç, yağ ve odun gibi mallar için ayrı pazar yerleri düzenlenmiştir. Bu sebeple pazarda pirinç satışının yapıldığı yere pirinç pazarı, odun satışının yapıldığı yere odun pazarı ve süt ve süt ürünlerinin yapıldığı yere de yağ pazarı gibi farklı isimler verilmiştir. Bu pazarlar içerisinde pirinç pazarı, Atatürk caddesinin kenarında bulunan belediye düğün salonunun altındaki dükkanlar ve bu dükkanların önünde kurulmaktadır. Diğerleri ise meydandan yukarıya doğru uzanan çay boyu üzerinde sıralanmaktadır.

Pirinç Tosya için önemli bir ticaret maddesidir. Devrez Çayı ve kenarlarındaki verimli toprakları sayesinde Türkiye'nin en önemli çeltik üretim bölgelerinden birisi olan Tosya'da, 16. Yüzyıldan beri çeltik tarımı yapılmaktadır. Burada üretilen pirinçler kalitesi sayesinde Türkiye'nin birçok yerinden kolaylıkla alıcı bulabilmektedir. Türkiye'nin değişik yerlerinden Tosya şehrine gelen tüccarlar, pirinç pazarında pirinç piyasasını belirlemektedir. Bu sebeple Tosya'nın pirinç pazarı Türkiye çapında önem taşımaktadır.

Tosya şehri, geçmişten gelen büyük bir ticari birikime sahiptir. Burada daha önce ifade edildiği gibi Şemseddin Sami Kamusül'l-Alâm adlı eserinde 750 tane dükkanın olduğunu yazmaktadır. Daha ziyade el

sanatları üzerinde çalışan ve bunların ticaretini yapan bu dükkanlarda ahilik müessesesi sayesinde büyük bir esnaflık kültürü teşkil edilmiştir. [381] Günümüze kadar gelen bu alt yapı Tosya şehrinin ticari hayatta başarılı olmasını sağlamıştır. Tosya esnafı ticari hayattaki bu birikimini sanayi alanına da taşıyarak şehir etrafında tuğla, kontrplak, yem, un, meyve suyu fabrikaları ve çok sayıda da tela ve kapı-pencere imalathanesi kurmuştur. Üretilen ürünlerin E-80 Devlet Karayolu sayesinde ilçe dışına kolaylık sevkıyatının yapılması, Tosya'nın İstanbul ve Ankara gibi büyük tüketim merkezleri ile olan ticari ilişkilerini geliştirmiştir.

Tosya şehrinde tarım ve sanayi ürünlerinin toptan ticaretini yapan büyük ticarethanelerin yanında yerel ihtiyaçları gidermek için perakende satış yapan küçük ticarethaneler de bulunmaktadır. Şehir halkının yanısıra kırsal kesime de hizmet eden bu ticarethanelerde gıdadan giyime, nalburiyeden beyaz eşyaya kadar halkın birçok ihtiyaçları kolaylıkla karşılanmaktadır. Kırsal kesim için bu küçük ticarethaneler bir nevi mübadele yerledir. Ürettikleri malları Tosya şehrinde satan köylüler, elde ettikleri gelirle başta şeker, yağ, un gibi temel gıda maddeleri ve giyim olmak üzere ihtiyacı olan ürünleri bu sayede satın alabilmektedir.

Şehirde ticaret fonksiyonun Rıhtım Caddesi ile bu caddenin doğusu ve batısında yoğunlaştığı görülmektedir. Rıhtım Caddesi'nin doğusunda, belediye binasından Yenicami'ye ve oradan da Abdürrezak Camii'ne kadar birbirine paralel şekilde uzanan mutaflar, yemeniciler, kunduracılar ve Banka sokak, şehrin ticarette en aktif bölgesidir. Burada sokakların adlarından da anlaşılacağı üzere manifatura, giyim, kundura, sarrafiye ve beyaz eşya dükkanları bulunmakta ayrıca sanayi ve ticaret odası ile bankalar yer almaktadır. Rıhtım Caddesi'nin batısında da hükümet binası ile Abdurrahmanpaşa Sokağı arasında kalan yerler ticari açıdan yoğundur. Şehrin bu kesiminde bakırcı, demirci ve bıçakçılar geçmişten gelen el sanatlarını devam ettirmektedir. Ayrıca belediye iş hanında başta kasaplar olmak üzere gıda üzerine satış yapan esnaf toplanmıştır. Şehirde bu alanların dışında Atatürk, 100. Yıl ve Kenan Evren caddelerinin meydana yakın kesimlerinde de ticari fonksiyonun az da olsa bulunduğu görülmektedir.

2.3.2.5. Sanayi Fonksiyonu

Hizmet sektöründen sonra Tosya şehrinde en fazla çalışanın olduğu faaliyet sanayidir. Bu sektörde Tosya şehrinde çalışan nüfusun %24.4'ü istihdam edilmiştir. Tosya şehrinin sanayi sektöründe gelişmesinde, el sanatları lokomotif görevi yapmıştır. Dokuma, bakırcılık, demircilik ve dericilik gibi günümüzde de devam ettirilen bu faaliyetler Tosya şehrinde tekstil ve metal sanayiinin başlangıcını oluşturmuştur. Tosya şehrinde bu sayede oluşturulan sanayi alt yapısı ve sermaye birikimi, bir yandan mevcut gıda sanayisini geliştirmiş, diğer yandan da ağaç, toprak ve plastik sanayi gibi değişik sanayileri şehre çekmiştir.

Tosya şehrinde modern manada ilk sanayi tesisi, 1925 yılında kurulan çeltik fabrikasıdır. Bir grup Tosyalı müteşebbisin Almanya'dan getirdikleri lokomobil adı verilen makine ile kurulan fabrika, Tosya şehrinde sanayileşme çabalarını başlatmıştır. 1960'lı yıllara kadar dokuma ve gıda üzerine üretim yapan küçük atölyelerde devam ettirilen sanayileşme çabaları kapı ve pencere imal eden atölyelerin çoğalması ve 1978'de Devrez Tuğla Fabrikası'nın kurulmasıyla hız kazanmıştır.

---

[381] Cumbur, M., 1998, a.g.m., s.7.

Dokumacılıkta geçmişten gelen köklü bir alt yapıya sahip olan şehirde, bu el sanatı geliştirilerek tekstil sanayisine geçiş yapılmıştır. Burada 3 adet tela üretimi için iplik üretim fabrika, 300 adet tela dokuma tezgahı ve 1 adet de hazır giyim üzerinde üretim yapan konfeksiyon olmak üzere tekstil alanında önemli bir birikim bulunmaktadır. Türkiye'nin tela ihtiyacının %75'ini karşılayan Tosya şehrinde telanın üretiminin dışında, kaput bezi, kese ve kuşak da dokunmaktadır.

Tosya şehrinin gıda sanayi açısından da oldukça gelişmiş olduğu görülmektedir. Çeltiği kabuğundan ayırmak için oluşturulan çeltik fabrikası ile temelleri atılan gıda sanayi şehirde hızla gelişmiştir. Şehrin hemen kenarındaki alanlarda bulunan pirinç, meyve suyu konsantresi, süt ve süt ürünleri, un ve hayvan yemi fabrikaları ile şehirdeki şekerleme atölyeleri gıda alanında şehrin en önemli üretim tesisleridir. Bu tesisler bölgenin tarım ürünlerini işleyerek üretim yapmakta ve bu sayede bölgenin tarımsal yapısını destekleyerek canlı tutmaktadır.

Türkiye'nin orman varlığı açısından en zengin bölgelerinden birisin içerisinde bulunan Tosya'da, bu ormanlardan elde edilen ürünlere bağlı olarak kapı ve pencere imalatı alanında oldukça ileri gidilmiştir. 750 adet atölye ile 2000 kişiye istihdam sağlayan kapı ve pencere üretimi için şehirde bir sanayi sitesi kurulmuştur. Şehrin Harsand mahallesinde bulunan bu sanayi sitesi, Yukarı Sanayi olarak isimlendirilmiştir. Tosya şehrinde ağaç işleri üzerine çalışan atölye sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Bu sebeple şehirde bulunan 350 kişilik Marangozlar Sitesi'nden ayrı olarak E-80 Devlet Karayolu kenarında da Devrez Ahşap Ürünleri Sanayi Sitesi adında yeni bir küçük sanayi sitesi daha yapılmaktadır. Günümüzde Tosya ekonomisinin en önemli faaliyet kolunu ağaç doğrama ve kapı ve pencere üretimi oluşturmaktadır. Burada imal edilen kapı ve pencereler yurt içinin yanısıra Ortadoğu ve Orta Asya'da da pazarlanmaktadır.

Tosya şehrinde temeli demircilik ve bıçakçılık gibi el sanatlarına dayanan metal sanayi, ağaç sanayisinden sonra en önemli sanayi kolunu oluşturmaktadır. Burada ilçe sanayi ve ticaret odasının 1997 yılı verilerine göre 235 işyerinde siparişe dayalı üretim yapılmakta ve 400 işçiye istihdam sağlanmaktadır. E-80 Devlet Karayolu üzerinde bulunması dolayısıyla şehirde metal sanayi hızla gelişmektedir. Tosya şehrinde metal sanayisinin Atatürk Caddesi kenarında bulanan metal sanayi sitesinde toplandığı görülmektedir. Bu sitede oto tamir, kaporta, boya, motor yenileme, tesviye ve torna, römork ve dingil üretimi gibi motorlu taşıtlara yönelik atölyelerin yanısıra, zirai alet üreten atölyeler ve demirci, bakırcı, bıçakçı, sobacı gibi çeşitli atölyeler bulunmaktadır.

E-80 Devlet Karayolu, Tosya şehrinde metal sanayisinin yanında toprak sanayisinin de gelişmesini sağlamıştır. Şehrin güneyinden itibaren E-80 Devlet Karayolu boyunca sağlı ve sollu olarak uzanan 11 tuğla fabrikasında 800'ün üzerinde işçi istihdam edilmektedir. Bu fabrikalarda her çeşit tuğla üretilmekte ve üretilen tuğlalar Ankara ve Çankırı'nın yanısıra E-80 Devlet Karayolu boyunca, Bolu, Adapazarı, İzmit ve İstanbul'a kadar satılmaktadır. Bu sebeple toprak sanayi şehirdeki nakliye sektörünün de gelişmesini sağlamıştır.

Sonuç olarak; Tosya şehri bulunduğu coğrafî yerin kendisine sağladığı avantajları ve uzun yıllardan beri gelen el sanatlarını geliştirerek, bulunduğu bölgenin en önemli sanayi merkezlerinden birisi haline gelmiştir.

2.3.2.6. Şehir İçi Arazi Kullanışı

Kaynağını Ilgaz Dağlarının bir kolu olan Gevur Dağı'ndan alan Kuruçay'ın vadisi içerisinde yaklaşık 870 metre yükseklikte bulunan Tosya şehri, Kuruçay'ın vadisi boyunca her iki yamaç üzerinde yükselerek uzanmaktadır. Şehrin merkezi eski Çankırı yolunun bir devamı olan Atatürk Caddesi'nin Kuruçay vadisine ulaştığı kesimde bulunan meydanın etrafıdır. Hükümet ve belediye gibi yönetim merkezleri bu meydanın çevresinde bulunmaktadır.

Kuruçay'ın vadisi içerisine yerleşmesi dolayısıyla şehrin cadde ve sokak sistemleri topografik yapıya uygun olarak geliştirilmiştir. Bu sebeple Kuruçay şehri doğu ve batı olmak üzere iki yarı kesime ayırmıştır. Şehirde ana caddeler, Kuruçay'ın vadisinin uzanışına uygun bir şekilde kuzeybatıdan güneydoğuya doğru uzanmıştır. Meydandan kuzeybatıya doğru şehrin en önemli caddesi olan Rıhtım Caddesi uzanmaktadır. Bu caddenin bir kısmında Kuruçay'ın üzeri kapatılarak cadde genişletilmiş ve kapatılan alan pazar yeri olarak halkın hizmetine sunulmuştur. Rıhtım Caddesi sağlı ve sollu olmak üzere çayın her iki yakasında gidiş ve dönüş olarak kullanılmaktadır. Şehirde meydandan çay boyunca aşağıya doğru iki büyük cadde uzanmıştır. Rıhtım Caddesi'nin bir devamı şeklinde uzanan bu caddelerden çayın sağ yakasında bulunanına 100. Yıl, sol yanında bulunanına ise Kenan Evren Caddesi ismi verilmiştir. Bu caddelerinde meydana yakın olan kısımlarında çayın üzeri kapatılmıştır. Şehrin merkezine ulaşması dolayısıyla 100. Yıl Caddesi meydandan aşağıya doğru gidiş istikâmetinde, Kenan Evren Caddesi de meydana doğru giriş istikâmetinde trafiğe açıktır.

Şehirde Kuruçay'ın vadisine uygun olarak uzanan ana caddelere yamaçlardan inen cadde ve sokaklar katılmaktadır. Bunlar içerisinde en önemlileri Atatürk, Kastamonu ve İzzet Arsalur Paşa caddeleridir. Eski Çankırı yolunun bir devamı olan Atatürk Caddesi E-80 Devlet Karayolu'ndan şehir meydanına kadar uzanmaktadır. Atatürk Caddesi'nden metal sanayi sitesi karşısında ayrılarak 100. Yıl Caddesi'ne ulaşan ve bu sayede Kastamonu Caddesi'ne kadar geçmeyi sağlayan İzzet Arsalur Paşa Caddesi, şehrin meydanına uğramadan batı yakasını doğu yakasına bağlamaktadır. Şehirde Kastamonu caddesi de Kastamonu istikâmetinden gelen karayolunu takip ederek Kuruçay vadisi boyunca uzanan Kenan Evren Caddesi'ne kavuşmaktadır.

Şehrin kuzeyinde cadde ve sokaklar vadiyi takibe ve vadi yamaçlarında yükselmeye zorlanmaktadır. Buna karşılık şehrin güneyinde Kuruçay vadisinin nispeten açılmasıyla birlikte, cadde ve sokaklar düzgün ve planlı bir şekilde uzanmaktadır. Bu sebeple şehrin güney kesimlerinde bulunan Bahçelievler mahallesinde caddelerin oldukça geniş olduğu ve sokakların caddeleri düzgün bir şekilde kestiği görülmektedir.

1864 yılında belediye teşkilatına kavuşan Tosya şehrinde toplam 2500 hektarlık bir imar alanı bulunmaktadır. Bu alan içerisinde yapılan imar planları tarihi dokuya uygun bir şekilde çizilmiştir. Çünkü şehirde Abdürrezzak Cami, Pazar Cami, Yeni Cami (Abdurrahman Paşa Cami), Büyük Hamam, Küçük Hamam ve Belediye Hamamı gibi Anıtlar Yüksek Kurumu tarafından koruma altına alınan tarihi yapılar ve eski bir tarihi doku bulunmaktadır. Günümüzde şehrin en önemli tarihi

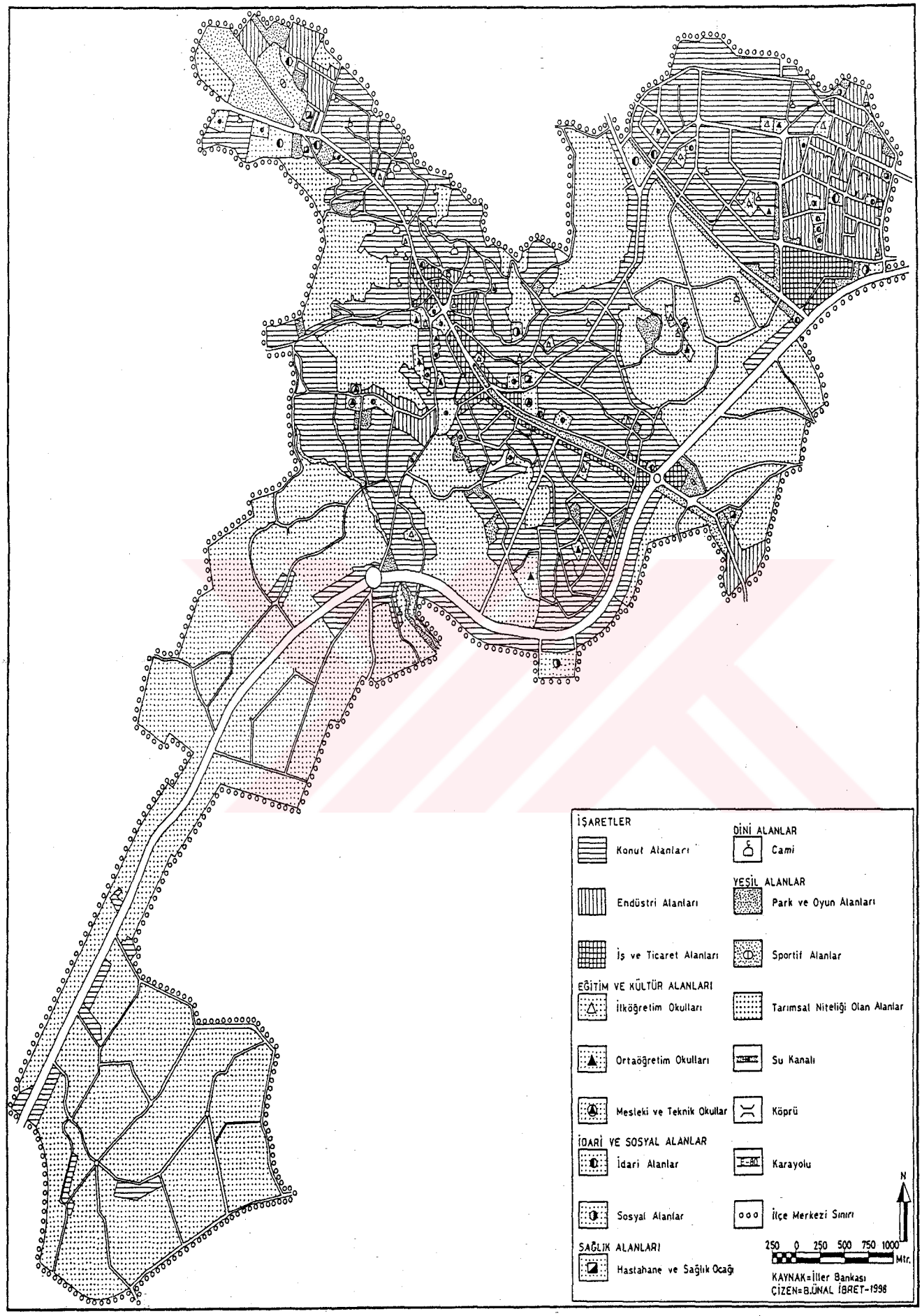
yapılarının bulunduğu kesimleri Pınarbaşı mahallesinin sınırları içerisinde kalmaktadır. Eskiden şehrin en önemli ticaret merkezi olan Akkuş Mehmet Paşa Kervansarayı da bu tarihi dokuda önemli bir yer tutmaktaydı. Görüldüğü üzere Tosya şehrinde diğer Anadolu-Türk kentlerinde olduğu gibi han, hamam ve cami gibi üç önemli bina teşkil edilmiş ve şehir bu merkezi yapıların etrafında yayılmıştır. Şehrin tarihi dokusunun dışında kalan güneydoğu kesimlerinin imar planı çağımızın modern şehircilik anlayışına uygun bir şekilde çizilmiştir. Bu sebeple şehrin yeni imara açılan güneydoğu kesimlerinde geniş caddeler, parklar ve yeşil alanlar bulunmaktadır.

Tosya şehrinin arazi kullanım durumu Şekil 2.36'da gösterilmiştir. Bu şekilden de anlaşılacağı üzere şehirde en fazla sahayı konut sahaları kaplamaktadır. Konutlar en fazla şehrin Hacıkemal, Hocafakıh, Dere, İlyasbey, Kargı, Müslümcedit ve Şeyh mahalleleri gibi eski mahallelerinde yoğunlaşmaktadır. Bu mahallelerde konutlar dar sokaklara birbirinden ayrılmakta ve neredeyse sırt sırta olacak şekilde çok sık bir doku meydana getirmektedir. Bu sebeple Tosya şehri tarihinde büyük yangınlar geçirmiştir. 1915 yılında geçirdiği yangında şehrin Şehreküstü, Dilküşah, Hocafaki, Kargı, Dere, İlyasbey ve Şeyh mahalleleri tamamen yanmıştır.[382] Tosya şehrinin tarihi dokusu içerisinde kalan eski mahallelerinde kıvrılarak yükselen dar sokaklarla birbirinden ayrılan konutlar karkas sisteminde inşa edilmiştir. Sokağa doğru çıkmış balkonları ve cumbaları bulunan bu konutlar genellikle 2 kat üzerine yapılmıştır. Şehrin bu alanlarından ticari ve sosyal fonksiyonların ön plana çıktığı alanlarına doğru gidildikçe konutlar hem yapım özellikleri ve hem de kullanım şekilleri değişmektedir. Bu sebeple şehirdeki konutlar aile konutları, ticari konutlar ve sosyal konutlar olmak üzere üç değişik şekilde gruplandırılmıştır.

Foto 2.7. Tosya Şehir Meydanından Genel Bir Görünüm.

[382] Tıraş, A., 1993, "Yakın Tarihimiz", Tosya Düşünce ve Kültür Derg., Yıl:3, Cilt:3, Sayı:15, Tosya, s.5.

Şekil 2.36. Tosya Şehrinde Fonksiyon Alanlarının Dağılışı Haritası-1997.

Tosya şehrinin 1998 yılının sonu itibariyle konut sayısı 7088'dir. [383] Bu konutlar kullanış biçimlerine göre değerlendirildiğinde %86.7'sinin aile konutlarından meydana geldiği anlaşılmaktadır. Şehrin ticari dokusu içerisinde 3-4 katlı olan bu konutlar, Kenan Evren ve 100. Yıl caddeleri üzerinde 5 katın üzerine çıkmakta, eski mahallelerde ve kenar muhitlerde ise 2 veya tek kat üzerine bina edilmektedir.

Şehirdeki toplam konutların %11.7'sini oluşturan ticari konutlar, şehrin ticari merkezi sayılan meydanı ve ana caddeleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu kesimlerden uzaklaştıkça ticari fonksiyon azaldığından ticarethanelerde sayıca azalmaktadır.

Şehirde sosyal amaçlı konutlar, genellikle ticari fonksiyon sahalarında bulunmaktadır. Şehirdeki konutların %1.6'sını teşkil eden bu konutlar yönetim, eğitim ve sağlık alanında hizmet eden resmi kurumlara ait binalarla, cami ve yurtlardır.

Tosya şehrinde konut, ticari ve sanayi fonksiyon sahalarının şehrin belirli bölgelerinde toplandığı görülmektedir. Şehrin ticari fonksiyon sahalarının belediye ile Abdürrezzak Camii arasında kalan alan içerisinde yoğunlaşmakta bu kesimden uzaklaştıkça Rıhtım, Atatürk, 100. Yıl ve Kenan Evren caddelerini takiben ticari fonksiyon azalmaktadır. Şehirde ticari fonksiyon için belirli bölgeler ayrılmasına karşılık, yönetim fonksiyonu için ayrıca bir alanın ayrılmadığı müşahede edilmiştir. Bu sebeple yönetim binaları şehrin ticari fonksiyonu ön plana çıkan sahalarında ticarethanelerle yan yana bulunmaktadır. Şehrin meydanında buluna hükümet binası kaymakamlık, adliye, nüfus müdürlüğü, millî eğitim müdürlüğü ve mal müdürlüğü gibi resmi kurumları bir arada toplamıştır. Hükümet binası kadar olmasa da belediye binasında meydana yakın bir yerde yapılmıştır. Şehirde bulunan diğer kamu binalarından orman işletmesi ve devlet hastanesi Kastamonu Caddesi'nin, T.E.K. ve ilçe tarım müdürlüğü de Kenan Evren Caddesi'nin kenarındadır. PTT ve bazı bankaların da meydan çevresinde oldukları görülmektedir.

Tosya şehrinde eğitim kurumlarının verdikleri eğitim düzeylerine göre muhtelif yerlerinde bulundukları görülmektedir. İlköğretim okulları meskenleri yoğun olduğu kesimlerde ve genellikle yerleşik dokuda yürüme mesafesi içerisindedir. Ortaöğretim okulları ise daha ziyade şehrin merkezine yakın alanlarda ve cadde kenarlarındadır. Halk eğitim merkezi ve halk kütüphanesi ise Atatürk Caddesi kenarında yan yanadır.

Büyük sanayi tesisleri şehir dışında kaldığı için Tosya şehri sanayi fonksiyon sahası açısından planlı bir yapıdadır. Şehirde metal ve ağaç atölyeleri için iki küçük sanayi sahası bırakılmıştır. Atatürk Caddesi'nin kenarında bulunan metal sanayi sitesi şehrin Çankırı yolu çıkışında, Ağaç işleri sitesi de şehrin kuzeybatısında bulunan Harsat mahallesinin dış kenarlarındadır. Bunların dışında şehrin hemen güney kenarına yerleşmiş olan sanayi bölgesi E-80 devlet karayolu boyunca uzanmıştır. Buradaki tesisler ürettikleri sanayi ürünlerini kolaylıkla dış pazarlara gönderebilmek ve geniş ve ucuz arazi temin edebilmek için E-80 Devlet Karayolu kenarlarında toplanmıştır.

---

[383] Tosya Belediyesi'nin emlak kayıtları ve yerinde yapılan anket ve mülakatlarla sayı tespit edilmiştir.

Tarihi bir dokuya sahip olan Tosya şehrinde dinlenme alanı ve park sahaları oldukça sınırlıdır. Bu sebeple Tosya belediyesi şehri ikiye bölerek akan Kuruçay'ın şehir meydanına yakın kesimlerinde üzerini kapatarak park ve dinlenme alanı teşkil etmiştir. Şehircilik açısından oldukça güzel bir uygulama olan çalışmayla şehre ayrı bir güzellik ve ferahlık verilmiştir. Şehir park ve dinlenme alanlarında olduğu gibi araç parkları açısından da yetersizdir. Bu sebeple araçlar cadde ve sokakların kenarlarında bırakılmaktadır. Tosya Belediyesi bu sorunu çözmek için meydana da bir kapalı garaj inşa etmiş ve Kuruçay'ın kapatılan kesimlerini taşıt parkı olarak açmıştır. Ancak dar bir alanda sıkışan şehir için bu çalışmalar sorunu çözmeye yeterli olmamıştır. Şehirde sportif faaliyetler içinde iki büyük sahanın ayrıldığı görülmektedir. Bunlardan birisi 1500 kişilik M. Erkaragülle Spor Salonu, diğeri de Harsat mahallesinin üst tarafında bulunan 1000 kişi kapasiteli İzzet Akarsu Stadı'dır. Ayrıca şehirde bir kapalı yüzme havuzunun yapımına da devam etmektedir.

Sonuç olarak; tarihi bir şehir olması dolayısıyla Tosya şehrinin arazi kullanımı geçmiş tarihlerde ana hatlarıyla belirlenen fonksiyon sahalarının gelişmesi şeklindedir. Bu sebeple Tosya şehrinin merkezi kesimlerinde ticari ve hizmet fonksiyonları ön plana çıkmış ve bu organik yapının çevresinde de konut alanları teşkil edilmiştir. Sanayinin gelişmesiyle birlikte şehirdeki sanayi tesisleri E-80 Devlet Karayolu kenarlarındaki alanlara taşınmış ve bu gelişmeye bağlı olarak da şehir E-80 Devlet Karayoluna doğru gelişmeye başlamıştır. Tosya Şehri üstlendiği yönetim fonksiyonunun yanısıra hizmet ve sanayi alanında ileri gitmiştir. Ayrıca nüfusu 20000'in üzerindedir. Bu özellikleri Tosya şehrinin tam manasıyla şehir statüsünde olduğunu göstermektedir.

2.3.2. Ilgaz Şehri

Devrez Havzası'nda Tosya şehrinden sonra nüfusu ve sosyo-ekonomik özellikleriyle şehir özelliği gösteren en büyük yerleşme Ilgaz şehridir.

Adını aldığı Ilgaz Dağlarının güney eteklerinde bulunan Ilgaz şehri, Ilgaz Dağlarından kaynağını alan Pazar Çayı'nın vadisinin kenarında yer almaktadır. Şehrin ortalama yükseltisi 885 metredir.

Devrez Çayı'nın kuzey kenarını takiben uzanan E-80 Devlet Karayolu'ndan 3 km, Kastamonu-Çankırı karayolundan da 2,5 km içeride bulunan Ilgaz şehrinin, ne zaman ve kimler tarafından kurulduğu tam olarak aydınlığa kavuşmamıştır. Ancak daha öncede ifade edildiği gibi Ilgaz şehrinin yaklaşık 3 km doğusunda bulunan Salmanhöyük'te yerleşmenin tarihi Kalkolitik Çağa kadar inmektedir.

Ilgaz şehri sitüasyon şartları açısından içinde bulunduğu bölgenin önemli bir kavşak noktasıdır. Burası Türkiye'nin doğusunu batısına bağlayan E-80 Devlet Karayolu ile, İç Anadolu'yu Karadeniz'e bağlayan Ankara-İnebolu karayolunun birbirini kestiği noktada bulunmaktadır. İçerisinde bulunduğu bölgenin bu stratejik önemi dolayısıyla, Ilgaz yöresi tarih boyunca medeniyetleri kendisine çekmiştir. Bu medeniyetler içerisinde bölgenin yazılı tarihi ile ilgili ilk bilgiler Hititler dönemine kadar inmektedir. Hitit döneminde Kummesmaha olarak isimlendiren bölgede Hititlerle, Ilgaz Dağı ve kuzeyindeki bölgeye hakim olan Kaşkalar arasında hakimiyet mücadelesi olmuştur. Hititlerin denizci kavimler tarafından ortadan kaldırılmasıyla bölgede Paflagonyalılar hakim olmuştur.

İlk çağ coğrafyacılarından Strabon bölgeyle ilgili olarak; Ilgaz dağlarının Paflagonya'nın sınırları içerisindeki aşılması zor bir dağ olduğunu ve dini açıdan önem taşıyan bu dağın eteğinde Kimiata kalesinin ve Kimiatene şehrinin bulunduğunu ifade etmektedir.[384] Günümüzde Strabon'un eserinde bahsettiği şehrin neresi olduğu tam olarak bilinmemektedir. Ancak Ilgaz şehrinin yaklaşık 10 km. kuzeydoğusunda bulunan Kurmalar köyünden çıkartılan iki yazıttan yola çıkarak Kimiatene şehrinin Kurmalar köyünden Gökçay'ın vadisini takiben güneye doru uzandığı ileri sürülmüştür.[385]

Paflagonyalılar döneminde olduğu gibi, Roma ve Bizans döneminde de Ilgaz şehrinin içinde bulunduğu yöre önemli bir yerleşim alanıdır. Bu bölgede hüküm süren Roma ve Bizans medeniyetleri geride şehrin yaklaşık 4 km. güneyinde bulanan İnköy'de ki kaya mezarlarını bırakmıştır.[386] Beş kat üzerine bina edilen bu mezarlar, İn Dağı'nın Devrez Vadisi'ne hakim eteklerinde kayalar oyulmak suretiyle yapılmıştır.

Anadolu'nun bütününde olduğu gibi, Ilgaz şehrinin içinde bulunduğu bölgenin Türk hakimiyetine geçmesi 1071 Malazgirt zaferinin akabindedir. Malazgirt zaferinden sonra Selçukluların korumasında Anadolu'ya giren Türk boylarının Karadeniz, Akdeniz ve Çanakkale boğazı arasında kalan bölgeye yerleştikleri bilinmektedir.[387]

Daha öncede ifade edildiği gibi Çankırı ve havalisi 1082-1083 yıllarında Emir Danişment'in kumandanlarından Emir Karatekin tarafından fethedilmiş ve Emir Karatekin kısa bir süre bölgede hükümdarlık yapmıştır. Ilgaz'a bağlı Danışman köyünün eki adının Danişment olması, bölgede Danişmentlilerin etkisini ortaya koymaktadır.

Bölge Türk hakimiyetine girdikten sonra 1135'te Çankırı Kalesi'nin düşmesiyle Bizans'ın eline geçmiş, ancak Bizans kuvvetlerinin çekilmesinden kısa bir süre sonra Çankırı Kalesi yeniden alınarak bölgede Türk hakimiyeti tekrar sağlanmıştır.[388]

Danişmentlilerin zayıflamasıyla bölgede Anadolu Selçukluları hakim olmuş, Anadolu Selçuklularından sonrada bölge Candaroğlu Beyliği'nin hakimiyetine girmiştir.[389] 1392'de Candaroğlu Beyliği'ne ait toprakların Yıldırım Beyazıt tarafından alınmasıyla bölge Osmanlı topraklarına dahil olmuştur. Ancak bölgedeki Osmanlı hakimiyeti Ankara Savaşı'na (1402) kadar sürmüş, Ankara Savaşı'ndan sonra Timur bölgenin yönetimini İsfendiyar Bey'e vermiştir.[390] İsfendiyarlar zamanında, Ilgaz ve çevresinde Koçhisarlıoğulları adlı bir aile hükümet adına icra görevini yapmıştır. [391]

---

[384] Strabon, 1987, a.g.e., s.40-41.
[385] Kaygusuz, İ., 1984, a.g.e., s.61-62.
[386] Gökoğlu, A., 1952, a.g.e., s.106.
[387] Yinaç, M.H., 1944, a.g.e., s.85.
[388] Turan, O., 1971, a.g.e., s.173.
[389] Başer T., 1956, a.g.e., s.15.
[390] Mercil, E., 1985, a.g.e., s.290-291.
[391] Başer, T., 1956, a.g.e., s.16.

İsfendiyaroğlu Beyliği döneminde Ilgaz yöresini yöneten Koçhisaroğlu beylerine izafeten, Osmanlı İmparatorluğu döneminde Ilgaz yöresine ve Ilgaz şehrine Koçhisar veya Koçhisar Bala adı verilmiştir.

16. Yüzyıl Tapu Tahrir defterlerine göre Çankırı sancağının 9 nahiyesinden birisi Koçhisar'dır. Çankırı sancağında nahiye olarak kayıt edilmiş olan bu birimlerinden 4 tanesinin (Çankırı-Tosya-kalecik-Kargı) nefsi mevcut olup, bunlar şehir veya kasaba statüsündedirler. İçinde Ilgaz'ın da bulunduğu Çerkeş, Kurşunlu, Karıpazarı (Orta) ve Milan'ın nefsi mevcut değildir. Her ne kadar bu nahiyeler kaza olarak kayıt edilmişlerse de, bunların kadıları kazalara tabi köylerde ikâmet etmektedirler.[392] Bu duruma göre 16. yüzyılda Koçhisar (Ilgaz) kazasının merkezliğini yapacak derecede büyük bir kasabanın bulunmadığı anlaşılmaktadır.

16. yüzyıla ait tapu-tahrir defterlerinden 1521 tarihine rastlayanında 29, 1577-1578 tarihine rastlayanında da 38 köyü bulunan Koçhisar'ın köylerinden birisinin adı Bâzârkapısı'dır.[393] Her iki tahrirde de adı geçen ancak günümüzde mevcut olmayan bu köyün Ilgaz kasabasının esas nüvesini teşkil ettiği muhtemel görünmektedir. Çünkü Ilgaz kasabasının ilk önce Asapınarı mevkisi olarak anılan Pazar Çayı'nın vadisi içerisinde bulunduğuna dair emareler mevcuttur. Zamanla Pazar Çayı'na adını veren Bâzârkapısı köyü batıya doğru kayarak, batısındaki tepelik alanda Karataş mahallesiyle birleşmiş ve Ilgaz kasabası bu şekilde teşkil edilmiştir.

17. yüzyılın İkinci yarısında Koçhisar (Ilgaz) köyünün mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Evliya Çelebi Mehmet Paşa ile birlikte İstanbul'dan, Erzurum'a giderken kullandığı Sol Kol Yolu üzerinde bulunan Koçhisar köyüne uğramıştır. Evliya Çelebi, Koçhisar köyüyle ilgili olarak şu şekilde bahsetmektedir. "Bu köy Çankırı toprağındadır. Nahiyeleri mamurdur. Kalesini Osman Gazi 708 (H.) tarihinde Rumlardan fethederek temelinden yıkmıştır. Bir cami mamur bir köydür ki, Çankırı Koçhisarı derler"[394] Evliya Çelebi, her ne kadar Koçhisar'ın Osman Gazi tarafından fethedildiğini belirtmiş olsa da, elimizde ki mevcut kaynaklara göre Ilgaz'ın da içinde bulunduğu Çankırı yöresini fetheden Emir Danişment'in komutanlarından Emir Karatekin'dir.

17. yüzyılda Koçhisar nahiyesinin kadılık merkezi Bucura (şimdiki Yaylaören) köyüdür.[395] 1831 yılında yapılan Osmanlı Devleti'nin ilk ciddi nüfus sayımına göre de Koçhisar (Ilgaz) Çankırı sancağına bağlı bir kadılıktır.[396] I. Kastamonu Vilayet Salnamesi'nde ise Koçhisar Çankırı merkez kazasına bağlı bir nahiyedir.[397]

19 yüzyılın II. Yarısında Ilgaz nahiyesinin merkezi şimdiki Ilgaz şehrine taşınmış ve 1885'te de Ilgaz da belediye teşkilatı kurulmuştur. Şemsettin Sami'de Koçhisar nahiyesinin merkezinin Devrez Çayı üzerindeki Koçhisar kasabası olduğunu belirtmekte ve Çankırı merkez kazasına bağlı bu nahiyenin 50 köyü olduğunu ifade etmektedir.[398]

---

[392] Kankal, A., 1993, a.g.e., s.29, 36.
[393] Kankal, A, 1993, a.g.e., s.101.
[394] Evliya Çelebi, 1975, Seyahatname, Cild 3-4, s.478.
[395] Başer, T., 1956, a.g.e., s.159.
[396] Karal, E., 1943, a.g.e., s.147.
[397] I. Kastamonu Vilayet Salnamesi, 1869, s.37.
[398] Şemseddin Sami, 1896, a.g.e., Cilt:5, s.3716.

Vital Cuinet 19. yüzyılın Son yıllarındaki Ilgaz şehrinin genel durumuyla ilgili önemli bilgiler vermiştir. V. Cuinet'e göre Ilgaz, Asya'nın merkezine giden yollar ile Çankırı-Kastamonu yolu kavşağında bulunan önemli ve modern bir kasabadır. Bu kasabanın 2052'si Müslüman ve 66'sı da ermeni olmak üzere toplam 2118 kişilik nüfusu bulunmaktadır. Geçimi tarım, hayvancılık ve yünlü dokumacılığa dayanan bu kasaba, çevresindeki köylerin pazarı durumundadır.[399] 1896 yılına rastlayan Kastamonu Vilayet Salnamesi'nde 56 köyün bağlı olduğu Koçhisar kasabasının merkezi günümüzdeki gibi Koçhisar (Ilgaz) şehridir. Yine bu salnamede 4 mahallesi bulunan Koçhisar şehrinin nüfusu 1631'dir (Tablo 2.34).

Tablo 2.34. Ilgaz Şehrinin 1896 Yılındaki Nüfus Durumu.

Mahalle adı	Hane sayısı	Cinsiyete Göre Nüfusu		Toplam nüfusu
		Erkek	Kadın	
Aşağımahalle	67	204	183	387
Karataş	33	99	94	193
Yenimahalle	79	260	228	488
Yukarımahalle	96	267	296	563
Toplam	275	830	801	1631

Kaynak: 19 Kastamonu Vilayet Salnamesi (M.1896).

1922 yılında Çankırı merkez ilçesine bağlı olan Koçhisar kasabasına kaza statüsü verilmiş ve burası Çankırı vilayetine bağlanmıştır. 1929 yılında da Koçhisar kazasının adı Ilgaz olarak değiştirilmiştir.[400]

Türkiye'nin ilk düzenli nüfus sayımı olan 1927 yılı nüfus sayımına göre Ilgaz ilçesinde sayılan 34008 kişiden 1081'i Ilgaz şehrinde bulunmaktadır. 1927 den 1945 yılına kadar geçen sürede 1943 yılında meydana gelen Tosya-Ladik depremi gibi büyük bir afet yaşayan Ilgaz şehrinin nüfusu azalmış ve 1945'te 1588'e kadar gerilemiştir. 1950 den sonra şehrin nüfusu artmaya başlamış ve 1965'te 2924 kişiye ulaşmıştır. 1965-1970 yılları arasında bir miktar gerileyerek 2855 kişiye inen şehrin nüfusu, özellikle 1970-1975 yılları arasında meydana gelen kırdan kente göç hareketleriyle %232 oranında artarak 6624 kişiye çıkmıştır. 1975-1990 yılları arasındaki dönemde de şehrin nüfusu artmaya devam etmiş ve 1990 yılında 8136 kişiyi bulmuştur. 1997 yılında yapılan en son nüfus sayımının kesin sonuçlarına göre Ilgaz şehrinin nüfusu 12133 kişidir. Bu duruma göre Ilgaz şehri 10000 nüfus kriterini aşarak şehir vasfını kazanmıştır.

Ilgaz şehrinin 1986 yılına kadar Karataş, Ulupınar, Yeni ve Yukarımahalle olmak üzere 4 mahallesi mevcuttur. Bu mahallelere 1986 yılında şehirden yaklaşık 5 km kuzeyde bulunan Kese köyde dahil edilmiş ve şehrin mahalle sayısı 5'e yükselmiştir.

---

[399] Cuinet, V., 1895, a.g.e., s.553.

[400] Çankırı 1973 İl Yıllığı s.18.

Tipik Anadolu şehirlerinde olduğu gibi Ilgaz şehri de bir meydan etrafında gelişmiştir . Çarşı olarak isimlendirilen bu meydan da şehrin girişi ve çıkışı durumunda iki ana cadde kesişmektedir (Foto 2.8). Bu caddelerden Ali Eraslan Caddesi İstanbul yolundan (E-80 Devlet Karayolu) ayrılarak şehre giren yolların devamı, Nurettin Özdemir Caddesi ise meydandan Çankırı-Kastamonu karayoluna uzanan yolun çıkışıdır. Şehrin en eski mahallesi Karataş Mahallesi'dir. Köy orijinli bir mahalle görünümünde olan bu mahallede geleneksel 2 katlı kır meskenleri yoğunlaşmaktadır. Kese Mahallesi ise her ne kadar bazı siyasî kararlarla belediye sınırlarına dahil edilmişse de genel ekonomik faaliyetleri ve konutları göz önüne alındığında tipik bir toplu köydür. Şehirdeki diğer mahalleler cadde boylarında bulunan ticarethaneleri, kamu binaları ve çok katlı meskenleriyle Karataş ve Kese mahallelerinden ayrılmaktadır.

Foto 2.8. Ilgaz şehrinden Genel Bir Görünüm (Şehir Meydanı).

Ilgaz şehrinin arazi kullanımında en geniş sahanın konut alanlarına ayrıldığı görülmektedir. Şehirde toplam 3020 konut bulunmaktadır. Bu konutların 2644 tanesi aile konutu (%87.5), 289 tanesi ticarethane (%9.5) ve 87 tanesi de (%3) sosyal amaçlı konuttur.[401] Şehirde mahalle ölçüsünde aile tipi konutların en fazla yoğunluk gösterdiği mahalleler Kese, Karataş ve Ulupınar mahalleleridir. Bu mahalleler bir kaç resmi bina (okullar), ticarethane ve camilerin dışında tamamen konutlarla kaplıdır.

Ilgaz şehrinde aile kullanımına açılan konutların büyük bir kısmını eski tip geleneksel meskenler oluşturmaktadır. Gerek yapım ve gerekse de fonksiyonları açısından kırsal kesimdeki geleneksel konutlarla aynı özelliklere sahip olan bu konutlar, karkas sistemiyle 2 kat üzerine bina edilmektedir. Bir avlu içerisinde bulunan bu konutların alt katları ahır ve kiler olarak

---

[401] Ilgaz Kedaş İşletme Müdürlüğü ve Ilgaz Belediyesinin 1997 Kayıtlarına Göre Hesap Edilmiştir.

kullanılmakta, içerden tahta bir merdivenle çıkan üst katlarında ise hayat adı verilen bir ara ile odalara geçilmektedir. Çatıları halen eski tip oluklu kiremitlerle kaplı olan bu konutlar, şehrin Kese, Karataş ve Ulupınar mahallelerinde yoğunlaşmakta ve bu mahallelerde temel ekonomik faaliyetin tarım olduğunu göstermektedir.

Ilgaz şehrinde ticarethane ve sosyal amaçlı kullanılan konutlar Yeni ve Yukarı mahallede toplanmıştır. Bu mahallelerde özellikle ana cadde boylarında günümüzün modern yapı malzemeleri ve teknikleriyle yapılmış sosyal ve ticari amaçlar için kullanılan konutlar hakimdir.

Son yıllarda Ilgaz şehrinin nüfusu hızla artmakta ve ekonomik yapısında değişiklikler meydana gelmektedir. Bu durum şehirde yeni konut alanlarının açılmasına sebebiyet vermiş ve şehrin kuzeydoğusunda imar planında öngörüldüğü şekilde yeni konut alanları açılmıştır. Ayrıca şehirde İstanbul yolu üzerinden gelen İstanbul ve Ali Eraslan caddesi ile Çankırı yolu üzerinden gelen Çankırı caddesi üzerinde bulunan geleneksel konutlar yıkılarak, yerlerine altı ticarethane olarak kullanılmaya uygun çok katlı binalar yapılmaktadır.

Ilgaz'da nüfusun %12.9'unu çalışan nüfus oluşturmaktadır. Çalışan nüfus içerisindeki en fazla pay %74.4 ile Hizmet sektöründedir. Hizmet sektörü içerisinde de %25.7 ile genel ve idari hizmetler öne çıkmaktadır (Tablo 2.35).

Tablo 2.35. Ilgaz Şehrinde Çalışan Nüfusun Ekonomik Sektörlere Dağılımı (1990).

Ekonomik sektörler	Tarım	Hizmet					Sanayi	Toplam
		Genel ve idari	Ticaret ve bankacılık	İnşaat ve bayındırlık	Ulaşım ve haberleşme	Diğer Hizmetler		
Çalışan nüfus	575	771	418	267	752	20	193	2996
% Oranı	19.2	25.7	14.0	8.9	25.1	0.7	6.4	100

Kaynak: D.İ.E. Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Göstergeleri.

İçinde bulunduğu bölgenin topografya şartları açısından dağlık ve engebeli olması dolayısıyla, Ilgaz'da tarım alanları oldukça sınırlıdır. İlçe topraklarının sadece %20'sinde tarım yapılabilmektedir. İlçede tarım topraklarının kısıtlı olması, aile başına düşen tarım toprağını azaltmış ve çok parçalı hale getirmiştir. Bu duruma bağlı olarak Ilgaz da tarımda çalışan nüfus oranı hizmet sektörüne oranla oldukça geride kalmıştır. İlçe tarım müdürlüğünün verdiği bilgilere göre, Ilgaz şehrinde tarımla ilgilenen aile sayısı 700'ün üzerindedir. Bu ailelerden çoğunluğu şehrin doğusundaki Gökçay'ın ve güneyindeki Devrez Çayı'nın vadi tabanı içerisinde bulunan tarım topraklarında tarımla iştigal etmekte ve şehirdeki 2 katlı geleneksel evlerin alt katlarında büyükbaş hayvan yetiştiriciliği yapmaktadır. Şehrin özellikle Kese, Karataş ve Ulupınar mahallelerinde tarımla uğraşan nüfus sayısı artmaktadır.

Çankırı vilayetinin 13 ilçesinden birisi olan Ilgaz'a 71 köy ve 2 bucak bağlı bulunmaktadır. Yaklaşık 782 km^2'lik bir yüzölçümüne sahip olan bu ilçenin 1997 sayımlarına göre nüfusu 27448 kişidir. Ilgaz ilçesinin yönetim merkezi Ilgaz şehridir. Ilgaz şehrinin yönetim fonksiyonunu üstlenmesi dolayısıyla burada yönetimin dışında ticaret, ulaşım, eğitim ve sağlık gibi diğer hizmet sektörleri de gelişmiştir. Bu sektörler şehir nüfusu için istihdam sağlamış ve şehir nüfusunu arttırarak burayı çevresinin canlı bir ticaret merkezi haline getirmiştir.

Ilgaz şehrinde kamu alanında çalışanların sayısı 1997 yılı itibariyle toplam 545 kişidir. [402] Ilgaz ilçesinin yönetim merkezi olması dolayısıyla şehirde kaymakamlık, belediye, özel idare, orman işletmesi, pancar bölge müdürlüğü, karayolları 157. Şube müdürlüğü, köy işleri şube müdürlüğü, tarım müdürlüğü, emniyet amirliği, jandarma karakolu, PTT, tekel, meteoroloji, devlet hastanesi ve millî eğitime bağlı kurumlar gibi kamu kurum ve kuruluşları teşkilatı oluşturulmuştur. Bu kamu kurum ve kuruluşlarında şehirde çalışan nüfusun %18.2'si çalışmaktadır. Dolayısıyla bu devlet teşkilatları çok sayıda memur ve işçi istihdam ederek şehirdeki ekonomik hayatın canlı kalmasında önemli bir rol üstlenmektedir.

Ilgaz ilçesinde eğitim ve öğretim faaliyetleri köylere kadar ulaştırılmıştır. İlçede 13 tanesi ilköğretim, 4 tanesi de ortaöğretim olmak üzere toplam 17 tane okul bulunmaktadır. Bu okullardan 9 tanesini köy ilköğretim okulları meydana getirmektedir. Bunlar Çatak, Gaziler, Ilısılık, Kuşçayırı, Mülayim, Saraycık, Yerkuyu, Yuvasaray, ve Yeşildumlupınar'da hizmet veren okullardır. Ilgaz şehrinde bulunan okullardan 5 tanesi Yenimahalle, 2 tanesi Ulupınar Mahallesi ve 1 tanesi de Yukarımahalle sınırları içerisinde hizmet vermektedir. Şehirdeki mesken alanlarıyla iç içe bulunan bu okulların yürüme mesafesi içerisinde oldukları görülmektedir. Sadece kendisine değil, köylerine de eğitimin özellikle ortaöğretim basamağında hizmet veren Ilgaz şehrinde ilköğretimde 1225, ortaöğretimde de 341 olmak üzere toplam 1566 öğrenciye 133 personel hizmet etmektedir.[403] Bu duruma göre Ilgaz şehrinde kamu alanında çalışanların %24,4'ü eğitim, öğretim alanında faaliyet göstermektedir.

Eğitim alanında olduğu gibi sağlık alanında da Ilgaz şehri kendisine ve kırsalına hizmetler vermektedir. Şehirde bulunan 50 yataklı devlet hastanesinde apandisit ve fıtık gibi küçük operasyonlar yapılabilmekte, merkez sağlık ocağında ise koruyucu sağlık bilgileri ve aile hekimliği verilmektedir. 49 tanesi devlet hastanesinde olmak üzere bu kurumlarda toplam 64 kişi çalışmaktadır.

Ilgaz şehri üstlendiği yönetim fonksiyonu ve sahip olduğu nüfus potansiyeli sayesinde çevresinin önemli bir ticaret merkezi haline gelmiştir. Şehirdeki 166 ticarethane ve 3 adet bankada toplam 418 kişi istihdam edilmiştir. Ilgaz şehri içerisinde bulunduğu bölgenin önemli bir pazarı durumundadır. Burada özellikle kırsal kesimden getirilen ürünler pazarlanmaktadır. Şehirde

---

[402] Ilgaz İlçe Mal Müdürlüğü verilerine göre hesaplanmıştır.

[403] Ilgaz İlçe Millî Eğitim Müdürlüğü verilerine göre hesaplanmıştır.

Cumartesi günü kurulan ilçe pazarında köylüler ürettikleri sebze, meyve, süt ve süt ürünlerini satmakta ve elde ettikleri bu gelirlerle şehirdeki ticarethanelerden kendi ihtiyaçlarını gidermektedir. Bu sebeple şehirde kırsal kesimin ihtiyacına yönelik temel gıda, giyecek ve eşya üzerine satış yapan ticarethaneler çoğunluktadır. Yönetim fonksiyonunu üstlenmesi dolayısıyla Ilgaz şehrine kendisine bağlı köylerden resmi işler için geliş gidişler yapılmaktadır. Bu durumda şehirdeki ticari faaliyetlerin artmasını sağlamaktadır. Çünkü köyden resmi işleri yapmak için gelen nüfus bir yandan resmi işlerini yaparken diğer yandan da şehirden köyde ihtiyaç duyduğu malzemeleri alabilmektedir. Ayrıca bu nüfus şehirdeki lokanta, pastane gibi yerlerden günlük gıda ihtiyacını gidermekte ve gerektiğinde şehirde gecelemektedir.

Ilgaz şehri Türkiye'nin doğusunu batısına bağlayan E-80 Devlet Karayolu ile, Kastamonu-Ankara karayolunun kavşak noktasında bulunmaktadır. Şehrin ulaşım yolları açısından önemli bir mevkide bulunması, buradaki ulaşım hizmetlerinin gelişmesine yol açmıştır. Ilgaz ilçesi sınırları içerisinden geçen karayolları üzerinde büyük petrol ve dinlenme tesisleri mevcuttur. Bu tesisler İstanbul ve Ankara'ya giden yollar üzerinde bulunduğundan çok sayıda yolcuya dinlenme ve gerektiğinde konaklama hizmeti vermektedir. Sayıları 16'yı bulan bu tesislerden en önemlileri E-80 Devlet Karayolunun kenarında ve şehrin hemen güneyinde yer almaktadır. Ilgaz ilçesinden başta Ankara ve İstanbul olmak üzere büyük şehirlere göç hareketleri olmuştur. Ayrıca Ilgaz ilçesi yönetim, eğitim ve sağlık gibi hizmet fonksiyonları ve ekonomik açıdan Çankırı ve Ankara'nın etki sahası içerisinde kalmaktadır. Bu sebeplerden ötürü Ilgaz şehrinden saat başı Çankırı'ya minibüs, günde 3 defa Ankara'ya 2 defa da İstanbul'a otobüs seferleri düzenlenmektedir. Bunların dışında köylerden şehre sabah gidiş, akşamda dönüş olmak üzere minibüsler çalışmaktadır.

Ilgaz'da konaklama, dinlenme ve yolcu taşımacılığının yanında yük taşımacılığı da önemli bir ulaşım faaliyetidir. İlçenin orman varlığı açısından zengin olması ve E-80 Devlet Karayolu kenarındaki 2 adet tuğla fabrikası sayesinde ilçeden başta Ankara ve İstanbul olmak üzere Türkiye'nin diğer büyük şehirlerine yük taşınması da yapılmaktadır.

Türkiye'nin büyük şehirlerini birbirine bağlayan önemli karayollarının kavşak noktasında bulunmasına rağmen, Ilgaz şehri içinde bulunduğu bölgenin situasyon şartlarının kendisine sağladığı imkânları yeterince değerlendirememiş ve kalkınmanın en temel fonksiyonu olan sanayi tesisleri için gerekli atılımları yapmamıştır. Her ne kadar ilçede E-80 Devlet Karayolunun kenarında bazı sanayi tesisleri bulunsa da, Ilgaz şehri sanayi faaliyetleri açısından bölgenin en önemli merkez olan Tosya şehrinin gerisin kalmış hatta toprak ve gıda sanayisi acısından bir bakıma Tosya'ya bağımlı hale gelmiştir. Tosya'da meydana gelen sanayileşme Devrez Çayı'nın vadi tabanını takiben E-80 Devlet Karayolu boyunca batıya ilerlemiş ve Ilgaz şehrinin yakın çevresinde toprak ve gıda sanayisi gibi Tosya yöresindeki benzer birkaç büyük sanayi tesisleri kurulmuştur. Bunların dışında şehir de 24 tanesi oto tamir ve bakımı ve 5 tanesi de kereste atölyesi olmak üzere toplam 29 adet atölye çapında işletme bulunmaktadır.

Çankırı Sanayi ve Ticaret İl Müdürlüğü'ne Ilgaz ilçesinden kayıtlı bulunan büyük ve orta ölçekli sanayi tesisleri tuğla, gıda ve tekstil üzerine üretim yapmaktadır. İlçede tuğla imal eden fabrikalar Ömerli ve Başdibek köylerinin E-80 Devlet Karayolu kenarındaki arazileri üzerinde kurulmuştur. Bu tesislerde 52 kişi istihdam edilmekte ve yılda yaklaşık 6 mlyon (6163000) adet tuğla üretilmektedir. Tuğla sanayisi gibi gıda üzerine üretim yapan orta ölçekli sanayi tesislerinde Ilgaz ekonomisinde önemli bir yeri bulunmaktadır. Ilgaz da 2 adet un ve 1 adet de tuz üreten sanayi tesisi gıda alanında üretim yapmaktadır. Bu tesislerde 56 kişi istihdam edilmiştir. Ilgaz ilçesin son yıllarda tekstil sanayisini de kendisine çekerek, sanayisini çeşitlendirmektedir. 1994 yılında Çörekçiler köyünde kurulan örme kumaş sanayisiyle başlayan tekstil sanayi, şehrin güneyinde kurulan araba kılıfı ve deri konfeksiyon üreten fabrika ile gelişmeye devam etmektedir. Bu iki tesiste de toplam 54 kişi çalışmaktadır.

Ilgaz şehrinde sanayileşme için gerekli alt yapı hazırlanmıştır. Bu amaçla şehrin E-80 Devlet Karayolu kenarında küçük sanayi sitesinin yapımına başlanılmıştır. Bu sanayi sitesi bitirilince şehirdeki küçük atölyeler buraya toplanacak, ayrıca burada E-80 Devlet Karayolu'nu kullanan yolculara gerektiğinde hizmet verilebilecektir. Yerel yönetim sanayi tesislerini şehrin güneyindeki E-80 Devlet Karayolu kenarında geliştirmek istemektedir. Bu amaçla şehirdeki sanayileşmeye güzel bir örnek teşkil eden tekstil fabrikasının, E-80 Devlet Karayolu'nun kenarında yapılmasına izin verilmiştir.

Ilgaz şehrinin şehir içi arazi kullanımına bakıldığında, şehirde yönetim binalarının ve ticarethanelerin konut alanlarıyla iç içe oldukları görülmektedir (Şekil 2.34). Şehrin en eski yapıları olan han, hamam ve cami üçlüsünden anlaşıldığı üzere, şehrin en eski meydanı öğretmen evi binasının önündeki mevcut alandır. Ulupınar mahallesine adını veren Ilgaz şehrinin en büyük pınarı durumundaki su kaynağının hemen üstünde bulunan bu meydandan şehrin her yönüne doğru yollar açılmaktadır. Zaman içerisinde şehrin merkezi doğuya doğru kaymış ve İstanbul caddesi ve Çankırı caddesi üzerinden gelen yolların Karataş ve Ulupınar mahallesine yani şehrin eski dokusuna açıldığı kesime kaymıştır.

Ilgaz şehrinde bu meydan etrafında yoğunlaşan ticari faaliyetler meydandan şehrin mahallelerine doğru açılan Nurettin Özdemir, Recai Tuncel ve Ali Eraslan caddeleri boyunca yayılmaktadır. Bu caddeler içerisinde Nurettin Özdemir Caddesi, bitiminde hükümet binası olduğu için şehrin ticari ve yönetim fonksiyonları arasında bir köprü gibidir. Şehir meydanından sonra şehirdeki aktivitenin en fazla olduğu kesim burasıdır. Şehir meydanı, ticari ve belediye binasından ötürü bir yönetim alanı olmakla birlikte parkı ve buradan hareket eden ulaşım vasıtalarıyla dinlenme ve hareket noktası görevini de görmektedir. Buradaki belediye parkında dinlenen ve araçlarının hareketini bekleyen yolcular, meydandan veya yakınındaki sokaktan kalkan vasıtalarıyla gidecekleri yerlere hareket etmekte ve Ilgaz şehrine gelen yolcularda bu meydanda inmektedir. Meydandan uzaklaştıkça ticari fonksiyonlar zayıflamakta ve cadde boylarında sıkışmaktadır. Cadde boylarında da ticari fonksiyonlar Recai Tuncel Caddesi'nden öğretmenevi önlerine, Ali Eraslan Caddesi'nde PTT ayrımına ve Nurettin Özdemir Caddesi'nde de hükümet binasına kadar olan alanda yoğunlaşmaktadır.

Şehirde yönetimle ilgili hizmet binalarının genellikle konut sahası içerisindeki cadde boylarında bulundukları görülmektedir. Bunlardan kenarında bulunduğu caddeye ismini veren hükümet binası içerisinde kaymakamlık, adliye mal müdürlüğü, nüfus müdürlüğü, millî eğitim müdürlüğü, gibi yönetime ait kamu hizmeti veren bazı kurumlar bir arada toplanmıştır. Daha öncede belirttiğimiz üzere belediye binasının ilk iki katı ticari fonksiyona açılmış ve bu sayede belediyeye gelir sağlama yoluna gidilmiştir. Hükümet binasının karşısında bulunan ilçe orman işletmesi, oldukça geniş bir alan kaplamakta ve çevre düzenlemesiyle şehre ayrı bir güzellik katmaktadır. Hükümet Caddesi'nin doğudaki uzantısı olan Çankırı Caddesi'nin kenarında da TCK 157. Şube Müdürlüğü bulunmaktadır. Şehirde hükümet binasının karşısından başlayarak Kese Mahallesi'ne kadar giden yolun şehirdeki devamı olan Naili Caddesi kamu kurum ve kuruluşlarının yoğunlaştığı diğer bir alandır bu cadde üzerinde devlet hastanesinin yakın çevresinde karakol, cezaevi ve okullar birliktedir. Burası Hükümet Caddesi'nden sonra resmi kamu kurum ve kuruluşlarının toplandığı diğer bir alandır. İlçe tarım müdürlüğünün İstanbul Caddesi, PTT'nin de Ali Eraslan Caddesi kenarında bulunduğu şehirde, okullar mesken sahaları içerisinde de dağılmaktadır.

Sonuç olarak, Ilgaz ilçesinin yönetim merkezliğini üstlenen Ilgaz şehri, yönetim fonksiyonunun kendisine sağlamış olduğu imkânları değerlendirerek çevresinin önemli bir hizmet ve ticaret merkezi olmuştur. 1997 yılı sayımlarına göre nüfusu 10000'in üzerine çıktığı için şehir statüsü kazanan bu şehirde her ne kadar nüfus ve yönetim fonksiyonunun getirdiği canlılık görülse de, şehrin özellikle Kese ve Karataş mahallelerinde yoğunlaşan geleneksel meskenlerde kır hayatı yaşanmaya devam etmektedir. Ancak şehrin ticari yapısındaki canlılık ve güney kesimlerinde kurulmaya başlanan sanayi tesisleri, buranın gelecekte nüfusunun artacağını ve bu sayede şehirsel fonksiyonların ve yaşantının yerleşeceğini göstermektedir.

2.4. Kasaba Yerleşmeleri

2.4.1. Kurşunlu Kasabası

Kurşunlu kasabası Bulancak Dağı'nın güney eteklerinden geçerek Sumucak köyü önlerinde Devrez Çayı'na katılan Saz Çayı'nın vadisi içerisinde 1158 metre yükseklikte yer almaktadır. 40°15' Kuzey enlemi ile, 33°16' doğu boylamı arasında bulunan bu kasabanın yerleşme tarihi tam olarak bilinmemektedir. Ancak kasabada bulunan kale kalıntısı ve taş köprüden buranın yerleşme tarihinin en azından Roma ve Bizans dönemine kadar indiği anlaşılmaktadır. Çünkü kasabayı ikiye bölerek akan Saz Çayı'nın üzerindeki taş köprünün Roma döneminden kaldığı ileri sürülmektedir.[404]

Devrez Çayı Vadisi'ni takiben doğudan gelen ve İncegeliş Deresi ve Mamu köprüsünü takiben de güneyden gelen yollar Kurşunlu kasabasındaki Taşköprü üzerinde birleşmektedir. Kasaba da bulunduğu yerden dolayı Pazar Köprüsü adı verilen ancak halk arasında andezit taşlarından yapıldığı için Karaköprü olarak bilinen bu köprünün Kurşunlu kasabasının kuruluş ve

---

[404] Başer, T., 1956, a.g.e., s.11.

gelişmesinde önemli bir rol oynadığı anlaşılmaktadır. Bizans döneminde bu köprünün stratejik önemi dolayısıyla hemen güneyindeki Çal Tepe üzerinde Andinata isimli bir kale inşa edilmiş ve bu sayede Kurşunlu kasabasının ilk nüvesi kale içerisinde kurulmuştur.[405]

Andinata kalesi 1071 Malazgirt Zaferi'nin akabinde Türk hakimiyetine geçmiş ve buraya gelen Türk nüfusu kalenin doğu yamacına yerleşerek burada Karacaviran köyünü kurmuştur. Köyün isminden anlaşılacağı üzere burası Türk fethinden çok önceleri de bir yerleşme yeridir. Çünkü Farsça'dan Türkçe'ye geçen viran kelimesi yıkık ve harap yerler için kullanılmaktadır.[406] Viranşehir (Urfa) örneğinde olduğu gibi Türk fethi sonrasında bazı yerleşmelere oranın eski bir yerleşme olmasından ötürü bu şekilde isimler verilmiştir. Karacaviran'da ismini çevresinde oldukça fazla bulunan andezit kayalarının renginden ve eski bir yerleşme yeri olmasından dolayı almış olmalıdır.

16. yy. Topu-Tahrir defterlerinde Çankırı sancağının nahiyelerinden birisinin adı Kurşunlu geçmektedir. 1521 tarihli tahrirlerde 65, 1578-79 tarihli tahrirlerde de 66 köyü bulunan bu nahiyenin köylerinden birisinin adı şimdili kasabanın merkezi olan Karacaviran-Kocaviran'dır.[407] 17. Yüzyılın ikinci yarısında Anadolu'nun Sol Kol Yolu'nu takiben Çerkeş kasabasına gelen Evliya Çelebi, Çerkeş'ten Atkaracalar'a oradan da doğruca Ilgaz'a geçmiştir.[408] Evliya Çelebi'nin Kurşunlu'dan veya Karacaviran'dan bahsetmemesi, bu kasabanın 17. yüzyılın ikinci yarısında küçük bir köy olduğunu göstermektedir.

17. yüzyıldan sonra Karacaviran köyü kalenin doğu yakasından Saz Çayı vadisine inerek bu çayın üzerindeki Pazar köprüsünün (Karaköprü) her iki yakasına doğru gelişmiş ve yakın çevresindeki köylerle birleşmiştir. Karacaviran köyüyle birleşerek şimdiki Kurşunlu kasabasının merkezini oluşturan bu köylerin Ahırcık, Comartlar, Ebceler, Kurşunlu, Ömer, Ören, Sülüklü ve Yazır köyleri olduğu ileri sürülmektedir.[409] Ancak 16. yüzyıl Tapu-Tahrir defterlerinde bu köylerden sadece Ahırcık, Comartlar, Karacaviran, Yazır ve Ömer (yörük Ömer) köylerinin adı geçmekte ve bu köyleri içine alan nahiyeye de Kurşunlu ismi verilmektedir.[410] Bu duruma göre Karacaviran köyü yakın çevresindeki köylerle birleştikten sonra buraya çevresindeki diğer köylerden de gelerek yerleşenler olmalıdır. Kasaba da Pazar köprüsünün kuzey kenarında bulunan Pazar camisinin (Cami-i Kebir Camisi) hemen yanında bulunan çeşmenin 1697 yılında Muhzirzade Mehmed Ağa tarafından yapıldığı belirtilmektedir.[411] Bu çeşmenin yapılış tarihine göre Karacaviran köyü 17. yüzyılın son senelerinde Karaköprü'yü geçerek Saz Çayı'nın öbür yakasındaki Cömertler köyüyle birleşmiştir. Çünkü günümüzde de Kurşunlu kasabasının bu kesimi Cömertler mahallesi olarak isimlendirilmektedir.

---

[405] Ayhan, B., 1984, a.g.e., s.110.
[406] Demiray, K., 1990, Temel Türkçe Sözlük, İnkılâp Kitapevi, İstanbul, s.856.
[407] Kankal, A., 1993, a.g.e., s.95-97.
[408] Evliya Çelebi, 1975, a.g.e., s.477-478.
[409] Çankırı 1973 İl Yıllığı, a.g.e., s.34.
[410] Kankal, A., 1993, a.g.e., s.95-97.
[411] Gökoğlu, A., 1952, a.g.e., s.427.

Kurşunlu kasabası Osmanlı İmparatorluğu döneminde önemli ticaret yollarının kavşak noktası üzerinde bulunmaktadır. Burada Anadolu'nun batısını doğusuna bağlayan Sol Kol Yolu ile, Çankırı'yı Amasra Limanına bağlayan İncegeliş Yolu birbirini kesmektedir. Kasabayı ikiye bölen Saz Çayı üzerindeki Pazar köprüsü ve kasabanın yaklaşık 5 km güney doğusundan geçen Devrez Çayı üzerindeki Mamu köprüsü bu tarihi ticaret yollarının kasabadan geçmesini sağlamıştır. Bu yollar vasıtasıyla çevresinin ticaret merkezi ve önemli bir pazarı haline gelen Kurşunlu kasabası 1882 de nahiye merkezi olmuş ve Çerkeş'e bağlanmıştır.[412]

19. yüzyılın sonlarındaki Kurşunlu kasabası ile ilgili olarak Vital Cuinet önemli bilgiler vermektedir. Bu bilgilere göre Bağdat-Pers (İran) yolu üzerinde bulunan Karacaviran (Kurşunlu) nahiyesine 42 köy bağlı bulunmakta ve bu kasabada 2844'ü merkezde olmak üzere toplam 16743 kişi yaşamaktadır.[413] 1896 yılına rastlayan 19. Kastamonu Vilayet Salnamesi'nde de Kurşunlu kasabasının nüfusu ile ilgili verilen rakamlar V. Cuinet'in verdiğine yakındır. Bu salnamede iki mahallesi bulunan Kurşunlu kasabasında 2806 kişi yaşamaktadır (Tablo 2.39).

Tablo 2.39. 19. Kastamonu Vilayet Salnamesi'ne Göre Kurşunlu Kasabasının Nüfusu (1896).

Mahalle adı	Hane sayısı	Erkek nüfusu	Kadın nüfusu	Toplam nüfus
Aşağı mahalle	51	661	518	1179
Kalekapısı Mahallesi	110	852	775	1627
Toplam	201	1513	1293	2806

Kaynak: 19. Kastamonu Vilayet Salnamesi (M1896), s.298.

Ilgaz ilçesi kurulana kadar Çerkeş'in bir nahiyesi olan Kurşunlu 1912 yılında Ilgaz'ın ilçe olmasıyla Ilgaz'a bağlanmıştır. Kurtuluş Savası sırasında kendi çevresi içinde bozguncu faaliyetlere girişen Anzavur çetesine karşı Çerkeş dolaylarında verilen savaşa Kurşunlu halkı da katılarak millî kuvvetlerin yanında yer almıştır. Daha sonra buradan Refet Paşa'nın kumandasındaki orduya katılan Kurşunlu halkı, Yozgat'a çıkan Çapanoğlu isyanını bastırmak için cepeye gitmiş ve bu yolda yüzlerce şehit vermiştir. Bunların yanısıra Kurşunlu halkı Ankara'ya cephane ve gıda maddeleri taşıyarak millî mücadeleye hizmet etmiştir.[414]

Kurşunlu kasabası 1944 yılına kadar Ilgaz'a bağlı kalmıştır. 1944'de 4642 sayılı kanunla ilçe statüsüne kavuşturulan Kurşunlu'nun merkezi olmuş ve bugünkü mülki taksimat içerisindeki yerini almıştır.

Kurşunlu kasabasının 1935 yılındaki nüfusu 1876 kişidir. 1944 yılında Kurşunlu adında yeni bir ilçe kurulmasıyla bu ilçenin yönetim fonksiyonunu üstlenen kasabanın nüfusu 1945de 2288 kişiye çıkmıştır. 1943 ve 1944 yılında meydana gelen büyük depremlerden etkilenen kasabanın nüfusu 1950 yılında bir miktar azalarak 2149 kişiye inmiştir. 1951 yılında meydana gelen ve literatüre Kurşunlu Depremi olarak geçen yakın tarihinin en büyük depremine ve bu depremden sonra da 1953 yılında orta ölçek bir deprem daha yaşamasına rağmen Kurşunlu kasabasının nüfusu artarak 1955'te 2376, 1960da da 2501 kişiye ulaşmıştır. 1960 yılına kadar çok yavaş bir şekilde artan kasabanın nüfusu 1960 dan

---

[412] Ayhan, B., 1984, a.g.e., s.110.

[413] Cuinet, V., 1895, a.g.e., s.560.

[414] Çankırı 1973 İl Yıllığı, a.g.e., s.34.

sonra hızlı bir artış trendine girmiş ve 1965'te 3068'e, 1970'te de sayım dönemleri arasındaki en fazla artış oranını yakalayarak (%64) 5036' ya çıkmıştır. 1970 den 1985' e kadar geçen sürede kasabanın nüfusu %39 oranında artarak 7010 kişiye dayanmıştır. 1990 yılında kasabanın nüfusu 10605 kişiye ulaşarak 10000 sınırını aşmış ancak 1997 sayımlarında kasabada 4191 kişinin yaşadığının ortaya çıkmıştır. 1997 yılı sayım sonuçlarına göre Kurşunlu ilçe merkezinin nüfusu 1970 sayımlarında tespit edilen nüfusun gerisindedir. 1985 yılından 1990 yılına kadar geçen dönemde nüfusu %51 oranında artarak 7010 kişiden 10605 kişiye ulaşan Kurşunlu kasabasında, 1990 yılından 1997 yılına kadar geçen sürede nüfusun %253 oranında azalarak 4191 kişiye inmesi mümkün görünmemektedir. Çünkü Kurşunlu ilçe merkezinde 1990-1997 yılları arasında bu denli nüfus kaybına yol açacak toplu göç veya doğal afetler meydana gelmemiştir. Ayrıca Kurşunlu Merkez Sağlık Ocağı'nın yaptığı tespitlere göre Kurşunlu kasabasının 1990 yılındaki nüfusu 3340 kişidir. Dolayısıyla Kurşunlu ilçe merkezinin nüfusunun 1985-1997 sayım dönemleri arasındaki bu hızlı artış ve azalışı nüfusun doğal seyrinin dışındadır. Bu duruma göre Kurşunlu kasabasının nüfusu, nüfus sayımlarının uygulanma şekillerinden ortaya çıkan bazı problemlere bağlı olarak 1990 yılı sayımların da olması gerekenin çok üzerinde çıkarılmıştır.

Kurşunlu kasabası Saz Çayı'nın vadisi içerisine yerleşmiş, 9 mahalleden meydana gelen toplu bir yerleşmedir. Bu kasabada 1256'sı aile konutu, 230' u ticarethane ve 62' si de sosyal amaçlı kullanılan konut olmak üzere toplam 1548 konut bulunmaktadır.[415] yakın tarihi içerisinde 1943,1944 1951 ve 1953 yıllarında olmak üzere dört büyük deprem geçirmesine rağmen kasabanın eski dokusu ve geleneksel konutları halen varlığını korumaktadır. Bu sebeple kasabadaki aile konutlarının büyük çoğunluğunu bir veya iki kat üzerine bina edilmiş geleneksel konutlar oluşturmaktadır. Kırsal konutlarla aynı özellikleri taşıyan tek katlı konutlar, kasabanın bütününe yayılmakla birlikte en fazla Cömertler, Çal, Kale ve Yeşil mahallelerinin dış muhitlerinde yoğunluk kazanmaktadır. Genellikle çevrede bol miktarda bulunan andezit taşlarından inşa edilen bu konutlar taş duvarlar ile örülü bir avlu içerisinde yığma sistemiyle yapılmaktadır. Kasabadaki tek katlı meskenlerin avlusu içerisinde ahır ve samanlık gibi eklentileri bulunmaktadır. Bu durumdan da anlaşılacağı üzere kasabada yaşam tarımla iç içe sürdürülmektedir. Kurşunlu kasabasında iki katlı geleneksel aile konutları büyük caddelerin kenarlarında ve ticaret fonksiyonun yoğunlaştığı kesimlerde bulunmaktadır. Karkas sistemiyle inşa edilen bu konutların genellikle alt katları ahır ve samanlık, üst katları ise oda ve kiler olarak kullanılmaktadır. Ancak kasaba da ticari fonksiyonun yoğunlaştığı İstasyon, Çarşıiçi, Hasan Ceylan ve İbrahim Çevruk (mezarlık) caddelerinin kenarlarında bulunan iki katlı geleneksel konutların alt katları ticarethanelere, üst katları da aile kullanımına açılmıştır. Kasabada geleneksel konutların dışında çağımızın modern teknik ve yapı malzemeleriyle inşa edilmiş konutlarda bulunmaktadır. Oldukça az sayıda olduğu görülen bu konutların daha ziyade İstasyon, Çarşıiçi ve Hasan Ceylan caddesinin kenarlarında yapıldıkları görülmektedir. Bu konutlar genellikle kasabanın ticari fonksiyon sahası içerisinde bulunan eski meskenlerin yerine yapılmakta ve alt katları ticarethane olarak kullanılması için dükkan olarak bırakılmaktadır.

---

[415] Kurşunlu Belediyesi'nin 1997 yılı istatistik bilgileri ve yerinde yapılan tespitlerle hesap edilmiştir.

Tablo 2.40. Kurşunlu İlçe Merkezinde Çalışan Nüfusun Ekonomik Sektörlere Dağılımı (1990).

Ekonomik Sektörler	Tarım	Hizmet					Sanayi	Diğer	Toplam
		Genel ve İdarî Hizmetler	Ticaret ve Bankacılık	İnşaat ve Bayındırlık	Ulaşım ve Haberleşme	Diğer Hizmetler			
Çalışan Nüfus Sayısı	767	1102	544	279	368	52	307	85	3504
%Oranı	21.9	31.4	15.6	7.9	10.5	1.5	8.8	2.4	100.0

Kaynak: D.İ.E. Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Göstergeleri.

Tablo 2.40'ta Kurşunlu ilçe merkezinde çalışanların ekonomik sektörlere göre dağılımları gösterilmiştir. Bu tablodan da anlaşıldığı üzere Kurşunlu kasabasında her ne kadar yaşantı ve mesken özellikleri açısından tarım kasabasına benzer özellikler görülse de, yönetim fonksiyonuna bağlı olarak ekonomik sektörler içerisinde hizmet sektöründe çalışanların oranı tarım da çalışanlardan fazladır.

Tarım kasabasına benzer özellikler göstermesine rağmen, etrafındaki toprakların yetersizliği ve iklimin sert olması, Kurşunlu kasabasında tarımda çalışanların oranının az olmasına sebep olmaktadır. Kurşunlu ilçesinin 63.000 hektar olan arazisinin 10.322 hektarı yani %16.4'ü tarımda kullanılabilmekte ve bu tarımda kullanılabilecek arazinin de dağınık ve küçük parçalı olması tarımsal faaliyetleri güçleştirmektedir. Bu tarımsal yapı içerisinde Kurşunlu kasabasında yerleşmiş olan tarımla uğraşan aileler geçim tipi hayvancılık ve nadaslı kuru tarıma yönlenmiştir. Kasabadaki meskenlerinin alt katlarında veya avlularında bulunan ahırlarında büyükbaş hayvan yetiştiriciliği yapan bu aileler, diğer yandan da Devrez Çayı boyunda ve kasabanın yakın çevresindeki Neojen platoları üzerinde ekip-biçme faaliyetleriyle uğraşmaktadır. Kasabada tarımla uğraşan nüfusun Cömertler, Hacı Bekir, Kale, Müslüm ve Yeşil mahallelerinin dış muhitlerine yerleştikleri görülmektedir.

Kurşunlu'nun 1944 yılında ilçe olmasıyla birlikte, bu ilçenin yönetim merkezi olarak seçilen Kurşunlu kasabasında; devlete ait hizmetleri yürütmek için gerekli kamu kurum ve kuruluşlarına ait oluşumlar yapılmıştır. Bunlar Kurşunlu ilçe merkezi ile birlikte Kurşunlu ilçesine bağlı 4 belde ve 24 adet köye eğitim, sağlık ve güvenlik gibi kamu hizmetleri götürmektedir. Kurşunlu kasabasındaki kamu kurum ve kuruluşlarından kaymakamlık, adliye, nüfus müdürlüğü, mal müdürlüğü, millî eğitim müdürlüğü gibi yönetime ait hizmet birimleri tıpkı Devrez Havzası'nın şehirlerindeki gibi hükümet binası içerisinde toplanmıştır. Kasabadaki diğer kamu kurum ve kuruluşları ise kendi binalarında hizmet vermektedir. Bunlardan başlıcalar belediye, hastane, jandarma karakolu, ilçe emniyet amirliği, ilçe tarım müdürlüğü, tekel, karayolları şube müdürlüğü ve ilk ve ortaöğretim düzeyinde eğitim veren okullardır. İlçe merkezindeki bu kamu kurum ve kuruluşlarında mal müdürlüğünün 1997 kayıtlarına göre 261 kişi çalışmaktadır.

Devrez Havzası'nın diğer ilçe merkezlerinde olduğu gibi, Kurşunlu ilçesinin merkezi olan Kurşunlu kasabasında da ticari canlılığın en önemli sebeplerinden birisi, bu kasabanın yönetim fonksiyonu üstlenmesidir. Buraya kendine bağlı birimlerden resmi işlerinin yapmaya gelen kişiler, bir yandan resmi işlemlerini tamamlarken diğer yandan da kasabadaki ticarethanelerden ihtiyaçlarını gidermekte bu durumda kasabadaki ticareti canlı tutmaktadır. 260 adet ticarethanesi ile Kurşunlu

kasabası çevresinin önemli bir ticari merkezidir.[416] Kasabada Salı günleri kurulan pazarda özellikle köylerde üretilen ürünler satılmaktadır. Köylüler ürettikleri ürünleri satarak elde ettikleri gelirle kasabadaki ticarethanelerden yağ, un, tuz ve şeker gibi temel gıda maddeleri ile diğer tüketim maddelerini satın alarak köylerindeki ihtiyaçlarını gidermektedirler. Bu duruma göre Kurşunlu ilçe merkezi kendisine bağlı belde ve köylerin bir nevi mübadele noktasıdır.

Türkiye'nin en önemli ulaşım hatlarından olan E-80 Devlet Karayolu ile Ankara-Zonguldak yani Karaelmas demiryolu Kurşunlu kasabasının içerisinden geçmektedir. Bu sebeple Kurşunlu kasabasında hizmet sektörleri içerisinde ulaşımın büyük bir önemi bulunmaktadır. Kasabada şoförler odasına 205 kişi kayıtlıdır. Ayrıca kasabada 3 adet petrol ofisi ve 8 adette oto tamir ve bakım servisi ulaşım sektöründe hizmet vermektedir. Ulaştırma açısından oldukça avantajlı bir konumda bulunmasına rağmen Kurşunlu kasabasında bu sektörün yeterince gelişmediği görülmektedir. Oysa Kurşunlu gibi Devrez Çayı'nın kenarında bulunan Tosya ve Ilgaz'da, E-80 Devlet Karayolunun kenarlarında kurulan petrol ve dinlenme tesisleri vasıtasıyla şehir ekonomisine oldukça büyük katkılar sağlanmaktadır. Kurşunlu kasabası da Devrez Vadisi'ni takiben uzanan E-80 Devlet Karayolu'nun üzerindedir. Ayrıca bu kasabadan Ankara-Zonguldak arasındaki Karaelmas Demiryolu hattı da geçmektedir. Bu avantajlı durumuna rağmen Kurşunlu kasabası ulaştırma sektöründen yeterince faydalanamamış ve bu açıdan Tosya ve Ilgaz şehirlerinin gerisinde kalmıştır.

Kurşunlu kasabası gerek kendi nüfusuna ve gerekse de merkezi olduğu ilçenin köylerindeki nüfusa sağlık, eğitim ve kültür alanında hizmet veren bir merkezdir. Kasabada sağlık hizmeti vermek için devlet hastanesi ve birde merkez sağlık ocağı yapılmıştır. Devlet hastanesinde acil müdahaleler ve küçük operasyonlar yapılabilmekte, merkez sağlık ocağında ise koruyucu ve bilgilendirici sağlık hizmetleri verilmektedir. Kurşunlu Millî Eğitim Müdürlüğü'nün kayıtlarına göre 1997 yılında kasabada bulunan 3 tane ilköğretim ve 4 tanede ortaöğretim kurumunda 106 personel ile 990 öğrenciye eğitim-öğretim hizmeti verilmiştir. Eğitim-öğretim hizmetlerinin bütün köylere kadar ulaştırıldığı ilçede, taşımalı sisteme geçilmesiyle birlikte Çatkese, Çavundur, Dumanlı, Hocahasan, Kapaklı, Kızılca, Köpürlü, Sivricek, Sumucak ve Taşkaracalar dışındaki diğer köy okulları kapatılmıştır. Açık olan köy okullarında kendi köyleriyle birlikte yakın çevresindeki köylerden getirilen öğrencilere hizmet verilebilmekte, ortaöğretim çağına gelen öğrenciler de Kurşunlu kasabasında bulunan çok programlı lise, imam-hatip lisesi, pratik kız sanat okulu ve sağlık meslek lisesi sayesinde eğitimlerine devam edebilmektedir. Kurşunlu kasabasında örgün eğitimin yanında yaygın eğitim hizmetleri de verilebilmektedir. Halk eğitim merkezi tarafından verilen bu eğitim faaliyetleriyle kasaba halkına bilgi, beceri ve meslek edindirilmeye çalışılmaktadır. Bu amaçla halk eğitim merkezi trikotaj, biçki-dikiş, ev ekonomisi, elektrik ve folklor gibi alanlarda kurslar açmaktadır.

---

[416] Kurşunlu Esnaf Kefalet Kooperatifi'nin 1997 kayıtlarından hesap edilmiştir.

Kurşunlu kasabası, ilçe merkezi olması dolayısıyla gelişen hizmet sektörlerinden ötürü bir tarım kasabasından ayrılmakta ancak şehirsel fonksiyonlarını geliştirecek kadar yeterli nüfusa ve sanayi fonksiyonlarına sahip bulunmaktadır. Kasabada birkaç demir doğrama atölyesi ve un değirmeni ile mermer ve bentonit üretim tesisi sayılmazsa sanayi kuruluşu yok denecek kadar azdır. Bu tesisler içerisinde en büyüğü Çanmersan A.Ş.'dir. Kurşunlu çevresindeki mermer rezervini değerlendirmek amacıyla kurulan bu tesiste 56 kişi çalışmakta ve yılda 200.000 ton mermer işlenmektedir. Bu tesisin dışında 600 kişiye istihdam sağlayarak Kurşunlu kasabasının gelişmesinde büyük rol oynayacak olan tekstil fabrikasının yapımı devam etmektedir.

Kurşunlu kasabasının Pazar köprüsünün her iki yakasından başlayarak kuzeye ve güneye doğru uzanan büyük caddeler etrafında geliştiği görülmektedir. Kasabayı kuzey ve güney olmak üzere ikiye bölen Saz Çayı üzerindeki Pazar köprüsü, güneyindeki Hacı Bekir, Kale ve Yeşil mahallelerini kuzeyindeki Erenler, Kale Kapısı, Müslüm ve Yenimahalle'ye bağlamaktadır. Bu sebeple kasabanın güney yarısındaki mahalleleri birbirine bağlayan Çankırı, Ören, Hastane ve Gazi Yıldırım caddeleri bu köprünün önünde birleşmektedir. Pazar köprüsünün kuzeyinde ise aslında tek bir cadde olarak uzanan ancak güneyden kuzeye doğru Hasan Ceylan, Çarşıiçi ve İstasyon caddesi olarak isimlendirilen şehrin en önemli caddeleri bulunmaktadır. Bu caddeler her ne kadar farklı isimlerle isimlendirilseler de Pazar köprüsünden E-80 Devlet Karayolu'na kadar birbirini tamamlayarak doğrusal bir şekilde uzanmaktadır. Kasabanın tarihi dokusu içerisindeki dar ve dolambaçlı sokaklarına nazaran oldukça geniş ve düzgün bir şekilde uzandıkları görülen bu caddeleri, doğudan ve batıdan diğer cadde ve sokaklar kesmektedir. Bu caddeler içerisinde en büyüğü İbrahim Çevruk (mezarlık) caddesidir. Bu cadde kasabanın ticari merkezinde bulunan Merkez Caminin karşısından başlayarak doğuya doğru düzgün bir şekilde uzanmakta ve E-80 Devlet Karayolu'na çıkmaktadır. E-80 Devlet Karayoluna çıkması dolayısıyla şehrin istasyon caddesinden sonra en önemli giriş-çıkış yerlerinden birisi de bu caddedir.

Şekil 2.37'de Kurşunlu kasabasında arazinin kullanılışı gösterilmiştir. Bu şekile bakıldığında, kasabada ticari fonksiyonların en fazla Çarşıiçi caddesinde yoğunlaştığı ve buradan kuzeyde istasyon, güneyde de Hasan Ceylan caddesine doğru gidildikçe ticari fonksiyon sahalarının giderek azaldığı görülmektedir. Bu sebeple kasabada belediye, arsalara ait m^2 birim değer tespitinde en fazla rayici sırasıyla Çarşıiçi, istasyon ve Hasan Ceylan caddelerine biçmiştir. Pazar köprüsünün hemen güney çıkışındaki Demirciler Sitesi'nde bulunan birkaç esnafın dışında kasabanın ticari fonksiyon sahalarının tamamı Saz Çayı ile ayrılan kuzey yarısındadır. Çarşıiçi caddesine E-80 Devlet Karayolu ile sokulan yolların girişi durumdaki İbrahim Çevruk caddesi, Çarşıiçine açıldığı için kasabadaki ticari fonksiyon sahalarının yoğunlaştığı bir caddedir. İbrahim Çevruk caddesi gibi bu caddenin karışısın da Merkez Camii'nin kenarından Çarşıiçi'ne açılan M. Karağaç caddesi de kasabada ticari fonksiyonun yoğunlaştığı bir caddedir. Kasabada ticari fonksiyonun geliştiği başka bir saha da pazar yeri, hayvan pazarı ve mezbahaneya giden Cami-i Kebir Camii (Pazar Camii) 'nin arkasındaki Akın Caddesi ile Saz Çayı'nın vadisi arasında bulunmaktadır.

Kasabada ticari fonksiyon sahaları gibi kamu kurum ve kuruluşlarına ait hizmet sahaları da ana caddeler üzerinde toplanmıştır. Bu caddeler içerisinde en önemlileri aslında birbirinin devamı olduğunu ifade ettiğimiz İstasyon, Çarşıiçi ve Hasan Ceylan caddeleridir. 1944 yılında Kurşunlu ilçesinin merkezi olmasıyla kasabada kamu kurum ve kuruluşlarına ait binaların yapımına başlanılmış ancak 1951 yılında meydana gelen büyük depremle kamu binalarının büyük bir kısmı yıkılınca, 1951 de ilk imar planı çizilerek kamu binalarının yeniden yapımı için imar faaliyetleri başlamıştır. Bu faaliyetler çerçevesinde 1954 yılında jandarma karakolu, askerlik şubesi, kaymakamlık evi ve üç tane okul binası, 1955 yılında ziraat bankası binası 1956 yılında da hükümet konağı, hastane, PTT ve birisi ilkokul, diğeri de ortaokul olmak iki adette okul binası yapılmıştır. Yani Kurşunlu kasabasındaki kamu kurum ve kuruluşlarına ait hizmetlerin verildiği fonksiyon sahaları genel görünümüne 1951 depreminden sonraki beş yıllık hızlı imarlaşma faaliyetleri sonucunda kavuşmuştur. Kasabada hükümet binası, jandarma karakolu, ilçe emniyet amirliği, PTT, orman işletme müdürlüğü, lise ve Tevfik Fikret ilköğretim okulu gibi kamu binalarının birçoğu istasyon caddesi kenarında bulunmaktadır. Diğer kamu binalarından belediye ve TEK. Binaları istasyon caddesinin güneye doğru uzanan devamı olan Çarşıiçi caddesinde, kız sanat okulu ve kütüphane de Çarşıiçi caddesinden Pazar köprüsüne kadar uzanan Hasan Ceylan caddesinin kenarındadır. Kasabada hastane kenarındaki caddeye adını vermiştir. Bu caddenin Pazar köprüsünde açılan kısmında da tekel binası yapılmıştır. Görüldüğü gibi kasabada istasyon binası üzerinden gelerek E-80 Devlet Karayolu'ndan ayrılıp kasabaya giren ve Pazar köprüsüne kadar uzanan yolun devamı olan İstasyon, Çarşıiçi ve Hasan Ceylan caddeleri, hem ticarethanelerin hem de kamu kurum ve kuruluşlarının toplandığı yegâne alandır. Bu caddelerin ve bunları dik olarak kesen birkaç caddenin dışında kasabanın diğer kesimleri konut sahalarıdır. Kasaba eski tarihi dokusu bozulmadan imar planına uygun bir şekilde gelişmektedir. Bu durumu yeni imara açılan kesimlerle, eski doku arasındaki uyumdan da anlamak mümkündür. Burada yeni imara açılan mahallelerle, eski ticari dokunun merkezi olan İstanbul Caddesi üzerindeki konutlar, geleneksel konutlardan ayrı olarak yapılmış olan apartman tipindeki konutlardır. Kasabanın en yeni mahallesi olan Beşpınar mahallesi E-80 Devlet Karayolu'nun üst tarafında gelişmeye başlamış olup, burada imarlaşma yeni başlamıştır.

Kasabada Beşpınar ve Erenler mahallelerinin dışında kalan Kale Kapısı, Müslüm, Cömertler, Kale, Yeşil ve Hacı Bekir mahalleleri geleneksel konutların yoğunlaştığı kesimlerdir. Bu mahallelerde ana caddeler dışında sokaklar dar ve dolambaçlı, meskenler ise kırsal meskenlerle aynı özelliktedir.

Sonuç olarak; ilk imar planının 1951 yılında uygulamaya konulmasıyla birlikte, tarihi dokuyu çevreleyen yeni mahalleleriyle Anadolu'nun diğer tarım kasabalarından ayrılsa da burası halen büyükçe bir kasaba görünümündedir. Ancak Kurşunlu kasabası, adını aldığı ilçenin yönetim fonksiyonunu üstlendiği için burası Türkiye'nin diğer kasabalarına oranla daha gelişmiştir. Bu kasaba kendisine bağlı birimler için önemli bir pazar olsa da içerisinde bulunduğu bölgenin kendisine sağladığı imkânları yeterince değerlendirememiştir. Oysa, bölgede kendisiyle benzer situasyon şartlarına sahip Ilgaz şehri, ulaşım ve sanayide atılımlar yaparak nüfuslanmış ve şehir statüsü kazanmıştır. Buranın gelişebilmesi için çevresindeki mermer ve bentonit madenlerine dayalı toprak sanayiinin kurulması, yapımına başlanan tekstil fabrikasının bir an önce tamamlanıp faaliyete geçmesi ve burada ulaşım avantajlarının yeterince değerlendirmesi gerekmektedir.

2.4.2. Orta Kasabası

Orta kasabası batı da Devrez Çayı'nın kaynağını aldığı Semer, doğuda Sanı, güneyde Aydos ve kuzeyde de Dumanlı dağlarıyla çevrilmişi olan geniş bir depresyonun içerisinde ve Devrez çayının güney kenarında bulunmaktadır. Yayla Kent kasabası ile Kırsakal köyü arasında yaklaşık 10 km uzunluğunda ve orta kısmında 4-5 km genişliğin de olan orta depresyonunun merkezi kesiminde kurulmuştur.[417] Bu sebeple kasabaya Orta ismi verilmiştir. 1265 metre yüksekliğinde olan bu kasaba, bağlı olduğu Çankırı'ya 41 km, Ankara'ya da 106 km uzaklıktadır.

Çalışmamızın yerleşme tarihi kısmında da bahsedildiği üzere, Orta ilçesinin Kalfat beldesi çevresinde höyük ve metropol alanı, Sakaeli köyünde de Paflagonya devrinden kalma kaya mezarları bulunmaktadır. Ayrıca Orta'da Büyük İskender devrinden kalma olduğu ifade edilen miğferli bir asker başı heykeli ile hangi devire ait olduğu bilinemeyen iki aslan heykeli de çıkarılmıştır.[418] Bu durumdan anlaşılacağı üzere Orta kasabasını da içine alan Orta yöresi, Türk fethi öncesinde de önemli bir yerleşme alanıdır.

Orta kasabasının Sultan Beyazıt mahallesinde üstü tamamen yapılanmış olan ufak bir tepecik bulunmaktadır. Genel görünümüyle kasabanın morfolojik durumundan ayrılan bu tepecik, bölgede oldukça fazla sayıda bulunan höyük yerleşmelerine benzemektedir. Bu sebeple yerel yönetim yetkililerince buranın bir höyük olduğu ileri sürülmekte ve Orta kasabasının en eski yerleşme izlerinin o noktada aranmasının gerektiği belirtilmektedir. Ancak bu tepecikte hiçbir kazı çalışması yapılmadığından ileri sürülen düşünceler tam olarak aydınlığa kavuşmamıştır.

Orta ilçesinin köyleri içerisinde ismini Kayı, Büğdüz, Bayındır, Dodurga ve Salur gibi 24 Oğuz boyundan alan köylerin sayısı oldukça fazladır. Bu durumda gösteriyor ki Orta yöresi, Malazgirt savaşının akabinde Türklerin yerleşmek için özellikle tercih ettiği alanlardandır. Günümüzde mevcut olmamasına rağmen Orta kasabasının yakın tarihinde bilinen en eski yapısı Cuma Camii'dir. 1469 yılında Kastamonu'da bir müddet valilik yapan Fatih'in oğlu Cem Sultan tarafından Ortaköy ve Kanlıca köyleri arasına yapılan bu eser, 1943 yılına kadar Orta, Kanlıca ve Basdak köyleri tarafından Cuma camisi olarak kullanılmıştır. [419]

16. Yüzyıl Tapu-Tahrir Defterleri'ne göre o zamanki Karıpazarı nahiyesinin sınırları günümüzdeki Orta ilçesinin sınırlarına tekabul etmektedir. Karıpazarı nahiyesinin 1521 ve 1578-79 tarihli tapu-tahrir defterlerinde birisinin adı Ortaköy olmak üzere toplam 35 köyü bulunmaktadır.[420] Halk arasında Orta kasabasının ismini halen Kaaripazar şeklinde telafuz edenler bulunmaktadır. Bu ismin Orta kasabasına buradan Osmanlı döneminde çok sayıda okuyan kişi ve din adamı çıktığı için verildiği belirtilmektedir. Gerçekten de bu kasabada Osmanlı döneminde bir medrese mevcuttur. Ancak şimdi olduğu gibi eskiden de çevresindeki köylere pazar olan Orta'da pazarda satışları kadınlar yaptığı için isminin buradan gelmesi ihtimalinin de göz önünde bulundurulması gerekir.

---

[417] Akkuş, A. 1980 a.g.e., s.80.
[418] Başer, T. 1956 a.g.e., s.10-11.
[419] Başer, T., 1956, a.g.e., s.20.
[420] Kankal, A., 1993, a.g.e., s.109-111.

Osmanlı döneminde yapılan ilk ciddi nüfus sayımı olan 1831 (1279 H.) sayımlarında Çankırı (Kengiri) sancağının kadılık merkezlerinden biriside Karıpazarı'dır.[421] Ancak daha sonra idari yapılanmada meydana gelen değişikliklere bağlı olarak Karıpazarı kadılığı kaldırılmış ve Orta kasabası Ortaköy halinde Şabanözü nahiyesine bağlanmıştır. 1896 yılına rastlayan 19. Kastamonu Vilayet Salnamesi'ne göre Şabanözü nahiyesinin bir köyü olan Orta kasabasında, 117 hane de 389'u erkek, 379'u da kadın olmak üzere toplam 768 kişi yaşamaktadır.

Orta kasabası 1959 yılında ilçe merkezi oluncaya kadar Şabanözü ilçesine bağlı bir nahiyedir. 1959 yılında ilçe merkezi olmadan önce bu nahiyenin nüfusu 1940 yılında 1201, 1950 yılında da 1376 kişidir. İlçe merkezi olmasıyla birlikte Kanlıca köyü de mahalle olarak belediye sınırlarına alınmış ve Orta kasabasının nüfusu bu sayede 1965 yılında 2833 kişiye çıkmıştır. 1975 yılına kadar nüfusu artarak 3596 kişiyi bulan bu kasabadan 1975-1980 yılları arasında hızlı bir göç hareketi olmuştur. Bu göç hareketleri sonucunda kasabanın nüfusu %11.5 oranında azalarak 3184 kişiye inmiştir. Ancak bu göç döneminden sonra kasabanın nüfusu tekrar artmaya başlamıştır. 1990-1997 yılları arasındaki son dönemde de kasabanın nüfusu %23 oranında artış göstermiş ve 7234 kişiyi bulmuştur. Görüldüğü gibi 1975-1980 yılları haricinde Orta kasabanın nüfusu devamlı bir şekilde artmaktadır.

Genel görünümüyle İç Anadolu'daki tarım kasabalarına benzeyen Orta kasabası, Cem Sultan ve Yıldırım Beyazıt isimli iki mahallenin merkezliğinde kurulmuş toplu bir yerleşmedir. 1959 yılında ilçe olmasıyla birlikte burada belediye teşkilatı oluşturulmuş ve belediye sınırları içerisine Kanlıca Köyü ve Eskiyayla mahallesi dahil edilmiştir. Kanlıca köyünün belediye sınırlarına alınmasıyla kasabanın eski merkezi ile Kanlıca mahallesi arasındaki boş araziyi kapatmak için bu iki yerleşme nüvesini birbirine bağlayan Nevzat Ayaz (Hükümet) caddesinin kenarlarında kamu kurum ve kuruluşlarının binaları yapılmış ve kasabanın gelişimi Kanlıca mahallesine doğru yönlendirilmiştir. Bu sayede kasabada aile konutları, ticarethaneler ve sosyal konutların yoğunlaştığı birbirinden farklı kesimler ortaya çıkmıştır.

Kasabada toplam 1161 tane konut bulunmaktadır.[422] Bu konutlardan %81.2'si aile konutu olarak kullanılmaktadır. Aile konutları, Kanlıca köprüsünün güney kesiminde yapılan apartman tipindeki binalar ile Cumhuriyet Caddesi üzerinde bulunan 2 katlı binalar hariç tutulursa tamamen Orta'nın köylerindeki geleneksel kır meskenleri ile aynı özellikleri taşımaktadır. Genellikle bir avlu içerisinde tek veya iki kat üzerine bina edilen bu konutların tek katlı olanları yığma, iki katlı olanları da karkas sistemiyle inşa edilmiştir. Tek katlı konutların yanlarında ahır ve samanlık gibi eklentileri bulunmakta, iki katlı konutlarda da ahır ve samanlık için binanın alt katı ayrılmaktadır. Orta kasabasında bu tip meskenleri başta Kanlıca ve Eskiyayla mahalleleri olmak üzere bütün mahallelerinde görmek mümkündür. Bu meskenlerin gerek yapım ve gerekse de fonksiyonel özellikleri açısından kırsal kesimdekilerle aynı özellikleri taşımaları, Orta kasabasında en önemli ekonomik faaliyetin tarım ve hayvancılık olduğunu göstermektedir.

---

[421] Karal, E.Z., 1943, a.g.e., s.147.

[422] Orta Belediyesi'nin 1997 yılı istatistik bilgileri ve yerinde yapılan tespitlerle hesap edilmiştir.

Orta kasabası adını aldığı ilçenin yönetim fonksiyonunu üstlendiği için burada devlete ait kamu kurum ve kuruluşları teşkilatlanmıştır. Kasaba da bu birimlere ait toplam 28 tane hizmet binası bulunmaktadır. Sosyal konut olarak nitelendirdiğimiz bu binalardan başlıcaları hükümet, belediye, jandarma karakolu, ilçe tarım müdürlüğü, merkez sağlık ocağı, PTT, TEK ve köy hizmetleri binalarıdır. Sosyal amaçlı kullanılan konutlar gibi kasabada ticarethane olarak kullanılan konutlarında sayısı fazla değildir. Bu konutlar kasabanın merkezi sayılan Merkez Camii (Cambazzade Ahmet Efendi Camii) ve bu caminin karşısında bulunan pazar alanı etrafında yoğunlaşmaktadır. Bu sebeple Orta kasabasında ticari fonksiyon Çarşı adı verilen bu alan etrafında toplanmıştır.

İlçe merkezi olduğu 1959 yılından günümüze kadar dönem içerisinde nüfusu artarak 7234 kişiye ulaşan Orta kasabasında, her ne kadar gözle görülür bir oranda nüfus artsa da, kasabadaki yaşantı ve mesken şekillerinden anlaşıldığı üzere bu nüfus artışının ekonomik faaliyetlerin çeşitlenmesine yeterli düzeyde yansımadığı görülmektedir. Çünkü kasabada yapılan ekonomik faaliyetler içerisinde tarım ve hayvancılıkla uğraşanların oranı Devrez Havzası'nın ilçe merkezliği yapan diğer kasaba ve şehirlerinden daha fazladır. Bu sebeple arazinin %20.2'sinde (Yaklaşık 134.000 dekar) tarım yapılabilen Orta ilçesinin merkezi olan Orta kasabasında, en önemli geçim kaynağı tarım ve tarımla beraber yürütülen hayvancılık faaliyetleridir. Kasabada oturmakla birlikte kasabanın yakın çevresindeki tarım topraklarında tarımla ve evlerindeki ahırlarında hayvancılıkla uğraşanların kasabadaki çalışanlar içerisindeki oranı %46'dır. Kasabada bulunan meskenlerin avlularındaki ahır ve samanlık gibi eklentilerle traktör, römork ve pulluk gibi tarım araç gereçleri, buradaki yaşayanların tarımsal faaliyetlerle olan ilişkilerini açıkça ortaya koymaktadır. Bu duruma bakarak her ne kadar Orta ilçesinin yönetim merkez de olsa da, Orta kasabasının bir tarım ve hayvancılık kasabası olduğunu söylemek mümkündür (Foto 2.9).

Orta kasabasında gelişmenin ve nüfus artışının yegâne sebebi, burasının Orta ilçesinin yönetim merkezi olmasından kaynaklanmaktadır. 1959 yılında Orta ilçesinin yönetimini üstlenmesi dolayısıyla burada devlete ait birimlerin teşkilatlanması beraberinde nüfus artışını ve kalkınmayı getirmiştir. Çünkü ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayanan bu kasabada üretilen ürünlerin ticaretinin ve tüketiminin yapılabilmesi için nüfus artışının sağlanması idarî teşkilatlanmayla mümkün olabilmiştir. Kendisine bağlı 5 belde ve 22 tane de köye hizmet veren bu kasabada yönetim fonksiyonuyla ilgili birimler, Devrez Havzası'nın diğer ilçe merkezlerinde olduğu gibi hükümet binası içerisinde toplanmıştır. Kasabada yönetime ait birimlerin bir arada toplanılması, bu birimler arasında işbirliğini sağlamakta ve bu sayede ilçenin daha rahat yönetilmesine imkân tanımaktadır. Kasabada ki diğer kamu kurum ve kuruluşları ise belediye, cezaevi, tarım müdürlüğü, jandarma komutanlığı, köy hizmetleri, PTT, TEK ve ilk ve ortaöğretim düzeyinde eğitim veren okullardır. Bu kurum ve kuruluşlarda mal müdürlüğünün 1997 yıl sonu kayıtlarına göre 318 kişi görev yapmaktadır.

Orta kasabası yönetim açısından olduğu gibi ticari fonksiyonlar açısından da kendisine bağlı yerleşme birimlerinin merkezidir. Morfolojik yapı olarak içerisinde bulunduğu havzanın ortasında olduğu için çevresindeki köylerin mecburi pazarı burasıdır. Kasabada ticari yapı kendisine ve bağlı yerleşme

birimlerine hizmet edecek niteliktedir. Kasabanın Ankara ve Çankırı gibi büyük merkezlere yakın olması ticari yapısını olumsuz yönde etkilemiştir. Bu kasabada ticaret daha çok günlük ihtiyaçlara cevap verecek şekilde gelişmiştir. Çevresinin geçmişte de merkezi olduğu için eski Cuma Camii'nin burada yapılması, kasabadaki pazarın Cuma günlerinde kurulmasını sağlamıştır. Kasabada pazar için kasabanın merkezi olan Merkez Camii'nin karşısındaki parkın arkasında oldukça geniş bir alan ayrılmıştır. Pazarın burada kurulmasına bağlı olarak kasabanın ticari fonksiyonları da Merkez Camii'nin ve karşısındaki pazar yerinin etrafında yoğunlaşmış ve pazar yerinin kenarında belediye tarafından ticarethane olarak kullanılmak üzere dükkanlar yapılmıştır. Orta Esnaf ve Sanatkarlar Odası'na 1997 yılında kayıtlı üye sayısı 237'dir. Bu üyelerden büyük çoğunluğu toptan ticaret ve gıda maddeleri ticareti üzerine çalışmaktadır. Orta Esnaf ve Sanatkarlar Odası'na kayıtlı olan üye sayısının azlığından ve bu üyelerin yaptığı ticaretin türünden ve kapasitesinden anlaşıldığı üzere Orta kasabanın ticaret hacmi oldukça düşük seviyededir. Zaten bir ilce merkezi olmasına rağmen kasabada iki tane devlet bankasının bulunması da kasabanın ekonomik yapısının zayıflığını ortaya koymaktadır.

Sanayi tesisleri açısından Orta kasabası oldukça fakirdir. Burada daha ziyade kasabanın ve buraya bağlı köylerin ihtiyaçlarına yönelik olarak çalışan demirci, bakırcı, marangoz ve oto tamircisi gibi küçük atölyeler bulunmaktadır. Bunlar içerisinde en büyüğü Cem Sultan mahallesindeki patoz üretim tesisidir. 4 işçiye istihdam sağlayan bu tesiste de yılda ancak 5 adet patoz üretilmektedir. Görüldüğü gibi kasabada bulunan atölyeler Orta halkının gülük ve acil ihtiyaçlarına cevap veren oldukça küçük atölyelerdir.

Devrez Havzası'nın yukarı kesimi içerisinde bulunan Orta havzası ve yakın çevresinde MTA'nın tespitlerine göre yaklaşık 123.000.000 ton rezervli bir linyit madeni bulunmaktadır. Düşük kapasiteli olduğu için bu kömürlerin sadece termik santrallerde kullanılacak özellikte olduğu belirtilmiş ve bu amaçla Orta kasabasının yaklaşık 2 km uzağında bir termik santralin kurulup kurulmamasına dair yapılan etüt çalışmaları halen bitirilememiştir. Böylece sanayi ve bununla beraber gelecek olan ticaret fonksiyonunun yetirince geliştirilemeyen Orta kasabası kendi kırsalına hizmet eden küçük bir Anadolu kasabası halinde kalmıştır.

Orta ilçe merkezinde yönetim merkezi olması dolayısıyla eğitim ve sağlık hizmetleri açısından gerekli oluşumlar sağlanılmaya çalışılmıştır. Eğitim ve öğretim faaliyetlerinin bütün köylere ulaştırıldığı ilçede, taşımalı sisteme geçildikten sonra öğrenci sayısı 30'dan az olan köy okulları kapatılmış ve bu köylerin öğrencilerine Elmalık, Kalfat, Özlü ve Yaylakent beldeleri ile ilçe merkezindeki ilköğretim okullarında eğitim verilmeye başlanmıştır. Bu sebeple kasabadaki Merkez ilköğretim okulunda sadece kasabanın öğrencilerine değil Hasanhacı, Karaağaç, Kırsakal, Ortabayındır ve Sancar köylerinden getirilen öğrencilere de eğitim hizmeti verilmektedir. Kasaba da 2 ilköğretim ve 3 tane de ortaöğretim (İmam-Hatip Lisesi, çok programlı lise ve Sağlık Meslek Lisesi) okulu bulunmaktadır. Ayrıca kasabada 520 öğrenci kapasiteli yatılı ilköğretim bölge okulunun yapımı da devam etmektedir.

Orta kasabasında sağlık hizmetleri Merkez Sağlık Ocağı tarafından verilmeye çalışılmaktadır. 10 yatağı bulunan ve bir tanede ambulansı olan bu sağlık ünitesinde sadece küçük operasyonlar ve koruyucu hekimlik hizmetleri verilmektedir. Bu sebeple Orta halkı sağlık hizmetleri için Ankara'ya gitmektedir.

Foto 2.9. Orta Kasabasından Genel Bir Görünüm.

Orta kasabasının arazi kullanımı şekilde gösterilmiştir. 1966 yılında uygulamaya konulan imar planına uygun olarak gelişen bu şehirde Şekil 2.38'de de görüldüğü gibi yönetim, ticaret ve konut alanları genel olarak birbirinden ayrılmaktadır. Kasabanın Cem Sultan ve Sultan Beyazıt mahalleleri birbirinden ayıran Cumhuriyet Caddesi ticari yoğunluğun en fazla olduğu kesimdir. Bu cadde üzerinde de ticaretin özellikle Merkez Camii ve karşısındaki pazar yerinin etrafında yoğunlaştığı görülmektedir. Bu alandan kuzeyde terminale kadar uzanan kesimde ticarethaneler Cumhuriyet Caddesi kenarlarında azalarak devam etmektedir. Kasabada günümüzde ismi Nevzat Ayaz caddesi olarak değiştirilmiş olan Hükümet Caddesi'nin ismi adeta kamu kurum ve kuruluşlarıyla beraber anılmaktadır. Çünkü Kanlıca mahallesini, kasabaya bağlayan Devrez Çayı üzerindeki Kanlıca köprüsünün güney kesiminde yapılan birkaç konut ve ticarethane bir yana bırakılırsa, bu caddenin kenarları tamamen kamu kurum ve kuruluşlarına ait binalarla doldurulmuştur. Kasabada Cem Sultan mahallesinden Kanlıca mahallesine doğru uzanan bu caddenin kenarlarında hükümet ilçe tarım müdürlüğü, jandarma karakolu, merkez sağlık ocağı ve bazı kurumlara ait lojmanlar bulunmaktadır. Belediye binası, TEK ve PTT binasının Cumhuriyet Caddesi kenarında bulunduğu kasabada diğer kamu kurumlarından olan okulların mahallelerin dış kenarlarında yapıldıkları görülmektedir. Bunlardan Merkez İlköğretim Okulu ve Yıldırım Beyazıt Lisesi yan yana Sultan Beyazıt mahallesindedir. Kanlıca İlkokulu da Kanlıca mahallesinin girişinde yapılmıştır. İmam Hatip Lisesi ise Cem Sultan mahallesi ile Kanlıca mahallesi arasında, kasabadan yaklaşık 2 km dışarıdadır.

Kasabada Hükümet ve Cumhuriyet caddeleri yönetim ve ticari fonksiyonlarını üstlendiği için bu caddelerde aile konutlarının sayısı oldukça azdır. Hükümet Caddesi kenarında bulunan aile konutlarının büyük çoğunluğunu kamu kurum ve kuruluşlarına ait lojmanlar, oluşturmaktadır. Cumhuriyet Caddesi'nin kenarlarındaki aile konutlarının ise büyük çoğunluğunun alt katı ticarethane olarak kullanılan iki katlı binalar oldukları görülmektedir. Kasabada bu caddelerin dışında kalan kesimler, okullar ve camiler bir yana bırakılırsa tamamen aile tipi konutlarla kaplıdır. Aile tipi

konutların kasabada en fazla yoğun olduğu mahalle Kanlıca mahallesidir. Bu mahalle her ne kadar belediye sınırları içerisinde bulunsa da kasabadan kopuk bir toplu köy görünümündedir. İç Anadolu bölgesinin tipik step köylerinde olduğu gibi burası da ortasında bir su kaynağı olan meydanın etrafında gelişmiştir. Meydanında su kaynağıyla birlikte yapım tarihi belli olmayan birde camisi bulunan bu mahallede, meskenler kırsal kesimdekilerle yapılış ve fonksiyonları açısından aynı özellikleri taşımaktadır. Kanlıca mahallesi, Orta kasabasının Sultan Beyazıt ve Cem Sultan mahalleleri gibi toplu bir yerleşme özelliğindedir. Burada cadde ve sokaklar kasabanın girişindeki mezarlığın kenarından başlayarak, Devrez Çayı üzerindeki köprüye kadar uzanan ve şehri iki ayrı mahalleye bölen Cumhuriyet Caddesi'ne açılmaktadır. Doğal çevre koşullarının insanları toplu bir şekilde yaşamaya zorladığı Orta kasabasında arazinin düz olması cadde ve sokakların nispeten düzgün uzanışlı olmasına ve meskenlerinde bir avlu içerisinde bulunmasına imkân tanımıştır.

Bu açıklamalardan ortaya çıkan sonuca göre, Orta kasabası her ne kadar adını aldığı ilçenin yönetim merkezi olsa da, ticari ve sanayi fonksiyonları açısından gelişememiş, ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayanan bir Anadolu kasabasıdır. Yönetim merkezi olması dolayısıyla nüfusu artış gösteren kasabada bu nüfus artışına paralel olarak ekonomik fonksiyonlar çeşitlenmemiştir. Ankara'ya yakın olmasına rağmen Orta yöresi Türkiye'nin kalkınamamış kesimlerindendir. Bu sebeple Orta kasabasında yapımı düşünülen termik santralin bir an önce yapımına başlanılması Orta kasabasıyla birlikte bölgenin topyekun kalkınmasında oldukça önemli bir rol oynayacaktır.

2.5. Meskenler

2.5.1. Coğrafî Çevre Şartları ve Kır Meskenlerinin Genel Özellikleri

İnsanlar hayat sahnesine çıktıkları günden günümüze gelinceye kadar geçen zaman içerisinde barınmak, dinlenmek ve yemek yemek gibi hayatlarını devam ettirebilmek için gerekli olan faaliyetlerini yapmak amacıyla bir barınağa ihtiyaç duymuşlardır. Bu sığınma ihtiyaçlarını öncelikle tabii barınaklarda gideren insanlar, zamanla coğrafî çevrenin kendilerine sunduğu imkânları, kendi bilgi ve becerileriyle bütünleştirerek beşerî ve ekonomik münasebetlerine uygun meskenler inşa etmişlerdir. Önceleri basit bir şekilde yapılan meskenler, tarih boyunca meydana gelen gelişmelere uygun olarak değişmiş ve günümüzde meskenleri, sığınmanın ötesinde insanoğlunun birçok ihtiyaçlarını bir arada gideren modern binalar haline gelmişlerdir.

Meskenlerin zamanla modernleşmesi, onların tamamen olmasa da kısmen çevre şartlarından uzaklaşmasına sebep olmaktadır. Dolayısıyla çevre şartlarından ayrılan büyük şehir evlerinin coğrafî manaları azdır. Coğrafî çevreye en iyi uyan ve bulundukları çevrenin etkisini taşıyan evler daha ziyade köy ve kasaba evleridir. Fakat coğrafya bu evler arasında da her şeyden önce bir bölgede en çok görülen, bölge evlerini temsil ve bölgeyi karakterize eden ev tipleriyle meşgul olur ki, bu evler daima basit ve bölge şartlarına en iyi uymuş olan evlerdir.[423]

---

[423] Tanoğlu, A., 1966, a.g.e., s.204.

Araştırma sahasında bölgenin coğrafî şartlarına en iyi uyum sağlayan evler köy, mahalle ve yayla yani genel bir ifadeyle kır meskenleridir. Genellikle bölgeyi karakterize edecek şekilde birbirine benzeyen bu meskenlerin, bölgenin coğrafî çevre şartlarına uygun olanak yapıldığı, bununla birlikte meskenler yapılırken coğrafî çevre kadar olmasa da bölgenin sosyo-kültürel ve ekonomik özellikleri gibi diğer özelliklerinin de göz önünde tutulduğu görülmektedir.

Çevrenin meskenler üzerindeki etkisini, en belirgin biçimde çevreden elde edilen malzemenin, kısmen ya da tamamen, mesken yapımında kullanılmış olmasında görüyoruz. Taş toprak ya da kerestenin, değişik ölçülerde kullanılması ile meydana getirilmiş meskenler, kendilerine özgü ortak şekilleri ve yapı tarzları ile, çevrenin etkilerini en açık şekilde bizlere göstermektedir.[424]

Devrez Havzası'ndaki kır meskenlerinin yapımında kullanılan inşaat malzemelerinin, meskenin yakın çevresinden kolaylıkla temin edilebilecek doğal malzemelerden seçilmesi dolayısıyla, bölgedeki kır meskenlerinin taş, toprak ve ahşap malzemenin değişik ölçülerde kullanılarak yapıldığı görülmektedir. Tek bir yapı malzemesinden inşa edilmiş meskenlerin oldukça az görüldüğü bölgede benzer mesken özellikleri görülmekle birlikte, Devrez Çayı'nın vadi tabanından platolara ve oradan da bölgenin dağlık kesimlerine doğru değişen coğrafî ve sosyo-ekonomik şartlara bağlı olarak kır meskenlerinin yapımında kullanılan malzemenin cinsi ve miktarı da değişmektedir. Meskenlerin yapımında kullanılan inşa malzemelerinin her birinin kendine has özellikleri dolayısıyla tercih edilmeleri sonucu, bölgedeki meskenlerin yapımında farklı yapı malzemeleri değişik oranlarda kullanılmış, bu durumda değişik özelliklerdeki meskenlerin yapılmasına sebep olmuştur.

Araştırma sahasındaki kır meskenlerinin ortak özelliklerinin başında ahşap kullanımı gelmelidir. Günümüzde %30.2'luk bir bölümü ormanlarla kaplı olan araştırma sahamızın, geçmişte günümüzden çok daha geniş bir bölümün orman örtüsüyle kaplı olmasına bağlı olarak bölge halkı mesken yapımında öncelikle yapılacak olan meskenin yakın çevresindeki ormanlardan ve bol miktarda temin edilebilen ağaçlardan yararlanılmıştır. Ahşabın taş ve kerpice oranla ısı ve rutubeti geçirmemesi, istenilen şekle girmesi ve kolay işlenilebilen bir malzeme olması gibi üstünlükleri de, bölge halkının mesken yapımında ahşabı tercih etmesinde rol oynamıştır. Bu özellikleri dolayısıyla ahşabın sadece ahşap meskenlerde değil, bölgenin dış cephesi taş veya kerpiçten yapılmış diğer meskenlerinin de taşıyıcı sistemlerinde, duvar aralarında, zemin ve çatılarında kullanıldığı görülmektedir (Tablo 2.41).

Tablo 2.41. Devrez Havzası'ndaki Meskenlerin Taşıyıcı Sistemlerine ve Dolgu Malzemesine Göre Dağılımları.

Taşıyıcı Sistemlerine Göre Meskenler								Dolgu Malzemesine Göre Meskenler											
Yığma		Ahşap		Betonarme		Toplam		Kerpiç		Tuğla		Taş		Briket		Diğer		Toplam	
Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
634	4.1	14174	91.1	753	4.8	15561	100	7418	47.7	2195	14.1	1202	7.7	192	1.2	4554	29.3	15561	100

Kaynak: Çankırı (Ilgaz, Kurşunlu, Orta), Kastamonu (Tosya), Çorum (Kargı) 1981 Köy Envanter Etütleri.

[424] Sergün, Ü., 1986, a.g.e., s.95.

Tablodan anlaşılacağı üzere Devrez Havzası'ndaki kır meskenlerinde ahşabın kullanıldığı yegâne olan meskenin taşıyıcı sisteminin oluşturulmasıdır. Taşıyıcı sistemlerine göre bölgedeki toplam 15561 kır meskeninden %91.1'i Ahşap, %4,8'i betonarme ve %4,1'i yığma şeklinde yapılmıştır. Bu meskenlerde konstrüksiyonun ahşap direklerle sağlanması ahşabın diğer yapı malzemelerine göre üstünlüklerinden kaynaklanmaktadır. Nitekim TUNÇDİLEK'in ifade ettiği gibi "Evlerin yükseklik kazanması ve kat sayısının artması taş veya toprağın arasına ahşabın girmesi ile mümkündür."[425] Bu durumdan ötürü, araştırma sahasındaki birden çok katlı meskenlerin taşıyıcı sistemleri ahşaptan yapılmıştır.

Araştırma sahasında ahşabın en fazla kullanıldığı kır meskenleri, Ilgaz ve Tosya'nın orman içerisinde bulunan köylerinde yer almaktadır. Bölgenin Ilgaz ve Kös dağları üzerinde bulunan bu köylerindeki meskenlerin, köylerin yakın çevresindeki sarıçam (Pinus silvestris) ve göknar (Abies bornmulleriana) gibi düzgün ve geniş gövdeli ağaçların tomruklarından yararlanılarak çatma (çantı) tarzıyla yapıldıkları görülmektedir (Foto 2.10). Oldukça fazla ağacın kullanıldığı çatma tarzında, meskenin zemininden başlayarak duvarları ve çatısı ağaçtan inşa edilmektedir. Bu sebeple çatma tarzıyla yapılmış olan meskenler, ağacın köyün yakın çevresinden kolaylıkla ve bol miktarda temin edildiği zamanlardan kalmış olan bazıları 100 yaşın üzerindeki eski tip ahşap binalardır. Bölgede çatma tarzıyla inşa edilen eski tip ahşap meskenlerden sonra, ağacın bol miktarda kullanıldığı diğer meskenler ise, ağacın işlenerek kullanıldığı yeni tip ahşap meskenlerdir. Bu meskenlerde taşıyıcı sistem ahşap direkler üzerine oturtulmakta ve meskenin dış cephesi kalın ve geniş tahtalarla örtülmektedir.

Foto 2.10. Çatma (Çantı) Tarzıyla Yapılmış Bir Mesken (Akbük Köyü-Tosya).

[425] Tunçdilek, N., 1967, a.g.e., s.54.

Araştırma sahasındaki kır meskenlerinin büyük çoğunluğunun karkas sistemiyle yapılmıştır. Karkas sistemiyle inşa edilen meskenlerde de ahşap kullanımı oldukça fazladır. Bu sebeple, ahşap Devrez Havzası'ndaki kır meskenlerinin az veya çok ama mutlaka kullandığı ortak temel yapı malzemelerinden birisini teşkil etmektedir.

Her ne kadar ahşabın diğer yapı malzemelerine oranla bazı üstünlükleri bulunsa da, bölge köylerinin yakın çevresinde bulunan ormanların uzun yıllardan beri devam eden tahribatlar sonucu köylerden uzaklaşması ve ormanların tahrip edilmesini önlemek için konulan yasaklar ve artırılan denetimler, yeni yapılan kır konutlarından ahşap kullanımını son derece azaltmış bulunuyor. Bunun yanısıra bölgede sık sık vuku bulan köy yangınlarının yeni yapılan kır meskenlerinde ahşap kullanımını azalttığını söylemek gerekir. Gerçi köy yangınlarına karşı tedbir almak amacıyla muhtemel yangın tehlikesi taşıyan samanlıklar meskenler arasında yangın çıkmasını önlemek için belirli bir mesafe bırakılmışsa da alınan bu tedbirler köy yangınlarını önlemeye yeterli olmamıştır. Bölgede dikkatsizlik ve tedbirsizlik sonucu çıkan bu yangınlarından yakın tarihimizde görülen en önemlilerinde 1972'de Çakırlar köyünde 17 hane, 1973'te Aşağıkayı köyünde 400 hane, 1975'te Büyükseki köyünde 150 hane, 1976'da Akbük (Cige) köyünde 11 hane, 1977'de Ekincik köyünde köyün neredeyse tamamı, 1982'de Dağçatağı köyünde 100 hane ve 1992'de de Kınık köyünde 25 hane yanmıştır. Bu yangınlardan bir tanesi 24.7.1982 tarihinde Dağçatağı köyünde çıkan köy yangınıdır. Bir evin ocağından başlayarak bütün köyü saran bu yangında köyde bulunan 120 hanenin 100 tanesi yanmıştır.[426] Bölgedeki diğer büyük köy yangınlarında olduğu gibi Dağçatağı köyü yangını sonucunda da mağdur olan vatandaşlara devlet gerekli yardım elini uzatarak köyü yeni bir plan dahilinde inşa etmiştir. Araştırma sahasındaki Büyükseki ve Aşağıkayı köylerinde olduğu gibi diğer köy yangınlarında yanan köylerde de bir benzeri uygulanan bu plan dahilinde eski ahşap meskenlerin yerine yapılan yeni meskenler betonarme ve 2 kat üzerine bina edilmiştir. Coğrafî manada pek fazla bir anlam ifade etmeyen bu yeni meskenlerin, coğrafî çevre şartlarına ve bölgenin kır ekonomisine uygun olarak yapılmadığı görülmektedir.

Bölgede Devrez Çayı Vadisi boyunca Kurşunlu-Tosya arasında 13 tane tuğla fabrikasının kurulması ve münakale imkânlarının artmasıyla birlikte çağımızın tuğla, demir, çimento gibi modern yapı malzemelerinin bölgenin en ücra köşelerine kadar ulaştırılması, kır meskenlerinde ahşaba bağımlılığı azaltmış bulunuyor. Tuğla fabrikalarına yakın köylerdeki meskenlerde yapı malzemesi olarak daha fazla kullanıldığı görülen tuğlanın, günümüzde orman denetimlerinin sıklaşması ve konulan yasaklar sebebiyle bölgenin bazı orman köylerinde dahil kullanılır bir yapı malzemesi haline geldiği görünmektedir. Yeni yapılan kır meskenlerinde ekseriyetle tuğlanın kullanıldığı bölgede, eski tip ahşap meskenlerin ve eklentilerinin tadilat ve tamiratlarında da tuğlanın kullanılması, meskenlerle coğrafî çevrenin ilişkisinin gün geçtikçe azaldığını ortaya koymaktadır.

---

[426] Tosya Düşünce ve Kültür Dergisi, 1993, Yıl:3, Cilt:3, Sayı:15, Tosya, s.6.

Araştırma sahası yatay doğrultuda doğudan batıya doğru gittikçe karasallaşmaktadır. Bu duruma bağlı olarak doğu da yer yer ana vadiye kadar inen orman örtüsünün yerini batıda stepler almaktadır. Uzun yıllar boyunca meydana gelen tahribatlara bağlı olarak gelişen Neojen platoları üzerindeki bu step sahalarında geçmişte bölgenin orman örtüsüyle kaplı olduğunu kanıtlayan bazı meskenleri görmek mümkündür. Bu meskenlerden birisini de Orta ilçesinin Dodurga köyünde görmüş bulunmaktayız. Günümüzde tamamıyla step sahası üzerinde bulunan bu köyde karkas sistemde yapılmasının yanısıra çatısı hartama ile kaplı bir meskenin bulunması, bölgedeki orman tahribatının ne ölçülere vardığını, dolayısıyla bölgedeki step sahalarının antropojen bir step alanı olduğunu bize kanıtlamaktadır.

Devrez Havzası'nın step sahalarında bulunan kır meskenlerinin yapımında kullanılan yegâne malzeme topraktır. Tabii çevrenin ortaya koyduğu imkânlar doğrultusunda mesken yapmak için yeteri kadar ağacın bulunmadığı bu sahalarda toprak çeşitli işlemlerden geçirildikten sonra belirli bir şekil vermek amacıyla kalıplara dökülmekte ve kalıp içerisinde kuruduktan sonra elde edilen kerpiç kır meskenlerinin yapımında kullanılmaktadır.

Sadece Devrez Havzası'nın değil, Anadolu'nun bütün step sahalarının temel yapı malzemesi olan kerpicin araştırma sahamızdaki yapımı şu şekilde olmaktadır. Öncelikle kerpiç yapmak için killi ve ağır bünyeli toprak seçilmektedir. Seçilen bu toprak elendikten sonra içerisine göz kararı olarak yetecek kadar ince saman katılarak (genellikle 3 kilo kerpiç toprağına 1 kilo kadar saman katılmaktadır), bu karışım suyla karılmakta ve bu karışımın üzerine bölgede mayıs denilen (Orta yöresinde Mayıs ayında tezek yapılması sebebiyle köylüler hayvan gübrelerine mayıs dediklerini belirtmişlerdir.) büyükbaş hayvan gübresi de eklenerek oluşturulan kerpiç harcı belli bir kıvama gelinceye kadar ayakta çiğnenmektedir. Kerpiç harcı istenilen kıvama geldikten sonra önceden hazırlanmış olan tahtadan kerpiç kalıplarına dökülerek belirli bir süre güneşte kurutulmaya bırakılmaktadır. İyice kuruyuncaya kadar güneşte arkası önü çevrilerek kurutulan kerpiçler, yeterli sertliğe bir diğer ifadeyle dayanıklılığa ulaştıktan sonra bina yapmaya hazır bir hale gelmektedir.

Araştırma sahasındaki kerpiçten yapılmış tek katlı meskenlerin dışında, karkas sisteminde inşa edilmiş olan iki katlı ahşap meskenlerde de dolgu maddesi olarak kerpicin kullanılması dolayısıyla, kerpiç Devrez Havzası'nda en fazla kullanılan dolgu maddesidir. Şüphesiz bu durum üzerinde kerpicin köyün yakın çevresinde bol miktarda bulunan topraktan kolaylıkla ve fazla bir ustalık istemeden yapılmasının yanında, karasal iklim şartlarının hüküm sürdüğü yerlerde ısıyı az geçirmesi özelliğinden dolayı tercih edilmesinin de etkisi vardır. Kerpicin evin içini yazın serin, kışın sıcak tutması özelliğinin bulunması bölgedeki Karkas sisteminde inşa edilmiş binalarda da ahşap direklerin arasının kerpiçle doldurulmasını sağlamıştır.

Devrez Havzası'nın İç Anadolu ve Karadeniz bölgeleri arasında bir geçiş özelliği göstermesine bağlı olarak buradaki kerpiçten yapılmış tek katlı evlerin İç Anadolu'nun step sahalarında bulunan kerpiçten yapılmış toprak düz damlı tipik kerpiç evlere benzemedikleri görülmektedir. Her şeyden

önce, Devrez Havzası'nın step sahaları üzerinde bulunan evlerin çatıları tipik kerpiç evlerde olduğu gibi toprak ve düz damlı değildir. Gerçi yuva köyünde ve Sakaeli yaylasında olduğu gibi bazı yerleşmelerde toprak ve düz damlı meskenlere rastlanılmaktadır. Ancak bu meskenlerde, İç Anadolu'daki tek katlı kerpiç meskenlerden ayrı olarak taş temeller üzerinde uzunlamasına boğsu adında büyük ağaçlar konmuş ve duvarları aralarına ince ağaç hatıllar atılmak suretiyle yapılan ve adına yeğdene duvar denilen bir tarzda yapılmıştır. Bölgede kerpiç meskenlerde dahi, duvar ve çatı gibi meskenin en önemli yerlerinde ağacın bir yapı malzemesi olarak kullanılması, bölgenin step ve ormanlık sahalar arasında bulunduğunu göstermektedir. Ayrıca bölgede kerpiçten yapılmış meskenlerde beşik tipinde kiremitli çatıların bulunması, yağış miktarının İç Anadolu steplerine oranla arttığının en temel göstergesi durumundadır.

Araştırma sahasında meskenlerin inşasının yanında, mesken ve eklentilerini çevreleyen avlu ve bahçe duvarlarının yapılmasında da kullanılan yegâne yapı malzemesi kerpiçtir. Kerpiçlerin çamur harcı ile tutturulması suretiyle örülen bu duvarların sağlamlaştırılmasını ve dengede durmasını sağlamak için aralarına tahta hatılların atıldığı görülmektedir. Avluyu çevreleyen 1,5-2 m. yüksekliğindeki duvarlarının dış yüzeyleri, mesken duvarlarında olduğu gibi çevrenin etkileri göz önüne alınarak, çamur harayla sıvanmış bir durumdadır.

Kerpiç duvarların dışında daha önce bağ evleri bahsinde geçtiği üzere, araştırma sahasının bazı köylerindeki meskenlerin bahçe duvarları mühre adındaki tahta kalıplar içerisine çamur harcının sıkıştırılmasıyla yapılmaktadır. Bu tarz duvarlarda mühre içerisine sıkıştırılan çamur harcı mühre takmağıyla iyice dövülüp sıkıştırılmakta ve bu harç koruyup sertleştikten sonra kalıplar açılmaktadır. Mühre tarzındaki toprak duvarlara en yoğun olarak araştırma sahasının Tosya kesimi içerisinde rastlanılmaktadır.

Devrez Havzası'nın Ilgaz dağlarının güneyinden başlayarak, batıda kurşunlu ve Orta yörelerini içerisine alan geniş bir bölümünde volkanik faaliyetlerin etkileri görülmektedir. Bölgenin bu kesimlerinde bulunan köylerin yakın çevresinde mesken yapmaya uygun volkanik kökenli andezit ve bazalt gibi taşların kolaylıkla ve bol miktarda bulunmaları dolayısıyla meskenlerin yapımında coğrafî çevrenin etkileri ön plana çıkarak taş hakim yapı gereci olmuştur.

Bölgenin Kurşunlu ilçesine bağlı Başovacık, Hocahasan, Kızılca ve Taşkaracalar köyleriyle Tosya'nın Çakırlar ve Ermelik köylerinde bulunan taş ocaklarından çıkarılan taşlar işlendikten sonra çıkarıldığı köylerde ve bu köylerin yakın çevresindeki köylerde ev yapımında kullanılmaktadır. Bununla birlikte, bölgenin taş ocağı bulunmayan veya taş ocağının bulunduğu yerin yakın çevresinde yer almayan köylerinde de köyün yakın çevresinden toplanan veya kazılarak çıkarılan taşlar hiç işlenmeden kullanılarak meskenler yapılmıştır.

Taş, taş meskenlerin yanısıra araştırma sahasındaki ahşap ve kerpiçten yapılmış binaların temelinde kullanılmaktadır. Bu sebeple Devrez Havzası'ndaki kır meskenlerinin ortak özelliklerinden birisini de temellerinde ve binayı taşıyan konstrüksiyon sistemlerinde taşın temel yapı malzemesi

olarak kullanımı oluşturmaktadır (Foto 2.11). Taşın kır meskenlerinin temelindeki kullanım şekli, yapılacak olan meskenin yakın çevresinden elde edilecek taşın miktarına bağlı olarak değişmektedir. Taşın meskenin yakın çevresinden kolaylıkla ve bol miktarda temin edilebildiği yerlerde, toprak yüzeyinden 60-100 cm arası kazılan temel çukurları içerisine çamur harcı vasıtasıyla taş döşenmekte ve taşla dolan temel çukurunun üzeri toprak sıvayla sıvanmak suretiyle meskenin temeli tamamlanmaktadır. Temelleri bu şekilde yapılan meskenlerin temellerinin dışında köşelerine de kenarları düzeltilmiş taş bloklar konulmakta ve evin duvarları bu taş bloklar üzerinde yükselmektedir. Bölgede yapı malzemesi olarak kullanılacak özellikteki taşın az bulunduğu yerlerde ise kazılarak oluşturulan taş temellerin yerine, toprak üzerine konulan büyük ve köşeli bir hale getirilmiş taş blokları meskenlere temel vazifesi görmektedir. Ahşap ve karkas tipinde inşa edilen kır meskenlerinde uygulanan bu temel tarzında, meskenin dört köşesine yerden yüksekliği 20-40 cm arasında değişen taş blokları konulmakta ve meskenin ahşap direklerden meydana gelmiş olan taşıyıcı sistemi bu büyük taş blokları üzerine oturtulmaktadır. Evin yerden 20-40 cm arasında yükselmesini sağlayan bu taş bloklar sayesinde, meskenin zeminle doğrudan olan teması kesilmekte ve zeminin rutubetine karşı ev biraz olsun korunmaktadır.

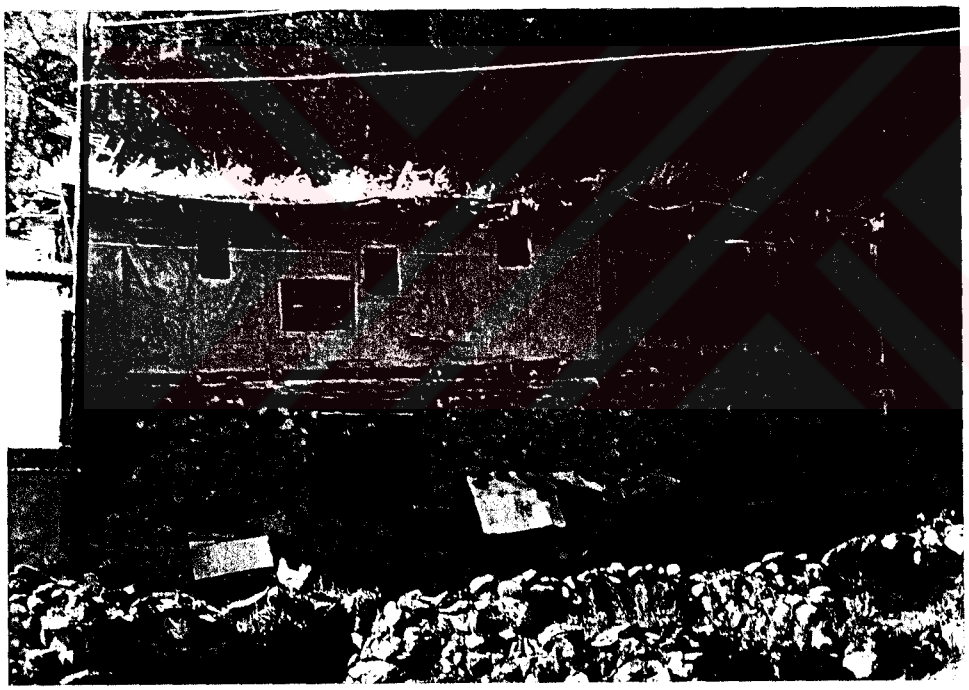

Foto 2.11. Sakaeli Köyünde Taş Temel Üzerinde Yükselen Eski Bir Geleneksel Mesken.

Kuzey Anadolu Fay Kuşağı üzerinde bulunması dolayısıyla Devrez Havzası I. derece deprem bölgesi içerisinde yer almaktadır. Bu sebeple şiddetli depremlerin kaydedildiği araştırma sahasındaki meskenlerin, depreme karşı dayanıklı bir şekilde yapılması gerekir. Meskenlerin depreme karşı dayanıklı olmasının temel şartı da temel ve konstrüksiyon sistemlerinin depreme karşı uygun bir tarzda yapılmasından geçmektedir. Araştırma sahamızdaki 2 katlı kır meskenlerinin büyük çoğunluğu taş bloklar üzerine ahşap direklerin konulmasıyla inşâ edilen karkas tipindeki binalardan meydana gelmektedir. Bu binaların gerek temel ve gerekse taşıyıcı sistemlerinin depreme karşı dayanıklı olduğunu söyleme imkânımız bulunmamaktadır. Çünkü karkas tarzında inşa edilen binaların

temellerine konan büyük taş blokların vadi tabanından ve volkanik arazilerden uzaklaştıkça, işlenmeden yani çıkarıldığı veya toplandığı şekilde kullanıldığı görülmektedir. Taş malzemenin işlenmeden kullanılmasıyla yapılmış olan bu meskenlerde ahşap direklerin oturduğu taşların dış satıhları işlenip düzlenmediği için, meskenin ufak bir yer sarsıntısında dahi yıkılması mümkündür. Nitekim 26.11.1943 tarihinde meydana gelen ve literatüre Tosya-Ladik depremi olarak geçen depremde Tosya'daki meskenlerden 2075'i yapı tarzına bağlı olarak mukavemeti olmadığı için yıkılarak veya harap olarak oturulamaz bir duruma gelmiştir.[427]

Çağımızın modern yapı gereçlerinden olan tuğla, briket, çimento, demir ve çinko (galvanize saç) gibi malzemelerin bölgedeki kır konutlarının yapımında da kullanılmasıyla birlikte, araştırma sahasındaki kır konutları çağdaşlaşma sürecine girmiştir. Kır potansiyellerinin oldukça zayıf olduğu bölgeden, İstanbul ve Ankara gibi büyük şehirlere ve yurt dışına çalışmak için gidilmesiyle, bölgenin sosyo-ekonomik ve kültürel yapısı değişmeye başlamış ve alım gücü yükselen bölge halkı artan münakale imkânlarını da kullanarak getirdikleri modern yapı malzemelerinden çağdaş konutlar yapmaya başlamıştır. Orta ilçesinin Sakaeli ve Hasanhacı köylerinde yapılanlar gibi bölgenin diğer kesimlerinde de modern inşaat malzemeleriyle yapılan meskenlerden bazılarının sadece Yaz aylarında kullanıldıkları tespit edilmiştir. Bu durumun, daha önce buradan gerek yurt içindeki büyük şehirlere ve gerekse yurt dışına göçen nüfusun Yaz aylarını ve yaşlılıklarını doğup büyüdükleri köylerinde geçirmek istemelerinden kaynaklandığını söylemek mümkündür.

Devrez Havzası'ndaki kır meskenlerinin kat sayıları, bu meskenlerin yapımında kullanılan temel yapı malzemesine göre değişmektedir. Günümüzün çağdaş yapı malzemelerinin kullanıldığı meskenlerde kat sayısı artarken, taş ve kerpiçten inşa edilmiş geleneksel kır meskenlerinin tek katlı oldukları görülmektedir. Bu durum meskenin yapımında kullanılan temel yapı malzemesinin özelliğinden kaynaklanmaktadır. Örneğin; kerpiçten yapılmış meskenler, kerpicin fazla dayanıklı olmaması sebebiyle fazla yükselemezler. Çünkü, kerpiç yapı itibarıyla fazla yükü taşıyacak bir özellikte değildir. Bununla birlikte kerpiç diğer yapı malzemelerine oranla daha dayanıksız olduğundan çevre şartlarından kolaylıkla etkilenmekte ve zamanla ufalanıp parçalanmaktadır. Bu sebeplere bağlı olarak, kerpiçten yapılan meskenler tek kat üzerine bina edilmektedir. Yine taşın temel yapı malzemesi olarak kullanıldığı kârgir tarzında inşa edilen taş binaları da iki veya daha çok katlı yapmak oldukça zor olduğundan, bu tarzda yapılan kır meskenleri de tek katlı olarak inşa edilmiştir.

Bölgenin kerpiç ve taş kullanılarak inşa edilen kır meskenlerinin dışında kalan diğer meskenlerinin yapımında tamamen veya karkas sistemindeki gibi kısmen ahşap kullanılmaktadır. Bu meskenler, yapımında kullanılan ahşabın işlenilebilmesi ve istenilen şekle girmesi özelliğinin bulunması dolayısıyla iki katlı olarak yapılmaktadır.

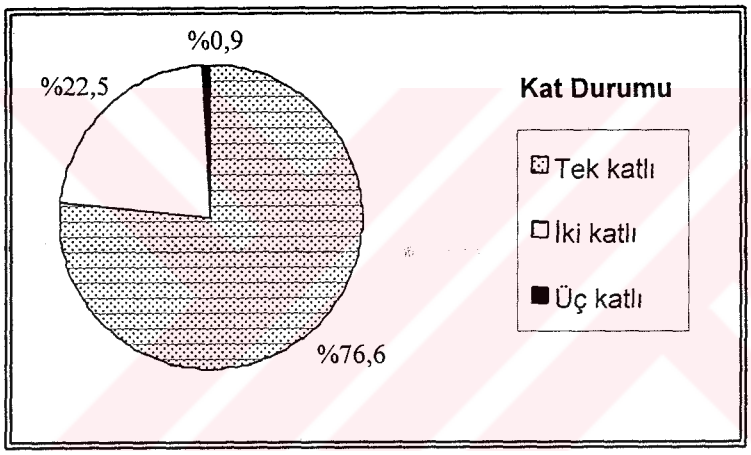
[427] Tosya Düşünce ve Kültür Dergisi, 1994, Yıl:4, Cilt:4, Sayı:16, Tosya, s.6.

Yapımında kullanılan malzemeye göre kat sayı değiştiği anlaşılan araştırma sahasındaki kır meskenlerini, kat sayıları ve fonksiyonlarına göre inceleyerek, bunların özelliklerini ortaya koymak mümkündür. Kat sayıları itibarıyla bölgedeki kır meskenlerinin durumları değerlendirildiğinde, meskenlerin %76,6'sının tek katlı, %22,5'inin iki katlı ve %0,9'unun da üç katlı oldukları anlaşılmaktadır (Tablo 2.42, Şekil 2.39).

Tablo 2.42. Devrez Havzası'ndaki Kır Meskenlerinin Kat Durumlarına Göre Dağılımı.

Kat sayısı	Mesken sayısı	%
Tek	11917	76,6
İki	3503	22,5
Üç	141	0,9
Toplam	15561	100

Kaynak: Çankırı (Ilgaz, Kurşunlu, Orta) Kastamonu (Tosya), Çorum (Kargı), 1981 Köy Envanter Etütleri.

Şekil 2.39. Devrez Havzası'ndaki kır meskenlerinin kat durumlarına göre dağılımı.

Bu duruma göre araştırma sahasındaki kır meskenlerinin büyük çoğunluğu tek katlıdır. Bölgede tek katlı kır meskenleri, bölgenin bütününe dağılmakla birlikte, en fazla karasallığın kendisini hissettirdiğini Orta ve Kurşunlu'nun ormandan yoksun step sahalarında görülmektedir.

Bölgedeki kır meskenlerinin %22,5'ini oluşturulan iki katlı kır meskenleri, Ilgaz ve Tosya'nın Orman içi ve orman kenarında bulunan köylerinde hakimdir. Bu köylerdeki meskenlerin, köyün yakın çevresindeki ormanlardan kolaylıkla ve bol miktarda temin edilen ağaçlardan yapılmasından ötürü, kat sayıları artmıştır.

Tek ve iki katlı kır meskenlerinin yanısıra, bölgede üç katlı kır meskenleri de bulunmaktadır. Sayıları tek ve iki katlı kır meskenlerine oranla oldukça az olan bu meskenlere bölgenin verimli tarım topraklarına sahip ana vadi tabanındaki köylerde rastlanılmaktadır. Konak tipinde karkas sistemiyle inşa edilen bu meskenler ekonomik durumu iyi olan büyük toprak sahipleri tarafından yaptırılmıştır. Bu sebeple, bölgedeki kır meskenlerinin %0,9'unu meydana getirmelerinden de anlaşılacağı üzere üç katlı kır meskenleri, mesken ihtiyacından öte, ekonomik gücün bir göstergesi olarak yapılmış olan binalardır (Foto 2.12).

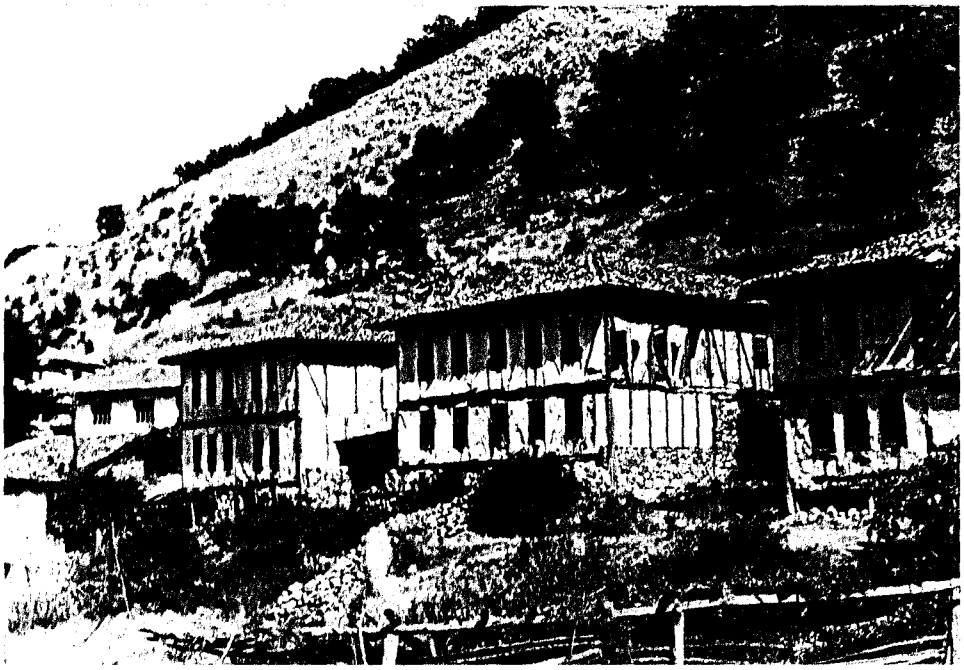

Foto 2.12. Belören Köyünde Konak Şeklinde İnşâ Edilmiş Olan Eski Kır Meskenlerinden Genel Bir Görünüm.

Devrez Havzası'ndaki kır meskenlerinin şekillenmesinde etki yapan doğal çevre faktörlerinden birisini de bölgenin iklim özellikleri teşkil etmektedir. Bölgedeki kır meskenlerinin kuruluş yerleri, duvar kalınlıkları, kapı ve pencere genişlikleri ve çatı şekil ve eğimleri gibi özellikleri bölgede hüküm süren iklim şartları göz önünde tutularak yapılmıştır.

Daha önce çalışmamızın iklim bahsinde de geçtiği üzere bölgenin Kış aylarındaki ortalama sıcaklığı oldukça düşüktür. Bu durum meskenlerin kuruluş yerlerinin seçimi üzerinde etkisini göstermiş ve meskenler kışın bölgede hüküm süren sert iklim şartlarından ötürü genellikle güneye açılımlı dulda yerlerde yapılmıştır. Dulda yani korunaklı yerlerde yapılan kır meskenleri bu sayede az da olsa soğuk hava kütlelerinden korunmakta ve kışın olumsuz etkilerinden biraz olsun uzaklaşmaktadır.

Bölgenin dulda yerleri bulunmayan ova köylerindeki meskenlerin ise sırtını poyraza verdiği ve meskenin poyraza dönük cephesinde penceresinin olmadığı görülmektedir. Soğuktan korunmak amacıyla ona sırtını dönen kır meskenlerinin güneş alan cepheleri daima açık bırakılmış yani kır meskenleri güneşe dönük yapılmıştır. Kapı ve pencerelerinde güneşe dönük cephelere açıldığı bu meskenlerde güneşin ısı ve ışığından faydalanmak tıpkı poyrazdan korunmak kadar dikkat edilen bir husustur.

Sıcaklık şartları kır meskenlerinin kuruluş yerlerini etkilediği gibi duvar kalınlığı, kapı ve pencere genişliği gibi teknik özelliklerini de etkilemektedir. Sıcaklık şartlarının kır meskenlerinin üzerindeki bu etkilerini en güzel bir şekilde coğrafî çevre faktörlerinden doğrudan etkilenmiş olan eski tip kır meskenlerinde görmek mümkün olmuştur. Yeni yapılan kır meskenlerinde ise çağdaş yapı malzemelerinin kullanılması ve değişen şartlar dolayısıyla eski kır meskenlerine oranla coğrafî çevrenin etkilerini doğrudan görmek mümkün olmamaktadır. Nitekim, yeni yapılan kır meskenlerinin duvar kalınlıkları, eski kır meskenlerine nazaran daha ince, kapı ve pencereleri daha büyük

yapılmaktadır. Eski kır meskenlerinde duvar kalınlıkları kullanılan malzemeye göre 50-60 cm arasında değişmekte iken, yeni yapılan kır meskenlerinde tuğla ve briket gibi modern yapı malzemelerinin kullanılmasına bağlı olarak bu meskenlerini duvar kalınlıkları neredeyse yarı yarıya düşmüştür. Eski tip kır meskenlerinin günümüzün yapı tekniği ve modern yapı malzemeleriyle yapılmış olan kır meskenlerinden duvar kalınlığı, kapı ve pencere genişliği açısından farklı olması şüphesiz bu meskenlerinin iklim şartlarıyla olan ilişkisinden kaynaklanmaktadır. Bölgenin Kış aylarındaki sert iklim şartlarından ötürü kır meskenlerinin duvarları, soğuğu geçirmeyecek ölçüde kalın yapılmış ayrıca mesken duvarlarının gerek içi ve gerekse dışı çamur sıvayla sıvanmıştır. Kır meskenlerinin duvarları soğuğa karşı kalın yapılmakla birlikte, kapı ve pencereleri küçük tutulmuş ve bu sayede meskenin iç ısısının kaçması ve dışarıdaki soğuk havanın meskenin içine girmesi önlenilmeye çalışılmıştır.

Araştırma sahasındaki kır meskenlerinin kapı, pencere ve duvarlarında olduğu gibi, temellerinde de iklim şartlarının etkisi görülmektedir. Konumuz içerisinde bahsedildiği üzere bölgedeki kır meskenlerinin temelleri kullanılan malzemenin cinsine göre genellikle iki şekilde yapılmıştır. Bunlardan birincisinde yani kerpiç ve taştan yapılmış kır meskenlerinde, meskenin temeli 60-100 cm kadar toprağın zeminine indirilmekte ve su basmasını 40-50 cm seviyesinde tutulmaktadır. Diğeri ise ahşaptan yapılmış meskenlerde uygulanan tarz olup, bu meskenlerde temel için evin zemini kazılmamakta, meskenin köşelerine konulan 20-40 cm yüksekliğindeki taş bloklar üzerine ev bina edilmektedir. Bölgede uygulanan bu her iki tarzda da dikkat edilen husus, evin temel kısmının toprak üzerine çıkartılmasıdır. Meskenlerin temellerinin toprak üzerinde belli bir yüksekliğe kadar çıkartılmasındaki gaye, meskeni zeminin rutubetinden korumaktadır. Bu sebeple taş ve kerpiçten inşa edilmiş meskenlerin temelleri zeminden yüksekte tutulmuş ve ayrıca temelin üzeri toprak sıvayla kalınca sıvanmıştır. Ahşap meskenlerde ise, zeminin rutubeti, meskenin alt kısımlarının çözünmesine yol açacağından, meskenin ahşap kısımlarının zeminle olan irtibatını kesmek için mesken köşelerine konan belli yükseklikteki taş bloklar üzerinde yapılmıştır.

Bölgedeki kır meskenleri üzerinde etkili olan iklim elemanlarından birisi de yağıştır. Yağış şartları bölgedeki kır meskenlerinin çatı şekil, eğim ve örtü malzemeleri üzerinde etkilerini göstermiştir. Ortalama yağışın yatay ve dikey doğrultuda değiştiği araştırma sahasında, kır meskenlerinin çatı şekilleri ve örtü malzemeleri genellikle birbirine benzemektedir. Ancak bu meskenlerin çatı eğimlerinin yağış durumuna paralel olarak değiştiği görülmüştür. Dam eğimi üzerine tesir eden diğer bir faktör de, şüphesiz dam inşasında kullanılan malzemedir. Taş, toprak saz veya ahşap malzeme ile yapılan damların eğim derecesi, birbirinden farklı bir karakter göstermektedir.[428] Araştırma sahasındaki kır meskenlerinin damlarının yapımında kullanılan malzemelerin başında ahşap kullanımı gelmektedir. Ahşap bölgede sadece çatının inşasında değil, blok çantı metoduyla yapılan bazı kır meskenlerinde olduğu gibi bazen evin tamamının yapımında da kullanılmaktadır. Ahşabın bulunmadığı, bölgenin

---

[428] Göney, S., 1967, "Mengen Havzasındaki Köy Meskenleri", İstanbul Üniv. Coğrafya Enst. Derg., Cilt:8, Sayı:16, İstanbul, s.112.

ağaçtan yoksun step sahalarında ahşabın yerine bazı kerpiçten yapılmış eski kır meskenlerinin damlarında toprağın kullanıldığı görülmektedir. Ancak bu tür meskenlerin oranı sadece %1,1'dir.[429] Bu durumdan anlaşılacağı üzere, hangi yapı malzemesiyle inşa edilirse edilsin araştırma sahasındaki kır meskenlerinin neredeyse tamamına yakın bir kısmının çatısı ahşaptan yapılmıştır.

Devrez Havzası'ndaki kır meskenlerinin kare ve dikdörtgen şeklinde inşa edilmeleri sonucu, bunların çatıları da mesken planına uyarak dört yüzeyli olarak yapılmıştır. Bu şekilde dört yüzeyden oluşan çatıların meskenin dört tarafını yağmurdan korumasından ötürü, bölgede bu çatılara çadır örtüsü ya da dört çark ismi verilmektedir. Bu çatıların eğimleri de, çatıya düşen yağmur sularının ve karın bir an önce sevkıyatını sağlamak ve bu sayede çatıdan meskene yağmur ve eriyen kar sularının sızmasını önlemek için 25-30°'ye kadar verilmiştir. Kır meskenlerinin çatı saçakları da meskenin dış duvarlarını ve temelini yağıştan korumak için yan duvarlardan 30-50 cm kadar dışarıya doğru çıkartılmıştır. Bölgedeki kır meskenlerinin çatı eğimleri ve saçak uzunlukları, yağışın artışına paralel olarak artmaktadır. Bu duruma en güzel örneği Orta yöresinde step sahalarıyla, Ilgaz Dağlarındaki ormanlık sahalarda bulunan kır meskenlerini kıyaslayarak vermek mümkündür. Orta yöresinde kerpiçten yapılmış düz toprak damlı kır meskenleri, Ilgaz Dağlarında bulunan yerleşmelerde, yağışın artması ve stepin yerini ormanın almasıyla birlikte yerini ahşaptan yapılmış 30° kadar meyle sahip çatıları olan kır meskenlerine bırakmıştır. Bu karşılaştırmayla yağış ve buna bağlı olarak bitki örtüsünün bölgedeki kır meskenleri üzerindeki şekillendirici tesirlerini açıkça anlamak mümkündür.

Kiremit Devrez Havzası'ndaki kır konutları ve eklentilerinde örtü malzemesi olarak ön plana çıkmakla birlikte, bazı meskenlerde yerini çinko (galvanize saç) ve hartamaya bırakmaktadır. Bölgenin orman köylerinde ve ormanlar içerisinde bulunan yüksek yaylalarındaki blok çantı metoduyla inşa edilmiş bazı eski kır meskenlerinde örtü malzemesi olarak hartama denilen ince tahtalar kullanılmıştır. Bu tür çatı örtüsünün artık günümüzde yerini çinkoya bıraktığı görülmektedir. Çinko kiremide oranla dayanıksız olmasına rağmen ucuzluğu ve yağmur ve karı pürüzsüz dış yüzeyinden kolayca tahliye etmesi özelliğinin bulunması sebebiyle, bölgenin orman köylerinde ve yaylalarındaki kır meskenlerinde tercih edilen örtü malzemesidir. Bu yerlerin dışında çinko, yine ucuzluğu ve kolay kullanımı sebebiyle, araştırma sahasının diğer yerlerinde de özellikle yeni yapılan kır meskenlerinin eklentilerinde kullanılmaktadır.

Kiremit kullanımı iste yeni isterse eski olsun bölgenin bütün meskenlerinde ve bunların eklentilerinde görülen müşterek bir hususiyettir. Oluklu ve yassı olmak üzere iki ayrı çeşidi bulunan kiremitlerden eski kır meskenlerinde kullanılanları oluklu kiremittir. İç ve dış bükey kenarlarının iç içe geçirilmesiyle örtü haline gelen oluklu kiremitler, bu sayede çatı üzerinde oluklar meydana getirmektedir. Oluk şeklinde olması dolayısıyla çatıya düşen yağmur sularının hızlı bir şekilde tahliye edilmesinin sağlanması oluklu kiremidin en büyük üstünlüğüdür. Ancak oluklu kiremitler iç ve dış bükey bir yapıda üretildiklerinden üstlerine basılınca çok çabuk kırılmaktadır. Yine şeklinden ötürü rüzgârı altlarına kolaylıkla aldıkları için tertip tarzlarında çok kolay bozulabilmektedir. Bu sebeple eski tip oluklu kiremitle

---

[429] Köy Envanter Etüdü, 1981, Çankırı, s.4.

örtülü kır meskenlerinin çatılarında, kiremitlerin tertip tarzının bozularak çatıdan uçup veya düşüp çevreye zarar vermesini önlemek için bazı tedbirler alınmıştır. Bu tedbirlerden birisi, kiremitlerin üstlerine büyükçe yassı taşların konulmasıdır. Genellikle bu taşlar çatının tehlike arz eden saçak kısımlarındaki kiremitlerin üzerine konulmaktadır. Oluklu kiremitle örtülü çatılarda görülen tedbirlerden diğeri ise çatıya, kiremitlerin her an bakımını sağlamak için bölgede serkapan veya sineklik adı verilen kapıların yapılmasıdır. Bu kapı sayesinde kolaylıkla çatıların üzerine çıkılmakta ve sık sık bozulan eski kiremitlerin tertipleri yeniden yapılabilmektedir. Çatıdan yaklaşık 80-100 cm kadar daha yüksekteki bir kapı üzerine inşa edilmiş, ön yüzü çatıya açılan, diğer üç yüzü ise kapalı olan sinekliğin, arka yüzü çatının meyli gibi meyillendirilmiş olup üzeri kiremitle örtülmüştür.

Oluklu kiremitler, kullanımı da ortaya çıkan sorunlara bağlı olarak zamanla yerini yassı tip yani Marsilya tipi kiremitlere bırakmıştır. Bu durum Marsilya tipi kiremidin oluklu kiremide oranla daha sağlam ve telle bağlanabilme özelliğinin bulunmasından dolayı daha kullanışlı ve güvenli olmasından kaynaklanmaktadır. Birbirine iyi bir şekilde kenetlenen ve şeklinin yassı olması itibariyle rüzgârı altına daha az olan Marsilya tipi kiremitlerin bu sayede tertip tarzı kolay kolay bozulmamaktadır. Bunun yanısıra Marsilya tipi kiremitler alttan telle bağlanabildiklerinden, şiddetli rüzgârlarda oluklu kiremitler gibi çatıdan etrafa savrularak tehlike de saçmamaktadırlar. Bu üstünlükleri sebebiyle Marsilya tipi kiremitler bölgenin sadece yeni ve yakın zamanlarda yapılan kır konutlarında değil, çatısı aktarılan eski kır konutlarında da kullanılan yegâne örtü malzemesi olmuştur.

Malzeme ve iklimden sonra ev şeklini tayin eden en önemli faktör, evden faydalanma tarzıdır. Evler hangi maksat ve ihtiyacın tesiriyle yapılmışsa, şekil ve tertipleri de buna göre değişir. Bu sebeple sadece tarla ziraatı ile meşgul olan çiftçinin evi, başka, tarla ziraatı ile birlikte aynı zamanda hayvan yetiştiren çiftçinin evi başkadır. Bu manada köy evleri toprak mülkiyet rejimine, zirai işletmenin büyüklüğüne, işletme şekline, yetiştirilen mahsule, beslenen hayvana göre de değişmektedir.[430] Kır meskenlerinin tertip tarzlarının değişmesinde etkili olan bu faktörlerin Devrez Havzası'ndaki kır konutlarının şekillenmesinde de etkili olduklarını görmüş bulunmaktayız. Temel ekonomik faaliyetin tarım ve hayvancılık olduğu bölgede, kır meskenleri ve eklentileri, bulundukları yerde ve onun yakın çevresinde yapılan ekonomik faaliyetlere göre de şekillenmişlerdir. Örneğin bölgenin tarım ve hayvancılığı bir arada yapan köylerindeki meskenler, alt katları hayvan barınağı olarak kullanılacak şekilde iki kat üzerine bina edilmiştir. Kışın oldukça sert seçtiği bölgede hem hayvanın göz önünde olmasını sağlamak ve hem de hayvanın ısısından yararlanmak amacıyla bu meskenlerin alt katları ahır olarak yapılmıştır. Bunun yanısıra, Orta'nın Büğdüz ve Sakaeli köyüyle, Ilgaz'ın Belören kasabasında gördüğümüz üzere, bölgenin bazı köylerindeki kır konutlarının kışlık olarak ifade edilen alt katlarında, hem ahır ve hem de ahırın ön tarafında karşılıklı iki oda bulunmaktadır. Hayvanın kışın bakımını kolaylaştırmasının yanısıra, onun ısısından da yararlanmak için kışın kullanılan bu odalardan bir tanesi oturma odası diğeri de aşevi (mutfak) görevi görmektedir. Bu şekilde yapılan kır meskenlerinden de anlaşıldığı gibi, bölgedeki kır meskenleri sadece coğrafî faktörlerden

---

[430] Tanoğlu, A., 1966, a.g.e., s.221-222.

değil, bu faktörlerle birlikte, sosyo-ekonomik faktörlerden de etkilenerek şekillenmişlerdir. Dolayısıyla kır konutları coğrafî çevrenin yanısıra, bu çevrenin ortaya koyduğu imkânlar dahilinde gelişen sosyo-kültürel ve ekonomik özellikleri de aksettiren oldukça kompleks binalardır.

Kır meskenlerinde olduğu gibi, bu meskenlerin eklentilerinde de, bölgede yapılan ekonomik faaliyetlerin etkilerini görmek mümkündür. Çünkü mesken eklentileri, mevcudiyetini meskenin yakın çevresinde yapılan ekonomik faaliyete borçludur. Araştırma sahasının en önemli geçim kaynağını tarım ve hayvancılık oluşturmaktadır. Bu sebeple bölgedeki kır meskenlerinin en önemli eklentileri ahır ve samanlıktır. Bunların dışında, bazı kır meskenlerinde örtme (açık dam) ve tandır ocağı gibi eklentiler de söz konusudur.

Devrez Havzası'nda, iki katlı olarak yapılan kır meskenlerinin alt katları genellikle ahır olarak kullanılmaktadır. Ancak tek katlı meskenlerde ahır ve samanlıklar meskenle iç içe olamayacağından, bunlar ayrı olarak inşa edilmişlerdir. Bölgenin mesken ve eklentileri aynı avlu içerisinde bulunan kır meskenlerinde, ahırlar hayvanın bakım ve güvenliğinin sağlanması için meskenin bitişiğinde, samanlıklar ise ahırların yanında yapılmıştır. Hayvanların barınması ve beslenmesi gibi müşterek bir amaca yönelik olarak birbirine yakın yapılan bu eklentiler bazen aynı çatı altında yer almaktadır. Bu eklentiler aynı çatı altında bulunsalar da duvarlar vasıtasıyla birbirinden ayrılmışlardır. Ancak her ne kadar bu iki eklenti birbirinden duvarlarla ayrılmışlarsa da, aynı amaca hizmet etmeleri dolayısıyla, bunların bazılarında birbirine geçişi sağlayan kapıların yapıldığı müşahede edilmiştir. Bölgenin coğrafî çevre ve sosyo-ekonomik şartları düşünüldüğünde, ahırların meskenlere, samanlıklarında ahırlara yakın hatta aynı çatı altında yapılması gayet normaldir. Ancak samanlıkların ahırlara ve dolayısıyla meskenlere yakın yapılmasının hayvan ve insan hayatı açısından olumsuz yönleri bulunmaktadır. Ağır Kış şartlarının görüldüğü bölgede, insanlara hayvan beslenmesinde kolaylık getirmesi için, ahırlara ve buna bağlı olarak meskenlere yakın yapılan samanlıklar, içerisinde saman ve kuru ot gibi maddeleri bulundurması dolayısıyla yangın tehlikesi taşıyan yerlerdir. Bu sebeple araştırma sahasının ahşaptan yapılmış kır meskenlerinin samanlıkları, yangın tehlikesine karşı bir tedbir olarak meskenden uzakta yapılmaktadır. Samanlıkların meskenlerden ayrılmasının bir diğer sebebi de, harman yerine yakınlaşmak düşüncesidir. Hayvan beslenmesi için gerekli olan saman ve kuru ot gibi maddelerin kolaylıkla depolanması fikri, samanlıkların meskenden ayrılarak harman yerine doğru yakınlaşmasına sebebiyet vermiştir.

Bölgedeki kır meskenlerinin yapımında olduğu gibi, bu meskenlerin eklentilerinin yapımında da, meskenin yakın çevresinden kolaylıkla ve bol miktarda temin edilebilen yapı malzemelerinin kullanıldığı görülmektedir. Bu sebeple bölgenin step sahalarından ormanlık sahalarına doğru gittikçe, ahırların yapımında kerpiç ve taştan, ağaç kullanımına doğru bir yönelim olmaktadır.

Genellikle dikdörtgen şeklinde inşa edilen ahır ve samanlıkların çatıları, bu binaların şeklinden ötürü iki yüzlü bir şekil almıştır. Belirgin bir halde ayrı iki dikdörtgen gibi iki yüzlü olarak yapılan bu damlara bölgede beşik örtüsü denilmektedir. Beşik örtüsünde yapılan çatılar, ahır ve samanlıkların sadece iki yüzünü koruyabilmektedir. Bu sebeple ahır ve samanlıkların kapıları üzerinde bulunan saçakları, binanın girişini yağmurdan biraz olsun koruyabilmek için uzatılmıştır. Eskileri oluklu tip

kiremitle örtülü olan bu eklentilerin yeni ve yakın zamanda yapılanlarının çatılarında örtü malzemesi alarak Marsilya tipi kiremit veya çinko kullanıldığı görülmektedir. Çinko (galvanize saç), ucuzluğu sebebiyle, daha ziyade samanlıklarda kullanılan örtü malzemesidir.

Hayvanların yiyeceği maddeler için bir depo görevi gören samanlıkların dışında, ahırlar hayvanların ihtiyaçlarına göre düzenlenmiş yerlerdir. Hayvanların ihtiyaçları baz alındığında bölgedeki ahırların da içerisinde bazı düzenlemelerin ve bölümlerin olduğu görülmektedir. Bölgedeki ahırların içerisine girildiğinde ilk dikkati yemlikler çekmektedir. Afur adı verilen bu yemliklerin eskileri geniş gövdeli ağaçların içinin oyulması suretiyle, yenileri ise tahtaların birbirine çivilerle çakılmasıyla yapılmıştır. 20-30 cm civarında bir genişliğe sahip olan bu yemlikler ahırın duvarlarına dayandırılmakta ancak sabitleştirilmemektedir. Yemlikler sabitleştirilmediği için ahırdaki hayvan sayısına bağlı olarak ahıra ek yemlik konulabilmekte veya ahırdaki yemliklerin sayısı azaltılabilmektedir. Büyükbaş hayvanların duvarlardaki demir kancalara bağlandığı bu ahırlarda, hayvanın bağlandığı yerden, ahırın ortasındaki kanala doğru eğim verilerek, akıntının buraya doğru olması sağlanmıştır. Ahırın arka duvarında bölgede temek, pelek gibi isimler verilen delikler bulunmaktadır. Bu deliklerden ve bu deliklerin altından dışarıya açılan kanallardan hayvan pislikleri ahırın arka duvarıyla birleşik olan gübrelik kısmına atılmaktadır.

Araştırma sahasındaki ahırların içerisinde, büyükbaş hayvanların buzağılara zarar vermesini önlemek için çiten, çeten, buzağılık ya da pinnik gibi değişik adlarla ifade edilen bölümlerin yapıldığı görülmektedir. Genellikle ahırın bir köşesinde tahtadan bölmelerle yapılan çitenler içerisinde buzağılar belli bir büyüklüğe gelinceye kadar tutulmaktadır.

Bölgedeki kır ekonomisinin temelini poli kültür tarım modeli teşkil ettiği için, bölgenin gelir durumu yüksek olan ailelerinin meskenlerinde ahır ve samanlığın dışında örtme ve tandır gibi bazı eklentilere de ihtiyaç duyulduğu görülmektedir. Bunlardan örtme ya da diğer bir ifadeyle açık dam hayvan sayısı fazla olan veya büyük toprak sahiplerine ait olan kır meskenlerinde görülen bir eklentidir. Eklentileriyle beraber aynı avlu içerisinde bulunan kır meskenlerinde yer alan bu eklentiler, ahırlara benzemekle birlikte, onlardan avluya bakan kısımlarında duvarları olmadığı için ayrılırlar. Kapalı ve açık olmak üzere iki şekilde yapılan örtmelerin kapalı olanları, avlu duvarının biraz yükseltilerek üzerinin çinko ya da kiremitle kapatılmasıyla yapılmıştır. Açık örtmelerin ise üstleri çalı, ağaç dalları veya naylon örtüsü ile örtülmüştür. Kapalı örtmeler, üzerleri yağmuru geçirmeyecek şekilde örtüldüğü için, hayvan barınmasının yanısıra değişik amaçlar içinde kullanılabilmektedir. Hayvanlar Yaz aylarında bu örtmeler altında bırakılmaktadır. Kapalı örtmeler hayvancılık ekonomisinin yanısıra tarımsal amaçlar için de kullanılan mekânlardır. Buraları yazın ve kışın kullanılan alanlar olup, kışın traktör, römork, pulluk gibi tarımsal araç gereçle, odun, tezek gibi yakacak maddeleri, yazınsa tarımsal üretimden elde edilen ürünlerin bir kısmı kapalı örtmeler altında bekletilmektedir. Açık örtmeler ise oldukça iptidai oldukları için sadece Yaz aylarında hayvanların dinlenmesi için yapılan mekânlardır. Bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere örtmeler kır ekonomisinin büyümesiyle ortaya çıkmakta ve ahır, depo ve garaj gibi çok değişik fonksiyonları üstlenebilmektedir.

Tandır, araştırma sahasındaki kır meskenlerinin diğer bir eklentisini meydana getirmektedir. Genellikle eklentileriyle beraber aynı avlu içerisinde bulunan kompleks kır meskenlerinde ve bağ evlerinde görülen bu eklentiye bölgede ocak, boca gibi isimler de verilmektedir. Evden 8-10 m. kadar uzağa yapılan tandırların içi ve dışı toprak sıvayla sıvanmıştır. Ekmek ve yemek pişirmek için kullanılan bu tandırlara Tosya yöresindeki bazı bağ evlerinde değişik amaçlar için de kullanıldığı için espab ocağı adı da verilmektedir.

2.5.2. Mesken Tipleri-İnşa Şekli ve Fonksiyonları

2.5.2.1. Geleneksel Mesken Tipleri

Günümüzde halen bölge halkı tarafından kullanılmaya devam edilen geleneksel kır meskenleri, günümüze gelinceye kadar bazı tamirat ve tadilatlar geçirerek ayakta kalabilmişlerdir. Coğrafî çevrenin insanlara sunduğu imkânlar dahilinde, çevreyle ve o çevre içerisinde yaşayan insanların yaşam özellikleriyle bütünleşen bu konutların, zamanında bölge insanlarının her türlü ihtiyacını giderecek ölçüde yapıldıkları muhakkaktır. Ancak geçmişten günümüze kadar geçen dönem içerisinde bölgenin sosyo-kültürel ve ekonomik özelliklerinin değişmesiyle birlikte, burada yaşayan insanların ihtiyaçları da değişmiş ve geleneksel kır konutları değişen şartlara uyum sağlayacak şekilde tadilatlar geçirerek kullanılmaya devam edilmiş ya da yerlerini yeni tip konutlara terk etmiştir.

Devrez Havzası'nın genel özelliklerini yansıtan geleneksel kır meskenleri, inşa şekli ve fonksiyonları açısından birbirinden ayrılmaktadır. Kat sayısına göre inşa şekli ve fonksiyonları değiştiği için bu konutları kat durumlarına bağlı kalarak incelemiş bulunmaktayız.

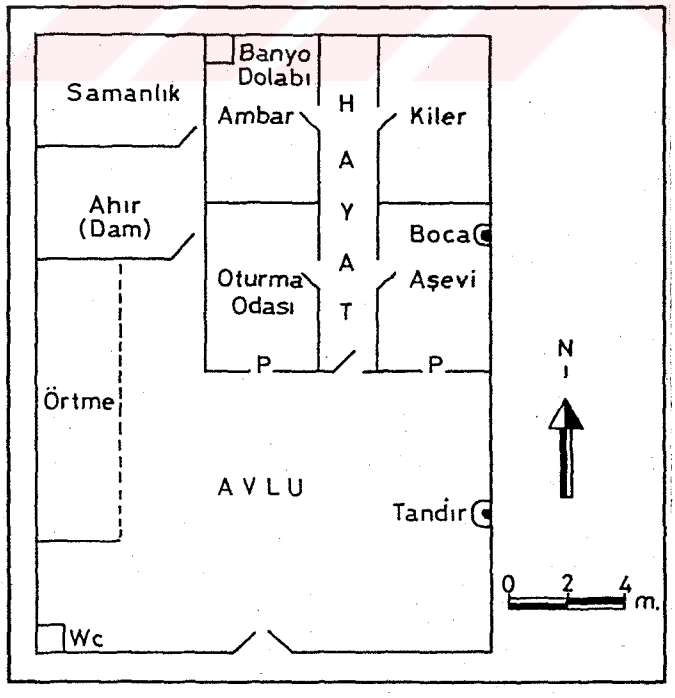
Araştırma sahasının tek katlı olarak inşa edilmiş olan geleneksel kır konutları,bölgenin Orta ve Kurşunlu yörelerindeki step sahalarında hakim hale gelmektedir. Bölgenin bu kesimlerinin ormandan yoksun olmaları sebebiyle, kerpiç veya taştan yapılan bu konutlar, genellikle eklentileriyle beraber aynı avlu içerisinde bulunmaktadır. Avluyu görmesi için avlu girişinin karşı köşelerinden birisine yapılan geleneksel tek katlı kır meskenlerinin ahır ve samanlık gibi eklentileri, meskenin yanından başlayarak avlunun kenarı boyunca giriş kapısına doğru uzanmaktadır. Taştan yapılmış temellerinin yerden yaklaşık yarım metre yükseltilmeleri dolayısıyla bu meskenlerin avluya bakan giriş kapısına 3-4 basamakla çıkılmaktadır. Bu meskenlerin kapısından evin içerisine girildiğinde hayat denilen kısmına gelinmektedir. Bir nevi evin antresi gibi evin odaları hayata açılmaktadır.

Genellikle kare şeklinde yapıldığı görülen bu evlerde, ön odalardan bir tanesi oturma odası olarak kullanılmaktadır. **Kaşev** olarak da ifade edilen oturma odası evin avluya bakan hakim yeri olduğundan, bu odada avluya bakan bir pencere açılmıştır. Oturma odası olarak kullanıldığından kaş ev içerisinde yerden yükseltilmiş oturma sedirleri ve duvarlarda tahtadan yapılmış sergenler yer almaktadır. Oturma odasının karşısında mutfak bulunmaktadır. Bölgede aşevi olarak da isimlendirilen mutfakta boca yani ocak ve ocağın iki tarafında terece ve dolaplar yapılmıştır. Bunların dışında mutfaklarda mutfak eşyasını koymak için duvarlara sergenler yani raflar konulmuştur. Tek katlı

geleneksel kır meskenlerinin arka odaları ambar ve kiler olarak kullanılmaktadır. Bu odalardan oturma odasının arkasında olanının bir köşesinde, odaya girişte fark edilmeyen tahtadan yapılmış banyo dolabı bulunmaktadır. Odaya doğru açılan iki kapak vasıtasıyla girilen bu dolabın içerisi sadece bir insan girecek şekilde düzenlenmiştir. Ayrıca banyo dolabının zemini, buradan odaya su gitmesini önleyecek şekilde yerden yüksek ve eğimli yapılmıştır. Evin aşevinin arkasında bulunan diğer odası ise kiler olarak kullanılmakta olup, bu oda içerisinde ev halkının yiyecek maddelerini saklamaya yarayan tahtadan dolaplar bulunmaktadır. Tek katlı geleneksel kır meskenlerinin tuvaletleri meskenden ayrı olarak avlunun uzak köşesinde yapılmıştır. Hayvancılık ekonomisine yönelik ahır ve samanlık gibi eklentileri olan bu meskenlerin bazılarında, ahır ve samanlığın dışında örtme ve tandır gibi eklentilerde görülmektedir (Şekil 2.40).

İki kat üzerine bina edilmeleri sebebiyle, inşa şekli ve fonksiyonları açısından tek katlı geleneksel kır meskenlerinden ayrılan iki katlı kır meskenleri; bölgenin diğer geleneksel kır meskenlerini oluşturmaktadır. Bölgenin step sahalarından ormanlık sahalarına doğru gittikçe meskenlerin yapımında kullanılan yapı malzemeleri değiştiği için, step sahalarında tek katlı olan geleneksel kır meskenleri, ormanlık sahalarda yerini iki katlı ahşap binalara bırakmaktadır.

İki kat üzerine bina edilen geleneksel ahşap meskenlerin en basitlerini bölgede "çantı" veya "çatma ev" olarak ifade edilen meskenler meydana getirmektedir. Günümüzde sayıları oldukça azalan bu meskenler, bölgenin yüksek orman köylerinde ve yaylalarında bulunmaktadır. Günümüzden en az 100 yıl öncesine ait olan bu evler, ormanları korumak için bazı tedbir ve yasakların bulunmadığı dönemlerde yapılmıştır.

Şekil 2.40. Tek Katlı Geleneksel Kır Meskenlerinin ve Eklentilerinin Planı (Karaağaç Köyü).

Blok çantı tarzıyla inşa edilen bu meskenlerde, meskenlerin duvarları, meskenin yakın çevresindeki ormanlardan temin edilen yaklaşık 20 cm. kalınlığındaki düzgün sarıçam ve göknar ağaçlarının tomruklarının üst üste konulmasıyla yapılmıştır. Üst üste konmadan önce kabukları soyulan ve gövdedeki dalları kesilerek düzgün bir hale getirilen bu tomrukların iki ucuna çentikler açılmaktadır. Daha sonra uçlarına açılan çentiklerin birbirine geçerek kenetlenmesini sağlayacak şekilde kalın ağaç tomrukları üst üste dizilerek meskenin duvarları yapılmaktadır. Yapımında kullanılan malzemeden ötürü dikdörtgen bir şekle sahip olan bu meskenlerin kapılarının son derece basit olduğu, pencere için ise sadece oturma odasının ön duvarına küçük bir açılımın yapıldığı görülmektedir.

Bölgede blok çantı metoduna göre yapılan meskenlerin bazılarında duvarlarında olduğu gibi çatılarında da örtü malzemesi olarak bedevra, hartama yada sahip olduğu şekilden dolayı oluklu tahta olarak isimlendirilen ince tahtalar kullanmıştır. Bu tahtalar tıpkı oluklu kiremitler gibi üst üste bindirilerek çatma evlerin çatıları örtülmüştür.

Araştırma sahasındaki ahşap meskenlerin en iptidaisini meydana getiren çatma evlerin yapımında çok fazla miktarda ahşap malzemeye ihtiyaç duyulmaktadır. Eskiden meskenin yapılacağı yerin yakın çevresinden kolaylıkla ve oldukça bol miktarda ahşap malzeme temin edilebildiğinden, çatma evler ön plana çıkmıştır. Ancak devlet tarafından ormanları korumak için bazı tedbirler alınması ve ormanların uzun yıllardan beri meydana gelen tahribatlardan ötürü yerleşmelerden uzaklaşmasıyla ev yapımı için gerekli olan ağaç tedariki zorlaştığından, bölgede zamanla çatma ev yapımı terk edilmiştir. Çatma ev yapımının terk edilmesinde etkili olan diğer bir unsurda, bölgede sıkça meydana gelen depremlerdir. Türkiye'nin en aktif fay hattı üzerinde bulunan araştırma sahasında sık sık büyük depremlerin meydana gelmesi, depreme karşı fazla dayanıklı olmayan blok çantı tarzıyla yapılan çatma evlerin zamanla terk edilmesinde etkili olmuştur.

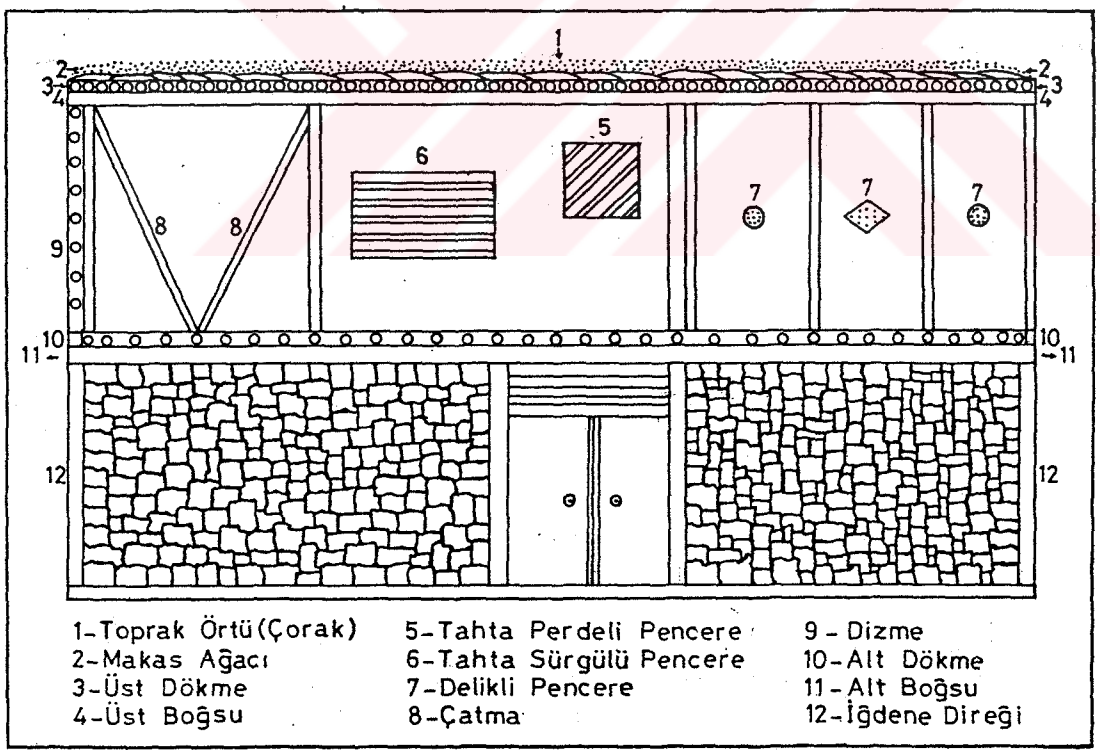
Yapıldığı dönemlerde altları ahır, üst katları ise asıl ikâmetgâha ayrılan çatma evlerin birçoğu çok eski binalar oldukları için artık ömürlerini tamamlamışlardır. Oldukça bakımsız olmaları sebebiyle genellikle kullanılmayan bu meskenlerin birçoğu sökülmekte ve buradan elde edilen malzemeler ya karkas tipinde inşa edilen meskenlerin yapımında yapı malzemesi olarak ya da yakacak maddesi olarak değerlendirilmektedir. Bunun dışında diğerlerine nazaran yakın zamanlarda inşa edildiklerinden dolayı ayakta kalabilen çatma evlerin bölgede genellikle ahır yada samanlık olarak kullanıldıkları görülmektedir.

Eskileri blok çantı metoduyla yapılan geleneksel iki katlı ahşap kır meskenlerinin yenileri karkas sistemiyle yapılmıştır. Karkas sistemi bir nevi blok çantı tarzıyla inşa edilen meskenlerin inşa ve kullanımından ortaya çıkan güçlükler ve bölgenin değişen sosyo-ekonomik yapısının zorlamasıyla ortaya çıkan bir yapı tarzıdır. Bölgedeki iki katlı ahşap kır meskenlerinin en yaygın tipini oluşturan bu meskenlerinde yapımında ahşap kullanılmaktadır. Ancak bu meskenler blok çantı tarzıyla yapılan çatma evler gibi tamamen ahşaptan yapılmamışlardır. Karkas sistemiyle yapılan meskenlerde ahşap, binanın konstrüksiyon sisteminin oluşturulmasında kullanılmaktadır. Bu sebeple çatma evlerden ayrılan karkas sisteminde inşa edilen evlerde ağaç kullanımı, çatma evlere nazaran oldukça azdır. Ayrıca karkas binaların yapımında çatma evlerden ayrı olarak taş veya kerpiç gibi dolgu malzemeleri de kullanılmaktadır.

Genellikle kare şeklinde olan karkas binalar, köşelerine konulan taş bloklar üzerinde inşa edilmişlerdir. Bu evlerde köşelere konan taş bloklar üzerine dikilen ahşap direkler ve ahşap direklerin arasına atılan uzun ağaçlar sayesinde binanın konstrüksiyon sistemi sağlanmakta ve oluşturulan bu ahşap iskeletin aralarının taş ve kerpiç gibi dolgu maddeleriyle doldurulması suretiyle binanın yapımı tamamlanmaktadır.

Dış duvarlarını binanın yakın çevresinden temin edilen yapı malzemesinde göre, yapılan karkas binaların üst katındaki odalarını ayıran iç duvarları, binanın yükünü hafifletmek amacıyla Bağdadi tarzında inşa edilmiştir.

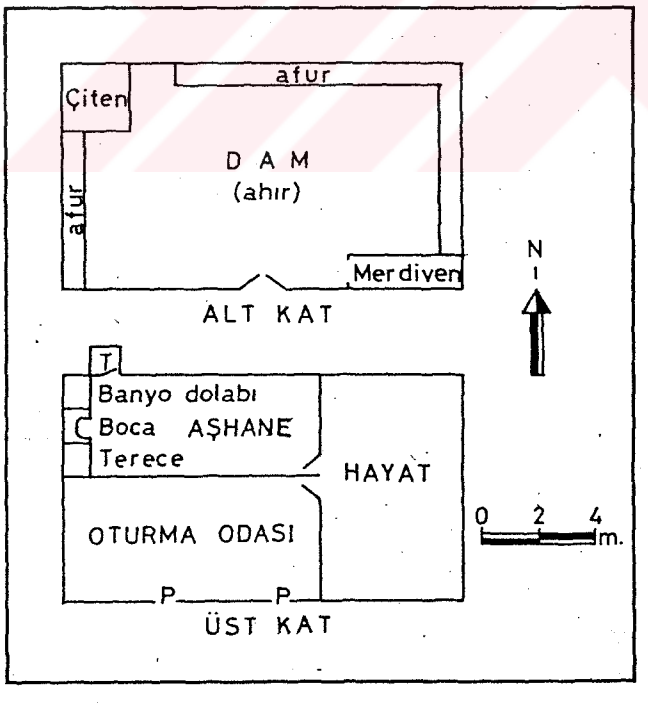
Taşıyıcı sistemini oluşturan değişik kalınlıkta ve uzunluktaki ağaçlara farklı isimlerin verildiği bu meskenlerin damları meskenin bulunduğu yerin coğrafî şartlarına göre değişmektedir. Yağışın fazla ve ağacın nispeten bol bulunduğu yerlerdeki meskenlerin damları genellikle dört yüzeyden ibarettir. Ancak her ne kadar karkas sistemiyle yapılmış olsa da bölgenin step sahalarına doğru gidildikçe iki katlı eski kır meskenlerinin damları, yağışlarının ve ormanlarının azalmasına bağlı olarak düz bir şekilde bırakılmaktadır. Bu meskenlerde öncelikle makas ağacı denilen ince tahtalar uçları üst üste bindirilerek damın üzerine döşenmekte ve bunların üzeri de bölgede çorak olarak ifade edilen geçirimsiz topraklarla örtülmektedir (Şekil 2.41).

Şekil 2.41. Toprak Damlı Eski Bir Geleneksel Kır Meskeninin Önden Görünüşü ve Taşıyıcı Sistemleri (Sakaeli Köyü-Orta).

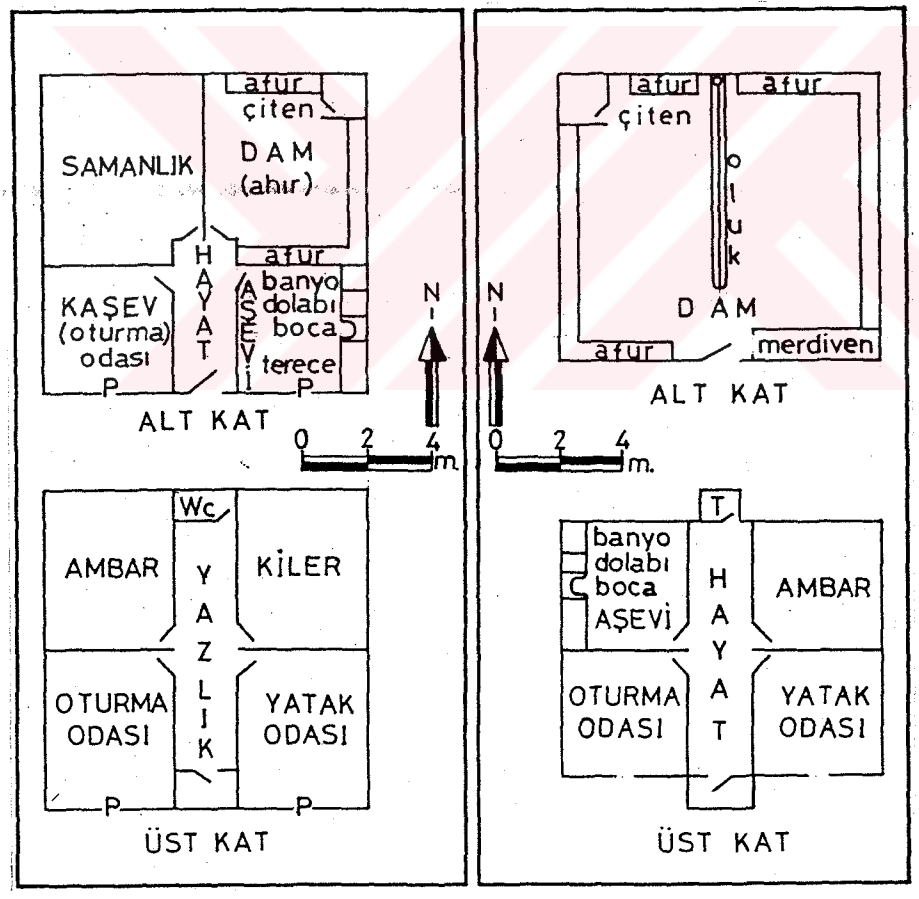
Karkas sisteminde inşa edilmiş iki katlı ve toprak düz damlı meskenler, bölgenin Orta ve Kurşunlu yörelerinde bulunmaktadır. Günümüzde oldukça az sayıda olan bu binalar, Orta ve Kurşunlu yörelerindeki karkas sistemiyle inşa edilen kır meskenlerinin en eskilerini teşkil etmektedir. Bu meskenler eski olmaları dolayısıyla karkas sisteminin ilk uygulandığı binalardır. Alt katları dam, üst katları ise asıl ikâmetgâha ayrılan bu meskenlerin damlarında çiten ve afurlar bulunmaktadır. Üst katlarında hayat adı veriler araya açılan iki odası bulunan bu meskenlerin üst katlarındaki odalarından evin arka cephesinde olanı ambar, kiler ve aşhane, ön cephesinde olanı da oturma odası olarak kullanılmaktadır. Evin aşhane olarak kullanılan arka odası içerisinde baca ve banyo dolabı bulunmakta, evin arka duvarından 1 metre kadar dışarıya çıkarılan tuvaletine de bu odadan açılan bir kapıyla geçilmektedir. Birisi sürgülü olmak üzere tahtadan yapılmış iki penceresi bulunan oturma odasında ise yerden yarım metre kadar yükseltilmiş oturma sedirleri ve duvarlara sabitleştirilmiş sergenler bulunmaktadır (Şekil 2.42).

Orta ve Kurşunlu yörelerinde yapmış olduğumuz arazi çalışmaları sırasında, eski tip karkas meskenlerin düz olan damlarının yenilenerek dört yüzeyli bir hale getirildiğini ve çatının üzerinin eski tip oluklu kiremitle örtüldüğünü görmüş bulunmaktayız.

Şekil 2.42. İki Katlı Geleneksel Kır Meskenlerinin Planı (Sumucak Köyü-Kurşunlu).

Bölgenin karkas sisteminde inşa edilen iki katlı kır meskenlerinin alt katları iki farklı şekilde planlanmıştır. Bunlardan en yaygın olanı alt katın tamamen ahır yani bölgedeki tabiriyle dam olarak kullanılmasıdır. Diğerinde ise meskenin alt katında ahırla birlikte samanlık ve odalar da yapılmıştır. Bu şekilde yapılan meskenlerin alt katlarında kışın insanlar da kalmaktadır. Daha ziyade bölgenin sert iklim şartlarının hakim olduğu yerlerinde bulunan bu meskenlerde, meskenin alt arka kısmı hayvanlar için ahır ve samanlık, alt ön kısmı ise insanlar için oturma odası ve aşevi olmak üzere ayrı fonksiyonlar üstlenmiştir. Alt katlarında hayat adında birde arası bulunan bu meskenlerin alt oturma odası ve karşısındaki aşevinin kapıları hayata açılmaktadır. Kışın kullanılmasından ötürü kışlık oda olarak da isimlendirilen alt kat oturma odasının tıpkı meskenin üst katındaki yazlık oturma odasına benzediği görülmektedir. Kışlık oturma odasının karşısındaki aşevi ise üst kattaki aşevine benzemekle birlikte daha çok fonksiyon üstlendiği için ondan ayrılmaktadır. İçerisinde boca yani ocak ve bir de banyo dolabı bulunan kışlık aşevi, mutfak, ambar ve banyo olarak da kullanılmaktadır. Bu sebeple oturma ve yatma dışındaki ev işlerinin neredeyse tamamını, meskenin altında başka bir oda bulunmadığı için aşevi üstlenmiştir (Şekil 2.43).

Şekil 2.43. Devrez Havzası'nda Farklı Şekilde Yapılmış İki Katlı Geleneksel Kır Meskenlerinin Planları (Büğdüz Köyü-Orta, Ömerli Köyü-Ilgaz).

Karkas sisteminde inşa edilen kır meskenlerinin üst katları genellikle birbirine benzemektedir.Bu meskenlerin üst katlarında dört oda bulunmaktadır.Bu odalar karşılıklı olarak yazlık da denilen bir araya açılmaktadır. Yazlıktan meskenin arka tarafına doğru gidildikçe meskenden 1 metre kadar dışarıya çıkartılmış tuvalete ve ön tarafa doğru gidildikçe de meskenin balkonuna geçilmektedir. Genellikle gömme balkonlara sahip olan bu meskenlerin bazılarında balkonlar meskenden 1 metre kadar dışarıya doğru çıkartılmıştır. Hampoş adı verilen bu çıkma balkonlara yazlıktan bir kapı vasıtasıyla geçilmekte ve hampoşun üzeri evin çatısı tarafından örtülmektedir.

Üst katlarına içerden tahta bir merdivenle çıkılan karkas sisteminde inşa edilmiş meskenlerin üst kat zemini tamamen ahşapla kaplanmıştır. Üst kat tavanı da ahşapla örtülmüş olan bu meskenlerin ön cephesinde bulanan iki odası oturma odası, arka cephesinde yer alan diğer iki odasıda aşevi, ambar ve kiler olarak kullanılmaktadır.

Araştırma sahasının sosyo-kültürel ve ekonomik özelliklerinin değişmesine paralel olarak, bölgedeki geleneksel kır meskenlerinin yerini yavaş yavaş modern yapı malzemeleriyle yapılan yeni tip meskenler almaktadır. Coğrafî çevreyle bütünleşmiş ve onun bütün özelliklerini yansıtan geleneksel kır konutları ya modern yapı malzemeleri kullanmak suretiyle bazı tadilat ve tamiratlar yapılarak kullanılmakta ya da tamamen yıkılarak ortadan kaybolmaktadır.

2.5.2.2. Yeni Tip Meskenler

Bölgede geleneksel kır meskenleriyle bir arada bulunan yeni tip meskenler, gerek yapımında kullanılan yapı malzemeleri ve gerekse inşa şekli açısından geleneksel kır meskenlerinden ayrılmaktadır. Geleneksel kır meskenleri coğrafî çevrenin özelliklerine bağlı olarak yapılırken, yeni tip meskenlerde coğrafî çevre özelliklerine pek fazla dikkat edilmemektedir. Bu sebeple yeni tip meskenleri, coğrafî çevreye göre şekillenen geleneksel kır meskenlerinden ayırmak gerekmektedir. Yeni tip meskenlerle, geleneksel kır meskenleri arasındaki bu ayrımı, özellikle bu konutların yapımında kullanılan yapı malzemelerden anlamak mümkündür, çünkü bölgenin geleneksel kır meskenleri ormanlık sahalarda bulunuyorsa ahşap, ormanlık sahaların dışında da taş ve kerpiçle yapılmakta iken yeni tip konutlarda meskenin yakın çevreye olan bağımlılığı ortadan kalkmış ve ahşap, taş ve kerpicin yerini modern yapı malzemeleri almıştır.

Şüphesiz; meskenlerin yapımında kullanılan yapı malzemelerinin, meskenin yakın çevresinden temin edilmesi zaruretinin ortadan kalmasında, münakale imkânlarının artmasının büyük rolü bulunmaktadır. Oldukça arızalı bir topografyaya sahip olan araştırma sahasında, önceleri ulaşım oldukça güç yapılmakta ve ulaşım imkânları kısıtlı olan ve kırsal kesim kendi içinde kapalı bir ekonomi uygulayarak kendi kendine yatmaya çalışmaktaydı. Cumhuriyetin ilanıyla birlikte, Türkiye'de sürdürülen kalkınma çabaları araştırma sahasında da etkisini göstermiş ve bu çabalar neticesinde düzenli yollarla köylerin şehirlere bağlanması, bölgenin kırsal kesimlerinde kalkınmayı beraberinde getirmiştir. Düzenli yollar ve çağımızın hızlı ulaşım vasıtalarıyla şehirlere bağlanan bölge köyleri bu sayede dışa açılmış ve köylü kesim ürettiği malları şehirlerde paraya çevirerek belli bir ekonomik güce ulaşmıştır. Münakale imkânlarının artması sadece köylü kesimin belli bir ekonomik güce ulaşmasını sağlamamış, köylülerin şehir hayatıyla etkileşimde bulunmasını da beraberinde getirmiştir. Bu

etkileşim sayesinde köylü kesim şehir hayatından etkilenerek şehirli yaşam tarzını benimsemiş ve bu yaşantıyı kendi köylerinde de uygulamaya başlamıştır. Köylerdeki şehirli yaşam tarzının ilk örnekleri de kır meskenlerindeki değişmelerle kendisini göstermiştir.

Araştırma sahasındaki yeni tip meskenlerin yapımında, münakale imkânlarının artması kadar olmasa da, gerek yurt içindeki büyük şehirlere ve gerekse yurtdışına yapılan işçi göçlerinin etkisi olmuştur. Bölgenin kırsal kesimlerinden büyük şehirlere ve yurtdışına çalışmak için giden kişiler, gittikleri yerlerde hem ekonomik olarak kalkınmakta ve hem de sosyo-kültürel açıdan bazı değişimlere uğramaktadırlar. Bu kişiler memleketlerine döndüklerinde, parasal açıdan belli bir seviyeye geldiklerinden, çalıştıkları şehirlerdeki gördükleri ve yaşadıkları meskenlerin özelliklerini köylerinde yapmaya çalışmaktadırlar.

Bölgenin kırsal kesimlerinde, ekonomik ve sosyo-kültürel özelliklerin değişmesiyle birlikte, yeni tip meskenler demir, çimento ve tuğla gibi modern yapı malzemeleri kullanılarak yapılmaktadır. Bu konutlarda, ahşap kullanım nispeti, dolayısıyla oldukça azdır. Bununla birlikte bölgede Devrez Çayı ana vadisi boyunca Kurşunlu şehrinden, Tosya şehrinin doğusuna kadar uzanan alanda 13 tane tuğla fabrikasının bulunması, yeni tip meskenlerde tuğlanın ön plana çıkmasını sağlamıştır.

Münakale imkânlarının artmasıyla birlikte kırsal kalkınma trendine giren köylerinde alım gücünün yükselmesine paralel olarak yeni yapılan meskenlerin neredeyse şehirlerdeki benzerlerinden farksız bir şekilde yapıldıkları görülmektedir. Bölgenin geleneksel kır meskenlerine nazaran bu meskenlerde oda sayısı arttırılmış, tuvalet ve banyo gibi bölümler yaptırılmış ve meskenlerin kapı ve pencereleri daha büyük bırakılmıştır. Ayrıca bu meskenlerde, geleneksel kır meskenlerinden farklı olarak ahır ve samanlığın meskenin alt katından çıkarılarak uzağa inşa edildiği ve ahır ve samanlığın dışında meskene tarımsal araç ve gereç deposu, garaj gibi yeni eklentilerin yapıldığı görülmektedir.

Şehirlerin sahip olduğu elektrik, su ve telefon gibi avantajların köylere kadar getirilmesi ve buna bağlı olarak buzdolabı, çamaşır makinesi, televizyon gibi beyaz eşya kullanımının yaygınlaşması, yeni tip konutların eskilere nazar iç plan ve fonksiyonlarında önemli değişikliklere yol açmıştır. Yeni tip meskenlerin odaları, tıpkı şehirlerdeki meskenlerin odalarında olduğu gibi belli bir amaç doğrultusunda planlanmakta ve o plana göre inşa edilmektedir. Bu sebeple yeni tip meskenlerde meskenin odaları oturma odası, misafir odası, yatak odası, mutfak, banyo ve tuvalet olmak üzere fonksiyonları açısından kesin olarak birbirinden ayrılmıştır.

Sonuç olarak; bölgede insanların temel ihtiyaçlarının karşılanması için coğrafî şartlara uygun olarak inşa edilen geleneksel kır meskenlerinin yerini, günümüzde yavaş yavaş çağdaş meskenler almaktadır. Yapımında modern yapı malzemeleri kullanılması dolayısıyla geleneksel kır meskenlerinden ayrılan bu meskenler, zamanla bölgenin münakale imkânlarının artması ve buna bağlı olarak ekonomik gücün oluşmasıyla birlikte değişen sosyo-kültürel ve ekonomik özelliklerin bir eseridir. Bu meskenler hem yapımında kullanılan yapı malzemeleri ve hem de yapım şekli olarak her ne kadar şehirlerdeki meskenlere benzemeseler de, onlardan şehir ve köyün farklı fonksiyonlara sahip olması sebebiyle ayrılmakta, yani kır meskenleri yeni tip de olsa kır ekonomisine yönelik yapılmaktadır.

III. BÖLÜM
EKONOMİK COĞRAFYA ÖZELLİKLERİ

3.A. TARIM

3.1. Genel Bakış

Devrez Havzası, daha öncede belirtildiği üzere Türkiye'nin Kalkolitik Çağdan bu yana yerleşmeye sahne olmuş bölgelerinden birisidir. Burada iklim, toprak topografya ve diğer doğal çevre faktörlerinin uygunluğu tarımsal faaliyetlerin yapılmasına imkân tanımış, bu duruma bağlı olarak da çeşitli medeniyetler kurulmuş ve gelişmiştir. Geçmişte bölgenin iktisadî ve içtimai hayatının temelini oluşturan ekip biçme ve hayvancılık faaliyetleri, günümüzde de bölge nüfusunun en temel ekonomik faaliyetleri durumundadır. Çünkü yüzölçümünün %17.1'i tarım, %29.1'i de çayır ve mera arazisinden oluşan bölgede 1990 yılına göre geçimleri büyük oranda tarım ve hayvancılığa dayanan kır nüfusunun oranı %56.6'dır.

Araştırma sahasında ekip biçme ve hayvancılık faaliyetlerinin diğer ekonomik faaliyetlerde olduğu gibi özellikle yükseltiye göre şekillenmiş olduğu görülmektedir. Devrez Havzası'nda, Devrez Çayı'nın bir depresyon kuşağı boyunca uzanması, havzada vadi tabanı ile kenarlarındaki yüksek dağlık kesimler arasında yer yer 1500 metreye ulaşan yükselti farklarının oluşmasına sebebiyet vermiştir. Bu duruma bağlı olarak bölgede iklim, toprak, topografya ve diğer doğal çevre faktörleri kısa mesafeler dahilinde değişmektedir. Havzada doğal çevre faktörlerinin kısa mesafelerde değişmesi de yetiştirilen tarım ürünlerinde ve uygulamalı ziraat sistemlerinde çeşitlilik meydana getirmiştir.

Araştırma sahasının Devrez Vadisi boyunca yükselti 350-1250 metreler arasında değişmektedir. Devrez Vadisi'nin kenarlarında yükselen dağlık kuşakta ise yükselti 2000 metrenin üzerine çıkmakta ve Ilgaz Dağlarının Çatalılgaz Tepesi'nde 2546, Büyükhacettepesi'nde de 2587 metreye ulaşmaktadır. Havzada kısa mesafeler dahilinde yükseltiye bağlı olarak sıcaklık ve yağış şartlarının değişmesi, farklı sıcaklık ve yağış istekleri olan çeşitli tarım bitkilerinin yetiştirilebilmesine imkân tanımıştır. Öyle ki bu farklı klima şartları içerisinde bölgede günümüzde ekilmese de, geçmişte pamuk, tütün, kenevir ve haşhaş gibi sıcaklık ve yağış istekleri birbirinden farklı olan kültür bitkilerinin tarımı yapılmıştır.[431]

Bölgede dikey doğrultuda Devrez Vadisi tabanından kenarlardaki yüksek dağlık kuşağa doğru yükselti artışı anidir. Ancak yatay doğrultuda vadi tabanı boyunca yükseltinin en aza indiği Kargı havzasından batıda Orta havzasına doğru tedrici bir yükselti artışı olmaktadır. Bu duruma bağlı olarak Kargı ve Tosya yörelerinde çeltik, meyve, sebze, Ilgaz yöresinde tahıl, sebze, meyve; Kurşunlu ve Orta yörelerinde de tahıl ve yem bitkilerinin ziraatı yapılmaktadır. Devrez Vadisi tabanından havzayı kenarlardan çevreleyen yüksek dağlık kuşağa doğru çıkıldıkça, sıcaklık azalmakta ve tarım arazileri dağınık ve küçük parçalı bir hale gelmektedir. Bu sebeple bölgenin kenarlarındaki yüksek dağlık kuşaklarında hayvancılık önem kazanmış ve hayvanların ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yem bitkilerinin ekimine ağırlık verilmiştir.

---

[431] Şemsettin Sami, 1896, a.g.e., s.3024.

Bilindiği gibi tarımsal çeşitliliği kontrol eden en temel doğal faktör iklimdir. Yazın ve kışın değişik hava kütlelerinin etkisi altında kalan Türkiye'de yeryüzü şekilleri ve coğrafya özellikleri bölgeler arasında farklılıklar gösterdiği için farklı sıcaklık ve yağış isteği olan bitkiler yetiştirilebilmiş ve farklı tarım tipleri uygulanabilmiştir. Genel hatlarıyla Karadeniz ve İç Anadolu arasında bir geçiş iklimi özelliği gösteren araştırma sahasında da rölyefe bağlı olarak sıcaklık ve yağış değerlerinin değişmesi, çeşitli tarım bitkilerinin yetiştirilmesine imkân tanımıştır.

Araştırma sahasında klimatolojik şartlar, tarım faaliyetlerinin bütün bir yıl boyunca kesintisiz olarak yapılmasını zorlaştırmıştır. Havzada kışın bitki hayatını tehlikeye düşüren don olayları Ekim ayı başından itibaren başlamakta ve Mayıs ayı başına kadar sürmektedir. Don olayları dolayısıyla bölgede kışın yapılan tarım faaliyetleri Tosya ve Kargı'nın alçak kesimleriyle sınırlı kalmakta, Orta ve Kurşunlu'da ise Ekim ayının ilk haftasında yapılan kışlık tahıl ekiminin dışında Mart ayını da içine alan beş aylık dönem boyunca tarım faaliyetleri durmaktadır. Senenin geri kalan yedi aylık bahar ve Yaz mevsimleri içinde Orta ve Kurşunlu'da monokültür tarıma bağlı olarak tarımsal faaliyetler ekim ve hasat için ayrılan birkaç güne sığmakta; kışlık ve yazlık olarak ekilen buğday Temmuz sonu ve Ağustos başında hasat ve harman edilmektedir. Polikültür tarımın yapıldığı Tosya ve Kargı yörelerinde ise, kışın kışlık sebze üretimiyle azda olsa tarımsal faaliyetlerin yapıldığı görülmektedir. Bu yörelerde Yaz boyunca sulama, çapalama, zararlılarla mücadele ve hasat işleriyle tarımsal faaliyetler devam etmekte, ayrıca üretici yetiştirdiği tarım ürünün bir kısmını kendisi pazarlayarak üretimden pazarlamaya kadar her türlü aşamada yer almaktadır. Bu sebeple bölgede geçimi tarıma dayanan köylerin mesken şekilleriyle geçimi hayvancılığa veya tarım ve hayvancılığa dayanan köylerin mesken şekilleri arasında bazı farkların olduğu görülmektedir. Meskenler ihtiyaca göre yapıldığı için bu farklar ambar, kiler, ahır ve samanlıkların meskene göre yerleri, şekilleri ve büyüklüklerinin önem kazanması şeklinde ortaya çıkmaktadır.

Devrez Havzası'nda iklim, topografya özelliklerinin yanısıra litolojik özelliklerin de farklı tarım ürünlerinin yetiştirilmesinde ve farklı tarım metotlarının uygulanmasında etkili olduğu görülmektedir. Bölgede depresyon alanına yerleşmiş olan Devrez Çayı kenarları boyunca biriken alüvyal topraklarda entansif tarım metotları uygulanmakta ve yüksek gelir getiren çeltik, sebze, meyve ve şeker pancarı yetiştirilmektedir. Dar bir şerit halinde Devrez Çayı'nın kenarları boyunca uzanan alüvyal topraklar; Ilgaz ve Tosya şehirlerinin güneyinde genişlemekte ve bu topraklarda Devrez Çayı'nın suları vasıtasıyla özellikle çeltik ekilmektedir. Alüvyal sahalardan sonra bölgenin tarımsal açıdan en fazla önem taşıyan kesimleri, Neojene ait plato satıhlarıdır. Alüvyal sahaları çevreleyen bu sahaların sulanabilen kesimlerinde meyve bahçeleri ve bağlar bulunmaktadır. Yüksek Neojen platolarında ise arazinin verimsizliğinin yanısıra sulama imkânlarının sınırlı olması ve kısa vejetasyon devresi, kuru tarım, nadaslı kuru tarım ve hayvancılığı mecbur kılmakta, bu sebeple bölgenin yüksek Neojen platolarıyla kaplı olan Orta ve Kurşunlu kesimlerinde tahıl ekimi ve hayvancılık faaliyetleri önem kazanmaktadır.

Araştırma sahasının yüksek ve ormanlık kesimlerinde eğimin artması, tarım arazilerinin dağınık ve küçük parselli bir hale gelmesi iklimin sertleşerek tarım bitkilerinin vejetasyon süresini sınırlayacak ölçüde

don olaylarının görülmesi ve tarım arazilerinin verimsizliği tarım faaliyetlerini güçleştirmiştir. Bu duruma karşılık bölgenin bu kesimlerinde yükseltiyle birlikte sıcaklığın düşmesi ve yağışın nispeten artması orman ve mera alanlarının genişlemesini sağlamıştır. Durum bu şekilde olunca havzanın yüksek kesimlerinde bulunan yerleşmelerde tarımdan ziyade hayvancılık ve ormancılık faaliyetleri temel ekonomik faaliyet haline gelmiştir. Ormanlık sahaların kenarında veya içinde bulunan bölgenin yüksek yerleşmeleri, genellikle yaylak arazilerine yakın bir mesafede bulunmaktadır. Dolayısıyla bu yerleşmeler hem yaylak ve hem de ormanlardan istifade edebilmekte, ayrıca da sınırlı tarım topraklarında tarımla uğraşabilme imkânı bulabilmektedir. Bu yerleşmelerde ormandan açılan sınırlı ve dağınık tarım arazileri üzerinde hayvan gücünü kullanarak genellikle arpa, çavdar ve fiğ gibi yem bitkileri ve bir miktarda buğday ekilmekte veya bu araziler verimlerinin düşük olması sebebiyle bazı seneler ekilmeyerek mera alanı olarak kullanılmaktadır.

3.2. Araziden Yararlanma Durumu

Devrez Havzası'nın araziden yaralanma durumu Tablo 3.1'de gösterilmiştir. Bu tablo da görüldüğü üzere toplam 3140634 dekar olan havza yüzölçümünün %17.1'i (536099 dekar) tarım arazilerinden, %30.2'si (948164 dekar) orman arazilerinden, %29.1'i (912014 dekar) çayır ve mera arazilerinden ve geri kalan %23.6'sı da (744.357 dekar) kullanılmayan arazilerden meydana gelmiştir. Başka bir ifadeyle bölge arazisinin %17.1'i tarım arazilerinden, %82.9'u da tarım dışı sahalardan oluşmuştur(Tablo 3.1).

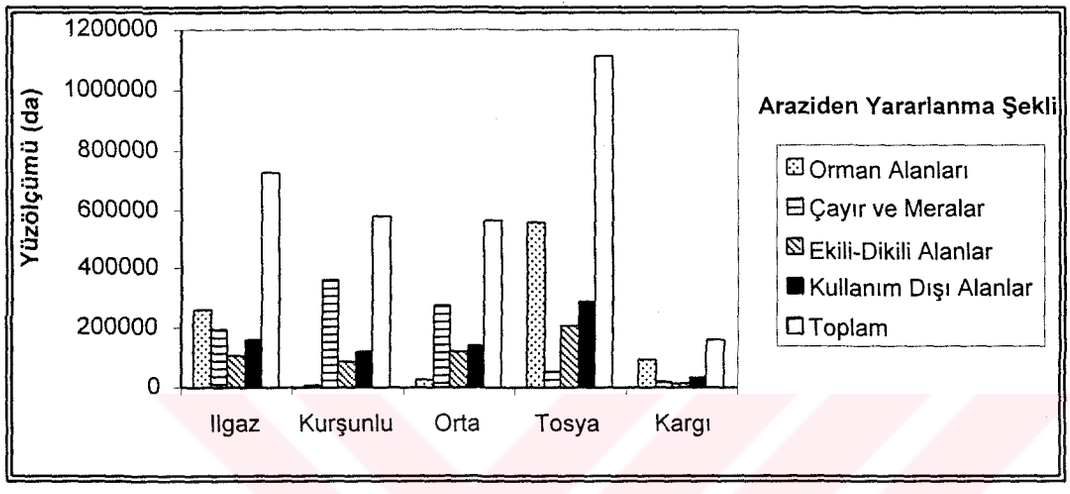
Tablo 3.1. Devrez Havzası'nda Arazi Kullanım Durumu (1997).

YERLEŞMELER	Araziden Yararlanma Şekli (da)								TOPLAM	
	Orman Alanları		Çayır ve Meralar		Ekili-Dikili Alanlar		Kullanım Dışı Alanlar			
	Yüzölçümü	%	Yüzölçümü	%	Yüzölçümü	%	Yüzölçümü	%	Yüzölçümü	%
Ilgaz	262246	36.4	197338	27.3	104663	14.5	158308	21.8	722955	100
Kurşunlu	7590	1.3	360199	62.1	89770	15.5	122301	21.1	579860	100
Orta	23877	4.2	277660	49.3	120652	21.4	141122	25.1	563311	100
Tosya	558640	50.2	54817	4.9	209947	18.8	289786	26.1	1113190	100
Kargı	95411	59.2	22000	13.6	11067	6.9	32840	20.3	161318	100
Havza Toplamı	948164	30.2	912014	29.1	536099	17.1	744357	23.6	3140634	100

Kaynak: Ilgaz, Kurşunlu, Orta, Tosya ve Kargı İlçe Tarım Müdürlüklerinden Alınan Verilen ve 1/100.000 Ölçekli Arazi Kullanımı Haritasından Yapılan Ölçümlerle Hesaplanmıştır.

Araştırma sahasında arazi kullanımı açısından en geniş arazinin %30.2'ile orman alanlarına ayrıldığı görülmektedir. Bölgenin yüksek ve fazla eğim derecelerine sahip kesimlerinde bulunan ormanlık araziler, özellikle Ilgaz ve Kös Dağlarının üzerinde geniş ve kesintisiz kuşaklar halinde uzanmaktadır. Yer yer Devrez Vadisi'ne kadar inen ormanlık sahalar, Tosya ve Ilgaz'dan batıya doğru gidildikçe azalmakta ve Orta ve Kurşunlu'da bölgenin en az ormanlık sahaları yer almaktadır (Şekil 3.1). Bu sebeple Orta arazisinin %4.2'sini, Kurşunlu arazisinin de %1.3'ünü oluşturan ormanlık sahalar, Orta ve Kurşunlu'da yüksek sahalarda sıkışmış sayılı koruluklardan müteşekkildir. Daha öncede ifade edildiği gibi bölgede ormanlık sahalar günümüze oranla eskiden daha geniş alanlara yayılmış

durumdaydı. Günümüzde bölgenin step sahası haline gelen kesimlerinde dahi yüksek ve korunaklı yerlerde karaçam meşçerelerinin bulunması ve bölgede step sahalara dahilinde bulunan köylerdeki meskenlerde bol miktarda ağacın kullanılmış olması, bu durumu destekler mahiyettedir. Dolayısıyla bölgede çok eskiye kadar inen yerleşme tarihi boyunca ormanlık arazilerin tahrip edilerek tarla ve mera alanı haline getirilmiş olduğunu söylemek mümkündür. Bu sebeple günümüzde her ne kadar bölge arazisinin %30.2'sinin ormanlarla kaplı olduğu görülse de yerleşmelerden uzak ve tarım arazilerinden içerilere çekilen orman arazisinin bölge yüzölçümü içerisindeki oranı olması gerekenin altındadır.

Şekil 3.1. Devrez Havzası'nda Arazi Kullanım Durumu (1997).

Devrez Havzası'nda orman alanlarından sonra en geniş alanı %29.1'le çayır ve mera alanları kaplamaktadır. Havzada en geniş çayır ve mera arazisine %62.1' le Kurşunlu sahiptir. Kurşunlu'yu %49.3'le Orta takip etmektedir. Karasal iklimin hüküm sürdüğü bu yörelerde, ormanlık arazilerin tahribatıyla antropojen step sahaları yayılmıştır. İklimin karasal ve toprakların verimsizliği dolayısıyla bu antropojen step sahalarının nispeten orta eğim derecesine sahip olan kesimleri tamamen mera arazisi olarak değerlendirilmektedir. Bu sebeple bölgenin ekime müsait ancak verimsiz olan sahalarıyla ormandan yoksun olan sahaları, mera arazisi olarak değerlendirilmektedir (Şekil 3.2). Ilgaz ve Tosya'da mera arazilerinin ormanlara açılan kesimlerle, yüksek alpin zonda mevcut olduğu görülmektedir. Bu yörelerde bölge geneline oranla ormanların geniş yer kaplaması, çayır ve mera alanlarını sınırlandırmıştır. Ancak 2000 metrenin üzerindeki alpin zonda ormanların yetişememesi, bu alanlarda geniş bir kuşak halinde uzanan çayırların bulunduğu yaylak arazilerinin meydana gelmesini sağlamıştır. Alpin zonun dışında havzanın diğer çayır ve mera arazileri ise yerleşmelerin yakın çevresindeki orman açmalarıyla teşkil edilmiştir. Bölgede özellikle Ilgaz ve Kös Dağlarının 1300 metre ve üzerine yerleşmiş olan yüksek orman köylerinde yapılan temel ekonomik faaliyet olan hayvancılığa bağlı olarak orman alanlarında meraların açıldığı görülmektedir. Bu köyler doğal çevre faktörlerinin ortaya koyduğu ekonomik potansiyeller doğrultusunda hayvancılık yapmaya mecbur kalmışlardır. Bu sebeple yüksek orman köyleri hayvanlarına ot sağlamak ve kısmen de tarım yapmak amacıyla ormanlık arazileri tahrip ederek mera ve tarla alanı açmışlardır.

Araştırma sahasında tarım arazileri toplam yüzölçümün %17.1'ini (536099 dekar) kaplamaktadır. Türkiye yüzölçümünün %34.0'ı tarım arazisi durumundadır.[432] Bu durum dikkate alındığında araştırma sahasındaki tarım arazisi oranının, Türkiye ortalamasının yarısına eşit olduğu ortaya çıkmaktadır. Gerçekten de bölge yüzölçümü içerisinde tarım arazisinin oranı oldukça düşük olup, tarım arazilerinin büyük bir kısmı Devrez Vadisi boyunca dar bir şerit halinde uzanmaktadır (Şekil 3.2). Devrez Çayı kenarlarında yer yer genişleyen tarım arazileri, en geniş alanlarına Tosya, Ilgaz, Kurşunlu ve Orta ilçe merkezlerini içine alan kesimlerde ulaşmış ve bu yerleşmelere mevcudiyet vermiştir. Bölgede topografik şartların durumu tarım arazilerinin kısıtlı olmasına sebep olmuştur. Daha öncede ifade edildiği gibi araştırma sahasında 350 metreden 2587 metreye kadar değişen yükseklik değerleri arasında kısa mesafelerde artan yükseklik farklarıyla birlikte topografik özellikler değişmektedir. Bu duruma bağlı olarak yükselen eğim değerleri zaten verimsiz olan toprakların tarım dışında orman ya da çayır-mera alanı olarak kullanılması sonucunu ortaya çıkarmıştır. Havzada tarım arazilerinin en kısıtlı olduğu yerler Kargı (%6,9) ve Ilgaz (%14.5) arazileridir. Bu yörelerde topografya, iklim ve toprak gibi doğal çevre faktörleri orman ve çayır-mera arazilerinin bölgeye oranla nispeten geniş olmasını sağlayarak tarım arazisini daraltmıştır. Orta ve Tosya havzaya oranla daha yüksek değerlere ulaşan tarım arazisine sahiptir. Orta'da Orta ilçe merkezini içine alan kesimlerle, Neojen platoları üzerinde yayılan tarım arazileri, Tosya'da Devrez Çayı kenarlarında ve bu çaya yandan katılan derelerin meydana getirdiği birikinti konileri üzerinde yayılmaktadır. Bölgede Devrez oluğu içerisinde Devrez Çayı ve tabilerinin getirmiş olduğu materyallerin birikmesi sonucunda verimli alüvyal ve kolüvyal depolar oluşmuştur. Bu araziler özellikle Tosya şehrinin güneyinde genişlemekte ve bütün bir oluk içerisinde Devrez Çayı'nın aşağı mecrasına kadar devam etmektedir (Foto 3.1).

Foto 3.1. Devrez Vadi Tabanında Bulunan Tarım Arazilerinin Genel Bir Görünümü (Çeltikbaşı Köyü-Tosya).

[432] Doğanay, H., 1995, Türkiye Ekonomik Coğrafyası, Özeğitim Yay. No:6, İstanbul, s.63.

Türkiye'de tarım dışı arazi oranı %66 iken bu oran Devrez Havzası'nda %82.9'a kadar çıkmaktadır. Bu durum bir akarsu vadisi ile bu vadinin kenarları boyunca uzanan dağlık kuşaklardan meydana gelmiş olan iki temel topografik ünite arasında topografya, yükselti, iklim ve toprak özelliklerinin kısa mesafelerde değişmesinin bir sonucudur. Bölgede her ne kadar tarım dışı kalsa da ormanlar ve çayır-meralar ekonomik olarak bir ürün getirdiği için önem taşıyan alanlardır. Zaten bölgenin kenarlarındaki yüksek dağlık kuşaklarda doğal çevre faktörleri tarım arazisi miktarını kısıtlamış olduğundan, bu kesimlerde çayır-mera ve orman arazileri yerleşmelerin geçirmeleri temin ettikleri alanlar haline gelmiştir. Hiçbir ürün getirmediği için kullanım dışı sahalar olarak isimlendirilen arazilerin havza içerisindeki oranı %23.6'dır. Bölgede ürün getirmeyen araziler; yüksek dağlık kuşakların doruk noktalarına yakın sahalar, Neojene ait volkanik elamanların yüzey sathına yayıldığı taşlık bölgeler, zemin soyunun yüzeye yakın olduğu Devrez Çayı'nın kenarlarındaki batıklık kesimler, tuzlu-alkali topraklar, bedlands topografyasının hakim olduğu alanlar, aşırı atlatmayla erozyona maruz kalarak ana kayası yüzeye çıkmış olan yerler, yerleşim alanları ve yollardır. %26.1'le havzanın ürün getirmeyen arazisi en fazla olan yeri Tosya'dır. Tosya'da özellikle Tosya şehri çevresinde görülen ve Devrez vadisinin kuzey yamaçları boyunca devam eden badlands topografyası oldukça geniş bir alan kaplamaktadır. Ayrıca Ilgaz Masifi'nin devam durumundaki dağların doruk noktaları, Devrez Çayı'nın kenarlarında çayın yatak değiştirmesiyle oluşan bataklıklar ve Devrez Çayı'na yanlardan katılan derelerin taşıdıkları sel malzemeleriyle örtülü alanlar Tosya'nın diğer verimsiz arazileridir.

Ilgaz'da ürün getirmeyen araziler, Tosya'daki gibi Ilgaz Dağlarının doruk noktalarına yakın sahalar ile badlands topografyasının ve bataklık kesimlerin bulunduğu yerlerdir. Badlans topografyası, Ilgaz şehrinin batısından itibaren başlamakta ve Devrez Çayı'nın kuzeyi boyunca Gircan ve Bucura derelerinin vadilerinden içeri girerek geniş bir alanda yayılmaktadır. Buralarda her ne kadar küçükbaş hayvanlar yayılmaya çalışılsa da bu kesimler uzun yıllar boyunca yanlış ve aşırı otlatılma yapıldığı için mera özelliğini de kaybetmiş bir durumdadır. Ilgaz'da Devrez Çayı ve bu çaya yandan katılan Bucura, Gircan ve Gökçay derelerinin bazı vadi kesimlerinde bu akarsular kenarlarındaki arazilere sel malzemelerinin yığdıkları için tarım yapılamamaktadır. Bölgede Devrez Vadisi'nin Ilgaz ve Kurşunlu ilçe merkezleri arasında birkaç yılda bir tekrar eden sel olayları görülmektedir. Seller Sağırlar ve Gaziler köyleri arasında yoğunlaşmakta ve Başdibek köyünde olduğu gibi bazı seneler tarım arazilerinin büyük bir kısmının elden çıkmasına sebep olmaktadır.

Orta'da %25.1, Kurşunlu'da ise %20.3 oranında olan kullanılmayan arazilerin büyük bir kısmının erozyona maruz kalmış taşlık ve kayalık alanlardan oluştuğu görülmektedir. Geniş Neojen platolarına sahip olan bu yörelerde, yüzeye bol miktarda Neojen volkanikleri yayılmış bulunmaktadır. Bu sebeple taşlarla kaplı yüzeyler tarıma elvermediği gibi mera olarak da kullanılmama sorununu ortaya çıkarmıştır. Uzun yıllar boyunca aşırı otlatma yapılan Orta ve Kurşunlu'nun step sahalarında aşırı otlatma sonucunda bitki örtüsü zayıflamış ve bazı yerlerde tamamen ortadan kalmıştır. Bu sebeple Orta ve Kurşunlu'nun bitki örtüsü çok zayıf ya da hemen hemen hiç olmayan orta ve daha

üstü eğime sahip arazileri şiddetli erozyona maruz kalmış ve çoğu yerde ana kaya ortaya çıkmıştır. Ayrıca Orta ilçe merkezinin de içerisinde bulunduğu Orta havzasının bazı kesimlerinde yeraltı suyu seviyesinin yüksekliğine bağlı olarak drenaj problemleri bulunduğu için geniş alanların kullanıma açılamadığı görülmektedir.

Devrez Havzası'nda arazinin en iyi kullanım şeklinin ortaya konulması için arazinin kullanma kabiliyetlerine göre sınıflandırılması gerekmektedir. Bu sebeple bölge arazisi kullanma kabiliyetine göre farklı sınıflara ayrılmış bulunmaktadır. Arazi sınıflandırmasında aynı iklim koşulları altında toprak, topografya, drenaj ve erozyon gibi özelliklere bağlı olarak toprakların işlenme ve kullanmaya karşı alacağı durumlar dikkate alınmaktadır.[433] Bu kriter göz önünde bulundurularak bölge arazisi verimlilik sınıflarına göre 7 sınıfa ayrılmıştır.

Tablo 3.2. Devrez Havzası'nda Arazinin Verimlilik Sınıflarına Göre Dağılımı.

Esas Kullanıma Uygunluk Durumu	Verimlilik sınıfları	Yüzölçümü (ha)	%	TOPLAM	
				Yüzölçümü (ha)	%
Tarıma Uygun Araziler	I	12060	3.8	94450	30.1
	II	16730	5.3		
	III	27820	8.9		
	IV	37840	12.1		
Tarıma Uygun Olmayan Araziler	V	11210	3.6	219610	69.9
	VI	14230	4.5		
	VII	194170	61.8		
Havza Toplamı	I-II-III-IV-V-VI-VII	214060	100.0	314060	100.0

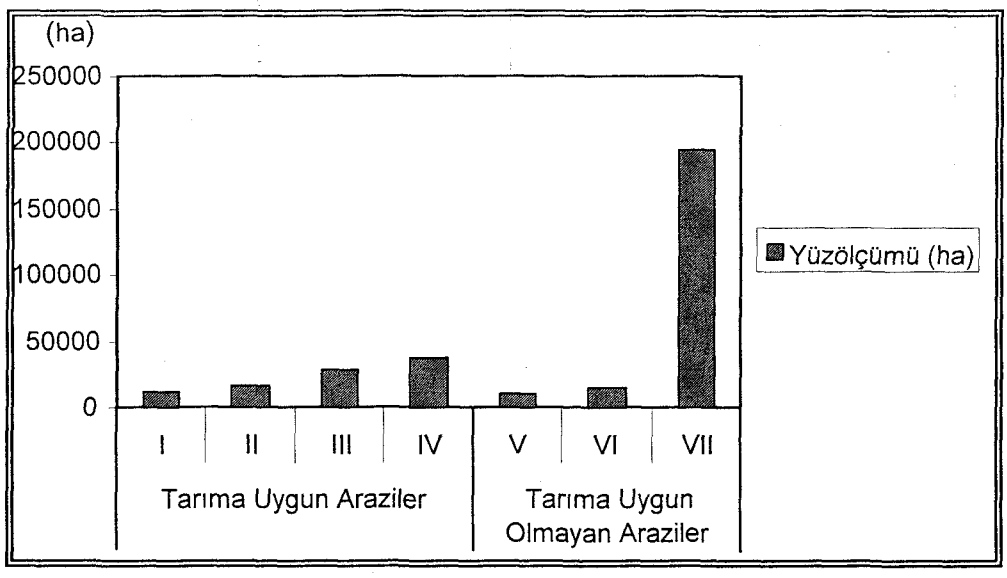
Kaynak: Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğünün Çankırı, Kastamonu ve Çorum Arazi Varlığı Raporlarından Hesaplanmıştır.

Tablo 3.2'de görüldüğü üzere Devrez Havzası arazinin %30.1'i tarımda kullanmaya uygun olan I., II., III. ve IV. sınıf arazilerden, %69.9'u da tarıma uygun olmayan V.,VI. ve VII. sınıf arazilerden oluşmuştur. Ayrıca bu tablodan anlaşıldığı üzere havzanın en geniş arazi sınıfını %61.8'le VII. sınıf araziler, en dar arazi sınıfını da %3.6'la V. sınıf araziler oluşturmakta; I. sınıf araziler ise %2.8'lik bir oranla V. sınıf arazilerden sonra genişliği en az olan arazileri meydana getirmektedir (Şekil 3.3).

I.sınıf araziler bölgenin ekonomik manada en önemli sahalarını meydana getirmektedir. Çünkü bu sahalar alüvyal ve kolüvyal depolarla dolmuş olan havza tabanındaki verimli arazilerdir. Eğim değerleri düşük olduğu için işlemeye son derece uygun olan bu arazilerin yüzeysel taş oranı oldukça az ve erozyona maruz kalma durumları da hemen hemen hiç yoktur. Havzada toplam 12060 hektarlık (%3.8) bir alan kaplayan bu araziler, Devrez oluğu boyunca genişliği 0.5-5 km arasında değişen sahalar halinde Devrez Çayı'nın aşağı mecrasına kadar uzanmaktadır.

---

[433] Mater, B., 1982, Urla Yarımadasında Arazinin Sınıflandırılması ile Kullanılışı Arasındaki İlişkiler, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fak. Yay. No: 2863, İstanbul s.96.

Şekil 3.3. Devrez Hazasında Arazinin Verimlilik Sınıflarına Göre Dağılımı (1997).

Alüvyal ve kolüvyal topraklarla kaplı olduğu için tarımsal faaliyetlerde kullanılan en önemli araziyi oluşturan I. sınıf arazilerde iklimin elverdiği her türlü bitkinin yetişme imkânı bulunmaktadır. Bu sebeple araştırma sahasının I. sınıf arazilerinde polikültür tarım yapılmakta ve bu arazilerden en iyi şekilde yararlanılmaya çalışılmaktadır. Devrez Çayı'nın kenarlarını takiben dar bir şerit halinde uzanan I. sınıf arazilerde gerek Devrez Çayı'nın sularını ve gerekse de zemine yakın olan yeraltı suyunu kullanarak sulamalı tarımın yapıldığı ve başta çeltik olmak üzere ekonomik değeri fazla olan şeker pancarı ve çeşitli sebzelerin yetiştirildiği görülmektedir. Bölgede Devrez Vadi tabanı diğer kesimlere oranla I. sınıf arazilere sahip olduğu için yerleşmeleri kendisine çekmiştir. Bu kesimlerde verimli topraklar yerleşmelerin nüfusunu besleyebilmiş ve havzaya oranla nüfusu fazla olan Akbük, Suluca ve Yenidoğan gibi köy yerleşmeleriyle Tosya ve Ilgaz şehirleri bu arazilerin kenarlarında kurulmuştur.

II. sınıf araziler Devrez Havzası'nda 16730 ha'lık bir alan kaplamaktadır. Genellikle I. sınıf arazileri çevreleyen veya kenarlarında bulunan bu araziler, topraklarının fiziksel ve kimyasal özellikleri ve meyil şartları bakımından çeşitli tarım ürünlerinin yetişmesine ve sulama tatbikine daha sınırlıdır.[434] Bu sebeple sulamalı ve kuru tarıma müsait olan bu sahaların üretim durumu I. sınıf arazilere oranla düşüktür. Örneğin II. sınıf arazilere dahil olan yetersiz drenajlı alüvyallerde meyve yetiştirilememektedir. [435]

Araştırma sahasında I. sınıf arazilerin darlığı sebebiyle, sulama imkânı olan bazı yerlerdeki II. sınıf arazilerde sulamalı tarım kapsamına alınmıştır. Özellikle bağ ve bahçe alanı haline getirilmiş olan bu sahalarda meyil değerleri biraz arttığı için sulama masrafları artış göstermiştir. Ayrıca I. sınıf arazilere oranla derinliği az, geçirgenliği fazla ve su tutma kapasitesi düşük olan topraklara sahip olduğu için bu sahalarda sulamalı tarım yapılsa da I. sınıf araziler kadar verim almak oldukça güçtür. Genellikle küçük parsellerden oluşan II. sınıf arazilerin bölgede en fazla yayıldığı yerler; Orta ilçe merkezinin de içinde bulunduğu geniş bir alanı içine alan kolüvyal dolgularla kaplı sahalar ile Çifter, Çaykapı ve Kayıören köylerinin Devrez Vadisi içerisinde bulunan kesimleridir (Şekil 3.4).

---

[434] Sergün, Ü., 1986, a.g.e., s.71.

[435] Kızılırmak Havzası Toprakları, 1974, a.g.e., s.89.

Bölgede II. sınıf arazilerin yeterli sulama imkânı bulunmayan yerleri de tarla tarımına ayrılmış bulunmaktadır. Bu araziler yerleşmeleri kendisine çekmiş ve etrafında toplu büyük köylerin kurulmasına imkân sağlamıştır.

Devrez Havzası'nda III. sınıf arazilerin havzasının nispeten orta derecede eğime sahip olan kesimlerinde yayıldıkları görülmektedir. Bölgede III. sınıf arazinin yüzölçümü 27820 ha'dır. Bu arazilerde topografya, toprak ve eğim özellikleri tarımı nispeten sınırlamış olduğundan koruyucu ve ıslah edici tedbirler alınmadan yapılan tarım faaliyetlerinde büyük çapta ürün kaybı söz konusudur. I. ve II. sınıf arazilere oranla organik madde bakımından zayıf, ince ve su tutma kapasitesi düşük olan topraklardan oluşturduğu için III. sınıf arazilerin verimleri azdır. Ayrıca orta derecede eğimli yerlerde bulundukları için bu araziler uygun toprak işleme teknikleriyle kullanılmadıklarında erozyon tehlikesine maruz kalmaktadır. Bu sebeple bölgede III. sınıf arazilerde gübreleme ve enine sürüm gibi toprağın verimini artırıcı ve koruyucu tedbirler alınarak tarım faaliyetleri yapılmaya çalışılmaktadır. Araştırma sahasında tarımda kullanılan arazilerin sınırlı olması, III. sınıf arazilerin tarımsal faaliyetlerde kullanılmasını mecburi kılmaktadır. Orta ve Kurşunlu'nun Neojen platoları üzerinde geniş alanlar kaplayan III. sınıf arazilerinde toprakların verim düşüklüğü ve sulama imkânının olmaması dolayısıyla monokültür tarım yapılmakta ve ekstansif metotlarla tahıl yetiştirilmektedir. Araştırma sahasında III. sınıf arazilerin uzun yıllar boyunca koruyucu tedbirler alınmadan işlenmesi, bu arazilerde zaten az olan verimi iyice düşürmüş ve sığ toprakların erozyonla kaybedilmesi sorununu ortaya çıkarmıştır. Bu sebeple her ne kadar bölgede artık toprakların işlenmesine özen gösterilmeye çalışılıyorsa da yeterli toprak muhafazasını sağlayacak tedbirlerin alınması gerekmektedir.

Bölgede tarımın yapılabildiği en son sınıfı IV. sınıf araziler teşkil etmektedir. Toplam bölge arazisinin %12.1'lik bir kısmını kaplayan bu arazilerin genişliği 37840 ha'dır. Orta ve daha üstü eğim derecelerine sahip olan IV. sınıf arazilerde erozyon sel, toprakların sığ, taşlı, tuzlu ve alkali olması tarımı oldukça kısıtlamış ve tarımda makine kullanımını güçleştirmiştir. Araştırma sahasına IV. sınıf araziler Orta'da Kalfat, Kayılar ve Taşkaracalar, Ilgaz'da da Musa, Bozatlı ve Onaç köylerini içine alan sahalarda yayılmıştır (Şekil 3.4). Bu arazilerin nispeten verim alınabilen kesimlerinde münavebeli ve nadaslı kuru tarım yapılmaktadır. İşleme ve verim düşüklüğü gibi sorunları bulunan IV. sınıf araziler ise mera alanı olarak değerlendirilmektedir. Araştırma sahasında III. sınıf araziler gibi IV. sınıf arazilerde uzun yıllar boyunca yapılan yanlış kullanım dolayısıyla erozyona maruz kalmıştır. Bölgenin tarıma uygun olan IV. sınıf arazilerinde erozyon ciddi boyutlarda olup, Taşkaracalar çevresinde olduğu gibi aşırı erozyona maruz kalan bazı yerlerdeki IV. sınıf araziler tamamen kullanılamaz hale gelmiştir. Bu sebeple havzanın IV. sınıf arazileri üzerinde şeritleme ekim, teraslama ve ağaçlandırma gibi erozyonu önleyecek ve tarımı devamlı kılacak uygulamaların yapılmasına acilen ihtiyaç vardır.

Araştırma sahasında tarımda kullanıma uygun olmayan V. VI. ve VII. sınıf arazilerin 219610 ha'lık bir genişliğe sahip oldukları görülmektedir (Tablo 3.2). Bunlardan V. ve VI. sınıf araziler mera ve orman alanı olarak kullanılmakta, VII. sınıf araziler ise kulanım dışı bulunmaktadır. Görüldüğü gibi

bölgede arazilerin büyük bir kısmı tarım dışıdır. Havzada tarım dışı olan arazilerin kullanımı açısından en büyük payı ormanlar almıştır. Bölge yüzölçümünün %30.2'sinin (94816 ha) ormanlarla kaplı oluğu düşünülürse, bölgede tarıma uygun olmayan 219610'ha'lık arazinin %43.2'sinin orman alanı olarak değerlendirildiği ortaya çıkmaktadır.

Sonuç olarak; araştırma sahasında arazinin kullanım ve kullanım kabiliyetlerine göre sınıflandırılması yapıldığında, havzanın tarımsal faaliyetlere uygun tarım arazisi açısından yeterli potansiyelinin olmadığı görülmektedir. Bu duruma rağmen bölgede kır ekonomisinde geçimin temeli olması dolayısıyla az veya çok ama muhakkak bütün köylerde tarım yapılmaya çalışılmaktadır. Bölgede I. ve II. sınıf verimli tarım topraklarına sahip olan araziler Devrez Çayı boyunca uzanan dar bir alanda sıkışmıştır. Tarımda kullanılabilmeye uygun olan diğer. III. ve IV. sınıf arazilerde bölgenin Neojen platoları üzerinde yayılmıştır. Havzada Devrez Çayı'nın kenarları boyunca yayılan I. ve II. sınıf arazilerde toprağın fiziksel ve kimyasal özellikleri ve topografya durumu entansif tarım metotlarıyla polikültür tarım yapabilme imkânının oluşmasını sağlamıştır. Münavebeli ve nadaslı kuru tarım yapılabilen III. ve IV. sınıf arazilerde ise verimin düşük ve işlemenin zor olduğu kesimler mera alanı olarak değerlendirilmektedir. Araştırma sahasında tarıma uygun olmayan V., VI. ve VII. sınıf araziler oldukça geniş bir alan kaplamaktadır. Bu araziler tarım dışı kaldıkları için mera ve orman alanı olarak kullanılmaktadır. Ancak tarımda verim getirmemesine rağmen bölgenin ormanlık ve mera arazilerinde yer yer tarlalar açılarak arazi yanlış kullanılmaktadır. Bu durum hem araziden elde edilecek geliri azaltmakta ve hem de zamanla arazinin elden çıkarak tamamen kullanılmaz bir hale gelmesine yol açmaktadır.

3.3. Toprak Mülkiyet Durumu ve Parsel Büyüklüğü

Yerleşmenin temellerinin Kalkolitik Çağa kadar indiği anlaşılan araştırma sahasında; tarım arazilerinin mülkiyet durumu, bölgenin günümüze gelinceye kadar geçirmiş olduğu iktisadî ve içtimai olaylara bağlı olarak belirlenmiş ve şekillenmiştir. Bu sebeple araştırma sahasının şimdiki toprak rejimine geçmeden önce, bölgenin geçmişteki toprak mülkiyet rejiminin ortaya konularak bu çerçeve dahilinde toprak mülkiyet rejiminin açıklanmasının doğru olacağı kanaatindeyiz.

Araştırmamızın yerleşme tarihi bölümünde detaylıca ifade edildiği gibi, M.Ö. 16. yüzyıl ile 12. yüzyıl arasında Kızılırmak yayı boyunca Anadolu'nun iç kesimlerinde güçlü bir siyasî organizasyon kuran Hititler, Devrez Vadisi'ni takip ederek batıya doğru ilerlemişler ve Devrez Havzası'nı da içine alan Kummesmaha adını verdikleri bölgeye hakim olmuşlardır. Bilindiği gibi Anadolu'nun en eski ve en geniş sınırlarına yayılmış olan Hitit Devleti, yasa düzeniyle yönetilen örgütlenmiş bir devletti. Hititler zamanında toprağa dayalı kır uğraşının aksaklıklarını gidermek için yasalar yapılmıştı. Bu yasalarda toprak mülkiyeti konusu detaylarıyla ortaya konulmuştur. Yasalara göre devleti idare edenler, toprakların esas sahibi olmakla birlikte, özel mülkiyete de yer verilmiş ve toprakların yeterince işletilmesi için Osmanlı İmparatorluğunda olduğu gibi tımar sistemine benzer bir teşkilatlanmaya gidilmiştir.[436]

---

[436] Tunçdilek, N., 1986, a.g.e., s.19.

Anadolu'nun Roma hakimiyetine geçmesiyle birlikte ziraat hayatı daha da canlanmış ve toprak mülkiyeti Roma dönemi boyunca bazı değişikliklere uğramıştır. Başlangıçta köy halkı tarafından müşterek olarak ekilen toprak, İmparatorluğun sınırlarının genişlemesiyle birlikte tek merkezden yönetimin gereği olarak savaşlarda başarı gösterenlere verilmeye başlanmıştır. Bu duruma bağlı olarak zamanla imparatorluk arazileri işleyen bir asilzade sınıfı ortaya çıkmış ve daha sonraki dönemlerde de asilzadeler işledikleri toprakların siyasî ve iktisadî hakimi haline gelmiştir.[437] Bizans döneminde de Hititler'den beri Anadolu'da devam eden toprak mülkiyetine paralel bir anlayış vardır. Bu dönemde toprakların sahipliği ve kullanım düzeni imparatora ait olmakla birlikte toprakların büyük bir kısmı, üzerindeki insanlarla beraber imtiyazlı kişileri verilmiş ve az bir kısmı da vergi karşılığında köylerde yaşayan bağımsız çiftçilerin kullanımına ayrılmıştı.[438]

Anadolu'nun Türk yurdu haline gelmesiyle, Anadolu'da toprak kullanımında ikta sisteminin esasları uygulanmaya başlanmıştır. İkta sisteminde devletin tasarrufu altında olan toprakların işletimi belirli bir hizmet karşılığında devlet memurlarına verilmişti. İkta sahipleri de kendilerine verilen toprağı çiftçi ya da köylülere kiralamak suretiyle işletmekteydiler. Topraklar işletildiği sürece ikta sahibinin mülkiyetinde kalmakta ve miras yoluyla da mirasçılarına geçmekteydi. İkta sahipleri toprakları gerektiği gibi kullanmakla yükümlüydü. Toprağı işleyen köylü ve çiftçi ise toprağı bırakıp başka bir yere gidemiyordu.[439] Selçuklular döneminde Anadolu'da askeri bir ikta sistemi uygulanmıştır. Selçukluları askeri ikta tesis etmeye iten sebep; Türk toplumuna mensup olan kitlelerin Anadolu'da iskânını sağlamak ve gerektiğinde onlardan askeri bir kuvvet olarak yararlanmak fikridir. Bu sayede Anadolu kısa zamanda Türkleşmiş ve burada sağlam bir devlet yapısı oluşturulabilmiştir.[440] Osmanlı İmparatorluğu döneminde de Anadolu'da ikta sistemine benzer bir anlayış üzerine kurulmuş ve geliştirilmiş olan Tımar sistemi adındaki toprak mülkiyet sistemi uygulanmıştır. Bu sistemde ülke topraklarının tamamı devlet arazisi olarak kabul edilmekteydi. Arazinin özel mülkiyete açık olan kesimini şehirlerdeki konut arsaları, açık arsalar ve şehir yerleşmelerinin yakın çevresindeki bağ ve bahçeler oluşturmuştu. Diğer arazilerin işletme hakları devlet tarafından köylü ailelerine verilmiş olup, ekip-dikme faaliyetleri için değerlendirilen bu araziye miri arazi denilmekteydi. Miri araziler devlet tarafından çiftçi ailelerine tapu harcı (Tapu Resmi) karşılığında işletilmek üzere veriliyordu.[441] Tapu harcıyla toprak mirasçısına geçmekle beraber bu durum toprağa sahip olmak anlamına gelmiyordu. Çiftçi işlediği toprağın kazancından resim ve öşürü hizmet karşılığı bırakılan sipahiye, beye veya o sahayı işleten mütevelliye vermekle sorumluydu. Tımar sisteminde çiftçiler toprağı kesintisiz olarak işletmek mecburiyetindeydiler. Bu amaçla devlet çiftçiye toprak verdiği gibi, gerektiğinde tohumluk ve hatta tarlayı sürmek için hayvan dahi verebiliyordu. Eğer çiftçi toprağı işlemekten vazgeçerse, elindeki tapu harcını sorumlu olduğu sipahi veya beye veriyordu.

---

[437] Güney, S., 1987, a.g.e., s.74.

[438] Tunçdilek, N., 1986, a.g.e., s.44.

[439] Atalay,İ., 1994, a.g.e., s.343.

[440] Cin, H., 1978, Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması, Kültür Bakanlığı Yay. No: 295, Ankara, s.92.

[441] Doğanay, H., 1992, Türkiye Ekonomik Coğrafyası-I, Atatürk Üniv., Yay. No:737, Erzurum, s.43.

Bu duruma göre, köylü yada çiftçi devletin bir kiracısı veya ortakçısı durumundaydı. Tımar sistemi 16. yüzyılın ortalarından itibaren genel bir bozulma eğilimine girmiş ve böylece köylüler önceleri devletin bir kiracısı yada ortakçısı iken, zamanla büyük toprak ağası haline gelen mültezimlerin birer işçileri haline gelmişlerdir. Böylece toprağını terk eden çiftçi ve köylüler ya isyan ederek dağlık sahalara çekilmişler ya da şehir ve kasabaların çevresine yerleşmişlerdir.[442] Anadolu'da kırsal yerleşmenin ve ekonominin büyük oranda değişmesine sebep olan bu olaylara genel olarak celali isyanları ismi verilmektedir. Bu isyanlarla Anadolu'da tımar sistemi çökmüş ve böylece gelirlerinin büyük bir kısmını tımar sisteminden elde eden Osmanlı İmparatorluğu duraklama ve gerileme devrine girmiştir.

Gülhane Fermanı Osmanlı İmparatorluğu'nun duraklama ve gerileme devrinde toprak mülkiyet sisteminin giderek bozulması **iltizam usulünü** ortaya çıkarmıştır. İltizam usulünde devlet has ve zeamet gelirlerini götürü usulüyle mültezim adı verilen kişilere vermekteydi. Bu sayede hazineye daha fazla gelir sağlanmaktaydı. Ancak zamanla büyük toprak sahibi haline gelen mültezimler, köylülerin gelirlerine istedikleri gibi vergi koyarak tahsil etmeye başlamışlar ve köylüleri kendi topraklarından çıkaracak kadar muhtariyet elde etmişlerdir.[443] Tımar sisteminin amacından uzaklaşması ve devlete ait toprakların adeta zorla gasp edilerek mültezimlerin mülkü haline gelmesiyle, devlet bu sistemi kaldırmaya mecbur kalmış ve 1839'da Gülhane Fermanı (Gülhane Hatt-ı Hümayunu) ile tımar has ve zeamet sistemine son verilmiştir. Gülhane Fermanı'nda toprakların devletin mülkü olduğu belirtilerek şeklen köy mülkiyeti kabul edilmiştir. Gülhane fermanı her ne kadar Osmanlı topraklarında tımar sistemini kaldırmış olsa da tam olarak kır düzeninin sağlanmasında yeterli olmamıştır. Bu sebeple 1858 tarihinde toprak mülkiyetiyle ilgili hususları düzenlemek amacıyla Arazi Kanunnamesi adlı bir yasa çıkarılmıştır. Arazi Kanunnamesi'nde ailelerin elinde bulunan miri topraklara (devlet arazisi) özel mülkiyet hakkı tanınmakla birlikte, bu toprakların devredilemeyeceği, satılamayacağı, üzerinde yeni bağ ve bahçe alanları ile çiftlik binası, ahır, değirmen gibi konutların kurulamayacağı gibi bazı mülkiyeti sınırlayıcı hususlar bulunmaktaydı.[444]

Arazi Kanunnamesi özel mülkiyete doğru atılmış olan en önemli adım olmakla birlikte tam olarak özel mülkiyeti sağlayamıyordu. Ayrıca bu kanunname ile büyük arazi sahibi olan ayanlar toprakları kendi adına bir nevi tescil ettirebiliyorlar, buna karşılık uzun senelerdir toprağı işleyen ancak elinde köy sınırı içerisindeki topraklarını belirleyecek evrakı bulunmayan küçük çiftçiler ile devlet tarafından yerleştirilen göçebe ve göçmenlerin toprakları tam olarak belirlenemiyordu Bu durum daimi tapu sisteminin yolunu açmış ve 1864'te çıkarılan Vilayet Nizamnamesi adlı fermanla köyler tanınarak onların idari bağımsızlığı kabul edilmiştir.[445]

---

[442] Tunçdilek, N., 1986, a.g.e., s.61-62.
[443] Göney, S., 1987 a.g.e., s.100.
[444] Doğanay, H., 1992, a.g.e., s.47.
[445] Tunçdilek, N., 1986, a.g.e., s.67.

Cumhuriyetin ilanı ile birlikte arazi mülkiyetinde görülen kargaşalığı ortadan kaldırmak için ilk önce köylerin hukuki statüsünün belirlenmesi yoluna gidilmiştir. Bu amaçla 18 mart 1924 tarihinde 422 sayılı Köy Kanunu çıkarılmıştır. Köy Kanunu'ndan sonrada 1926 yılında yürürlüğe giren Türk Medeni Kanunu ve Borçlar Kanunu sayesinde miri toprak sistemi kaldırılmış ve yerine toprakta özel mülkiyete geçilmiştir. Bilindiği gibi özel mülkiyet rejiminde arazi sahibi toprakta her türlü tasarruf hakkına özgürce sahip bulunmaktadır.

Araştırma sahasında eski toprak sisteminin izlerini günümüzde de görmek mümkündür. Bölgede geçmişte subaşılık ve ayanlık yapanların halktan zorla vergi adı altında para aldıkları hakkında devlete çok sık şikayetlerin gittiği belirtilmektedir. Bunlardan birisinde Tosya kadısının belirttiğine göre Çankırı sancakbeyi kethüdası sancakta görevli olan tımarlı sipahilerle düzeni sağlaması gerekirken, sipahilere paralarını alarak izin vermiş ve bunların yerine oluşturduğu 200 adamlık kuvvetle köylüye işkence ederek onlardan selamlık ve sekban akçesi adı altında zorla vergi almıştır.[446] Havzada özellikle bazı ayan köylerinde bulunan ve doğal çevrenin etkilerinden uzak olarak yapıldığı anlaşılan eski üç katlı büyük konaklar mültezim döneminden kalmadır. Bu döneme ait meskenlerin en güzel örnekleri Belören kasabasında bulunmakta ve bunlardan bazıları halen kullanılmaktadır. Mültezim döneminin bölgedeki bir başka izleri de geniş araziye sahip olan ailelerin bulunmasıdır. Arazinin oldukça engebeli olduğu araştırma sahasında, geniş topraklara sahip olan aileler ellerindeki bu toprakları 1858'de Arazi Kanunnamesi ile kendi özel mülkiyelerine geçirmişler ve günümüze kadar getirmişlerdir.

Türkiye'nin genelinde olduğu gibi, araştırma sahasında da tarım alanlarının özel mülkiyet sistemiyle işletilmesi, veraset yoluyla parçalanması sonunu beraberinde getirmiştir. Bu durum zaten doğal çevre faktörlerinden ötürü küçük ve çok parçalı olan bölge tarım arazilerinin daha da küçülmesine sebebiyet vermiştir. Tarım arazilerinin küçülerek dağılmasıyla küçük ve dağınık toprakları işlemek zorunda kalan ve bu durumdan ötürü de yeteri kadar verim alamayan çiftçi aileleri, zamanla verimli olmayan arazilerini ya satarak köyünden göç etmekte, ya da kiracı veya ortakçı şeklinde diğer çiftçilere ait arazileri işlemek zorunda kalmaktadır.

Araştırma sahasında tarım arazilerinin ortalama parsel büyüklüğünün yaklaşık 2,9 dekar olduğu görülmektedir. Havzada ortalama parsel büyüklüğü 4.0 dekar ile en fazla Kurşunlu'da dır. Geniş Neojen platolarına sahip olan bu yörede 89770 dekar olan toplam tarım arazisi 2168 aile arasında 22428 parsele bölünmüştür. Bölgede parsel büyüklüğü açısından Kurşunlu'yu 2,9 dekarlık ortalama parsel büyüklüğüyle Tosya ve Kargı takip etmektedir. Orta'da 2.8 dekar olan ortalama parsel büyüklüğü, Ilgaz'da 2.2 dekara inmektedir. 104663 dekarlık tarım arazisiyle havzadaki toplam tarım arazisinin %19.5'ne sahip olan Ilgaz'da topografya özellikleri ve eğim değerleri tarıma elverişli olan sahaları küçük ve çok parçalı yapmıştır. Bu sebeple Ilgaz'da ortalama parsel büyüklüğü bölgenin en alt değerlerine inmiş olup aile başına ortalama 13,5 dekar tarım arazisi düşmektedir (Tablo 3.3).

Bölgede ortalama parsel büyüklüğünde olduğu gibi, aile başına düşen tarım arazisi açısından da Kurşunlu 41,4 dekarlık aile başına düşen arazi miktarıyla en öndedir. Kurşunlu'dan sonra aile başına düşen en geniş arazi 34,1 dekar ile Orta'dadır. Geniş step sahalarına sahip olan Orta'da her ne kadar ortalama parsel büyüklüğü bölge

---

[446] Yurt Ansiklopedisi Çankırı Maddesi, a.g.e., s.1960.

ortalamasının altında olsa da, toplam aile sayısının azlığı dolayısıyla aile başına düşen arazi miktarı artmıştır. Aile başına düşen arazi miktarının Tosya'da 27.1 dekar, Kargı'da da 15.8 dekar olduğu görülmektedir Eski Topraksu Genel Müdürlüğü'nün yaptığı bir çalışmaya göre Orta Anadolu'da beş nüfuslu bir çiftçi ailesinin geçinebilmesi için sulu tarım şartlarında 92 dekar, kuru tarım şartlarında ise 360 dekar tarım arazisi gerekmektedir.[447] Bu duruma göre bölgede çiftçi nüfusu çok zor şartlar altında geçimini sağlamaya çalışmaktadır.

Tablo 3.3. Devrez Havzası'nda Tarım Arazilerinin Parsel Büyüklüklerine Göre Dağılışları.

İlçe	Parsel Büyüklüğü (Dekar)		0-25	26-50	51-100	101-200	201-500	TOPLAM
ILGAZ	Aile sayısı		7476	258	3	4	-	7741
	Parsel	Sayısı	45331	1769	70	140	-	47310
		%'si	95.8	3.8	0.1	0.3	-	100.0
	Arazi	Toplam	95340	8372	264	687	-	104663
		%'si	91.0	8.0	0.3	0.7	-	100.0
	Ort. Parsel. Büyüklüğü		2.1	4.7	3.8	4.9	-	2.2
	Aileye düşen arazi		12.8	32.4	88.0	171.8	-	13.5
KURŞUNLU	Aile sayısı		1081	669	391	22	5	2168
	Parsel	Sayısı	7142	8753	5906	461	166	22428
		%'si	31.8	39.0	26.4	2.1	0.7	100
	Arazi	Toplam	11091	36912	32158	3544	6065	89770
		%'si	12.4	41.1	35.8	3.9	6.8	100.0
	Ort. Parsel. Büyüklüğü		1.6	4.2	5.5	7.7	36.5	4.0
	Aileye düşen arazi		10.3	55.2	82.2	161.1	1213.0	41.4
ORTA	Aile sayısı		2541	772	150	58	18	3539
	Parsel	Sayısı	26468	12068	2326	1495	317	42674
		%'si	62.0	28.3	5.5	3.5	0.7	100.0
	Arazi	Toplam	43093	36314	15546	15576	10123	120652
		%'si	35.7	30.1	12.9	12.9	8.4	100
	Ort. Parsel. Büyüklüğü		1.6	3.0	6.7	10.4	31.9	2.8
	Aileye düşen arazi		16.9	47.0	103.1	268.1	562.3	34.1
TOSYA	Aile sayısı		6700	867	165	19	2	7753
	Parsel	Sayısı	49426	18071	3498	621	38	71654
		%'si	68.9	25.2	4.9	0.9	0.1	100.0
	Arazi	Toplam	118422	66404	20052	4474	595	209947
		%'si	56.4	31.6	9.6	2.1	0.3	100.0
	Ort. Parsel. Büyüklüğü		2.4	3.7	5.7	7.2	15.7	2.9
	Aileye düşen arazi		17.7	76.6	121.5	235.1	297.5	27.1
KARGI	Aile sayısı		561	105	26	5	2	699
	Parsel	Sayısı	2476	944	312	59	9	3800
		%'si	65.2	24.8	8.2	1.6	0.2	100.0
	Arazi	Toplam	4994	3675	1678	575	145	11067
		%'si	45.1	33.2	15.2	5.2	1.3	100.0
	Ort. Parsel. Büyüklüğü		2.0	3.9	5.4	9.7	16.1	2.9
	Aileye düşen arazi		8.9	35.0	64.5	115.0	72.5	15.8
GENEL TOPLAM	Aile sayısı		18359	2671	735	108	27	21900
	Parsel	Sayısı	130843	41605	12112	2776	530	187866
		%'si	69.6	22.1	6.5	1.5	0.3	100.0
	Arazi	Toplam	272940	151677	69698	24856	16928	536099
		%'si	50.9	28.3	13.0	4.6	3.2	100.0
	Ort. Parsel. Büyüklüğü		2.1	3.6	5.8	8.9	31.9	2.9
	Aileye düşen arazi		14.9	56.8	94.8	230.1	626.9	24.5

Kaynak: Çankırı, Çorum ve Kastamonu 1981 Köy Envanter Etütlerinden Hesaplanmıştır.

[447] Atalay, İ., 1994, a.g.e., s.345.

Araştırma sahasının doğal ve beşerî çevre faktörleri tarım arazilerinin küçük ve çok parçalı olmasına sebebiyet vermiştir. Nitekim bölgedeki tarım arazilerinin %50.9'u 0-25 dekar arasıda bir parsel büyüklüğüne sahiptir. 0-25 dekar arasında parsel büyüklüğüne sahip olan tarım arazisi diliminde, bölgedeki toprak sahibi olan toplam 21900 ailenin 18359'u yani %83.8'i bulunmakta ve aile başına ortalama 14.9 dekar tarım arazisi düşmektedir. Ayrıca havzadaki 187866 olan toplam parsel sayısının 130843'ünün de (%69.6'sı) bu dilimde yer aldığı görülmektedir. Bu duruma karşılık bölgede 100 dekarın üzerinde tarım arazisine sahip olan işletme sayısı oldukça azdır. Öyle ki havza genelinde toplam tarım arazisinin %7.8'i 100 dekarın üzerinde parsel büyüklüğüne sahip olan 3306 parselden meydana gelmiştir. Görüldüğü gibi araştırma sahasındaki işletmelerin büyük çoğunluğunun 100 dekarın altında bir parsel büyüklüğü bulunmaktadır.

Bölgede tarım alanlarının küçük ve dağınık olması dolayısıyla tarımsal işletmeler küçük ve orta ölçeklidir. Bu açıdan değerlendirildiğinde 0-25 dekar arasında işletme büyüklüğü bulunan tarım işletmelerinin oranı %69.6' dır. Bu oran Ilgaz'da %95.8, Tosya'da %68.9, Orta'da %62.0, Kargı'da %45.1 ve Kurşunlu'da da %31.8'dir. Bu duruma göre bölge de 0-25 dekar genişliğindeki tarım işletmeleri, sayıca en fazla olandır. İşletme sayısı açısından 26-50 dekar genişliğindeki işletmelerin bölge genelindeki tarım işletmelerine oranı %22.1'dir. 26-50 dekar genişliğindeki tarım işletmelerinin havzada en fazla olduğu yer Kurşunlu'dur. Kurşunlu'da toplam tarım işletmelerinin %39.0'ı 26-50 dekar genişliğindeki işletmelerden oluşmuştur. Havzada Kurşunlu'nun dışında kalan diğer yerlerde ise bu işletmelerinin sayısı, 0-25 dekar genişliğindeki işletmelerin sayısından azdır.

Devrez Havzası'nda 51-100 dekar genişliğindeki işletmeler, toplam işletmelerin %6.5'i kadardır. 735 aile tarafından işletilen bu araziler, havzadaki tarım arazilerinin yaklaşık %13.0'üdür. Orta büyüklükte olarak kabul edilebilecek olan bu arazi diliminde aile başına ortalama 94.8 dekar tarım arazisi düşmektedir.

Araştırma sahasında tarım arazilerinin küçük ölçekli ve dağınık olması, tarımda işlemeyi güçleştirmiş ve verimi azaltmıştır. Tarım arazilerinin sınırlılığı, bölgede tarımsal faaliyetlerin geçime yönelik olarak yapılmasına sebep olmakta ve topraklarının kabiliyeti ve genişliği ölçüsünde polikültür ve monokültür tarım metodları uygulanmaktadır. Bu açıdan bakıldığında Devrez Vadisi boyunca sıkışmış olan dar ancak verimli tarım arazilerinde birden fazla ürün yetiştirilmekte yani polikültür tarım yapılmaktadır. Ayrıca Tosya ve Kargı yörelerinde bağ ve bahçe alanlarında sebze ve meyveler bir arada yetiştirilerek aratarım yöntemi uygulanmaktadır. Ilgaz'da da tarım alanlarının yetersizliği Devrez, Gölçay, Bucura ve Gircen dereleri boyunca sınırlı olan topraklarda işletmelerin parsel büyüklüğünü oldukça düşürmüştür. Kurşunlu ve Orta'da ise tarım arazilerinin ortalama parsel büyüklüğü bölge genelinden ayrılmaktadır. Bölgenin bu kesimlerinde tarım işletmeleri nispeten orta ölçeklidir. 200 dekardan büyük işletmelerin sayısı Kurşunlu'da 166, Orta'da ise 317'dir. Bu işletmeler toplam tarım arazisinin Kurşunlu'da %6.8'ine, Orta'da ise %8.4'üne sahip bulunmaktadır. İklim özelliklerinin karasal iklime yakın olduğu Orta ve Kurşunlu yörelerinde orta ve büyük ölçekli işletmelerin oranı bölgeye göre fazla olsa da, bu kesimlerde toprağın verimsizliği ve sulama eksikliği dolayısıyla monokültür tarım yapılmakta ve hububat yetiştirilmektedir.

Araştırma sahasındaki tarım arazilerinin %92.2'si 100 dekardan küçük işletmelere (494315 dekar), geri kalan %7.8'i ise (41784 dekar) 100 dekardan büyük işletmelere tekabül etmektedir. Bu duruma göre bölgedeki tarım işletmelerinin büyük çoğunluğu küçük parsellerden oluşmuştur. Tarım ve hayvancılığın kır ekonomisinin temelini oluşturduğu bölgede, tarım arazilerinin küçük parsellerden oluşması dolayısıyla kırsal nüfus tarımsal faaliyetlerini öncelikle kendi ihtiyaçları doğrultusunda yapmaktadır. Bu sebeple bölgedeki işletmelerin küçük aile işletmeleri halinde olması, tarımda entansif metodların uygulanmasını ve makine kullanımını engellemiş ve işletmelerin ticari amaçtan ziyade geçim tipi olmasına sebebiyet vermiştir.

Devrez Havzası'nda tarım arazilerinin dağınık ve küçük ölçekli olmasının yanında çiftçi ailesi başına düşen tarım arazisinin dengesiz ve yetersiz dağılımı kiracılık, yarıcılık ve ortakçılık gibi çeşitli işletme modellerini ortaya çıkarmıştır. Havzada her ne kadar toplam çiftçi ailesinin %77. 6'sı toprak sahibi ise de, toprak sahibi olan çiftçilerin büyük kısmının tarlaları dağınık ve küçük parsellerdir. Bu duruma bağlı olarak toprak sahibi olan aileler arasında toprağını işlemeyenler, ortakçılık veya kiracılık şeklinde işletme modelleriyle toprağından gelir elde etmeye çalışmaktadır. Bölgede toplam çiftçi ailesinin %22.4'ünün topraksız çiftçilerden meydana gelmesi, ortakçılık ve kiracılık gibi tasarruf şekillerinin yaygınlaşmasında etkili olmuştur (Tablo 3.4).

Tablo 3.4. Devrez Havzası'nda Topraklı-Topraksız Çiftçi Aile Sayıları İle Kiracılık ve Ortakçılık Modeli Tarım İşletmelerinin Köylere Dağılımı.

İlçe adı	Köy sayısı	Topraklı çifti Aile Sayısı		Topraksız çiftçi Aile Sayısı		Tarımsal işletme modeli			
						Kiracılık		Ortakçılık	
		Sayı	%	Sayı	%	Köy sayısı	%	Köy sayısı	%
Ilgaz	67	7741	86.9	1162	13.1	2	2.9	7	10.4
Kurşunlu	26	2168	77.9	596	22.1	5	19.2	6	23.1
Orta	24	3539	76.4	1093	23.6	4	16.6	2	8.3
Tosya	49	7753	71.7	3059	28.3	-	-	18	36.7
Kargı	9	699	64.9	378	35.1	1	11.1	4	44.4
Havza Toplamı	175	21900	77.6	6288	22.4	12	6.9	37	21.1

Kaynak: Çankırı, Çorum ve Kastamonu 1981 Köy Envanter Etüdleri Ilgaz, Kurşunlu, Orta, Tosya ve Kargı İlçe Tarım Müdürlüklerinin İstatistiklerinden Hesaplanmıştır.

Tablo 3.4.'de de görüldüğü gibi bölgedeki 175 köy yerleşmesinden 12 tanesinde (%6.9) kiracılık, 37 tanesinde de (%21.1) ortakçılık tazında tarımsal işletme modelleri uygulanmaktadır. Bu işletme şekillerinden en yaygın olanı ortakçılıktır. Ortakçılıkta çiftçi ailesi kendisine ait olmayan bir tarım arazisini işletmekte ve ürünün hasadından sonra toprağı işleyen ile, toprak sahibi arasında önceden belirlenen oranlarda bölüşüm yapılmaktadır. Havzada ortakçılığın en yaygın olduğu yerler Tosya ve Kargı yöreleridir. Bu yörelerde özellikle Devrez Vadisi boyunca mevcut olan I. Sınıf tarım arazilerinde yapılan çeltik ekiminde ortakçılık tarzı işletme modellerini benimsenmiştir. Çeltik, oldukça zor ürün alınan bir tarım bitkisi olduğu için çeltik üretimine müsait küçük ölçekli tarım arazileri ortakçılık tarzı işletme modelleriyle değerlendirilmektedir. Bölgede verasetle tarım

arazilerinin iyice küçük parçalara bölünmesinden ötürü ortakçılık tarzı işletme modeli yakın akrabalar ve aynı köylüler arasında yaygın bir tasarruf şeklidir. Veraset yoluyla kendisine işleyemeyeceği kadar az ya da yeterli tarım arazisi kalmayan ve bu sebeple de şehre göçmüş olan toprak sahipleri, köylerindeki tarım arazilerini kendi ailesinden ya da köyünden birisine vererek ürüne ortak olmaktadır. Bununla birlikte bölgede çok az da olsa işleyeceğinden çok tarım arazisi bulunan bazı ailelerde verimi düşük olan arazilerini ortakçıya vererek değerlendirme yoluna gitmektedir.

Ortakçılığa benzer bir işletme şekli olan yarıcılıkta ise, üretilen mahsül toprak sahibi ile toprağı işleyen arasında yarı yarıya bölüşülmektedir. Devrez Havzası'nda pek fazla olmasa da bazı toprak sahipleri tarafından benimsenmiş olan bu işletme tarzında toprak sahibi toprağa işleyenin mazot, gübre, ilaç vb. gibi tarımsal işletme giderlerini karşılamakta ve karşılığında üretilen ürünün yarısını almaktadır.

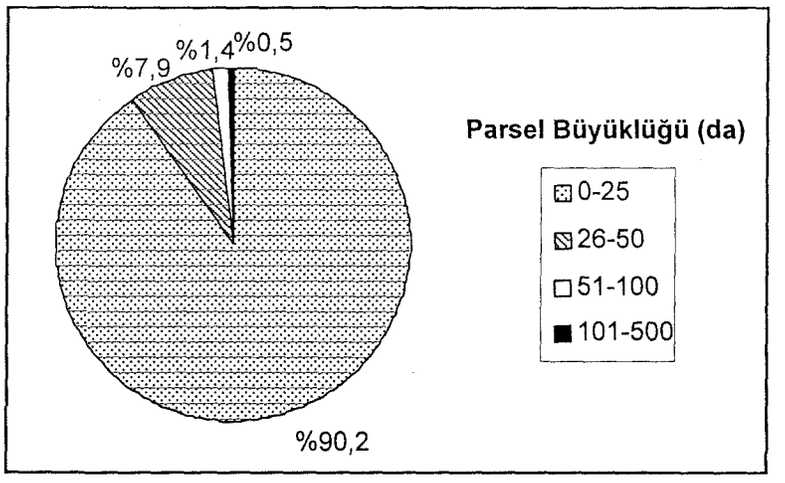
Havzada uygulanan diğer bir tarımsal işletme modeli de kiracılıktır. Kiracılık yeterli tarımsal araç gereç ve işgücüne sahip olduğu halde işleyeceği kadar toprağı bulunmayan çiftçi ailelerinin yaptığı bir işletme modelidir. Bu işletme modeli, bölgede fazla olmamakla birlikte Orta ve Kurşunlu'nun kuru tarım arazilerinde uygulanmaktadır. Araştırma sahasında doğal ve beşerî çevre faktörlerinin zorlamasıyla yapılan ortakçılık, yarıcılık ve kiracılık tarzı tarımsal işletme modelleri, boş kalması muhtemel olan ya da yeterince kullanılmayan tarım arazilerinin değerlendirilmesine imkân sağladığı için, tarımsal üretimde oldukça önem taşıyan tasarruf şekilleridir.

Devrez Havzası'nda zaten çok parçalı ve küçük ölçekli olan tarım arazileri verasetle bölünmüş ve artan nüfusu besleyemez bir hale gelmiştir. Bu duruma bağlı olarak yeterli tarım toprağı bulunmayan aileler göç etmek mecburiyetinde kalmıştır. Havzada 4522 aile köyünde toprağı olduğu halde köy dışına yerleşmiş bulunmaktadır. Bu ailelerden 4081'i (%90.2) 0-25 dekar, 356'sı (%7.9) 26-50 dekar, 62'si (%1.4) 51-100 dekar ve 23'ü de (%0.5) 100 dekarın üzerinde tarım arazisine sahiptir. Bölgedeki toplam tarım arazisinin %11.6'sı göç eden ailelere aittir. Bu tarım arazisinin %67.9'u 0-25 dekar, %8.3'ü de 100 dekarın üzerinde parsellerden oluşmuştur (Tablo 3.5, Şekil 3.5).

Tablo 3.5. Devrez Havzası'nda Göç Eden Ailelere Ait Tarım Arazilerinin Parsel Büyüklüğüne Göre Dağılışı.

Parsel büyüklüğü (dekar)	0-25		26-50		51-100		101-200		201-500		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Aile sayısı	4081	90.2	356	7.9	62	1.4	13	0.3	10	0.2	4522	100
Parsel sayısı	21704	82.0	3434	13.0	684	2.6	362	1.4	269	1.0	26453	100
Toplam tarım arazisi	42379	67.9	12087	19.4	2716	4.4	1823	2.9	3390	5.4	62395	100
Ort. Parsel büyüklüğü	1.9	-	3.5	-	3.9	-	5.0	-	12.6	-	2.4	-
Aileye düşen tarım arazi miktarı	10.3	-	33.9	-	43.8	-	140.2	-	339.0	-	13.8	-

Kaynak: Çankırı, Çorum ve Kastamonu 1981 Köy Envanter Etüdlerinden Hesaplanmıştır.

Şekil 3.5. Devrez Havzası'ndan Göç Eden Ailelerin Tarım Arazilerinin Parsel Büyüklüklerinin Dağılımı (1981).

Araştırma sahasında tarım arazisi olduğu halde göç eden ailelerin ortalama parsel büyüklükleri 2.4 dekardır. Bu büyüklük 0-25 dekarda 1.9, 201-500 dekarda ise 12.6 dekardır. Ortalama parsel büyüklüğünde olduğu gibi aile başına düşen arazi miktarında da en az tarım arazisi 10.3 dekarla 0.25 dekar büyüklüğündeki parsellere sahip olan ailelere düşmektedir. Tarım arazisi 201-500 dekar genişliğinde parsellerden oluşan ailelere düşen ortalama tarım arazisi miktarı da 339.0 dekardır. Bu durumunda ortaya koyduğu gibi bölgede küçük ve dağınık tarım arazisine sahip olan aileler, sahip oldukları tarım arazileri kendilerini besleyemediği için göçü tercih etmiştir. Doğal çevre faktörlerinin tarım arazilerini dağınık ve küçük ölçekli yaptığı havzada, verasetle tarım arazilerinin her geçen gün daha da küçülmesi göçü teşvik etmektedir. Çalışmanın nüfus kısmında da ifade edildiği gibi göçü önlemek için bölgede bir toprak reformunun yapılması gerekmektedir. Bunun yanısıra etüd çalışmaları biten Kızlaryolu Barajı ve sulama projesinin bir an önce yapılmaya başlanması, şimdi olmasa da yakın gelecekte tarımdan elde edilen geliri arttıracağından kırsal kesimlerdeki göç hareketlerinin bir nebze olsun durdurulmasında etkili olacaktır.

3.4. Tarımsal Üretim

Araştırma sahasının en önemli ekonomik faaliyetini oluşturan tarımsal faaliyetler, toplam yüzölçümü 314063 ha'yı bulan bölge yüzölçümünün ancak %17.1'inde (53609 ha) yapılmaktadır. Başka bir ifadeyle bölge topraklarının %17.1'i tarımda kullanılmaktadır. Bu arazinin %84.7'si (4533 ha) ekili ve nadas alanlarından, %4.4'ü (2385 ha) dikili alanlardan ve %11.0'ı da (5891 ha) tarıma elverişli olduğu halde devamlı kullanılmayan tarım arazilerinden meydana gelmiştir. Türkiye yüzölçümünün %34'ü ve Devrez Havzası'nın tabi olduğu Kızılırmak Havzası'nın yüzölçümünün de %49.2'si tarımda kullanılabilmektedir.[448] Bu duruma, göre bölgenin en önemli ekonomik faaliyeti tarım olsa da, bu faaliyetin dar ve sınırlı tarım topraklarında yapılmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır.

Araştırma sahasında doğal çevre faktörleri tarım arazisi miktarını sınırladığı gibi, burada yetiştirilen tarım ürünlerinin çeşitlerini de belirlemiştir. Genel çerçevesini doğal çevre faktörlerinin çizdiği tarımsal

[448] Kızılırmak Havzası Toprakları, 1974, a.g.e., s.98.

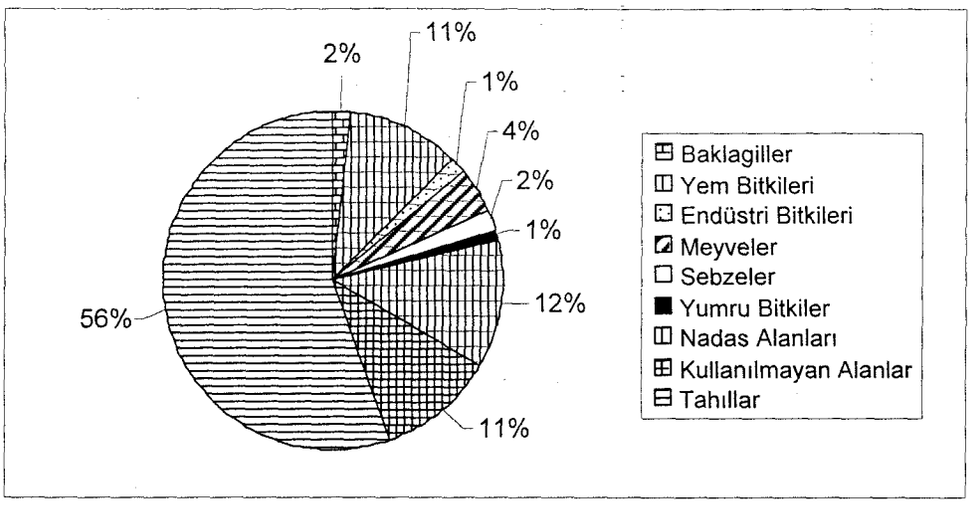
üretim, zaman içerisinde beşerî faktörlerin etkisiyle şekillenmiş ve günümüzde bölgede yatay ve dikey doğrultuda yetiştirilen ürünlerde çeşitlilikler ortaya çıkmıştır. Havzaya yatay doğrultuda bakıldığında, Devrez Vadi tabanını takiple Kargı'dan Orta'ya kadar uzanan kesimlerde polikültür tarımın yapıldığı ve entansif metodlarla ticari değeri yüksek çeltik, şeker pancarı, sebze ve meyvelerin yetiştirildiği görülmektedir. Bu duruma karşılık dikey doğrultuda Devrez Vadisi'nin tabanından uzaklaşıp yamaçlara ve Orta ve Kurşunlu'nun Neojen platolarına doğru gidildikçe, polikültür tarım yerini monokültür tarıma bırakmakta ve buralarda tahıl ile yem bitkilerinin ekimi ön plana çıkmaktadır. Bölgede fizikî faktörler gibi beşerî faktörlerde tarımsal üretimin şekillenmesinde rol oynamış ve çeltik gibi yetiştirilmesi zor bir ürünün kültürünün bölgeye yerleşmesinde yardımcı olmuştur.

Devrez Havzası'nda yetiştirilen tarım ürünlerinin ekiliş sahalarının kullanım durumuna baktığımızda; bölgedeki nadas ve kullanılmayan tarım alanları dahil olmak üzere toplam 53609 ha. olan tarım arazisinin 29798 ha'sının yani tarıma ayrılan toplam arazinin %55.6'sının tahıl tarımına ayrıldığını görmekteyiz. Tahılları 5774 ha'lık (%10.8) ekim alanıyla yem bitkileri, yem bitkilerini de 2385 ha'lık (%4.4) dikim sahalarıyla meyveler takip etmektedir. Sebzelerin ekiliş sahasının 1009 ha'yı (%1.9) bulduğu bölgede; baklagiller 837 ha (%1.6), endüstri bitkilerinin 793 ha (%1.5) ve yumru bitkilerinde 527 ha. (%1.0) genişliğinde ekim alanı bulunmaktadır (Tablo 3.6).

Tablo 3.6. Devrez Havzası'nda Tarım Alanlarının Yetiştirilen Ürünler Bakımından Bölünüşü (1997).

Tarım Ürünleri		Yerleşmeler					Toplam
		Ilgaz	Kurşunlu	Orta	Tosya	Kargı	
Tahıllar	Ekiliş sahası (ha)	4456	5006	5517	13889	920	29798
	Havza %'si	14.9	16.8	19.0	46.6	3.1	100
	İlçe %'si	42.5	55.8	45.7	66.2	83.1	55.6
Baklagiller	Ekiliş sahası	1044	32	2788	1133	9	837
	Havza %'si	20.9	0.6	55.7	22.6	0.2	100
	İlçe %'si	9.8	0.4	23.2	5.4	0.8	1.6
Yem Bitkileri	Ekiliş sahası	463	323	772	47	-	5774
	Havza %'si	28.9	20.1	48.1	2.9	-	100
	İlçe %'si	4.4	3.5	6.4	0.2	-	10.8
Endüstri Bitkileri (Ş. Pancarı)	Ekiliş sahası	175	-	35	573	10	793
	Havza %'si	22.1	-	4.4	72.2	1.3	100
	İlçe %'si	1.7	-	0.3	2.7	0.9	1.5
Meyveler	Ekiliş sahası	328	17	6.8	1947	25	2385
	Havza %'si	13.8	0.7	2.9	81.6	1.0	100
	İlçe %'si	3.2	0.2	0.6	9.3	2.3	4.4
Sebzeler	Ekiliş sahası	422	62	28	469	28	1009
	Havza %'si	41.8	6.1	2.8	46.5	2.8	100
	İlçe %'si	4.1	0.7	0.2	2.2	2.5	1.9
Yumru Bitkiler	Ekiliş sahası	254	27	73	159	14	527
	Havza %'si	48.2	5.1	13.9	30.1	2.7	100
	İlçe %' si	2.5	0.3	0.6	0.8	1.3	1.0
Nadas Alanları	Ekiliş sahası	943	1763	1441	2401	47	6595
	Havza %' si	14.3	26.7	21.8	36.5	0.7	100
	İlçe %' si	9.1	19.6	11.9	11.5	4.2	12.3
Kullanılmayan Alanlar	Ekiliş sahası	2381	1747	1343	366	54	5891
	Havza %'si	40.4	29.7	22.8	6.2	0.9	100
	İlçe %'si	22.7	19.5	11.1	1.7	4.9	11.0
Havza Toplamı	Tarım Arazisi (ha)	10466	8977	12065	20994	1107	53609
	%'si	19.5	16.7	22.5	39.2	2.1	100

Kaynaklar: DİE 1997 Tarım İstatistik Bilgilerinden Yararlanılarak Hazırlanmıştır.

Şekil 3.6. Devrez Havzası'nda Tarım Alanlarının Kullanım Bakımından Bölünüşü.

Şekil 3.6'da da görüldüğü üzere bölge genelinde tahıl tarımı ön plandadır. Bölgenin özellikle kuru ve nadaslı kuru tarım sisteminin uygulandığı 3. ve 4. sınıf arazilerinin vazgeçilmez tarım ürünü tahıllardır. Tahıllar hem kıraç arazilerde yetiştirilebilmesi ve hem de temel besin kaynağı olması sebebiyle bölgenin hemen hemen bütün kır yerleşmesinde yetiştirilmektedir. Tahıllar içerisinde en fazla yetiştirileni buğday olmakla birlikte, eğim değerlerinin arttığı yüksek kesimlerde yerini arpaya bırakmaktadır. Buğday ve arpa gibi, bölgede çeltik ekimi de önemli bir sahada yapılmaktadır. Devrez Vadisi'nin tabanı boyunca bulunan çeltik tarlaları, Ilgaz'ın Çeltikbaşı köyünden itibaren yoğunlaşarak Devrez Çayı'nın Kızılırmak'a katıldığı kesime kadar kesintisiz bir şekilde uzanmaktadır.

Araştırma sahasında tahıllardan sonra en fazla baklagiller yetiştirilmektedir. Bu durum hayvan yemi olarak kullanılan fiğ üretiminin ön plana çıkmasıyla alakalıdır. Bakliyat ekimine ayrılan sahalardan sonra bölgenin en geniş tarım arazisini kaplayan meyve alanları, özellikle Devrez Çayı'nın tabanını takiben uzanan yamaçlar boyunca oluşturulan bahçelerde yoğunlaşmıştır. Orta ve Kurşunlu yörelerinde ekstansif bir tarzda yapılan meyve üretimi Tosya ve Ilgaz yörelerinde ticari bir amaçla yapılır hale gelmektedir. Havzada geçim tipinin yanında aile tipi hayvancılığın da yaygın olması yem bitkilerinin üretilmesini zorunlu kılmıştır. Bu bitkilerin tarımı, hayvancılığın köy ekonomisindeki önemine bağlı olarak Orta ve Kurşunlu'nun yüksek sahalarında ve tahıl tarımında verimin düşük olduğu sahalarda yoğunlaşmaktadır. Ayrıca bölge genelinde münavebeli tarımın yapıldığı tarım alanlarında tahıllarla münavebeli olarak yem bitkisi ekilmektedir. Bölge genelinde aile ihtiyaçlarının karşılanması için sulanabilen tarım arazisi bulunan köylerin bir çoğunda az veya çok sebze üretimi yapılmaktadır. Ticari manada sebzecilik ise Tosya, Ilgaz ve Kurşunlu'nun Devrez Vadi Tabanı içinde kalan sulanabilen kesimlerinde yoğunlaşmıştır. Buralarda iklim şartlarından ötürü yazlık sebze ekimi ön plana çıkmış olup, üretilen sebzeler ilçe pazarlarında satışa sunulmaktadır. Kastamonu'da şeker fabrikasının kurulmasıyla birlikte, havzada şeker pancarının ekimi yapılmaya başlanmıştır. Şeker pancarının en fazla ekildiği yerler Tosya'da Devrez Vadisi'nin tabanı boyunca uzanan alüvyal tarım arazileridir. Genellikle çeltikle münavebeli olarak üretilen şeker pancarı işlenmek üzere Kastamonu'nun Bük köyündeki şeker fabrikasına gönderilmektedir. Yumru bitkiler içerisinde bölgede en fazla yetiştirilen patates ve soğandır. Bunlardan patatesin tarımı bölge geneline yayılmıştır. Soğanın tarımı ise Tosya ve Ilgaz yörelerinde yoğunlaşmıştır.

Devrez Havzası'nın tarıma elverişli olmakla birlikte işlenmesi zor ve verimi düşük olan sahalarında nadasın tatbik edildiği görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında, bölgede toplam tarım arazisinin %12.4'ünde (6595 ha) nadaslı tarım yapılmaktadır. Nadaslı tarımın havzada en yoğun olduğu yerler arazinin nispeten geniş ancak düşük verimli olduğu Orta ve Kurşunlu yöreleridir. Genel olarak İç Anadolu iklim karakterinin etkisinde kalan bu yörelerin toprak verimliliğinin düşük olmasının yanında yağış ortalaması da düşüktür. Bu sebeplerden ötürü bölgenin eğim değeri yüksek olan 3 ve 4. sınıf arazilerinde nadas tatbik edilerek hububat tarımı yapılmaktadır.

3.4.1. Tahıllar

Tahıllar, temel besin kaynağı olmalarının yanısıra çeşitli iklim ve toprak şartlarında kolaylıkla yetişebilmeleri ve uzun yıllardan beri oluşmuş kültürleri dolayısıyla araştırma sahasının en fazla yetiştirilen tarım ürünleridir. Havzadaki tarım topraklarının %55.6'sında tahıl ekimi yapılmaktadır. Havza da tahıl ekilen sahaların %64.8'i (19286 ha) buğday, %27.5'i (8181 ha) arpa ve %6.9'unda çeltik ekimine ayrılmıştır. Bu tahılların dışında bölgede az miktarlar da çavdar (232 ha.) ve mısır (43 ha) ekimi de yapılmaktadır (Tablo 3.7).

Tablo 3.7. Devrez Havzası'nda Tahılların Ekiliş Alanlarına Göre Dağılımı (1997).

Tahıllar	Yerleşmeler										Havza Toplamı (ha)	
	Ilgaz		Kurşunlu		Orta		Tosya		Kargı			
	Ekim. Alanı	%	Ekim Alanı	%	Ekim Alanı	%	Ekim Alanı	%	Ekim Alanı	%	Ekim Alanı	%
Buğday	3328	74.7	3730	74.5	4290	77.8	7586	54.6	362	39.3	19296	64.8
Arpa	1086	24.4	1276	25.5	1227	22.2	4362	31.4	230	25.0	8181	27.5
Çeltik	42	0.9	-	-	-	-	1676	12.1	328	35.7	2046	6.9
Çavdar	-	-	-	-	-	-	232	1.6	-	-	232	0.7
Mısır	-	-	-	-	-	-	43	0.3	-	-	43	0.1
Toplam (ha)	4456	100	5006	100	5517	100	13899	100	920	100	29798	100

Kaynak: DİE 1997 Tarım İstatistik Bilgilerinden Yararlanılarak Hazırlanmıştır.

Devrez Havzası'nın iklim ve toprak özellikleri hem serin hem de sıcak iklim tahıllarının tarımının yapılabilmesine imkân sağlamıştır. Bu sebeple bölgenin sulanabilen alüvyal arazilerinde çeltik ve mısır, sulanamayan kuru tarım arazilerinde ise buğday, arpa ve çavdar tarımı yapılmaktadır. Havzanın I. ve II. sınıf arazilerini oluşturan Devrez Vadisi'nin kenarlarındaki sulanabilen sahaların başlıca tahılı çeltiktir. Ilgaz'ın Çeltikbaşı köyünden doğuya doğru yükseltinin 1000 metrenin altına indiği korunaklı vadi tabanında, Devrez Çayı'ndan ve vadi tabanına vurulan sondaj kuyularından elde edilen sularla sulanarak yapılan çeltik tarımı, Devrez Çayı'nı takip ederek Kızılırmak'a kadar uzanmaktadır. Çeltiğin ekim sahalarıyla paralel bir ekim sahası olan mısır ise, Devrez Vadisi'nin tabanında çeltik ekimi yapılmayan sahalarda hayvancılığa bağlı olarak ekimi yapılan bir üründür. Genellikle küçük parselli tarım arazilerinde ekimi yapılan mısırın,sebze bahçelerinde veya tarla kenarlarında da yetiştirildiği görülmektedir.

Havzada serin iklim tahıllarından buğday, arpa ve çavdar kuru tarım arazilerin yegâne tarım ürünleridir. Topografyanın tarım arazilerini parçalayarak, dağıtarak ve eğim değerlerini yükselterek sınırladığı bölgede, daha önce de ifade edildiği gibi tarıma müsait alan toplam 94450 hektarlık arazinin %69.5'i III ve IV. sınıf arazilerden meydana gelmiştir. Eğim değeri yüksek, sulama imkânı yok denecek kadar az ve verimi de düşük olan bu sahalarda hayvancılığın yaygınlığı buğday, arpa ve çavdar ekiminin yapılmasını zaruri kılmaktadır (Şekil 3.7).

Bu tahıllardan buğday ve arpanın hemen hemen havzanın bütün köylerinde az veya çok ekimi yapılmaktadır. Çavdar ise daha sınırlı tüketim alanı olması dolayısıyla sadece Tosya'nın yüksek köylerinde ekilmektedir. Bölgenin Neojenden müteşekkil geniş platolarının az ve orta eğimli tarım arazilerinde buğday geniş bir ekim sahası bulmakta, buna karşılık yüksekliğin artmasıyla birlikte buğday, yerini arpaya bırakmaktadır. Buğday tarımında bazı güçlüklerin ortaya çıktığı yüksek tarım arazilerinde kolaylıkla yetirilebilen arpa, bölgenin geçimini hayvancılıkla sağlayan yüksek köylerinde buğdayın yerini almıştır. Ancak kır ekonomisinde hayvancılığın az veya çok, bütün köylerde yapılması arpayı buğday kadar önemli bir ürün haline getirmiştir. Bazı ova köylerinde arpa ekimine geniş alanların ayrılması bu yüzdendir.

Buraya kadar yapılan açıklamalarla bölgedeki tahıl tarımının genel esas ve özellikleri ortaya konulmuştur. Havzada tarımı yapılan tahıllar hakkında daha detaylı bilgiler vermek için bu ürünleri önem sırasına göre alt başlıklarda incelemiş bulunmaktayız.

3.4.1.1. Buğday

Devrez Havzası'nda tahıl tarımının başlıca temsilcisi buğdaydır. Öyle ki havzada tahıl tarımına ayrılan arazinin %64.8'inde buğday ekimi yapılmaktadır. Bölgede buğday halkın temel besin kaynağı olmasının yanısıra, bölgenin sahip olduğu iklim ve toprak şartları altında yetiştirilebilen en ekonomik ürün olduğu için de yoğun bir şekilde ekilmektedir. Genellikle bölge halkı küçük ve dağınık tarım arazilerde, geçim tipi tarım yaptığı için temel gıdalarını az emek ve fazla bir masraf yapmadan buğday yetiştirerek sağlamak yoluna gitmektedir. Bu sebeple havzanın bütün köylerinde az veya çok ama mutlaka buğday tarımı yapılmaktadır.

Araştırma sahasında 1997 yılında buğday 19296 hektar tarım arazisinde ekilmiş ve bu ekimden toplam 45302 ton buğday üretilmiştir (Tablo 3.8). Bölgede seneler itibariyle buğday ekim sahaları birbirine yakın olmasına rağmen değişen iklim şartlarından ötürü buğday üretiminde dalgalanmalar görülmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde bölgede buğday verimi hektar başına 1750 ile 3100 kg arasında değişmektedir. Havzanın tahıl tarımı yapılan arazileri içerisinde buğday ekimine en fazla yer veren yöre %77.8 ile Orta'dır. Orta'yı %74.7 ile Ilgaz, Ilgaz'ı da 74.5 ile Kurşunlu takip etmektedir. Havzanın bu kesimlerinde genellikle III. ve IV. sınıf arazilerin hakimiyeti söz konusudur. Devrez Havzası'nın kenarlarındaki yüksek dağlık kuşaklar ile Devrez Vadisi arasında kalan platolardan oluşan bu yörelerde toprak şartları ekim ve verim açısından polikültür tarıma uygunluk göstermemektedir. Ayrıca Karadeniz ikliminden karasal iklime doğru geçişle birlikte bu yörelerde Yaz kuraklığı ortaya çıkmış ve yeterli sulama suyunun bulunmaması da nadaslı kuru tarımın yapılmasını zorunlu kılmıştır. Dolayısıyla Orta, Kurşunlu ve Ilgaz'da buğday her ne kadar halkın temel besin kaynağı olarak ekilse de, doğal çevre faktörleri bu ürünün yetiştirilmesinde en temel rolü oynamıştır.

Tablo 3.8. Devrez Havzası'nda Buğdayın Ekim Sahası, Verim Durumu ve Üretimi (1997).

Yerleşmeler	Ekim Sahası (Hektar)	Verim Durumu (Kg/ha)	Üretim (Ton)
Ilgaz	3328	3100	10317
Kurşunlu	3730	3100	11563
Orta	4290	1750	7508
Tosya	7586	2000	15172
Kargı	362	2040	742
Havza Toplamı	19296	2347	45302

Kaynak: DİE 1997 Tarım Sayımı İstatistik Bilgilerinden Yararlanılarak Hesaplanmıştır.

Buğday bitkisinin ürün verebilmesi için çimlenmeden itibaren olgunlaşmaya kadar geçen yetişme dönemi boyunca sıcaklığın 5°C'nin üzerinde olması ve bu dönemde buğdayın toplam olarak 2400°C civarında alması gerekmektedir. Ayrıca bu bitki -20°C'nin altında soğuklara dayanamadığı için, kışın sıcaklığı -20°C'nin altına inen bölgelerde eğer toprağı soğuklardan koruyacak bir kar örtüsü yoksa buğdayın tarımı yapılamamaktadır.[449] Ocak ayında aylık ortalama sıcaklığın Kurşunlu'da -4.0°C'ile minimum değerine indiği bölgede, Kış aylarında sıcaklık nadiren -20°C'nin altına inmektedir. Kış aylarında sıcaklık her ne kadar 0°C'nin altına inse de, havzada toprağı örten bir kar örtüsünün bulunması sebebiyle toprak sıcaklığı yüksektir. Bu durumdan ötürü buğday tohumları don tehlikesinden korunmakta ve havzada kışlık buğday ekimi yapılabilmektedir. Buğday bitkisini don tehlikesinden koruyan kar örtüsünün, İlkbaharla birlikte eriyerek buğdayın yeşerme devresinde ve ilerisinde ihtiyaç duyacağı suyun bir kısmını karşıladığı için buğday tarımında büyük bir önemi bulunmaktadır. Devrez Havzası'nda her ne kadar İlkbahar mevsimi en fazla yağışlı geçen mevsimse de, İlkbaharla birlikte kar örtüsünün yavaş yavaş erimesi, buğdayın çimlenme ve yetişme döneminde ihtiyaç duyacağı suyun büyük bir kısmını sağlamaktadır. Böylece havzanın kuru tarım sahalarında kışlık ekim yapılarak buğday yetiştirme imkânı oluşmuştur. İlkbaharın en fazla yağışlı geçen mevsim olması havzada yazlık ekimlerinde yapılmasına imkân tanımıştır. Bu tür ekimlerde daha az verim alınması dolayısıyla bölgede yazlık buğday ekimi ortalama sıcaklığın nispeten yüksek olduğu Tosya ve Kargı yörelerinde yapılmaktadır. Ancak buralarda da yazlık buğday ekimi %10'lar seviyesindedir.

Bölgede İlkbahar yağışları ve kar erimeleriyle çimlenen buğday bitkisi, İlkbahar sonlarına doğru kardeşlenme dönemine girmektedir. Haziran ayından itibaren ortalama sıcaklığın 15°C'nin üzerine çıktığı havzada, bu aydan itibaren yağışlarda tedrici bir azalmanın meydana gelmesi ve Temmuz ayında ortalama sıcaklığın 20°C civarında olması, buğdayın sararma ve olgunlaşma döneminde ihtiyaç duyduğu iklim şartlarının oluşmasını sağlamıştır.

İklim şartları kadar toprak özeliklerinin de bölgede buğdayın yetiştirildiği sahaları belirlediği muhakkaktır. Buğday için en uygun topraklar, alüvyonlu, uzun bir oluşum dönemi geçirmiş volkanik kökenli, löslü ve çernozem topraklarıdır. Bu topraklar organik ve inorganik maddece zengin, kapilarite derecesi yüksek, nemli ve örtü kalınlığı yeterli olan topraklar olduğu için sadece buğday için değil,

[449] Tanoğlu, A., 1968, Ziraat Hayatı, İ.Ü., Yay. No: 177, Coğ. Enst. Yay. No: 8, İstanbul, s.90.

buğdaydan daha fazla gelir getiren diğer tarım ürünlerinin ekimi içinde en uygun olan topraklardır.[450] Bölgede alüvyal ve kolüvyal topraklar bulunsa da bunlar oldukça sınırlı sahalardadır. Bu topraklar buğdayın dışında daha fazla ticari değeri olan çeltik, şeker pancarı, sebze ve meyve üretimine ayrılmıştır. Bu sebeple Devrez Havzası'nda buğday tarımı alüvyal ve kolüvyal sahaları çevreleyen Neojene ait plato düzlüklerinde ve yamaç arazilerinde yoğunlaşmıştır (Foto 3.2). Dolayısıyla bölgede buğday tarımının yapıldığı sahalar toprak özellikleri açısında yetersizdir. Bu duruma bağlı olarak bölgenin kıraç tarım arazilerinde nadaslı ve münavebeli yöntemlerle ekstansif bir şekilde buğday ekimi yapılmaktadır.

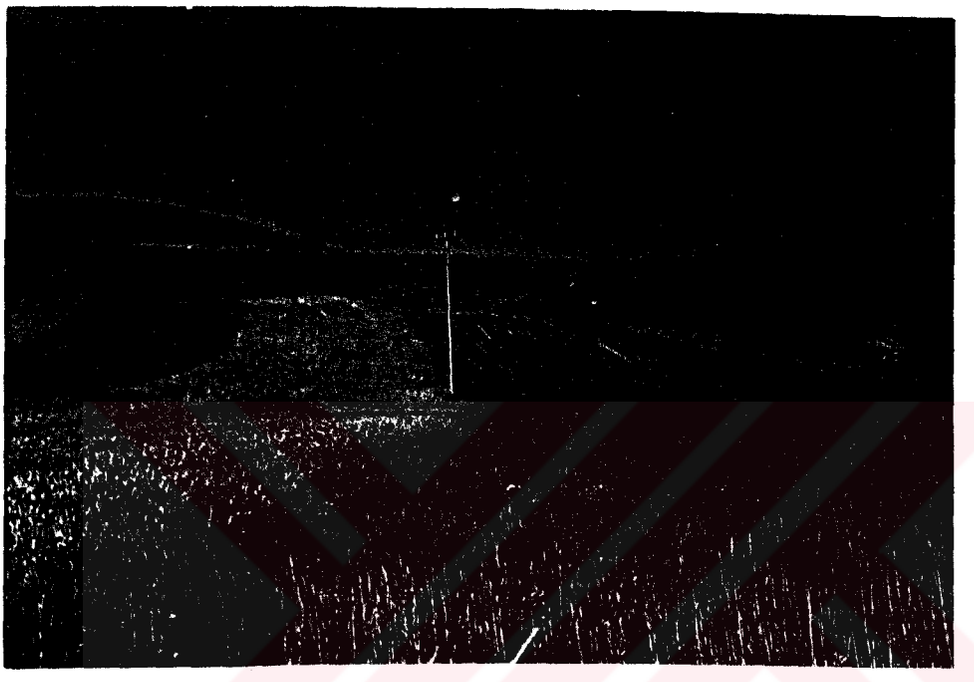

Foto 3.2. Devrez Havzası'nda Buğday Tarımının Yapıldığı Sahalardan Bir Görünüş (Salur Köyü-Orta).

Araştırma sahasında ekimi yapılan buğday çeşitlerinin farklı iklim ve toprak isteklerine bağlı olarak değiştikleri görülmektedir. Havzada ekimi yapılan en eski buğday çeşitleri Kastamonu, Kunduru ve Tosya yöresinde Üveyik adı verilen yerli çeşitlerdi. I. sınıf ekmeklik buğday çeşitleri olan bu çeşitler, bölgenin iklim ve toprak şartlarına son derece uyum sağlamış v.. hastalıklara karşı nispeten direnç gösterir hale gelmişlerdir. Ancak verimleri düşük olduğundan bölgede bu buğday çeşitlerinin ekimi daralmış ve bunların yerine verimi yüksek ıslah edilen türlerin ekimi yayılmıştır. Bunlar; Orta ve Kurşunlu'da Kıraç-66, Bezastaja-1 ve Gerek-79, Ilgaz'da Kıraç-66, Kırkpınar-79 ve Atay-85,Tosya'da ise Cumhuriyet-75, İzmir-85 ile Seri-82'dir. Yetiştirilen bu buğday çeşitleri içerisinde bölgede en yaygın ekimi yapılan Kıraç-66'dır. Kıraç-66; soğuk ve kurağa dayanıklı olmasının yanında yüksek kardeşlenme gösterdiği için tercih edilen bir çeşittir. I. sınıf ekmeklik buğday çeşidi olan Kıraç-66, adından da anlaşıldığı gibi havzanın kuru tarım arazilerinde kışlık ekimi yapılan bir çeşittir. Bu sebeple Orta,Kurşunlu ve Ilgaz'ın nispeten yüksek platolarında geniş bir ekim alanı bulmuştur. Kıraç-66'ya paralel bir yayılış gösteren ve bölgede Rus buğdayı olarak isimlendirilmiş olan Bezostaja-1 çeşidi ise, bölgede kıraç sahaların son senelerde ekimi yapılan diğer bir buğday çeşididir.

---

[450] Doğanay, H., 1992, a.g.e., s.92.

Orta ve Kurşunlu'dan Ilgaz'a doğru havzada batıdan doğuya gidildikçe, yağışların tedrici olsa da artması ve sıcaklığın yükselmesi buğday ekiminde kurak iklim çeşitlerinden ziyade geçiş iklimine has olan çeşitlerin ekimine imkân tanımıştır. Bu sebeple Ilgaz'da Kıraç-66 ve Kırkpınar-79'la birlikte soğuğa orta derecede dayanabilen, kuraklığa ise hassas olan 2. Sınıf ekmeklik Atay-85 ve Gerek-79 çeşitlerinin ekimi de yapılabilmektedir. Tosya'da yetiştirilen buğday çeşitleri Türkiye'nin Ege kıyılarında yetiştirilen çeşitlerindendir. Tosya'da yıllık yağış toplamının 467.6 mm olması ve Yaz mevsimindeki ortalama sıcaklığında 20.7°C ulaşması dolayısıyla soğuğa karşı duyarlı ve sıcaklık isteği yüksek olan Cumhuriyet-75 ve İzmir-85 çeşitlerinin ekimi ön plandadır.

Araştırma sahasında kışlık buğday ekimine Ekim ayında başlanılmaktadır. Mevsimin gidişatına göre ekim işlemi bölgede Ekim ayının sonuna kadar sürebilmektedir. Pullukla sürülerek ekime hazır hale getirilen toprakta daha sonra diskaro, kazayağı (ızgara) ve kültivatör gibi tarımsal aletlerle toprak yüzeyi işlenmektedir. Ekim metodu genellikle elle serpme usulündedir. Bu ekimde dekara 20-25 kg arasında tohum atılmaktadır. Elle serpme yönteminde tarlaya atılan tohumların düzensiz dağılmaları ve yeterli ekim derinliğine düşmemeleri sebebiyle tohumluk israfı fazla olmaktadır. Bu sebeple bölgenin don olaylarına fazlaca maruz kalan orta ve Kurşunlu yörelerinde bazı çiftçiler dekara 25 kg dan daha fazla tohumluk atmaktadır. Bölgede 1970'li yıllardan sonra yavaş yavaş tarımda makine kullanımı başlamış ve günümüzde traktör sayısının yeterli sayıya ulaşmasıyla artık bölgenin eğim değerleri yüksek olan yerleri haricinde kalan kesimlerde saban devri kapanmıştır. Bu durum tarım makinelerinin kullanımına uygun olan arazilerde mibzerle ekimi de beraberinde getirmiştir. Mibzerle ekimde elle serpme yöntemine oranla daha az tohumluk kullanmakta (Dekara 18-20 kg) ve uygun derinliği ekilen buğdaydan daha fazla verim alınmaktadır. Ancak havzada topografya şartlarından ve eğim değerlerinin yüksekliğinden ötürü tarım arazilerinin küçük ölçekli ve dağınık bir halde bulunmaları, mibzerle ekimin fazla tercih edilmemesine sebep olmaktadır.

Ekimde bölgenin iklim ve toprak şartlarına uygun buğday tohumları seçildikten sonra bunlar selektörlerden geçirilip hastalıklara karşı ilaçlanırsa ürün kaybı en aza inmektedir. Bu sebeple bölgede sabit ve seyyar selektör makineleri yaygınlaştırılmaya çalışılmaktadır. Havza da buğday da verim artışını sağlamak için yetişme dönemi boyunca iki sefer gübreleme yapılmaktadır. Gübrelemenin ilki tohum ekimiyle birlikte tarlaya DAP'lı (diamonyum fosfat) gübre verimi şeklindedir. Elle veya santrifüjlü gübre dağıtıcısıyla toprağa serpilen gübrelemenin ikincisinde de toprağa İlkbaharda %26 azot ihtiva eden amonyum nitrat gübresi atılmaktadır.

Şüphesiz gübrelemenin yanında bütün ürünlerde olduğu gibi buğdayda da verimi etkileyen diğer bir unsur hastalıklar ve zararlılardır. Havza da buğday zararlılarıyla ilgili olarak uzun yılar boyunca yapılan çalışmalardan büyük başarı sağlanmıştır. Halen sürdürülen bu çalışmalarla Ilgaz'da önceleri buğdayda başağın özsuyunu emerek büyük zararlar veren kımıl zararlısının Kırkpınar yaylasında kışladığı ve oradan Nisan sonu, Mayıs başında Yaylaören köyünün Karaharman yöresine inerek yayıldığı tespit edilmiştir. Ilgaz'da kımıl zararlısı kışladığı ve yayılmak üzere indiği yerlerde ilaçlanarak büyük oranda ortadan kaldırılmıştır. Kurşunlu'da da 1997 yılında kımıl zararlısı görülen 48 dekarda ilaçlama yapılarak bu

zararlıyla mücadeleye devam edilmiştir. Havzada buğdaya zarar veren kımıl ve süne ile mücadele de başarı sağlanırken, yeşil çekirgenin bölgenin bazı kesimlerinde zararlı olduğu görülmektedir. Yapılan mücadeleye rağmen bölgede yeşil çekirge özellikle Tosya'nın Ahmetoğlu, Çakırlar, Çukurköy, Dağçatağı, Kilkuyu ve Mısmılağaç köylerinde zararlı olamaya devam etmektedir. Her ne kadar zirai ilaçlama yapılmaya çalışılsa da bu çalışmalar yeterli olmadığından havzada buğdayda verim kaybına yol açmaktadır. Ancak, hastalıkların yol açtığı verim düşüklüğü daha fazla olmaktadır. Bu hastalıklardan başlıcaları sürme ve pas hastalığıdır. Bölgede kör adı da verilen sürme hastalığı kalitesiz ve ilaçlanmadan kullanılan tohumların ekildiği tarlalarda yaygın olup verimde %10 civarında ürün kaybına sebep olmaktadır. Pas hastalığı ise yağışın fazla olduğu dönemlerde görülen bir buğday hastalığıdır. Bu hastalık buğday başağında sararma yaparak kendisini göstermektedir. İlaçlamayla bu hastalıkla mücadele imkânı bulunmaktadır. Ancak bölgede daha ziyade ekstansif metodlarla buğday ekildiği için bu hastalık yağışlı mevsimlerde kendisini belli etmektedir.

Devrez Havzası'nda buğday hasadı geniş olan tarlalarda biçerdöver, küçük ölçekli olan tarlalarda da orak ve tırpanla yapılmaktadır. Buğday hasadı bölgenin alçak olduğu için sıcak olan Tosya ve Kargı yörelerinde Temmuz ayı ortasında başlamakta; batıya doğru yükseltinin artışına paralel olarak Ilgaz ve Kurşunlu'da Temmuz sonuna ve Orta'da da Ağustos ayının ilk haftasına kadar yapılmaktadır. Hasat sonunda tarlanın yakın bir yerine veya köyün geniş ve açıklık bir kesimine kurulan harman yerinde buğdaylar harman makinesi olarak ifade edilen patozlarla işlenerek harman edilmektedir.

Araştırma sahasında üretilen buğdayın dekar başına verimi iklim, toprak, tohumluk seçimi, ekim yöntemi, gübreleme, hastalık ve zararlılarla mücadele ve hasat şekli gibi çok çeşitli faktörlere bağlı olarak değişmektedir. Araştırma sahasında ekstansif metodlarla genellikle kıraç arazilerde buğday tarımı yapıldığından ötürü, bu faktörler içerisinde iklim faktörü buğdayda verimi belirleyici esas rolü oynamaktadır. Kışlık ekim hakim olduğundan Sonbahar ve İlkbahar mevsiminin beklenenden kurak geçtiği yıllarda buğday rekoltesi düşmektedir. Bu duruma karşılık yağışların bol ve zamanında düştüğü yıllarda ise buğday rekoltesinde önemli artışlar olmuştur. Yani bölgenin yıllık buğday rekoltesinde bir kararlılık görünmemekte, iklim şartlarına bağlı olarak yıllık rekoltede oynamalar meydana gelmektedir. Nitekim Ilgaz'da dekara ortalama buğday verimi 310-320 kg. iken, 1992 yılında dekar başına 120, 1994 yılında da 500 kg. verim alınmıştır. 1997 yılında ise Ilgaz'da dekara ortalama buğday verimi 310 kg. dır. Bölgenin Ilgaz dışında kalan yörelerinden dekara ortalama olarak Kurşunlu'da 310, Tosya ve Kargı'da 200 ve Orta'da da 175 kg buğday verimi alınmaktadır. Görüldüğü gibi bölgede kısmi de olsa değişen fizikî ve beşerî faktörler buğday üretiminde verim farklılığının ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Araştırma sahasında üretilen buğdayın aile ihtiyacı olan kısmı ayrıldıktan sonra geri kalanı satılmaktadır. Buğday satışı iki şekilde yapılmaktadır. Bunlardan birisinde, üretici buğdayını ilçe merkezlerindeki pazarlara veya fabrikalara götürerek satmaktadır. Diğerinde ise üreticinin ayağına kadar gelen buğday tüccarları, köylerde üreticiden buğdayını almaktadır. Buğday tüccarları üreticiden aldığı buğdayı depolayarak 3-4 ay saklamakta, daha sonra da halka ve un fabrikalarına satmaktadır.

3.4.1.2. Arpa

Araştırma sahasının buğdaydan sonra en fazla yetiştirilen tahıl çeşidi arpadır. Arpa bölgede tahıl ekimi yapılan sahaların %27.5'inde ekilmiştir. Ancak Türkiye'de hayvan yemi olarak kullanılmasının yanında bira üretiminde de hammadde olarak kullanılması sebebiyle geniş bir ekim alanı olan arpanın bölgedeki ekim alanlarında bir daralma söz konusudur. Örneğin Tosya'da 1990 yılında 8500 ha'da arpa ekimi yapılmışken, 1997 yılında arpanın ekildiği tarım arazilerinin genişliği 4362 ha'ya düşmüştür. Bu durum bölgede hayvan yemi olarak kullanılan arpaya Kastamonu şeker ve Tosya yem fabrikalarının kurulmasıyla birlikte alternatif olan küspe ve karma yemlerin bölgede tüketiminin artmasıyla ilgilidir. Buğdaydan daha kısa bir vejetasyon süresine sahip olan arpa, serin iklim tahılları içerisinde iklim istekleri en yüksek olandır. Fazla sıcak ve soğuk olmayan, nispî nemi yüksek olan yerler arpa için en uygun yetişme alanlarıdır. Sıcaklığı 0°C'nin altına inmeyen ve 18-20°C'nin üstüne de çıkmayan, nispî nemi de %70-80 arasında olan yerlerde çok iyi arpa yetişmektedir. Arpa düşük sıcaklığa olduğu gibi kurağa da fazla dayanamamaktadır.[451] Bu sebeple arpanın araştırma sahasındaki ekim alanları buğdayın verimli bir şekilde yetiştirilemediği yüksek köylerin arazileridir. Ayrıca havzada münavebeli kuru tarım yapılan arazilerde de buğday ve fiğle birlikte münavebeli olarak arpa ekimi yapılmaktadır.

Devrez Havzası'nda 1997 yılında 8181 hektar tarım arazisinde arpa ekilmiş ve bu ekimden 17731 ton arpa üretilmiştir. Hektar başına ortalama verimin yaklaşık 2167 kg olduğu bölgede, verimin en düşük olduğu yer 1800 kg/hektarla Orta, en yüksek olduğu yerde 2800 kg/ha ile Ilgaz'dır (Tablo 3.9).

Tablo 3.9. Devrez Havzası'nda Arpa Ekim Sahası, Verim Durumu ve Üretimi (1997).

Yerleşmeler	Ekim Sahası (Hektar)	Verim Durumu (Kg/ha)	Üretim (Ton)
Ilgaz	1086	2800	3041
Kurşunlu	1276	1900	2425
Orta	1227	1800	2209
Tosya	4362	2199	9596
Kargı	230	2000	460
Havza Toplamı	8181	2167	17731

Kaynaklar: DİE 1997 Tarım Sayımı İstatistiklerinden Yararlanılarak Hesaplanmıştır.

Araştırma sahasında arpanın hem yazlık ve hem de kışlık ekimi yapılmakla birlikte yazlık ekim daha fazladır. Arpada yazlık ekimin tercih edilmesi hava şartlarından ötürüdür. Buğdaya nazaran soğuğa karşı daha hassas olan arpa, bölgede kışların soğuk ve az yağışlı geçtiği senelerde yazlık olarak ekilmektedir. Bu sebepten dolayı kışlık ekime oranla yazlık ekim daha fazla tercih edilmektedir. Ayrıca arpanın vejetasyon süresinin kısa olması da arpada yazlık ekimin yapılmasında etkili olmaktadır.

---

[451] Yürür, N., ve Diğerleri., 1995, Tarla Bitkileri-1, A. Ünv. Yay. No: 860, Eskişehir, s.141.

Yerli ve Tokak 157/37 çeşidi arpa ekiminin yapıldığı havzada arpa ekimi, kışlık ekimde buğdayda olduğu gibi Ekim ayında, yazlık ekimde ise Mart ayı içerisindedir. Arpa tarımında toprak işleme ve ekim şekli buğdaydaki gibidir. Genellikle elle serpme yöntemiyle yapılan ekimde yazlık ekim yapılıyorsa, kışlık ekime oranla tarlaya daha fazla tohum atılmaktadır. Ekimde dekara atılan tohum miktarı Tosya'da 20-25, Ilgaz'da 30 kg. iken, havanın daha soğuk olduğu Kurşunlu ve Orta'da 35-40 kg'dır. Bölgede buğdaydan 10-15 gün daha önce olgunlaşan arpanın hasadı Temmuz ayının ilk yarısında başlamaktadır. Arpada rastık hastalığı görülse de bu hastalık tarımsal mücadeleyi gerektirecek ölçüde değildir. Arpanın hasat ve harmanı buğdaydaki gibidir. Üreticiler ürettikleri arpadan kendi hayvanlarının ihtiyacı kadar olan miktarını ayırdıktan sonra geri kalanını zahirecilere ve ilçe pazarlarında satmaktadır. Ayrıca Tosya'da bulunan Tostaş Yem Fabrikası yem yapmak amacıyla arpa aldığından üretimin bir kısmı da buraya satılmaktadır.

3.4.1.3. Çeltik

Araştırma sahasında buğday ve arpadan sonra en fazla ekimi yapılan tahıl çeltiktir. Çeltik; buğday ve arpaya oranla daha fazla ekonomik değeri olan bir tahıl çeşididir. Bu sebeple araştırma sahasının Tosya ve Kargı yörelerindeki sulanabilen en verimli alüvyal sahaları çeltik ekimine ayrılmıştır. 1997 yılında, Devrez Havzası'nda 2046 hektar alanda çeltik ekimi yapılmış ve bu ekim sonucunda 9371 ton çeltik üretilmiştir (Tablo 3.10).

Tablo 3.10. Devrez Havzası'nda Çeltik Ekim Sahası, Verim Durumu ve Üretimi (1997).

Yerleşmeler	Ekim Sahası (Hektar)	Verim Durumu (Kg/ha)	Üretim (Ton)
Ilgaz	42	4500	189
Tosya	1676	4500	7542
Kargı	328	5000	1640
Havza Toplamı	2046	4666	9371

Kaynak: DİE 1997 Tarım Sayımı İstatistik Bilgilerinden Yararlanılarak Hazırlanmıştır.

Bölgede çeltik tarımı Tosya'da yoğunlaşmıştır. Adeta Tosya adıyla bir anılan çeltiğin bölgedeki ekimi 16. yüzyıla kadar inmektedir. Nitekim 1578 yılına rastlayan Kengiri Kanunname-i Livası'nda (Çankırı Kanunnamesi) çeltik ekiminin düzenlenmesiyle ilgili kanunlar bulunmaktadır.[452] Ayrıca Tosya'da 1719-1720'de Hatun Nehri Çeltik Mukata'asının alınması, çeltiğin Tosya için geçmişteki önemini ortaya koymaktadır.[453]

Sıcak iklim tahılı olmasına rağmen araştırma sahasının Devrez Vadisi içindeki korunaklı kesimleri çeltiğe uygun yetişme şartları sunabilmiştir. Bu durum Devrez Vadisi'nin sahip olduğu su, toprak ve uygun iklim şartlarından ileri gelmektedir. Kenarlarından yer yer, 2000 m yükseklikteki dağlık kuşaklarla çevrili olan Devrez Vadisi, hem çevresine oranla daha sıcak ve hem de verimli toprak ve yeterli su potansiyeline sahip bulunmaktadır.

---

[452] Barkan, Ö.L., 1943, XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları Kanunlar-I, İstanbul Ünv. Yay., İstanbul, s.39.

[453] Ergenç, Ö., 1988, a.g.m., s.516.

Devrez Vadisi'nin verimli tarım toprakları bol su ve yüksek sıcaklık isteği bulunan çeltik bitkisinin yetişebilmesi için uygun özellikler taşımaktadır. Bu sebeple bölgede Devrez Vadisi boyunca uzanan verimli tarım topraklarında çeltik tarımı yapılabilmiş ve bu bitkinin uzun senelerden beri oluşan kültürü günümüze kadar gelebilmiştir (Foto 3.3).

Foto 3.3. Devrez Vadisindeki Çeltik Tarlalarından Genel Bir Görünüm (Suluca Köyü-Tosya).

Çeltik su içerisinde çimlenebilen ve kökleri su içerisindeki erimiş oksijenden yararlanabilen tek tahıl cinsidir. Çimlenme döneminde minimum 12°C'ye ihtiyaç gösteren bu bitki, günlük ortalama sıcaklığı 20-30°C olan yerlerde iyi bir şekilde yetiştirilebilmekte ve yetişme dönemi boyunca yaklaşık 3500-4000°C'lik toplam sıcaklığa ihtiyaç duymaktadır.[454] Çeltik bitkisi sıcaklık açısından olduğu gibi nem ve yağış istekleri açısından da seçicidir. Su içerisinde çimlenmesi ve yetişme döneminde bol suya ihtiyaç göstermesi sebebiyle çeltik tarımıyla çeltik ve su adeta birlikte telaffuz edilmektedir. Ekiminden olgunlaşmasına kadar bol su isteyen bu bitkinin dağlık sahalarda sulanmadan yetiştirilen türleri, yetişme döneminde 600-1200 mm. arasında suya ihtiyaç göstermektedir. Nemli bölgelerde ve taşkın ovalarında yetiştirilen türlerinin ise su isteği 1800-2400 mm. arasındadır. Eğer bitkinin bu su isteği yağış ve nemle karşılanamaz ise, su noksanını sulama suyuyla giderilerek sıcaklık açısından çeltik yetiştirmeye uygun olan sahalarda çeltik tarımı yapmak mümkündür.[455]

Çeltik bitkisi sıcaklık ve suya oranla toprak istekleri açısından fazla seçici değildir. Ancak yine de diğer tarım ürünlerinde olduğu gibi çeltik içinde en uygun topraklar besin maddesince zengin veya gübrelemeyle zengin bir hale getirilmiş hafif killi, tınlı ve derin alüvyal topraklardır. Geçirgenliği yüksek olan kumlu topraklar ise fazla su kaybına yol açtıklarından ve besin maddelerince fakir olduklarından çeltik yetiştirmeye uygun

---

[454] Kıral,B., ve Diğerleri 1985, Çeltik, Edirne Zirai Araştırma Enst. Müd. Yay. No: 4, Edirne, s.7.

[455] Göney, S., 1986, Sıcak Bölgelerde Ziraat Hayatı, İst. Üniv. Coğ. Enst. Yay. No: 116, İst., s.113-114.

değildir.[456] Çeltik tarımında her ne kadar toprak şartları uygun olsa da, toprağın bulunduğu arazinin rölyef durumunu da göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Çünkü, çeltik yetiştirilmek istenilen sahalarda arazinin suyu toprak yüzeyinde tutarak akışını düzenleyecek olan tava (çeltik gölü) yapımına uygun eğim derecelerinin bulunması lazımdır.

Araştırma sahası çeltiğin yetişme şartları açısından değerlendirildiğinde; bölgede çeltik tarımı yapılan Devrez Vadisi'nin sıcaklık ve toprak şartları açısından yeterli ancak yağış şartları açısından yetersiz olduğu anlaşılmaktadır. Devrez Vadisi boyunca çeltik tarımının yapıldığı Tosya'da Yaz mevsiminin ortalama sıcaklığının 20.7°C ve Kargı'da da 23.3°C olması, çeltik için uygun sıcaklık şartları oluşmuştur. Toprak şartları açısından da Devrez Vadi tabanının eğim dereceleri düşük alüvyal topraklarla kaplı bulunması, çeltik tarımı için son derece elverişli şartlar sunmuştur.

Devrez Vadisi sıcaklık ve toprak şartları açısından çeltik tarımına uygun şartlara sahipken, yağış şartları açısından çeltik için yetersizdir. Çünkü Devrez Vadisi boyunca bulunan meteoroloji istasyonlarının yaptığı ölçümlere göre çeltiğin yetişme dönemi boyunca yağış toplamı Ilgaz'da 159 mm, Tosya'da 151 mm ve Kargı'da da 127 mm'dir. Aynı dönem içerisinde bu yerlerin ortalama nem yüzdeleri de Ilgaz'da %62, Tosya'da %55 ve Kargı'da da %46'dır. Devrez Vadisi'nin sahip olduğu bu yağış ve nem miktarları çeltik için yeterli olmadığından, burada ancak çeltiğin su noksanı sulama ile giderilerek Devrez Vadisi çeltik tarımına uygun bir hale getirilmektedir. Bu sebeple bölgede çeltik tarımı Devrez Vadisi içerisinde yükseklğin 1000 mm'nin altına indiği sulanabilen alüvyal topraklarla sınırlı kalmıştır. Devrez Vadisi'nde yapılan çeltik ekiminde ana su kaynağı Devrez Çayı'dır. Bir bakıma havzadaki çeltik tarımı varlığını Devrez Çayı'nın sularına borçludur. Başka kelimelerle, Devrez Çayı her ne kadar yağış ve nispî nem oranı düşükte olsa kenarlarına yağdığı alüvyal topraklarda kendi sularıyla çeltik ekimi için uygun koşullar ortaya çıkarmıştır.

Devrez Vadisi'nde çeltik ekimi, vadi tabanındaki alüvyal toprakların ekime hazırlanmasıyla başlamaktadır. Öncelikle parsel büyüklükleri, eğimleri ve su durumları çeltik ekimi için uygun olan tarlalar Sonbahar ve İlkbaharda sürülerek su tutacak şekilde setlerle çevrili tavalar (çeltik gölleri) yapılmaktadır. Devrez Vadisi'nde bulunan çeltik tavaları, Devrez Çayı'nın rejimi düzensiz olduğu için kesik sulamaya uygun adi tava veya basit tava olarak isimlendirilen biçimlerdedir (Foto 3.4). Bu tavalar işletme masraflarını azaltmak ve karlılığı sağlamak için küçük tutulmadığı gibi, su kesimi ve salmalarda denetimi sağlamak ve rüzgârla suyun dalgalanmasını önlemek içinde fazla büyük tutulamamaktadır. Ekim için selektörlenerek cılız tohumlardan ve darıcan tohumlardan ayrılan ve ilaçlanan çeltik tohumları, bez çuvallar içerisinde ıslatılarak çimlendirilmektedir. Daha sonra çimlenmesi sağlanan tohumlar Mayıs ayının ilk haftasından

---

[456] Yürür, N., ve Diğerleri., 1995, a.g.e., s.188.

itibaren önceden göllendirilmiş olan tavalara keşanlama yapılarak DAP'lı (diamunyum sülfat) gübreyle birlikte elle serpilmekte ve böylece ekim tamamlanmaktadır. Çeltik ekiminde dikkat edilmesi gereken en önemli hususlardan birisi keşanlamadır. Keşanlama; Önceden çimlendirilmiş olan tohumların toprağa tutunmasını sağlamak için tavalardaki mevcut suyun karıştırılarak bulandırılması işlemidir. Önceleri öküzlerin çektiği tabanlarla yapılan bu işlem, günümüzde traktörlerin jantlarına takılan paletlerle karıştırılarak yapılmaktadır.

Foto 3.4. Devrez Vadi Tabanındaki Çeltik Tavalarından Bir Görünüş (Ortalıca-Tosya).

Devrez Havzası'nda çeltik ekiminin yapıldığı Mayıs ayında ortalama sıcaklık değerleri Ilgaz'da 13.6°C, Tosya'da 15.1°C ve Kargı'da da 17.9°C'dir. Bu durum bölgede sıcaklık istekleri az olan erkenci çeltik çeşitlerinin ekiminin zorunlu kılmaktadır. Bu türler içerisinde havzada en fazla ekimi yapılanlar havzanın sıcaklık ve yağış şartlarına uyan yerli türlerdir. Devrez'in ve Tosya'nın adını tüm Türkiye'ye duyuran bu çeltik çeşitlerinden en önemlileri Akçeltik, Sarıkılçık, Loşka ve Yaşar'dır. Ayrıca havzada Maratelli (Kabak), Kros (Mısır), Ribe, Krosnodorsky ve Serhat gibi verimi yüksek diğer çeltik çeşitlerinin de ekimi yapılmaktadır. Ekimde bu çeşitlerden dekara 20-25 kg arasında tohum atılmaktadır.

Ekimi tamamlanan çeltik tavalarının suları, tohumların köklerinin toprakla temasını sağlamak ve büyümeyi devamlı hale getirmek için ekimden bir hafta sonra tava yüzeyinde su kalmayacak şekilde boşaltılmaktadır. Yaklaşık bir haftaya yakın bir süre susuz kalan çeltik tavalarına daha sonra su verilmekte ve bitkinin büyümesine paralel olarak su verme işine devam edilmektedir. Havzada çeltik tavalarının sulanmasında ana su kaynağı Devrez Çayı'dır. Ancak rejimi düzensiz olan Devrez Çayı'nın havzadaki çeltik tavalarının tamamını sulayacak kadar yeterli suyu bulunmamaktadır. Bu sebeple çeltik tavalarında kesik sulama yöntemiyle sulamaya gidilmiş ve yeraltı sularından yararlanılmıştır. Ayrıca geçmişte sıkça rastlanan sıtma (malarya) tehlikesi de havzada kesik sulamanın yapılmasında etkili olmuştur.

Araştırma sahasında çeltik verimini artırabilmek için ekimde olduğu gibi kardeşlenme başlangıcı ve salkım oluşumu dönemlerinde de gübre kullanımı söz konusudur. Toprak yapısına göre değişen gübre kullanımında genellikle dekara en fazla 30-35 kg Amanyum sülfat veya 20-25 kg Amanyum nitrat gübresi verilmektedir. Çeltik ekiminde gübre kullanımı dışında verimi arttıran diğer bir unsurda münavebeli ekimdir. Üst üste çeltik ekilen tarlalarda her ne kadar gübre kullanımı olsa da, verimde görülen bir düşüş olmaktadır. Bu sebeple havzanın çeltik ekilen sahalarında çeltik-buğday-şeker pancarı münavebesi yapılmaktadır.

Gübreleme ve münavebeli ekim gibi ilaçlama da çeltik verimini doğrudan etkilemektedir. Çünkü ekstansif metodlarla yapılan çeltik tarımında ilaçlama yapılmadığı taktirde, yabancı otlar verimi oldukça düşürmektedir. Havzada çeltikte en fazla verim düşüklüğüne sebep olan ot morfolojik görünümüyle çeltiğe çok benzeyen **Darıcan** otudur. Darıcan otuna ve diğer yabancı otlara karşı yapılan ilaçlı mücadelede, öncelikle tavaların suları boşaltılmakta ve su kesiminden iki gün sonra sırt pülverizatörleri veya traktörlerle ilaçlama yapılmaktadır. İlaçlamadan iki veya üç gün sonra da tavlara tekrar su verilmektedir.

Devrez Havzası'nda çeltik hasadı Eylül ayının sonlarına doğru başlamaktadır. Hasattan 15-20 gün önce çeltik tavlarının suları boşaltılmakta ve tavalar üzerinde çalışılacak kadar kuruyunca hasada başlanmaktadır. Tavaların küçük ölçekli olması sebebiyle hasat orak yada tırpan kullanılarak yapılmaktadır. Biçilen çeltik sapları hemen ve yahut birkaç gün tarlada kaldıktan sonra salkımları yukarıya gelecek şekilde demetlenmekte ve 4-5 gün güneşte kurumaya bırakılmaktadır. Demetlenen sapların kuruduğuna kanaat getirdikten sonra patozla bu saplar harman edilmektedir.

Araştırma sahasında dekara çeltik verimi Ilgaz ile Tosya'da 450 kg ve Kargı'da da 500 kg'dır. Havzada çeltik üreticileri ürettikleri çeltikten kendi ihtiyaçları kadar olan kısmını ayırmakta, geri kalanını ise satışa sunmaktadır. Pirinç üreticileri satışın bir kısmını Tosya şehrindeki pirinç pazarında ve E-80 Devlet Karayolu'nun kenarına yaptığı tahta barakalarda doğrudan tüketiciye yapmaktadır. Pirincin geri kalan kısmı ise Toprak Mahsülleri Ofisi'nin Tosya'daki alım yerlerine ve tüccarlara verilmek suretiyle satılmaktadır. Toprak Mahsulleri Ofisi, pirinç alımında kalitesine göre değişik fiyatlar verdiği pirinci çeltik halinde yani kavuzlu bir şekilde satın almaktadır. Tüccarlar ise çeltiği pirinç halinde almakta ve peşin alım yaptığı veya üreticiye önceden para verdiği için pirince Toprak Mahsulleri Ofisi'nden daha ucuz bir fiyat vermektedir.

Devrez Havzası'nda üretilen çeltik, yine havzada bulunan ve çalışmamızın sanayi kısmında detaylıca anlatılacak olan çeltik fabrikalarında işlenerek pirinç haline getirilmektedir. Önceleri ding adı verilen su değirmenlerinde yapılan bu işlem günümüzde elektrik motorlarının gücüyle çalışan fabrikalarda yapılmaktadır. Fabrikalara getirilen çeltikten cinsine göre işlendikten sonra %45-55 civarında pirinç elde edilmektedir. İşlenen çeltikten pirinçle birlikte kepek, kavuz (çeltik kabuğu) ve pirinç unu gibi yan ürünlerde üretilmektedir. Bunlardan kepeği çeltiği işlenmek üzere getirilen kişi yada kişiler almakta, eğer kepek alınmaz ise ihtiyacı olanlara hayvan yemi olarak satılmaktadır. Kavuzlarda kamyonlara yüklenerek tavuk çiftliklerine gönderilmek suretiyle değerlendirilmektedir.

Araştırma sahasında çeltik ekimine ayrılan sahalar oldukça sınırlıdır. Bu sebeple uzun yıllardan beri çeltik ekimini kendisine bir uğraş haline getirmiş olan bölge halkı Erbaa, Niksar ve İskilip gibi Yeşilırmak ve Kızılırmak kenarlarında bulunan yerlerde tarla kiralayarak çeltik ekimi yapmaktadır. Bu şekilde bölgeye yılda yaklaşık 2-3 bin ton çeltik gelmektedir. Ancak piyasaya ithal pirinçlerin sürüldüğü senelerde bölgeden dışarıya çeltik ekimi için gidişler azalmakta, hatta bölgede dahi çeltik ekilen alanlarda başka tarım ürünleri ekilmektedir. Hayli zor bir çalışmayla üretilen ve bu tarımı yapan kişilerde bir çok romatizmal hastalığa sebep olan çeltikte, belirli bir fiyat istikrarı bulunmamaktadır. Bu durum bölgede yapılan çeltik tarımının geleceğini tehdit etmekte ve dışarıya olan göçü arttırmaktadır.

3.4.1.4. Diğer Tahıllar

Devrez Havzası'nda buğday, arpa ve çeltiğin dışında az da olsa çavdar ve mısır gibi tahılların da yetiştirildiği görülmektedir. Havzada çavdar tarımı sadece Tosya yöresinde yapılmaktadır. Unundan ekmek yapılan çavdar, Tosya'da buğday ununa karıştırılarak ve hayvan yemi olarak tüketilmektedir. İklim ve toprak özelliği bakımından ortama çok rahat adapte olan çavdar kıraç, verimsiz, bitki besin maddelerince zayıf ve diğer tahılların doğal olarak yetişemeyeceği derecede kurak ya da bunun tam tersi olarak yüksek ve soğuk bölgelerde yetişebilmektedir.[457] Bu sebeple Tosya'da ormandan açma engebeli ve yüksek sahalarda çavdar ekimi revaçtadır. Verim kapasitesi düşük olan IV. sınıf arazilerde rahatlıkla yetişebilen çavdar fakir halkın tahılı olup, yüksek dağ köylerinin dağınık ve küçük ölçekli tarım arazilerinde ekilmektedir. Bu durumu Tosya'da çavdar ekimi yapan 19 köyün büyük bir kısmının, sınırlı ve verimsiz tarım arazilerine sahip yüksek dağ köylerinden oluşması da ortaya koymaktadır. Bu köyler içerisinde en fazla çavdar ekenler Çaybaşı, Aşağıberçin ve Özboyu köyleridir.

Tosya'da çavdar ekimi Ekim ayındadır. Toprak buğday ve arpada olduğu gibi işlenmekte ve elle serpme yöntemiyle çavdar ekilmektedir. Dekara 12-15 kg. arasında yerli çavdar tohumu serpilmekte ve dekardan ortalama 130 kg çavdar üretilmektedir. Çavdar da hasat Haziran ayının sonunda başlamakta ve Temmuz ayının içerisinde de devam etmektedir. Orak ya da tırpanla yapılan çavdar hasadında hasat zamanını belirlemek oldukça önemlidir. Çünkü çavdar hasadında geç kalındığı zaman tane dökülmesi olmaktadır. Bu sebeple hasat zamanının başlangıcı, sarı olgunluktan tam olgunluğa geçiş devresindedir. Hasat edilen çavdar demetler haline getirilerek taneler kuruyuncaya kadar tarlada bekletilmekte ve daha sonra da patozlarla harman edilmektedir. Tosya'da üretilen çavdarın ticari bir önemi bulunmamaktadır. Genellikle verim kapasitesi düşük olan yüksek yerlerdeki arazinin boş kalmaması için geleneksel olarak ekilen çavdar, ya un ya da hayvan yemi olarak değerlendirilmektedir. Geçmişte Tosya'da oldukça yaygın olan çavdar ununun ekmek yapılarak tüketimi günümüzde oldukça azalmıştır. Bu tarz tüketim şekli Tosya'nın gelir durumu düşük dağ köyleri için söz konusudur. Bunun dışında Tosya'da çavdar unu buğday ununa katılarak tüketilmektedir.

---

[457] Doğanay, H., 1992, a.g.e., s.115.

Araştırma sahasında ekimi en az yapılan tahıl çeşidi mısırdır. Bölgede özelikle Tosya yöresinde ekimi yapılan bu tahıl, Devrez Çayı vadisi boyunca uzanan sulak arazilerde genellikle diğer ürünlerle beraber tarla veya bahçe kenarlarında ekilmektedir. Bölgeye yazın kontinental iklim şartlarının hakim olması, mısırın ticari olarak üretilmesini sınırlı tutmuştur. Çünkü sıcak iklim tahılı olması dolaysıyla mısır fazlaca suya ihtiyaç göstermektedir. Bölgede de sulak arazilerde çeltik, şeker pancarı ve sebze gibi mısırdan daha fazla ekonomik değer taşıyan ürünler ekildiği için mısır üretimi az olmaktadır. Nitekim, havzada mısır ekimi için 430 hektarlık bir arazi ayrılmıştır. Havzada iki çeşit mısır üretilmektedir. Bunlardan birisi patlatılarak çerez olarak kullanılan küçük ve sert taneli cin mısır, diğeri de atdişi mısır olarak bilinen mısırdır.

Devrez Havzası'nda Nisan sonuyla Mayıs ayı başında, yani İlkbahar donları büyük oranda geçtikten ve ortalama sıcaklık 15°C'nin üzerine çıktıktan sonra mısır ekimine başlanmaktadır. Bu aylarda toprağa düşen bahar yağışlarıyla mısır bitkisi çimlenmekte ve büyümeye başlamaktadır. Ancak mısırın ilerdeki gelişme devrelerinde havzaya düşen yağış miktarı mısır için yeterli olmadığından mısırda sulama yapmak zorunluluğu doğmaktadır. Mısır da karık usulünde sulama yapılmaktadır. Tarlanın ve yağışların durumuna göre mısıra yetişme dönemi boyuncu en az iki sefer su verilmektedir. Mısırda hasat elledir. Ağustos ayından itibaren hasat başlamakta ve Eylül ayının sonlarına kadar sürmektedir. Hasat edilen mısırların sapları ve tanelerinin bir kısmı hayvan yemi olarak kullanılmakta, bir kısmı da kışın kullanılmak üzere meskenin kilerinde tavana asılarak kurutulmaktadır. Bölgede sulu tarım arazilerinin azlığı ve sulu tarım arazilerinde mısırla paralel bir yetişme dönemine sahip olan çeltiğin yaygın olarak yetiştirilmesi, mısırın ticari olarak yetiştirilmesini önlemektedir. Ancak yine de Tosya bağlarında olduğu gibi havzadaki ailelerin bir çoğu kendi ihtiyaçları kadar mısırı tarla ve bahçelerinin kenarlarında yetiştirmektedir. Bu sebeple araştırma sahasındaki mısır ekiminin ticari olmaktan çok aile ihtiyaçlarını karşılamak üzere yapıldığını söylemek mümkündür.

3.4.2. Baklagiller

Devrez Havzası'nda baklagil üretimine 837 hektarlık ayrılmıştır. Bölgede en fazla üretilen baklagil fasulyedir. Fasulyenin havza da ekilen yemeklik baklagiller içerisindeki payı %86.8 (7109 da.)'dir. Fasulyeyi %12.4'le nohut (1012 da.) ve nohutu da %0.8'le (73 da.) yeşil mercimek izlemektedir. Havzada Dünya Bankası'nca desteklenen ve 1970'li yıllarda uygulamaya konulan "Çorum-Çankırı Kırsal Kalkınma Projesi" çerçevesinde baklagil tarımı özendirilmeye çalışılmıştır. Havzada yapılan çalışmalarla yemeklik baklagiller içerisinde özellikle fasulyenin üretim alanı genişlemiştir. Bölgede fasulye ekiminin en fazla yapıldığı yer, 5792 dekarla Ilgaz'dır. Ilgaz'ı 637 dekarla Tosya takip etmektedir.

Araştırma sahasında fasulye tarımı bahçe kültürü içerisinde değerlendirilmekte ve fasulye sulanabilen arazilerde ekilmektedir. Fasulye ekimde sıcaklığa hassas olduğu için, havzada fasulye ekimine don olaylarının sona erdiği Mayıs ayının ilk haftasında başlanılmaktadır. Ekimde havzanın humusça zengin alüvyal topraklarının bulunduğu Devrez Çayı'nın vadi tabanı tercih edilmektedir. Bölgede fasulye üretimi tamamen ekstansif metodlarla yapıldığı için ekimde kaliteli tohum kullanımına fazlaca dikkat edilmemekte, geçen seneden ayrılan tohumlar ekilmektedir. Ekim yöntemi ekilecek sahanın genişliğine bağlı olarak

değişmektedir. Geniş bir arazide ekim yapılacaksa karık usulü, sulamaya uygun sıralı ekim tarzı tatbik edilmektedir. Dar bir arazide aile ihtiyacı için ekim yapılıyorsa da ocak usulü ekim yapılmaktadır. Ekimden önce fasulye ekilecek olan tarlaya dekara 2-3 ton çiftlik gübresi serpilmekte ve tarla sürüldükten sonra da ekimde dekara 2-3 kg azot verilmektedir. Bölgede en fazla şeker ve barbunya fasulyeleri ekilmektedir. Ayrıca bakliyat yetiştirilmeye çok uygun olan havzada bakliyatı ticari ağırlığı olan bir ürün haline getirmek için Akdeniz İhracatçılar Birlikleri adlı bir şirket kuru bakliyat üretimine yönelmiş ve çiftçiye Yunus-90 cinsi fasulye tohumu vererek üretimini satın almıştır. Fasulyede ekimden sonra çapalama yapılmaktadır. Çapalamada fasulyenin büyümesini engelleyecek olan yabani otlar temizlenmekte ve 10-15 cm kadar büyüyen fasulyelerin toprakta daha iyi kök salmasını ve beslenmesini sağlamak için kök dipleri toprakla doldurulmaktadır. Ekimden çiçeklenme dönemine kadar geçen sürede fasulyeye iki sefer su verilmekte ve çiçeklenme döneminde de duruma göre haftada bir kez sulama yapılmaktadır. Fasulyede hasat elle yapılmaktadır. Bölgede dekara en fazla 280 kg ile Ilgaz'dan, en az da 107 kg ile Orta'dan kuru fasulye verimi alınmaktadır. Üretilen fasulyeler genellikle aile için ayrılmakta, üretimin fazla olduğu Ilgaz'da da üretilen fasulye tüccarlara veya ilçe pazarında doğrudan tüketiciye satılmaktadır.

Nohut; araştırma sahasında fasulyeden sonra en fazla ekimi olan yemeklik bakliyat çeşididir. Nohut bitkisi toprak ve iklim şartları açısından fazla seçici değildir. Bu sebeple bölgenin kıraç ve verimi düşük yüksek tarım arazilerinde rahatlıkla nohut ekimi yapılabilmektedir. Ancak yinede havzada nohut ekimi fazlaca tercih edilmemektedir. Bu durum nohut bitkisinin hasat ve harman işlerinin oldukça zor ve üretimden sonra da ekonomik getirisinin az olmasından ötürüdür. Bu sebeple havza için nohut, ticari olmaktan çok aile içi tüketim için ekilen bir tarım ürünüdür.

Devrez Havzası'nda nohut ekimi Nisan ayındadır. Genellikle tahıllarla münavebe yapılarak tohum ekilmekte ve ekimde kıraç ve yüksek araziler tercih edilmektedir. Serpme usulüyle yapılan nohut ekiminde dekara 10-15 kg arasında nohut atılmaktadır. Ekstansif bir şekilde üretildiği için nohutta gübreleme yapılmamakta, yapılsa da ekimle birlikte dekara 3-4 kg arasında azot (amanyum nitrat veya amanyum sülfat) veriminden ve ekimden önce toprağa az miktarda çiftlik gübresi serpilmesinden öte gidilmemektedir. Kıraç arazilerde ekildiğinden nohutta sulama yapılmamaktadır. Çapalama ise nohut için hayati bir önem taşımaktadır. Çünkü nohutla birlikte toprakta yetişen yabani otlar, nohut bitkisini büyüme aşamasında boğmakta ve büyük oranda verim kaybına sebep olmaktadır. Nohutta hasat Temmuz ayının sonuna doğru bitkinin yapraklarının kırmızımsı kahverengiye döndüğünde tanelerin iyice sertleştiğine karar verildiği zaman başlamaktadır. Hasat elle yolunarak veya orakla biçilerek yapılmaktadır. Önce yolunan veya biçilen nohut bitkisi bir süre kuruması için tarlalarda bekletilmektedir. Daha sonrada sopalarla çırpılarak ya da dövenden geçirilerek bitki harmanlanmakta, rüzgârla savrularak tohum saptan ayrılmaktadır. Araştırma sahasında ekilen nohuttan dekara ortalama 100-120 kg arasında verim alınmaktadır. Kışın hububata alternatif bir gıda maddesi olduğu için havzada üretilen nohutlar genellikle aile içinde tüketilmektedir. Bu sebeple üretilen nohuttan öncelikle ailenin kışlık ihtiyacı ayrılmakta, eğer geriye ürün artarsa bu ürün fazlası satışa sunulmaktadır. Nohutun satışı üretici tarafından doğruda ilçe pazarlarında tüketiciye olmaktadır.

Mercimekte nohut gibi araştırma sahasında tahıllarla münavebeli olarak kurak ve yüksek kesimlerin verim kapasitesi düşük tarım arazilerinde ekilmektedir. Ancak bu ürünün ekim sahası, üretiminin nohuttan daha zor olması ve üretildikten sonrada fazla bir gelir getirmemesi dolayısıyla nohuta oranla daha sınırlıdır. Bu sebeple havzada mercimek sadece Tosya'da yetiştirilmektedir. Tosya'da da mercimeği yeşil mercimek olarak Çukurköy, Karkın, Kınık ve Yukarıdikmen köyünün dışında eken olmamış ve bu köylerde yeşil mercimek ekimi sadece 73 dekarda yapılmıştır. Oldukça sınırlı bir ekim sahası olmasından da anlaşıldığı üzere havzada mercimek ekimi tamamen aile ihtiyacını karşılamak üzere yapılmaktadır. Dolayısıyla mercimeğin Devrez Havzası için ticari bir önemi bulunmamaktadır.

Bakla ise havzada ekim ve tüketimi son derece az olan bir yemeklik bakliyattır. Halk arasında bakla tüketimi fazla yaygın olmadığı için ilçe pazarlarına genellikle dışardan bakla gelmekte, bu baklada ilçe merkezlerinde çalışan memurlar içerisinde dışardan gelerek yerleşenler tarafından tüketilmektedir. Bu sebeple baklanın havzadaki ekimi, verimi ve üretimiyle ilgili olarak ilçe kesin ürün raporlarında hiçbir istatistiki bilgi bulunmamaktadır. Başka bir ifadeyle bakla üretimi havza için önemi taşımamaktadır.

3.4.3. Yem Bitkileri

Araştırma sahasında yem bitkilerinin ekimi için toplam tarım arazilerinin %10,8'i (5774 ha) ayrılmıştır. Bölgede en fazla yem bitkisi ekimi daha ziyade kıraç ve yüksek tarım arazilerine sahip olan Orta ve Ilgaz yörelerindedir. Orta'da toplam tarım arazisinin %29.2'si (3225 ha), Ilgaz'da da %8.6'sı (923 ha) yem bitkilerinin ekiminde kullanılmıştır. Havzada yem bitkilerinin ekimi, geçimini hayvancılıkla sağlayan köyler için son derece önemlidir. Çünkü ekstansif bir şekilde hayvancılığın yapıldığı bölgede mera alanlarında aşırı otlatmanın yapılması ve mera alanlarının gün geçtikçe daralması, hayvanlar için ihtiyaç duyulan kaba yem ihtiyacının yem bitkileriyle karşılanmasını zaruri bir hale getirmiştir. Bu sebeple bölgede su ve toprak şartları açısından seçici olmadığı için kıraç ve verimi düşük arazilerde rahatlıkla yetiştirilebilen yem bitkilerinin ekim alanı giderek genişlemektedir. Bölgenin verimi düşük tarım arazilerinde yem bitkilerinin ekiminin yapılmasında bu bitkilerin iyi bir münavebe bitkisi olmasının da rolü bulunmaktadır. Yem bitkileri toprakta azot birikimini sağlayarak verimi artırdığından, özellikle hububat ekilen tarlalarda yem bitkisi münavebesi yapılmaktadır.

Devrez Havzası'nda yem bitkisi olarak fiğ, yonca ve korunga ekilmektedir. Bunlardan fiğ, yem bitkisi ekimine ayrılan sahaların %72.2'sini (41862 dekar) kaplamaktadır. Bilindiği gibi fiğ her ne kadar baklagiller içerisinde bulunsa da tüketimi hayvancılığa dönük olan bir yem bitkisidir. Tane, yeşil ve kuru ot olarak tüketilebildiği için havzada hayvancılık faaliyetlerinin yapıldığı kesimler için en önemli tarım ürünü fiğdir. Bölgede fiğin önemli bir tarım ürünü olmasında tahıllarla birlikte münavebeli ekiminin yapılmasının da büyük rolü vardır. Tahıl ekimiyle yorulan tarlalarda fiğ ekimi yapılmakta ve bu sayede tarlanın verim gücü artırılarak nadasa ihtiyaç duymadan ekim yapılabilmektedir. Ayrıca fiğ mera alanlarında aşırı otlatmayı önlemekte ve kışın hayvanların ihtiyaç duyacağı kuru ot ihtiyacının bir kısmını karşılayarak, bölgede hayvancılığın devamını sağlama da bir nevi sigorta görevi görmektedir.

Araştırma sahasında fiğ ekimi için önceden sürülen tarlalar, birkaç kez diskaro veya tırmıktan geçirilerek ekime hazır hale getirilmektedir. Ekim Nisan ayı içerisinde yapılmaktadır. Ekim de dekara 30-35 kg arasında fiğle karışık arpa tohumu atılmaktadır. Fiğ bitkisinin gövdesi zayıf ve ince olduğundan yağış ve rüzgârlarla bu bitki kolayca yatabilmektedir. Bu durum fiğin alt kısmından çürümesine sebebiyet verdiğinden,bölgede yatmayı önlemek için fiğ bitkisinin arpayla birlikte ekildiği görülmektedir. Arpaya hem alternatif ve hem de münavebe olarak ekilen bu bitki, Haziran ayı sonundan itibaren biçilmeye başlanmaktadır. Ancak fiğin yeşil gübre, yeşil ot ve kuru ot olarak değişik kullanım alanları olduğundan, faydalanma şekline göre havzada fiğin hasat tarihleri de değişebilmektedir. Genellikle bölgede fiğ tohumu sapından ayrılmadan hayvan yemi olarak kullanılmaktadır. Ancak bazı çiftçiler fiğin tohumunu sapından Sayırmakta ve arpayla karıştırarak hayvan yemi olarak kullanmaktadır. Fiğde ekilen tarlanın verim gücüne ve su durumuna göre yeşil ot verimi 1000-1500 kg arasında değişmektedir. Biçilen fiğler kışın hayvanlara verilmek üzere ahırların yan tarafındaki **otluk** adı verilen kesimlerde üst üste yığılmaktadır. Bu fiğ yığınının üzeri de yağmurdan ve kardan çürümemesi için naylonlarla örtülmektedir.

Yonca, fiğden sonra araştırma sahasında ekimi en yaygın olan yem bitkisidir. Havzada yem bitkisine ayrılan tarım arazilerinin %14.8'inde (8546 dekar) yonca ekimi yapılmıştır. Daha ziyade kışın hayvanların kuru ot ihtiyacını karşılamak amacıyla ekilen yonca, havzanın hayvancılıkla geçinen yüksek köylerinin en önemli tarım ürünlerindendir. Bölgede yonca genellikle tabansuyu seviyesinin yüzeye yakın olduğu tarım arazilerinde ekilmektedir. Ancak son yıllarda besi hayvancılığının giderek önem kazanmasına bağlı olarak sulu arazilerde de bol ot verdiği için yoncanın ekimine yönelimler başlamıştır. Yoncanın ekimi İlkbahar yağışlarına paralel olarak Nisan ayı içerisindedir.

Yonca toprakta uzun bir süre kalacağı için tarla yonca ekimine iyi bir şekilde hazırlanmakta ve Nisan yağışlarıyla tava gelen tarlada ekim yapılmaktadır. Ekimde genellikle bölgenin iklim ve toprak şartlarına iyi bir şekilde uyum göstermiş olan verimi yüksek Kayseri yoncası adı verilen bir yonca çeşidi tercih edilmektedir. Ekimden sonra İlkbahar yağışlarıyla yeşeren yoncada ayrık otu temizliği yapılmaktadır. Yoncada çiçeklenme dönemi başlayınca biçime gidilmektedir. Kuru tarım arazilerinde ekili olan yoncadan yılda iki kez, sulu tarım arazilerinde ekili olan yoncalarda ise yılda 4-5 kez biçime gidilebilmektedir. Yoncada yıllık ortalama verim kuru tarım arazileri için 1 ton,sulu tarım arazileri için ise 2-2.5 ton civarındadır.

Araştırma sahasında yoncanın dışında ekimi yapılan diğer yem bitkisi de korungadır. Havzada yem bitkilerinin ekimi için ayrılan tarım arazilerinin %13'ünde (7504 hektar) korunga ekimi yapılmıştır. Korunga yoncadan daha az su ve toprak isteği olması dolayısıyla bölgenin kuru tarım arazilerinde yoncadan daha geniş bir ekim alanına sahiptir. Bu bitkide yonca gibi iyi bir münavebe bitkisidir. Bu sebeple genellikle arpayla dönüşümlü olarak korunga ekimi

yapılmaktadır. Çok yılık bir yem bitkisi olan korunganın havzadaki ekimi İlkbahar yağışlarının başlamasıyla birlikte Nisan ayı başlarındadır. Ekimi yapılan korungada çiçeklenme döneminin başlamasıyla ilk biçim yapılmakta ve yılda genellikle iki kez biçime gidilmektedir. Biçimden yılda dekara ortalama 1 ton civarında yeşil ot alınmaktadır.

Korunga biçildikten hemen sonra hayvanlar tarafından tüketilebilmekte ve kuru tarım arazilerinde yoncadan daha iyi yetişebilmektedir. Bu üstünlüklerine rağmen bölge şartlarında korunga yoncadan daha az verim sağladığından, daha az ekim alanına sahiptir.

Devrez Havzası'nda her ne kadar 5774 hektarlık tarım alanında yem bitkilerinin ekimi yapılarak kışın hayvanların kaba ot ihtiyacı karşılanmaya çalışılsa da, halen kışın hayvanların kaba ot ihtiyacının büyük bir kısmı samanla giderilmektedir. Bu duruma bağı olarak zaten ekstansif koşularda yetiştirilerek Yaz boyunca verimsiz ve sınırlı mera alanlarında yeteri kadar besin alamayan hayvanlar, kışında yeteri kadar beslenememektedir. Dolayısıyla bölgede beslenme şartlarının yetersizliği sonucunda hayvancılıkta önemli ölçülerde verim kaybı olmaktadır. Oysa araştırma sahasında tarıma müsait olduğu halde ekilmeyen tarım arazilerinin oranı %11'i (5891 ha.) bulmakta, bu tarım arazilerine nadaslı tarımın yapıldığı arazilerde eklenince, havzada yeterince yararlanılamayan tarım arazisinin miktarı %23.2'ye (12486 hektar) çıkmaktadır. Verimi düşük olduğu için ekilmeyen veya nadaslı ekim yapılan bu arazilerin su ve toprak şartları açısından fazla seçici olmayan yem bitkilerinin ekimiyle değerlendirilmesi, hem hayvancılığı destekleyecek ve hem de bu tarım arazilerini erozyona karşı koruyarak verimlerinin artmasını sağlayacaktır. Dolayısıyla bölgede yem bitkilerinin tarımının geliştirilmesinin ve düşük verimli tarım arazilerinde yem bitkilerinin ekiminin yayınlaştırılmasının tarım ve hayvancılık açısından olumlu sonuçlar doğuracağı ortadadır.

3.4.4. Meyvecilik

Araştırma sahasında toplam tarım arazisinin %4.4'ü (2385 hektar) dikili tarım arazilerinden yani bağ ve bahçe alanlarından oluşmuştur. Bu araziler özellikle Devrez Çayı ve bu çaya yandan katılan kollarının vadileri boyunca uzanmaktadır. Bölgede yüksekliğin 1000 metrenin altında indiği kesimlerde yoğunlaşan meyvecilik; Devrez Çayı ve bu çayın kollarından olan Gölçay, Deringöz Çayı, Bucura Deresi, Gircan Deresi ve Gevur Çayı vadilerinde iklim,toprak ve su şartlarının meyve yetiştirmeye uygun olması dolayısıyla ticari bir özellik kazanmaktadır. Bölgenin diğer kesimlerinde ise meyvecilik ticari olmaktan çok aile ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olarak yapılmaktadır. Karadeniz ve İç Anadolu Bölgeleri arasında bir geçiş iklimine sahip olduğu için havzada pek çok meyve çeşidi yetişebilmektedir. Bunlardan başlıcaları elma, armut, erik, kiraz, vişne, ceviz ve üzümdür. Bu meyvelerden elma, erik, ve armut, sıcaklık istekleri açısından don olayına karşı nispeten dayanıklı oldukları için bölgenin Orta ve Kurşunlu gibi yükseltisi 1250 metrenin üzerine çıkan kesimlerde rahatlıkla yetişebilmiştir.

Devrez Havzası'nda meyveciliğin en yoğun olarak yapıldığı yöre Tosya yöresidir. Tosya'daki bağlar ve bağlarda yapılmış olan bağ evleri, meyveciliğin Tosya için ne kadar önem taşıdığını gösteren güzel örneklerdir. Evliya Çelebi, Tosya'da bir çok bahçelerin varlığından bahsetmektedir.[458] 15. ve 16. Yüzyıllarda Kengiri (Çankırı) Livası Kanunnamesi'nde Tosya'daki bağlardan öşür alındığı ifade edildiğine göre, meyvecilik Tosya için günümüzde olduğu gibi geçmişte de önemli bir tarımsal faaliyetti.[459]

Tosya'da meyveciliğin önemli bir tarımsal faaliyet olarak yapılması, Her şeyden önce Tosya'nın meyve yetiştirmeye uygun doğal çevre faktörlerinin bulunmasından ötürüdür. Yıllık ortalama sıcaklığın 11.2 C'yi bulduğu Tosya'da Kış mevsiminin ortalama sıcaklığı 1.2°C'dir. yıllık don olaylı gün sayısı da Kış mevsimin de 55.7, İlkbahar mevsiminde de 11.5 gündür. Bu duruma göre Tosya'da Deringöz ve Gevur Çayı vadileri gibi korunaklı vadilerin içerisinde kurulmuş olan meyve bahçeleri, don olaylarından uzak kalmakta ve vejatif devreleri boyunca yeterli sıcaklığı almaktadır. Yıllık yağış toplamının 467.6 mm olduğu Tosya'da Devrez Çayı ve kolları ile Kösençayırı, Deringöz ve Atavlusu göletlerinin suları vasıtasıyla meyve bahçeleri sulanabilmekte ve su açığı giderilebilmektedir. Toprak şartlarına gelince; Tosya'da meyve bahçeleri alüvyal ve kolüvyal topraklarda bulunduğu için toprak şartları meyvecilik için son derece elverişlidir. Bütün bu doğal çevre şartları Tosya'da meyveciliğin yoğun olarak yapılmasına sebep olmuş ve üretilen meyvelerin transit yol vasıtasıyla Tosya dışına pazarlanabilmesi Tosya'da yapılan meyveciliğe ticari bir boyut kazandırmıştır. Bu sebeplerden ötürü Tosya'da özellikle Tosya şehrinin çevresinde bulunan bağlarda meyvecilik son derece ileri gitmiştir. Buralarda yetiştirilen meyvelerin bakım ve hasadı için bağın bir köşesine bağ evi yapılmış ve zamanla bir zaruretten ötürü doğan bağa gitmeler geleneksel bir hal almıştır. Tosya'da ki bağlarda eskiden yoğun bir şekilde üzüm yetiştirildiğinden bahsedilse de, günümüzde bağlar daha ziyade elmadan-duta kadar çok çeşitli meyvelerin yetiştirildiği ve meyvecilikle birlikte sebzeciliğinde yapıldığı yerlerdir.

Araştırma sahasında Tosya kadar yoğun olmasa da Ilgaz'da da doğal çevre faktörleri meyveciliğin verimli bir şekilde yapılmasına imkân tanımıştır. Bu sebeple Ilgaz'da Devrez Çayı ile bu çayın kollarından olan Bucura,Pazar ve Gölçay'ın vadileri boyunca meyvecilik yapılmaktadır. Bu vadilerde bulunan yaşlı ağaçlardan oluşmuş kapama elma bahçelerinin varlığından anlaşıldığı üzere, Ilgaz'da meyvecilik geçmişte yoğun ve ticari bir amaçla yapılmaktaydı. Gönümüzde ise meyvecilik Ilgaz için eski önemini yetirmiş ve daha ziyade aile ihtiyaçları için yapılan bir faaliyet haline gelmiştir. Bu sebeple özellikle Gökçay Vadisi boyunca Ilgaz Dağlarının eteklerine kadar sokulan meyve bahçelerinin büyük bir kısmı kendi haline bırakılmış ve yaşlanan ağaçlarda gençleştirme, budama ve ilaçlama yapılmadığından verim son derece düşmüştür. Tosya ve Ilgaz'ın dışında araştırma sahasının diğer yörelerinde yükseltinin artmasıyla birlikte değişen doğal çevre faktörleri meyveciliğin yapılmasını güçleştirmiş ve meyve çeşitlerini azaltmıştır. Örneğin bölgede şeftali Tosya'da rahatlıkla yetişebildiği için ticari bir amaçla yetiştirilebilmekte, Ilgaz'da fazla yetiştirilemediği için ticari bir özellik taşımamaktadır. Kurşunlu ve Orta'da ise hiç şeftali yetişmemektedir. Ayrıca bölgede yatay ve dikey eksende değişen doğal çevre koşulları içinde Tosya'da kiraz, dut ve badem gibi meyveler çok miktarda yetiştirilebilmekte, bu duruma karşılık Orta ve Kurşunlu'da meyve çeşitleri elma, armut, erik, vişne ve az miktarda da cevizle sınırlanmaktadır (Tablo 3.11, Şekil 3.8).

---

[458] Evliya Çelebi, 1975, a.g.e., s.478-479.

[459] Barkan, Ö.L., 1943, a.g.e., s.36.

Tablo 3.11. Devrez Havzası'nda Yetiştirilen Meyvelerin Ağaç Sayıları, Üretim ve Verim Durumları (1997).

Meyveler			Yerleşmeler					Havza toplamı
			Ilgaz	Kurşunlu	Orta	Tosya	Kargı	
Elma	Ağaç sayısı	Meyve veren	41420	4120	6780	262000	2169	361489
		M. vermeyen	4650	1200	1024	11000	647	18521
	Üretim (ton)		3852	103	173	15720	84.5	19932.5
	Verim (kg/ağaç)		93	25	25.5	60	39	55
Armut	Ağaç sayısı	Meyve veren	7280	4900	7670	42500	1205	63555
		M. vermeyen	1234	320	1413	1800	283	5050
	Üretim (ton)		451	49	161	1700	48	2409
	Verim (kg/ağaç)		62	10	21	40	40	38
Erik	Ağaç sayısı	Meyve veren	30350	3700	3220	27000	178	64448
		M.vermeyen	3725	290	248	870	36	5169
	Üretim (ton)		758	70	39	675	3.5	1545.5
	Verim (kg/ağaç)		25	19	12	25	20	24
Ayva	Ağaç sayısı	Meyve veren	560	800	-	8000	-	9360
		M. vermeyen	213	200	-	400	-	813
	Üretim (ton)		20	8	-	200	-	228
	Verim (kg/ağaç)		36	10	-	25	-	24
Kiraz	Ağaç sayısı	Meyve veren	1790	-	-	25000	692	27482
		M. vermeyen	575	-	-	870	639	2084
	Üretim (ton)		21	-	-	1125	24	1170
	Verim (kg/ağaç)		12	-	-	45	35	42.5
Vişne	Ağaç sayısı	Meyve veren	1070	275	9802	3300	-	14447
		M. vermeyen	180	100	2870	900	-	4050
	Üretim (ton)		17	10	250	132	-	409
	Verim (kg/ağaç)		16	36	25.5	40	-	28
Zerdali	Ağaç sayısı	Meyve veren	310	-	600	1500	-	2410
		M. vermeyen	81	-	25	100	-	206
	Üretim (ton)		3	-	6	30	-	39
	Verim (kg/ağaç)		10	-	10	20	-	16
Şeftali	Ağaç sayısı	Meyve veren	315	-	-	25000	634	25949
		M. vermeyen	195	-	-	6000	230	6425
	Üretim (ton)		7	-	-	625	19	651
	Verim (kg/ağaç)		22	-	-	25	30	26
Dut	Ağaç sayısı	Meyve veren	1800	250	-	6800	-	8850
		M. vermeyen	215	70	-	400	-	685
	Üretim (ton)		21	10	-	544	-	575
	Verim (kg/ağaç)		12	40	-	80	-	65
Badem	Ağaç sayısı	Meyve veren	-	-	-	3200	-	3200
		M. vermeyen	-	-	-	400	-	400
	Üretim (ton)		-	-	-	64	-	64
	Verim (kg/ağaç)		-	-	-	20	-	20
Ceviz	Ağaç sayısı	Meyve veren	1360	190	-	25000	1223	27773
		M. vermeyen	214	62	-	3000	194	3470
	Üretim (ton)		19	5	-	1000	37	1061
	Verim (kg/ağaç)		14	26	-	40	30	38

Kaynak: DİE 1997 Tarım Sayımı İstatistik Bilgilerinden Yararlanılarak Hazırlanmıştır.

Tablo 3.11.de görüldüğü gibi araştırma sahasında 19932.5 tonluk üretimi ile en fazla üretilen meyve elmadır. Havzada 361489 tanesi meyve veren 18521 tanesi de meyve vermeyen olmak üzere toplam 380010 tane meyve ağacı bulunmaktadır. Elmanın bölgede en fazla üretilen meyve olmasında, elma ağacının düşük sıcaklık derecelerine dayanabildiği için bölge genelinde diğer meyvelere oranla tercih edilmesinin rolü bulunmaktadır. Bu sebeple bölgede çok azda olsa yükseltinin 1500 metreyi bulduğu kesimlerde dahi elma ağaçlarını görmek mümkün olabilmiştir. Elma araştırma sahasının hem ticari ve hem da aile ihtiyaçları için en fazla üretilen meyvesidir. Satışa yönelik elma üretimi Tosya ve kısmen de Ilgaz'da yapılmaktadır. Bu sebeple Tosya ve Ilgaz'da kapama elma bahçeleri teşkil edilmiştir. Tosya ve Ilgaz'ın dışında kalan kesimlerde ise aile ihtiyaçları için elma üretildiğinden elma ağaçları diğer meyve ağaçlarıyla karışık halde ve dağınık bir vaziyettedir.

Havzanın başlıca elma çeşidi Amasya'dır. Amasya'nın dışında havzada Golden, Starking ve Hüryemez gibi elma çeşitleri de bulunmaktadır. Ancak bu elma çeşitleri Amasya'ya oranla hem az ve hem de Amasya çeşidi elmalarla karışık bir halde dikilmiştir. Geçmişte araştırma sahasında üretilen Amasya çeşidi elmaların Türkiye pazarlarından başka Mısır ve bazı Avrupa ülkelerine pazarlandığı belirtilmektedir.[460] Günümüzde ise elma bölge için eski ticari önemini yitirmiş olan bir meyvedir. Bu sebeple havzada elma bahçelerine gerekli bakım ve özen gösterilmemektedir. Bu duruma bağlı olarak elma ağaçlarında elma içi kurdu ve elma al kurdu gibi zararlılarla kara leke hastalığı meyvelere zarar vererek üretimin kalitesini ve miktarını büyük oranda düşürmüştür.

Bölgede üretilen elmaların kalitesinin düşük olması pazarlama sorununu ortaya çıkarmaktadır. Bu sebeple üretilen elmaların büyük bir kısmı gene üretildiği bölge içerisinde satılmaktadır. Havza için elmanın en büyük alıcısı Tosya'daki meyve suyu fabrikasıdır. Üreticiler kalitesi düşük olduğu için satamadıkları elmaları bu fabrikaya satmakta, fabrikada bu elmaları işleyerek konsantre haline getirip diğer meyve suyu fabrikalarına göndermektedir. Bazı seneler bölgede elma üretimi beklenenin çok üzerinde olmaktadır. Bu durumda pazarlanamayan ve meyve suyu fabrikası tarafından da satın alınmayan düşük kaliteli elmalar ya hayvan yemi olarak değerlendirilmekte ya da toplanmadan çürümeye terk edilmektedir.

Araştırma sahasında armut, elmadan sonra en fazla üretilen meyvedir. Bölgede sayısı 68605'i bulan armut ağacından 1997 yılında 2409 ton armut üretilmiştir. Armut, elma gibi bölgenin doğal çevre koşullarına iyi uyum sağlamış olan bir meyvedir. Bu sebeple havzada armudun yabani çeşidi olan ahlat ağaçları 1500 metrenin üzerine çıkabilmiştir. Yazlık ve kışlık olmak üzere iki ana çeşidi bulunan armutlardan havzada en fazla yetiştirileni, ahlat ağaçlarının aşılanmasıyla çoğalan yerli Karaarmut'la, Göksulu, Düzce, Ankara ve Akçaarmut gibi yerli armut çeşitleridir. Bununla birlikte bölgede az miktarda Kraliçe (Viliams) ve Santa Maria cinsi yabancı armut ağaçları da bulunmaktadır. Armut da elma gibi öncelikle aile ihtiyaçları için yetiştirilmektedir. Ancak verim ve kalite açısından iyi ürün alınabilen Tosya yöresinde, ticari amaçla armut üretimi de söz konusudur. Bu amaçla Tosya şehrinin çevresiyle Tosya'nın Ortalıca, Çaybaşı ve Kayaönü köylerinde kapama armut bahçeleri teşkil edilmiştir. Buralarda üretilen armutlar tüccarlara daha bahçedeyken toptan satılmakta, ya da E-80 Devlet Karayolunun kenarındaki küçük standlara konularak yoldan geçen yolculara perakende olarak satış yapılmaktadır.

---

[460] Başer, T., 1956, a.g.e., s.79.

Araştırma sahasının doğal çevre koşulları içerisinde elma ve armut gibi yoğun olarak yetiştirilen bir diğer meyvede eriktir. Bu meyvenin ağacı bölge geneline yayılmış olmakla birlikte, eriğin bölge için ticari olarak fazlaca bir önemi bulunmamaktadır. Bu sebepten ötürü bölgede saf erik ağaçlarından oluşan bahçeler oluşturulmamış, erik ağacı diğer meyve ağaçlarıyla birlikte ve genellikle de bahçe kenarlarına dikilmiştir. Erik çeşitlerinin başlıcaları Akerik, Dombacık ve yöresel isimli Kömüşeriği olarak isimlendirilen çeşitlerdir. Bu çeşitlerde ağaç başına en yüksek ortalama verim 25 kg ile Tosya'da en düşük ortalama verimde 12 kg ile Orta'da alınmaktadır.

Havzada bulunan 69617 tane erik ağacından 1997 yılı itibariyle toplam olarak 1545.5 ton erik üretilmiştir. Üretilen eriklerin az bir kısmı yaş olarak tüketilmekte, üretimin büyük bir kısmı ise kurutularak yada pestil yapılarak değerlendirilmektedir. Erikten elde edilen pestilin bölge halkı için ayrı bir önemi bulunmaktadır. Çünkü bu ürün eriğin en önemli satış şeklidir. Erik pestili için toplanan erikler kazanlarda kaynatılmakta ve kabuk ve çekirdeği süzüldükten sonra kıvamına gelen erik sıvısı pestil tahtalarına dökülmektedir. Bu sıvı güneşte 3-5 gün arasında kuruyunca pestil halini almaktadır. Kuruyan pestil halk arasında hatıl denilen rulo şekline getirildikten sonra satışa sunulmaktadır. Erik pestili tüccarlar tarafından alınmakta Ankara ve İstanbul gibi büyük şehirlerdeki çerezcilere pazarlanmaktadır.

Kiraz ve vişne de bölgede yetiştirilen önemli meyvelerdendir. Bunlardan vişne kiraza oranla soğuklara nispeten daha iyi dayanabildiğinden bölge genelinde daha fazla yayılmıştır. Kiraz ise yükseltinin 1000 metrenin altına indiği Ilgaz, Tosya ve Kargı'da Devrez Vadisi ile Devrez Çayı'nın yan kollarının korunaklı vadileri içerisinde yoğunlaşmıştır. Vişne, kirazın yetişebileceği klimatik şartlar içerisinde rahatlıkla yetişebilmektedir. Ancak kiraz vişneye oranla don olaylarına karşı daha hassas olduğu ve daha fazla sıcaklık istediği için, vişnenin klimatik şartlarına tam olarak uyum sağlayamamaktadır. Bu sebeple bölgede kirazın yetiştirildiği yerlerde kiraz ağaçlarıyla birlikte vişne ağaçlarını da görmek mümkündür. Bu duruma karşılık yükseltisi 1250 m'nin üzerine çıkan Orta yöresinde vişne ağacı rahatlıkla yetiştirilirken kiraz ağacı yetiştirilememektedir. Havzada ticari amaçla kiraz yetiştirmek için Tosya'nın Akbük, Karkın ve Çepni köylerinde kapama bahçeler şeklinde saf kiraz birlikleri oluşturulmuştur. Ilgaz'da da Gölçay'ın vadisinde ticari amaçla oluşturulmuş birkaç kiraz bahçesi bulunmaktadır. Araştırma sahasında yetiştirilen kirazların başlıcaları Napolyon, Vankirazı, Dalbastı, Karakiraz ve Sarıkiraz'dır. Bunlardan dölleyicisi olan Vankirazı ile birlikte ekilen Napolyon kirazı satışta daha çok rağbet gördüğünden, yeni ekilen kiraz fidanlarının büyük bir kısmı bu iki çeşitten oluşmuştur.

Vişne meyve olarak tüketiminden ziyade reçel, marmelat ve daha çok da meyve suyu yapılarak tüketilen bir meyvedir. Toplumumuzda vişne suyunun meyve suyu olarak tüketiminin yaygınlaşması vişneyi ticari olarak önemi fazla olan bir meyve haline getirmiştir. Bu sebeple ilçe tarım müdürlüklerinin yaptığı çalışmalarla bölgede vişne ağacı sayısı ve dolayısıyla da vişne üretimi yaygınlaştırılmaya çalışılmaktadır. Örneğin Orta İlçe Tarım Müdürlüğü 1997 yılında 13 köyde 64 çiftçiye vişneciliği geliştirme projesi çerçevesinde 6615 adet vişne fidanı dağıtmıştır. Havzada

Kütahya ve az miktarda da Macar vişnesi çeşitleri bulunmaktadır. Vişne ağaçlarından ağaç başına alınan ortalama verim yapılan bakım çalışmalarına bağlı olarak 25 ile 40 kg arasında değişmektedir. Üretilen vişnenin en büyük alıcısı Tosya'daki meyve suyu fabrikasıdır. Bu fabrika 1997 yılında çiftçiden 360 ton vişne alımı yapmıştır.

Hem meyvesi ve hem de kerestesi ticari bir önem taşıyan, pasta, tatlı ve şekerleme üretiminde meyvesi yoğun olarak kullanıldığı için kolayca pazarlanan ceviz, araştırma sahasında çokça yetiştirilen bir meyve çeşididir. Havzada ceviz ağacı kendisi için en uygun yetişme şartlarını Tosya ve Ilgaz'ın alçak kesimlerinde bulmuştur. Buralarda ceviz ağacı, hemen hemen her bahçenin bir köşesinde veya kenarında bir veya birkaç ağaç halinde bulunmaktadır. Daha çok sulak alanlarda veya akarsu vadilerinin korunaklı kesimlerinde ekilen ceviz ağaçları, genellikle verimli yaş dönemine ulaşmıştır. Bölgede bulunan 31243 ceviz ağacından 1997 yılı itibariyle 1061 ton ceviz elde edilmiştir. Ağaç başına ortalama ceviz verimi 40 kg ile en fazla Tosya'da, en az ceviz verimi de 14 kg ile Ilgaz'dadır. Cevizde verim ve dolayısıyla üretim miktarı iklim koşullarıyla yakın ilgilidir. Özellikle dona ve soğuklara karşı hassas olan ceviz ağacı, İlkbaharın donsuz ve nispeten yumuşak geçtiği senelerde yeterli yağışı da zamanında alabilirse bol ürün vermektedir. Bu sebeple bölgenin ceviz üretim rekoltesinde yıllar itibariyle dalgalanmalar görülmektedir. Havzada Yalova 1-2-4, Sebin ve Kaman cinsi ceviz ağaçları başlıca çeşitleri oluşturmakta, en fazla ceviz ağacı da Tosya'nın Sofular, Dedem ve Karabey köylerinde bulunmaktadır.

Araştırma sahasında buraya kadar açıklanan meyvelerin dışında şeftali, zerdali, dut ve badem gibi diğer meyveler de yetiştirilmektedir. Bunlar içerisinde en fazla yetiştirilen şeftalidir. Şeftali bölge için önemi son 10 yıl içerisinde artan bir meyvedir. Ticari olarak getirisi fazla olduğu için bölgede şeftali fidanı dikimi son yıllarda iyice artmıştır. Şeftali üretiminde başı Tosya çekmektedir. Tosya'dan batıya doğru şeftali üretimi iyice azalmakta ve yükseltinin 1000 metrenin üzerine çıktığı yerlerde üretim son bulmaktadır. Meyve olarak tüketildiği gibi kurutularak ve pekmez yapılarak değerlendirilen dut; şeftalinin aksine bölgede üretimi daralan bir meyvedir. Tosya ve Ilgaz'da bahçelerin yanısıra evlerin avlusunda da dut ağaçlarının bulunduğu görülmektedir. Ancak bu kadar yaygın olmasına rağmen meyveleri ticari olarak bir getiri sağlamadığı için bölgede dutun meyve olarak bir önemi bulunmamaktadır. Zerdali ve bademin üretimleri fazla olmayıp, üretilen zerdali havza genelinde yaş ya da kurutularak aile içinde tüketilmektedir. Sadece Tosya'da üretilen badem ise ilçe dışına pazarlanmaktadır.

Araştırma sahasında meyve kültürünün ve bağ evi yaşantısının simgesi durumundaki üzüm bağları, geçmişte havzanın tamamında yaygın iken günümüzde Tosya'da 6994 dekar, Ilgaz'da ise sadece 50 dekar olmak üzere toplam 7044 dekarlık bir alanda sınırlanmıştır. 1997 yılı itibariyle havzada toplam 5859 ton üzüm üretilmiştir. Üzüm bağlarından dekar başına Tosya'da 731 kg, Ilgaz'da da 185 kg verim alınmıştır. Geçmişte üzümden elde edilen şıra insanların şeker ihtiyacının karşılanmasında kullanıldığı için bağların bölgedeki yayılış alanı günümüzden daha genişti. Günümüzde ise üzüm şırasının yerini şeker pancarından elde edilen şeker aldığı için bağların bölge genelindeki yayılış alanlarında önemli daralmalar olmuş ve sökülen bağların yerine bahçeler oluşturulmuştur. Bu sebeple Tosya'da bağ adı verilen ve içlerinde bir de

bağ evi bulunan eski bağlıklar, günümüzde üzüm asmalarından ziyade elma, armut, kiraz, vişne, dut ve ceviz gibi meyve ağaçlarından oluşan bahçeler halindedir.

Havzada en geniş bağlıklar Tosya şehrinin çevresiyle Tosya'nın Çifter, Akbük, Aşağıkayı, Karkın ve Suluca köylerinde bulunmaktadır. Buralarda bağlar genellikle akarsu vadilerinin sulanabilen yamaçlarında teşkil edilmiştir (Foto 3.5). Bu bağlarda sofralık üzümlerden Çavuş, Hamburg ve Kömüşmemesi denilen yerli bir üzüm çeşidi hakimdir. Geçmişte Ilgaz yöresinde de Belören ve Kale köylerinde yoğun olarak Çavuş ve Yapıncak cinsinden sofralık üzümler yetiştirilmekteydi.[461] Ancak üzümün ticari olarak eski önemini yitirmesi ve bölgeye musallat olan filoksera hastalığı Ilgaz'da üzüm bağlarını 50 dekara kadar indirmiş, Tosya'da da birkaç köyle sınırlandırmıştır. Filoksera hastalığının zararlarını ortadan kaldırmak için bölgede Amerikan asması anacı dikimine gidilmiştir. Ancak yine de bölgede Tosya yöresinin dışında eskisi gibi bağcılık yayılmamıştır. Tosya yöresinde Suluca köyünde yaprakları için bağcılık yapılmaktadır. Buradan toplanan asma yaprakları taze olarak Kastamonu ve Çankırı havalisine gönderilmekte veya salamura yapılarak Ankara ve İstanbul'a pazarlanmaktadır.

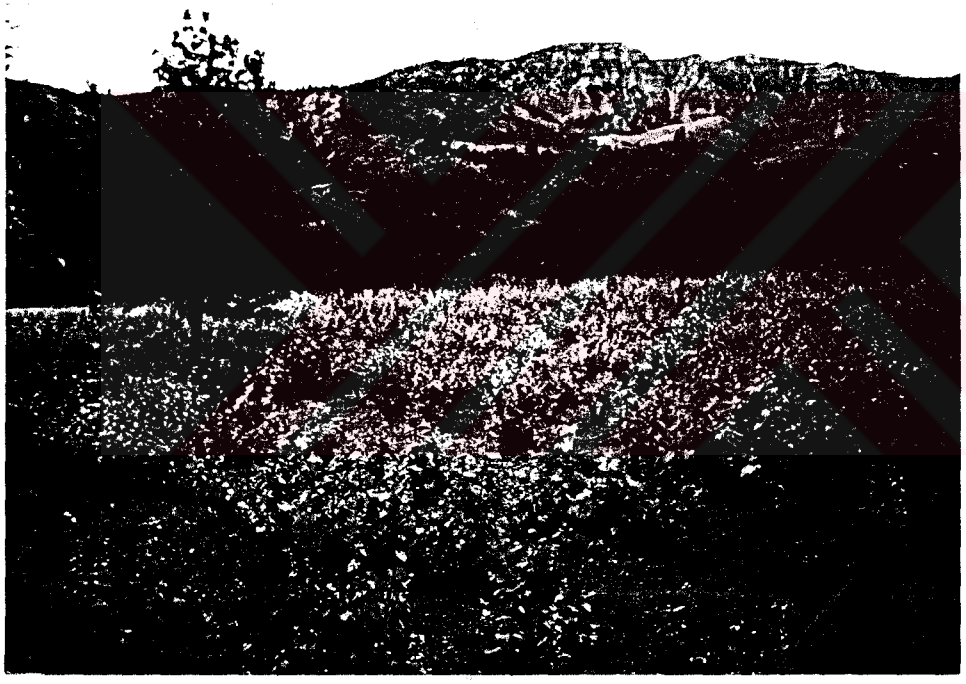

Foto 3.5. Tosya bağlarından Genel Bir Görünüm (Gevurçayı Vadisi-Tosya).

3.4.5. Sebzecilik

Araştırma sahasında beslenme açısından oldukça önemli olduğu için doğal çevre koşullarının elverdiği ölçüde hemen hemen her köyde az veya çok sebze üretimi yapılmaktadır. Bu sebeple bölgede sebze yetiştiriciliği oldukça yaygındır. Ancak başta su olmak üzere bölgede sebze üretimini sınırlayıcı doğal çevre faktörlerinin etkisiyle sebze zıraati daha ziyade küçük parselli arazilerde aile ihtiyacına yönelik olarak yapılmaktadır. Bu duruma bağlı olarak bölgedeki tarım arazilerinin %1.9'u (1009 ha) sebze üretimine ayrılmıştır.

---

[461] Başer, T., 1956, a.g.e., s.78.

Devrez Havzası'nda sebze üretimine ayrılan tarım arazilerinin %14.3'ünde yaprağı yenen sebzelerden ıspanak, lahana, marul, ve pırasa; %82.8'inde meyvesi yenen sebzelerden sivribiber, domates, taze fasülye, sakız kabak ve salatalık; %3.0'unda da soğansı sebzelerden taze soğan yetiştirilmektedir (Tablo 3.12).

Tablo 3.12. Devrez Havzası'nda Sebze Ekimine Ayrılan Tarım Arazilerinin Yetiştirilen Sebzelere Göre Dağılımı (1997).

Sebzeler		Yerleşmeler										HAVZA TOPLAMI (ha)	
		Ilgaz		Kurşunlu		Orta		Tosya		Kargı			
		Ekim sahası (ha)	%'si	Ekim sahası (ha)	%'si	Ekim sahası (ha)	%'si	Ekim sahası (ha)	%'si	Ekim sahası (ha)	%'si	Ekim sahası (ha)	%'si
Yaprağı Yenenler	Ispanak	21	40.8	-	-	1	1.9	29	56.3	0.5	1.0	51.5	100
	B,lahana	58	95.1	-	-	0.5	0.8	2.5	4.1	-	-	61	100
	Marul	-	-	3	10.9	2.5	9.1	21.5	78.2	0.5	1.8	27.5	100
	Pırasa	-	-	-	-	-	-	4	100.0	-	-	4	100
	Toplam	**79**	**54.9**	**3**	**2.1**	**4**	**2.8**	**57**	**39.6**	**1**	**0.7**	**144**	**100**
Meyvesi yenenler	S, biber	5	5.5	3	3.3	0.5	0.6	80	88.4	2	2.2	90.5	100
	Domates	40	21.3	5	2.7	-	-	139	73.9	4	2.1	188	100
	T,fasulye	280	63.2	45	10.2	13	2.9	88	19.9	17	3.8	443	100
	Sakız Kabak	2	5.3	-	-	1.5	4.0	33	88.0	1	2.7	37.5	100
	Salatalık	15	19.7	-	-	5	6.6	55	72.4	1	1.3	76	100
	Toplam	**342**	**41.0**	**53**	**6.3**	**20**	**2.4**	**395**	**47.3**	**25**	**3.0**	**835**	**100**
S. yumrular (T.soğan)		1	3.3	6	20.0	4	13.3	17	56.7	2	6.7	30	100
TOPLAM		**422**	**41.8**	**62**	**6.1**	**28**	**2.8**	**469**	**46.5**	**28**	**2.8**	**1009**	**100**

Kaynak: DİE 1997 Tarım Sayımı İstatistik Bilgilerinden Yararlanılarak Hazırlanmıştır.

Sebzeler genellikle yetişme dönemleri boyunca oldukça fazla suya ihtiyaç göstermektedirler. Havzada ise yıllık yağış ortalamasının Ilgaz'da 473.8 mm, Tosya'da 467.6 mm, Kurşunlu'da 408.3 mm ve Kargı'da da 348.5 mm olması dolayısıyla sebzelerin sulanmadan yetiştirilebilmesi için yeterli yağış düşmemektedir. Bu duruma bağlı olarak bölgede sebzecilik sulama imkânı olan kesimlerde yoğunlaşmıştır. Başka bir ifadeyle bölgede yapılan sebzecilin dağılımında su kaynaklarının durumu belirleyici bir rol oynamıştır. Su gibi sıcaklıkta sebze tarımının yapılmasında etkilidir. Bu sebeple havzada 1000 metrenin altında kalan sulanabilen arazilerde sebzecilik için yeterli sıcaklık derecelerinin mevcudiyeti sebze üretiminde çeşit ve verimi artırmıştır. Bu duruma karşılık yükseldikçe sıcaklığın azalmasına bağlı olarak sebzecilikte verim ve çeşit azalmakta ve 1500 metrenin üzerinde ise sebzecilik tamamen ortadan kalkmaktadır.

Araştırma sahasının iklim ve toprak şartları sebzeciliğin hem ticari amaçlar için entansif ve hem de aile ihtiyaçları için ekstansif alarak yapılmasına imkân tanımaktadır. Entansif metodlarla yapılan sebzecilik bölgenin 1000 metrenin altında kalan su ve toprak şartları açısından yeterli olan

Devrez Çayı ile bu çayın tabilerinin vadi tabanlarında yapılmaktadır. Buralarda sebzeciliğin verimli bir şekilde yapılabilmesi ve üretilen sebzelerin diğer tarım ürünlerine oranla daha fazla gelir getirmesi, sebzeciliği cazip bir hale getirmektedir. Bu sebeple Tosya ve Ilgaz gibi bölgenin büyük tüketim merkezlerinin yakınlarında bulunan köyler ürettikleri sebzeleri kolaylıkla pazarlayabildikleri için sebzeciliği entansif metodlarla sürdürmektedir. Bölgede ekstansif metodlarla yapılan sebzecilik ise aile ihtiyaçlarına yöneliktir. Havzada ektansif tarzda yapılan sebzecilik, sebzeciliğin doğal çevre koşullarından ötürü verimli bir şekilde yapılamadığı veya sebze kültürünün tam olarak yerleşmediği köylerde yaygındır. Bu tarz sebzecilikte üretim aile ihtiyaçlarına yönelik olduğu için sebze üretimi genellikle meyve bahçelerinin içinde enterkültür tarım bazen de küçük ölçekli parsellerde polikültür tarım şeklindedir (Foto 3.6).

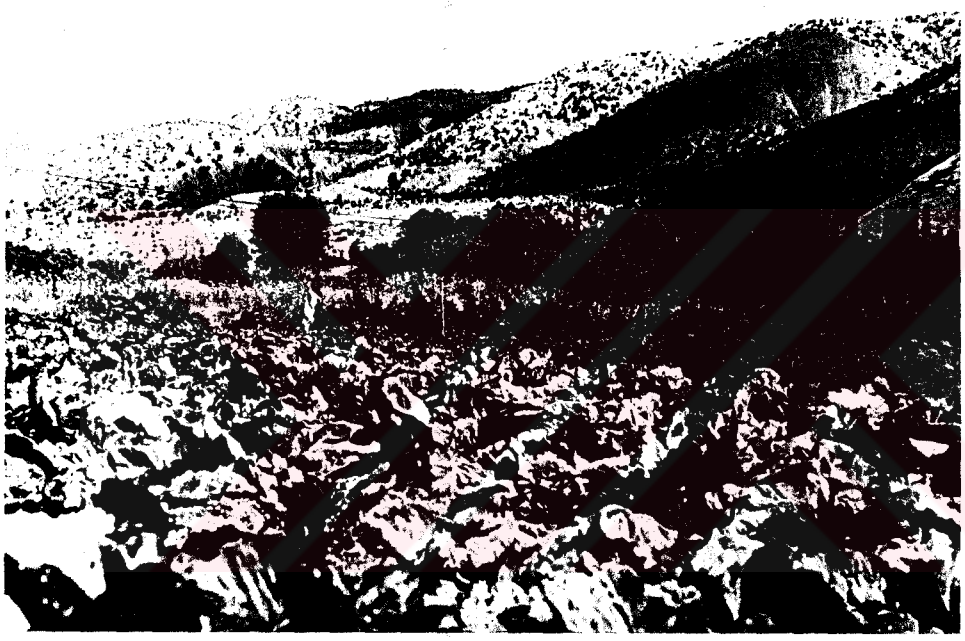

Foto 3.6. Polikültür Tarım Yapılan Sebze Bahçelerinden Bir Görünüş (Gaziler Köyü-Ilgaz).

Araştırma sahasının geçiş iklimine sahip olması sebze üretiminde çeşidi artırmıştır. Ancak bölge genelinde su ve toprak şartlarının yetersizliği üretimde verimi azaltmakta ve sebzeciliğin bölge için önemli bir tarımsal faaliyet olmasını engellemektedir. Bölgede en fazla üretilen sebzeler yaprağı yenenlerden ıspanak, beyaz lahana, marul, pırasa ve taze fasulye, meyvesi yenen sebzelerden sivribiber, domates, sakız kabak, salatalık ve soğansı yumrulardan da taze soğandır. Bunların dışında turp, havuç, bamya gibi bazı sebzelerde yetiştirilse de bunlar istatistiklere konu olacak ölçüde değildir.

Tablo 3.13'den görüldüğü üzere Devrez Havzası'nda 1997 yılında 12890 ton sebze üretilmiştir. Üretilen sebzelerin %13.7'si yaprağı yenen sebzeler, %82.1'i meyvesi yenen sebzeler ve %4.2'si de soğansı yumrulardan oluşmaktadır.

Tablo 3.13. Devrez Havzası'nda Sebze Üretiminin Çeşitlerine Göre Dağılımı (1997).

Sebzeler		Yerleşmeler										HAVZA TOPLAMI (ha)	
		Ilgaz		Kurşunlu		Orta		Tosya		Kargı			
		Üretim (Ton)	%'si	Üretim (Ton)	%'si	Üretim (Ton)	%'si	Üretim (Ton)	%'si	Üretim (Ton)	%'si	Üretim (Ton)	%'si
Yaprağı Yenenler	Ispanak	105	21.6	-	-	3	0.6	372	76.7	5	1.1	485	100
	B. lahana	870	92.7	-	-	6	0.6	63	6.7	-	-	939	100
	Marul	-	-	15	5.9	20	7.9	215	85.0	3	1.2	253	100
	Pırasa	-	-	-	-	-	-	92	100	-	-	92	100
	Toplam	**975**	**55.1**	**15**	**0.9**	**29**	**1.6**	**742**	**41.9**	**8**	**0.5**	**1769**	**100**
	S. biber	32	3.7	25	2.9	2	0.2	796	91.1	18	2.1	873	100
Meyvesi yenenler	Domates	260	5.4	70	1.5	-	-	4400	92.2	45	0.9	4775	100
	T. fasulye	1400	45.9	306	10.1	160	5.3	1054	34.6	124	4.1	3044	100
	Sakız Kabak	12	1.7	-	-	14	2.0	660	94.6	12	1.7	698	100
	Salatalık	75	6.3	-	-	52	4.4	1055	88.4	11	0.9	1193	100
	Toplam	**1779**	**16.8**	**401**	**3.8**	**228**	**2.2**	**7965**	**75.3**	**210**	**1.9**	**10583**	**100**
S. yumrular (T. soğan)		9	1.7	30	5.6	49	9.1	430	79.9	20	3.7	538	100
Toplam		**2763**	**21.4**	**446**	**3.5**	**306**	**2.4**	**9137**	**70.9**	**238**	**1.8**	**12890**	**100**

Kaynak: DİE 1997 Tarım Sayımı İstatistik Bilgilerinden Yararlanılarak Hazırlanmıştır.

Devrez Havzası'nda yaprağı yenen sebzeler içerisinde 939 tonluk (%53.1) üretimi ile en fazla üretilen sebze beyaz lahanadır. Ispanak ve marul ise bölgenin Tosya yöresi dışında fazla önemi bulunmayan sebzelerdir. Bölgede yaprağı yenen sebzelerin %55.1'i Ilgaz'da üretilmiştir. Ilgaz'da bu sebzeler aile ihtiyacı için üretildiği gibi ticari amaçlar için de üretilmektedir.

Ilgaz'da sebzeciliğin yapıldığı alanlar Devrez Çayı'nın vadi tabanı ile Pazar, Gökçay, Girçen ve Bucura derelerinin vadi tabanları boyunca bulunan küçük ama sulak bahçelerdir. Buralarda polikültür bir şekilde sebze yetiştirilmekte ve bu sebzeler içerisinde taze fasulye ve beyaz lahana yetiştirilmesine ağırlık verilmektedir. Ilgaz'dan sonra bölgede %41.9 ile en fazla yaprağı yenen sebze Tosya'da üretilmektedir. Aslında Tosya'da, Ilgaz'a oranla daha çeşitli yaprağı yenen sebzelerin üretimi yapılmaktadır. Ancak Ilgaz'da Tosya'dan daha fazla beyaz lahana yetiştirildiği için yaprağı yenen sebzelerin toplam üretim miktarı Tosya'nın önündedir. Tosya'da Devrez ve bu çayın kolları olan Deringöz ve Gevur çaylarının vadileri başlıca sebze üretim alanlarıdır. Tosya'nın bu kesimlerinde bulunan alüvyal sahalarda sebzecilik küçük parselli alanlarda ticari şeklide sürdürülebilmektedir. Tosya'da aile ihtiyaçları için ise bağlarda meyve ağaçlarıyla birlikte aratarım şeklinde sebze üretimi yapılmaktadır. Havza'da Tosya'dan itibaren Devrez Çayı Vadisi'ni takiple batıya doğru gidildikçe artan yükseltiye bağlı olarak değişen doğal çevre koşulları sebebiyle yaprağı yenen sebzelerde çeşitlilik azalmaktadır.

Araştırma sahasında 1997 yılında meyvesi yenen sebzelerin toplam üretim miktarı 10583 tondur. Bu sebzeler içerisinde en fazla üretilen 4775 tonla domatestir. Domates yazın tüketildiği gibi kışın da salça yapılarak yoğun bir şekilde tüketilmektedir. Bu sebeple domates bölgede en fazla üretilen sebze olmuştur Bölgede domates üretiminin en yoğun şekilde yapıldığı yer Tosya'dır. Nitekim Tosya'da bölgede üretilen domatesin %92.2'si (4400 Ton) üretilmektedir. Tosya'da Devrez Çayı vadi tabanı boyunca uzanan alüvyal topraklarda ticari manada domates yetiştirmek için ayrı parsellerde monokültür tarım yapılmaktadır. Bölgede Tosya'nın dışında kalan diğer kesimler için domates üretimi aile ihtiyaçlarını karşılamaya yöneliktir. Bu tarz üretimde domates diğer sebzelerle birlikte polikültür tarım şeklinde yetiştirilmektedir.

Domatesten sonra bölgede 3044 tonla en fazla üretilen sebze taze fasulyedir. Bölgede sebzeciliğin yapıldığı hemen hemen her köyde taze fasuyle yetiştirilmektedir. Taze fasulye Yaz sebzesi olduğu için havzada genellikle domates, salatalık ve biber gibi diğer Yaz sebzeleriyle beraber aynı bahçede polikültür şekilde üretilmektedir. Bölgenin başlıca fasulye çeşitleri Ayşekadın ve Çalıfasulyesi gibi ticari önemi bulunan türlerdir. Bu çeşitler hem aile ihtiyacına ve hem de satışa yönelik olarak yetiştirilmektedir. Havzada taze fasulyenin başlıca alıcıları serbest pazarcılardır. Pazarcılar sebze üretiminin yapıldığı köylere kadar gelerek diğer sebzelerle birlikte taze fasulyeyi de toplamakta ve bunları bölgenin yakın çevresindeki büyük pazarlarda satışa sunmaktadır.

Bölgenin domateste olduğu gibi salatalık üretiminde de en başta gelen yeri Tosya'dır. Tosya'da doğal çevre koşullarının salatalık yetiştirmeye uygun olması salatalığı ticari ağırlığı olan bir sebze haline getirmiştir. Bölgenin diğer kesimlerinde ise salatalık üretimi son derece sınırlı olup aile ihtiyaçlarını dahi karşılamaya yetecek ölçüde salatalık yetiştirilememektedir. Tosya sadece domates ve salatalık yetiştiriminde değil sivribiber ve sakız kabağı gibi bölgede yetiştirilen diğer Yaz sebzelerinin en fazla üretildiği yerdir. Havzada üretilen sivribiberin %91.1'i (796 Ton) ve sakız kabağının %94.6'ü (660 Ton) Tosya'da üretilmiştir. Tosya'nın dışında kalan bölgenin diğer kesimlerde bu iki Yaz sebzenin üretimi sınırlıdır. Ancak bu sebzelerden biber, domates gibi kabaktan daha fazla tüketilen bir Yaz sebzesi olduğu için sebzeciliğin yapılabildiği köylerde kabaktan daha fazla tercih edilen sebzedir.

Havzada yaprağı ve meyvesi yenen sebzelere oranla soğansı yumruların üretimi oldukça azdır. Bu sebzeler içerisinde havza için en fazla önem taşıyanı taze soğandır. 1997 yılında 538 ton taze soğan üretilmiştir. Üretiminin %79.9'u (430 ton) Tosya'dan, %9.1'i de (49 ton) Orta'dan elde edilmiştir. Bölgenin diğer kesimleri için ise taze soğan üretimi fazla bir önem taşımamaktadır.

Bölgede sebze ekilecek olan sahalarda, ekimden önce sonbaharda veya ekim zamanında dekara 1-3 ton arasında değişen miktarlarda çiftlik gübresi verilmektedir. Eğer sebze üretimi ticari manada monokültür bir şekilde yapılıyorsa bu tarz üretimin yapıldığı sahalara çiftlik gübresiyle birlikte DAP (diaminyum fosfat), kompoze gübre (20-20-0) ve üre gibi kimyasal gübreler de atılmaktadır. DAP gübresi ekim esnasında diğer gübreler ise sebzenin gelişme durumuna bağlı olarak genellikle çiçeklenme dönemi öncesinde verilmektedir. Domates, salatalık ve biber gibi yazlık sebzelerin ekimi Nisan ayında başlamakta, fasulyenin

ekimi için ise Mayıs ayının başı beklenmektedir. Sebze ekiminde karık ve sulama sistemine uygun olarak toprak hazırlanmakta ve hazırlanan toprağa domates ve biber şaşırtma usulüyle diğer sebzeler ise tohumla ekilmektedir. Ekimi yapılan yazlık sebzeler Tosya'nın dışında kalan kesimlerde daha da belirgin olduğu üzere yetersiz sıcaklıktan ötürü geç olgunlaşmakta ve hasat Temmuz ayının başından itibaren başlamaktadır. Bölgede kışlık sebzelerin ekimi Ağustos ayının sonlarından itibaren başlanmaktadır. Bu sebzelerin ekiminde toprak hazırlama, ekim ve gübreleme yazlık sebzelerin yetiştirilmesinde olduğu gibidir. Havzada Kış aylarının soğuk geçmesi sebebiyle Kış sebzelerin yetiştirilmesi yazlık sebzelere oranla oldukça azdır. Bu sebzeler bölgenin kışı kısmen mutedil geçen Kargı ve Tosya yörelerinin alçak kesimlerinde yetiştirilmektedir.

Araştırma sahasında yapılan sebzecilik hususunda bahsedilmesi gereken diğer bir konu da, örtüaltı sebzeciliğidir. Bu konuyla ilgili olarak bölgede yıllık ortalama sıcaklığın nispeten yüksek olduğu Tosya ve Ilgaz'da bulunan ilçe tarım müdürlükleri bazı çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmalarla Tosya'da plastik yüksek tünellerin sayısı 77'yi bulmuştur. Toplam iç hacmi 12500 m^2'yi geçen bu tünellerde 1997 yılı içerisinde turfanda sebzecilik yapılmış ve 180 ton salatalık, 3 ton domates ve 2 ton da biber üretilmiştir. Ilgaz'da ise 1997 yılı içerisinde 20 adet plastik yüksek tünel projesi planlanmış ancak bunlardan sadece 5 tanesi kurulabilmiştir.

3.4.6. Endüstri Bitkileri

Araştırma sahasında endüstri bitkisi olarak sadece şeker pancarı tarımı yapılmaktadır. 1997 yılında bölgede toplam olarak 7980 dekar tarım arazisinde şeker pancarı ekimi yapılmıştır. Bu ekim sonucunda 35617 ton şeker pancarı üretilmiştir. Şeker pancarının dekara verimi ise en fazla Ilgaz'da 4550 kg, en az da Orta'da 4100 kg'dır (Tablo 3.14).

Tablo 3.14. Devrez Havzası'nda Şeker Pancarı Ekim Sahası, Verimi ve Üretimi (1997).

Ekim Bölgesi	Ekim Alanı (Dekar)	Verim (Kg/Dekar)	Üretim (Ton)
Ilgaz	1750	4550	7962,5
Tosya	5731	4500	25789,5
Orta	350	4100	1435
Kargı	100	4300	430
Toplam	7931	4490	35617

Kaynak: DİE 1997 Tarım Sayımı İstatistiklerinden Yararlanılarak Hazırlanmıştır.

Bölgede şeker pancarının ekimi 1963 yılında Kastamonu şehrine 17 km uzaklıkta bulunan Bük köyünde kurulan Kastamonu Şeker Fabrikası'nın alımlara başlamasıyla birliktedir. 1964 yılında Tosya'da ilk defa 5917 dekarda şeker pancarı ekilmiş ve bu ekimden 16406 ton şeker pancarı üretilerek havzada şeker pancarı kültürü başlamıştır. Tosya'dan sonra 1966'da Kurşunlu'da 1100 dekarda şeker pancarı ekilerek 2574 ton şeker pancarı üretilmiştir. Ilgaz'da ise şeker pancarının ekimine 1969 yılında başlanmıştır. 1470 dekarda şeker pancarı ekiminin yapıldığı 1969 yılında 4327 ton şeker pancarı üretilmiştir.[462]

[462] Kastamonu Şeker Fabrikası'nın ekim ve rekolte durumunu gösteren ilgili istatistiklerinden çıkarılmıştır.

Araştırma sahası şeker pancarı ekimi açısından Kastamonu Şeker Fabrikası'nın ekim bölgesinin içerisinde kalmaktadır. Bu fabrikanın sınırlarını çizdiği ekim bölgeleri dahilinde araştırma sahasında birisi Ilgaz'da diğeri de Tosya'da olmak üzere iki tane bölge şefliği bulunmaktadır. 1997 yılında Ilgaz Bölge Şefliği'nde 16 köyde 30 grupla 635 çiftçi, Tosya Bölge Şefliği'nde ise 31 köyde 83 grupla 1785 çiftçi şeker pancarı ekimi yapmıştır. Şeker pancarı iyi bir münavebe bitkisi olması ve diğer tarım ürünlerine oranla iyi bir getiri sağlaması dolayısıyla ekimi tercih edilen bir tarla bitkisidir. Ancak bölgede şeker pancarı ekimi için doğal çevre koşullarının özellikle sulama açısından yetersizliği, şeker pancarının ekimini sınırlamaktadır. Bu sebeple havzada şeker pancarı tarımı sadece sulanabilen ve su ve besin tutma kapasitesi yüksek olan iyi toprak derinliği sahip alüvyal sahalar dahilinde söz konusudur. Bu sahalar Ilgaz ve Tosya yörelerinde Devrez Çayı'nın vadi tabanı boyunca uzanmaktadır. Buraları sadece şeker pancarının değil aynı zamanda çeltik ve sebze gibi diğer önemli gelir getiren ürünlerin de başlıca ekim alanlarıdır. Dolayısıyla bölgede şeker pancarı çeltik ve sebze veya tahıl ekimi yapılan yerlerle aynı sahalara tekabül etmektedir. Bu duruma bağlı olarak toprağı yoran ve üst üste ekildiğinde çeşitli hastalık ve zararlılardan etkilenerek verimi düşen şeker pancarının münavebesi çeltik, şekerpancarı ve tahıl veya sebze ekimi şeklindedir. Yani şeker pancarı genellikle üç yıllık periyotlar halinde ekilmektedir.

Şeker pancarının ekimi için başlangıç tarihi, şeker pancarının hassas olduğu don olaylarının sona ermesiyle birliktedir. Bu tarih, bölge için Mart ayı sonu Nisan ayı başıdır. Ekim için önceden sürümü yapılarak hazırlanan tarla kültivatörle veya tırmıkla yüzeysel işlemeye tabi tutulmaktadır. Daha sonra da tarladan merdane geçirilerek toprak yüzeyi bastırılmaktadır. Ekimde kullanılan tohumluk Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. tarafından bölgeye gönderilmektedir. Ekim mibzerle yapılmakta ve sıra arasında 45 cm bırakılarak yerine göre dekara 800 ile 1500 gr arasında tohum atılmaktadır. Şeker pancarında gübreleme verimi doğrudan etkilemektedir. Bu sebeple 1997 yılında bölgede Ilgaz ve Tosya bölge şeflikleri tarafından şeker pancarı üreticisine 50 tonu Ilgaz'da, 140 tonu da Tosya'da olmak üzere 190 ton %46 N (Azot) gübresi, ve 100 tonu Ilgaz'da 270 tonu da Tosya'da olmak üzere 870 ton da kompoze gübre dağıtımı yapılmıştır.

Şeker pancarı ekiminden yaklaşık bir buçuk ay sonra iki yapraklı olunca seyreltilerek teklenmektedir. Teklemeyi müteakip şeker pancarında çapalamaya gidilmekte ve yetişme dönemi boyunca şeker pancarında en az iki sefer çapalama yapılmaktadır. İlk çapalama ot durumuna bağlı olarak Mayıs ayı ortalarına doğrudur. Yaz dönemi boyunca bölgede hava sıcaklığının artması ve yağış yetersizliği şeker pancarında sulamayı zorunlu kılmaktadır. Çünkü şeker pancarı yetişme devresinden olgunlaşıncaya kadar yaklaşık 600mm civarında yağış istemektedir.[463] Bu sebeple bölgede şeker pancarı tarlalarına salma usulüyle 2 veya 3 kez su verilmektedir. Ekim ayının gelmesiyle birlikte bölge şeflikleri tarafından hasadına karar verilen şeker pancarı tarlalarında söküm işlemi başlamaktadır. Oldukça fazla işgücüne ihtiyaç gösteren söküm işlemi Kasım ayı

---

[463] Avcı, S., 1997, "Dünyada Şeker Sanayiinin dağılışı ve Gelişmesini Etkileyen Unsurlar", İst. Üniv. Ed. Fak., Coğrafya Bölümü, Coğr. Derg., Sayı:5, İstanbul, s.232.

sonuna kadar sürmektedir. Söküm elle yapılmakta ve sökümde çatal adı verilen bir çeşit bel kullanılmaktadır. Sökümde çatal kullanılması son derece dikkat isteyen bir iştir. Çünkü çatal dikkatli kullanılmadığında şeker pancarının yumrusunu yaralamakta ve bu durumda ürünün kalitesini düşürerek alımda fire yüzdesini yükseltmektedir. Sökümde olduğu gibi sökümü yapılan şeker pancarı yumrularının yapraklarından ayrılmasına da dikkat edilmesi gerekmektedir. Sökülen ve yapraklarından ayrılan şeker pancarları traktör römorklarına yüklenerek Tosya ve Ilgaz'da bulunan bölge şefliklerinin alım kantarlarına getirilmekte ve burada tartıldıktan sonra alım gerçekleşmektedir.

Türkiye'nin şeker pancarı üretiminde beşerî faktörlerin oldukça büyük etkisi bulunmaktadır. Bu sebeple şeker pancarı üretiminde dalgalanmalar görülmektedir. Üretim artışı siyasî iktidarların şeker sanayiine bakışına göre belirginleşmekte, başka bir ifadeyle yeni şeker fabrikalarının kurulması, kapasite artışları ve şeker pancarı alım fiyatındaki artışlar üretimi doğrudan etkilemektedir.[464] Bu duruma bağlı olarak araştırma sahasında şeker pancarı ile uğraşan çiftçiler bazı yıllar yetersiz taban fiyat, alım zamanındaki sıra durumu, fire yüzdesinin yüksekliği ve ödemelerin hem geç ve hem de taksitlendirilerek yapılması gibi olumsuz sebepler dolayısıyla ekim yapıp yapmamakta çekimser kalabilmektedir. Bu sebeple Tosya'da şeker pancarı ekimi için 9000 dekarlık bir tarım arazisi belirlenmişken bunun 5731 dekarında ekim gerçekleşmiş yani planlanan ekim kapasitesinin ancak %66.7'si kullanılmıştır. Dolayısıyla şeker pancarı bölge için ekim alanları belirlenen kapasiteye göre genişlemeyen ve ekimi senelere göre değişen bir bitkidir. Ancak yine de şeker pancarının iyi bir münavebe bitkisi olması, veriminin yüksekliği ve hayvancılık açısından taşıdığı önemler sebebiyle bölgede tarımı yapılmaya devam edilmektedir.

3.4.7. Yumrulu Bitkiler

Araştırma sahasında yumru bitkiler 5270 dekarlık ekim alanlarıyla tarım alanlarının sadece %1'lik bir kısmında ekilmektedir. Bölgede ekimi yapılan yumru bitkiler patates ve soğandır. Bunlardan soğan daha ziyade taze olarak tüketildiği için sebze olarak değerlendirilmekte, kuru soğan olarak da sadece 525 dekar gibi oldukça sınırlı bir alanda ekilmektedir. Patates ise havzada ekimi en yaygın olan yumru bitkidir. 1997 yılında bölgede 4745 dekarda patates ekilmiş ve bu ekimden toplam olarak 10140 ton patates üretilmiştir.

Patates bir serin iklim bitkisidir. Toprak şartları açısından derin su ve besin tutma kapasitesi yüksek olan toprakları tercih etmekle birlikte fazla seçici değildir. Bu özelliklerinin yanısıra önemli bir besin kaynağı olması ve uygun koşullarda saklandığı taktirde bütün Kış boyunca tüketilebilmesi sebebiyle bölgede sebzecilik kültürünün bulunduğu köylerin tamamında patates yetiştirilmektedir. Bölgede patates tarımı genellikle aile ihtiyaçlarını karşılamaya yöneliktir. Bu sebeple patates fasulye ve diğer sebzelerle birlikte bahçelerde polikültür tarımla üretilmektedir.

---

[464] Avcı, S., 1993-1996, "Türkiye'de Şeker Pancarı Ziraatının Coğrafî Esasları", İst. Üniv. Ed. Fak., Coğrafya Bölümü, Coğr. Derg., Sayı:4, İstanbul, s.278-279.

Ancak fazla yaygın olmasa da Tosya yöresinde küçük parsellerde satış için monokültür bir şekilde patates tarımının da yapıldığı görülmektedir.

Araştırma sahasında patates ekimi geç donların sona ermesiyle birlikte Mart ayı sonu Nisan ayı başında başlamaktadır. Aile ihtiyaçları için yapılan ekimde ocak, satışa yönelik olarak ekimde ise karık usulü ekim yapılmaktadır. Ocak usulü ekimde 40-60 cm aralıklarla 25-30 cm derinliğinde ocaklar açılmakta ve bu ocağa patates yumruları bütün halinde konduktan sonra ocağın üzeri kapatılarak ekim tamamlanmaktadır. Karık usulüyle yapılan sıra ekimde ise pullukla açılan sıraya patates yumruları 30-40 cm aralıklarla bırakılmakta ve üzeri örtülmektedir. Ekimden sonra toprak yüzeyine çıkan patates bitkisinin mutlaka çapalanması gerekmektedir. Bu sebeple patateste en az iki çapa yapılmaktadır. İlk çapa patatesin yaprak sayısının 4-5 tane olmasıyla birlikte başlamaktadır. Patateste ilk çapadan çiçeklenme döneminin sonuna kadar geçen sürede ikinci çapaya gidilmektedir. İkinci çapalamayla birlikte biyolojik aktiviteyi yükseltmek ve bu sayede kök ve yumruların daha iyi gelişmesini sağlayarak verimi arttırmak için boğaz doldurma işlemi yapılmaktadır. Patatese gelişme dönemi boyunca 3-4 sefer su verilmektedir. Gübrelemede ise suni gübre olarak dekara 20-25 kg DAP ve 25 kg üre verilmekte ve bununla birlikte 3-4 tonda çiftlik gübresi atılmaktadır.

Patateste sulama, gübreleme ve çapalama gibi verimi doğrudan etkileyen diğer bir unsur da hastalık ve zararlılarla mücadeledir. Bölgede fazla olmamakla birlikte patateste mildiyö (Küf) ve patates böceği zarara sebep olmaktadır. İlçe tarım Müdürlükleri yıllık çalışma planlarında bu hastalık ve zararlı için devamlı çalışma programları yaparak bu çalışmaları gerçekleştirmektedir. Ayrıca bu hastalığın ve zararlının görüldüğü arazilerde birkaç yıl patates ekimi sınırlandırılmaktadır.

Araştırma sahasında patatesin hasadı yapraklarının kurumaya başladığı Temmuz ayının ortalarından itibaren, toprak altındaki yumruları belirli büyüklüğe gelince başlamaktadır. Hasat çatal veya bel kullanılarak elle yapılmaktadır. Bu söküm işleminde bel veya çatalın patates yumrularına zarar vermeden kullanılmasına dikkat edilmekte ve sökülen patates bitkilerinin toprağı çırpılarak döküldükten sonra yumruları toplanarak kovalara ya da kasalara konularak depolanmak üzere gönderilmektedir. Patatesin uzun süre dayanabilmesini sağlamak için depolanmasına son derece özen gösterilmesi gerekmektedir. Ancak bölgede ticari manada patates yetiştirilmesi yaygın olmadığından depolanma koşullarına fazla dikkat edilmemekte, patates 60-70 kg'lık jüt çuvallarda ya da kasalar içerisinde evlerin kilerlerinde veya ambarlarında saklanmaktadır.

3.5. Tarımda Gelişmeler ve Temel Sorunlar

Araştırma sahasında kır ekonomisinin temelini oluşturan tarımsal faaliyetler, genellikle ekstansif metotlarla sürdürülmeye çalışılmaktadır. Bu duruma bağlı olarak tarımda sulama, gübreleme, tarımsal mekânizasyon ve pazarlama gibi üretimi doğrudan etkileyen hususlarda bazı problemler ortaya çıkmaktadır. Bölge genelinde bu problemlerin tam olarak çözümü mümkün olmamakla birlikte DSİ, İlçe tarım müdürlükleri ve köy hizmetleri gibi kamu kurum ve kuruluşları, yatırım ve eğitim faaliyetleri yaparak tarımsal sorunlara çözüm bulmak ve bu sayede bölgenin kalkınmasını sağlamak için çalışmalar yapmaktadır.

3.5.1. Sulama ve Gübreleme

Araştırma sahası genel olarak Devrez Çayı'nın takip ettiği depresyon kuşağı ve bu kuşağı kenarlardan çevreleyen yüksek dağlık kesimler olmak üzere iki farklı üniteden meydana gelmiştir. Bu duruma bağlı olarak bölgede yoğun olarak tarımsal faaliyetlerin yapıldığı verimli topraklar Devrez Çayı'nın kenarları boyunca uzanmaktadır. Böylece Devrez Çayı'nın suları tarımda kullanılabilmiş ve bu sayede havzada sulanabilen tarım topraklarının oranı toplam tarım topraklarının %38.8'ini bulmuştur. Ancak Devrez Çayı'nın suları başta çeltik olmak üzere yoğun olarak suya ihtiyaç gösteren tarım ürünlerinin yetiştirilmesinde kullanıldığından, bölgenin bu ana su kaynağı da tarım topraklarının sulanmasında yetersiz kalmaktadır. Bu sebeple geniş alüvyal sahalara sahip olan Ilgaz ve Tosya yörelerinde yeraltı sularından faydalanma yoluna gidilmiş, ayrıca Devrez Çayı ve yan kolları üzerinde sulama amaçlı göletler yapılmıştır. Daha önce de ifade edildiği gibi bölgenin en önemli sulama tesisi Orta'da bulunan Güldürcek Barajı'dır. Bu barajın suları kanaletlerle Orta Havzasına ulaştırılmakta ve Devrez Çayı'nın sularının iyice azaldığı Yaz mevsiminde bu barajdan Devrez Çayı'na su bırakılmaktadır.

Orta havzasında her ne kadar Güldürcek barajından tarımsal sulama amacıyla su getirilse de, burada ortalama yükseltinin fazlalığı dolayısıyla sıcaklığın yeterli olmaması, tarımsal faaliyetleri sınırlandırmıştır. Ilgaz'da ise tarımsal sulama yeraltı sularından ve Devrez Çayı'ndan motopompalarla çekilen sulardan yapılmaktadır. Devrez Çayı'nın suları Kurşunlu'nun Kızılca köyünden itibaren genişlemeye başlayan alüvyal sahalarda kullanıldığından, Ilgaz yöresinde yetersiz kalmakta; ayrıca Gökçay Vadisi boyunca Ilgaz Dağı'nın eteklerine kadar sokulan alüvyal sahalara bu çayın suları ulaştırılamamaktadır. Bu duruma bağlı olarak, Ilgaz'da Gökçay Vadisi içinde açılan sondaj kuyularından çekilen yeraltı sularından istifade edilerek tarım sahalarının sulanması yoluna gidilmiştir. Ilgaz'da gerek Devrez Çayı'nın sularından ve gerekse de yeraltı sularından faydalanarak 4344 hektar tarım arazisi sulanabilmektedir. Bu arazinin 947 hektarı (%21.8'i) devlet tarafından, 3397 hektarı da (%78.2'si) çiftçi tarafından sulanmaktadır.

Ilgaz'ın Çeltikbaşı köyünden itibaren doğuya doğru gidildikçe Devrez Çayı boyunca bulunan alüvyal tarım topraklarında gözle görülür bir genişleme olmaktadır. Bu sahalar bölgenin başlıca çeltik üretim sahalarıdır. Buralarda çeltik ekiminin yapılabilmesinde alüvyal topraklar kadar, bu sahaları sulayan Devrez Çayı da temel rolü oynamıştır. Devrez Çayı düzensiz bir rejime sahip olduğu için çeltiğin fazlaca suya ihtiyaç duyduğu Yaz mevsiminde bu çayın suyu oldukça azalmaktadır. Bu duruma bağlı olarak çeltik tarlalarının sulanmasında kesik sulama yöntemi uygulanmaktadır. Ancak Devrez Çayı'nın yan kollarla beslenemediği kesimlerde bu şekilde sulama için dahi yeterli miktarlarda su bulunmamaktadır. Bu sebeple 20994 hektarı bulan tarım arazisinin %37.2'si (7800 hektarı) sulanabilen Tosya'da sulamada önemli sorunlarla karşılaşılmaktadır. Tosya'da yetersiz sulama, yeraltı sularından faydalanmak amacıyla açılan sondaj kuyulardan sağlanan sularla aşılmaya çalışılmaktadır. Bu amaçla Tosya'nın Kösen-

Sapanca, Zincirlikuyu, Çaykapı, Kuşçular, Safular, Suluca ve Yenidoğan köylerinde 9 adet sulama kooperatifi oluşturulmuştur. Bu kooperatifler sayısı 48'i bulan sondaj kuyularından çektikleri yeraltı suyundan yararlanarak 1670 hektar alanda sulama yapabilmektedir. Tosya'da yeraltı sulamasının dışında Kösençayırı ve Sekiler göletleriyle de tarımsal sulama yapılmaktadır. Bu tesisler özellikle Tosya şehri etrafında yoğunlaşan bağ ve bahçe alanlarını sulamaktadır.

Devrez Havzası'nda tarım arazilerinin genellikle sınırlı ve çok parçalı olması, tarımsal sulamada geleneksel yöntemlerin uygulanmasına sebep olmaktadır. Bu sebeple havzada tarım alanlarının sulanması salma, göllendirme ve karık sulama gibi yüzey sulaması yöntemleriyle yapılmaktadır. Bu sulama yöntemleri içerisinde en yaygın olanı salma sulamadır. Salma yönteminde tarlabaşından itibaren sulama suyu eğim doğrultusunda tarlaya yayılmaya bırakılmakta, istenilen miktarda suyun bitkiler tarafından alındığına kanaat getirilinceye kadar tarla yüzeyinde su bulundurulmaktadır. Arazide fazla tasfiye gerektirmediği için yatırım masrafları düşük olan bu geleneksel sulama yöntemiyle havzada tahıl, şeker pancarı, sebze ve meyve gibi ürünler sulanmaktadır. Göllendirme yöntemi bölgede çeltik ekimi yapılan tarım alanlarının sulama şeklidir. Adi tava adı da verilen göllendirme yönteminde çeltik ekilecek olan tarlalarda dikdörtgen şeklinde tavalar oluşturulmakta ve bu tavanının etrafında suyu belirli bir seviyede tutabilmek amacıyla setler yapılmaktadır. Tavalara tarla başından, kenarından ya da birkaç yerden su alınmakta ve tavada çeltiğin ihtiyacı olduğu kadar su bulundurulmaktadır. Bu sebeple adi tava yönteminde oldukça fazla suya ihtiyaç duyulmaktadır. Ancak bölgenin çeltik ekilen sahalarında yeterli miktarda su bulunmadığı için tavaların su ihtiyacı kesik sulama yöntemiyle aşılmaya çalışılmaktadır.

Karık sulamada havzanın tarım toplarında uygulanan başka bir sulama yöntemidir. Bu yöntem, sebze, meyve ve bağ gibi sıra bitkilerinin ekili ve dikili olduğu sahalarda uygulanmaktadır. Karık sulama yönteminde tarlada erozyona sebebiyet vermeyecek şekilde suyun akışını sağlamak için karıklar açılmaktadır. Sulama suyu açılan bu karıkların içerisine salınmakta ve karıkların yan yüzeyleri boyunca bitkilerin salınan sudan yararlanmaları sağlanmaktadır.

Sulama gibi verimi doğrudan etkileyen diğer bir unsurda gübrelemedir. Araştırma sahasında uzun yıllardan beri kullanıldığından tarım topraklarının verimi oldukça düşmüştür. Bu sebeple gübrelemenin bölge tarımında vazgeçilmeyecek bir yeri vardır. Bölgeyi içerisine alan Kızılırmak havzasında yapılan bir araştırmaya göre havza topraklarında fosfor oranı düşük ve orta; potas oranı ise yüksektir. Azot kaynağı olan organik madde ise kahverengi orman, kireçsiz kahverengi orman ve alüvyal topraklarda yüksek, diğerlerinde de orta ve düşük düzeylerdedir.[465]

Bu duruma göre havza topraklarında eksikliği en fazla olan bitki besin maddesi fosfordur. Fosfor eksikliğinde hücre bölünmesi, yağ ve albümin oluşması aksamakta; nişastanın şekere

---

[465] Kızılırmak Havzası Toprakları, 1974, a.g.e., s.87.

çevrilmesi güçleşmektedir. Bu sebeple bitkinin tohum oluşumu ve meyve bağlaması bu elementin toprakta bulunmasıyla ilgilidir. Bölge topraklarındaki fosfor eksikliği bir kompoze gübre olmasına rağmen terkibinde %46 saf fosfor bulundurduğu için daha ziyade bir fosforlu gübre olan diamonyum fosfat gübresiyle (DAP) giderilmeye çalışılmaktadır. Bölgede DAP gübresi özellikle tahıl tarımında kullanılmaktadır. Kompeze gübreler içerisinde havzada kullanımı yaygın olan bir diğer gübrede; terkibinde %20 azot ve %20 fosfor asidi bulunduran (20-20-0) 'dır. Bu gübre bölgenin kuru tarım sahalarında uzun yıllardan beri yapılan tahıl tarımı dolayısıyla toprakta azalan azot ve fosforun eksikliğini gidermek için verilmektedir. Diğer bir kompeze gübre olan ve terkibinde %15 azot, %15 fosfor ve %15 de potas bulunduran (15-15-15) ise; bitki beslenmesinde gerekli olan üç temel besin maddesini ihtiva ettiği için sebze ve meyve bahçelerinde yaygın olarak kullanılmaktadır.

Araştırma sahasında tarım topraklarının uzun süre kullanılmasıyla bu topraklardaki humus ve bitki besin maddelerinin oranı azalmıştır. Bu durum bölgede geniş bir yayılıma sahip olan kahverengi toprak kuşağında daha belirgindir. Bilindiği gibi bitkiler ihtiyaç duydukları azotu topraktan aldıkları organik maddelerden temin etmektedir. Toprakta organik maddenin ve dolayısıyla azotun düşük olduğu durumlarda bitkinin öbür besin maddelerinden yararlanma oranı düşmekte ve verim azalmaktadır. Bu sebeple havza topraklarında eksikliği görülen azot miktarını artırmak için yaygın olarak azotlu gübreler kullanılmaktadır. Azotlu gübreler içerisinde en fazla kullanılan amonyumnitrat (%26 azot) ve üre (%46 azot) 'dir. Bunların dışında diğer bir azotlu gübre olan amonyumsütfat (%21 azot) 'ın ise kullanımı yaygın değildir.

Daha önce de ifade edildiği üzere, havza toprakları genel olarak potasyum bitki besin maddesi açısından yeterli düzeydedir. Bu sebeple azotlu ve fosforlu gübrelerin yanında potasyumlu gübrelerin kullanımı oldukça azdır. Potasyumlu gübreler içerisinde en fazla kullanılan potasyum sülfattır. Bu gübrenin dışında bitkilerin potasyum ihtiyacı daha ziyade kompoze gübrelerle giderilmeye çalışılmaktadır.

Araştırma sahasında kimyevi gübrelerle birlikte çiftlik gübresi de kullanılmaktadır. Bu gübrenin kullanımı daha ziyade sebze ve meyve bahçelerinde tercih edilmektedir. Buralarda dekar başına ortalama 2-4 ton arasında değişen miktarlarda çiftlik gübresi kullanımı söz konusudur. Bölge için çiftlik gübresi bir gübre olmanın yanısıra aynı zamanda yakacak olarak kullanılan maddelerden birisidir. Özellikle bölgede step ikliminin hâkim olduğu ormandan yoksun Orta ve Kurşunlu yörelerinde kırsal kesimin başlıca yakacağı, **mayıs** adı verilen çiftlik gübresinin belirli bir oranda samanla karılarak kalıptan geçirildikten sonra güneşte kurutulmasıyla elde edilen tezektir. Oysa topraklarında zaten verimin düşük olduğu bu yörelerde tarım topraklarına çiftlik gübresinin verilmesiyle verimi artırmak mümkündür. Çünkü çiftlik gübresi topraktaki organik madde eksikliğini gidererek toprağın su ve besin tutma kapasitesini yükseltmektedir. Ancak buralarda yeterli yakacak maddesinin bulunmaması ve çiftlik gübresinin öneminin tam olarak kavramamış olması dolayısıyla bu gübre genellikle yakacak olarak değerlendirilmektedir.

Devrez Havzası'nda kimyevi gübre kullanımı büyük küçük bütün işletmelerde yaygındır. Ancak bölgede bu gübrenin kullanımı son derece bilinçsiz olarak yapılmaktadır. Çünkü çiftçiler topraklarında genellikle toprak analizi yaptırmadan bilinçsizce kimyevi gübre kullanmaktadır. Bu şekilde yapılan kimyevi gübre kullanımı özellikte tahıl tarımına ayrılan kuru veya nadaslı kuru tarım arazilerinde yaygındır. Fosfor ve azot bitki besin maddesi açısından zayıf olan bu arazilerde yerine göre dekar başına 30 kg'ı aşan miktarlarda DAP ve amonyumnitrat gübresi verilebilmektedir. Kimyevi gübre kullanımında çeşit seçimi ve miktarı kadar zamanlama da önemlidir. Özellikle kuru tarım arazilerinde kimyevi gübre kullanımı yağışlara bağlıdır. Bu arazilerde fazlaca kimyevi gübre kullanılıp yağışların yeterli olmadığı durumlarda gübre ürünü yakabilmekte ve fayda yerine zarar meydana getirebilmektedir. Gübrelemenin verimi arttıracağı muhakkaktır. Fakat bölgede bilinçsizce kimyevi gübre kullanımı sonucunda toprakların su ve besin tutma kapasitesi düşerek ürün dengesi bozulmaktadır. Bu sebeple bölgede tarımsal üretimde girdi masraflarını yükselterek çiftçiye ek bir masraf getiren gübrelemenin, toprak analizi yapılarak uygun çeşitlerle gerekli olan miktarlarda ve zamanında yapılması gereklidir.

3.5.2. Makineleşme

Günümüzde teknik alanda olan gelişmeler tarımda da kendisini göstermiş ve geleneksel tarım aletlerinin yerini büyük oranda modern tarım aletleri almıştır. Şüphesiz modern tarım aletleri hem işi kolaylaştırmakta ve hem de daha kısa bir zamanda yapılmasını sağlamaktadır. Ayrıca bu aletlerle işlenmesi zor olan ve zaman alan geniş alanlar işlenebilerek tarımsal üretime katılabilmektedir. Araştırma sahasında tarımda makine kullanımı yaygın olmakla birlikte hayvan gücüyle çekilen klasik tarım aletlerinin de kullanımı tamamen terk edilmemiştir. Bu turumun temel sebebi bölgenin topografik özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Daha önce ifade edildiği gibi havzanın Devrez Vadisi dışında kalan kesimleri yüksek ve engebeli bir topografya yapısına sahiptir. Bu kesimlerde engebelilik ve eğim değerlerinin yüksekliği sebebiyle küçük ölçekli tarım arazilerinde tarımsal faaliyetler, hayvan ve insan gücüyle klasik tarım aletleri kullanılarak yapılabilmektedir. Buralarda tarım arazilerinin küçük ve az verimli olmasına bağlı olarak tarımda modernleşmeye gidilememekte, doğal çevre koşullarının modern tarım aletlerinin çalışmalarını zorlaştırması da bu durumu teşvik etmektedir. Dolayısıyla tarlada traktör yerine hayvan gücü, pulluk yerine karasaban ve harman işlerinde de döven kullanımı vazgeçilmez olmaktadır. Bu duruma karşılık havzanın Devrez Vadisi içinde kalan kesimlerinde alüvyal sahaların genişlemesi ve eğim değerlerinin düşmesi toprakların işlenmesini kolaylaştırmış ve çiftçiyi ekonomik açıdan kalkındırarak beraberinde tarımdan modernleşmeyi sağlamıştır.

Tablo 3.15. Devrez Havzası'nda Başlıca Tarım Alet ve Makinelerinin Dağılımı (1997).

	Tarım Alet-Makineleri	Yerleşmeler										Havza Toplamı	
		Ilgaz		Kurşunlu		Orta		Tosya		Kargı			
		Sayı	%'si	Sayı	%'si	Sayı	%'si	Sayı	%'si	Sayı	%'si	Sayı	%'si
KLASİK	Karasaban	481	48.2	43	4.3	30	3.0	425	42.6	18	1.9	997	100
	Hayvan pulluğu	301	80.9	9	2.5	21	5.6	39	10.5	2	0.5	372	100
	Döven	486	57.2	7	0.8	8	0.9	350	41.1	-	-	851	100
MODERN	Traktör	468	16.3	385	13.5	550	19.2	1350	47.1	113	3.9	2866	100
	Traktör römorku	450	16.8	388	14.5	540	20.2	1200	44.9	96	3.6	2674	100
	Traktör pulluğu	460	16.7	383	13.9	547	19.9	1302	47.3	60	2.2	2752	100
	Kültivatör	386	19.1	52	2.6	250	12.4	1229	60.9	100	5.0	2017	100
	Dişli tırmık	110	42.5	29	11.2	50	19.3	65	25.1	5	1.9	259	100
	Pancar mibzeri	18	46.2	-	-	-	-	21	53.8	-	-	39	100
	Suni gübre dağıtıcısı	10	29.4	10	29.4	12	35.3	2	5.9	-	-	34	100
	Orak makinesi	29	8.7	65	19.5	30	9.0	206	61.9	3	0.9	333	100
	Sap döver	229	13.8	224	13.5	394	23.7	781	47.0	33	2.0	1661	100
	Çayır biçme makinesi	11	26.8	10	24.4	10	24.4	10	24.4	-	-	41	100
	Sellektör	4	22.5	5	27.8	3	16.7	4	22.2	2	11.1	18	100
	Pülverizatör	77	2.7	12	0.4	21	0.8	2700	94.9	35	1.2	2845	100
	Atomizor	25	4.9	-	-	-	-	400	79.7	77	15.4	502	100
	Santrifüj pompa	35	42.2	5	6.0	15	18.1	18	21.7	10	12.0	83	100
	Motopompa	57	28.4	15	7.5	25	12.4	100	49.8	4	1.9	201	100
	Derin kuyu pompası	16	33.3	-	-	2	4.2	30	62.5	-	-	48	100
	Su tankeri	25	29.1	20	23.2	8	9.3	30	34.9	3	3.5	86	100
Toplam		3678	19.7	1662	8.9	2516	13.5	10262	54.9	561	3.0	18679	100

Kaynak: DİE 1997 Tarım Sayımı İstatistik Bilgilerinden Yararlanılarak Yapılmıştır.

Tablo 3.15.'de Devrez Havzası'nda kullanılan başlıca tarım alet ve makineleri gösterilmiştir. Tabloda da görüldüğü gibi klasik tarım aletlerinin en fazla kullanıldığı yer Ilgaz'dır. Ilgaz'da özellikle yüksek köylerde doğal çevre koşulları ve bu duruma bağlı olarak tarım arazilerin küçük ve parçalı oluşu karasaban, hayvan pulluğu ve döven kullanımını arttırmıştır. Ilgaz kadar olmasa da bu durum Tosya'nın yüksek köyleri için de geçerlidir. Modern tarım aletlerine gelince bunlar tarım potansiyelinin fazlalığına bağlı olarak en fazla Tosya'da bulunmaktadır. Bunlar içerisinde modern tarımın simgesi olan traktörü baz aldığımızda, havzada 1000 hektara 53.5 adet traktör düştüğünü görmekteyiz. Bu sayı Kurşunlu'da 42.9, Ilgaz'da 44.7, Orta'da 45.6, Tosya'da 64.3 ve Kargı'nın havza içinde kalan kısmında ise 102.1'dir. Türkiye'de 1990 yılı verilerine göre 1000 hektara 37.6 adet traktör düşmektedir.[466]

[466] Doğanay, H., 1995, a.g.e., s.80.

Bu duruma göre havzanın traktör sayısı ortalaması Türkiye ortalamasının üzerindedir. Traktör bölgede tarımda kullanılan bir araç olduğu gibi köyler arasında ulaşımı sağlayan ve üretilen mahsulün pazara götürülmesinde kullanılan başlıca yük ve yolcu taşıma aracıdır. Çünkü köy ve kasaba arasında ulaşımı sağlayan toplu taşıma araçlarının yaygın olmaması ve köy yollarının fizikî durumlarının bozukluğu traktörün yük ve yolcu taşıma vasıtası olarak da kullanılmasına sebebiyet vermiştir.

Traktörün dışında bölgede kullanılan diğer modern tarım alet ve makinelerinin dağılımı, traktörün dağılımıyla paralellik göstermektedir. Bu durum her şeyden önce ekonomik gücün ve tarımda modern alet ve makinelerin kullanımını gerektiren geniş tarım arazilerinin varlığıyla izah edilebilir. Gerçekten de traktörle kullanıldığı için modern tarım aletlerinden traktör pulluğu, römork, kültivatör ve mibzer gibi araçlar traktörün varlığına ve ekonomik güce bağlıdır. Çiftçinin ekonomik gücü varsa ve tarım toprakları modern tarım alet ve makinelerinin kullanılmasını zaruri kılacak ölçüdeyse, modern tarım alet ve makinelerinin alımı söz konusu olmaktadır. Bölgede modern tarım alet ve makinelerinden traktör ve aksamında kullanılan tarım aletleri ortalaması Türkiye ortalamasının üzerindeyken atömizor, pülverizatör ve sellektör gibi tarımsal mücadele ve korunma amaçlı tarım aletlerinin yeterli düzeyde olmadığı görülmektedir. Oysa bu araçlar dikim, ekim ve hasat gibi işleri kolaylaştıran araçlar olmasalar da, kullanıldığında ürünü koruyarak verim artışını sağlayan araçlardır.

3.5.3. Pazarlama

Devrez Havzası; Türkiye'nin başkenti olmasının yanısıra büyük bir nüfus kitlesini bünyesinde bulunduran Ankara şehrinin yakınında ve etki sahası içerisinde olmasına rağmen, ürettiği tarımsal ürünleri yeterince pazarlayamayan, dolayısıyla kapalı kır ekonomisinin hâkim olduğu bir bölgedir. Bu bölgede ilçe merkezi hüviyetini taşıdıkları için nüfuslanmış olan yerleşmeler hariç tutulduğunda, ekonomi tamamen tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır. Her ne kadar bölgenin kırsal kesimlerinde temel ekonomi tarım ve hayvancılığa dayanıyorsa da, bu sektörlerde çalışan nüfusun geçimlerinin temini için yeterli miktarlarda gelir elde ettiklerini söylemek mümkün görünmemektedir. Çünkü bölgede sahip oldukları sınırlı ve çok parçalı tarım arazilerinde doğal çevre koşullarıyla mücadele ederek güçlükle üretim yapan çiftçiler ürettiklerini hakkınca satamamaktadırlar.

Devrez Havzası'nda geçimin temeli tarım ve hayvancılığına dayanmasına rağmen, Tosya şehri hariç tutulduğunda bu sektörlerde üretilen ürünleri işleyen ve pazarlayan yeterli bir alt yapı bulunmamaktadır. Bu açıdan bölgenin en önemli merkezi Tosya şehridir. Tosya şehri yem, meyve suyu, un ve çeltik işleme fabrikalarının olması ve E-80 Devlet Karayolunun üzerinde bulunması dolayısıyla bölgesinin tarım ürünlerini azda olsa pazarlayabilmiştir. Ancak ürettiklerini satabilmek için Kurşunlu üreticisi Çerkeş'e, Orta üreticisi Şabanözü ve Çubuk pazarlarına gitmek zorunda kalmaktadır. Bu durum Kurşunlu ve Orta üreticisine ek bir nakliye masrafı çıkarmaktadır. Satışta karşılanan bu güçlükler sonucunda ürettiğinden yeterince kazanamayan çiftçiler üretim girdilerini karşılamak amacıyla tüccarlardan üretim öncesi borç para alma yoluna gidebilmektedir. Bu zaruriyet çiftçiyi borç açmazına sokmakta ve tüccarın ürünü ucuza kapatmasına yol açmaktadır.

Araştırma sahasının en fazla ticari önemi bulunan tarım ürünleri buğday, çeltik ve meyvedir. Bu ürünler bölgede yoğun olarak üretilmekte ve tarım ekonomisinin temelini belirlemektedir. Dolayısıyla bölgede tarımla uğraşan kesimin geçimi büyük oranda bu ürünlerin satışından elde edilen gelire bağlıdır. Havzada buğday üreticileri peşin alım ve önceden borçlanma sebebiyle ürünlerini tüccarlara taban fiyatının altında satmak mecburiyetinde kalmaktadır. Oysa ulaşım ağı açısından herhangi bir problemi bulunmayan ve büyük tüketim merkezlerine yakın olan havzada büyük un fabrikalarının yaygınlaştırılması tarımı destekleyerek çiftçiye ürününü hakkınca satabilmek için tercih hakkı sunacaktır. Bölgede buğday gibi çeltik üreticisi de ürününü hakkınca satamamaktadır.

Havzada çeltik çok zor şartlar altında üretilmesine ve pirinç haline gelinceye kadar yoğun olarak uğraşılmasına rağmen, üreticisine uğraşının karşılığını tam olarak vermeyen bir üründür. Bu durumun başlıca sebepleri çeltikte yeterli bir taban fiyat ve üretim politikasının bulunmaması, gereksiz yere yapılan çeltik ithalatları ve bölgede asırlardan beri yerleşmiş olan tüccar tekelidir. Her ne kadar TMO bazı yıllar bölgeden çeltik alımı yapıyorsa da, bölge çeltiğine yeterli bir fiyat ve alım politikası uygulamamakta, bu durumda üreticiyi zor durumda bırakmaktadır. Bu sebeple üretici ürününü tüccara vermek mecburiyetinde kalmakta ve Türkiye'de tüccar tekelini kırmak amacıyla pirinç ithalatının yapıldığı yıllarda çeltik üreticisi ürününü ancak maliyetine satabilmektedir. Devrez Havzası büyük bir çeltik üretim bölgesi olmasına rağmen, havzada bu ürünü hijyenik koşullarda paketleyerek veya pirinç unu haline getirerek büyük şehirlerde satışa sunacak özellikte olan komplike bir tesis bulunmamaktadır. Bölgede çeltik üretiminin yoğun olarak yapıldığı Tosya yöresinde böyle bir tesisin kurulmasının çeltikte pazarlama sorununu ortadan kaldıracağı gibi bölgenin kalkınmasına da yardımcı olacağı ortadadır.

Devrez Havzası'nda meyve üreticileri de ürünlerini satmakta sıkıntı çekmektedir. Tosya'da bölgede üretilen meyveleri değerlendirmek amacıyla bir meyve suyu fabrikası kurulmuşsa da bu fabrika sınırlı miktarlarda meyve alımı yapabilmektedir. Meyveler çabuk bozuldukları ve temel tüketim maddeleri olmadıkları için buğday ve pirinç gibi istenildiğinde kolaylıkla paraya çevrilememektedir. Bu sebeple bölgenin yoğun meyve üretim yörelerinde soğuk hava depoları yapılarak meyvelerin ticari önemi artıncaya kadar belirli bir süre buralarda korunması gerekmektedir. Ayrıca Tosya'daki meyve suyu fabrikasına paralel bir paketleme ünitesi kurulmalıdır. Böylece bölgede üretilen rekabet şansı düşük olan kalitedeki meyveler meyve suyu haline getirilip paketlendikten sonra direk olarak tüketiciye ulaştırılabilir.

Sonuç olarak, tarıma bağlı sanayinin kurulmasında gerekli olan hammadde, sermaye, ulaşım, enerji ve işgücü gibi alanlarda yeterli potansiyeli bulunan araştırma sahasında, tarıma bağlı sanayiinin geliştirilmesi sağlanmalıdır. Böylece bölgede üretilen buğday, çeltik ve meyve gibi başlıca tarım ürünlerinin doğrudan değil de işlenmiş olarak tüketiciye ulaşması sağlanarak tarımsal ürünlerin pazarlama sorunu büyük oranda ortadan kalkabilecektir.

3.B. HAYVANCILIK

3.1. Genel Bakış

Araştırma sahasında yapılan ekonomik faaliyetler içerisinde hayvancılığın yeri oldukça önemlidir. Bölgede başta topografya, iklim ve bitki örtüsü olmak üzere, doğal çevre özellikleri hayvancılığın yapılması için uygun şartlar ortaya çıkarmıştır. Bu sebeple havzanın engebeli ve yüksek eğim değerlerine sahip olan kesimleri ile iklim ve toprak şartları açısından tarıma elverişsiz olan kesimlerine hayvancılık temel ekonomik faaliyet haline gelmektedir. Bölgedeki 175 köy yerleşmesinden 32 tanesinin (%18.2) geçimi hayvancılığa dayanmakta, 62 tanesinin (%35.4) geçiminde de hayvancılık tarım kadar önemli bir ekonomik faaliyet olarak yapılmaktadır. Bu durum bölgede hayvancılığın tarımdan sonra en önemli ekonomik faaliyet olduğunu ortaya koymaktadır.

Bölgede geçmişte hayvancılığın günümüzden çok daha yoğun bir şekilde yapıldığı anlaşılmaktadır. Bölgenin çayır ve mera arazisi açısından zengin bir durumda bulunması, Malazgirt Zaferi sonrasında Türkmen aşiretlerinin buraya yerleşmesinde etkili olan faktörlerden birisi olmuştur. Araştırmanın yerleşme konusunda da bahsedildiği gibi bölgeye yerleşen Türkmen aşiretlerinin büyük bir kısmı yüzyıllar boyunca kışlak ve yaylaklar arasında ritmik bir şekilde yer değiştirerek göçebe hayvancılık yapmışlardır. 16. yüzyıldan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun aldığı bazı zorlayıcı sebeplerle bu aşiretlerin büyük bir kısmı yerleşik hayata geçmiş ve zamanla tarımsal faaliyetleri benimsemişlerdir. Ancak yine de bölgede göçebe hayvancılık 20. yüzyıl başlarına kadar sürmüş ve bölgenin en son göçebe aşiretleri olan Eğriyar-Yörükler aşiretleri Tosya'nın Zincirlikuyu köyünde yerleşik hayata geçmiştir. Böylece eski kışlaklar günümüzde mahalle yerleşmeleri haline gelmiş ve yaylalardan bazıları ise çıkılmayarak terk edilmiştir. Günümüzde araştırma sahasında sayıları 80'in üzerine çıkan yayla yerleşmesi bulunmaktadır. Bölgede yayla yerleşmelerinin sayı olarak fazla olması, yayım hayvancılığının bölge açısından önemini göstermektedir. Başka bir ifadeyle bölgede daima yeşil ve bol ot potansiyeline sahip olan yüksek zonlardaki yaylak arazilerinin mevcudiyeti, bölgedeki hayvancılık faaliyetleri için önemli bir potansiyeldir. Bu potansiyel bölgenin bazı köylerinde hayvancılığın temel ekonomik faaliyet olmasında etkili olmuştur.

Tarım toprakları, nüfusuna oranla az olan veya iklim ve topografya ve toprak şartlarından ötürü topraklarından yeterli verimi alamayan bölge köyleri, çevresindeki çayır ve meraları değerlendirme yoluna gitmiş ve bu durumdan ötürü hayvancılığı temel ekonomik faaliyet olarak yapmak mecburiyetinde kalmışlardır. Nitekim bölgenin 314063 ha olan arazisinin %29.1'i çayır ve meralarla kaplıdır. Türkiye ortalaması %21.4 olduğuna göre, araştırma sahasının çayır ve mera arazisi oranı Türkiye ortalamasının oldukça üzerindedir.[467] Bu duruma bağlı olarak bölgenin dağlık ve yüksek eğim değerlerine sahip olan kesimlerindeki köyleri yakın çevrelerindeki ve yüksek zonlardaki çayır ve meralarda hayvancılık yaparak geçimini temin etme yoluna gitmiştir.

---

[467] Doğanay, H., 1995, a.g.e., s.218.

Devrez Havzası'nda geçimi tarıma dayanan köylerde de her hanenin bir veya birkaç büyükbaş hayvanının olduğu görülmektedir. Bu hayvanlar ailenin süt ve süt ürünleri ihtiyacını karşılamakta, tarımdan yeteri kadar ürünün alınamadığı senelerde ve gerektiği hallerde satılarak aile için sigorta görevi görmektedir. Bununla birlikte bölgenin nüfusunu tam olarak besleyebilecek kapasitede tarım toprağı bulunmayan köylerinde ziraat, hayvancılığı destekleyen bir iktisadî faaliyet olarak önem kazanmaktadır. Bu köylerde hayvanların kışın ihtiyaç duyduğu yemin karşılanması amacıyla arpa, fiğ, yonca ve korunga gibi yem bitkileri ekilmektedir. Dolayısıyla bu köylerde ziraat ve hayvancılık birbirini bütünleyen ekonomik faaliyetlerdir. Örneğin, Kurşunlu'nun Eskiahır köyünün 19010 dekar olan toplam arazisinin %19.83'ü tarım, %19.46'sı da (3700 dekar) çayır ve mera alanıdır. Tarım ve çayır-mera alanının birbirine yakın miktarlarda bulunduğu bu köyde temel ekonomik faaliyet tarım ve hayvancılık olarak şekillenmiştir. 1997 yılında 301'i büyükbaş, 240'ı da küçükbaş olmak üzere toplam 541 büyük ve küçükbaş hayvanın beslendiği köyde, aynı yıl ekilen 1310 dekar tarım arazisinin 560 dekarı yani %42.74'ü arpa, fiğ, korunga ve yonca ekimine ayrılmıştır. Görüldüğü gibi Eskiahır köyünde ziraat hayvancılığı desteklemektedir.

Araştırma sahasının Orta ve Kurşunlu yöreleri geniş antropojen step sahalarıyla kaplı bulunmaktadır. Bu sahalarda toprakların verimsizliği ve tarımı zorlayan iklim şartları hayvancılığın temel ekonomik faaliyet olarak yapılması sonucunu ortaya çıkarmıştır. Ancak bölgenin step sahalarında uzun yıllar boyunca yapılan düzensiz otlatma sonucunda topraklar bir yandan erozyon tehlikesine maruz kalmış diğer yandan da çayır ve meralarda hayvanların yemediği geven ve sığır kuyruğu gibi bitkiler hakim olmaya başlamıştır. Bu durum bölgedeki step sahalarının tarımda da kullanılamadığı gibi hayvancılıkta da kullanılamaması sonucu beraberinde getirmektedir.

Hayvancılığın bölge ekonomisi için önemli bir ekonomik faaliyet olmasında bölgenin geçmişten gelen iktisadî yapısının da rolünün olduğunu söylemek mümkündür. Osmanlı döneminde Anadolu'nun en önemli ihraç maddelerinden olan sofun bir kısmı bölgede yetiştirilen tiftik keçilerinden kırkılan tiftikten elde edilmekteydi. Bölgede Tosya ve Ilgaz kasabalarında dokunan sof, Tosya'daki Akkuş Mehmet Paşa Kervansarayı'nda yerli ve yabancı tüccarlara satılmaktaydı. Ayrıca bölgede tabakçılığın önemli bir el sanatı olması da hayvancılığı desteklemekteydi. Bölgeden geçen İpek Yolu vasıtasıyla hayvancılık ürünleri kolaylıkla paraya çevrilmekte hatta bu yol dolayısıyla kervanların yem ihtiyacını karşılamak için bölgede yoğun olarak yem bitkisi üretilmekteydi.[468]

Devrez Havzası'nda 1997 yılı itibariyle 65687'si (%43.7) büyükbaş, 79757'si (%53.0) küçükbaş ve 4929'u da (%3.3) yük ve çeki hayvanı olmak üzere toplam 150373 baş hayvan besleniyordu (Tablo 3.16, Şekil 3.9). Türkiye'de 1997 genel tarım sayımı sonuçlarından 12121000 büyükbaş (%21.9),42023000 küçükbaş (%75.9), ve 1236000 (%2.2) de yük ve çeki hayvanı olmak üzere toplam 55380000 hayvanın beslendiği tespit edilmiştir.

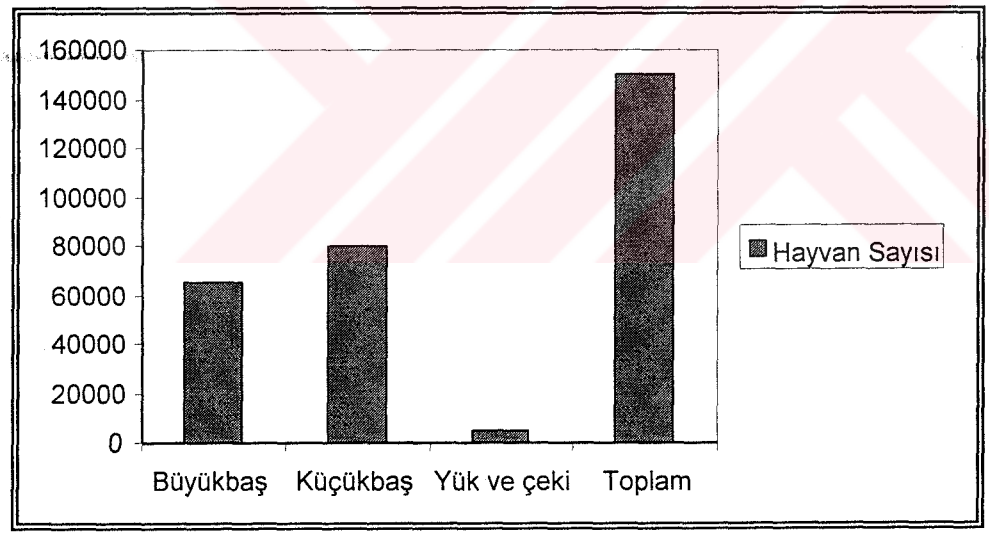
[468] Kankal, A., 1993, a.g.e., s.153.

Görülüyor ki; araştırma sahası büyükbaş hayvan sayısının oranı açısından Türkiye'nin iki kat üzerinde, küçükbaş hayvan sayısının oranı açısından ise Türkiye'nin oldukça gerisindedir. Bölge geneli dikkate alındığında araştırma bölgesinde hayvancılık faaliyetleri içerisinde en fazla koyun ve sığır beslendiği görülmektedir. Koyun bölgenin step sahalarında en fazla beslenen hayvandır. Orta ve Kurşunlu'nun steple kaplı Neojen platoları üzerinde iklim ve toprak şartlarının tarımı güçleştirmesi sonucunda buraları bölgenin koyun yetiştirilen alanları haline gelmiştir. Koyun kanaatkar olması ve step sahasının iklimine uyum sağlaması dolayısıyla bölgenin bu kesimlerinde özellikle beslenen hayvandır. Sığır ise daha ziyade bölgenin yüksek yayla kuşağına yakın olan veya yaylası bulunan köylerinin hayvanıdır. Yazın bol ot potansiyeline sahip olan yaylalar ve hayvancılığı destekleyen tarım faaliyetleri sığır yetiriciliğini bölge için cazip bir hale getirmiştir.

Tablo 3.16. Devrez Havzası'nın Hayvan Varlığı (1997).

Hayvan türü	Hayvan Sayısı	% Oranı
Büyükbaş	65687	43.7
Küçükbaş	79757	53.0
Yük ve çeki	4929	3.3
Toplam	150373	100.0

Kaynak: Ilgaz, Kurşunlu, Orta, Tosya ve Kargı İlçe Tarım Müdürlüklerinden Alınan Hayvan İstatistiklerinden Yararlanılmıştır.

Şekil 3.9. Devrez Havzası'nda Hayvan Varlığının Türlerine Göre Dağılımı (1997).

Araştırma sahasında hayvan sayısı başına 6.1 dekar çayır ve mera arazisi düşmektedir. Başka bir hesaplamayla bölgede 100 ha'lık çayır ve mera arazisinde 72 büyükbaş, 88'de küçükbaş hayvan beslenmektedir. Yayım hayvancılığında 1 baş sığır veya 4 baş koyun ya da keçi bir hayvan ünitesi olarak kabul edilmekte ve bir hayvan ünitesinin yeterince beslenmesi için yaklaşık 20 dekar çayır ve meraya ihtiyaç olduğu belirtilmektedir.[469] Bölgede hayvan ünitesi olarak hesap edildiğinde 85626 tane hayvan ünitesinin bulunduğu görülmektedir. Bu duruma göre araştırma sahasında verimli bir yayım

[469] Güney, S., 1975, a.g.e., s.555.

hayvancılığının yapılabilmesi için 171252 ha çayır ve mera arazisinin olması gereklidir. Devrez Havzası'nın çayır ve mera arazisinin genişliği, 91201 ha. olduğuna göre, havzanın hayvan varlığı olması gerekenden 40025 ünite daha fazladır. Başka bir ifadeyle havzanın çayır ve meralarında beslenmesi gerekenin iki katından daha fazla hayvan beslenmektedir. Bölgede hayvan başına düşen en fazla çayır ve mera arazisinin 15.2 dekar ile Kurşunlu'da, en az çayır ve mera arazisinin ise 1.1 dekar ile Tosya'da olduğu görülmektedir (Tablo 3.17).

Tablo 3.17. Devrez Havzası'nda Hayvan Başına Düşen Çayır ve Mera Arazisi Miktarının Dağılımı (1997).

Yerleşmeler	Çayır ve Mera Arazisi (da)	Beslenen Hayvan Sayısı					Hayvan Başına Düşen Çayır ve Mera Arazisi (da)				
		Sığır	Koyun	Keçi	Yük ve Çeki	Toplam	Sığır	Koyun	Keçi	Yük ve Çeki	Toplam
Ilgaz	197338	13549	3650	2426	837	20462	14.6	54.1	81.3	235.7	9.6
Kurşunlu	360199	11059	11915	183	633	23790	32.6	30.2	19683	569.0	15.2
Orta	277660	13676	34292	285	647	48900	20.3	8.1	974.2	429.1	5.7
Tosya	54817	25717	16485	7160	2675	52037	2.2	3.3	7.7	20.5	1.1
Kargı	22000	1686	2861	500	137	5184	13.0	7.7	4.4	160.6	42
Havza Geneli	912014	65687	69203	110554	4929	1150373	13.9	13.2	86.4	185.1	6.1

Kaynak: Ilgaz, Kurşunlu, Orta, Tosya ve Kargı İlçe Tarım Müdürlüklerinden Alınan Arazi Kullanım ve Hayvan İstatistiklerinden Yararlanılarak Hazırlanmıştır.

Bölgede çayır ve mera arazisinin miktarına oranla fazla sayıda hayvan beslenmesi, düzensiz ve aşırı otlatma sorununu ortaya çıkarmaktadır. Kış mevsimini ahırlarında küspe ve arpa gibi çeşitli yemler katılmış saman ve kuru ot ile beslenerek geçiren hayvanlar, baharla birlikte ahırlardan çıkarak yayılmaya başlanmaktadır. Senede ortalama 180-200 gün otlatılmanın yapıldığı havzada, öncelikle sürüler köyün yakın çevresindeki çayır ve meralarda otlatılmaya başlatılmaktadır. Hayvanların yayımı köy tarafından tutulan çoban veya çobanlar tarafından yapılmaktadır. Köylüler sürüye kattığı hayvan sayısına bağlı olarak çobanlara dönemlik veya aylık ücret vermektedir. Mevsimin gidişatına ve köyün yakın çevresindeki mera arazisinin genişliğine göre hayvanlar yayım için yaylalara çıkarılmaktadır. Yaylalara çıkım ise daha öncede belirtildiği gibi genellikle Hıdrellezi takipledir. Bölgede çayır ve otlaklarda aşırı otlatmanın yanında erken ve geç otlatma sorunu da bulunmaktadır. Bu şekilde yapılan otlatmalar havyan başına düşen ot miktarını azaltmakta ve yeterli ve dengeli beslenmeyen bölgedeki hayvanların et ve süt verimleri düşük kalmaktadır.

Devrez Havzası'nda 100 nüfusa düşen büyük ve küçükbaş hayvan sayısı 140'dır. Türkiye'de 1997 yılı itibariyle bu oran 88.1'dir. Bu hesaplama hayvan türlerine göre yapıldığında Devrez Havzası'nda 100 kişiye 61.2 büyükbaş, 74.3 küçükbaş ve 4.5'tane de yük ve çeki hayvanı düşmektedir. Bölgedeki hayvan varlığının ilçeler dahilinde dağılımına bakıldığında 100 kişiye Ilgaz'da 83.1, Tosya'da 126.1, Kurşunlu'da 162.4, Orta'da 194.7 ve Kargı'da da 295.7 hayvan düşmektedir (Tablo 3.18). Görüldüğü gibi havza 100 kişiye düşen hayvan sayısı açısından Türkiye ortalamasının oldukça üzerindedir.

Tablo 3.18. Devrez Havzası'nda 100 Kişiye Düşen Hayvan Sayısının Dağılımı (1997).

Yerleşmeler	Nüfusu	Beslenen Hayvan Sayısı					100 Kişiye Düşen Hayvan Sayısı				
		Sığır	Koyun	Keçi	Yük Çeki	Toplam	Sığır	Koyun	Keçi	Yük Çeki	Toplam
Ilgaz	24624	13549	3650	2426	837	20462	55.0	14.8	9.9	3.4	83.1
Kurşunlu	14648	11059	11915	183	633	23790	75.4	81.4	1.3	4.3	162.4
Orta	25111	13676	34292	285	647	48900	54.4	136.6	1.1	2.6	194.7
Tosya	41246	25717	16485	7160	2675	52037	62.4	39.9	17.4	6.4	126.1
Kargı	1753	1686	2861	500	137	5184	91.2	163.2	28.5	12.8	295.7
Havza Geneli	107382	65687	69203	10554	4929	150373	61.2	64.4	9.8	4.6	140.0

Kaynak: Ilgaz, Kurşunlu, Orta, Tosya ve Kargı İlçe Tarım Müdürlüklerinden Alınan Hayvan İstatistiklerinden Yararlanılarak Hazırlanmıştır.

Günümüzde Devrez Havzası'ndaki hayvancılık faaliyetleri her ne kadar büyük oranda ekstansif bir şekilde yapılsa da, bölgede yem fabrikalarının kurulması ve ilçe tarım müdürlükleri tarafından damızlık hayvan getirilmesi, hayvan ıslahı, hayvan hastalıklarıyla mücadele ve hayvan yetiştirme teknikleri gibi çalışmaların yapılmasıyla özellikle büyükbaş hayvancılık açısından gelişme görülmektedir. Küçükbaş, hayvancılık açısından da bölgedeki tarım müdürlükleri çalışmalar yapmıştır. Ancak bölgede çayır ve mera alanlarının daralması, tiftik keçisi yetiştirilmesinin kârlı olmaktan çıkması ve orman işletme müdürlüklerinin aldığı tedbirlere bağlı olarak kıl keçisi yetiştirilmesinin bırakılması gibi sebeplerle küçükbaş hayvan beslenmesi bölgede step sahalarıyla çevrili Orta'nın dışında eski önemini yitirmiş durumdadır.

3.2. Hayvan Türleri ve Coğrafî Dağılışları

Kır ekonomisinde aileler ya birinci derecede ekip dikme ve ikinci derecede hayvan yetiştirme, ya da birinci derecede hayvan yetiştirme ve ikinci derecede ekip dikme faaliyetleriyle geçimlerini temin etmektedir.[470] Bu ifadeyle de ortaya konulduğu gibi, kır ekonomisinde hayvancılık tarımla birlikte en fazla öneme sahip olan faaliyettir. Bu durum araştırma sahası için de geçerlidir. Araştırma sahasında temel ekonomisi tarıma dayanan köylerde dahi yerel tüketime ve aile ihtiyacına yönelik olarak hayvancılık yapılmaktadır. Dolayısıyla araştırma sahasının bütün köylerinde az veya çok ama mutlaka hayvan beslenmektedir.

Araştırma sahasında yerleşmelerin temel ekonomik faaliyetlerini coğrafî çevrenin ortaya koyduğu şartlar belirlemiştir. Bu sebeple bölgenin geniş tarımsal imkânlara sahip olan köylerinde hayvancılık ikinci plana itilmiş ancak tamamen bırakılmamıştır. Tarımsal imkânların sınırlı olduğu köylerde ise hayvancılık temel ekonomik faaliyet olmakla birlikte sınırlı da olsa hayvancılığa ve temel ihtiyaçları karşılamaya dönük olarak tarımsal faaliyetler sürdürülmektedir. Bölgede coğrafî çevre şartları köylerin temel ekonomik faaliyetlerini belirlediği gibi, hayvan türlerinin dağılışını da belirlemiştir.

---

[470] Doğanay, H., 1995, a.g.e., s.214.

Havzada iklim toprak ve topografya şartlarıyla köylerin sahip olduğu çayır ve mera alanlarının genişliği, hayvan türlerinin dağılışını belirlemiştir. Bu sebeple bölgenin geniş çayır ve mera alanlarına sahip olan yüksek köylerinde büyükbaş hayvancılık, steple kaplı Neojen platolarında ise küçükbaş hayvancılık yapılmaktadır. Örneğin arazisinin büyük bir kısmı step sahasından oluşan Orta ilçesinin hayvan varlığının %72.1'i küçükbaş %27.9'u da büyükbaş hayvanlardan oluşmuştur. Buna karşılık hem köylerinin yakın çevrelerinde, hem de yüksek zonlardaki yaylak arazilerinde geniş çayır ve merası bulunan Ilgaz ilçesinin ise hayvan varlığının %33.7'si küçükbaş, %66.3'ü de büyükbaş hayvanlardan meydana gelmiştir.

Bölgedeki hayvan türlerinin dağılışı üzerinde çayır ve meraların yanısıra yapılan tarım faaliyetlerinde etkisi bulunmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde havzanın bahçe ve polikültür tarım yapılan köylerinde küçükbaş hayvan sayısının son derece az olduğu anlaşılmıştır. Nitekim Devrez Çayı'nın vadi tabanı içerisinde kaldığı için bahçe ve polikültür tarıma imkân tanıyan Tosya'nın Kösen, Kuşçular, Sapaca ve Yenidoğan köylerinde küçükbaş hayvan sayısı büyükbaş hayvan sayısının oldukça gerisindedir. Bölgenin bahçe ve polikültür tarım yapılan yerlerinin dışında kalan kuru tarım ve step sahaları küçükbaş hayvanların sayıca çoğaldığı alanlarıdır. Kuru tarım alanlarında tarlaların bazı seneler nadasa bırakılarak mera alanı olarak değerlendirilmesi ve buralarda hayvancılığı yönelik arpa, fiğ, korunga gibi yem bitkilerinin yetiştirilmesi, küçükbaş, hayvancılığı teşvik etmektedir. Ayrıca bölgenin kuru tarım ve step sahalarına küçükbaş hayvanlar büyükbaş hayvanlara oranla kanaatkâr ve dayanıklı olmaları dolayısıyla daha iyi uyum sağlamaktadır. Bu duruma bağlı olarak bölgede kuru tarım ve step sahalarının dağılışı ile küçükbaş hayvan sayısının dağılışı arasında bir paralellik söz konusudur. Bölgedeki toplam küçükbaş hayvan varlığının %43.7'sine sahip olan Orta ilçesinde arazinin %56.6'sı kuru tarım ve mera olarak kullanılan step alanlarından oluşmaktadır. Bu durum, hayvancılık ve arazi arasındaki paralelliği açıkça ortaya koymaktadır.

Araştırma sahasında en fazla beslenen küçükbaş hayvan koyundur. Koyun bölgenin daha ziyade kuru tarım yöntemleri uygulanan tarım arazilerinde ve bu özellikte olan arazileri çevreleyen step sahalarının bulunduğu Neojen platolarında beslenmektedir. Diğer küçükbaş hayvanlardan tiftik keçileri koyunlarla aynı sahalarda beslenirken, kıl keçileri bölgenin ormanlarla kaplı dağlık, engebeli ve yüksek sahalarının hayvanıdır.

Devrez Havzası'nda modern manada ticari hayvancılığa dönük olarak besi hayvancılığıda yapılmaktadır. Bölgede besi hayvancılığı ilçe tarım müdürlüklerinin 1970'lı yıllarda yaptığı çalışmalar sonucunda başlamıştır. Tosya'da yem fabrikasının açılması, arpa, fiğ, korunga ve yonca gibi yem bitkilerinin ekilmesiyle besi hayvancılığı bölge geneline yayılmış ve üretilen hayvanların Aytaç tesislerinde kolaylıkla paraya çevrilmesiyle hız kazanmıştır. Bölgede besi hayvancılığının yapıldığı köylere örnek olarak Orta'da Kalfat, Elmalık, Kurşunlu'da Bereket, Taşkaracalar, Ilgaz'da Başdibek, Yerkuyu ve Tosya'da da Sekiler ve Yenidoğan köyleri verilebilir. Bu köylerin ortak noktaları geniş çayır ve mera arazilerine sahip olmaları ve bölgenin diğer köylerine oranla daha fazla sığır beslemeleridir. Araştırma sahasında sadece de Tosya'da 700'ün üzerinde besi ahırının bulunması, besi hayvancılığının bölge hayvancılığı içerisindeki önemini göstermektedir.

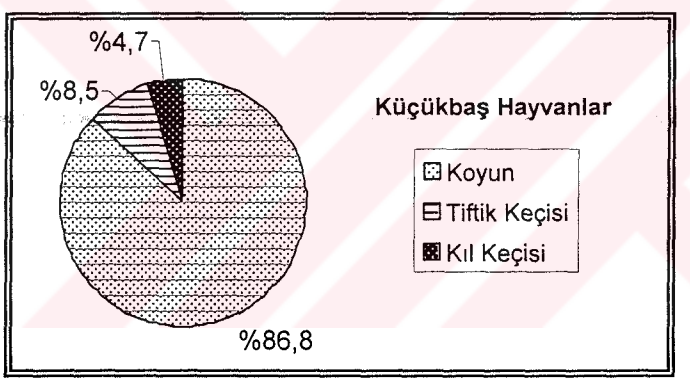
3.2.1. Küçükbaş Hayvancılık

Araştırma sahasındaki toplam hayvan varlığının %53'ünü küçükbaş hayvanlar oluşturmaktadır. Bu hayvanlar içerisinde en fazla besleneni koyundur. Bölgedeki beslenen toplam 79757 küçükbaş hayvanın 69203'ü (%86.8) koyunlardan meydana gelmiştir. Koyunu 6814 ile (%8.5) tiftik keçisi ve onu da 3740 ile (%4.7) kıl keçisi takip etmektedir (Tablo 3.19, Şekil 3.10).

Tablo 3.19. Devrez Havzası'nın Küçükbaş Hayvan Varlığı (1997).

Yerleşmeler	Beslenen Küçükbaş Hayvan Sayısı						Toplam	
	Koyun		Tiftik Keçisi		Kıl Keçisi			
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Ilgaz	3650	5.3	2426	35.6	-	-	6076	7.6
Kurşunlu	11915	17.2	183	2.7	-	-	12098	15.2
Orta	34292	49.6	275	4.0	10	0.3	34577	43.4
Tosya	16485	23.8	3780	55.5	3380	90.4	23645	29.6
Kargı	2861	4.1	150	2.2	350	9.3	3361	4.2
Havza Toplamı	69203	86.8	6814	8.5	3740	4.7	79757	100

Kaynak: Ilgaz, Kurşunlu, Orta, Tosya ve Kargı ilçe Tarım Müdürlüklerinden Alanın Hayvan İstatistiklerinden Yararlanılarak Hazırlanmıştır.

Şekil 3.10. Devrez Havzası'nda Küçükbaş Hayan Varlığının Türlerine Göre Dağılımı (1997).

Devrez Havzası'nda genellikle 80-100 başlık işletmeler halinde yapılan küçükbaş hayvancılık tamamen ekstansif karakterlidir. Bu sebeple havzada küçükbaş hayvancılığın yapıldığı yerler geniş çayır ve meraya sahip olan kesimlerdir. Kışı ağıllarda yem bitkileriyle karışık saman ve kuru ot yiyerek geçiren küçükbaş hayvanlar zemini kaplayan kar örtüsünün ortadan kalmaya ve çayır ve meraların yeşermeye başladığı baharın ilk aylarında ağıllardan çıkarılmaktadır. Önceleri köyün yakın çevresindeki çayır ve meralarda yeni yeşermeye başlayan otlarla otlatılan hayvanlar, köyün yakın çevresindeki çayır ve meralarda otların azalmasıyla birlikte daha uzak otlaklara götürülmektedir. Bölgede köylerin yakın çevresindeki mera arazilerinde bu şekilde erken otlatmanın yapılması dolayısıyla mera arazilerin iyice tahrip edildiği görülmektedir. Küçükbaş hayvan sürüleri tarımsal faaliyetlerin başlaması ve köyün çevresindeki meralarda otların azalarak kurumasıyla köylerden üst zonlardaki yaylalara çıkarılmaktadır. Bölgede sayısı oldukça fazla olmakla birlikte her köye ait ayrı bir

yayla bulunmamaktadır. Bu sebeple bazı yaylalar birkaç köy tarafından müşterek kullanılmakta ya da yaylası olmayan köye dönemlik olarak kiralanmaktadır. Yaylalarda bir yandan hayvan sürüleri otlatılmakta, diğer yandan hayvanların kışlık yem ihtiyacı için ot biçilip otluk adı verilen yerlerde kurutulmaktadır. Araştırma sahanın temel ekonomisi hayvancılığa dayanan köylerinde köyün sınırlı tarım topraklarında hayvancılığa dönük arpa, fiğ, yonca ve korunga gibi yem bitkileri üretilmektedir. Üretilen bu yemler, yaylalardan biçilerek kurutulan kuru otla birlikte kışın hayvanların temel besin kaynağını oluşturmaktadır. Küçükbaş hayvan sürüleri hasadın tamamlandığı Eylül ayı başlarından itibaren köylere dönmektedir. Köylere dönen sürüler, köylerin mera alanlarında ve hasadın kaldırıldığı tarlalarda Kasım ayı başlarına kadar yayılmakta ve havaların soğumasıyla birlikte ağıllara alınmaktadır.

Araştırma sahasındaki toplam küçükbaş hayvan varlığının %86.8'ni oluşturan koyunlar, özellikle step sahalarının hayvanlarıdır. Bölgede step sahalarından uzaklaşıp polikültür tarım yapılan sahalara doğru yaklaştıkça bütün küçükbaş hayvan sayısında olduğu gibi koyun sayısında da azalma görülmektedir. Bu durum bölgenin verimli tarım topraklarında yerleşmiş olan köylerin sınırlı çayır ve mera arazilerini küçükbaş hayvancılıktan ziyade, büyükbaş hayvancılık yaparak değerlendirmek istemelerinden kaynaklanmaktadır. Çünkü bölgede canlı olarak ticareti yapılan küçükbaş hayvanların beslenmesi, büyükbaş hayvanların besiciliği kadar gelir getirmemekte ve polikültür tarım imkânı bulunan bu köylerde küçükbaş hayvancılık diğer alternatif faaliyetlere oranla fazla gelir getirmediği için tercih edilmemektedir.

Devrez Havzası'nda çoğunlukla Akkaraman cinsi koyun beslenmektedir. Ancak Akkaraman koyunlarından oluşan sürülerin içerisinde az da olsa Akkaraman ve Marmara kıvırcık koyunlarının melezi olan ve bölgede Kıvırcık adı verilen koyunlarla Merinos cinsi koyunlarında bulunduğu görülmektedir (Foto 3.7). Vücudu beyaz yapağı ile kaplı olan Akkaraman ırkı, büyük kuyruklu olması ve ağız, göz ve ayaklarında siyahlıklar bulunmasıyla diğer koyunlardan ayrılmaktadır. Bölgede ortalama canlı ağırlığı erkeklerde 40-50 dişileri ise 30-40 kg'a kadar ulaşan bu koyunların yıllık yapağı verimi 2-3 kg, günlük süt verimi ise 500-750 gr. arasındadır. Akkaraman'a oranla bölge şartlarına daha iyi uyum sağlayan Kıvırcık melezi koyunların et ve süt verimleri Akkaraman'a yakındır. Ancak bu koyunlar daha küçük kuyruklu olmaları ve yapağı verimlerinin düşüklüğüyle Akkaraman cinsinden ayrılmaktadır. Araştırma sahasında koyunculuğu geliştirmek amacıyla Merinos cinsi koyunlar getirilerek üreticiye dağıtılmıştır. Ortalama canlı ağırlığı 50-60 kg'a kadar ulaşan bu koyunlar, et ve özelliklede yapağı verimi açısından bölge koyunlarından üstündür. Ancak bu hayvanlar bölge şartlarına diğer ırklar kadar uyum sağlayamadığı için fazlaca beslenmemektedir.

Bölgede yayla dönüşü Eylül ve Ekim aylarında koç katımı yapılmakta ve kuzular Şubat ayı sonu Mart ayı başında doğmaktadır. Koyun yetiştiricileri kuzuların beslenmesi için koyunun sütünü 3-4 ay sağmamaktadır. Yaz dönemini meralarda beslenerek geçiren kuzulardan erkek olanları kışın gelişiyle birlikte ya satılmakta ya da kurban bayramına kadar toklu tabir edilen büyüklüğe ulaşılacaksa besiye çekilmektedir. Satış ilçe merkezlerinde kurulan hayvan pazarlarında (Mal Pazarı) canlı yapılmaktadır.

Foto 3.7. Devrez Havzası'nda Yayılmaya Götürülen Koyun Sürüsünün Görünüşü (Sakaeli Köyü-Orta).

Koyunlar bölgenin doğal çevre şartlarına iyi uyum sağlamakla birlikte, ekstansif hayvancılığın getirdiği beslenme yetersizliği ve sağlıksız ortamlarda barınma gibi sorunlar dolayısıyla bazı hastalıklara yakalanmaktadır. Bu hastalıklardan başlıcalar muhtelif deri ve tırnak hastalıklarıyla, uyuz ve parazitsel hastalıklardır. Bölgede seyrek de olsa bazı senelerde brucellois, anthrax ve çiçek gibi koyun hastalıkları görünmüştür. İlçe tarım müdürlükleri bölgedeki küçükbaş hayvanları hastalıklardan korumak için aşılama ve genel kontroller yapmaktadır. Örneğin Kurşunlu İlçe Tarım Müdürlüğü 1997 yılı içerisinde 1425 baş küçükbaş hayvanı brucellois ve 200 baş küçükbaş hayvanı da çiçek hastalığından korumak için aşılamıştır.

Tiftik keçisi bölgenin koyundan sonra en fazla beslenen küçükbaş hayvandır. 1997 yıl itibariyle havzada toplam 6814 baş tiftik keçisi bulunmaktadır. Araştırma sahasının 19. yüzyıl sonlarındaki genel durumu hakkında bilgiler veren V. Cuinet, sadece Tosya'da 43482 baş tiftik keçisinin bulunduğunu belirtmiştir.[471] Bu duruma göre, bölgenin tiftik keçisi sayısında meydana gelen azalma oldukça dikkat çekicidir. Bilindiği gibi bu hayvanlar özellikle tiftiği için beslenmektedir. Geçmişte tiftik sof, şali ve kuşak gibi fazlaca gelir getiren metaların yapımından kullanıldığı için bölgenin iktisadî yapısında önemli bir rol oynamaktaydı. Bölgede üretilen tiftik el tezgahlarında işlenip Tosya şehrinden İpek Yolu vasıtasıyla bölge dışına ihraç edilmekteydi. Bu sebeple Ankara'dan sonra Çankırı ve Kastamonu'da önemli tiftik keçisi besleme alanlarıydı.

Araştırma sahasının doğal şartlarına son derece uyum sağlayan tiftik keçileri, step sahalarıyla bu sahaları kenarlardan çevreleyen engebeli arazilerde yetiştirilmektedir. Bu sebeple bölgede en fazla tiftik keçisi, step sahalarının kenarlarından yükselen dağlık kuşaklarla çevrilmiş olan Tosya ve Ilgaz ilçeleri dahilinde bulunmaktadır. Canlı ağırlığı 35-40 kg'a kadar ulaşan bu hayvanlardan günde 500-1000 gr süt ve

[471] Cuinet, V. 1896, a.g.e., s.479.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

yılda 2-2.5 kg tiftik elde edilmektedir. Bölgede üretilen tiftiğin büyük bir kısmı Tosya şehrinde toplanmaktadır. Tosya şehrinde tiftikten kuşak, çorap ve kese dokunmaktadır. Bu sebeple Türkiye'nin Ankara ve İstanbul gibi büyük şehirlerinde elinde kuşak ve kese satarak dolaşan satıcıların büyük bir kısmı Tosyalı olup, Tosya kuşak ve kesesi Türkiye çapında ünlüdür. Tiftik keçisinin Anadolu'dan A.B.D ve Güney Afrika ülkelerine götürülüp oraların step sahalarında yetiştirilmesiyle tiftik bollaşmış ve eski önemini yitirmiştir. Tiftiğin para etmemesiyle birlikte bölge, tiftik keçisine oranla et ve süt verimi daha yüksek olan koyun yetiştiriciliğine yönelmiştir. Bu sebeple bölgenin tiftik keçisi sayısında önemli bir düşüş meydana gelmiştir. Araştırma sahasında tiftik keçilerinin koyun sürüleriyle birlikte yayıldıkları görülmektedir. Bu durum tiftik keçilerinin sayıca azalmasından ve sürü sahiplerinin bu hayvanları sürüye kılavuz olarak kullanmak istemelerinden kaynaklanmaktadır.

Araştırma sahasının en az yetiştirilen küçükbaş hayvan türü kıl keçileridir. Bölgedeki küçükbaş hayvan varlığının %4.7'sini meydana getiren kıl keçileri, Tosya ve Kargı'nın yüksek kesimlerinde bulunan orman içi ve orman kenarı köylerinin hayvanıdır. Bu hayvan bölgenin iklim ve arazi şartlarına son derece iyi uyum sağlamıştır. Ancak yine de bölgede diğer küçükbaş hayvanların sayısına oranla bu hayvanların sayısı oldukça azdır. Bu durum üzerinde bölge halkının kıl keçisi eti yeme alışkanlığının olmamasının ve orman işletme müdürlüklerinin getirdiği sınırlamaların büyük rolü bulunmaktadır. Ayrıca araştırma sahasında uzun yıllar boyunca tiftiği para eden ve step sahalarına kıl keçisine oranla daha iyi uyum sağlayan tiftik keçisi beslendiği için bölgede bu hayvanların yetiştiriciliği fazla tercih edilmemektedir.

Araştırma sahasında kıl keçisi yetiştiriciliği tamamen yerel ihtiyaçlar doğrultusunda yapılmaktadır. Bu sebeple hayvan pazarlarında dahi bu hayvanlar kolay kolay satışa sunulmamaktadır. Ortalama 30-40 kg ağırlığa ulaşan ve yılda 40-50 litre süt verebilen bu hayvanlarda hayvanın sütü, diğer küçükbaş hayvanlarda olduğu gibi 3-4 ay kendi oğlağının beslenmesi için sağılmamaktadır. Yılda bir sefer kırkılan keçilerden elde edilen kıl ise Tosya şehrine gönderilmektedir. Bölgenin yanısıra Anadolu'da ucuz bulduğu her yerden kıl temin eden Tosya'da keçi kılından tela yapılmaktadır.

3.2.2. Büyükbaş Hayvancılık

Devrez Havzası'nda büyükbaş hayvan sayısı küçükbaş hayvan sayısından azdır. Ancak büyükbaş hayvanların küçükbaş hayvanlara oranla daha fazla ekonomik değerinin bulunması dolayısıyla bölgede büyükbaş hayvancılığın yeri giderek artmaktadır. Büyükbaş hayvanlar bölgedeki toplam hayvan varlığının %43.7'sini oluşturmaktadır. Sayı olarak 65687 baş olan bu hayvanların tamamına yakını sığır olup, bölgede Tosya ve Orta'nın dışında manda sayısı yok denecek kadar azdır.

Araştırma sahasında büyükbaş hayvancılık, genellikle otlakların varlığına bağlı olarak yapılan ekstansif hayvancılık şeklindedir. Bu sebeple bölgedeki ortalama işletme büyüklükleri 10-15 baştır. Kır kesiminde hemen hemen her ailenin en az bir büyükbaş hayvanı bulunmakta birlikte bu hayvanlar ticari amaçtan ziyade ailenin süt ve süt ürünlerini karşılamak amacıyla beslenmektedir. Ticari amaçla yapılan büyükbaş hayvancılık bölgenin geniş çayır ve merası bulunan köylerinde yapılmaktadır. Dolayısıyla bölgede çayır ve mera alanlarının dağılışı ile büyükbaş hayvan varlığının dağılışı arasında bir paralellik söz konusudur.

Devrez Havzası'nda yetiştirilen sığırların %43.9'u yerli, %44.7'si kültür merkezi ve %11.4'ü de saf kültürdür. Bölgenin doğal çevre şartlarına son derece uyum göstermiş olan yerli sığırların en belirgin özellikleri tırnakları da dahil olmak üzere tamamen siyah olmalarıdır. Bu sebeple yerli kara ya da kara sığır olarak isimlendirilen yerli ırkın ortalama canlı ağırlığı erkekte 300, dişide 200 kg, günlük süt verimi ise 3-5 kg arasındadır. Görüldüğü gibi yerli sığırların et ve süt verimleri son derece düşüktür. Bu durum bölgede 1956 yılında ıslah çalışmalarının başlatılması sağlamış ve birim hayvan başına daha çok et ve süt elde etmek amacıyla yerli sığırlar et ve süt verimi yüksek olan Montofon Holstein (Siyah Alaca), Simmental (Sarı Alaca) ve Jersey ırklarıyla suni tohumlama yapılarak melezleştirilmiştir (Foto 3.8).

Foto 3.8. Devrez Havzası'nda Holstein ve Simmental Melezlerinden Oluşmuş Bir Sığır Sürüsünün Görünümü (Ilgaz-Yazı Mevkisi).

Bölgede süt toplama işinin yaygın olmaması ve Yaz aylarında yaylacılık faaliyetlerinin yapılması dolayısıyla yerli sığır ırkının ıslahı çalışmalarında besiye ve yaylacılığa uygun olan Montofon ve Simmental ırkları tercih edilmiştir. Bu ıslah çalışmalarıyla üretilen Montofon melezinin ortalama canlı ağırlığı 400-450 kg, günlük süt verimi de 10-12 kg, arasındadır. Simmental melezinin ise canlı ağırlığı 450-500 kg günlük süt verimi de 8-10 kg arasında bulunmaktadır. Havzadaki diğer kültür melezlerinden olan Holstein ve Jersey ırkı melezlerinin de et ve süt verimleri Montofon ve Simmental melezlerine yakındır. Örneğin Holstein melezinin ortalama ağırlığı 350-400 kg günlük süt verimi ise 10-12 kg arasındadır. Araştırma sahasından 1956'dan günümüze kadar yapılan ıslah çalışmaları sonucunda toplam sığır varlığının %56.1'i ıslah edilmiştir. Islah çalışmalarıyla üretilen kültür melezi sığırları bölgenin doğal çevre şartlarına uyum sağlamıştır. Yazın alpin zonda bulunan yaylalardan beslenen kültür melezi sığırlar, kışın ahırlarda besi yemi verilerek besiye çekilmekte ve besi sonucunda semizleyen hayvanlar satışa sunulmaktadır.

Araştırma sahasında ıslah çalışmalarıyla birlikte Tosya'da Tostaş Yem ve en son olarak da Aytaç Et ve Süt Ürünleri Sanayii'nin kurulması, büyükbaş hayvancılığın gelişmesini sağlamıştır. Islah çalışmaları ve kurulan tesisler sayesinde büyükbaş hayvanlar soyca iyileştiği gibi bölgedeki ekstansif şekilde yapılan büyükbaş hayvancılıktan besi hayvancılığına ve süt ve damızlık hayvan yetiştiriciliğine doğru yönelimler hızlanmıştır. Bölgede büyükbaş hayvancılığı geliştirmek için devlet tarafından bazı projeler uygulanmıştır. Bunlardan %20 faizli hayvancılığı geliştirme projesi ve tarımsal kalkınma ve yetiştirici birliği şeklinde kurulan oluşumlarla bölgeye çok sayıda kültür ırkı damızlık ve besi sığırı getirilmiştir. Bu sayede bölgedeki kültür ırkı sığırların sayısı 7496 başa (%11.4) ulaşmıştır.

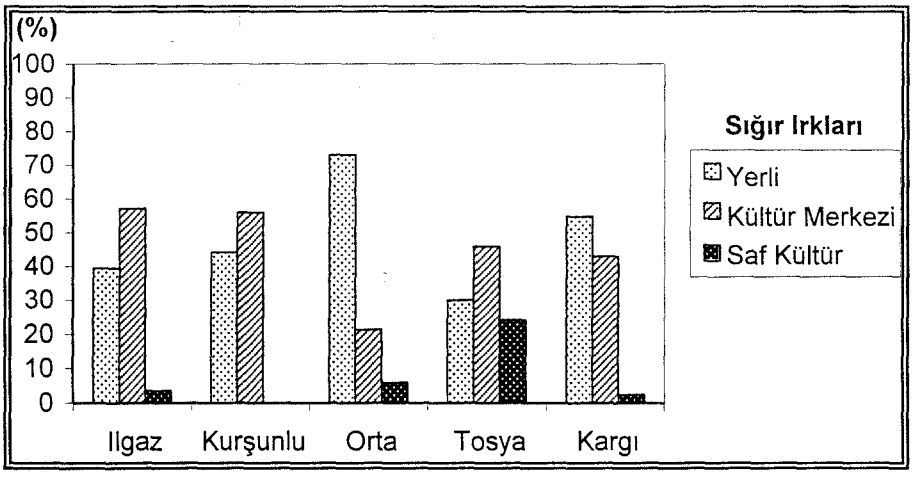
Tablo 3.20. Devrez Havzası'nda Sığırların Irklarına Göre Dağılım (1997).

Sığır Irkları	Yerleşmeler										Havza Toplamı	
	Ilgaz		Kurşunlu		Orta		Tosya		Kargı			
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Yerli	5355	39.5	4862	43.9	10002	73.2	7736	30.1	924	54.8	28879	43.9
Kültür Merkezi	7736	57.1	6178	55.9	2882	21.0	11794	45.8	722	42.8	29312	44.7
Kültür	458	3.4	19	0.2	792	5.8	6187	24.1	40	2.4	7496	11.4
Toplam	13549	100	11059	100	13676	100	25717	100	1686	100	65687	100

Kaynak: Ilgaz, Kurşunlu, Orta, Tosya ve Kargı İlçe Tarım Müdürlüklerinden Alınan Hayvan İstatistiklerinden Yararlanılarak Hazırlanmıştır.

Tablo 3.20'de Araştırma sahasında yetiştirilen sığırların ırklarına göre dağılımları gösterilmiştir. Bu tabloda da görüldüğü üzere bölgede yetiştirilen sığırların %44.7'si (29312 baş) kültür melezi, %43.9'u (28879 baş) yerli, %11.4'ü de (7496 baş) saf kültür ırkıdır. Bölgede 1956 yılından beri yapılan çalışmalarla yerli ırkın (Yerli Kara) büyük oranda ıslah edildiği anlaşılmaktadır. Ancak yine de bölgenin Orta kesiminde yerli ırkın %73.2 gibi yüksek bir oranla diğer sığırlardan daha fazla tercih edildiği görülmektedir. Daha önce de ifade edildiği gibi Orta arazisinin büyük bir kısmı step sahası olup burada oldukça sert bir karasal iklim hüküm sürmektedir. Bu doğal şartlar içerisinde Orta yöresinde yapılan ıslah çalışmalarından yeterince verim alınamamıştır. Bu sebeple orta yöresinde yörenin doğal çevre şartlarına iyi bir şekilde uyum sağlayan Yerli Kara sığırları daha fazladır. Bölgenin geniş otlak ve meralarına sahip olan Ilgaz ve besiciliğin ön plana çıktığı Tosya yörelerinde ise kültür melezi sığırlar çoğunluktadır (Şekil 3.11).

Araştırma sahasında uygulanan büyükbaş hayvancılığı geliştirme projeleri en iyi sonuçlarına, Tosya yöresinde ulaşmıştır. Tosya'da hayvan ıslahıyla başlatılan geliştirme çabaları Tostaş Yem Fabrikası'nın kurulması ve 1987 yılında başlatılan %20 faizli hayvancılığı geliştirme projesiyle hız kazanmıştır. Bu çalışmalarla Tosya'daki sığır varlığının %42.8'i melezleştirilmiş ve saf kültür oranı da %24.1'le havza genelindeki en yüksek rakama ulaşmıştır. Yerli sığır oranının %30.1'e kadar indiği Tosya'da süt işleyen tesislerin kurulmasıyla süt inekçiliği yapılmaya başlamış, bu durumda süt verimi yüksek Montofon ve Holstein gibi saf kültür ırkları ve bunların melezlerinin sayısını artırmıştır.

Şekil 3.11. Devrez Havzası'nda Sığır Irklarının Türlerine Göre Dağılımı (1997).

Türkiye'nin en büyük et işleme tesislerinden olan Aytaç Et ve Gıda Sanayii'nin bölgenin yakınında bulunan Çerkeş'te kurulmasıyla, araştırma sahasında besi hayvancılığı ivme kazanmıştır. Bu duruma bağlı olarak bölgede iklim şartlarına uyum sağlayan ve et verimi yüksek olan Holstein ve Simmental melezi sığırların besiye çekilmesi ön plana çıkmıştır. İlçe merkezlerinin yakın çevresinde bulunan ahırlarda besiye çekilen kültür melezi sığırlara yem olarak arpa, çavdar, yulaf ve fiğ gibi bölgede üretilen yem bitkileri, mısır slajı ve özellikle de Tosya yem fabrikasından temin edilen besi yemi verilmektedir. Ortalama 5-6 aylığına besiye çekilen sığırlar istenilen ağırlığa ulaşınca ilçe merkezlerinde bulunan hayvan pazarlarında (mal pazarlarında) satılmakta ya da kesim için Aytaç'a götürülmektedir.

Araştırma sahasının sığır dışında yetiştirilen diğer büyükbaş hayvanı mandadır. Sıcak aylarda serinlemek amacıyla suya girme ihtiyacı duyan bu hayvanlar, bölgede taban suyunun zemine yakın olduğu sulak zeminli yerlerde beslenmektedir. Mandalar yerli sığırların nazaran yaklaşık iki kat (700-800 kg) daha fazla canlı ağırlığa ulaşmasına rağmen etinin çok sert olması ve bu sebeple de tüketilmemesi dolayısıyla fazla ekonomik değeri bulunmayan hayvanlardır. Ancak bölgenin, Devrez Vadisi'nin tabanındaki sulak zeminli alanlarında başka hayvanlar beslenemediğinden sütü için manda yetiştirilmektedir. Bu hayvanlardan yılda ortalama 600 kg süt elde edilmektedir. Manda sütü inek sütüne oranla oldukça yağlıdır. Bu sebeple bölgede manda sütü peynir ve yoğurdun yağlanmasında ve kaymak yapımında kullanılmaktadır. Bölgede fazla olmamakla birlikte mandaların ziraî faaliyetlerde gücünden de yararlanılmaktadır. Devrez Vadisi'nin tabanında pirinç tarlalarının küçük parselli olması sebebiyle bu tarlaların sürüm ve ekim işlerinde manda gücü hala kullanılmaktadır.

Bölgede büyükbaş hayvanların en fazla yakalandıkları hastalıklar mantar, sarılık ve yanıkaradır. Yöresel adlarıyla kellik ve ağrık olarak isimlendirilen mantar ve sarılık hastalıkları bölgede oldukça yaygındır. Bu hastalıkların dışında bazı seneler havzanın muhtelif yerlerinde şap ve şarbon gibi tehlikeli salgın hastalıklarda görülmektedir. Bu sebeple ilçe tarım müdürlükleri araştırma sahasında sık sık hayvan sağlık taraması ve aşılama çalışmaları yapmaktadır. Nitekim Orta İlçe Tarım Müdürlüğü 1997 yılı itibariyle 13696 hayvana şap, 3658 hayvana yanıkara, 34628 hayvana sığır vebası ve 562 hayvana da brucelleois aşılaması yapılmıştır.

Araştırma sahasında Tosya ve Kurşunlu'nun köyleri ürettikleri sütün fazlasını süt toplayıcılarına vermektedir. Üreticiler sütlerini plastik bidonlara koyarak meskenlerinin önündeki süt toplayıcılarının alabileceği yerlere bırakmaktadır. Süt toplayıcıları köy köy dolaşarak üreticilerin sütlerini almakta ve üreticiye aylık olarak toptan ödemede bulunmaktadır. Tosya'da üreticiden toplanan sütlerin büyük bir kısmı Nalbantoğlu Süt ve Süt Mamulleri Sanayii'nde değerlendirilmektedir. Kurşunlu'da ise toplanan sütler Aytaç Tesislerine gönderilmektedir. Ilgaz ve Orta'nın köylüleri ürettikleri sütün ihtiyaç fazlasını peynir ve yoğurt yaparak satışa hazır hale getirmektedir. Satış ya üreticiler tarafından ilçe merkezlerinde kurulan haftalık pazarlarda doğrudan tüketiciye, ya da köylere kadar gelerek yerinde alım yapan peynir ve yoğurt tüccarlarına yapılmaktadır. Bölgede nüfusun az olması ve büyük tüketim merkezlerinin bulunmaması, üretilen hayvansal ürünlerin daha ziyade bölge dışına gönderilmesine sebep olmuştur. Bu sebeple bölge mezbahalarında hayvan kesimi oldukça azdır. Örneğin, 1997 yıl itibariyle Ilgaz ilçesinin kesim hanelerinde 89 başı küçükbaş, 541 başı da büyükbaş olmak üzere toplam 630 baş, Tosya ilçesinin kesim hanelerinde de 393'ü küçükbaş, 1593'ü de büyükbaş olmak üzere toplam 1926 baş hayvan kesimi yapılmıştır. Ilgaz ve Tosya'da ki kesim hanelerde kesilen hayvanlar içerisinde büyükbaş hayvan sayısının fazla olmasından anlaşılacağı üzere bölgede daha ziyade sığır eti tüketilmektedir. Küçükbaş hayvanların eti ise daha ziyade E-80 Devlet Karayolu'nun kenarlarında bulunan tesislerde biryan (kuyu kebabı) yapılarak satılmaktadır.

3.3.3. Yük ve Çeki Hayvanları

Araştırma sahası daha öncede ifade edildiği gibi Devrez vadi tabanının dışında oldukça yüksek eğimli ve arızalı bir topografyaya sahiptir. Bu durum ve kışın getirdiği olumsuz koşullar bölgenin yüksek dağlık ve ormanlık köylerinde münakale imkânlarını zorlaştırmaktadır. Bu sebeple bölgede her ne kadar en küçük yerleşim birimlerine kadar ulaşan yollar yapılmışsa da topografya ve iklim şartlarının ortaya çıkardığı ulaşım güçlükleri dolayısıyla at, eşek ve katır gibi hayvanlar hâlâ kullanılmaktadır (Foto 3.9). Ulaşım güçlüklerinin yanısıra bölge halkını yük ve çeki hayvanı beslemeye iten diğer bir sebep de tarım arazilerinin dağınık ve küçük parçalı oluşudur. Ayrıca bu arazilerin ve yaylak alanlarının köylerden uzak mevkilerde bulunduğu için köylü yük ve çeki hayvanı beslemeye mecbur kılmaktadır. Çünkü bölgenin yüksek eğim derecelerine sahip olan kesimlerinde bulunan dağınık ve küçük ölçekli tarım arazilerinde motorlu tarım araçlarının kullanılması oldukça güç olup buralara ulaşım ancak yük hayvanlarının sırtında olmaktadır.

Bölge geneline bakıldığında bölgenin toplam hayvan varlığının %3.3'ünün (4929 baş) yük ve çeki hayvanlarından oluştuğu görülmektedir. Bu hayvanların %66.9'unu (3299 baş) meydana getiren eşekler araştırma sahasında en fazla yararlanılan yük hayvanlardır. Hemen hemen her köyde en az birkaç tane eşeğin bulunduğu görülmektedir. Geçmişte bölgede sayıları daha fazla olan yük ve çeki hayvanları, motorlu ulaşım ve tarım araçlarının yayılması ve köy yollarının daha iyi standartlara getirilmesiyle sayıca azalmıştır. Örneğin bölgedeki toplam yük ve çeki hayvan varlığının %54.2'sini bulunduran Tosya'da 1993 yılında 3610 baş yük ve çeki hayvanı bulunurken 1997 yılına gelindiğinde Tosya'daki toplam yük ve çeki hayvanı sayısı %25.9 oranında azalarak 2675'başa inmiştir. Bu durum bölgedeki yük ve çeki hayvanı sayısının gün geçtikçe azaldığını göstermektedir.

Foto 3.9. Devrez Havzası'nın Kırsal Kesimlerinde Taşımada Yük Hayvanlarından Yaralanılmaktadır (Dodurga Orta).

3.3.4. Kümes Hayvancılığı

Araştırma sahasında kümes hayvancılığı geleneksel olarak bütün köylerde yapılmaktadır. Kırsal kesimde hemen hemen her ailenin eti ve yumurtasından istifade etmek için kendisine ait en az 3-5 tane kümes hayvanı bulunmaktadır. Aile tipinde olduğu için ekstansif metotlarla sürdürülen bu faaliyet yıl boyunca devam etmekte Yaz aylarında kümes hayvanları yaylalara dahi götürülmektedir. Bölgede aile ihtiyacı göz önünde bulundurularak başta tavuk beslenmekte, tavuğun yanısıra bazı ailelerde hindi, ördek ve kaz gibi diğer kümes hayvanlarının yetiştirildiği de görülmektedir. Aileler kümes hayvanları için avlunun bir köşesine tünek adını verdikleri bir kümes yapmakta ve kümes hayvanlarının yumurtlaması için tünek içine bir de folluk koymaktadır. Geceleri tünekte geçiren kümes hayvanları sabahın olmasıyla birlikte meskenin çevresinde kendi kendine yemlenmeye başlamaktadır. Bu hayvanlar için özel bir yemleme yapılmamakta, sadece sabah ve akşamları buğday kırığı ve arpa gibi yem bitkileri verilmektedir. Bölgede yapılan aile tipi kümes hayvancılığında kümes hayvanlarının açıkta kendi kendine yemlenmeye bırakılması dolayısıyla bu hayvanlar sağlıksız ortamlarda eşelenerek yeterince beslenememektedir. Buna bağlı olarak bölgede kümes hayvanlarının et ve yumurta verimi düşmekte ve sık sık salgın hastalıklar görülmektedir. Bu durum aşılama çalışmalarını artırmıştır. Örneğin Kurşunlu'da 1996 yılında 7550 tane kümes hayvanına newcastle aşısı yapılmışken, 1997 yılına newcastle aşısı yapılan kümes hayvanı sayısı 11000'e ulaşmıştır.

Araştırma sahasının Ilgaz, Kurşunlu, Orta ve Tosya dahilinde kalan kesimlerinde 1997 yılı itibariyle yaklaşık olarak 125865 tane kümes hayvanı beslenmektedir. Bu hayvanların %85.3'ünü tavuk ve horozlar (107350 tane), %11.9'unu hindiler, %1.4'ünü kazlar ve %1.4'ünü de ördekler oluşturmuştur (Tablo 3.21). Ayrıca araştırma sahasının yıllık yumurta üretimi 12.840.000 adet civarındadır.

Tablo 3.21. Devrez Havzası'nda Kümes Hayvanlarının Türlerine Göre Dağılımı (1997).

Kümes Hayvanları	Yerleşmeler								Havza Toplamı	
	Ilgaz		Kurşunlu		Orta		Tosya			
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Tavuk	25000	98.2	11350	79.6	17000	66.3	54000	89.2	107350	85.3
Hindi	200	0.8	2765	19.4	6000	23.3	6000	9.9	14965	11.9
Kaz	150	0.6	100	0.6	1245	4.8	300	0.5	1795	1.4
Ördek	100	0.4	50	0.4	1400	5.6	200	0.4	1750	1.4
Toplam	25450	100	14265	100	25645	100	60500	100	125860	100

Kaynak: Ilgaz, Kurşunlu, Orta ve Tosya ilçe Tarım Müdürlüklerinden Alınan Hayvan İstatistiklerinden Alınmıştır.

Tablo 3.21'de de görüldüğü gibi araştırma sahasında en fazla yetiştirilen kümes hayvanı horozla birlikte değerlendirilen tavuktur. Bölgede yetiştirilen tavukların %78.4'ü (841000 tane) yumurtacı, %21.6'sı da (23250 tane) etçi türlerdir. Araştırma sahasında geleneksel aile tipi tavukçuluk yaygın olmakla birlikte, modern metot ve tekniklerle tavuk yumurtası üreten ikisi küçük biriside orta ölçekli olmak üzere üç tane de tavuk çiftliği işletmesi bulunmaktadır. Bunların içerisinde en büyüğü Tosya ilçe merkezinin yakınında bulunan Tosya yem fabrikasına bağlı olarak kurulan ve işletilen Tostaş Tavukçuluktur. Yumurta üretimi üzerine kurulan bu çiftliğe Bursa ve Balıkesir'den yumurtacı tavuk cinslerinin civcivleri getirilmekte ve bu civcivler yem fabrikasında üretilen yemlerle beslenerek büyütülmektedir. 20-22 haftalık olduktan sonra tavuklar yumurtlamaya başladıkları için beslenme kafeslerinden yumurtlama kafeslerine alınmakta ve burada 64 haftaya kadar beslenen tavuklar yumurta verimlerinin düşmesiyle birlikte canlı olarak piyasaya satılmaktadır. Tostaş Tavuk Çiftliği'nde bir yıl içerisinde belirli aralıklarla 5000 civcivlik partiler halinde Isabrown cinsi yumurtacı tavuk civcivleri beslenmeye alınmakta ve yılda yaklaşık 4.500.000 adet yumurta üretilmektedir. Burada üretilen yumurta Kastamonu ve Çankırı'nın ilçelerinde pazarlanmaktadır.

Tostaş tavuk çiftliğinin dışında kalan tavuk çiftliklerinden birisi Ilgaz ilçe merkezinin yakınında diğeri de Ilgaz'ın Kıyısın köyünde bulunmaktadır. Bunlardan Kıyısın köyünde bulunan Karabıyıklar Tavuk Çiftliği et tavukçuluğu üzerine kurulmuştur. Bu çiftlikte yılda ortalama 5000 tane Broiler cinsi pilicin kesimi yapılmakta ve kesilen piliçler Çankırı ve ilçelerinde pazarlanmaktadır. Ilgaz ilçe merkezinin yakının da bulunun Karakaya tavuk çiftliğinde ise yumurta tavukçuluğu yapılmaktadır. Bu çiftlikte yılda yaklaşık 7000 yumurtacı tavuk civcivi büyütülmektedir. Bölgede her ne kadar fenni tavukçuluğun yapıldığı tavuk çiftliklerinde gerekli tedbirler alınsa da, bu çiftliklerde bazı seneler tehlikeli salgın hastalıkların görüldüğü olmuştur. Nitekim Ilgaz'daki Karakaya tavuk çiftliğinde 1997 yılında salmanellosis hastalığı görülmüş ancak bu hastalık fazla ölümlere sebep olmadan gerekli tedbirler alınarak önlenmiştir. Bu sebeple tavuk çiftliklerinde Gumbara, Bronşit ve Karma aşı gibi koruyucu aşılamalar yapılmakta ve hijyene dikkat edilmektedir.

Araştırma sahasında tavuktan sonra en fazla beslenen kümes hayvanı hindidir. Yöresel adı ibi olan hindiler, tavuklara oranla daha nazik oldukları için kırsal kesimin geleneksel kümes hayvanı yetiştirme şartları içerisinde zor büyüyen bir kümes hayvanıdır. Bu sebeple bölgede hindi yetiştirilmesi tavuğa nazaran oldukça azdır. Kaz ve ördekler sulak alanlara bağlı olarak yaşamaların sürdürdükleri için bölgede en az sayıda bulunan kümes hayvanlarıdır. Bunlar Devrez Vadisi'nin tabanında yerleşmiş olan sulak köylerde yetiştirilmektedir.

Bölgede ilçe tarım müdürlükleri geleneksel olarak yapılan aile tipi kümes hayvancılığı geliştirmek için et ve yumurta verimi yüksek olan tavuk civcivleri ve hindi palazı dağıtımı yapmaktadır. Bu amaçla 1997 yılı itibariyle Kurşunlu'da 3253 tane yumurta ve 1500 tane de et civciviyle 180 tane hindi palazı, Ilgaz'da da 1750 adet yumurta civciviyle 780 tane de hindi palazı dağıtımı gerçekleştirilmiştir. Ayrıca ilçe tarım müdürlükleri kümes hayvanları salgın hastalıklardan korumak için aşılama ve sağlık taramaları da yapmaktadır.

3.3.5. Arıcılık

Araştırma sahasında arıcılık faaliyetlerinin geçmişi oldukça eskilere dayanmaktadır. Bilindiği gibi şeker fabrikasyon olarak üretilmeden önce Türkiye'de şeker ihtiyacının büyük bir kısmı üzümden ele edilen pekmez ve bal ile giderilmekteydi. Üzüm pekmezi kırsal, bal da şehirli nüfusun önemli bir gıda maddesi durumundaydı. 1571 tarihli Tapu-Tahrir Defterlerinde düşülen kayıtlardan anlaşıldığı üzere bölgede arıcılık oldukça yaygın bir faaliyetti. Bu tahrirlerde bölgedeki köylerin bir çoğunda arıcılığın yapıldığı ve en fazla arı kovanının 325 tane ile Koçhisar'ın (Ilgaz) Yuva köylerinde bulunduğu belirtilmektedir.

Devrez Havzası'nda topografya şartlarının kısa mesafeler dahilinde değişmesi farklı ekolojik şartlar ortaya çıkarmıştır. Bu duruma bağlı olarak havza zengin bir floraya sahip bir hale gelmiş, havzanın flora açısından zengin olması da arıcılık faaliyetlerini beraberinde getirmiştir. Bölge florasında arıcılık açısından önem taşıyan bitkilerden başlıcaları çam, meşe, akasya, söğüt, elma, armut, erik, iğde, ıhlamur, ballıbaba, geven, kekik, nane ve yoncadır. İlkbahar mevsimiyle birlikte bu bitkiler çiçeklenmeye başlamakta ve farklı fenolojik özelliklerine göre çiçeklenme Eylül ayı başına kadar devam etmektedir. Bu durum bölgede geleneksel bir şekilde yapılan sabit arıcılık ile ticari amaçlı yapılan gezici arıcılığın ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Araştırma sahasında arıcılık faaliyetleri geleneksel metotlarla yapılmaktadır. Bu sebeple bölgenin hemen hemen her köyünde arıcılık yapılmakla birlikte, bu faaliyet diğer ekonomik faaliyetlere oranla ek bir uğraş halinde sürdürülmektedir. Dolayısıyla bölgede arıcılık büyük bir oranda sabit arıcılık şeklinde yapılmaktadır. Örneğin 1997 yılı itibariyle Ilgaz'da sabit arıcılık yapan aile sayısı 550 iken, gezginci arıcılık yapan aile sayısı 21'dir. Orta'da da durum farklı olmayıp arıcılıkla uğraşan 155 aileden 143'ü sabit, 12 ise gezginci arıcılık yapmaktadır.

Araştırma sahasında 1997 yılı itibariyle toplam 22690 kovanda arıcılık yapılmış ve bu kovanlardan 129.680 kg bal, 43996 kg balmumu elde edilmiştir (Tablo 3.22). Bölgede arı kovanlarının neredeyse tamamı fenni tip olup, eski tip kovanlar arıcılığa uygunsuzluğu dolayısıyla verim düşüklüğüne sebep olduğundan artık kullanılmamaktadır.

Tablo 3.22. Devrez Havzası'nda Kovan Sayısı ve Bal ve Balmumu Üretim Dağılışı (1997).

Yerleşmeler	Ilgaz	Kurşunlu	Orta	Tosya	Havza Toplamı
Kovan Sayısı	9240	4055	2905	6430	22630
Bal Üretimi (kg)	61600	12155	42925	13000	129680
Balmumu Üretimi (kg)	9240	27000	7756	-	43996

Kaynak: Ilgaz, Kurşunlu, Orta ve Tosya İlçe Tarım Müdürlüklerinden Alınan Arıcılık Bilgi Formlarından Yararlanılarak Hazırlanmıştır.

Bölgede sabit arıcılıkta aile başına ortalama 10-15 kovan düşmektedir. Yıllık kovan başına ortalama 10 kg bal veriminin alındığı sabit arıcılıkta; üretilen balın bir kısmı aile için ayrılmakta, fazla olan kısmı ise bal tüccarlarına satılmaktadır. Araştırma sahasında floranın zengin olması dolayısıyla arıcılık faaliyeti için önemli bir potansiyel bulunmaktadır. Bu potansiyel yeterince değerlendirilmemiş, sadece gezici arıcılık yapan aileleri ilgilendiren bir unsur olmuştur. Gezginci arıcılık ticari amaçla yapıldığı için aile başına, düşen kovan sayısı en az 50-75 civarındadır. Bölgede bitkilerin çiçek açma dönemlerini takiben alt ve üst zonlar arasında yer değiştiren gezginci arıcılar, bu işi ticari amaçla yaptıkları için sabit arıcılara oranla daha modern metot ve teknikler kullanmaktadır. Bu sebeple gezginci arıcılar kovan başına ortalama 20-25 kg verim alabilmektedir.

Bölgede kovan sayısının dağılımına bakıldığında, en fazla kovanın 9240 kovanla Ilgaz'da olduğu görülmektedir (Tablo 3.22). Ilgaz'da Ilgaz Dağlarının kısa mesafelerde farklı ekolojik özellikler göstermesi dolayısıyla zengin bir flora bulunmaktadır. Bu durum, Ilgaz'ın 73 köyünün arıcılıkla ilgilenmesini sağlamıştır. Ilgaz gibi arazisinin bir kısım Ilgaz Dağlarında bulunan Tosya'da da arıcılık yaygın olmakla birlikte, burada arıcılık Ilgaz'daki kadar yaygın ve gelişmiş değildir. Kurşunlu ve Orta ise bölgenin en az kovan sayısına sahip olan yerleridir. Buralarda bitki örtüsünün fakirleşmesi arıcılığı olumsuz yönde etkilemiştir.

Devrez Havzası'nda arıcılığın genellikle bir ek gelir kaynağı olarak yapılması hem gelişmesini engellemiş ve hem de arı hastalıklarıyla yeterince mücadele edilememesi sorununu beraberinde getirmiştir. Bölgede geleneksel metotlarla yapılan sabit arıcılıkta arıları hastalıklara karşı koruyacak bilinçli önlemler ve gerekli tedbirlerin alınması güç olmaktadır. Bu sebeple bölgede bazı seneler arı kovanını söndürecek derecede tehlikeli olan arı akarı (varoa akarı), yavru çürüklüğü, nosema ve kireç hastalıklarıyla karşı karşıya kalınmıştır. Bal üretiminin iklim koşullarına göre değiştiği bölgede, hastalıklar da bal üretiminin düşmesine sebep olmaktadır. Örneğin, Tosya'da 1993'te 104 ton, 1995'te 78 ton ve 1997'de de 13 ton bal üretilmiştir. Tosya'da kovan sayısında fark edilir bir değişme olmadığı halde bal üretimindeki düşüş sebebinin kuraklıktan ve hastalıklardan olduğu anlaşılmaktadır.

Arıcılık için uygun iklim ve zengin bir floraya sahip olan araştırma sahasında, arıcılığı geliştirerek kırsal kesimin gelir seviyesini yükseltmek mümkündür. Bölgenin özellikle yeterli miktarda tarım toprağına sahip olmadığı için geçim sıkıntısı çeken orman içi ve orman kenarı köylerinde flora zenginliğini arıcılıkla üretime çevirmek ve bu sayede gelir artışı sağlamak imkânı bulunmaktadır. Bu durumun bilincinde olan ilçe tarım müdürlükleri arıcılığı geliştirmek için yetiştirici kursları düzenlemiş, fenni kovan ve arı dağıtımı yapmış, ayrıca da hastalıklarla mücadele etmiştir. Günümüzde de devam ettirilen bu çalışmalarla bölgede arıcılık nispeten geliştirilmiştir. Araştırma sahasının arıcılık faaliyeti için son derece uygun olması dolayısıyla burada 105 ortaklı Ilgaz Çevre Köyleri Kalkındırma Kooperatifi kurulmuştur. Bu kooperatif, Ilgaz'da üretilen balı ambalajlayıp pazarlamak amacıyla işletme binası ve bal süzme makineleri almıştır. Ilgaz'da sürdürülen arıcılığı geliştirme projeleriyle 1988'de 3665 tane olan arı kovanı sayısı 1993'de 7630'a ve 1997'de de 9240'a yükselmiştir.

3.3. Hayvancılıkta Gelişmeler ve Temel Sorunlar

Bölgede hayvancılık doğal çevre faktörlerinin tarımı sınırladığı köylerde temel ekonomik faaliyettir. Bu köylerde yeterli tarım alanlarının bulunmaması köylüyü çevresindeki meralarda ekstansif hayvancılık yapmaya itmiştir. Ancak bölgede temel ekonomik faaliyeti hayvancılık olan veya geçiminde tarım kadar hayvancılığı da yer veren köylerin bir çoğunun yeterli mera alanı bulunmamaktadır. Bu açıdan bakıldığında bölgede 1997 yıl itibariyle hayvan başına 6.1 dekar mera arazisi düşmektedir. Bir hayvan ünitesi için yaklaşık 20 dekarlık çayır ve mera arazisine ihtiyacın olduğu göz önünde bulundurulursa, bölgede hayvan sayısına oranla çayır ve mera arazisinin oldukça yetersiz olduğu anlaşılmaktadır.

Çayır ve mera arazisinin yetersiz olması, bölgede hayvan başına elde edilen et ve süt verimini düşürmektedir. Gerçi, hayvancılığın temel ekonomik faaliyet olarak yapıldığı köylerde hayvancılığı destekleyici yem bitkilerinin tarımı yapılmaktaysa da üretilen yem bitkileri hayvancılığın ihtiyaç duyduğu miktarın gerisinde kalmaktadır. Araştırma sahasında hayvancılığın karşı karşıya kaldığı yem sorunu, çayır ve meraların zamansız ve aşırı otlatılmasına ve bazı hukuki problemlerin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Zaten yetersiz olan çayır ve meralarda birde zamansız ve aşırı otlatılmanın yapılması bu alanların ot verimini iyice düşürmüştür. Bölgede çayır ve mera alanlarının daralması bu açıdan potansiyeli olan yaylakların kullanımında hukuki sorunların artması sonucunu ortaya çıkarmıştır. Bazı yaylaların ortak kullanımı ve aynı yaylayı birden fazla köyün sahiplenmek istemesi, bazı köylerin birbirleriyle mahkemelik olmalarına sebep olmaktadır. Örneğin Kanlıca yaylasının kullanıma hususunda Orta'nın Kanlıca Mahallesi ile Çerkeş'in Yalakçukurören köyü arasında sık sık anlaşmazlıklar ortaya çıkmaktadır. Bu sorunların giderilmesi ve hayvanlar için yeterli yemin temin edilebilmesi için çayır ve mera alanları hukuki durumları ortaya konularak ıslah edilmeli, buralarda düzenli otlatılma yapılmalı ve yem bitkilerinin üretimine ağırlık verilmelidir.

Araştırma sahasında geleneksel metotlarla ekstansif hayvancılığın yapılması, hayvancılıktan elde edilen geliri düşürmektedir. Bölgede 1956 yılından beri yapılan suni tohumlama ve ithal damızlık uygulaması, hayvan ırkında nispî bir iyileşme sağlamıştır. Fakat yinede bölgedeki hayvan potansiyelinin verim kabiliyetini ortaya koyacak derecede yemin bulunmaması ve bilgi yetersizliğinin olması dolayısıyla bu alanda istenilen düzeye henüz ulaşılamamıştır. Büyükbaş hayvancılıkta suni tohumlamayla yerli sığırlardan elde edilen kültür melezi sığırların, bölge genelindeki oranı %44.7'ye ulaşmış, damızlık hayvanlar ve doğrudan yapılan alımlarla saf kültür ırkı sığırların bölgedeki oranı da %11.4'e çıkmıştır. Ancak yine de %43.9 ile bölgedeki yerli sığırların oranı önemli sayılacak ölçüdedir. Bununla birlikte, bölgede her ne kadar suni tohumlamayla kültür melezi sığırlar elde edilmişse de bu sığırlar yerli sığırlar gibi geleneksel bir şekilde beslenmektedir. Kışın sağlıksız ahırlarda kaba yem ve kuru ot ile beslenen bu hayvanlar, baharla birlikte yaylaya çıkarılmaktadır. Bu ekstansif yetiştirme tarzı içerisinde kültür melezi sığırlarda olduğu gibi saf kültür ırkı sığırlarından da yeterli ve dengeli beslenme yapılmadığı için istenilen verim alınamamaktadır. Bu sebeple bölgede hayvancılıktan elde edilen verimi artırmak için soy ıslahının yanısıra yeterli ve dengeli beslenmeyle, barınma koşullarının da iyileştirilmesi gereklidir.

Araştırma sahasında hayvanların yetersiz ve dengesiz beslenmeleriyle, sağlıksız ortamlarda barındırılmaları; bazı seneler toplu ölümlere sebebiyet verecek ölçüde tehlikeli olan hayvan hastalıklarının görülmesine yol açmaktadır. Bölgede hayvanlar özellikle mantar ve parazitsel hastalıklara maruz kalmaktadır. Ancak bunların yanısıra sık olmasa da büyükbaş hayvanlardan şap, şarbon ve sığır vebası, küçükbaş hayvanlarda çiçek, brucellois, kanatlılarda newcastle ve arı da varroa akarı gibi hastalıklar toplu ölümlere sebep olmaktadır. Bu sebeple bölgede hayvanlar sık sık sağlık taramasından geçirilmeli ve salgın hastalıklara karşı düzenli olarak aşılanmalıdır.

Bölgede küçükbaş hayvancılıktan daha fazla getiri sağladığı için, küçükbaş hayvancılıktan büyükbaş hayvancılığa doğru bir geçiş söz konusudur. Soy ıslahı sonucunda büyükbaş hayvancılıktan daha fazla gelirin elde edilmesi büyükbaş hayvancılığı cazip hale getirmiştir. Küçükbaş hayvanlar içerisinde bölgenin geçmişte en fazla beslenen hayvan olan tiftik keçisinin sayısı koyun sayısının altına inmiş ancak koyun sayısı da seneler itibariyle azalmıştır. Bölgede küçükbaş hayvan varlığının en fazla olduğu yerler step sahalarıdır. Bu sahalar içerisinde en fazla küçükbaş hayvanın Orta'da beslendiği görülmektedir. Araştırma sahasındaki küçükbaş hayvan varlığının %43.4'ünü besleyen Orta'da, büyükbaş hayvan ıslahında başarı sağlanılamadığı için yerli sığırın toplam sığırlar içerisindeki oranı %73.2'dir. Bu durumdan da anlaşıldığı gibi Orta'da büyükbaş hayvan ıslahı çalışmalarında istenilen başarı yakalanamadığı için küçükbaş hayvancılık yoğun bir şekilde yapılmaktadır. Bölgenin diğer yerlerinde ise büyükbaş hayvanların ıslahında belirli bir başarının sağlanması ve et tüketiminde sığır etinin tercih edilesi sebebiyle büyükbaş hayvancılık daha yaygındır.

Araştırma sahasında, hayvancılıktan elde edilen ürünlerin yeterince gelir getirecek düzeyde pazarlanamaması, hayvancılığın gelişmesini engellemektedir. Bölgede bulunan kesim hanelerde kesilen hayvan sayısının azlığından anlaşıldığı üzere, bölgenin et tüketimi düşüktür. Bu sebeple yetiştirilen hayvanların büyük bir kısmı canlı olarak bölge dışına satılmaktadır. Satış ilçe hayvan pazarlarında yapılmaktadır. Satışta belirli bir fiyat politikası bulunmayıp, fiyatlandırma piyasa şartlarına göre belirlenmektedir. Bu durum satılan hayvanı yetiştirmek için yem, ilaç, işçilik ve nakliye gibi çeşitli alanlarda harcama yapan yetiştiricinin sattığı hayvandan gereği kadar kâr edememesi sorununu ortaya çıkarmaktadır. Canlı hayvan satışında olduğu gibi süt ve süt ürünlerinin satışından da yetiştirici istediği karı elde edememektedir. Yetiştirici hayvanından üretim maliyetine göre koruyucu ve kurtarıcı bir gelir elde edemediği için hayvancılıkta entansif metotlar yerine çayır ve meraya bağlı ekstansif metotlarla hayvancılık yapmayı sürdürmektedir. Bu sebeple bölgede hayvancılığı geliştirebilmek için üretilen hayvansal ürünleri yerinde değerlendirebilecek tesislerin kurulması ve hayvancılığın belli kredilerle desteklenmesi gerekmektedir.

Sonuç olarak, bölgede hayvancılığı geliştirmek için çayır ve meralar ıslah edilmeli, hayvancılık kredileri verilmeli, geliştirme projeleri uygulanmalı ve hayvansal ürünlerin işleyen sanayi tesisleri kurularak hayvansal ürünlerin pazarlanma sorunu giderilmelidir.

3.C. ORMANCILIK

Araştırma sahasının %30.2'si (94816 ha) ormanlarla kaplı bulunmaktadır. Türkiye'nin gerçek alanı baz alındığında, orman arazisinin toplam yüzölçümünün %24.8'sini kapladığı ortaya çıkmaktadır.[472] Bu duruma göre araştırma sahasının orman arazisi ortalaması, Türkiye ortalamasının üzerindedir. Bir başka ifadeyle, araştırma sahası Türkiye geneline oranla zengin sayılabilecek bir orman potansiyeline sahiptir.

Araştırma sahası iklim ve toprak özellikleri açısından doğal orman örtüsünün yetişip gelişmesine uygun şartlar taşımaktadır. Ancak doğal çevre şartlarının uygunluğuna rağmen araştırma sahasının orman arazileri olması gerekenden daha sınırlıdır. Bu durum bölgenin yerleşme tarihiyle ilgilidir. Çünkü Kalkolitik Çağdan günümüze gelinceye kadar yoğun olarak yerleşmeye sahne olması dolayısıyla, bölgenin orman örtüsü tahrip edilmiştir. Bu sebeple bölgenin kontinentalite derecesi yüksek olan kesimlerinde orman örtüsünün yerini antropojen stepler almıştır. Orta'nın Kalfat bucağında olduğu gibi step sahaları içerisindeki bazı tepelerin üzerinde ormanların günümüze kadar ulaşması, bölgenin eskiden tamamen ormanlarla kaplı olduğu gerçeğini ortaya çıkarmaktadır.

Daha önce de ifade edildiği gibi araştırma sahası Karadeniz ve İç Anadolu bölgeleri arasında bir geçiş bölgesidir. Bu duruma bağlı olarak değişen doğal çevre özellikleri içerisinde, bölgede ormanların yayıldıkları alanlar ve özellikleri kendi ekosistemleri ölçüsünde olmaktadır. Nitekim bölgede en kesif ormanlarının bulunduğu yer, Ilgaz Dağlarıdır. Çevresine oranla farklı klima özellikleri gösteren bu dağlar üzerinde bölgenin en iyi korunan karaçam, sarıçam ve göknar serileri bulunmaktadır (Foto 3.10) Buna karşılık bölgenin İç Anadolu'ya bakan komşu sahalarında doğal ve beşerî çevre şartları ormanın yetişmesini güçleştirdiği için bölgenin bu kesimlerinde orman alanları oldukça azalmaktadır.

Foto 3.10. Ilgaz Dağları Üzerindeki Ormanlardan Genel Bir Görünüm.

[472] Doğanay, H., 1995, a.g.e., s.256.

Bölgede ormanları oluşturan ağaç türlerinin yükseltiye bağlı olarak değişen doğal çevre özellikleri sebebiyle kademelendikleri görülmektedir. Devrez Vadisi'nde sıcaklık isteği fazla, yağış isteği az olan meşe ve ardıç ağaçları ormanları oluştururken, yükseldikçe meşe ve ardıç ormanlarının üzerinde karaçamlar, karaçamların üzerinde de göknar ve sarıçamlar bölgenin esas orman örtüsünü teşkil etmektedir. Bölgede Devrez Vadisi boyunca step sahalarına doğru sokulan meşelerin karaçamlarla beraber ormanlar meydana getirdiği ve özellikle de karaçamların tahrip edildiği alanlarda yayıldıkları görülmektedir. Meşe ormanları Kurşunlu ile Ilgaz arasında Devrez Çayı'nın güney kesimleri boyunca yoğunlaşmakta ve Kargı'ya kadar uzanmaktadır. Meşeler kadar yoğun olmasa da Devrez Vadisi'nde ardıç ormanlarında görmek mümkündür. Genellikle meşelerle karışık bazı yerlerde (Avşar köyü ve çevresinde) saf halde bulunan ardıç ormanları, Devrez Vadisi'nin kenarları boyunca Ilgaz doğusundan Kargı'ya kadar bulunmaktadır. meşe ve ardıç ormanlarının fazlaca bir ekonomik değeri bulunmamaktadır. Genellikle yakacak odun temini amacıyla kullanıldığı için bu ormanlar enerji ormanı olarak değerlendirilmektedir.

Bölgenin ekonomik manada değer taşıyan ormanları karaçam, sarıçam ve göknar ağaçlarından meydana gelmiştir. Step sahalarının korunaklı yerlerinde dahi bulunabilen karaçam ormanlarının bölge geneline yayıldığı ve bölgede bu ormanların en güzel serilerinin Ilgaz Dağları üzerinde bulunan Tosya Dipsizgöl çevresinde yer aldığı görülmektedir. Saf veya karaçam ve sarıçamlarla karışık olarak ormanlar meydana getiren göknarlar, bölgede 1500 metrenin üzerinde yayılmıştır. Ilgaz Dağı'nın millî park ilan edilen kesimlerinde saf ormanlar teşkil eden göknar ağaçlarının 2000 metreye kadar çıkabildikleri müşahede edilmiştir. Genellikle karaçam ve göknarlarla beraber karışık ormanlar meydana getiren sarıçamlar ise bölgenin 1000-1800 metreleri arasında yoğunluk göstermektedir. Ilgaz Dağları üzerinde 2000 metrenin üzerinde dahi çıkabilen sarıçam ormanları bölgenin ekonomik manada en fazla değer taşıyan ormanlarıdır. Çünkü bu ormanları oluşturan ağaçlar gerek gövdesinin uzunluğu ve çapının genişliği ve gerekse de budak durumunun azlığı sebebiyle tercih edilen yapacak odun niteliğindedir.

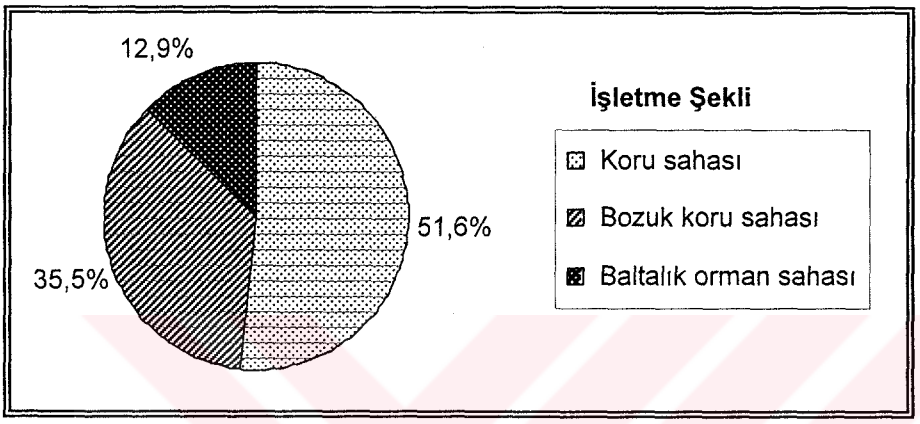
Orman işletmeleri açısından bölgenin ormanlık sahaları Çankırı merkez, Ilgaz ve Tosya orman işletme müdürlüklerinin sorumluluk sahaları içerisinde kalmaktadır. Bu işletmelerden Çankırı Merkez Orman İşletme Müdürlüğü, Orta; Ilgaz Orman İşletme Müdürlüğü, Kurşunlu ve Ilgaz; Tosya İşletme Müdürlüğü de Tosya olmak üzere araştırma sahasının farklı ormanlık sahalarını işletmektedir. Araştırma sahasında Çankırı Merkez Orman İşletme Müdürlüğü'nün Elden-Kalfat, Ilgaz Orman İşletme Müdürlüğü'nün Devrez, Hızardere, Kurşunlu, Merkez ve Yenice, Tosya Orman İşletme Müdürlüğü'nde Ahlatdağ, Akseki, Çaldağ, Dedemdağ, Kösdağ, Tosya ve Yeşilgöl olmak üzere toplam 13 tane işletme şefliği bulunmaktadır.

Ilgaz Orman İşletme Müdürlüğü 66047 hektar, Tosya Orman İşletme Müdürlüğü de 67423 hektar olmak üzere bu iki işletmenin sorumluluk sahalarında toplam 133470 hektar orman arazisi bulunmaktadır. Bu ormanlık arazinin 68838 ha'sı (%51.6) koru, 47466 ha'sı (%35.5) bozuk koru ve 17168 ha'sı da (%12.9) baltalık orman sahasıdır (Tablo 3.23, Şekil 3.12).

Tablo 3.23. Ilgaz ve Tosya Çevresindeki Orman Sahalarının İşletme Şekillerine Göre Dağılışı (1997).

İşleme müdürlükleri	Koru sahası		Bozuk koru sahası		Baltalık orman sahası		Genel toplam (ha)	
	Alanı	%	Alanı	%	Alanı	%	Alanı	%
Ilgaz	30728	46.5	35319	53.5	-	-	66047	100
Tosya	38110	56.5	12147	18.0	17168	25.6	67423	100
İşletme toplamı	68838	51.6	47466	35.5	17168	12.9	133470	100

Kaynak: Ilgaz ve Tosya Orman İşletme Müdürlükleri Verilerinden Yararlanılarak Hesap Edilmiştir.

Şekil 3.12. Ilgaz ve Tosya Çevresindeki Ormanların Ekonomik İşletme Şekillerine Göre Dağılımı (1997).

Bilindiği gibi ormanların ekonomiye doğrudan ve dolaylı yararları bulunmaktadır. Ormanların doğrudan olan yararları yapacak ve yakacak odun şeklindedir. Araştırma sahasında yılda yaklaşık 42000 m^3 Tosya'da 43000 m^3 de Ilgaz'da olmak üzere toplam 85000 m^3 damga yapılmaktadır. Tosya ve Ilgaz'da damgalanan ağaçlardan 1997 yıl sonu itibariyle 26348 m^3 tomruk, 31712 m^3 ster yakacak odunu ve 11694 m^3 de kâğıtlık odun elde edilmiştir (Tablo 3.24).

Tablo 3.24. Ilgaz ve Tosya Çevresindeki Ormanlardan Yararlanma.

İşletme Müdürlükleri	Üretim Şekli (m^3)						
	Tomruk	Maden Direği	Tel direği	Sanayi odunu	Kağıtlık Odun	Lif-yonga (ster)	Yakacak odun (ster)
Ilgaz	8100	500	50	400	5600	1800	27500
Tosya	18248	1347	142	30	6094	3764	4212
Toplam üretim	26348	1847	192	430	11694	5564	31712

Kaynak: Ilgaz ve Tosya Orman İşletme Müdürlükleri Verilerinden Yararlanılarak Hesap Edilmiştir.

Bölgede ormanlar, orman köyleri için önemli bir geçim kaynağını oluşturmaktadır. Çünkü bu alanlar orman köylerine yakacak odun ve kereste ihtiyacının yanında orman işçiliği gibi faaliyet alanlarında sunmaktadır. 6831 sayılı orman kanununa göre orman içerisinde yapılacak her türlü işçilik faaliyetlerinde orman köylüsünün çalışması şartı getirildiğinden bölgedeki orman işletmeleri yaptıracakları orman

işlerinde orman köylüsünü çalıştırmaktadır. Bu kanunda amenajman planlarının eta verdiği köyler 31. madde, ormanlık alanı bulunan ancak amenajman planına eta vermeyen köyler 32. madde ve orman dışı olan köylerde 33. madde kapsamında değerlendirilmektedir. Bölgede orman kanunuyla orman köyü kapsamına alınan köyler; bir yandan ekim, bakım, kesim ve nakliyat gibi orman işlerinde çalışabilmekte, bir yandan da ormanlardan yakacak odun ve kereste ihtiyacının bir kısmını temin edebilmektedir. Örneğin Ilgaz Orman İşletme Müdürlüğü tarafından 1997'de üretilen 27500 ster yakacak odunun 20000 steri 31. madde, 1500 steri de 32. madde kapsamında bulunan orman köylerine yakacak odun ihtiyacı olarak verilmiştir. Orman kesiminde kesim yapılacak sahalar, işletme müdürlüklerinin önceden belirlediği üretim programında ihtiyaç duyulan envale göre belirlenmektedir. İşletme şefleri tarafından orman köylerinden temin edilen işçilerle oluşturulan ekipler, şeflerin gözetiminde ağaç motorlarıyla kesim yapmakta ve kesilen ağaçlar budanıp kabukları soyulduktan sonra orman depolarına gönderilmek üzere orman yollarının kenarına indirilmektedir (Foto 3.11). Orman köylülerine ait kamyon ve traktörlerle orman depolarına taşınan ağaçlar burada yararlanma şekillerine göre ayrılmakta ve ekonomik değeri olanlar kuruduktan sonra orman bölge şeflikleri tarafından açık arttırmayla satılmaktadır.

Foto 3.11. Tosya-Yeşilgöz Bölgesinde Kesimden Sonra Kabuk Soyan ve Mesaha (Ölçme, Boyama ve Numaralama) Yapan İşçilerden Bir Görünüş.

Orman işletmeleri kuruluş amaçlarının bir gereği olarak çevresindeki ormanların devamlılığını sağlamak mecburiyetindedir. Bu sebeple orman işletmeleri ormanlardan yararlanmanın yanısıra onların bakım dikim ve korunmasından da sorumludur. Genel bir ifadeyle silvükültür çalışmaları olarak isimlendirilen bu çalışmalar araştırma sahasında da düzenli olarak yapılmaktadır. Bölgede Tosya ve Ilgaz orman işletme müdürlükleri tarafından 1997 yılında 920 hektar gençlik bakımı, 90 hektar sıklık bakımı ve 430 hektar da kültür bakımı yapılmıştır. Bunların yanısıra bölgede dikim çalışmalarına da ağırlık

verilmektedir. Bu çalışmalar bölgenin erozyona açık boş sahalarında yoğunlaşmaktadır. Örneğin Tosya'da 1997 yılı içerisinde tüplü ve çıplak köklü olmak üzere yaklaşık 150000 adet karaçam, kızılçam ve sarıçam fidesi dikilmiştir. Bunların dışında Tosya Orman İşletme Müdürlüğü tarafından sedir ağacı yetiştirme çalışmaları da yapılmaktadır. Bu amaçla Tosya orman işletme müdürlüğü Bursa'dan getirdiği sedir ağacı fidelerini ekmiş ve oldukça başarılı sonuçlar almıştır.

Orman yangınları açısından bölge oldukça şanslıdır. Bu durum bölgenin iklim özellikleri ve ormanlık alanlarının yerleşmelerden uzak ve yüksek sahalarda bulunmasından kaynaklanmaktadır. Yılda ortalama 4-5 yangının çıktığı bölgede yangınların büyük bir kısmı ihmal ve dikkatsizlikten çıkmaktadır. Bu yangınlarda yanan orman alanı genellikle 2 hektarı geçmemekle birlikte 1994 yılında Tosya'nın Kösdağ bölgesinde çıkan orman yangınında 10 hektar karaçam ormanı yanmıştır. Bölgede ormanlar yangınlardan kaçak kesim, otlatma ve tarla açma gibi sebeplerden dolayı tahrip olmaktadır. Her ne kadar 31. madde kapsamına girdikleri için ormanlardan ihtiyaçları ölçüsünde yakacak odun ve kereste temin etseler de, bölgedeki bazı orman köylerinin geçim sıkıntısına bağlı olarak kaçak kesim yaptıkları anlaşılmaktadır. Önceleri yakacak odun ve tomruk temini amacıyla ihtiyaçları ölçüsünde ormanlardan yararlanan orman köyleri, ağaç sanayiinin gelişmesi ve kerestenin para etmesiyle kaçak kesime yönelmiştir. Ancak orman işletme müdürlüklerinin aldığı çok sıkı tedbirler ve kaçak kesime getirilen para ve hapis cezalarının sonucunda bölgede kaçak kesimler oldukça azalmıştır. Bölgede ormanların diğer bir sorunu da otlatmadır. Geçmişte sayıları 100 binlerle ifade edilen tiftik keçilerinin bölgenin ormanlık sahalarında yayıldıkları bilinmektedir. Günümüzde her ne kadar sayıları geçmişe oranla azalsa da orman köylerinin geçimini hayvancılıkta sağlamaları dolayısıyla bölgenin ormanlık arazilerinde halen otlatmanın yapıldığı görülmektedir (Foto 3.12).

Foto 3.12. Yukarıöz Yaylası Civarında Ormanlarda Otlatılan Küçükbaş Hayvan Sürüsünden Bir Görünüş.

Bölgede orman işletme müdürlüklerinin yerleşmelere yakın ormanlık arazileri tel örgülerle çevirdikleri görülmektedir. Bu sayede ormanlarda otlatmanın vereceği zararları durdurmak amaçlanmıştır. Ancak bu tel örgüler caydırıcı olmamakta ve hayvanları yaralayarak bazı hukuki sorunlar ortaya çıkmaktadır.

Günümüzde pek görülmese de, tarla açmanın geçmişte bölgenin ormanlarını tehdit eden en büyük tehlike olduğu anlaşılmaktadır. Bölgede sınırlı tarım topraklarına sahip olan orman köylerinin sahip oldukları tarlaların kenarlarındaki orman arazilerini tahrip ederek veya orman içerisinde yeni tarlalar açarak tarım arazilerini genişletmiş oldukları görülmektedir. Ancak eğim değeri yüksek alanlarda açılan bu tarlalar zamanla erozyon tehlikesiyle karşı karşıya kalmakta ve zaten az olan verimliliğin iyice düşmesiyle bu araziler mera alanı haline gelmektedir. Böylece bölgede orman içlerinde ve kenarlarında ormanlardan yoksun ve kendi haline bırakılmış açık araziler meydana gelmiştir.

Bölgede orman köylerinin ormanla iç içe bulunmalarına rağmen ormanlardan gereği kadar yararlanamadıkları görülmektedir. Bu köylerde ormanlar ekonomik alanda değerlendirilemediği için bir ekonomik potansiyelden ziyade, tarla ve mera alanlarını kısıtlayarak köyün geçimini daraltan alanlardır. Orman köylerini içinde bulunduğu bu ekonomik zorluklardan kurtarmak ve ormanlardan yeteri kadar yararlanılmasını sağlamak amacıyla bu köylerde orman kooperatifleri kurulmuştur. Bu kooperatifler orman işletmelerinin yaptığı ağaçlandırma, bakım, kesim ve nakliyat gibi işleri almakta ve köylerinin yakacak odun ve kereste ihtiyaçlarının orman işletmelerinden alınmasında yardımcı olmaktadır. Ancak bu kooperatiflerin her sene düzenli iş alamamaları, alsalar da bu işlerde işçilik ücretinin düşük olması ve nüfusunun yaşlı olması gibi sebeplerle çalıştıracak işçi bulamamaları orman köylerinin çevresindeki ormanlarla olan ilişkisini azaltmıştır. Bu zor geçim şartları dolayısıyla orman köylerinde nüfusun büyük bir kısmı göç etmekte köyde kalıp tarım ve hayvancılıkla geçimi temin etmeye çalışanlar ise bu faaliyetlerini orman arazisi içerisinde yaptıkları için sık sık orman işletmeleriyle hukuki sorunlar yaşamaktadır. Araştırma sahasının orta zenginlikte bir orman potansiyelinin olması dolayısıyla, Tosya ve Ilgaz'da ormana dayalı sanayi tesislerinin kurulduğu görülmektedir. Bu tesislerden başlıcaları Tosya şehrinin yakın çevresinde bulunmaktadır. Burada kontrplak ve mobilya üreten tesislerle sayısı 450'yi bulan kapı ve pencere atölyesi mevcuttur. Ilgaz'da da ilki 1954 yılında kurulan 5 tane kereste fabrikası vardır. Orta ve Kurşunlu'da ise orman alanlarının az olması, ormana bağlı sanayiinin oluşmasını engellemiştir.

3.D. SANAYİ

Devrez Havzası, sanayinin kurulması için gerekli olan ham madde, enerji, sermaye, iş gücü ve ulaşım gibi faktörlerin bir çoğu açısından gerekli potansiyele sahip olan bir bölgedir. Ancak bölgenin bu potansiyelinden Tosya şehri dışında kalan diğer yerlerinde yeterince faydalanılmamıştır. Bu sebeple bölgede sanayi tesisleri Tosya şehri ve yakın çevresinde yoğunlaşmıştır.

Bölgede sanayinin ilk tohumları Osmanlı İmparatorluğu döneminde atılmıştır. Bu dönemde bölgenin Tosya ve Ilgaz şehirlerinde el sanatlarına dayalı bir üretim şekli mevcuttur. Buraları Osmanlı İmparatorluğu'nun Ankara ve yakın çevresinden sonra en önemli sof üretim merkezleridir. XVI. Yüzyılda Koçhisar (Ilgaz) ve Tosya'da yetiştirilen tiftik keçilerinden elde edilen tiftiklerden Muhayyer dokunmakta, şali ve kuşak yapılmaktaydı. Ayrıca Kirpas-ı Penbe adıyla alınan vergiden anlaşıldığı üzere geçmişte Tosya ve havalisinde pamuklu dokumada dokunmaktadır. Dokumanın yanısıra Tosya şehrinde oluşturulan lonca teşkilatıyla diğer el sanatları da geliştirilmiştir. Günümüz sanayisinin temelini oluşturan bu el sanatlarından başlıcaları saraçlık, nalbantlık, bakırcılık, bıçakçılık, semercilik, tabaklık ve yemeniciliktir. Bunlardan bıçakçılık, bakırcılık ve semercilik gibi bazıları günümüzde de halen varlığını sürdürmektedir.

Günümüzde modern manada un üreten un fabrikalarının yaygınlaşmasıyla eski önemini kaybeden değirmenler; geçmişte bölgenin en önemli imalat yerlerinden birisiydi. Bu sebeple 1521 tarihli tahrirlerde bölgede 98 değirmenin kaydı düşülmüşken, 1597 tarihli tahrirlerde bölgedeki değirmen sayısı 234'e yükselmiştir. Bu durumda gösteriyor ki 16. Yüzyılda bölgede yerleşik hayata geçilmesiyle birlikte başta buğday olmak üzere tarım ürünlerinin üretiminde artış meydana gelmiş ve artan nüfusun ihtiyaçlarını gidermek amacıyla su ve hayvan gücüyle döndürülen değirmenlerin sayısı artmıştır.

Osmanlı döneminde önemli bir ticaret merkezi olan Tosya şehri, ticarette sağladığı başarıları sanayi alanına da taşımayı başarmış ve ürettiği sanayi ürünlerinin pazarlamasını yaparak bölgenin en önemli sanayi ve ticaret merkezi haline gelmiştir. Tosya şehrinin bir sanayi ve ticaret merkezi olmasında içerisinde bulunduğu bölgenin situasyon şartları etkili olmuştur. Her şeyden önce burası zengin bir tarım ve hayvancılık potansiyeli bulunan bir bölgededir. Burada üretilen ürünler geçmişte İpek Yolu, günümüzde de E-80 Devlet Karayolu vasıtasıyla büyük tüketim merkezlerine ve dış ticaret noktalarına kolaylıkla ulaştırılabilmektedir. Ayrıca Tosya'da el sanatlarıyla oluşturulan bilgi birikimi ve ticaretle elde edilen sermaye birikimi de mevcuttur. Tosya'da ki bu avantajlara ucuz işgücü de eklenmiş ve böylelikle Tosya sanayi alanında gelişmeyi başarmıştır.

Araştırma alanında sanayileşmenin ilk gayretleri Cumhuriyetin başlangıç yıllarına kadar inmektedir. Daha öncede belirtildiği gibi bölgenin modern anlamda ilk sanayi tesisi 1925 yılında Almanya'dan getirtilen lokomobil ile Tosya'da kurulan çeltik fabrikasıdır. 1970'li yıllara kadar bölgede sanayileşme açısından fazla bir ilerleme olmamış, sanayileşme el sanatlarına bağlı atölye tarzı üretim aşamasında kalmıştır. Atölye tarzı üretim günümüzde de bölgedeki sanayinin en yaygın şeklini oluşturmaktadır. Bu atölyeler içerisinde bölge açısından en fazla önem taşıyanları dokumacılık, marangozluk ve demircilik üzerine üretim yapanlardır.

Dokumacılık bölgede tekstil sanayisinin altyapısını oluşturmuştur. Çünkü geçmişte bölgeden elde edilen tiftiklerle köylere kadar yayılmış olan dokuma tezgahlarında sof, kuşak ve şali dokunmaktaydı. Sofçuluk adı altında lonca oluşturan dokumacılar Tosya kasabasındaki en önemli esnaf teşkilatını meydana getirmekteydi. Tosya dokumacılık alanındaki geçmişten gelen birikimlerini günümüze de taşımıştır. Tosya Ticaret ve Sanayi Odası'nın 1997 kayıtlarına göre şehirde 300'ün üzerinde tela dokuyan tezgah bulunmaktadır. Bu tezgahlarda yılda ortalama 3 milyon metre kare tela ve 200 bin metre kare de kaput bezi dokunmaktadır. Ayrıca Tosya'da yılda 2500 adet kese ve 1000 takımda bel kuşağının dokunduğu belirtilmiştir. Tosya şehrinde dokuma atölyelerinin şehrin kenar kesimlerinde bulunduğu görülmektedir. Bu atölyelerin bir kısmını belirli bir mekânda toplamak için Tosya'da dokumacılar sanayisi sitesinin inşasına başlanmıştır.

Marangozluk da dokumacılık gibi bölgede mevcut olan hammadde potansiyeline bağlı olarak gelişmiş ve günümüzde bölge için önemli bir gelir kaynağı haline gelmiştir. bölgede sayısı 750'nin üzerine çıkan marangoz atölyesi bulunmaktadır. Bunlar bölgenin orman varlığı açısından en zengin kısımları olan Tosya ve Ilgaz yörelerinde kurulmuştur. Bu atölyeler köylere kadar yayılmış olup Tosya'nın Aşağıkayı, Bürnük, Suluca ve Yenidoğan köylerinde de çok sayıda marangoz atölyesi bulunmaktadır. Tosya'da ki marangoz atölyelerinde ticaret ve sanayi odasının 1997 yıl sonu verilerin göre 70000 m^3 kereste işlenmiş ve bundan yaklaşık olarak 880000 adet muhtelif kapı, 300000 adet kapı kasası ve pervazı ve 350000 adet de pencere üretilmiştir. Ayrıca bu atölyelerde inşaatlar için şerit, planya, kalınlık, mars ve freze gibi doğrama işleri de yapılmaktadır. Tosya'da ağaç işleriyle uğraşan esnaf, Tosya Marangoz ve Biçkıcı Odası'nı kurmuştur. Bu odanın verdiği bilgilere göre Tosya'dan haftada ortalama 20-25 kamyon doğrama ilçe dışına gönderilmektedir. Bölgede üretilen doğrama yurt içinde Ankara ve İstanbul gibi inşaat sektörünün canlı olduğu şehirlere, yurt dışında da Ortadoğu ve Orta Asya ülkelerine pazarlanmaktadır.

Bölgedeki Atölye tipi sanayinin yaygın olan diğer bir çeşidi de metal üzerine üretim yapmaktadır. Bıçakçılık, bakırcılık ve demircilik gibi el sanatlarının oluşturduğu alt yapı üzerinde gelişen bu atölyeler bölgenin metal sanayisi açısından ileri gitmesini sağlamıştır. E-80 Devlet Karayolu'nun bölgeden geçmesine bağlı olarak bu sektörün özellikle oto tamir ve bakım ile oto yan sanayiine yedek parça üreten alanlarda geliştiği görülmektedir. Tosya şehrinde 170 kişilik madeni eşya imal sanayi (metal sanayi) ve küçük sanayi sitesi ile Ilgaz ve Kurşunlu ilçe merkezlerinin E-80 Devlet Karayolu kenarında bulunan kesimlerinde kurulan küçük sanayi sitelerinde üretim yapan bu atölyelerin en yoğun olduğu yer Tosya'dır. Tosya'da 235 atölyede siparişe dayalı üretim ve onarım yapılmaktadır. Bunlar içerisinde en önemlileri motor yenileme, oto yedek parça imalatı, traktör römorku, akümülatör imalathanesi gibi motorlu taşıtlara yönelik üretim yapan atölyelerdir. Tosya'da sayıları 4'ü bulan traktör römorku yapan atölyelerde yılda ortalama 100-120 arasında römork imal edilmektedir. Burada üretilen römorklar Tosya'nın köyleriyle Çorum, Sinop, Samsun ve Kastamonu'da satılmaktadır. Bölgede motorlu taşıtlara yönelik olarak üretim ve onarım yapan atölyelerin dışında zirai alet, güneş enerjisi kolektörü, soba, divan, kürek, balta ve bıçak gibi çeşitli aletleri üreten atölyelerde mevcuttur.

Tablo 3.25. Devrez Havzası'ndaki Sanayi Kuruluşlarının Üretim Konuları, Kapasiteleri ve Çalıştırdıkları İşçi Sayıları (1997).

Adı	Yeri	Üretim Konusu	Kapasitesi	İşçi Sayısı
Tostaş Yem ve Gıd. San. A.Ş.	Tosya	Karma Yem	11520 ton	13
Tosya Meyve Suyu San A.Ş.	Tosya	Meyve Suyu Konsantresi	750 ton	43
Nalbantoğlu Süt ve Gıda Maddeleri	Tosya	Süt mamulleri	2500 ton	14
Urgancı Gıda Pazarlama	Tosya	Tarım Ürünleri Tasnifi	3950 ton	-
KA-MA Koll. Şti.	Tosya	Un imalatı	4500 ton	9
Bektaşlar Çeltik Fabrikası	Tosya	Pirinç ve kepek	6435 ton	4
Ortalıca Çeltik Fabrikası	Tosya	Pirinç ve kepek	9456 ton	8
Güllü Çeltik Fabrikası	Tosya	Pirinç ve kepek	Fason	5
Kazanoğlu Tuz. San. A.Ş.	Ilgaz	Yemeklik tuz	240000 kg	6
Kardeşler Un San. A.Ş.	Ilgaz	Un ve kepek	80 ton	8
Edipoğlu Un Fab. A.Ş.	Ilgaz	Un ve kepek	Fason	4
Mahraplar Un Gıda Ltd. Şti	Ilgaz	Un ve kepek	Fason	40
Akik Tuğla-Kiremit San A.Ş.	Tosya	Blok tuğla	10379520 adet	30
Alfa Tuğla-Kiremit San A.Ş.	Tosya	Blok tuğla	6623232 adet	32
Devrez Tuğla-Kiremit San. A.Ş.	Tosya	Blok tuğla	7610000 adet	54
Doğan Tuğla-Kiremit San. A.Ş.	Tosya	Blok tuğla	4704000 adet	29
Hisar Tuğla-Kiremit San. A.Ş.	Tosya	Blok tuğla	9584640 adet	35
Kaytan Tuğla-Kiremit San. A.Ş.	Tosya	Blok tuğla	6912000 adet	33
Nalbantoğlu Tuğla-Kiremit San.	Tosya	Blok tuğla	998948200 adet	45
Özen Tuğla-Kiremit San. A.Ş.	Tosya	Blok tuğla	9676000 adet	48
Uğur Tuğla-Kiremit San. A.Ş.	Tosya	Blok tuğla	-	-
Üç pınar Tuğla-Kiremit San. A.Ş.	Tosya	Blok tuğla	8512000 adet	48
Şen-Ay Tuğla-Kiremit San. A.Ş.	Ilgaz	Blok tuğla	3820000 adet	22
Tekin Tuğla-Kiremit San. A.Ş.	Ilgaz	Blok tuğla	2343120 adet	30
Çanmersan Mermer San. A.Ş.	Kurşunlu	Mermer plaka	259500 m^3	136
Gökmenoğlu Bentonit San.	Kurşunlu	Bentonit	3974 ton	7
Muzaffer Ustaoğlu Bentonit San.	Kurşunlu	Bentonit	1920 ton	4
Tosya Kontrplak San. A.Ş.	Tosya	Kontrplak	9509 m^2	44
Topdil Kereste ve Mobilya San.	Tosya	Kereste-Mobilya	200 m^3	13
Tuna Ahşap ve Kap. San.	Tosya	Pres kapı, kapı kasası ve pervazı	32400 kapı, 8000 kapı kasası	6
Namsa Yapı Malz. Ltd. Şti.	Tosya	Pres kapı ve doğrama	21000 adet	11
Eken Kapı ve Mobilya San.	Tosya	Pres kapı ve pencere	21600 adet	11
Mühendisler Ahşap ve Yapı. San.	Tosya	Pres kapı-pencere, doğrama	48600 adet	9
Akmanlar Ahşap Doğrama.	Tosya	Pres kapı-doğrama	6000 adet	6
Star Ahşap Doğramacı	Tosya	Pres kapı-doğrama	15360 adet	6
Ocaklı Tekstil Sanayi	Tosya	Yapışkan Tela	933120 metre	5
İzzet Özhamamcı Tekstil San.	Tosya	Kıl Tela	158475 metre	9
Tosya Kıl-İş Tekstil San. A.Ş.	Tosya	Kıl ipliği	168960 kg	28
Mısırlı Tekstil Sanayi A.Ş.	Tosya	Kıl ipliği	126720 kg	40
Bektaş Tekstil Sanayi A.Ş.	Tosya	Kıl ipliği-kıl tela	172800 metre tela	49
Dört Murat Tekstil Ltd. şti.	Tosya	Kıl tela	179280 metre	8
Kayıkçı Tekstil San.	Tosya	Kemer astar imalı	5530000 metre	6
Metin Triko Giyim San. Ltd.	Tosya	Pantolon, gömlek, önlük	100500 parça	27
Postsan Deri Konfeksiyon	Ilgaz	Deri konfeksiyon	48300 parça	50
Ilgaz Tekstil Örme San. A.Ş.	Ilgaz	Örme kumaş	300 ton	4
Tosya Motor Yenileme San.	Tosya	Motor yenileme ve rektefiye	Fason	3
Kabakçılar Zirai Alet. San.	Tosya	Traktör remorku	276 tane	11
Acıoğlu Lastik Kaplama San.	Tosya	Lastik kaplama	150 tane	3
Nur-İş Zirai Alet San.	Orta	Patoz	5 tane	4
Yaşasan Cam ve Plastik Doğrama	Tosya	Çift cam	54720 m^2	14
Tabakoğlu Plastik Sanayi	Tosya	Plastik Eşya	187 ton	7

Kaynak: Çankırı Sanayii ve Ticaret Müdürlüğü ve Tosya Ticaret ve Sanayi Odası Verilerinden Hazırlanmıştır.

Türkiye'de 1970'li yılların başından itibaren hızlanan sanayileşme faaliyetleri araştırma sahasında da etkilerini göstermiştir. Böylece bölgede gıda, orman ve toprak sanayiine dayalı fabrikalar kurulmuş ve sanayide meydana gelen bu gelişme zamanla plastik ve cam sanayii gibi sanayinin diğer çeşitlerini bölgeye çekmiştir.

Orta ilçe merkezinin en önemli sanayi tesisi durumunda olan zirai alet yapım atölyesinde patoz üretimi yapılmaktadır. Güneş enerjisi kolektörü yapımı ise Tosya metal sanayisinin son senelerde imalatına başladığı yeni bir alandır. Buraya kolektörler Konya'dan getirilmekte ve geri kalan kısmı ve montajı Tosya'da yapılmaktadır. Tosya'dan yapılan güneş enerjisi kolektörleri Tosya, Kastamonu ve Çorum, havalisinde pazarlanmaktadır. Bu sektörde yılda ortalama 500 adet imalat yapılmakta ve satışa sunulmaktadır. Bölgede geçmişten günümüze kadar gelen ve eski önemini günümüzde de sürdüren bıçakçı atölyeleri bölgedeki el sanatlarının atölye tarzı üretime olan etkilerini açıkça ortaya koymaktadır. Tosya şehrinde bulunan bu atölyeler, ekmek bıçağı, kınlı bıçak, makas ve özellikle de Tosya'nın bağlık alanlarında bir hayli ise yarayan bıçkı adındaki bağ bıçağını üretmektedir. Sapları boynuzdan olan ve paslanmaz çelikten imal edilen bu bıçaklar Tosya ve Kastamonu havalisine pazarlanmaktadır.

Tablo 3.25'de bölgede bulunan sanayi tesisleri gösterilmiştir. Bu tabloda da görüldüğü üzere bölgenin en fazla işçi istihdam eden fabrikaları tuğla ve kiremit üzerine üretim yapan tesislerdir. Araştırma sahasında 11 tanesi Tosya, 2 tanesi de Ilgaz ilçesi sınırlarında olmak üzere toplam 13 tane tuğla fabrikası bulunmaktadır. Bu fabrikalar Tosya ve Ilgaz şehirleri arasında Devrez Çayı boyunca uzanan E-80 Devlet Karayolu'nun kenarlarında kurulmuştur. Yıllık yaklaşık olarak 80 milyon tanenin üzerinde tuğlanın üretildiği bölgede bu fabrikaların ilki 1978 yılında kurulan Devrez Tuğla Fabrikası'dır. 1978-1987 yılları arasında bölgenin günümüzdeki tuğla fabrikalarının tamamı yapılarak üretime geçmiştir. Bu fabrikalardan Akik, Alfa, Devrez, Doğan, Hisar, Kaytan, Nalbantoğlu, Özen, Uğur, Üçpınar ve Üstün isimli olanları Tosya'da, Şen-Ay ve Tekin isimli olanları da Ilgaz ilçesinde bulunmaktadır.

Bölgedeki tuğla fabrikaları Devrez Çayı Vadisi'nin yamaçlarından çıkardıkları toprağın tuğla imalatına uygun olması ve ürettikleri tuğlaları kullanım yerlerine kolaylıkla gönderebilmek amacıyla Devrez Vadisi içinde, E-80 Devlet Karayolu'nun kenarlarında kurulmuştur. Bu fabrikalar üretimde enerji olarak elektrik ve linyit kömürü kullanmakta olup fabrikaların ihtiyaç duyduğu linyit kömürü Dodurga'dan temin edilmektedir. Devamlı iş gücünü bölgeden sağlayan bu fabrikalar yaklaşık 900 kişiye istihdam sağlamakta, ihtiyaç duyulduğunda geçici olarak çalıştırmak amacıyla fabrikalara Boyabat ve Sinop çevrelerinden de mevsimlik işçiler getirtilmektedir. Bölgedeki tuğla fabrikalarında blok ve yığma tuğla çeşitleriyle siparişe dayalı özel tuğla çeşitleri üretilmektedir. Üretilen tuğlanın pazarlanması ise Bolu, Düzce ve Adapazarı üzerinden İstanbul'a ve Ankara çevresine yapılmaktadır. Nakliyatta bölgeden geçen E-80 ve Kastamonu-Ankara Devlet Karayolları kullanılmaktadır.

Bölgedeki atölye tipi üretimin en yaygın olduğu saha, orman ürünlerine dayanmaktadır. Atölye tipi üretimde değerlendirmiş olduğumuz kapı-pencere üretiminin yanında bölgenin diğer orman ürünlerini işleyen sanayileri kontrplak, mobilya ve kereste üzerine imalat yapmaktadır. Bunlardan Tosya'nın Akçakavak Mahallesi'nde ve E-80 Devlet Karayolu'nun kenarında kurulmuş olan Tosya

ağaç kaplama ve yonga levha fabrikası 63 işçi çalıştırmakta ve yılda ortalama 5000 m^3 kontrplak üretmektedir. Bölgenin orman potansiyeline bağlı olarak kurulan mobilya imalathanelerinden çalıştırdıkları işçi sayıları ve üretim miktarları ile atölyelerden ayrılarak küçük ölçekli fabrika özelliği taşıyanları pres kapı ve pencere imalatı yapmaktadır. Bunlar içerisinde sanayi tesisi özelliği taşıdığı için Tosya Ticaret ve Sanayi Odası'na sanayi tesisi olarak kayıt edilenlerin sayısı 14'tür. Bu tesislerden en büyüğü Aşağıkayı köyünde bulunan Topdil Kereste ve Mobilya Sanayii'dir. 13 kişiye istihdam sağlayan ve yılda ortalama 200 m^3 kereste işleyerek kapı ve pencere imal eden bu tesis kırsal kesimin kalkınmasında değişik metotlar ortaya koyarak bölge kırsalının kalkınması açısından güzel bir örnek teşkil etmektedir.

Osmanlı döneminde araştırma sahasının önemli bir dokuma bölgesi olması bölgedeki tekstil sanayiinin gelişmesi için gerekli olan alt yapıyı hazırlamıştır. Osmanlı döneminde bölgede üretilen tiftiklerden dokuma tezgahlarında sof, kuşak ve şali yapılmakta, bununla birlikte el emeğiyle kese, kıl çuval, yem torbası ve çorap örülmekteydi.

Kıyafet devrimiyle birlikte ceketin kullanılmaya başlanması, Tosya için yeni bir iş alanı açmıştır. Çünkü Tosya daha önce Fransa'dan Türkiye'ye getirilen ve ceketlerin göğüs ve yaka kısmında kullanılan tela üretimini Türkiye'de ilk defa yaparak bu alanda Türkiye ihtiyacının %50'sini karşılar hale gelmiştir. Tosya'da tela üretimine bağlı olarak kıl ipliği (Kamgarn iplik) üreten 4 tane fabrika kurulmuştur. Bunlar Bektaş, Mısırlı, Tosya Kıl-İş ve Dört Murat tekstil sanayidir. Bu tesisler gerektiğinde kıl tela, makine orlonu, elişi orlonu, yün ve tiftik işçiliği ve fason işçilik yapabilmektedir. Esas olarak kamgarn iplik üretimi üzerine kurulan bu fabrikaların yıllık toplam üretim kapasitesi 371 tondur. Ancak bu fabrikalar Tosya'daki tela dokuma tezgahlarının ihtiyacına bağlı olarak yılda ortalama 150 ton üretim yapmaktadır. Toplam 124 kişiye istihdam sağlayan kıl ipliği fabrikaları, üretim için kullandıkları keçi kılını başta İç Anadolu ve Akdeniz bölgeleri olmak üzere Türkiye sınırları içerisinden temin edebilmektedir. Ancak bazı senelerde Arap ülkeleri tarafından çadır yapmak amacıyla Türkiye'den keçi kılı alımlarının yapılması bu sektör için sıkıntılar ortaya çıkarmaktadır. Bu fabrikalar üretimde keçi kılının yanında kullandıkları akrilik elyaf ve diğer kimyasal maddeleri Yalova'da bulunan Aksa-Akrilik ve Kimya Sanayi'den temin etmektedir. Tosya'da üretilen Kamgran ipliğin tamamı Tosya'daki dokuma tezgahlarında tela yapımı için kullanılmakta yani Tosya telanın hem ipini dokuyarak hem de bunu üreterek tekstil alanında organize bir imalat gerçekleştirmektedir.

Tosya şehrinde bulunan kemer astarı imal eden fabrikalarla, konfeksiyon atölyeleri şehrin tekstil alanında üretim yapan diğer sanayi tesisleridir. Yılda 6 milyon metre kemer astarı imal eden Tosya'da kemer astarında kullanılan ham madde (Polyester astarı) Bursa ve Uşak'tan temin edilmektedir. Bu sahada 25 işçi çalışmakta ve üretilen kemer astarı başta İstanbul olmak üzere Türkiye'nin bütün konfeksiyon üretim yapan merkezlerine gönderilmektedir. Tosya'daki 3 adet konfeksiyon atölyesinde ise 95 işçi ile yılda 120.000 parça konfeksiyon üretilmektedir.

Bölgede Tosya kadar olmasa da Ilgaz'ın da tekstil alanında gelişmeye başladığı görülmektedir. Burada şehrin hemen güneyinden geçen E-80 Devlet Karayolu'nun kenarında kurulan Postsan ve Çörekçiler köyünde bulunan Ilgaz Tekstil ve Örme Sanayi, Ilgaz'ın tekstil alanında gelişmesine öncülük etmektedir. Ilgaz şehrinin hemen güneyindeki Beşinciyazı Mevkisinde 1997 yılında kurulan Postsan Deri Konfeksiyon'da toplam 50 kişi çalışmaktadır. Çankırı Sanayi ve Ticaret Müdürlüğü'nden alınan 1998 yılına ait fabrika kapasite raporuna göre bu tesiste yılda 32200 adet derimont-ceket, 6440 adet deri yelek, 6440 adet deri etek ve 3220 adet de deri palto dikilmektedir. Deri konfeksiyonun yanısıra bu tesiste araba kılıfı ve kıl fırçada imal edilmektedir. Çörekçiler köyünde bulunan örme kumaş fabrikasında ise yılda ortalama 300 ton örme kumaş üretilmektedir.,

Devrez Havzası'nda gıda sanayisinin temelleri un değirmenleri, çeltiği kabuğundan ayırarak pirinç haline getiren dinkler ve küçük şekerleme atölyeleriyle atılmıştır. Bölgenin 1970'li yıllara kadar sanayisinde el sanatlarının yanısıra tarım ve hayvancılık ürünlerini işleyerek tüketime hazır hale getiren ev ve küçük atölyeler önem taşımaktaydı. 1970'li yıllardan itibaren bölge gıda alanında modern sanayi tesisleriyle tanışmış ve burada süt işleyerek peynir, yoğurt ve yağ gibi süt ürünleri üreten ev tipi sanayi ile değirmenlerin yerini fabrikalar almıştır. Bu fabrikalardan başlıcaları un, çeltik, meyve suyu, süt ve süt ürünleri ve hayvan yemi üretmektedir.

Bölgede üretilen tarım ürünleri içerisinde en fazla ekonomik değer taşıyanları pirinç ve buğdaydır. Bu sebeple bölgedeki gıda sanayisinin gelişmesinde pirinç ve buğdayı işleyen ding ve değirmenlerin büyük rolü vardır. bölgede Devrez Vadisi boyunca geniş kuşaklar halinde yetiştirilen pirincin buğdaydan daha fazla önemi bulunmaktadır. Dolayısıyla gıda sanayisinin gelişmesinde çeltiği kabuğundan ayırarak pirinç haline getiren çeltik fabrikalarının önemli bir yeri bulunmaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi bölgenin modern anlamda ilk fabrikası sayılabilecek olan tesis 1925 yılında Almanya'dan Tosya şehrine getirilen lokomobilin kurulmasıyla oluşturulmuş olan çeltik fabrikasıdır. Buhar gücüyle çalışan 150 HP'lik güçteki lokomobil sayesinde saatte 3 ton çeltik işleyebilen bu fabrika, 1943 yılına kadar Sümerbank tarafından işletilmiş ve daha sonra da özel teşebbüse devredilmiştir. Özel teşebbüs de bu fabrikayı bazı tadilatlar yaparak günümüze kadar getirmiştir. Halen Bektaşlar adı ile yılda sadece Eylül ve Ekim aylarında çalışan bu fabrikada yılda 1500-2000 ton civarında çeltik işlemekte ve yaklaşık 1000-1200 ton pirinç üretilmektedir. 1998 yılı birim fiyatlarıyla fabrika işlediği çeltiğin kilosu başına 5000 TL. almakta ve üretilen çeltikten arta kalan kepeği de bölgedeki tavuk çiftliklerine kilosu 3-4 bin liradan satmaktadır. Bektaşlar Çeltik Fabrikası'ndan başka bölgede üretilen çeltiği kabuğundan ayıran iki çeltik fabrikası daha bölgenin çeltiğini işlemektedir. Bunlardan birisi Ortalıca diğeri de Güllü Çeltik Fabrikası'dır. Sınırlı sorumlu Ortalıca Köyü Tarımsal Kalkınma Kooperatifi tarafından kurulmuş olan Ortalıca Çeltik Fabrikası, Tosya şehrine 20 km uzaklıkta bulunan Ortalıca Kasabası'nın hemen kuzeyinde ve E-80 Devlet Karayolunun kenarında kurulmuştur. Ortalıca'da üretilen çeltiği işleyen bu tesis yılda 7920 ton çeltik işleme kapasitesine sahiptir. Tosya şehrinin çıkışındaki Yellikaş Mevkisinde bulunan Güllü Çeltik Fabrikası ise daha ziyade fason imalat yapmaktadır. Bu fabrika üreticinin pirinç pazarında satışa sunduğu az miktarda pirinci işlemekte ve sezonluk çalışmaktadır.

Türkiye'nin bir çok yerinde olduğu gibi araştırma sahasında da en fazla tarımı yapılan ürünlerin başında buğday gelmektedir. İklim ve toprak şartları açısından buğday tarımına son derece uygun olan bölgede Orta, Kurşunlu ve Ilgaz'ın Neojen plotaları dahilinde kalan step sahalarında yaygın olarak buğday ekilmektedir. Bölgede üretilen buğday değirmenler ve un fabrikaları tarafından işlenmektedir. Yöresel ihtiyaçlara cevap veren değirmenler kasaba ve köylerde bulunmaktadır. Toplam sayı 4'ü bulan un fabrikaları ise Ilgaz ve Tosya şehirlerinin yakınında ve E-80 Devlet Karayolu'nun kenarında kurulmuştur. Orta da üretilen buğday, Şabanözün'de, Kurşunlu'da üretilen buğday da Ilgaz'da işlenmektedir. Bölgedeki un fabrikaları içerisinde üretim kapasitesi en fazla olanı KA-MA Un Fabrikası'dır. Tosya şehrine 18 km uzaklıkta bulunan bu fabrika E-80 Devlet Karayolu'nun kenarındadır. Tosya yöresinden aldığı buğdaydan yılda 8000 ton un üretimi yapan KA-MA Un Fabrikası 9 kişiye istihdam sağlamakta ve ürettiği unu E-80 Devlet Karayolu vasıtasıyla büyük tüketim merkezlerine göndermektedir. Ilgaz ve Kurşunlu'nun Neojen platoları üzerinde bulunan çok parçalı tarım arazilerinde üretilen buğday Ilgaz'da bulunan Mahraplar, Kardeşler ve Edipoğlu un fabrikalarında işlenmektedir. Bu fabrikalar içerisine en büyüğü Mahraplar un fabrikasıdır. Ilgaz'da Çankırı Caddesi üzerinde bulunan bu fabrika 1994 yılında kurulmuş olup yılda 85-90 ton un üretmektedir. Ilgaz'da ki diğer un fabrikaları ise fason üretim yapan küçük tesislerdir. Bunlardan Kardeşler un fabrikasında 8, Edipoğlu Un Fabrikası'nda da 4 kişi çalışmaktadır.

Tosya ilçesinin tarımsal faaliyetleri içerisinde çeltik ve buğday kadar olmasa da meyve üretiminin de oldukça büyük önemi vardır. günümüzde rekreasyonel amaçlı kullanılan bağ evleri geçmişte Tosya'da meyveciliğin ne kadar önem taşıdığının bir kanıtıdır. Tosya'nın bağ ve bahçelerinde başta üzüm ve elma olmak üzere vişne, kiraz, erik, armut, kayısı, ayva ve şeftali gibi çok çeşitli meyve üretilmektedir. Üretilen bu meyvelerin yaş (sofralık) olarak pazarlamasında sıkıntı çekilmektedir. Bu sebeple Tosya'da 1979 yılında bir meyve suyu fabrikası kurulmuştur. Tosya şehrinin 3 km güney doğusunda bulunan bu fabrika Tosya-İskilip karayolunun kenarında ve yem fabrikasıyla karşı karşıyadır. 36000 m^2 arazisi olan fabrikada her ne kadar çeşitli meyveleri işlemek amaçlansa da, pazarlamada ortaya çıkan sorunlara bağlı olarak üretim sadece elma ve vişne konsantresi üzerinedir. 12 si devamlı 13 ü de geçici olmak üzere toplam 25 kişi çalıştıran bu fabrikada Haziran ayı boyunca vişne, Eylül ayının ortasından Kasım ayı sonuna kadar geçen sürede de elma alımı yapılmaktadır. Bu fabrika 1997 yılında Tosya yöresinden 6500 ton elma ve 360 ton da vişne alımı yapmıştır. Fabrika işlediği her 100 ton elmadan 13, vişneden ise 16 ton meyve konsantresi üretmekte ve günde 100 ton elma, 50 ton da vişne işleyebilmektedir. Tosya Meyve Suyu Fabrikası'nda üretilen vişne ve elma konsantreleri 200-285 kiloluk varillere doldurulmakta ve bunlar Akman, Asya ve Merka gibi meyve suyu şirketlerine satılmaktadır. Bu şirketler meyve suyu konsantrelerinin büyük bir kısmını Almanya, Avusturya ve Danimarka gibi Avrupa ülkelerine pazarlamaktadır.

Bölgede hayvancılığı kalkındırmak ve üretilen hububat ile bir kısım tarımsal sanayi ürünlerinin artıklarını değerlendirmek amacıyla Tostaş Yem Fabrikası kurulmuştur. Tosya-İskilip karayolu kenarında 20905 m^2 alan üzerine kurulan bu fabrika, Tosya şehrinin 3 km güney doğusunda ve meyve suyu fabrikasıyla karşı karşıyadır. Fabrika Tosya yöresinden temin ettiği arpa, yulaf ve buğday kırığı gibi

hububatla, buğday ve pirinç kepeğini hammadde olarak kullanmakta, ayrıca Kastamonu Şeker Fabrikası'ndan melas ve pancar posası alarak değerlendirmektedir. Yılda 36000 ton üretim kapasitesi olan fabrikada 15 kişi çalışmaktadır. Bu fabrikada proteinli besi yemi %60, proteinli süt yemi %30 oranında üretilirken, iş hayvanı yemi ve kümes hayvanı yemi oranları da %5 seviyesindedir. Fabrika ürettiği yemleri Kastamonu, Karabük, Merzifon, Amasya, Çankırı, Osmancık ve İskilip gibi il ve ilçe merkezlerinde bulunan bayilerinde satışa sunmaktadır.

Bölgenin süt ve süt ürünlerini işleyen tek fabrikası Tosya'da bulunan Nalbantoğlu Süt ve Gıda Mamulleri A.Ş.'dir. E-80 Devlet Karayolu'nun kenarında bulunan bu fabrika Tosya Kontrplak Fabrikası ile yan yanadır. Yıllık 3000 ton işleme kapasitesi olan bu fabrika 17 işçisi ile tam kapasite çalışmaktadır. Fabrikadaki üretim, peynir (beyaz ve kaşar), yoğurt ve tereyağı üretimi üzerine yoğunlaşmıştır. Burada üretilen süt mamulleri başta Ankara olmak üzere, Kastamonu, Çankırı ve İstanbul'da satışa sunulmaktadır.

Tosya'da metal sanayisine bağlı olarak plastik ve ısıcam sanayisiide gelişmeye başlamıştır. Burada plastik sanayi atölye tipinde olup 5 atölyede plastik ürünleri üretilmektedir. Toplam 13 kişiye istihdam sağlayan bu atölyelerde 1998 yılı sonu itibariyle 287 ton plastik işlenmiş ve başta su bidonu olmak üzere elektrik, su ve mutfak malzemeleri üretilmiştir. Cam sanayisi ise ısıcam üretimi üzerinedir. Bölgede sadece Tosya'da bulunan Yaşasan Isıcam Fabrikası'nda çift cam imal edilmektedir. 14 kişinin çalıştığı bu tesisin yıllık kapasitesi 54720 m^2'dir.

Görüldüğü gibi araştırma sahasında ağaç, metal, tuğla, gıda, tekstil, plastik ve cam sanayisi olmak üzere çeşitli alanlarda üretim yapan sanayi tesisleri mevcuttur. Bu tesislerin büyük çoğunluğu geçmişten günümüze Anadolu'nun en önemli ticaret yolları üzerinde bulunan Tosya şehri ve yakın çevresinde yoğunlaşmıştır. Tosya'da uzun yıllar boyunca yapılan ticari faaliyetler dolayısıyla büyük bir sermaye birikimi mevcuttur. Ayrıca burada Osmanlı zamanında oluşturulan lonca teşkilatıyla gelişen el sanatları ve ahilik müessesesiyle geliştirilen esnaf kültürü günümüzdeki mevcut sanayinin alt yapısını oluşturmuştur. Bu durumlar göz önüne alındığında sermaye,hammadde, ulaşım, enerji ve iş gücü açısından sorunu bulunmayan Tosya'da ticari hayatın geçmişte getirdiği tecrübeler pazarlama becerisini de geliştirmiş ve Tosya sadece bölgenin değil Batı Karadeniz'in en önemli sanayi merkezlerinden birisi haline gelmiştir. Tosya'da öncülüğünü E-80 Devlet Karayolu boyuncu uzanan tuğla ve tekstil fabrikalarının yaptığı sanayileşme gayretleri bölgenin şehir özelliği bulunan diğer yerleşim yeri olan Ilgaz'ı da etkilemiştir. Ilgaz şehri ve yakın çevresinde bölgenin doğal kaynakları ölçüsünde gıda ve orman ürünlerini işleyen küçük sanayi tesisleri çoğunluktadır. Bunların dışında Ilgaz'da ucuz işçilik, yer ve ulaşım kolaylığı dolayısıyla tekstil atölye ve fabrikaları kurulmuştur. Orta ve Kurşunlu kasabaları ise bölgenin sanayileşme açısından en mahrum kalan yerleridir. Bu ilçe merkezlerinde tarım ve hayvancılığa dayalı ev tipi sanayi ve metal üzerine üretim yapan atölyeleri dışında sanayileşmeden söz etmek mümkün değildir. Bu açıklamalardan da anlaşıldığı gibi bölgede sanayileşme bölge geneline dengeli bir şekilde dağılmamış, Tosya şehri etrafında yoğunlaşmıştır.

3.E. MADENLER VE MADENCİLİK

Araştırma sahasının ekonomik açıdan değer taşıyan doğal zenginlik kaynaklarından birisini de maden zuhurları oluşturmaktadır. Bölgede farklı özellik, çeşit ve rezervlerde çok sayıda maden yatakları bulunmaktadır (Tablo 3.26). Bunların büyük bir kısmı rezerv ve tenör açısından işletilmeye uygun değildir. Ancak bölgenin günümüzde verimli olmadıkları için işletilmeyen bazı manganez ve linyit yatakları zaman zaman işletilmiştir. Bu durumda gösteriyor ki bölgenin modern potansiyeli iptidai de olsa gerektiğinde değerlendirilebilecek özelliktedir.

Tablo 3.26. Devrez Havzası'ndaki Başlıca Maden Yataklarının Tenör ve Rezerv Durumları (1997).

Madenin Cinsi	Bulunduğu Yer	Tenör ve Kalitesi	Rezervi
BENTONİT	Ilgaz (Kızılibrik Köyü)	İyi kalitede	200000 Ton (Görünür) Görünür+Muhtemel 1800000 ton
	Kurşunlu (Beşpınar Mahallesi)	İyi kalitede	300000 Ton Görünür+Muhtemel
ÇİMENTO HAMMADDESİ	Orta (Karaağaç Köyü)	İyi Kalitede	510000 m^3 Görünür+Muhtemel
		Orta Kalitede	360000 m^3 Görünür+Muhtemel
	Orta (Yaylakent Kasabası)	Orta Kalitede	1500000 m^3 Görünür+Muhtemel
DİYATOMİT	Kurşunlu	-	100000000 Ton Görünür + Muhtemel
LİNYİT	Ilgaz (Kızılibrik-Alibey Köyleri)	Düşük Kaliteli	Küçük Zuhurlar halinde
	Orta (Yaylakent Kasabası)	Düşük Kaliteli	123165000 Ton (Görünür)
	Tosya (Kayaönü-Sekiler Köyü)	Düşük Kaliteli	195000 Ton (Görünür) 117000 Ton (Muhtemel)
MANGENEZ	Ilgaz (Yukarıbozan K.)	%18 mn düşük tenörlü	-
	Tosya (Karkın Köyü)	-	2000 Ton
	Tosya (Karaköy)	%23 mn	500000 Ton
	Tosya (Doğardı Köyü)	%46 Mn	3000 Ton
	Tosya-Kargı (Değirmenler Sırtı	%23 Mn	12500 Ton
MANYETİZ	Ilgaz (Kaçan Köyü)	Orta Kalitede	3000000 Ton (Mümkün)
MERMER	Tosya (Gevurdağı Mevkisi)	Tektonik breş manzarası arzeder. İyi cila alır.	-
PERLİT	Orta (Sakaeli Köyü)	-	15000000 Ton (Muhtemel)

Kaynak: MTA İllere Göre Türkiye Maden Envanterleri.

Tablo 3.26'da bölgedeki başlıca maden yataklarının tenör ve rezerv durumları gösterilmiştir. MTA tarafından yapılan araştırmalara göre bölgenin maden kaynakları içerisinde bentonit, diyatomit ve Orta ve Tosya yöresindeki linyit yatakları işletilmeye değer özellikler taşımaktadır. Günümüzde bölgede MTA tarafından işletilebilir özellikle olduğu ifade edilen bu maden kaynaklarından bentonit ve linyit yatakları işletilmektedir.

Madencilik açısından değerlendirildiğinde bölgenin bu alanda en fazla önem taşıyan madeni bentonittir. Bentonit volkanik kökenli kayaçların zamanla ayrışması sonucu oluşan kil oranı yüksek metal dışı bir madendir. Bentonitin öğütülmesi sonucunda da bentonit unu elde edilmektedir.[473] Bentonit unundan yapılan harç özellikle petrol ve yeraltı suyu sondajlarında kullanılmaktadır. Bentonit renk ve koku giderici özelliği bulunması dolayısıyla şeker, yağ, sabun ve boya fabrikalarında arıtma işinde, kil oranı yüksek olması dolayısıyla da sızmayı önlediği için baraj ve kanal yapımında kullanılmaktadır. Bölge de Ilgaz ilçesine bağlı Kızılibrik köyünün 1-1,5 km kuzeybatısında ve Kurşunlu ilçe merkezine bağlı Beşpınar mahallesinin hemen kenarında bentonit yatakları mevcuttur. Kızılibrik köyündeki bentonit madeninin muhtemel rezervi 1800000 ton olup bunun 200000 tonu görünürdür. Beşpınar mahallesindeki bentonit madeninin ise görünür rezervi 800000 tondur. Her ikisi de iyi kalite de olan bu yataklardan Kurşunlu yöresindekiler işletilmektedir. Kurşunlu'nun bentonit yataklarını birisi Gökmenoğlu, diğeri de Muzaffer Ustaoğlu olmak üzere iki madencilik şirketi işletmektedir. Kurşunlu'da Yazıroğlu mevkisinde ve E-80 Devlet Karayolu'nun kenarında bulunan Gökmenoğlu Bentonit 11 kişiye istihdam sağlamakta ve yılda ortalama 3840 ton bentonit üretmektedir. Kurşunlu-Bayramören yolu üzerinde bulunan Akpınar mevkisinde Kurulmuş olan Muzaffer Ustaoğlu Bentonit İşletmesi ise 4 kişi çalıştırmakta ve yılda ortalama 1920 ton bentonit üretmektedir.

Bölgenin madencilik alanında faaliyet gösteren en büyük işletmesi Çanmersan (Çankırı mermer ve Sanayi Ticaret A.Ş) dir. Çanmersan, Kurşunlu ilçe merkezinden yaklaşık 2 km uzak da ve Kurşunlu ilçe merkezinden itibaren İstanbul istikâmetine doğru giden E-80 Devlet Karayolu'nun kenarında bulunmaktadır. 136 kişiye istihdam sağlayan bu tesis yılda 154.200 m^2 granit ebatlı plaka ve 105300 m^2'de mermer ebatlı plaka üretebilecek bir kapasiteye sahiptir. Çanmersan genellikle bölgenin granit ve mermer yataklarını işlemekte ve ürettiği granit ve mermer plakalarını E-80 Devlet Karayolu vasıtasıyla başta İstanbul olmak üzere İzmit ve Adapazarı gibi büyük merkezlere göndermektedir.

MTA tarafından araştırma sahasına gönderilen ekiplerin yaptığı çalışmalara göre araştırma sahasının Orta, Ilgaz ve Tosya yörelerinde linyit yatakları bulunmuştur. Bunlardan Orta-Yaylakent yatağının görünür rezervi 123.165.000 tondur. Orta-Yaylakent linyit yatağının rezervi fazla olmakla birlikte, buradan çıkarılan linyitlerin %48.57 oranında su, %28.59 oranında da kül içerdiği ve ısı değeri açısında da düşük kalorili olduğu belirtilmiştir. Açık işletmeye müsait olan bu yataktaki linyit rezervinin oldukça fazla olması dolayısıyla, Orta ilçe merkezi ile Yaylakent kasabaları arasına bir termik santralin yapımı gündeme gelmiştir. Daha öncede belirtildiği gibi, bu santralin etüt çalışmaları tamamlanmış ancak hala yapımına başlanılmamıştır. Ilgaz'ın Alibey ve Kızılibrik köylerindeki linyit yatakları da Orta yöresindeki kadar olmasa da kalite açısından düşük özelliktedir. Kızılibrik köyünde aralıklı damarlar halinde görülen linyitler lokal olarak önem taşımakla birlikte yol durumunun elverişsizliği ve rezerv miktarının fazla olmaması sebebiyle işletme açısından uygun şartlar taşımamaktadır. Tosya'daki linyit yatakları ise Kayaönü-Sekiler köyleri arasında bulunmaktadır. 950.000 tonu muhtemel olmak üzere 1000000 ton rezervi bulunan bu sahanın linyit potansiyelini değerlendirmek için Karkın,

---

[473] Doğanay, H., 1995, a.g.e., s.344.

Çepni ve Dağçatağı köylerinde özel şahıslar tarafından iptidai ocaklar açılmıştır. Açılan bu ocaklardan çıkarılan linyit kömürünün ısı değeri 3400 cal/kg olup %24.41'i su, %19.52'si kül ve %4.00'ı da kükürttür. Tosya yöresinden çıkartılan linyitler ısı değeri düşük olması dolayısıyla bunlar sadece Tosya'daki mevcut tuğla fabrikalarında kullanılmaktadır. Genellikle Dodurga'dan gelen kömürü kullanan bu fabrikalar ihtiyaç halinde Tosya'dan çıkartılan linyitleri de almakta ve Tosya'dan aldığı linyitleri kalitesi yüksek diğer kömürlerle birlikte yakarak tuğla imal etmektedir.

Bölgenin rezerv ve tenör açısından önem taşıyan diğer madenleri ise diyatomit ve manganezdir. MTA'nın tespitlerine göre Orta'nın Karaağaç köyünden geçen Gökyatak Çayı'nın batı kesimlerinde 510000 m^3'ü iyi kalitede, 360000 m^3'ü de orta kalitede olmak üzere toplam 870000 m^3 diyatomit madeni bulunmaktadır. Bununla birlikte yine Orta'da Yaylakent kasabasının 2 km kuzeyindeki Dişlik mevkisinde Karaağaç köyündekinden biraz düşük kalitede muhtemel ve görünür rezervi 1.500.000 m^3 olan başka bir diyamit madeni daha mevcuttur. İzalasyon, filitrasyon ve cilalama işlerinden çimento sanayisine kadar çok değişik alanlarda kullanım sahası bulunan diyatomitin bölgedeki mevcut yatakları rezerv ve tenör açısından işletmeye uygun özellikler taşımaktadır. Bölgedeki manganez madenleri Ilgaz ve Tosya yörelerinde dağınık ve küçük zuhurlar halindedir. Ilgaz'ın Yukarıbozan köyünde bulunan manganez madeni rezervinin az olması ve %18 manganez oranıyla düşük tenörlü bulunması dolayısıyla işletilebilir. Özellikte değildir. Tosya'da ise Karkın köyü Karaboya mevkisinde 2000 ton, Dağardı, köyünde %46 tenörlü 3000 ton ve Tosya-Kargı Değirmenler sırtında %23 tenörle muhtemel rezervi 500000 ton olan manganez madenleri mevcuttur. Bu madenlerden Karkın ve Aşağıkaraköy'de bulunanları 1960 yılına kadar işletilmiş ve buradan çıkarılan manganezler Karabük Demirçelik Fabrikası'na gönderilmiştir. Ancak günümüzde bu madenler rezerv ve tenor açısından günümüzün işletebilirlik standartları altında kaldıkları için işletim dışında bırakılmıştır.

3.F. TİCARET

Devrez Havzası zengin tarım ve hayvancılık potansiyeline, iyi kalitede ve orta zenginlikte orman sahalarına ve ürettiği ürünleri havza dışına gönderebilecek ölçüde ulaşım imkânlarına sahip olmasına rağmen, Türkiye'nin ticari açıdan fazla gelişmemiş yörelerindendir. Bölgede genellikle yöresel ihtiyaçları karşılamaya dönük olarak yapılan ticari faaliyetler ilçe merkezleri ve kasabalar da yoğunlaşmıştır. Bu açıdan kendi kırsalının yanısıra dışarıyla da ticari ilişkileri bulunan Tosya şehri, bölgenin en canlı ticaret merkezidir. Diğer ilçe merkezleri ise kapalı bir ekonomik yapı içerisinde kendi yöresinin ihtiyaçlarının bağlı bir ticari hayat yaşamaktadır.

Bölgenin ticari fonksiyon sahaları, tarihi kervan yollarının geçtiği güzergâh üzerinde toplanmıştır. Bu sebeple Anadolu'nun Sol Kol Yolu olarak da ifade edilen İpek Yolu üzerinde bulunan derbent noktaları hem yolcuların güvenlik ve ihtiyaçlarını karşılayan yerler hem de ticaret merkezleri olarak günümüze kadar gelmiştir. Geçmişte bölgenin ekonomik potansiyelleri İpek Yolu üzerinde bulunan derbent noktalarından pazarlamaktaydı. Böylece derbent noktaları nüfuslanmış ve idari fonksiyonların yüklenerek ilçe merkezi özelliği kazanmıştır.

Tarihte olduğu gibi günümüzde de bölgenin ticari fonksiyonları en fazla gelişmiş olan şehri Tosya'dır. Burası daha öncede ifade edildiği gibi bölgenin özellikle ticari fonksiyonları ön plana çıkan bir şehridir. Tosya şehrinin canlı bir ticaret hayatı yaşamasında buranın gerek Anadolu Selçuklu ve gerekse Osmanlı döneminde Anadolu'nun en önemli kervan yolları üzerinde bulunmasının çok büyük etkisi olmuştur. Anadolu Selçuklu döneminde Anadolu'yu kuzey-güney ekseninde kesen kervan yolu, Osmanlı döneminde ise hem bu yol hem de Anadolu'nun doğu-batı eksenli ana ticaret yolu Tosya'dan geçmekteydi. 1613 yılında Anadolu'da seyahat eden gezginlerden Polonyalı Simeon Tavernier'den aktararak İpek Yolu üzerindeki en güzel kervansarayın Tosya'da bulunduğunu belirtmekte ve burada üretilen muhayyeri almak için birçok eyaletten ve Lehistan'dan Tosya'ya tacirlerin geldiğini söylemektedir. Ayrıca yine Polonyalı Simeon'un Tavernier'den öğrendiğine göre Tosya'dan Venedik'e tiftik de ihraç edilmekteydi.[474] Evliya Çelebi'de Tosya'nın ve dolayısıyla bölgenin ticari yapısı hakkında Polonyalı Simeon'un verdiği bilgilere benzer bilgiler vermektedir. Evliya Çelebi; 7 han ve 344 dükkan bulunan Tosya'nın yegâne ticaret maddesinin muhayyer olduğunu ve bu metanın bedestende satıldığını belirtmektedir.[475] Araştırmanın yerleşme tarihinde bahsedildiği üzere Polonya'lı Simeon ve Evliya Çelebi'nin bahsetmiş oldukları bedesten yakın zamana kadar ayakta kalan Akkuş Mehmet Paşa kervansarayıdır. Bu kervansaray sadece Tosya'nın değil bütün Çankırı sancağının da en büyük ticaret merkeziydi. Burada esnaf zanaatkarlar birlikte bulunmaktaydı. Çünkü Tosya'da her esnaf ve zanaatkar grubuna ait hanların varlığından söz edilmemektedir.[476] Görüldüğü gibi bölgede yetiştirilen tiftik keçisinden elde edilen tiftik ve bundan dokunan muhayyer bölgenin geçmişte ticari açıdan gelişmesinin yegâne sebebidir. Bu ürünlerin tarihi İpek Yolu üzerinde bulunan Tosya şehrinden satışa sunulması, Tosya'yı Anadolu'nun ticaret merkezleri arasına sokmuştur.

Bölgenin geçmişte olduğu gibi günümüzde de ticari yapısını belirleyen unsurlardan birisi tarımsal yapısıdır. Bölgede özellikle Devrez Vadisi boyunca uzanan alüvyonlu topraklarda, başta çeltik olmak üzere ekonomik değeri yüksek şekerpancarı, sebze ve meyveler yetiştirilmektedir. Bu ürünlerden çeltik adeta Devrez Çayı ile bütünleşmiş olup bölgenin en önemli tarımsal ürünüdür. 16. yüzyılda Anadolu'nun çeltik üretim merkezleri arasında adı geçen Tosya'dan Anadolu'nun muhtelif yerlerine pirinç gönderildiği ve yörenin şeker ihtiyacının da burada bulunan bağlarda üretilen üzümlerden elde edilen pekmez ve kuru üzümden karşılandığı belirtilmektedir.

1876 yılı Kastamonu Vilayet Salnamesi'nde Tosya'da 460 dükkan ve 15 hanın varlığından bahsedilmektedir. Bu duruma göre Kastamonu sancağının 19. yy. ikinci yarısında en önemli ticaret merkezlerinden birisi Tosya'dır. Tosya'da ticaretin gelişmesinde ekonomik potansiyellerinin zenginliği ve önemli ticaret yollarının üzerinde bulunmasının yanısıra ahi ve esnaf kuruluşlarında önemli bir rolü olmuştur.[477] Burada ahi gelenekleri ve lonca teşkilâtı disiplini altında uzun yıllar boyunca

---

[474] Polonyalı Simeon, 1964, a.g.e., s.44, 85.
[475] Evliya Çelebi, 1975, a.g.e., s 479.
[476] Kankal, A., 1993, a.g.e., s.181.
[477] Cumbur, M., 1988, a.g.e., s.10-14.

meydana getirilen yapılanma yakın zamana kadar devam etmiş, bu çerçevede yetişen esnaf ve sanatkârlar da Tosya'nın ticari açıdan gelişmesini sağlamıştır. Bölgenin en önemli ticaret merkezi olan Tosya'nın 1903 tarihli Kastamonu Vilayet Salnamesi'ne göre ticari malzemeleri arasında pirinç, tiftik, çorap, kuşak, yaş ve kuru üzümün adı geçmektedir. Buraya kadar yapılan açıklamalardan anlaşıldığı üzere, bölgenin Osmanlı dönemindeki ticareti tiftik ve tiftikten yapılan muhayyer, kuşak, şal ve çoraba dayanmaktadır.

Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte tüm Türkiye'de görülen kalkınma çabalarından araştırma sahası da nasibini almıştır. Osmanlı döneminde olduğu gibi Cumhuriyet döneminde de bölgenin en önemli merkezi olan Tosya'da ilk fabrika 1925 yılında kurulmuş ancak 1970'li yıllara kadar Tosya dahil bölgenin tamamında sanayi gelişmemiştir. Bu sebeple bölgede yaşanan kapalı ekonomi içerisinde yöresel ihtiyaçlara dönük bir ticari hayat yaşamıştır. 1970'li yıllarda bölgenin ticari açıdan en fazla gelişmiş olan yeri durumundaki Tosya şehri hızlı bir sanayileşme hamlesi içerisine girmiş ve burada başta tuğla olmak üzere ağaç işleri, tekstil ve gıda sanayi üzerine tesisler kurulmuştur. Bu tesislerde üretilen sanayi ürünlerinin E-80 Devlet Karayolu vasıtasıyla büyük tüketim merkezlerine kolaylıkla gönderilmesi Tosya'nın ticari yapısını geliştirmiştir.

1990 yılı nüfus sayımına göre Tosya şehrinde ticaretle uğraşanların toplam çalışanlar içerisindeki oranı %12.1'dir. Burada bulunan sanayi ve ticaret odasına 1996 yılı sonu itibariyle 340'ı gerçek kişi, 3'ü kolektif şirket, 1'i adi şirket, 81'i diğer hükmü şahıslar ve 6'sı da banka olmak üzere toplam 431 üye kayıtlıdır. Aynı yıl Kastamonu Sanayi ve Ticaret İl Müdürlüğü'nün ildeki toplam kayıtlı üye sayısı 2960'dır. Bu duruma göre Kastamonu ilinde sanayi ve ticaret odalarına kayıtlı olan üyelerin %14,6'sı Tosya'da kayıtlıdır. Tosya şehrinde bulunan ticarethanelerinin büyük bir kısmının genellikle yöresel ihtiyaçlara cevap veren küçük ölçekli ticarethaneler oldukları görülmektedir (Tablo 3.27). ancak sayıları az olmakla birlikte Tosya sanayisinin ürünlerini pazarlayan işletmelerle, pirinç, buğday, sebze ve meyve üzerine çalışan tüccarların Tosya'nın ticari yapısı üzerinde belirleyici rol oynadıkları anlaşılmaktadır.

Tablo 3.27. Tosya İlçe Merkezindeki Başlıca Ticarethaneler ve Sayıları (1997).

TİCARETHANELER	Sayısı	TİCARETHANELER	Sayısı
Mobilya-Atölye	450	Soğuk Demirci	10
Bakkal	190	Hırdavatçı	9
Kahvehane	65	Camcı	8
Terzi	37	Nalburiye	7
Berber	35	Eczane	7
Oto Parçacı-Tamir	35	Ayakkabı Mağazası	6
Lokanta	25	Fırın	6
Zahireci	25	Kırtasiye	6
Manifatura-Tuhafiye	20	Elektrikçi	5
İnşaat Malz. Satıcısı	12	Kuru Temizleme	1
Radyo Televizyon Tamir	10	Manav	7
Kaynak-Saç işleri	95	TOPLAM	1071

Kaynak: Tosya Ticaret ve Sanayi Odası verileri ve Yerinde Yapılan Tespitlere Göre Düzenlenmiştir.

Bilindiği gibi şehir ve kasabalarda kurulan pazarlar kırsal bölgelerde üretilen ürünlerin satışının yapıldığı en önemli mekânlardır. Bir nevi mübadele noktası olan bu yerler, kır ve şehirler arasında ticari aktiviteyi sağlamaktadır. Bu sebeple bölgede şehir, kasaba ve nüfusu fazla olan bazı köylerde pazarlar kurulmakta ve kırsal kesimin ürünleri satışa sunulmaktadır. Bölgede en büyük pazar, ekonomik açıdan bölgenin en güçlü yeri olan Tosya şehrinde kurulmaktadır. Burada büyük pazar Pazartesi günleridir. Bu pazar genellikle Tosya kırsalında üretilen sebze ve meyvelerin satışı için kurulsa da, pazarda sebze ve meyvelerle birlikte birçok ürününde değişik yerlerde satışı yapılmaktadır. Bu sebeple Tosya şehrinde Pazartesi günü odun pazarı, arı pazarı, pirinç pazarı, yağ pazarı, ve buğday pazarı gibi farklı isimlerle pazarlar kurulmaktadır. Genel olarak Tosya'nın büyük pazarı kuru derenin üzerinin kapatılmasıyla kazanılmış olan alanın üzerinde kurulmakta diğer pazarlar ise çay boyundan içeri giren sokaklar boyunca içeriye doğru uzanmaktadır. Cuma günleri de Pazartesi pazarına oranla küçük bir pazar olduğu için **yarı sebze pazarı** olarak isimlendirilen bir pazarın kurulduğu Tosya'da hayvan satışının Pazar günleri kurulan hayvan pazarında yapıldığı görülmektedir. Tosya ağzında Pazar gününe **Deri** denilmesinin sebebi de Pazar günü Tosya şehrinde hayvan derisi alışverişinin yapılmasından ileri gelmektedir.[478]

Araştırma sahasında Tosya şehrinde kurulan pazardan başka diğer büyük pazarlar bölgenin idari merkezleri olan Ilgaz, Kurşunlu ve Orta ilçe merkezlerinde kurulmaktadır. Bölgede Cumartesi günü Ilgaz'ın, Salı günü Kurşunlu'nun ve Cuma günü de Orta'nın Pazar günleridir. Bu pazarlar bölgenin kırsal kesimlerinde üretilen tarım ve hayvancılık ürünlerinin satışa sunulduğu yegâne alanlarıdır. Buralarda köylüler ürettikleri ürünleri satarak paraya çevirmektedir. Daha sonrada elde ettikleri paralar ile üretemedikleri şeker, tuz ve sıvı yağ, gibi temel gıda maddeleriyle manifatura-tuhafiye, ayakkabı, madeni eşya vb. diğer ihtiyaçlarını temin etmektedir. Bu ticari yapılanmada köylü kesimi ile satıcı esnafı için hasat sonu önemli bir zamandır. Çünkü kırsal kesimde hasat sonunda elde edilecek ürünün satışıyla ele geçecek olan gelir, yapılması düşünülen işlerin geleceğini belirlemektedir. Hasat sonunda maddi olarak belirli bir refaha ulaşan köylerle şehirler arasında alış-veriş artmaktadır. Bu sebeple bölgenin ticari hayatı üzerinde hasat sonunda yeterli verim alınıp alınamamasında etkileri olmaktadır.

Bölgede Tosya şehrinin dışında kalan ilçe merkezlerinde ticari aktivitenin düşük olduğu görülmektedir. Ilgaz ve Kurşunlu ilçe merkezleri Türkiye'nin en önemli ticaret yollarından olan E-80 Devlet Karayolu üzerinde bulunmaktadır. Ulaşım açısından son derece uygun şartlara sahip olmasına rağmen bu ilçe merkezlerinin tarım potansiyelinin yetersiz ve sanayi altyapısının olmaması, ticarete konu olacak ölçüde üretim yapamamaları sonucunu ortaya çıkarmıştır. Bu sebeple Ilgaz ve Kurşunlu merkezlerinde ticari hayat yöresel ihtiyaçlara cevap verecek düzeyde kalmıştır. Orta ilçe merkezi ise çevresinde tarım ve hayvancılık açısından zengin bir potansiyeli bulunmasına rağmen bu potansiyeli yeterince değerlendiremeyen ve Ankara'ya olan yakınlığı dolayısıyla onun ticari olarak gölgesinde kalan bir merkezdir. Orta ilçe merkezinin Ankara'ya 106 km'lik bir karayolu vasıtasıyla kısa zamanda bağlanabilmesi buranın ticari yapısını güçlenmesini engellemiştir. Bu sebeple Orta ilçe merkezinde daha ziyade parkende gıda maddeleri satan işletmeler çoğunluktadır. Diğer ticaret mallarını satan

---

[478] Ergi, İ., 1997, a.g.e, s.19.

işletmelerin sayısı ise Ankara'nın rekabet gücünden dolayı oldukça azdır. Bu durumu Orta Esnaf ve Sanatkarlar Odası'na kayıtlı üyelerin yaptıkları işlere göre dağılımına bakarak da anlamak mümkündür.

1997 yılında 237 üyesi bulunan bu odanın 124 üyesi Orta ilçe merkezinde bulunmaktadır. Bu üyelerden 23 tanesinin bakkal, 20 tanesi seyyar pazarcı ve 7 tanesinin de kahvehane işletmecisi olduğu, lokanta, pastane ve kasap gibi işyerleri işletenlerin sayılarının 3-4 arasında değiştiği ve eczane, fırın ve camcı gibi ihtiyaç duyulan diğer işyerlerini işletenlerin de zorunlu ihtiyaçlara cevap verecek sayıda birer işletmeci oldukları görülmektedir (Tablo 3.28).

Tablo 3.28. Orta İlçe Merkezindeki Ticarethaneler Sayısı (1997).

TİCARETHANELER	Sayısı	TİCARETHANELER	Sayısı
Bakkal	23	Nalburiye	3
Seyyar pazarcı	20	İnşaat Malzemesi Satan	2
Kahvehane	7	Camcı	2
Ota parçası-Tamir	5	Kuyumcu	2
Atölye-Mobilya	4	Berber	2
Ayakkabı Mağazası	4	Eczane	1
Elektrikçi	4	Fırın	1
Kaynak-Saç işleri	4	Terzi	1
Pastane	4	Zahireci	4
Soğuk Demirci	4	Mani fatura-Tuhafiye	3
Kasap	3	Manav	3
Kırtasiye	3	Radyo TV Tamir	1
Fotoğrafçı	3	Diğerleri	8
Lokanta	3	TOPLAM	124

Kaynak: Orta Esnaf ve Sanatkarlar Odası Verileri ve Yerinde Yapılan Tespitlere Göre Düzenlenmiştir.

Araştırma sahasında ilçe merkezi durumunda olan yerleşmelerin ticari aktivitesi üzerinde buraların idari fonksiyon üstlenmesinin büyük rolü bulunmaktadır. Buralarda idari fonksiyonlar beraberinde sağlık ve eğitim gibi devlet hizmetlerinin gelmesini sağlamıştır. Bu hizmetlerin yürütülmesi için ilçe merkezlerine dışardan devlet personelinin gelmesi buralardaki ticari canlılığın en önemli sebeplerindendir. Ayrıca ilçe merkezlerine kendi kırsallarından kamu-kurum ve kuruluşlarındaki işlerini takip etmek amacıyla günübirlik geliş-gidişler yapılmaktadır. Bu durumda ilçe merkezlerinin ticari aktivitesini devamlı hale getirmektedir.

Bölgede ticari durumun Tosya ilçe merkezinin dışında kalan diğer ilçe merkezlerinde zayıf olduğunu, buralarda bulunan bankaların sayılarından da anlamak mümkündür. Tosya ilçe merkezinde şimdiye kadar toplam 11 banka açılmış olup bunlarda günümüzde 6 tanesi hizmet vermektedir. Tosya ilçe merkezinden sonra üç bankayla Ilgaz ilçe merkezi bölgede ticari yapısı en güçlü olan yerdir. Ticari açıdan yöresel ihtiyaçlara cevap veren bir kasaba özelliğinde olan Kurşunlu ve Orta ilçe merkezleri ise idari fonksiyon üstlenmeleri dolayısıyla ikişer tane devlet bankasına sahiptir.

Buraya kadar yapılan açıklamalardan anlaşılıyor ki bölgenin Ticari açıdan en fazla gelişmiş olan yeri Tosya şehridir. Buradan başta tarım ürünleri olmak üzere tuğla, kapı-pencere ve tela gibi sanayi ürünlerinin ticareti ön plana çıkmaktadır. Ilgaz ilçe merkezinde son senelerde kurulmaya başlanan sanayi tesisleriyle ticari yapı canlanmaya başlamıştır. Kurşunlu ve Orta ise bölgenin ticari yapısı en zayıf ilçe merkezleri olup burada tarım ve hayvancılığa bağlı bir ticari yapı bulunmakta ve bu kasabalar kendi yöresinin ihtiyaçlarını karşılamaya dönük bir ticari hayat yaşamaktadır.

3.G. ULAŞIM

Genel anlamıyla insan yada eşyanın bir yerden başka bir yere nakledilmesini ifade eden ulaşım, ekonomik ve sosyal faaliyetlerin yer seçimlerinde birinci dereceden etki yapmaktadır. Bu sebeple ulaşım ekonomik faaliyetlerin mekânsal yapısının anlaşılmasında ilk ve temel anahtar olduğu gibi insan faaliyetlerinin mekânsal değişimlerini de açık bir şekilde yansıtmaktadır.[479] Dolayısıyla bir bölgenin ya da şehrin ekonomik gelişmesinde ulaşım imkânlarının oldukça büyük etkisi olmakta, başka bir ifadeyle ulaşım ile ekonomik gelişme arasında bir paralellik bulunmaktadır.

Bilindiği gibi Türkiye'de yeryüzü şekilleri ve iklim özellikleri ulaşımı güçleştirilen faktörlerdendir. Bu duruma bağlı olarak Türkiye'deki ulaşım sistemleri büyük sıradağların, çöküntü hendeklerinin ve akarsu vadilerinin uzanış doğrultusuna uygun bir şekilde gelişmiştir. Türkiye'de dağ sıralarının ulaşımı engellemesinden ötürü kuzey-güney doğrultusunda yollar dağ geçitlerini aşarak kıyı bölgelerine ulaşmakta, doğu-batı doğrultusundaki yollar ise depresyon alanları ve bunları birbirine bağlayan olukları takip ederek Türkiye'nin doğusunu batısına bağlamaktadır.[480] İşte araştırma sahası da topografik yapısından ötürü Karadeniz ile iç Anadolu'yu birbirine bağlayan kuzey-güney eksenli yollar ile Türkiye'nin doğusunu batısına bağlayan doğu-batı doğrultulu yollar üzerinde bulunmaktadır.

Devrez Vadisi bir depresyon kuşağına tekabül ettiği için, tarih boyunca Anadolu'nun doğusun batısına bağlayan ulaşım hatlarını kendisine çekmiştir. Hititler döneminde Anadolu'nun doğu-batı ekseninde ulaşımını sağlayan ana yolu, başkent Hattusaş'tan geçip Sardis'e uğrayarak Karabel geçidi üzerinden Ephesos'da denize ulaşmakta, kuzey-güney ekseninde ulaşımı sağlayan diğer bir anayol da güneyde Tarsus'ta Akdeniz'e kuzeyde Sinop'ta Karadeniz'e varmaktaydı. Anadolu'nun Hititler döneminde kuzey-güney eksenli ana karayolu, bugünkü Tarsus, Pozantı, Niğde, Kayseri, Boğazlıyan, Yozgat, Boğazkale (Hattuşaş) Çorum, İskilip, Tosya, Kargı, Boyabat ve Sinop yolunun ilk çağındaki atasıydı.[481] Daha öncede ifade edildiği gibi Hititler, Anadolu'nun ilkçağlardaki en önemli ihracat limanı olan Sinop'u Anadolu'nun iç bölgelerine ve idari merkez Hattuşaş'a bağlayan bu yolun içinden geçtiği Devrez Havzası'nın (Kummesmaha) hakimiyetini ellerinde tutmak için Ilgaz dağlık bölgesinde yaşayan Kaşkalar ile sık sık mücadeleye girişmişlerdir.

Hititlerin Anadolu'da kurduğu yol şebekesi, Hititlerden sonra Anadolu'ya hakim olan İyonlar, Lidyalılar ve Frigler gibi diğer medeniyetler tarafından da kullanılmıştır. Hititler zamanında Anadolu'da ana hatlarıyla ortaya çıkan yol şebekesi, Anadolu'nun Pers hakimiyetine girmesiyle birlikte geliştirilecek kullanışlı ve güvenli bir hale getirilmiştir.

Araştırmanın yerleşme tarihi konusunda değinildiği gibi, araştırma sahası Romalılarla Pont kralı VI Mithridates arasında büyük mücadelelere sahne olmuştur. Bu mücadelelerde Romalıların VI Mithridates'e karşı zafer kazanan komutanı Pompeius tarafından Pompeipolis (Taşköprü) kurulmuş ve

---

[479] Tümertekin, E., 1987, Ulaşım Coğrafyası, İst. Üniv.Yay.No: 2053, Coğ.Enst. Yay no: 85, İst. s.3.

[480] Doğanay, H., 1995, a.g.e., s.454-455.

[481] Umar, B., 1988, a.g.e., s.21.

burası yöresel açıdan bir metropolis haline gelmiştir. Taşköprü'nün kazandığı bu öneme bağlı olarak Bitinya üzerinden gelerek Amissos'a (Samsun) giden tarihi yol Bolu ve Gerede'yi takiple Taşköprü'ye gelmekte oradan da Samsun'a uzanmaktaydı. Bu durum araştırma sahasının bir dönem ticari yollardan uzak kalmasına sebep olmuştur. Roma komutanlarıyla, Kral VI. Mithridates arasındaki mücadelelerin sona ermesiyle birlikte Bitinya ile Amisos arasındaki Doma ticaret yolu tekrar iç Paflagonya'dan geçmeye başlamış yani Bolu, Gerede, Çankırı yahut Tosya üzerinden İskilip, Avkat köyü ve Amasya'yı takiple Samsun'a ulaşır hale gelmiştir.[482] Bu dönemde araştırma sahasından Bitinya-Amisos yolunun yanısıra Paflagonya'nın dinî merkezi olan Çankırı'yı Amasra ve Bartın'a bağlayan bir yol daha geçmekteydi. Bu yol, Çankırı'dan İncegeliş Deresi'nin vadisini takiple Kurşunlu'nun Hocahasan köyüne geliyor ve Devrez Çayı'nı Mamu köprüsüyle geçerek Karadeniz'e ulaşıyordu.[483] İncegeliş yolu Bizans döneminde de önem taşımış ve bu yol üzerinde Devrez Çayı'nı geçen Mamu köprüsünden sonra bir de Kurşunlu kasabasının içerisinden geçen ve Devrez Çayı'nın en büyük kollarından olan Saz Çayı üzerine köprü yapılmıştır. Kesme volkanik taşlarından yapıldığı için Karaköprü olarak isimlendirilen bu köprü ve dolayısıyla Çankırı-Amasra yolunun güvenliği için Andinata Kalesi yapılmıştır.[484] Bu kale Kurşunlu kasabasının ilk nüvesini oluşturmaktadır. Yerinde yapılan tespitlerden anlaşıldığı üzere bu yol yakın zamana kadar İncegeliş katırcı yolu olarak kullanılmıştır. Anadolu'da arazinin engebeli olmasına bağlı olarak Kuzey Irak'ta olduğu gibi kervanlarda deve yerine eşek kullanıldığı ifade edilmektedir.[485] İncegeliş yolu da katırcı yolu olarak kullanıldığına göre Çankırı'dan Bartın ve Amasra'ya doğru olan ticaretin yakın zamana kadar sürdüğünü söylemek mümkündür.

Araştırma sahası Anadolu'nun Türkleşmesi sırasında Anadolu'nun doğusundan batısına doğru ilerleyen Türk akıncılarının takip ettiği yollar üzerinde bulunmaktadır. Malazgirt zaferinden sonra Türklerin Anadolu'nun batısına doğru ilerlemesi için hiçbir engel kalmamış ve Azerbaycan üzerinden gelen Türkmen kabileleri eski Bizans yollarını takip ederek Çoruh Vadisi Bayburt-Keltik Çayı Vadisi, Sivas Tokat, Niksar, Amasra ve Aşağı Kızılırmak Vadisi üzerinden Uç sahalarına doğru ilerlemişlerdir. [486]

Anadolu'da Selçuklu hakimiyetinin başlamasıyla birlikte canlı bir ticaret hayatı başlamıştır. Bu ticari canlılık Anadolu'yu doğu-batı ve kuzey-güney ekseninde geçen kervan yollarıyla sağlanmaktaydı. 13. asrın başlarında Antalya ve Sinop'un alınmasıyla birlikte dış ticaretle doğrudan temasa geçilmiş ve bu limanlara ulaşan kervanların güveni ve ihtiyaçları için menzili olmayan elverişli yerlerde hanlar inşa edilmiştir.[487] Selçuklar döneminde Anadolu'yu kuzey-güney ekseninde geçen ticaret yolu Antalya ve Alaiye (Alanya) üzerinden idari merkez olan Konya'ya ulaşmakta, Konya'dan da Ankara, Çankırı ve Kastamonu

---

[482] Umar B., 1988, a.g.e., s.41.

[483] Başer, T., 1956, a,g,e, s.9-10.

[484] Ayhan B., 1984, a.g.e., s.110.

[485] Orhonlu, C., 1984, Osmanlı İmparatorluğun da Şehircilik ve Ulaşım, Ege Üniv. Edb.Fak. Yay, No: 31, İzmir, s.143.

[486] Yinanç, M.H., 1944, a.g.e., s.185.

[487] Akdağ, M., 1977, a.g.e., s.32-35.

istikâmetini takip ederek Sinop'a gelmekteydi.[488] Akdeniz vasıtasıyla Anadolu'nun güneyinde Antalya ve Alanya limanlarına gelen ticaret malları Karadeniz ve kuzey memleketlerine araştırma sahasının sınırları içerisinden geçerek ulaşmaktaydı. Bu ticaret yolu Çankırı'dan sonra geldiği Tosya'dan Kastamonu'ya ulaşmak için Karadere Vadisi'nin yani eski Kastamonu-Tosya karayolunun geçtiği güzergâhı kullanmaktaydı. Ilgaz Dağları dolayısıyla oldukça sarp bir yol olan bu yol üzerinde, kervanların ihtiyaç ve güvenliği için Selçuklular döneminde Atabey Hanı yapılmıştır. Kastamonu şehri ile Akkaya bucağı arasında bulunan Atabey Hanı, Elmayakası köyü sınırları içerisinde ve Karadere Çayı'nın kenarında inşa edilmiştir. Kesme taştan yapılmış olan bu handan günümüzde sadece yuvarlak kemerli kapısı ayakta kalabilmiştir. Bu kapıdan içeriye gidildiğinde hanın sağlı sollu yıkılmış olan odalarının izleri görülmektedir. İçerisinde altı tane payesi olan bu hanın üzeri ikisi yanlardan birisiide ortadan olmak üzere üç tonozla örtülmüştür.[489]

Osmanlı imparatorluğu döneminde kullanılan ana ulaşım güzergâhlarının Anadolu Selçuklularının kullandıkları ile büyük ölçüde aynıdır. Bu dönemde araştırma sahası ulaşım yolları açısından Selçuklu dönemine oranla daha fazla önem kazanmıştır. Çünkü bu dönemde Anadolu'nun doğusunu batısına bağlayan Sol Kol Yolu ile, Selçuklu döneminden beri kullanılan İç Anadolu'yu Sinop'ta Karadeniz'e ulaştıran ticaret yolu araştırma sahasından geçmekteydi. Bilindiği gibi Yavuz Sultan Selim Çaldıran galibiyetiyle Anadolu'daki Safevi tehlikesini ortadan kaldırarak siyasî birliği sağlamış, Doğu seferleriyle de doğu sınırını ve ulaşımı güvenlik altına alarak ticari hayatın canlanmasında büyük rol oynamıştır. Bu duruma bağlı olarak İran'la gelişen ticari ilişkiler doğrultusunda İranlı Müslüman tacirler Tebriz-Bursa arasındaki kervan yolunu kullanarak ticaret mallarını ve bilhassa çok makbul olan ince İran ipeğini Bursa'da Galata ve İstanbul'daki İtalyan tacirlerine pazarlamaya başlamıştır.[490] Tebriz-Bursa arasındaki kervan yolu daha ziyade ipek ticaretinde kullanıldığı için tarihte bu yol İpek Yolu olarak isimlendirilmiştir. İpek Yolu birisi kuzeyden Bolu-Kastamonu (Çerkeş-Tosya) diğeri de güneyden Anakara-Çorum üzerinden olmak üzere iki ayrı istikâmette uzandıktan sonra Amasya-Tokat-Erzincan-Erzurum ve Aras vadisini (Sa'd Çukuru) takip ederek Tebriz'e ulaşmaktaydı. [491]

Anadolu'yu boylu boyunca geçen en önemli kervan yolu olan İpek Yolu, Devrez Çayı Vadisi'ni takiple araştırma sahasından geçmekteydi. Polonyalı Simeon 1613'de Anadolu yolculuğunda Gerede'den sonra Tosya'ya geldiğini ve bu istikâmeti daha önce geçen Tavernier'den aktararak bu yol üzerindeki en güzel kervansarayın Tosya'da olduğunu belirtmiştir.[492] Evliya Çelebi'de 17. yy. ikinci yarısında Erzurum'a giderken bu hattı takip etmiş ve bu yolun Revan seferinde kullanıldığını ifade etmiştir. [493]

---

[488] Turan, R., 1988, a.g.e., s.3.

[489] Gökoğlu, A., 1952, a.g.e., s.348.

[490] İnalcık, H., 1960, "Bursa I, XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar", Belleten, Cilt:24, Sayı:93, Ankara, s.50.

[491] İnalcık, H., 1960, a.g.e., s.51.

[492] Polonyalı Simeon, 1964, a.g.e., s.85.

[493] Evliya Çelebi, 1975, a.g.e., s.478.

Osmanlı padişah ve vezirlerinin doğu seferlerine çıkarken İpek Yolu'nun takip ettiği güzergâhı kullanmalarından anlaşılacağı üzere, İpek Yolu sadece ticari amaçlar için değil askeri amaçlar içinde kullanılan bir yoldu. Osmanlı imparatorluğu döneminde Sol Kol Yolu, Şimal Yolu (Kuzey Yolu) ve Bağdat yolu olarak isimlendirilen bu yolu, Kanuni Sultan Süleyman İran seferinde, IV. Murat da Bağdat seferinde kullanmıştır. Bu seferler sırasında Kanuni Sultan Süleyman, Çankırı'da Büyük Camiyi, IV. Murat da günümüzde üzerinden E-80 Devlet Karayolu'nun geçtiği Kurşunlu'nun Eskiahır köyü önlerinde bulunan Kuruköprü'yü inşa ettirmiştir.[494]

Devrez vadisini takiben doğuya doğru uzanan Sol Kol Yolu, Osmanlı fetihlerinin istikâmetini tayin eden sebeplerden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlılar daha I. Murat zamanında Çorum-Osmancık istikâmetine ilerlemişler ve Yıldırım Beyazıt devrinde Erzincan'a kadar bu yol üzerindeki bütün önemli merkezlere hakim olmuşlardır. Candaroğulları ile Osmanlılar arasındaki mücadelenin de ana sebebini bu yolun üzerindeki merkezlerin kontrol altına alınması teşkil etmekteydi. Osmanlılar Sol Kol Yolu'nun önemine bağlı olarak şehzadelerini Amasya'da tutmuş ve bu sayede Amasya Anadolu'da Osmanlı siyasetinin idare edildiği önemli bir merkez haline gelmiştir.[495]

Osmanlı döneminde ulaşımın güvenli bir şekilde sağlanması için derbent teşkilatı kurulmuştur. Derbentler önemli ticaret ve askeri yollarının kavşak noktalarında ve dağların geçit verdiği yerlerde bulunmaktaydı. Buralar yolucuların güvenliği, ihtiyaçları ve dinlenmeleri için kurulmuş olan yerlerdi. Anadolu'nun Sol Kol Yolu Devrez Vadisi'ni takip ettiği için bu yol üzerinde Çerkeş, Ilgaz ve Tosya önemli birer derbent noktalarıydı. Ayrıca Anadolu'nun Sol Kol Yolu'nda Tosya ve Osmancık kazalarını birbirine bağlayan Hacıhamza, Kızılırmak kenarında önemli bir menzil noktasıydı. Devrez Çayı'nın Kızılırmak'a katıldığı mahalde bulunan Hacıhamza kasabası, 1734 yılında geniş bir inşaat faaliyetine sahne olmuştur. Tokat Voyvodası Ahmet'in mübaşirliği altında gerçekleştirilen faaliyet sonucunda burada mevcut olan Sinan Paşa hanları, hamam, cami, dükkanlar, ve su yollarının etrafı surlarla çevrilerek Hacıhamza kasabası güvenlik altına alınmıştı.[496]

Osmanlı döneminde araştırma sahasından Sol Kol Yolu'nun yanısıra Çankırı'yı ve dolayısıyla iç Anadolu'yu Tosya ve Kastamonu üzerinden Sinop'ta Karadeniz'e ulaştıran bir yol daha geçmekteydi. Bu yol daha ziyade Anadolu'nun iç kesimlerinde üretilen hububatın Karadeniz vasıtasıyla İstanbul ve Karadeniz kuzeyindeki diğer şehirlere ulaştırılmasında kullanılmaktaydı.[497]

Selçuklular zamanından beri kullanılan bu yol, Selçuklu dönemindeki kadar ticari bir önem taşımasa da yine de iç Anadolu'nun Karadeniz'de dışarıya açılan en yakın penceresi olduğu için önem taşımaktaydı. Çankırı'dan Tosya'ya gelen Sinop yolu, Tosya derbendinde Anadolu'nun Sol Kol Yolu ile kesişmekteydi. Bu duruma bağlı olarak Tosya kasabası bir menzil noktası olmanın yanısıra bölgenin en önemli ticaret merkezi durumuna gelmiştir. Burada üretilen soflar Karadeniz kıyısına

---

[494] Başer, T., 1956, a.g.e., s.22.

[495] İnalcık, H., 1960, a.g.e., s 52.

[496] Orhonlu, C., 1990, Osmanlı İmparatorluğunda Derbent Teşkilatı, Eren Yay., İstanbul, s.133.

[497] Kankal, A, 1993 a.g.e., s.3.

ulaşan ticaret yolları vasıtasıyla dünya pazarlarına dağılmaktaydı. Karadeniz kıyısına ulaşan ticaret yolunun Tosya ve Kastamonu arasında kalan kısmında Osmanlılar zamanında Kadıoğlu Hanı, Sarının Hanı, Taşlık Hanı ve Yeni Han olmak üzere dört tane han yapılmıştır. Bu hanlardan en önemlisi Sarının Hanı'dır. Şimdiki Kastamonu-Tosya karayolunun 51. kilometresinde ve Bürnük köyü sınırlarında bulunan bu hanın taştan yapıldığı ve üzerinin tonoz kubbe ile örtüldüğü görülmektedir.

Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerinde Kastamonu Valisi Abdurrahman Paşa'nın gayretleriyle İnebolu Limanı'nın yapım çalışmalarına başlanmış ve bu sayede Çankırı'dan, Kastamonu'ya Ilgaz Dağlarını geçerek ulaşan katırcı yolunun Kastamonu-İnebolu arasındaki kısmı işlek bir hale gelmiştir.[498] Daha önce ifade edildiği gibi bu yol İstiklâl Savaşı sırasında İstanbul ve Karadeniz havzasındaki bölgelerden cepheye gönderilen silah ve mühimmatın Ankara'ya nakledilmesinde kullanılmıştır.

Görüldüğü gibi araştırma sahası sahip olduğu yeryüzü şekillerinin durumu ve Anadolu üzerindeki konumu dolayısıyla geçmişten beri önemli ulaşım hatlarını kendisine çekmektedir.

Günümüzde araştırma sahasının sınırları içerisinde kalan köy yollarının dışındaki bütün yolların yapım, bakım ve onarımı, karayolları 15. Bölge Müdürlüğünün merkezi Ilgaz'da bulunan 157. Şube Müdürlüğü tarafından yapılmaktadır. Bu şube müdürlüğünün sorumluluk sahası içerisinde 333 km'si devlet yolu, 240 km'si de il yolu olmak üzere toplam 573 km karayolu bulunmaktadır. Bölgede karayollarının yanısıra Irmak-Çankırı-Zonguldak (Karaelmas Hattı) demiryolu hattının da bir kısmı geçmektedir.

Bölgeden geçen karayolları içerisinde en önemlisi E-80 Devlet Karayolu'dur. Bu yol geçmişte Anadolu'nun doğusunu batısına bağlayan tarihi İpek Yolu ve başka bir isimle Sol Kol Yolu'nun günümüzdeki halidir. E-80 Devlet Karayolu'nun araştırma sahası sınırlarında kalan kısmı ilk defa 1926 yılında Vali Bekir Sami Baran tarafından motorlu taşıt yolu olarak düzenlemiş ve 1950 yılından sonra da devlet kara yollarının idaresine geçmiştir. 1953 yılında Samsun-İstanbul yolu olarak kabul edilen bu yol, genişletilerek taşıt trafiğine daha uygun bir hale getirilmiştir.[499] E-80 Devlet Karayolu Orta ve Doğu Karadeniz bölümleriyle, Doğu Anadolu Bölgesi'ni Batı Karadeniz ve Marmara Bölgesi'ne bağlayan Türkiye'nin en önemli karayollarından birisidir. İstanbul'dan itibaren İzmit, Adapazarı ve Bolu'yu geçerek Gerede'ye gelen E-80 Devlet Karayolu kendisine paralel olarak uzanan Anakara-İstanbul otobanıyla (E-89) Gerede'de birleşmektedir. Gerede'den sonra Kurşunlu'da Devrez Vadisi'ne giren E-80 Devlet Karayolu yaklaşık 95 km Devrez Vadisi'ni takip ederek Ilgaz ve Tosya'yı geçtikten sonra Kargı'nın Beygircioğlu köyü önlerinde Devrez Vadisi'nden Kızılırmak vadisine girmektedir (Foto 3.13)

---

[498] Başer. T., 1956, a.g.e., 86.

[499] Başer. T., 1956, a.g.e., 48.

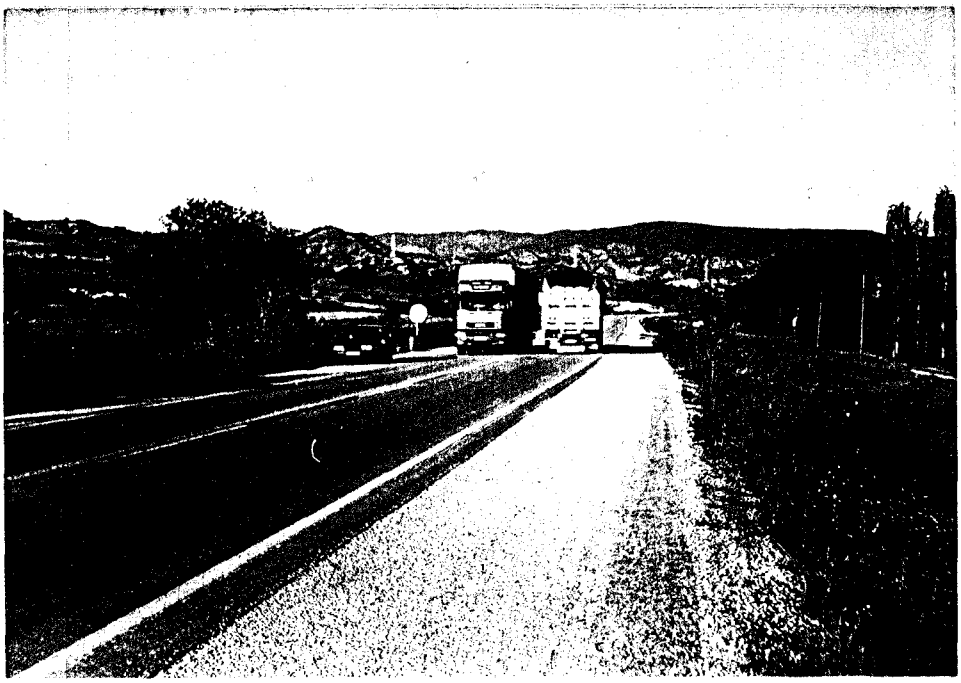

Foto 3.13. E-80 Devlet Karayolu'nun Ilgaz-Kurşunlu Arasındaki Bölümünden Genel Bir Görünüm.

Kızılırmak vadisinde yaklaşık 36 km giderek Osmancık'a gelen E-80 Devlet Karayolu Kızılırmak'ı Koyunbaba köprüsüyle geçerek Merzifon'a varmakta, Merzifon'un 14 km doğusunda da Samsun üzerinden gelen Karadeniz karayoluyla birleşmektedir. Daha sonra Amasya'ya gelen E-80 Devlet Karayolu buradan itibaren Taşova ve Erbaa ovalarını geçerek Niksar kavşağına gelmektedir. Niksar'dan doğuya doğru olan uzanışında tıpkı Devrez Çayı vadisi gibi içerisinden KAF geçen depresyon alanı olan Kelkit Çayı vadisini takip eden bu yol, Reşadiye, Koyulhisar ve Suşehri önlerinden geçerek Refahiye'ye varmakta, Refahiye'de Sivas yönünden gelen E-88 Devlet Karayolu'yla birleşerek önce Erzincan'a daha sonra da Erzurum'a ulaşmaktadır.

Bölgenin yol yoğunluğu en fazla olan karayolu E-80'dir. Kenarlarındaki dinlenme tesisleriyle çok sayıda yük ve yolcu taşımacılığı yapan araca bir menzil noktası özelliği gösteren Tosya ve Ilgaz, bu yol üzerindeki en önemli mola yerlerindendir. 1996 yılı içerisinde E-80 Devlet Karayolu'nun günlük ortalama taşıt yoğunluğu Tosya-Ilgaz arasında 3129, Ilgaz-Kurşunlu arasında da 3665 araçtır. E-80 Devlet Karayolu'nun Ilgaz-Kurşunlu arasındaki günlük taşıt yoğunluğu ortalamalarına göre geçen taşıtlardan; 1541'i (%42.0) otomobil, 678'i (%18.5) otobüs, 1237'si (%33.8) kamyon ve 209'u da (%5.7) treylerdir.[500] Bu rakamlar baz alındığında E-80 Devlet Karayolunu kullanan araçlardan %60.5'i yolcu, %39.5'i de yük taşımaktadır. Bir başka ifadeyle E-80 Devlet Karayolu'nda yolcu taşınması yük taşınmasından daha fazladır.

Yüksek standartlı asfaltla kaplanmış olan E-80 Devlet Karayolu'nun platform ve banket genişliği 12 m'dir. Bu özellikleriyle I. Sınıf devlet yolu olan E-80 Devlet Karayolu genellikle iki şerit halinde yapılmıştır. Ancak yolun çıkış olan bazı kesimlerinde trafiği rahatlatmak için tırmanma şeridi eklendiğinden yolun bu kesimlerinde şerit sayısı 3'e çıkmaktadır. E-80 Devlet Karayolu'nun bölge sınırları içerisinde kalan kısmı Devrez Çayı Vadisi'ni takiben uzanmaktadır. Bu sebeple E-80 Devlet Karayolu kışın getirdiği olumsuz şartlardan oldukça az etkilenmektedir.

---

[500] Karayolları 15. Bölge Müdürlüğü 1996 yılı devlet yolları yıllık ortalama günlük trafik bilgileri raporlarından alınmıştır.

Bölgede E-80 Devlet Karayolu'nun kuzey-güney ekseninde uzanan diğer devlet karayollarıyla kesiştiği görülmektedir. E-80 Devlet Karayoluyla kesişen devlet karayollarından bir tanesi Ankara-İnebolu arasında uzanan Ankara-Çankırı-Kastamonu-İnebolu devlet karayoludur. Ankara-İnebolu arasında toplam uzunluğu 335 km olan bu yolun Ankara-Çankırı arası 131 km'dir. Bu karayolu Çankırı'dan sonra Ilgaz'ın 2 km güneyinde bulunan İnköy önünde E-80 Devlet Karayoluyla kesişmektedir. E-80 Devlet Karayoluyla, Ankara-İnebolu devlet karayolunun birbirleriyle kesiştiği bu yerde yol güvenliğini ve düzenini sağlamak için bölge trafik müdürlüğü kurulmuştur. Görülüyor ki Ilgaz şehri eskiden olduğu gibi günümüzde de bulunduğu konumdan dolayı bir derbent noktasıdır. Çankırı-Ilgaz arasında İndağı'nı indikten sonra Ilgaz şehrinin 2 km doğusundan geçerek Ilgaz Dağlarına tırmanan Ankara-İnebolu Devlet Karayolu, Strabon'un olağanüstü yüksek ve tırmanması zor olarak ifade Ilgaz Dağı'nı 1775 metre yükseklikteki Ilgaz Geçidi ile aşmaktadır. Ilgaz Geçidi'nde bu yolun bakım ve onarım için karayolları 15. Bölge Müdürlüğü tarafından bakımevi kurulmuştur. Daha öncede ifade edildiği gibi Ilgaz Dağları çevresine oranla farklı klima özelliği göstermektedir. Bu sebeple Ilgaz Dağlarında Kış aylarında aşırı kar yağışı ve beraberinde buzlanması ve sis olayları görülmektedir. Kış aylarında ortaya çıkan bu olumsuzlukların yanısıra dağın iniş kesiminde bulunan Bostan köyü önlerinde sık sık heyelan olaylarının da meydana gelmesi, Bu dağın üzerindeki ulaşımı oldukça güç bir hale getirmektedir. Ilgaz Dağı'nın ulaşımında ortaya çıkardığı bu zorluklara rağmen bu yolda ulaşımın devamını sağlamak için karayolları 15. Bölge Müdürlüğü tarafından bakım ve onarım çalışmaları yapılmaktadır. Bu çalışmalar kar mücadelesi, tuzlama, kar direği dikilmesi, levha bakım ve dikimi, heyelan temizliği ve parke taşı döşenmesi gibi alanlarda yoğunlaşmaktadır.

Ankara-İnebolu Devlet Karayolu Kastamonu'dan 92 km uzaklıkta bulunan İnebolu'ya 1210 metre yüksekliğindeki Oyrak Geçidi'ni geçerek ulaşmaktadır. Türkiye'nin başkenti olmasının yanısıra büyük bir ekonomik potansiyeli de bulunan Ankara'yı kısa yoldan İnebolu'da Karadeniz'e bağlayan Ankara-İnebolu Devlet Karayolu, geçtiği bölgelerin topografik yapısının ulaşımı güçleştirmesi dolayısıyla günümüzde Ankara-Kastamonu arasında kullanımı yaygın olan bir yoldur. Ankara'nın Karadeniz'le bağlantısı, Samsun ve Zonguldak'ın Ankara'ya demiryoluyla bağlı olmaları dolayısıyla İnebolu Limanı yerine Samsun ve Zonguldak limanlarıyla sağlanmaktadır. Bu sebeple Ankara-İnebolu devlet yolunun Kastamonu-İnebolu arasındaki günlük ortalama taşıt yoğunluğu oldukça düşük olup 1997 yılında 669 taşıt/gündür. Kastamonu'da Gökırmak Vadisi'ni takiben gelen Kastamonu-Sinop Devlet Karayoluyla birleşen İnebolu-Ankara Devlet Karayolu'nun Kastamonu-Çankırı arasında taşıt yoğunluğu artmakta ve neredeyse iki katına çıkarak 1338 taşıt/gün'e yükselmektedir.[501]

Araştırma sahasındaki diğer devlet yolu Çorum-İskilip üzerinden gelerek Kös Dağlarını aşıp Tosya'ya inen ve Tosya'dan da Kastamonu'ya ulaşan Kastamonu-Çorum Devlet Karayolu'dur. Anadolu Selçuklu döneminde Konya'yı Sinop'a bağlayan kuzey-güney eksenli önemli bir ticaret yolu olan bu yol, günümüzde Samsun limanının ticari açıdan Sinop Limanı'nın yerini almasıyla eski önemini kaybetmiştir.

---

[501] Karayolları 15. Bölge Müdürlüğü 1997 Yılı Raporları

İskilip-Tosya ve Tosya-Kastamonu arasında işlek olduğu görülen bu yolun İskilip-Tosya arası 74 km, Tosya-Kastamonu arası da 70 km'dir. Bu yolda taşıt yoğunluğunun en fazla olduğu kesim Tosya-Kastamonu arasındadır. Buradan 1997 yılı kayıtlarıyla günde ortalama 1136 araç geçmektedir. [502]

Bilindiği gibi il sınırları içerisindeki ilçe merkezlerini ve kasabaları birbirine bağlayan yollara il yolları adı verilmektedir. Araştırma sahasında Ilgaz, Kurşunlu ve Tosya ilçelerinin bağlı oldukları vilayet merkezleriyle bağlantıları devlet yolları ile sağlanmaktadır. Bu açıdan sadece Orta ilçesinin bağlı olduğu Çankırı vilayetine ve ilçenin dışarıya açılmasını sağlayan devlet yollarına ulaşımını il yoluyla sağladığı görülmektedir. Orta kasabasını Çankırı il merkezine bağlayan il yolu 24 km yol kat ederek Şabanözü kasabasına gelmektedir. Şabanözü kasabasından itibaren doğuya dönen bu il yolu; Şabanözü-Eldivan arasında Eldivan dağlarını aşmakta ve Eldivan ilçe merkezinin yanından geçtikten sonra Çankırı il merkezinin hemen dışında Ankara-Çankırı Devlet Karayolu ile birleşmektedir. Orta kasabasını E-80 Devlet Karayolu'na da bağlayan bu il yolu, E-80 Devlet Karayolu'na ulaşmak için önce Devrez Çayı'nı Kanlıca Mahallesi önündeki Kanlıca Köprüsü vasıtasıyla geçmekte ve daha sonra da Ortabeli Geçidi ile (1358 m), Saçakbeli Geçidi'ni (1473 m) geçerek 25 km yol gittikten sonra Saçak köyü önünde E-80 Devlet Karayolu'na ulaşmaktadır. Karayolları 15. Bölge Müdürlüğü'nün 1997 yılı tespitlerine göre 10 metre genişlikle ve asfalt kaplama olarak yapılan bu il yolunun günlük ortalama taşıt yoğunluğu, Saçak-Orta arasında 356 taşıt/gün, Orta-Şabanözü arasında da 809 taşıt/gün'dür.

Araştırma sahasında bölge içi ulaşımı tamamlamak için il yollarının yanısıra köy yollarının da yapımına büyük önem verilmiştir. Genellikle toprak tesviye olarak yapılan bu yollardan il ve devlet yollarına yakın olanlarının stabilize ve asfalt kaplama oldukları görülmektedir. Bölgedeki köy yerleşmelerinin büyük çoğunluğu Devrez Çayı ve bu çayın tabilerine yakın yerlerde kurulmuştur. Bu sebeple köyleri birbirine bağlayan köy yolları için akarsu vadileri genel bir güzergâh oluşturmuştur. Akarsuların vadi yamaçlarını takip ederek yapılan köy yolları bölgedeki köyler arasındaki ulaşımı kolaylaştırmış ve bölgenin kır potansiyelinin kolaylıkla tüketim noktalarına ulaşmasını sağlamıştır. Bölgenin köy yolları içerisinde standardı en düşük olanların Ilgaz ve Kös dağlarının yüksek kesimlerinde bulunan köy yerleşmelerini birbirine bağlayan yollar oldukları görülmektedir. Bu duruma bağlı olarak Ilgaz'ın Alıç, Danışman, Serçeler ve Seki köyleriyle Tosya'nın Çakırlar, Çeltikçi, Çukur, Gökomuz, Karkın, Sekiler, Şarakman, Yağcılar, Yukarıdikmen ve Yukarıperçin köylerinin yolları, sağanak yağışlarda kaygan ve geçilmesi zor bir hale gelmekte, kar yağışlarında da kısa süreli kapanmaktadır. Köy yollarının bu özelliği dolayısıyla bu yollarda ulaşımda genellikle traktörler kullanılmaktadır.

Bölgedeki yük taşımacılığının büyük çoğunluğu organize olmuş motorlu taşıyıcılar kooperatifleri tarafından yapılmaktadır. Genellikle orman ürünleriyle (odun ve kereste), tarım ürünlerinin (pirinç, şeker pancarı, sebze-meyve) ve bazı sanayi ürünlerinin (tuğla, kapı-pencere) ticaretinin yapıldığı bölgede, bu ürünler Türkiye'nin en büyük tüketim merkezlerine E-80 ve Ankara-Çankırı Devlet Karayolları sayesinde ulaştırılmaktadır. Bölgede şehirlerarası yolcu taşımacılığı

---

[502] Karayolları 15. Bölge Müdürlüğü 1997 Yılı Raporları, a.g.r.

hizmeti Tosya, Ilgaz, Kurşunlu ve Orta'da kendi adlarıyla anılan otobüs firmaları tarafından verilmektedir. Tosya ilçe merkezi bağlı olduğu Kastamonu il merkezine 71, Ilgaz'a 39, Çankırı'ya 90, Ankara'ya 215 ve İstanbul'a da 480 km uzaklıktadır. Buradan ilçenin Ankara ve İstanbul ile olan yolcu taşımacılığı Tosya seyahat firmasıyla sağlanmaktadır. Bu firmanın Ankara seferleri sabah, akşam karşılıklı, İstanbul seferleri de gece tarifelidir. Tosya'daki diğer firma olan Tosya Tur ise Kastamonu'ya saat başı; Çorum, İskilip ve Kargı'ya da günde birer sefer karşılıklı minibüs seferleri düzenlenmektedir. Ilgaz ve Kurşunlu'da şehirler arası yolcu taşımacılığının Tosya'ya oranla az olduğu görülmektedir. Bu ilçelerdeki firmalarda günlük karşılıklı Ankara ve İstanbul seferleri yapmaktadır. Orta ilçesinde ise şehirlerarası yolcu taşımacılığı Orta-Yaylakent turizm adlı bir otobüs firması tarafından yapılmaktadır. Orta ilçe merkezi Şabanözü'ne 24, Çankırı'ya 65, Ankara'ya 110 ve İstanbul'a 395 km uzaklık da bulunmaktadır. Orta'nın Ankara'nın çekim bölgesinde olması dolayısıyla Orta ilçe merkezinden Ankara'ya kışın günde 2 kez, yazında günde 3 kez karşılıklı otobüs seferleri de bulunmaktadır. bölgede ilçe merkezleri ile köyler arasındaki yolcu taşımacılığı genellikle kişilere ait minibüslerle sabah erken saatlerde (6^{30} veya 7^{00}) ilçe merkezine gidiş ve Kış mevsiminde 12^{30}-13^{00}, Yaz mevsiminde ise 15^{00}-16^{00} saatleri arasında dönüş şeklinde yapılmaktadır.

Araştırma sahasında kara ulaşımının bir diğer şekli de demiryolları vasıtasıyla sağlanmaktadır. Cumhuriyetin ilanından sonra Türkiye'nin ekonomik hamleleri içerisinde ilk olarak ele alınan konulardan birisi demiryollarının yapımıyla ilgilidir. Bu amaç doğrultusunda 1927 yılında 1042 sayılı kanunla Devlet Demiryolları ve Limanları Umum Müdürlüğü kurularak yeni demiryollarının inşasına başlanmış ve önceden yapılan imtiyazlı demiryolları belirli bir program dahilinde millileştirilmiştir.[503] İşte cumhuriyet hükümetinin kalkınma gayretleri içerisinde yapılan bu çalışmalarla 1948 yılına kadar Türkiye'deki demiryollarının tamamı millileştirilmiş ve Osmanlı döneminden devralınan 4018 km uzantısındaki demiryoluna 3802 km uzunluğunda yeni hatlar eklenmiştir. Bu sayede 1950 yılında Türkiye'deki demiryolu ağının toplam uzunluğu 7671 km'ye ulaşmıştır.[504]

Cumhuriyet döneminin yapılan ilk demiryolu hatlarından biriside araştırma sahasından geçen Irmak-Çankırı-Zonguldak hattıdır. Yapımına 1926 yılında başlamış olan bu hattın Ankara-Çankırı arası 1931 yılında açılmıştır. 1937'de de bu hattın tamamı bitirilerek Ankara-Zonguldak arasında demiryolu ulaşımı sağlanmıştır.[505] Ankara-Zonguldak arasında toplam uzunluğu 486 km olan bu hattın Ankara-Çankırı arası 173, Çankırı-Zonguldak arasıda 313 km'dir. Tüney İstasyonu'nu geçtikten sonra Çankırı topraklarına giren bu hat araştırma sahasına gelinceye kadar Germece, Çankırı, Gümüşdüven ve Demirçevre istasyonlarına uğramaktadır. Demirçevre İstasyonu'nun devamında Oluk Dağı'na gelen Ankara-Zonguldak demiryolu hattı, 3440 metre uzunluğuyla Türkiye'nin en uzun 2. demiryolu tüneli olan **Batıbeli Tüneli**'ni geçerek araştırma sahasına girmektedir. Araştırma sahasında Göllüce ve Sumucak istasyonlarına uğrayan bu

---

[503] Barda, S., 1964, Münakele Ekonomisi, İst. Üniv. Yay. No: 1089, İktisat Fak. Yay. No:154, İstanbul, s.188.

[504] Karabulut, Y., 1997, "Türkiye'de Demiryolu Ulaşımı", Ankara Üniv. Türkiye Coğr. Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi Sayı: 6'dan Ayrı Basım, Ankara, s.168.

[505] Başer, T., 1956, a.g.e., s.84.

demiryolu Devrez Çayı'nı Sumucak köyü önlerindeki Sumucak Köprüsü ile geçmekte ve Kurşunlu'ya gelmektedir. Ankara-Zonguldak demiryolu Kurşunlu'dan sonra araştırma sahasını terk ederek Çerkeş ve Eskipazar üzerinden Karabük'e varmaktadır. Çankırı-Karabük arasında 192 km yol alan bu hat; Karabük'ten sonra 121 km daha giderek Zonguldak'ta Karadeniz'e ulaşmaktadır.

Yapılış gayesi, Zonguldak havzasındaki maden kömürünü Karabük Demir-Çelik İşletmeleri'ne taşımak ve Karabük Demirçelik İşletmeleri'nin ihtiyacı olan demir madeninin Karabük'e ulaşmasını sağlamak olan Irmak-Çankırı-Zonguldak hattı; Türkiye'nin ana demiryolu eksenini Karadeniz kıyılarına bağlayan iki hattan birisidir. Bu hat da yolcu taşımacılığı her gün karşılıklı olarak işleyen posta trenleri ve haftanın üç günü karşılıklı olarak işleyen motorlu trenlerle (Karaelmas) sağlanmaktadır. Yük taşımacılığı ise günde Karabük yönüne altı çift (gidiş-dönüş), Irmak yönüne de yedi çift yapılmaktadır. Yük taşımacılığında en fazla taşınan maddeler, Zonguldak ve Karabük sanayi bölgelerinde üretilen kömür, demir-çelik, çimento ve alçı ve benzerleridir.

Haberleşme ulaşım faaliyetleriyle bir bütünlük teşkil etmektedir. Bu sebeple bölgenin ulaşım faaliyetleri içerisinde haberleşmeyi de incelemiş bulunmaktayız. Türkiye'de son 10 yıl içerisinde gelişen telekomünikasyon hizmetlerinden araştırma sahası da yeterince yararlanmıştır. Bu doğrultuda araştırma sahasındaki bütün ilçe merkezlerinde yeni PTT binaları yapılmış ve ek santraller kurulmuştur. Bölgede 1990-1995 yılları arasında kurulan yeni santrallerle köylerin tamamına telefon hizmeti götürülmüş ve yeterli telefon hizmeti verilmeye başlanmıştır. PTT hizmetlerinin yanısıra Ilgaz Dağı üzerinde bulunan TRT vericisi ve ilçe merkezlerinin hakim tepelerine kurulan yansıtıcılarla bölge halkının TRT ve diğer kanalların televizyon ve radyo yayınlarını alabilmeleri sağlanmıştır.

3.H. TURİZM

Devrez Havzası, doğal ve beşerî turizm kaynakları açısından oldukça zengin bir bölgedir. Bölgede dağlar, soğuk ve sıcak su kaynakları, yaylalar ve bağlar doğal çevrenin; kaya mezarları, höyükler, kaleler, cami ve türbeler de beşerî çevrenin turizm potansiyellerini oluşturmaktadır.

Ilgaz Dağları zengin bitki örtüsü, temiz havası, bol ve serin suları ve Kış sporlarına imkân tanıyan tesisleriyle bölgenin en önemli turizm alanıdır. Bu dağlar yer yer 2000 metrenin üzerine çıkan kısımlarına kadar yükselebilmişi karacam, sarıçam ve göknar ağaçlarından meydana gelmiş doğal bir orman örtüsüyle kaplıdır. Yeşilin hemen her tonunu bünyesinde bulunduran bu ormanların yanısıra Ilgaz Dağları jeomorfolojik yapısıyla da üstün değerde peyzaj görünümü sunan bir alandır. İşte bu güzelliklerin kaybolmaması ve korunarak gelecek nesillere aktarılması için 1976 yılında Ilgaz Dağlarının boyları 30 metrenin üzerine çıkan göknar ormanlarıyla kaplı bir kesimi millî park haline getirilmiştir. Önce 1105.5 hektarlık bir alan içerisinde bulunan bu park, doğal ve bozulmamış orman örtüsünün yanında karaca, geyik, yaban domuzu kurt ve tilki gibi yabani hayvanlara da uygun bir yaşam ortamı sunmayı amaçlamak üzere kurulmuştu. Ancak daha sonra parkın üst kesimindeki Çarklıyayla kesiminde bulunan kayak alanlarında söz konusu parkın alanına dahil edilmesiyle bu parkın toplam yüzölçümü 4600 hektara ulaşmış ve bu sayede Ilgaz Dağları dağ turizmi (alpinizm, klimatizm) açısından olduğu kadar Kış sporları ve dağcılık (kraking) açısından da önem kazanmıştır.

Ilgaz Dağları Yaz mevsiminde bozulmamış doğal güzelliği ve serin ve temiz havası ile bölgenin önemli bir alpinizm ve dağcılık merkezi haline gelmektedir. Burada bulunan Kırkpınar yaylası gibi bazı yaylalar uzun süreli kalmak isteyen bölge halkını kendisine çekmekte, kısa süreli rekreasyon faaliyetleri içinse Millî Park içerisindeki tesisler ve Kadınçayırı, Derbent Mevkii gibi mesire yerleri kullanılmaktadır. Kış mevsiminde ise, Ilgaz Dağları özellikle Kış sporlarıyla kendisini duyurmaktadır. Ilgaz Dağlarının millî park ilan edilen kesiminde kar kalınlığı, kalitesi ve pist uzunluklarıyla Kış sporlarına uygun özellikler taşıyan milletlerarası standartlarda bir kayak merkezi inşa edilmiştir (Foto 3.14).

Bu merkezde Kış sporlarına uygun ölçüdeki pistin yanında bir de Kış sporlarına yeni başlayanlar ve çocuklar için 350-400 metre boyunda ayrı bir pist daha bulunmaktadır. Gerekli her türlü alt yapı hizmetlerinin bulunduğu Ilgaz Dağı Millî Parkı'nda, bir tanesi Orman Bölge Müdürlüğüne ait 70 yataklı, diğeri de köy Hizmetleri Bölge Müdürlüğüne ait 52 yataklı olmak üzere iki ayrı kamu tesisi ve birde özel sektöre ait turizm belgeli 3 yıldızlı 51 oda 107 yatak ve 200 kişilik lokanta kapasiteli Doruk Otel, konaklama hizmeti vermektedirler. Ayrıca burada Ankara Üniversitesi'ne ait bir adet sosyal tesisin de yapımı devam etmektedir.

Foto 3.14. Ilgaz Dağı Millî Parkı ve İçerisinde Bulunan Tesislerden Genel Bir Görünüm.

Ilgaz Dağı Millî Parkı bulunduğu konum olarak Ankara'ya 200, Çankırı'ya 65 ve Kastamonu'ya da 45 km uzaklıkta yer almakta ve bu parkın içerisinde Ankara-Kastamonu karayolu geçmektedir. Görüldüğü gibi Ilgaz Dağı Millî Parkı büyük kitlelerin çabuk ve kolaylıkla ulaşabileceği bir yerdedir. Bu özelliğin yanında bozulmamış doğal güzellikleri ve Kış turizmine imkân tanıyan alt yapısıyla Ilgaz Dağı Millî Parkı sadece bölgenin değil Türkiye'nin de en önemli turizm alanından birisidir.

Ilgaz Dağı Millî Parkı alanının dışında diğer önemli doğal turistlik alanları Tosya-Dipsizgöl ve Yeşilgöl'dür. Tosya'ya 18 km uzaklıkta bulunan Dipsizgöl çevresindeki geniş gövdeli ve boyu 30 metreyi bulan karaçam ormanlarıyla önemli bir turizm alanıdır.[506] Millî parklar tarafından işletilen bu gölün etrafında küçük bir misafirhanenin bulunduğu ve günübirlik gelenlerin temel ihtiyaçlarına yönelik gerekli düzenlemelerin yapıldığı görülmektedir (Foto 3.15).

Foto 3.15. Dipsizgöl'den Genel Bir Görünüm.

Dipsizgöl kadar bilinmese de bölgenin Dipsizgöl kadar güzel olan diğer bir yeri de Yeşilgöl'dür. Adı gibi kendisi de yeşil olan ve etrafındaki sarıçam, karaçam ve göknar ormanlarıyla yeşilin her tonunu çevresinde bulunduran bu göl, Tosya Orman İşletmesi'nin küçük bir derenin önünün beton setlerle kesilmesiyle yapılmıştır. Oldukça bozuk orman yollarıyla ulaşılabilen bu göl, yolunun bozuk olması ve büyük merkezlerden içerde kalması sebebiyle şimdiye kadar koruma altında olmamasına rağmen doğal yapısını korumayı başarabilmiştir (Foto 3.16). Özellikle Tosya halkı tarafından tercih edilen Yeşilgöl, hem mesire yeri olarak günübirlik ve hem de etrafında kurulan çadırlarla kısa süreli rekreasyon faaliyetlerinde değerlendirilmektedir.

---

[506] İbret B.Ü., 1998, "Kastamonu'nun Su Kaynakları", Kastamonu Eğitim Dergisi, Yıl:4, No:5, Kastamonu, s.152.

Foto 3.16. Yeşilgöl'den Genel Bir Görünüm.

Geçmişte bölgede yapılan göçebe hayvancılığın bir gereği olarak ortaya çıkan yaylalar günümüzde bölgenin turizm açısından değerlendirilebilecek ölçüde potansiyeli olan alanlarının başında gelmektedir. Bölgenin alpin katında veya bu kata yakın ormanın üst sınırlarında bulunan yaylalar, gerek temiz ve serin havası ve gerekse de rengarenk açan çiçekleri ve eşsiz manzaralarıyla dağ turizmine oldukça uygun alanlardır. Bölgede sayıları 80'in üzerinde olan pek çok yayla bulunmasına rağmen, bunlardan sadece birkaçının yöre halkı tarafından turizm amaçlı değerlendirildiği görülmektedir. Bunlardan Hicip (Kurşunlu) Kırkpınar (Kurşunlu) Kösen (Tosya) ve Sanı (Orta) yaylaları ön plana çıkanlardır. Ancak bölgenin bu yaylaları içerisinde de en önemlisi Kırkpınar yaylasıdır. Burası ormanlar içerisindeki yaylaya adını veren küçük bir gölün kenarındadır. Son senelerde yapıldığı anlaşılan betonarme yayla evleriyle bu yaylanın doğal yapısı bozulmaya başlanmıştır. Bu duruma bağlı olarak orman arazisinde kaçak yapıldığı belirlenen ve doğal yapıyı görünümüyle bozan bu evlerin sahipleriyle, Ilgaz Orman İşletme Müdürlüğü arasında hukuki anlaşmazlıklar çıkmış ve mahkemede alınan kararda bu evlerin yıkılması istenilmiştir. Bölgenin büyük nüfus kitlelerine yakın olması dolayısıyla bu yaylalar şehrin yorucu ve sıkıcı hayatından kaçarak doğa ile baş başa kalmak isteyenler için oldukça elverişli şartlara sahiptir. Ancak birkaçı dışında gerekli tanıtım yapılamadığından buraları genellikle hayvancılık amaçlı kullanılmaktadır.

Yaylalar gibi bölgede turizm potansiyeli taşımasına rağmen gerektiği kadar kullanılmayan diğer alanlarda bağ evleridir. Daha öncede ifade edildiği gibi, bir çeşit geçici yerleşme şekli olan bağ evleri, etrafındaki bağlık ve bahçelik alanları ile insanları şehrin stresinden uzaklaştıracak özellikte olan alanlardır. Tosya'da hepsi özenle yapılmış olan bu bağ evlerinin turizm açısından değerlendirilebilmesi için bu evlerin etrafındaki bağ ve bahçelerden "**Dalından kopar ye.**" adında bir turizm kampanyası

düzenlenmiştir. Ancak bu kampanyanın Türkiye'nin turist potansiyeli olan büyük şehirlerinde yeteri kadar tanıtımının yapılamaması ve turizmde yeni bir alternatif olduğunun yeterince ortaya konulamaması sebebiyle amacına ulaşamadığı görülmektedir. İnsan ihtiyaçlarının tamamı düşünülerek yapılmış olan ve insanı geçmişin nostaljik yaşamı içerisine sürükleyen bu evler, gerçekten de etrafındaki kirazdan nara, hatta incire kadar çeşitli meyve ağaçları ile oldukça güzel alanlardır. Bu sebeple Tosya'da şehir halkının büyük bir kısmı Yaz mevsimini bu evlerde geçirmektedir. Bu evlerden bazılarının ekonomik bir ihtiyaçtan ziyade geçmişin şatafatlı yaşamını gösteren konak şeklinde yapılar oldukları görülmektedir. Tarihi önemi ve çevresindeki insanı dinlendiren yeşil bir örtüsüyle bu evler, Tosya'yı Safranbolu gibi tanıtacak özellikte olan evlerdir. Bu sebeple zamanla kendi haline bırakıldığı için bir kısmı yıkılan bu evlerin yeteri kadar tanıtımının yapılması ve pansiyon şeklinde işletilerek gelecek nesillere aktarılması gerekmektedir.

Araştırma sahasında turizm faaliyeti açısından değerlendirilmesi gereken doğal çevre kaynakları içerisinde termal (sıcak) su kaynakları da bulunmaktadır. Daha öncede birçok kez ifade edildiği üzere Türkiye'nin en aktif fay hattı olan Kuzey Anadolu Fay Hattı, araştırma sahasını ikiye bölerek geçmektedir. Bu fay kuşağının bölgeden geçmesine bağlı olarak bölgenin muhtelif kesimlerinde şifalı su kaynakları yüzeye çıkmıştır. Bunlardan Acısu, Ilısılık ve Kazancı gibi bazıları içme, Bozanhamamı gibi bazıları da kaplıca olarak kullanılmaktadır. Genel olarak bölgede sıcak su kaynaklarından hiçbirisinin sağlık turizmi amaçlı olarak kullanılmadığı görülmektedir. Ancak bölgedeki bu açığın, bölgenin hemen sınırında bulunan Çavundur Hamamı ve içmesiyle giderildiği görülmektedir. Çavundur kaplıcası ve içmesi olarak isimlendirilen bu kaynaklardan ikisi kaplıca, biriside içme olarak kullanılmaktadır. Tanıtım panosundan öğrenildiği üzere, bu kaplıcanın suları sodyum bikarbonat ($NaHCO_3$), karbondioksit (CO_2) ve kükürtlü hidrojen (H_2S) içermektedir. Ortalama su sıcaklığı 54°C ve debisi de 47 L/s olan bu kaplıcanın suları cilt ve romatizmal hastalıklara, içme olarak kullanılan kaynağın suları da mide, karaciğer, bağırsak ve pankreas gibi organlardan kaynaklanan iç hastalıklarına iyi gelmektedir. Bu duruma bağlı olarak bu kaynağın suları bir hamam ve iki açık havuza alınarak halkın kullanımına sunulmuştur. Kaplıcaya gelenlere konaklama hizmeti kaplıcanın hemen yakınındaki 20 yataklı bir konaklama ünitesi ile Kurşunlu ilçe merkezindeki Belediye Oteli tarafından verilmeye çalışılmaktadır. Ayrıca bu kaynağın turizm amaçlı olarak değerlendirilebilmesi için Çavundur kasabasında 2 yıldızlı 94 oda ve 191 yatak kapasitesi Çavundur Termal Tesisleri'nin yapımı tamamlanmak üzeredir. Bu kaplıcanın E-80 Devlet Karayolu'nun hemen kenarında bulunması ve sularının pek çok hastalığa iyi gelmesiyle burası bir sağlık merkezi olma yoluna girmiştir. Ancak bu kaplıcanın gerekli alt yapısının tamamlandığını ve gelen turistlere tam manasıyla hizmet ettiğini söyleme imkânımız bulunmamaktadır. Bu sebeple hemen yakınında yapılan otelin bir an önce bitirilmesi ve hamamların üzerleri kapatılarak daha modern şartlarda turistlerin hizmetine sunulması gerekmektedir.

Kalkolitik Çağdan günümüze gelinceye kadar birçok medeniyete kucak açan bölgede, bu medeniyetlerden geriye önemli sayılacak ölçüde bazı tarihi eserler kalmıştır. Bu eserler içerisinde turizm amaçlı değerlendirilebilecek olanların başında kaya mezarları gelmektedir. Devrez Vadisi boyunca Orta'nın Sakaeli köyünden başlayarak Ilgaz'ın İnköy'üne kadar yoğun bir şekilde görülen kaya mezarları bölgenin en önemli turizm potansiyellerindendir (Foto 3.17). Adından da anlaşıldığı gibi Devrez Çayı'nın kenarlarındaki sarp yamaçlar üzerine oyulmak suretiyle yapılan bu mezarlardan bazıları 4 kat üzerine yapılmış olup; yapılış şekli olarak ıhlara vadisindeki kaya kiliselerine benzemektedir. Daha önce çalışmanın yerleşme tarihi bölümünde bahsedildiği üzere, Strabon Ilgaz Dağı ve çevresinin önemli bir dini merkez olduğunu belirtmektedir. Bu durum bölgedeki kaya mezarlarının fazlalığının sebebini ortaya koymaktadır. Bölgedeki kaya mezarları içerisinde en önemlileri Orta'nın Sakaeli köyündeki kaya mezarları, Kurşunlu'nun Mekören ve Köpürlü köyleri arasındaki Yedikapı kaya mezarları ve Ilgaz'ın İnköy kaya mezarlarıdır. Turizm bakanlığı tarafından sit alanı olarak ilan edilmesine rağmen bu mezarların broşürünün basılmasından başka iç ve dış turizme açılması için gerekli tanıtımının yapılmadığı görülmektedir. Oysa içlerinde ölü sedirleri ve bazı kabartmalar bulunan bu mezarlar, bölgenin turizm açısından en önemli beşerî çevre potansiyeli olup, bölgedeki doğal çevreye ait diğer turizm potansiyelleriyle birlikte turlar halinde değerlendirebilecek özelliktedir.

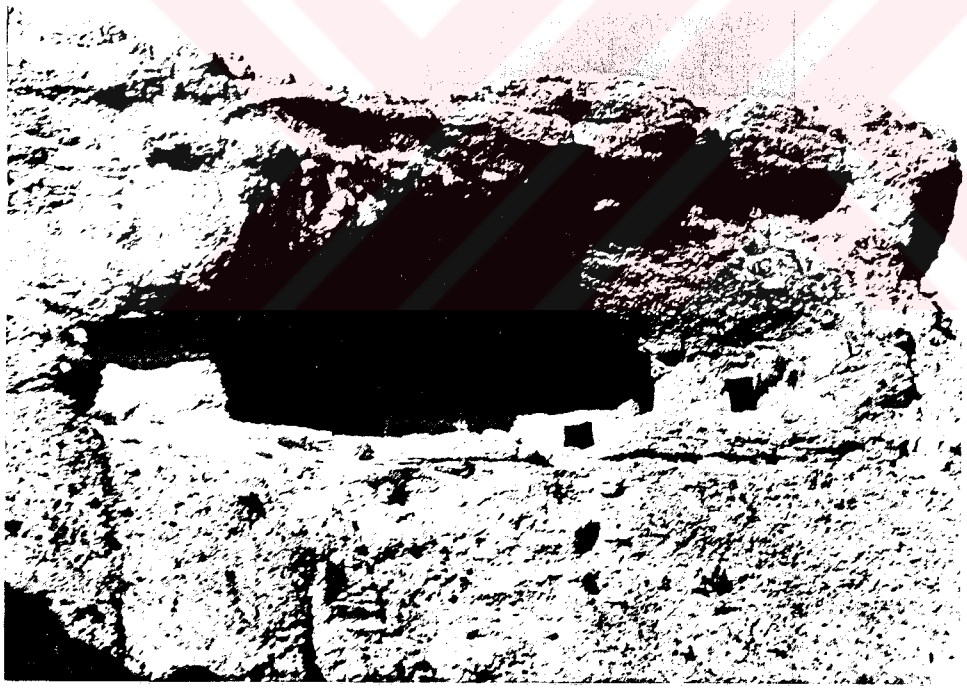

Foto 3.17. Sakaeli Köyündeki Kaya Mezarlarından Genel Bir Görünüm (Orta).

Bölgede bir çok höyük bulunmaktadır. bunlar içerisinde en önemlisi, bölgenin yerleşme tarihine ışık tutan Ilgaz'ın Cendere köyü yakınındaki Salmanhöyük'tür. Turizm Bakanlığı tarafından arkeolojik alan statüsünde değerlendirilen bu höyükte yerleşmenin tarihinin Kalkolitik Çağa kadar indiğini daha önce belirtilmişti. Salmanhöyük gibi bölgeye bir sit alanı görünümü veren diğer höyüklerde Devrez Çayı'nın vadi tabanında ve vadiye hakim bir noktalarda bulunmaktadır. Bu höyükler tarihin en eski devirlerinde dahi bölgenin önemli bir yerleşme alanı olduğunu ortaya koyan en önemli delillerdir.

Bölgenin ilk çağların en önemli yerleri olan şehirler ve kaleler açısından da zengin olduğu görülmektedir. Bu şehirler arasında bölgede Hititlerin önemli merkezlerinden birisi olan ve adı Hitit tabletlerinde geçen Tiliura'da bulunmakla birlikte bu şehrin nerede olduğu tam olarak bilinmemektedir. Ancak Kurşunlu'nun Hacımuslu köyündeki Aslanlıköy harabelerinden ve Karacahöyük köyündeki kalıntılardan, bu kentin Kurşunlu'da olduğu ileri sürülmektedir. Bölgede Hacımuslu köyünün dışında bir başka şehir kalıntıları da Orta'nın Kalfat bucağındaki Kalfat metropol alanında mevcuttur. Bölgenin kaleleri içerisinde ise, en önemlileri Ilgaz'ın Kale köyündeki kale ile Kurşunlu ilçe merkezindeki Karacaviran kalesidir. Bu kalelerden Kaleköy'de bulunanın daha önce belirtildiği gibi Strabon'un bahsettiği Kimiata Kalesi olduğu ileri sürülmektedir.

Görüldüğü gibi araştırma sahası höyük, şehir ve kale gibi tarihi kalıntılar açısından da zengindir. Bölgede eski medeniyetlerden kalan bu eserlerden bazıları Çankırı ve Kastamonu müzelerinde sergilenmekte ancak açık alanda bulunan tarihi kalıntılarına fazlaca önem verilmemektedir. Buralar gerekli tanıtım ve düzenlemeler yapıldığında turizme hizmet verecek potansiyeli olan alanlardır. Bu sebeple bölgenin diğer arkeolojik kalıntılarıyla birlikte bu alanlara da gereken önem verilmelidir.

Araştırma sahasında kendi kültür ve medeniyetimizin güzelliğini yansıtan birçok cami, türbe, çeşme ve hamam bulunmaktadır. Bu eserler içerisinde en önemlileri cami ve türbelerdir. Bölgenin camileri içerisinde Kültür ve Tabiat Varlıkları Yüksek Kurulunca tescili yapılanlar Ilgaz'da Cendere ve Yerkuyu köyü camileri, Kurşunlu'da Pazar ve Şeyh Sinan camileri ile Taşkaracalar ve Ağılözü Köyü Camii, Orta'da Doğanlar, Elmalı, Sakaeli ve Sakarcaören köyleri camileri ile Merkez Cami ve Tosya'da da Abdürrezzak, Pazar ve Yeni Cami (Abdurrahman Paşa Camii)'dir. Türbeler içerisinde ise en fazla ziyaret edilenler Ilgaz'da Şıh Yahya, Orta'da da Osman Baba ve Elvanseydi türbeleridir. Bölgedeki cami ve türbeler inanç turizmi açısından değerlendirilebilecek özellikte olan yerlerdir. Bölgeye yakınlığı açısından Kastamonu'da Şeyh Şaban-ı Veli (Hazreti Pir Sultan) ve Evliyaları Anma Haftası ile başlatılan ve daha sonra da turlar halinde devam ettirilen inanç turizmi bölge için iyi bir örnek teşkil etmektedir. Kastamonu'ya turlarla gelen insanların önce Tosya'daki ve oradan da bölgenin diğer yerlerindeki cami ve türbeleri ziyaret etmelerinin sağlanılması bölge için yeni bir turizm aktivitesi oluşturulacaktır.

Sonuç olarak; bölgenin gerek doğal ve gerekse de beşerî çevre kaynakları turizm için yeterli zenginliktedir. Bu potansiyelinin yeterince değerlendirilmesi, geçim sıkıntısı çeken bölge halkı için yeni bir ekonomik kaynak oluşturacaktır. Bilindiği gibi turizm her şeyden önce tanıtım ve organizasyon işidir. Bu sebeple bölgenin turistik alanlarının yeterince tanıtımının yapılması ve bu alanlarda gerekli tesis ve alt yapı hizmetlerini yaparken bölgenin en önemli özelliği olan doğal yapısının bozulmamasına dikkat edilmesi gerekmektedir. Bu değerlendirmeler dikkate alındığında, Ilgaz Dağı'nda kış turizmi, alpinizm ve kraking, Devrez Vadisi'nde kaya mezarları ve diğer arkeolojik eserlere bağlı kültür turizmi ve Çavundur Kaplıcası'nda da sağlık turizminin bölgenin büyük nüfus kitlelerine yakın olması dolayısıyla gelişeceği ortadadır.

IV. BÖLÜM
SONUÇ VE ÖNERİLER

4.A. SONUÇ

Araştırma sahası Karadeniz Bölgesi'nin Batı Karadeniz Bölümü'nde yer almaktadır. Kuzeyinden ve güneyinden yükselen yüksek dağ sıraları ile diğer akarsu havzalarından ayrılan bu bölge, hidrografik bakımdan Kızılırmak vasıtasıyla Karadeniz Havzası'na bağlı olan Devrez Çayı ve kolları tarafından drene edilmektedir.

Ilgaz ve Kös Dağlarında Paleozoik'e ait arazilerin mostra verdiği araştırma sahasında; Devrez Vadisi'nin kenarları alüvyal dolgularla doldurulmuş, alüvyonu kenarlarından Neojen arazileri çevrelemiştir. Bölgede Hersinien ve Alp orojenezleri etkili olmuş ve havzayı kenarlarından kuşatan Paleozoik ve Mezozoik araziler KAF ile vadi tabanındaki Neojen sahalarından ayrılmıştır. Bu sebeple Devrez Havzası'nda genel hatlarıyla KAF boyunca WSW-ENE yönünde uzanan Devrez Vadisi ve bu vadiyi kenarlarından kuşatan dağlık kuşaklar olmak üzere iki ana jeomorfolojik ünite bulunmaktadır.

Planeter ve Coğrafî faktörlerin etkisiyle Devrez Havzası'nın iklim şartları yatay eksende doğudan batıya, dikey eksende ise Devrez vadi tabanından kenarlardaki yüksek dağlık kuşaklara doğru değişmektedir. Bu havzada yükseltinin 350-2587 metreler arasında değişmesi, başta sıcaklık ve yağış olmak üzere diğer iklim elemanlarının dağılışını belirlemiştir. Böylece bölgede yıllık ortalama sıcaklık doğudan batıya doğru 13.7°C den (Kargı), 8.0°C'ye (Kurşunlu) inmekte, yıllık yağış toplamı da Ilgaz Dağlarının yüksek kesimlerinde 1000 mm'nin üzerindeyken Kargı'da 348.5 mm'ye düşmektedir. İklim elemanlarının durumu incelendiğinde Devrez Havzası'nın Karadeniz ve İç Anadolu iklimleri arasında bir geçiş iklimine sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Devrez Havzası'nın yağış etkinliğini bulmak amacıyla bölgeye uygulanan De Martonne, Erinç ve Thorntwaite metotları bölgenin yağış etkinliği ile ilgili olarak birbirine yakın sonuçlar vermiştir. Bu duruma göre Devrez Havzası'ndaki Kurşunlu, Ilgaz ve Tosya yarı nemli; Kargı ise yarı kurak bir iklim sahası içerisinde bulunmakta ve bölgenin tamamında Yaz kuraklığı kendisini hissettirmektedir.

Araştırmaya konu olan havzayı oluşturan Devrez Çayı Semer Dağlarından doğmakta ve önce Orta havzasından sürempoze boğazlar vasıtasıyla Kurşunlu havzasına geçmekte ve oradan da KAF boyunca Kurşunlu, Ilgaz ve Tosya havzalarını geçerek Kargı (Avlağı) Ovası'nın batısında 350 metre yükseltide Kızılırmak'a katılmaktadır. Dantritik bir akarsu şebekesine sahip olan Devrez Çayı, tabisi olduğu Kızılırmak gibi karlı-yağmurlu bir rejime özelliği göstermektedir. Azami akımlarını Mart-Nisan, asgari akımlarına da Ağustos-Eylül aylarında akıtan bu çay, en güçlü kollarını metamorfik serilerden oluşan Ilgaz ve Kös Dağlarından almaktadır. Bunlar Göl, Gök, Gevur, Kayı, Kınık ve Kızılca dereleridir.

Bölgede Devrez Çayı'nın taban yaptığı kesimler alüvyal dolgularla doldurulmuştur. Alüvyal toprakları hızlı akışlı derelerin Devrez konsekant vadisine katıldıkları yerlerde biriktirdikleri kolüvyal

topraklar çevrelemiştir. Bu iki toprak grubu bölgenin tarımsal açıdan en önemli kısımlarını oluşturmuştur. Buraları başlıca çeltik ekim sahalarıdır. Devrez Vadisi'ni kenarlardan kuşatan yüksek kesimlerde kahverengi orman toprakları hakimdir. Bu topraklar genellikle sığ olup tarımsal açıdan fazla bir önem taşımamaktadır. Ayrıca havzanın Kurşunlu yöresinde kestane renkli topraklara da rastlanılmaktadır.

Araştırma sahasının sahip olduğu iklim ve toprak şartları altında doğal orman örtüsünün havzayı tamamen kaplaması gerekmektedir. Ancak havzanın Kalkolitik Çağdan günümüze gelinceye kadar devamlı yerleşmeye sahne olması sebebiyle ormanları tahrip edilmiş ve ormanlar yerleşmelerden uzakta kalan yüksek sahalara çekilmiştir. Ormanların tahribiyle bölgenin Orta ve Kurşunlu yörelerinde antropojen step sahaları genişlemiş ve bu yörelerde ormanlar yüksekte kaldığı için korunabilen tepelere sığınmıştır. Devrez Havzası bitki coğrafyası açısından Avrupa-Sibirya Flora Bölgesinin Öksin alt bölümü ile İran-Turan Flora Bölgesi arasında bir geçiş bölgesi özelliğindedir. Böylece bölge; ormanlar, step sahaları ve dere vejetasyonu olmak üzere üç farklı bitki örtüsüne yer vermiştir.

Araştırma sahasının 1997 yılı Genel Nüfus Tespiti sonuçlarına göre nüfusu 106902 kişidir, 1935 yılında bölgede 75705 kişi yaşamaktaydı. 1935-1975 yılları arasındaki dönemde araştırma sahasının nüfusu düzenli olarak artmış ve 115492 kişiye çıkmıştır. 1975 yılından itibaren havzanın nüfusu göç hareketleriyle dalgalanmalar göstermiştir. 1975-1980 yılları arasında nüfus azalmış ancak 1980-1990 yılları arasında tekrar artarak 116953 kişiye ulaşmıştır. 1990 yılından sonra ise göç hareketleriyle birlikte doğum kontrollerinin de sıklaşması sonucu havzanın nüfusu tekrar gerileyerek 1997 yılında 1965 yılındaki miktarının altına inmiştir.

Araştırma sahasında 1997 yılında nüfusun %56.4'ü kırsal kesimde, geri kalan %43.6'sı da Ilgaz, Kurşunlu, Orta ve Tosya ilçe merkezlerinde yaşamaktaydı havzadaki. nüfusun %48.4'ü erkeklerden, %51.6'sı da kadınlardan oluşmaktaydı. Bağımlılık oranı %55.8 olan havzanın yaşlı nüfus oranı %12.7 ile Türkiye ortalamasının üzerindeydi. Ayrıca aritmetik nüfus yoğunluğu km^2'ye 34 kişi ortalama aile büyüklüğü de 3.5 kişiydi.

Araştırma sahasında nüfusu göçe zorlayan başlıca sebep geçim zorluğudur. Bununla birlikte bölgenin eğitim-kültür ve sağlık açısından geri olmasının da göçler üzerinde etkisi bulunmaktadır. İlköğretim düzeyinde öğretmen başına 15.7; okul başına da 125.3 öğrencinin düştüğü havzada, kırsal kesimlerde ortaöğretim kurumlarının yokluğu köylerin tahsil seviyesini genellikle ilkokul düzeyinde bırakmıştır. Bölgede yüksek öğretim düzeyinde öğretim kurumları bulunmadığı için bölge insanı genellikle yüksek tahsil yapmak amacıyla Ankara, Kastamonu ve Çankırı şehirlerindeki fakülte ve yüksekokulları tercih etmektedir. Eğitim gibi sağlık açısında da geri kalmış olan havzada Ilgaz, Kurşunlu ve Tosya ilçe merkezlerinde devlet hastanesi bulunmakla birlikte bu hastaneler uzman doktor ve tıbbi teçhizat açısından yetersizdir.

Devrez Havzası iklim, toprak ve topografya gibi fizikî özellikler açısından yerleşmeye uygun olduğu için burada yerleşmenin tarihi Kalkolitik Çağa kadar inmiştir. Havzadaki ekonomik potansiyelleri olan yerler yerleşmeleri kendine çekmiştir. Bu açıdan bölgenin en zengin kesimi olan Devrez Vadisi'nin tabanı daha yoğun bir yerleşmeye sahne olmuştur. Bu kesimlerde toplu yerleşmeler

meydana gelirken, kenarlardaki yüksek dağlık kuşaklara doğru yerleşmeler tarım arazilerinin küçük ve parçalı olması sebebiyle dağınık dokuludur.

Devamlı yerleşmenin üst sınırının 1750 metreye kadar çıktığı Devrez Havzası'nda, iklim, eğim değerleri, topografya ve orman sahaları devamlı yerleşmenin üst sınırı ve sınırlarını belirlemiştir. Böylece havzada en geniş tarım arazisine sahip olan 751-1000 metreler arasında nüfusun %39.4'ü toplanmıştır.

Araştırma sahası Çankırı'nın Ilgaz, Kurşunlu, Orta; Kastamonu'nun Tosya ve Çorum'un da Kargı ilçelerine ait yönetim sahalarının içerisinde kalmaktadır. Bu saha içerisinde Ilgaz, Kurşunlu, Orta ve Tosya ilçelerinin ilçe merkezleri ile bu ilçelere ve Kargı ilçesine bağlı 175 tane köy yerleşmesi mevcuttur. Bölgedeki köy yerleşmelerinin 48 tanesi çok üniteli olup bu köylerin ünite sayısı 2-8 arasında değişmektedir. Havzada köy yerleşmelerinin %34.8'i 1001-1250 metreler arasında yerleşmiştir. Havzada bulunan köylerin 122 (%69.7) tanesinin nüfus büyüklüğü 0-250 kişi arasında, 8 (%4.6) tanesinin nüfus büyüklüğü de 2000 kişinin üzerindedir. İlçe merkezleri havzada nüfusu en fazla olan yerleşim yerleridir. Bunların içerisinde de Tosya ilçe merkezi 1997 yılındaki 23067 kişilik nüfusuyla en kalabalık olan yerdir. Bu şehir Batı Karadeniz'in ticaret ve sanayi açısından gelişmiş yerlerindendir. Gelişmişlik açısından Tosya'yı Ilgaz ilçe merkezi takip etmektedir. Orta ve Kurşunlu ilçe merkezleri ise birer Anadolu tarım kasabası niteliğinde olan yerledir.

Araştırma sahasının geçici yerleşmeleri yayla yerleşmeleri ve bağ evleridir. Havzada yüzyıllardan beri sürdürülen yayım hayvancılığı sebebiyle yaylalar ekonomik açıdan önem taşıyan yerler, yaylacılık ise geleneksel bir faaliyettir. Sayısı 84'ü bulan yaylalar en çok Ilgaz ve Kös Dağlarının üzerindeki Alpin dağ çayırı kuşaklarının kenarlarındadır. Buralara Hıdrellez'i takiben çıkılmakta ve dönüşler Ağustos ayının başından itibaren başlamaktadır. Bağ evlerinde ise, Tosya çevresinde görülen geçici yerleşme şekilleridir. Bunlar geçmişte tarım ve hayvancılık yapmak amacıyla gidilen yerler durumunda iken, günümüzde ise daha çok rekreasyonel amaçlı olarak kullanılan yerler haline gelmişlerdir.

Devrez Havzası'ndan kır meskenleri doğal ve beşerî çevre faktörlerine göre şekillenmiş oldukları için adeta havzadaki yaşamın birer simgeleri durumundadırlar. Buradaki meskenlerin yapılışında temel yapı malzemesi yakın çevreden temin edilmektedir. Bu sebeple bölgedeki meskenlerin %91.1'inde taşıyıcı sistem ahşaptan yapılmış dolgu malzemesi olarak da genellikle kerpiç kullanılmıştır. Havzada meskenler bir avlu içerisinde tek veya iki kat üzerine bina edilmekte ve mesken sahibinin yaptığı ekonomik faaliyete göre avlu içerisine samanlık, ahır ve örtme gibi eklentiler yapılmaktadır.

Araştırma sahasındaki geçimin temeli tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır. Devrez Çayı'nın geniş taban yaptığı yerler ile Neojen platolarında tarım, öncelikli geçim kaynağıdır. Ancak, Devrez Vadisi tabanından uzaklaştıkça iklimin sertleşmesi, arazide eğim değerlerinin artması ve orman alanlarının genişlemesi ölçüsünde hayvancılık önem kazanmaktadır. Bölge arazilerinin %17.1'i tarım topraklarından,

%29.1'i de çayır ve meralardan oluşmuştur. Bu duruma göre bölge halkı, bölgedeki toplam arazinin ancak %46.2'sini temel geçim kaynağı olan tarım ve hayvancılık için kullanılabilmektedir.

Devrez Havzası'nda arazilerin %30.1'i tarıma elverişli olan I., II., III., IV. sınıf arazilerden oluşmakta ve tarım dışı olan sahalar ise %69.9'u bulmaktadır. Görüldüğü gibi kenarlarında yüksek dağlık kuşaklarla çevrilmiş bir depresyon kuşağını takiben uzanan havzada tarım uygun arazilerin miktarı azdır. Bu arazinin de sadece %3.8'i I., %5.3'ü de II. sınıftır. Havzada topografya ve eğim şartları tarım arazilerini parçalayarak dağıtmıştır. Bununla birlikte zaten küçük olan bazı tarım arazilerinin toprak mülkiyeti ile daha da küçülerek işletilebilir özelliklerini kaybettikleri görülmektedir.

Araştırma sahasında kuru tarım ve nadaslı kuru tarım arazilerinin geniş yer kaplaması sebebiyle tarım faaliyetleri daha ziyade ekstansif metotlarla sürdürülmektedir. Bu durum üzerinde tarım arazilerin küçük, dağınık ve verimsiz olması da etkili olmuştur. Ekstansif tarım metotları uygulanan sahalarda hububat ve yem bitkileri yetiştirilmekte ve havzada az da olsa uygulanan entansif metotlarla ise Devrez Vadisi'nin taban arazilerinde başta çeltik olmak üzere ekonomik değeri yüksek şeker pancarı, sebze ve meyve yetiştirilmektedir.

Araştırma sahasında tarıma ayrılan sahaların %55.6'sında tahıl, %9.8'inde baklagiller, %4.4'ünde meyve ve %3.0'ında da yem bitkileri yetiştirilmektedir. Tahıl ve yem bitkileri, bölgede kuru tarım arazilerinde kolaylıkla yetiştirilmelerinden ve özellikle kışın tüketilen ürünler olmalarından dolayı yetiştirilmektedir. Çeltik, bölgede Devrez ve Tosya adıyla bütünleşen bir üründür. Burada çeltik ziraatı artık geleneksel bir hal almıştır. Meyve ve sebzecilik ise Tosya ve Ilgaz yörelerinde gelişmiş olup, Orta ve Kurşunlu'da ise iklim şartlarının olumsuzluğu sebebiyle önemini yitirmiş durumdadır.

Havzada hayvancılık özellikle tarımın verimli bir şekilde yapılamadığı köylerde temel ekonomik faaliyet haline gelmiştir. Yayım hayvancılığının yapıldığı bölgede köylerde yaşayan her ailenin en az birkaç hayvanının olduğu görülmektedir. Bu hayvanlar evin süt ve süt ürünleri ihtiyacını karşılamakta, gerektiğinde satışa sunmak için ailenin bir nevi sigortası görevini görmektedir. Bölgede geçmişte sayıları yüz binleri bulan tiftik keçisi sayısı tiftiğin eski ticari önemini kaybetmesiyle birlikte oldukça azalmıştır. Bölgenin başlıca yerli büyükbaş hayvanı karasığırdır. Havzada hayvan ıslahı yapılmışsa da istenilen sonuca tam olarak ulaşılamamıştır. Uygun flora ve iklim şartlarına sahip olmasına rağmen ticari amaçlı gezginci arıcılık gelişmemiş olup bölgedeki arıcılık, daha ziyade sabit arıcılık şeklinde yapılmaktadır.

Araştırma sahasında ormanlar uzun yıllardan beri yapılan tahribatlarla azalmıştır. Ancak yine de bölgenin %30.2'si ormanlarla kaplı olup, bu ortalama Türkiye ortalamasından yüksektir. Bölgede ormanlar Ilgaz ve Kös Dağları üzerinde yoğunlaşma göstermektedir. Ormanların başlıca ağaçlarını karaçam, sarıçam ve göknar oluşturmaktadır. Bölgedeki ormanların %51.6'sı koru, %35.5'i bozuk koru ve %12.9'u da baltalıktır.

Bölgede ekonomik değeri bulunan madenler bentonit ve linyittir. Bunlardan sadece Kurşunlu ilçe merkezi etrafında bulunan bentonit yatakları işletilmektedir. Orta ilçe merkezinin hemen kuzeyinde geniş bir alan kaplayan linyit yatakları ise termik santral kurmak ve enerji elde etmek

amacıyla işletilmesi planlanmaktadır. Buranın etüt çalışması yapılmış, ancak planlanan tesisin yapımına henüz başlanılmamıştır.

Araştırma sahasında sanayi, Tosya şehri çevresinde toplanmıştır. Tosya, Batı Karadeniz Bölümü'nün en önemli sanayi merkezlerinden birisidir. Buradaki tesislerin başlıcaları gıda ve taşa toprağa dayalı sanayi tesislerinden oluşmuştur. Ilgaz ilçe merkezinin çevresinde de son senelerde gıda ve tekstil üzerine üretim yapan birkaç tesis yapılmıştır.

Osmanlı döneminde savaşlarda ve doğuya yapılan seferlerde kullanılan Sol Kol Yolu, araştırma sahasından geçmekteydi. Tarihi İpek Yolu olarak da bilinen bu yolun güzergâhından günümüzde de E-80 Devlet Karayolu geçmektedir. Türkiye'nin doğusunu batısına bağlayan bu yol, Devrez Vadisi'ni takiben uzanmaktadır. Bu yolla birlikte havzadan Ankara-Kastamonu ve Çorum-Kastamonu karayolları da geçmektedir. Bu karayollarından Ankara-Kastamonu karayolu Ilgaz; Çorum-Kastamonu karayolu da Çatalılgaz geçitleriyle Ilgaz Dağlarını aşarak Karadeniz'e ulaşmaktadır.

Sonuç olarak; Kalkolitik Çağdan günümüze uygun iklim, topografya ve toprak gibi doğal şartlarının uygunluğu sebebiyle yerleşmeye sahne olmuş olan Devrez Havzası, Türkiye'nin nispeten batısında bulunmasına rağmen potansiyellerini yeterince kullanamamış ve böylece sosyo-ekonomik açıdan geri kalmıştır. Bölgenin nüfusu sürekli olan göçlerle azalmaktadır. Bu sebeple havzadan göçleri durduracak ve havzanın sorunlarına çözüm olacak tedbirlerin bir an önce alınması gerekmektedir. Bu amaçla havzanın temel sorunları ortaya konularak bunlara çözüm önerileri getirilmiştir.

4.B. ARAŞTIRMA SAHASININ TEMEL SORUNLARI VE BAŞLICA ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

4.1. Doğal Fizikî Coğrafya Özellikleriyle İlgili Sorunlar

Araştırma sahasında doğal çevre faktörleri insan yaşamında bazı problemler ortaya çıkarmıştır. Her şeyden önce bölge, Türkiye'nin en aktif fay kuşağı üzerinde bulunması sebebiyle deprem riski taşımaktadır. Daha önce ifade edildiği gibi KAF üzerinde bulunan bölgede yakın tarihte can ve mal kaybına sebebiyet veren 1943 Tosya-Ladik ve 1951-1952 Kurşunlu depremleri olmuştur. Hafif şiddetteki depremlerle sık sık varlığını belli eden sismik hareketler bölgede her an bu tür bir depremin olabileceğinin habercileridir. Durum bu şekilde olmasına rağmen, bölgede depremden korunmak için yeterli tedbirlerin alınmadığı görülmektedir. Örneğin, Tosya şehrinde imarlaşma, ova tabanındaki gevşek zemine doğru kaymış bulunmaktadır. Tosya şehrinde binalar dört kattan fazla yapılmaması gerekirken özellikle E-80 Devlet Karayolu'nun kenarlarında bulunan binalar 7-8 kata kadar çıkmıştır. Ayrıca bu şehirde yapımı devam eden kültür merkezi ve yatılı ilköğretim bölge okulu gibi büyük devlet yatırımları da gevşek zemin üzerinde yapılmaktadır. Ilgaz ve Kurşunlu ilçe merkezlerinde ise nüfusun az ve ekonominin zayıf olması sebebiyle çok katlı bina yapımına fazla ihtiyaç duyulmamıştır. Dolayısıyla bu yerleşmelerde deprem, Tosya şehrindeki kadar etkili olmayacaktır. Bölgede her an bir büyük bir depremin olabileceği düşünülürse, deprem zararlarının en aza indirilebilmesi için bazı tedbirlerin alınması gereklidir. Bu tedbirlerin başında gevşek zemin üzerinde çok katlı binaların

yapılmasına izin verilmemesi, yapılmış olan binaların depreme dayanıklı olup olmadığının kontrolünün yapılması, depreme dayanıklı olmayan binaların güçlendirilmesi veya boşaltılması, Sivil Savunma Teşkilatı'nın yeniden yapılandırılarak güçlendirilmesi ve Türkiye'nin bütününde deprem acil uyarı sisteminin bir an önce uygulamaya girmesi gereklidir.

Araştırma sahasında eğim değerlerinin yüksek ve doğal bitki örtüsünün tahrip edilmiş olması erozyonu oldukça önemli bir sorun haline getirmiştir. Erozyonla Tosya, Ilgaz ve Kurşunlu'nun bazı kesimlerinde bedlands topografyası gelişmiş, Orta'nın step sahalarında ise erozyon artık sel oyuntusu erozyonu halini almıştır. Bölgede erozyonla zaten verimi düşük olan tarım arazilerinin verimi daha da düşürmüştür. Bu sebeple erozyondan korunmak için ormanlarda kaçak kesim ve otlatmanın önüne geçilmeli, çayır ve mera alanlarında düzenli otlatılma yapılmalı, tarım alanlarında enine sürüm ve gübrelemeye dikkat edilmeli, anız yakımı önlenmeli ve kullanılmayan sahalarda ağaçlandırma yapılmalıdır.

Devrez Havzası'nda toprakların erozyonun dışında karşı karşıya kaldıkları sorunlardan birisi de yanlış kullanımdır. Havzada E-80 Devlet Karayolu boyunca bulunan kesimlerdeki tarım arazileri yerleşim alanı haline getirilmiş, sanayiye açılmış ve üzerlerinde petrol ofisleri ve dinlenme tesisleri yapılmıştır. Böylece tarım arazileri yanlış kullanıldığı gibi çeşitli atıklarla da kirletilmektedir Bölgede verimli tarım arazileri zaten az olduğu için bu durum önemli bir sorundur. Yerleşmenin ve sanayinin verimi düşük arazilere doğru kaydırılması ve E-80 kenarındaki tesislerin çevreye verdikleri zararların en aza indirilmesiyle bu sorun biraz olsun çözülmüş olacaktır.

Araştırma sahasında eğim değerlerinin fazla olduğu kesimlerde doğal bitki örtüsünün tahribatı ve yol yarmalarıyla eğim derecesinin değiştirilmesi heyelan tehlikesi ortaya çıkmıştır. Ilgaz Dağları üzerinde Kastamonu-Ilgaz ve Kastamonu-Tosya arasındaki karayolları heyelanlarla kapanmakta ve Ilgaz'ın Mülayimyenice köyü heyelanlarla kaymaktadır. Bunun için Ilgaz Dağlarını aşan karayollarının kayan kısımlarında drenaj, ağaçlandırma taraçalama ve istinat duvarı yapımı gibi heyelan önleme çalışmaları yapılmalı ve Mülayimyenice köyünün yeri değiştirilmelidir.

Devrez Çayı karlı-yağmurlu bir rejim özelliğine sahip olduğu için ilkbahar aylarında vadisinin tabanına yerleşmiş olan yerleşmelerde ve tarım arazilerinde sık sık sellere sebebiyet vermektedir. Etüdü tamamlanan Kızlaryolu Barajı'nın bir an önce yapımına başlanılması ve Devrez Çayı'nın kenarlarında taşkın koruma setlerinin yapılmasıyla bu sorunun önüne geçilecektir.

Kuraklık, don tehlikesi gibi iklim özelliklerine bağlı olarak ortaya çıkan sorunlar, bölgede tarım hayatını olumsuz etkilemektedir. Havzada kurak dönem 3.5-4 ay arasında sürmektedir. Bu zaman süresince su kaynaklarının yetersizliği tarımı zora sokmaktadır. Çünkü bölgede yaygın olarak yapılan çeltik tarımında suya aşırı ihtiyaç duyulmaktadır. Oysa Devrez Çayı'nın sularından düzenli bir şekilde yaralanılarak ve yeraltı sulamasına gidilerek bu sorunu büyük oranda çözmek mümkündür. Bu amaç için Devrez Çayı üzerinde yapılması planlanan sulama ve taşkın koruma amaçlı Kızlaryolu Barajı'nın yapımına başlanması gerekmektedir. Tosya ve Ilgaz havzalarındaki yeraltısuyu potansiyeli de yeni

kuyular açılarak daha fazla kullanılmalıdır. Erken ve geç donlar bölgede özellikle meyve ve sebze üretiminin yaygın olduğu Tosya ve çevresinde zararlara yol açmaktadır. Don olaylarının etkili olduğu senelerde üreticinin zararının bir kısmı karşılanmalı veya kredi borçları varsa ertelenmelidir.

Kalkolitik Çağdan beri yerleşmeye sahne olduğu için bölgede ormanların büyük oranda tahrip edildiği anlaşılmaktadır. Günümüzde de devam eden orman tahribatları bölge için önemli bir sorundur. Her ne kadar geçim kaynaklarının az olduğu sahalardaki orman köyleri 31. ve 32. madde kapsamına alınmışlarsa da bu köyler halen kaçak kesim yapmakta ve ormanlarda hayvanlarını otlatmaya devam etmektedir. Bu sebeple orman kontrolleri sıklaştırılmalı ve tahrip edilen sahalar yeniden ağaçlandırılarak koruma altına alınmalıdır.

4.2. Beşerî Coğrafya Özellikleriyle İlgili Sorunlar

Araştırma sahasında beşerî çevre ile ilgili en önemli sorun göç hareketleridir. Bölge sahip olduğu doğal çevre potansiyellerini yeterince değerlendiremediğinden devamlı göç vermektedir. Havzada hakim olan kır ekonomisi zamanla artan nüfusu besleyememiş ve böylece ortaya çıkan işsizlik sorunu da göç hareketlerini beraberinde getirmiştir. Bilindiği gibi göç hareketlerini durdurmanın en temel çözüm yolu ekonomik açıdan geliri artırıcı yeni kaynaklar bularak istihdamı arttırmaktır. Bu sebeple Orta ilçe merkezinde kurulması planlanan termik santralin bir an önce yapımına başlanılması, Kızlaryolu Barajı'nın yapılarak sulamalı tarıma geçilmesi, tarımda entansif metotların uygulanması, hayvancılıkta soy ıslahının yapılması, geniş orman sahalarına dayalı kereste ve mobilya endüstrisinin geliştirilmesi, tarım ve hayvancılıktan elde edilen ürünleri işleyecek sanayi tesislerinin kurulması ve E-80 Devlet Karayolunun getirdiği avantajların değerlendirilmesi gereklidir. Böylece bölgede yeni iş sahaları açılacağından işsizlik önlenebilecek ve göç hareketleri durdurulabilecektir.

Devrez Havzası'nda nüfusun eğitim seviyesinin büyük oranda ilköğretim düzeyinde olması, havzanın sosyo-ekonomik manada kalkınmasında büyük bir engel teşkil etmektedir. Bölgede kırsal nüfus daha 7-8 yaşındayken direk üretime katılmakta ve ortaöğretim kurumlarının kırsal kesimlerde yaygın olmaması da kır nüfusunun eğitim seviyesini ilköğretim düzeyinde bırakmaktadır. Ayrıca bölgedeki eğitim-öğretim kurumlarının alt yapı ve branş öğretmeni açısından yetersizliği de eğitimin kalitesinin düşmesine sebep olmaktadır. Eğitimin geleceğe yapılan en önemli yatırım olduğu düşünülürse, havzada ortaöğretim seviyesindeki okullaşmanın yaygınlaştırılması ve okulların alt yapı ve branş öğretmeni ihtiyacı açısından yeterli bir hale getirilmesi yapılması gerekli olan en önemli işlerdendir.

Araştırma sahasında eğitimin bir başka sorunu da yükseköğretim düzeyinde eğitim verecek bir okulun bulunmamasıdır. Bu duruma bağlı olarak bölgenin yükseköğretim düzeyine gelmiş olan gençleri aileleri okutabilecekse bölge dışında tahsillerine devam etmekte, durumları iyi olmayanlar ise yükseköğretimden mahrum kalmaktadır. Oysa Tosya şehrinde bir meslek yüksek okulu için gerekli alt yapı bulunmaktadır. Buraya yapılacak olan bir yüksek okul ile zor şartlar altında bu aşamaya kadar gelmiş olan bölge gençlerine okuma imkânı sağlanacak ve Tosya'da fazlaca ihtiyaç duyulan ara eleman eksikliği giderilerek bölgenin kalkınmasında katkı sağlanacaktır.

Araştırma sahasında eğitim gibi önemli bir beşerî sorunda sağlık hizmetlerinin yetersizliğidir. Havzada Tosya, Ilgaz ve Kurşunlu'da devlet hastaneleri bulunmakla birlikte buralar yeterli personel ve tıbbî teçhizat olmaması sebebiyle istenilen hizmeti verememektedir. Bu sebeple zaten fakir olan bölge halkı önemli sağlık sorunlarında Ankara ve İstanbul'a gitmek için elindeki gelir getiren varlıklarını satmak zorunda kalmaktadır. Bölgede sağlık hizmetlerinin iyileştirilmesi gerekmektedir.

Türkiye'nin doğusunu batısına bağlayan E-80 Devlet Karayolu bölgeden geçmektedir. Bu sebeple bölgede sık sık ölümlü trafik kazaları olmaktadır. Bu kazalar kışın ve yolun daraldığı kesimlerde yoğunlaşmaktadır. Bölgede bulunan hastaneler kazalara ilk müdahalede yetersiz kalmakta ve böylece ağır yaralı vakalarda ölümler gerçekleşmektedir. Bu sebeple bölgede kazalara anında müdahale edebilecek bünyesinde bir hava köprüsü bulunan acil yardım ve trafik hastanesine acil ihtiyaç duyulmaktadır. Ayrıca E-80 Devlet Karayolu'nun daralan kesimlerinde genişletme ve buzlanan kesimlerinde de tuzlama çalışmaları yapılarak kazaların önüne geçilmelidir.

Araştırma sahasında temel ekonominin tarım ve hayvancılığa dayanması, kırsal kesimlerde yaşayan insanların hayvanlarıyla bir arada yaşamasını beraberinde getirmiştir. Bölgedeki kır meskenleri sağlık koşulları açısından yetersiz olup alt katları ahır olarak kullanılmakta ve hayvan gübreleri avlu içerisinde yığılmaktadır. Bu durumu gübre yığınlarını ve ahırları meskenlerden uzaklaştırarak ve daha hijyenik çevre şartları sağlayarak düzeltmek mümkündür.

Bölgede su eksikliği ve kış aylarının sert geçmesi, meskenlerle eklentilerinin birbirine yakın olmasına ve köylerin sık dokulu hale gelmesine sebep olmuştur. Bu durum köy yangınlarının artmasına yol açmaktadır. Özellikle samanlıkların meskenlerden uzaklaştırılması ve meskenler arasında belirli bir mesafenin bulunması, bu problemin ortadan kaldırılmasında etkili olacaktır.

Orta ve Kurşunlu yöresinde uzun yıllar boyunca yapılan tahribatlarla ormanlık sahalar daraldığından yakacak sıkıntısı çekilmekte ve odun yokluğu sebebiyle kışın tezek yakılmaktadır. Bilindiği gibi çiftlik gübresi tarımsal açıdan son derece önem taşımaktadır. Bu sebeple tezek yakılmasının önlenmesi için bu yörelere ucuz yakacak maddesi sağlanmalı ve çiftlik gübresinin önemi kavratılmalıdır.

4.3. Ekonomik Coğrafya Özellikleriyle İlgili Sorunlar

Tarım topraklarının sınırlı ve verimin düşük olması, bölgede tarımla geçinen halkı sıkıntı içerisine sokmuştur. Bu durum bölgenin ekonomik kapasitesini düşürmüş ve göçleri arttırmıştır. Türkiye'nin birçok yeri içinde geçerli olan bu sorunun çözümü için toprak reformuna gidilmeli ve tarımda entansif metotlar uygulanarak verim arttırılmalıdır. Tarım gibi hayvancılıktan da istenilen verim alınamamaktadır. Çünkü bölgede hayvancılık verimi düşük yerli ırklarla yayım hayvancılığı şeklinde yapılmaktadır. Çayır ve meraların düzenli kullanımı, hayvan ırklarının iyileştirilmesi ve besi hayvancılığına geçilmesi ile hayvancılıktan istenilen verimi almak mümkün olabilecektir.

Arıcılığın havzada geliştirilmesi gereklidir. Bölge flora açısından zengin olmasına rağmen bu potansiyel arıcılıkta değerlendirilmemiştir. İlçe tarım müdürlüklerinin organizatörlüğünde arıcılık kursları verilmeli ve kooperatifler kurularak üretilen ürünler pazarlanmalıdır.

Çeltik; üretimi son derece zor bir tarım ürünü olmasına rağmen üreticiye emeğinin karşılığını tam olarak vermeyen bir üründür. Türkiye'de bazı yıllar dışardan yapılan çeltik ihracatıyla çeltik fiyatında bir istikrarın bulunmaması ve toprak mahsulleri ofisinin her yerde alım yapmaması üreticiyi tüccarlara mecbur bırakmaktadır. Türkiye'nin en önemli çeltik üretim sahalarından olan Tosya'da toprak mahsulleri ofisinin her yıl alım yapması ve üreticinin tüccar tekelinden kurtarılması gerekmektedir.

Araştırma sahasında yeterli sermaye birikiminin olmaması sanayiinin yaygınlaşmasını önlemektedir. Tosya örneğinde olduğu gibi yeterli sermaye olduğu taktirde E-80 Devlet Karayolu'nun avantajlarını kullanarak kalkınmak mümkün olabilmektedir. Bu sebeple yerel yönetimler bölgenin potansiyellerini tanıtmalı ve yatırımcıların gelmesi için cazip koşullar sunmalıdır. Bölgenin tanıtımı sanayi açısından olduğu gibi turizm açısından da önem taşımaktadır. E-80 Devlet Karayolu ile Ankara-Kastamonu karayolunun kesiştiği yerde büyük ve modern bir turizm tesisinin kurulması bölgenin tanıtımı için güzel bir örnek olacaktır.

Sonuç olarak; Devrez Havzası'nın doğal ve beşerî çevre sorunları bulunmakla birlikte, bunlar bölgenin ekonomik açıdan kalkındırılmasıyla çözülebilecek durumdadır. Bunun için Çorum-Çankırı Kalkınma Projesi gibi bazı idari tedbirler alınmışsa da bu tedbirler bölgenin kalkınmasında yeterli olmadığı görülmüştür. Bu sebeple Türkiye'nin bütün geri kalmış yörelerinde olduğu gibi, bölgedeki sorunların çözümünde de eğitim ve kültür seviyesinin yükseltilmesi, özel teşebbüsün önünün açılması ve bilimsel çalışmalarla ileri sürülen önerilere değer verilerek doğal ve beşerî potansiyellerin harekete geçirilmesi gerekmektedir.

KAYNAKLAR

Akdağ, M., 1977, Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi. Cilt:1, Cem Yayınevi, İstanbul.

Akkayan, T., 1979, Göç ve Değişme. İst. Üniv. Ed. Fak. Yay. No: 2573, İstanbul.

Akkuş, A., 1980, Devrez Çayı Vadisi'nin Jeomorfolojisi. K.T.Ü. Yay. No:109, Trabzon.

Aktan, R., 1978, Türkiye İktisadî. Cilt: I, Ank. Ünv. Siyasal Bilgiler Fak. Yay. No: 425, Ankara.

Akyol, H.İ., 1944, "Türkiye'de Basınç, Rüzgârlar ve Yağış Rejimi". Türk Coğ. Derg. Yıl:2, Sayı: 5-6, Ankara.

Alagöz, A.C., 1984, Türk Yer Adları Üzerine Bazı Düşünceler. Turizm Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi Yay., No:60, Ankara.

Alagöz, C.A., 1993, "Türkiye'de Yaylacılık Araştırmaları". Ankara Üniversitesi, Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Ankara.

Anşin, R., Özkan Z.C., 1997, Tohumlu Bitkiler. K.T.Ü. Yay. No: 167, K .T.Ü. Basımevi, Trabzon.

Ardel, A., 1964, "Batı Karadeniz Bölgesinde Morfolojik Müşahedeler". İst. Ünv. Coğrafya Enst. Derg. Cilt:7, Sayı: 14, İstanbul.

Ardos, M., 1984, Türkiye Ovalarının Jeomorfolojisi. Cilt:1, İst, Ünv. Yay. No:3263, İstanbul.

Atalay, İ., 1987, Türkiye Jeomorfolojisine Giriş. Ege Ünv. Yay. No: 9, İzmir.

Atalay, İ., 1994, Türkiye Coğrafyası. Ege Üniv. Basım İSBN 975-95527, İzmir.

Atsız, N., 1985, Aşıkpaşaoğlu Tarihi. Ankara.

Avcı, M., 1993, "Türkiye'nin Flora Bölgeleri ve Anadolu Diagonali'ne Coğrafî Bir Yaklaşım". Türk Coğrafya Dergisi, Sayı:28, İstanbul.

Avcı, M., 1998, "Ilgaz Dağları ve Çevresinin Bitki Coğrafyası I (Bitki Örtüsünün Coğrafi Şartları)". İ.Ü. Coğrafya Dergisi, Sayı:6, İstanbul.

Avcı, M., 1998, "Ilgaz Dağları ve Çevresinin Bitki Coğrafyası-II (Bitki Coğrafyasının Dağılışı)". İ.Ü. Coğrafya Dergisi, Sayı:6, İstanbul.

Avcı, S., 1993, "Türkiye'de Şehir ve Şehirli Nüfusun Dağılışı". Türk Coğrafya Dergisi, Sayı:28, İstanbul.

Avcı, S., 1993-1996, "Türkiye'de Şeker Pancarı Ziraatının Coğrafî Esasları". İ.Ü. Coğrafya Dergisi, Sayı:4, İstanbul.

Avcı, S., 1997, "Aşağı Filyos Havzası'nda Plânlama Sorunlarına Coğrafî Bir Yaklaşım". Türk Coğrafya Derg., Sayı:32, İstanbul.

Avcı, S., 1997, "Dünyada Şeker Sanayiinin dağılışı ve Gelişmesini Etkileyen Unsurlar". İ.Ü. Coğrafya. Dergisi, Sayı:5, İstanbul.

Aydın, A.R., 1998, Batı Karadeniz Taşkınları. D.S.İ. 23. Bölge Müd. Raporu, Kastamonu.

Ayhan, B., 1984, Çankırı (Tarih-Coğrafya-Ekonomi). Neyir Matbaası, Ankara.

Barda, S., 1964, Münakele Ekonomisi. İst. Üniv. Yay. No: 1089, İktisat Fak. Yay. No:154, İstanbul.

Barkan, Ö.L., 1943, XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları Kanunlar-I. İstanbul Ünv. Yay., İstanbul.

Başer, T., 1956, Dünkü ve Bugünkü Çankırı. İstiklâl Matbaası, Ankara.

Baydil, E., 1994, Gökırmak Havzasının Coğrafyası (Beşerî ve İktisadî bakımdan). İst. Üniv. Sos.Bil. Enst. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.

Biricik, A.S., 1999, "Coğrafyanın Özü ve Önemi". Marmara Üniv., Marmara Coğrafya Dergisi, Sayı:2, İstanbul.

Blumenthal, M., 1489, Bolu civarı ile Aşağı Kızılırmak Mecrası Arasındaki Kuzey Anadolu Silsilesinin Jeolojisi. MTA Yay., Seri: B, No:13, Ankara.

Borahan, S.-Baltan,O., 1966, Kastamonu Ovalarının Yeraltısuyu Rezerv Raporu. DSİ, Ankara.

Bosch, E., 1942, Helenizm Tarihinin Ana Hatları I. İstanbul.

Burney, C.A., 1956, Northern Anatolia Before Classical Times. Anatolian Studies-VI, London.

Cahen, C., 1984, Anadolu'da Türkler. Tercüme: Y. Maran, Emek Matbaası, İstanbul.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Cin, H., 1978, Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması. Kültür Bakanlığı Yay. No: 295, Ankara.

Cuinet, V., 1895, La Turquie d'Asia. Paris.

Cumbur, M., 1988, "Kastamonu Tarihinde Ahiler ve Esnaf Kuruluşları". Türk Tarihinde ve Kültüründe Kastamonu-Tebliğler, Ayyıldız Matbaası, Ankara.

Çabuk, V., 1989, Solak-Zade Tarihi. Cilt III., Ankara.

Çölaşan, U.E, 1960, Türkiye İklimi. Ankara.

Darkot, B., 1967, "Şehir Ayrımında Nüfus Sayısı ve Fonksiyon Kriterleri. İst". Üniv. Coğr. Enst. Derg., Cilt:8, Sayı:17, İstanbul.

Darkot, B., 1972, Türkiye İktisadî Coğrafyası. İstanbul Üniv. Coğrafya Enst. Yay., No:51, İstanbul.

Demiray, K., 1990, Temel Türkçe Sözlük. İnkılâp Kitapevi, İstanbul.

Doğanay, H., 1992, Türkiye Ekonomik Coğrafyası-I. Atatürk Üniv., Yay. No:737, Erzurum.

Doğanay, H., 1993, Coğrafyada Metodoloji. MEB Öğretmen Kitapları Dizisi, No:187, İstanbul.

Doğanay, H., 1995, Türkiye Ekonomik Coğrafyası. Özeğitim Yay. No:6, İstanbul.

Doğanay, H., 1997, Türkiye Beşerî Coğrafyası. MEB Yay. No: 2982, İstanbul.

Dönmez, Y., 1990, Umumi Klimatoloji ve İklim Çalışmaları. İst. Üniv. Yay. No: 3648, İstanbul.

Dönmez,Y., 1985, Bitki Coğrafyası. İst. Üniv. Yay .No:3319, İstanbul.

Emiroğlu, M, 1972, "Türkiye'de Orman İçi Kırsal Yerleşmeler ve Bolu Örneği". Coğrafya Araştırmaları Dergisi, Sayı:1-2, Ankara Üniv. D.T.C.F., Yay. No: 272, Ankara.

Emiroğlu, M., 1975, "Türkiye Coğrafî Bölgelerine Göre Şehir Yerleşmeleri ve Şehirli Nüfus". Ankara Üniv. D.T.C.F. Coğ. Arst. Enst. Yay Coğ. Araş. Derg. s.7. Ankara.

Emiroğlu, M., 1977, Bolu'da Yaylalar ve Yaylacılık. Ankara Üniv. D.T.C.F. Yay., No:272, Ankara.

Ergenç, Ö., 1973, "XVII. Yüzyılın Başlarında Ankara İktisadî Tarihine Ait Araştırmalar". Türk İktisat Tarihi Semineri, Ankara.

Ergenç, Ö., 1988, "18. Yüzyılda Osmanlı Sanayii ve Ticaret Hayatı". Belleten, Cilt:LII, Sa.203, Türk Tarik Kurumu Basımei, Ankara.

Ergi, İ., 1981, Tosya Camileri. Emel Matbaacılık, Ankara.

Ergi, İ., 1997, İpek Yolu Üzerinde Bir Sanayi Merkezi Tosya. Ayvatoğlu Ofset, Kastamonu.

Erinç, S., 1951, "Türkiye'de Nispî Azami Yağış Sahasının Yıllık Salınımı". İst. Üniv. Coğrafya Enst. Dergisi, Cilt:1, Sayı 1, İstanbul.

Erinç, S., 1957, "Türkiye'de Akarsu Rejimlerine Toplu Bir Bakış". Türk Coğrafya Derg. Sayı: 17, İstanbul.

Erinç, S., 1984, Klimatoloji ve Metodları. İst. Üniv. Yay. No: 3278, İstanbul.

Erinç, S.-Bilgin, T.-Bener, M., 1961, "Ilgaz Üzerinde Periglasyal Şekiller". İst. Ünv. Coğrafya Enst. Derg. Cilt:6, sayı:12, İstanbul.

Erol, O., 1993, Genel Klimatoloji. Gazi Büro Kitapevi, Ankara.

Evliya Çelebi, 1975, Seyahatnâme. Üçdal Neşriyat Cilt:2, Ankara.

Faroqhi, S., 1983, "On Yedinci Yüzyıl Ankara'sında Saf İmalatı". Ö.L. Barkan Armağanı, İFM 41/1-4, İstanbul.

Faroqhi, S., 1995, Türkiye Tarihi 2, Cilt (İktisat Tarihi). Cem Yayınevi, İstanbul.

Gariboğlu (Farımaz), N., 1994, "Tecer Dağı Çevresinde Bitki Örtüsünün Ekolojik Koşulları ve Step Problemleri". Türk Coğr. Derg., Sayı:29, İstanbul.

Gariboğlu, N., 1996, Ulaş Havzası'nın Coğrafî Etüdü. Arya Matbaacılık, İstanbul.

Gençkan, M.S., 1991, Kamu Meraları Yaylak ve Kışlakları Hukukumuzun İlkeleri. Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı Yay., Ankara.

Gökoğlu, A., 1952, Paflagonya. Doğrusöz Matb., Kastamonu.

Göney, S., 1967, "Mengen Havzasındaki Köy Meskenleri". İst. Ü.Coğrafya Enst.Derg., Cilt:8, Sayı:16, İstanbul.

Göney, S., 1975, Büyük Menderes Bölgesi. İst. Üniv. Yay. No: 1895, İstanbul.

Göney, S., 1976, Adana Ovaları-I. İst. Üniv. Yay. No:2162, İstanbul.

Göney, S., 1984, Şehir Coğrafyası. İst. Üniv. Edb. Fak. Yay. No: 2274, Coğr. Enst. Yay. No: 91, İstanbul.

Göney, S., 1986, Sıcak Bölgelerde Ziraat Hayatı. İst. Üniv. Coğ. Enst. Yay. No: 116, İstanbul.

Göney, S., 1987, Türkiye Ziraatının Coğrafî Esasları. İstanbul Üniv. Yay., No:2600, İstanbul.

Günal, N., 1995, "Gediz Havzası'nın İklimi". Türk Coğrafya Dergisi, Sayı:30, İstanbul.

Günal, N., 1997, "Türkiye Başlıca Ağaç Türlerinin Coğrafî Yayılışları". Ekolojik ve Floristik Özellikleri, Çantay Kitapevi, İstanbul.

Güzey, A.R., 1994, Kastamonu 411/1 Numaralı Şeriye Sicili (1687-1688-1699). Gazi Üniv. Sosyal Bil. Enst., Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Halaçoğlu, Y., 1975, XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi. Türk Tarih Kurumu Yay., VII. Dizi, Sayı:92, Ankara.

Honigmann, E., 1970, Bizans Devletinin Doğu Sınırı. Tercüme: F. Işıltan.

Hoşgören, Y., 1984, Hidrografya'nın Ana Çizgileri I. İst. Üniv. Edb. Fak. Yay. No: 2619, İstanbul.

Hoşgören,Y., 1993, Jeomorfolojinin Ana Çizgileri I. İst. Üniv. Yay.No:3822, İstanbul.

İbret B.Ü., 1998, "Kastamonu'nun Su Kaynakları". Kastamonu Eğitim Dergisi, Yıl:4, No:5, Kastamonu.

İlter, F., 1988, "Ulaşım Ağında Irmak Kenarı Bir Yerleşme: Osmancık". Belleten, Cilt:LII, Sayı:203, Ankara.

İnalcık, H., 1960, "Bursa I, XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair ve Vesikalar". Belleten, Cilt:24, Sayı:93, Ankara.

İzbırak, R., 1986, Coğrafya Terimleri Sözlüğü. Millî Eğitim Basımevi, İstanbul.

İzbırak, R., 1996, Türkiye I. MEB Yay. No:196, İstanbul.

Kankal, A., 1993, Tapu-Tahrir Defterlerine Göre 16. Yüzyılda Çankırı Sancağı. A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

Karaboran, H., 1989, "Şehir Coğrafyası ve Şehirsel Fonksiyonlar". Fırat Üniv. Derg. (Sosyal Bilimler) Cilt.3, Sayı:1, Elazığ.

Karabulut, Y., 1997, "Türkiye'de Demiryolu Ulaşımı". Ankara Üniv. Türkiye Coğr. Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi Sayı: 6'dan Ayrı Basım, Ankara.

Karabulut,Y., 1989, "Karadeniz Bölgesi Nüfusu (II. Kırsal)". Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Coğrafya Uygulama Kolu, Coğrafya Araşt. Derg. Cilt:1, Sayı:1, Ankara.

Karal, E., Z., 1943, Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı (1831). Başvekalet Umum Müd., Ankara.

Kaygusuz, İ., 1984, Ilgaz (Olgassys)'dan İki Yazıt ve Kimiatene. Türk Tarih kurumu Basımevi, Ankara.

Keleş, R., 1978, Türkiye'de Şehirleşme. Gerçek Yayınevi, No: 30, İstanbul.

Keleş, R., 1983, Türkiye'de Kentleşme. Konut ve Gecekondu, Gerçek Yayınevi İstanbul.

Ketin, İ., 1962, Türkiye Jeoloji Haritası (Sinop Paftası) İzahatnamesi. MTA, Ankara.

Kılınç, M., 1978, İç Anadolu-Batı Karadeniz Geçiş bölgesinde Devrez Çayı ile Kızılırmak Nehri Arasında Kalan Bölge Vejetasyonunun Bitki Ekolojisi ve Bitki Sosyolojisi Yönünden Araştırılması. TÜBİTAK Biyolojik Araştırma Grubu Proje No: TBAG-198, Ankara.

Kıral,B., ve Diğerleri 1985, Çeltik. Edirne Zirai Araştırma Enst. Müd. Yay. No: 4, Edirne.

Köker, H.S., 1956, Tefsiri Mevlana Mustafa ve Vakıfları. Vakıflar Derg., Sayı:3, Ankara.

Köker, H.S., 1962, Vakıflar Tarihinde Tosya. Vakıflar Dergisi, Sayı:5, Ankara.

Kökten, K., 1948, "1947 Yılı Tarih Öncesi Araştırmaları". Belleten, Sayı:45, Ankara.

Kökten, K., 1952, "Anadolu'da Prehistorik Yerleşmelerin Dağılışları Üzerine Bir Araştırma". D.T.C.F. Derg., Cilt:10, Sayı:3-4, Ankara.

Kökten, K., 1963, "Karain'in Türkiye Prehistoryasında Yeri". Türk Coğrafya Dergisi, Sayı:22-23, Ankara.

Kunt, M.,-Faroqhi, S. ve Diğerleri., 1995, Türkiye Tarihi. Cem Yayınevi, İstanbul.

Kurter, A., 1971, Kastamonu ve Çevresinin İklimi. İst. Üniv. Yay. No: 1627, İstanbul.

Kurter, A., 1982, Kastamonu ve Çevresinin Doğal Görünümü. İst. Ünv. Edb. Fak. Yay. No:2930, İstanbul.

Mater, B., 1982, Urla Yarımadasında Arazinin Sınıflandırılması ile Kullanılışı Arasındaki İlişkiler. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fak. Yay. No: 2863, İstanbul.

Mater, B., 1995, Toprak oluşumu, Erezyon ve Korunması. İst. Ünv. Yay. No: 3465, İstanbul.

Mercil, E., 1985, Müslüman-Türk Devletleri Tarihi. Güryay Matbaacılık, İstanbul.

Nişancı, A., 1989, "Orta Karadeniz Bölümünde Mevsimlik Hava Tipleri Bakımından Önemli Devreler". Coğr. Araşt. Derg. Cilt: 1, Sayı:1, Ankara.

Oakes, H., 1958, Türkiye Toprakları. Türk Yüksek Ziraat Mühendisleri Birliği Neşriyati, No:18, Ege Üniv. Matbaası, İzmir.

Orhonlu, C., 1984, Osmanlı İmparatorluğun da Şehircilik ve Ulaşım. Ege Üniv. Edb.Fak. Yay, No: 31, İzmir.

Orhunlu C., 1987, Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskânı. Eren Yayıncılık ve Kitapçılık, İstanbul.

Orhunlu, C., 1990, Osmanlı İmparatorluğunda Derbent Teşkilatı. Eren Yayıncılık, İstanbul.

Özav, L., 1995, "Eski Gediz Çevresinde Güme Yerleşmeleri". Türk Coğrafya Dergisi, Sayı:30, İstanbul.

Özçağlar, A., 1997, Türkiye'de Belediye Örgütlü Yerleşmeler (Kasabalar-Şehirler). Ekol Yayınevi, Ankara.

Özey, R., 1991, "Bozdoğan ve Çevresinde Bahçe Evleri". Türk Dünyası Araşt. Derg., S.71, İstanbul.

Özey, R., 1993, "Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) Çalışmalarına Coğrafî Açıdan Bir Yaklaşım". Türk Coğrafya Derg., Sayı:28, İstanbul.

Özey, R., 1993, Serçeme Çayı Havzasının Coğrafî Etüdü. M.Ü. Atatürk Eğitim Fak. SBEB, Coğrafya ABD, İstanbul.

Özey, R., 1998, Türkiye Üniversitelerinde Coğrafya Eğitimi ve Öğretimi. Öz Eğitim Yay., İstanbul.

Özgüç, N., 1994, Beşerî Coğrafyada Veri Toplama ve Değerlendirme Yöntemleri. İst. Üniv. Yay. No:3849, İstanbul.

Özgüç, N., 1994, Turizm Coğrafyası. İst. Üniv. Yay.No:3821, İstanbul.

Özkan, H., 1992, Tosya Ovası Yeraltı Suyu Akımı Sonlu Farklar Modeli. Hacettepe Üniv. Fen Bil. Enst. Yayınlanmamış Yüksek Mühendislik Tezi, Ankara.

Özmen, B. ve diğerleri., 1997, Coğrafî Bilgi Sistemi ile Deprem Bölgelerinin İncelenmesi. Afet İşleri Genel Müd. Yayını, Ankara.

Parmaksızoğlu, İ., 1971, İbn-i Batuta Seyahatnamesinden Seçmeler. Millî Eğitim Basımevi, İstanbul.

Pehlivan, S, ve Digerleri., 1987, Ilgaz Kuzeydoğusu, Boyalı-Kurşunlu Dolayının Jeolojisi. MTA, Ankara.

Peker, N., 1955, 1918-1923 İstiklâl Savaşının Vesika ve Resimleri, İnebolu ve Kastamonu Havalisi. Gün Basımevi, İstanbul.

Polonyalı Simeon, 1964, Polonyalı Simeon'nun Seyahatnamesi (1608-1619). Çev: Hrand. D. Andreasyan, İst. Üniv. Edb. Fak. Yay. No: 1073, İstanbul.

Ramsay, W., 1961, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası. Terc., Mihri Pektaş, İstanbul.

Sarıkurt, K., 1991, "Tosya'nın Öz Geçmişinden Pasajlar". Tosya Düşünce ve Kültür Derg., Cilt:2, Sayı:7, Tosya.

Schreiber, S., 1964, Kastamonu Havzası Hidrojeolojik Etüt Raporu. Çev:M.Gökçen, Rapor No:904, DSİ, Ankara.

Sergün, Ü., 1977, "Türkiye'de Nüfus Artışı ve Sorunları". İst. Üniv. Coğrafya Enst. Derg., Sayı:20-21, İstanbul.

Sergün, Ü., 1992, "Yeryüzünün Nüfuslanma Sürecinde Gelişme Evreleri". İst. Üniv., Coğrafya Dergisi, Sayı:3, İstanbul.

Sergün,,Ü, 1986, Kocaeli Yarımadasında Kırsal Yerleşme. İst.Üniv.Ed.Fak., Yay.No:3370, İstanbul.

Sevim, A., 1986, Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi (Başlangıçtan 1086'ya Kadar). Ankara.

Sevim, A.,-Yücel, Y., 1990, Türkiye Tarihi-I. Türk Tarih Kurumu Yayınları, XIII. Dizi, Ankara.

Sipahioğlu, S., 1984, "Kuzey Anadolu Fay Zonu ve Çevresinin Deprem Etkinliğinin İncelenmesi". Deprem Araştırma Bülteni, Sayı:45, Afet İşleri Genel Müd., Ankara.

Sözer, A.N., 1972, Kuzeydoğu Anadolu'da Yaylacılık. İş Matbaacılık, Ankara.

Strabon, 1987, Coğrafya (Anadolu). Çeviren:A.Pekman, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, Antik Kaynaklar Dizisi:1a, İstanbul.

Sümer, F., 1952, "XVI. Asırda Anadolu, Suriye ve Irak'ta Yaşayan Türk Aşiretlerine Umumî Bir Bakış". İktisat Fakültesi Mecmuası, XI/1-4, İstanbul.

Sümer, F., 1972, Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri-Boy Teşkilatı. Destanları, Ankara Üniv., D.T.C.F. Yay. No:170, Ankara.

Şahin, C., 1987, "Erozyon-Toprak Erozyonu-Yarıntı Erozyonu". Gazi Üniv., Gazi Eğit. Fak. Derg., Cilt:3, Sayı:1, Ankara.

Şahin, C., 1991, Afetler Coğrafyası. Gazi Üniv. Yay. No:172, Ankara.

Şahin, C.,-Doğanay, H., 1999, Türkiye Coğrafyası. Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Öğretmen Kitapları Serisi, No:4, Ankara.

Şemseddin Sami, 1896, Kamusü'l-Alâm. Cilt:4, İstanbul.

Şenyürek, M.-Bostancı, E., 1958, "Hatay Vilayetinde Prehistorya Araştırmaları". Belleten, XXII, Ankara.

Tanoğlu, A., 1966, Nüfus ve Yerleşme. İst. Ünv. Yay. No: 1183, İstanbul.

Tanoğlu, A., 1968, Ziraat Hayatı. İ.Ü., Yay. No: 177, Coğ. Enst. Yay. No: 8, İstanbul.

Tatlı, H., 1992, "Tosya'nın Nüfus Yapısı".Tosya Düşünce ve Kültür Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 10, Tosya.

Tezcan, Y., 1996, İstiklâl Savaşı ve Kastamonu. Harp Akademileri Basımevi, İstanbul.

Tıraş, A., 1993, "Yakın Tarihimiz". Tosya Düşünce ve Kültür Derg., Yıl:3, Cilt:3, Sayı:15, Tosya.

Tıraş, A., 1994, "Yakın Tarihimiz". Tosya Düşünce ve Kültür Dergisi, Cilt: 4, Yıl:4, Sayı:16, Tosya.

Tolun-Denker, B., 1976, Şehir İçi Arazi Kullanışı. İst. Üniv. Yay. No: 2054, Coğr. Enst. Yay. No: 83, İstanbul.

Tuncel, M., 1980, "Türkiye'de Kent Yerleşmesinin Tarihçesine Toplu Bir Bakış". İst. Üniv. Coğrafya Enst. Derg., Sayı:23, İstanbul.

Tunçdilek, N., 1967, Türkiye İskân Coğrafyası Kır İskânı. İstanbul Üniv. Ed. Fak. Yay., No:1283, İstanbul.

Tunçdilek, N., 1971, Kır Yerleşmeleri: Köyaltı Şekilleri. Türkiye Coğrafî ve Sosyal Araştırmalar, İstanbul.

Tunçdilek, N., 1980, "Türkiye'de Kır Yerleşmesinin Gelişimi ve Evrimi". İstanbul Üniv. Sosyal Bil. Enst. Dergisi, Sayı:23'den ayrı baskı, İstanbul.

Tunçdilek, N., 1986, Türkiye'de yerleşmenin Evrimi. İst. Üniv. Yay. No:3367, İstanbul.

Turan, O., 1971, Selçuklular Zamanında Türkiye. Turan Neşriyat, Cilt:1, İstanbul.

Turan, R., 1988, Selçuklular Döneminde Kastamonu "Türk Tarihinde ve Kültüründe Kastamonu". Tebliğler, Ayyıldız Matbaası, Ankara.

Tümertekin, E., 1972, Türkiye'de Şehirleşme ve Şehirsel Fonksiyonlar. ist. Üniv. Yay.No: 1840, Coğrafya Enst. Yay. No: 72, İstanbul.

Tümertekin, E., 1987, Ulaşım Coğrafyası. İst. Üniv.Yay.No: 2053, Coğ.Enst. Yay no: 85, İstanbul.

Tümertekin, E., 1994, Beşerî Coğrafya Giriş. İst. Ünv. Yay. No: 3819, İstanbul.

Umar, B., 1988, Paflagonya. Ak Yayınları Kültür Kitapları Serisi, 15-3, İstanbul.

Uzunçarşılı, İ.H., 1984, Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu-Karakoyunlu Devletleri. Ankara.

Üçok, A., 1930, Çankırı Tarihi. Çankırı Vilayet Matbaası, Çankırı.

Üner, S., 1972, Nüfus Bilim Sözcüğü. Hacettepe Üniv. Yay. No: 17, Ankara.

Yalçınlar, İ., 1960, "Türkiye'de Kalodonien Masifleri ve Morfolojik Karakterleri". Türk Coğrafya Derg., Sayı:20, İstanbul.

Yalçınlar, İ., 1967, "Türkiye'deki Bazı Şehirlerin Kuruluş ve Gelişmelerinde Jeomorfolojik Temeller". İstanbul Üniv. Coğrafya Enst.Derg. cilt: 8, Sayı:16, İstanbul.

Yaman, T.M., 1935, Kastamonu Tarihi (XV. Asrın sonlarına kadar). Ahmed İhsan Matbaası Ldt., Kastamonu.

Yazıcı,H., 1994, "Tercan Ovası ve Çevresinde Kırsal Yerleşmeler (Geçici Yerleşme Şekilleri)". Türk Coğrafya Dergisi, Sayı:29, İstanbul.

Yinanç, H.M., 1944, Selçuklular Devri Türkiye Tarihi-I. İstanbul.

Yücel, T., 1961, "Türkiye'de Şehirleşme Hareketleri ve Şehirsel Fonksiyonlar". Türk Coğrafya Derg., Yıl:XVI, Sayı:20, Ankara.

Yücel, Y., 1988, XIII-XV. Yüzyıllarda Kuzey Batı Anadolu Tarihi, Çobanoğulları-Candaroğulları Beyliği I. Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, TTK Yayınları, VII. Dizi, Sayı:74, Ankara.

Yürür, N., ve Diğerleri., 1995, Tarla Bitkileri-1. A. Ünv. Yay. No: 860, Eskişehir.

BÜLTENLER, RAPORLAR, ANSİKLOPEDİLER VE HARİTALAR

DİE, (1927-1935-194-1945-1950-1955-1960-1965-1970-1975-1980-1985-1990), Genel Nüfus Sayımları.

DİE, 1990, Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri (Çankırı-Kastamonu).

DİE, 1997, Genel Nüfus Tespiti, Yay. No: 2281, Ankara.

DİE, 1998, Çankırı-Orta Köy Genel Bilgi Anketi, Çankırı.

DİE, 1998, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler-Çankırı, Yay. No: 2151, Ankara.

DİE, 1998, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler-Kastamonu, Yay. No: 2174, Ankara.

DSİ, 1964, Taşkın Yıllığı No: 659, Ankara.

DSİ, 1992, Türkiye Yeraltı Suyu Potansiyeli ve Kullanım Envanteri, Ankara.

DSİ 5. Bölge Müdürlüğü, 1979, Kızlaryolu Projesi Ilgaz Ovası Planlama Arazi Tasnif Raporu, Ankara.

DSİ 5. Bölge Müdürlüğü 1983, Çankırı (Ilgaz-Bökcük-Cendere-Yazıköy) Sahasının Yeraltı suyu Fizibilite Raporu, Ankara.

DSİ 5. Bölge Müdürlüğü, 1986, Devrez Kızlaryolu Projesi Planlama Raporu, Ankara.

DSİ 52. Şube Müdürlüğü, 1992, Çankırı Orta Sulaması Muayine Raporu, Çankırı.

DSİ 5. Bölge Müdürlüğü, 1995, Çankırı (Ilgaz-Kale Köyü) Sulama Kooperatifi Sahasının Yeraltı suyu Fizibilite Raporu, Ankara.

DSİ 23. Bölge Müdürlüğü, 1996 Takdim Raporu, Kastamonu.

DMİGM Rasat Sonuçları (Ilgaz, Kurşunlu, Orta, Tosya ve Kargı), Ankara.

E.İ.E.İ. Akım Yıllıkları (1970-1992).

Karayolları 15. Bölge Müd. 1996 Yılı Devlet Yolları Yıllık Ortalama Günlük Trafik Raporları, Kastamonu.

Karayolları 15. Bölge Müd., 1997 Yılı Devlet Yolları Yıllık Ortalama Günlük Trafik Raporları, Kastamonu.

Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 1981, Köy Envanter Etütleri (Çankırı-Kastamonu-Çorum), Ankara.

Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 1993, Kastamonu İli Arazi Varlığı İl Raporu, No.37, Ankara.

Köy Hizmetleri I. Bölge Müd., 1994, Çankırı-Ilgaz Merkez Yeraltı Sulaması Arazi Tasnifi Raporu, Ankara.

Tarım İlçe Müdürlükleri, 1997, Ilgaz-Kurşunlu-Kargı-Orta-Tosya Verileri.

Topraksu Genel Müdürlüğü, 1972, Çankırı İli Toprak Kaynağı Envanter , Ankara.

Çankırı 1973 İl Yıllığı.

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1994, Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri No:438 Yay. No:20, Ankara.

Kastamonu 1., 6., 10., 11., 15., 19. ve 21. Vilayet Salnamleri.

Köy İşleri ve Kooperatifler Bakanlığı, 1974, Kızılırmak Havzası Toprakları Yay. No:203, Ankara.

HGK'nın 1/100.000 ölçekli Bolu (G29, H29), Çankırı (G30, G31, G32, H30) ve Kastamonu (F31, F32) Paftaları, Ankara.

MTA, 1/500.000 Ölçekli Sinop ve Zonguldak Jeoloji Haritaları, Ankara.

İslâm Ansiklopedisi, Celâli İsyanları Maddesi, Cilt:7; İsfendiyaroğulları Maddesi, Cilt:5.

Yurt Ansiklopedisi, Çankırı Maddesi, Cilt:3.